T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

8. CUMHURBAŞKANI TURGUT ÖZAL'IN SİYASİ BİYOGRAFİSİ

DOKTORA TEZİ

Sami Orçun ERSAY

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Özgür ADADAĞ

ŞUBAT 2024

T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

8. CUMHURBAŞKANI TURGUT ÖZAL'IN SİYASİ BİYOGRAFİSİ

DOKTORA TEZİ

Sami Orçun ERSAY

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Özgür ADADAĞ

ŞUBAT 2024

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen pek çok kişi ve kurum var. Öncelikle tez danışmanım Prof. Dr. Özgür Adadağ'a minnettar olduğumu belirtmeliyim. Doktoramın ders dönemi, yeterlilik süreci ve tez çalışması boyunca kendisinden pek çok şey öğrendim. Akademinin; titizlik, derinlik, yoğun bir çaba ve özveri gerektirdiğine dair farkındalığım olmasına rağmen, bu değerleri danışman hocam ile tez sürecimin her anında tecrübe etmek, kıymetli olan bu hasletleri bende mesleki bir alışkanlık haline getirdi. Tez izleme komitemde yer alarak bu esere kıymetli katkılar sunan Prof. Dr. Ateş Uslu ve Doç. Dr. Hakan Yücel'e teşekkür ederim. Hakan Yücel'in Pierre Bourdieu'ya dair öneri ve geri bildirimleri tezin kavramsal arka planını güçlendirirken ara başlıklar için dile getirdiği fikirleri, tezin meramını daha iyi anlatmasına olanak sağladı. Akademik yolculuğunda kendisi de daha önce siyasi biyografi ile hemhâl olan Ateş Uslu sayesinde biyografik özne ve tarihsel bağlam ilişkisini kurmam kolaylaştı. Dr. Öğretim Üyesi Ayşecan Kartal ve Dr. Öğretim Üyesi Murat Arslan'a tez savunma sınavı jürisinde yer almayı kabul ettikleri için teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca jürimde daha önce yer alan hocalarım, Doç. Dr. İsmet Akça ve emekli olan Prof. Dr. Füsun Üstel'e de ne kadar teşekkür etsem az. Füsun Üstel'den aldığım dersler ve Hoca'nın Türk Siyasi Tarihi'ne yaklaşımındaki seçkin ve incelikli perspektifine mazhar olduğum için kendimi çok şanslı hissediyorum.

Doktora tezinin, lisans seviyesinde eğitim sürecinden başlayarak, yüksek lisans eğitiminin de dahil olduğu, uzun ve zahmetli yılların birikimi sonucunda olgunlaştığına inanıyorum. Ben bu uzun yolculukta şansı olanlardandım. Çünkü Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler lisans eğitimimde ve Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi yüksek lisans eğitim hayatımda çok kıymetli akademisyenlerle yolum kesişti. Siyaset bilimi kavrayışımı güçlendirdiler, sosyal bilim ufkumu genişlettiler. Onların ismini anmamamın haksızlık olacağını düşünüyorum. Başkent Üniversitesi'nden Prof. Dr. Menderes Çınar, Prof. Dr. Simten Coşar, Prof. Dr. Birgül Demirtaş, Prof. Dr. Zühtü Arslan, Prof. Dr. Zuhal Yeşilyurt Gündüz, Prof. Dr. Yelda Hatice Ongun ve merhum Prof. Dr. Doğan Kökdemir; Hacettepe Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ali Çağlar, Prof. Dr. Mete Kaan Kaynar, Prof. Dr. Aylin Özman, Prof. Dr. Berrin Koyuncu Lorasdağı ve Prof. Dr. Bican Şahin'e sonsuz teşekkürler.

Doktora sürecimin ve tez çalışmamın başarıyla nihayete ermesinde maddi ve manevi katkısı olan kurumlar ve bu kurumların temsilcileri oldu. Öncelikle İstanbul Ticaret Odası ve onun merhum eski başkanı İbrahim Çağlar'a müteşekkirim. Dört yıllık bir zaman diliminde odanın sağladığı doktora başarı bursuna beni ve çalışmamı layık buldukları için. Konusu Turgut Özal olan bir siyasi biyografi tezi için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kütüphanesi oldukça önem arz eder. Gerek TBMM'de bulunduğum yıllarda gerekse Nevşehir'de olduğum zaman zarfında, tez için hayati önemde olan kaynakları, deyim yerindeyse zaman ve mesafe gözetmeden bana ulaştıran üç değerli isim var. TBMM Kütüphane Personeli Faruk Nafiz Ertürk, Necmettin Alan ve Sercan Tırnavalı, var olsunlar. Onlar olmasaydı, Turgut Özal'ın binlerce sayfalık, demeçleri, beyanatları, haberleri ve röportajlarına elektronik ortamdan ulaşamazdım.

Bir de benimle birlikte bu uzun sürecin zahmetini paylaşan, bizzat yardımını gördüğüm yakın çevrem ve ailem var. Öncelikle Rukiye Başer'e teşekkür etmeliyim. Turgut Özal'ın kamusal bir figür olmaya başladığı Aralık 1967'den Nisan 1993'e kadar hepsine hakim olmak zorunda olduğum binlerce gazete kupürüyle baş etmem de eşsiz katkılar sundu. Haberlerin sistematik bir şekilde tasniflenmesinde en az benim kadar titizdi. Daha sonra Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nden Uluslararası İlişkiler Profesörü dostum İlhan Aras'a moral desteği ve çalışmaya dair verdiği geri bildirimler için teşekkür ederim. Dr. Öğretim Üyesi Anıl Bölükoğlu'na tezin ekonomi politik aksındaki kıymetli fikirleri ve zor zamanlardaki dostluğu ile ev arkadaşlığı için şükran borçluyum. Galatasaray'da doktoraya beraber kabul aldığımız ve bu zorlu yolu beraber yürüdüğümüz dönem arkadaşlarım Dr. Günce Sabah Eryılmaz ve Dr. Seçil Aslan'a gösterdikleri dayanışma ve tezde çıkmaza girdiğimde terapi gibi gelen uzun telefon görüşmelerimiz için teşekkür az kalır. 2018 yılının Şubat ayında Avanos'ta hayatıma giren ve kan bağı olmadan aile olma şansını yakaladığım mutluluk kaynağı insanlar var. Onlar olmasaydı akademik hayatım ve doktora sürecim için gereken enerji ve dirayeti bulmakta sanırım zorlanırdım. Dr. Öğretim Üyesi Bilal Ak, Dr. Öğretim Üyesi Aybike Karakurt, Öğretim Görevlisi Melih Karakurt ve sevgili oğulları Kaan Karakurt. Eksik olmayın.

Son olarak annem Selda Ersay, babam Ömer İlhami Ersay ve kıymetli eşim Seda Ersay'a sonsuz teşekkürler. Bitmek bilmeyen karşılıksız sevgileri ve yoldaşlıkları için…

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR XI

TABLO LİSTESİ XVI

RÉSUMÉ XVII

ABSTRACT XXIII

ÖZET XXIX

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM: TURGUT ÖZAL'IN ERKEN YAŞAMI (1927-1950)……23

1.1. Yeni Rejimde Kentli Orta Sınıf Memur Ailesine Doğmak……..……23

1.1.1. Turgut Özal'ın Babası: Mehmet Sıddık Özal……244

1.1.2. Turgut Özal'ın Annesi: Hafize Özal ve Erken Cumhuriyet'te Eğitim…..25

1.1.3. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Malatya'nın Demografisi ve Özal Ailesi……34

1.1.4. "Göçebe Öğrenci" Turgut Özal'ın İlk ve Orta Öğretim Hayatı: 5 Şehir 3 Diploma……..……36

1.1.5. İstanbul Teknik Üniversitesi Yılları: Dindar ve Teknisyen Mühendisin Oluşumu…….41

1.1.5.1. Küresel Ölçek: Soğuk Savaş ve Üniversiteli Özal'ın "Batı Merkezciliği Keşfi"…… 42

1.1.5.2. Ulusal Ölçek: Türkiye'de "Merkez Siyaset"in Doğuşu ve Özal'a Yansıması……47

1.1.5.3 Bireysel Ölçek: Dindar ve Liberal Mühendisin Oluşumunda İTÜ: Eğitimi, Mekânı ve Ağları……..…….……51

1.1.5.3.1 "Keşif Mekânı" olarak İTÜ: Genç Mühendis İslam ve Liberalizmle Tanışıyor……. 55

1.1.5.3.2 Sınıfsal Habitus ve İTÜ'nün "Doxa"sı: "Teknisyen Muhafazakâr Mühendisler"……66

1.1.5.3.3 Sınıfsal Habitus'un Eylem Hali: Mareşal Fevzi Çakmak'ın Cenaze Töreni……... 69

İKİNCİ BÖLÜM: "KALKINMACI BÜROKRAT"IN 1950'LERİ: ELEKTRIK IŞLERI ETÜD IDARESI YILLARI (1950-1965)……..……73

2.1. Demokrat Parti ve Kalkınmacı Bürokrasi: "İdeal Tipoloji" Olarak Bürokrat Özal……73

2.1.1 Soğuk Savaş ve Amerika Birleşik Devletleri Yörüngesindeki Türk Kamu Yönetimi……..82

2.1.2 Kalkınmacı Bürokrasi'nin "Öncelikli Alanlar"ı: Karayolları, Elektrifikasyon Sistemleri ve Baraj İnşaatları……..……85

2.2. Turgut Özal'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ndeki Yılları: 1950-1965……. 88

2.2.1. 1950'ler Türkiye'sinde Elektrik İşleri Etüd İdaresinin Konumu ve Misyonu……..……89

2.2.2. Turgut Özal'ın EİEİ'deki İlk İki Yılı 1950-1952: Genç Mühendis Saha ile Tanışıyor……..93

2.2.3. Elektrik Mühendisi Turgut Özal'ın Amerika'yı Keşfi: 1952-1954……...96

2.2.3.1. 1950'lerde Türk-Amerikan İlişkileri: Özal'ın "Amerikan Rüyası"nın Başlangıcı…….97

2.2.3.2. A.B.D. İle İlişkilerin Kurumsallaşması: 5 Etki Alanı ve Kuşatılan Toplumsallık……..103

2.2.3.2.1. Savunma ve Silah Sanayii'nin Modernizasyonu……103

2.2.3.2.2. "Batı Kampı Üniversiteleri": Kültür Diplomasisi ve Türk Yüksek Öğretimi…….104

2.2.3.2.3. Yakın Diplomasi Yılları: Türkiye ve A.B.D.'nin Kurumsallaşan Müttefikliği……106

2.2.3.2.4. Koordinasyon Bakanlığı'nın Kuruluşu: Plancılığın Doğuşu ve A.B.D. İle Ekonomik İlişkiler…….……107

2.2.3.2.5. Toplumsallaşan Batıcılık veya Günlük Hayat ve Medyanın "Amerikan"laşması……. 110110

2.2.3.2.6. 1950'lerin Toplumsal Bir Çıktısı Olarak Genç Turgut Özal..113

2.3. Turgut Özal'ın 1954'ü: Yurda Dönüş, Terfi ve Evlilik……. 115

2.4. 1954-1965: Enterkonnekte Sistem Uzmanı, Planlamacı, İşletmeci ve Fon Bulucu……... 118

2.5. "Liberal Teknisyen" Oluşmakta: Ekonomik İstikrar Programı ve E.İ.E.İ. Mesaisinde İlk Perde Bilançosu (1950-1959)……133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TURGUT ÖZAL'IN 1960'LARI: "PLANLI YILLAR"IN MÜSTEŞARI 139

3.1. Ocak-Mayıs 1960: Genç Mühendis Özal Askere, Türkiye Askeri Darbeye Giderken……141

3.2. Uluslararası Bağlam ve İthal İkameci Perspektif Ekseninde D.P.T.'nin Kuruluşu……148

3.3. Yedek Subay, DPT ve ODTÜ İle Tanışıyor: "Yarı Zamanlı Plancı, Yarı Zamanlı Hoca"……..……..155

3.4. Askerden Dönüş ve Elektrik İşleri Etüd İdaresinde İkinci Dönem: 1961-1965……...161

3.4.1. 1961 Genel Seçimleri, Cumhuriyetin İlk Koalisyon Hükümeti ve Yassıada Duruşmaları……..…… 166

3.4.2. Turgut Özal'ın Politik Aktivizminin Doğuşu: 1961 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Adalet Partisi'nin Kuruluşundaki Rolü….……168

3.5. Özal'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi Mesaisinde İkinci Perde: 1961-1965 Yıllarındaki Faaliyetleri…….……173

3.5.1. Genel Direktör Yardımcısı Turgut Özal'ın 1961 Yılı Faaliyetleri…..…174

3.5.2. Turgut Özal'ın E.İ.E.İ.'deki 1962 Yılı Faaliyetleri……..……176

3.5.3. 1963 ve 1964: Elektrik İşleri Etüd İdaresi ve Özal'ın "Bağlı Plan ve Proje Yılları"……...178

3.5.4. 1960'lar Türk Dış Politikası ve E.İ.E.İ.'nin Dış İlişkileri: Avrupa ve Dünya'ya
Açılım…….……...182

3.5.5. "E.İ.E.İ.'ye Veda" Özal'ın 1965'i: Yükseliş, Düşüş, Ayrılık ve 1965 Genel Seçimleri……188

3.5.6. "Kızak Müşavirliği" veya Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına Hazırlık
Evresi……..……...193

3.6. DPT Müsteşarı Turgut Özal: 1967-1971……197

3.6.1. Devlet Planlama Teşkilatı'nın Simgesel Sermayesi Yeni Müsteşara Karşı……...200

3.6.2. "Özal'ın Planlaması"nın Sosyopolitik Kimliği: Dindar Müsteşar ve Yeni Kadroları……202

3.6.3. Özal Dönemi DPT'sinin Ekonomi Politiği: Devlet İçin Plandan Sermaye İçin
Plana…..…… 217

3.6.4. 933 Sayılı Kanun: DPT'ye "Format Atmak" veya DPT İle "Kapitalizmi Planlamak"…….220

3.6.5. Özal'ın "Yeni DPT'si": Teşvik Uygulama Dairesi ve Müsteşarlık Araştırma Grubu…….……227

3.6.6. 1970'e Doğru: Ekonomi, Toplum ve Siyasal Alandaki Gelişmelerin Genel Görünümü……..234

3.6.7. 1970'lere Doğru: Toplumsal Hareketler, Kutuplaşan İdeolojiler, Sokak ve Eylemler…….237

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TURGUT ÖZAL'IN 1970'LERİ: LİBERAL TEKNİSYENİN "SERBEST" YILLARI……..……..240

4.1. Siyasal Alandaki Gelişmeler: Merkez Sağ'ın Çökmesi ya da Özal'ın Yaslandığı Siyasal Zeminin Kayması……..……...……242

4.2. Toplumsal Alandaki Gelişmeler: Gençlik, İşçi, Köylü ve Memur Eylemleri……...245

4.3. İktisadi Alandaki Gelişmeler: 10 Ağustos 1970 Kararları ve Turgut Özal……... 248

4.4. Turgut Özal'ın 1970'lerdeki Kaderini Tayin Eden Rejim Olarak 12 Mart…254

4.5. 21 Yıllık Bürokratlık Defteri Kapanırken: Özal'ın DPT Müsteşarlığından Alınması…… 260

4.6. Post-12 Mart: Bürokratlığın "İllusio"sunun Kaybolması ve "Histerisis"den Kaçış……..264

4.7. 1971-1974 Yılları: Dünya Bankası Uzmanı Turgut Özal…….. 270

4.7.1. 1970'lerin Başında Birleşik Devletlerin İç ve Dış Politik Konjonktürü……...271

4.7.2. Özal'ın Dünya Bankasındaki Mesaisi ve Birleşik Devletlere Dair İzlenimleri……..278

4.8. Turgut Özal "Serbest" Piyasada: 1974-1979 Arasındaki Beş Yıllık Özel Sektör Yılları…… 285

4.8.1. Sabancı Holding Genel Koordinatörü Turgut Özal: 1974-1975……. 286

4.8.2. Ticari Ortaklıklarla Geçen Dört Yıl ve Siyasete Girme Teşebbüsleri: 1975-1979……..…….294

4.8.3. 1975 Senato Ara Seçimleri: Milliyetçi Hareket Partisi İle Siyasete İlk Teşebbüs……297

4.8.4. Özal'ın MSP Adaylığı ve 1977 Genel Seçimleri: Seçimi Kaybederek 1980'leri
Kazanmak……..300

4.8.5. MESS Yılları Kasım 1976-Aralık 1979: "Sermaye ve Sermayedarın Temsilcisi
Özal"……..……307

BEŞİNCİ BÖLÜM: 1980'LER ÖZAL'IN "MUKTEDİR "ON YILI……....324

5.1. Turgut Özal'ın 1980'lerinin Manifestosu: "Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları"…… 325

5.2. 1979: "Ekonominin Çarlığı"na Yükseliş: Başbakanlık ve DPT Müsteşarı Özal……...332

5.3. "Turgut Özal'ın 1980'leri" : Alan ve Zeitgeist Kavramları Üzerinden On Yıla Bakmak……. 336

5.4. Neoliberal Tarihsel Bloğun Oluşumu veya Geniş Konsensus: Turgut Özal'ın Siyaset, Ordu, Sermaye ve Basının Mutabakatı……..…..……342

5.5. 24 Ocak 1980 Kararları: İktisadi Alanın Yeniden Kurulumu ve Neoliberal Küresel Sisteme Entegrasyon…….……...……351

5.6. 24 Ocak 1980 ve 12 Eylül 1980 Arasında Turgut Özal ve İktisadi Alanın İnşası…….356

5.7. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi: Siyasal Alanın Yeniden Kurulumu…….. 367

5.8. Siyasi ve İktisadi Alanların Mücadeleli Uzlaşısı……... 375

5.9. 12 Eylül Rejiminin İktisat Teknisyeni: Eylül 1980-Temmuz 1982 Arasında Turgut Özal ve Ekonomi Politikaları…….……383

5.10. 1982 Banker Krizi ve Özal'ın İktisadi Alandan Çıkışı: Bir Alt Alan Olarak Sermaye Piyasasında Kaos Hali…….……...……390

5.11. 1982 Temmuz-1983 Mayıs: İktisadi Alandan Siyasi Alana, Teknokratlıktan Politikacılığa Geçiş……... 407

5.12. 1983 Şubat-1983 Kasım: Siyasi Alana Giriş, Alanın Hakimleri İle Uzlaşılı Mücadele ve İktidar……..…….……420

5.13. Kadro Kurma Çalışması ve Siyasi Alanın Eski Hakimi Demirel İle Ayrılan Yollar……431

5.14. Bir Alt Alan Olarak Anavatan Partisi'nin Kurulum Süreci ve Komutanlarla İlk Mücadele……..……435

5.15. Özal'ın İktidar Yılları Başlarken: 6 Kasım 1983 Genel Seçimleri…….. 439

5.16. Özal'ın Cumhurbaşkanı Evren İle Görüşmesi ve ANAP'ın Meşruiyet Sorunu……..……441

5.17. Turgut Özal'ın Ekonomik İndirgemeciliği veya "Her Derde Deva Serbest Piyasa"……..……445

5.18. Birinci Özal Hükümeti Mesaide: İktisadi Liberalizasyon 19 ve 29 Aralık Kararlarıyla Hayata Geçiyor…….……454

5.19. 1984 Başlarken: 19 ve 29 Aralık Kararlarının Toplumsal Yansıması ve Eleştirisi…….460

5.20. Özal'ın "Baskın Yerel Seçimi 25 Mart 1984": Kasım Rüzgârından Mart'ta İstifade Etmek……...……465

5.21. Özal'ın Ekonomi Merkezli Dış Politikası: Yeni Pazarlar İçin "İhracat Diplomasisi"……..472

5.22. ANAP'ın İç Çalkantıları ve Özal'ın "Dört Eğilim" Mitinin Erken Çöküşü…….. 479

5.23. "Hanedan" Doğarken veya Özal İktidarının "Ailevi" Sorunları……..485

5.24. Turgut Özal'ın Kürt Meselesi Perspektifinin Evrimi: 1984-1993……492

5.24.1. Birinci Faz: Kürt Meselesini Küçümseme ve Yok Sayma……..…..…493

5.24.2. İkinci Faz: Devlet Ciddiyetine Tedrici Geçiş ve Kürt Meselesini Kalkınma İktisadı Üzerinden Okumak……..……496

5.24.3. Özal'ın Perspektifi'nin Üçüncü Fazı: Diyalog, Diplomasi ve Siyasi Çözüm……..…….……504

5.24.4. Dördüncü ve Son Faz: Silahı Bıraktırma Çabası ve Vasiyet…..……..514

5.25. 1983 Kasım-1989 Kasım: Düşük Yoğunluklu Demokrasi veya Özal İle Evren'in Siyasi ve İktisadi Alan Paylaşımları…….……..……517

5.26. Turgut Özal ve Yeni Sağ: 1983-1989…….. 536

5.26.1. Yeni Sağ'ın Yükseleceği Zemin Oluşurken: Sosyal Demokrasi ve Refah Devleti'nin Krizi……538

5.26.2. Yeni Sağ: Tanımı, Kapsamı, Tarihsel Arka Planı ve A.B.D. İle İngiltere Örnekleri……543

5.26.3. Turgut Özal'ın Yeni Sağ Kimliği, Söylemi ve Politikaları……548

5.27. Tüketim Toplumu ve Özal: Hem "Kurucu Özne" Hem "Gönüllü Nesne" Olmak……536

5.28. Turgut Özal ve "Plebisiter Demokrasi": 1986 Ara Seçimleri, 1987 Referandumu, 1987 Genel Seçimleri, 1988 Referandumu, 1989 Yerel Seçimleri.....536

ALTINCI BÖLÜM: 1990'LAR: "ATİPİK" BİR CUMHURBAŞKANI TURGUT ÖZAL (9 KASIM 1989-17 NISAN 1993) 568

6.1. Özal'ın Mücadeleli Çankaya Dönemi (1989-1993): Koalisyon Hükümeti ve ANAP ile Bozulan İlişkiler……570

6.1.1. Çift Taraflı Güvenoyu Yoklaması: Tuhaf Bir Halk Oylaması Olarak 1988 Referandumu……. 572

6.1.2. 26 Mart 1989 Yerel Seçimleri: "%21,75'lik Meşruiyet'e Rağmen" Çankaya Yolculuğu……..574

6.1.3. "Köşk'teki Muhalif": DYP & SHP Koalisyonunun Cumhurbaşkanı Olarak Özal 1991-1993…….……576

6.2. Körfez Savaşı ve Turgut Özal: Ağustos 1990-Şubat 1991…….581

6.2.1. 1 Koyup 3 Almak: Batı ile Müttefiklik, Musul'u Düşlemek ve Kürt Meselesini Çözmek……..…….……584

6.2.2. "Tek Kişilik Kabine": Özal'ın Körfez Savaşındaki "Proaktif" Pozisyonu ve Yetki Krizi……..……...……591

6.3. Soğuk Savaş Biterken Turgut Özal'ın Türk Cumhuriyetleri Perspektifi ve Avrasyacılık……..……600

6.3.1. Turgut Özal'ın Vedası: Orta Asya Gezisi ve Hayatının Son Günleri…..608

SONUÇ.....611

KAYNAKÇA.....618

ÖZGEÇMİŞ.....659

KISALTMALAR:

A.I.D.	**:** Uluslararası Kalkınma Örgütü
ABD	**:** Amerika Birleşik Devletleri
AET	**:** Avrupa Ekonomik Topluluğu
ANAP	**:** Anavatan Partisi
AP	**:** Anavatan Partisi
ATAM	**:** Atatürk Araştırma Merkezi
AÜSBF	**:** Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi
AYM	**:** Anayasa Mahkemesi
BBYKP	**:** Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BİMSA	**:** Bilgi İşlem ve Kontrol Anonim Şirketi
BM	**:** Birleşmiş Milletler
BMI	**:** Battle Memorial Institute
BURTRAK	**:** Burdur Traktör Fabrikası
ÇEMSAN	**:** Çelik Mobilya Sanayi
CENTO	**:** Merkezi Antlaşma Teşkilatı
ÇETAŞ	**:** Parekende Otomobil Grubu
CHP	**:** Cumhuriyet Halk Partisi
CIGRE	**:** Türkiye Ulusal Komitesi
CKMP	**:** Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CNN	**:** Cable News Network
DEV-GENÇ	**:** Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
DGM	**:** Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DİSK	**:** Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DLF	**:** Gelişim Kredileri Fonu
DP	**:** Demokrat Parti
DPT	**:** Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	**:** Devlet Su İşleri
EBASCO	**:** Information Services
EİEİ	**:** Elektrik İşleri Etüd İdaresi

EMF : Avrupa Para Fonu

ESAŞ : Eğe ve Törpü Fabrikası

FKF : Fikir Kulüpleri Konfederasyonu

FOA : Foreign Operations Administration

GAP : Güneydoğu Anadolu Projesi

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

GÜT : Genç Ülkücüler Teşkilatı

HEMA : Tarihi Avrupa Savaş Sanatları

HES : Hidroelektrik Santral

HP : Halkçı Parti

İBYKP : İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

ICA : International Cooperation Administration

İDT : İktisadi Devlet Teşekkülleri

İKD : İlerici Kadınlar Derneği

İLKSEN : Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası

IMF : Uluslararası Para Fonu

İPD : İktisadi Planlama Dairesi

İPD : İktisadi Planlama Dairesi

İSKİ : İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi

İTÜ : İstanbul Teknik Üniversitesi

K.K.T.C : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

KD : Koordinasyon Dairesi

KDP : Kürdistan Demokrat Partisi

KDV : Katma Değer Vergisi

KEİ : Karadeniz Ekonomik İş birliği Örgütü

KİT : Kamu İktisadi Teşekkülleri

KİT : Kamu İktisadi Teşekkülleri

KM : Bir faz naklinin direnci

KV : Faz arası voltajı

KW : Nakledilen maksimum takat

KWH : Kilowatt saat

LASSA : Lastik Sanayii ve Ticaret Anonim Şirketi

LİSA : Lastik Pazarlama Anonim Şirketi

LSE : London School of Economics

MAG : Müsteşarlık Araştırma Grubu

MBK : Milli Birlik Komitesi

MC : Milliyetçi Cephe

MESS : Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası

MGK : Milli Güvenlik Kurulu

MHP : Milliyetçi Hareket Partisi

MKE : Makine Kimya Endüstrisi Kurumu

MNP : Milli Nizam Partisi

MSB : Milli Savunma Bakanlığı

MSP : Milli Selamet Partisi

MTA : Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü

MTTB : Milli Türk Talebe Birliği

MTTB : Milli Türk Talebe Birliği

Multilateral Force-MLF : Çok Taraflı Kuvvet Antlaşması

MW : Megawatt

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

ODTÜ : Orta Doğu Teknik Üniversitesi

OECD : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

OEEC : Organisation for European Economic Cooperation

OHAL : Olağanüstü Hal Bölge Valiliği

ORDONAT : Ordu Donatım Okulunda

OYAK : Ordu Yardımlaşma Kurumu

PARSAN : Otomotiv Dövme Parça ve İşleme Fabrikası

PKK : Partiya Karkerên Kurdistanê

PTT : T.C. Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü

RCD : Türkiye, İran ve Pakistan Arasında Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği

SBF : Siyasal Bilgiler Fakültesi

SEİA : Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması

SFIO : İşçi Enternasyoneli Fransa Bölümü

SHP : Sosyaldemokrat Halkçı Parti

SODEP : Sosyal Demokrasi Partisi

SODEP : Sosyal Demokrasi Partisi

SPD : Sosyal Planlama Dairesi

SPD : Strateji Planlama Dairesi

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SSK : Sosyal Sigortalar Kurumu

STK : Sivil Toplum Kuruluşları

SÜRKAL : Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCMB : Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TESAV : Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı

TİKA : Türk İşbirliği ve Koordinasyon Başkanlığı

TİP : Türkiye İşçi Partisi

TKP : Türkiye Komünist Partisi

TKV : Türkiye Kalkınma Vakfı

TL : Türk Lirası

TMGT : Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı

TMMOB : Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

TMTF : Türkiye Milli Talebe Federasyonu

TÖB-DER : Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği

TODAİE : Türkiye Ortadoğu ve Amme İdaresi Enstitüsü

TÖS : Türkiye Öğretmenler Sendikası

TRT : Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

TUD : Teşvik Uygulama Dairesi

TÜM-DER : Tüm Memurlar Birleşme ve Dayanışma Derneği

TÜSAD : Türkiye Solunum Araştırmaları Derneği

TÜS-DER : Tüm Sağlık Personeli Derneği

TÜSES : Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı

TÜSİAD : *Türkiye Sanayaci ve İş Adamları Derneği*

TÜTED : Tüm Teknik Elemanlar Derneği

UİDER : Uluslararası İşçi Dayanışması Derneği

UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu

ÜOB : Ülkü Ocakları Birliği

ÜOD : Ülkü Ocakları Dernekleri

US-AID : Uluslararası Kalkınma Ajansı

VOA : Voice of America

YHK : Yüksek Hakem Kurulu

YÖK : Yükseköğretim Kurulu

YPK : Yüksek Planlama Kurulu

YTP : Yeni Türkiye Partisi

TABLO LİSTESİ

Sayfa No:

Tablo 4.6. : Karşılaştırmalı Sonuçlandırılan Yatırım Teşvik Belgesi Talepleri 232

RÉSUMÉ

Le sujet de cette étude est la biographie politique du 8e président turc (Halil) Turgut Özal. Turgut Özal est l'architecte intellectuel des décisions de stabilité économique du 24 janvier 1980, qui ont modifié le régime d'accumulation du capital en Turquie, et le technicien le plus important derrière ces décisions. Avec les décisions du 24 janvier, la République de Turquie a modifié son système économique fermé basé sur une politique industrielle de substitution aux importations, est entrée dans le processus de libéralisation de son économie, a adopté les principes de l'économie de marché et, dans le commerce extérieur, s'est ouverte aux marchés étrangers sans aucune restriction sur les importations ou les exportations. La volonté politique derrière les décisions du 24 janvier 1980 est le gouvernement minoritaire du Parti de la Justice. Le Premier ministre du gouvernement est Süleyman Demirel. Durant le mandat du Premier ministre de Süleyman Demirel, Turgut Özal était sous-secrétaire du Premier ministère.

L'année 1980 est une année très importante et historique pour la République de Turquie, non seulement en termes des décisions du 24 janvier, mais aussi du coup d'État militaire du 12 septembre, qui constitue l'un des points de rupture les plus importants de l'histoire politique du pays. Avec le coup d'État militaire du 12 septembre 1980, la vie démocratique fut interrompue pour la deuxième fois dans l'histoire de la République après le coup d'État militaire du 27 mai 1960. De plus, cette fois, les forces armées turques ont établi un régime intérimaire qui a duré plus longtemps que le premier et ont gouverné la Turquie avec un gouvernement composé de soldats pendant environ trois ans. Depuis que le coup d'État militaire a eu lieu l'année où la Turquie a changé son régime d'accumulation du capital, le chef du coup d'État militaire et chef de l'État, le général Kenan Evren, tout comme l'ancien Premier ministre Süleyman Demirel, et le niveau de commandement, Turgut Özal, en tant que « technicien » chargé de maintenir l'économie à flot, ont été nommés pour maintenir le nouveau système économique libéral sans aucune perturbation. Turgut Özal, qui était vice-Premier ministre chargé de l'économie au sein du gouvernement établi sous le premier ministère de l'amiral à la retraite Bülent Ulusu, en tant que pouvoir exécutif du coup d'État militaire, a ainsi repris le domaine économique, qui a été repensé par le ministère de l'Économie. Décisions de stabilité du 24 janvier 1980, qu'il a fait prendre du 24 janvier 1980 jusqu'au 14 juillet 1982, date à laquelle il est resté au pouvoir. Il l'a institutionnalisé jusqu'en 1990, date à laquelle il a démissionné parce qu'il était en désaccord avec le niveau de commandement du coup d'État.

Après que Turgut Özal se soit séparé du régime du 12 septembre, il n'a plus occupé aucune fonction publique pendant la période du régime intérimaire. La volonté du régime du 12 septembre de ramener la Turquie à l'ordre démocratique, sur un terrain politique libéré des vieux politiciens, mais dans le cadre d'un nombre limité de partis politiques, s'est concrétisée en mai 1983. Sous réserve de l'autorisation du régime, Turgut Özal fonde le Parti de la Patrie (ANAP) en mai 1983. Lors des élections générales du 6 novembre 1983, l'ANAP, sous la direction de Turgut Özal, a obtenu 45,14 % des suffrages valables, a obtenu 212 sièges à la Grande Assemblée nationale turque composée de 400 députés et est devenue le gouvernement unique en obtenant une majorité absolue au Parlement. Turgut Özal a continué à mettre en œuvre

une économie politique qui allait accélérer la libéralisation économique de la Turquie entre 1983 et 1987, période qui comprenait son premier mandat de Premier ministre. L'expression « continué » est un choix conscient. Parce qu'Özal a effectivement lancé ce processus alors qu'il était sous-secrétaire du Premier ministère, qui préparait personnellement les « Décisions de stabilité économique » du 24 janvier 1980, prises pendant le gouvernement minoritaire du Parti de la Justice, et il a continué à se concentrer sur le domaine économique. alors qu'il était vice-Premier ministre chargé de l'économie dans le gouvernement Bülent Ulusu établi par le régime intérimaire après le coup d'État militaire du 12 septembre 1980. Il a poursuivi sa politique économique dans le processus de libéralisation et de transition vers une économie de marché. Finalement, grâce aux décisions prises au début de son gouvernement à parti unique, notamment les 19 et 29 décembre 1983, le processus de libéralisation économique fut largement réalisé. À l'issue des élections générales du 29 novembre 1987, Turgut Özal accède seul au pouvoir pour la deuxième fois avec l'ANAP. Turgut Özal a été élu 8e président de la République de Turquie par la Grande Assemblée nationale turque en novembre 1989, après que le 7e président Kenan Evren ait terminé son mandat de 7 ans. Özal a été président pendant environ 3,5 ans jusqu'à sa mort le 17 avril 1993.

Bien que Turgut Özal ait été une figure politique très importante dans la transformation économique, politique et sociale de la Turquie depuis les années 1980, sa biographie politique n'a jusqu'à aujourd'hui fait l'objet d'aucune thèse en Turquie. En d'autres termes, il existe de nombreuses thèses universitaires de troisième cycle qui se concentrent directement ou indirectement sur Turgut Özal dans différentes disciplines des sciences sociales telles que les sciences politiques, l'administration publique, la sociologie, les relations internationales et l'économie, mais aucune d'entre elles ne se concentre directement sur Turgut Özal et ne se concentre sur Il ne s'agit pas d'études qui se concentrent sur toutes les phases de l'histoire avec « le même poids ». La grande majorité de ces études examinent Turgut Özal non seulement à travers lui-même ; Elle a été examinée à travers les politiques de ses gouvernements ou leurs activités au cours de sa présidence, et souvent sur une période limitée. Les deux exemples les plus courants parmi ces périodes sont les périodes présidentielles entre 1983 et 1989, couvrant la période de Premier ministre d'Özal, et les périodes présidentielles couvrant la période 1989-1993. Dans cette thèse, la biographie politique de Turgut Özal vise à examiner toutes les phases de sa vie avec le même soin et le plus de détails possibles, sans privilégier l'une par rapport à l'autre.

La deuxième lacune importante identifiée dans la littérature universitaire sur Turgut Özal est que certaines des caractérisations généralement acceptées attribuées à Turgut Özal dans la littérature des sciences sociales sont considérées comme des « valeurs données » et que ces qualités attribuées à Turgut Özal ne sont ni problématisées ni analysées dans aucun cadre. manière dans les études pertinentes. Pour donner un exemple, l'identité libérale ou conservatrice de Turgut Özal est traitée comme une valeur donnée dans la littérature académique sur Özal, et les sources et analyses dans le contenu du texte sont traitées en se concentrant sur cette « valeur donnée ». En d'autres termes, même si Turgut Özal a une identité conservatrice et libérale, les processus de « devenir » de cette identité et les éléments structurels et subjectifs affectant ces processus ne sont souvent pas étudiés comme sujets de recherche.

Dans ce contexte, dans cette thèse, les « valeurs données » sociales, politiques et économiques attribuées à Turgut Özal n'ont pas été prises comme point de départ sans remise en question. Au contraire, les processus de formation de ces valeurs attribuées à Turgut Özal ont été étudiés tout au long de sa vie, y compris sa biographie politique, et ces processus ont été suivis au fur et à mesure de leur détection et de la manière dont leurs effets se sont reflétés sur Turgut Özal en tant que biographie. On a essayé de comprendre et d'expliquer le sujet de l'étude. Pour atteindre cet objectif principal, l'étude nécessitait une double méthodologie.

La première de cette double méthodologie est la « théorie de la biographie ». Puisque la théorie de la biographie, dans ses termes les plus généraux, est une écriture historique au niveau individuel, tandis que s'écrit l'histoire de la vie du sujet biographique, les réseaux sociaux et les relations dans lesquels le sujet est impliqué, les institutions dans lesquelles il se trouve ou gère, la place des institutions dans la période examinée dans le système politique national et l'ordre économique, et enfin la structure du système international sont examinées. souligne la nécessité d'une analyse. Ainsi, lors de l'examen du sujet biographique, représenter les conditions de la période au cours de laquelle il est examiné au niveau le plus large possible évite que les études biographiques ne succombent à l'anachronisme. C'est pourquoi, dans cette biographie politique, qui se concentre directement sur Turgut Özal, un effort a été fait pour prendre en considération les conditions de l'époque dans laquelle j'ai vécu, tout en examinant les 66 ans de vie d'Özal. La deuxième méthodologie utilisée dans l'étude doit être expliquée et décrite dans ce contexte. Cette méthodologie est en fait une méthode de conceptualisation. Il s'appuie sur les concepts fondamentaux de la pensée du sociologue français Pierre Bourdiue. Ces concepts sont l'habitus, le capital et le champ. Ces concepts, qui constituent les piliers de la théorie sociale de Bourdieu, sont conceptualisés dans l'écriture de l'histoire de la vie de Turgut Özal. En d'autres termes, il est adapté à la vie d'Özal. L'importance de la deuxième méthode d'étude, qui s'appuie sur la Sociologie de Bourdieu, pour cette thèse apparaît ici, avec son interaction avec la première méthode, la « théorie de la biographie ».

Le pouvoir du capital social, l'un des types de capital de Bourdieu, pour expliquer, concrétiser et conceptualiser les réseaux et relations sociaux dans la théorie de la biographie est important car il montre l'harmonie et la relation entre les deux méthodes. En particulier, il explique les « connaissances » que Turgut Özal a commencé à acquérir lors de ses visites à l'étranger à l'Administration de recherche sur les travaux électriques depuis les années 1950, avec la conceptualisation du « capital social » et décrit leur contribution à l'histoire de sa vie ; Toutefois, la prise en compte des conditions nationales et mondiales des années 1950 constitue un exemple concis qui montre la compatibilité et la complémentarité des deux méthodes.

Après avoir exposé le cadre conceptuel de cette étude et l'objectif de la thèse, il peut être approprié de mentionner l'orientation des sections de l'étude à la lumière de ces informations. Dans la section introduction, l'étude identifie et détaille l'objectif de cette thèse. Dans l'introduction, la théorie de la biographie en tant que méthodologie double décrite ici et les détails des concepts de base du monde de pensée de Pierre Bourdieu sont décrits et comment ils seront conceptualisés et adaptés à travers Turgut

Özal en tant que sujet biographique. La section d'introduction se termine par une discussion de la littérature académique sur Turgut Özal, composée de thèses de troisième cycle. L'absence d'une seule biographie complète de Turgut Özal dans la littérature académique pertinente alimente à ce jour la conviction que cette thèse comblera une lacune importante dans la littérature académique.

La deuxième partie de l'étude se concentre sur la période entre 1950 et 1960, couvrant les années 1950 de Turgut Özal. Le jeune ingénieur est diplômé de l'UIT en 1950 et a débuté sa carrière professionnelle à l'Administration de recherche sur les travaux électriques (EİEİ) à Ankara. Ce chapitre se termine en 1960, lorsque Turgut Özal est entré dans l'armée et que la Turquie a connu un coup d'État militaire. La deuxième partie est l'une des parties importantes de l'étude en termes d'originalité. En fait, dans la littérature académique sur Turgut Özal, aucune étude n'a été trouvée qui examine en détail les 15 années qu'Özal a passées à l'EİEİ entre 1950 et 1965. D'autre part, cette étude est un chapitre qui a le pouvoir d'expliquer et de donner un sens au « processus de devenir » de Turgut Özal, un technicien à l'habitus libéral. Parce que le travail de base de Turgut Özal chez EİEİ ressemble au cycle d'une entreprise travaillant sur le marché libre dans des conditions libérales : passation de marchés pour des projets d'électrification ou de construction de barrages, recherche de fonds pour la mise en œuvre du projet concerné, réalisation du projet et enfin, projets qui créent de la plus-value et d'autres nouveaux projets.cycle d'initiation. Ces étapes ont permis à Turgut Özal d'intérioriser le principe de fonctionnement du libéralisme, même s'il ne pouvait pas encore asseoir son nom à travers le discours libéral.

La troisième partie de l'étude se concentre sur les années 1960 de Turgut Özal. Cette section commence en 1960, lorsque Turgut Özal entre dans l'armée, et se termine avec le mémorandum du 12 mars 1971, lorsqu'il est démis du sous-secrétariat de l'Organisation nationale de planification (DPT). L'événement le plus important des années 1960 pour Turgut Özal fut sans aucun doute sa nomination au poste de sous-secrétaire de l'Organisation nationale de planification. Pour Özal, qui a servi pendant quatre ans entre 1967 et 1971, ce processus comportait deux aspects importants. Premièrement, Turgut Özal est désormais devenu une personnalité publique dans l'histoire de sa vie. Un autre développement tout aussi important est que le premier sous-secrétariat du SPO d'Özal, avec son approche économique visant à développer le secteur privé à travers l'Organisation nationale de planification et les ressources publiques, est en réalité comme une caravane de ce qu'il allait faire dans les années 1980. Dans un écosystème où il n'y a pas de marché libre, le secteur privé est renforcé par l'État et grâce aux ressources publiques. Dans les années 1980, le « libre marché » entrerait également dans cette équation.

La quatrième partie de l'étude détaille la vie de Turgut Özal dans les années 1970. Cette section commence avec la démission d'Özal du sous-secrétariat de l'Organisation nationale de planification, dont il a été contraint de se retirer, avec le mémorandum du 12 mars 1971, et se termine par son retour à la fonction publique comme sous-secrétaire du Premier ministère en 1979. On peut affirmer que l'un des adjectifs les plus distingués qui puissent décrire les années 1970 de Turgut Özal est « libre ». En fait, Turgut Özal a exercé des fonctions publiques pendant 21 ans, du printemps 1950, lorsqu'il a commencé sa carrière professionnelle, jusqu'au milieu de 1971, et au cours de sa bureaucratie, il a trouvé le Parti Démocrate et le Ministère de

la Justice. Parti comme volonté politique qui l'a soutenu. La personne qui était à la fois le mentor et le « grand frère » de Turgut Özal durant ces années était Süleyman Demirel. La volonté politique qui a amené Özal au poste de sous-secrétaire du SPO en 1967, puis de nouveau au poste de sous-secrétaire du Premier ministère en 1979, était Süleyman Demirel lui-même. Les années 1970, que Turgut Özal a passées loin de toute fonction publique, lui ont permis de diversifier son habitus professionnel. Il a acquis trois expériences importantes et différentes au cours de cette décennie. La première d'entre elles a été la période où il a travaillé comme spécialiste de la Banque mondiale aux États-Unis entre 1971 et 1973. Dans ce processus, Özal a acquis une expérience au cœur du capitalisme mondial, un appareil important de celui-ci. À son retour en Turquie en 1974, son expérience de 5 ans dans le secteur privé a commencé au cours de ses années de « freelance ». Turgut Özal a d'abord été coordinateur général de Sabancı Holding entre 1974 et 1979. Après son départ d'ici, il a travaillé pendant un certain temps comme manager dans les secteurs du fer, de l'acier et des mines chez Zeki Aytaç, avec qui il a noué un partenariat commercial. La troisième et dernière expérience de Turgut Özal qui a façonné les années 1970 a été le syndicalisme. Turgut Özal, qui fut d'abord membre puis président du Syndicat des employeurs miniers, dont le nom abrégé est MESS, fut confronté à d'importantes grèves ouvrières en 1977 et 1978 et, dans cette expérience, il incarna son opposition aux mouvements ouvriers dans son habitus libéral. dans une large mesure avec ces grèves. On peut dire que les années 1970 de Turgut Özal se sont terminées avec l'arrivée de Süleyman Demirel au poste de sous-secrétaire du Premier ministère, où il a repris des fonctions publiques grâce au gouvernement minoritaire vers la fin de 1979.

La cinquième partie de l'étude se concentre sur Turgut Özal et sur la Turquie des années 1980. Pour Turgut Özal, cette décennie commence en réalité avec sa nomination au poste de sous-secrétaire du Premier ministère en décembre 1979, comme mentionné dans le paragraphe ci-dessus. En fait, alors qu'il occupait ce poste, Özal est devenu l'acteur principal du processus qui a changé le régime d'accumulation du capital en Turquie avec les décisions de stabilité économique du 24 janvier 1980, qu'il a signées. Avec ces décisions, l'économie turque s'est ouverte au monde extérieur dans le cadre d'une libéralisation totale ; En interne, il a obéi au libre marché et à ses règles. Turgut Özal a poursuivi la politique économique à laquelle il a contribué pendant le régime intérimaire établi après le coup d'État militaire du 12 septembre, qui a été l'événement le plus important de cette décennie. Les « puissants » commandants du régime du 12 septembre ont nommé Bülent Ulusu, un ancien commandant à la retraite, au poste de Premier ministre, et Turgut Özal a été vice-Premier ministre chargé de l'économie au sein du gouvernement d'Ulusu. Après que le processus de libéralisation de la Turquie ait renoué avec la vie démocratique dans les années 1980, Turgut Özal a continué à exercer son gouvernement pour deux mandats entre 1983 et 1989. En novembre 1989, Turgut Özal a été élu 8e président par la Grande Assemblée nationale turque.

Le sixième et dernier chapitre de l'étude est la partie où se termine l'étude, étant une section plus spécifique et plus courte par rapport aux autres chapitres. Cette section, qui se concentre sur la présidence de Turgut Özal, couvre la période allant de novembre 1989, lorsque Turgut Özal est devenu président, jusqu'en avril 1993, date à laquelle il est décédé en fonction. L'une des tâches les plus importantes de Turgut Özal au cours de sa présidence, qui a duré environ trois ans et demi, a été la guerre du Golfe qui a éclaté à l'été 1990. Özal a déclaré que la Turquie devrait prendre une part

proactive à la guerre, aux côtés des États-Unis. Le processus de la guerre du Golfe ressemble à la façon dont Özal a géré le processus comme un président dans le système présidentiel, allant au-delà des ministres et du groupe du parti ANAP, même si le pouvoir exécutif était au sein du Conseil des ministres. De plus, la guerre du Golfe n'était pas le seul point à l'ordre du jour de la politique étrangère sous la présidence de Turgut Özal. Avec la fin de la guerre froide et la dissolution de l'Union des Républiques socialistes soviétiques, les Républiques turques ont acquis leur indépendance et le président Turgut Özal s'y intéressait de près. Turgut Özal est décédé le 17 avril 1993, deux jours après son retour en Turquie après sa longue visite dans ces pays en avril 1993.

Dans la section de conclusion de l'étude, deux résultats fondamentaux ont été obtenus concernant l'histoire de la vie de Turgut Özal. Premièrement, le libéralisme et le conservatisme de Turgut Özal, tout comme son identité politique, ne sont pas une valeur acquise. En d'autres termes, Turgut Özal n'a pas été identifié à des objectifs carriéristes ni à une attitude pragmatique et populiste pour son succès politique au début des années 1980. Au contraire, Turgut Özal a commencé à développer son identité nationaliste et conservatrice à l'Université technique d'Istanbul au milieu des années 1940, alors que même les idéologies politiques n'étaient pas en place dans l'histoire de la Turquie moderne, et dans les années 1950 et 1960, il a travaillé sur le Les caractéristiques structurelles et les aspects économiques de l'Administration de recherche sur les travaux électriques et de l'Organisation de planification de l'État, respectivement. Les tendances libérales dans l'habitus ont émergé à travers des cultures d'entreprise qui ont internalisé le libéralisme. La deuxième conclusion est le fait que dans l'histoire de la vie de Turgut Özal, certaines composantes de lui-même, qu'il a construites au cours de différentes décennies, en raison de ses propres choix de carrière mais surtout sous l'influence de l'esprit du temps, ont été aiguisées ou polies dans certains domaines. périodes. Pour expliquer avec un exemple, si Turgut Özal n'avait pas été président du syndicat MESS à la fin des années 1970 et si lui et son syndicat n'avaient pas subi une lourde défaite lors des grèves de 1977-1978, l'opposition d'Özal aux travailleurs et au mouvement ouvrier aurait probablement ne sont pas devenus si pointus. À cet égard, dans la section de conclusion, une tentative a été faite pour révéler le chemin vers lequel des moments de rupture aussi importants ont évolué pour Özal.

ABSTRACT

This study deals with the political biography of Turkey's eighth president (Halil) Turgut Özal. Turgut Özal is the intellectual architect of the Economic Stability Decisions of January 24, 1980, which changed Turkey's capital accumulation regime. Turgut Özal is also the most important technician behind these decisions. With the January 24 decisions, the Republic of Turkey changed its closed economic system that was based on import substitution industrial policy, entered a liberalization process in its economy, adopted the principles of the free-market economy and opened to foreign markets without enforcing any restrictions in foreign trade, imports or exports. The political will behind these decisions was the Justice Party, the minority government of the time. The Prime Minister of the government was Süleyman Demirel. During Süleyman Demirel's Prime Ministry, Turgut Özal served as the undersecretary of Prime Ministry.

The year 1980 was important for the Republic of Türkiye not only in terms of the January 24 decisions; it was also a very important and historical year because of the September 12 military coup, which was one of the most important breaking points in the country's political history. With this coup, democratic life was interrupted for the second time in the history of the Turkish republic after the military coup of May 27, 1960. Furthermore, this time the Turkish Armed Forces established an interim political regime that lasted longer than the first and ruled Turkey for approximately three years with a government composed of soldiers. Since the military coup took place in the year when Turkey changed its capital accumulation regime, the leader of the military coup and the head of state, General Kenan Evren, and the command level, just like the former Prime Minister Süleyman Demirel did, appointed Turgut Özal, as the "technician" to keep the economy afloat and maintain the new liberal economic system without any disruption.

Turgut Özal served as the deputy of prime minister in charge of economy in the government established under the prime ministry of retired Admiral Bülent Ulusu, who was the executive power of the military coup regime. Thus, he institutionalized the economic field, which was redesigned by the Economic Stability Decisions of January 24, 1980, which he pioneered on January 24, 1980, until July 14, 1982, when he left the office. On this date, he resigned because he was at odds with the command level of the coup. After Turgut Özal parted ways with the September 12 regime, he did not hold any public office again during the interim regime. The will of the September 12 regime to restore Turkey to a democratic order on a political field free from old politicians could only be realized in May 1983. However, this occurred within the scope of a limited number of political parties. Subject to the permission given by the regime, Turgut Özal founded the Motherland Party (ANAP) in May 1983. In the general elections which was held on November 6, 1983, ANAP, under the leadership of Turgut Özal, received 45.14% of the valid votes, obtained 212 seats in the Turkish Grand National Assembly consisting of 400 parliament members, and became the sole government as it achieved an absolute majority in the parliament. Turgut Özal continued to implement political economy that would accelerate Turkey's economic liberalization between 1983 and 1987, which included his first term as prime minister. Here, the term “continued” is used consciously. Because Özal actually

started this process while he was the undersecretary of the prime ministry, who personally prepared the January 24, 1980 "Economic Stability Decisions" which was taken during the minority government of the Justice Party. While he served as the deputy prime minister responsible for the economy in the Bülent Ulusu government established by the interim regime after the military coup of September 12, 1980, Özal sustained his economic policies in the process of liberalization of the economic field and transition to a free market economy. Finally, the economic liberalization process was largely realized with the decisions taken at the beginning of his single-party government, especially on 19 and 29 December 1983. Turgut Özal came to power for the second time alone with the ANAP as a result of the general elections held on 29 November 1987. Turgut Özal served as president of the Republic of Turkey for about three and a half years until his death on 17 April 1993, when Kenan Evren, the seventh president, completed his seven-year term of office in November 1989.

Although Turgut Özal was a very important political figure in Turkey's economic, political, and social transformation from the 1980s util he died, his political biography has so far not been the subject of a postgraduate study. In other words, there are many academic postgraduate studies in different social science disciplines, such as political science, public administration, sociology, international relations, and economics, which directly or indirectly address Turgut Özal, but none of them directly focus on his work and tend with “equal weight” to all stages of his life story. Many of these studies examined Turgut Özal not merely through himself, but through the policies of his governments or his activities during the presidency, and often within a period of time. The two most common examples in these studies are Özal’s presidency periods between 1983-1989 and 1989-1993, during which he served as prime minister. The current study is the political biography of Turgut Özal, aimed at focusing on him and examining all phases of his life story with diligence and by using as much detail as possible, without putting one before the other. The second major deficiency generally identified in the related literature on Turgut Özal is that some of the classifications attributed to Turgut Özal and generally accepted discussions in social sciences studies have been fixed as "norm values" and that these qualities attributable to Turgut Özal have not been problematized or solved in any way in the relevant studies. For example, Turgut Özal's liberal or conservative identity is considered to be a norm value in the related literature on Özal, and the sources and analyses in the contents of texts are processed by taking this "norm value" to the center. In other words, even though Turgut Özal has a conservative and liberal identity, the processes of this identity and the structural and subjective elements that influence these processes are often not the subject of research. In this context, this thesis is not taken as a point of departure without questioning the social, political and economic "norm values" attributed to Turgut Özal. On the contrary, the processes of formation of these values attributed to Turgut Özal have been studied throughout his entire life story, including his political biography; these processes were tracked as they were detected, and attempts were made to understand and explain how their effects are reflected in Turgut Özal as the biographical subject of the study. For such a major tracking purpose, the current study required a binary methodology. The first of these binary methodologies is called *the biographical theory*. The biography theory, in its most general terms, emphasizes the followings: social networks and relationships in which the subject is involved, the institutions in which he or she is incorporated or governed, the place of institutions of the period under study, the current national political system

and economic order, and finally the need to analyze the structure of the international system.

Thus, when the biographical subject is being studied, the broadest possible representation of the conditions within the period that is being studied prevents the biography studies from falling into anachronism. Thus, this political biography, which takes Turgut Özal directly into its centre, seeks to monitor the conditions of the period during which he lived, while studying his 66 years of life. The second methodology used in the current study should be explained and described in this context. This methodology is actually a method of conceptualization. Based on French sociologist Pierre Bourdieu's fundamental concepts of the world of thought. These concepts are habitus, capital, and space. These concepts, the fundamental foundations of Bourdieu's social theory, are conceptualized in Turgut Özal's life story. In other words, it is adapted to Özal's life. The second method, based on Bourdieu's sociology, is important for the current study at this very point because of its interaction with the "biographical theory" of the first method. Bourdieu's power to describe, embody, and conceptualize the social networks and relationships of social capital in the theory of biography, as one of the types of capital, is important in showing the harmony and relationship between the two methods. In particular, Turgut Özal's familiarity with the overseas visits to the Electrical Affairs Research Administration since the 1950s, describing his contribution to the life story with the conceptualization of "social capital", but taking into account the national and global circumstances of the 1950's, is an important example of how the two approaches are compatible and complementary.

Once the conceptual framework for the current study and the purpose of the thesis have been provided, it may be appropriate to refer to the orientation of the sections of the study in the light of this information. The introduction to the study identifies and details the purpose of the current study. The introductory section further describes the biography theory as a binary methodology, again expressed as an overview, and Pierre Bourdieu's basic concepts in detail and how they can be conceptualized and applied through Turgut Özal as a biographical substance. The introductory part ends with a discussion of the literature of postgraduate theses on Turgut Özal. The lack of a comprehensive single Turgut Özal biography supports the belief that the current study will fill a significant gap in the relevant literature.

The number of sections between the "Introduction" and "Results" sections of the study is six. A chronological course was followed in the division of the parts of the study. The important breaking points in Turgut Özal's life were taken into account in his biographical work; these breaking points somehow significantly overlapped with the breaking points in Turkey's political history, and it made the closure and opening of each section meaningful.

The first part of the current study begins in 1927, the year of birth of Turgut Özal, and ends in 1950, when he graduated from the Department of Electrical Engineering at İstanbul Technical University. The importance of this chapter for the study is related to Turgut Özal's attempt to understand how the family, society, city, and the republican regime, which was only four years old at the time, shaped Özal's

and his family's cultural capital in Malatya in 1927. Another important threshold in this section is Özal's university years at İTU and the social capital he began to acquire in those years. His social capital consists of conservative engineering candidates, most of whom have almost the same habitus as him. Through his socialization processes at İTU, he became acquainted with Islamic rituals and began to develop his religious side during his university years.

The second part of the study covers Turgut Özal's life during the 1950s and focuses on the period from 1950 to 1960. The young engineer, who graduated from İTU in 1950, began his professional career at the Electrical Affairs Research Administration (EIEI) in Ankara. In 1960, when Turgut Özal began serving in the army, Turkey encountered a military coup, and this chapter ends with an analysis of these events. The second part is one of the important parts of the study in terms of its originality. In fact, in the related literature on Turgut Özal, there is hardly any study that details the 15 years that Özal spent at EIEI between 1950 and 1965. On the other hand, this chapter has the potential to explain and interpret the "deployment process" of Turgut Özal, a technician with a liberal habitus. In EIEI, Turgut Özal's basic mentality resembled the cycle of a company operating under liberal conditions in the free market. The cycle of project provision for electrification or dam construction, fund-seeking for the implementation of the related project, project implementation and eventually initiation of other value-added new projects. These are the steps that enabled Turgut Özal to incorporate the working principles of liberalism, even though he did not yet base his discourse on liberal philosophy.

The third section of the current study focuses on the 1960s in Turgut Özal's life. This section begins in 1960, when Turgut Özal joined the army, and ends on March 12, 1971, when he was removed from the State Planning Organization (DPT) chancellery. For Turgut Özal, the most important event of the 1960s was undoubtedly his appointment to the State Planning Organization. For Özal, who served four years from 1967 to 1971, there are two important aspects of this process. Turgut Özal was now a public figure. Another significant development is Özal's first DPT position, with an economic approach aimed at expanding the private sector through the State Planning Agency and public resources, and this process is actually like a fragment of what he was going to do in the 1980s. In an ecosystem without a free market, the private sector is being strengthened by the state and through public resources. In the 1980s, this equation would include "free market".

The fourth section of the study deals with details of Turgut Özal's life in the 1970s. This section begins with Özal's forced resignation from the State Planning Agency on 12 March 1971, and ends with his return to public office as Prime Minister's secretary in 1979. One of Turgut Özal's best characteristic words to be used for the 1970s is "free". Turgut Özal, who had a 21-year experience in public service from the first spring of 1950 until the middle of 1971, when he began his professional career, found the Democratic Party and the Justice Party as a political will that supported him heavily in the bureaucratic process. During these years, the person that supports Turgut Özal is Suleyman Demirel, who is as close to him as his big brother and is like his mentor. It was the political will of Süleyman Demirel himself to bring him to the undersecretary position in SPO in 1967 and again to the Prime Minister's undersecretary in 1979. Turgut Özal's absence from public service in the 1970s

enabled him to diversify his professional habitus. He acquired three significant and different experiences over the decade. The first was the period from 1971 to 1973 when he worked as a World Bank Expert in the United States. In this process, he gained experience in the heart of global capitalism as an important apparatus. With his return to Turkey in 1974, he began five years of private sector experience during his "free" years. Turgut Özal first assumed the position of General Coordinator at Sabancı Holding from 1974 to 1979. After leaving, he worked with his partner, Zeki Aytaç, as a manager in the iron, steel and mining industries for a certain period. Turgut Özal's third and final experience that shaped the 1970s was unionism. Turgut Özal, formerly a member of the Union of Mining Employers (MESS) and then chairman of this union, had in this experience largely embodied his opposition to labor movements in his liberal habitus with major workers' strikes that took place during 1977 and 1978. We could say that Turgut Özal's 1970s ended with his appointment to the post of Prime Minister's secretary, where he returned to public office thanks to the minority government formed by Süleyman Demirel by the end of 1979.

The fifth section of the current study focuses on Turgut Özal and Turkey in the 1980s. For Turgut Özal, this decade actually begins with the post of deputy prime minister in December 1979, as previously mentioned. In fact, while in office, Özal was a leading actor in the process of changing Turkey's capital accumulation regime with the Economic Stabilization Decisions taken on January 24, 1980. Through these decisions, the Turkish economy was liberalized started to integrate with the outside world, while the country submitted to the free market and its rules inside its borders. Turgut Özal continued his contribution to economic policies during the interim regime established after the September 12 military coup, the most important event of the decade. The “powerful” commanders of the September 12 regime appointed a former retired commander, Bülent Ulusu, as prime minister. Turgut Özal served as Deputy Prime Minister for Economics in the National Government. After Turkey's liberalization process was integrated into democratic life in the 1980s, Turgut Özal continued to rule for two periods between 1983 and 1989. In November 1989, Turgut Özal was elected the eighth President of the TBMM.

The sixth and final section of the current study is the part where the work ends as a comparatively more specific and short section compared to the other sections. This section, which covers Turgut Özal's presidency, covers the period from November 1989, when Turgut Özal was president, to April 1993, when he died in his office. One of Turgut Özal's most important actions during his three-and-a-half-year presidency was during the Gulf War, which broke out in the summer of 1990. He claimed that Turkey should take part in the war with the United States proactively. The Gulf War process reminds us that even if the executive power is in the Council of Ministers, Özal went beyond the ministers and the ANAP party group, taking on the process like a president as if in a presidency system. The Gulf War was not the only item on the agenda of foreign policy during Turgut Özal's presidency. The end of the Cold War and the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics, which led to the independence of the Turkish republics, revealed President Turgut Özal's close interest in these republics. Turgut Özal died on 17 April 1993, two days after returning to Turkey after a long visit to these countries in April 1993.

In the resulting section of the study, two fundamental findings about the life story of Turgut Özal came into view. First, for Turgut Özal, liberalism and

conservationism as political identities are not norm values. In other words, Turgut Özal did not identify himself with political ambitions in the early 1980s, with a careerist, pragmatic and populist attitude. Turgut Özal, on the other hand, began to develop a nationalist and conservative identity at İstanbul Technical University in the mid-1940s, in a time when even political ideologies were not settled in modern Turkey's history. In the 1950s and 1960s, respectively, liberal trends emerged in his habitus through the structural characteristics and institutional cultures that embodied economic liberalism at the Electrical Affairs Research Administration and the State Planning Organization. The second finding is the fact that in Turgut Özal's life story, in different decades, because of his own career choices, but mostly through the influence of the spirit of time, his identity was built. During this process, at times some aspects of his identity came to the fore or were pushed backwards. For example, if Turgut Özal had not chaired the trade union in MESS in the end of the 1970s, and if he and his union had not suffered a heavy defeat in the 1977–1978 strikes, then Özal's opposition to the workers' and labor movement would probably not have become so sharp. In this respect, in the result section of the current study, an attempt is made to reveal the similar important breakpoints and their effects on the trajectory of the evolution process of Özal’s identity.

ÖZET

Bu çalışmanın konusu Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı (Halil) Turgut Özal'ın siyasi biyografisidir. Turgut Özal, Türkiye'nin sermaye birikim rejimini değiştiren 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararlarının fikri mimarı, kararların arkasındaki en önemli teknisyendir. 24 Ocak Kararları ile Türkiye Cumhuriyeti, ithal ikameci sanayi politikasına dayanan ve dışa kapalı iktisadi sistemini değiştirerek, ekonomisini liberalizasyon sürecine sokmuş, serbest piyasa ekonomisinin ilkelerini benimsemiş ve dış ticarette, ithalat veya ihracatta herhangi bir sınırlandırma olmadan dış pazarlara açılmıştır. 24 Ocak 1980 kararlarının arkasındaki siyasi irade ise Adalet Partisi'nin azınlık hükümetidir. Hükümetin Başbakanı Süleyman Demirel'dir. Süleyman Demirel'in Başbakanlığı esnasında Turgut Özal ise Başbakanlık Müsteşarı olarak görev yapmıştır.

1980 senesi, Türkiye Cumhuriyeti için sadece 24 Ocak Kararları açısından değil; aynı zamanda ülke siyasi tarihinin en mühim kırılma noktalarından birisi olan 12 Eylül askeri darbesiyle de oldukça önemli, tarihi bir yıldır. 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle, Cumhuriyet tarihinde demokratik hayat 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra ikinci kez kesintiye uğramıştır. Üstelik Türk Silahlı Kuvvetleri bu kez, ilkinden daha uzun süren bir ara rejim kurarak, yaklaşık üç yıl Türkiye'yi askerlerden müteşekkil bir hükümetle yönetmiştir. Askeri darbenin, Türkiye'nin sermaye birikim rejimini değiştirdiği yılda gerçekleşmesi sebebiyle, yeni liberal iktisadi sistemin akamete uğramadan sürdürülmesi için tıpkı sabık Başbakan Süleyman Demirel gibi askeri darbenin lideri ve Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve komuta kademesi, ekonomiyi ayakta tutacak "teknisyen" olarak Turgut Özal'ı göreve getirmiştir. Askeri darbenin yürütme gücü olarak Emekli Oramiral Bülent Ulusu Başbakanlığında kurulan Hükümet'te Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı unvanıyla görev yapan Turgut Özal, böylece 24 Ocak 1980'de alınmasına öncülük ettiği Ekonomik İstikrar Kararlarının yeniden dizayn ettiği iktisadi alanı, görevde kaldığı 14 Temmuz 1982'ye kadar kurumsallaştırmış, bu tarihte darbenin komuta kademesiyle ters düştüğü için istifa etmiştir.

Turgut Özal 12 Eylül rejimiyle yollarını ayırmasının ardından, ara rejim döneminde bir daha herhangi bir kamu görevinde bulunmadı. 12 Eylül rejiminin eski politikacılardan münezzeh bir siyasal alan üzerinde, Türkiye'yi tekrar demokratik nizama; ancak sınırlı sayıda siyasi parti kapsamında döndürme iradesi Mayıs 1983'de gerçekleşti. Rejimin verdiği izne tabii olarak Turgut Özal da 1983 yılının Mayıs ayında Anavatan Partisini (ANAP)'ı kurdu. 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlerde, Turgut Özal'ın liderliğindeki ANAP, geçerli oyların %45.14'ünü alarak, 400 milletvekilinden oluşan TBMM'de 212 milletvekilliğini elde etmiş ve parlamentoda salt çoğunluğu sağladığı için tek başına iktidar olmuştur. Turgut Özal, ilk Başbakanlık dönemini kapsayan 1983-1987 yılları arasında, Türkiye'nin iktisadi liberalizasyonunu hızlandıracak politik ekonomiyi uygulamaya devam etmiştir. "*Devam etmiştir*" ifadesi bilinçli bir tercihtir. Zira Özal bu sürece aslında, Adalet Partisi'nin azınlık iktidarı sürecinde alınan 24 Ocak 1980 "Ekonomik İstikrar Kararlarını" bizzat hazırlayan Başbakanlık Müsteşarı görevindeyken başlamış; 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından ara rejimin kurduğu Bülent Ulusu Hükümetinde Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev yaparken iktisadi sahanın liberalizasyonu ve

serbest pazar ekonomisine geçiş sürecindeki ekonomi politikalarına devam etmiştir. Nihayet kendisinin tek parti iktidarının başında, bilhassa 19 ve 29 Aralık 1983'te alınan kararlarla iktisadi liberalizasyon süreci büyük ölçüde gerçekleşmiştir. Turgut Özal 29 Kasım 1987 tarihinde yapılan genel seçimler sonucunda ANAP ile ikinci kez tek başına iktidar olmuştur. Turgut Özal, 1989 yılının Kasım ayında 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 7 yıllık görev süresini tamamlamasının akabinde TBMM tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve görevi başındayken vefat ettiği 17 Nisan 1993'e kadar yaklaşık 3,5 yıl Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır.

Turgut Özal, 1980'lerden itibaren Türkiye'nin iktisadi, siyasi ve toplumsal dönüşümünde oldukça önemli bir siyasi figür olmasına rağmen, bugüne değin siyasi biyografisi Türkiye'de lisansüstü bir teze konu olmamıştır. Bir başka ifadeyle, siyaset bilimi, kamu yönetimi, sosyoloji, uluslararası ilişkiler, ekonomi gibi farklı sosyal bilim disiplinlerde Turgut Özal'ı doğrudan veya dolaylı olarak konu edinen birçok akademik lisans üstü tez vardır ancak bunların hiçbirisi Turgut Özal'ı doğrudan odak noktasına alan ve hayat hikayesinin tüm safhalarına "eşit ağırlık"ile eğilen çalışmalar değildir. Bu çalışmaların kahir ekseriyeti Turgut Özal'ı salt kendisi üzerinden de değil; onun hükümetlerinin politikaları veya cumhurbaşkanlığı dönemindeki faaliyetleri üzerinden ve sıklıkla bir dönem aralığı sınırıyla incelemiştir. Bu dönemler arasında en sık karşılaşılan iki örnek ise Özal'ın başbakanlık dönemini kapsayan 1983-1989 ve 1989-1993 yılları arasını kapsayan cumhurbaşkanlığı dönemledir. Bu tez çalışması ise Turgut Özal'ın siyasi biyografisini, kendisi merkeze alınarak ve hayat hikayesinin tüm safhalarını, birini diğerinin önüne geçirmeden aynı titizlikle ve mümkün olan en detaylı şekilde incelemeyi hedeflemiştir.

Turgut Özal ile ilgili akademik yazında saptanan genel olarak ikinci önemli eksiklik ise Turgut Özal'a atfedilen ve sosyal bilimler yazınında genel kabul görmüş bazı nitelendirilmelerin "verili değer" olarak sabitlenmesi ve Turgut Özal'a atfedilen bu niteliklerinin, ilgili çalışmalarda herhangi bir şekilde sorunsallaştırılmaması veya çözümlenmemesidir. Örnek vermek gerekirse, Turgut Özal'ın liberal veya muhafazakâr kimliği, Özal ile ilgili akademik yazında verili bir değer olarak ele alınır ve metin içeriklerindeki kaynaklar ve analizler bu "verili değer" merkeze alınarak işlenir. Bir başka deyişle Turgut Özal muhafazakâr ve liberal bir kimliği haiz olsa dahi bu kimliğim "oluş" süreçleri ve bu süreçlere etki eden yapısal ve öznel unsurlar araştırma konusu olarak çoğunlukla işlenmez.

Bu bağlamda bu tezde, Turgut Özal'a dair, ona atfedilen sosyal, siyasi ve iktisadi "verili değerler" sorgulanmaksızın bir hareket noktası olarak alınmamıştır. Tam aksine Turgut Özal'a atfedilen bu değerlerin oluşum süreçleri, siyasi biyografisini de kapsayan hayat hikayesinin tamamında araştırılmış, bu süreçler saptandıkça izlenmiş, etkilerinin çalışmanın biyografik öznesi olarak Turgut Özal'a nasıl yansıdığı anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılmıştır. Böylesi bir ana izlek amaç için çalışma ikili bir metodolojiye ihtiyaç duymuştur.

Bu ikili metolojinin ilki, "biyografi teorisi"dir. Biyografi teorisi en genel hatlarıyla, bireysel düzlemde bir tarih yazımı olduğu için, biyografik öznenin hayat hikayesi yazılırken, öznenin dahil olduğu sosyal ağlar ve ilişkileri, içinde olduğu veya yönettiği kurumlar, incelenen dönemdeki kurumların, ulusal siyasal sistem ve

ekonomik düzendeki yerini ve nihayet uluslararası sistemin yapısının, analiz edilmesi gerekliliğini vurgular. Böylece biyografik özne incelenirken, incelendiği dönem içindeki şartların mümkün olan en geniş seviyede temsili, biyografi çalışmalarının anakronizme yenik düşmesini engeller. Dolayısıyla Turgut Özal'ı doğrudan merkezine alan bu siyasi biyografide Özal'ın 66 yıllık ömrü incelenirken yaşadığı tüm zamanlardaki dönem şartları gözetilmeye gayret edilmiştir. Çalışmada başvurulan ikinci metodoloji tam da bu bağlamda açıklanmalı ve tarif edilmelidir. Bu metodoloji aslında bir kavramsallaştırma yöntemidir. Fransız Sosyolog Pierre Bourdiue'nün düşün dünyasındaki temel kavramları esas alır. Bu kavramlar habitus, sermaye ve alandır. Bourdieu'nün sosyal teorisinin temel dayanak noktaları olan bu kavramlar Turgut Özal'ın hayat hikayesinin yazımında kavramsallaştırılır. Başka bir ifadeyle Özal'ın hayatına uyarlanır. Bourdieu Sosyolojisine yaslanan çalışmanın ikinci yönteminin, bu tez için önemi tam bu noktada, birinci yöntem olan "biyografi teorisi" ile olan etkileşimiyle ortaya çıkar.

Bourdieu'nun sermaye türlerinden birisi olan toplumsal/sosyal sermaye'nin, biyografi teorisindeki sosyal ağ ve ilişkileri, açıklama, somutlama ve kavramsallaştırmadaki gücü iki yöntem arasındaki uyum ve ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Bilhassa Turgut Özal'ın 1950'lerden itibaren Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde gerçekleştirdiği yurt dışı ziyaretlerinde edinmeye başladığı "tanışıklıklar"ın, "toplumsal sermaye" kavramsallaştırmasıyla açıklanması ve onun hayat hikayesine katkısının resmedilmesi; ancak bu yapılırken 1950'lerdeki ulusal ve küresel şartların göz önünde bulundurmak iki yöntemin birbiriyle uyumu ve tamamlayıcılığını göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

Bu çalışmaya dair kavramsal çerçeve ve tezin amacına ana hatlarıyla yer verildikten sonra, bu bilgiler ışığında çalışmanın bölümlerinin istikametine değinilmesi yerinde olabilir. Çalışma giriş bölümünde, bu tezin amacını saptar ve detaylandırır. Giriş bölümünde ayrıca, ana hatlarıyla ifade edilen ikili metodoloji olarak biyografi teorisi ve Pierre Bourdieu'nün düşün dünyasındaki temel kavramların detayları ve biyografik özne olarak Turgut Özal üzerinden nasıl kavramsallaştırılacakları ve uyarlanacakları tariflenir. Giriş bölümü, Turgut Özal'a dair akademik yazındaki lisans üstü tezlerden oluşan literatürün tartışılması ile sona erer. İlgili akademik yazında bugüne değin, kapsamlı tek bir Turgut Özal biyografisinin olmayışı, bu tezin akademik yazında önemli bir boşluğu dolduracağına dair inancı besler.

Çalışmanın "Giriş" ve "Sonuç" kısımları arasındaki bölüm sayısı altıdır. Çalışmanın bölümlendirilmesinde kronolojik bir izlek takip edilmiştir. Biyografi çalışmalarıyla uyumlu olduğu kadar gerekli de olan kronolojik bölümlendirmelerde Turgut Özal'ın hayatındaki önemli kırılma noktaları dikkate alınmakla beraber bu kırılma noktalarının Türkiye'nin siyasi tarihinin de kırılma noktalarıyla önemli bir ölçüde çakışması, bölümlendirmeleri kolaylaştırmış ve her bir bölümün kapanış ve açılışını da anlamlı hale getirmiştir.

Çalışmanın Birinci Bölümü, Turgut Özal'ın doğum yılı olan 1927'den başlamakta ve İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Mühendisliği Bölümünden mezun olduğu 1950 yılıyla sona ermektedir. Bu bölümün çalışma için önemi Turgut Özal'ın

1927 yılının Malatya'sında içine doğduğu aile, toplum, şehir ve o esnada dördüncü yılını henüz dolduran cumhuriyet rejiminin Turgut Özal ve ailesinin kültürel sermayesini nasıl şekillendirdiğini anlamaya çalışmasıyla ilgilidir. Bu bölümün diğer önemli bir eşiği ise Turgut Özal'ın İTÜ'deki üniversite yılları ve bu yıllarında edinmeye başladığı toplumsal sermayesidir. Özal'ın bu toplumsal sermayesi kendisiyle hemen hemen aynı habitusa sahip, muhafazakâr ve çoğunluğu taşradan gelen mühendis adaylarından oluşur. Turgut Özal İTÜ'deki sosyalizasyon süreçleriyle İslami ritüellerle tanışır ve dindarlığını üniversite yıllarında geliştirmeye başlar.

Çalışmanın ikinci bölümü Turgut Özal'ın 1950'li yıllarını kapsayacak şekilde 1950-1960 arasına odaklanır. 1950 yılında İTÜ'den mezun olan genç mühendis Ankara'da Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde (EİEİ) profesyonel meslek hayatına başlar. 1960'da Turgut Özal'ın askere, Türkiye'nin ise askeri darbeye gittiği süreçle bu bölüm sona erer. İkinci bölüm çalışmanın özgünlük bakımından önemli bölümlerinden birisidir. Nitekim, Turgut Özal ile ilgili akademik yazında Özal'ın 1950-1965 arasında EİEİ'de geçirdiği 15 yıla detaylı bir şekilde inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Diğer yandan bu çalışma liberal habitusa sahip teknisyen Turgut Özal'ın "oluş süreci"ni açıklama ve anlamlandırma gücüne sahip bir bölümdür. Zira EİEİ'de Turgut Özal'ın temel mesaisi serbest piyasada, liberal koşullar altında çalışan bir firmanın döngüsünü andırır: Elektrifikasyon veya baraj inşaatları için proje temini, ilgili projenin hayata geçmesi için fon arayışı, projenin gerçekleştirilmesi ve nihayet artı değer yaratan projelerle, başka yeni projelere girişilmesi döngüsü. İşte bu adımlar Turgut Özal'a henüz adını liberal diskur üzerinden kuramasa dahi liberalizmin çalışma prensibini içselleştirmesini sağlamıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü Turgut Özal'ın 1960'lı yıllarını odağına alır. Bu bölüm, Turgut Özal'ın askere gittiği 1960 yılından başlamakta, kendisinin Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığından el çektirildiği 12 Mart 1971 Muhtırası ile sona ermektedir. Turgut Özal için 1960'lı yılların en önemli olayı şüphesiz Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı makamına gelmiş olmasıdır. 1967-1971 arasında dört yıl görev yapan Özal için bu sürecin iki önemli yönü vardır. İlki Turgut Özal artık kamusal bir figür olmuştur. Bunun kadar önemli diğer gelişme ise Devlet Planlama Teşkilatı ve kamu kaynakları üzerinden özel sektörü büyütmek amaçlı iktisadi yaklaşımıyla Özal'ın ilk DPT müsteşarlığı aslında 1980'lerde yapacaklarının fragmanı gibidir. Serbest Piyasanın olmadığı bir ekosistemde özel sektör devlet tarafından ve kamu kaynakları üzerinden palazlandırılmaktadır. 1980'lerde ise bu denkleme "serbest piyasa" da dahil olacaktır.

Çalışmanın dördüncü bölümü Turgut Özal'ın 1970'li yıllarındaki hayatını detaylandırmaktadır. Bu bölüm Özal'ın, 12 Mart 1971 muhtırasıyla, çekilmek zorunda bırakıldığı Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'ndan ayrılmasıyla başlar ve tekrar kamu görevine döndüğü 1979 yılındaki Başbakanlık Müsteşarlığı göreviyle biter. Turgut Özal'ın 1970'li yıllarını nitelendirebilecek en güzide sıfatlardan birinin "serbest" olduğu savunulabilir. Nitekim Turgut Özal, profesyonel kariyerine başladığı 1950 yılının ilk baharından 1971 yılının ortalarına kadar 21 yıllık bir kamu görevi geçmişine sahip olmuş, bürokratlığı sürecinde ağırlıkla arkasında onu destekleyen siyasi irade olarak Demokrat Parti ve Adalet Partisi'ni bulmuştur. Turgut Özal'ın bu yıllarda hem akıl hocası, hem de "ağabey" kadar ona yakın olan isim Süleyman Demirel'dir. Özal'ı 1967'de DPT Müsteşarlığına ve tekraren 1979'da Başbakanlık

Müsteşarlığına getiren siyasi irade bizzat Süleyman Demirel olmuştur. Turgut Özal'ın kamu görevinden uzak geçirdiği 1970'ler onun mesleki habitusunu çeşitlendirmesine imkan tanımıştır. Bu on yılda üç önemli ve farklı tecrübe edinmiştir. Bunlardan ilki 1971-1973 arasında Birleşik Devletler'de Dünya Bankası Uzmanı olarak çalıştığı süreçtir. Özal bu süreçte küresel kapitalizmin kalbinde, onun önemli bir aparatı sayılabilecek Dünya Bankasında tecrübe edinmiştir. 1974'te Türkiye'ye dönmesiyle birlikte "serbest" yıllarındaki 5 yıllık özel sektör tecrübesi başlar. Turgut Özal 1974-1979 arasında önce Sabancı Holding'te Genel Koordinatörlük görevini üstlenir. Buradan ayrıldıktan sonra ise iş ortaklığı kurduğu Zeki Aytaç ile demir, çelik ve madencilik sektörlerinde bir süre daha yönetici olarak çalışır. Turgut Özal'ın 1970'li yıllarına biçim veren üçüncü ve son tecrübesi ise sendikacılıktır. Kısa adı MESS olan Maden İşverenleri Sendikası'na önce üye sonra sendika başkanı olan Turgut Özal bu tecrübesinde bilhassa 1977 ve 1978 yıllarında gerçekleşen büyük işçi grevleriyle karşı karşıya gelmiş, liberal habitusundaki, emek hareketleri karşıtlığını büyük ölçüde bu grevlerle somutlaştırmıştır. Turgut Özal'ın 1970'leri, Süleyman Demirel'in 1979 sonlarına doğru azınlık hükümümeti sayesinde tekrar kamu görevine döndüğü Başbakanlık Müsteşarlığı göreviyle kapanmıştır denebilir.

Çalışmanın beşinci bölümü Turgut Özal ve Türkiye'nin 1980'li yıllarına odaklanır. Turgut Özal için bu on yıl aslında bir üst paragrafta değinildiği üzere Aralık 1979'da getirildiği Başbakanlık Müsteşarlığı göreviyle başlar. Nitekim Özal bu görevdeyken bizzat üzerinde kendi imzası olan 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ile Türkiye'nin sermaye birikim rejimini değiştiren sürecin baş aktörü olmuştur. Türk ekonomisi bu kararlarla tam liberalizasyon çerçevesinde dışa açılmış; içeride ise serbest piyasa ve onun kurallarına ram olmuştur. Turgut Özal, katkı sunduğu ekonomi politikalarına bu on yılın en önemli olayı olan 12 Eylül askeri darbesinin ardından kurulan ara rejim döneminde devam etmiştir. 12 Eylül rejiminin "kudretli" komutanları, deniz kuvvetlerinden emekli olan Oramiral Bülent Ulusu'yu Başbakan olarak atamışlar, Turgut Özal ise Ulusu Hükümeti'nde Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev almıştır. 1980'lerde Türkiye'nin liberalizasyon süreci, demokrasiye tekrar dönüldükten sonra, Turgut Özal'ın 1983-1989 yılları arasındaki iki dönemlik iktidarında devam etmiştir. 1989 yılının Kasım ayında Turgut Özal TBMM tarafından 8. Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Tezin altıncı ve son bölümü, diğer bölümlere nispeten daha spesifik ve kısa bir bölüm olarak çalışmanın nihayete kavuştuğu kısımdır. Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı dönemini mercek altına alan bu bölüm Cumhurbaşkanı olduğu Kasım 1989'dan görevi başında hayatını kaybettiği Nisan 1993'e kadar olan dönemi kapsamaktadır. Yaklaşık 3,5 yıl süren cumhurbaşkanlığı görevinde Turgut Özal'ın en önemli mesailerinden birisi 1990 yazında patlak veren Körfez Savaşı olmuştur. Özal Türkiye'nin Savaş'ta, Birleşik Devletlerin yanında ve proaktif bir şekilde yer alması gerektiğini belirtmiştir. Körfez Savaşı süreci, yürütme yetkisi Bakanlar Kurulu'nda olsa dahi Özal'ın Bakanlar Kurulu ve ANAP Parti grubunu aşarak, başkanlık sistemindeki bir başkan gibi süreci ele almasını andırır. Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı sürecinde dış politikadaki tek gündem maddesi Körfez Savaşı da değildir üstelik. Soğuk Savaş'ın nihayete ermesi ve akabinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da yer alan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın bu cumhuriyetlere karşı ilgisini artırmıştır. Turgut Özal Nisan 1993'te bu ülkelere

gerçekleştirdiği uzun ziyaretinin ardından Türkiye'ye döndükten iki gün sonra 17 Nisan 1993'te hayatını kaybetmiştir.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise Turgut Özal'ın hayat hikayesine dair iki temel sonuç/bulguya ulaşılmıştır. İlki Turgut Özal'ın politik kimliği olarak liberalliği ve muhafazakârlığı, verili bir değer değildir. Bir başka ifadeyle Turgut Özal'ın siyasi kariyerinde Kasım 1983'te ulaştığı başbakalık görevinde çizdiği profil ve ANAP'ın tek parti iktidarının liberal ve muhafazakâr siyasi kimliğinin köklerini Özal'ın biyografisinde 1950'lerden itibaren seçmek mümkündür. Dolayısıyla 1980'lerin başındaki Turgut Özal için kariyerist hırs veya pragmatist-popülist bir tutum ile kendi siyasi ikbali için kimliklenmediği söylenebilir. Aksine Turgut Özal, Modern Türkiye tarihindeki yerel siyasi ideolojilerin, kitabi sınırlarının dahi henüz çok netleşmediği 1940'ların ortasında, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde milliyetçi ve muhafazakâr kimliğini geliştirmeye başlamış, 1950 ve 1960'larda ise sırasıyla Elektrik İşleri Etüd İdaresi ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurumsal-yapısal özellikleri ve iktisadi liberalizmin çalışma prensibine benzer kurum kültürleri vasıtasıyla habitusundaki liberal eğilimler oluşmaya başlamıştır. Nihai kertede Özal, bu kimliği hazır bulmuş veya populist kaygılarla kabul etmiş değildir. Tersine, uzun bir zaman içerisinde edinmiştir. İkinci bulgu ise Turgut Özal'ın hayat hikayesinde, farklı on yıllar içinde, kendi kariyer seçimlerinden ötürü, ancak daha çok zamanın ruhunun etkisiyle inşa ettiği benliğinin, bazı dönemlerde bazı bileşenlerinin sivrildiği veya törpülendiği gerçekliğidir. Bir örnekle açıklama gerekirse Turgut Özal 1970'li yılların sonunda MESS'de sendika başkanlığı yapmamış olsaydı ve 1977-1978 grevlerinde kendisi ile sendikası ağır bir yenilgi almasaydı, Özal'ın muhtemelen işçi ve emek hareketi karşıtlığı bu kadar keskinleşmeyebilirdi. Bu doğrultuda sonuç bölümünde, buna benzer önemli kırılma anlarının Özal'ın benliğini hangi noktaya evirdiğinin, serencamı çıkarılmaya çalışılm

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın siyasi biyografisidir. Çalışmada Turgut Özal'ın biyografik özne olarak seçilmesinde onun Cumhuriyet tarihinin en önemli kırılma noktalarından birisi olan 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararlarının alınmasında oynadığı rol belirleyici olmuştur. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti, 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ile sermaye birikim rejimini değiştirmiştir. Bu tarihle birlikte Türkiye, ithal ikameci sanayileşme ve korumacı iktisadi politikaları terk ederek serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Serbest piyasa ekonomisi ise genel olarak güçlü ve kararlı yürütülecek bir iktisadi liberalizasyon sürecine ihtiyaç duyar. Turgut Özal 24 Ocak 1980 tarihinde Başbakanlık Müsteşarı'dır. Onu bu göreve getiren ise, anılan tarihte azınlık hükümetinin başbakanı ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'dir. Özal'ın göreve getirilmesindeki temel amaç, 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararlarını yakın çalışma ekibiyle birlikte hazırlayarak hayata geçirmesi ile ilgilidir. Dolayısıyla Turgut Özal, 24 Ocak 1980'den günümüze yaklaşık 44 yıldır Türkiye'de süregiden iktisadi sistemin fikri kurucusu; bu iktisadi sistemin değiştirip dönüştürdüğü toplumsal yapı ve değerler sisteminin de önemli bir müsebbibidir. Bu perspektiften bakıldığında Turgut Özal'ın kapsamlı bir biyografisinin yazımı önem arz eder.

Türkiye'nin eski sermaye birikim rejimi olan ithal ikameci kapalı ekonomiyi savunan sol ve devletçi entelijansiyanın karşısında serbest piyasa ekonomisini savunan sağ ve liberal entelijansiyanın varlığı, Turgut Özal'a dair akademik ve aktüel yazında iki farklı Özal yorumunu beraberinde getirmiştir. Turgut Özal, Türkiye'deki milliyetçi-muhafazakârlardan liberallere kadar serbest piyasaya güçlü bir inanç besleyen geniş bir yelpazede, Cumhuriyet tarihinin en büyük toplumsal dönüşümünü gerçekleştiren (kendi sözüyle "Türkiye'ye çağ atlatan") büyük bir reformcu ve "tabu kırıcı" olarak olumlu bir şekilde anılmaktayken; devletçi ekonomi taraftarı Sol-Kemalist bakış açısından, 1950'de başlayan "karşı-devrimi"[1] şahikasına vardırdığı

[1] Karşı devrim, bir devrimi yıkmayı, onun kazanım ve sonuçlarını yok etmeyi hedefleyen karşıt eylem olarak tanımlanabilir. Bir süreç olarak karşı devrim, bir başarı ya da başarısızlık hikâyesi olmaktan öte, devrimci hareketlerin yaşandığı coğrafyalarda/rejimlerde farklı stratejilerin, mücadele tekniklerinin, devrim sürecindeki aktörlerin kurdukları ittifaklarla yarıştığı güç mücadelesi olarak karşımıza çıkar. Kimi devrim süreçlerinde devrimci aktörler ciddi bir karşı devrim hareketiyle karşılaşmakta ve süreci başarıyla devam ettiremezlerken, kimi durumlarda ise devrimci dalga önüne çıkan karşı devrim

düşünülür. Bu bakış açısı, onu devlet geleneğini yozlaştırmakla itham eder. Öte yandan en geniş anlamıyla sol yorumlar, farklı saiklerle onun derin bir ahlak erozyonuna da yol açtığını veya bu erozyona katkıda bulunduğu fikrindedirler (Bora, 2005: 589).

Turgut Özal'ı betimleyen iki farklı yorumun kendi içinde elbette dayandığı olgusal gerçeklikler ve saptadıkları doğrular vardır. Ancak bununla beraber Turgut Özal'a dair akademik yazın ve birçoğu gazetecilik çalışmalarının oluşturduğu aktüel yazındaki kabaca bu iki farklı yorum, Turgut Özal'ı "verili bir değerler sistemi" üzerinden okur. Bu ifade, örnekler üzerinden biraz daha açılacak olunursa, Turgut Özal ile benzer bir muhafazakâr-milliyetçi kimliği haiz ve liberalizme yakın kimseler için Özal, olumlu tınılara sahip, geride bıraktığı siyasi hayatı bir bütün olarak ülkesi için faydalı, liberal bir devlet adamıdır. Bu görüş Turgut Özal'ın liberal ve muhafazakâr kimliğini nasıl edindiğini veyahut siyasi hayatında uygulamaya koyduğu politikalar setinde, yer yer tavizler verip vermediği ya da inandığı değerlerin aksine siyaset yapıp yapmadığıyla ilgilenmez.[2] Çünkü Türk siyasal hayatında, siyasi liderlere atfedilen imajların oluşumunda, güçlü ideolojik kimliklenmelerin hatırı sayılır bir etkisi vardır. Benzer şekilde Turgut Özal'ın özelleştirme savunusu ve sosyal devlet nosyonunu zedeleyen söylemleri sebebiyle, onun tüm siyasi hayatını, deyim yerindeyse bir şer ekseni üzerinden okuyan sol yorumlar da vardır.[3] Bu yorumlar ise örneğin liberalizmin

---

hareketini aşarak devrimi konsolide edebilmiştir (Telci, 2017: 36). Kemalist terminolojide ise Karşı Devrim inkılapların yozlaşması anlatısıyla birlikte anılır. Çetin Yetkin'in *Karşı Devrim: 1945-1950 başlıklı* kitabında, adı üstünde anti Kemalist karşı devrimin çok partili hayata geçiş hazırlığıyla beraber başladığını ileri sürer. Bu dönemde Köy Enstitüleri gibi aydınlanmacı girişimlerin durdurulması, din eğitiminin kurumlaşması, laikliğin gevşetilmesiyle karşı devrimin başladığını ileri sürer. 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidarı devralmasıyla birlikte, partinin islamı kamusal alanda daha görünür kılan politikalarıyla Kemalizm'in bu karşı devrim söyleminin karamsarlığı artar. Öyle ki bu karamsarlık, 2000'li yıllara uzanan bir süreç içersinde Kemalizmi teyakkuzda tutar. Başka bir ifadeyle, bu zamana kadar hükümet eden hemen tüm sağ iktidarları karşı devrimin potansiyel eyleyeni olarak görür. 27 Mayıs sonrasında, İkinci Cumhuriyetçi uyanış heyecanı içinde Kemalizm'in iyimser ve geleceğe bakan anlatısı haricinde Karşı devrim söylemi ve endişesi 12 Eylül 1980 darbesiyle canlanır. Zira 12 Eylül 1980 darbesi reel Atatürkçülüğü, otoriter-milliyetçi restorasyon ideolojisi olarak kurumlaştırmıştır. Kemalist terminolojide bu safha yeni bir yozlaşma aşaması sayılır. Çünkü Karşı devrim bizzat Atatürkçülüğü ele geçirmiştir. Daha sonra 1980'lerde süren ANAP iktidarı ama daha çok 1990'larda güçlenen Kürt Sorunu ve İslamcılığın güçlenmesinin yarattığı ağır tehdit algısı karşı devrim tehlikesinin cephesini genişletirken Kemalizm'i bir restorasyon ideolojisi olarak tahkim eder (Bora, 2017: 178).

[2] Liberal muhafazakâr perspektifteki yorum ve çalışmalara, 2022 basım tarihli, editörlüğünü Mustafa Alican, Süleyman Aşık ve Mehmet Özalper'in yaptığı, "*Turgut Özal'ın Türkiye'si*" başlıklı Gazi Kitabevi yayınlarından çıkan derleme kitap örnek olarak verilebilir. Öyle ki, akademik bir yayın olma iddiasını taşıyan çalışma, "*Türkiye'yi Ortadoğu, Avrupa ve Orta Asya-Kafkasya satrancına yeniden dahil eden merhum Cumhurbaşkanımız Turgut Özal'ın aziz hatırasına hürmetle…"*ifadesiyle başlar. Bir başka örnek olarak ise süreli akademik bir yayın olarak "muhafazakâr düşünce" dergisnini Eylül-Aralık 2018 tarihli 55.Sayısı gösterilebilir. Sadece Turgut Özal'a hasredilen bu sayıda 10 makale kahir ekseriyeti Turgut Özal ile ilgili olumlu tını ve değerlendirmelerden oluşmaktadır.

[3] Turgut Özal'a dair literatürde Sol ve Sol Kemalist yorum ve yazarlarda görülen, sürekli ve kalıplaşmış pejoratif Özal anlatılarına örnekler olarak, Emin Çölaşan'ın "*Turgut Nereden Koşuyor*?" ve "Turgut'un Serüveni" kitapları ile Mustafa Sönmez'in "*Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları*" eseri verilebilir.

savunduğu "sınırlı devlet" nosyonu gereği devletin küçülmesi bir yana Özal'ın iktidar yıllarında kamu hayatının büyüyerek genişlediği gerçeğini, belki de Özal'a dair sahip oldukları "verili değer" sebebiyle göz ardı ederler.

"Verili değer" ifadesini bir yönden daha açmak gerekmektedir. Bir üst paragrafta kavramın, Özal'a ilişkin değer yargılarını içerdiğine değinilmişti. Bunun yanı sıra kavram pekâlâ Özal'ın biyografisindeki bazı olay veya süreçler için dillendirilen "peşin hükümler" olarak da düşünülebilir. Örneğin, Turgut Özal'ın 12 Eylül rejimi ve Kenan Evren ile yakın bir iş birliği içinde olduğu ve hatta 12 Eylül 1980 askeri darbesinin 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararlarının rahatça uygulanabilmesi için, siyasi alanı açmak adına yapıldığı gibi bir argüman bu "peşin hüküm"e örnek olarak gösterilebilir. Bu sav, bazı yönlerden doğru bilgiler barındırmaktadır. Ancak diğer yandan, Turgut Özal ve Kenan Evren ilişkisi sorunsuz bir iş birliğine indirgenemeyecek kadar nüanslı ve iniş-çıkışları haiz zor bir ilişkiden müteşekkildir.

Bu bağlamda çalışmanın iki temel amacı vardır. İlki, Turgut Özal'ı herhangi bir "verili değer" üzerinden değil, bizzat kendi benlik inşasıyla gerçekleştirdiği biyografisi ve biyografik detayları üzerinden incelemektir. İkinci amacı ise, kısmen ilk amaçla da ilişikli olarak, Turgut Özal'a dair bu incelemenin kapsamlı ve detaylı gerçekleştirilmesidir. Çünkü Özal'a dair akademik ve aktüel yazının kahir ekseriyeti, Özal'ın yaygın bir kamusal figür haline geldiği 1980'den vefat ettiği 1993 yılı arasındaki on üç seneyi sorunsallaştırır. Bu 13 yıllık zaman diliminin, özellikle akademik lisansüstü tezlerde daha da sınırlandırılarak dönemselleştirildiği çok sayıda çalışma vardır. Misalen Turgut Özal'ın başbakanlık sürecini kapsayan 1983-1989 arası dönem veya sadece cumhurbaşkanlığı yıllarına odaklanan 1989-1993 arasındaki zaman dilimi gibi. Bu dönemselleştirmelerin kıymetli olduğu kadar eksik olduğu da bir gerçektir. Zira Ocak 1980'de Başbakanlık Müsteşarı, Aralık 1983'te Başbakan ve Kasım 1989'da Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal'ın bu makamlarda geçen siyasi hayatının kodları, 1950, 1960 ve 1970'lerde geçirdiği 30 yıl içinde yazılmıştır. Bu minvalde, Turgut Özal ile ilgili literatürde anılan 30 yıldaki hayat hikâyesine dair akademik çalışma neredeyse yoktur. Yine, anılan 30 yıldaki hayatına dair bilgi bulunan dokümanlarda ise birkaç satırlık bilgi notları haricinde derinlikli bir araştırma da yer almamaktır. Bu sebeplerden ötürü bu çalışmanın "kapsamlı ve detaylı" olma konusundaki hassasiyeti, bilhassa Turgut Özal'ın 1950'ler, 1960'lar ve 1970'lerdeki hayat hikâyesini odağına alarak anlam kazanır. Anılan 30 yıllık süreç Özal'ın hayat

hikâyesinin yaklaşık yarısına tekabül eden bir süre olmakla beraber, her bir on yıldaki zamanın ruhu biyografik özne olarak Turgut Özal'ı biçimlendirerek hayat hikâyesinin oluşmasında önemli bir paydaş olmuştur.

Turgut Özal genç bir mühendis olarak İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi, Kuvvetli Akım (Elektrik Mühendisliği) Şubesi'nde 1945-1950 arasında eğitim aldı ve 1950 senesinde mezun oldu. 1940'ların ortasında İTÜ'de geçen üniversite yıllarında islami ritüellerle tanıştı ve dindarlığını pekiştirdi. Üniversite'den mezun olduğu 1950 senesinde, Genel Müdürlüğü Ankara'da yer alan Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde (EİEİ) yüksek mühendis ve kurum uzmanı olarak çalışmaya başladı. Özal'ın profesyonel kariyerine başladığı 1950 senesi aynı zamanda CHP'nin Türkiye'de 27 yıllık tek parti iktidarının sonlanarak Demokrat Parti (DP) iktidarının başlangıcına denk geliyordu. DP, CHP'nin aksine devletçi bir iktisadi modeli savunmuyordu. Ferdî teşebbüsü ve iktisadi liberalizmi benimseyen DP'nin siyasi elitleri, önce Türkiye'de alt yapı yatırımlarının gelişmesi gerektiğinin farkındaydı. Bu yüzden su, elektrik ve kara yolu gibi alanlardaki girişimleri önceliediler. Demirel'in 1953'te 29 yaşında Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürü olarak "*Barajlar Kralı*" lakabıyla anılmaya başlaması ve DP lideri, Başbakan Adnan Menderes'in gözde teknokratlarından biri olması bu "*öncelikli alan*" tercihiyle yakından ilgiliydi. Çünkü 1950'ler Türkiyesi'nin, zamanının ruhu kalkınmacılık idi. Kalkınmacılık ise önemli bayındırlık projelerini gerçekleştirmekten geçiyordu. Dolayısıyla bu projeleri yöneten Özal, Demirel ve onların mühendis sınıfı kuşağının yükselişleri ile kalkınmacılık arasında doğrusal bir korelasyon vardı. Bu kuşaktaki mühendisler, kalkınma politikalarını büyük ölçüde EİEİ ve DSİ gibi kurum ve kuruluşlarda gerçekleştiriyorlardı. Diğer yandan bu kurumlarda mesaileri gereği iktisadi liberalizmi de pratik düzeyde tecrübe etmeye başlamışlardı. Çünkü bilhassa EİEİ'nin kurum kültürü, klasik liberalizmin vaaz ettiğine benzer türden bir iş döngüsü üzerine kuruluydu: Türkiye'nin elektrifikasyon projelerini gerçekleştirmek için önce fayda-maliyet analizi ekseninde projeler belirleniyor, sonra bu projelerin finansman ve kârlılıklarını saptayan yatırım planları oluşturuluyordu. Ardından Batı Avrupa ülkeleri ve Birleşik Devletlerin uluslararası finans kuruluşları ve bankalarından kredi bulunarak ilgili projeler gerçekleştiriliyordu. Nihayet tamamlanan projelerin ortaya çıkardığı artı değer ve başkaca yeni kredilerle yeni proje girişimleri başlıyordu. Bu döngü 1950'ler Türkiye'sinin diğer devlet kurumlarında pek rastlanmayan, deyim yerindeyse "masa başı 08:00-17:00 mesaisi"nden farklı bir şekilde Turgut Özal ve

kurumun diğer mühendislerine, çalıştıkları sahalarda; proje, kredi, sermaye, işletme, kâr maksimizasyonu, faydacılık, iş bitiricilik gibi liberal nosyonları öğretiyordu. Saha ise Anadolu'nun bakir ve geniş kırsallarıydı. Genç mühendisler, kamu kurumlarındaki diğer memurlardan sadece farklı mesai süreçleriyle değil; ayrıca Anadolu'yu şehir şehir tanıyan yarı göçebe, kendileri için sosyolojik katkıları yadsınmayacak saha tecrübeleriyle de farklılaşıyorlardı. Bu bakımdan, Turgut Özal'ın 66 yıllık yaşamanın yaklaşık çeyreğine tekabül eden 1950-1965 arasındaki 15 yıllık EİEİ tecrübesine hiç yer vermeyen Turgut Özal literatüründe, Özal'ın liberalizminin kaynağına dair yapılan ve ağırlıkla 1980'lere işaret eden saptamaların yetersiz kaldığını belirtmek gerekir.

Diğer yandan 1950'lerde Türkiye'de ve dünyada kalkınmacı söylem ve pratikler lehine uluslararası bir konjonktür de mevcuttu. Bu konjonktürün adı, "Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik, askeri ve teknik yardımları ve gerçekleştirdiği "iş birlikleri" idi. Zira, Birleşik Devletler II. Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte başlayan Soğuk Savaş'ta hem Sovyetler Birliği'ne yakın coğrafyalarda nüfuz elde edebilmek için hem de yine bu coğrafyalarda Sovyetler'in nüfuz elde etmesini engellemek için Türkiye ve Yunanistan gibi ülkelere Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi antlaşmalarla hem iktisadi yardımda bulunuyor hem de bu ülkelerin siyasi ve bürokrasi elitlerinin gelişimi konusunda eğitim ve burs olanakları sağlıyordu. Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in EİEİ'de edindikleri bursla mesleki kabiliyetlerini ilerletmek üzere 1950'lerde Birleşik Devletlerde bir süre bulunmaları, onların liberalizmi anavatanında içselleştirmelerine de olanak tanımıştır. 1950'lerin Türk-Amerikan ilişkilerinin en parlak olduğu on yıl olduğu da dikkate alındığında, Özal ve kuşağındaki teknokrat mühendislerin böylesi bir konjonktürde Batı Bloğu ve bu bloğun lokomotif gücü olarak Birleşik Devletlerin, iktisadi, siyasi ve sosyal yapısından etkilenmeleri normal karşılanabilir.

Turgut Özal EİEİ'deki mesaisine 1960'ların ortasına kadar devam etti ve kurumda Genel Müdür pozisyonuna kadar yükseldi. 1966'da EİEİ'den ayrılmasının akabinde 1967 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarı oldu. Bu göreve gelmesinde, 1965 Genel Seçimlerinde Adalet Partisi'nin tek başına iktidara, Süleyman Demirel'in ise başbakanlığa gelmesi belirleyici olmuştu. Fakat zaten Özal, Demirel'in DPT Müsteşarlığı için aklındaki en makul isimdi. Zira Özal 15 yıllık EİEİ mesaisinde tam bir planlamacı olarak yetişmişti. Bununla beraber, Özal'ın ve Demirel'in benimseidkleri planlama anlayışları, DPT'nin kuruluş felsefesindeki planlama anlayışından farklıydı. DPT kurulduğu zamandan Özal'ın müsteşarlığa geldiği zamana

kadar geçen yedi yılda teşkilat, kamu bütçesinden, kamu eliyle, yine kamu için yatırım yaparken; Özal ile birlikte kamu bütçesinden, kamu eliyle ancak özel sektöre yatırım yapmak için hibe veren bir kuruma dönüşecekti. Bu da ancak DPT'nin mevcut dört dairesine bir daire daha ilave edilerek yapılacaktı: Teşvik Uygulama Dairesi (TUD).

Turgut Özal 1967-1971 arasında yaklaşık dört yıl süren müsteşarlık görevinden sonra 1970'lerin büyük kısmını yurt içinde ve yurt dışında özel sektörde ve uluslararası kapitalizmin Dünya Bankası gibi önemli finans kuruluşlarında geçirdi 1970'lerin sonuna doğru kısa bir süre, bir işveren sendikası olan Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası'nda (MESS) sendika başkanlığı yaptı ve ayrıca Necmettin Erbakan'ın Genel Başkanı olduğu Milli Selamet Partisi'nin İzmir milletvekili adayı oldu ancak 1977 Genel Seçimlerinde seçilemedi. Sendika başkanlığı süresince artık 1970'lerde şahikasına vardırdığı sermaye taraftarlığını, güçlü bir işçi karşıtlığıyla birleştirdi. 1970'lerin sonundaki metal işçileri grevlerinde Özal'ın hayat hikâyesindeki en sert mizacı, en rijit politik tavrı işçilere karşı sergilediğini söylemek mümkündür. 1979'da Süleyman Demirel'in azınlık iktidarının başbakanı olmasıyla birlikte tekrar kamu görevine döndüğünde artık çift koltukluydu: Başbakanlık Müsteşarlığı ve DPT Müsteşarlığını uhdesinde tutuyordu. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararlarını hazırlayan kadroya liderlik yaparken; akabinde Kenan Evren'in başını çektiği, 12 Eylül rejiminin kurduğu hükümetin Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olduğunda, nihayet ardında bıraktığı, otuz yılda biriken liberal teknokrat bir mühendisin perspektifiyle görev yaptı. Bu perspektifle Türk Ekonomisini serbest piyasa ekseninde kökten değiştiren adımlar attı. 1983-1989 yılları arasında ANAP'ın tek parti iktidarında 6 yıl kesintisiz başbakanlık yapan Turgut Özal serbest piyasa ekonomisini Türkiye'de kökleştiren liberal politikalar izlemeye devam etti. 1980'ler dünyada Yeni Sağ iktidarların egemen oldukları bir on yıldı. Birleşik Devletler'de Ronald Reagan ve İngiltere'de Margaret Thatcher'in iktidarları esnasında Türkiye'de de Turgut Özal'ın Yeni Sağ'ın Türkiye'deki yansıması olarak iktidardaydı.

Cumhurbaşkanlığı dönemini kapsayan 1989-1993 arasındaki yaklaşık 3,5 yıllık süreçte ise daha çok dış politika ile ilgilenmek durumunda kaldı. Zira hem makamının yasal sınırları hem de gerek kendi partisi ANAP iktidarının son zamanlarında, gerekse 1991'de iktidara gelen DYP & SHP koalisyonu ile yürütme yetkisi bağlamında yetki krizleri yaşadı. Bu yüzden rotasını Türkiye'nin diplomasi ve dış politika gündemlerini çevirdi. Bu alanda Türkiye'nin aktüel gündemi ise Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı seçildiği günden itibaren bereketliydi. TBMM'de yemin ettiği

9 Kasım 1989, Berlin Duvarı'nın yıkıldığı sembolik bir tarih olarak Soğuk Savaş'ın bitişini ilan ediyordu. Dolayısıyla Özal'ın cumhurbaşkanlığı sürecindeki dış politik tutumu, yeni dünya düzeninde Birleşik Devletlerin yakın müttefiki olan, serbest piyasası kurumsallaşmış bir Türkiye idi. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin dağılarak, Özal'a göre "*sahipsiz kalan*" Türk Cumhuriyetlerine, Türkiye'nin önderlik etmesi ve ticaret ile ihracat başta olmak üzere tüm ilişkilerini geliştirmesi gerekmekteydi. Özal'ın Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin güçlendirilmesine dair duruşu samimiydi. Zira vefatından sadece 15 gün önce sağlığını da kaybetmek pahasına 11 gün süren Orta Asya gezisine çıktı. Bu geziden döndükten sadece iki gün sonra 17 Nisan 1993'te hayatını kaybetti.

Buraya kadar genel hatlarıyla özetlenen Turgut Özal'ın biyografisinde, üst paragraflarda kısaca açıklanmaya çalışılan önemli nokta, 1980'lerle birlikte kamusal bir figür olarak Özal'ın, teknisyen bir mühendis geçmişi ile liberal muhafazakâr siyasi kimliğinin 1950'lerden itibaren oluşa gelen bir benlik inşası olduğu tezi idi. Bu tez, Özal'ın yaşadığı farklı on yıllardaki zamanın ruhunun etkilerinden azade değildi. Çalışmanın temel sorunsalının tam olarak bu olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda Özal'ın benlik inşası ve yaşadığı farklı on yıllarda, onu saran zamanın ruhunun biçimlendirdiği; siyasi mizacı, çevresi ve bağlantıları, hedefleri ve mücadelelerini teorize eden metoda, bir başka deyişle çalışmanın yöntemine değinmek gerekir. Bu yöntem ikili bir yöntemdir. İlki, Fransız Sosyolog Pierre Bourdieu'nun sosyolojisinin temel kavramları olarak habitus, sermaye ve alan'dır. Bu başat kavramlar, Turgut Özal'ın hayat hikâyesinin gelişim süreçlerindeki benliğini (habitus), bağlantılarını (sermaye) nihayet konumlanma ve mücadelelerini (alan) anlamlandırmak için elverişli bir teorik zemin sunar. Çalışmanın ikinci yöntemi ise, siyasi bir biyografi olmasından hareketle, biyografi teorisidir. Bu ikili yöntemin ana hatlarını ve içeriklerine önce Bourdieu Sosyolojisinin temel kavramları, ardından ise biyografi teorisinin izleği üzerinden değinmek gerekir.

Sosyolojinin temel akımları, özünde, bireylerin gerçekleştirdiği eylemleri ele alış biçimlerine göre birbirinden ayrılır: Kimileri (öznelciler) toplumdaki bireylerin rasyonelliği veya özgürlüğü üzerinde ısrar ederken, diğerleri (nesnelciler) yapının yani toplumun bireyi belirlediği determinist bir duruş sergilerler. Ancak; Pierre Bourdieu, epistemolojik düşüncesi aracılığıyla, sosyolojinin klasik çatışmalarının, bilhassa nesnelcilik ve öznelcilik arasındaki zıtlığın ötesine geçmeyi amaçlayan yeni bir eylem

anlayışı geliştirir (Jourdain, Naulin, 2016: 38). Dolayısıyla Bourdieu nesnelci veya öznelci görüşlerden sadece birine dahil olmayı reddetmektedir.

Habitus işte bu reddiyeyi temsil eden kavramların başında gelmektedir, bu kavrama göre insanın toplumsal eylemlerini belirleyen ilke, ne içsel bilinçlerde, ne de dışsal "şey"lerde ve toplumsal kurumlarda tek başına bulunmaktadır. İnsan eylemlerinin kaynağı, toplumsalın bu iki yanı arasındaki ilişkide saklıdır; toplum dediğimiz şey bir yandan kurumlar ve "şey"ler olarak nesneleşmiş halde, diğer yandan faillerin bedenlerinde içselleştirilmiş olan algılama, hissetme, düşünme ve davranmaya yönelik yatkınlık şemaları olarak habitus şeklinde var olur (Bourdieu, 1982, 37-38). Daha açık bir ifadeyle Habitus, geçmiş deneyimleri bütünleştirerek, her an bir algılar, beğeniler, eylemler matrisi işlevi gören ve şemaların analojik biçimde aktarılmasıyla, benzer sorunların çözümüne imkân vererek sonsuz çeşitlilikteki görevin yerine getirilmesini mümkün kılan, kalıcı bir yatkınlıklar sistemidir (Bourdieu 1971: 83).

Öte yandan habitus, herkesin yaşam koşuluna ve izlediği toplumsal yola göre değişiklik göstermekle beraber, benzer sosyoekonomik statüye sahip bir grup insanın yaşam koşulları aynıysa, bu kimseler kısmen aynı habitusa sahiptirler. Bu, Pierre Bourdieu'ye sınıfsal habitustan (örneğin, işçi habitusu veya burjuva habitusu) bahsetme imkânı sağlar (Jourdain, Naulin, 2016: 43).

Turgut Özal'ın siyasi biyografisini yöntemsel olarak çözümleme hususunda Bourdieu Sosyolojisinin diğer bir önemli kavramı sermayedir. Bourdieu sosyolojisinde sermaye en genel tanımıyla maddi ya da soyut mânâda içselleştirilmiş emek anlamına gelmektedir (Bourdieu, 1986: 250). Bourdieu sermaye kavramını, habitusa benzer şekilde, tek bir tanımla sabitlemek yerine, anlatmaya çalıştığı konu özelinde farklı şekillerde ve farklı sıfatlarla kullanmayı tercih etmiştir. Bu tercih doğrultusunda Bourdieu'nun eserlerinde "sosyal, kültürel, simgesel, dinsel, ekonomik, akademik ve siyasal" gibi birçok sermaye türünden bahsettiği görülebilir.

Bourdieu'nun sermaye kavramını bu denli farklı alt türlerine bölerek tartışmasında, sermayenin ne olduğunu anlamak üzere *Kapital*'i okumak ile yetinilmesine duyduğu tepkinin payı olduğunu söyleyebiliriz. Zira sermaye türlerine ilişkin bir soruya verdiği cevapta iktisadi sermayeyi başkalarına bıraktığını, kendisini ilgilendiren şeyin diğer düşünürler tarafından terk edilmiş olan kültürel ve toplumsal

sermaye olduğunu belirten Bourdieu, onları bu şeyler için ilgiye ve teorik aletlere sahip olmamakla eleştirmektedir (Bourdieu, 1997: 52).

Bu bağlamda Turgut Özal, bilhassa 1945-1980 arasında sırasıyla, üniversite öğrenciliğinde, bürokraside ve uluslararası kurumlarda, hatırı sayılır bir toplumsal sermaye veya diğer adıyla sosyal ağ edinmiştir. Bu toplumsal sermayesi sayesinde, siyasete girme arefesinde dönemin muktedirleri olan askerlerin nazarında belirli bir ağırlık ve saygınlık kazanmıştır. Bourdieu bu durumu "sembolik sermaye" olarak tanımlar. Nitekim askerleri perspektifinden Özal, başta Dünya Bankası ve IMF olmak üzere uluslararası kapitalizmin kurum ve kuruluşlarında önemli bağlantıları bulunan önemli bir teknisyendir. Bir başka deyişle Özal'ın toplumsal sermayesindeki birikimi sembolik sermayesini de beslemektedir. Bourdieu bu durumu sermayelerin birbirine dönüşebilme özelliğiyle teorize eder. Sermaye dönüşümü çalışmanın ilerleyen bölümünde daha detaylı yer alacaktır.

Gerek habitus gerekse de sermaye kavramlarının Bourdieu sosyolojisinin temeli sayılabilecek "Alan" kavramı olmadan eksik kalma ihtimalleri mevcuttur. Bourdieu, alanı çok boyutlu konumlar ve faillerin bu konumlara yerleşmesi olarak tanımlar. Bu yönüyle alan, faillerin şekillenişinde önemli yer tutan habitus ve sermayenin de edinim sürecinin gerçekleştiği sosyal uzamdır (Jourdain, Naulin, 2016: 122). Ancak Bourdieu, alanın bu kapsayıcı özelliğinden bahsederken sadece bu özelliğe indirgenmesine de karşı çıkar. Daha açık bir ifadeyle alan sadece toplumsal dünyada özneler arası doğrudan etkileşimlerin vuku bulduğu bir yer değil; aynı zamanda alandaki yapısal-nesnel ilişkiler ağı sayesinde özneler arası görünür ilişkilerin ve etkileşimlerin şeklini ve içeriğini belirleyen bir üst bileşen konumundadır (Kaya, 2007: 397). Dolayısıyla Bourdieu, Alan Kuramı çözümlemesinde yapıyı, bireyden önde tutarak, alanları iş bölümünün artmasına bağlı olarak toplumsal dünyanın artan farklılaşma süreci sayesinde toplumsal hayatın çevrelerinin özerkleşmesi olarak tanımlamaktadır. Ona göre bir toplumsal alanın özerkleşmesi, kendine has bir amacın tanımlanmasından geçer. Örneğin, siyasi alanın hedefi iktidardır. İktisadi alanınki zenginlik, sanatsal alanınki tanınırlıktır. Bir alana dahil olan bireyler, bu alanın hedefine uygun bir şekilde hareket etmekte ve bu alana özel olan sermayeyi elde etmek veya elde tutmak için mücadele etmektedirler (Jourdain, Naulin, 2016: 123).

Alan kavramı bağlamında, Turgut Özal sırasıyla; akademik alan, bürokratik alan, iktisadi alan ve siyasi alan gibi toplumsal uzamdaki dört farklı alanda yer alarak profesyonel kariyerini gerçekleştirmiştir. Özellikle bürokratik ve siyasi alanlarda, Bourdieu'nun alanın yapısal özelliği olarak belirlediği iktidar ve mücadele süreçlerini profesyonel meslek hayatında bizzat tecrübe eden Özal'ın kariyerine alan olgusu üzerine bakmak çalışmayı derinleştirebilecektir.

Özal'ı anlamak ve açıklamak için önemli bir kavram seti sunan Bourdieu sosyolojisine değindikten sonra, çalışmanın her şeyden önce bir siyasi biyografi olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu minvalde biyografi ve siyasi biyografi kavramları açıklanarak, Turgut Özal'ın siyasi biyografik bir anlatı olarak bu türün içine nasıl oturtulabileceğinin giriş bölümü olan bu bölümde kısaca tartışılması gerekmektedir.

Biyografi bir kişinin doğumundan ölümüne kadar (yaşıyorsa biyografinin yazıldığı döneme kadar) olan yaşamının bilgi, belge, görsel kaynaklar ve sözlü saptamalar ile şahitliklere dayanılarak, anlatı formunda, kendisi dışındaki bir başka kişi tarafından yeniden kurulmasıdır. Biyografiyle bir bireyin yaşam deneyimi, bir bütünlük halinde tüm toplumun ulaşabileceği bir bilgi haline getirilmekte; bir başka deyişle o birey kamusal alana bir anlatı olarak sunulmaktadır (Tekeli, 2010: 183).

Siyasi biyografi türünde ise biyografisi kaleme alınarak yaşamı kamusal bir anlatı haline kavuşan bireyler, o toplumdaki siyasi figürler arasından seçilir. Dolayısıyla siyasi biyografi aslında bireysel bir siyasi tarih olarak o ülkenin siyasal hayatıyla da yakın ilişkilidir. Bunun en açık göstergesi, siyasi liderlerin hayat hikâyelerinin, toplumların siyasi kurumlarını ve tarih algılayışlarını şekillendiren unsurlardan birisi olmasıdır (Arklay, 2006: 22).

Siyasal hayat ve siyasi biyografi arasındaki bu yakın ilişkiyi Turgut Özal'ın hayat hikâyesinin çeşitli dönemleri üzerinden görmek mümkündür. Örneğin 1967-1971 yılları arasında Özal'ın müsteşar olarak görev yaptığı Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) bu dört yıl süresince devlet aygıtı içindeki konumlanışı, kurumun yeni müsteşarının dünya görüşü ve kuruma getirdiği misyon ile farklılaşmıştır. Özal ve ekibinin dindarlıkları DPT içinde ve kamuoyunda kamusal görünürlük kazanmış,

bürokrasi içinde Turgut Özal ve Korkut Özal'a "Takunyalı Kardeşler"[4] şeklinde bir lakap bile takılmıştır.

Bir başka örnek olarak, Özal DPT'de "Teşvik Uygulama Dairesi" isimli yeni bir daire kurarak, kamu kaynaklarını özel sektörü güçlendirecek yatırımlara dönüştürmeye başlamıştır. Böylece teşkilatın planlama ve yatırım süreçlerindeki devletçi ekonomi anlayışı değişmiş, liberal politikaları ve özel sektörü önceleyen, bu konuda Demirel hükümetinden de destek gören bir "*Yeni DPT*" ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yönetici öznenin, kurumun ve kurum tarihi üzerindeki algının değişmesindeki etkisini göstermesi açısından 1960'ların sonundaki "*Özal'ın DPT'si*" önemli bir örnektir.

İkinci bir örnek Özal'ın siyasi hayatından verilecek olunursa, 1983-1989 yılları arasına odaklanmak gerekir. Bu süreçte Özal'ın uyguladığı iktisat politikalarının ve siyasetin, Türkiye'de Yeni Sağ veya Özalizm olarak anıldığı göz önüne alındığında, toplumun bu altı yıllık Türk siyasi hayatı algısını biçimlendirmede Özal figürünün ne denli önemli olduğu aşikârdır.

Siyasi biyografinin her şeyden önce bir tarih yazım türü olduğunun altı çizilmelidir. Çünkü bir siyasi biyografi, incelediği siyasi figüre dair keşfettiği bulgularla onun yaşadığı dönem ve bazen onun döneminden sonraki siyasi olay ve süreçlere ışık tutabileceği gibi; siyasi biyografi, ilgili siyasi figürün kendi döneminden önceki olay ve süreçler hakkında sahip olduğu veri ile bilinen geçmiş siyasi olay ve süreçleri açıklama hatta değiştirebilme gücüne sahiptir. Dolayısıyla bir siyasi biyografi üzerinden bir dönemin bilinenler kümesi pekiştirilip güçlendirebileceği gibi; siyasi biyografi, yeni elde edilen bulgu ve perspektiflerle bilinenler kümesini değiştirebilecek çapta bir tarih yazımı olma vasfını da elde eder. Bu tarih yazımı sürecinde incelenen siyasi figürün konumu ise merkezi olacağı için bu durum ilgili siyasi figürün altının çizilmesini sağlar ve siyasi tarih içindeki konumunu güçlendirir (Arklay, 2006: 12-13).

[4] "Takunyalı Kardeşler" ifadesi ilk kez Adalet Partisi Genel İdare Kurulu toplantısındaki tartışma ile kamuoyunun gündemine gelmiştir. Bu ifade, Adalet Partisi içindeki tartışmaların birinde milletvekili Aydın Yalçın'ın Genel Başkan Süleyman Demirel'i, Özal'ın da aralarında bulunduğu parti içindeki "aşırı sağ" grubu savunmasını eleştirirken ortaya çıkmıştır. Yalçın, Özal kardeşlere dışarıda (parti çevreleri haricinde) "Takunyalı Kardeşler" dendiğini, bu yüzden bütün aydınların planlama (DPT) ile ilgilerini kestiklerini, planlamaya güvenmediklerini söylemiştir (Milliyet Gazetesi, 17 Haziran 1968: 7).

Biyograf Tracey Arklay'ın siyasi biyografiye dair dile getirdiği, bugünü veya geçmişi geniş spektrumlu bir şekilde anlama ve açıklama kabiliyetini, Turgut Özal'ın siyasi kariyerinde yer alan ve aynı zamanda Türkiye'nin siyasi tarihinin epeyce mühim iki sürecinde/anında dahi görmek mümkündür. Bunlar, mazisi yaklaşık 40 yıl olan Kürt Meselesi ve Türkiye için tarihsel bir kırılma anı olarak 12 Eylül 1980 askeri darbesidir.

Başlama ve gelişim evreleri Özal'ın iktidar dönemine tekabül eden ve bugün de hâlâ varlığını sürdüren Kürt meselesine 1980'lerde, hükümet düzeyindeki yaklaşımın serencamı, Arklay'in bahsettiği gibi siyasi figür üzerinden okunmaya elverişlidir. Zira Özal'ın altı yıllık iktidar sürecinde konuya yaklaşımı meselenin devlet aklındaki yansıması gibidir. Özal, 1984-1989 arasında, Kürt sorununun siyasallaşmasını ve PKK hareketini "*basit bir terör olayı*" olarak küçümseme eğiliminde olmuş, özellikle Güneydoğu Anadolu Kalkınma Projesi'nin (GAP) sağlayacağı gelişmeyle, "terörü besleyen" hoşnutsuzluk kaynağının kuruyacağına sarsılmaz bir inanç beslemiştir (Bora, 2005: 594). Özal'ın bu tutumu ile 1980'li yıllarda sorunu önce küçümseyip daha sonra ise konvansiyonel yöntemlere başvuran; dolayısıyla sorunu terör meselesine indirgeyerek askere havale eden bürokrasi de aynı sürekliliği gösterir (İnanç, 2018: 99). Zira bu ortak tutum 1990'lardan günümüze meselenin yıkıcılığının artmasının önünü açan faktörlerden biri olmuştur.

Kürt meselesi, Arklay'in "*siyasi biyografi, geçmişten günümüze kadar uzanan bir konuyu anlama ve açıklama açısından önemli bir tarih yazımı yöntemidir."* tezini doğrularken; diğer tezi olan "*Bir siyasi figür üzerinden kendisinin döneminden önceki olay ve süreçler hakkındaki bilinenler kümesi detaylandırılabilir ya da değiştirilebilir*" argümanı da 12 Eylül sürecinde Özal'ın konumu üzerinden doğrulanabilir.

12 Eylül askeri darbesi, bu alandaki geniş bir literatürde 24 Ocak kararlarıyla arasında özel bir bağ kurulan önemli bir tarihtir. Daha açık bir ifadeyle bu geniş literatüre göre 12 Eylül 1980 askeri darbesi 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarının uygulanmasına elverişli bir sosyo-politik zemin oluşturmak için yapılmıştır. Dolayısıyla bu teze göre 24 Ocak kararlarının mimarı, dönemin başbakanlık müsteşarı Turgut Özal ile darbenin lideri Kenan Evren'in birçok konuda aynı fikir ve hareket birlikteliğinde olmaları beklenir. Ancak tarihsel gerçeklerin kronolojisi bu tezi tam olarak doğrulamamaktadır.

12 Kasım 1979 tarihinde azınlık hükümetinin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından Başbakanlık müsteşarlığına atanan Turgut Özal, bu tarihten 24 Ocak 1980 tarihine kadar geçen yaklaşık iki buçuk aylık süre içerisinde Kaya Erdem, Turan Kıvanç, Tevfik Altınok, Tunç Bilget, Hasan Celal Güzel, Hüsnü Doğan ve Yıldırım Aktürk'ten oluşan ekibiyle 24 Ocak kararları üzerinde çalışırken askeri darbenin gerçekleşmemesi için ordunun komuta kademesine üç saatlik brifing vermiştir. Özal bu brifinginde askerlere özetle, darbe olursa iç siyasetin karışacağını, ekonominin tahammül edilemez duruma geleceğini izah ederek, rayından çıkan ekonominin düzeltilmesi için yapılan çalışmaları anlatmış ve askerlerin sorularını cevaplamıştır (Tokatlı, 1999: 21-22).

Dahası 24 Ocak Kararları çıktıktan yaklaşık bir buçuk ay sonra tekrar darbe söylentileri gündeme gelir ve Özal askerlere ikinci bir brifing daha verir. Özal Genelkurmay'daki bu ikinci ziyaretinde, ekonominin iflasın eşiğinden dönmek üzere olduğunu, döviz sorunun çözüldüğünü, enflasyonun düşme eğiliminde olduğunu ve IMF'nin 80 milyon dolarlık ilk kredi paketini Türkiye'ye açtığını askerlere iletir. Askerleri ikinci kez ikna etmeye çalışan Özal, ekonominin rahatlaması için 12 Eylül'e giden süreçte geçecek altı ayının yarısını, yurt dışında kredi finansmanı bulmaya çalışmakla geçirecektir (Tokatlı, 1999: 21-22).

Bu bilgiler ışığında 24 Ocak Kararlarıyla 12 Eylül Darbesi arasında amaç ve aktör düzeyinde bir süreklilik varsayan teze göre, darbe öncesindeki bürokratik görevi cevaz verdiği ölçüde olası bir darbeyi engellemeye çalışan Turgut Özal'ın bu siyasi tutumu izah edilemez, irrasyonel bir eylemdir. Bu bağlamda Arklay'in tezinden yola çıkarak Özal biyografisi üzerinden, onun yaşadığı yakın tarihe bakmak birçok tarihi an ve süreçlere dair daha lineer bir tarihsel anlatıdan ziyade, hayatın olağan akışına uygun bir seyri ve onun nüanslarını da görmeye el verecektir.

Sonuç itibariyle, ister geçmişi isterse bugünü anlamak adına olsun, siyasi biyografi, siyasi tarihi ve olayları tek bir hayatın zamansal ve tarihsel bağlamı içinde incelemek için bir takım araçlar sunar. Bu araçlar –biyograf eğer biyografik öznesi hayattayken onunla birlikte çalışma şansına sahip değilse- siyasi özneye dair, resmi kayıtlar, yaptığı konuşmalar, mektuplar ve başkaları tarafından kaleme alınan anıları (Arklay, 2006: 21), varsa tuttuğu günlükler, doğum, ölüm ve evlilik belgeleri gibi arşiv belgeleri, yazdığı kitaplar (Arklay, 2006: 13) gibi kaynaklardan oluşur. Bu geniş kaynak çeşitliliği, siyasi biyografilerdeki yeniden bir anlatı olarak kurulan biyografik

özne ve onun çevresinde işlenen diğer figürlere, derinlik ve farklı boyutlar kazandırabileceği gibi incelenen dönemdeki siyasi olaylara büyüteç tutularak onların detaylandırılmasını da sağlayacaktır (Arklay, 2006: 13).

Ayrıca, siyasi biyografilerde, seçilen biyografik öznenin seçilme nedeni, çalışmanın öneminin belirtilmesi; çalışmanın literatüre kazandıracakları, öznenin ait olduğu kültürel yapının dönem çerçevesinde verilmesi ve yine öznenin bu çerçeve içindeki konumu, dikkat edilmesi gereken hususların başında gelmektedir. İlaveten biyografik öznenin, incelenen dönem içinde kendi siyasi hayatına değen hayat hikâyesindeki diğer figürler ile pozisyonunun kıyaslanması ve ilişki ağlarının içindeki konumunun değerlendirilmesi önem arz eder. Bu sayede, öznenin uzun vadede siyasi alana ve kurumlara yaptığı katkıların ortaya çıkarılması sağlanır (Parke, 2002: 17).

Diğer yandan, siyasi biyografilerde biyografik özne incelenirken öznenin dahil olduğu sosyal ağlar ve ilişkileri, içinde olduğu veya yönettiği kurumlar, incelenen dönemdeki siyasal ve uluslararası sistemin yapısı ve işleyişin analiziyle belirli bir dönemin anlatısına da kapı aralanmaktadır. Biyograf James Walter, siyasi biyografinin bu önemli misyonunu şöyle dile getirir: *"Birinin biyografisini öyle kolayca yazmamalıyız. Çünkü zaten o kişi veya kişiler 'oradadır', onlar siyasi tarihte zaten başbakanlar veya başka siyasi figürler olarak konumlanmış durumdadırlar. Bence eğer biyografi yazmak için özneye dair cevaplanması gereken ilginç ve dikkat çekici bir soru yoksa bu kapıdan girilmemelidir. Çünkü siyasi biyografi, siyasi sisteme, kurumlara ve politika yapım sürecine dair önemli bir soru veya sorulara cevap vermek zorundadır ve bunun için yazılmalıdır* (Walter, 2006: 31)."

Bu bağlamda Özal'ın siyasi biyografisi olan bu çalışmada, siyasi biyografi yazınının bir üst paragrafta değinilen yapısal teamüllerine uygun olarak, Özal'ın hayatı, dahil olduğu veya yönettiği kurumlar, hayatına etki eden uluslararası ve ulusal siyasal sistem ve çevresel şartlar, farklı on yıllardaki zamanın ruhu da göz önünde bulundurularak; nihayet tüm bu faktörler Pierre Bourdieu Sosyolojisi'nin habitus, sermaye ve alan kavramları üzerinden tarihsel süreç içerisinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Son olarak Özal'ın siyasi biyografisine dair bu incelemenin, Turgut Özal, Türk Liberalizmi ve Anavatan Partisi gibi ilgili literatürde nereye oturduğunu ve literatürün hangi ihtiyacına cevap verdiğini analiz edebilmek için mevcut literatürün tartışılması gerekmektedir. Konusu Turgut Özal'ın siyasi biyografisi olan bu tezi, literatürde

doğrudan ya da dolaylı olarak onun üzerine yapılmış olan, diğer akademik ve aktüel çalışmalardan ayıran iki temel fark vardır.

Birincisi, çalışmanın siyasi biyografi olarak özgünlüğüdür. Türk siyasal hayatını anlama ve kavrama noktasında, farklı dönemlerde ülke yönetimde söz sahibi olmuş, söz sahibi oldukları dönemlerde ülkesinin değişim ve dönüşümünde rol oynamış liderlerin siyasi biyografilerini çözümlemek önemli bir eşiktir. Buna rağmen, örneğin İsmet İnönü, Adnan Menderes, Kenan Evren veya Turgut Özal gibi liderleri doğrudan siyasi biyografi ekseninde ve özellikle akademik alanda inceleyen çalışmalar yok denecek kadar azdır, hatta bazı liderler için yoktur.

Bu durumun ortaya çıkmasının temelinde, siyaset bilimi ve sosyal bilimlerde araştırmacılar için biyografinin, bir tür olarak göz ardı edilmesi ve ciddi bir bilimsel etkinlik olarak görülmemesinin etkisi olduğu söylenebilir. Bu perspektife göre biyografi, akademi yerine, gazetecilerden siyasetçilere uzanan bir meslek grubunun işi olarak görülür (Bolton, 2006: 1). Aynı görüşe göre, biyografinin tanımlayıcı ve açıklayıcı temel vasfı dolayısıyla gerçekleri kendi başına aydınlatacak kadar yeterli olduğu varsayıldığı için, büyük bir edebi ve kronolojik metin olma riski, bilimselliğini galebe çalmaktadır (Edinger, 1964: 424). Turgut Özal özelinde yazılan biyografi veya hatıratlara baktığımızda, yazarların Hikmet Özdemir[5], Mehmet Ali Birand[6], Mehmet Barlas[7] ve Kutlay Doğan[8] gibi siyasetçi ve gazetecilerden oluşması Özal için de bu du savı doğrulamaktadır.

Türkiye'nin sosyal bilimlerdeki akademik yazınına bakıldığında, Turgut Özal özelinde yayımlanmış bir biyografik lisansüstü tez çalışmasına rastlanılmamıştır. 8. Cumhurbaşkanı üzerine farklı sosyal bilim disiplinlerinde yazılan lisansüstü tezler, genellikle Özal dönemi iç politikası, dış politikası, ekonomi politikaları veya kendisinin altı yıl liderliğini yaptığı Anavatan Partisinin siyasi kimliğine veya politikalarına eğilen çalışmalardır. Bu minvalde Turgut Özal, Anavatan Partisi'nin iç ve dış politikası, parti kimliği ve ayrıca 1980'lerde Türkiye'nin siyasi, hukuki ve iktisadi yapısı üzerine Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (42 tane)[9], Uluslararası

[5] Hikmet Özdemir, (Siyasetçi, Akademisyen) **Turgut Özal**, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.
[6] Mehmet Ali Birand, (Gazeteci) Soner Yalçın, (Gazeteci) **The Özal,** Doğan Kitap, İstanbul, 2001.
[7] Mehmet Barlas,(Gazeteci) **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.
[8] Kutlay Doğan (Gazeteci) **Turgut Özal Belgeseli**, THA Yayınevi, Ankara, 1994.
[9] Ümit İldan, **Turgut Özal's Views On The Relationship Between Politics And Economy**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 1991. Burhanettin Duran**, Kenan Evren's And Turgut Özal's Conceptualizations Of**

Secularism: A Comparative Perspective, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi Bölümü, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 1994. Halit Sait Güler**, The Post 1989 Experience With The Presidency İn Turkey: A Comparative Analysis Of The Presidencies Of Turgut Özal And Süleyman Demirel With Special Reference To Their Respective Conceptions Of The Presidency**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 1994. Murat Çemrek**, Özal's Politics With Special Reference**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 1997. Buğra Özer, **Patrimonial Characteristics Of Turkish Public Bureaucracy İn The Özal Era**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 1998. Günay Kanmaz, **Turgut Özal Dönemi Türkiye Kronolojisi: Aralık 1979 - Nisan 1993**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Kırıkkale Üniversitesi, 1999. Aylin Topal, **The New Right And Özalism: A Comparative Perspective**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2000. Kazım Gültekin**, Cumhurbaşkanı Tarafından Açılan İptal Davaları (Evren, Özal Ve Demirel Dönemleri)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Kırıkkale Üniversitesi, 2001. Yakup Keskin, **Türk Siyasal Hayatında Bir Karizmatik Lider Örneği: Turgut Özal**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Marmara Üniversitesi 2002. Mehmet Aslan, **Türkiye'de demokrasiye geçiş sürecinde 1983 milletvekili genel seçimi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2002. Hasan Erdoğan, **Turgut Özal Dönemi'nde Türkiye-AB İlişkileri**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2003. Ahmet Cenk Demirel, **Modern Dünya Sistemi İçinde Turgut Özal (1927-1993)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2004. Aslı Sözeri, **Turgur Özal Hükümetleri Döneminde (1983-1989) Yönetiminde Siyasallaşma**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, 2004 Kerem Ozan Kalkan, **A Study on political economy of peripheraland advenced capitalism: A simult an eous transformation with different results in the post-1980 United States, United King domand Turkey**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 2005. Özlem Eştürk, **Türkiye'de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Mustafa Kemal Üniversitesi, 2006. Emre Gök, **1980 Sonrası Yönetimde Neo-Liberal Politikalar (Anavatan Partisi'nin Turgut Özal'lı Dönemi)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Selçuk Üniversitesi, 2008. Muhammed Ali Köse, **Anavatan Partisinin siyasal ideolojisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Dumlupınar Üniversitesi, 2010. Sami Zariç, **1983-93 Yılları Arasında Türk Siyasal Hayatında Anavatan Partisi Ve Turgut Özal'ın Partideki Rolü**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, İnönü Üniversitesi, 2011. Naciye Oral, **Turgut Özal Ve Siyasal Liberalizm**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Dumlupınar Üniversitesi, 2011. Mehmet Hanefi Sözen, **Turgut Özal Örnekleminde Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Cumhuriyet Üniversitesi, 2013. Mehmet Necati Cizreoğulları, **Türkiye'de liberalizm (1980-1999): Neo-liberal politikaların Türk politik-ekonomisine etkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü, Atılım Üniversitesi, 2013. Akın Emre Pilgir, **Kapitalist Devlet Ve Sınıflar Arası İlişkiler: Özal Dönemi Türkiye'sinde Patronaj Ve Devletin Özerkliği Meselesi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul Üniversitesi, 2015. Yunus Emre Aysel, **Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikasının Siyasal Liberalizm Açısından Analizi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2016. Ecem Kazu**, Algı Yönetimi Perspektifinden Siyasal İletişim Ve Lider İlişkisi: Turgut Özal Dönemi Analizi (1983-1989)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bölümü, Gaziantep Üniversitesi, 2018. Ecem Şener Balıkçıoğlu, **Mizah Dergilerinde Siyasal Lider Temsilleri: Gırgır Dergisi Ve Turgut Özal Örneği (1983-1989)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bölümü, Çankaya Üniversitesi, 2018. Ramazan Üstündağ, **Türkiye'de Demokratikleşme Ve Turgut Özal Dönemi Siyasal Liberalizmi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Dumlupınar Üniversitesi, 2018. Havvanur Aksu, **Türkiye'de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşüm Bağlamında Yeni Sağ Muhafazakâr Anlayışın Çözümlenmesi: Turgut Özal Dönemi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi,

Kamu Yönetimi Bölümü, Dumlupınar Üniversitesi, 2018. Gülsüm Özgedik, **Çok Partili Dönemde Türk Siyasal Hayatında Öne Çıkan Liderler: Adnan Menderes Ve Turgut Özal'ın Siyasal Hayattaki Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kırıkkale Üniversitesi, 2019. Volkan Uğraş, **Merkez Sağ Siyasetin Popülist Söylemi Ve Turgut Özal Dönemi Örneği**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2019. İbrahim Uğur Döngör, **Turgut Özal İktidarı'nda Türkiye'de Yaşanan Toplumsal Ve Siyasal Değişim**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Harran Üniversitesi, 2019. Elifcan Çoruk, **Türkiye'de Yeni Sağ'ın Vitrini Olarak Turgut Özal**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, 2020. Yunus Emre Karaca**, Türk Dış Politikasının Dönüşümünde Turgut Özal'ın Etkisi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İnönü Üniversitesi, 2022. Kübra Nur Şahin**, Türkiye'de Siyasal Liberalizm Eleştirisi: Turgut Özal Dönemi (1983-1989)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, 2022. Ata Berk Kısaoğlan, **Turgut Özal Üzerinden Yapılan Liberalizm Eleştirilerinin Analizi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2023. A. Argun Akdoğan, **Mapping Özal's New Right Hegemonic Project**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2001. Betül Duman, **1980 Sonrası Yeni Sağın Hegemonya Mücadelesi: Özal Liderliğinde Anavatan Partisi**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, 2005. Leyla Kahraman, **Türkiye'de Devlet Adamlığı Ve Politikacılık: Demirel, Ecevit Ve Özal Örnekleri**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, 2006. Selami Erdoğan**, Anavatan Partisi'nin siyasal dönüşümü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2008. Deniz Alca, **Özal Döneminde Türkiye Siyasetinin Yeniden Yapılandırılması: Muhafazakar Uyanış**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2012. Recep Aydın, **1980'li yıllarda Türkiye'de siyasal iktidar ve bürokrasi arasındaki ilişki**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2017. Hasan Çimen, **Türk Siyasetinde Statükonun Değişim Ve Dönüşüm Dönemleri: Söylemsel Siyasetten Eylemsel Siyasete Özal-Erbakan-Erdoğan Dönemi Politikaları**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İnönü Üniversitesi, 2018. Gencay Serter, **Türkiye'de 1980 sonrası neoliberal dönemde iktidar-mekân ilişkisi ve muhafazakâr kentin inşası**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2018.

İlişkiler (34 tane)[10], Kamu Hukuku (1 tane)[11], Sosyoloji (4 tane)[12], Tarih (4 tane)[13], Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi (7 tane)[14], Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (2 tane)[15],

[10] Necdet Celal Güler, **La Theorie Des Transitions De Puissance Et La Politique Exterieure De La Turquie: La Periode De Turgut Özal (1980-1993)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Galatasaray Üniversitesi, 2002. Salih Tiryaki**, Turgut Özal Döneminde Türk Dış Politikası-Avrupa Topluluğu İle İlişkileri**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2003. Mehmet Yıldız, **Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Başvurusuna Giden Süreçte Turgut Özal'ın Yaklaşımları, Çalışmaları Ve Politikası**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2008. Sezgin Yazar, **Changing Nature Of Relations Between Media And Politics During Turgut Özal Era**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Marmara Üniversitesi, 2008. Seydali Ekici, **Güneydoğu Sorunu Ve Turgut Özal'ın Yaklaşımı**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Turgut Özal Üniversitesi, 2013. Duygu Demirdöven**, Turkish Foreign Policy Between 1983 And 1999: Comparison Of Turgut Özal And Mesut Yılmaz İn The Period Of Transition And Transformation Of Turkey**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2014. Hakan İnel, **Turgut Özal Ve Süleyman Demirel'in Siyasi Liderliklerinin Karşılaştırılmalı Analizi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Turgut Özal Üniversitesi, 2014. Gökçay Dağlıoğlu, **Turgut Özal Döneminde Türkiye'nin Bulgaristan Türkleri Politikası: Konstrüktivist Bir İnceleme**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Turgut Özal Üniversitesi, 2014. Metin Samet Tomakin, **Türkiye'de askeri darbeler sonrası sivilleşme çabaları: 1983-1987 örneği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Üniversitesi, 2014. Necla Merve Görgün, **Turgut Özal'ın Üç Hürriyet Teorisi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Turgut Özal Üniversitesi, 2016. Bülent Bozkan**, Türk Dış Politikasında Turgut Özal Dönemi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Beykent Üniversitesi, 2016. Gül Nazik Ünver, **Turgut Özal Dönemi Türkiye'nin Balkanlar Politikası**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Karabük Üniversitesi, 2016. Selami Yıldız, **First gulfcrisis and Turkish foreign policy**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaseti Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yeditepe Üniversitesi, 2016. Burçay Alkan, **Özal Era: Construction Of Neo-Liberalism And Neo-Conservatism İn Turkey**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2017. Anıl Acar**, I. Körfez Savaşı'nın Türk dış politikasına etkisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2017. Mehmet Ulaş, **Turgut Özal Dönemi Türkiye-KKTC İlişkileri**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kırıkkale Üniversitesi, 2018. Zayittin Diri, **Turgut Özal (1983-1993) Dönemi Türk Dış Politikası**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2018. Yasin Yıldırım, **Orta Doğu Politikaları Özelinde Türk Dış Politikasında Değişim; Turgut Özal Dönemi (1983 - 1989)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2018. Özgür Kızıltepe, **Turgut Özal Ve AK Parti Dönemlerinde Türkiye'nin Irak Politikası: Karşılaştırmalı Bir Analiz**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2018. Fatih Solmaz, **Turgut Özal'ın Liberalizm Ve Muhafazakaralık Arasında Geçen Siyasi Hayatı**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2018. Zeynep Büşra Gürtekin, **Tüketim Toplumuna Dönüşüm Bağlamında Siyasal Pazarlama;1983-1987 Turgut Özal'ın Başbakanlık Dönemi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Üniversitesi, 2019. Bahadır Gönül, **Turgut Özal Döneminde Liberal Ekonomi Politikalarının Liberal Siyasal Politikalara Yansıması: 1983-1993**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Üniversitesi, 2019. Zafer Küçükşabanoğlu, **Turgut Özal Dönemi Türkiye-ABD ilişkileri (1983-1993)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ufuk Üniversitesi, 2019. Seycan Demir, **Özal Dönemi Türk Dış Politikası,** Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ufuk Üniversitesi, 2020. Coşkun Soysal, **The Stillborn Neo-Ottomanist Foreign Policy Aspiration Of The Özal Era**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2020. Sultan Birgül, **İran-Irak Savaşı'na Yönelik Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası: Realist Dış Politika**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kocaeli Üniversitesi, 2020. Cevdet Coşkun**, Elit Teorisi Perspektifinden Adnan Menderes İle Turgut Özal'ın Karşılaştırılması**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İnönü Üniversitesi, 2021. Alperen Eyyüp Atmaca**, Economy Based Foreign Policy Understanding And İmplementation Of Turgut Özal**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi,

Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2023. Burak Erkut**, 1983-1989 Dönemi Türk Dış Politikasında Ege Sorunu: Turgut Özal Faktörü**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2023. İlhan Uzgel, **Ulusal çıkar ve dış politika: Türk dış politikasının belirlenmesinde ulusal çıkarın rolü 1983-1991**, Yaımlanmamış Doktora Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara Üniversitesi, 1997. Sibel Kavuncu, **Turgut Özal'ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Üniversitesi, 2006. Kübra Deren Ekici, **Sosyal Konstrüktivizme Göre Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993)**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kocaeli Üniversitesi, 2018. Hazerfen Gültekin, **1980 Sonrası Demokratikleşme Sürecinde Türk Siyasal Hayatında Teknokrat Olarak Turgut Özal,** Yayımlanmış Doktora Tezi, Siyaset Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Beykent Üniversitesi, 2022. Polat Üründül, **British-Turkish Relations From 1983 To 1993: The Emergence Of A Special Relationship İn The Özal And Thatcher Era**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2023.

[11] Hasan Mor, **Türk Dış Politikasında Belirleyici Faktörler Ekseninde Özal'ın Dış Politika Konsepti**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Kamu Hukuku Bölümü, Selçuk Üniversitesi, 2022.

[12] Sıtkı Yıldız, **1980 Sonrası Türkiye'de Sosyo-Kültürel Değişme -Özal Dönemi-**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Bölümü, Kırıkkale Üniversitesi, 1996. Samettin Gündüz, **Özal Dönemi Liberalleşme Hareketleri**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Bölümü, Sakarya Üniversitesi, 2001. Adnan İnanç, **Turgut Özal Dönemi Kürt Sorununa Yaklaşımın Sosyo-Politik Analizi (1983-1993 Arası)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2018. Mehmet Zeki Duman, **Türkiye'de Modernleşme Ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset (Turgut Özal'ın Politikaları Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma)**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Sosyoloji Bölümü, Ege Üniversitesi, 2008.

[13] Hande Erol, **Türkiye-Ortadoğu ilişkileri (1983-1993)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.Nurcan Yıldırım, **24 Ocak Kararları ve sosyal yaşama etkisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Bölümü, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, 2012. Özgür Kaçan, **Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde (1989 - 1993) Türk Dış Politikası, Türkiye - Türk Cumhuriyetleri İlişkileri**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Bölümü, Ahi Evran Üniversitesi, 2015. Selim Dilek, **Özal Döneminde Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi İlişkiler (1983-1993)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Bölümü, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2022. Süleyman Aşık, **Türkiye'de demokrasinin yeniden inşası sürecinde Anavatan Partisi (1983-1991)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Tarih Bölümü, Celal Bayar Üniversitesi, 2018.

[14] Şeyda Belhan, **Anavatan Partisi'nin kuruluşu ve iktidara gelişi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, 9 Eylül Üniversitesi, 2005. Alptan Ulutaş**, I. ve II. Körfez Savaşı' nın Türkiye' ye etkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006. Mine Tafolar, **Neoliberal Populism And The 'Özal Decade': Its İmplications For The Democratic Process**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi, 2008. Alper Gülbay, **XVII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1983-1987)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, 2011. Mehmet Soysal, **Turgut Özal'ın Başbakanlık Döneminde Kentleşme Ve Medya**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2015. Betül Bülbül**, Küreselleşme Ve Türkiye: Özal Dönemi Değişim Paradigmaları**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, 2015. Güneş Yıldız Eldemir, **Turgut Özal Dönemi Kültür Ve Turizm Politikaları (1983-1993)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Selçuk Üniversitesi, 2021.

[15] İsa Yapar, **Anavatan Partisi örneğinde Türk siyasal yaşamında muhafazakârlık**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2016. Ahmet Canlı, **Adnan Menderes Ve Turgut Özal Dönemi Ekonomi Politikalarının Analizi,** Yayımlanmış Doktora Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Gazi Üniversitesi, 2020.

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (1 tane)[16], Halkla İlişkiler ve Tanıtım (2 tane)[17], Gazetecilik (6 Tane)[18], Tasarım Çalışmaları (1 tane)[19], Maliye (1 tane)[20], İşletme (1 tane)[21], Mimarlık (1 tane)[22], Medya ve İletişim Çalışmaları Bölümü (1 tane)[23], Stratejik ve Güvenlik Araştırmaları Bölümü (1 tane)[24], İktisat (2 tane)[25], Eğitimin Kültürel Temelleri Bölümü (2 tane)[26], Uluslararası Ekonomi Politikası (1

---

[16] Hüseyin Sami Uyar**, Özal Döneminde Sosyal Politika (1983-1989)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İşleri Bölümü, Kocaeli Üniversitesi, 2008.

[17] Emel Uzun, **Demokrasi Retoriği: VIII . Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Konuşmalarında Demokrasi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Halkla İlişkiler Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2008. Barış Yetkin, **Bir Siyasal İletişim Tarzı Olarak Popülizm: Turgut Özal'ın 'İcraatın İçinden' Ve Recep Tayyip Erdoğan'ın 'Ulusa Sesleniş' Konuşmalarının Karşılaştırmalı İncelemesi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2010.

[18] Ruhdan Uzun, **Siyasal İletişim Sürecinde Lider İmajı: Basında Turgut Özal**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazetecilik Bölümü, Gazi Üniversitesi, 1993. Gülay Coşkun, **Basında Turgut Özal İmajı**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazetecilik Bölümü, Gazi Üniversitesi, 1994. Mürşide Balaban, 1980-1993 yılları arasında Türk basını, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazetecilik Bölümü, Gazi Üniversitesi, 1999. Tuğçe Köksal, 1980 sonrası yeni sağ politikalar ve icraatın içinden programlarının (1984-1989) değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazetecilik Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2006. Yelda Korkut, **Osmanlı'dan Turgut Özal Dönemine (1828-1993) Türk Modernleşmesinde Medyanın Rolü**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazetecilik Bölümü, Atatürk Üniversitesi, 2009. Baki Can, **İkna edici iletişimde duygu ve mantık kullanımı (örnek olay) siyasal parti liderlerinin 22 Ekim 1983 günü radyo televizyon açık oturumunda yaptıkları konuşmalar**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazetecilik Bölümü, İstanbul Üniversitesi, 1991.

[19] Elif Tekcan, **The clothing discourse in the media during the Özal Period**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tasarım Çalışmaları Bölümü, İzmir Ekonomi Üniversitesi, 2015.

[20] Selin Vardar, **Turgut Özal Dönemi Kamu Mali Politikaları**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Maliye Bölümü, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2019.

[21] Hümeyra Demir, **Kişisel Marka Ve Liderlik Kavramının Siyasal Pazarlama Üzerindeki Etkisi: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İşletme Bölümü, Aksaray Üniversitesi, 2019.

[22] Münire Nurgül Büyükgüllü, **Tarihi Topkapı Caddesi'nin Turgut Özal Millet Caddesi'ne Dönüşümü Ve Çevresindeki Kültür Varlıklarının Koruma Ve Sunumuna Yönelik Öneriler**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Bölümü, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2020.

[23] Doğukan Hazar Köseoğlu, **Political Campaigning İn The Özal Period: An Analysis Of The 1983 General Election**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Medya ve İletişim Çalışmaları Bölümü, İzmir Ekonomi Üniversitesi, 2019.

[24] Ahu Özyurt, **Birinci Körfez Savaşı'nda Turgut Özal'ın Güvenlik Politikaları Ve 2000'li Yıllara Etkisi**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Bölümü, Milli Savunma Üniversitesi, 2023.

[25] Tanfer Ata**, Özal Döneminde Uygulanan İstikrar Politikaları: 1983 – 1989**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İktisat Bölümü, Selçuk Üniversitesi, 2002. Satı Tatlısu, **Türkiye'de Maliye Politikasının Dönemsel Etkinliği:24 Ocak Kararları Çerçevesinde Turgut Özal Dönemi'nin Değerlendirilmesi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İktisat Bölümü, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2017.

[26] Seda Sapmaz, **12 Eylül 1980 Askerî Hükümeti Ve 1983-1987 I. Özal Sivil Hükümeti'nin Eğitim İle İlgili Görüş, Politika Ve Uygulamalarının Karşılaştırılması**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Eğitimin Kültürel Temelleri Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2011. Yeşim Yılmaz, **VI. Demirel Hükümeti, Askeri İhtilal Ve Özal Hükümetleri Dönemlerinde Öğretmen Sorunlarının Türk Basınına Yansımalarının Değerlendirilmesi (1979-1989)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Eğitimin Kültürel Temelleri Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2011.

tane)[27] ve son olarak Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri (1 Adet)[28] bölümlerinde yüksek lisans seviyesinde 96, doktora seviyesinde ise 19, toplamda 115 tez yazılmıştır.

Uluslararası İlişkiler alanında yazılan tezlerde, Turgut Özal döneminde Türkiye'nin Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri, Balkanlar, Irak, Bulgaristan veya Türk Cumhuriyetleriyle olan ilişkilerinin değerlendirildiği saptanmıştır.

Siyaset bilimi, Kamu Yönetimi, Sosyoloji veya Tarih disiplinlerindeki lisansüstü tezlerde ise genel olarak "*Yeni Sağ*", "*Türkiye'de Liberalizm ve Özal Örneği*", "*Anavatan Partisinin İdeolojisi*" veya "*Türk Siyasal Tarihinde Anavatan Partisi*" gibi konular işlenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmalarda işlenen konularda, Turgut Özal'ın görüşleri, ANAP'ın bir siyasi parti olarak tutumu, Özal hükümetlerinin duruşu, dönem bürokrasinin siyasi meselelere karşı konumlanışı bir arada işlenmiş ancak Turgut Özal bir biyografik özne olarak detaylandırılmamıştır. Diğer bir deyişle anılan çalışmalarda Özal'ın konumu tam olarak merkezi olmamıştır.

Diğer yandan Turgut Özal'ın ANAP'ın başında geçirdiği iktidar yıllarında Türkiye'nin iktisadi paradigmasını değiştirerek ülkeye hızlı bir liberalizasyon süreci yaşatmış olmasına rağmen böylesine büyük bir ekonomik alt üst oluşun Türk üniversitelerinin lisansüstü iktisat programlarında bir karşılık bulmadığını belirtmek gerekir. Zira ANAP ve Özal'ın iktisat politikası tez olarak üç defa kaleme alınmış, bunlardan birisi siyaset bilimi bölümünde diğer ikisi ise iktisat bölümlerinde yazılmıştır.

Lisansüstü çalışmaların haricinde, bu çalışmanın Turgut Özal'ın hayatını konu edinen hatırat veya anı kitapları gibi eserlerden ayıran ikinci bir fark daha vardır. Bu çalışmaları tam olarak bir siyasi biyografi kapsamında değerlendirmek zordur. İlgili çalışmalar, Özal'ın hayatından kesitler sunan, biyografik detayların yoğunluğunun kâfi derecede olmadığı daha çok portre niteliğindeki çalışmalardır. Faruk Mercan'ın *Turgut Özal*, Hikmet Özdemir'in *Turgut Özal*, Fatih Uğur'un *Özlenen Demokrat Turgut Özal*, Mehmet Barlas'ın *Turgut Özal ve Anıları*, Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın'ın *The Özal* adlı eserleri Özal'ın hayatından kesitler veren bu eserler

[27] Nazmi Güçlü, **Avrupa Birliği'ne Giden Süreçte Turgut Özal Dönemi Türkiye'nin AET Politikası**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası Ekonomi Politikası Bölümü, Gediz Üniversitesi, 2015.
[28] Muzaffer Güven, **I. Özal Hükümeti'nin Ülke Sporu Açısından Değerlendirilmesi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Beden Eğitimi ve Spor Bölümü, İnönü Üniversitesi, 1996.

arasındadır. Dolayısıyla Turgut Özal'ın kapsamlı bir siyasi biyografisi olma savındaki bu çalışma literatürdeki ilgili boşluğu doldurmayı amaçlamıştır.

Özal'ın hayatından kesitler veren bu çalışmalarda, kendisinin siyasi ve sosyo-kültürel düşüncelerinin arka planlarındaki oluşum süreçlerine pek yer verilmemiştir. İlaveten, Turgut Özal cumhurbaşkanlığı makamında son bulan hayat hikâyesinde, Bourdieu'nün tabiriyle ciddi bir toplumsal ve sembolik sermaye sahibi olmuştur. Anılan çalışmalarda onun bu sermayeleriyle olan ilişkileri ve bu sermayelerine sayesinde kariyerinde elde ettiği gelişmeler veyahut tersine yine bu sermayeleri sebebiyle yaşadığı sıkıntılara pek yer verilmemiştir. Literatürdeki bu çalışmalarda ağırlıkla, yalıtılmış ve tekil bir Özal anlatısı mevcuttur. Yine bu çalışmalarda etraflıca değinilmeyen bir başka konu ise Özal'ın bürokratik ve siyasi hayatındaki konumlanışı esnasında karşılaştığı farklı iktidar alanları ve bu alanlardaki farklı aktörlerle mücadeleleri olmuştur. Bir başka ifadeyle bahsi geçen çalışmalarda, Turgut Özal'ın siyasi ve sosyal karakterinin önemli bileşenleri sayılabilecek muhafazakârlığı, teknokrat bir mühendis oluş süreci ve siyasi-iktisadi liberalliği gibi olgular, kısaca Özal'ın habitusu verili bir değer gibi kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu olguların oluşum süreçlerine tekabül eden, kendisinin üniversitedeki öğrencilik yılları veya bürokraside geçirdiği yıllar ve bu yıllarda edindiği sermayeleri ile habitusunun oluşum-gelişim süreçleri ya hiç işlenmemiş ya da işlendiği çalışmalarda hayat hikâyesindeki tanımlayıcı detayları olarak epey sınırlı kalmıştır. Çalışma literatürdeki bu eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL'IN ERKEN YAŞAMI (1927-1950)

1.1.Yeni Rejimde Kentli Orta Sınıf Memur Ailesine Doğmak

Kendisiyle ilgili literatürde bile pek yer almayan bir bilgi olarak, Turgut Özal'ın ön adı Halil'dir. Halil Turgut Özal, cumhuriyetin ilanından dört yıl sonra, 13 Ekim 1927'de Malatya'da dünyaya gelmiştir. Turgut Özal, Hafize ve Mehmet Sıddık çiftinin ikinci çocuklarıdır. Çiftin ilk çocuğu Nemide on aylıkken vefat etmiştir. İlk çocukları Nemide'den sonra üç erkek çocuğa sahip olan Hafize ve Mehmet Sıddık çiftinin diğer oğulları Korkut Özal 29 Mayıs 1929'da Yusuf Bozkurt Özal[29] ise 21 Ocak 1940'da dünyaya gelmiştir (Akyol, 1999: 268).

Turgut Özal'ın baba tarafı Malatya'nın eski ailelerindendir. Malatya'da Cinlioğlu olarak bilinen ailenin kökü, Korkut Özal'ın anlatısına göre Malatya'nın destansı figürü olan Seyyid-i Battal'a kadar uzanır. Özal'ın babasının annesi ise Pütürgelidir[30] (Birand, Yalçın, 2001: 13). Korkut Özal'ın aile köklerini Seyyid Battal'a kadar götürerek destansı bir figürden "*tanınırlık"* ve "*Malatya yerliliği"* devşirme çabası şüphesiz bir kimlik stratejisi kurma çabası ile ilgilidir. Korkut Özal'ın aile kimliğini, şehrin tarihiyle bir tutma girişimini anlama açısından Assman'ın Toplumsal Bellek teorisi önem arz eder.

Assman toplumsal bellek kavramını iletişimsel ve kültürel bellek kavramlarıyla birlikte ele alır. İletişimsel bellek yakın geçmişe dair anıların kapsandığı, bunların kişinin çağdaşları ile paylaştığı ancak aynı zamanda bu belleğin taşıyıcılarıyla sınırlı olduğu bir bellek türüdür. Kültürel bellek ise iletişimsel belleğin aksine, uzak geçmişin belli noktalarına yönelen ve gerçek tarihin değil *efsanevi kurucu bir tarih* anlayışının anlatılarıyla bugünü temellendirmeye dönük bir işlevselliğe

---

[29] Turgut Özal'ın Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı yıllarında Başdanışmanlığını yapan Hikmet Özdemir "*Turgut Ö*zal" adlı eserinde, Anadolu ailelerinde çocuklara verilen isimlerin, ait olunan kökleri, özlem duyulan tarihi kahramanları ve dramatik hadiseleri hatırlatma arzusunu yansıttığı iddiasından hareketle cumhuriyetin genç memurları Hafize ve Mehmet Sıddık çiftinin çocuklarına koyduğu isimlerin Türk milliyetçiliği ile mecz olmuş, sembol ve efsanelerden seçmelerinin tesadüfi olmadığını belirtir. Bu isimlerin genç çiftin kendilerini ait hissettikleri Türk milli kimliğini gururla temsil etme kararlılığının bir göstergesi olduğunu dile getirir (Özdemir, 2014: 19). Özdemir'in bu argümanı Yusuf ve Bozkurt isimleri için anlamlı olsa da Turgut isminin Türk milliyetçiliğindeki mitsel anlamıyla ilgili bir çıkarımda bulunmamıştır.

[30]Pötürge olarak da bilinen Pütürge, Malatya'nın güneydoğusunda yer alan ve şehrin Adıyaman ile Diyarbakır sınırını oluşturan bir ilçesidir. Malatya merkezine 74 km mesafede olan ilçe, arazi olarak engebeli ve sarptır. (Erişim 9 Nisan 2018 : http://www.malatya.gov.tr/puturge)

sahiptir. Dolayısıyla kültürel bellek aracılığıyla kişi kendini ait hissettiği topluluğun tarihini hatırlayarak, topluluğa dair tarihi figürleri canlandırarak kimliğinden emin olmaktadır (Assman, 2001: 21-56). Bu bellek teorileri arka planında, gerek Korkut Özal'ın aile köklerini Seyyid Battal'a dayandırma düşüncesini, gerekse çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, Turgut Özal'ın hayat hikâyesinde ona değen farklı kişilerin, sadece kendi anlatılarına dayanan, kimliksel iddiaları, kültürel bellek konteksti içerisinde, bir kimlik stratejisi olarak okumakta fayda vardır.[31]

1.1.1. Turgut Özal'ın Babası: Mehmet Sıddık Özal

Turgut Özal'ın babası Mehmet Sıddık Bey 1934'te soyadı kanunu çıktığında Özal soyadını almıştır. Anne ve babasını erken yaşta kaybeden Mehmet Sıddık Bey, on altı sene medrese eğitimi almış; Arapça, Farsça ve Osmanlıcaya vakıf; iyi derecede matematik bilgisi olan biridir. Başarısız ve çocuksuz geçen iki evliliğin ardından Turgut Özal'ın annesi Hafize Hanım ile 1926 yılında evlenmiştir (Özdemir, 2014: 19).

Eğitiminden sonra memuriyet hayatına Şirol Camii İmam hatibi olarak başlamıştır. Ardından bir süre ilkokul öğretmenliği yapan Mehmet Sıddık Bey'in Malatya Hekimhan'da bir okula tayini çıkınca önünde iki alternatif belirir. Ya Hekimhan'a ailesiyle birlikte yerleşmek ya da Malatya'nın bu ilçesine sürekli gidip gelmek[32] iki ihtimali de tercih etmeyen Mehmet Sıddık Bey, öğretmenliği bırakarak 1928 yılında Malatya'da yeni kurulan Ziraat Bankası'nda memur olarak göreve başlamıştır. Banka memuriyeti esnasında 9 aylık uygulamalı bankacılık okulunu da bitiren Mehmet Sıddık Bey, Ziraat Bankası "Şube Ajans Müdürü" görevine yükselmiş ve bu görevi 17 sene sürdürmüştür (Akman, 1992: 9).

Turgut Özal ve kardeşlerinin ilk ve orta öğrenimlerini Anadolu'nun farklı şehirlerinde tamamlamalarında baba Mehmet Sıddık Bey'in banka görevi esnasında

[31] Korkut Özal'ın sadece aile kökenlerine dair açıklamaları değil; kendi hayat hikâyesinin kökenine dair yaptığı anlam yüklemelerine, çıkarımlara ve öne sürdüğü argümanlara da daha fazla mesafe ile yaklaşmak; bu argümanları dile getirdiği bağlam ve zamanı dikkate almak gerekmektedir. Örneğin, 29 Mayıs 1929 doğumlu olmasından hareketle 29 Mayıs'ın iki önemli anlamı olduğunu dile getirir. Bu anlamlardan birisi İstanbul'un fetih tarihidir. Diğeri ise Korkut Özal'ın anlatısına göre, yıl içinde güneşin tam kıbleye denk geldiği tarihin yine 29 Mayıs olmasıdır (Güreli, 1994: 13) Korkut Özal'ın bu ifadeleri de İslamcı kimliğini öne çıkarma çabası üzerinden okunabilir.

[32] Malatya'nın şehir merkezi ile Hekimhan ilçesi arası karayolu ile 83 km'lik bir uzaklığa denk gelmektedir. Günümüz şartlarında bile günübirlik olarak gidip dönmenin zor olacağı bu mesafe, 1930 şartlarında bir memur ve ailesinin mobilizasyonunu daha da fazla sınırlandıracağı aşikardır.

yaşadığı tayinler belirleyici olmuştur. Mehmet Sıddık Bey uzun yıllar sürecek olan Ziraat Bankasındaki görevinden sonra bir müddet Sümerbank'ta çalışmıştır. Daha sonra memurluk hayatı sona eren Mehmet Sıddık Bey, ailesiyle birlikte memleketine dönmüş ve orada son olarak Malatya Belediyesi'nde İşletme Muhasebecisi olarak görev yaptıktan sonra buradan emekli olmuştur. [33]

Turgut Özal dindarlaşma sürecini her ne kadar İTÜ'de özellikle birlikte yurtta kaldığı mühendis arkadaşlarıyla birlikte yoğun bir şekilde tecrübe edecek olsa da; dini eğitimini önce babası Mehmet Sıddık Özal tarafından almıştır. Turgut Özal'ın çocukluğu döneminde, Baba Mehmet Sıddık Özal, Anne Hafize Özal'a kıyasla daha dindardır ve üç oğlunun dini bilgi ve ritüellerini gerçekleştirmeleri hususunda ilk referans noktaları babaları olmuştur (Heper, 2013: 142). Bununla birlikte, Mehmet Sıddık ve Hafize Özal çiftinin oğulları, Turgut, Korkut ve kendilerinden çok sonra, 1940 yılında doğacak olan Bozkurt Özal üzerinde anne Hafize Özal'ın etkisi daha büyüktür.

1.1.2. Turgut Özal'ın Annesi: Hafize Özal ve Erken Cumhuriyet'te Eğitim

Turgut Özal'ın annesi Hafize Hanım 1907 doğumludur (Süsoy. 1985: 4). Hafize Hanım'ın aile şeceresinin kökleri, Tunceli'nin Çemişgezek ilçesinin 1974 yılında Keban Barajı'nın altında kalan Toma mezrasına uzanmaktadır. Toma mezrası aynı zamanda Türk aşiretlerinden Kayı boyuna ev sahipliği yapan bir yerleşim merkezidir (Demiray, 2007: 105-106). Korkut Özal, anne tarafının Toma'dan ayrılarak Malatya'ya göçmelerini ise Dersim Kürtleri'nin, Toma mezrasını sık sık basmalarıyla ilişkilendirir. Bu anlatıya göre, Hafize Hanım ve ailesi kendilerini kurtarmak için göçmen olmuşlar ve Malatya'ya yerleşmişlerdir (Güreli, 1994: 14).

Korkut Özal'ın, annesi Hafize Özal ve annesinin ailesinin Toma'dan göç sebebi olarak gerekçelendirdiği "*Kürt Baskınları*" argümanına, bunu dile getirildiği zaman bağlamında bakmakta yarar vardır. Zira, Nail Güreli'nin Korkut Özal ile mülakata dayalı bir şekilde kaleme aldığı eserinin basım tarihi Eylül 1994'dür. Bu

[33] Cumhurbaşkanı, Turgut Özal'ın Dicle Üniversitesi'ndeki konuşması (6 Ekim 1992) aktaran Özdemir, Hikmet, **"Turgut Özal"** Doğan Kitap, İstanbul, 2014: 22.

tarihte Türkiye'de PKK ile yaşanan düşük yoğunluklu savaş sebebiyle "Kürt" kelimesinin bile bir tabu haline geldiği dönemin ruhunu da göz ardı etmemek gerekir.

Hafize Özal, eğitimine mahalle mektebinde başlamış, burada Kuran-ı Kerim okumayı öğrenmiş ve dini bir terbiye almıştır. Onun zamanında altı sene süren yüklü bir ilkokul eğitiminin[34] ardından önce öğretmen muavini olmuş sonra genç yaşta öğretmenliğe başlamıştır (Birand, Yalçın, 2001: 13).

Hafize Özal, bu süreci 1985 yılında Milliyet Gazetesi'nden Yener Süsoy'a şöyle anlatmıştır: "*1922 senesinde 7 sınıfı bitirdim. Öğretmen yok, dediler ki 'Ehliyatname sınavına girin sizi öğretmen muavini yapalım.' 15 yaşındayım. Daha gelişmemiştim iyice. Girdim kazandım. O zaman kız-erkek mektepleri ayrıydı. Beni merkezde, bir camii'nin iki odasında açılan kız mektebine tayin etiler. Malatya Halfettin Mahallesi İlkokulu… Bir şey bilmiyorum, idare bilmiyorum, öyle öyle kendimi yetiştirdim. Turgut sekiz aylıkken* (Haziran 1928) *bizi Sivas'a çağırdılar. Gelin mesleki derslerden imtihan verin' dediler.*[35] *Eşim biraz razı olmadı. Ama gittik,*

[34] Birand ve Yalçın'ın eserinde ilk okul eğitimine dair belirtilen altı yıl ibaresi yanlıştır. Zira Haziran 1926 tarihli "*İlk Mektep Muallimleri İçin Açılacak Meslek Kursları Talimatnamesi"* 4. Maddesi'nin 3. Fıkrasında Türkiye'deki o zamanki eğitim hiyerarşisinde ilk okul eğitimi süresi ve diğer kademeler şöyle tanımlanıyordu: "*Yedi senelik idadi, lise mezunları ve yüksek mektep mezunları"* (Reşid, 1928: 550-554'ten aktaran Alp, 2013: 95-111) Bu bağlamda idadi kelimesinin buradaki anlamı, lise öncesindeki 7 yıllık ilk okul eğitiminin süresine referans olmakta ve 1922 senesinde bu eğitimin yedi yıl sürdüğünü açıklamaktadır.

[35] Röportajda belirtilen "mesleki derslerden imtihan verme daveti" 15 Haziran 1926 tarihli "*Mektep Muallimleri için Açılacak Meslek Kursları Talimatnamesi*"nde yer alan ve öğretmenlere yönelik tasarlanan iki farklı kurs sürecini ifade etmektedir. Bunlar Talimatname'de A ve B olarak isimlendirilmişlerdir. A tipi kurs günümüzün formasyon eğitimine denk gelen, bu sistemi andıran bir kurs süreciyle, yüksek okul düzeyinde öğretmenlik eğitimi almamış olan kursiyere bazı meslek dersleri verilerek öğretmenliğe/muallimliğe terfi etme hakkını sunan bir süreci tanımlamaktadır. B tipi Kurs ise halihazırda öğretmenlik görevini sürdüren kursiyerlerin ilmi/bilimsel bilgilerini tazelemek ve ileri götürmek amaçlıdır. Hafize Özal, bu iki kurs tipinden, asaleten öğretmenliğe terfi etmesini sağlayacak olan ve talimatnamenin ikinci maddesinde açıklandığı üzere "*yalnız tatil aylarında açılan ve sadece muallim mektepleri bünyesinde hizmet veren"* A tipi kursu Sivas Muallim Mektebinde tamamlamıştır. Zaten röportajında bu kursa gidiş tarihi olarak belirttiği oğlu Turgut Özal'ın 8 aylık olduğu süreç 1928'in yaz tatili olan hazirana denk gelmektedir. Çünkü Turgut Özal 13 Ekim 1927 doğumludur. Hafize Özal bu kursa, talimatnamenin 4. Maddesinin 3. Fıkrası gereği yedi yıllık ilkokul sürecini başarıyla tamamladığı için kabul edilmiştir. Kurs esnasında aldığı, "*Terbiye, Ruhiyat (psikoloji), Usul-i Tedris (Öğretme Metodu), Ders Tatbikatı, ve Meslek Hıfzısıhhası*" derslerinden başarılı olmuş ve '*İlk Mektep Şehadetnamesi'*ni alarak asil öğretmen olmaya hak kazanmıştır (Alp, 2012: 95-111). Yeni rejimin 1926 yılında çıkardığı talimatnameyle öğretmenlere yönelik oluşturduğu bu kursların temel motivasyonu ise cumhuriyetin kurulduğu 1923'teki istatistiklerde saklıdır. Zira 1923'te mevcut 10102 ilkokul öğretmeninden mesleki eğitim görmüş olanların sayısı sadece 2734'tür. Geriye kalan 7368 öğretmenden Hafize Özal gibi 1357'sinin yalnızca ilkokul eğitimi almış olması; dahası 2107'sinin çok farklı mesleklerden, 711'nin medreseden gelmesinin yanı sıra 152'sinin düzenli bir eğitim dahi görmemiş olması (Akyüz, Yahya, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, Ankara: Doğan Basımevi, 1978. Aktaran Özden, 2015: 40) rejimi, özellikle taşrada muallim mektepleri bünyesinde açtığı kısa erimli ancak yoğun ve teknik bilgilerle yüklenmiş kurslarla, vasıflı veya vasıfsız vatandaşlardan öğretmen devşirme yoluna itmiştir.

Malatya'dan Sivas'a on iki saatte vardık. Sivas'ta iki buçuk ay kaldık. İmtihan yapıldı kazandım. Malatya'ya asil öğretmen olarak döndüm. Bir de kıdem verdiler. O zaman elime 46 lira geçiyordu. Sene 1928… 40 Sene öğretmenlik yaptıktan sonra 56 yaşında emekli oldum."

Hafize Özal'ın asil öğretmenlik sınavına hazırlanmasında ve kazandıktan sonra ise Malatya'da tekrar göreve başlamasında bu şehirde komşuluk ilişkisinde bulundukları Recai Kutan'ın babasının etkili olduğunu Recai Kutan şöyle dile getirmiştir:

"Malatya'da Sancaklar Mahallesi diye bir mahallede oturuyorduk, evimizin hemen karşısında Yusuf Doğan isimli yaşlı bir zatın evi vardı. Turgut Özal'ın annesi Hatice Hanım, işte bu Yusuf Doğan'ın kızıdır. Yani evlerimiz karşı karşıyaydı ve çok yakın bir ilişki içerisindeydik. Benim rahmetli babam ise öğretmendi ve Malatya'da Gazi İlkokulu'nun 1928-1957 yılları arasında müdürü ve başöğretmeniydi. Dolayısıyla Hatice Hanım'ın imtihana hazırlık sürecinde ve sonrasında öğretmenliğe başlamasında rahmetli babamın desteği olmuştur (Recai Kutan ile Kişisel Görüşme 9 Ekim 2017)."

Hafize Özal'ın röportajda anlattığı öğretmenlik kariyerinin erken yıllarının,1920'lerde eğitim ve toplum alanında yapılan devrimlerle zamansal yönden çakışması, Hafize Özal ve onun vesilesiyle de ailesinin, yeni rejimin *makbul* gördüğü eğitim değerlerini içselleştirmelerinde muhtemelen önemli bir rol oynamıştır. Nitekim kronolojik sırasıyla, 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretime merkezi ve laik bir nosyon kazandırılmıştır. Akabinde 1925 yılında Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ile yerel ancak önemli bir birim olarak *mahalle*'de din ve din adamlarının etkisi nispeten kırılmıştır. Nihayet 1928 yılında gerçekleşen harf devrimiyle eğitim ve toplum hayatında hızlı bir sekülerleşme süreci başlamış, cumhuriyetin yeni okulları ve Hafize Özal ile onun kuşağındaki öğretmenler de bu sürecin dışında kalmamıştır.

Hafize Özal'ın 1928 yılında asil öğretmen olarak çalışmaya başladığı Gazi İlk Okulunu, yeni rejimin eğitim devriminin etkileri barizdir. Bu izlenimler, 1930'ların başlarında Türkiye'nin çeşitli illerinde ve Malatya'da gözlemlerde bulunan Alman asıllı İngiliz Gazeteci Lilo Linke'nin "*Allah Dethroned -A Journey through Modern Turkey*-" isimli eserinde bulmak mümkündür. 1937 yılında Londra'da yayınladığı ve

Türkçesi "*Tahtından İndirilmiş Allah: Modern Türkiye'ye bir Yolculuk*" olan seyahatnamesinde Linke Gazi İlkokulu için şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

"Gazi mektebi yakın bir zamanda inşa edilebilmişti 1927 senesi veya biraz daha sonrası…[36] *Vilayet Maarif Müdürü Faruk Bey ve Vali İbrahim Ethem Akıncı bütün nüfuzlarını kullanmış olmasalardı okul hâlâ çatısız kalabilirdi. Biz ulaştığımızda dersler henüz başlamıştı üst katta bir sınıfa çıktık burada Cumhuriyet Marşı çocuklara öğretilip hep bir ağızdan söyletiliyordu… Girdiğimiz başka bir sınıfta ise 12-13 yaşlarında 40 kadar çocuk hepsi beyaz yaka ve gri kıyafetleriyle muntazam görünüyor, bir arkadaşları aritmetik sunumu yapıyor, öğretmen ve diğerleri onu dinliyordu. Çocuklara değişimli ders anlattırmanın en ileri Alman okullarında olmaması beni gülümseyerek düşündürdü; Küçük Asya Berlin'den daha gelişmiş idi… Faruk Bey bana Gazi İlk Okulunda ve diğer Türk okullarında artık çocukların dövülmediğini, bedeni cezaların yasaklandığını, birtakım dini anlatıların papağan gibi çocuklara tekrarlatılmadığını, bunun yerine kendi hür akıllarıyla düşünmeyi öğrendiklerini söyledi. Tüm bunları sağlayan şey belki de Türk öğretmenlerin Prusyalılar gibi disiplini önde tutmalarıydı. Diğer yandan Faruk Bey, aynı okul içinde valinin, imamın, memurun çocuklarının bir arada aynı eğitimi gördüğünü, ailelerin zengin veya fakir olmalarının, idarenin yanında veya karşısında olmalarının herhangi bir farkı olmaksızın, hepsinin aynı muameleye tabii tutulduğunu söylediğinde şaşkınlığımı gizleyememiştim (Linke, 1937: 211-215).*

Linke'nin izlenimlerinde yer alan Maarif Vekili Faruk Bey'in toplumsal sınıf gözetmeden tüm öğrencilere aynı şartlarda verilen eğitimi vurgulaması, Erken Cumhuriyet döneminde Kemalizm'in altı okundan biri olan, imtiyazsız ve sınıfsız kaynaşmış bir kitle olarak Halkçılık ilkesine gönderme yapmaktadır. Diğer yandan Linke'nin gözünden Faruk Bey tasviri de bu işin merkezden ne denli ciddiyetle yapıldığını resmeder: "*Onun başlıca vazifesi Malatya'nın tamamında Ankara tarafından düzenlenen müfredat ve diğer talimatların gerçekleşmesini sağlamak ve onun denetimi altında bütün okullarda dürüst bir şekilde uygulanmasını kontrol etmekti…* (Linke, 1937: 307-308)."

[36] Recai Kutan'ın babasının bu okulda baş öğretmenlik yapmaya başladığı yıl olarak 1928 senesini ifade etmesi Linke'ni doğrulamaktadır.

Linke'nin izlenimlerini kaydettiği süreçte aynı okulda öğretmenlik görevini icra etmekte olan Hafize Özal'ın ise mesleki habitusunun ve kültürel sermayesinin biçimlenmesinde, yeni rejimin eğitim konusunda attığı bu adımların ve aynı zamanda toplumsal alanı biçimlendiren seküler ve milliyetçi yeni devrimsel politikaların etkisi olduğu muhakkaktır. Zira Hafize Özal'ın 1920'li yıllarda kariyerini sürdürürken sosyalizasyon süreci devam eden 20'li yaşlarında genç bir kadındır ve devrimlerin siyasi ve toplumsal etkilerine daha açık bir yaşam safhasındadır.

Hafize Özal ve onun kuşağındaki öğretmenler devrimlerin siyasi etkilerini yeni rejimin eğitim politikalarıyla doğrudan hissederlerken toplumsal etkilerini ise kendi yaşam tarzlarını yeni rejimin makbul saydığı yeni çerçeveyle uyumlu hale getirerek içselleştiriyorlardı. Bu da aslında devrimlerin dolaylı etkisiydi. Doğrudan ve planlı etkiye önemli bir örnek olarak 1928 yılı önemli bir eşiktir. Bu yıl, Hafize Özal'ın asil öğretmen olmaya hak kazandığı ve aynı zamanda genç cumhuriyetin, öğretmen kimliğinin geleneksel rollerini aşacak biçimde mesleği yeniden dizayn ettiği bir yıldır. Yeni rejim, Kemalist inkılâbın kitlelere taşınması amacıyla öğretmenliğe öncü bir rol yüklemek için mesai harcamaya başlamıştır.

Öğretmenlere yüklenmek istenen bu öncü rolde ilk inisiyatif Maarif Bakanlığı tarafından alınmıştır. Bakanlıkça, yayımlanan pek çok genelgeyle ve doğrudan öğretmenlere ulaştırılan mektuplarla, onlara misyonları anlatılmıştır. Ayrıca öğretmenlere Rus yazar Grigory Petrof'a ait, idealist öğretmen kurgusunun işlendiği *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* adlı roman da gönderilmiştir. Roman, 1928'de Türkçe'ye çevrilerek on iki bin adet bastırılmış ve tüm öğretmenlere ücretsiz olarak dağıtılmıştır (Akyüz, 1978: 268). Eser, genel hatlarıyla Fin Halkının bağımsızlığı ve ardından yaşadığı kalkınma sürecini anlatmaktadır. Bu kalkınmanın askerlerden din adamlarına, öğretmenlerden doktorlara kadar toplumun tüm kesimleriyle birlikte gerçekleştirildiği eserde vurgulanır. Eser, bu toplumsal kesimler içinde idealist öğretmen tipolojisini, Finlandiya'nın kalkınması için vazgeçilmez bir sembol olarak özellikle detaylandırır (Petrov, 2007). Bu doğrultuda, Türkiye'de yeni rejimin siyasi eliti, cumhuriyetin bağımsızlığı ve sonrasındaki kalkınma süreci ile Finlandiya'nın geçirdiği sosyo-politik süreçler arasında bir benzerlik görerek, Türk öğretmenlerine Finlandiya modelini nakşetmek ister.

Cumhuriyetin öğretmenlere yönelik gerçekleştirdiği diğer önemli bir adım ise, 1920'de kurulan ancak 1929'a gelene kadar pek bir varlık gösterememiş olan "Türkiye Muallimler Birliği"ni dokuz yıl sonra tekrar canlandırmak olmuştur. Öğretmenleri harekete geçirmek ve onları öncülük misyonuna hazırlamak gibi amaçları olan cumhuriyetin, bunları gerçekleştirmek için bir "*mesleki ethos"* lazım geldiğini anlaması, Muallimler Birliği'nin kuruluş esasını oluşturur. Birliğin hamisinin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, fahri başkanının Başbakan İsmet İnönü, merkez heyet başkanın ise 1925-1929 yılları arasında Maarif Vekilliği (Milli Eğitim Bakanlığı) yapan İzmir Mebusu Mustafa Necati olması rejimin hem fiili hem de sembolik anlamda "*Makbul Öğretmen"* tasarımındaki güçlü iradesini resmeder (Özden, 2015: 10).

Birliğin bu tasarımı gerçekleştirmek için kurguladığı önemli bir enstrüman ise "*Muallimler Mecmuası*"dır. Dergi'nin 1930 yılındaki 8. Sayısında "*ulusun yeni hayata intibak ettirilmesi için öncelikle öğretmenlerin kooperasyonu"* yani "*zümrevi bir tenasütle birleşmeleri*" gerektiği düşünülmüştür.[37] Muallimler arasında bu birlik ruhu oluştuktan sonra cumhuriyet rejimi öğretmenlerden sadece "*inkılâbın meş'alini Türk milletinin kafasına ve gönlüne nakşetmek*" vazifesini beklemekle kalmayacak; aynı zamanda kırsal yapının ve köydeki sağlık koşullarının geliştirilmesi ve köyün kalkındırılması hususlarını da öğretmenler sağlayacaktır. Yeni rejim diğer yandan kentlerde yaşayan öğretmenlere yönelik olarak "*maarif ordusunun şehirlerdeki neferleri de milli hayatı kemiren ferdiyetçiliğe karşı mücadele edecekler ve böylece* '*içtimai tesanüt' ün sağlanmasına hizmet edeceklerdir*" şeklinde onlara bir misyon biçmiştir.[38]

Burada dikkat çekici nokta, cumhuriyetin öğretmenler arasında her ne kadar ortak bir meslek taassubu yaratarak "*Türk Devriminin kafalara ve gönüllere nakşedilmesini sağlatmak*" olsa da kent ve köy öğretmenleri arasında yapılan görev ayrımı önemli bir detaydır. Zira köy öğretmenine eğitim görevi haricinde; sağlık ve kalkınma işleri gibi iktisadi olgulara yaslanan görevler verilmiştir. Kavramları Karl Marx'dan ödünç alarak, köy öğretmenine alt yapısal ilişki ve görevler yüklenirken kent öğretmenine 1930'lar Türkiye'sinin devletçi ve korporatif devlet yapısına uygun bir

[37]"Yeni Rejim ve Muallimler", *Muallimler Mecmuası.* c.7, no.8 (1930), 217-219
[38]"Yeni Rejim ve Muallimler", *Muallimler Mecmuası.* c.7, no.8 (1930), 217-219

şekilde, kentte var olduğu varsayılan "*ferdiyetçiliğin yenilmesi*" gibi daha yüksek bir toplumsal bilinç yüklenmeye çalışılmıştır. Kent öğretmenine dair, üst yapısal bir misyon yüklenmesi, yeni rejimin yöneticilerinin yönettikleri toplumun, toplumsal sınıf farklılıklarına hakim olduklarının bir göstergesidir.

Hafize Özal'ın yeni rejim nazarında bu iki öğretmen tipolojisinden kent öğretmeni tipine daha yakın olduğu düşünülebilir. Onu bu tipoloji içinde değerlendirebilecek tabloyu bize dönemin Malatya'sının demografik yapısı ve eğitim hayatı sunar. Her ne kadar 1920'lerin sonu 1930'ların başında Malatya, İstanbul ve İzmir gibi bir metropol olmasa dahi, çevresindeki diğer Anadolu şehirlerine kıyasla daha "*merkez*"dir. Şehir merkezinin görece geniş bir nüfus barındırmasının yanı sıra diğer illere kıyasla okullaşma oranı dönemine kıyasla biraz daha yüksektir.

1927 nüfus sayımına göre yaklaşık 307 bin kişilik bir nüfusu barındıran Malatya'nın, Özal ailesinin de yaşadığı merkezi 76 bin kişilik bir nüfusa sahiptir. Malatya genelinde köy okulları da dahil olmak üzere toplam 117 okul[39] vardır. Devlet İstatistik Enstitüsü verileri de 1920'lerin sonunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerindeki okullaşma oranları hususunda Malatya'nın diğer kentlere göre ilerde olduğunu teyit eder. Anılan dönemde, örneğin Hakkari'de 2, Siirt'te 17, Mardin ve Diyarbakır'da 19, Ağrı'da 21, Bitlis'te 25, Urfa'da 28 okul var iken, Elazığ'da 74, Erzincan'da 87, Malatya'da 117, Erzurum'da 139[40] okul olması, 1920'lerin sonunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun merkezilerinin Malatya ve Erzurum gibi şehirler olduğunu resmeder.

Bu veriler ışığında, Hafize Özal'ın asil öğretmenliğe başladığı 1928 yılı itibariyle, yeni rejimin eğitim alanında harf devrimini gerçekleştirmesi, öğretmenlerini cumhuriyete intibak ettirmek için Muallimler Birliği gibi mesleki bir kuruluşu işlevselleştirmesi ve "*Muallim Mecmuası*" ile "*Beyaz Zambaklar Ülkesinde*" gibi yayınlarla cumhuriyetin istediği makbul öğretmen portresini yaratma çabası, Erken Cumhuriyet dönemindeki eğitim seferliğini açıklar Bu seferberliğin, öğretmenler üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, öğretmen ve anne Hafize Özal'ın 1920'lerin sonlarında, kendisi de 20'li yaşlarının başındayken İslamcı veya muhafazakâr bir

[39] Devlet İstatistik Enstitüsü, İstatistik Yıllığı, c. 2, Yıl: 1929, s.30-37.
[40] Devlet İstatistik Enstitüsü, İstatistik Yıllığı, c. 2, Yıl: 1929, s.30-37.

habitus üretmesinin nispeten zor olduğu düşünülebilir. Nitekim 1920'lerin sonlarında, eğitim alanında seküler-milliyetçi ve devrimci bir zamanın ruhu hakimdir. Hafize Özal da bu ruhun etkisiyle, 1920 ve 1930'ların Malatya'sında kısa kollu elbise giyen, başına kıyafetini tamamlayan şapkalar takan, cumhuriyetin yaratmak istediği "*makbul*" öğretmen portresini şeklen tarifler (Doğan, 1994: 11).

Turgut Özal'ı yakından takip etmiş bir gazeteci olan Kutlay Doğan'ın bu Hafize Özal tasvirini, Turgut Özal'ın kızı Zeynep Özal'ın "*Bir Kadın Birkaç Hayat*" adlı eseri doğrulamaktadır. Kitabın sonundaki 8 sayfalık aile fotoğraf albümünde, 1935 yılı Ramazan Bayramı'nda çekilmiş aile fotoğrafında, anne Hafize Özal'ın başı açıktır ve üzerinde o günlere göre gayet modern sayılabilecek bir kıyafet vardır. Kitapta yer alan başka bir Hafize Özal fotoğrafında ise kendisi etekli bir kıyafetle ve pikniktedir (Özal, 2004: 250). Hafize Özal'ın 1920 ve 1930'lardaki bu yaşam tarzını besleyen kültürel ortamı anlamak adına Malatya'lı bir eğitim bürokratı olan Aziz Azmi Fenercioğlu'nun kaleme aldığı "*Aziz Azmi Fenercioğlu'nun Malatya'sı"* adlı çalışması önem arz eder. Fenercioğlu'nun Erken Cumhuriyet dönemi yıllarının Malatya'sına dair yaptığı toplumsal hayat gözlemleri, Hafize Özal'da da yansımasını bulan ve yerel ölçekte sekülerleşen sosyalizasyon süreçlerini deşifre eder:

*"…Yeniliklerden biri de Bayram ve yılbaşlarında balo düzenlemek oldu, balo düzenleme geleneği Askerlerde daha köklüydü. Askerler baloyu mahfelde düzenler ve Elaziz'deki (Elazığ) tümenden yeteri kadar bando müzisyenleri getirilirdi. Halk evinde yapılan sivil balolar için Keman, Klarnet ve Bateriden oluşan Enstrümanlar, dans müziğini icra ederdi. Türk müziğine benzemeyen Tango müziği ile dans edilirdi, Tango kelimesi de halk harasında modernlik anlamına gelirdi (*Fenercioğlu, 2016: 126*)."*

*"…Sonra Yüz açma modası mecburiyet haline getirildi, çarşaf bırakıldı, manto giyildi, erkeklerin de kıyafetleri değiştirildi. Kadın ve erkek bir arada düğünler yapılmaya başlandı. Şehirde batı usulü giyim ve davranışlar, bilhassa zabitler ve eşleri tarafından uygulanıp halka örnek olunuyordu (*Fenercioğlu, 2016: 130*)."*

Bu tez özelinde anne Hafize Özal ve onu çevreleyen sosyo-politik çevrenin bu denli detaylı araştırılması ve işlenmesinin amacı şu iki soruyu sormak içindir: İlki,

"Çocukları üzerinde baba Özal'a kıyasla daha etkin ve belirleyici olduğu söylenen[41] anne Özal'ın Malatya'da geçirdiği yıllarda yaşam şekli bakımından İslamiyet ile sıkı bir ilişki içinde değilse, o zaman İslam ile ne zaman ve nerede tanışmıştır?" Çünkü Hafize Özal, Turgut Özal'ın kamusal bir figür olarak öne çıktığı zamanlardan itibaren, kamuoyunda dindar bir Anadolu insanı olarak görülmüş ve öyle yaşamıştır. Hatta Hafize Özal, 1988'de vefat ettiğinde Bakanlar Kurulu kararıyla İstanbul'da Süleymaniye Camii avlusunda, Nakşibendi Şeyhi Mehmet Zait Kotku'nun yanındaki kabire defnedilmiştir. Oğlu Turgut Özal bu durumu şöyle açıklamıştır:

"Üniversite yıllarımda (1945-1950), Annem benim kendimi dine vermeme şaşırdı o sırada… Ama kendisi de o yıllarda namaza başladı... Malatya'da kendi halinde yaşamaktayken, resimleri var, saçı başı açık. Öğretmenliğinin son devrinde buraya geldi, İstanbul'a, Fatih'te kaldı… Orada hoca efendilere gidip gelmiş. Orada kuvvetlendirmiş bu işi" (Barlas, 1994: 84-85)."

İkinci soru ise, Turgut Özal'ın ilk soruya verdiği cevaba bağlı olarak, "Özal'ın ve diğer kardeşlerinin çocukluk çağlarındaki baskın anne figürünün, dönem şartlarının da etkisiyle henüz çok dindar olmadığı düşünüldüğünde, Turgut Özal'ın din ile hemhal olması, Malatya'daki erken yaşamında gerçekleşmemiş görünmektedir. Öyleyse ilerleyen yıllarda Turgut Özal'ın muhafazakâr ve mütedeyyin damarı nerede, ne zaman ve nasıl oluşmuştur?" Bu doğrultuda, Hafize Özal'ın dindarlaşma sürecinin oğlunun üniversite yıllarına denk gelmesi, öte yandan Turgut Özal'ın ise lise çağlarının başından itibaren aileden uzakta yatılı okuması, Turgut Özal'ın dinle buluşmasında aile etkisinin oldukça az olduğunu; diğer yandan üniversite yıllarının ise bu konuda çok daha etkili olduğunu teyit etmektedir.

---

[41] Turgut Özal, hayatını konu edinen Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) yapımı Cumhurbaşkanlığı belgeselinde, kendisi ve kardeşlerinin ebeveynleri ile olan ilişkisine değinirken, pederşahi bir aile yapıları olduğunu belirtmiştir. Babalarının kendileriyle alakadar olmadığını, sert bir mizacı olduğunu, bu sebeple babalarından korkup çekindikleri ifade etmiştir. Bu sebeple, kendisi ve kardeşlerinin paylaşımlarının ağırlıklı bir şekilde anneleriyle gerçekleştiğini dile getirerek Hafize Özal'ın daha yoğun tesirinde kaldıklarını söylemiştir. "TRT Cumhurbaşkanları Belgeseli." Erişim Tarihi: 4 Mart 2018 Cumartesi https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/turgut_ozal/
Turgut ve Korkut Özal'ın Malatya'dan, yakın arkadaşları ve aynı zamanda Hafize Hanımın öğrencisi olan Hasan Celal Güzel de Turgut Özal'ın dile getirdiği Hafize Hanım figürüne yakın bir portre çizmiştir. Güzel, aile içinde ve dışında Hafize Hanım'ın baba Mehmet Sıddık Bey'e oranla daha ön planda olduğunu ifade etmiş, baba Sıddık Bey'in kendi halinde, içine dönük sessiz ve ilgisiz görünen bir insan olmasına karşın Anne Hafize Hanımın dışa dönük, yüksek sesle konuşmasıyla hatırlanan, zaman zaman kavgacı bir mizaca sahip olduğunu ifade etmiştir. Güzel, üç oğlunun da babadan çok annelerinin tesirinde olduğunu dile getirerek, ölünceye dek annelerini hem çok sevdiklerini hem de ondan etkilendiklerini ifade etmiştir (Birand, Yalçın, 2001: 16-17).

1.1.3. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Malatya'nın Demografisi ve Özal Ailesi

Hafize Özal ve Mehmet Sıddık Özal'ın Malatya'da doğmaları ve her ikisinin de Mehmet Sıddık Bey'in tayin süreçlerinin başlangıcına kadar oğullarıyla Malatya'da yaşamaları, Özal ailesinin yaşamı ile Malatya'yı ilişkili kılmıştır. Ayrıca çiftin bir aile kurduğu 1920'ler, tarihi bir kesit olarak, Türkiye'de cumhuriyetin kurulduğu döneme denk gelir. Bu dönemde, yeni bir rejim olarak cumhuriyetin kazanımları ve cumhuriyet hükümetlerinin gerçekleştirdiği siyasi ve toplumsal devrimler, toplumu, şehirleri ve yurttaşları ciddi bir değişim, dönüşüm sürecine uğratmıştır. Özal ailesinin de yurt sathı mailindeki devrim süreçlerinden etkilenmediğini varsaymak; çalışmayı siyaset, toplum, mekan ve zamandan ilişkiselliğinden uzak, tek boyutlu, eksik bir aile analizine götürecektir. Dolayısıyla, 1920 ve 1930'lar Malatya'sını çok boyutlu incelemek Turgut Özal'ın erken yaşamı için önem arz eder.

Malatya, baba Mehmet Sıddık Bey'in Ziraat Bankası'nda göreve başlamasından dört, Turgut Özal'ın doğumundan üç yıl önce 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen 1924 anayasasıyla il olmuştur. 1924 anayasasının 89. Maddesinde yer alan *"Türkiye Coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet nokta-i nazarından, vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler de kasaba ve köylerden terekküp eder."*[42] Maddesi gereğince şehir statüsüne kavuşan Malatya aynı sene içerisinde de belediye olmuştur (Demiral, Evin, 2014: 80).

Turgut Özal'ın doğumundan bir gün sonra 28 Ekim 1927'de yeni rejim, cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımını gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin toplam nüfusu 13.660.275 olarak saptanırken Malatya'nın nüfusu ise 306.882 kişidir. Bu nüfus içerisinde okur-yazar erkek sayısı 9187 iken okur-yazar kadın sayısı sadece 1338'dir. Toplam okur-yazar sayısı 10.525 olan 1927 Malatya'sında okur-yazar oranının şehrin toplam nüfusuna oranı sadece %3.42'dir (Çağlayan, 2016: 40). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki 1927 nüfus sayım sonuçlarına göre Türkiye geneli 7 yaş üstü nüfusun ortalama okur-yazarlık oranı zaten yaklaşık %11'dir (Çağlayan, 2016: 175).

[42] 1924 Anayasası'nın ilgili maddesi ve metnin tamamı için bknz. https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm

Turgut Özal'ın doğduğu Malatya'nın demografik yönden çarpıcı bir özelliği de etnik ve dini bakımdan zamanına kıyasla görece kozmopolit oluşudur. 1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Malatya'da nüfusun %57.30'unun anadili Türkçe, %41.81'inin Anadili Kürtçe, %0.85'inin anadili ise Ermenice idi. Ermenice her ne kadar oransal olarak küçük bir dilimde görünse de Malatya, Türkiye'de 1927 sayım sonuçlarına göre anadili Ermenice olanların en yoğun yaşadığı ilk üç şehir arasında yer almaktadır. Bu şehirler sırasıyla İstanbul, Sivas ve Malatya'dır (Çağlayan, 2016: 42).

Şehir sakinlerinin inandıkları dinlere bakıldığında ise Müslüman ve Gayrimüslim oranlarının sırasıyla %98.92 ve %1.02 olduğu belirtilmelidir. 3320 olan toplam Gayrimüslim sayısının büyük kısmını Hıristiyan Ermeniler ve Museviler oluşturmaktadır. Burada bir parantez de Suryanilere açılmalıdır. 1927 nüfus sayımında Malatya'da "*sair dinler*" olarak kayda geçirilenlerin büyük bir kısmının, azınlık olarak tanınmayan Suryaniler olduğunu söylemek mümkündür. Zira Süryanilerin 1920'ler Anadolu'sunda mühim yerleşim yerlerinden biri Adıyaman'dır. Söz konusu dönemde ise Adıyaman Malatya'ya bağlı bir kaza olduğu için buradaki Suryani nüfusun sair dinler kategorisinde kayda geçirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir (Çağlayan, 2016: 40-41).

1927 nüfus sayımının ortaya koyduğu diğer bir çarpıcı sonuç ise her bir şehrin toplam nüfusu ve ilgili ildeki ikamete mahsus hane sayılarının hesabı üzerinden saptanan, 100 haneye düşen toplam kişi sayısıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bazı illere bakıldığında her yüz haneye; Bitlis'de 612, Diyarbakır'da 597, Kars'da 747, Maraş'da 651, Mardin'de 606, Urfa'da 637 kişi düşmüş, bu da hane başına ortalama 6-7 kişinin yaşamını sürdürmesi anlamına gelirken, Malatya 307.000 kişilik nüfusuna rağmen 100 haneye 313 kişi, ortalamada hane başına 3 kişi düşmesi ilgili çekicidir (Köse, 2010: 159-160). Bu yönüyle de Malatya, ikamete uygun bina sayısının diğer doğu illerine göre fazla oluşuyla daha şehirleşmiş bir imaj sunmaktadır. Ayrıca komşusu olan diğer doğu şehirlerindeki kalabalık aile yapısından farklı şekilde ve istatistiki ortalamalara göre daha fazla çekirdek aile barındırmaktadır.

Bu farklılık sadece hane başına düşen kişi sayısıyla değil başka bazı önemli toplumsal parametrelerde de kendini göstermektedir. Örneğin 17 Temmuz 1923 tarihli kararname esasına göre Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleştirilecek olan mübadele şartlarında Türkiye'ye dönecek 466.000 yurttaşın iskanı için seçilen

bölgelerden birisi de Malatya'dır. Diğer yerler olarak Samsun, Adana, Tokat, Sivas, Manisa, İzmir, Muğla, Tekirdağ, Niğde, Antalya ve Mersin şehirleri seçilmekle birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan tek seçilen yerin Malatya olması ve 1923'ten itibaren şehrin yaklaşık 23.000 muhaciri barındırması (Köse, 2010: 145) yani şehrin nüfusunun %10'nunu oluşturması dikkat çekicidir. Malatya'nın bu çok etnisiteli ve yukarıda değinilen çok dinli yapısı diğer Anadolu şehirlerine kıyasla şehre kültürel bir çoğulculuk/zenginlik katmıştır denebilir.

Tüm bunların ışığında ifade edilmelidir ki; Turgut Özal'ın dünyaya geldiği, anne ve babasının profesyonel kariyerlerine başladığı 1920'lerin sonu, 1930'ların başındaki Malatya, düşük okuma yazma oranına rağmen ülke ortalamasının üstünde bir okullaşma oranına sahip, görece çok dilli ve çok dinli bir nüfusu barındıran, Doğu Anadolu'nun diğer şehirlerine kıyasla daha kentleşmiş ve güvenli bir görüntü arz eden bir Güneydoğu Anadolu şehri konumundadır. Şüphesiz bu parametrelerin genel bir çıktısı olarak, Özal ailesi için Malatya, ilk tayin yerleri olan Bilecik'in Söğüt ilçesine yerleşene kadar, yeni rejimin değerlerini içselleştirdikleri, huzurlu ve güvenli yıllar anlamına gelmiştir.

1.1.4. "Göçebe Öğrenci" Turgut Özal'ın İlk ve Orta Öğretim Hayatı: 5 Şehir 3 Diploma

Turgut Özal ve kardeşi Korkut Özal babalarının mesleğinden dolayı ilk ve orta öğretim hayatlarında oldukça mobilize, deyim yerindeyse göçebe bir eğitim hayatı yaşamışlardır. Turgut Özal ilk ve orta öğretim yıllarını sırasıyla; Bilecik, Mersin, Mardin, Konya ve Kayseri'de geçirmiştir.

Turgut Özal'ın hayatının ilk beş yılı Malatya'da geçmiştir. Ardında aile, Ziraat Bankası memuru olan baba Mehmet Sıddık Bey'in ilk nakil yeri olarak Bilecik'in Söğüt ilçesine yerleşmiştir. Söğüt'e geldiklerinde beş yaşında olan Turgut Özal altı yıl kalacakları bu ilçede ilköğrenimine başlayarak 4. Sınıfa kadar eğitimini Söğüt'te sürdürmüştür. Alenin Söğüt'e yerleştikleri esnada kültürel ve ekonomik sermayelerini Turgut Özal şöyle tasvir etmiştir:

"Ben 1930'ları, çocukluğumun geçtiği yılları hatırlıyorum. Benim annem öğretmendi. Babam da banka memuru. Şimdi bugün taşrada annesi öğretmen, babası banka müdürü veya memuru olan bir aile birinci derecede zengin, varlıklı bir aile

değildir. Size açık söylüyorum; o devirde, Bilecik'in o taşra kasabasının en zengin ailesi bizdik. Çünkü evimize iki maaş birden giriyordu. Diyorum ki, diğerlerinin hali nedir ibretle bir düşününüz. Kaymakam birinci, biz ikinci sırada idik… Çünkü bir onun evinde bir de bizde radyo vardı…"[43]

Turgut Özal'ın okula başladığı ve aynı zamanda annesi Hafize Özal'ın da yeni görev yeri olan Söğüt'teki ilkokul, Ertuğrul Gazi İlkokuludur. 72 kişilik bir sınıfta eğitim görmeye başlayan Özal'ın 1933-1937 yılları arasında öğretmenliğini Veysel Erişik yapmıştır (Özgür, Zaman Gazetesi 2004: 8). Turgut Özal'ın çocukluğu ve özellikle Söğüt'te geçirdiği yıllarına dair yoğun bir veri olmamasına rağmen bu yıllarda aile içindeki bazı sözlü tarih saptamaları Özal'ın ilköğretimden itibaren sayısal işlemler ve matematiğe daha yatkın olduğuna işaret etmektedir:

"Babam, matematiği çok iyi bilirdi. Medresede çok güzel matematik kültürü almıştı. Hatırlıyorum Söğüt'teki çocukluk yıllarında annemle babam, ağabeyimle beni oturtup bize zihni hesap yaptırırlardı. Yani en büyük eğlencemiz hesaptı; onlar bize sual sorar, biz hangimiz çabuk cevap vereceğiz diye yarışırdık. O bize çok güzel bir matematik ve düşünme kültürü verdi (Özal, 2010: 13-14)."

1930'lu yıllarda Turgut Özal'ın babası Mehmet Sıddık Özal'a çıkan tayin yerlerinin, İstanbul, Ankara gibi büyük şehirler değil de, Malatya'dan sonra sırasıyla Bilecik, Mersin ve Mardin gibi Türkiye'nin daha taşra şehirleri ve onların ilçeleri olması[44]; ayrıca Özal'ın Mersin ve Mardin yıllarının aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelmesi sebebiyle ilk ve orta öğretim yıllarındaki sosyalizasyon süreci, yaşadığı şehirler ile izole, dar imkânların hakim olduğu bir sürece tekabül eder:

"Bilecik'in Söğüt kasabasında altı yıl kaldık. Biz Söğüt kasabasında iken, hemen hemen dünya ile irtibatımız hiç yoktu. Yani bildiğimiz yer sadece bulunduğumuz kazaydı. Buranın dışarısına çıkmadım altı sene içerisinde. Sadece Söğüt değil, 1930'ların Türkiye'sinde her yer izole mahiyetteydi, dışarıya çıkış hiç

[43] Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın konuşmaları, (21 Mayıs 1990, Büyük Efes Oteli, İzmir). Aktaran Özdemir, Hikmet, **"Turgut Özal"** Doğan Kitap, İstanbul, 2014: 29.

[44] Türkiye'nin bu yıllarda özel koşullarının başında nüfusunun %80'inin köylü olması gelir. Cumhuriyet rejimi bir köylüler ülkesinde kurulmuştur. Bu sebeple henüz 1922'nin Mart ayında Mustafa Kemal'in "Türkiye'nin sahibi hakisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür" sözü Türkiye'de 1930'ların toplumsal gerçekliğini resmeder (Kuruç, 2009: 299).

kolay değildi. Sadece Ankara Radyosunu dinleyebiliyorduk Yurttan sesleri oradan öğrendik." [45]

Mehmet Sıddık Özal'ın Bilecik Söğüt'ten sonra ikinci tayin yeri Mersin'in Silifke ilçesi olmuştur. Aile Mersin'e 1937 yılında gelmiştir. Bu tarihte, Korkut Özal ilköğretim ikinci sınıfı, Turgut Özal ise üçüncü sınıfı bitirip dördüncü sınıfa başlayacaklardır. Aile Silifke'de üç yıl kalmıştır (Özal, 2010: 14). Silifke, Özal ailesi için iki önemli olaya ev sahipliği yapmıştır. İlki ailenin en küçük oğlu Yusuf Bozkurt Özal 21 Ocak 1940'ta burada dünyaya gelmiştir. İkinci olay ise Turgut Özal'ın gelecekteki kariyer hedefini etkileyecek olan geçirdiği bir kazadır.

Turgut Özal, 1 Mayıs 1940 tarihinde henüz 13 yaşındayken Silifke'de yer alan Kale Arkası adlı ören yerinde, bindiği eşekten düşerken sağ dirseğini sivri bir kayaya çarparak kolunu ciddi bir şekilde yaralamıştır. Önce Adanalı bir çıkıkçı kolunu yerine oturtmuş ancak bu tedavide kolu yanlış kaynamıştır. Ardından Silifke'de bir Yörük halk hekimi[46] tarafından alabalık, çeşitli otlar ve buhar yöntemiyle kolu tedavi edilmiş ancak sağ kolu, sol kolundan birkaç santimetre kısa kalmıştır (Özdemir, 2016: 26-27).

1979 yılında Başbakanlık Müsteşarı olacak olan Turgut Özal, o dönemde gazeteci Ertuğrul Akbay'a verdiği özel bir röportajında, aslında hava kuvvetlerinde pilot olmak istediğini, ancak 1940 yılındaki bu kazadan ötürü sağ kolunun sola kıyasla biraz kısa kaldığını, bu fiziksel engeli yüzünden de bu hevesini gerçekleştiremediğini söylemiştir (Özsoy, 1994: 99-100). 1985 yılında Başbakan iken verdiği diğer bir röportajında da aynı özlemini dile getirmiştir.[47]

---

[45] Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Dicle Üniversitesi'ndeki konuşması 6 Ekim 1992 Diyarbakır. Aktaran Özdemir, Hikmet, **"Turgut Özal"** Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s-24.

[46] Yörükler, Anadolu'da ve Rumeli'de konargöçer hayat yaşayan Türkler olup Osmanlı İmparatorluğundan günümüze, tarihi süreç içerisinde genellikle Yörük veya Türkmen olarak adlandırılmışlardır. Yaylak ve kışlaklarıyla önemli imkânlar sunan Türk coğrafyasının genellikle sahil şeridinde bulunan ılıman iklime sahip kuytu yerlerinde kışları geçirip, iç kesimlere doğru yükselen dağların üzerinde bulunan serin yerlerde ise yazın yaylalara çıkarlar. Yaylak ve kışlak alanlarında yetişen bitki türlerinden hem hayvanlarını beslemek, hem de çeşitli hastalıkları tedavi etmek için yararlandıkları gibi hayvanlardan elde ettikleri bazı ürünleri de tedavide kullanırlar. İnsanlarda görülen hastalıkları geleneksel olarak teşhis eden Yörüklerde zengin bir halk hekimliği bilinci bulunur (Ak, 2017: 396).

[47] Başbakan Turgut Özal'ın ABD'de Esen Ünür'ün sorularına verdiği cevaplar. 17 Ağustos 1985. Aktaran Özdemir, Hikmet, **"Turgut Özal"** Doğan Kitap, İstanbul, 2014: 26.

Mehmet Sıddık Bey'in Mersin Silifke'den sonraki tayin yeri Mardin olunca Turgut ve Korkut Özal kardeşler de ortaokula Mardin'de devam etmek durumunda kalmışlardır. Mardin'de iki yıl kalarak 1942 yılında ortaokulu bu şehirde bitiren Turgut Özal, liseyi okumak için mecburen tekrar şehir değiştirmek zorunda kalmıştır. Çünkü 1940'ların başında Mardin'de lise yoktur. Turgut Özal, o yıllarda Mardin'e en yakın lisenin Diyarbakır'da olduğunu ancak Diyarbakır ile Mardin arasının zaman zaman yolu kesilen, tehlikeli ve altı saatlik bir yolculuk gerektirmesi sebebiyle Diyarbakır Lisesi'ne gitmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.[48]

Baba Mehmet Sıddık Özal'ın Mardin'deki görevi henüz sürdüğü ve bu şehirde de lise olmadığı için Turgut Özal'ın tek şansı, liseyi Mardin dışında bir şehirde ve yatılı olarak okumaktır. Çocukları üzerinde etkin olan anne Hafize Özal, oğlu Turgut Özal'ın Konya Lisesi'nde okumasını arzu etmektedir. Yusuf Bozkurt Özal'ın doğumuyla ailenin genişlemesi ve Korkut Özal'ın da lise çağına gelmesiyle birlikte masrafları artan Özal ailesi, oğullarının kendilerine nispeten daha yakın ve daha ucuz bir şehir olarak Konya'da karar kılmışlardır (Taşar, 2000: 3).

1940'ların başları sadece Özal ailesi için değil, Türkiye'deki geniş toplum kesimleri etkileyecek şekilde sosyo-politik ve ekonomik istikrarsızlıkları beraberinde getirmişti. Nitekim, Turgut Özal'ın liseye başladığı 1942 senesi de İkinci Dünya Savaşı yıllarının ortasına tekabül ediyordu ve savaş hızlı bir şekilde devam ediyordu. Türkiye bu büyük savaşa fiilen girmemiş olsa da, hükümet savaşın etkilerini asgari düzeye indirecek bir dizi ekonomik önlem paketi açıkladı. "Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Ekmek Karnesi, Toprak Mahsülleri Vergisi", gibi yasal düzenlemeler, bilhassa sabit gelirli hane halklarına ağır bir maddi yük getirdi. İlaveten Türkiye'de ciddi bir enflasyonist açık ortaya çıktı. Bu durumdan da yine olumsuz yönden etkilenen kesimlerin başında aylıkla geçinen memur ve işçiler gelmiştir. Özellikle işçilerin yer aldığı imalat sanayinde gerçek ücretler 1939-1943 yılları arasında %40 oranında azalmış, memur ve emeklilerin reel gelirlerinde önemli düşüşler olmuştur. Bu dönemde enflasyon, gelir dağılımını da etkilemiş, gelir dağılımı memur ve işçi aleyhine gerilemiş; tüccar, sanayici ve büyük arazi sahiplerinin ise daha fazla zenginleşmesine zemin sağlamıştır. Bu dönemde savaşın düşük aylıklı çalışanlar

[48] Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Dicle Üniversitesi'ndeki konuşması 6 Ekim 1992 Diyarbakır. Aktaran Özdemir, Hikmet, **"Turgut Özal"** Doğan Kitap, İstanbul, 2014: 28.

üzerinde etkisini göstermek adına şu rakamlar çarpıcıdır: Bir ailenin orta halli bir hayat sürebilmesi için -ölçülü olmak kaydıyla- ayda haneye en az 140 TL maaş girmesi gerekirken, ülke çapında pek çok memur hanesine aylık 40-50 TL girmektedir (Bülbül, 2012: 32-34). Dolayısıyla, savaş yıllarında ülkedeki olumsuz atmosferden her ikisi de memur olan, Mehmet Sıddık ile Hafize Özal çifti ve oğulları da kuvvetle muhtemel etkilenmişlerdir. Aksi durumda aile Turgut ve Korkut Özal'ın eğitim hayatlarını planlarken aynı şehirde olup olmama durumunu etraflıca düşünmeyebilirlerdi.

Turgut Özal Konya Lisesinde bir yıl okuduktan sonra, aynı yılın sonunda Korkut Özal da Mardin'de ortaokulu bitirip lise çağına gelmişti. Mardin'de lise olmadığı için oğulları Korkut Özal'a dair ailenin önünde iki senaryo vardı. Ya onu da ağabeyi Turgut Özal gibi yatılı lisesi olan bir şehre yollamak ya da iki kardeşi daha az masraflı bir şekilde yeniden aynı şehirde bir araya getirmek. Hafize ve Mehmet Sıddık Özal ikinci yolu tercih ederek Turgut ve Korkut Özal'ı, Hafize Özal'ın Kayseri'de ikamet eden kardeşi Süleyman Doğan'ın[49] yanına yerleştirmiştir. Liseye Kayseri Lisesinde devam eden iki kardeş, buradan mezun olmuşlardır (Doğan, 1994:14). Turgut Özal, kendisinin üniversite çağına gelinceye kadar geçirdiği ilk ve orta öğrenim hayatında vasat bir öğrenci oluşunu, sırasıyla, Bilecik, Mersin, Mardin ve Kayseri'de geçen deyim yerindeyse "*göçebe eğitim hayatı*"na bağlamıştır: "*Liseyi Kayseri'de bitirdim. Benim kadar böyle bölük pörçük okuyan kimse pek azdır. Başarılıydım ama hiçbir zaman iftihara geçemedim.''*[50]

[49] Hafize Özal'ın erkek kardeşi Süleyman Doğan, Hüsnü Doğan'ın babasıdır. Hüsnü Doğan ise kuzeni Turgut Özal'ın siyasi kariyerinde, kendisinin çekirdek ekibinde yer alan önemli figürlerdendir. Hatta Mehmet Keçeciler ile birlikte Özal için "en özel" iki çalışma arkadaşından birisidir denebilir. Turgut Özal ile aralarında 17 yaş bulunması sebebiyle Hüsnü Doğan, Turgut Özal'ın patikasını takip eden onun "başarılı bir öğrencisi" görünümündedir. Turgut Özal'ın yarı zamanlı matematik dersleri verdiği ODTÜ'de Mühendislik Fakültesi, İnşaat Mühendisliği bölümünden 1969 yılında mezun olup aynı yıl, 1967-1971 arasında Turgut Özal'ın Müsteşarlığını üstlendiği Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT) işe başlamış ve 1973 yılına kadar burada araştırmacı olarak çalışmıştır. Turgut Özal'ın hem Başbakanlık Müsteşarlığını hem de DPT Müsteşarlığını uhdesinde topladığı 1980 yılında ise Yabancı Sermaye Kurulu Başkanı olmuştur. Hüsnü Doğan bu görevini Anavatan Partisi'nin kuruluşuna dek sürdürdü. Ardından ANAP'ın 37 kurucusundan biri oldu ve parti programını yazdı. 6 Kasım 1983 seçimleri neticesinde tek parti iktidarı olarak hükümet etme yetkisini alan I.Özal hükümetinde parlamento dışından Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanı olacak kadar Özal'ın üzerinde ısrarcı olduğu bir isim haline geldi. Anavatan Partisi'nden 1986 Ara Seçimlerinde İstanbul Milletvekili, 1987 Genel Seçimlerinde ise İzmir Milletvekili oldu. Turgut Özal Cumhurbaşkanı olduktan sonra dahi Yıldırım Akbulut hükümetinde önce Devlet Bakanlığı ardından ise Körfez Krizi esnasında Milli Savunma Bakanlığı görevlerinde bulundu. 1991'de Semra Özal'ın ANAP İstanbul İl Başkanlığına karşı çıktığı için Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından bakanlık görevinden azledilmiş olsa da Özal'ın vefatından önce kendisiyle arasındaki buzlar eridi ve Turgut Özal yeniden siyasete atılma niyetiyle tasarladığı yeni parti hazırlıklarını Hüsnü Doğan'ın koordinasyonuna bıraktı. Özal bu yeni partinin açılışını göremedi.

[50] Başbakan Turgut Özal'ın Mert Başarır'la gerçekleştirdiği mülakat 9 Kasım 1987, Aktaran Özdemir, Hikmet, **"Turgut Özal"** Doğan Kitap, İstanbul, 2014: 31.

1.1.5. İstanbul Teknik Üniversitesi Yılları: Dindar ve Teknisyen Mühendisin Oluşumu

Turgut Özal'ın biyografisinde, yaşamanın erken safhaları arasında üniversite yıllarının özel bir önemi haiz olduğu söylenebilir. Çünkü deyim yerindeyse "Özal'ı Özal yapan", onun kimliğinin temel karakteristiğini bu yıllarda kazanmaya başlamıştır. Dindarlığı, mühendisliği, teknisyenlik perspektifi olarak ifade edilebilecek niteliklerinin edinim süreci bu başlık altında incelenecektir.

1945-1950 yılları arasındaki üniversite yıllarında Turgut Özal; İstanbul Teknik Üniversitesi'nde (İTÜ) aldığı mühendislik eğitimiyle, sorun çözme odaklı teknisyen perspektifini edinmiştir. Yine üniversite hayatında, ilerleyen yıllardaki bürokrasi ve siyasi hayatında kendisine önemli kapılar açacak sosyal sermayesini de bu yıllarda biriktirmeye başlamıştır. Aynı sosyal sermayesi, Özal'ın dindarlığının oluşumunda da etkili olacaktır.

Turgut Özal'ın üniversite yıllarında oluşmaya başlayan habitusunda; kendi ilişkileri, sosyal sermayesi, tecrübeleri, kısacası yaşantısı haricinde; onun habitusunu belirleyen önemli dışsal faktörlerin de mevcut olduğu söylenebilir. Bunlar, küresel ve ulusal ölçekte yaşanan, siyasi, iktisadi ve toplumsal süreçler olarak tarif edilebilir. Giriş bölümünde biyograf James Walter'dan alıntılandığı üzere, siyasi biyografilerde biyografik özne incelenirken, öznenin dahil olduğu sosyal ağlar ve ilişkilerinin yanı sıra, ulusal siyasal sistem ve uluslararası sistemin yapısı ve işleyişi de analiz edilmesi gereken unsurlar olarak belirtilmişti. Walter'ın argümanına referansla Özal'ın üniversite yıllarında anılan dışsal faktörlerin, onun bireysel tutum ve düşünme biçimi üzerindeki etkileri kuvvetle muhtemeldir.

Bu bağlamda, Özal'ın üniversite yılları olan 1945-1950 arasındaki süreç tümdengelimsel bir yöntemle, önce küresel ölçek ardından ulusal ölçekteki gelişmeler ve nihayet bireysel düzlemde, Özal'ın üniversite yıllarındaki kişisel tarihi incelenecektir. Böylesi bir sıralama Özal'ın dindar ve teknisyen mühendis habitusunun oluşumunda, Özal'ın küresel ve ulusal zamanın ruhu, arka planındaki sosyalizasyon sürecini açıklayabilecektir.

1.1.5.1. Küresel Ölçek: Soğuk Savaş ve Üniversiteli Özal'ın "Batı Merkezciliği Keşfi"

Turgut Özal'ın üniversiteye başladığı sene olan 1945, küresel siyaset için önemli bir dönüm noktasını ifade ediyordu. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgali ile İkinci Dünya Savaşı başladı. Savaşta yaklaşık 40 milyon kişi hayatını kaybetti. Milyonlarca kişi sakat kaldı ve beş milyondan fazla kişi toplama kamplarında, gaz odalarında katledildi. Altı yılın sonunda 6 Ağustos 1945'te A.B.D. tarafından Japon kenti Hiroşima'ya atom bombası atılmasının ardından Japonya'nın da teslim olması ile savaş sona erdi (Yavuz, 2016: 2). İkinci Dünya Savaşının hemen ardından Soğuk Savaş başladı ve dünya, farklı iki iktisadi modelin rekabet ettiği iki kutuplu bir hale geldi: Bir yanda Kapitalizmi simgeleyen Amerika Birleşik Devletleri diğer yanda ise Sosyalizmin temsilcisi olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.

Soğuk Savaş sürecinin dünya genelinde toplumsal ilk yansıması, Türkiye dahil çoğu ülkede yaşanan nüfus patlamaları oldu. Savaş sonrası 1945, 1946, 1947 yıllarında doğan kuşak, kalabalık bir nesli oluşturmakla beraber bu kalabalık nesil diğer yandan yeni bir tüketim rejiminin de habercisi olacaktı. Bu sebeple Birleşik Devletlerin öncülüğünü yaptığı ve yayılmasını sistemleştirdiği kapitalizm, yeniden ve tüketim üzerine inşa ediliyordu. Dolayısıyla günlük hayat da buna uygun bir şekilde içerik değiştiriyordu. "*Hür dünya*" için, iki kutuplu dünyanın "*ötekisi*" ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, yani "*Esir Dünya"* kutbuydu. İki iktisadi model ve yaşam tarzı yaklaşık 45 yıllık yoğun bir rekabete girecekti. "*Hür Dünya"* ülkelerinde sol veya sosyal demokrasi görüşleri çoğunlukla "*kriminal bir komünizm*" olarak algılanacak; diğer yandan Sosyalist Blok'ta ise herhangi liberal bir fikir "*dejenere kapitalizm"* olarak suçlanacaktı (Alkan, 2016: 591-592).

Soğuk Savaş'ın sürdüğü yaklaşık 45 yıl Turgut Özal'ın üniversiteye başladığı 1945'ten cumhurbaşkanı seçildiği 1989 yılına kadar uzanır. Soğuk Savaşın bitişinin sembolik tarihi olan Berlin Duvarı'nın yıkıldığı 9 Kasım 1989 tarihi aynı zamanda Türkiye'de Özal'ın TBMM'de yemin ederek cumhurbaşkanlığı görevine başladığı gündür. Bu bağlamda Turgut Özal'ın 66 yıllık ömrünün üniversiteye başladığı zamandan itibaren yaklaşık üçte ikisinin Soğuk Savaş yıllarında geçtiği göz önüne alındığında, Özal'ın siyasi biyografisine dair yapılacak çözümlemelerde, Soğuk

Savaş'ın siyasi, ekonomik ve kültürel etkilerinin olası yansımalarını öncelikle akılda tutmak gerekir.

Soğuk Savaş'ın getirdiği küresel atmosferin Özal üzerindeki etkisini ölçmek için önce iki kutuplu küresel sistemin Türkiye ile ilişkisine bakmak lazım gelir. İkinci Dünya Savaşında tarafsızlığını korumayı başaran Türkiye'nin savaş sonrasında, sosyo-ekonomik bakımdan deyim yerindeyse bir enkaza dönen Avrupa hariç tutulduğunda, büyük güçlerle ittifak ilişkisi için önünde iki seçeneği vardı: A.B.D. ve Sovyetler Birliği. Ancak Sovyetler Birliği ile savaşın hemen sonrasında başlayan siyasi kriz sebebiyle Türkiye kendini, Birleşik Devletlerin başı çektiği Batı Bloğu içinde buldu.

Sovyetler Birliği 1945'te, 17 Aralık 1925 tarihli "*Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşması*"nı tek taraflı feshetmiştir. Türkiye bunun üzerine, Sovyetler Birliği ile barış halinin devamı için yeni bir antlaşma talebinde bulunmuştur. Fakat Sovyetler Birliği böyle bir antlaşmanın ancak; Kars ve Ardahan kendilerine bırakılırsa, ayrıca Boğazların savunmasında Sovyetler Birliğinin de yetkili kılınarak Boğazlar'da askeri deniz ve kara üsleri kendilerine verilirse ve nihayet Montrö Sözleşmesi'nin belirlemiş olduğu Boğazlar rejiminin tamamen değiştirilerek bunun yerine Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yeni bir ikili antlaşma imzalanırsa (Ertem, 2010: 267-268) gerçekleşebileceğini deklare etmiştir. Bu şartlar Türkiye tarafından kabul edilemez olduğu kadar, Birleşik Devletlerin Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Balkanlar ve Ortadoğu'daki nüfuz alanı kuramama riskini de beraberinde getireceği için Batı Blok'u ve Türkiye arasında bir çıkar birlikteliği de böylece vücut bulmuştur.

Birleşik Devletler ile Türkiye arasındaki çıkar birlikteliğine yaslanan yakınlaşma süreci siyasal ve toplumsal olarak 5 Nisan 1946'da görünür olmaya başlamıştır. Bu tarihte Birleşik Devletler donanmasından üç savaş gemisi İstanbul'a, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün naaşını getirmiştir.11 Kasım 1944'te A.B.D.'de vefat ettikten sonra II. Dünya Savaşı şartları dolayısıyla Ertegün'ün cenazesi anavatanına bir süre getirilememiştir. Bununla birlikte, vefatından yaklaşık iki yıl sonra Büyükelçi'nin naaşının Missouri zırhlısı, Providence ve Power gemilerinin eşliğinde İstanbul'a getirilerek Özbekler Tekkesi haziresine nakli de basit bir cenaze merasimi şeklinde tertip edilmez: O kadar ki –

Cüneyt Akalın'ın "*Missouri Zırhlısının Tarihsel Anlamı*", İbrahim Bozkurt'un "*II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısı'nın İstanbul Limanını Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler*" başlıklı makalelerinden ve Altan Öymen'in "*Bir Dönem Bir Çocuk"* başlıklı anılarından hareketle İnhisarlar İdaresi (Gümrük Bakanlığı/Müsteşarlığı), günün anlam ve önemine binâen, üzerinde "*Hoş geldin Missouri*" yazan Missouri sigaraları piyasaya sürer; Missouri serisi pullar çıkartılır; İstanbul Belediyesi gece yarısından bir saat sonrasına kadar Dolmabahçe-Taksim hattında, yalnızca A.B.D.'li personel için geçerli, ücretsiz hizmet verecek 12 otobüs tahsis eder; belirli sinema ve tiyatrolarda A.B.D.'li misafirlere yer ayrılır; İstanbul Bezmi-Âlem Valide Sultan Camii'ne "*welcome"* (hoş geldin) mahyası asılır; dört günlük ziyaretin ardından yola koyulan gemileri uğurlamak için Beylerbeyi'nden Üsküdar'a, Beşiktaş'tan Sarayburnu'na kadar bütün sahiller vatandaşların yoğun katılımıyla dolmuştur. Cumhuriyet gazetesinin 9 Nisan 1946 tarihli nüshasının ilk sayfasında yer alan habere göre, Türkiye'den ayrılan gemileri uğurlamak üzere 10 gemi tahsis edilmiştir (Kaynar, 2016: 14).

Büyükelçi Ertegün'ün naaşının Türkiye'ye getirilmesi vesilesiyle görünür hale gelen Türk-Amerikan yakınlaşmasına dair 5-9 Nisan 1946 tarihleri arasındaki sürecin, üstteki paragrafta detaylarıyla verilmesindeki temel amaç, Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta Sovyetler Birliği tehdidini de bertaraf edecek şekilde, Birleşik Devletler ve Batı Blok'unun yanında yer almaya ne denli hazır ve hevesli olduğunu tasvir etmek içindir. Benzer şekilde Birleşik Devletler de Boğaz'a savaş gemileriyle gelerek hem Türkiye'ye, Sovyet tehdidine istinaden destek sağlamış hem de Sovyetler Birliğine nüfuz alanını dilediği gibi genişletemeyeceği mesajını vermiştir.

Türk-Amerikan ilişkileri takip eden yıllarda da ilerlemiştir. Birleşik Devletler Başkanı Harry S. Truman, Sovyetler Birliğinin Doğu Avrupa ve Boğazlarda nüfuz alanını genişletmesini engellemek için Mart 1947'de, Kongre'de Türkiye ve Yunanistan'ın acil bir şekilde desteklenmesi talebinde bulunmuştur. Truman konuşmasında, Türkiye ve Yunanistan'ın bağımsızlıklarının ülkelerinin dışından gelen tehditler sebebiyle risk altında olduğunu ve Birleşik Devletlerin bu ülkelere yardımcı olmaması durumunda Türkiye ve Yunanistan'da, Sovyetler Birliği etkisinde totaliter rejimler oluşabileceğini vurgulamıştır. Truman ayrıca Birleşik Devletlerin ulusal güvenliğinin, uluslararası barışla ilişkili olduğunun altını çizerek, Birleşik Devletlerin

anılan ülkelere öncelikle ekonomik yardım yapmasının kaçınılmazlığını dile getirmiştir. Truman'a göre şayet bu konuda gerekli yardım yapılmazsa uluslararası güvenlik ve Birleşik Devletlerin kendi ulusal refahlarının da tehlikeye gireceğini vurgulamıştır (Kalyon, 2010: 10). Truman'ın kongre konuşmasından dört ay sonra, 12 Temmuz 1947'de Ankara'da imzalanan, "*Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma*" kapsamında Temmuz 1947'den Haziran 1948 tarihine kadar, Birleşik Devletlerin Türkiye'ye yaptığı yardımlar 76 milyon doları askeri araç gereç ve teçhizat, 24 milyon doları ise diğer masraflar olmak üzere 100 milyon doları bulmuştur (Kalyon, 2010: 13).

Truman doktrinin bu çalışma için önemi, Turgut Özal'ın üniversite yıllarına denk gelen 1946-1948 arasındaki süreçte, Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta "*Batı kampı*"na ve bilhassa "*Amerikan Kapitalizmi*"ne eklemlenme sürecinin başlangıcı olmasıyla ilgilidir. Nitekim bu süreçte, 1947'de Truman doktriniyle başlayan ilişkiler Türkiye'nin aynı yıl, önce Dünya Bankası, "*Word Bank*" ve Uluslararası Para Fonu'na, "*International Monetary Found (IMF)"* üye olmasıyla devam etmiştir. Nihayet Türkiye, 1952'de Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne "*North Atlantic Treaty Organization"* üye olmuştur. Böylece Türkiye, Birleşik Devletlerin başını çektiği, Batı Kapitalizmini küresel ölçekte dizayn eden siyasi, iktisadi ve askeri tüm kurumlara üyelik sürecini 1940'ların sonundan 1950'lerin başına kadar beş yılda tamamlamıştır.

Amerikan kapitalizmine bu iktisadi entegrasyon sürecinin, bir başka önemli beşeri ayağı daha vardır: "*Kültürel entegrasyon*". Truman doktrinine istinaden gelen yardımların ardından, 1948'de ilk kez olmak üzere yine iktisadi bir yardım olarak A.B.D. tarafından verilen, ancak çıktıları daha çok, Türkiye'de Birleşik Devletlerin kültürel hakimiyetini kurma ve pekiştirme amacı taşıyan Marshall Planı hayata geçmiştir. Birleşik Devletlerle Türkiye arasında, 4 Temmuz 1948'de Marshall Planı çerçevesinde imzalanan yardım anlaşmasının 7. Maddesi: "*Türkiye ve ABD'nin yapılan yardımın amaçları ve ulaşılan başarıları konusunda geniş yayın yapmanın karşılıklı çıkarlarının gereği olduğunu kabul ettikleri ve Türkiye'nin bu tür yayınların yapılması için her türlü pratik önlemi alacağı* (Alkan, 2016: 594)" şeklideydi. Madde'nin ön gördüğü "*geniş yayınlar*" hususunda bilhassa "*Amerika'nın Sesi" (Voice of America)"* radyosu ve "*Radyo Haftası Dergisi"* önem arz eder. Bu yayınlarla, Türkiye'de Marshall Planı'nın önemi ve amacı vurgulanmış, radyo

Amerikan merkezli Batıcılığın kültürel propoganda aygıtı haline dönüşmüştür (Alkan, 2016: 595).Üstelik sadece Marshall Planı yayınlarıyla sınırlı olmayıp ilaveten; "*Birleşmiş Milletler Saati"*, "*Nato Saati"* gibi programlar da Ankara ve İstanbul Radyolarında yer bulmuştur. Böylece Türkiye, genel olarak Batı dünyasıyla, özel olarak da Birleşik Devletler ile gelişen ilişkilerini açıklamak, savunmak ve haklı kılmaya yönelik bir tutumu, devletin kendi radyoları sayesinde geliştirmiştir. (Kocabaşoğlu, 1980: 312).

Amerikan yardımları, kitle iletişimindeki propoganda süreçleri gibi unsurların yanı sıra 1940'ların sonunda "*Amerikan Pazarları*" da Türkiye'de yerini almaya başlamıştı. Öncelerinde, Amerikan askerleri sahip oldukları gümrük muafiyetleri nedeniyle çok çeşitli sayıda ve nitelikte Amerikan malını beraberinde getirmeye başlamışlardı. Bu mallar önce, çeşitli dükkânlarda "*Amerikan malı"* şeklinde vitrine çıktı. Askerlerin getirdikleri bu ikinci el mallara rağbet artıp, değerinin çok üzerinde satılmaya başlayınca bu sektör de genişlemiştir. Giyim kuşamdan, konserveye, transistörlü radyodan el fenerine kadar pek çok ürün "*Amerikan malı*" olarak İstanbul gümrüğünün hemen yanında yer alan Tophane'deki dükkânlarda artık satılıyordu. Daha sonra bu dükkânlar, toplu olarak "Amerikan Pazarı" olarak adlandırılacaktı (Alkan, 2016: 596).

Bu bağlamda, Turgut Özal'ın 1945-1950 yılları arasında İstanbul Teknik Üniversitesi'ndeki eğitim sürecinin neredeyse tamamında, iç ve dış gündemin kahir ekseriyetinin Soğuk Savaş, Birleşik Devletler ve Türkiye ilişkileri olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla bu yıllarda İstanbul Gümüşsuyu'nda Özal'ı saran sosyo-politik atmosferde, Birleşik Devletlerin zırhlılarının İstanbul'daki varlığından muhtemelen haberdardı veya Birleşik Devletlerin yardımlarından gündelik hayattaki bilgi akışından farkındaydı. Ayrıca dönemin en etkili propoganda kitle iletişim aracı olan radyo konusunda, ilk üniversite radyosu unvanının İTÜ'ye ait olduğunu da not etmek gerekir. İTÜ radyosu, Turgut Özal'ın bölümü olan Elektrik Mühendisliği Hocaları Prof. Dr. Mustafa Santur, Doç. Dr. Adnan Ataman ve Dr. Tahsin Saya tarafından kurulmuştu.[51] Bu faktörler birlikte düşünüldüğünde küresel ölçekte, Batı Kampı, daha özelde ise Birleşik Devletlerin Türkiye üzerindeki etkisinden Özal'ın haberdar

[51] Türkiye'nin İlk Üniversite Radyosu: Erişim 26 Mayıs 2019
http://www.itu.edu.tr/ituhakkinda/kampuslerde-yasam/itu-radyosu

olmaması pek beklenemez. Kaldı ki Özal bu yıllarda yoğun bir şekilde maruz kalmaya başladığı "Amerika" ve "Amerikan" imgelerinden etkilenmiş olsa gerek ki, bir sonraki bölümde detaylı inceleneceği üzere, profesyonel meslek hayatına başladığı Elektrik İşleri Etüd İdarisinde (EİEİ) 1952'de kurumun bursiyeri olarak Birleşik Devletlere gitmiş ve habitusunu biçimlendirecek önemli gözlemlerde bulunmuştur.

1.1.5.2. Ulusal Ölçek: Türkiye'de "Merkez Siyaset"in Doğuşu ve Özal'a Yansıması

Turgut Özal'ın üniversiteye başladığı 1940'ların ortasında, Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçişi, 1925 ve 1930 yılındaki başarısız iki denemeden sonra üçüncü kez 1946'da denenmiş ve bu sefer başarılı olmuştur. Çok partili siyasi yaşamda, Türk siyaseti genel bir kabulle, Birleşik Devletlere benzer şekilde, "*hakim iki partili sistem*" olarak kurgulanmıştır. Bir safta "*cumhuriyetçiler"*, diğer safta ise "*demokratlar"* yer alır. Bu yıllarda kurulan siyasi parti sayısı bundan çok daha fazladır ama bu partilerin hiçbiri CHP ve DP'ye kıyaslanabilecek bir kitleselliğe ve güce ulaşamamışlardır. Nitekim tıpkı Birleşik Devletler'de olduğu gibi Türkiye'de de bu sistemi "*hakim iki partili sistem*" olarak tanımlamaya imkân veren bu özelliğidir (Varel, 2016: 204).

Başlıkta vurgulanan *"Merkez Siyaset"* kavramı tam bu noktada kısaca çözümlenmelidir. Kavram aslında CHP ve DP'nin, artık çoğulcu ve rekabete dayalı bir siyasal sistemde, toplum tarafından itibar ve kabul görmek için kimi "aşırılıkları"nı törpüleyerek ortak bir vasatta buluşmalarının tarifidir. Siyaset bilimci Menderes Çınar, siyaset biliminde merkezin siyasal olarak kurulup, bir iktidar pratiğini ifade ettiğini dolayısıyla siyasallaştırılabileceğini, yani bir iktidar mücadelesi içinde sorgulanabilir ve yeniden tanımlanabilir olduğunu ifade etmiştir. Çınara göre, Türkiye gibi modern heterojen toplumlarda, toplumun etrafında birleştiği varsayılan "ortak değerler" ve "ortak kültür" gibi kavramlar siyasal bir niteliğe sahiptir. Bu bakımdan "demokratik siyaset" vasıtasıyla merkez sürekli olarak sorgulanarak yeniden tanımlanır bir niteliği haizdir (Çınar, 2009: 500).

Çınar'ın teorik çerçevesini çizdiği merkez'e Türkiye'de 1940'ların ortasında ulaşmak ve onun temsilcisi olmak için DP kurulur kurulmaz CHP ve DP'nin her ikisinin de birbirlerine mümkün olduğunca yaklaşmaya çalışmışlardır. Başka bir

deyişle merkezde buluşma gayreti göstermişler ve buradan Çınar'ın vurguladığı gibi *merkezin tartışılarak yeniden tanımlanabilmesini mümkün kılan bir "muıtedil veya vasat bir merkez"* ortaya çıkarmışlardır. Bu merkez, Özal ve onun kuşağındaki üniversite gençliği için de anlaşılması ve kısaca açıklanması gereken bir siyasi vasatı temsil eder (Varel, 2016: 208).

CHP açısından merkez yolculuğuna baktığımızda baktığımızda, 1946-1950 arasında partinin attığı adımlar temel olarak üç alanda gerçekleşmiştir. Bunlar, iktisadi sahada devletçilik ilkesinin revize edilerek iktisat sahasının daha liberal bir gözlükle okunması, laiklik ilkesindeki radikal duruşun yumuşatılması ve yasal siyasal alanın liberalleştirilmesi adımlarıdır. CHP'nin bu üç alandaki değişimi ise yine üç faktöre dayandırılarak açıklanabilirdi. Bunlardan ilki, iç dinamiklerin, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın beraberinde getirdiği sorunların ve artık DP'nin varlığın etkisidir. İkinci olarak dış dinamiklerin etkisinden söz edilmelidir. Zira, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye "*Hür Dünya"* olarak tariflenen Batı Kampı'nda yer almış, dolayısıyla bu kampta demokrasi ve çok partili yaşam önemli bir ayırt edici özellik olarak öne çıkmıştır. Nihayet sonuncu faktör ise CHP'nin bir parti olarak diğer iki faktöre göre kendisini kolaylıkla dönüştürebilmesini mümkün kılan ve partinin, somut bir biçimde tarif edilebilir bir ideolojisinin var olup olmadığını bile sorgulatan özgün yapısıdır. Bu yapısı sayesinde CHP, DP kurulduktan sonra kendi programını gözden geçirmek zorunda kalmıştır; çünkü sistemin demokratikleştirilmesi, ekonominin liberalleştirilmesi ve dini alan ve konulardaki tavizsiz devlet politikasının din lehine yumuşatılması, DP'nin toplum nezdindeki ayırt edici yönünü ortadan kaldırabilmek için gerekliydi. Daha doğrusu CHP kurmayları böyle düşünmüşlerdi. Yani DP'nin söylemlerinin siyasi arenada yankılanması sırasında toplumda yarattığı etki, CHP'nin kendi programını gözden geçirmesi için önemli bir gerekçeydi. Benzer şekilde DP de kurulduğu tarih olan 1946'dan 1950'ye kadar ısrarla, CHP gibi bir parti olarak kabul edilmeyi istemiş ve CHP'nin Altı Ok'unu kendi programına almıştır. Çünkü DP varlığını sürdürebilmek için, "*rejimin bir ötekisi"* olmadığını ispat etmek zorundadır. Lider kadrosunun bu tarihlerdeki ısrarlı vurgularına göre DP; "*laiktir, Atatürkçüdür, cumhuriyetçidir, gericilere ve özellikle de komünistlere kesinlikle göz açtırmayacaktır…*" DP'nin kimliğini bu denli sert çizgilerle çekme sebebi CHP'nin mümessilliğini yaptığı resmi ideolojiden veyahut başka bir deyişle "*resmi merkez*"den önemli ölçüde uzakta olmadığını göstermek içindir. Zira uzakta kalma imajı DP'nin

demokrasi oyunu içindeki mevcudiyetini tartışmaya açabilecektir. Ancak öte yandan DP, iktidar partisinin birebir bir kopyası olursa, bu sefer de halkın gözünde siyasi bir alternatif olmama riskiyle karşı karşıyadır (Varel, 2016: 206-210).

Bu bağlamda CHP ve DP'nin kendi siyasi kimliklerini birbirlerine yaklaştırarak "*mutedil bir vasatı*" temsil eden merkez genel hatlarıyla şu özellikleri haizdir: Siyasi ve iktisadi sahada liberal bir hoşgörü ve serbestliğe yaklaşmaya çalışan, dini alan ve ritüellere saygılı, ayrıca bu alanda geçmişteki baskıcı duruşunu yumuşatan; diğer yandan rejimin kurucularına saygıyı elden bırakmayan, cumhuriyetçi olan ve cumhuriyetçiliği yeni demokratik nizamıyla bütünleştirmeye çalışan. Bu merkez, ilaveten ideolojik manada ırkçılığa varan bir milliyetçilik veyahut aksiyona varan sosyalizm gibi "aşırı uç"lara kapalı ve tavizsiz idi.

1930'ların ikinci yarısından 1940'ların ilk yarısına kadar çok canlı ve etkili olan Türkçülük, CHP'nin tek parti iktidarının "hoşgörüsü"nden yararlanıyordu. Dahası parti yönetiminde Nazi Almanya'sına sempati duyan yöneticilerle fikri bir ortaklık bile söz konusuydu. Etnisist-ırkçı Türk milliyetçiliğine yakın duruşlarıyla merkez siyaset perspektifi tarafından zaman içinde 'aşırı' görülmeye başladılar çünkü, Nazilerin dünya savaşını kaybettiğinin kesinleşmesiyle anti-faşist, yeni bir dünya düzeni kurulmaya başlıyordu. Ayrıca CHP'nin 1946-1950 arasında ılımlı laiklik politikası ile nispeten nefes alan İslamcılığın, milletin otantik dini manasını canlandırması ve DP'nin somut, gerçek milleti romantize eden liberal demokratik söyleminin mutedil vasat bir merkezi güçlendirdiği siyasi atmosferde, Türkçülüğün, millet ve milliyetçilik algısı, Orta Asya gibi uzak bir coğrafyaya referanslı, yapay-soğuk-resmi bir millet imgesi kalmaktaydı (Bora, 2016: 164-165). Bu imge aynı zamanda merkezden bir hayli uzak bir milliyetçiliğe atıf yapıyordu.

Diğer yandan 1946-50 arasında iktidarını sürdüren CHP'nin DP'yi ve onun kimliğini baz alarak yeniden biçimlendirmeye çalıştığı merkezde sosyalist sol için de yaşam alanı yoktu. Örneğin, CHP 1946'da sosyalist partileri ve onların öncülüğünde kurulan sendikaları kapatmıştı (Koçak, 2016: 70). Bu adım, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra konjonktür icabı çok partili rejime geçilirken sınırları dar tutulan bir demokrasi modelinin bir gereği idi. Sosyalizm/komünizm de bu sınırlardan azade olmadığı gibi demokrasinin sınır tayini bizzat komünizm heyûlası üzerinden yapılıyordu. Demokrasi

ve özgürlük, komünizm tehlikesine karşı ondan koruyacak bir değer olarak meşrulaştırılıyordu. 1946-1950 arasındaki döneminde, demokrasiyi inşa söylemi, taşkın bir anti-komünizmle iç içe geçmişti. Türkiye kendi jeostratejik önemini vurgulamak, böylece "*Hür Dünya"* nezdindeki anlam ve önemini pekiştirmek üzere, komünizm tehdidini alabildiğince büyütmeye dönük bir ideolojik ve psikolojik harekâta girişmişti (Bora, 2016: 159).

1946-1950 arasında yeniden dönüşen, revize edilen "aşırı uç" ları törpülenen böylesi bir merkezin, dönemindeki çoğu yurttaşı etkisine alabildiği bir vakıadır. 1946-1950 arasında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde üniversite eğitimini sürdüren ve Gümüşsuyu'nda üniversite yurdunda kalan Turgut Özal'ın ilk sosyalizasyon sürecinin çıktılarında bu mutedil ve vasat merkezin neredeyse tüm renklerini bulundurması kayda değerdir. Bir başka deyişle Özal'ın sosyalizasyonu, zamanın ruhundan ve siyasi alanda her iki partinin değer ve ilkelerini birbirine yaklaştırdığı yeni merkezin toplumdaki yansımalarından azade değildir. Bu merkezin toplumdaki yansımalarından biri de bizzat Özal'ın habitusudur. Bu bakımdan Özal cumhuriyetin kurucuları ve felsefesiyle kavgalı değildir. Dindardır ve hem iktisadi hem siyasi sahada liberalizmin varlığını önemser. Milliyetçiliği ise ılımlıdır ve her ne kadar ırkçılığa vardıracak kadar aksiyoner değilse de bu aksiyonerliği, "*Komünizm tehdidi*"ni hissettiğinde, kendisinin de dahil olduğu dönemin üniversite gençliği ile birlikte kolektif bir şekilde sergilemekten geri durmaz. Bu tutumuna veciz bir örnek olarak, 7 Aralık 1945'te gerçekleşen ve İTÜ'de henüz eğitim görmeye başlamış, üniversiteli genç Özal'ın da içinde bulunduğu Tan Matbaası Baskını gösterilebilir.

İkinci Dünya Savaşı'nın katı sansür uygulanan yıllarından sonra 1945'te sansürün gevşemesinden yararlanarak, basın dünyasında birçok solcu yayın ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunların ilki Zekeriya Sertel'in başyazarlığında sosyalist fikirler ileri süren günlük "*Tan*" gazetesidir. Yılın sonuna doğru ise daha açık bir şekilde Sovyetler Birliği yanlısı gazeteler, özellikle haftalık "*Görüşler"* ve günlük "*Yurt* ve *Dünya"* gazeteleri de Tan Gazetesiyle aynı ismi taşıyan "*Tan Matbaası"*ndan çıkmaya başlamıştır (Lewis, 1993: 308).

Tan Matbaası baskınına giden süreçte kıvılcım denebilecek gelişme hükümete yakın "*Tanin"* gazetesinde köşe yazarlığı yapmakta olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın

kaleme aldığı 4 Aralık 1945 tarihli köşe yazısıdır. Yalçın bu yazısında, "*Kalkın Ey Ehli Vatan"* şeklinde kışkırtıcı bir başlık ve içerik ile "*Tan Gazetesi ve Tan'cı*"ları komünistlikle suçlayarak halkı matbaayı yıkmaya çağırır. Aynı gün İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nden gelen genç öğrenciler komünizm aleyhtarı pankartlar taşıyarak Tan Gazetesi önünde toplanır. Ellerinde balta, balyoz ve kırmızı mürekkep şişeleriyle matbaaya saldırırlar. Matbaanın tüm camlarını ve içindeki eşyaları yıkıp döken saldırganlara karşı polis bir şey yapmaz. Zira saldırılar sonunda göstericilerin değil Sertellerin mahkemeye sevk edilmesi olayların hükümet tarafından desteklendiğini, olaylara göz yumulduğunun işaretidir (Yılmaz, 2016: 65). Matbaa baskını esnasında Fikret Bila'ya referansla İTÜ öğrencilerden Süleyman Demirel ve Turgut Özal bu siyasi atmosferin etkisiyle baskında yer almışlardır. Demirel'in anlatımına göre o dönemlerde antikomünizm çok revaçtadır ve o atmosferden etkilenmemenin mümkün olmadığını dile getirir. Demirel'in tabiriyle kendileri "*elebaşı*" olmasalar dahi Özal ile birlikte o baskında yer almışlardır.[52]

1.1.5.3 Bireysel Ölçek: Dindar ve Liberal Mühendisin Oluşumunda İTÜ: Eğitimi, Mekânı ve Ağları

Turgut Özal liseden mezun olduktan sonra 1945 yılında, Ankara'da bulunan "Siyasal Bilgiler Fakültesi", İstanbul'da yer alan "Yüksek Öğretmen Okulu" ve henüz bir yıl önce "Yüksek Mühendislik Okulu" konumundan "Üniversite" mertebesine yükseltilen "İstanbul Teknik Üniversitesi" olmak üzere üç yüksek öğretim kurumuna kayıt hakkı kazanmıştır (Doğan, 1994: 15). Özal bu kurumlardan, sınavına giren 1800 kişiden sadece 180 kişinin başarılı olduğu ve aralarında kendisinin de bulunduğu İstanbul Teknik Üniversitesini tercih etmiştir. Özal'ın İTÜ'de seçtiği bölüm, Elektrik Mühendisliği bölümü "kuvvetli akım" dalı olmuştur.[53]

İstanbul Teknik Üniversitesini sadece Turgut Özal'ın seçtiği üniversite ve bölümü anlamak adına değil; ayrıca Özal'ın teknisyen/mühendis kimliğinin oluşturan memba olması sebebiyle de biraz detaylandırmakta fayda vardır. Böylece İTÜ'nün

---

[52] Can Dündar, "Gazetelerin Basıldığı Ülke"
www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/368015/Gazetelerin_basildigi_ulke.html

[53] Başbakan Turgut Özal'ın 17 ilden öğrencileri kabulünde yaptığı konuşma 18 Mayıs 1988, Aktaran Özdemir, Hikmet, **"Turgut Özal"** Doğan Kitap, İstanbul, 2014: 32.

Türkiye'de kurulduğu bağlam ve hangi ihtiyaçlara cevap verdiğini de anlamak mümkün olacaktır.

İstanbul Teknik Üniversitesi'nin tarihi iki yüz elli yıl geriye kadar gider. İTÜ 1773 yılında "Mühendishane-i Bahri-i Hümayun" adıyla kurulmuş olsa da, kurum modern bir üniversite hüviyetine 1944 yılında kavuşmuştur. İTÜ'nün kurulduğu bağlamı anlatan en iyi anahtar cümle ise "*1940'larda Türkiye'nin uygulamalı mühendisliğe ihtiyaç duyduğu alanlar*" şeklinde ifade edilebilir. İTÜ'nün yıldızının parladığı bağlam, Türkiye'nin 1940'larda hem inşaat hem de elektrifikasyon konusunda ihtiyaç duyduğu yaygın hizmeti karşılayacak insan gücünü yetiştiren tek kurum olmasıyla yakından ilgilidir. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye'de 1950 yılına kadar üniversite birimi olarak sadece İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi bulunmaktadır. Dolayısıyla İTÜ haricinde Trabzon'da Karadeniz Teknik Üniversitesinin açılması için 1955'i, Ankara'da Ortadoğu Teknik Üniversitesinin kurulması için ise 1959'u beklemek gerekecekti (Sargın, 2007: 138).

Türkiye 1940'ların ortalarıyla birlikte, bir ülkenin tarihinde tecrübe edeceği en önemli değişim ve dönüşümlerden olan hızlı bir kentleşme yaşamaya başlıyordu (Tekeli, 2014: 6). Ayrıca bu kentleşmenin yanı sıra, 1939-1944 yılları arasında Erzincan depremi ile başlayıp, ortalama 7 ay gibi kısa aralıklarla meydana gelen ve yaklaşık 45.000 vatandaşın ölümüne, 200.000 civarında yapının yıkılmasına neden olan depremler beş yıllık zaman diliminde Türkiye'nin imar durumuna ciddi bir zarar vermişti. Bu depremler üzerine 22.07.1944 tarih ve 4623 sayılı "*Yer Sarsıntılarından Evvel ve Sonra Alınacak Tedbirler Hakkında kanun*" çıkarılmıştır (Sağlam, 2016: 262). Depremlerin hasarını sarmak için bahsi geçen kanun gereğince ülke ciddi bir imar ve inşa şantiyesine dönüşmüş, finansman hususunda ise 1945 yılında çıkarılan 4758 sayılı kanunla "*şehir, kasaba ve köylerin kuruluş ve imarı yolundaki plan ve programların gerçekleştirilmesini desteklemek amacıyla kredi sağlayacak kurum*" olarak "*İller Bankası*" kurulmuştur (Resmi Gazete, 23.6.1945, Sayı: 6039, s.8929-8930).

İşte İTÜ böylesi bir siyasal ve toplumsal bağlamın yarattığı şekilde "*uygulamalı mühendislik*" vizyonu ve bu alana duyulan ihtiyacı karşılayacak

mühendis kuşaklar yetiştirmeye başlayacaktı. İTÜ'nün kurulma aşamasında sadece İnşaat Fakültesi değil, teknik üniversitenin diğer akademik birimlerini de kapsayan uygulamalı mühendislik vizyonu mevcuttu. Bu vizyonu, İTÜ'nün kurulmasına ciddi bir şekilde katkı sağlayan dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve Kurucu Rektör Osman Tevfik Taylan 20 Kasım 1944 tarihli açılış konuşmalarından seçmek mümkündür:

Hasan Ali Yücel İTÜ'nün kurulma amacı şöyle tarif etmiştir: "*Memleketi ilgilendiren teknik meseleleri çözmek için kurum içindeki laboratuvarlarda ve asıl iş yerlerinde tatbikli araştırmalar yapmak ve yaptırmak; ve ayrıca her türlü mühendislik işlerinde ilgili ve sorumlu mercilerle özel teşebbüslerin isteklerine cevap olarak ana fikirleri söylemek*" (Karaca, 2012: 175). Bu tarif, danışmanlık vasfı ağır basan ve "sahada mesai"ye dönük, teknokrat bir mühendis sınıf yetiştirmeyi, İTÜ'nün kuruluş amacı olarak işaretlemektedir.

İTÜ'nün Kurucu Rektörü Osman Tevfik Taylan da açılış konuşmasında Hasan Ali Yücel ile aynı vizyonu paylaşarak İTÜ'lü mühendislerin eğitimlerini uygulayacakları çerçeveyi çizerken staj sürelerini, yerlerini ve staj amaçlarını da detaylandırmıştır:

'Teknik öğretimin nazariyat kadar tatbikat ve ameliyata ihtiyacı olduğu artık üstünde durmaya lüzum kalmayacak kadar aşikar olduğundan üniversitelerimizin programlarında Makine ve Elektrik Fakültelerimizin talebesi tedrisata başlamazdan evvel, bir sömestr müddetle sanat enstitüleri atölyelerinde ameli staja tabi tutulacaklar ve gerek bunlar, gerekse inşaat ve mimarlık fakültelerimizin talebesi tatil zamanlarında muhtelif fabrika ve inşaat şantiyelerinde bu stajlarını ikmal edeceklerdir... Fakültelerde nazari eğitim yanında tatbikata da önem verilmiştir (Karaca, 2012: 249)."

İTÜ'nün plan esasına ve uygulamalı mühendislik eğitimine dayanan bu eğitim anlayışı, 1940'lı yılların Türkiye gerçeklerini ve ihtiyaçlarını iyi okuyan, çalıştığı sahalarda Türkiye'nin sosyo-politiğini tanıma fırsatı bulan, bir mühendis kuşağının doğuşunda önemli rol oynamıştır. Aynı üniversitenin makine mühendisliğinden mezun olan Necmettin Erbakan Türkiye'ye dair "*ağır sanayi hamlesi*" fikrini kurgulamıştır. İnşaat mühendisliğini bitiren Süleyman Demirel, Devlet Su İşleri'nde bizzat Genel Müdür olarak Türkiye'deki birçok baraj inşası üzerine çalışmış ve hatta siyasi

hayatında bile, bu yıllarında edindiği *"barajlar kralı"* lakabı ile anılmıştır. Benzer şekilde Turgut Özal'ın da İTÜ'deki eğitiminden sonra, dahil olduğu Elektrik İşleri Etüd İdaresi (EİEİ) görevinde birçok farklı Anadolu şehrinde yüksek mühendisi unvanı ile çalışmıştır. Dolayısıyla, İTÜ'nün sağladığı uygulamalı mühendislik formasyonu sayesinde, Özal ve kuşağındaki mühendisler Türkiye'nin toplumsal ve siyasi meselelerini de sahada tecrübe etmeleri onların lehine ayırt edici unsurdur.

Turgut Özal ve onun kuşağındaki diğer mühendis adayları için uygulamalı mühendislik eğitimi haricinde diğer bir şans ise İTÜ'nün sahip olduğu elit akademik kadrodur. Bu kadronun oluşumunda, genç cumhuriyetin nitelikli akademisyen yetiştirme politikası önem arz etmektedir. Zira yeni rejim, 1928-1945 yılları arasında fen bilimleri, siyasal ve sosyal bilimler, güzel sanatlar, arkeoloji gibi pek çok alanda, 120 kişiden oluşan bir öğrenci grubunu Almanya, Fransa, Belçika, İsviçre ve İngiltere'ye göndererek bu öğrencilerin akademisyen olarak yurda dönmelerini sağlamıştır. Ardından, İTÜ'nün akademik kadrosunun oluşumunda da bu politikadan olumlu yönde katkı alınmıştır (Toker ve Yükseler, 2011: 282).

İhtisaslarını tamamlayarak Türkiye'ye dönen bu isimlerin arasında Turgut Özal'ın eğitim gördüğü Elektrik Fakültesine dönen akademisyenler de mevcuttur. Bu akademisyenler, Almanya'da eğitimlerini tamamlayarak dönen İzzet Gönenç, Mustafa Bayram ve Emin Ünalan'dır (Toker ve Yükseler, 2011: 17). Diğer yandan İTÜ, dönemin Alman Nazi Hükümetlerinin uyguladığı zulümden kaçan yabancı önemli akademisyenlere de ev sahipliği yapmaktadır. Mimarlık fakültesinin kurucusu Ord. Prof. Dr. Gustav Oelsner de onlardan biri olarak İTÜ'ye 1939-1949 arası ciddi bir katma değer sunmuştur.[54]

Bu bağlamda Turgut Özal'ın habitusunun oluşumunda 18 yaşında geldiği İstanbul, üniversite eğitimine başladığı İTÜ'nün ona kattıklarının önemli bir kırılma noktası olduğu ileri sürülebilir. Turgut Özal'ın habitusunu belirleyen mühendis kimliği, dindarlığı, politik tutumunun şekillenişi gibi olgular onun bu İTÜ yıllarına denk düşer. Özal'ın İTÜ'de öğrenim gördüğü akademik kadro ve eğitim içeriği onu mühendisliğe hazırlamakla birlikte aynı zamanda bu yıllarda üniversitenin ve

[54] İTÜ'nün kurucu tüm akademisyenleri için bknz. http://mim.itu.edu.tr/kurucu-ogretim-uyeleri/

İstanbul'un onu saran sosyal atmosferi dindarlığı, politik tutumu gibi diğer olguları kazanmasında ve pekiştirmesinde belirleyici olmuştur.

1.1.5.3.1 "Keşif Mekânı" olarak İTÜ: Genç Mühendis İslam ve Liberalizmle Tanışıyor

Turgut Özal her şeyden önce İTÜ'de kısıtlı imkânlarla yatılı okumuştur: "*Ben üniversitede leyli meccani (yatılı parasız) okudum. Ailem bana ayda beş lira para gönderirdi. Bazen bu da gelmezdi. Benden az alanlar da vardı, çok alanlar da. Paramız bitince bazı şeyleri ortaklaşa idare ederdik."*[55] Turgut Özal'ın üniversiteyi yatılı olarak okuması sebebiyle, üniversite yurdunda kurduğu arkadaşlıkları, kendisi için üniversite yıllarında önemli bir sosyalleşme kaynağı; üniversite sonrasında ise hayatına yön verecek kadar etkili bir toplumsal sermayesi olmuştur.

Turgut Özal'ın Gümüşsuyu'nda bulunan İTÜ yurdunda kurduğu arkadaşlık ilişkileri ve İstanbul'da kazanmaya başladığı çevre, habitusunda ilk olarak dindarlık olgusunun gelişiminde etkili olmuştur :

"Dini öğrenmem, Teknik Üniversite birinci sınıftan itibaren başladı. Namaz kılanlar vardı. Onları takip ettim. 'Bana öğretin' dedim, kitap aldılar, 1930 üniversite (darülfünun) reformunda atılan kıymetli hocalardan[56]*, dini bilgiler almaya çalıştık. Beni kademe kademe bunlara götürdüler. Bunların yanında biz dini bilgileri öğrenmeye çalıştık. Hadise şöyle başlar: Ben beş vakit namaz kılmayı, dinin bütün esaslarını, ondan sonra bu işin biraz da tasavvuf taraflarını, o hocalardan öğrendim.*

---

[55] Başbakan Turgut Özal'ın Yener Süsoy'un sorularına verdiği cevaplar 28 Ocak 1986, Aktaran Özdemir, Hikmet, **"Turgut Özal"** Doğan Kitap, İstanbul, 2014: 42.

[56] Darülfünun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılı anlamda olması tasarlanan ilk üniversite olarak 1845 yılında açılmıştır. Batılı eğitim formuna uygun bir kurum olması amacıyla ve ilk olarak Padişahın hizmetinde çalışmak üzere ilim ve fen öğrenmek isteyen herkese açık bir okul olarak kurulmuştur. Ancak Erken Cumhuriyet döneminde, 1933'te Darülfünun'un hocalarının büyük bir kısmı tasfiye edilerek okul kapatılmıştır. Bu kurum yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Darülfünun'un ilgasına varacak reform hareketinin altında, çağa ayak uyduramadığı düşünülen kurumun, artık işlevini yitirdiğine dair bir inanç yatıyordu. "*Darülfünun'un inkılâbın yerleşmesinde yeterince katkıda bulunmadığı, yeni devlet zihniyetine ayak uyduramayarak inkılâbın gerisinde kaldığı ve hatta inkılâplara karşı olumsuz bir tutum takındığı*" düşünülüyordu. Darülfünun reformunda görevden uzaklaştırılan öğretim üyelerinin niceliği de bu düşüncenin fiiliyata geçtiğini gösteriyordu. "Tasfiyenin toplam bilançosuna bakıldığında 150 öğretim elemanından (müderris, muallim, müderris muavini ve muallim muavini) 89'u tasfiye edilmiştir ve tasfiye oranı %59'dur. Bu oran müderrislerde % 69, muallimlerde % 57,9 ve müderris muavinlerinde % 40,5'tur. Görüldüğü gibi en yüksek tasfiye oranı medrese eğitimi almış, geleneksel eğitimci olan müderrislerdedir. Bunların yanında 73 asistanın tümü tasfiye edilmiştir. Bu bağlamda Turgut Özal'ın "*kendilerinden kıymetli bilgiler aldık*" dediği Darülfünun hocaları, tasfiye edilen bu müderris hocalardan, başka bir deyişle din adamlarından oluşmaktadır (Yücebaş, 2014: 260-263).

Teknik Üniversite'de bize bu telkini yapıp, yardım eden arkadaş Kemal Selçuker[57] *idi. Bizden iki yıl büyüktü, elektrik fakültesindendi. Konyalıydı… Necmettin'i de (Erbakan) burada tanıdım.* (Barlas, 1994: 84-85). *Namaz konusunda öğrencilik hayatımda kısa kısa kesintiler olmakla birlikte genel olarak ihmal etmedim namazı, beni mescide götüren kişi de Kemal Selçuker'dir. Necmettin Bey ile mescide gidiş gelişlerimizde tanıştık* (Işık, 2015: 19-20). *Benim gibi pek çok dini bilgi edinen vardı o dönemde… Ezan Türkçeydi, biz Arapça ezan okurduk, ama gizli okurduk…*[58] *Gümüşsuyu binasında bir kulübede namaz kılardık… O da gizliydi… Böyle öğrencilerin bir arada falan namaz kılması bayağı tehlikeliydi… Abdurrahman Şeref Bey (Güzelyazıcı)*

[57]Kemal Selçuker, hayatını 2017 yılında kaybetmiştir. Üniversiteden sonra memleketi Konya'ya dönerek ticaret hayatına atılmış. Emlak sektöründe "Selçuker Gayrimenkul" olarak holdingleşen yapının kurucusu olmuştur.

[58] Yakın tarihimizde uzun süre tartışmalara neden olmuş, günümüzde bile siyasi tartışmalara kaynaklık eden konulardan birisi Ezanın Türkçe veya Arapça okunması uygulamasıdır. Konunun bu denli tartışılmasının temel sebebi ise Ezan'ın Arapça okunması uygulamasının, İslamcılığın kurucu anlatısı ve "kırmızı çizgisi" olmasından kaynaklanmaktadır. Ezan'ın aslı olan Arapça'dan Türkçe'ye çevrilerek okunması uygulamasının fikri kökleri Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yaşanan dinin millileştirilmesi ve ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi tartışmalarına uzanır. Bu konu Geç Osmanlı döneminde özellikle Ali Suavi ve Ziya Gökalp tarafından fikri olarak işlenmiş; Erken Cumhuriyet'te cumhuriyetin kurucu kadroları ise Türkçe Ezan konusunda bu isimlerden etkilenmiştir. Mustafa Kemal ve cumhuriyetin kurucu kadrosunun ibadet dilini ve dolayısıyla ezanı Türkçeleştirme konusuna sahip çıkmalarındaki temel motivasyon, Türk toplumunun çağdaşlaşmasını ancak yeni bir tarih bilinci ile başlayabileceğini düşünmelerinden kaynaklanıyordu. Bu tarih bilinci onlara göre yeni bir dilde yansıtılmalıydı. Dolayısıyla ibadet dilinin Türkçeleştirmesiyle ve dinin millileşmesi yoluyla ulus inşa süreci hızlanacaktı. Türkçe ezan ilk kez 30 Ocak 1932'de Ramazan ayında okunmuş ardından 18 Temmuz 1932 tarihinde Diyanet İşleri riyaseti fetva mahiyetinde 636 sayılı bir genelge yayımlayarak Arapça ezan ve kametin okunması yasaklamıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye'de tüm camilerde ezan Türkçe okunmaya başladı. Arapça okumakta ısrar edenler hakkında soruşturma açıldı; ancak ezanın ve kametin Türkçe okunması konusuyla ilgili bir yasa çıkarılmadı. Sadece, telkin, emir ve tamimlerle yetinildi. Ezanın arapça okunmasının yasaklanmasına karşı çıkan ilk protestolar Atatürk hayattayken başladı. Türkçe Ezan uygulaması 1933 yılında çeşitli illerde protesto edildi. Bursa bu konuda ilk kitlesel tepkinin yaşandığı yer olmakla birlikte Atatürk Bursa nutkunu bu konu yüzünden burada dile getirdi (Dikici, 2010: 77-89). 1935 yılında Siirt'te Nakşibendi Şeyhi Halid'in ve 1936 yılında büyük oğlu Molla Abdulkudüs'ün giriştikleri küçük çaplı bölgesel eylemler, yine 1936 yılının Ocak ayında Nakşibendi tarikatından Kayserili Ahmet Kalaycı'nın yönettiği Çorum ve İskilip olayları, Türkçe Ezan ve ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi aleyhine girişilen hareketlerdendir (Öymen, 2004: 483-496). Yasağa rağmen Arapça Ezan okunma uygulaması, Atatürk'ün ölümünden sonra ülkede lokal düzeyde ve münferit vakalarla artarak devam edince devlet bu konudaki yasal boşluğu, Refik Sayfam Hükümetinin TBMM'ye sevk ettiği bir yasa tasarısıyla doldurmak istedi. Sonuç olarak 2 Haziran 1941 tarihinde 4055 sayılı Türk Ceza Kanununda yapılan değişikliklere 526. Maddeye ikinci bir fıkra eklendi. Bu fıkraya göre, "*Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis, on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar*" hükmünde bir cezai yaptırım getirildi (Dikici, 2010: 77-89). Bu tarihsel arka plan ışığında, Turgut Özal ve arkadaşlarının yasağın sürdüğü 1940'lı yılların ortasından 1950'nin başına kadar, ezanı arapça ama gizli olacak bir şekilde okumalarının ardında Özal'ın üniversiteye başlamadan birkaç yıl evvel çıkarılan bu cezai yaptırımın olduğu düşünülebilir. Ancak 1950 seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti, Arapça ezan okunma yasağının kaldırılması hususunda inisiyatif almış, Demokrat Parti ile birlikte İsmet İnönü ve birkaç CHP'li milletvekili haricinde CHP'li milletvekillerinin de kahir ekseriyetinin oylarıyla ceza kanununda yer alan "*arapça ezan ve kamet okuyanlar*" cümlesi 16 Haziran 1950 tarihinde kanundan çıkarılmıştır. Böylece bu yasayla Arapça ezan okunması zorunlu hale getirilmeyip, sadece Arapça ezan yasağı kaldırılmıştır, Ancak ezanın Türkçe okunmasını yasaklayan bir hüküm getirilmemiştir (Dikici, 2010: 95).

İstanbul Müftüsüydü… İki kere de ona gittik. Onun evinde biz talebeler çömelmiş, dinliyoruz… Sohbetlerden sonra, Yesari Asım Arsoy, ud çalıp söylemeye başlardı tasavvuf ve dini musiki dinlerdik (Barlas, 1994: 84-85)*."*

Turgut Özal'ın dindarlaşma sürecinin başlangıcına dair tam bu noktada Pierre Bourdie'nun önemli bir kavramına atıfta bulunmak önem arz eder. Nitekim bu kavram Özal'ın siyasi biyografisinin çözümlenmesinde belki de en önemli kavramdır denebilir. Bu kavram "*sermaye"* kavramıdır ve Özal'ın sahip olduğu sermayeleri arasında en mühim sermayesinin "*sosyal/toplumsal sermaye*"si olduğu ifade edilmelidir. Bourdieu sosyolojisinde sermaye en genel tanımıyla maddi ya da soyut mânâda içselleştirilmiş emek anlamına gelmektedir (Bourdieu, 1986: 250). Sermaye bireye belli bir alanda hem mücadele silahı, hem uğruna mücadele edilen, sahibine belli bir iktidar, bir nüfuz kurma olanağı vererek belli bir alanda var olmayı sağlatır" (Bourdieu ve Wacquant, 2003:82).

Bourdieu'nun sosyoloji terminolojisinde ağırlıklı bir şekilde kullandığı dört sermaye tipi vardır. Bunlar: Ekonomik, sosyal, simgesel ve kültürel sermayelerdir. Ekonomik sermaye, para, taşınmaz mallar vb. maddi sermayelerdir ve salt ekonomik kaynakların elde bulundurulması anlamına gelir. Toplumsal/sosyal sermaye ise; cemaate, ilişkilere, sosyal ağlara, etki ve destek lobilerine bağlı olarak değişen sermayedir. Diğer bir ifadeyle bir eyleyicinin içinde bulunduğu alanda sahip olduğu ilişki ağına gönderme yapar (Kaya, 2005: 35-36). Simgesel sermaye ise biriktirerek gelinen prestij ve onur gibi toplumda iyi olarak kodlanmış sermaye biçimiyken Bourdieu'nun çalışmalarında çok temel bir yeri olan Kültürel Sermaye ise belli bir alanda gücü elinde bulunduranların bu alan dışındaki bireylere/kişilere aktardığı yapılardır. Yani bir nevi "bilgi sermayesidir" (Bourdieu ve Wacquant 2003: 108).

Bourdieu bu sermaye türlerinin birbirlerine dönüşebildiğini ve bu dönüşümün kimi zaman farklı alanlar üzerinde ciddi bir etki ve kalıcı bir iz bırakabildiğini ifade etmiştir. Buna örnek olarak da, ekonomik sermayenin büyüme süreci devam ederken bu sermaye türü üzerinden yapılan yatırımlar sayesinde ve okul gibi kurumlar aracılığıyla, kültürel ya da sosyal sermayeye dönüşmesini göstermiştir (Bourdieu, 1997: 54).

Turgut Özal özelinde baktığımızda onun üniversite yıllarında dini bakiyesini güçlendiren tek faktörün sadece kendisinin bu yöndeki iradesi değil; aynı zamanda çevresini bu yıllarda sarmaya başlayan ve zamanla genişleyecek toplumsal/sosyal sermayesinin etkisi olduğu da söylenebilir. Alıntıda kendisinin de belirttiği üzere Darülfünun'dan tasfiye edilmiş hocalardan aldığı dini bilgilerin, kendisinden iki yıl önce teknik üniversiteye girmiş olan Kemal Selçuker vesilesiyle ritüele dönüşmesi ve Özal'ın namaza başlaması; yine dindarlık konusunda kendisiyle aynı düzlemde buluşan Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan ve İTÜ'ye kendisinin dahil olduğu zamandan iki yıl sonra giren kardeşi Korkut Özal ile Malatya'dan komşuları Recai Kutan da bu sosyal sermaye birikiminin önemli bileşenleridir. Bourdieu'nun değindiği sermaye değişimini tam da bu noktada Özal'da keşfetmek mümkündür. Özal'ı İslam ile buluşturan bu toplumsal sermayesinin ona naklettikleriyle, Özal'ın İslam'a dair kültürel sermayesi güçlenmiş ve bu dine dair bir bilgi sermayesine dönüşmüştür. İlaveten bu toplumsal sermayesiyle kurduğu bağlar Özal'a sadece İslamı ve dindarlığı değil ayrıca öğrenci toplulukları vesilesiyle dönemin muhafazakâr ve liberal entelijansiyası ile birincil bağlar kurabilmesine de olanak sağlamıştır.

Turgut Özal'ın İTÜ'de ve Gümüşsuyu'ndaki öğrenci yurdunda edinmeye başladığı toplumsal sermayenin bir araya gelerek kolektif anlamda örgütlendikleri ilk yapı "İTÜ Talebe Birliği"dir. İTÜ Talebe Birliği, Turgut Özal henüz 2. Sınıftayken 1947 yılında Elektrik, İnşaat, Makine, Mimarlık Fakültelerinin talebe cemiyetlerinin iştirakiyle kurulmuş; 1952'de Maden Fakültesi Talebe Cemiyetinin de katılımıyla genişleyen federe bir kurum olarak karşımıza çıkar. Teknik üniversiteye hazırlık kurslarının düzenlenmesi, öğrencilerin karşılaştığı yemek, barınma, staj gibi problemlerin çözülmesi gibi görevler yüklenen birlik (Toker ve Yükseler, 2011: 249), üyelerine bu formel yükümlülüklerinin dışında, daha geniş bir toplumsal sermayenin kapısını aralayarak, o dönemdeki, aşağı yukarı milliyetçi görüşlerin bütün tonlarının temsil edildiği "*Türk Kültür Ocağı*"na ve bu ocağın düzenlemiş olduğu etkinliklere erişimi kolaylaştırmış; ayrıca bu etkinliklerinde yer alan dönemin liberal ve muhafazakâr entelijensiyasına ulaşma imkânı tanımıştır.

Günümüz İstanbul Valiliği'nin bulunduğu konumun karşısında, 1940'lı yıllarda var olan "*İzzettin Han*"ın ikinci katında, iki odalı bu derneğe gelen dönemin "münevverleri" arasında Ordinaryüs Profesör Ali Fuad Başgil, Nurettin Topçu ve

Peyami Safa gibi ismi Türk muhafazakârlığı ve liberalizmi ile birlikte anılan isimler yer almaktadır. Öyle ki talebe birliğinin erişimi sayesinde Özal ve arkadaşları Başgil'in Erenköy'deki evinin müdavimleri olacak derecede, dönemin önemli entelektüelleriyle yakın bir ilişki kurma şansı yakalamışlardır (Birand, Yalçın, 2001: 19-20).

Turgut Özal'ın dindar kimliğinin oluşum serüvenine bu noktada kısa bir ara vererek, kendisinin liberal damarının ilk nüvelerine dair kısa bir parantez açılmalıdır. Zira "*İTÜ Talebe Birliği*" vesilesiyle etkileşime girdikleri Ali Fuad Başgil ismi, İTÜ'lü mühendisler kuşağı üzerinde hem özgürlükçü çıkışlarıyla liberal bir etki bırakmış, hem de tek parti iktidarı CHP'ye olan muhalefeti sebebiyle öğrencilerin dikkatini celp eden bir figür olmuştur. Bu sebeple Başgil ve İTÜ'lü öğrencilerle olan ilişkisi, en azından bu çalışma için detaylandırılmayı hak eder.

Turgut Özal genç bir üniversiteli olarak, 1946-1950 arasında iktidar partisi CHP tarafından iktisadi hayatta, dini meselelerde, toplumsal mecrada ve bizzat reel politik alanda atılan liberal adımların şahidi olurken, diğer taraftan bu liberal ilkeleri toplumsal alana taşıma amacıyla 1 Ekim 1947'de Ali Fuad Başgil tarafından kurulan "*Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*"nin fikir dünyasından beslenerek, liberalizmi bilhassa teorik olarak da keşfetmeye başlamıştır. Ali Fuad Başgil çok partili hayatın hemen başında, birçok gazete ve dergide yayımlanan yazılarında "hürriyet", "insan hakları" ve "anayasa sorunları" ile ilgilenmekte ve CHP iktidarına karşı, tek başına önemli bir "demokratik muhalefet" sergilemekteydi. Aynı zamanda Başgil, "*hak ve hürriyet davasının fikir ve siyaset sahasında yayılmasının ancak liberal bir cemiyetin kurulmasıyla sağlanabileceği*"ne inanmaktaydı (Birinci, 2017: 181).

Türkiye'de 1946 ile başlayıp gelişen demokrasi akımına müspet katkıda bulunmak isteyen bir avuç fikir adamıyla birlikte, kendi anlatımıyla *"siyasî tesirden uzak, neşriyatı ve umumi konferanslarıyla milletin demokratik terbiye almasına yardım eden hür bir müessenin kurulmasının zaruri olduğu"* kanaatindeydi. Bu nedenlerle Başgil, cemiyetin kuruluşunda Ahmet Emin Yalman'la beraber çalışmayı uygun buldu (Başgil, 1966: 64'den aktaran Birinci, 2017: 181).

Genel gayelerini; "*hürriyet aşığı fertler arasında bir ülkü birliği yaratmak, hak ve hürriyetlerin sağlam teminatlar kazanabilmesi için çalışmak ve her türlüsünden*

totalitarizme ve taassuba karşı olmak" şeklinde formüle eden Cemiyet, mücadele alanı olarak da fikrî mecrayı seçmişti. Beyannamelerinde arzuladıkları hedeflere ulaşmak gayesi ile izleyecekleri yöntemler şöyle sıralanmıştı: *"Cemiyet, politika cereyanlarının ve parti mücadelelerinin dışında kalmayı ve gayelerine sırf inandığı prensipler üzerinde fikir münakaşasına ve kalem mücadelesine girişmek suretiyle yürümeyi vazife edinecektir. Bu yolda çalışma vasıtalarımız: Konferanslar, münazaralar ve müsabakalar tertiplemek; mecmua, broşür, bülten ve kitap neşretmek. Gerek memleket içinde gerek dışarıda cemiyetin gaye ve prensiplerine uygun suretle çalışan teşebbüs ve teşekküllerle mesai ortaklığı yapmak olacaktır* (Başgil, 1948: 46'dan Aktaran Birinci, 2017: 182)." Başgil kurduğu cemiyetin bu yöntemi vesilesiyle, İTÜ'lü Turgut Özal ve arkadaşlarına, İTÜ'de verdiği konferanslar sayesinde ulaşmaya başarmıştır. Bu hususta Özal'ın Malatya'dan komşusu, İTÜ'den ise okul arkadaşı Recai Kutan'ın şu tanıklığı mühimdir:

"Turgut Bey'in İTÜ'ye girişinin hemen bir sene sonrasında Korkut Özal İTÜ'ye girdi. Ondan bir sene sonra da ben İTÜ'ye girdim. Üçümüz de İTÜ Talebe Birliğinde bulunuyorduk. Talebe Birliğinde yönetici olduğumuz için birlik sayesinde Ordinaryüs Profesör Ali Fuad Başgil ile yakın temasımız oluyordu ve kendisini zaman zaman konferansa getirtebiliyorduk. Ayrıca o zamanlar Ali Fuad Bey bekardı. Erenköy'de bir köşkte otururdu ve evine bizi davet eder, muntazam aralıklarla bu büyük fikir adamını ziyaret ederdik. Diğer yandan "Türk Kültür Ocağı" diye bir dernek vardı. Hemen hemen tüm milliyetçilerin bir arada bulunduğu bu dernek sayesinde de büyük fikir ve edebiyat adamlarını tanıma şansımız oldu. Merhum Peyami Safa onlardan birisiydi. Başka bir isim ise merhum Doç. Dr. Nurettin Topçu idi. Özal'ın Ali Fuad Bey ve merhum Nurettin Topçu'nun etkisi altında kalmış olması olasıdır (Birand, Yalçın, 2001: 19-20). *"*

Ali Fuad Başgil'in düşünce sistematiği, İTÜ'nün genç mühendis adaylarını ve Özal'ı muhtemelen iki yönden etkilemiştir. İlki, Başgil'in ve kurduğu cemiyetin faaliyetlerini -Kutan'ın alıntısının da teyit ettiği şekilde- üniversitelere yönlendirmiş olmasıyla ilgilidir. 1948 yılı itibariyle Türkiye'de üç üniversite mevcuttur. Bunlar İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesidir. Cemiyete göre "*tek parti iktidarının diğer birçok alan gibi üniversiteleri de vesayet altında tutması, onları hür kurumlar olmaktan uzaklaştırmıştır*". Cemiyet, iktidarın bu yıpratıcı etkilerini "telafi" edebilmek amacıyla 29 Nisan 1948'de Ali Fuad Başgil

başkanlığında toplandı. Uzun süren istişarelerden sonra Cemiyet, Üniversite Muhtariyeti hakkında Başgil'in kaleme aldığı cesur bir beyanname yayımladı (Birinci, 2017: 189).

Başgil'in kaleme aldığı beyannamenin içeriği şöyledir: *"Üniversiteler yüksek ilim ve marifet ocağıdır ve bu ocağın temeli de her türlü otoriteye karşı istiklal ve muhtariyettir. Müdahaleye uğrayan bir üniversite için ilmi muhtariyet, süslü bir etiketten başka bir şey değildir. Üniversitenin hocaları kanaat ve içtihatlarını hiçbir korkuya ve endişeye kapılmadan tam bir serbestlikle söyleyebilmeli. Tıpkı meclis kürsüsündeki bir mebus gibi mutlak bir masuniyeti haiz olmalıdır. Ebedi hakikat yalnız akidelerce kabul olunan hakikatlerdir. İlmi hakikatler hususi ile içtimai; ve siyasi ilimlerin hakikatleri ise hep izafidir. Zaman ve mekan ile hayat ve hakikat telakkileriyle kayıtlıdır. Dün hakikat olan bugün batıl; bugün batıl olan da mümkündür ki yarın müdaafa edilsin."* (Üniversite Kürsülerinde Tedris Hürriyeti, İstanbul, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, 1948: 2-3'ten Aktaran, Birinci, 2017, 189).

Başgil'in Türkiye'nin üniversite tarihinin oldukça erken bir safhasında, ülkede henüz üç üniversite varken, siyasi otorite karşısında üniversite ve akademisyen özerkliğinin önemine dair yaptığı vurgunun Özal ve onun kuşağındaki İstanbullu öğrencileri etkilediğini iki süreçten seçmek mümkündür. Bunlardan ilki, yine bu başlık altında değinilen, Özal ve arkadaşlarının "*1933 Üniversite Reformu*" ile İstanbul Üniversitesinden uzaklaştırılan öğretim üyelerine karşı herhangi bir ön yargı beslemeden ve onlarla iletişim kurarak, "*hoca-öğrenci*" ilişkisine girmeleridir. İkincisi ise ilerleyen paragraflarda daha detaylı değinileceği üzere, Özal'ın üniversite hayatının son aylarında katılacağı, Fevzi Çakmak'ın cenaze törenini üniversite gençliğinin siyasi iktidara karşı bir gövde gösterisine dönüştürmüş olmasıdır. 1950 seçimlerine giderken, toplumda CHP'ye karşı yoğun bir hoşnutsuzluk olsa dahi, bu hoşnutsuzluğun İstanbul'da üniversite gençliğinin mobilize olmasında, Başgil gibi liberal muhalif bir rol modelin etkisi muhakkaktır. Bu iki süreç, Özal ve onun dahil olduğu İTÜ'deki öğrenci topluluğun, üniversite özerkliği ve Başgil'in liberal fikirlerinin farkındalığına birer işaret sayılabilir.

Başgil'in sadece üniversite özerkliği hakkında değil; ayrıca "*Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*"nin 13 maddelik kuruluş beyannamesinin 8. maddesinde formüle

ettiği hak ve hürriyetler arasında birlikte yer alan, "*dini ve felsefi vicdan hürriyeti, söz ve kelam hürriyeti, hususi meslek sahibi olmak ve ferdi teşebbüse geçmek hakkı"* gibi özgürlük vurgularının (Kaya, Yücer, 2018: 631) "Turgut Özal'ın ilerleyen yıllardaki siyasi hayatında sıklıkla dile getireceği ve parti programına eklediği, "üç özgürlük anlayışı" ile benzeşmesi bir yana, Başgil bu konuda adeta Özal'ın öncülü sayılabilir. Özal'ın üç özgürlük anlayışı ve sıralaması dahi Başgil'in modern bir uyarlaması gibidir: "*Din ve vicdan özgürlüğü*" "*düşünce ve ifade özgürlüğü*" ve "*teşebbüs özgürlüğü*". Özal'ın, Başgil'in öğretilerini bir hoca-öğrenci ilişkisiyle içselleştirmesi; karşılıklı güven ilişkisi ve çalışmada daha önce değinilen özel bir hukukla mümkün olmuştur. Bu ilişki Başgil'in 1960 darbesinden sonra adının cumhurbaşkanı adayı olarak anılması sürecine değin de sürmüştür. Adaylık sürecinde Özal ve ve arkadaşlarının Başgil ile olan ilişkisi ve süreci bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıca inceleneceği için bu bölümde kısa bir özet yeterli olacaktır.

Özal 1960 yılında İTÜ'den arkadaşı ve dönemin DSİ Genel Müdürü Süleyman Demirel ile birlikte "Adalet Partisi" sempatizanı, Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin bir bürokratı olarak, muhafazakâr kimliklenmenin yoğun olduğu bir bürokrat ve siyasetçi grubuna katılır. Özal, Demirel ve arkadaşları 1960 darbesi sonrasında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde darbecilerin adayı Cemal Gürsel karşısında, muhafazakar ve liberal bir çizgide duran Senatör Ali Fuad Başgil'in adaylığını desteklemişlerdir (Zariç, 2011: 31). Ancak sonrasında darbecilerden Org. Fahri Özdilek ve Tuğgeneral Sıtkı Ulay Ankara'da Başbakanlık makamında Başgil'i bizzat adaylıktan vazgeçirmek için ikna etmeye çalışmışlar ancak olumlu sonuç alamamışlardır. Bu kez askerler tehditlerini bir adım daha ileri götürüp adaylıktan çekilmezse, açılacak yeni parlamentoyu feshedip seçimleri de iptal edeceklerini dile getirince, Başgil cumhurbaşkanlığı adaylığından çekilmiş ve senatörlükten de istifa etmiştir (Cinisli, 2017: 252).

Turgut Özal'ın liberal kimliğinin oluşumunda, onun Başgil ve diğer liberal muhafazakâr aydınlara erişimini sağlayan İTÜ Talebe Birliği, Özal ve diğer üyelerine başka sosyal mecralara erişim hususunda da önemli bir köprü olmuştur. İTÜ Talebe Birliği'nin girişken üyeleri kültürel sermayelerini sadece konferanslar ve "*Türk Kültür Ocağı*" etkinliklerine erişimle sınırlı tutmayıp aynı zamanda cemaat ve tarikatler ile

de yakın bir ilişki içine girmişlerdir. Turgut Özal'ın da aralarında bulunduğu İTÜ'lü mühendis adaylarının bu maneviyat ihtiyacını Recai Kutan Şöyle açıklamıştır:

"Şimdi, bir kere o dönemde dini bir eğitim olmadığı için aşağı yukarı herkesin kafasında bir sürü sorular meydana geliyordu. Dolayısıyla herkes bir arayış içerisindeydi. Acaba ben gerçek manada bir din âlimi bulsam ve ondan bu meseleleri öğrensem diye. O dönemde İTÜ talebelerinin bir bölümü, merhum Mehmet Zahit Kotku[59] ile irtibat halindeydi; onun sohbetlerine devam ediyordu. Ondan evvel Abdülaziz Bekkine[60] isimli gene Zahit Kotku'nun yakın arkadaşı, bir büyük din âlimi vardı. Onun Zeyrek'teki Camiinde sohbetlere gidilirdi. Belli ölçüde onun da etkisi olmuş olabilir. Asıl Turgut Bey'in Mehmet Zahit Kotku ile meslek hayatı içinde sıkı bir irtibatı olduğunu tahmin ediyorum (Birand, Yalçın, 2001: 23)."

Recai Kutan'ın alıntısında, Turgut Özal'ın toplumsal sermayesi ve bireysel inisiyatifi sayesinde yakın ilişki kurduğunu dile getirdiği Nakşibendilikle olan bağının, oluşup gelişmesinde iki faktörün daha önemli olduğu ifade edilmelidir. İlki, Özal'ın üniversite yılları olan 1945-1950 arasında, erken cumhuriyet döneminde sıkı bir

[59] Faaliyetleri ve etkinliğiyle Cumhuriyet döneminin en önemli Nakşi Şeyhlerinden olan Mehmed Zahid Kotku, 1897'de Bursa'da Kafkas göçmeni bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında orduya katılır ve askerlik hizmeti süresince uzun süre kalacağı İstanbul'da çeşitli dini derslere ve vaazlara devam eder. 21 yaşındayken Nakşibendiliğin Gümüşhanevi Dergâhı'na dahil olur ve Şeyh Ömer Ziyaüddün "Efendi"nin müridi olur. Ömer Ziyaüddin "Efendi"nin vefatı üzerine Mustafa Feyzi "Efendi"ye bağlanır ve tarikat eğitimini onun müridi olarak tamamlar. 27 yaşında şeyhinin icazet vermesiyle değişik köy ve kasabalarda imam ve vaiz olarak irşat görevlerinde bulunur. Tekke ve zaviyelerin kapatılması üzerine doğum yeri olan Bursa'ya dönerek bir köy camiinde, babasının ölümüyle boşalan imamlık görevine başlar. Daha sonra bir camiye imam ve vaiz olarak atanır. Abdülaziz Bekine'nin 1952 yılında ölümü üzerine İstanbul'a gelen Mehmet Zahid Kotku, hem Gümüşhanevi Dergâhı'nın informel şeyhi olarak hem de imam olarak ona halef olur. 1958 yılına kadar çeşitli camilerde imam olarak çalışır ve bu tarihten itibaren, ölümüne kadar imamlık yapacağı, Fatih ilçesinde bulunan ve bulunduğu mahalleye de ismini veren, İskenderpaşa Camii'ne imam olarak tayin olur. Kotku 13 Kasım 1980'de, 12 Eylül askeri müdahalesinden tam iki ay sonra vefat etmiştir. Naaşı, askeri yönetimin verdiği özel bir izinle, Süleymaniye Camii avlusundaki Gümüşhanevi şeyhlerinin yanına gömülmüştür. Onun ölümüyle, Gümüşhanevi Dergâhı'nın klasik tasavvuf/tarikat eğitimi almış son halkası da kaybolmuş, görev yaptığı camiye nispetle İskenderpaşa olarak anılan dergâh, tasavvufi sembolleri kullanan dini bir cemaate dönüşmüştür (Yaşar, 2005: 326-329)

[60] Abdülaziz Bekine, İskenderpaşa tarikatının Mehmed Zahit Kotku'dan bir önceki şeyhi ve Kotku'nun selefidir. İstanbul'un Mercan semtinde doğdu. Beyazıt Kaptanpaşa Camii imamı Halil Efendi'den Arapça ve din dersleri okuduktan sonra Darüttedris Mektebi'ne girerek buradan mezun oldu. On beş yaşında iken ailesiyle birlikte Kazan'a gitti. Öğrenimine bir süre Kazan'da devam etti. Daha sonra Buhara'ya geçerek "din alimleri"nden dini "ilimler"i okudu. Babası vefat edince tekrar Kazan' a döndü. 1917 Sovyet Devrimi'nin ardından on altı kardeşiyle birlikte istanbul'a dönmek üzere yola çıktı. Bir süre Bakü'de kaldıktan sonra 1921'de istanbul'a geldi. Geçimini sağlamak için kardeşleriyle birlikte bakkal dükkanı işletti. Daha sonra Beyazıt Medresesi'ne devam etti. Bu yıllarda medrese arkadaşı Mehmet Zahit (Kotku) "Efendi" ile birlikte Nakşibendi şeyhi Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi halifelerinden Tekirdağlı Şeyh Mustafa Feyzi "Efendi"ye (ö. ı 926) intisap etti. Beykoz ve Aksaray'da iki camide bir süre imamlık yaptı. Bu göreve daha sonra Yazıcı Baba ve Kefevi camilerinde devam etti. Soyadı kanunu çıkınca Bekkine soyadını aldı. Vazifesi 1939'da Zeyrek'teki Çivizadeümmü Gülsüm Camii'ne nakledildi. Bu camide on üç yıl hizmet yaptı. İkinci defa gittiği hacdan dönüşünde hastalandı ve 2 Kasım 1952'de vefat etti (Azamat, 1988: 365).

şekilde uygulanan laiklik politikalarının, bizzat iktidardaki CHP tarafından esnetilmesiyle, dini eğitimin ve cemaat ile tarikatlerin üzerindeki devlet baskısının azaltılmasıdır. Böylece dinin toplumsallaşması tekrar canlanmıştır. Öyle ki CHP'nin tek parti iktidarı dönemindeki son Başbakanı olan Şemsettin Günaltay dindar bir "*din alimi*" olması önemli bir sembolik anlam taşır.

CHP 1948 yılının şubat ayında ilkokullarda din dersinin okutulması ve İlahiyat Fakültesinin kurulmasını sağlayan yasayı TBMM'den geçirmiştir. Bu gelişmelerle başlayan süreç, 1949 yılında İmam-Hatip kurslarının açılmasına izin veren yasa ile devam etmiştir. Nihayet 1 Mart 1950 tarihinde, "*Türk büyüklerine ait türbelerin yeniden açılması için, tekke ve türbelerin kapatılmasına ait kanun*"da değişiklikler yapılarak 1925 yılında çıkarılan tekke ve zaviyelerin kapatılması kanunundan da "fedakarlık"ta bulunan CHP, bu gelişmelerle 6 ilkesi arasında yer alan laiklik görüşünde ciddi bir liberalleşme politikası izlemiştir (Karataş, 2014: 518). Nakşibendilik ve İskenderpaşa Cemaati, bu liberalleşmesinin etkisiyle, geleneksel tabanlarından başka yeni alanlarda da ilişkiler geliştirmiş, akademik ve bürokratik hayattan, üniversite öğrencileri arasından birçok kişi dergâhın informel ilişkiler dünyasına katılmıştır. Özellikle Kotku zamanında akademisyenler, bürokratlar ve üniversite öğrencilerinden oluşan cemaatin yeni çevresi, dergâhın geleneksel çevresinden büyük ölçüde ayrı tutulmaya çalışılarak, bu yeni çevrenin ihtiyaçlarını gözeten yeni söylemler geliştirilmiştir (Yaşar, 2005: 327). Özal kardeşlerin ve diğer İTÜ'lülerin üzerindeki İskenderpaşa etkisi düşünüldüğünde cemaatin geliştirdiği bu yeni söylemlerinin üniversite öğrencileri ve akademik çevrede karşılık bulduğu söylenebilir.

Turgut Özal'ın dindarlaşma sürecinde ikinci faktör, müridi olma yolunda ilerlediği tarikat olarak Nakşibendiliğin yapısal özellikleriyle kendisi arasındaki güçlü uyumdur. Daha açık bir ifadeyle, Turgut Özal'ın dışa dönük sosyal kimliği ve sosyalizasyon süreçlerinde biriktirmeye önem addettiği toplumsal sermayesi ile Nakşiliğin bireyi muhatap alan disiplin yöntemlerinden "halvet der encümen" benzer bir toplumsallığa gönderme yapar. Toplum içinde inziva anlamına gelen "halvet der encümen ilkesi", mistik tecrübenin yaygın bir özelliği olan münzevi yaşamı reddeder. Nakşibendiliğe göre, Allah'a daha fazla bağlanmak amacıyla inzivaya çekilmek, kendi başına bir amaç haline dönüşerek, nefsin daha fazla yüceltilmesiyle sonuçlanma riski

taşır. Bu yüzden inzivaya çekilmek yerine insan, toplum içinde kalarak, toplumsal hayata aktif olarak katılarak, bu hayatta rol alarak, nefsini terbiye etmelidir. Bu bağlamda Nakşibendilik, bu ilke vasıtasıyla diğer tasavvuf ekollerinin paylaştıkları içe dönük aydınlanma yöntemlerini, dışa dönük toplumsallıkla ve mücadelecilikle birleştirmeyi başarmış, böylece mistik geleneğin içe dönük maneviyatçılığının bizzat amaç haline gelerek bireyi içinde yaşadığı topluma ve çevresine yabancılaştırmasının önüne geçmeye çalışmıştır (Yaşar, 2005: 325).

Turgut Özal'ın bağlı bulunduğu Nakşilik, toplumsal alanı oluşturan diğer parçalar gibi önemli bir parça olan siyaset faaliyetini de yadırgamaz. Zaten bu durum cemaatin seküler hayata dair yaptığı politik-aktüel yayımcılık faaliyetleriyle uyumludur ve de aynı amacı taşır: "*Toplumsal, siyasal ve kültürel alanda söz ve iddia sahibi olabilmek*." Yayıncılıkla, kültür alanında, "*İslam ve Sanat" ,* kadınlara yönelik olarak *"İslam ve Kadın ve Aile",* çocuklara yönelik olarak "*Gülçocuk",* sağlık ve bilimle ilgili konularda "*Panzehir"* gibi dergiler İskenderpaşa Cemaatinin veya Nakşibendiliğin dünyevi ve toplumsalla olan ilgisini ortaya koymaktadır. Diğer yandan vakıflaşma konusunda da geri kalmayan cemaat, "*Hakyol Vakfı", "Sağlık Vakfı", "İlim Kültür ve Sanat Vakfı"* gibi örgütlenmelerle, toplumsal hayatın da önemli bir aktörü olma yolunda ilerlemiştir. Tüm bunlara ilaveten, şirketleşerek holding boyutuna da erişen cemaate ait "*Server Holding*" Nakşiliğin, seküler alandaki sermaye yönetişim hacmi konusunda da fikir sunmaktadır (Yaşar, 2005: 336-339).

Toparlanacak olunursa, Turgut Özal'ın habitusunun önemli bir bileşeni olan dindarlığının oluşumunda üniversite yıllarında edinmeye başladığı toplumsal sermayesinin etkisi büyüktür. Özal bu sermayesi sayesinde, öğrenci derneklerine, dönemin milliyetçi muhafazakâr ve liberal aydınlarına erişim sağlamış, Nakşibendilik ile de İTÜ'deki ağları vesilesiyle hemhal olmuştur. Bununla birlikte, sadece Turgut Özal için değil, onun kuşağındaki İTÜ'lü diğer genç mühendis adayları için cevaplanması gereken birbiriyle bağlantılı iki önemli soru tam da bu bağlamda ortaya çıkmaktadır: İlki, dindar ve milliyetçi bir sosyalizasyon sürecini üniversite çağlarında içselleştiren İTÜ'lü genç mühendis adaylarında bunu sağlayan bir ortak payda var mıdır? Varsa bu nedir? İkinci olarak, benzer açılardan hayata bakan, çalışmada ismen yer verilen İTÜ'lü mühendis adayı gençlerin, sağ politik fikriyata meyletmelerinde İstanbul Teknik Üniversitesi'nden kaynaklı yapısal bir unsur veya unsurlar var mıdır?

Varsa bu/bunlar nedir/nelerdir? Bu soruların cevabı için Pierre Bourdieu'nun "Sınıfsal Habitus" ve "Doxa" kavramları önem arz eder.

1.1.5.3.2 Sınıfsal Habitus ve İTÜ'nün "Doxa"sı: "Teknisyen Muhafazakâr Mühendisler"

Bir üst başlıkta son değinilen iki soruya cevap olarak sınıfsal habitustan başlanıldığında, genç mühendis adaylarının İTÜ'de bir araya gelip, benzer sosyalleşme süreçleri göstermeleri ve dayanışmalarının altında aynı "*sınıfsal habitus*"a sahip olmaları yatar. Bourdieu bu kavramı, benzer sosyoekonomik statüye sahip bir grup insanın yaşam koşullarının aynılığı durumunda bu kimselerin kısmen aynı habitusa sahip olduklarını anlatmak için kullanır (Jourdain, Naulin, 2016: 43). Belirli bir sınıfın üyeleri belirli sınıflama, değerlendirme, yargı, algı ve davranış biçimlerini paylaşırlar. Bu sınıfsal ve bireysel algılar, seçimler ve davranışlar arasındaki ara süreçler de "*sınıfsal habitus"*u (yani, aynı sınıfa ait habitusların yapısal eğilimlerini) oluşturur. Bir anlamda, "*sınıfsal habitus"* benzer konumu paylaşanların kolektif bilincine karşılık gelir, zira o bireylerin dünyayı benzer biçimde sunmaları ve belirli bir tarzda sınıflama yapmaları, seçmeleri, değerlendirmeleri ve davranmalarını mümkün kılan bilişsel ve duygusal bir rehber sağlar (Turner, 1991: 517).

Turgut Özal'ın İTÜ'de üniversite yıllarını beraber geçirdiği kardeşi Korkut Özal, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Recai Kutan, İdris Yamantürk[61], gibi Anadolu'nun farklı şehirlerinden gelen ve kahir ekseriyeti muhafazakâr memur orta sınıf ailelere mensup olan bu isimlerin benzer sosyoekonomik statüde olmaları ayrıca İTÜ'de o yıllardaki yatılı eğitim sistemi bu sınıfsal habitusu üreten ve güçlendiren faktörlerdir.

İkinci soruya cevap olarak ise Turgut Özal ve yakın çevresindeki İTÜ'lü genç mühendis adayların siyasi ve sosyal meselelere yaklaşımlarında benzer muhafazakâr tutum, değerlendirme, yargı ve davranış biçimleri geliştirmesinde bu ortak sınıfsal habitusun etkisinden başka, bu sınıfsal habitusun hareket imkânı bulduğu akademik alanı düşünmek lazımdır. Ayrıca bu akademik alanın, o dönemdeki niteliğini de tasvir etmek önemlidir.

[61] Yamantürk anılan isimler arasında İTÜ sonrasında özel sektörde kariyer yapmayı tercih eden tek kişidir. GÜRİŞ Holdingin kurucusu olacaktır.

Bu akademik alanın tasviri için Bourdieu'nün alan kavramı elverişli bir teorik alt yapı sunar. Bourdieu alan kuramı çözümlemesi ile yapıyı, bireyden önde tutarak, alanları iş bölümünün artmasına bağlı olarak toplumsal dünyanın artan farklılaşma süreci sayesinde, "toplumsal hayatın çevrelerinin özerkleşmesi" olarak tanımlamaktadır (Jourdain, Naulin, 2016: 123). Bourdieu eğitim alanı, din alanı, felsefe alanı, siyaset alanı gibi farklı alanların varlığından söz ederek hepsinde ortak olan "şey" olarak "mücadele"den bahseder. Bourdieu alana yeni giren ile alanın özgül sermayesi üzerinde hegemonyası olan baskın sınıf arasında sermayenin tanımı ve dağıtım tekeli noktasında devamlı bir mücadele olduğunu ifade eder (Kaya, 2007: 400-401).

Bourdieu'nün alan teorisi içerisinde mücadele kavramı o denli belirleyicidir ki alandaki tüm failler belli olan o mücadele formu içinde hareket ederler. Hem alanda daha önceden yer alan aktörler hem de alana sonradan katılanlar, alanın mücadeleye değer bir şey olduğuna dair ortak-zımni bir kabule sahiptirler. Alan'a içkin ve dillendirilmeyen bu ortak kabulü Bourdieu "*doxa"* olarak tanımlar. Doxa, alandaki güç ilişkilerinin görünmez hale gelmesinde ve mevcut düzenin devam etmesinde doğrudan etkilidir (Swartz, 2011: 177).

Bourideu'nun alan kavramını akademik bir alan olarak İTÜ üzerinden düşündüğümüzde, Turgut Özal ve onun kuşağındaki mühendis adaylarının mesleki habituslarının oluşumuna dair önemli çözümlemeler elde edilebilir. Zira Turgut Özal ve yakın çevresindeki arkadaşlarının okuduğu İTÜ ilk kez 1934 yılında Makine ve Elektrik Fakülteleri adıyla kurulmuş olsa da İnşaat, Mimarlık, Makine ve Elektrik Elektronik fakültelerinin 1944 yılında açılmasıyla İstanbul Teknik Üniversitesi adını almıştır.[62] Bu durum İTÜ'nün kendine has kurum teamülleri, siyasi duruş veya mesleki çıktı gibi meselelerde kolektif bir hafızanın henüz oluşmadığını gösterir. Bu savı biraz daha detaylandırabilmek için mukayeseye ihtiyaç vardır. Bu mukayese için Ankara'da bulunan Siyasal Bilgiler Fakültesi önemli bir hareket noktası olabilir.

[62] İstanbul Teknik Üniversitesi'nin detaylı tarihçesi için bknz. http://www.itu.edu.tr/itu-hakkinda/genel/tarihce

Turgut Özal'ın eğitimine başladığı 1945 yılında İTÜ, aynı yıllarda İstanbul'dan Ankara'ya henüz taşınmış olan, İstanbul'daki kuruluş tarihi ise 1859 olan Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne kıyasla bir akademik alan olarak henüz geleneğini tam oluşturmamış, özgül ve baskın bir entelektüel sermayeyi henüz akademik kadro ve öğrenci bağlamında süreklilikle üretemeyen bir üniversite görünümündedir. Bu yüzden, Turgut Özal ve onunla benzer habitusa sahip Anadolu'nun farklı şehirlerinden gelen muhafazakâr orta sınıfların, geldikleri akademik alanda, düşünsel anlamda kendilerini etkileyerek, onların üzerinde entelektüel bir hegemonya kurabilecek, sembolik sermayesi yüksek, baskın sınıf veya sınıflar olmaması, bu muhafazakâr orta sınıfın geldikleri akademik alanın sosyopolitik ve düşünsel anlamda kurucu sınıfı olmalarını sağlamıştır.

Başka bir anlatımla, Bourdieu'nün doxa kavramı üzerinden duruma bakıldığında, İTÜ'nün akademik alanına yeni dahil olan mühendis adayları, alanda baskın başka bir grupla ve kendilerinin kültürel dünyalarının yeniden üretimini sağlayan mevcut bir *doxa* (sabit kanaat veya oyunun yerleşik, içselleştirilmiş kuralları) ile karşılaşmamış görünmektedirler. Bu sebeple alanda, alanın doxa'sını içselleştirmiş baskın herhangi bir grup olmadığı için onlarla mücadele edecek yeni stratejiler üretmek yerine, kurucu sınıf pozisyonuna uygun, sınıfsal habitusları ekseninde sağ ve muhafazakâr sosyo-politik kanaat üretimi, pratikleri ve hatta eylemselliklerinde bulunmuşlardır.

İTÜ'nün yerleşik bir doxa'ya sahip olmamasının öğrenciler nezdindeki somut çıktısını daha iyi çözümlemek adına Siyasal Bilgiler Fakültesi ile olan kıyası biraz daha derinleştirilmelidir. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin "*doxa*"sı, Osmanlı İmpratorluğu'nun son 200 yılına uzanan "*Modernleşme ve Batılılaşma* " süreci ile yakından ilgilidir. Bu süreç ise Tanzimat dönemiyle başlamış ve başlangıcından itibaren devlet aygıtının bütün refleks ve girişimlerinde başlıca iki amaç izlenmiştir. Amaçlardan biri, devlet örgütünü, yönetim ve yöntemlerini, Batılı anlamda yenileştirerek, devletin işleyişini ve bürokrasisini sistemleştirmek; diğeri ise kurulan bu yeni yönetim mekanizmasını bilgi ve beceriklilikle işletecek ehil, bürokrat ve devlet adamları yetiştirmekti (Serin, 1984: 9-11). Bu sebeple Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde, bu "*doxa*"ya uygun batılı, pozitivist, dolayısıyla daha seküler bir temel üzerine kurduğu eğitim sistemi doğrultusunda bir felsefesinin olduğu; ancak İTÜ'nün

ise büyük ölçüde yeni kurulmuş olmasından kaynaklı böylesi bir felsefi gelenekten görece uzak, önceliği Türkiye'nin 1940'ların ortasından itibaren artarak devam eden imar ihtiyacı ve yapı işleri ile ilgilenen, siyasi düşünceyi üniversite müfredatında teorik olarak değil, yetiştirdiği mühendis adayı öğrencilerinin sahada tecrübe ettiği bir üniversite olması hasebiyle, yerleşik bir "doxa"sının en azından 1940'ların sonunda henüz gelişmediği söylenebilir. İTÜ'nün yerleşik bir "doxa"ya sahip olmaması ve Turgut Özal ile arkadaşlarının kontrolünde olan "İTÜ Talebe Birliği" haricinde öğrenci örgütlülüğünün zayıflığı ve yoksunluğu, genç mühendis adaylarının sınıfsal habitusunun, bulundukları akademik alanın kurucu kimliği/değeri olmasını sağlamıştır. Bu sınıfsal habitusun görünür olduğu/pekiştiği önemli tarihsel eşiklerden birisi ise Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze törenidir denebilir.

1.1.5.3.3 Sınıfsal Habitus'un Eylem Hali: Mareşal Fevzi Çakmak'ın Cenaze Töreni

"Ölen insan yakın tarihimizin bir fazilet numunesi, bir kahramanlık ve feragat örneği olsun, yıllardan beri onu kitaplarımızın en nadide sayfalarında, odalarımızın ve salonlarımızın en mutena köşelerinde canlı bir tarih gibi okuyalım da sonra aynı insana, bir milli kahramana memleket çapında, tarih ölçüsünde o adama, ölümünde kendisine bir milli matem gününün çok görüldüğüne şahit olalım. Kayıtsızlığın ve alakasızlığın bu derecesi için yüksek tahsil gençliğinin alakalılara kemal-i ciddiyetle sunulacak teessüf ve teessürleri vardır. Çok şükür ki her Türk matemini tutmaktadır (Akşam, 11 Nisan 1950, s. 2)."

Epigraf olarak üstte yer alan bildiri İTÜ Talebe Birliğinin de dahil olduğu Yüksek Okullar Talebe Birliği'nin Fevzi Çakmak'ın vefatına istinaden bilhassa radyo kanalları vasıtasıyla devlet erkanının, mareşalin vefatına saygı göstermediğini düşünmeleri üzerine kaleme alınmış bir bildiridir. Turgut Özal'ın 1945 tarihinde başlayıp 1950 yılının yazında bitirdiği üniversite yıllarının sonuna doğru, Kurtuluş Savaşının önemli kumandanlarından ve ilk Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak 10 Nisan 1950 tarihinde vefat etmiştir. Mareşalin 12 Nisan 1950'deki cenaze töreni, Turgut Özal ve İTÜ'lü diğer arkadaşları için deyim yerindeyse infial bir ruh haline sebep olmuştur. Bu ruh halinin altında İTÜ yıllarında güçlenen sınıfsal habitusun ve CHP karşıtı muhalif, muhafazakâr kimliğin eylem halini görmek mümkündür.

Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreni ve sonrasında büyük bir protesto gerçekleşmiştir. Bu tören, genç cumhuriyetin o tarihe kadar gerçekleşen en kalabalık kitle hareketi olmuştur. Şüphesiz bu kitle hareketinin yükselen hararetinde 14 Mayıs 1950 genel seçimlerine dört hafta kala CHP ve İsmet İnönü'ye karşı oluşan toplumsal muhalefetin etkisi vardır. Bu etkinin dışa vurumunda İTÜ'lü mühendislerin üniversite hayatları boyunca edindikleri veya geliştirdikleri milliyetçi-muhafazakâr kimliğin izlerini seçmek mümkündür. 12 Nisan 1950'de İstanbul'un caddelerini ve meydanlarını dolduran kalabalıklar, seçimde iktidarın el değiştireceğini adeta bir habercisi olmuştur. O günlerde İTÜ öğrencisi olan Recai Kutan, Fevzi Çakmak'ın ölüm haberini nasıl aldıklarını ve hemen ardından baş gösteren olaylardaki reflekslerini şöyle anlatmıştır:

"*Biz bir gün akşamüstüne doğru İTÜ Talebe Yurdundaydık. Radyo'da anons edildi. Eski Genelkurmay Başkanı Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak vefat etti diye. Dolayısıyla ben de dahil, Turgut Bey, kardeşi de büyük ölçüde üzüldük. Tabi o dönemde biliyorduk ki Fevzi Çakmak ile İsmet İnönü arasında tam bir çatışma var. Mesela emekli etti onu.*[63] *Vefat haberinden az sonra İstanbul Radyosu'nda tam sanki düğün havaları gibi müzik yayınları yapılmaya başlandı. Bu durum talebede bir organizasyon dahi olmadan öylesine büyük bir reaksiyon meydana getirdi ki herkes Taksim'e doğru Gümüşsuyu'ndan hareket etti. Aynı şekilde İstanbul Üniversitesi'nden de talebeler bir süre sonra Taksim'de toplandılar ve gruplar halinde, Harbiye'deki İstanbul Radyosuna doğru yürüyüşe geçildi. Polis hemen tedbir aldı. Arbede çıktı ve hareketimiz büyük ölçüde tel'in edildi. Ertesi gün Beyazıt Camii'nden Mareşal Çakmak'ın cenazesinin kalkması söz konusu idi. O zaman bütün İTÜ öğrencisi, yani çok az bazı istisnalar hariç olmak üzere, hepimiz Beyazıt Meydanı'nda toplandık. Ve o dönem hatırlayacaksınız Türkçe ezan okunuyordu. Fakat minareye iki tane müezzin çıktı baktık ki minarenin birinden "Allahuekber"diye "Ezan-ı Muhammedi" okunmaya başlandı. 20 yaşına kadar camilerde arapça ezan okunduğunu duymamışım. Tabi o kadar etki yaptı ki bana ağlamaya başladım. Derken bir müddet sonra namaz kılındı. Bir baktık*, Mareşalin *naaşı askerlerin omzunda, en önde de top arabası görünüyor. Mareşalin naaşı oraya götürülüp konulacak. Kordiplomatlar da*

[63] Recai Kutan ile yapılan mülakatta verilen bu bilginin eksik olduğu ifade edilmelidir. Çünkü Çakmak her ne kadar 1944 yılında İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde emekli olmuş olsa da, bu emeklilik yaş haddinden zorunlu bir emekliliktir. Kutan'ın öne sürdüğü gibi Çakmak'ın emekliliği İnönü ile ilgili kişisel bir ilişkiye dayanmamaktadır.

gelmiş. O dönemde böyle yüksek siyah şapkalılar vardı. Tabutun altında onlar var işte… Birdenbire öğrenciler olarak öne atıldık. Askerin elinden tabutu almak için ve aldık. Top arabasına doğru on binlerce öğrenci naaş omzumuzda yürüdük… (Recai Kutan ile Görüşme: 9 Ekim 2017)*"*

Kutan'ın, Özallarla birlikte öğrencilik yıllarında, dini duyguları üzerinden mobilize oldukları bu cenaze töreni söylemini, Korkut Özal ile daha önce yapılan başka bir mülakat doğrulamaktadır. Korkut Özal Mehmet Ali Birand ile yaptığı söyleşi de şunları dile getirmiştir: *Talebelik zamanlarımızda en büyük olayımız ağabeyimin, benim, onu hiç unutamam, Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreniydi. Onun ölümünden sonra İstanbul'da çok önemli olaylar oldu. Bütün İstanbul ayaktaydı, yani o olayları biz organize ettik. Talebeler olarak. Yani orada çok vukuatlarımız oldu. Bir sürü arkadaşımız tutuklandı, içeri atıldı. Mezuniyeti kazanamayanlar oldu* (Birand, Yalçın, 2001: 21).

Recai Kutan ve Korkut Özal'ın bu ifadelerini sınamak için dönemin aktüel kaynakları referans alınarak yapılmış akademik çalışmalara bakıldığında da bu hatıratlarla paralel gelişmelerin yaşandığı ifade edilmelidir. Dr. Hacı Veli Gök'ün Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde yayımlanan, "*Mareşal Fevzi Çakmak'ın Vefatının Türk Basınına Yansıması ve Radyoevi Hadisesi*" başlıklı makalesinde Kutan ve Özal'ın dile getirdiği İTÜ'lü öğrencilerin eylemselliği doğrudan alıntılanabilir:

"*…Öğrenciler radyoların, Mareşal'in ölüm haberinin alınmış olmasına rağmen normal yayın akışına devam etmelerini cenazeye saygısızlık olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Hükûmetin, Çakmak'ın vefatına gerekli önem ve hassasiyeti göstermemiş olduğu iddiası ile gösteriler düzenlemişlerdir. Çakmak'ın cenazesi, 12 Nisan saat 09.00'da vefat ettiği hastaneden getirildiği Nişantaşı'ndaki Subay Apartmanı'ndan alınarak, tekbirler ve salavatlar eşliğinde Beyazıt Meydanı'na getirilmiştir. Nişantaşı'ndan Beyazıt'a kadar mağaza ve dükkânlar kepenklerini indirmişler ayrıca bayraklar da yarıya indirilmiştir. Çakmak'ın cenaze töreninde bulunmak üzere İngiliz, Yunan, Pakistan ve Hindistan Büyükelçileri de İstanbul'a gelmişlerdir. Daha önce radyo yayınları ile alakalı öğrencilerin yapmış olduğu protesto gösterileri etkili olmuş olacak ki cenaze töreni esnasında ve Çakmak'ın naaşı toprağa verilinceye kadar İstanbul ve Ankara radyoları yayınlarına ara verme kararı*

almışlardır. Mareşal'in cenaze töreni öncesinde, yapılacak tören en ince ayrıntısına kadar planlanmış olmasına rağmen işler, planlanan şekliyle ilerlememiştir. Çakmak'ın cenaze namazı, Beyazıt Camii'nde büyük bir katılımla kılınmıştır. Burada bulunanların sayısı, 250-300 bin civarındadır. Planlamaya göre namazın ardından cenaze, Beyazıt Cami avlusunun arka kapısından alınarak top arabasına konulacaktır. Bu bağlamda protokol heyeti, cenazenin getirilmesini beklerken namaz biter bitmez öğrenci toplulukları Çakmak'ın cenazesini Eyüp'e götürmek üzere omuzlayarak Beyazıt Cami'sinin yan kapısından çıkarmışlardır. Bu nedenle, günler öncesinden planlanan cenaze merasimi yapılamamıştır (Gök, 2021: 130-135)."

Recai Kutan ve Korkut Özal'ın bu cenaze töreni söylemleri, genç İTÜ'lülerin var oldukları akademik alandaki baskın sosyo-politik konumlarına kamusal görünürlük kazandırarak, benzer hayat tarzlarını nasıl birlikte tecrübe ettiklerinin önemli bir göstergesidir.

İKİNCİ BÖLÜM

"KALKINMACI BÜROKRAT"IN 1950'LERİ: ELEKTRİK İŞLERİ ETÜD İDARESİ YILLARI (1950-1965)

Haziran 1950'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nden (İTÜ) mezun olan Turgut Özal, profesyonel meslek hayatına 28 Ağustos 1950 tarihinde Elektrik İşleri Etüd İdaresi Proje Dairesinde (EİEİ) Elektrik Yüksek Mühendisi unvanıyla başladı. Özal'ın EİEİ mesaisi, askerlik görevinde geçirdiği bir buçuk yıl[64] dahil olmak üzere yaklaşık on beş sene sürdü. Bu kurum aynı zamanda Turgut Özal'ın siyasete atılıncaya kadar geçen meslek hayatı boyunca geldiği makamlar ve ortaya koyduğu çalışmalarda "*Elektrik Yüksek Mühendisi*" unvanını ilk kullandığı kurum olmuştur (Özdemir, 2014: 39).

2.1. Demokrat Parti ve Kalkınmacı Bürokrasi: "İdeal Tipoloji" Olarak Bürokrat Özal

Özal'ın EİEİ'de mühendis olarak göreve başladığı 1950 senesi aynı zamanda Türkiye'nin henüz dört yılını geride bıraktığı çok partili siyasi hayat geçmişinde önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerle birlikte CHP'nin 27 yıllık tek parti iktidarı sona ermiş ve Demokrat Parti kurulduğu tarihten dört sene sonra iktidara gelmiştir. Dolayısıyla Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılından, iktidardan uzaklaştırıldığı 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar geçen 10 yıllık süreçte Elektrik İşleri Etüd İdaresinde görevli olan Turgut Özal'ın her şeyden önce Demokrat Parti hükümetlerinin bir bürokratı olarak çalıştığını akılda tutmak gerekir. Dolayısıyla Demokrat Parti iktidarının başında henüz yirmi üç yaşını sürmekte olan genç mühendisin bürokratik hayatı ve siyasi habitusunun biçimlenmesinde on yıllık Demokrat Parti iktidarının birikimi göz önünde bulundurulmalıdır.

[64] Turgut Özal askerliğini 22 Ocak 1960 - 1 Eylül 1961 arasında uzun dönem yedek subay olarak yapmış (Erten, 1967: 19) ve silah altında olduğu süre zarfında askeri bir eğitim almaktan ziyade kamuya, ODTÜ, Ordonat Okulu ve DPT'de çalışmak suretiyle bir nevi sosyal hizmet sunmuştur (Birand, Yalçın, 2001: 29).

Demokrat Parti dönemi politikalarının, bir bürokrat olarak Özal'ın mesleki habitusunu nasıl biçimlendirdiğini tartışmadan evvel, partinin kuruluş söylemindeki siyasi ve ekonomik liberalizm ile din hürriyeti temelinde kurgulanan laiklik anlayışının, Turgut Özal'ın hali hazırda İTÜ yıllarında içselleştirmeye başladığı liberal ve dindar kültürel sermayesiyle örtüşen ortak paydalar olduğu belirtilmelidir. Özal'ın DP aidiyetinin altında bu ortak kimliğin etkisi olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Demokrat Parti'nin parti programında, laikliğin "din aleyhtarlığı" şeklindeki "yanlış tefsir"i reddedilmiş, programda "*din hürriyetini insanların diğer mukaddes haklarından biri olarak tanır*" ifadesine yer verilmiştir. "*Din eğitimi verilmesi*" ve "*din adamı yetiştirilmesi için, uzmanların hazırlayacağı bir program doğrultusunda, üniversite içinde özerk bir ilahiyat fakültesi ve benzeri kurumların kurulması*" da parti programında öngörülmüştür (Albayrak: 2004: 70).

Bir önceki bölümde değinilen, Özal'ın İTÜ'deki yılları hatıra getirildiğinde, kendisinin İstanbul Üniversitesi'nden tasfiye edilen hocalardan aldığı dini eğitimler ve namaz gibi dini ritüelleri, üniversite içerisinde arkadaşlarıyla gizlice gerçekleştirdiği anımsanacaktır. Dolayısıyla Demokrat Parti'nin iktidara gelişinden itibaren İslam'a kamusal bir görünürlük kazandırma ve kurumsal eğitim hayatı içinde ona yer verme çabasının Özal için, üniversite yıllarındaki kendi deneyimlerine kıyasla, kıymeti malum olan gelişmelerdir.

Diğer yandan Demokrat Parti'nin siyasi ve ekonomik liberalizm söylemini, Başbakan Adnan Menderes'in 22 Mayıs 1950'de, partisinin seçimi kazandıktan sonra mecliste okuduğu ilk hükümet programından seçmek mümkündür: Menderes, Demokrat Parti'den önce iktidar olan CHP iktidarlarını merkeziyetçi politikalar izlemekle suçlamış, bu politikalar kendisine göre başarısızlıkla sonuçlandığı için "*Zamanla müdahaleci, kapitalist, bürokratik, inhisarcı (tekelci) bir devlet tipi ortaya çıkmıştır. Bu tip devlet; masrafları mütemadiyen artırarak memleketi borçlandırma yoluna sokmuş ve üretim hayatını kısırlaştırarak Türkiye'nin iktisadi kaynaklarının gelişmesine engel olmuştur. Bu sebeple Demokrat Parti 'Hususi teşebbüsün kendini hukuki ve fiili emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek' ilkesini amaç edinecektir."* Bu minvalde Menderes,

"*yabancı teşebbüsün sermaye ve tekniğinin geniş ölçüde şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek gerektiğini*" vurgulamıştır (Albayrak, 2004: 65-184).

Demokrat Parti'nin iktidara gelmeden önce programında yer verdiği bu siyasi ve iktisadi liberal söylem, liberalizmin ile kısmen üniversite yıllarında Ali Fuad Başgil vesilesiyle tanışan Özal için pek de yabancı düşünceler değildi. Dolayısıyla Demokrat Parti ve Özal arasındaki bu fikri örtüşme, Özal'ın Demokrat Parti politikalarına olumlu yaklaşmasını sağlamıştır. Ayrıca Demokrat Parti'nin parti programında belirttiği, iktidarında ise ancak bir miktarını gerçekleştirebildiği, "*kamu yönetimindeki yeni liberal politikalar*"ı o süreçlerde Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde tecrübe eden Turgut Özal, bu sayede Demokrat Parti döneminin kalkınmacı bürokrasi anlayışını da detaylı bir şekilde hem tanıma fırsatı bulmuş hem de bu anlayışın sahadaki teknisyeni olmuştur.

Demokrat Parti'nin Türkiye'nin kamu yönetimine dair bakış açısını ve bu alandaki reform fikrini, parti programının 20 ve 25. Maddeleri arasında bulmak mümkündür: Yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılmasından yana olduğunu belirten siyasi parti, ayrıca bu yönetimler için beşer yıllık kalkınma planlarının yapılacağını vaat etmiştir. Kamu yönetimi ve bürokraside bütün birimlerin "*siyasi etkiler dışında tutulması*" ve "*uzmanlarca plan ve programlar hazırlanarak memurlar ve sorunları üzerinde dikkatle durulacağı*" da programda belirtilmiştir. Ayrıca "*kamu hizmetlerinin hızlandırılması*" da Demokrat Parti'nin önemli vaatlerinden birisidir (Albayrak, 2004: 66).

Bir önceki bölümde, Turgut Özal'ın üniversite hayatının başladığı 1945 sonrasındaki döneme dair, küresel ve ulusal ölçekte Birleşik Devletlerin Türkiye üzerindeki tesiri iki başlık altında incelenmişti. Kamu yönetimi alanı da bu durumdan azade değildi ve 1940'ların sonundan itibaren Amerikan tesiri hissedilmeye başlayacaktı. 1949'da hükümette son yılını süren CHP'nin, 1946'da çok partili dönemdeki iktidarından başlamak suretiyle Türkiye, Birleşik Devletler eksenindeki konumlanma sürecine, 1950'den itibaren iktidardaki Demokrat Parti ile devam edecekti. Kamu yönetimi alanını da kapsayan bu tesir, hızlanarak, Türkiye'nin kamu yönetimi rejimindeki Birleşik Devletler ve Batı etkisi kendisini hissettirecektir. Demokrat Parti'nin parti programında da öncelik verileceği belirtilen, "*kamu*

yönetiminde yabancı uzman görüşleri" ve bu görüşler doğrultusunda hazırlanan raporlarla bürokrasi alanı tanzim edilecektir. Özal'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi bünyesinde, kamu hizmetinde bulunduğu 1950'ler, Türk Kamu Yönetimi'nin reformize edilmesi amacıyla, yabancı heyet ve uzmanlar tarafından hazırlanan raporlara şahitlik edilen bir on yıl olmuştur.

Raporlar CHP'nin tek parti iktidarının son yılı olan 1949 yılında dolaşıma girmeye başlamıştır. Bu yılda "*Türkiye: Ekonomik Bir Değerlendirme*" başlığı ile "Thornburg Raporu" ve "*Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Hakkında Rapor*" başlığı ile "*Neumark Raporu*" yayımlanmıştır. Aynı yıl Türkiye'nin iktisadi kalkınmasını gerçekleştirecek olan malî politikayı ve idarî mekanizmayı incelemek amacıyla çalışmaya başlayan Dünya Bankası (DB) heyetinin, 1949'da başlayıp 1951'de tamamladığı, "*Kalkınma Planı İçin Tahlil ve Tavsiyeler*" başlıklı "Barker Misyonu Raporu" A.B.D'li uzmanlar tarafından kaleme alınmıştır. 1951 yılının diğer bir çalışması ise Türkiye'nin malî yönetim yapısını inceleyen "*Martin-Cush Raporu*"dur. 1952 tarihli "*Leimgruber Raporu*" ve 1959 yılında "*Türkiye'de Devlet Personeli Hakkında Bir Araştırma*" başlığıyla yürütülen "*Maurice Chailloux-Dantel Raporu*" da Demokrat Parti döneminde, kamu politikalarına katkıda bulunan idarî reform araştırmaları olmuşlardır (Keskin, 2016: 21). Toplamda yedi adet olan bu raporları kaleme alanlar ve raporların detaylarına eğilmek, Turgut Özal'ın bürokrasiye dahil olduğu 1950 yılından itibaren Türk Kamu Yönetimi'nin yaşadığı kabuk değişimini ve Özal'ın bu değişimden nasıl etkilendiğini anlamada önemli olacaktır.

Birleşik Devletler'de faaliyet gösteren "Yirminci Asır Vakfı" tarafından 1949 yılında hazırlanan "*Turkey: An Economic Appraisal*" başlıklı rapordan başlayacak olunduğunda, raporun Soğuk Savaş Döneminde A.B.D.'nin yönettiği yeni dünya düzeninin bir parçası olarak ortaya çıktığı ifade edilmelidir. Rapor, A.B.D. Dışişleri Bakanlığı Petrol Danışmanı Max Weston Thornburg'un başında bulunduğu bir ekip tarafından hazırlanmıştır. Yirminci Asır Vakfı bu raporu hazırlamaktaki amacını "*Türkiye'ye yapılması imkân dahilinde olan her türlü Amerikan yardımı için düşünsel zemin sağlamak*" olarak açıklamıştır. Raporun fikri yönden bu misyoner amacı bile aslında Birleşik Devletlerin Soğuk Savaş sürecindeki cephesini genişletme ve bayraktarlığını yaptığı kapitalizm ile birlikte mevzi kazanmasındaki mahirliğini göstermektedir. Bu raporda, Türkiye ekonomisi ve malî sistemi, tarım sektörü,

madenleri ve enerji kaynakları, ulaştırma politikası ve benzeri konular ele alınmış ve son bölümde politika önerileri sıralanmıştır. Türkiye'nin devletçilik politikasını eleştiren ve sanayileşme hareketinin baştan sona yanlışlarla dolu olduğunu bildiren rapor, sert bir dille yazılmış ve devlet müdahalesinin sınırlandırılmasını, Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin (KİT) özelleştirilmesini, karayollarına öncelik verilmesini, ekonominin serbestleştirilerek özel sektörün geliştirilmesini, Türk meslek örgütlerinin kurulmasını, Türk kamu yönetimi üzerinde Alman ve Sovyet etkilerinin azaltılarak Birleşik Devletler etkisinin artırılmasını ve Türkiye'nin kalkınma arayışlarında A.B.D'li uzmanlardan ve iş adamlarından yararlanılmasını tavsiye etmektedir (Keskin, 2016: 521-522).

1949 yılındaki ikinci rapor ise İstanbul Üniversitesi Profesörü olan "Fritz Neumark Raporu"dur. Kariyerinde İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Profesörlüğü ve Frankfurt Üniversitesi Rektörlüğü bulunan Neumark'ın, Türkiye'de başbakanlığın isteği üzerine 1949 yılında sunduğu "*Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Esasları Hakkında Rapor*" adlı rapor bu dönemde yapılan çalışmalar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Zira raporda, yönetimde reformu gerektiren nedenler üzerinde durulmakta; bu nedenler arasında "*memurların kamudaki dengesiz dağılımı*", "*örgütlenme eksiklikleri*", "*yönetmeliklerdeki bozukluklar*" ve "*denetim yöntemlerinin yetersizliği*"nden bahsedilmektedir. Ayrıca "*yönetsel işlem ve usullerin basitleştirilmesi*", "*devletin iktisadi, mali işlerine açıklık getirilmesi*" ve "*memur sayısının fazlalığı*" üzerinde durularak, sorunlar ile ilgili çeşitli önerilerde bulunulmuştur (Acar, Sevinç, 2005: 25). Önerilerin, "*devlet ve kamu hizmetlerini sınırlandırılması ve kamu çalışanlarının azaltılması*" yönünde klasik liberalizm perpektifli öneriler, dönemin Türk kamu yönetiminin Amerikan politikaları doğrultusunda biçimlendirmek istendiğini göstermektedir.

Bu yedi rapor arasında üçüncü sırada ve oldukça önemli bir rapor olarak; ayrıca bir "heyet raporu" da sayılabilecek olan *"Barker Misyonu Raporu"* gelmektedir. Rapor on dört A.B.D.'li uzmandan oluşan bir heyet tarafından hazırlanmış ve heyet 1949 Temmuz'undan 1951'e kadar yaklaşık bir buçuk yıl Türkiye'de kalmıştır. Süreç 1949 yılı Temmuz ayında CHP iktidarınca başlatılmış, 1950'de iş başına gelen Demokrat Parti hükümetiyle sürdürülmüş ve sonunda ortaya kapsamlı bir rapor çıkmıştır. Raporda, kamu politikası (ekonomi, eğitim, tarım, sağlık,

sanayi, madencilik, ulaşım ve benzeri alanlarda) kamu yönetimi; kamu maliyesi; uluslararası ilişkiler; kalkınma gibi birçok başlık, detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu konularda öneriler sunulmuştur. Raporda A.B.D.'li heyet Türkiye'ye, "devlet örgütlenmesi", "iş bölümü", "merkezi yönetim - yerel yönetim ilişkisi" ve "kamu personel rejimi" konularında reformlar önermiştir. Bu minvalde, Barker raporunda Thornburg raporuna benzer şekilde, "*demiryolu yapımının yavaşlatılması, devletçiliğin sona erdirilmesi, her iktisadi alanın özel teşebbüse açılması, devlet yatırımlarının altyapı işleriyle sınırlandırılması yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılması, bunun için de merkeziyetçi devlet yapısının terki ve bu yönelimi yönetecek bir kamu yönetimi kurulması, yeni kamu yönetimi için uygun eleman yetiştirilmesi*" gibi öneriler ortaya konmuştur. Barker raporu kamu yönetiminin oldukça kapsamlı bir liberalizasyonla dönüştürme fikriyle, kendinden sonra gelen yabancı raporlara da referans kaynağı olmuştur (Yayman, 2005: 150-163).

Dördüncü rapor, A.B.D.'li maliye uzmanları James W. Martin ve Frank Cush tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin Maliye Bakanlığı özeline eğilen, *'Maliye Bakanlığı Kuruluş ve Çalışmaları Hakkında Rapor'* başlıklı bir çalışmadır. Raporda, "*verimli çalışma için yetenekli memur sağlanması*", "*mevcut memur niteliğinin yükseltilmesi*", "*personel daireleri kurulması*", "*kamu hizmetlerini sınıflandıran yasa çıkarılması*", "*her görevin yetki ve sorumluluklarının nesnel olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi*", "*adil bir maaş sistemi kurulması*" gibi teknik öneriler (Öktem, 1992: 88-89) sunulurken ayrıca Barker Raporu'nun amaçları arasında sayılan "*Türkiye'nin kalkınma gayelerini gerçekleştirmeye elverişli bir kamu maliyesi politikasının ve idare mekanizmasının tespiti*" noktasından hareketle bu raporun kaleme alındığı, dolayısıyla iki çalışmanın birbirini tamamlar nitelikte olduğu görülmektedir. Raporun çeşitli yerinde Barker Raporu'na atıfta bulunularak, yapılan saptamaların ve getirilen önerilerin Barker Raporu'nda da ifade edildiği belirtilmektedir (Yayman, 2005: 163).

Beşinci çalışma, Türkiye Ortadoğu ve Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) bünyesinde, BM Başdanışmanı Maurice Chailloux-Dantel tarafından '*Türkiye'de Devlet Personeli Hakkında Bir Araştırma'* başlığıyla yürütülen bir çalışmadır. Bu çalışmada ayrıca Türk uzmanlar da yer almışlardır. "*Kamu personeli sorunu*" ilk defa kapsamlı bir biçimde bu raporda ele alınmış, birçok saptama ve öneride

bulunulmuştur: "Memurlara yönelik bir anket çalışması" da içeren raporda özetle, "*kamu personel sisteminin kişiselleştiği*", "*atama-nakil ve terfilerde kurumlara ve kişilere göre farklılıklar olduğu*", "*mevcut durumda sınıflandırma, liyakat ve kariyer sistemi benimsenmediğinden sistemin kayırma ve kollamaya açık olduğu*" vurgulanmış, bu sebeple Barker Raporu'na atıfla merkezi düzeyde bir devlet personel genel müdürlük kurumu, kurulması önerilmiştir (Keskin, 2016: 523).

Bu raporlar haricinde iki rapor daha vardır ki bu raporlar Demokrat Parti Hükümetinin isteği üzerine hazırlanan raporlardır. İlki, İsviçreli Profesör Leimgruber tarafından hazırlanan *'İdare Teşkilatı ve Personeli Hakkında Rapor'* başlıklı çalışmadır. Çalışma 1952 yılında tamamlanarak Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete'ye sunulmuştur. Leimgruber raporunda, "*devlet örgütlenmesi*", "*belediye örgütlenmesi*", "*kamu personel sistemi*" gibi konularda reform önerileri getirmiştir. Hükümetin talebi üzerine hazırlanan ikinci rapor ise İngiltere'nin Leeds Üniversitesi iktisat ve sosyal bilimler öğretim üyelerinden A. Hanson'a aittir. Hanson'ın 1953-1954 yılları arasında BM uzmanı olarak Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Müdürlüğü faaliyetini yürüttüğü esnada hazırladığı rapor, Türkiye'deki İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT) üzerinedir (Keskin, 2016: 521-523).

Bu bağlamda Turgut Özal'ın kamu görevine başladığı zamanın, bu raporların içeriklerinin ışığında, Türk kamu yönetimini Birleşik Devletlerinin kamu yönetimi anlayışına angaje etme süreciyle çakıştığını akılda tutmak gerekir. Zira bu zamansal örtüşme, Barker raporunun da işaret ettiği üzere Özal'ın *"yeni kamu yönetimi için uygun eleman"* olarak yetişmesini de mümkün kılacaktır. Ayrıca, Neumark dışında, bu raporları hazırlayanların "*bağımsız*" ya da "*gönüllü*" yabancı uzmanlar değillerdir. Uluslararası mali merkezler tarafından görevlendirilmiş heyet ya da uzmanlar olduğunu unutmamak gerekir. Çoğu, Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen bu yabancı danışmanlar, yukarıda değinilen raporların en genel özetiyle, sistemli bir şekilde devletçi-korumacı politikalara son verilmesini, Türkiye üzerindeki inceleme ve önerileriyle telkin etmişlerdir. Dolayısıyla belli bir süre sonra, Amerika Birleşik Devletleri'ni görmüş, kurumlarında ve üniversitelerinde görev almış Türk uzmanlar da aynı doğrultudaki önerilerin hararetli savunucuları ve uygulayıcıları olarak, Türkiye Cumhuriyetinin kamu yönetiminde oldukça etkili bir konuma geleceklerdir (Boratav, 2018: 111).

Turgut Özal işte bu tipolojiye oldukça uygun bir bürokrat örneği olarak yetişecektir. Göreve başladığı Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin 1950'lerle birlikte önemli mesailerinden birisi; Türkiye'nin elektrifikasyon ağını geliştirmek için büyük alt yapı projeleri gerçekleştirmek, bu projeler için Batı'dan dış kredi sağlamak, sağlanan krediyle yeni yatırıma başlamak, projenin işlerlik kazanarak katma değer üretmesi ve ardından yeni bir projenin hayat bulması şeklinde bir proje döngüsünden müteşekkildir. Bu döngü, klasik devletçi iktisat politikalarından farklı, serbest piyasadaki özel bir işletmenin çalışma prensibini andırmaktadır. Zaten kurumun lafzında ve ruhunda, "*ticari usullere göre idare olunacağı"* kuruluş kanunun birinci maddesinde de yer almaktadır (Resmi Gazete, 1935: 5397). Bu bağlamda Özal, bir kamu kurumu olan ancak çalışma prensibinde serbest piyasa ve özel sektör mantığının ağır bastığı kurum kültürünü de 1950'de girdiği Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde edinmeye başlamıştır.

Turgut Özal, sonrasında 1952-1954 yılları arasında mesleğinde ihtisaslaşmak amacıyla kurumu tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilecektir. Boratav'ın vurguladığı teze benzer şekilde Özal döndüğünde, siyasi fikriyatında üniversite yıllarında filizlenmeye başlayan liberal düşünceleri güçlenmiş olacaktır. Böylece, yabancı uzmanların raporlarındaki önerilere benzer şekilde liberal anlayışın Türk kamu yönetiminde etkin hale gelmesi için çalışacaktır. Öyle ki 1967 yılında Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) Müsteşarlığı görevine 17 yıllık bir devlet tecrübesinin ardından geldiğinde, müsteşarlık bünyesinde bizzat kendisinin kurduğu "*Teşvik Uygulama Dairesi*" üzerinden özel sektörü palazlandırmak için, geniş kamu kaynaklarını bir finansman desteği olarak müeşebbieslere aktaracak ve iş insanlarıyla DPT arasında görece büyük bir patronaj ağı kuracaktır. Dolayısıyla, Özal'ın 1954'te yurda döndüğünde kurumu olan Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin etkili bir pozisyonu sayılabilecek "*Genel Direktör Teknik Müşavirliği*"ne; takip eden yıllarda ise önce "*Genel Direktör Yardımcılığı*" ve nihayet vekaleten "*Genel Direktörlük*" konumuna erişmesinde; 1967 yılında ise Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı konumlarına kadar yükselmesi de Boratav'ın savını doğrular niteliktedir.

Ayrıca, Turgut Özal'ın askerlik görevini 1960 ve 1961 yıllarında Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) ve Ordu Donatım Okulunda (Ordonat)[65] matematik dersleri vererek, ilaveten eş zamanlı bir şekilde o dönemde yeni kurulmuş Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT) planlama çalışmalarına katılarak yerine getirdiğinin altı çizilmelidir. 1950'ler Türkiye'sinde konjonktürel olarak birçok kurumda yansımasını bulan Birleşik Devletler'in gölgesi kendisini ODTÜ'de de hissettirmiştir.

Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Türkiye'de kentleşme ve konutlarla ilgili konularda politika yapıcı düzeyde araştırmalar yapmak üzere Türkiye'ye davet edilen uzmanlardan A.B.D.'li Charles Abrams'ın, "*ülkenin uygun şekilde kalkınmasına yardım edecek nitelikte mimar ve plancıları yetiştirecek bir üniversitenin kurulması*" önerisi (Keskin, 2016: 520) üzerine 1956'da açılmış ve Özal'ın yarı zamanlı ders verdiği askerlik görevi esnasında dördüncü yılını henüz dolduran bir üniversitedir. Türk Silahlı Kuvvetleri ise 1950'lerin başından itibaren yenilenen kurumsal organizasyonuyla "*Amerikan etkisi*"ni üzerinde zaten önemli boyutta hisseden bir kurumdur. DPT'nin kuruluşunda ise ilerleyen bölümlerde detaylandırılacağı üzere yine uluslararası ekonomi kuruluşları ve bu kurumlar üzerinde ağırlığı olan Birleşik Devletlerin rolü büyük olacaktır. Dolayısıyla Özal'ın askerliği gibi kısa veya memuriyeti gibi uzun erimli süreçlerde yer aldığı kamu görevleri esnasında, dönemin ruhuna hakim olan "*Amerikan kuşatıcılığı*", onun kamu yönetimi anlayışını devletçi-korumacı politikaların yerine liberal yönü güçlü program ve pratiklerle şekillenmesinde etkili olmuştur.

Türk kamu yönetimini 1950'lerde köklü bir şekilde düzenleme iddiasındaki bu raporları ve Demokrat Parti hükümetlerinin bu raporlara yaklaşımını anlayabilmek için bu raporların ortaya çıktığı siyasi ve dış politik bağlam önem arz etmektedir. Nitekim dönemin bürokrasisi ve bu dönemde bürokratlık hayatına başlayan Turgut Özal'a dair yapılacak dönem çözümlemelerinde bu şartları göz önünde bulundurmak gerekir.

[65] Kısaltması "Ordonat Okulu" olarak da kullanılan Ordu Donatım Okulu 2 Nisan 1949 tarihinde Ankara Dışkapı'da Kara Kuvvetleri Lojistik Kuvvetleri Komutanlığı'nın bulunduğu yerde açılmıştır. Ordu'nun her türlü ihtiyacını karşılamak ve teknik ekipmanlarının bakım onarım işleriyle ilgilenen bu sınıf özellikle yedek subay rütbesinde uzun dönem askerlik görevini yerine getiren Turgut Özal ve Süleyman Demirel gibi mühendislere askerlik görevlerinin bir bölümünde ev sahipliği yapmıştır. 1961 yılında Balıkesir'e taşınan birlik, 2007 senesinde, "*Bakım Okul ve Eğitim Merkezi Komutanlığı*" ismini almıştır: http://www.kkk.tsk.tr/EgitimOgretim/SinifOkullari.aspx

2.1.1 Soğuk Savaş ve Amerika Birleşik Devletleri Yörüngesindeki Türk Kamu Yönetimi

Türkiye'nin kamu yönetimi rejiminde reform yapmak amacıyla hazırlanan ve bir üst başlıkta değinilen raporların hemen tümü, soğuk savaşın başladığı ve bu süreçte Türkiye'nin, A.B.D.'nin başı çektiği "*Hür Dünya*" blokuna dahil olması ve dolayısıyla A.B.D. kapitalizmine eklemlenmesi sürecinde kaleme alınmıştır. Bu yüzden raporlarda görülen "*Amerikan etkisi*" neredeyse kaçınılmazdır. Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerinin ardından, 22 Mayıs 1950'de kurduğu ilk hükümetin, hükümet programını okuyan DP Genel Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes'in açıklamaları meseleyi bu yönden net bir şekilde açıklamaktadır. Menderes konuşmasında; "*İktisadi Devlet Teşebbüsleri'nin (İDT) verimsiz çalıştığını, ürettikleri malların pahalı olduğunu, devlet borçlarının ve bankacılığının rasyonel olmadığını, faiz ve iskonto hadlerinin yüksek olmasının yerli sermayenin gelişme ve üretime yönelmesine engel olduğunu*" ileri sürerek, "*kendilerinin devraldığı bütçede 174 Milyon Türk Lirası açık bulunduğunu; bu açığın 155 milyon lirasının Marshall Planı ile yapılan yardımdan, 19 milyon liralık geri kalan bölümünün de, iç borçlanma yoluyla kapatılmasının öngörüldüğünü belirtmiştir* (Albayrak, 2004: 184)." Dolayısıyla soğuk savaş sürecinde Türkiye'nin safını A.B.D. tarafında belirlemesiyle birlikte, gelen dış yardımların bir kısmının kamu borçlarını kapatmak için harcanmasının öngörülmesi, bürokrasiye yeni bir biçim vermek isteyen A.B.D. eğilimli raporların önemsenmesi ve uygulanma nedenini anlamada önemli bir eşiktir.

Demokrat Partinin gerek kendi programında[66] gerekse yabancı kurum ve uzmanlar tarafından hazırlanan raporlarda, "*ekonomide müdahaleciliğin azaltılıp devletin küçültülmesine; özel girişimin önünün açılması gerektiğine ve demir yolları yerine kara yolu yapımının güçlendirilmesine*" dair güçlü bir niyet beyanın varlığına rağmen, "Demokrat Parti iktidarı süresince kamu yönetimindeki bu yeni liberal yaklaşımı gerçekleştirebildi mi?" sorusu önem kazanmaktadır.

---

[66]Programın 43. Maddesinde: "*İktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için, hususi teşebbüs ve sermayeye serbestlik ve güvenli çalışma şartları ve yeni iş sahaları sağlanmalıdır*", 45. Madde'de: "*Devletin, özel sektörün rahatça faaliyet gösterebilmesi için, büyük sermaye gerektiren alt yapı yatırımlarını yapması, devlet ve özel işletmeler arasında ayrım gözetmemesi gerektiği*", 47. Madde'de "*Devletin ziraat ve küçük sanayi girişimlerine destek vermesi*" 47. Madde'nin tamamlayıcısın olarak 48 ve 51. Maddeler'de ise "*Devletin elindeki işletmelerin bir bölümünün de uygun şartlarla özel girişime devredileceği*" yazmaktaydı. İktisadi anlamda tüm bu liberal adımların gerçekleşmesi için DP'nin devlete biçtiği rol ise "*Piyasada emniyet ve istikrarın sağlanması adına kat'i zaruret olmadıkça bu alana karışmaması gereği*"nden ibaret idi (Albayrak, 2004: 326-327).

Bu bağlamda sorunun cevabı hem evet hem de hayırdır. Daha açık bir ifadeyle Demokrat Parti, kamu yönetimi alanını iktisadi anlamda elinden geldiğince liberalleştirerek özel girişimin güç kazanmasına olanak sunmuştur sunmasına ancak öte yandan klasik liberalizmin vaaz ettiği gibi devletin iktisadi hayattaki varlığını küçült(e)memiş aksine devletin iktisadi varlık alanı genişlemiştir. Bunun önemli göstergelerinden birisi Demokrat Parti'nin iktidara gelişinden sadece üç ay önce 16 Şubat 1950'de kurulan İşletmeler Bakanlığı'ndan Demokrat Parti hükümetlerinin 1957'ye kadar[67] efektif bir şekilde faydalanmasıdır. Zira bakanlığın kuruluş ve görevleri hakkındaki kanunda, "*devlet işletme ve tesislerinin ve ayrıca Devlet İktisadi Teşekküllerinin faaliyetlerini düzenlemek ve takip etmek*", "*devlet sermayesiyle kurulmuş veya kurulacak ortaklıkların yetki ve görevlerini kullanmak ve yürütmek*" ve "*devletin işletme ve tesis maksadıyla üzerine aldığı iktisadi işlerde plan, program ve etüdler yapmak*" (Resmi Gazete, 1950: 1) gibi maddelerin varlığı, devleti ekonomideki belirleyici aktörlerden biri kılmaktadır. Böyle bir mevzuatın varlığı ve Demokrat Parti iktidarında bakanlığın mevzuatının değiştirilmeden aynı doğrultuda etkin bir şekilde Demokrat Parti tarafından kullanılması, partinin iktisadi hayatta devlet ve onun geniş iktisadi kaynaklarından vazgeçmediğini gösterir.

Diğer yandan kamu görevlisi sayısı da devletin iktisadi hayatta genişleyen varlığı ile doğru orantılı bir şekilde, Demokrat Parti hükümetleri döneminde düzenli olarak artmıştır. Turgut Özal'ın uzun yıllar görev aldığı Elektrik İşleri Etüd İdaresi[68] ve Devlet İktisadi Teşekkülleri'nin bürokratik sistem içindeki anlamı ve Özal'ın bürokratlığının konumlandığı bağlam tam olarak; hem devletin insan kaynağı ve yatırımlarının hem de özel teşebbüsün beraber palazlandığı bu ekonomi politik ile açıklanabilir.

Önce Demokrat Parti'nin iktidarı boyunca yürüttüğü bu karma ekonomi politikalarının kronolojik kısa bir özetini yapmak gerekmektedir. Demokrat Parti, iktidara geldikten hemen sonra 4 Ağustos 1950 tarihinde, özel sanayi yatırımlarını desteklemek amacıyla, "*Sınai Kalkınma Bankası*"nı kurar. Toplam sermayesi

[67] 1957'de İşletmeler Bakanlığı Sanayi Bakanlığı'na dönüşmüştür.
[68] Özal'ın 1950-1965 arasında on beş sene görev aldığı EİEİ'nin de DP dönemini kapsayan yıllarındaki personel sayısındaki artış da oldukça yüksektir. 1950'de 135 olan toplam personel sayısı 1960 yılında 5 kattan daha fazla bir artışla 763'e ulaşmıştır. (Erten, 1970: 13).

12.500.000 TL olan bu bankanın sermayesinin yarısını hükümet karşılarken diğer yarısı "*International Bank for Reconstruction and Development*" ve bazı Türk bankaları ile Türk sanayiciler tarafından karşılanır. Misyonu sadece özel girişime, hem Türk Lirası hem de döviz olarak sınai kredi vermek olan bu bankanın başkanlığını "*Trucker*" isimli bir Birleşik Devletler uzmanı yürütürken idare meclisi üyeliklerinde Vehbi Koç ve Nuri Dağdelen gibi Türk özel girişimcileri de yer alır (Albayrak, 2004: 327).

Sınai Kalkınma Bankasının kurulmasının ardından diğer bir önemli gelişme ise 1951 Nisanı'nda Ankara'da toplanan "*Sanayi Kongresi*"dir. Bu kongrede, özel girişimin desteklenmesi adına Merkez Bankası'nın özel sektöre sanayi kredisi vermesi, özel sanayi sektörlerine bazı gümrük ve vergi ayrıcalıkları sağlanması, Sümerbank'ın işletmelerinin bir bölümünün özel sektöre devri ve devlet müdahaleciliğinin en alt seviyeye indirilmesi gibi konular tartışılmıştır (Albayrak, 2004:328). Bu gelişmeleri, 18 Ocak 1954'te Celal Bayar'ın yaklaşık iki ay sürecek A.B.D. seyahatine çıkmadan bir gün önce TBMM'de kabul edilen ve amacı yabancı özel sermayeyi Türkiye'de yatırım yapmaya teşvik etmek olan "*Yabancı Sermaye Yasası*" takip etmiştir (Erdem, 2016: 149).

Bu faktörlerin etkisiyle DP iktidarında 1950-1956 yılları arasında Türkiye'de sınai yatırımlar oranındaki artış sürekli olmuş, gayri safi sabit sermaye yatırımı tüm ekonomi içinde 1950 yılında %7.1 iken bu oran 1956 yılında %15.3'e çıkmıştır. 30 Haziran 1957'de kurulan Sanayi Bakanlığı'nın ilk bakanı Samet Ağaoğlu'nun yaptığı açıklamaya göre 1949 fiyatlarıyla sanayinin ulusal gelir içindeki payı 911 milyon TL iken 1957'de 3 Milyar 640 milyon TL'ye yükselerek 4 katlık bir artış görülmüş; sanayi sektöründeki gelişme özel girişimde 9 kat, kamu yatırımlarında ise 3 kat olarak gerçekleşmiştir. 1949'dan 1957'ye kadar sadece İstanbul'daki kuruluşların sayısı 3.474'ten 15.638'e; işçi sayısı 30.851'den 129.699'a yükselmiştir. Demokrat Parti döneminde özel sektör, 1950 öncesi döneme nazaran hızlı bir gelişme göstermekle birlikte, metal sanayi ve makine gibi sanayileşmenin temelini teşkil eden alanlar bu gelişim sürecinde yok gibidir. Bu dönemde özel sektör daha çok ara malları, hafif tüketim sanayi ve montaj işlerine ağırlık vermiştir (Albayrak, 2004: 328).

Bu rakamlar Demokrat Parti'nin iktidara gelmeden önce parti programında belirttiği, özel girişimin önünü açarak, geçmeyi planladıkları liberal ekonomik model hedefinin kısmen başarıldığına işaret etmektedir. Başarı kısmendir çünkü DP iktidarı özel girişimin önünü kısmen açarken, devleti küçültme hedefini gerçekleştiremediği gibi devletin iktisadi hayattaki faaliyet alanını kendi eliyle daha da genişletmiştir. Bu bilgilerin ışında, sanayi sektöründe özel girişimin 9 kat büyürken kamu yatırımlarının da 3 kat büyümesi liberal bir ekonomik modeli değil, özel girişim yatırımları ile paralel büyüyen devlet yatırımlarına, dolayısıyla karma ekonomik bir modele işaret etmektedir.

Anılan dönemde kamu harcamaları sadece proje bağlamındaki yatırımlarla değil aynı zamanda kamuya alınan yeni personellerle de artmıştır. Demokrat Parti döneminde kamudaki memur sayısı ciddi bir artış göstermiştir. Bu artışta Demokrat Parti programında bizzat Başbakan Adnan Menderes tarafından verimsiz bulundukları sebebiyle özelleştirilmeleri planlanırken tam tersine devlet eliyle büyütülen İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin (İDT) -1980'lerden itibaren daha çok anıldıkları ismiyle Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT)- etkisi büyük olmuştur. 1930'larda sayısı 11 olan İDT'ler 1940'larda 8'e düşmüş, 1950-1960 arasında ise 13'e yükselmiştir. Buna paralel olarak 1950'de toplamda 14.890 olan İDT'lerdeki personel sayısı Demokrat Parti iktidarının sonu olan 1960'da yaklaşık 5,5 kat artarak 80.797'ye ulaşmıştır (Göküş, 2003: 43-44). Kamu kesiminde çalışan toplam memur sayısına bakıldığında ise Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılında 229.799 olan sayı, iktidardan uzaklaştırıldığı 1960 yılında 401.179'a yükselmiştir (Ataay, 1974: 443).

2.1.2 Kalkınmacı Bürokrasi'nin "Öncelikli Alanlar"ı: Karayolları, Elektrifikasyon Sistemleri ve Baraj İnşaatları

Bir üst başlıkta detaylı bir şekilde değinildiği üzere, Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarı boyunca, Menderes hükümetleri özel sermaye birikimine öncelik vererek en geniş anlamıyla "*kalkınmacı*" bir felsefeye bağlılıkla birlikte, karma ekonomik bir program takip etmiştir. Bu programda, kamu yatırımlarının ve devlet işletmeciliğinin esas rolü, özel sermaye birikimi ve yatırımı lehine yol açıcı olması üzerine kuruludur. Zaten Demokrat Parti'nin bu dönemde genişletmek zorunda kaldığı kamu yatırımlarındaki başlıca alanların ulaşım adına karayolları ve asfalt, enerji olarak

elektrifikasyon sistemleri, kömür işleri ve baraj inşaatları olması tesadüfi değildir. Zira bu alanlar, karma ekonomik modelde kamu yatırımlarının, özel sektörün iştahını kabartacak bir ekonomik pazara zemin yaratmak için gereken alt yapının kurulmasını sağlayan, (Boratav, 2018: 120-121) bu yüzden Demokrat Parti hükümeti nazarında "*öncelikli alanlar*" olarak görülüyordu.

Bu alt yapı projelerinin başında şüphesiz karayolları inşası gelmekteydi. Çünkü, 1950'lerin kır ve köy ağırlıklı sosyoekonomik yapısında taşranın kalkınması önemli bir iktisadi gündem idi. Bunun gerçekleşmesi ise baraj, elektrifikasyon işleri, kısacası enerji ve imar işlerinin gelişmesine bağlı idi. Bu da ancak ulaşım alt yapısının güçlenmesiyle mümkündü. Bu sebeple merkezi kurumlaşma konusunda Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kuruluşu ile başlayan ulaşım atağı ve karayollarının inşa süreci not edilmeye değer bir süreçtir. Zira birçok alanda olduğu gibi karayolları yapımı için de imdada koşacak olan "*Amerikan yardımları*", 1948 yılında Amerikan karayolu kurumu yöneticilerinden *Hilts* adlı müdürün hazırladığı rapor doğrultusunda genişlediği gibi 1951 yılında Karayolları Genel Müdürlüğü kurularak demiryolu politikası da terk edilmiştir (Keskin, 2016: 511).

Önceki başlıklardan hatırlanacağı üzere, Barker ve Thorunburg raporlarının içeriklerinde Türkiye'ye öncelikle, karayolu politikasını geliştirmesi yönünde salık verilmiş ardından "*Amerikan Kara Yolları*" yöneticileri sürece dahil olmuşlardır. Bu süreçte Demokrat Parti'nin karayollarının inşası hususunda tutumu ve heveskârlığını şu tablo gayet net bir şekilde açıklamaktadır: 1950 yılında toplam uzunluğu 48.180 km olan Türkiye karayollarının, 1960 yılında son durumu 77,495 km'ye ulaşmıştır. Bu artışın başrolünde ise köy yollarının olduğunu söylemek mümkündür. 1950 yılında köy yollarının uzunluğu 1100 km iken bu oran 1960 yılında on beş kat artarak 15.953 km'yi bulmuştur. Şehirlerarası yollar da benzer bir gelişme trendi göstererek aynı on yıl içerisinde 22.774 km'den 34.831km'ye yükselmiştir (50 Yılda Türk Sanayi, 1973: 387).

Karayollarının bu gelişimine paralel olarak anılan dönemde kara taşımacılığı da önem kazanmış, kara taşıtlarına ve özellikle kamyona olan ilgi epey artmıştır. 1950 senesinde 45.606 olan trafikteki toplam araç sayısı 1960 yılına geldiğimizde 169.636'yı bularak 6 kat artış göstermiştir. Diğer yandan 1959 yılının başı itibariyle

Türkiye'de 79 firma kamyon ithalatı ile uğraşır hale gelmiş, DP hükümetleri de kamyon alımı için toplamda yaklaşık 6 milyon dolar tahsis etmiştir. Rakamın, anılan dönem kamu bütçesinde çok ciddi bir rakam olduğunun altı çizilmelidir. Bu durum on yıl içerisinde Türk ticari hayatında 35 bin kamyonluk bir kapasite yaratmıştır. Karayollarının bu gelişim süreci ve motorlu araç sayısındaki artış, 1950'lere kadar kapalı bir ekonomik hayat yaşayan Anadolu kırsallarının ürünlerini, kasabalar ve şehirlerle buluşturmalarını sağlamıştır. Bu durum zincirleme bir şekilde, haneler ve işletmeler için elektrik ihtiyacını doğurmuş ve artırmıştır. Dolayısıyla periferide sosyal ve ekonomik yaşam canlanmaya başlamış ve ekonomik yaşamın canlanması ise iç talebin artışını beraberinde getirmiştir. Talep artışını karşılamak ise daha çok üretim ile gerçekleşebilecektir. Taşrada üretimi artırmak için ise bu kez elektrik, baraj ve su üretimi ve makineleşme gibi alt yapısal alanlarda yeni ve büyük projelere olan ihtiyaç ortaya çıkmıştır (Albayrak, 2004: 385-386).

Alt yapısal bu yeni ve büyük proje ihtiyaçlarını gerçekleştirecek kurumlar ise bünyelerinde Turgut Özal ve Süleyman Demirel gibi genç mühendislerin görev aldığı, yıldızları özellikle Demokrat Parti iktidarının karma ekonomi modelinde, devletin gerçekleştirdiği büyük yatırımları hayata geçiren "teknokratik ağlar"ı olmaları vesilesiyle parlayan, Elektrik İşleri Etüd İdaresi ve Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü gibi kamu kurumlarıdır. Burada DSİ'ye de ayrı bir parantez açılarak Kara Yolları Genel Müdürlüğü'ne benzer bir şekilde kurulduğunu belirtmek gerekir. Zira kurum 1940'lı yıllarda "*Su İşleri Reisliği*" isimli görece küçük bürokratik formundan 1954 yılında yine Amerikan yardımları sayesinde çıkarak, kurumsallaşmıştır (Keskin, 2016: 511). Diğer yandan 19 Temmuz 1957'de protokolü hükümet ve ikisi Fransız biri Türk olmak üzere üç şirket arasında imzalanan Keban Barajı Projesi ile İstanbul için ilk asma köprü projesi (Zafer, 20 Temmuz 1957) bu alt yapısal yeni proje ihtiyaçlarını gösterme hususunda güzide örneklerdir. Ayrıca, yılda 5 milyar kilowatt/saat elektrik üretme hedefiyle hayata geçirilen Keban Baraj Projesi'nin imzalanan protokolünde, imza sahiplerinden birinin, DSİ'nin o sırada 33 yaşında olan genç Genel Müdürü İnşaat Mühendisi Süleyman Sami Demirel oluşu (Zafer, 20 Temmuz 1957), Demokrat Parti iktidarının kalkınmacı söyleminde mühendis bürokratlara duydukları itimat ve güven hakkında bir fikir sunmaktadır.

2.2. Turgut Özal'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ndeki Yılları: 1950-1965

Turgut Özal'ın siyasi biyografisi kaleme alınırken Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ndeki (EİEİ) hayat kesitine dair kaynak çeşitliliğin, onun siyasi hayatına kıyasla oldukça az olduğu söylenebilir. Bu durum esasen, Özal'ın o yıllarda henüz kamuoyu tarafından tanınmadığı için hakkında kamusal bilginin de olmayışıyla yakından ilgilidir. Ancak bununla birlikte Özal'ın bu on beş yılına ışık tutan üç temel kaynak türü olduğu ifade edilmelidir. İlki 1950 ve 1960'lar Türkiye'sinin siyaset, bürokrasi ve toplumsal alanlarını analiz eden dönem kaynakları, ikincisi Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin, Devlet Planlama Teşkilatı'ndan evvel "*ilk plancılar*"ı bünyesinde barındırması sayesinde ilk kuşak plancıların az sayıdaki eserleri ve anıları, üçüncüsü ve belki de en mühim ve en fazla referans noktası olarak Suad Erten'in kaleme aldığı ve bizzat 1935-1967 arasındaki Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ni inceleyen tarihçe çalışmasıdır.

Suad Erten 1940 yılından itibaren EİEİ bünyesinde yer alan, mesai sahası ve anıları doğrultusunda EİEİ'nin Hidrografi ve Harita Kolu Direktörlüğü'nün Hidrografi Şubesinde çalıştığı anlaşılan bir mühendistir. Tarihçenin giriş bölümünde EİEİ'nin 1969 yılındaki Genel Direktörü Semih Üzel'in talebi üzerine bu çalışmayı kaleme aldığını belirten Erten'in şu ifadesi ilk bakışta tarihçeyi güvenilir bir kaynak statüsünde görmeyi olanaklı kılar: " '*EİEİ 33 Yıl' adını verdiğim tarihçenin hazırlanmasında en itimat edilir kaynaklardan olması hasebiyle ana kaynak olarak, idarenin yıllık mesai raporlarından faydalandım* (Erten, 1970: 3)."

EİEİ'nin 1950'lerdeki çalışan profilinin aşağı yukarı benzer sosyalleşme süreçlerinden geçmiş mühendislerden oluştuğu söylenebilir. Ayrıca birçoğunun İTÜ'den alt veya üst dönemleriyle birlikte aynı kurumda işe başlamaları aralarındaki dayanışma duygusunu da geliştirmiş olabilir. Bu sebeple Erten'in kaleme aldığı kurum tarihçesinde EİEİ çalışanlarına yönelik olumlu şahsi değerlendirmeler veya anılardan ziyade, faaliyet raporlarındaki yapılan işlere ve bu işlerde Özal'ın mesai harcadığı alanlara, objektif veri olmaları hasebiyle daha fazla dikkat edilmiş ve bu verilerin kullanılmasına özen gösterilmiştir. Kurum tarihçesinde Özal ile ilgili bilgilerin şu alıntıyla başladığını belirtmek gerekir:

*"Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde muhtelif vazifelerde başarılı çalışmalar veren ve en sonra 8 ay Genel Direktörlüğü tedvir eden Turgut Özal 31 Ocak 1967'de Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'na getirilmiştir (*Erten, 1970: 27)*."*

Kendisiyle ilgili bu satırların yazılı olduğu EİEİ'nin 1970 basımlı Erten'in kaleme aldığı tarihçesinde ifade edildiği gibi Özal EİEİ'de başarılı sayılacak bir 15 yıl geçirmiştir. Özal'ı, elektrik işleri ve teknolojiye olan düşkünlüğünü sonradan aşina olduğu iktisadi fayda ile harmanlayabilmesi başarılı kılmıştı. Ancak, Demokrat Parti'nin iktidar yıllarındaki kalkınma söylemi, hemen tüm yatırımların büyümeye kanalize edildiği iktisadi yaklaşımı olmasaydı, 1950'lerde Özal, Demirel ve onların kuşağındaki mühendislerin ve kurumlarının yükselişi bu kadar hızlı olmayabilirdi.

2.2.1. 1950'ler Türkiye'sinde Elektrik İşleri Etüd İdaresinin Konumu ve Misyonu

Turgut Özal'ın profesyonel kariyerine ilk başladığı Elektrik İşleri Etüd İdaresi, Süleyman Demirel'in 1955'de Genel Müdürlüğüne getirileceği Devlet Su İşleri kurumuna benzer bir yapı arz eder. Bünyesinde elektrik, inşaat ve makine gibi farklı disiplinlerden gelen mühendisleri barındıran bir kamu kurumudur. EİEİ, Demokrat Parti'nin iktisadi hayatta, devlet eliyle gerçekleştirdiği elektrifikasyon sistemleri, barajlar ve hidroelektrik santralleri gibi önemli alt yapı yatırımlarının hayat bulmasında etkili bir kuruluş olmuştur.

Özellikle elektrifikasyon alanında çalışan Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ne Demokrat Parti Hükümetinin ilk verdiği görevlerden birisi Etibank ile birlikte yurt çapında hidroelektrik santrallerinin kurma çalışmalarıdır. Zira Türkiye'de 1951 yılı itibariyle üretilen toplam 739 milyon kilowat enerji üretiminin sadece %4'lük dilim ile 29 milyon kilowatı su gücünden elde edilmektedir. 710 milyon kilowat gibi geri kalan %96'lık dilim ise kömür veya akaryakıt ürünlerinden elde edilmektedir. EİEİ'nin yaptığı etüd çalışmaları sonucunda ise Türkiye nehirleri, Yeşilırmak, Kızılırmak, Sakarya, Gediz, Göksu ve Fırat'ın yılda 12 milyar kilowat saat enerji üretebilme kapasitesi saptanmıştır. Menderes hükümetinin politikaları doğrultusunda bu keşifler için 148 milyon TL'lik bir bütçe kullanan EİEİ, toplamda 174 bin kilowat güç üretecek hidroelektrik santrallerinin inşaatına 1950'ler ile birlikte başlamıştır. (Yurtoğlu, 2018:

244). Genç mühendis Turgut Özal bu hidroelektrik santrallerin proje ve elektrifikasyon planları gibi farklı süreçlerinde görev alacaktır.

Turgut Özal kurumda Ağustos 1950'de yüksek mühendis unvanıyla göreve başlamıştır. Özal'ın EİEİ içinde dahil olduğu birimler "*Proje Kolu Direktörlüğü*" ve 1954'ten sonra daha faal hale gelmekle beraber Özal'ı bir planlamacı olarak yetiştiren "*Planlama Kolu Direktörlüğü*"dür (Erten, 1970: 15). Dolayısıyla kurumun misyonu ile Özal'ın dahil olduğu birimlerin 1950 ve 1960'larda gerçekleştirdiği faaliyetler, onun bürokratik hayatını anlamada ve mesleki habitusunun izleğini takipte önemli bir yol haritası sunacaktır. Bu bağlamda Özal'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nden mesleki anlamda nasıl beslendiğini çözümlemek için kurumun tarihsel arka planına kısaca göz atmak gerekmektedir.

Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin kuruluşundan evvel 1934 yılında "İktisat Vekaleti", bugünkü adıyla Ekonomi Bakanlığı bünyesinde hali hazırda "Elektrifikasyon Bürosu" adıyla ve bir müdür, dört mühendis ile çalışan bir teşkilat zaten mevcuttur. Büro müdürlüğünde bu esnada Yüksek Mühendis Refik Fenmen bulunmaktadır. Fenmen'in görevinden ayrılmasından sonra göreve gelen Hamdi Toker ile Elektrifikasyon Bürosunun da kaderi değişmiştir (Erten, 1970: 3).

Colombia Üniversitesi'nden 1917 yılında "*Master of Arts*" derecesiyle mezun olan Toker Birleşik Devletler'in farklı müesseselerinde uzun yıllar mühendislik hizmetlerinde çalıştıktan sonra 1934 yılında Türkiye'nin sanayileşme programında elektrifikasyon için bir yer ayrıldığını ve bu iş için yabancı uzmanların yurda davet edileceğini duyması üzerine, dönemin Ekonomi Bakanı Celal Bayar'a bir mektup yazarak böyle bir işte görev almak istediğini belirtir. Talebi kabul edilen Toker, Elektrifikasyon Bürosu reisliğine Kasım 1934'de getirilir, ardından mevcut teşkilatın ülke çapında bir elektrifikasyon planlaması yapamayacağına kanaat getirerek İktisat Vekaletine daha geniş yetkilerden teşkil edilmiş bir teşkilat yapılanmasına ihtiyaç olduğunu belirtir. Toker'in bu talebi üzerine hazırlanan "*Elektrik İşleri Etüd İdaresi Kanunu*" TBMM'ye gelir ve 25 Haziran 1935 tarih ve 2819 sayılı kanun ile "*Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Direktörlüğü*" kurularak Genel Direktörlük görevine de Hamdi Toker tayin edilir (Erten, 1970: 3).

Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin kurulmasındaki tarihsel bağlamın detayına bu süreçteki önemli bir anı ile daha yakından bakılabilir. Ergun Türkcan'ın "*Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*" adlı eserinde Süleyman Demirel'in anıları yol göstericidir: "*İktisat Vekili olarak Celal Bey'in bana söylediklerinden nakledeyim: Atatürk, Sovyet Rusya'da Dinyeper Nehri üzerinde yapılan (Birinci Sovyet Planı) dev hidroelektrik tesislerini duymuş, 'biz de yapalım' diyor. Celal Bey 'başüstüne' diyor ama nasıl yapacak? Celal Bey işe girişiyor ama hangi suyun üstünde, nerede, nasıl, bilen yok. Çünkü, bilgi, veri yok. İşte o zaman, su kaynaklarını tetkik ve projeler yapmak için 1935'de EİEİ kuruluyor. Yine aynı şekilde aynı yıl madenleri tetkik etmek için MTA, bu iki kurumun projelerini icra etmek için de Etibank kuruluyor* (Türkcan, 2010: 106)."

Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin 1935 yılındaki kuruluş kanunun içeriği incelendiğinde, kuruma kendi çalışma alanında geniş bir yetki tanındığı söylenebilir. Yasa içeriğinde, idareye elektrik ve planlama adına verilen geniş yetkiler ve sorumluluk alanları yer almaktadır: "*Türkiye'nin mevcut su kuvvetleri ve diğer enerji kaynaklarını belirleyerek elektrik üretimine en elverişli olanları tespit etmek, şehir ve kasabalara, madenlere, fabrikalara ve çiftlikler için gereken elektrik enerjisini en ekonomik surette temin edebilecek etütler ve rantabilite hesapları yapmak, yakın gelecekteki sanayi programlarının elektriklendirme proje ve etüdlerini hazırlamak, Türkiye için gerekli olan elektrik mühendisleri, fen memurları ve elektrik ustalarının yetiştirilmesi için oluşturulacak eğitim programları hakkında görüş bildirmek, Türkiye'deki mevcut elektrik üretim ve dağıtım kurumlarının düzenli bir şekilde istatistiki verilerini toplamak ve analiz etmek, elektrik santrallerinin maliyet ve satış hesaplarını incelemek, bu santrallerin verimli çalışıp çalışmadıklarını mukayese etmek ve ülke çapındaki tüm santrallerin verimini artırmak için hükümet tarafından alınacak tedbirleri araştırmak, elektrik enerjisi üzerindeki vergilere dair etütler yapmak, elektrik, makine alet ve edevatı ile malzemesine ait Gümrük Tarife Kanunu maddelerinde yapılacak değişiklikler hakkında etütler yapmak ve son olarak bunların haricinde, yeni kurulan idareye tüm bu iş ve görevleri başarabilmesi için bu konularda ilgili kurumlardan belge ve doküman toplama, bunlarla ilgili koleksiyonlar ve kütüphaneler oluşturma ve bunların haricinde her türlü bilimsel ve sınai incelemeleri yaparak su ölçme istasyonları kurma ve sondajlar yaptırma*" gibi yetkiler, kanun

koyucunun kuruma, kendi yetkinlik sahasında oldukça geniş bir hareket alanı tanıdığını göstermektedir (Resmi Gazete, 1935: 5398).

Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde önemli çalışmalara imza atmış ve daha sonra Turgut Özal ile birlikte 1950'lerin sonunda, planlama alanındaki çalışmalara katkı vermek için Türkiye'ye davet edilen Tinbergen ve Koopman'ı da asiste eden uzmanlardan biri olarak Ayhan Çilingiroğlu'nun EİEİ'nin kuruluşu ve vitrinine dair şu değerlendirmeleri önemlidir: "*EİEİ kurulduğunda adeta özerk bir yapıdaydı. Bağımsız bir bütçesi vardı ve Sayıştay denetimine bile tabi değildi. Genel Direktör karar vererek birçok harcamayı yapma yetkisine sahipti. Ayrıca pek çok sayıda iyi yetişmiş personeli vardı. Bir iki istisna dışında uzman kadrosu mühendislerden oluşuyordu. Elektrik ve inşaat mühendisleri yanında jeologlar ve az da olsa makine mühendisleri uzman kadroyu oluşturuyordu. Örneğin, gerçek manada iktisatçı denebilecek kimse yoktu. Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu birkaç kişi varsa da onlar da idari görevdeydiler. İstatistik Dairesinin başkanı dahi mühendis kökenliydi* (Türkcan, 2010: 120)."

Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin mühendis kadroları sayesinde ve kuruma yüklenen kurucu misyon doğrultusunda çok yönlü bir mesai söz konusudur: Elektrifikasyon için gereken etüdlerden planlamaya, bunlar için gerekli olan istatistiki veriyi toplama ve hazırlama konularından işin mali boyutu olan vergilendirmeye kadar, kuruma geniş bir görev alanı açılmış olması, Turgut Özal'ın mesleki habitusunun çekirdeği sayılabilecek, planlama ve işletme yönü kuvvetli bir teknokrat mühendisin oluşumuna zemin sağlamıştır. Özal'ın bu yöndeki formasyonunu olgunlaştıracak yasal zemini özetlemek gerekirse, bir kere kurumun kuruluş kanununun ilk maddesinde "*ticari usullere göre idare olunur*" ilkesinin yer alması ve bunun kurum faaliyetlerinde uygulanışı, Özal'ın serbest piyasa ve özel teşebbüsün önceliğine inandığı, liberal eğilim kazanmakta olan zihin yapısını, ilaveten kurum pratikleri sayesinde zaman içerisinde daha da geliştirmesini mümkün kılmıştır.

Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde diğer yandan, bir proje için hazırlanan etüdler ve bu etüdlere dayalı planlamanın yapılması; ardından proje başladığında ise çıkarılan planlara bağlı hesaplanan fayda maliyet dengelerinin gözetilmesi, Özal'ın daha sonraları siyasi hayatında da öne çıkaracağı iktisadi rasyonalizmine önemli bir temel

teşkil edecektir. Bu minvalde Özal'ın liberal zihni ve iktisadi rasyonalizminin gelişim sürecine, onun Elektrik İşleri Etüd İdaresi mesaisinde gerçekleştirdiği projelerden örnekler verilmesi çalışma için gereklidir.

Bu iki faktörün dışında, ayrıca ve belki de en önemlisi, EİEİ'nin, 1950'ler Türkiyesi'nin elektrifikasyon ağını genişletme misyonunu gerçekleştirebilmek için, kurumun kendi mühendislerini ülkenin hemen her bölgesinde çalıştırması, Turgut Özal ve meslektaşlarının Türkiye'nin sosyo-politiğini, merkez ve taşrasını yerinde gözlemleyerek, tanıma fırsatı elde etmelerini sağlamıştır. Bu fırsatın, ilerleyen zamanlarda siyasete yönelecek Turgut Özal ve Süleyman Demirel gibi mühendis kuşağı politikacılar için bir avantaj olduğu düşünülebilir. Zira Özal da EİEİ'de geçirdiği yıllarının, ilerleyen zamanlarda kariyerine katkısını, Başbakan unvanıyla katıldığı İTÜ'nün 5 Ekim 1987 tarihli akademik açılış töreninde şu sözlerle dile getirmiştir:

"*Elektrik mühendisi olmasaydım, belki bugünkü duruma gelmem imkân dâhilinde olmazdı. Çünkü Elektrik mühendisliğinin bir planlama tarafı vardır. Yurdun her tarafına elektrik getireceğiz diye makine mühendisliğinden tutun da fabrikaların taleplerine ve bu talepleri kimin karşılayabileceğine kadar birçok şeyleri, yani planlama tekniklerini o tarihlerde öğrendim. Arkasından da kısmet bugünkü durumuma gelmekmiş*[69]*"*

2.2.2. Turgut Özal'ın EİEİ'deki İlk İki Yılı 1950-1952: Genç Mühendis Saha ile Tanışıyor

Turgut Özal'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde ilk olarak "*Durucasu (Amasya)*" ve "*Hazar I (Elazığ)*" projelerinde görev almıştır. "Durucasu" projesi, Amasya'nın elektrik ihtiyacını karşılamak ve şehir ile civarının sulanması amacıyla, Yeşilırmak nehrinin kollarından birisi olan Durucasu üzerine yapılacak hidroelektrik santral projesinin hazırlanmasına dayanır. Özal'ın görev aldığı bu ilk santral projesi ileride önemli bir rol alacağı Keban santraline kıyasla oldukça küçüktür. Zira bu proje, Keban gibi bir baraj projesi değil kanal projesidir ve kurucu gücü ise 0,8 (MW) dır.[70]

[69] Başbakan Turgut Özal'ın İstanbul Teknik Üniversitesi'nin açılış töreninde yaptığı konuşma (5 Ekim 1987)'dan alıntılayan Özdemir Hikmet, Turgut Özal, Doğan Kitap, 2014, İstanbul.

[70]Santrallerin üzerine kurulu olduğu nehirlerden ürettikleri enerji birimi Megawatt olmakla birlikte kısaltması (MW) dir.

Durucasu bu yönüyle Özal'ın deyim yerindeyse çıraklık projelerinden biri olarak görülebilir. "Hazar I" projesi ise Elazığ şehrinin mevcut şebekesinin genişletilmesi ve Elazığ'da hali hazırda var olan, Hazar hidroelektrik Santralinden alacağı enerji için yüksek ve alçak gerilim şebekesi planları hazırlanması esasına dayanmıştır (Erten, 1970: 131). Hazar Projesi'nin inşaat kısmını hazırlayan Elektrik işleri Etüd İdaresi personeli ise İnşaat Yüksek Mühendisi Süleyman Sami Demirel'dir. Turgut Özal'dan bir yıl önce, 1949'da EİEİ'ye giren Süleyman Demirel, Turgut Özal ile İTÜ'de başlayan tanışıklığının, EİEİ yıllarında nasıl ilerlediğini şöyle ifade etmiştir:

"*Ben 1949 yılında Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde çalışmaya başladım, devletin verdiği burs karşılığı mecburi hizmetim vardı ve bir süre sonra da ABD'ye gönderildim. 1950 yılının Eylül'ünde geri döndüm. Döndüğümde Turgut Beyi EİEİ'de görevde buldum. Kardeşimin İTÜ'den dönem arkadaşıdır ama kardeşim inşaat fakültesi mezunudur. Özal elektrik mezunuydu. Sonra 1950'lerde ben EİEİ'de inşaat bölümünde baraj projesi çizmekle meşguldüm. 1951'den itibaren ise Özal o çizdiğimiz projelerin elektrik kısımlarının hesaplarını yaptı. 1951-1952 arasında birkaç tane proje yaptık, onların inşaat kısımlarını hep ben yaptım elektrik kısımlarını Sayın Özal yaptı* (Birand, Soner: 2001: 23) . *"*

1950'lerde Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdürlüğü'nün faaliyet alanının ağırlıkla Hidroelektrik enerji kaynakları üzerinden gerçekleşmesi; diğer bir ifadeyle su üzerinden elektrik üretiminin Türkiye'de gelişmeye başlaması, yeni baraj ve santral inşaatlarını da gerekli kılmıştır. Bu santrallerin inşa süreçlerinde, genel olarak yurt çapında inşaat ve elektrik mühendislerine olan ihtiyaç EİEİ'de de kendini hissettirmiş böylece Demirel ve Özal'ın aynı kurum altında bir araya gelmesi mümkün olmuştur.

Diğer yandan rastlantısal bir şekilde, Türk siyasi hayatının bu iki önemli isminin arasındaki ardıllık ilişkisi cumhurbaşkanlığı görevlerinden çok önce, İTÜ'de başlamış, EİEİ'de ve siyasi alanda da sürmüştür. Hatta iki ismin EİEİ bünyesinde yaşadıkları ilk yurt dışı tecrübelerinin hikâyelerinde bile bir ardıllık hikâyesi yatar: Yukarıdaki alıntıda Demirel'in bahsettiği, kendisinin Birleşik Devletler'e gönderilmesi süreci, 1949 yılının sonbaharına rastlar. Elektrik İşleri Etüd İdaresi Marshall yardımından faydalanarak ilk kez, bünyesinde yer alan iki mühendisini Birleşik Devletler'e bir yıl süreyle ihtisas eğitimine gönderir. Bu isimler Süleyman Sami Demirel ve Rıza Tezulaş'dır. EİEİ'nin bu iki inşaat mühendisi, Birleşik Devletler

hükümetinin "*Bureau of Reclamation*"[71] idaresinde Baraj ve Hidroelektrik Santrallerinin etüt, proje ve inşaat kollarında bir yıl süreyle staj gördükten sonra Türkiye'ye dönmüşlerdir. Bu iki mühendisin gösterdiği başarı ve staj sürecinde alınan iyi sonuçlar üzerine dört yüksek mühendis daha 1951 yılında Birleşik Devletler'e gönderilmiştir (Erten, 1970: 132). Özal ise 1951 yılında gönderilen bu dört mühendisin bir yıl sonraki dönüşlerinin ardından, kurumun 1952 yılının sonlarında üçüncü kez gönderdiği, beş yüksek mühendisten birisi olacaktır. Yine Marshall teknik yardımlarından faydalanan kurum, bu beş mühendisini Birleşik Devletlere "*hidroelektrik projeleri ve inşaatları için tetkikler yapmak üzere*" gönderecektir (Erten, 1970: 136).

Genç mühendis Özal, İTÜ'den mezun olduğu 1950 yazından Birleşik Devletler'e ihtisas eğitimine gönderildiği 1952 sonbaharına kadar geçen yaklaşık iki yıllık EİEİ mesaisi esnasında özel hayatına bir de 6 ay süren evlilik sığdırmıştır. Hayatı boyunca iki evlilik yapan Turgut Özal'ın ilk evliliği Ayhan İnal isimli Malatyalı bir kadın ile olmuştur. Turgut Özal'ın 1951 yılının ilkbaharında gerçekleşen bu ilk evlilik sürecini Korkut Özal şöyle özetler:

" Ağabeyim evcimen bir insandı, evlenmeyi istiyordu, üniversiteyi bitirdiği yıl evliliği konuşmaya başladı. İlk eşinin adı Ayhan'idi. Annem öneriyor Ayhan Hanım'ı (İnal) abime. Babasını ailece tanıyoruz; saygı duyulan Hacı Hasan diye Malatyalı bir Zat… Düğün Malatya'da yapıldığında ağabeyim bir yıllık mühendisti. Ayhan Hanım da liseyi bitirmişti. EİEİ Ankara'da olduğu için Ankara'ya yerleştiler. Derken Ayhan Hanım'ın annesi yanlarına gelince , 'kaynanalık sorunları' çıktı ve kaynana kızını alıp götürdü (Güreli, 1994: 23-24)."

Recai Kutan da Korkut Özal'ın anlatısına benzer bir anlatıyla Turgut Özal'ın annesi, kayınvalidesi ve eşi arasında kaldığını, bazen kendisinin de bu anlaşmazlıkları çözmeye çalıştığını dile getirmiştir. Altı aylık evliliğin ardından Ayhan Hanım ailesi ile birlikte İstanbul'a yerleşmiş, İstanbul'da üniversiteyi bitirerek eczacı olmuştur (Birand, Yalçın, 2001: 26). Turgut Özal ise Elektrik İşleri Etüd İdaresi tarafından Birleşik Devletler'e ihtisas eğitimine gönderilmiştir.

[71] Bureau Of Reclamation Türkçe ismiyle Su işleri Bürosu, A.B.D.'de 1902 yılında kurulmuş, günümüzde de faaliyetlerine devam eden; özellikle A.B.D.'nin batı yakasındaki baraj, kanal inşaatları ve elektrifikasyon işleri ile ilgilenen 117 yıllık bir kurumdur. Bugün A.B.D.'nin en büyük su satıcı toptancısı olan büro aynı zamanda Birleşik Devletlerin ikinci büyük hidroelektrik enerjisi üreticisidir. Detaylı bilgi için bknz. https://www.usbr.gov/

2.2.3. Elektrik Mühendisi Turgut Özal'ın Amerika'yı Keşfi: 1952-1954

Turgut Özal'ın ömründe Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşadığı zamanlar üç aşamada toplanabilir: ilki, 1952-1954 arasında genç bir mühendis olarak Denver ve Sacremento'da geçirdiği iki yıl, ikinci olarak 1971-1973 yılları arasında Dünya Bankası'nda çalıştığı yaklaşık iki yıllık dönem, üçüncü ve son olarak ise 1982'de Bülent Ulusu kabinesindeki bakanlık görevinden istifa ettikten sonra ve fakat siyasete atılmadan önce bu ülkede geçirdiği bir buçuk aydır. Bu seyahatlerin içinde 1952 senesindeki ilk gidişinin Özal üzerinde bıraktığı etki bakımından, özel bir anlamı olduğu söylenebilir. Zira Özal "*The Baltimore Sun*" gazetesine 1985'te verdiği bir röportajda A.B.D.'de geçirdiği bir yıllık sürenin ardından 1953'teki dönüşü esnasında " '*Indipendence' gemisiyle New York'tan ayrılırken sanki kendi ülkemden ayrılıyormuşum gibi bir hisse kapılmıştım"* ifadesini kullanmıştır (Güldemir, 1992: 54).

Amerika Birleşik Devletleri'nin Özal üzerindeki bu denli olumlu tesirini, keşfettiği bu yeni medeniyete duyduğu hayranlık üzerinden okumak mümkündür. Nitekim ölümünden birkaç ay önce 1993 yılında Cedit Grubu'nun Ankara'da düzenlediği toplantısında dile getirdiği hatıraları bu hayranlığı resmeder:

"1952 senesinde mezun olduktan iki yıl sonra Amerika'ya yolladılar. Şimdi o günkü Türkiye'den bir insanı New York'a götürün. Nasıl şaşırdığını tahmin edemezsiniz. Dev binalar, muazzam medeniyet… Tabii bize hep şunu öğrettiler: Bir Türk cihana bedeldir. Bunun karşısında sorgulamaya başladık; bu bize öğretilenler doğru mu diye… Bir birbirimize baktık, bir o gökdelenlere baktık. Biz eğer her birimiz bir dünyaya bedelsek niye bizim Anadolu'da her yer virane halinde de, bu her biri bir dünyaya bedel olmayan adamlar bu binaları nasıl dikiverdiler o zaman?"[72]

Özal'ın A.B.D'de hissettiği bu şaşkınlıkla karışık hayranlık, sadece Amerikan şehirlerinin "ileri medeniyet" algısıyla sınırlı kalmamıştır. A.B.D'nin bu gelişmişlik düzeyinin Özal'ın bizzat uzmanlık alanı olan elektrik mühendisliği ile ilgili konularda da ileri seviyede olması, genç mühendisin bu yeni keşfettiği medeniyet ile Türkiye kıyasını Birleşik Devletler lehine zihninde derinleştirmesini sağlamıştır. Özal'ın

[72] Cedit Grubundaki Konuşması Ankara, 1993'den Aktaran, Özdemir Hikmet, Turgut Özal, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

zihninde artık, Türkiye için bir medeniyet modeli olarak A.B.D. imgesi yavaş yavaş öne çıkmaya başlayacaktır:

"1952 senesinde Amerika'da elektrik mühendisiydim. Hava hatları gördüm. İnanır mısınız, 1952 senesinde Türkiye'de bir tane şehirlerarası enerji nakil hattı yoktu. Bütün şehirlerimiz izole… Birçok şehirde de elektrik yoktu. Tabii, buraları görünce müthiş bir eziklik hissediyorsunuz. Bizden o kadar ileride bir toplum ki her şeyleri var. Televizyon çıkmış, bizde yok. 1952'de gittiğim Amerika'da ilk defa televizyon gördüm. Ondan sonra da üzülüyorsunuz, nasıl olacak da biz bu ileri topluma yetişeceğiz diye… (Doğan, 1994: 23)."

Turgut Özal'ın zihninde A.B.D'yi Türkiye için bir model olarak şekillendirmesinde bu ülkenin ileri gelişmişlik seviyesinin yanı sıra ve hatta ondan daha önemli olarak 1950'lerdeki Türk-Amerikan ilişkilerinin de mahiyetine bakmak gerekir. Zira bu dönem iki ülke ilişkileri açısından -Birleşik Devletlerin Türkiye üzerindeli baskın rolünü unutmadan- belki de tarihteki en yakın ve güçlü bağların kurulduğu bir on yıla tekabül eder. Turgut Özal ise bu on yılda iktisadi, mesleki, siyasi ve toplumsal manada birçok alanda bu yakın ilişkileri ve Amerikan etkisini hissettiği yirmili yaşlarını sürmektedir.

2.2.3.1. 1950'lerde Türk-Amerikan İlişkileri: Özal'ın "Amerikan Rüyası"nın Başlangıcı

1950'lerin Türkiye için en önemli süreçlerinden birisinin, Türkiye'nin NATO'ya girmek amacıyla Kore Savaşına katılmakla başladığı söylenebilir. 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore askerlerinin Güney Kore topraklarına girmesiyle başlayan savaş, soğuk savaş döneminin farklı kutuplarını karşı karşıya getiren ilk sıcak temastır. İktidarında bir aylık zamanı henüz geride bırakan Demokrat Parti hükümeti de, BM Güvenlik Konseyi'nin Kore'de "*komünist tecavüzüne karşı mücadele*" kararını destekleyerek, "*komünizm tehdidi*"ne karşı aktif destek vereceğini, Kore'ye asker göndereceğini deklare etmiştir (Kaynar, 2016, 22).

Savaş ilan etme veya bir savaşın tarafı olma yetkisi TBMM iradesinde olduğu halde Menderes Hükümetinin Kore'ye asker göndermesi, TBMM'de çıkarılan bir yasaya dayanmadığı gibi bu konuyla ilgili bir Bakanlar Kurulu kararı dahi yoktur.

Sadece savaşın başlamasından bir ay sonra 25 Temmuz 1950'de Kore'ye destek iradesinin hükümetçe beyanı vardır. Bu durum TBMM'de büyük tartışmalara yol açmış ve konu bir ay meclisin gündeminde kalmıştır. DP'nin Kore konusunu bu kadar hızlı ve meclisi bypass edecek şekilde bir oldu bittiye getirmek istemesinin ardında, Kore savaşına verdiği destek vesilesiyle Türkiye'yi NATO'ya dahil edebilme umudu yatar. Nitekim 25 Temmuz'da açıklanan hükümet beyanının ardından Türkiye 1 Ağustos 1950'de NATO'ya kabulü için yaptığı başvuruyu tekrarlayarak ikinci defa resmi başvuruda bulunur. 6 Ağustos'ta basına yaptığı açıklamalarda Menderes, NATO'ya girmenin Kore'de barışın korunmasına bağlı olduğunu da zaten itiraf edecektir (Kaynar, 2016: 22).

Diğer yandan Demokrat Parti'nin siyasi elitleri, partilerinin iktidarda olmadan önce 1950 Mayıs'ının başında CHP'nin yaptığı ancak kabul görmeyen NATO başvurusunu, bu sefer kabul ettirebilirlerse iktidarlarının başında uluslararası alanda bir meşruiyet elde edebileceklerini düşünmüşlerdir. Ayrıca CHP'nin başaramadığı bir süreci başararak CHP'den farklılıkları ve "*iş bitiricilikleri*"ni de tescil etmiş olacaklardı. Ancak bu başvuru talebi de 16 Eylül 1950'de reddedilecektir. Kore savaşına Türkiye toplamda 5460 askerle katılmış 721 şehit 2000'den fazla yaralı 163 kayıp 244 de esir vermiştir (Kaynar, 2016: 24).

1950'lerde Türk-Amerikan ilişkilerindeki yakınlığı gösteren diğer bir alan ise iki ülkeyi en üst düzeyde temsil eden liderlerin karşılıklı ziyaretleri ve bu ziyaretlerin taşıdığı anlamlardır. Bu doğrultuda önce Eisenhower'ın ziyaretlerine değinmek gerekir. Eisenhower'ın A.B.D. Başkanlığından önce NATO Başkomutanı unvanıyla Ankara ve İstanbul'u 1952 yılında ziyaret etmiştir. Ardından 1954 yılının başında Demokrat Parti'nin kurucularından, Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1953 yılında A.B.D. Başkanlığına henüz seçilen Eisenhower'ın davetiyle 50 günlük kapsamlı bir A.B.D. ziyaretine –belki de uzun bir seyahat demek daha doğru olur- çıkacaktır. Nihayet 1959 yılında bu sefer Eisenhower Türkiye'yi ziyaret eden ilk A.B.D. Başkanı olacaktır.

Eisenhower'ın 1952'deki ziyareti Türkiye'nin Yunanistan ile birlikte Şubat 1952'de NATO'ya kabul edilmesinin hemen ardından gerçekleşmiş ve general önce Türkiye, ardından Yunanistan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaretin başlıca amacı "*Sovyet Rusya tehlikesi*"ne karşı Türk askeri gücünün arttırılmasına yönelik fikir alışverişine dayanır.

Bunun dışında Türk ordusunun savunma gücü ve eğitimi de taraflar arasında müzakere edilmiştir. Nihayetinde General Eisenhower'ın 4 ve 5 Mart 1952'deki iki günlük Ankara ve İstanbul temasları neticesinde, Türk ordusuna daha fazla modern malzeme verilmesi kararlaştırılır. Eisenhower, Türkiye'nin batı müdafaasına askerî yönden iştiraki hususunda 36 saat süren tetkik ve teftişten memnun kalarak Yunanistan'a hareket etmiştir. (Dilek, 2010: 297-299). Eisenhower, NATO Başkomutanı olarak Ankara'yı ziyaretinden 9 ay sonra Ocak 1953'te seçimlerden galip çıkarak A.B.D.'nin 35. Başkanı olmuştur.

NATO Başkomutanı Eisenhower'ın 5-6 Mart 1952'de gerçekleştirdiği Ankara ve İstanbul ziyareti haftalar önceden basın ve kamuoyunun gündemine girmiş Türkiye'den ayrıldıktan sonra da bu haberler mart sonuna kadar devam etmiştir. Basının yanı sıra, hükümetin ve sivil ile askeri bürokrasinin Eisenhower ziyaretine gösterdiği öneme, örneklerden biri olarak 5 Mart 1952 tarihli Milliyet gazetesine yansıyan haberler dikkat çekicidir: Eisenhower'ı hava alanında karşılayan gazetecilerden birisi kendisine, Türk Ordusunun kuvvetlerinin bir kısmının Türkiye sınırları dışında eğitim göreceğine dair ortaya atılan iddiaların gerçekliğini sormuştur. Eisenhower "*Bu hususta size gereken cevabı Genel Kurmay Başkanı verecektir*" dedikten sonra, dönemin Genel Kurmay Başkanı Nuri Yamut, "*Bütün Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutan'ın emrindedir*" sözleriyle karşılık vermiştir (Milliyet Gazetesi, 8 Mart 1952: 7).

Eisenhower'ın ziyaretinde aynı gün Dış İşleri Bakanı Köprülü'nün Eisenhower onuruna verdiği yemekte, Başbakan Adnan Menderes, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, Milli Savunma Bakanı Hulusi Köymen ve Genel Kurmay Başkanı Nuri Yamut'un haricinde Kara, Hava ve Deniz Kuvvet Komutanları ile ilgili Dış İşleri Bakanlığı bürokratlarının hazır bulunmuştur (Milliyet Gazetesi, 8 Mart 1952 1952: 7). Dönemin basınında NATO Başkomutanı Eisenhower'ın Türkiye'den ayrıldıktan iki gün sonra hakkında çıkan ve generale dair "şehir efsanesi"ne varan haberlerin yapılması ilgi çekicidir. 8 Mart 1952 tarihli Milliyet Gazetesinde "900 yıllık mazisi ve NATO Başkomutanı Eisenhower'ın ecdadına ait olduğu" ileri sürülen tarihi bir kılıcın Ankaralı bir gençte bulunduğuna dair bir haber yapılmıştır. Haberde 11. Yüzyıldan kaldığı düşünülen kılıcın üzerinde "*Vatan var olsun, vatan için canımız*

feda" anlamına gelen latince bir cümle bulunduğu ve ince bir el yazısıyla Eisenhower imzasının kılıç üstünde yer aldığı belirtilmiştir (Milliyet Gazetesi, 8 Mart 1952: 7).

Ocak 1954'te ise bu sefer, bir yıl önce A.B.D. başkanı olan Eisenhower tarafından A.B.D.'ye davet edilen Celal Bayar'ın A.B.D seyahati başlayacaktır. Bu gelişme, dönemin Türk basınında özellikle "*A.B.D. gibi son derece örnek bir ülkede Türkiye'nin itibarının son zamanlarda muazzam biçimde arttığı*" yönünde yorumlanır. Bayar'ın Washington'da karşılanışı esnasında hazırlanan büyük törende kalabalık bir bürokratik kortej onu takip etmiş, yolun iki yanında Bayar'ı selamlayan geniş halk kitleleri, kendisini konfeti yağmuru ile selamlamış, aynı gün Başkan Eisenhower ve eşi tarafından Beyaz Saray'da, Bayar onuruna verilen akşam yemeğinde, Birleşik Devletlerin barış zamanında bir yabancıya verdiği en yüksek düzeydeki madalya olan Liyakat Nişanı takdim edilmiştir. Bayar da gördüğü bu yüksek misafirperverliğe karşı ertesi gün A.B.D. Kongresi'nde yaptığı konuşmada, A.B.D. tarafından yapılan yardımlarla ilgili olarak konuşmasına başlamış, Türkiye'nin de içinde bulunduğu ortak cephenin önemini belirterek; Türkiye'nin sonuna kadar bu ortak cephe olgusunun ve onun gerektirdiği ideallerin taşıyıcısı olacağı sözünü vermiştir (Erdem, 2016: 138-139).

Bayar'ın Washington'da gerçekleştirdiği siyasi temaslar, A.B.D. gezisinin ilk safhasını teşkil ederken gezinin ikinci safhasında ise Bayar'ın Amerika'nın kendine özgü örgüt, grup ve kurumlarını, gelişmiş sanayi şehirlerini görmesi ve genel olarak Amerikan halkıyla tanışması amaçlanmıştır. Gezi'nin ikinci safhası, Amerika'nın iki kıyısı arasında kalan iç kesimlerin de dahil olduğu bir daire şeklinde ve Amerika'yı turlayacak biçimde planlanmıştır. Plana göre, A.B.D.'nin kuzey bölgeleri üzerinden batı sahiline ulaşılacak ve buradan güneye yönelerek Nevada ve Texas gibi güney eyaletleri üzerinden tekrar doğu sahiline geçilecektir. Bu plana uygun olarak Bayar, Washington'dan sonra New York'a geçmiş, buradan Cleveland, Toledo, Chicago, Utah, Wyoming, Reno, San Francisco, Los Angeles, Las Vegas, Boulder City, Texas'ta Dallas ve Kuzey Carolina'da Raleigh şehirlerini gezmiş, en son olarak da New York'a dönmüştür. Bayar'ın bu gezilerinde New York Belediye Başkanı'ndan New York şehrinin anahtarını büyük bir törenle alması, New Jersey'nin Celal Bayar'ın geldiği tarihi, Türk günü ilan etmesi, Colombia ve Duke Üniversitelerinden kendisine fahri doktora unvanının takdim edilmesi, Dallas şehri tarafından Fahri Teksaslı ilan

edilmesi, A.B.D. ulusal ve yerel basınının Bayar'ın ziyaretiyle yakından ilgilenerek ülke çapında toplamda 14.000'in üzerinde sinemada söz konusu ziyaret ve Türkiye hakkında haber yapması, A.B.D'nin, Bayar'ın ziyaretine verdiği önemi göstermektedir (Erdem, 2016: 140-141).

Bayar'ın bu kapsamlı Birleşik Devlet gezisi 50 günden fazla sürmüş, Bayar ve heyeti 11.000 km'den fazla bir yol kat etmiştir. Ziyaret boyunca süreçle ilgili en ufak ayrıntılar dahi Türk basını tarafından manşetlere taşınarak kamuoyuna duyurulmuş, ziyaret tam bir "milli mesele" olarak görülmüştür. Bayar dönerken bile kendisini Türk savaş gemileri karşılamış, İstanbul'da görkemli bir karşılama gerçekleştirmek için okullar ve devlet daireleri bir gün süreyle tatil edilmiştir. Şüphesiz iki ülkenin bu ziyareti kendi açılarından bu denli gösterişli kılmalarının birtakım sebepleri vardır. Birleşik Devletler için Sovyet Rusya'yı çevreleme politikası doğrultusunda antikomünist cephenin önemli bir müttefiki olarak Türkiye'nin A.B.D.'nin yanında olduğunun dünyaya gösterilmesi önemliydi. Ayrıca jeopolitik olarak Türkiye'nin Sovyetler Birliği önünde bir set olması sebebiyle de Birleşik Devletler için hayati bir anlam taşımaktaydı. Türkiye'de hükümet açısından bakıldığında ise bu ziyaret her şeyden önce yaklaşan 1954 Mayıs genel seçimleri vesilesiyle uluslararası bir meşruiyet ve moral desteği anlamına geliyordu. Ancak bundan da öte Demokrat Parti 1950-1954 arasında A.B.D tarafından verilen yaklaşık 2 Milyar TL'lik dış yardımların devam edeceği umudunu taşıyordu. Zira 1953 yılı sonu itibariyle Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın (TCMB) döviz yetersizliği nedeniyle dış ödemeleri durdurması, 1954'te ilk kez enflasyonda çift hanelere çıkılması, ekonomik darboğazın işaretleriydi. Bu sürecin bir parçası olarak Bayar'ın seyahatinin başladığı günden bir gün sonra çıkarılan 19 Ocak 1954 tarihli, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu bu ziyaretin anlamını Türkiye açısından aslında betimliyordu (Erdem, 2016: 142-150). Bayar'ın bu gezisinin ardından Haziran 1954'te Başbakan Adnan Menderes A.B.D.'yi ziyaret edecek, ikinci kez ise 1959'da Birleşik Devletlerin yolunu tutacaktı.

Bu tez için, Türkiye ve Birleşik Devletlerin devlet başkanları düzeyinde 1950'lere yayılan ve sıklaşan ziyaretlerin Turgut Özal bağlamındaki anlamı, asıl önem teşkil eden konudur. Nitekim Eisenhower'ın toplamda üç, Menderes'in iki ve Bayar'ın bir ziyareti olmak üzere iki devletin on yıllık bir süre içerisinde karşılıklı altı ziyaret gerçekleştirmeleri Türkiye'de sıradan bir yurttaşın Birleşik Devletler için "*ideal*

müttefik" algısını oluşturmasında etkili bir faktör olabilir. 1952'de Eisenhower'ın Ankara'ya ilk gelişinde EİEİ kariyerine henüz başlayan Turgut Özal, bir yıl sonra ihtisas eğitimi esnasında Birleşik Devletlerde iken Eisenhower'ın Birleşik Devletler Başkanı seçilişine şahitlik edecektir ve bu süreci şöyle ifade edecektir:

"*Hatırlıyorum, ABD'de 1952 yılı seçim kampanyalarıyla geçmişti. General Eisenhower'ın seçildiği yıl da 1953 başıdır. O tarihlerde A.B.D.'de seçim toplantıları bugün veyahut son zamanlarda bizde olduğu gibi meydanlarda yapılıyordu. Zaman içerisinde bu toplantılar A.B.D'de meydanlardan salonlara geldi"*[73]

Özal'ın Türkiye'ye dönüşünün akabinde, bu kez Bayar'ın çıktığı A.B.D. seyehatinden muhtemelen haberdar olması ve iki ülkenin 1950'lerdeki oldukça yakın ilişkisini izlmesi genç mühendisin Birleşik Devletleri "*ideal ittifak*" ve "*muasır medeniyet"* olarak kodlamasını sağlamış olabilir. Çünkü, Bayar'ın 20 Ekim 1957'de Taksim'de gerçekleştirdiği mitingde "*Ülkemizde Amerika'nın gelişim merhalelerini takip ederek çalışıyoruz. Otuz yıl sonra bu ülke elli milyon nüfuslu küçük bir Amerika olacaktır* " sözleriyle; Özal'ın 1983 yılında Anavatan Partisi'ni kurma sürecinde, dönemin A.B.D. Başkonsolosu Nawberry'nin Ortaköy'deki konutunda gerçekleştirdikleri görüşmede başkonsolosa söylediği *"Kapıları sonuna kadar açacağız. İsteyen istediği yere yatırım da yapacak, mülk de alacak, ticaret de yapacak. Serbest piyasanın olmadığı yerde demokrasi de olmuyor. Ancak serbest piyasa ve rekabet anlayışı gelişirse demokrasi gelişiyor. Bakın Batı'da serbest piyasa olmayan demokrasi var mı? Bu dediklerimiz gerçekleşirse Türkiye Ortadoğu'nun Amerika'sı olur* (Güldemir, 1992: 51). " sözleri arasındaki fikirsel süreklilik barizdir. Bu sürekliliğin köklerini muhtemelen Özal ve onun kuşağının 1950'lerde şahitlik ettikleri A.B.D.-Türkiye arasındaki derinleşen ilişkilerde aramak gerekir. Zira Türkiye'nin Birleşik Devletler ile 1950'lerdeki yakınlaşması; sürekli ve yoğun derecede ayrıca uzun yıllara yayılan yapısal bir görüntü arz etmektedir. Bu yapısallığın altında ise birden çok alandaki Amerikan etkisini görmek mümkündür ve her bir alan detaylandırılmayı hak etmektedir.

[73] Başbakan Turgut Özal'ın ANAP İstanbul toplantısındaki konuşması. (10 Mart 1989, İstanbul)'dan aktaran Özdemir Hikmet, Turgut Özal, 2014: 41.

2.2.3.2. A.B.D. İle İlişkilerin Kurumsallaşması: 5 Etki Alanı ve Kuşatılan Toplumsallık

1950'lerde ve bir önceki bölümde değinildiği üzere 1940'ların ortasından başlayarak Türkiye'nin A.B.D. ile yakınlaşması, sadece liderler düzeyinde iki ülkenin karşılıklı gerçekleştirdiği siyasi ziyaretler veya Kore Savaşında olduğu üzere Türkiye'nin A.B.D. yanında yer alması gibi kısa erimli süreçlerle kalmamıştır. Bunlardan daha köklü bir şekilde Türkiye'nin üzerindeki Birleşik Devletler etkisi, askeri örgütlenmeden akademik eğitime kadar kurumsal manada bürokraside; diğer yandan iktisadi hayattan diplomasiye ve hatta toplumsal yaşamın günlük rutinlerine kadar beş alanda belirgin olarak hissedilmiştir.

Bilhassa iktisadi sahada, yine bir önceki bölümde değinilen Truman ve Marshall programları çerçevesinde gelen dış yardımların haricinde, Türk ekonomisinin ilk istikrar programı olan 1958 Ekonomik İstikrar Programı da önemli bir eşiktir. Nitekim bu program, planlı yıllarının başlangıca işaret eder. Birleşik Devletlerin etkisi bu programda da önemli bir yer tutar. Bu minvalde 1960'tan sonra bu planları yapan kurum olarak Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulmasında ve Özal'ın planlama ile tanışmasında da Birleşik Devletlerin ve onun kontrolündeki uluslararası kurum ve kuruluşların hem doğrudan hem dolaylı etkileri yadsınmazdır.

2.2.3.2.1. Savunma ve Silah Sanayii'nin Modernizasyonu

Türkiye'de askeri yönetim sisteminin, 1945-1961 yılları arasında Amerikan modeline göre örgütlendiği ifade edilmelidir. Şüphesiz bu örgütlenme, Türkiye'nin 1952'de gerçekleşen NATO üyeliğinin ardından hız kazanmış olsa da askeri yönetimin ilkeleri ve yapısının, Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde imzalanan ikili askeri anlaşmalar doğrultusunda, 1949 yılında yeniden kurulmaya başlandığını söylemek mümkündür. Özellikle Truman Doktrini vesilesiyle Türkiye'ye 1940'ların sonlarında, silahlı kuvvetleri güçlendirmek adına 21 subay ve 2 ekonomist gönderilmiş, ayrıca Amerikan Dış işleri, Savaş Bakanlığı ve Donanma temsilcilerinden kurulu bir heyet Türkiye'nin savunma gücünü artırmak ve ekonomisini güçlendirmek adına çeşitli raporlar hazırlamıştır. Bu raporlarda asker sayısının azaltılarak, silah ve ekipmanların modernizasyonuna ağırlık verileceği

belirtilmiştir. Bu doğrultuda, Milli Savunma Bakanlığı (MSB), Askeri manada, yönetsel ve sınai alanlarında tek yönetici kurum haline getirilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı ise MSB'nin alt birimi haline dönüştürülmüştür. Aynı yıl, o tarihe kadar askeri fabrikalar sistemi içinde örgütlü olan savaş/savunma sanayisi, Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKE) çatısı altında birleştirilmiş ancak savunma yönetiminden ayrı tutularak İşletmeler Bakanlığı'na bağlanmıştır. İşletmeler Bakanlığı'nın Demokrat Parti hükümetlerinde, İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT) üzerinden devlet yatırımlarını, özel girişimciliğin lehine kullanma misyonu anımsandığında savunma sanayiindeki bu tutumun da liberal bir tavır olarak okumak mümkündür (Keskin, 2016: 529).

2.2.3.2.2 "Batı Kampı Üniversiteleri": Kültür Diplomasisi ve Türk Yüksek Öğretimi

Birleşik Devletler ve Batı Kampı'nın Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'de önemli etkinlik sahalarından biri de yükseköğretim idi. Barker Raporu doğrultusunda üniversitelerde "kamu yönetimi" ve "işletme" kürsülerinin kurulması önerisiyle 1953 yılında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde "Amme İdaresi (Kamu Yönetimi)" kurulmasına karar verilmiş, bu kararı müteakip İstanbul Üniversitesi bünyesinde "İşletme İktisadı Enstitüsü" kurularak eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Diğer yandan Birleşmiş Milletler (BM) Örgütü ile Türk Hükümeti arasında imzalanan 5 Eylül 1951 tarihli "*Teknik Yardım Anlaşması*"nın uygulanmasına ilişkin 8 Mayıs 1952 tarihli bir protokol imzalanmıştır. Bu protokole istinaden, Türkiye ile Ortadoğu ülkelerindeki kamu görevlilerinin, eğitim ihtiyaçlarını karşılamak üzere "*Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü*" (TODAİE), Mart 1953 yılında faaliyete geçmiştir. Gerek Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi kürsüsü, gerek TODAİE'nin kuruluşu, 1952 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ders vermekte olan yabancı akademisyenler tarafından gerçekleştirilmiştir. Yabancı akademisyenler yalnızca yönetici değil ayrıca derslerin yürütücüsü, ders programlarının geliştiricisi ve aynı zamanda araştırmacı konumunda bulunarak dönemin Türk akademisinde önemli bir yer edinmişlerdir. "*Kamu Yönetimi", "Örgütlenme", "Personel Yönetimi", "Araştırma Yöntemleri"* ve "*Maliye"* olmak üzere beş temel alanda eğitim verilerek, hem Türk akademisi hem de bu akademiden çıkacak bürokratlar sayesinde Türk bürokrasisinin yeniden organize edilmesi arzulanmıştır. Batı ekseninde, yükseköğretimi yeniden organize eden bu

yönetim anlayışı, 1953 yılında fakülte programları dışında kamu görevlilerine dönük dar kapsamlı kurslar da açmıştır. Yabancı uzmanların ders verme etkinliği 1952-1953 eğitim yılında başlamış ve bu uygulama 1959-1960 eğitim ve öğretim yılında ise sona ermiştir. Kendisi de bir kamu yönetimi uzmanı olan Birgül Ayman Güler, "*1965'ten itibaren, akademik ve bürokratik yazında yerli akademisyenlerin makale ve kitaplarına tanık olunsa bile bu yapıtların genel özelliklerini, gerçekliği ve sorunları transfer edilmiş Batı teorileri ile görmeye gayret eden yapıda*" olduklarını dile getirmiştir. Güler'e göre "*yabancı akademisyenler ülkelerine dönmüşlerse de akıllarıyla gözlükleri burada kalmıştır* (Keskin, 2016: 526-527)."

Amerika Birleşik Devletleri, sadece Türk akademisi ve Türk bürokrasisini yeniden biçimlendirme hedefiyle sınırlı kalmamış, diğer yandan biri kentleşme diğeri tarım alanlarında ihtisaslaşmayı hedefleyen iki yeni üniversitesinin oluşum sürecinde de hem doğrudan hem de dolaylı olmak üzere katkı sağlamıştır. Bunlardan ilki ve kısa adı "*ODTÜ*" olan "*Ortadoğu Teknik Üniversitesi"*dir. 1956 yılında Ankara'da "*Ortadoğu Yüksek Teknoloji Enstitüsü"* adıyla kurulmuştur. Türkiye'de nüfus artışıyla birlikte şehirleşme alanında teknik insan gücüne ihtiyaç duyulmuştur. İTÜ'nün kuruluşuna benzer bir "imar ihtiyacı" bağlamı bu sebeple ODTÜ'nün kuruluşunda da etkili olmuştur. ODTÜ'nün kuruluşunda bu ihtiyaca cevap vermek amacıyla, hem İngilizce bilen hem de artan konut ve şehir planlama sorunlarına çözüm bulacak mimar ve mühendis yetiştirme gayesi yatar. ODTÜ böylece, konut ve planlama alanında danışmanlığına başvurulan Charles Abrahams'ın teşvikiyle hayat bulur. Ayrıca ODTÜ'nün kuruluşunda, Amerikan propoganda kuruluşları olan "*Mutual Security Agency*" ve "*Foreign Operation Administration*"ın Başkanı ve "*National Security Council*" üyesi Harold Stassen'in, "*Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu*" (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organizationu) (UNESCO) tarafından danışman olarak görevlendirilmesi de önemli bir rol oynar. ODTÜ 1957'de hazırlanan bir kanunla üniversiteye çevrilir. Bu bağlamda Birleşik Devletler, ODTÜ'nün kuruluşunda dolaylı olarak, BM ve UNESCO gibi kurumlar aracılığıyla yer alırken; 1957'de Erzurum'da açılacak olan Atatürk Üniversitesi'nin kuruluşunda ise doğrudan yer alacaktır. "*International Cooperation Administration*" , resmi olarak Nebraska Üniversitesi'ni, Atatürk Üniversitesini kurmak için görevlendirecektir. Marshall yardımı gereği ve Demokrat Parti programı gerekçesiyle Doğu Anadolu'da tarımsal gelişimi desteklemek için ve tarım ile hayvancılık alanında

eğitim görmüş uzman yetiştirilmesi için harekete geçilmiştir. Birleşik Devletlerin, tarım çalışmaları ve tarım üretiminde önde gelen Nebraska Eyaleti bu konuda yardımda bulunur. 1954'te çıkarılan kanunla Atatürk Üniversitesi'nin kurulması kabul edilmiştir. "*International Cooperation Administration*" tarafından yürütülen çeşitli uluslararası projelere katılan Nebraska Üniversitesi ise Atatürk Üniversitesi'nin kuruluşundan itibaren 13 yıl boyunca gelişebilmesi ve kendi kadrolarını oluşturabilmesi için gereken çalışmaları bizzat yürütmüştür (Alkan, 2016: 596-597).

2.2.3.2.3 Yakın Diplomasi Yılları: Türkiye ve A.B.D.'nin Kurumsallaşan Müttefikliği

1950'lerde Türkiye üzerinde A.B.D etkisinin hissedildiği diğer bir alan ise diplomasidir. Sonda söylenecek olan başta söylenirse, 1950'lerde Türk-Amerikan diplomasisinin, Türkiye açısından en önemli amacı Amerika'nın ekonomik ve askeri yardımlarından yararlanarak yeni kurduğu demokratik düzenini barış ve güven içinde sürdürmek ve Sovyetler Birliğini'nin askeri ve ideolojik baskısından kurtulmak olmuştur (Albayrak, 2004: 486). Dolayısıyla 1940'ların ikinci yarısından itibaren Sovyet Rusya'nın Boğazlar ile Kars ve Ardahan'a yönelik isteklerini savuşturmak için Birleşik Devletler ile yakınlaşmaya başlayan Türkiye, 1950'de Kore Savaşı'nda A.B.D. safında savaşa aktif şekilde katılmış, ardından da 1952'de NATO'ya üye olarak diplomatik anlamda bu ülke ile ilişkilerini yoğunlaştırarak sürdürmüştür.

Bir önceki bölümde değinilen, 1954 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın gerçekleştirmiş olduğu ve yaklaşık iki ay sürmüş olan A.B.D seyahati esnasında Celal Bayar'ın önemli bir konuşması olmuştur. Bayar o konuşmasında, Türkiye'nin, Balkanlar ve Orta Doğu açısından önemini öne çıkarmış, Türkiye önderliğinde Irak, İran ve Pakistan'ın da katılımıyla bölgesel bir işbirliği paktının kurulmasını gündeme getirmiştir. Bu talebin A.B.D. nazarında bir yıl içerisinde kabul görerek Bağdat Paktı'nın kurulmasına giden süreç, iki ülke arasında yoğunlaşan diplomatik ilişkilerin, bölgesel ortaklıklara dönüştüğünün de önemli bir göstergesidir. Ayrıca bu paktın 1955 yılında hayat bulmasıyla, Türkiye'nin önemi A.B.D. açısından daha da artmıştır. Zira paktın diğer üyeleri Irak, İran ve Pakistan üzerinde Türkiye'nin etkisi önemlidir. Birleşik Devletler, bu ülkelerle olan ilişkilerini, bölgenin tek laik ve

demokratik devleti olan Türkiye üzerinden sürdürmekte yarar görmekteydi (Albayrak, 2004: 484).

Bunlara ek olarak Türkiye, bölgesinde vuku bulan Süveyş bunalımı, Lübnan ve Ürdün Olayları ile Irak İhtilali gibi diğer siyasi süreçler esnasında da bütünüyle, A.B.D. yanlısı bir diplomasiyle, antlaşmalardan doğan sorumluluklarının gereklerini fazlasıyla yerine getirmiştir. Öyle ki 1959 yılında yaşanan Lübnan olayları ve Irak İhtilali'nin yarattığı kriz döneminde Demokrat Parti iktidarı hem de yurt içerde sıkıntılı ve buhranlı zamanlar yaşamasına rağmen Birleşik Devletler yanlısı diplomatik duruşundan ödün vermemiştir(Albayrak, 2004: 485).

1947-1960 arasını kapsayan süreçte, Türkiye ve A.B.D. arasında toplamda 91 adet ikili antlaşma imzalanmış olması da iki ülke arasındaki yakın ilişkinin bu yılları kapsayan farklı siyasi konjonktürlerde de pek değişmediğini resmetmektedir. Nitekim bahsi geçen zaman diliminde 91 antlaşmanın imzalanması, ortalama her bir yıla 7 antlaşma düştüğünü göstermektedir. Bu antlaşmalardan bir bölümü açık, bir bölümü gizli olmakla beraber; 16'sı yasa ile onaylanan, 12'si harita antlaşması olan, 4'ü bilimsel işbirliğine dayanan, 26'sı hibe, kredi veya borç yardımları kapsayan, 14'ü NATO ittifakı ile ilgisi bulunan ve kalan 13 tanesi ise 1954 tarihli "*Askeri Kolaylıklar Antlaşması*" ile ilgili metinlerdir (Sander, 1979: 103-104).

2.2.3.2.4 Koordinasyon Bakanlığı'nın Kuruluşu: Plancılığın Doğuşu ve A.B.D. İle Ekonomik İlişkiler

1950'lerde A.B.D. ağırlığının yoğun bir şekilde hissedildiği alanlardan bir diğeri de ekonomi alanıdır. 1950'lilerin ikinci yarısıyla birlikte ciddi bozulma emareleri gösteren Türk ekonomisinin yaşadığı iktisadi buhran sürecinden çıkabilmek için Demokrat Parti iktidarının öncelikli planı yine 1950'lerin başında bolca istifade ettiği dış yardımlar olmuştur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1958 Mayıs'ında dönemin Birleşik Devletler Başkanı Eisenhower'a yazdığı mektupta kendisinden, A.B.D. ve Batı Almanya'nın, yardım için görüşmelerin başladığı "*Organisation for European Economic Cooperation* (OEEC)" ve "*International Monatary Found*" (IMF) gibi uluslararası kuruluşlardaki ağırlıklarını Türkiye'ye yardımcı olmak üzere kullanmalarını talep etmiştir. Ancak bu talep, A.B.D.'nin yeni ek yardımları ancak,

Türk tarafının, A.B.D., IMF ve OEEC tavsiyeleri doğrultusunda, "*kendine düşeni yapması*" koşuluna bağlayan ısrarını değiştirmemiştir. Zira A.B.D. geçmiş tecrübelerinin ışığında Demokrat Parti hükümetinin bir istikrar programı uygulama niyeti ve kararlılığı hususundaki şüphelerini koruyordu. Bu minvalde 1958 Temmuz'unda DP Hükümeti ile A.B.D., OEEC ve IMF arasında yoğunlaşarak süren görüşmeler sonunda, Türkiye'nin ilgili taraflara sunduğu istikrar programını yürütmesine yardımcı olmak üzere ortak bir yardım paketi üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bu paketi 1958 yılı ağustos ayının başında Demokrat Parti hükümeti ilan etmiştir. Paketin içeriğinde DP hükümetlerinin daha önceki yıllarda kategorik olarak karşı durduğu ve reddettiği devalüasyon kararını da içeren birtakım "can yakıcı" faktörler bulunmaktaydı. Kur ayarlaması, sıkı-para kredi ve bütçe politikası, dış ticaretin tedricen serbestleştirilmesi ve İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin (İDT) fiyatlama ile yatırım politikalarının değiştirilmesi bunlara örnek olarak verilebilir. Bu içeriği ile paketin aslında, IMF destekli programların standart unsurlarını kapsadığını söylemek mümkündür (Özcan, 2016: 62-63).

1958 istikrar programı; kredi, hibe ve borç ertelemelerini kapsayan bir dış yardım paketiyle desteklendi. Bu paket kapsamında, Birleşik Devletler, Türkiye'ye 114 milyon doları hibe, 76 milyon doları kredi ve 44 milyon doları ise bir borç ertelemesi olacak şekilde 223 milyon dolar; OEEC ise 25 milyon doları kota ve 75 milyon doları tek tek üye ülkelerin açacağı krediler olmak üzere 100 milyon dolar kredi sağlayacaktı. IMF'den kullanılacak kaynak ile birlikte toplam destek 359 milyon dolara ulaşıyordu (Özcan, 2016: 63).

Hükümet ayrıca bu program çerçevesinde kamu açığını daraltmayı taahhüt ederek harcamaları belli bir düzeyin altında tutmaya çalışıp, bütçe denkliğini de sağlamaya gayret gösterecekti. Ancak 1958-1960 yılları arasında gelirlerdeki artışlar, daha hızlı büyüyen harcamaları karşılamaya yetmediğinden bütçe açık vermeye devam etmiştir. Zira 1959 ve 1960 yıllarında devletin, yatırım harcamalarının Gayri Safi Milli Hasıla'ya (GSMH) oranının önceki yıllara göre artış göstermesi, A.B.D. ve onun etkili olduğu IMF'nin, Demokrat Parti Hükümetinin yatırım programını endişeyle izlemeye teşvik etmişti. Nihayet A.B.D.'li yetkililerin kamu yatırımlarının "*akılcı bir plana bağlanarak uyumlu bir şekilde yürütülmesi*" telkinine, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, OEEC çevrelerince tavsiye edilen Jan Tinberger'in hizmetinden yararlanmayı

düşündüklerini belirterek, olumlu bir cevap vermiştir. Böylece J. Tinbergen, DP'nin davetini kabul ederek Türkiye'ye gelmiş, DP'nin kurduğu planlama koordinasyon kurulunun koordinatörlüğü üstlenmiştir. Ayrıca Tinberger, 1960 askeri darbesinin ardından planlama çalışmalarına başdanışman olarak katkı sunmaya da devam edecektir. Tinberger'in Türkiye'de kabul görmesinin, Başbakan Adnan Menderes'in plan meselesine ilişkin menfi yaklaşımı göz önüne alındığında, bu durumu kabullenişinin zoraki olduğu barizdir (Özcan, 2016: 65). Tinberger'in koordinatörlüğünü üstlendiği ekibin içinde Turgut Özal ve Süleyman Demirel de bulunmaktadır. Demirel'in Tinberger ve planlamaya dair hatıraları, Menderes'in ve özellikle Özal'ın planlamaya yaklaşımlarını anlamada önemli bir eşiktir:

"*Biz rahmetli Adnan Menderes'i bir plan fikrine imale ettik. Rahmetli Menderes plan fikrine yatkın değildi. Çok eleştiriliyordu. O bütçeyi kâfi görüyordu, plan fikrine onu biz imal ettik. Biz derken orada benim çok mesaim vardır. Benimle birlikte birçok kimse de plan fikrini savundu. Ama rahmetli Menderes bana inanırdı. Plan fikrini benimseyince on kişilik bir heyet kurdu. O on kişi içinde ben vardım; DSİ genel müdürü olarak. Merhum Özal da vardı; Elektrik İşleri Etüd İdaresi umum müdür yardımcısı olarak. Prof. Tinbergen o zaman angaje edilmiştir. O geldi ancak daha sonra Türkiye ihtilale gitti. İhtilal sonrasında Planlama Teşkilatı'nda biz Tinbergen ile hem merhum Özal hem ben beraberce çalıştık, askerlik görevimiz dolayısıyla* (Birand, Yalçın: 2001)."

Bu sürecin atipik tarafı, Tinbergen'in koordinatörlüğünü üstlendiği "*Planlama Koordinasyon Kurulu*"nun 14 Temmuz 1958'de yeni kurulan ve ismi "*Koordinasyon Vekaleti*" olan bir bakanlık bünyesinde hayata geçmesi olmuştur. Bakanlığın kurulduğu tarihli resmi gazetede, bakanlığın kuruluş amacı ve kapsamının yer almaması (Resmi Gazete, 14 Temmuz 1958: 1) hatta dönemin kamuoyunda bile çok fazla bahsinin geçmemesi, Adnan Menderes'in plan ve plancılık süreçlerini "*Sovyet tekniği*" olarak görmesinden kaynaklı olabilir. Öte yandan kurulan Koordinasyon Bakanlığı'nın ilk zamanlarında planlamaya dair makroekonomik bir çerçeve yokluğu, bu bakanlığın diğer bakanlıklarla arasında yaşanan bazı eşgüdüm sorunlarını hafifletmek dışında herhangi bir yarar sağlamamıştır (Kansu, 2004: 42). Somut anlamda bakanlığın ilk iş çıktısı, Hollandalı planlamacı Tinbergen'in yardımcısı Koopman ve onu asiste eden Ayhan Çilingiroğlu ve Turgut Özal'ın birlikte gerçekleştirdikleri, planlama ön çalışmalarıdır. Bu çalışmalar, Bakanlığın Ankara'da

Mithat Paşa caddesindeki binasının sekizinci katında gerçekleşmiştir. "*10 Yıllık Plan Bürosu*" adı verilen odada Koopman ile ekibi Çilingiroğlu ve Özal çalışmışlardır (Kansu, 2004: 47). Dolayısıyla Demokrat Parti'nin iktisadi kimliğiyle zıt görünen bu gelişme belki de mümkün olduğu kadar toplumsal bellekten uzak tutulmaya çalışılmıştır. Adnan Menderes ve Demokrat Parti'yi bu algıya sevk eden nedenlerin başında, planlamanın başına getirilen Nobel ödüllü İktisatçı Tinbergen'in bizzat sosyalist olarak bilinmesi önemli bir etken olsa gerektir.

2.2.3.2.5 Toplumsallaşan Batıcılık veya Günlük Hayat ve Medyanın "Amerikan"laşması

1950'ler Türkiye'sinde A.B.D. etkisi üstte bir önceki başlıklarda yer verilen devlet ve hükümet ile ilgili alanlar kadar toplumun günlük hayatında da hissedilebilir seviyede olmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki toplumsal yaşamdaki Amerikan etkisi diğer alanlarda olduğu gibi doğrudan değil, ekseriyetle dolaylı bir etki oluşturmuştur. Başka bir deyişle, 1950'lerde A.B.D ve "*hür dünya*" ile kurulan ekonomik ilişkiler ve bu dünyadan gelen dış yardımlar topluma görece ekonomik bir canlılık sunmuş, bu canlılık ise toplumda yeni konfor alanları, nesneler, uğraş ve meşgalelerin ortaya çıkışına vesile olmuştur.

Bu dönemde Amerikan yardımları ile tarımda artan makineleşme kırdan kente doğru bir göçü başlatmakla birlikte nüfusun olağan artışı da kentleşme hızını artırmıştır. Bu durum gecekondulaşmaya dayalı düzensiz bir şehirleşmeyi, bu şehirleşme de hem maddi hayatı hem de değerleri hızlı bir alt üst oluşa uğratmıştır. Zira şehirde olanlarla, fiziken şehirde olup ancak ona tam da dahil olamayan gecekondu mahalleleri aynı toplumsal dokuda yer almaya başlamıştır. Öte yandan Demokrat Parti iktidarında, önceki tek parti dönemi tutumluluğunun sembolü olarak yerli malı haftası gibi içe kapalı bir ekonomiyi simgeleyen davranışların teşvik edildiği bir günlük yaşam yoktur. Aksine tüketime dönük, görece artan refaha oranla orta sınıf için, buzdolabı, çamaşır makinesi, ütü ve radyo gibi ürünleri kapsayan ve toplumsal yaşamda dile "*dayanıklı tüketim malları"* olarak yerleşen ve özellikle önceleri Birleşik Devletler ile Avrupa'dan ithal edilen bu aletler tüketim toplumu olgusunu da yavaş yavaş Türkiye'ye yerleştirmiştir (Alkan, 2016: 597-598). Bu minvalde, Özal'ın, kendi iktidar yıllarında, dışa açık, dünyayla entegre olma üzerine kurulu; teknolojiyi ve

teknolojik aletlerin ithalat ve ihracatının kıymetini ön plana çıkaran iktisadi söylemini, henüz yirmilerini sürdüğü 1950'lerde Demokrat Parti ile yavaş yavaş kavramaya ve yaşamaya başladığını söylemek pek de yanlış olmaz.

1950'lerde günlük hayata değen yenilikler arasında Likör tüketimini saymak, bu çalışma ve Özal özelinde önemli bir detay olabilir. Likör 1950'lerin Türkiye'sinde Batılılaşma sürecinin sembolü olarak kutlamalarda yerini almıştır. Aynı yıllarda ilginç bir şekilde İslam'da yasak olarak kabul edilmesine rağmen likör, dini bayramlarda da ikram edilen alkollü bir içecek olarak günlük hayata dahil olmuştur. Dönemin önemli magazin dergilerinden biri olan "*Hayat Dergisi*"sinde likör, "*Cemiyet hayatının yeni trendi: Likör İkramları*" şeklinde haberleştirilmiştir (Alkan, 2016: 599). 1954'te ihtisaslaşma eğitimi almak için gönderildiği A.B.D'den henüz dönen Turgut Özal'ın, ikinci evlilik sürecinde, evlenme teklifini kabul eden iş arkadaşı Semra Yeyinmen'in şerefine Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ndeki tüm mesai arkadaşlarına likör ve çikolata ikram ederek gerçekleştirdiği kutlama, bazı yeniliklerin toplumsal hayata hızlı sirayetine dair bir örnektir. Bu yıllardan itibaren muhafazakâr damarına rağmen Özal'ın tercih ettiği bir içki olarak likörü tüketmesi (Özdemir, 2014: 42) ve bu durumu saklama gibi bir ihtiyacının olmaması önemlidir. Bu durum hem bazı toplumsal değişim ve dönüşümlerden Özal'ın da herhangi bir yurttaş gibi etkilendiğini hem de aslında onun dindarlığının Siyasal İslam'ın vaaz ettiği kadar sert ve net sınırlarla çevrili bir İslam anlayışı olmadığını gösterir. Dolayısıyla Özal'ın muhafazakârlığın "*Folk İslam*" çerçevesinde açıklamaya çalışmak daha anlamlı olabilir.

1950'lerin Türkiye'sinde toplumun günlük yaşamını "*Amerikanlaştıran*" önemli diğer bir enstrüman ise basın alanıydı. Menderes Hükümeti'nin, Barker raporu doğrultusunda demiryolu yerine karayolu yatırımlarına yönelmesi ve bu sayede artan araç sayısı sebebiyle gecikmiş bir milli pazar oluşmaya başlamıştı. CHP'nin tek parti iktidarı döneminde uzak şehir ve kasabalara yaklaşık on günde ulaşan günlük gazetelerin 1950'lerle birlikte 1-2 günde ulaşmaya başlaması, gazete tirajlarını da hatırı sayılır bir şekilde artırmıştır. 1949 yılında Turgut Özal üniversite hayatının son yılındayken 150.000 olan tüm basın tirajının, mühendis Özal'ın ilk görev yılları olan 1950'lerin başında 500.000'e yükselmesi, ortalama bir Türk yurttaşının bilgi ve habere ulaşımının üç kattan fazla arttığına işaret etmektedir. Bu tiraj artışı, büyük oranda basın hayatına yeni katılan gazeteler kaynaklıdır. 1950'de Batı tarzı bir gazete olarak yayına

başlayan "*Yeni İstanbul",* 1951'de "*İstanbul Ekspress",* 1955'te de "*Tercüman"* yayın hayatına 'merhaba' diyecektir. "*Yeni Sabah" "Akşam", "Milliyet" ve "Hürriyet", "Ulus" ve "Cumhuriyet"* ise dönemin hali hazırda var olan diğer gazeteleridir (Alkan, 2016: 601).

Tirajların artmasıyla birlikte dönem basınının bir kanadı II. Meşrutiyet döneminde gazeteciliğe başlayan Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri Karaomsanoğlu, Ahmed Emin Yalman, Şükrü Baban, Peyami Safa, Burhan Belge gibi tecrübeli yazarlardan; diğer kanadı ise Çetin Altan, Altan Öymen, İlhan Selçuk, Metin Toker, Turhan Selçuk, Oktay Akbal, Burhan Arpad, Mehmed Kemal gibi yeni kalemlerden oluşmaktaydı (Alkan, 2016: 601). Genç mühendis Turgut Özal'ın gazete okuma alışkanlığına dair herhangi bir veri bulunmamasına rağmen 1950'lerde kendisinin, hem sağdan hem soldan entelektüel birikimi yüksek bir yazar topluluğuna maruz kalması, dönemin ortalama bir yurttaşı gibi Özal için de önemli bir entelektüel fırsat sayılabilir. Muhtemelen Özal'ın ilerleyen yıllardaki bürokrasi ve politika hayatında, merkez bir siyasi kişilik oluşturmasında 1950'lerden başlayan, 1960'larda ise 1961 anayasasının getirdiği özgürlük ortamında daha da çeşitlenen çoğulcu basın ortamının da etkisi vardı.

1950'lerde günlük gazetelere kıyasla süreli yayın olarak dergiciliğin, "Amerika ve Batı tipi modernlik" rüzgarına daha açık olduğu ileri sürülebilir. Zira 1950'li yılların dergilerinde, okuyucu ile yeni bir diyalog kurmaya çalışan bir tarz mevcuttur. Batı ve özellikle Amerikan kültürü merkezli, renkli ve daha çok Hollywood haberleri ile sanatçıların hayatlarını aktaran, uluslararası ilişkiler konusunda da çevirilerin yer aldığı yazılara yer verilmekte, Amerikan hayat tarzı öne çıkarılmaktadır. Bunların başında, içerik olarak Amerikan sinemasına, yani Hollywood'a dair haber, fotoğraf ve yazılar bulunduran "*Hollywood Dünyası"* Dergisi gelmektedir. Benzer şekilde 1952'de yayın hayatına başlayan "*Resimli Hayat"*, bu dergiyi takip eden "*Hayat"* ve Hayat dergisinden sonra yayına giren, ayrıca 1949-1959 arasında en uzun süre yayınlanan dergilerden birisi olarak "*Hafta"* dergilerinden söz edilebilir. Bu dergilerde de benzer şekilde Hollywood'dan haberler, Türkiye sineması, kadın, güzellik, makyaj, bakım, cemiyet hayatı ve kadın-erkek ilişkileri başlıklarında haberler yer almaktadır. Amerikan etkisi, dönemin süreli yayınları arasında sadece magazin dergilerine sirayet etmekle kalmamış, özellikle bu yıllarda önemli bir iletişim aracı olan Radyo ile ilgili

yayımlanan süreli yayınlarda da kendini göstermiştir. Bu duruma en veciz örnek "*Radyo Haftası"* dergisinin "*Amerika'nın Sesi" (Voice of America "VOA")* dergisinin *"Herkes Dinler"* ilavesidir. Bu ilavede; VOA Türkçe neşriyatının radyo yayın saatleri ve program içeriği ayrıntısıyla verilir. Ayrıca Türk Amerikan İlişkileri, Amerika'yı anlatan makaleler, Marshall yardımı ile ilgili bilgiler, komünist ülkelerdeki yaşamı alaya alan fıkralar, Amerikan hayatını ve sistemini konu alan soru cevap şeklindeki diyaloglara yer verilir. Amerika ve dolayısıyla "*Hür Dünya*"nın karşısındaki kampa karşı sadece süreli yayınlarda değil, dönemin yeni yeni canlanmakta olan Türk sinemasının milliyetçi gramere sahip yeni eserlerinde de rastlamak mümkündür. "*Kore'de Türk Kahramanları*", "*Kore'de Türk Süngüsü*" ve "*Mehmetçik* Kore" de bu filmlere örnek olarak gösterilebilir (Alkan, 2016: 603-605).

2.2.3.2.6. 1950'lerin Toplumsal Bir Çıktısı Olarak Genç Turgut Özal

Çalışmada üstte yer verilen 1950'lerin toplumsal ve siyasal başlıklarının ışığında, insanın toplumsal bir özne olduğu gerçeğini yadsımadan ve bu gerçeği çözümlemede Bourdieu Sosyolojisi'nin habitus kavramından yardım alarak Turgut Özal'ın 1950'lerine dair şöyle bir analiz yapmak mümkündür: Özal bu yıllarda 20'li ve kısmen 30'lu yaşlarındadır. Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren ve özellikle 1950'lerle beraber Türk toplumunun; iktisadi hayatından siyasi yapısına, bürokrasi mekanizmasından üniversite sistemine; hatta silahlı kuvvetlerinden toplumun günlük yaşamına kadar A.B.D.'nin sosyo-kültürel etkisinde kaldığını bu alanlarda oluşan literatür ortaya koymaktadır. Dolayısıyla İTÜ mezuniyetinin ardından Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde genç bir mühendis olarak 1950'leri ve 1960'ları geçiren Turgut Özal da bu sosyo-politik etkiye maruz kaldığı bir vakıadır. Hatta Türkiye'de plan fikrinin A.B.D. itkisiyle bürokratik bir form kazandığı gerçeği de göz önüne alındığında, 1967-1971 arasındaki DPT müsteşarlığı da dahil olmak üzere, Turgut Özal'ı yirmi yıl kadar saran "*Amerika merkezli*" siyasi ve toplumsal bir atmosferden etkilendiği söylenebilir.

Özal'ın bu etkiye nasıl maruz kaldığını şematize edebilmek için Bourdieu'nun toplumsal kimlik ve yaşam tarzının belirleyicisi olarak "*habitus"* kavramına atfettiği işlevselliği tekrar anımsamakta yarar vardır. Zira Bourdieu'ye göre gündelik hayata ilişkin eylemleri, tüketim deneyimlerini ve sosyal dünyanın algısını düzenleyen tüm mantıksal sınıflandırmayı özne habitus ile sağlar. Dolayısıyla Habitus aslında,

öğrenilmiş ve daha önceden tecrübe edilmiş beğenilerin oluşturduğu bir yatkınlıklar sistemidir. Ancak bununla sınırlı değildir. Zira habitus bu yönüyle etken ve yapıcı bir yapı görünümü arz ederken aynı zamanda sosyal dünyanın içinde yapılanan da bir yapıdır. Daha açık bir ifadeyle habitus, öznel, tikel ve şahsi olan her şeyin nesnel, toplumsal olduğu anlamına gelmesidir. Toplumsal olan bireysellik, habitus olarak adlandırılmaktadır. İşte toplumsal kimlik ve yaşam tarzının özünü habitusun bu ikili yapısı oluşturur (Bourdieu, Wacquant: 2003, 116).

Habitusa dair bu hatırlatmayı yaptıktan sonra, Özal'ın 1950 ve 1960'ların Ankara'sındaki kariyer yıllarında, hem siyasi ve toplumsal hayatla birlikte biçimlenen hem de tekil eylemleriyle biçimlendirdiği habitusunun muhtemel portresini çıkarmak önemlidir. Zira bu portre Özal'ın 1970 ve 1980'li yıllardaki biyografik yolcuğu için de önemli ipuçları sunabilir. Özal'ın bürokratik hayatından başlanacak olunduğunda erken 1950'lerde yabancı uzman raporları ve bu doğrultuda gelen Amerikan ekonomik yardımlarıyla yeniden biçimlenen bir bürokrasinin bürokratı olduğunu unutmamak lazımdır. Ayrıca Özal'ın, Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde yürüttüğü büyük alt yapı projelerinde "*ICA*", "*FOE*" ve "*DLF*" gibi Amerikan fon kuruluşlarından sağlanan kredi süreçlerini bizzat yürüten aktörlerden biri olması, Amerikan sermayesi ve kredi sistemine dair kendisine ciddi bir aşinalık da kazandıracaktır. Özal'ın sadece bürokratik hayatı değil, bu hayata askerlik vesilesiyle ara verdiği dönemde Birleşik Devletler destekli kurulan ODTÜ'de yarı zamanlı matematik dersi vermesi, yine kendisi askerdeyken gerçekleşen 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından 30 Eylül'de Birleşik Devletlerin telkini ile kurulan DPT'de askerlik görevi esnasında planlama çalışmalarına katılması, Özal'ı mesleki ve toplumsal olarak saran "Amerikan atmosferi"nin tasvirini ortaya koymaktadır.

Diğer yandan Özal'ın okuduğu herhangi bir süreli yayın veyahut dinlediği radyo rutinlerinde, günlük yaşamına değen tüketim mallarında ya da teknik bir parçası olduğu hükümetin iç ve dış politikasında, Birleşik Devletler etkisini 1950'lerde hemen hemen her alanda hissedebileceği bir "*kuşatılmış toplumsallık*"tan bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla habitusu bu denli Amerikan kuşatması altında olan Özal'ın A.B.D. hayranı liberal damarının muhtemelen 1950'lerle birlikte yavaş yavaş oluştuğunu ileri sürmek, çok da spekülatif olmayacaktır. Bu geniş Birleşik Devletler ve Türkiye ilişkisi parantezinin ardından 1950'lerin ortasındaki gelişmelerle birlikte

Turgut Özal'ın hayat hikâyesi incelenmeye devam edecektir. Ancak, bundan sonraki bölüm ve on yıllarda Özal'ın zihnindeki "*Amerika imgesi*"nin oluşum sürecini anımsamak adına bu bölüm, mühim bir arka plan olarak akılda tutulmayı hak eder.

2.3. Turgut Özal'ın 1954'ü: Yurda Dönüş, Terfi ve Evlilik

1954 senesi Turgut Özal'ın hayat hikâyesinde önemli bir virajı temsil eder. Zira 27 yaşındaki genç mühendis A.B.D'deki ihtisas eğitiminden dönmüş, ikinci evliliğini Semra Yeyinmen ile yapmış ve Elektrik İşleri Etüd İdaresindeki pozisyonu ise Genel Müdür Teknik Müşavirliği'ne yükseltilmiştir.

Turgut Özal'ın A.B.D.'de olduğu iki yıllık zaman zarfında, Nişantaşı Kız Lisesinden mezun olan Semra Yeyinmen, Ankara'ya gider ve Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde daktilo memuru olarak çalışmaya başlar. Semra Yeyinmen ile Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde tanışan Özal, onun ilgisini çekmek için çareler aramaya başlar. Sonrası için Turgut Özal'ın anılarına başvurulabilir:

"*Sene 1954 idi. Ben Amerika'dan yeni dönmüştüm. Tabii bekarız. Şöyle etrafıma bakarken, onu görür görmez hemen dikkatimi çekti. Güzel, alımlı bir kızdı. Sonra ağır başlı, seviyeli olduğu da her halinden belliydi. Fakat çok ölçülü davranıyor, hiç yüz vermiyordu. Ne yapayım da dikkatini çekeyim diye düşünmeye başladım. Dikkatini çekmek için sonunda bir yol buldum. Akşam o giderken daktilosunu bozardım. Sabah geldiğinde, daktiloyu bozuk buluyordu. Ben de hemen fırsatı değerlendiriyordum. Yanına gidip, 'daktilonuzun bozuk olduğunu duydum. Ben biraz anlarım. Müsaade ederseniz bir bakayım' diyordum. Sonra, gerekli tamiri yapıyordum. Ara sıra yanına gider, hayali kız arkadaşlar uydurur, onlar üzerine konuşurdum. Mesela, 'kız arkadaşıma ne hediye alayım?' falan gibi. Maksadım onu kıskandırıp, dikkatini çekmekti. O ise bana, hediye konusunda saf saf tavsiyelerde bulunurdu* (Doğan, 1994: 24-25)."

Semra Yeyinmen de müstakbel eşinin hatıralarını doğrulayarak, kendisinin niyetini sezdiğini, ancak bir yandan da çekingen davrandığını dile getirmiştir. Daktilosunun sık bozulmasından durumu anladığını ancak bu durumun kendisinin de hoşuna gitmeye başladığını belirtmiştir. Çiftin evlilik sürecinde tekrar Turgut Özal'ın anılarına başvurulabilir:

"…Sonra hadiseler gelişti. Yavaş yavaş konuşmaya başlamıştık. Ama hiç açılamamıştım. Bir gün, bizim daireden bir arkadaşımızın nişanı vardı. Gittim. Semra Hanım da vardı. Dayısı, devlet sanatçısı olan Mükerrem Berk ile oturuyordu. Bir sandalye çekip yanlarına oturdum. Konuştuk biraz. Sonra, Semra Hanım'ı dansa davet ettim. Hiç itiraz etmedi, kalktı. Bir iki dans ettik. Orada kendisine evlenme teklif ettim. Hiç sesini çıkarmadı. Ben dedim ki 'sükut ikrardan gelir.' Ertesi gün bir kutu çikolata, bir şişe likör alıp daireye gittim. Arkadaşlara ikram ettim. Ne bu dediler. Söz kestik dedim. Semra Hanım bu hareketime kızmıştı ama sesini çıkarmadı. İki gün sonra da, bizim daireden yaşlı bir hanımı gönderip, Semra Hanım'ın dayısı Mükerrem Bey'den istettim. Evliliğimiz böyle gerçekleşti. O günden beri de aşkımı koruyorum (Doğan, 1994: 25-26)." Semra Özal da bu anlatıyı teyit etmiştir ancak bir fazla detayla birlikte: Kendisinin Ankara'daki EİEİ'den ayrılacağını ve İstanbul'a gitmeye karar verdiğini Özal'a söyledikten kısa bir süre sonra düğünde evlilik teklifi aldığını ifade etmiştir. Bir emrivaki olmasına rağmen, üstelik iki ailenin muhalefetine rağmen evlendiklerini belirtmiştir. (Birand, Yalçın, 2001: 55-56).

1954 yılının Özal'a evlilikten başka getirdiği ikinci sürpriz, unvan bakımından bir terfi olmuştur. Özal artık Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Direktör Teknik Müşaviridir. 1950'lilerin ortalarında Türkiye'de, evli ve ortalama bir mühendisin hayat şartlarını Özal'ın anılarından saptamak mümkündür:

"*Evlendiğimizde zaman hemen hemen hiçbir şeyimiz yoktu, ne buzdolabı ne çamaşır makinesi. Hatta, biz gardırop filan da alamadık. Altı sandalye, bir masa vardı. Sonradan üç parçalı bir koltuk takımı ilave ettik. O günkü şartlarımız biraz böyleydi… Ankara'da evliliğimizin dördüncü yılında 1958'de bir Amerikalıdan 4000 liraya almıştım ilk buz dolabımızı büyük rakamdı. Evlendiğimizde Çankaya'da bir bağ evinde kalıyorduk kaloriferli değil sobalı bir evdi. İlk araba alışım mezuniyetimden tam on beş sene sonradır. 1965 senesinde aldım. O zaman yerli otomobil henüz yapılmıyordu. Fiat 1500 almıştım .*"[74]

1954 yılı sadece Özal'ın özel hayatı bakımından değil; aynı zamanda Demokrat Parti iktidarı ve Elektrik İşleri Etüd İdaresi için de önemli bir sene idi. 1954, Demokrat Parti'nin 1950'den itibaren süren iktidarında, iktisadi anlamda dramatik bir kırılma

[74] Özdemir Hikmet, **Turgut Özal**, Doğan Kitap, 2014: 43.

noktasına tekabül eder. 1954 yılında yaşanan büyük kuraklığın sebep olduğu tarımsal üretimdeki ciddi düşüş, izleyen dönemdeki elverişsiz hava koşulları sebebiyle tarımdaki zayıf büyüme performansı ve Kore Savaşı'nın sona ermesiyle Türkiye aleyhine dönen dış ticaret koşulları gibi iktisadi olumsuz şoklar, Adnan Menderes Hükümetini ve Demokrat Parti iktidarını derinden sarsar. Sarsıntının temel göstergesi ise ekonomik büyüme rakamlarında saklıdır. 1950'lerin başındaki elverişli hava koşulları, tarımda makineleşmenin hızlanmasının da yardımıyla ekilebilir arazilerin genişlemesi mümkün olmuş ve üretimde yaşanan patlamayla birlikte 1950-1953 arası dönemde, yıllar itibariyle sırasıyla, %9,4-%12,8-%11,9 ve %11,2 gibi çarpıcı büyüme hızları yaşanmıştır. 1954'te ise yaşanan büyük kuraklığın sonucunda ise %-3 lük bir eksi büyüme (küçülme) meydana gelmiştir. Bu yıldan, Demokrat Parti'nin iktidardan uzaklaştırıldığı 1960 yılına kadar büyüme hızındaki yavaşlama ve dalgalanma devam etmiştir. 1955-1960 yılları arasında, Türkiye sırasıyla, %7,9 %3,2 %7,8 %4,5 %4,1 ve %3,4'lük büyümeler sağlayabilmiştir. Ekonomideki daralmayı gösteren diğer bir önemli parametre ise dış ticaret hacmidir. Zira 1954 sonrası dönemde dış ticaret hacmindeki daralma ciddi bir boyuttadır. 1950-1953 arasında toplam dış ticaretin GSMH'ye oranı %17,5 iken bu oran 1954-1958 arasında %9,5'e gerilemişti ki bu, İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki oranın çok az üzerindeydi. Dolayısıyla Türkiye'nin yaşanan tarımsal kriz sebebiyle ihracat gelirlerinin artmıyor oluşu, özellikle kısa vadeli borç döngüsü sebebiyle ödemeler dengesi krizini ortaya çıkardı. DP'nin ise bu ekonomik tabloya karşı tepkisi, uyuma yönelik ekonomik politikalara yönelmek yerine iddialı bir kalkınma programını sürdürmek oldu. İktidar bunu sağlamak içinse kamu yatırımlarını artırma yoluna gitti (Özcan, 2016: 55).

Bu tablo tam da, devletin ciddi bir ödemeler dengesi krizini yaşamaya başladığını gösteriyordu. Türk bürokrasisi ise böylesi bir krizle henüz tanışmadığı için çare olarak dillendirilen plana dair ekonomi politikasını bilmiyordu. Bu "*çare politikası olarak planlama*" ile bürokrasi ancak dört yıl sonra 1958 İstikrar Programı ile tanışacaktır. Plan ve planlama kavramlarını ve çalışmalarını, gündemine ilk alan kurumlardan birisi de Elektrik İşleri Etüd İdaresi gibi dönemin önemli boyutlarda kamu yatırımlarını gerçekleştiren bir kurumudur.

Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin 1934'ten 1967'ye uzanan kurum almanağında yer alan ve yıl yıl hazırlanan faaliyet raporlarında 1954 yılı itibariyle "*Planlama İşleri*"

ve "*Rasyonalizasyon*" gibi iki yeni kısım dikkat çeker. İşte kurumun bu iki kavram üzerine kurguladığı yeni alanlar Özal'ın 1954'ten idareden ayrıldığı 1965 yılına kadar geçen sürede, bir planlamacı olarak yetişmesinin de önünü açmıştır. Belki de denebilir ki Özal'ın bürokratlıktan, teknokratlığa evrimi 1954'ten itibaren Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde, planlama ve bu planlara bağlı projelendirme vazifelerini üstlenmesiyle mümkün olmuştur. Dolayısıyla Özal'ın bu 11 senelik süreç içerisinde kurumdaki faaliyetlerini incelemek, 1697'de Süleyman Demirel tarafından müsteşarlığına getirildiği Devlet Planlama Teşkilatını ve Özal'ın Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki misyonunu anlamaya büyük ölçüde yardımcı olacaktır.

2.4. 1954-1965: Enterkonnekte Sistem Uzmanı, Planlamacı, İşletmeci ve Fon Bulucu

Turgut Özal'ın Birleşik Devletler'deki ihtisas eğitiminden dönmesinin ardından Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde kalan 11 yılının genel bir özeti çıkarılmak istense başlıkta bulunan dört sıfat, görev sahasını tanımlamak için yeterli olurdu. Zira idarenin almanaklarında Turgut Özal ile ilgili bir bölümde;

"E.İ.E.İ'nin genel enerji politikası üzerinde etkili olan ve memleket elektrifikasyonunun temelini teşkil eden muhtelif plan, proje ve işletme çalışmalarının hepsinde vazife almıştır (Erten, 1970: 18)*."* ifadesi onun bu kurumdaki çok yönlü görev sahasını resmetmektedir. Bu vesileyle tekrar hatırlamakta fayda olduğu üzere Turgut Özal Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin Planlama ve Proje dairelerinde görev almıştır.

Turgut Özal'ın kurum içinde gerçekleştirdiği faaliyetlerine geçmeden önce önemli bir noktanın altının çizilmesi gerekmektedir. Özal'ın bu kuruma dahil olduğu 1950'den 1953'e kadar iki; 1954'ten 1965'e kadar bir olmak üzere toplamda üç farklı Genel Direktör ile çalışmıştır. Bu isimler sırasıyla, Cemil Gökçen, Emin Yümer ve İbrahim Deriner'dir. Cemil Gökçen Galatasaray Lisesi mezunu olup, ardından Münih Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'ni bitirerek kuruma 1937 yılında dahil olmuştur, Emin Yümer ise bünyesinden, Gustava Eiffel, Armand Peugeot ve Boris Vian gibi dünya çapında isimler çıkaran, Ecole Centrale Des Arts Et Manufactures üniversitesinden Elektrik Mühendisi olarak mezun olmuş ve Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ne 1940 yılında girmiştir. Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in "*Abi*" olarak

hitap ettiği İbrahim Deriner[75] ise İTÜ inşaat fakültesinden 1936 yılında Yüksek Mühendis unvanıyla mezun olmuştur (Erten, 1970: 15-17). İdare'ye 1938 yılında başlayan Deriner bu kuruma verdiği 33 yıllık hizmetin son 12 yılını, (1953-1965 arası) Genel Direktör olarak geçirmiş, bu dönemde Turgut Özal ile yakın bir mesai yapmış ve Deriner Özal'a gerek kurum içindeki mesaisinde gerekse kurumun dış ilişkilerinde ciddi bir alan açarak, onun mesleki anlamda gelişmesine vesile olmuştur.

Bu üç isme değinilmesinin çalışma açısından iki önemli sebebi vardır. İlki bu isimlerin yüksek profilli ve batı vizyonlu eğitimlerinin, ortalama bürokratlardan daha üstte olması, Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ne ve Özal gibi kurum mühendislerine yüksek bir katma değer sağlamıştır. Nitekim Özal, Demirel ve diğer birçok kurum mühendisinin 1950 ve 1960'larda yurt dışına birer yıllığına gittikleri ihtisas eğitimleri, kurum ve yöneticilerinin bu vizyonunu gösterir.

Diğer yandan bu vizyon, Deriner'in genel direktörlüğü esnasında Türkiye'de daha önce yapılmamış, Türkiye Birinci İstişari Enerji Kongresi'ni 1953 yılında gerçekleştirilmesini de mümkün kılmıştır. Ankara, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Konferans Salonunda Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Meclis Başkanı Refik Koraltan'ın bizzat katıldığı kongrede (Milliyet Gazetesi, 7 Nisan 1953: 4) Türkiye'nin o dönemdeki karar alıcılarına, o güne kadar gerçekleştirilen elektrifikasyon yekûnu, gelecek projeksiyonlarını, özellikle köy elektrifikasyonu için

[75] Çalışmada bu noktada İbrahim Deriner isminin üzerinde özellikle durulması gerekir. Bu gereklilik Turgut Özal ve Süleyman Demirel özelinde Deriner'in biyografik bilgilerinde saklıdır. 1909 İzmir doğumludur. İTÜ İnşaat Mühendisliğinden 1936 yılında mezun olmuştur.1938'in başında dahil olduğu Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde sırasıyla Rasat Servis Şefliği, Su ve Topoğrafya Kolu Direktör Yardımcılığı görevlerinde bulunmuş, 1953'te ise Genel Direktörlük unvanını almıştır. 1965'e kadar bu görevini sürdürerek İdare'nin 12 sene ile en uzun süre Genel Direktörlük yapan ismi olmuştur. EİEİ'deki toplam hizmeti ise 27 yıldır. Genel Direktörlük zamanı ise idarenin dış ilişkiler açısından en hareketli evresine tekabül eder. Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin dökümanlarında kendisi için "*çekirdekten yetişme bir* '*Etütçü*'" ifadesi yer almaktadır. Deriner, özellikle Hirfanlı, Gediz ve Kemer gibi geniş çaplı barajların inşasına talip olan firmalarla girişilen uzun ve yorucu müzakerelerde dahil olduğu komitedelerdeki başarılarından dolayı Mayıs 1954'de Bayındır Bakanlığı tarafından takdirnameye layık görülmüş, dahası Keban Barajı'nın temeli, onun Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Direktörlüğü zamanında atılmıştır (Erten, 1970: 17). Bu bilgiler ışığında Deriner hem kurumdaki tecrübesi hem de Özal ve Demirel'den yaş itibariyle bir hayli büyük olması sebebiyle iki genç mühendis için bir abi ve rol modeldir. Özellikle Demirel ile Deriner'in İTÜ'nün aynı kürsüsünden çıkmaları, aynı birimlerde ast-üst ilişkileri içinde çalışmaları önemli bir detaydır. Zira Deriner Demokrat Parti'nin önemli bir teknokratıdır ve Demirel ise Deriner'in kendisine açtığı alan ve çalışkanlığı ile 1955'de henüz 31 yaşındayken DSİ Genel Müdürlüğüne yükselebilecektir. Şüphesiz Özal'ın gelişiminde de Deriner'in Genel Direktör olduğu dönemin izlerini bulmak mümkündür. Özellikle kurumun yurt dışı paydaşlarıyla Deriner döneminde artan ilişkilerde Özal önemli bir müzakereci mühendis olarak yetişecektir. Bu sayede ciddi bir toplumsal sermayeyi yurt dışında edinecektir. Özal'ın bu sermayesi, onu ilerleyen kariyerinde de yurt dışından ekonomik kaynak bulma konusunda mahir bir iktisat teknisyeni yapacaktır.

gerekli şartları anlatışmıştır. Ayrıca değinilen tüm hususların daha kolay ve hızlı gerçekleşmesi için Türkiye Elektrik Kurumu'nun gerekliliği izah edilmiştir. Ancak dönemin iktisadi koşulları dolayısıyla bu kurumun kuruluşu 1970 yılına kalacaktır (Erten, 1970: 139-144).

Bu isimlerin çalışmada zikredilmesinin esas ve ikinci sebebi üç genel direktörle birlikte Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin yurt dışındaki paydaş ağını genişlettiği gerçeğidir. Dolayısıyla Turgut Özal'ın idaredeki dış temaslarda fon bulucu vasfının kahir ekseriyetini oluşturan Amerikalı ve diğer yurt dışı paydaşlarla ilişkilerinin bu üç genel direktör ile birlikte güç kazanmasından söz edilebilir. Bourdieu terminolojisiyle ifade edecek olursak Özal'ın ilerleyen yıllarda yurt dışındaki güçlü sosyal sermayesinin tohumları 1950'lerin ikinci yarısında atılmaya başlanmıştır.

Cemil Gökçen zamanında Türkiye'nin ilk amenajman planlarının yapımını üstlenen "*International Engineering Co*" ve "*Knappen-Tıppetts-Abbett*" firmaları ile başlayan dış paydaşlıklar, Emin Yümer döneminde "*Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası*" ile kurulan ilişkilerle sürmüş; ancak esas olarak İbrahim Deriner döneminde "ICA" (*International Cooperation Administration)* "FOA" (*Foreign Operations Administration*) "DLF" (*Devolopment Loan Fund*) gibi uluslararası fon kurumlarıyla çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Turgut Özal işte bu çeşitlenen yabancı fon süreçlerindeki müzakereci vasfıyla genel koordinatör Deriner'in yakın çalışma ekibinde yer almıştır.

Kurumun yönetici vitrini, vizyonu ve amaçlarına dair olan bu bağlamı zemin alarak, Turgut Özal'ın Birleşik Devletler'den döndüğü 1954 yılından itibaren kurum içindeki faaliyetlerine şimdi detaylı bir şekilde bakılmalıdır. Bu minvalde ilk olarak, bölümün başlığında yer alan ve mesleki sıfatlarından biri olan planlamacılığının karşımıza çıktığını söylemek mümkündür.

Anılan yılda ve aynı zamanda kurum içinde de ilk kez yapılan "*Plan İşleri*" başlığı altında Özal'ın iki rolü olduğunu görebiliriz. Bunlardan ilki kurumun 1954 yılında, "*Türkiye'deki elektrik işletmelerinin teknik, mali ve idari bakımlardan etüd edilerek gerekli tavsiyelerde bulunmak üzere F.O.A. teknik yardımı kanalıyla Birleşik Devletlerin tanınır bir müşavir mühendislik firması olan "Lougee" ile bir danışmanlık*

anlaşması imzalanması" sürecidir. Bu vesileyle bu firmanın uzmanları Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde planlama için gerekli çalışmalara başlamıştır (Erten, 1970: 146-147).

Bu uzmanlarla iletişim ve gerekli danışmanlık hizmetinin alınması için Turgut Özal gibi idare bünyesinde yer alan, mesleki ingilizceye hakim ve aynı zamanda Amerikalı kurumların çalışma kültürüne aşina olan mühendisler bir adım öne çıkmaktadır. 1954'te Özal'ın planlamadaki ikinci rolü ise Çukurova bölgesinin enerji planlamasıyla ilgilidir. 1954 yılında başlayan bu planlamada Özal'ın rolü idare kayıtlarına göre oldukça kapsayıcıdır:

"Çukurova Bölgesinin uzun vadeli elektrifikasyon programı ve Dünya Bankası'na verilmek üzere gerekli aplikasyonların hazırlanması; ayrıca bunların Dünya Bankasınca kabulü için bütün çalışmaları idare etmiş ve neticede ilerleyen yıllar içinde Seyhan III. Ünite, Mersin Fuel Oil ve Kadıncık H.E. için dış finansman yardımını bizzat temin etmiştir Erten, 1970: 19) *."*

Öte yandan bu yılın hem Özal ve Demirel hem de Genel Direktörlüğe 1953 yılında gelen Deriner için önemli gelişmesi, üçünün de ilerleyen yıllar içinde büyük mesai harcayacağı ve onların adıyla anılacak[76], Türkiye'nin en büyük, dünyanın sayılı hidroelektrik santrallerinden biri olarak kabul gören Keban Barajı'nın çalışmalarına başlanmasıdır. İdare'nin faaliyet raporlarına göre 1954 yılının faaliyetlerinde "*Jeolojik Etüdler"* başlığı altında bulunan sekiz jeolojik bölge etüdünden birisi "*Fırat-Keban temel araştırma sondaj"*larıdır (Erten, 1970: 146). Yine idare dökümanlarına göre Özal'ın Keban Projesinde ilerleyen yıllar içinde aldığı rol şöyle ifade edilmiştir:

"Keban projesinin tahakkuku için gerek teknik, gerekse dış finansman temini mevzularında, memleket içi ve dışındaki bütün müzakere safhalarında birinci derecede rolü olmuştur (Erten, 1970: 19). *"*

1955 yılına geldiğimizde ise Özal'ın idaredeki önemli uzmanlıklarından biri olan ve bölüm başlığında da yer alan "*Enterkonnekte Sistem Uzmanlığı*" ile ilgili çalışmalarının ön plana çıktığı görülmektedir. 1955 yılı içinde Özal'ın bu alanda gerçekleştirdiği faaliyetlerine geçmeden önce Elektrik Mühendisliği disiplinin temel

[76] Demirel için "*Barajlar Kralı*" lakabı siyasi bir deyim olarak oldukça yaygın olmasının yanı sıra Özal için Amerikalı yetkililerin taktığı "*Mr. Keban*" lakabı pek bilinmez. Özal'ın gerek Keban'ın finansmanı için defalarca yurt dışına çıkarak Batı'da kredi araması, gerekse de Keban Barajı'nın yapım sürecinde teknik konularda faal olması, Amerikalılar tarafından bu şekilde adlandırılmasına neden olmuştur (Hüsnü Doğan ile gerçekleştirilen kişisel mülakat, 21 Temmuz 2019).

kavramlarından biri olan "*Enterkonnekte Sistem*" olgusunun tanımlanması gerekmektedir: Herhangi bir ülkede elektrik enerjisi, o ülkenin geneline yayılmış iletim hatları ile tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılar. Bir hatta enerji kesintisi olduğu zaman alternatif yollardan beslenme devam edebilsin diye tüketicilerin elektrik enerjisi ihtiyaçları farklı farklı iletim güzergahları vasıtasıyla sağlanmaya çalışılır. Diğer yandan elektrik enerjisi alım ve satımı yapılabilmesi adına sistemler hem ülke içindeki enerji iletim sistemleri hem de komşu ülkelerin enerji iletim sistemleri ile entegre edilir. İşte bu tür alternatif ve bağlı sistemlere enterkonnekte sistemler denir (Dağ, 2011: 3).

Özal'ın bu iletim sistemlerinde teknik görev alanı ise kurum almanaklarında şöyle yer almıştır:

"*Enterkonnekte sistemlerle bölge santrallerinden faydalanılması mümkün olan köylerin bağlantı planlamalarını yapmak ve bu planlamalar sonunda ilerde olgunlaşacak işletme konularının hal şekilleri* (Erten, 1970: 19)*."* olarak ifade edilen bu görev alanı, Özal'a teknik olarak enterkonnekte elektrifikasyon sistemi konusunda bir tecrübe sağladığı gibi elektriklendirme ile ilgili konularda işletmeci nosyonunu da yavaş yavaş olgunlaştıracaktı.

Enterkonnekte sistemler üzerine olan bu teknik bilgiler ışığında 1955 yılı içerisinde Özal'ın da içinde bulunduğu planlama ekibinin imza attığı işlere bakılmalıdır. Bunların başında, "*Kuzeybatı Anadolu enterkoneksiyon şebekesine bağlanacak olan bütün santrallerin, planlama bakımından etütlerinin yapılmış ve hava hattı etüdlerine de başlanması"* (Erten, 1970: 149) görevi olmuştur.

Turgut Özal'ın özellikle Kuzeybatı Anadolu şebekesinde 1955 yılında gerçekleştirdiği bu hava hattı etüdleri 1957 yılının Şubat ayında Elektrik Mühendisleri Odası'nın aylık süreli yayın organı olan "*Elektrik Mühendisliği Mecmuası*" tarafından yayınlanmaya değer bulunmuştur. Mecmuanın yayın hayatındaki 3. Sayısında yer alan Turgut Özal'ın makalesinin başlığı "*Yüksek Gerilim Hava Hatlarında Takat ve Enerji Kayıpları Hesaplanması ve Kıymetlendirilmesi*'dir. Makalenin genel hatları üzerinden özetle Özal; enerji nakil ve dağıtım sistemlerinin ekonomik planlanmasında hava hatları kayıplarının hesaplanması ve değerlendirilmesinin oldukça önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir. Bunun için ise bir elektrifikasyon sisteminin planlanırken

teknik etüdlerin tamamlanmasının ardından, elde edilen muhtelif hallerin mukayese edilerek en uygununun seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Özal'ın muhtelif haller olarak belirttiği unsurlar, *"tesis maliyetleri", "işletme masrafları" ve "yüksek gerilim hava hattından kaynaklanan elektrik kaybı"*dır. Makalenin ilerleyen bölümlerinde bu elektrik kaybını hesaplamada Özal, terminolojik olarak şu unsurları kullanarak Kuzey Batı Anadolu Şebekesi'nin enerji değerlendirmesini gerçekleştirir: "*U= Faz arası voltajı (kv), N=Nakledilen maksimum takat (kW), Cos0=Takat faktörü ve R=Bir faz naklinin direnci ohm/Km.* (Özal, 1957: 18-23)."

Makalesi her ne kadar elektrifikasyonun teknik detaylarıyla ilgili de olsa tesis maliyetleri ve işletme masrafları gibi konuların elektrifikasyon süreçlerinde mühim bir yer teşkil etmesi Özal'ın rasyonel yatırım ve fayda-maliyet gibi aslında sermayeye ve serbest piyasaya içkin konulara aşina olmasının da yolunu açmaktaydı. Başka bir ifadeyle Özal'ın memurluğu herhangi bir devlet dairesindeki "*hizmet ver maaş al*" şablonuna ek olarak, verdiği hizmetin ayrıca kâr ve verimliliğini de gözetmesini gerekli kılıyordu. Bu bağlamda Özal, aslında herbiri iktisadi liberalizmin birer unsuru olan sermaye, teşebbüs, yatırım, verim, kâr gibi işletmecilik kavram ve süreçleri Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ndeki memuriyetiyle deneyimlemeye başlamıştı.

Diğer yandan 1955 yılı, Elektrik İşleri Etüd İdaresi proje dairesinin bir yıl önce Çukurova bölgesi için başlattığı elektrifikasyon programının da tamamlandığı yıl olarak kurum dökümanlarında geçmektedir. Özal'ın da içinde bulunduğu ekibin bir yıl içerisinde tamamladığı "*Çukurova Hidroelektrik Santralı Elektrifikasyon Planı*", yine Özal'ın bağlı bulunduğu Plan ve Proje Dairelerinden 1956 yılından itibaren çıkarak inşaat dairesinin sürecine dahil olacaktır. Projeyi bitiren Plan ve Proje Dairesi aynı yıl "*Batı Anadolu ve Güney Batı Anadolu Bölgelerinin Enterkonnekte Enerji Planlamaları*"na da başlamıştır (Erten, 1970 149).

Elektrik İşleri Etüd İdaresi için mesai bakımından bir hayli bereketli olan 1955 yılında Özal'ın da dahil olduğu proje dairesinin diğer faaliyetleri ise köy elektrifikasyonu alanındaki çalışmalardan oluşmuştur. Birleşmiş Milletler Enerji Komitesi'nin "*Köy Elektrifikasyonu*" konulu toplantısına dahil olan idare ayrıca bu yıl içerisinde, bölge santrallerinden ve yüksek voltaj şebekelerinden beslenmeleri mümkün görülen; İstanbul-Trakya Köyleri, Kovada-Isparta Köyleri, Göksu-Konya

Köyleri ve Çukurova Köylerinin planlanmasını tamamlanmıştır. Özal'ın bu projelerdeki rolü bahsi geçen köylerin bölge santralleriyle bağlantı projelerini yapmak ve onları mevcut enterkonnekte sisteme dahil etmek üzerine olmuştur (Erten, 1970: 149).

1956 yılına geldiğimizde ise Turgut Özal'ın da içinde bulunduğu EİEİ'nin plan dairesinin ülke genelini kapsayacak önemli bir projeksiyon planı üzerinde çalıştığı dikkat çekmektedir. Bu plan doğrultusunda o dönemin Türkiye nüfusunun enerji istihsal ve istihlak (üretim ve tüketim) ihtiyaçları bölgelere göre tespit edilerek planlanmıştır. Bu planlama bilgileri ışığında Kuzey Batı Anadolu Bölgesi %70,6 Batı Anadolu Bölgesi %11,9 Güney Batı Anadolu Bölgesi %2,1 Çukurova Bölgesi %4,6 Kuzey-Doğu Anadolu Sahil Bölgesi %2,1 ve Diğer Bölgeler %8,7 olarak belirlenmiştir (Erten, 1970: 152).

Bu belirlenim sürecinin sonraki aşaması, saptanan değerlerin plana uygunluğunu teyit edecek analizör çıktısıdır. Ancak, 1956 yılının Türkiye'sinin teknolojik ve ekonomik imkânları dahilinde ilgili cihazın bulunmaması, saptanan değerlerin sadece farazi rakamlar olarak varsayılmasına imkân veriyordu. Bu sebeple idare yönetimi bir mühendisi vasıtasıyla hazırlanan bölge planlarını, Londra'da temin edilen analizörün teknik analizine sunarak planların uygunluğunu tespit etme yoluna gitmiştir. Planları Londra'ya götüren ve dönemin İngilteresi'nden analizör vesilesiyle teknik yardımı planlayan Elektrik Yüksek mühendisi Turgut Özal'dır ve bir yıl sonra bu alanda kurumuna ve ülkesine daha büyük çapta bir hizmet sunacaktır (Erten, 1970: 152).

Turgut Özal'ın analizör çıktıklarına sahip olduktan sonra bu planlarla ilgili diğer mesaisi, analizörün teyit ettiği değerlere bağlı olarak bölge santrallerinin besleyeceği bölgelerin enerji nakil hattı şebeke planlamalarını gerçekleştirmesi olmuştur. Ayrıca ilerde tesis edilecek bu santrallerin planlanan şebekeler ile bağlantılarını sağlayacak enterkonnekte sistemlerin taslakları da bizzat Özal tarafından 1956 yılında hazırlanmıştır (Erten, 1970: 152).

Elektrik İşleri Etüd İdaresi Plan Dairesi'nin 1956 yılında, yukarıda değinilen bölgeler düzeyinde elektrik üretim-tüketim yüzdelerini saptadığı planlarda, şüphesiz proje dairesinin bitirdiği önemli projelerin verileri mühim bir yer teşkil ediyordu.

Turgut Özal'ın hem plan hem de proje dairesinin bir mühendisi olduğunu akılda tutarak planlamada münferit rol aldığı mesailerin haricinde proje dairesindeki ekibiyle birlikte aynı yıl içinde kolektif mesai yaptığı projelere de değinmek gerekmektedir.

Proje dairesi 1956 yılı itibariyle, Kuzeybatı Anadolu sistemine dahil olan, Ankara ve Kırşehir arasında yer alan ve 56.75 metre yükseklikte beton bent ile 76.000 kW takatinde, yılda 233 milyon kWh enerji üretecek olan "*Kesik Köprü Baraj ve Hidroelektrik Santralinin Projesi*"ni tamamlamıştır. İdarenin projelendirmesine göre enerji nakil hatları hariç proje 65 milyon TL'ye mâl olacaktır. Projesi tamamlanan diğer bir hidro-elektrik santrali ise Antalya Kepez hidroelektrik santralidir. Antalya'nın 12 km kuzeyinde Kepez mevkinde yer alacak santralin 32.000 kW takatta olup yılda 185 milyon kWh enerji üretmesi planlanmıştır. Kepez projesinin Antalya'ya kadar enerji hatları dahil 16 milyon TL'ye mal olacaktır. Proje tamamlanarak idarenin diğer paydaşı Etibank'a ilgili veriler ulaştırılmıştır (Erten, 1970: 153).

Yıllık elektrik üretim hedefi bakımından yüksek kapasiteli bu iki projenin haricinde 1956 yılında proje dairesi tarafından projelendirilmesi tamamlanan ve elektrik üretimi yönünden yüksek kapasiteli üçüncü santral "*Ceyhan II. Kademe Hidroelektrik Santrali*"dir. İdare faaliyet raporlarına göre "Ceyhan II. Kademe"yi bünyesinde barındıran "*Çukurova Bölgesinin Elektrifikasyon Planı*" ve bu projenin geneli için Dünya Bankasından temin edilen dış kredi süreçlerinde Yüksek Mühendis Turgut Özal münferit olarak yoğun bir mesai harcamıştır. Bu bağlamda proje dairesinin 1956 yılı içindeki çalışmalarının arasından Özal'ın doğrudan mesaisinin saptandığı Ceyhan II. Kademe santrali toplamda 39.150 kW takatte ve yılda 216 milyon kWh enerji üretecek şekilde tasarlanmıştır. Projenin Kahramanmaraş ve Gaziantep enerji hatları da dahil olmak üzere 16 milyon TL'ye mal edileceği ön görülmüştür (Erten, 1970: 153).

Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin 1956'de projesini tamamladığı ulusal ölçekteki büyük santrallerin haricinde, yerel ölçekte, ilçelerde de hidroelektrik santral projeleri tamamlaması dikkat çekmektedir. Diğer üç santral kadar yüksek takat ve enerji üretimi hedefleri olmasa da, Kastamonu'nun Bozkurt ilçesinde 200 kW takat, yıllık 963.000 kWh enerji, 550.000 TL maliyetli; ve günümüzde Karaman il sınırları içindeki Ermenek'de 1068 kW takat, 3.2 milyon kWh enerji ve yaklaşık 1 milyon TL maliyetli,

iki santralin daha planlanması idarenin 1950'li yıllarda taşraya yönelik yoğun faaliyetlerini gösterir (Erten, 1970: 153).

1956'da Özal'ın mesleki habitusuna önemli bir katkı sunacak diğer gelişme, Dicle ve Fırat havzalarının amenajmanı (düzenleme/yapılandırma) ile ilgili olarak, Ankara, Bağdat ve Tahran'da gerçekleşen Bağdat Paktı Ekonomik Konseyi toplantılarındaki Türk heyetinde yer almasıdır. Özal'ın bu heyet içindeki misyonu Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin almanaklarından alıntılanmalıdır:

"*Dicle ve Fırat havzalarının amenajmanı ile ilgili olarak Ankara, Tahran ve Bağdat'taki muhtelif toplantılarda Türkiye'nin bu havzalardaki su hakkını ve buradan elde ettiği elektrik enerjisinin meşruiyetini izah ve bu konuda yöneltilen eleştirileri müdafa etmiştir* (Erten, 1970: 18)."

Bu toplantıların, ilki 10 Ocak 1956'da Bağdat'ta, ikincisi 16 Nisan 1956'da Tahran'da, üçüncü ve sonuncusu ise 15 Temmuz 1956'da Ankara'da, Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdürlüğü binasında gerçekleştirilmiştir. Toplantı serisinin Tahran'da Nisan ayında gerçekleştirilen oturumunda Fırat ve Dicle Nehirleri su kaynaklarının geliştirilmesinin temini kararı alınmış (Milliyet Gazetesi, 17 Nisan 1956: 1), Temmuz ayında Ankara'daki oturumunda ise bu kararı gerçekleştirmek yolunda ekonomi komitesinin azaları olan İran, Irak, Birleşik Krallık, Birleşik Devletler ve Türkiye delegeleri ilk toplantılarını yapmışlardır (Milliyet Gazetesi, 16 Temmuz 1956: 3). Türk heyetinde Turgut Özal'ın haricinde Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Koordinatörü İbrahim Deriner ve idare uzmanlarından Rıza Tezulaş[77] ile Halim Doğrusöz[78] bulunmaktadır.

Toplantıların içeriği ve teknik detaylarından bağımsız olarak 29 yaşındaki genç Özal'ın profesyonel meslek hayatının ilk uluslararasılaşma tecrübesi "*Bağdat Paktı Ekonomik Konseyi*" oturumlarıyla gerçekleşmiştir denebilir. Dolayısıyla Özal'ın

[77] Rıza Tezulaş Süleyman Demirel'in İTÜ İnşaat mühendisliğinden dönem arkadaşıdır. 1945 yılında üniversiteden mezun olan Tezulaş aynı zamanda Demirel ile birlikte kurumun Birleşik Devletlere ilk yolladığı iki mühendisten biridir. RızaTezulaş Kasım 2014'de hayatını kaybetmiştir.

[78] Halim Doğrusöz ismi de parantez açılması gereken diğer bir isimdir. Özal'dan beş yaş büyük olan Doğrusöz 1922 doğumludur. İTÜ Makine Mühendisliği'nden 1948 yılında mezun olup kuruma Özal'dan bir yıl önce 1949 yılında dahil olmuştur. Özal'ın da görev aldığı Planlama Dairesi'nde onun üstünde Şefi olarak görev yapmıştır. 1952'de Özal ile beraber "*Bureau of Reclamation*"da Enerji Sistemleri üzerine ihtisas eğitimi almıştır. 1958'e kadar EİEİ'de kalan Doğrusöz, Özal ve Demirel'den farklı bir kariyer çizerek bu tarihten itibaren doktora çalışmalarına ve akademisyenliğe yönelmiştir. 1966-1989 arasında ODTÜ'de çalışarak 1989'da emekli olmuştur. Mart 2019'da hayatını kaybetmiştir.

yabancı karar alıcı ve bürokratlarla ilerleyen dönemlerde derinleşecek ilişkiselliğinin 1950'lerin ortalarında başladığını ve Bourdieu terminolojisiyle uluslararası manada sosyal ağ sermayesinin de bu dönemde genişleme sürecine girdiğini söyleyebiliriz. Bu genişlemeye bağlı bir şekilde sembolik sermayesinin de yavaş yavaş ortaya çıktığını ileri sürebiliriz. Sembolik sermayeden kasıt, kurum içinde önemli bir imaj olarak, dış ilişkilerdeki "*müzakereci*" ve "*temsilci*" rolü ve bu rolün pekişmesidir.

Turgut Özal'ın, Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ndeki 1957 yılı mesaisine bakılacak olunduğunda, önce bireysel bir şekilde görev aldığı ve kuruma ciddi bir katma değer sağladığı, kurum için analizör satın alma sürecine değinmek gerekir. Hatırlanacak olursa bir yıl önce 1956 yılında kendisinin de dahil olduğu planlama dairesi, Türkiye'yi belli başlı elektrifikasyon bölgelerine ayırarak bu bölgelerin enerji üretim ve tüketim kapasitelerini analiz etmiş ve bu analizlerin teknik uygunluğu için dönemin Türkiye'sinde bulunmayan elektronik bir aksam olarak, analizör ihtiyacı için cihazın bulunduğu Londra'dan destek almıştı. İşte bu süreci yürüten Turgut Özal, 1957'de bu kez idarenin bir analizöre sahip olması için gerekli çalışmaları yürütmüştür. Bu sürecin detayları idarenin almanaklarında biraz da Özal'a şükran hislerinin saklı olduğu cümlelerde şöyle geçmektedir:

"*Girişilmiş olan büyük enerji faaliyetleri dolayısıyla, enterkonnekte sistemlerin kurulması, enerjinin nakil ve tevziinde sistemin işletme emniyetinin bozulmaması gibi bir takım muğlak problemlerin süratle halli için ICA*[79] *yardımından faydalanarak idareye bir analizör (elektronik beyin) temini için büyük bir çaba sarf etmiş ve buna muvaffak olmuştur. Bu suretle, enterkonnekte sistemlerin memleket sathına yayılması ve buna muvazi olarak enerji nakil hattı şebekeleri tevsii gibi konularda muhtelif planlama işlerinin hesaplarının kolay ve emniyetli bir şekilde halledilmesi mümkün hale gelmiştir* (Erten, 1970: 19). *"*

Temin edilmesinde Özal'ın bizzat rol oynadığı analizör ICA'nın 36.000 dolarlık yardımı ile mümkün olmuş, Analizörle birlikte gelen uzman idare uzmanı Turgut Özal'a analizör ve sistematiği ile ilgili kısa bir birifing de vermiştir. Özal'ın

[79] Kısaltması ICA olan "*International Cooperation Administration*" 1955-1961 yılları arasında Marshall Planı doğrultusunda gerçekleştirilen yardımların yürütülmesini sağlayan A.B.D. kuruluşudur. Anılan altı yıllık süreçten daha önceki yıllarda Marshall planı kapsamında verilen yardımları sırasıyla; 1948-1951 arasında "*Economic Cooperation Administration* (ECA)", 1951-1953 arasında "*Mutual Security Agency* (MSA)" 1953-1955 arasında "*Foreign Operations Administration* (FOA)" isimli Amerikan kurum ve kuruluşları sevk ve idare etmiştir (Çelik, 2010: 67).

1957 yılında gerçekleştirdiği bu görevi kurumun almanaklarında "*Müteferrik İşler"* başlığı alıntıda değerlendirilmiştir (Erten, 1970: 156). Özal'ın bu başlık haricinde "*Plan İşleri"*, "*Proje İşleri", "Rasyonalizasyon Çalışmaları"* gibi kurum almanaklarında geçen diğer başlıklar altında da çalışmalar gerçekleştirmiş olması kendisinin idare için önemli bir teknisyen oluşunu ortaya koymaktadır.

1957, Özal'ın diğer bir önemli münferit/bireysel mesaisinin ortaya çıktığı ve bu göreve bağlı olarak işletmecilik yönünün gelişmeye başladığı bir yıl olmuştur. Bu yılı kapsayan idare faaliyetlerinin "*Rasyonalizasyon"* başlığı altında ortaya konan Özal'ın bireysel mesaisi şöyle anlatılmıştır:

"Mevcut elektrik üretim tesislerinin daha verimli çalışmaları için alınacak tedbirlerle; bakım, işletme, üniform muhasebe sistemleri hakkında ilgililere teknik yardımda bulunacak (reorganizasyon) çalışmaları sayesinde çok yönlü modern bir tarife tekniğinin uygulanmasında önemli bir rolü olmuştur (Erten, 1970: 19)*."*

Kurum faaliyet raporlarında geçen bu ifade, yine kurum faaliyet raporlarının aynı "*Rasyonalizasyon"* başlığı altındaki bilgilerle açılmalıdır. Örneğin "*elektrik üretim tesisleri hakkında alınacak tedbir veya bakım*" hususunda Özal'ın uzmanı olduğu enterkonnekte sistemlere veya büyük takatteki komşu tesislere bağlandığı için çalışmaz hale gelen üretim gruplarının, ihtiyacı olan diğer şehir ve kasabalara satışlarının temini için gerekli çalışmaları yapan ilgilileri Özal'ın uzmanlığı yönlendirmiştir. Ayrıca bu süreç için yedek parça ihtiyaçları da I.C.A yardımlarıyla desteklenmiş, yedek parça sistemleriyle birlikte mevcut üretim kapasitesini artıracak teknik bilgiler de Özal'ın uzmanlığıyla çevre birimlere iletilmiştir (Erten, 1970: 156).

Bu bağlamda, Özal 1957'de görev alanında üstlendiği muhasebe işlerinin yanı sıra ayrıca teknik bilgisiyle enerji üretimindeki aksam ve parçalar üzerinden fayda-maliyet analizi de yaparak kurumunda verimliliği önceledeği görülmektedir. Dolayısıyla bölüm başlığında belirtilen ve 1950'lerin ortasından itibaren gelişmekte olan işletmeci nosyonuna 1957 içindeki faaliyetleri de yadsınamaz bir katkıda bulunmuştur denebilir.

Bu noktada bir konu daha dikkat çekicidir: Kurumun, 1954'ten itibaren Özal'ın da çalışmalarını gerçekleştirdiği "*planlama ve rasyonalizasyon*" alanlarını başlıklar ve

bölümler olarak almanaklarına eklemesi ve bu konulara idarenin eğilmesi, kurumun sahip olduğu elektronik aksamlarını ve bütçelendirmesini etkin kullanmaya çalıştığını göstermektedir. Bu tutumda, dönemin ekonomik konjonktürünün de etkisinin olduğu ileri sürülebilir. Belli ki idare kıt kaynaklarını etkin kullanmak için 1960'ları saracak olan "*planlama ruhu*"nu edinmeye başlamıştır. Zira 1957'den bir yıl sonra ilan edilecek olan 1958 Ekonomik İstikrar Programı, bu pek de iyi olmayan ekonomik konjonktürden Türkiye ve bürokrasi için çıkış umududur. 1958 yılına dair açılan bu küçük parantezi kapattıktan ve Özal'ın 1957'deki bireysel mesailerine değindikten sonra kendisinin de yer aldığı Plan ve Proje dairelerinin 1957'deki kolektif mesailerine de kısaca değinmek gerekir.

Bu yıl içerisinde planlanan işlerde Kuzeybatı Anadolu bölgesinin gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere enterkonnekte sisteme "*Kesikköprü*" ve "*Seyitömer*" santrallerinin ithali ile "*Sarıyar*" santralinin genişletilmesi ve buna koşut olarak bazı enerji nakil hatlarının takviyesi planlanmıştır. Bu yıl içinde tamamlanan diğer bir plan işi ise "*Batı Anadolu ve Göller Bölgesinin Elektrifikasyon Planlaması*"dır (Erten, 1970: 155).

EİEİ'nin Proje Dairesi'nin 1957'deki mesaisine bakıldığında da yine bir nokta dikkat çekicidir: 1957 ve onu takip eden iki yıl içerisinde 1959 sonuna kadar projesi tamamlanan santrallerin kahir ekseriyetinin Orta ve Doğu Anadolu merkezli olması elektrifikasyon politikalarında Doğu'ya doğru bir kayış trendine işaret etmektedir. Doğu Anadolu'da bölgenin ilk üniversitesi olan Erzurum'daki Atatürk Üniversite'nin de 1957 kuruluş tarihli olması, kalkınma politikalarında Doğu'ya doğru nisbi bir yönelişin 1950'lerin sonuna doğru gerçekleşmeye başladığının işareti olarak okunabilir.

Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin proje işlerinde 1957 yılı içerisinde Çorum yakınlarında, Kızılırmak-Kargı mevki dolaylarında projelendirilmesi tamamlanan "*Kumbel Santrali*"nin 43.000 kW takat ve senede 250 milyon kWh enerji sağlayacak biçimde ve hava hatlarıyla birlikte 75 milyon TL'ye mal olacağı hesaplanmıştır. Aynı yıl içinde projesi tamamlanan ikinci santral ise bugünlerde bile çok tartışılan, Karadeniz HES'lerinin, 1950'lerdeki en büyüğü olarak tasarlanan Gümüşhane'deki "*Harşit Santrali*"dir. 17.000 kW takat ve senede 75 milyon kWh enerji üretimiyle

projelendirilen santralin hedef maliyeti ise 25 milyon lira olarak belirlenmiştir (Erten, 1970: 155).

Bu iki santral haricinde 1957 yılı içerisinde Özal'ın da içinde bulunduğu proje işleri dairesinin Sivas ve Van'da iki tane daha, ancak nispeten daha az maliyetli ve daha küçük kapasiteli hidroelektrik santrali planladıkları görülmektedir. Bunlardan ilki Sivas dolaylarında "*Zara Santrali*", yılda 3 milyon kWh üreterek 2 milyon TL'ye; Van'daki "*Engil Santrali*" ise yılda 15 milyon kWh üreterek 5 milyon liraya yaptırılması planlanmıştır (Erten, 1970: 155).

Turgut Özal'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nden, Ocak 1960'da askerlik sebebiyle ayrılmadan önceki son iki yılda gerçekleştirdiği önemli işlerden ilki, Türkiye'nin büyük şehirlerinin mevcut elektrifikasyonunun iyileştirilmesi mesaisidir. Bu iyileştirme görevini biraz daha açmak için idarenin almanaklarından önce durumla ilgili sorun alıntılanmalıdır:

"Umumiyetle, sistem ve büyük bölge santralleri devlet eliyle yapılıp, enerji büyük şehirlere kadar götürülmekte idi. Birçok belediye ise bu kadar rahatlıkla sahip oldukları enerjiden sağladıkları geliri başka belediye işlerine sarf ederek yıllarca şehir tevzii şebekelerinin gerekli bakım ve tevsi işlerini ihmal etmişlerdi. Bu yüzden şehirli insanımız, emniyetli bir elektrikten mahrum kalmakta ve enterkonnekte sistemin en mühim faydalarından sayılan bolluk ve emniyetlilik ortadan kalkmaktaydı (Erten, 1970: 19) *."*

Elektrik İşleri Etüd İdaresi dökümanlarında saptanan bu sorunu çözmek için, büyük şehirlerin mevcut şebekeleri üzerinde kısa ve orta vadeli bir planlama ve proje ihtiyacı doğmuştur. Böylece 1958 yılı itibariyle Rasyonalizasyon çalışmaları kapsamında bizzat Turgut Özal yönetimindeki Plan ve Rasyonalizasyon personeli, DLF[80] kredisinden yararlanmak üzere büyük şehirlerin tevzi (dağıtım) şebekelerini, tevsi (genişletme) ve ıslahı için gerekli malzeme listelerini çıkarmışlardır. 1959 yılında ise bilhassa İstanbul, Ankara ve İzmir'i kapsamak suretiyle 15 büyük şehrin tevzi şebekelerinin tevsi ve ıslahı için bir yıl önce idare tarafından hazırlanan listelere

[80] Kısaltması DLF olan "*Devolopment Loan Fund*", (Gelişim Kredileri Fonu) Ağustos 1957-Kasım 1961 arasında faal olan Amerikan menşeili bir kredi programıdır. Kredi programının amacı, 1961'deki nihai, son raporunda şöyle belirtilmiştir: "*Az gelişmiş ülkelerin kalkınma ile ilgili projelerine teknik ve finansal yönden destek olarak hür dünya halklarının çabalarına kaynak geliştirmek." Bknz.* https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pdabc787.pdf

istinaden 5 yıllık bir proje hazırlanmıştır. Projenin tamamı için gereken 43 milyon Amerikan dolarının ilk kısmı olan 7 milyon Amerikan doları olan kredi DLF'den temin edilmiştir. Bu kredinin temin işlemlerinin gerektirdiği bütün dış temasları Turgut Özal yürütmüştür. Böylece Özal kurum içinde hem yurt dışı ağ bağlantılarını geliştirerek hem de "fon bulucu" vasfıyla kredi bulma süreçlerine hakim olmaya başlamıştır (Erten, 1970: 159).

Planlama Dairesi, 1959 yılında dış temas hususunda sadece DLF ile sınırlı kalmamış, ilerleyen yıllarda idarenin ve Turgut Özal'ın "*Keban Barajı Projesi*"nde önemli bir paydaşı ve çözüm ortağı olacak Amerikan mühendislik ve müşavirlik firması "*EBASCO*" ile de temas kurulmuştur. Özal ve Planlama dairesinin 1959 yılında üzerinde çalıştığı bir plan etüdü olarak, doğrudan faaliyet raporundan alıntılandığında: "*memleketin umumi elektrifikasyonu mevzuunda priorite*[81] *sıralarını tespit edebilmek için üretim tesisleri ve enerji nakil hatlarına ait bir planlama üzerinde çalışılmıştır."* şeklinde ifade edilen bu çalışma Kuzeybatı Anadolu bölümünün enterkonnekte sistemi ile ilgilidir. Bu '*priorite*' yani öncelik hesapları için müşavir firma EBASCO ile çalışılmıştır (Erten, 1970: 159).

1959 yılında, Özal ve çalışma arkadaşlarının yer aldığı planlama dairesi vasıtasıyla, 1957 yılında Orta ve Doğu Anadolu için yapılan planlar, 1959'da da artarak sürmüştür. Bu yıl içinde özellikle Malatya, Kars, Ardahan, Ağrı şehirleri ve Doğu Karadeniz kasabalarında, civar bölgelerdeki su kaynaklarından enerji temin edilebilmesi için yerel düzeyde plan etüdleri gerçekleştirilmiştir (Erten, 1970: 159). Bu planlar, Turgut Özal'ın aynı yılın Kasım-Aralık aylarında "*Enerji Mühendisleri Odası Mecmuası*"na yazdığı bir makale ile birlikte okunduğunda idarenin özellikle Doğu Anadolu bölgeleri için 1950'lerin sonunda enerji alanındaki çabaları biraz daha anlam kazanmaktadır.

[81] Özal'ın gerek idare dökümanlarında gerekse "Elektrik Mühendisleri Odası"nın süreli yayını olan mecmuaya yazdığı 1957 ve 1959 tarihli iki makalede bu tür İngilizce-Türkçe karışık şekilde yazım diline, ikili kullanımlarına sık rastlanılmıştır. Muhtemelen bu alanın terminolojisinde henüz Türkçe terimlerin oluşmamış/oluşturulmamış olması bu duruma yol açmış olabilir. Turgut Özal bu alışkanlığını ilerleyen yıllarda siyasi hayatında da yer yer sergileyerek önem atfettiği bilgisayar ve teknolojik işleri anlatırken "computer" ya da yine çok önem atfettiği iş insanlarından bahsederken "busisnessman" ifadelerini beyanlarında sıkça kullanmıştır.

"Elektrifikasyon Planı ve Türkiye'de Elektrik Enerjisi'nin İstikbali Hakkında Düşünceler" başlıklı makalesinde Özal özetle, Türkiye'de elektrik enerjisi üretimi ile tüketimini sağlayan ve etkileyen unsurları 1930'lardan 1960'ların başına kadar kısaca tartışmasının ardından, "*Elektrik Enerjisinin İstikbali"* şeklinde bir başlık açarak bu başlığı "*Yakın İstikbal"* ve "*Uzak İstikbal"* şeklinde ikiye bölmüştür. Özal yakın istikbal olarak başlıklandırdığı bölüm altında aslında 1958 ve 1959'da kendisinin öncülüğünde girişilmiş olan, şehirlerin mevcut elektrik üretim tesislerinin bakım, onarım ve yeniden elden geçirilmesinin önemini belirtmiştir. Zira Özal'a göre özellikle belediyelerin bu enerjiden yüksek oranda istifade edip bakım ve onarım süreçlerine dair herhangi bir bütçe ayırmamaları, elektrik tevzi şebekelerinin çok üstünde yüklenmeleri beraberinde getirdiği gibi; diğer yandan enterkonnekte sistemin gittikçe büyümesi, Özal'a göre yapılması gereken kontrol, bakım ve onarım işlerini acil kılmaktadır. Dolayısıyla bu alanda geliştirilecek planları Özal "*Yakın İstikbal*" olarak adlandırılmıştır. Diğer yandan Özal'ın "*Uzak İstikbal*" olarak belirttiği başlık ise Elektrik enerjisiyle sınai kalkınma arasında kurduğu ilişkiyi açıklamaya dair kaleme aldığı bir bölümdür (Özal, 1959: 33-38).

Özal Türkiye'nin elektrik enerjisinde uzak istikbalinin analizini yapabilmek için üç önemli parametreden bahseder: "*Primer Enerji Kaynaklarının Durumu"*, "*Sanayileşmenin Yönü", "Sanayileşme Bölgeleri İnkişafı (gelişimi)".* Primer enerji kaynaklarını, fosil yakıtlar (akaryakıt, linyit ve taşkömürü) olarak tasnifleyen Özal, bu kaynaklar bakımından Türkiye'nin pek zengin olmadığı için ikinci '*primer*' enerji kaynağı olan hidroelektrik enerjisine yönelmek gerektiğini belirtir. Zira Özal, Türkiye'nin akarsu potansiyelinin 500 milyar kWh'ın üzerinde olduğunu, bunun ekonomik olarak '*devolope*' (geliştirilebilecek) edilebilecek miktanın 100 milyar kWh civarında bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak Özal bu hidroelektrik kaynağın %60'ından fazlasının '*şarkta*' olduğunu, diğer önemli kısmın Seyhan, Ceyhan ve Antalya gibi güney havzalarında bulunduğunu; tüm bunlara karşın tüketim talebinin en fazla olduğu Kuzey Batı Anadolu bölgesinin ise bu hususta en zayıf bölge olduğunun altını çizer. Özal'a göre bu durum uzak istikbalin enerji planlamasını yaparken diğer iki analiz birimi olan sanayileşmenin yönü ve sanayileşme bölgelerinin inkişafını doğrudan etkiler. Zira Özal sanayileşmenin yönü başlığını iki alt başlıkla biraz daha açar. "*Ağır Sanayi"* ve "*Hafif Sanayi."* Ağır sanayinin ciddi miktarda ve özellikle hidroelektrik enerji tüketimi ve hammaddeye yakınlık istemesi; hafif

sanayinin ise tersi durumda olması dolayısıyla, Özal makalesinin üçüncü başlığı olan "*Sanayileşme Bölgeleri İnkişafı"*nda ağır sanayinin, bilhassa Şark bölgesindeki hidroelektrik kaynaklardan istifade edilerek kurulması gerektiğini dile getirmiştir. Özal'a göre doğu bölgesi ayrıca demir, bakır ve krom gibi ağır sanayinin hammaddelerini de barındırmaktadır (Özal, 1959: 33-38).

Özal enerji ve sınai kalkınma arasında Türkiye üzerine kurduğu bu analizde, doğudan batıya enerji naklinin ise ancak 1970'lere doğru yoğunlaşabileceğini ileri sürerek, batı bölgelerinde 1970'lere kadar lokal, kısmen pahalı da olsa termik santrallerin ve buna el veren görece küçük hidroelektrik santrallerle hafif bir sanayinin geliştirilmesi gerektiğini düşünür (Özal, 1959: 33-38).

32 yaşındaki genç mühendis kaleme aldığı makalesinin sonlarına doğru "*ağır*" ve "*hafif*" sanayilerin, Türkiye'nin coğrafya ve kaynak imkânlarına göre konumlandırılmasının, toplumsal bazı çıktılarının olacağını vurgulayarak sosyolojik bazı analizler de yapar. Özal, sadece enerji bakımından bile Doğu Anadolu bölgelerinde kurulabilecek ağır sanayinin iktisadi anlamda dünya pazarları ile "kolayca" rekabet edebileceğini, bu iş alanının ona göre istihdamı da beraberinde getireceği için şark bölgelerinde bu esasa dayalı bir kalkınmanın memleket dahilinde "*sosyal balansın teessüsüne de hizmet edeceğini*" dile getirir. Ardından vurgular: "*Aksi takdirde memlekette şarktan garba doğru büyük nüfus hareketlerine mani olamayız.* (Özal, 1957: 33-38)." Dolayısıyla 1950'lerin sonunda Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Malatya, Kars, Ardahan ve Ağrı'da gerçekleştirilen plan etüdlerinde Özal'ın perspektifinin etkisinden söz edilebilir.

2.5. "Liberal Teknisyen" Oluşmakta: Ekonomik İstikrar Programı ve E.İ.E.İ. Mesaisinde İlk Perde Bilançosu (1950-1959)

Özal'ın buraya kadar olan 9 yıllık Elektrik İşleri Etüd İdaresi mesaisini toparlayarak analiz etme hususunda, 1959 yılında kaleme aldığı bu makale aslında pek çok şey anlatmaktadır. Doğal kaynak ve hammaddelerin var olduğu bölgeler istikametinde öne sürdüğü ve farklı türevlerini önerdiği sanayileşme fikri, edindiği 9 yıllık mesleki tecrübenin bir çıktısıdır. Bu tecrübede her şeyden önce "ideal sanayileşme"nin çerçevesini çizerken bunu enerji kaynakları ve hammaddeye yakınlık üzerinden kurgulaması plancılığını öne çıkarmaktaydı. Doğu Anadolu'da kurulacak

ağır sanayinin dünya piyasalarıyla rekabet edebileceğine dair öngörüsü ise idarenin yatırımlarına fon sağlamak amacıyla çıktığı dış temaslarda edindiği uluslararası piyasalara aşinalığına yaslanıyordu. Dahası Özal'ın Türkiye'de sanayi ve istihdama bağlı olası göç hareketleriyle sosyal dengenin nasıl sağlanacağı üzerine fikirleri veya bölgelerin gelişmişlik düzeyleri hakkında yaptığı mukayesesi, yaşadığı ülkenin sosyoekonomisine dair farkındalığının da geliştiğini gösteriyordu.

Tüm bunlarla beraber 1959 yılının Özal özelinde önemli bir yeri daha vardır. Her insanın olduğu gibi Özal'ın da hayatında bazı dönüm noktaları ve kırılma anlarından söz edilebilir. Ancak bu kırılma noktalarından bazıları insanın kaderini tamamen değiştirebilecek güçte bir milat etkisine sahipken, bazıları da kişinin kariyerini aşağı ya da yukarı yönde ivmelendirecek anlardır. Özal için 1959 yılının bu dönüm noktası tasvirlerinden ikincisiyle örtüştüğü ifade edilebilir. Zira, Turgut Özal bu yıl içerisinde -kurumundaki planlamacı vasfının da sayesinde- Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin kurum sınırlarını aşacak şekilde Dış İşleri Bakanlığı bünyesindeki "*Envestisman Program Komitesi*" (yatırım program komitesi) kapsamında ekonomi politik bir aktör olarak ilk kez ulusal kamuoyunun önüne çıkacaktır.

Bu çalışmanın daha önceki başlıklarından biri olan "*A.B.D. İle İlişkilerin Kurumsallaşması: 5 Etki Alanı ve Kuşatılan Toplumsallık"* bölümünden hatırlanacağı üzere Birleşik Devletlerin, Türkiye üzerinde önemli bir etki alanı oluşturduğu alanlardan birisinin de ekonomi olduğu bu on yıldaki gelişmelerde birlikte açıklanmıştı. Bu on yılın sonuna yaklaşırken Türkiye ve Birleşik Devletleri'ni ekonomi alanında masaya oturtan son gelişme ise 1958 Ekonomik İstikrar Programı olmuştur.

A.B.D. ile imzalanan "*İstikrar Programı*" kapsamında alınan dış yardımlar vesilesiyle ilk yıl piyasalar rahatlatmakla beraber, 1959 yılı ortalarında Üçüncü Menderes Hükümetinin kredi anlaşmaları karşılığında verdiği sözleri tutmadığı ortaya çıkmış ve enflasyon yeniden hareketlenmiştir. Hükümet Nisan 1959'da "*İç Finansman Fonu*" kurmasına rağmen, yeni kredi anlaşmalarında söz verdiğinin aksine "*gelecek 10 yıl için yatırım planı, koordinasyon ve rasyonalizasyon tedbirleri*"ni sağlayacak şekilde fonu biçimlendirmemiştir. Üstüne üstlük hükümet uzun dönemli bir takım tedbirler için 650 milyon dolarlık yeni kredi talep etmekte, ancak krediler için sunduğu

programın henüz hazırlık aşamasında bir takım projelerden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu şartlarda Birleşik Devletler, NATO üyesi Türkiye'ye yardım etmeyi kabul etmiştir ancak yükü paylaşmak için Batı Almanya'nın da yardıma destek olmasını istemiştir. Bunun üzerine Alman Bakan Ludwig Erhard, davet üzerine 1959 yılında Türkiye'ye gelmiştir. Erhard'ın önerisi, yardım alabilmek için plan yapılması yönünde olmuştur (Yılmaz, 2012: 185).

1950'lerin sonunda Demokrat Parti'ye yönelik, Türk Ekonomisini planlar üzerinden öngörülebilir şekilde yönetme telkinleri esas olarak üç çevreden gelmekteydi: Ana muhalefet partisi CHP, CHP ile dolaylı fakat yakın ilişki içinde olan, bu hareketin fikri liderliğini yapan ve daha çok Mülkiye çevresinde toplanan aydınlar ile basının büyük bir bölümü, uluslararası kuruluşlar ile Amerika ve Batı Almanya gibi etkili ülkelerden oluşan dış çevreler[82] (Kansu, 2004:34). Dolayısıyla Alman Bakan Erhard'ın görüşü bu çevrelerin ortak sesi olarak hükümeti plan konusunda fiili anlamda adım atmayı kabul ettirmiştir.

Bu durum üzerine dönemin Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Hasan Esat Işık başkanlığında "*Envestisman Program Komitesi*" kurulmuş ve üyeler kurumsal temsiliyet bazında değil şahsen belirlenmiştir: Ziraat Bankası Genel Müdürü Akif Çakman, Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Direktörü İbrahim Deriner, Devlet Su İşleri Genel Müdürü Süleyman Demirel, Hazine Müşaviri Kemal Siber, Çimento Sanayi Genel Müdürü Selahaddin Akyol, Hazine Genel Müdürü Ziya Müezzinoğlu ve EİEİ Genel Müdürü İbrahim Deriner'in toplantılara yanında götürdüğü üç genç yardımcısı olan Turgut Özal, Ayhan Çilingiroğlu ve Haluk Ceyhan (Kansu, 2004: 42-43).

Komite Erhard'a sunulacak raporun hazırlanmasıyla görevlendirilmiştir. Günal Kansu'nun "*Planlı Yıllar: Anılarla DPT'nin Öyküsü"* eserindeki anlatımıyla, bu raporun hazırlanmasında esas rolü oynaması beklenen Maliye Bakanlığı yetkilileri toplantıda sessiz kalınca, gerektiğinde sorumluluk almaktan kaçınmayan EİEİ Genel

[82] Burada ilginç nokta, Türkiye'de kalkınma gayretlerinin planlı bir çerçeveye oturtulması gereğini vurgulayanların, bu konuda hükümete baskı yapan dış çevrelerin, Sovyetler Birliği değil, kapitalizmin ve serbest piyasanın liderliğini yapmakla suçlanan OECD, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ve Birleşik Devletler ile Batı Avrupalıların olmasıdır. Böyle bir talep Demokrat Parti iktidarına Sosyalist devletlerden gelmiş olsaydı uygulanmak bir yana, plan kelimesinin ağızlara dahi alınmayacağını düşünmek mümkün gözükmektedir (Kansu, 2004: 38).

Direktörü İbrahim Deriner "*Raporu EİEİ hazırlar*" demiş böylece raporun hazırlanması görevi Turgut Özal, Ayhan Çilingiroğlu ve Haluk Ceyhan'a verilmiştir. Deriner'in bu çıkışı mesnetsiz değildir. Zira 1950'lerin sonuna doğru Türkiye'de planlamaya benzer işler yapan neredeyse tek kurum, bu bölümde yıl yıl, plan ve çalışma örnekleriyle değinilen Elektrik İşleri Etüd İdaresi'dir. Elektrik sektörü bazında da olsa, talep projeksiyonları çıkarmaları, proje kavramından haberdar olmaları Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ni diğer kurumların bir adım önüne çıkarmıştır. Menderes de tüm kamu kuruluşlarına bir genelge göndererek, ellerinde ne kadar kamu yatırımı projesi varsa Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ne göndermelerini istemiştir (Kansu, 2004:43).

Kansu'nun anlatımında, Deriner'in "*Bu işi biz yaparız*" diyerek Türkiye'de planlamaya benzer işler gerçekleştiren kurum olarak Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ni işaret etmesine paralel bir görüş Ergun Türkcan'ın yayına hazırladığı "*Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980"* adlı eserde de yer almaktadır. Türkcan, 1935'te Türkiye'nin enerji planlarını yapmak için kurulan Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin, ileride ülkenin daha kapsamlı beş yıllık kalkınma planlarını hazırlayacak olan Devlet Planlama Teşkilatının kuruluşuna fikri öncülük ettiğini belirtir. Zira Türkcan'a göre Elektrik İşleri Etüd İdaresi, ilk plancıları "*bağrında tutmuş*"ve "*yenilikçi*" bir kuruluştur. Ayrıca Türkcan, Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin kurucuları ile birlikte, o dönemki müsteşarı ve yöneticilerini "*ileri görüşlü ve günün şartlarına göre hareket eden, Türk Planlamasındaki 'meçhul askerler*' " olarak görür (Türkcan, 2010: 102).

Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin Erhard'a sunulmak üzere raporları hazırlamakla görevlendirilen üç isme geri dönüldüğünde, öncelikle aralarındaki ilişkiye yakından bakılmalıdır. Turgut Özal'ın Teknik Üniversite'nin Elektrik Mühendisliği Bölümü'nden birkaç yıl önce mezun olduğu için Ayhan Çilingiroğlu ve Haluk Ceyhan'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ndeki amiri durumunda olduğunu belirtmek gerekir. Zira Çilingiroğlu'nun idareye katılmasını sağlayan Özal'dır. Her ikisi de genel kalkınma sorunlarıyla 1950'lerden beri ilgilidirler. Dolayısıyla Erhard için hazırlanacak raporun sorumluluğunun kendilerine verilmesinden mutsuz değildirler. Büyük bir ciddiyetle çalışmaya başlasalar da en büyük sıkıntıları, o sıralarda proje kavramının Türkiye'de pek bilinmemesi ve Başbakan Adnan Menderes'in talimatına

rağmen bu konuda kamu kurumlarının elinde ciddi bir envanterin olmamasıdır. Bu problem tesadüfi bir şekilde Ayhan Çilingiroğlu'nun Hazine Genel Müdür yardımcılarından İsmail Erten'i ziyaretinde çözülür. Erten'in "*istediklerin şurada olabilir*" diyerek, bakanlıkta boş bir odaya atılmış çuvalın içinden iyi veya kötü proje taslakları ve isimleri çıkmıştır. Çilingiroğlu Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ne getirdiği, bakanlıkta kenara itilen ve kimsenin yüzüne bakmadığı taslakların yardımıyla Erhard'a sunulacak projeler hazırlanmaya başlamıştır (Kansu, 2004: 44).

Bu kapsamda hazırlanan program, kamu için tasarlanan yatırım projelerinin bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Nitekim, Erhard Türkiye'ye gelerek raporu inceledikten sonra *"hazırlıklar iyi ama, sizin aslında daha ciddi ve geniş kapsamlı bir plana ihtiyacınız var. Bu, bizim verebileceğimiz dış yardımın nerelere sarf edileceğinin kararlaştırılması için de şart"* diyerek aslında Türkiye'de başlayacak planlı yılların ilk işaretlerinden birini vermiştir (Kansu, 2004: 44).

Erhard'ın altını çizdiği geniş çaplı çalışma, OEEC'nin Tinbergen'i[83] Türkiye'ye göndermesi ile başlatılmıştır. Tinbergen'e yardımcı olmak üzere görevlendirilen Koopman 5 Nisan 1960'da Türkiye'de göreve başlamıştır. Tinbergen, OEEC aracılığı ile Türkiye'nin izlenmesi ve Türkiye'nin planlı kalkınma deneyiminin OEEC çıkarları doğrultusunda şekillendirilmesine aracı olacaktır. Yardımcısı Koopman ise "*Envestisman Komitesi Raporu*" ile işe başlayarak Ayhan Çilingiroğlu ve Turgut Özal ile birlikte çalışmaktadır. Tinbergen gidip gelmekte, Koopman ise Türkiye'de kalmaktadır. Ayrıca bu genç bürokrat isimlerin yanı sıra Koopman, Türkiye'deki incelemelerinde "*Forum*" ve "*SBF*" dergilerinde yer alan yazıları vesilesiyle Sadun Aren, Nejat Bengül, Besim Üstünel ve Attila Karaosmanoğlu'nun isimlerini görmüş ve temasa geçmek istemiştir. Bu isimlerin sosyalist çevrelerden oluşu ve muhalif kimlikleri Demokrat Parti iktidarı tarafından sorun edilerek, önceleri problem yaşanmış olsa da, ardından bu isimlerden Attila Karaosmanoğlu ve Nejat Bengül ile iletişime geçilmiştir. Ardından bu isimler, Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ne danışman olarak atanarak Koopman ile planlama çalışmalarına katılmışlardır.

[83] Hollandalı İktisatçı Tinbergen aslında fizikçidir. Ekonomi ile ilişkisi üniversite eğitiminden sonra başlamış, Hollanda'da planlama uygulamasının baş mimarlarından olmuştur. 1950'lerde ise dünyada planlama ve kalkınma konularında en saygın ve güven duyulan isimlerden birisi haline gelmiştir. Uzun bir süre Mısır ve Endonezya dahil çeşitli hükümetlerin danışmanlığını yapması, kendisine gelişmekte olan ülkelerde kalkınma ve planlama sorunları konusunda geniş bir deneyim kazandırmıştır (Kansu, 2004: 45).

Çalışmalar sonucunda, Tinbergen, 1960 yılında "*Merkezi Plânlama Teşkilatı Kurulması Hakkında Not*" hazırlamış ve Üçüncü Menderes Hükümetine sunmuştur (Kansu, 2004: 46-47).

Tüm bu gelişmeler ışığında, Özal özelinde denebilir ki kendi kurumunun dışında plan işlerinde Koopman ve Tinberger ile birlikte çalışmaya başlamak ona önemli bir sembolik sermayeyi de beraberinde getirecektir. Çünkü, 1960 Eylül'ünde kurulacak olan Devlet Planlama Teşkilatı'nda, o esnada askerde olmasına rağmen, kendisinin planlama kurumunda görev almasını sağlayacak olan etmen bu kısa dönemli plancılık tecrübesi ile yakından ilgiliydi. Öte yandan Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ne danışman olarak getirilen Atilla Karaosmanoğlu ve Nejat Bengül ile aynı kurumda, Sadun Aren ve Besin Üstünel ile de Koopman vasıtasıyla birlikte çalışan Özal, sosyalist çevrelerle de ilk kez ilişki kurmaya başlamıştır. 1960'ların Devlet Planlama Teşkilatı kadrolarındaki siyasi görüş çoğulculuğunun yolunu açan Koopman'ın bu hamlesinin ileride Özal'ın gerek Devlet Planlama Teşkilatı'nda gerekse siyasette çoğulculuğa karşı bir miktar sorunsuz yaklaşmasını sağlayacaktır. Bu ilişkisellik Özal'ın birlikte çalışma kültürüne olumlu etki yapacaktır.

Özal 22 Ocak 1960'da askerliğini yapmak üzere Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nden ayrılmıştır. Bu esnada ise Türkiye'de siyasi gündem ısınmaktadır. Üniversitelerin, gazetelerin ve sendikaların kapandığı bir toplumsal spektrum ortaya çıkmış, sıkıyönetim sebebiyle hareket alanı kalmamıştır. Söz konusu sıkışıklık, 1960 yılında 27 Mayıs Darbesi ve parlamenter sistemin askıya alınması ile sonuçlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL'IN 1960'LARI: "PLANLI YILLAR"IN MÜSTEŞARI

Turgut Özal için 1960'ların, 1980'lerden sonra hayatının en önemli ikinci on yılı olduğu ileri sürülebilir. Özal, 1967'nin hemen başında Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarlığına atanmasıyla birlikte kamusal bir figür haline gelecektir. O artık Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde kendisinin teknik bilgilerinden istifade edilen ve fakat kurumundaki inisiyatif alanı idarede olduğu gibi görece sınırlı olan bir teknokrat değildir. Bürokrasi içinde bizzat karar alıcı pozisyonda bulunan, siyasa üreten ve bu misyonlarını 1960 yılında kurulup 1961'de anayasal kurumlarından biri haline gelen Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT) yürüterek, ekonomi yönetiminde ulusal tanınırlığa kavuşan üst düzey bir bürokrat olacaktır.

1960'lar aslında sadece Özal için değil, cumhuriyetin yetiştirdiği ilk kuşak için de önemli bir on yıldır. Zira bu on yıl, cumhuriyetin yetiştirdiği ilk yurttaşların siyaset sahnesine çıkışını ve bu sahnede çoğunlukla liderlik seviyelerine gelmelerine şahitlik etmiştir. 27 Mayıs darbesinin muktedir Albay'ı Alparslan Türkeş, 1967'de başına geçtiği Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni (CKMP) 1969'da Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) dönüştürerek genel başkanı olmuş; Süleyman Demirel, Demokrat Parti'nin mirasçısı Adalet Partisi'nin (AP) kurucu genel başkanı Ragıp Gümüşpala'nın ani ölümüyle, partinin dümenine geçmiş akabinde 1965 Genel Seçimleri sonucunda 41 yaşında başbakanlık makamına erişmiş; Necmettin Erbakan Milli Nizam Partisi (MNP)'nin 1969 yılında kurucu genel başkanı unvanını almıştır. Erbakan'ın 1973'teki koalisyon ortağı olacak olan Bülent Ecevit[84] ise 1960'larda İnönü Hükümetinde

[84] Ecevit'in, kuşağındaki diğer politikacılara kıyasla siyasi kariyerinde yavaş, ancak daha emin adımlarla ilerlemesinde iki temel etkenin altı çizilmelidir. İlki, Ecevit'in önünde cumhuriyetin kurucularından İsmet İnönü gibi bir liderin bulunmasıdır. Ayrıca İnönü'nün demokrasi tarihimizde "*Bir bilen*" konumunda olduğu malumdur. 1960'ların siyasi olay ve süreçleri incelendiğinde CHP içinden olsun veya olmasın, siyasi çevrelerin gerçekleştirdikleri eylem veya söylemlerinde "*İsmet Paşa faktörü*"nü göz önünde bulundurmamaları pek ender rastlanır. Zira Şevket Süreyya'nın deyişiyle "*İkinci Adam*", Kurtuluş Savaşı'nın muzaffer kumandanı ve çok partili siyasi yaşama geçişi sağlayan karizmatik siyasi kişiliğinin yanı sıra, Türkiye'de 27 Mayıs darbesinin ardından 1961-1965 seneleri arasındaki hükümetlerin başı ve siyasi sistemin normalleşmesine katkı sunan tecrübeli bir politikacıdır. Bu vasıflarıyla Ecevit'in de akıl hocasıdır. İkinci etken ise CHP, 1960'ların başında Demirel, Erbakan

Çalışma Bakanı ve CHP Genel Sekreteri unvanlarıyla geçirecek, CHP'nin liderliğine ise 1972 yılında gelebilecektir (Kaynar, 2017: 58).

Özal ise çağdaşı olduğu kuşağın kırklı yaşlarda girdiği politikaya, ellili yaşlarının ortasında, 56 yaşında dahil olacaktı. İlerleyen bölümlerde bu konu detaylı inceleneceğinden şimdilik bu durumla ilgili sadece şu söylenebilir: Özal'ın siyasete geç girişi ilk bakışta onun adına bir dezavantaj gibi görünse de isminin ve imajının Türkiye'nin 1960-1980 arasındaki çalkantılı yıllarında ve özellikle 1970'lerin kutuplaşmış siyasi atmosferinde eskimemesi aslında önemli bir avantajı olacaktır.

1960'ların Özal için anlamı sadece DPT müsteşarlığı görevi değildi, bu on yıl içerisinde Türkiye'nin 1960 öncesindeki siyasi tarihinde pek de aşina olunmayan, yeni sosyal fenomenlere ve siyasi süreçlere tüm toplumla birlikte genç mühendis de şahitlik edecekti. 27 Mayıs 1960 darbesi, bu darbeden sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasal sistem üzerindeki konumu ve etki alanının giderek güçlenmesi, 1961 anayasasının getirdiği özgürlükçü sosyal atmosfer ve 1960'ların ortalarından itibaren artan işçi, emekçi ve gençlik hareketleri Türk toplumuyla birlikte Özal'ın da kavramaya başladığı yeni toplumsal gerçekliklerdi. Diğer bir ifadeyle genç mühendis Özal, otuzlu yaşlarının büyük bölümünü, siyasi ve toplumsal manada Türkiye'nin kimliksel çeşitliliğe ve politik aksiyonerliğe açılmaya başladığı 1960'lar'da yaşayacaktı.

1960'ların, Özal ve genel olarak Türkiye'de yaşayan hemen herkesin hayatına dokunan gündemlerinden birisi şüphesiz 1961 Anayasası'dır. 27 Mayıs 1960 darbesiyle birlikte yönetimi devralan askerler, Bourdieu'nun tabiriyle "*akademik alan*"ın oyuncuları olan İstanbul ve Ankara Üniversiteleri'nin hukuk fakültelerindeki öğretim üyelerini işe koşarak, hocalardan müteşekkil bir komisyona yeni anayasayı hazırlama görevini vermişlerdi. Bu minvalde yeni bir anayasa olarak yürürlüğe giren 1961 Anayasası, beraberinde yeni anayasal kurumlar da getirmiştir. Bu kurumlardan biri, iktisadi hayatı merkezi bir plan felsefesiyle yönetmek için kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) idi. Turgut Özal, DPT'nin, hem 1960'ların başındaki

ve Türkeş'in yeni partilerinin aksine neredeyse 40 yaşını devirmiş, kurumlaşmış bir "sistem partisi" olmasıyla ilgilidir. Bu durum Ecevit için parti içindeki farklı güç odaklarıyla vereceği daha fazla mücadele ve dolayısıyla liderliği daha geç elde edişi anlamına da gelmektedir.

kuruluş sürecine askerdeyken katkı sunmuş hem de 1967'de aynı kurumun müsteşarlık görevini üstlenmiştir.

1960'lar sadece ulusal ölçekte değil, küresel ölçekte de önemli gelişmelerin yaşandığı ve bu gelişmelerden Türkiye'nin azade ol(a)madığı bir on yıla tekabül eder. 1950'lerde Soğuk Savaşın iki başat gücü A.B.D. ve Sovyet Rusya arasındaki gergin ilişkiler 1960'larla birlikte bir miktar rahatlamış ve Soğuk Savaşın ilk baharı, bu on yılda yaşanmıştır. Bu on yıl içerisinde Avrupa'nın II. Dünya Savaşı'nın ardından siyasi ve ekonomik düzeyde toparlanmaya başlaması ve Avrupa Topluluğu (AT) çatısı altında bir birlik ruhu elde etmesi; ayrıca 1954 Colombo ve 1955 Baundung konferanslarıyla temelleri atılıp, 1961 Belgrad konferansıyla resmen kurulan ve "*Bağlantısızlar*" adlandırmasıyla anılan, yüzün üzerinde devletin Soğuk Savaş'ın bir parçası olmayacağını açıklamaları, 1950'lerin iki kutuplu dünyasının aksine 1960'ların çok sesli küresel tablosunu resmeden gelişmelerdi.

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra 1960'lar, dünya genelinde Refah Devleti'nin yükseldiği bir on yıl olacak ve İkinci Dünya Savaşı sonrası özellikle 1945-1950 yılları arasında doğan ve "*68 Kuşağı*" olarak tabir edilen, gençlik hareketleri de bu on yıla damga vuracaktır. Kapitalistleşme hızı 1960'larda gittikçe artan Türkiye de bu yeni toplumsal hareketlerden önemli derecede etkilenecektir. Bu minvalde 1960'lar Türkiye'sinin hızlı kapitalistleşme süreci Özal'ın liberal duruşunu güçlendirirken, diğer yandan Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarlığı mesaisinde refah devletini bileşenleri olarak devletin iktisadi hayattaki artan rolünü ve düzenleyici vasfını tecrübe edecektir. Özal ayrıca bu on yılın sonlarına doğru artan toplumsal hareketlere de tanık olacaktır.

3.1. Ocak-Mayıs 1960: Genç Mühendis Özal Askere, Türkiye Askeri Darbeye Giderken

Elektrik İşleri Etüd İdaresi kayıtlarına göre, Turgut Özal 22 Ocak 1960 tarihinde, 27 Mayıs darbesinden dört ay önce, askerlik görevini yapmak için Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nden ayrılmıştır. 22 Ocak 1960'dan 1 Temmuz 1961'e kadar yaklaşık 1,5 yıl silah altında bulunan Turgut Özal (Erten, 1970: 18) askerlik görevini, Ordu Donatım Okulu (Ordonat), ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ)

matematik dersleri vererek[85] ve Eylül 1960'da kurulan Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT) "*Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*" (BBYKP) çalışmalarına uzman pozisyonunda katkı sağlayarak yerine getirmiştir.

Kısa adı Ordonat olan Ordu Donatım Okulu, günümüzde Ankara'da Etlik yolu kavşağında bulunan askeri bir birimdir. Bu birime, uzun dönem yedek subay vasfıyla alınanlar, önce "öğrenci yedek subay" olarak temel bir askeri ve teknik eğitimden geçirilirler. Genellikle mühendisler ve teknik eğitim formasyonlulardan oluşan bu sınıfın öğrencilerinden biri olarak Özal da temel eğitimini Ordonat Okulunda alır. Akabinde "*Genelkurmay Başkanlığı Araştırma ve Geliştirme Daire Başkanlığı*" emrine verilir. Diğer yandan, aynı zamanda Ordonat okulunda kendisinden sonra gelecek yedek subay öğrencilere matematik dersi vermekle de görevlendirilir. Kendisinden sonraki dönem öğrencilerinden biri İTÜ ve Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nden arkadaşı, Güniz Sokaktan komşusu olan; Özal 1954'te evlendikten sonra ise ailece görüşmeye başladıkları Süleyman Demirel'dir. Kaderin garip bir cilvesi olarak Özal ve Demirel'in askerlik görevine başladığı Ordu Donatım Okulu'nun Haziran 1960'daki komutanı Kurmay Albay Kenan Evren'dir (Çölaşan, 1989: 30-31).

Birbirleriyle halef-selef olan Türkiye Cumhuriyeti'nin 7,8 ve 9. Cumhurbaşkanları 1960 yılında aynı askeri birlik altındadır ve yaklaşık 20 yıl sonra Özal ve Demirel adına durumları yine pek de değişmeyecek bir şekilde Kenan Evren'in emrindedirler. Türkiye siyasi tarihinin bu üç önemli figürünün Ordu Donatım Okulu'ndaki münasebet derecelerini açıklayan bir kaynağa rastlanmamakla birlikte, okul komutanı Evren'in yedek subay öğrencilerle sohbet etmeyi sevdiğini, fırsat buldukça onlara uzun nutuklarda bulunduğunu Emin Çölaşan'a referansla öğrenmek mümkündür (Çölaşan, 1989: 30-31).

Diğer yandan Özal'ın askerlik görevini ifaya başladığı 1960 yılının Ocak ayını izleyen dört ay, Türkiye'de siyasi ve toplumsal alanda, o zamana kadar cumhuriyetin 37 yıllık tarihinde belki de en çalkantılı günlerin yaşandığı bir sürece tekabül ediyordu.

[85] Özal ODTÜ'de verdiği matematik derslerine askerlik göreviyle birlikte başlamış, ancak askerlik görevinden sonra Elektrik İşleri Etüd İdaresi'deki mesaisiyle birlikte bir müddet daha, 1963 yılına dek ders vermeyi sürdürmüştür. Bu bilgiye Özal'ın yeğeni Hüsnü Doğan'ın Birand ve Yalçın'ın "*The Özal"* isimli sözlü tarih çalışmasında verdiği mülakattan ulaşılmıştır. Hüsnü Doğan'ın şahitliği üniversitedeki ilk yılı olan 1962-1963 öğretimi yılını Turgut ve Semra Özal çiftinin evinde misafir olarak geçirmesiyle ilgilidir (Birand, Yalçın, 2001: 32-33).

2 Nisan 1960'da ana muhalefet lideri, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'yü taşıyan tren Kayseri ziyareti amacıyla çıktığı yolculukta, bu şehre bağlı Himmet Dede İstasyonunda durdurulmuş ve İnönü'nün kente girişi engellenmiştir.[86] Kayseri Valisi'nin şehirdeki bütün toplantıları yasaklaması sebep gösterilerek askeri birlikler tarafından durdurulan trenin yola devam etmesi için izin, ancak üç saat sonra verilmiştir (Milliyet Gazetesi, 3 Nisan 1960: 1).

1960 yılının Nisan ayı içerisinde hükümetin hayata geçirdiği diğer politikalar göz önüne alındığında, iktidarın İnönü'yü Kayseri'ye sokmama girişimi, bu yeni gelişmelerin yanında oldukça masum kalacak nitelikteydi. Kayseri hadiseleri sonrasındaki ilk gelişme, 19 Nisan 1960 tarihli Milliyet Gazetesi'nin manşetinden Türkiye'ye duyuruluyordu: "*Her Türlü Siyasi Faaliyet Durduruldu"*. Bir gün önce, 18 Nisan 1960 tarihinde "*Tahkikat Komisyonu*" kurulmuş ve ilk aldığı kararlar gazete manşetlerine çıkmıştı. Görev sahaları normalde yasama ile sınırlı olması gereken 15 Demokrat Partili iktidar milletvekilinden oluşan, aldığı kararların bağlayıcılığı, yargı erki bağımsız mahkemeler hükmünde olan tahkikat komisyonuyla ilgili manşetli haberin içeriği şöyleydi: "*Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve bir kısım basının faaliyetlerini tahkike memur Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümeninin 2 numaralı tebliği gereğince, tahkikatın selâmeti cereyanını temin maksadı ile bütün siyasi partilerin ve bunlara bağlı teşekkül ve kolların her türlü kongreleri ve kademelerin bünyeleri içinde veya kademeler arasında tertiplenecek müşterek toplantılarla, alelumun siyasi mahiyetteki toplantılar ve partilerce yeni kademeler ve teşkilat kurulması, tahkikatın neticesine kadar durdurulmuştur."* Bu açıklama Tahkikat Komisyonu'nun ikinci tebliği idi. Üçüncü tebliği ise Tahkikat Komisyonu ve komisyonun faaliyetlerine dair basına geniş bir sansür uygulayıcı nitelikteydi:*"Tahkikatın selâmeti cereyanını temin maksadı ile tahkikate mevzu teşkil eden maddelerle tahkikat encümeninin vazife selâhiyetlerini ve bilumum karar, tedbir ve faaliyetlerine müteallik her türlü haber, havadis, beyan, tebliğ, mütalâa, resim ve*

[86] Kayseri hadisesi, Demokrat Parti'nin devlet aygıtı ve mülki idare amirleri marifetiyle CHP ve onun lideri İsmet İnönü'ye yönelik baskı ve yıldırma politikasının ilk örneği değildir. Kayseri olayından bir yıl önce Nisan 1959' da Ege turuna çıkan İnönü'yü uğurlamak için Ankara Garı'na gelen topluluğu polis dağıtmış, seyahatin ara duraklarından birisi olan Uşak'ta halkın İnönü'yü karşılamasını engellemek için belediye hoparlörlerinden halka ikazlarda bulunulmuş ve karşılamaya gidenler hakkında "*toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununun tatbik olunacağı"* bildirilmiştir. Son durak İzmir'de ise CHP'nin kongre yapacağı sinema salonu '*bazı noksanlar*' gerekçe gösterilerek kapatılmıştır (Milliyet Gazetesi, 1 Mayıs 1959: 1).

yazıların ve bu takrirle alakalı Türkiye Büyük Millet Meclisi müzakerelerinin her türlü vasıtalarla neşri yasak edilmiştir (Milliyet Gazetesi, 19 Nisan 1960: 1-5) . *"*

Demokrat Parti'nin son iki yılında evrildiği otokratik iktidar pratiği, Tahkikat Komisyonunun kurulmasıyla birlikte, yasama ve yürütmenin yanında yargı erkini de tekeline almıştır. Otokratlaşan iktidara karşı ilk direniş ise İstanbul ve Ankara Üniversitelerinin öğrencileri tarafından 28 ve 29 Nisan 1960'da Ankara ve İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. İktidar ise karşı hamle olarak yine Tahkikat Komisyonu eliyle Ankara ve İstanbul'da sıkı yönetim ilan etmiş, bu iki şehirde üniversiteleri bir ay tatil etmiştir (Milliyet Gazetesi, 30 Nisan 1960: 1-5). İstanbul Üniversitesi'ndeki olaylara, o dönem mühendislik öğrencisi olan Raşit Osman Çavuşoğlu'nun anıları vasıtasıyla biraz daha yakından bakmak 27 Mayıs sürecinin fitilinin aslında bir ay öncesinde ateşlendiğini gösterme hususunda anlamlıdır:

"*28 Nisan sabahı, öğrenci liderleri İstanbul Üniversitesi bahçesinde toplanan binlerce öğrenciye konuşma yaparken, Kapalıçarşı tarafından bahçeye giren bir grup polis yakaladığı öğrencileri coplayarak ve sürükleyerek polis otobüslerine doldurmaya başladı. Başka bir grup polisin ana kapıdan üniversite bahçesine giren Rektörümüz Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar'a*[87] *'bütün bunlar senin başının altından çıkıyor' diyerek bağırdığını, Sayın Rektör'ün tartaklandığını ve zorla polis aracına bindirildiğini gördük. Daha sonra ana kapıdan Beyazıt Meydanı'na çıktığımızda atlı ve silahlı polislerle karşılaştık. Atları üzerimize sürüyor, coplarla dövüyorlardı. Turan*

[87] Sıddık Sami Onar 1897 İstanbul doğumludur. Orta öğrenimini İstanbul Vefa Lisesi, yüksek öğrenimini ise İstanbul ve Paris Üniversitelerinin Hukuk Fakültelerinde tamamlamıştır. 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunda, Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Profesörlüğüne atanmıştır. 1934 yılında aynı fakültenin dekanlığına seçilen Onar, 1949 yılında İstanbul Üniversitesinin Rektörlüğüne seçilmiştir (Cumhuriyet, 1972: 1-7). Bu çalışmada Sıddık Sami Onar'a dair bir parantezin açılması 1961 anayasasının oluşum sürecindeki rolüyle ilgilidir. Darbenin hemen akabinde, yönetimi devralan "Milli Birlik Komitesi"nin (MBK) lideri Cemal Gürsel MBK'nın 13 numaralı tebliği ile bir "*Yüksek İlim ve Hukuk Heyeti"* kurulduğunu ilan etmiş, yeni anayasayı hazırlama görevi verilen bu heyetin başına İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın getirildiğini deklare etmiştir (Milliyet, 1960: 1). Bu bağlamda üniversitelerin 1961 anayasasının 120. Maddesiyle birlikte özerk bir statü kazanmasında, yüksek ihtimalle bizzat kendi üniversitesinde, darbeden bir ay önce polis şiddetine maruz kalan Sıddık Sami Onar'ın etkisi vardır.

Emeksiz[88] *polis kurşunu ile öldürüldü, Hüseyin Onur ise yaralandı ve ömür boyu sakat kaldı.* "[89]

Bu gelişmeleri 3 Mayıs 1960'ta Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in, Milli Savunma Bakanı ve aynı zamanda Başbakan Adnan Menderes'in yakın arkadaşı olan Ethem Menderes'e yazdığı mektup takip etmiştir. Satır araları dikkatli okunduğunda aslında Başbakan Adnan Menderes'e seslenen mektupta özetle; kimi bakanların, Ankara ve İstanbul valilerinin ve yine bu kentlerdeki emniyet müdürlerinin görevden alınması; Tahkikat Komisyonu'nun faaliyetlerinin durdurulması; tutuklu gazetecilerin affı; son gösteriler esnasında gözaltına alınan öğrencilerin serbest bırakılması; tüm anti-demokratik kanunların kaldırılması ve din istismarcılığından vazgeçilmesi gibi sert öneriler yer almaktaydı (Varel, 2017: 145).

Gürsel'in mektubu tıpkı, 18 Nisan'da Tahkikat Komisyonu'nun kurulduğu süreçte, TBMM kürsüsünden İnönü'nün iktidara yönelik, "*Eğer bu yolda devam ederseniz artık sizi ben de kurtaramam!*" şeklindeki sert ikazı gibi, sıradan iktidar-muhalefet atışmalarına pek benzemeyen bir ihtar söylemini andırıyordu: "*Sayın vekilim, maruzatım muhakkak ki çok mühim ve hatta çok cüretkâranedir. Fakat memleket için, millet için, hükümet ve hatta partinizin selameti için dikkate alınması lazımdır ve hatta çok lazımdır.*" Mektup, o günlerde neredeyse tümden baskı ve zor uygulamalarına yaslanmış olan iktidara karşı "*bir şeyler*"in gelmekte olduğunun habercisi gibiydi (Varel, 2017: 145).

Gürsel'in mektubundan iki gün sonra Ankara'da tarihe "*555K*" eylemi olarak geçen bir öğrenci eylemi daha yaşandı. "*5. Ayın 5'inde Saat 5'te Kızılay'da*" parolasıyla Ankara'da gerçekleşen eylemi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri organize etmişse de eylem kitlesel hale gelmiştir. O esnada tesadüfen Kızılay

---

[88] Turan Emeksiz, kavramı Tocqueville'in eserinin başlığından emanet alarak "*Eski rejim ve Devrim*" dikotomisi kurulabilecek bir ölüm yaşamıştır. Zira 28 Nisan 1960'ta DP iktidarı sürecinde polis tarafından öldürülen ve ertesi gün gizli saklı Merkezefendi-Mevlanakapı Mezarlığı'na defnedilen Emeksiz, 10 Haziran'da ise DP'yi iktidardan indiren darbenin, aslında bir darbe değil de inkılâp hareketi olduğuna şehadet eden, "*Hürriyet Şehidi Turan Emeksiz*" olarak MBK tarafından Anıtkabir'e tekrar defnedilmiştir. Emeksiz 28 yıl sonra artık rejimin, onun cansız bedeninden sağlayabileceği tüm siyasi faydayı sağlamasının ardından Anıtkabir'den alınıp üçüncü ve son defa Cebeci Mezarlığına 24 Ağustos 1988'de defnedilmiştir (Kaynar, 2017: 41).

[89] İstanbul Üniversitesi Jeofizik Mühendisliği Mezunu Raşit Osman Çavuşoğlu'nun 28 Nisan 1960 tarihli bu anısı Cumhuriyet Gazetesi'nin "*Olaylar ve Görüşler*" isimli köşesinden alıntılanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bknz: http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/1366625/28-nisan-1960-universite-ogrenci-olaylari.html

meydanından makam aracıyla geçmekte olan Başbakan Adnan Menderes'in arabasından inerek eylemcilere tepkide bulunduğu olayların haber ve görsellerini, 6 Mayıs günü yayımlayan DP yanlısı Zafer Gazetesi bile hükümetin sertliğinden nasibini alarak 14 Mayıs 1960'a kadar kapatılmıştır (Bulut, 2009: 16).

Son olarak 21 Mayıs'da Ankara'da Harp Okulu öğrencilerinin düzenlediği "*Harbiyelilerin Yürüyüşü*" ordunun daha önceki sivil öğrenci eylemlerini destekleyerek onların yanlarında olduğunu gösteriyordu. Zira öğrencilere komutanları da refakat ediyor, Ankara Sıkıyönetim Komutanı da göstericilere müsamahalı davranarak, marşlar söylemelerine izin veriyordu. Böylece 27 Mayıs'a giden süreçte sivillerden sonra ordu da tavrını belli ediyordu (Şekerci, 2000: 51-52'den aktaran Temizgüney, 2018: 204).

Yükselen bu gerilim koşulları altında, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'i başa geçmesi için önceden ikna eden ve o sıralar Kara Kuvvetleri Lojistik Başkanı olan Tümgeneral Cemal Madanoğlu'na bağlı grup 25 Mayıs günü harekete geçme kararı aldı. 26 Mayıs 1960 gecesi, darbeci grup toplandı. Öncelikle önemli kişi ve dairelerin telefonları kesildi. 27 Mayıs 1960 gününün ilk saatlerinde ise altı gün önce Cumhurbaşkanlığı Köşküne yürüyen Kara Harp Okulu öğrencileri ve komandolar Ankara'nın kritik mevkilerini işgal etti. Birlikler kısa sürede başkente hakim olduktan sonra sabah 4:30 sularında Albay Alparslan Türkeş'in radyodan okuduğu bildiriyle, yönetime asker tarafından el koyulduğu Türk halkına bildiriliyordu. Türkeş'in okuduğu bildirinin içeriği ve darbe sonrası siyasetin genel gidişatının kabaca özeti şöyleydi: Bildiride hareketin tarafsızlığı, hiçbir parti ve gruba karşı yapılmadığı ve bütün işlemlerin hukuk dahilinde yapılacağı vurgulanıyordu. Ancak gelişmeler bu yönde olmayacaktı. Hareket doğrudan doğruya Demokrat Partiyi hedef almıştı ve ülkenin her yerinde Demokrat Parti teşkilâtlarında görev almış pek çok kişi tutuklanacak, Demokrat Partiye yakın sayılan memurlar görevden alınacak ya da başka yer veya pozisyonlara sürüleceklerdi. Bu süreçte kapatılan tek parti de Demokrat Parti oldu. Diğer partiler faaliyetlerine devam ettiler. Üstelik "*Yassıada Mahkemeleri*" gibi olağanüstü bir yargılama yapılarak, tartışılan mahkumiyetler tecelli edecekti. Kısa bir süre içinde seçimlere gidileceği ve seçimler sonucunda iktidarın halkın teveccühü ne tarafa yönelirse ona teslim edileceği taahhüt edildiği halde, Milli

Birlik Komitesi (MBK) içinde seçimlere gitmekte ayak direyecek bir grup[90] ortaya çıkacak ve bu gurup uzun süren bir cunta yönetimi lehine kulisler yapacaktı. Ayrıca Milli Birlik Komitesi yönetimi Demokrat Parti çizgisinin iktidarına engel olacak birtakım önlemler alarak parlamentoyu da vesayet altında tutacaktı. Bu bildiriden akılda kalan en önemli vurgu, " '*NATO'ya ve CENTO'ya bağlı kalınacağı*" vurgusuydu. Bu ifadenin, özellikle A.B.D.'ye, hareketin Batı kampına karşıt bir hareket olmadığı yönünde güven vermek amacıyla bildiriye eklendiği açıktı (Aydın, Taşkın, 2014: 61-64).

Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in 2 Haziran 1960 tarihinde Milliyet Gazetesine yansıyan demeci de Milli Birlik Komitesi'nin Batı'ya güven verme ve uluslararası meşruiyet kazanma kaygısını resmetmekteydi. Sarper, yerli ve yabancı yüz civarında gazeteci ile yaptığı basın toplantısında yeni hükümetin dış politikasında hiçbir değişiklik yapılmayacağını, NATO, CENTO, Londra, Zürih ve diğer bütün uluslararası antlaşmalara sadık kalınacağını belirterek, yeni hükümeti, müdahale sonrasındaki bir hafta içinde 31 devletin tanıdığını belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 2 Haziran 1960: 1).

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra genel seçimlerin yapılacağı 15 Ekim 1961 yılına kadar demokrasi askıya alınarak siyasi anlamda bir "*ara dönem*" yaşanmıştır. Bu ara dönemde Üçüncü Adnan Menderes Hükümetine el çektirilerek, derhal bir emirle "*ara dönem hükümeti*" kurulmuş ve basın aleyhine açılmış bütün davaların düşmesine karar verilmiştir. Cemal Gürsel, "Milli Birlik Komitesi Başkanlığı"nın yanı sıra, "Devlet ve Hükümet Başkanı" ilan edilmiştir. Albay Alparslan Türkeş, "Başbakanlık Müsteşarı" olmuş, Tümgeneral Cemal Madanoğlu ise "Ankara Kumandanlığı" görevine getirilmiştir. Darbenin ardından CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, üç ay içinde seçimlere gidilmesini istemiştir. Esasen Devlet Başkanı ve Silahlı Kuvvetler Başkumandanı ilân edilen Cemal Gürsel'in darbeye

[90] Türk siyasi tarihinde 14'ler olarak tanımlanan bu grup Milli Birlik Komitesi içinde yer alan ve 27 Mayıs sonrası "*aşırılar*" olarak adlandırılan bir kliktir. Başını Cemal Gürsel'in başını çektiği "*ılımlılar*" grubunun aksine iktidarda daha uzun süre kalınması gerektiğini düşünen, iktidarın sivillere hemen teslim edilmemesi gerektiğine inanan daha genç ve aralarında general olmayan albay rütbeli askerlerden oluşmaktadır. Her iki grubun da birbirine karşı tasfiyesinin söz konusu olduğu bir atmosferde, ılımlılar daha erken davranarak Milli Birlik Komitesi içindeki 14 kişiyi tasfiye etmiştir. 13 Kasım 1960 tarihinde tasfiye edilen subayların içinde Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı gibi isimler bulunmaktadır. Tasfiye edilen bu kişiler, yurt dışındaki elçiliklere ateşe olarak görevlendirilerek Türkiye'den uzaklaştırılmışlardır (Çelik, Öztan, 2017: 158-159).

katılma koşulu da buydu. Ordu nezdinde büyük saygınlığı olan İsmet Paşa'nın bu baskısı, her ne kadar komiteyi zorluyorsa da, seçimlerin yapılması ancak bir buçuk yıl sonra mümkün olabilecekti. Zira öncelikli gündem Demokrat Partili yönetici ve milletvekillerinin yargılanması ve yeni bir anayasa hazırlanmasıydı. 23 Haziran 1960 tarihinde Milli Birlik Komitesi, siyasal alana yönelik önemli bir müdahalede bulunarak bütün siyasal toplantılara yasak getirdi. 7 Temmuz 1960'da ise bu kez bütün siyasal faaliyetler yasaklanarak 15 Ekim 1961'de açılıncaya kadar siyaset ve demokrasi perdesi kapandı (Aydın, Taşkın, 2014: 65-69).

3.2 Uluslararası Bağlam ve İthal İkameci Perspektif Ekseninde D.P.T.'nin Kuruluşu

Siyasal alanın kapalı ve demokratik rejimin olmadığı bir siyasi habitatta Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluşunun mümkün hale gelmesinde ise Milli Birlik Komitesi yönetiminin darbe sonrasında açıkladığı, dış ilişkilerin eskiden olduğu gibi devam edeceğine dair niyet beyanı önemli bir sinyal olmuştur. Nitekim, çalışmada bir önceki bölümde değinilen ve Demokrat Parti iktidarının son iki yılında planlama çalışmalarına danışmanlık ve öncülük etmesi için yurt dışından davet edilen Prof. Dr. Tinbergen'in yeni dönemde çalışmalarının devamına müsaade edilmesi; hatta yardımcısı Dr. Koopman'a bizzat Gürsel tarafından Başbakanlık "*İktisat Müşavirliği*" teklif edilerek kendisinden, Demokrat Parti dönemine kıyasla daha fazla istifade edilmek istenmesi ve önemli bir unvanla taltif edilmesi (Çilingiroğlu, 2010: 144-145) "*Devlet Planlama Teşkilatı*"nın kuruluşu için silahlı kuvvetlerin, hem fikri anlamda hazır ve istekli olmasının işareti olarak okunmaya müsaittir, hem de bizzat A.B.D ve Avrupa tarafından tavsiye edilen planlama kurumuna yeşil ışık yakıldığını göstermektedir.

Ancak Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluşunu sadece darbe yönetiminin talebi, Batı'nın isteği ya da 27 Mayıs öncesinde muhalefet ve çeşitli toplumsal çevrelerin arzusunun gerçekleşmesi olarak okumak, DPT'nin oturduğu uluslararası bağlamı ıskalamaya yol açabilir. DPT'nin kuruluşu tarihsel olarak Türkiye'nin uluslararası kapitalizme eklemlenmesinin revize edildiği bir dönemde gerçekleşmiştir.

Uluslararası veya dünya kapitalizmi olarak da tariflenebilecek yapı, Bretton Woods sistemi ile yeni bir yapıya kavuşmuş, "Üçüncü Dünya" yaygın ve kapsamlı bir "sömürgesizleşme" (decolonization) sürecine girmişti. Burada başlıca olgu "ulus devlet"in başat bir aktör konumuna gelmiş olmasıdır. Üçüncü dünya ülkelerinin bir bölümü de Hindistan, Endonezya, Yugoslavya öncülüğünde, Doğu ve Batı bloklarının dışında "Bağlantısızlar" grubunu oluşturmuştu. Batı bloğunun yörüngesinde olan üçüncü dünya devletlerinin, dünya kapitalizmi ile bütünleşmesi "Bretton Woods" sistemi kuralları çerçevesinde gerçekleşiyordu. Bu sürecin başlıca öğeleri ise şunlardı: Ülkelerin ekonomik ve toplumsal düzeninde ulus devletin belirleyici olması ve ekonomide devletin ve devlet sektörünün önemli bir rol üstlenmesi, sistemce benimsenen "*Keynesyen ilkeler*"in de etkisiyle, "*ithal ikameciliği*"ne dayanan bir "*sanayileşme stratejisi*" benimsenmesi, IMF ve Dünya bankası öncülüğünde kurulan US-AID gibi örgütler tarafından uygulamaya konan dış yardımın, kapitalizmin merkez ve çevre ülkeleri arasındaki ilişkileri düzenleyen başlıca mekanizma işlevi görmesiydi. Dolayısıyla bu ortam ve şartlar altında planlama, ulusal politikaların oluşturulmasında başvurulması gereken bir yöntem olarak önem kazanıyor ve planlama örgütleri, yönetim sistemi içinde temel odak noktaları haline geliyorlardı. Ulusal planlama örgütleri, Hindistan ve Mısır gibi bağlantısız ülkelerde, Latin Amerika ve Afrika'da, yönetimlerin vazgeçilmez ögeleri haline gelmekteydi. İşte bu küresel bağlamda Türkiye de bir ulus devlet olarak, dünya sahnesine "sömürgesizleşme" sürecindeki ülkelerden daha erken ve farklı koşullarda çıkmıştır. Ardından Demokrat Parti iktidarı ile küresel kapitalizme eklemlenme süreci, plansız bir ekonomi yönetimi sebebiyle süreklilik kazanamayarak, ülke içinde 1958 yılında büyük bir ekonomik bunalıma yol açmıştır. 1960'da ise Türkiye, iktisadi bunalımından çıkışta, dünyadaki örneklere benzer şekilde ithal ikameci bir ekonomi modelini benimsemiş ve planlama teşkilatını kurma yoluna gitmiştir. Dolayısıyla Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulduğu dönemin ulusal ve küresel bağlam ilişkisi, Türkiye adına açıktır (Erder, 2010: 229-230).

Bu küresel bağlam içinde kurulan Devlet Planlama Teşkilatı'na, kurulma aşamasında Cemal Gürsel'in yüklemek istediği misyon ise aslında biraz farklıydı. Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesi'nin başı Cemal Gürsel, Doğu Anadolu'da uzun süre görev yapmasının etkisiyle de olsa gerek, bu yıllarda yavaş yavaş

palazlanmaya başlayan Kürt meselesini[91] çözmek amacıyla sadece sosyal planlama konusunda bir daire kurulması isteğini yakın komuta kademesine açıp, bu işi en iyi kimin bilebileceğini sorar. Dönemin Ticaret ve Ekonomi Bakanı Cihat İren, İngiltere'de antropoloji doktorası yapmış olan Nur Yalman'ı[92] önerir. Gürsel Milli Birlik Komitesi'nin kudretli üyesi ve Başbakanlık Müsteşarı Alparslan Türkeş'e bu işi tevdi eder ve Türkeş de Nuri Yalman'a, Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in emirlerini ileterek "Planlama" ile ilgili teklif ve tasarılar beklediğini söyler. Yalman ise daha önceden de planlamayla ilgili çalışmalar yaptıklarını bildiği Siyasal Bilgiler Fakülteli arkadaşları Atilla Karaosmanoğlu[93] ve Necat Erder'e[94] konuyu açar. Erder ve

---

[91] Gürsel'in bu konudaki endişesini besleyen gelişme aslında 1960'larla birlikte Kürt siyasal aktivizminin doğuşuna tanıklık etmesinden kaynaklıydı. 1960'lı yıllar, 1970'lerin ortalarından itibaren daha fazla canlanmaya ve kitleselleşmeye başlayacak çağdaş Kürt ulusal hareketini biçimlendiren yıllar olarak da ele alınabilir. 1920'li ve 1930'lu yıllardaki Kürt başkaldırılarının askeri güç ile bastırılmalarından sonra devlet otoritesinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hakimiyetini tesis etmesi, 1940'lı ve 1950'li yılların nispeten sakin geçmesini sağlamıştı. Ancak bu sessiz gidişat, 1960'lı yılların başından itibaren değişmeye ve Kürt sorunu –daha sonra "*49'lar Davası"* olarak anılacak olan, Kürt siyasi aktivistlerin uzun süren davasıyla birlikte- Türkiye'nin siyasal gündemine tekrar girmeye başlamıştır. 49'lar olayı bu minvalde hem Türk kamuoyu için hem de o esnada Kara Kuvvetleri Komutanı olan Cemal Gürsel'in dikkatini celbetmiş olmalı. Zira 17 Aralık 1959'da tutuklanan ve davaları 1967'ye kadar süren, başlangıçta sayıları 50 olan (biri gözaltı sırasında ölmüştür) 49'lar olayında Kürt öğrenci ve aktivistlerin tutuklanma sebepleri, Türk milliyetçisi, siyasetçi Asım Eren'in 1959'da yaptığı bir yorumu kınamak amaçlı 102 Kürt öğrencinin imzaladığı bir kamusal bildiriden ibaretti. Tutuklanan Kürt aktivist ve öğrenciler, "*Kürtçülük*"ya da Kürt milliyetçiliğini teşvik etmekle suçlanmış ve "*Devlet topraklarının ayrı kısımlarını ve devletin birliğini zayıflatacak faaliyetlerinde, yabancı devletlerin yardımıyla, yer almak*" ve "*Ulusun birliğini zayıflatma girişimi*"den yargılanmışlardır. Gözaltına alınanlar, 1964'te serbest kalmışlar ve 1967'de ise dosyaları kapanmıştır ancak Kürt meselesinde "cin şişeden çıkmıştır" bir kere (Güneş, 2017: 701-705).

[92] 1931 doğumlu olan Nur Yalman hâlâ hayattadır ve Birleşik Devletler'de yaşamaktadır. Harvard Üniversitesi'nde Öğretim Üyesi olan Yalman'ın hakim olduğu sekiz yabancı dili, etkileyici bir akademik kariyeri ve entelektüel bir kişiliği vardır. DPT'nin kuruluş aşamasıyla ilgili rolü, Türkiye'ye askerliğini yedek subay olarak yapmak üzere geldiği esnada darbenin gerçekleşmiş olması ve o esnada akademik uzmanlığının sosyal antropoloji olması sebebiyle, Cihat İren'in Cemal Gürsel'e kendisinden haberdar etmesiyle ilgilidir. Yalman ilk plancılarla Milli Birlik Komitesi üyelerini buluşturan köprü vazifesi rolü görmüş, ilk 5 yıllık plan çalışmalarına katılmış, sonrasında askerlik görevinin bitişiyle birlikte Birleşik Devletler'e dönmüştür. Kendisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bknz. http://www.gif.org.tr/hakkimizda/uyelik/uyeler/nur-yalman

[93] Attila Karaosmanoğlu 1932'de Manisa'da doğdu, 1954'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye ve İktisat Bölümü'nden mezun olarak asistanlığa başladı. DPT'de İktisadi Planlama Dairesi'nin kurucusu ve ilk başkanıdır. DPT'nin kuruşundan yaklaşık iki yıl sonra dönemin koalisyon iktidarında Maliye Bakanı ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) Genel Başkanı Ekrem Alican ile vergi sisteminin reformize edilmesi hususunda düştükleri ihtilaf sebebiyle DPT'nin diğer kurucu kadrosu Ayhan Çillingiroğlu, Necat Erder ve Osman Nuri Torun ile birlikte istifa etti. Bu aslında "ilk plancılar" olarak addedilebilecek, "Sol Kemalist" ve "Devletçi" olan; ağırlıkla ekonomist ve maliyecilerden oluşan kadronun kurumdan kopuşu anlamına geliyordu. İstifasından sonra OECD'de ve daha sonra Dünya Bankası'nda uzman ve daire başkanı oldu. 1971'de Nihat Erim hükümetinde Başbakan Yardımcısı idi. Ancak ayrılarak, tekrar Dünya Bankası'na dönmek zorunda kaldı; burada kıdemli Başkan Yardımcılığı ve Başkan Vekilliği'ne kadar yükselerek, 1995'te emekli oldu (Türkcan, 2010: 12). 11 Kasım 2013'te Ankara'da vefat etti.

[94] Necat Erder 1928 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Erkek Lisesi ve Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okudu. Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktora ve New York Columbia Üniversitesi'nde doktora sonrası çalışmalar yaptı. Meslek hayatına Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde başladı. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve bölüm başkanı olarak çalıştı. Türkiye'de, Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Planlama Dairesi Başkanı, Başbakan Danışmanı,

Karaosmanoğlu, Gürsel'in arzuladığı gibi sosyal planlamanın, ekonomik planlamadan ayrı düşünülemeyeceğini, planlamayı tüm boyutlarla düşünmek gerektiğini; ayrıca etnik bir sorun üzerine planlama kavramının oturtulamayacağını Yalman'a bildirirler. Erder ve Karaosmanoğlu, eğer Kürt sorununa bir çözüm aranacaksa, bunun geniş kapsamlı bir kalkınma planı çerçevesinde, bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltarak ve bölge planları yaparak ele alınabileceğinden bahsederler. Yalman'ın elçiliği ile konunun sosyal planlama meselesini aştığını idrak eden Alparslan Türkeş, Başbakanlık bünyesinde, Kurmay Albay Şinasi Orel başkanlığında Türkiye'de planlamanın nasıl yapılabileceğini araştırmak üzere bir çalışma grubu oluşturulmasını sağlar. Bu gruba Attila Karaosmanoğlu ve Nur Yalman'ın haricinde Yine Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) hocalarından Nejat Bengül de katılır ve böylece DPT'yi kuran taslak mevzuat,, bu çekirdek ekip tarafından hazırlanarak, planlama teşkilatı 27 Mayıs darbesinden yaklaşık dört ay sonra 30 Eylül 1960'da hayata geçer (Kansu, 2004: 55).

30 Eylül 1960 tarihli ve 91 sayılı "*Devlet Planlama Teşkilatı'nın Kurulması Hakkındaki Kanun*", 5 Ekim 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Başbakanlığa bağlı olarak çalışacak planlama teşkilatının başına çalışma grubunun da başkanlığı yapan bir asker olarak Albay Şinasi Orel[95] getirilmiştir. DPT 1960-1971 arasında dönemde 6 müsteşar görmüştür (Keskin, 2017: 874). Turgut Özal anılan dönemdeki müsteşarlardan sonuncusu olarak 1967-1971 arasında dört yıl görev

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkan Danışmanlığı gibi çeşitli görevlerde bulundu. Yurtdışında, Paris'te OECD Teşkilatı'nın Eğitim Planlaması Bölümü Başkanı ve Dünya Bankası'nda danışmanlık görevleri üstlendi. Ayrıca, Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV) Başdanışmanı, Köy-Tür Holding Yönetim Kurulu Başkanı, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES) Yönetim Kurulu üyesi olarak hizmet verdi. Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV) ve Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği (SÜRKAL) gibi sivil toplum kuruluşlarının (STK) çalışmalarına katıldı. Seçim sistemleri ve Türkiye'de seçim sonuçları üzerinde araştırmaları, eğitim planlaması, kent planlaması ve siyasi sistemler üzerine çalışmalar gerçekleştirdi. 17 Haziran 2016'da İstanbul'da vefat etti (Türkcan, 2010: 11-12).

[95] 1915 doğumlu olan Şinasi Orel, DPT kurulurken topçu sınıfında kurmay albaydır. Askeri okula 1927 yılında kaydolan Orel, 1945'te Harp Akademisi'nden kurmay olarak mezun olduktan bir süre sonra Genelkurmay Başkanlığı'nda istihbarat subayı olarak çalışmıştır. İngilizce öğrenmek için bir yıl devam ettiği Robert Kolej'den sonra gönderildiği Kansas'ta Birleşik Devletler'in ünlü "West Point Harp Akademisi"nden mezun olmuştur. Daha sonra, Alparslan Türkeş ile birlikte Birleşik Devletler'de NATO Türk Askeri Temsil Heyeti üyeliğine atanmıştır. Planlama kavramıyla ilk tanışması, iktisat bilimine özel bir ilgi duyduğu için devam ettiği George Washington Üniversitesi'nde aldığı dersler sayesinde mümkün olmuştur. Orel'in meslektaşları arasında üstün yetenekli bir stratejist olarak tanınması ve 27 Mayıs sonrasında Devlet Başkanlığı, Başbakanlık ve Genelkurmay Başkanlığı görevlerini uhdesinde tutan Cemal Gürsel'in genel sekreterliği gibi kilit bir göreve getirilmesi, Silahlı Kuvvetler tarafından kendisinin yeteneklerine ve karakterine duyulan güvenin tezahürü olarak okunabilir. Bu vasıflarının haricinde Orel'in planlamaya dair aşinalığı onu yeni kurulan DPT'nin başına Milli Birlik Komitesi tarafından atanmasını sağlamıştır (Kansu, 2004: 69-70).

yapmıştır. Kendinden önceki beş müsteşarın toplam yedi yıl içinde, ortalama bir buçuk yıllık görev süreleri olduğu düşünüldüğünde Özal'ın dört yıl gibi uzun görev süresi, onun müsteşarlık yıllarına ve o yıllarda kurumun niteliğine daha yakından bakmayı bu çalışma için elzem kılmaktadır.

Kuruluş kanunu Devlet Planlama Teşkilatı'nı iktisadi ve toplumsal politikaların oluşturulmasında hükümetlere yardımcı olan danışman bir kurum olarak tasarlamıştır. Bu çerçevede DPT'ye verilen görevler şöyledir: "*Memleketin tabii, beşeri ve iktisadi her türlü kaynak ve imkanlarını tam bir şekilde tespit ederek, takip edilecek iktisadi ve sosyal politikayı ve hedefleri tayinde hükümete yardımcı olmak; muhtelif bakanlıkların iktisadi politikayı ilgilendiren faaliyetlerinde koordinasyonu temin etmek için tavsiyelerde bulunmak ve bu hususlarda müşavirlik yapmak; hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak; planların başarıyla uygulanabilmesi için ilgili daire ve müesseselerle mahalli idarelerin kuruluş ve işleyişlerinin ıslahı hususunda tavsiyelerde bulunmak; planın uygulanmasını takip etmek, değerlendirmek ve gerekli hallerde planda değişiklikler yapmak; özel sektörün faaliyetlerini planın hedef ve gayelerine uygun bir şekilde teşvik ve tanzim edecek tedbirleri tavsiye etmek*." DPT'yi, başbakanlığa bağlayarak ona bakanlıklar üstü bir konum veren kuruluş kanunu, planlama teşkilatının Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve bakanlıklarla yakın işbirliği içinde çalışmasını da buyurmuştur. Bununla birlikte, DPT'yi, gereksinim duyduğu her türlü bilgiyi kamu kuruluşlarından, gerçek ve tüzel kişilerden istemekle yetkili kılmış, söz konusu kişi ve kuruluşları da istenen bilgileri en kısa sürede vermekle sorumlu tutmuştur (Keskin, 2017: 874-875).

Gerçekten de DPT'nin bakanlıklar üstü hatta iktisadi hayatta yetki olarak parlamentoya neredeyse eş düzeyde bir konuma erişmesinde 30 Eylül 1960 tarih ve 91 sayılı kuruluş kanununun; ayrıca 1962 yılında çıkarılan 77 sayılı kanunun büyük etkisi vardı. 91 sayılı kuruluş kanunuyla birlikte DPT'nin, "Yüksek Planlama Kurulu" (YPK) ile üç daire başkanlığı ve bir genel sekreterlikten oluşması kararlaştırılmıştı. Daire başkanlıkları şunlardı: "İktisadi Planlama Dairesi (İPD)", "Sosyal Planlama Dairesi (SPD)", ve "Koordinasyon Dairesi (KD)". Bu birimler arasında YPK'nın belki de dünyada örneği olmayan yapısı, DPT'nin hükümet, bürokrasi ve parlamento düzeyinde karar alma sistemi içinde kurumun olağanüstü etkili olmasını sağlıyordu.

Şöyle ki; YPK, Kurul Başkanlığı görevini yürüten Başbakan dahil, dört politikacı ve dört plancı, olmak üzere toplam sekiz üyeden oluşuyordu. Kurulun bakan üyeleri, Bakanlar Kurulu'nca seçilmekteydi. Plancılar ise, DPT müsteşarı ve üç daire başkanından müteşekkildi. Yani YPK'da bakan düzeyindeki politikacılar ile birer bürokrat olan plancılar eşit ağırlıkta söz hakkına (oya) sahiptiler. Üstelik, plancı üyelerin yasa tarafından belirlenmiş olması, bakan üyelerin ise Bakanlar Kurulu (yani başbakan) tarafından her an değiştirilebilecek olmaları plancılara daha bir güvence ve devamlılık duygusu veriyordu. Bu yapısıyla YPK, teknisyenlerle politikacılara ortak çalışma imkanı veren, ülkenin kalkınma sorunlarının (ve planlama kavramlarının) politikacılara aktarılmasına olanak sağlayan bir diyalog ortamı yaratmaktaydı. Buna ek olarak, YPK'nın sekreterlik görevini de DPT'nin yapması, teknik konularda plancıların daha bilgili olmaları, özellikle 1960'lı yıllarda başbakanların plancılara duydukları yakınlık ve güven sayesinde DPT'nin ülke çapında alınacak kararlarda eşi görülmemiş bir ağırlık kazanmasını sağlamaktaydı. Bunun en somut örneği 1962 yılında Başbakanlığını İnönü'nün üstlendiği koalisyon hükümetinin, bu bölümün başında değinilen 77 sayılı yasayı meclisten çıkarmasıdır. Bu yasa "plan bütünlüğü" üzerinedir. Yasa gereğince kalkınma planlarının TBMM'de görüşülmesi sırasında, politikacılar tarafından "*bütünlüğü bozabilecek girişimleri önleyici ayrıntılı tedbirler*" getirilmekteydi. Yasanın pratikteki anlamı, milletvekillerinin planları değiştirmeye yönelik önerilerinin, DPT katılmadığı takdirde, yasalaşmasının mümkün olmadığı; TBMM'yi, plan dökümanlarını ya olduğu gibi kabul etmek, ya da bütünüyle reddetmek gibi toptancı iki alternatifle karşı karşıya bırakmış olduğuydu. Kuşku yok ki bu seçenekler karşısında ortaya çıkan sonuç, özellikle 1960'larda beş yıllık uzun vadeli planların TBMM'de görüşülmesi sürecinde, küçük rötuşlar göz ardı edilirse, kayda değer değişikliklerin yapılmasının olanaksız hale gelmesi ve galip çıkanın daima plancılar olmasıdır. Dolayısıyla bu iki yasanın DPT'ye getirdiği üstünlükler üzerinden, Birinci Kalkınma Planı hazırlıklarına önemli katkılar sunan iktisatçı DPT uzmanı Oktay Yenal'ın DPT'yi bir "süper bakanlık"a benzetmesi boşuna değil (Kansu, 2004: 63-65).

Kurumun ayrıcalığı, sadece yönetsel üstünlüğünden ileri gelmiyordu, DPT ayrıca insan kaynakları bakımından esnek bir personel rejimine sahip olarak farklı mecralardan uzman iş gücü yaratma potansiyeline de sahipti. Bu farklı mecralar ise kabaca üç alana ayrılmaktaydı: "*Akademisyen Plancılar*", "*Devşirme Plancılar*" ve

"*Asker Plancılar*". Akademisyen plancılar DPT'nin 1960'lardaki belki de en önemli personel ihtiyacını teşkil ediyordu. Çünkü plan işi birçok disiplinin uzmanlığına ihtiyaç duysa da DPT'den beklenen maddi kaynakların tespiti ve uzun erimli dağıtımını ön görmesiydi. Bu süreç de iktisat bilimiyle ilgiliydi. Bu sebeple kurumun ilk müsteşarı Şinasi Orel ve İktisadi Planlama Dairesi (İPD) Başkanı Attila Karaosmanoğlu, aranılan iktisatçılar için rotalarını İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne çevirerek fakültenin genç asistanlarından Oktay Yenal[96], Sevim Görgün[97] ve Kenan Bulutoğlu'nu[98] DPT bünyesine kattılar. Devşirme Plancılara duyulan ihtiyaç ise ilk plancıların, Osman Nuri Torun haricinde hemen hepsinin akademisyen kökenli olmasından ötürü devleti ve devlette çalışanları tanımamalarından kaynaklanıyordu. Bu noktada bulunan çare ise "Özel İhtisas Komisyonları" oldu. Özel İhtisas Komisyonları, teşkilata bilgi ve uzman akımını sağladığı gibi, DPT ile diğer kamu-özel kurum ve kuruluşları arasında geniş bir bilgi ağı oluşturulmasına da olanak sağlıyordu. Devşirilen uzmanlardan, spesifik konularda teşkilatın yüksek verim aldığı birçok kişi vardır. Bunların arasında Birleşik Devletler'de tarım ekonomisi yüksek lisansı yaptıktan sonra Türkiye'ye dönen ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın tarım bölümlerini hazırlayarak bizzat İsmet İnönü'ye sunan Doğan Kayran; Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası'ndan makro planlama ve makro model alanlarında uzman olan, Columbia Üniversitesi'nden doktoralı İbrahim Öngüt ile gelir dağılımı uzmanlık alanı olan London School of Economics (LSE) doktoralı Tolgay Çavuşoğlu bulunmaktadır (Kansu, 2004: 77-87).

DPT'nin esnek personel rejiminde geriye kalan son kaynak ise asker plancılardı. Asker kökenli müsteşar Şinasi Orel'in girişimi ile yedek subaylık görevini

[96] Oktay Yenal, 1931'de Kars'da doğdu. Robert Kolej, London Scholl of Economics ve İstanbul İktisat Fakültesi'nde eğitim gördü. DPT'de çalıştı. Robert Kolej'de İktisat ve İş İdaresi Fakültesi Dekanlığı (1966-1972) görevinde bulundu. Dünya Bankası'nda kıdemli iktisatçı olarak çalıştı ve bankanın Hindistan bürosu direktörlüğü (1990-1995) görevini yürüttü. İş Bankası Yönetim Kurulu üyeliği (1996-2012) görevinde bulundu. 24 Ocak 2013 tarihinde vefat etti (Türkcan, 2010: 13).

[97] Sevim Görgün 19 Mayıs 1928 İstanbul doğumludur. Amerikan Kız Koleji ve İstanbul İktisat Fakültesi mezunudur. Mezun olduğu fakültede ve Erzurum Atatürk Üniversitesi İktisat bölümünde bir süre hizmet sunduktan sonra Aralık 1962'den Mart 1964'e kadar DPT'de görevlendirme ile çalışmıştır. DPT'den ayrılmış olsa dahi 1971'de "3. Beş Yıllık Kalkınma Planı" ve 1988'de "6. Beş Yıllık Kalkınma Planlı"na katkıda bulunmuştur. Mayıs 1995'te İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden emekli olmuştur (Falay, 1995: 19). Sevim Görgün 5 Mart 2010'da İstanbul'da vefat etmiştir.

[98] Kenan Bulutoğlu 1931 yılında Ankara'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Paris Üniversitesinde doktora yaptı. Çeşitli üniversitelerde öğretim üyesi olarak çalıştı. 1977-1980 arasında arasında Samsun Milletvekili olarak Meclis'e girdi; 1978-1979 arasında Ecevit Hükümetinde İşletmeler Bakanı oldu. Daha sonra Dünya Bankası'nda iktisat-maliye uzmanı olarak çalıştı (Türkcan, 2010: 11). 6 Aralık 2020'de tarihinde hayatını kaybetti.

yapan bir grup tecrübeli uzmanın da askerlik görevlerinin kalan kısmında Teşkilat'ta çalışmaları yasal olarak Orel sayesinde sağlanmıştı. Bunlar arasında ekonomist Demir (Yorgi) Demirgil, ve mühendis kökenli Süleyman Demirel ile Turgut Özal gibi isimler bulunmaktaydı (Bulutoğlu, 2010: 73). Özal, ilk müsteşar Şinasi Orel'in "asker plancılar" fikrini yasallaştırabilmesi sayesinde DPT ile 33 yaşında, askerlik görevi esnasında tanışacaktı.

3.3 Yedek Subay, DPT ve ODTÜ İle Tanışıyor: "Yarı Zamanlı Plancı, Yarı Zamanlı Hoca"

27 Mayıs darbesi esnasında Ordu Donatım Okulu'nda 4 aylık yedek subay olan Turgut Özal, Eylül 1960'a kadar aynı birimde görev yapacaktır. Bu süre onun askerliğinin ilk sekiz ayını kapsar. Eylül 1960'ta ise Demokrat Parti iktidarı son dönemlerinden itibaren siyasi çevrelerin, "*iktisadi hayat için bir ihtiyaç*" gözüyle baktıkları DPT'nin Milli Birlik Komitesi tarafından kurulmasıyla birlikte, Turgut Özal askerliğinin kalan kısmını hem DPT'de plancı hem de ODTÜ'de matematik hocası olarak geçirecektir.

Yeni kurulan DPT bu yıllarda, henüz kullanıma açılmış yeni TBMM yerleşkesindeki ana binada yer almakta, ODTÜ de yine TBMM'nin arka bahçesinde, barakalarda eğitim veren yeni kurulmuş bir üniversite konumunda bulunmaktadır (Birand, Yalçın, 2001: 30). Turgut Özal'ın DPT'ye katılmasında, kendisini Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nden tanıyan ve çalışmada daha önce değinildiği üzere, 27 Mayıs'tan önce Özal ile birlikte Dr. Koopman'ı planlama çalışmalarında asiste eden Ayhan Çilingiroğlu ile Özal'ın aynı kurumdaki Genel Direktörü İbrahim Deriner etkili olmuştur. Deriner'in Çilingiroğlu'na "*Turgut askerlikte çok sıkıldı; onu da DPT'ye aldırsana"* talebi belirleyici olmuştur. Çilingiroğlu Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nden bildiği ve Dr.Koopman ile beraber çalışırken çok daha yakından tanıdığı Özal'ın teşkilata alınması konusunu, İPD Başkanı Attila Karaosmanoğlu'na konuyu açarken yine de tedirgindir. Çünkü Özal "sağcı"dır. Bu durumun, Karaosmanoğlu'nun hoşuna gitmeyebileceğini düşünür. Ancak kendisinden, "*alınacak kişilerin politik görüşlerinin değil, teknik yeterliliklerinin önemli olduğu*" yanıtını alınca, Özal'ın askerliğini DPT'de yapmasının önünde herhangi bir engel kalmaz (Kansu, 2004: 81).

Tam bu noktada, Bourdieu'nun sosyal sermaye kavramı için çizdiği teorik çerçeveye Özal'ın askerlik sürecinin önemli bir örnek teşkil ettiği ileri sürülebilir. Bu minvalde Bourdieu'nün düşün dünyasında, kavramın yeri tekrar anımsanmalıdır. Sosyal sermaye, az ya da çok kurumsallaşmış karşılıklı tanıma ve tanınma ilişkilerinin süre(k)li ağlara sahip olma ile bağlantılı, aktüel ve potansiyel kaynakların birlikteliğidir; ya da farklı bir ifadeyle, bir gruba aidiyete dayanan kaynaklarla ilişkili olma durumudur (Bourdieu, 1986: 241-258'den aktaran Yarcı, 2011: 131). Ayrıca, sosyal sermaye, aktörün sahip olduğu diğer sermayeler (kültürel, sembolik veya ekonomik) üzerinde çarpan etkisi yaratır. Bununla birlikte, kurulması ve devamlılığının sağlanması zaman alan, ciddi çaba harcanması gereken bir sermaye türüdür. Bu dönüşümün sağlanabilmesi için belli bir zaman geçmesi gerekmektedir (Bourdieu, 1986: 241-258).

Bu bağlamda Özal'ın Demirel ve birkaç mühendis arkadaşıyla İTÜ'den gelen tanışıklıkları, ilk sosyal sermayesidir. Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ne olan aidiyeti sayesinde kurumun ona kattığı ikinci sosyal sermayesi ise Ayhan Çilingiroğlu'dur.[99] Bourdieu'nun kavramsallaştırmasının ışığında, Özal açısından Çilingiroğlu'nun bir sermaye değeri olarak kurulması ve devamlılığın sağlanmasında, 1954'den 1960'a altı yıllık kurumsallaşmış karşılıklı bir tanışıklık, Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde aynı birimde gerçekleştirilen ortak mesai, etkili olmuştur. Dahası DPT'de buluşmalarından önce, Koopman'ın öncülüğü altında süren planlama çalışmalarında iki mühendisin, "1958 İstikrar Programı"nın oluşumu için yoğun çaba harcadıkları ortak bir plancılık mesaileri de mevcuttur.

Ayrıca Bourdieu'nün kavramsallaştırmasına atıfla Özal için Çilingiroğlu'nun aktüel bir sosyal sermaye değeri taşıdığını ifade edebiliriz. Bir başka deyişle Özal için o güncel ve aşina olunan bir kaynaktır. Diğer yandan, şahsen tanımadığı ancak

[99] Hâlâ hayatta olan Ayhan Çilingiroğlu 1930 Van doğumludur. Ankara Atatürk Lisesi'nden ve 1953 yılında İTÜ Elektrik Fakültesi'nden mezun olarak 1954'de Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde proje mühendisi kadrosunda göreve başlamıştır. Almanya ve İngiltere'de çeşitli sanayi firmalarında çalışarak sistem mühendisi olmuştur. Askerlik görevinden sonra yine Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde "Ekonomik Etüdler Başmühendisi"olarak çalışırken 10 yıllık plan hazırlığı için hükümete başmüşavir olarak gelen Prof. Jan Tinbergen ve Dr. Koopman'a yardımcı tayin edilmiştir. DPT kurulunca Koordinasyon Daire Başkanı olmuştur. 1962'de DPT'den diğer arkadaşlarıyla istifa edince OECD ve Dünya Bankası'nda çeşitli görevlerde bulunmuş; 12 Mart 1971 muhtıradan sonraki aynı yıl kurulan Erim hükümetinde Sanayi ve Ticaret Bakanı olmuştur. Hükümetten ayrıldıktan sonra yine OECD, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve uluslararası kuruluşlarda; ayrıca çeşitli yatırım şirketlerinde danışmanlık yapmış ve emekliye ayrılmıştır (Türkcan, 2010: 11).

Çilingiroğlu vasıtasıyla haberdar olduğu ve kendisini haberdar ettiği, Attila Karaosmanoğlu ise Özal için potansiyel bir kaynaktır ve Bourdieu'nün belirttiği üzere sosyal sermayesinin çarpan etkisini Özal, özellikle kendisi için potansiyel bir kaynak olarak Karaosmanoğlu'ndan görecektir. Şöyle ki; Karaosmanoğlu kendisinden, Çilingiroğlu vesilesiyle haberdar olduğu bu genç mühendisi yedek subaylığı esnasında sadece DPT bünyesine katmakla kalmayacaktır. 11 yıl sonra Karaosmanoğlu, 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında kurulan ve teknokrat vasfı baskın, Nihat Erim Kabinesinin, Başbakan Yardımcısı olacaktır. Kabinedeki bu görevi sırasında o esnada DPT müsteşarlığından çekilmesi beklenen Turgut Özal'a -artık Özal için aktüel bir sosyal sermaye kaynağı olmasının da belki de sayesinde- referans olmuş ve 1971-1973 yılları arasında Özal'ın Dünya Bankası'nda çalışma fırsatına kapı aralamıştır.

Turgut Özal'ın Çilingiroğlu vesilesi ve Karaosmanoğlu sayesinde yedek subaylığının kalan kısmında DPT'de çalışması, onun sadece bir sosyal ağı vesilesiyle "işini çözmesi"nden fazlasına tekabül eder. Nitekim Özal, habitusu üzerinden farklı siyasi renklerdeki sosyal sermayelerini kullanma becerisi konusunda mahir bir bürokrat olma yolundadır. Bu sebeple onun bu kişilik hasletiyle sosyal sermayeleri arasında kurduğu denge ilişkisi, kendi kariyerist mühendis tipolojisini oluşturmuştur denebilir. Bu sayede gerek bürokratik alanda gerekse ilerideki siyasi kariyerinde; ordu ile, sol kesimlerle, aşırı milliyetçi sağ veya muhafazakâr milliyetçi çevrelerle belli ortak paydalarda buluşabilmeyi hep başarmıştır.

Bu başarıda pragmatik yönünün etkisi vardır ancak bu durum sadece pragmatizm ile açıklanamayacak şekilde onun habitusuyla ilgili bir eğilimler toplamıdır. Çünkü her şeyden önce Özal'ın 1960 Eylül'ünde DPT'ye yedek subay olarak girdiği siyasi atmosfer, Kemalist bir darbe atmosferidir. DPT kadroları da önceki sayfaların dipnotlarında kısaca anılan portlerin gösterdiği istikamette, büyük ölçüde darbenin ideolojik rengiyle uyumlu, siyasi manada Sosyalist Sol veya Sol Kemalist eğilimli, iktisadi düzeyde devletçi olan, iyi eğitimli uzmanlardan ve askerlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla siyasi manada muhafazakâr, iktisadi düzeyde liberal ve serbest piyasacı bir kimliğe sahip; ayrıca Demokrat Parti iktidarının on yıllık bürokratı olmak gibi dönemin iktidarı nezdinde olumsuz bagaj sahibi genç

mühendisin, bahsi geçen ilk plancı kadrolarla asgari ölçekte anlaşabilmesi[100] ve sosyal sermayesini genişletebilmesini iki unsur mümkün kılmıştır.

İlk unsur, Özal teknisyenliğini öne çıkararak, farklı siyasi kadrolarla politik mülahazalara girmek yerine, kolektif mesai anlayışı ve yürütülen iş ile ilgili ortak paydalar yakalama amaçlı bir profesyonel mizaç sahibidir. Bunu 1950'lerde Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde yaptığı gibi, 1960'ların yarısına kadar çalışmaya devam ettiği Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ndeki ikinci döneminde de sürdürecektir. İkinci unsur ise, Özal bir liderden ziyade "görev adamı" profili çizer. Dolayısıyla bürokratik hiyerarşi içinde –en azından 1967 yılındaki DPT Müsteşarlığı görevine kadar- karar verici pozisyonda olmaması, onu liderlere özgü bir yönetici hırsından bir müddet uzak tutmuştur.

Bu kavramsallaştırma ışığında Özal özelinde ortaya konan argümanları Süleyman Demirel için söylemek zordur. Nitekim, Özal ve Demirel'in DPT'de birlikte geçen zamanlarındaki mizaç farklılığı barizdir. Çilingiroğlu, Özal'ın askerliğini DPT'de yapabilmesinin imkanı üzerine onunla konuşurken, Özal o esnada Demirel'den bahsederek "*Planlama'ya onu da alırsanız iyi olur*" der. Müsteşar Şinasi Orel ve Koordinasyon Dairesi Başkanının onayı alındıktan sonra Demirel de planlamaya kabul edilir edilmesine, ancak kuruma gelir gelmez ilk olarak Müsteşar Orel ile görüşerek "*Buraya geldim. Sadece uzman olarak bana vereceğiniz görevleri yaparım. Fakat idari hiçbir görev almam."* gibi sözlerle Özal'ın aksine DPT yönetimiyle mesafeli bir ilişki[101] içinde olacağını kuruma hissettirir (Kansu, 2004: 78-81).

---

[100] Askerlik döneminde asgari ölçekte anlaşabildiği ve uyumlu çalıştığı ilk plancılarla müsteşarlığı döneminde uyumu nispeten bozulacaktır. Nitekim Özal, müsteşarlığı döneminde DPT'yi deyim yerindeyse formatlayacaktır.

[101] Süleyman Demirel'in"ilk plancılar"la arasına koyduğu bu mesafenin sebebini Kansu'nun "*Planlı Yıllar"* eserinin satır aralarında bulmak mümkündür. 27 Mayıs, Demirel'i DSİ Genel Müdürüyken bir su konferansı için gittiği İspanya'da yakalar. Haberi alır almaz Ankara'ya telgraf çeker: "*Daha evvel gelmem lazımsa, hemen döneyim"* diye. *"Konferans bitince gel"* yanıtını alan Demirel 10 Haziran 1960'da göreve döner. Döner dönmez tecilini bozarak askere gitmek için yakın arkadaşı olan Karayolları eski Genel Müdürü, 27 Mayıs yönetiminin ise Bayındırlık Bakanı olan Daniş Koper'den ricacı olur. Demirel'in Koper ile arasında geçen konuşma onun 27 Mayıs'a ve ilk plancılara bakışını ele verir: *"Devir değişmiş; bizim gibilere çalışma imkanı kalmamış, sen şimdi bu işe gelmişsin; iyi ki de gelmişsin. Hiç olmazsa, yapılmış olan hizmetlerin zarar görmesini önlersin. Ancak, biz buradayken sana rahat vermezler. Çünkü bizi 'eski devrin adamı' bilirler. Aslında, işin münasibi de budur. Yeni bir devir gelmiş; her devir kendi adamıyla çalışmalıdır. O yüzden en iyisi benim askere gitmem.* (Süleyman Demirel ile özel söyleşiden, aktaran Kansu, 2004: 79)."

Turgut Özal ve Süleyman Demirel DPT'nin kurucu kadrolarında esasen önemli bir boşluk dolduruyorlardır. Akademisyen ve bürokrasiden devşirme plancıların ilk grubu teorik bilgiye ikinci grubu ise bürokrasiye hakim olmasına rağmen her iki grup da sahaya uzaktır. 1960'ların kalkınmacı ruhunun ihtiyaç duyduğu insan kaynağı ise Demirel ve Özal gibi mühendislik formasyonlarını Türkiye'nin dört bir tarafındaki saha tecrübesiyle katmerleyen mühendislerdir. 1960'lar Türkiye'sinin kalkınmasında su ve elektrik gibi kilit iki alanda uzmanlaşmış personelin, teşkilatın hazırladığı "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" için çalışmaları fayda teşkil etmektedir. Özellikle Demirel'in Türkiye'de kaç ton çimento, elektrik, pamuk, buğday üretildiğini bilmesinden, köy yollarının uzunluğuna kadar istatiksel bilgilerdeki hakimiyeti onu bakanlıklarla yapılan toplantılarda DPT'yi temsil etme yolunu bile açar (Kansu, 2004: 79).

Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in Devlet Planlama Teşkilatı'nda geçirdikleri yedek subaylık dönemlerinde, temel mesaileri Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarının hazırlanması için gerekli olan bileşenlerden "kritik" olarak adlandırılan sektörlerle ilgili bir rapor hazırlamakla ilgilidir. Bu raporun/çalışmanın hazırlanmasının amacı 27 Mayıs sonrasının ekonomik durgunluk ortamında, çoğu zaten küçük boyutlarda kurulmalarına rağmen düşük kapasiteyle çalışan tesislerin, kapasite kullanım oranlarını yükseltmektir. Demirel ve Özal bu tesislerin, nasıl daha etkin bir hale getirilebileceklerini irdeleyecek ve önerilerde bulunacaklardır. Demirel ve Özal, teşkilatta beğeni kazanan, geniş kapsamlı bir rapor hazırlayarak durum değerlendirmesi yapar. Çalışmada hangi tesisin nasıl tam kapasiteye ulaştırılabileceğine dair detayları ise ileride yapılmasını önerdikleri daha ayrıntılı teknik çalışmalara bırakırlar. Günal Kansu, "*Planlı Yıllar: Anılarla DPT'nin Öyküsü*" adlı eserinde Özal'ın bir yandan Demirel ile birlikte kritik sektör çalışmalarına katkı sunarken diğer yandan odasına kapanarak Keban projesiyle uğraştığına vurgu yapılmıştır. Anımsanacağı üzere çalışmada daha önce değinilen ve ilk jeolojik etütlerine Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde, 1954 yılında başlanan Keban projesi, Özal'ın hem finansmanı hem de teknik safhalarında ciddi bir emek sarf ettiği yaklaşık yirmi yıla yayılan bir projedir. Keban 1974 yılında hizmete açılacaktır. Yine Kansu'nun anılarına atıfla Özal'ın DPT'deki askerliğinden hatırda kalanların arasında, o sıralarda daha sonraki yıllarda siyasetteki duruşunun aksine kurumdaki hemen hiçbir

şeye fazla karışmayan, işine odaklı, sakin biri olarak anımsanması gelmektedir (Kansu, 2004:80-81).

Özal Yeni Meclis binası içinde kurulan Yeni DPT'de askerlik görevini yaparken "Yeni" başka bir kuruma daha hizmet etmektedir: Orta Doğu Teknik Üniversitesi. DPT gibi TBMM yerleşkesi içinde yer alan ve Özal'ın askerliği esnasında meclisin arka bahçesindeki barakalarda eğitim veren, ayrıca Ankara Kızılay'da, Milli Müdafaa Caddesi'nde Emekli Sandığı'na ait küçük bir binası daha bulunan, bugünkü yerleşkesine ise ancak 1963 yılında taşınan[102] bu dört yaşındaki genç üniversitede Özal, 1957-1958 öğretim yılında kurulmuş olan İdari Bilimler Fakültesi birinci sınıflarına "modern cebir" dersleri vermektedir (Özdemir, 2014:50). Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde başdanışmanlığı görevine kadar yükselecek olan Engin Güner'in matematik hocasına dair anıları önem arz eder. Ancak yakın ilişkilerinden kaynaklı öznel ve tamamı olumlu değerlendirmelere bir nebze mesafeli durularak, "Matematik Hocası Özal" algısı, eski öğrencisinden dinlenildiğinde şöyle bir öğretmen portresi çıkar:

"ODTÜ'de matematik hocalığı yaptığı sırada benim en çok dikkatimi çeken hususlardan biri de o zaman onun part-time çalışmasıydı. DPT'de askerliğini yapmaktaydı. Bu arada ODTÜ'de bize derse gelmekteydi; modern matematik dersine. Profesyonel bir hoca olmamasına rağmen konuya son derece hakimdi ve rakamlar üzerinde adeta bir sihirbaz gibi etkisi vardı (Birand, Yalçın: 2001: 29). *Çok hoşgörülü ve sevecen tavırlıydı. Dersini rahat anlatırdı. Problemleri çözerken çok rahattı. Zeki olduğu hemen anlaşılıyordu. Zorlandığımız problemleri çözerken bize de çok mantıklı bir biçimde izah ederdi. Üç haneli bir sayıyı, diğer iki veya üç haneli bir sayıyla kafadan çarpıp neticeyi kolaylıkla söyleyebilirdi* (Güner, 2003: 3). *Tabii hocalığı dışında da ilişkimiz olmaktaydı. Benim ODTÜ yurdu o zamanlar Bülten Sokak'taydı. Kendisi de Bülten Sokak'a çok yakın bir yerde oturmaktaydı. Okuldan eve birlikte yürürdük ve o sırada tabii ki dersler dışında konuşmalar olurdu. Özellikle 1960 sonrası bir dönem olduğu için siyasal konular ağırlıklıydı. Siyasi görüşleri tabii muhafazakâr ve sağ görüşlerdi. O zamanlarda ODTÜ'de hakim olan görüş soldu. Bu bakımdan fikirleri bize oldukça değişik gelmekteydi. Ama görüşlerini o kadar ikna*

[102] ODTÜ'nün 1956-1963 yılları arasında kurulu olduğu yer bilgisi ve o yıllarda bünyesinde yer alan fakülteler üniversitenin web sayfasındaki tarihçe kısmından alıntılanmıştır. Detaylı bilgi için bknz. https://www.metu.edu.tr/tr/tarihce

edici ve rasyonel bir şekilde anlatmaktaydı ki bundan etkilenmemek mümkün değildi (Birand, Yalçın: 2001: 29)."

Turgut Özal'ın ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi'nden diğer bir öğrencisi ise Güner'in aksine ona daha mesafeli ve eleştirel yaklaşan ve basın dünyasından tanınan gazeteci Emin Çölaşan'dır. Çölaşan hocası Özal'ı tasvir ederken, derslerde üzerindeki uzun asker kaputu ile anımsadığını ve fiziki özelliklerinden ötürü kendisine "küçük asker" lakabını taktıklarını aktarır (Birand, Yalçın, 2001: 30). Ayrıca Özal'ın ODTÜ'deki hocalık serüveninin askerlik göreviyle sınırlı kalmadığını, askerden sonra 1963 ders yılının sonuna kadar sürdüğünü yeğeni Hüsnü Doğan'ın anılarından takip etmek mümkündür:

"Üniversiteye girdiğim sene Ankara'ya Turgut Beylere geldim. 1962-1963 öğretim yılını Turgut Beylerle, Semra Hanımlarla geçirdim. On ay kadar kaldım. Ben Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde hazırlıktayken Turgut Bey de hem Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde Genel Müdür Yardımcısıydı hem de Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde ders veriyordu (Birand, Yalçın, 2001: 32-33).

ODTÜ'de ders vermenin 1960'lar başında Ankara'da yaşayan yüksek eğitimli veya akademik kökenli bürokratlar için bir eğilim olduğu eklenmelidir. Turgut Özal'ın haricinde yine 1957-1958 öğretim yılında kurulmuş olan Mühendislik Fakültesi'nde 1966-1971 yılları arasında beş yıl süreyle ağabeyi Turgut Özal gibi Korkut Özal da yarı zamanlı hocalık yapmıştır (Güreli, 1994: 39). İlk plancılardan olan Atilla Sönmez de Korkut Özal gibi 1966 yılındaki askerlik görevini ODTÜ'de "Ekonomi ve İstatistik Bölümü"nde Yardımcı Doçent olarak yerine getirmiş sonrasında ise ODTÜ Rektörü Erdal İnönü'nün rektör yardımcılığı görevini 1969-1971 yılları arasında üstlenmiştir (Erol, 2010: 58). Süleyman Demirel de İnşaat Mühendisliğinde su ile ilgili mühendislik derslerini, Özal ile hemen hemen aynı dönemde askerlik görevini yaparken vermiştir (Doğan, 1994: 28).

3.4. Askerden Dönüş ve Elektrik İşleri Etüd İdaresinde İkinci Dönem:1961-1965

Turgut Özal 22 Ocak 1960'ta Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nden askerlik görevi için ayrıldıktan yaklaşık bir buçuk sene sonra 1 Temmuz 1961'de kurumuna geri dönmüştür. Ancak aradaki bu bir buçuk yılda Türkiye'nin siyasi tarihindeki büyük

vakıalardan biri olarak 27 Mayıs 1960 askeri darbesi yaşanmış ve onun ardından Türkiye'nin belki de bugün bile demokratik anlamada erişemediği yeni bir anayasa ortaya çıkmıştır. Bu anayasa Özal'ın askerden dönüşünden bir hafta sonra, 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunularak kabul edilmiştir. Bu bağlamda denilebilir ki Özal'ın askere gittiği Türkiye ve askerden döndüğü Türkiye arasında hem yönetici siyasi elit hem de anayasal zemin bakımından derin bir farklılık vardır.

Turgut Özal'ın 1961-1965 arasında Elektrik İşleri Etüd İdaresinde, 1966-1967 arasında Başbakanlık Teknik Müşavirliği'nde ve nihayet 1967-1971 arasında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı makamında gerçekleştirdiği çalışmaların yasal, prosedürel tüm alt yapısını sağlayan temel metin, 1961 anayasasıdır. 1961 anayasası Özal'ın bürokratik manada gerçekleştirdiği iş ve işlemleri bağlayan en temel metin olmasının yanı sıra getirdiği geniş bireysel hak ve özgürlüklerle otuzlarının ortasına gelen mühendisin 1960'lardaki liberal damarının gelişmesinde de muhtemelen etki sahibidir. Dolayısıyla Özal'ın askerden döndükten sonra Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde geçirdiği son yılları ve Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarlığı zamanındaki faaliyetlerine eğilmeden önce bu yeni anayasanın içeriğine ana hatları üzerinden kısaca bakmakta yarar vardır.

27 Mayıs darbesinin ardından kabul edilen ve Türkiye'yi olağan rejimi parlamenter sisteme taşıyacak 1961 Anayasası, 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuyla kabul edildi. Referanduma 12.735.009 kayıtlı seçmenden 10.322.169'u katılmış, bunlardan 10.282.561'inin oyu geçerli sayılmış ve oyları geçerli sayılanların 6.348.191'i yeni Anayasa'ya "evet", 3.934.370'i de "hayır" oyu vermiştir. Böylelikle 1961 anayasası kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Referanduma %81,05 gibi oldukça yüksek bir katılım olmakla birlikte geçerli oyların %38,26'sının "hayır" %61,74'ünün ise "evet" yönünde çıkması, yeni Anayasa'ya büyük bir halk desteği bekleyen askeri yönetimi ve CHP'yi şaşırtmıştır. Oyların bu şekilde dağılması, gelecekteki parlamento tablosunun 27 Mayıs yönetimi açısından sıkıntı olabileceğine dair ilk ipuçlarını içinde taşımaktaydı. Referandumun ardından 4 Eylül 1961 tarihinde Anayasa'yı hazırlayan ve halkoyuna sunan Temsilciler Meclisi feshedildi. Böylece Türkiye artık Ekim ayında yapılacak seçimleri ve bu seçimler sonucunda oluşacak yeni parlamentoyu beklemeye başlayacaktı (Aydın, Taşkın, 2014: 85-87).

Yürürlüğe giren yeni anayasa iki niteliğiyle önceki anayasalardan ayrılıyordu. İlki, 1961 Anayasasının daha önceki anayasalarda son derece kısıtlı bulunan yurttaş hak ve özgürlüklerinin alanını genişletmesi, devletin sosyal niteliğine ağırlık vermesi ve hukuk devletinde ihtiyaç duyulan kurumları getirmesiydi. İkinci niteliği ise, ilk niteliğinin demokratik ruhuyla kısmen tezat teşkil ediyordu. Bu ikinci nitelik, Demokrat Parti döneminin tecrübesine dayanarak, yeni vesayet kurumlarının yaratılması ve bu kurumların parlamento üzerinde sıkı bir denetim getirerek demokratik alanın imkanlarını zayıflatması üzerine kuruluydu. Yeni anayasa her şeyden önce, Demokrat Parti tecrübesinden de çokça ders alarak yasama ve yürütmeyi, işlemleri bakımından yargı karşısında hesap verebilir duruma getirdi. Bu çerçevede bağımsız nitelik kazanan yüksek yargı organları olarak "Anayasa Mahkemesi", "Askeri Yargıtay", "Yüksek Hakimler Kurulu" kuruldu. "Yargıtay", "Danıştay", "Askeri Yargıtay ve Uyuşmazlık Mahkemesi" anayasal çerçeve içine alındı (Aydın, Taşkın, 2014: 85-87).

1961 anayasası, yasama ve yürütmeyi yukarıda anılan enstrümanlarla hesap verebilir ve denetlenebilir kıldı. Diğer yandan bu erklerin kullandığı devlet aygıtına, kişinin temel hak ve özgürlüklerini, bireyin huzurunu, sosyal adaleti sağlama görevlerini verdi. Ayrıca devleti, hukuk ilkeleriyle bağdaşmayacak siyasal, iktisadi ve toplumsal bütün engelleri ortadan kaldırmak ile yetkilendirdi. Devlete, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gereken koşulları hazırlama misyonunu verdi. Ayrıca temel hak ve özgürlükler, anayasanın başına yerleştirilerek yeni anayasanın ruhen özgürlükçü bir niteliği haiz olduğu gösterildi (Aydın, Taşkın, 2014: 89-90).

Bireysel özgürlükler birçok maddede yurttaş hakları olarak yer aldı: "Özel hayatın gizliliği" 15. Madde'de; "haberleşme özgürlüğü" 17. Madde'de; "seyahat ve ikamet özgürlüğü" 18. Madde'de; "vicdan ve din özgürlüğü" 19. Madde'de; "fikir özgürlüğü" 20. ve 21. Maddelerde, "basın özgürlüğü" 22. Madde'de; "gazete ve dergi çıkarma" 23. Madde'de, "gazete ve dergi yayımlama" 24. Madde'de; "düzeltme ve cevap hakkı" 27.Madde'de; "toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı" 28. Madde'de; "dernek kurma hakkı" 29. Madde'de, "hak arama hürriyeti" 31. Madde'de, "cezaların kanuni ve şahsi olması" 33. Madde'de; "mülkiyet hakkı" 36. Madde'de; "toprak mülkiyet hakkı" 37.Madde'de; "çalışma ve sözleşme hürriyeti" 40.Madde'de; "sendika kurma hakkı"; 46. Madde'de; "toplu sözleşme ve grev hakkı" 47.Madde'de;

"sosyal güvenlik hakkı" 48. Madde'de, "sağlık hakkı" 49. Madde'de; "vatandaşlık hakkı" 54.Madde'de; "seçme ve seçilme hakkı" 55.ve 56. Maddeler'de; "kamu hizmetlerine girme hakkı" 58. Madde'de; ve "nihayet dilekçe hakkı" 62. Madde'de ile düzenlenmişti.[103]

157 maddeli 1961 anayasasının 25 maddesinin bireysel hak ve özgürlüklere ayrılması, Türk toplumu ve demokrasisi için önemli bir gelişme olarak okunabilir. Bu yönüyle, 1961 anayasası, on yıl boyunca -1971 muhtırasıyla bu maddelerin çoğunun içeriği budanana kadar- Türkiye'nin sosyal yapısını, kişi hak ve özgürlükleri bakımından ilerici bir metin olarak Türkiye'nin siyasi ve sosyal yaşamını düzenledi.

Yeni anayasanın getirdiği bu bireysel hak ve özgürlüklerin yanı sıra ihdas ettiği "vesayet kurumları"na da kısaca göz atılmalıdır. Zira Özal'ın kamu görevine devam edeceği 1961-1971 arasındaki kamusal alan her ne kadar sivil idarenin iradesine geçmiş gibi görünse de 1960-1980 arası dönem bir askeri gölge/vesayet düzeni kurularak yaşanacak, hatta 1962 ve 1963'de somut iki girişimle darbe tehlikesi tekrar baş gösterecektir. Dolayısıyla ordunun, hükümetten resmen çekilse de fiili etkisi her daim hissedilen elini, devletin farklı organlarında görmek ve işlevini anlamak gerekmektedir.

1961 Anayasası'nın ihdas ettiği vesayet kurumlarını kısaca özetlediğimizde Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) bunlardan ilki olduğunu söyleyebiliriz. 1921 ve 1924 Anayasalarında yer almayan bu kurul, Anayasa'nın 111. Maddesinde yazan haliyle, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve kanunun gösterdiği bakanlar ile Kuvvet Komutanlarından oluşmuştur. Kurula Cumhurbaşkanı, bulunmadığı zaman ise Başbakan başkanlık eder. İlgili anayasa maddesinde MGK'nın var oluş amacı, "*Millî güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna tavsiye etmek*" şeklinde belirtilmiştir. İkinci olarak MGK'ya benzer şekilde Genelkurmay Başkanının konumu da diğer bir vesayet enstrümanı olarak yeni dönemde şekillenecektir. 1961 Anayasasıyla birlikte "Genelkurmay Başkanlığı" doğrudan doğruya Başbakanlığa bağlanarak ve bu değişiklik Anayasa'ya yazılarak ordunun göreli özerkliği artırılmıştır. Senato ise

[103] İlgili maddeler 1961 anayasanın diğer anayasalarımızla karşılaştırıldığı Adalet Bakanlığı'nın web sitesinden alıntılanmıştır. Daha detaylı bir bilgi için lüften bknz. http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/1982.pdf

üçüncü bir vesayet kurumuydu. Öteden beri "*Millet Meclisi*" dışında Cumhuriyet değerlerini koruyacak bir "*okumuşlar meclisi*"nin gereği üzerindeki tartışmalar yürütülmektedir. Dolayısıyla meclis çoğunluğunun, rejim üzerindeki olası tasarrufları bakımından kontrol edecek ve deyim yerindeyse onu gemleyecek ikinci bir meclisin yaratılması bir çare olarak düşünülmüştür. 1961 Anayasası "*Cumhuriyet Senatosu*" adıyla böyle bir kurum yaratarak parlamentoyu iki meclisli bir yapıya kavuşturmuştur. Senato, bütçe yapımında yetkisiz; ancak kanun yapımında söz sahibi bir meclistir. Millet Meclisi'nin yaptığı kanunları bir temyiz mercii gibi inceleme yetkisiyle donatılmış, ancak son söz Millet Meclisi'ne bırakılmıştır. Anayasa değişikliklerinde ise tam yetkili bir konuma kavuşturularak anayasanın değiştirilmesi bu yolla zorlaştırılmıştır. Senato üyeliği anlamına gelen "Senatörlük*"* ise "Tabii Senatörlük" ve "Kontenjan Senatörlüğü" gibi türevlere sahipti. Tabii Senatörlük, fiilen Milli Birlik Komitesi içinde görev yapan –tasfiye edilen 14'ler hariç- tüm üyeleri ve eski cumhurbaşkanlarını kapsıyordu. Bu kişiler ömürleri boyunca Senato'da üye olarak kurdukları rejimin "gözetmenlik" görevini üstlenmişlerdir. Ayrıca ilerde bu kişilere darbecilikten kaynaklanabilecek yasal sorunlara karşı Tabii Senatörlük, bir tür teminat sağlamaktaydı. Kontenjan Senatörlüğü ise, cumhurbaşkanlığı seçiminin parlamento içinde çıkmaza girdiği noktalarda ya da ordunun hoşnut kalmadığı sonuçların doğabileceği ortamlarda "*Cumhurbaşkanı adayı yaratma yolu*" olarak kullanılmıştır. Zira 1961 Anayasası'na göre Cumhurbaşkanı'nın parlamento üyeleri arasından seçilmesi gerekiyordu. Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanlığına seçilmeleri, kontenjan senatörlüğü üzerinden gerçekleşmiştir. Son iki vesayet kurumu olarak ise Anayasa Mahkemesi (AYM) ve Askeri Yargı'yı göstermek mümkündür. Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasası ile Anayasa'da yazılı bulunan temel hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla oluşturularak, parlamentoda kabul edilen yasaların Anayasa'ya uygunluğunu denetleme yetkisiyle donatıldı. Böylelikle Demokrat Parti iktidarı dönemindeki bazı uygulamaların "*parlamentonun yetkilerini kötüye kullanması*" olarak değerlendirilmesinin etkisiyle halk iradesini yansıtan parlamentonun karşısına, meşruiyetini "*rejimin korunması*" fikrinden alan bir denetleyici kurum konulmuş oluyordu. Yeni siyasal sistemin hukuk alanındaki tek vesayet organı sadece AYM değildi. Son olarak 1961 Anayasası'nın getirdiği Askeri Yargı konusuna da değinmek gerekir. 1924 Anayasası'nda düzenlenmeyen askeri yargı, 1961 Anayasa'sında özel olarak ele alınmış ve bu çerçevede asker kişilere ilişkin ikinci bir "hukuk evreni" yaratılmıştır. Böylelikle asker kişilerin işlediği askeri

suçlarla, kendi aralarında birbirlerine karşı işledikleri her türlü suça ve bu kişilerin askeri alanlarda veya askerlik göreviyle ilgili olarak işledikleri suçlara bakmak üzere oluşturulan askeri yargı kurumları anayasal bir çerçeve kazanmıştır (Aydın, Taşkın, 2014: 92-96). Dolayısıyla 1961 Anayasası toplumsal düzeyde kişi hak ve özgürlükleri bakımından cumhuriyetin o tarihe kadar gördüğü en ileri anayasa olmasına karşın DP tecrübesinin de etkisiyle rejimi güvence altına almak için kurduğu vesayet organlarıyla siyasal alanı daraltmıştır.

3.4.1. 1961 Genel Seçimleri, Cumhuriyetin İlk Koalisyon Hükümeti ve Yassıada Duruşmaları

1961 Anayasa'nın halkoyuyla kabulünden bir ay önce Türkiye'de çok partili siyasi yaşam tekrar başladı. Siyasi partilerin yeniden açılmasına 12 Haziran 1961'de izin verilmiş ve ertesi ay yeni partiler ortaya çıkmaya başlamıştı (Ahmad, 1996: 172). Eski Demokrat Parti'nin oy tabanı, birçok politikacı için yeni dönemde adeta siyasi bir ganimetti. Çünkü 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulan yeni anayasanın reddine yönelik hayır oyu kullanan %38'lik bir seçmen dilimi Demokrat Parti'nin eski oy tabanına işaret ederken, potansiyel olarak da kesin olmamakla birlikte iktidar kapısını aralayabilecek bir yüzdelik dilime işaret ediyordu. Dolayısıyla bu durum Demokrat Parti'nin mirasının paylaşımına yönelik bir mücadele anlamına da gelmekteydi. Bu mirasın bölüşümü için üç parti ortaya çıktı: Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP). Bu partilerden biri olan Adalet Partisi 11 Şubat 1961'de emekli bir general olan Ragıp Gümüşpala tarafından kuruldu. AP'nin programının ana hatlarıyla Demokrat Parti programının yeni anayasanın gereklerine uydurulmuş şeklini andırması ve partinin anayasanın oylanması sürecinde *"hayır'da hayır var"* sloganıyla 1961 Anayasasına karşı duruşu (Şimşek, 2012: 2958) Adalet Partisi'nin Demokrat Parti'nin mirasının asıl sahibi olacağını ima eder gibiydi.

Başka bir gelişme olarak, yaklaşan genel seçimlerin arefesinde 27 Mayıs darbesinden sonra Demokrat Parti önde gelenlerinin yargılandığı Yassıada yargılamalarında da sona gelinmişti. Yargılamalarda 123 kişi beraat etti, 31 kişi ömür boyu hapse mahkum edildi, 418 kişi daha hafif cezalara çarptırıldı ve 15 kişi ise ölüm cezası ile cezalandırıldı. Bunlardan 11'i mahkemenin çoğunluk oyuyla ölüme mahkum edilse de cezaları Milli Birlik Komitesi tarafından hafifletildi. Diğer dört kişinin yani

Bayar, Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın ölüm kararları ise oybirliği ile alındı. Bayar'ın ölüm cezası, ilerlemiş yaşı ve sağlık durumu nedeniyle hafifletildi. Diğer üç isimden Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu 16 Eylül'de; Adnan Menderes ise 17 Eylül 1961'de idam edildi (Zürcher, 2008: 360). Turgut Özal'ın Adnan Menderes'in idamındaki o tarihi ana dair anısı yıllar sonra 1988'de Cumhuriyet Gazetesinden Yalçın Doğan'ın köşesine taşıdığı şekliyle şöyledir: *"Adnan Menderes'in idam haberi geldiğinde, ben, Süleyman Bey (Demirel), Gökhan Evliyaoğlu birlikteydik. Şok geçirdik haberi duyunca… Zaten milliyetçi grupla Süleyman Bey'in bağlantısını ilk defa ben kurdum. Saadettin Bey (Bilgiç) ile Mehmet Turgut ile Faruk Sükan ile ben tanıştırdım.* (Doğan, 1988: 7).

İdamlardan bir ay sonra ilk genel seçimler 15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleştirildi. Seçimlerde, CHP'nin dışında yeni kurulan; Adalet Partisi (AP), Yeni Türkiye Partisi (YTP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), yarıştı. Bu seçimlerde milletvekili ve senatörlük seçimleri birlikte yapılmasına karşın, iki ayrı seçim sistemi uygulanmıştır. Senato seçimleri çoğunluk sistemine, milletvekili seçimleri ise nisbi temsil esasına göre yapılmıştır. Seçim sonuçları şöyledir:

Milletvekili seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) %36.7 ile 173 milletvekili, Adalet Partisi (AP) %34,3 ile 158 milletvekili, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) %14 ile 54 milletvekili, Yeni Türkiye Partisi %13.7 ile 45 milletvekili çıkarmıştır. Bağımsız adaylar ise %0.80'lik oy oranlarıyla milletvekili çıkaramamışlardır. Diğer yandan Senato seçimi sonuçlarına bakıldığında CHP %37.2 ile 36 senatör, AP %35.5 ile 71 senatör, CKMP %13,5 ile 16 senatör, YTP ise %14 ile 27 senatöre sahip olmuştur. Bağımsızlar benzer bir hüsranı Senato seçimlerinde de yaşayarak %0,4 ile senatör çıkaramamıştır (Şimşek, 2012: 2959).

Bu sonuçlar Milli Birlik Komitesi (MBK) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) için büyük bir şok anlamına gelmekteyken, Adalet Partisi (AP) için ise büyük bir güç demekti. Kimsenin tek başına iktidar olamadığı, koalisyonun bir gereklilik olarak ortaya çıktığı bu tablo 27 Mayıs rejimini alarma geçirmeye yetti. Zira AP + YTP, yani eski Demokrat Parti mirası üzerinde yükselen bu partiler iktidara gelebilir hatta CKMP'den bile bu süreçte, böyle bir iktidar oluşumuna kayış olabilirdi. Türk siyaset sahnesi tarihinde ilk defa koalisyon hükümetlerine hazırlanırken herkesin aklındaki soru, bu tablo karşısında ordunun iktidarı verip vermeyeceği idi (Demir, 2017: 497).

"Silahlı Kuvvetler Birliği" içindeki "genç subaylar" bu seçim sonuçları karşısında harekete geçerek kendilerine göre neredeyse 27 Mayıs öncesi koşullara geri dönüşü ima eden sonuçların tanınmaması ve Milli Birlik Komitesi'ni de tasfiye ederek "idareye el konulması" fikrini gündeme getirdiler. 21 Ekim'de İstanbul Harp Akademilerindeki toplantıda bir araya gelen 10 general ve 28 albay kendi aralarında imzaladıkları protokole göre en geç 25 Ekim tarihinde yönetime el koyacaklardı. Ancak Milli Birlik Komitesi dışında teşekkül eden bu grubun gücü karşısında devreye, zamanın Genelkurmay Başkanı ve o dönemde "Silahlı Kuvvetler Birliği Onursal Başkanı" olarak anılan Orgeneral Cevdet Sunay girdi. Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü'nün de Başbakan olacağı vurgusu, yeni oluşan Meclis'te temsil edilen bütün parti liderlerince kabul edilince, bu grup beklemeyi tercih edecekti. Ne var ki yönetime el koyma planları henüz yatışmış değildi ve bu niyet Talat Aydemir'in ilerideki girişimleriyle kuvvadan fiile çıkacaktı (Aydın, Taşkın, 2014: 100).

3.4.2. Turgut Özal'ın Politik Aktivizminin Doğuşu: 1961 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Adalet Partisi'nin Kuruluşundaki Rolü

1961 seçimlerinin yarattığı tablo sonucunda ordunun siyasi sisteme olası bir müdahalesi ve koalisyon tartışmaları sürerken meclisin önünde önemli bir mesele daha duruyordu: "Cumhurbaşkanlığı seçimleri". Cevdet Sunay orduyu yatıştırmak için cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık hususunda Gürsel ve İnönü'nün isimlerinde tüm partilerin mutabık kaldığını ifade etse de sürecin serencamı bir uzlaşıdan ziyade dayatma, baskı ve zora dayanıyordu.

1961 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin bu çalışmayla çakışan tarihsel nirengi noktası ise bu sürecin Turgut Özal'ın politik aktivizmini tetiklemiş olmasıdır. Gerçi Turgut Özal çalışmanın ilk bölümünden anımsanacağı üzere üniversite yıllarında, İTÜ'de öğrenci/gençlik grup kimliği aidiyetiyle "Tan Matbaası Baskını" ve "Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreni"ne katılarak, yeni yeni oluşan milliyetçi-mukaddesatçı sosyo-politik kimliğini tahkim edici toplumsal olaylar yaşamıştı. Ancak bu eylemselliklerin spontane ve kolektif birer gençlik hareketi oldukları barizdir. 1961 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ise Özal'ın planlı bir tercih ile siyasi duruş sergilemesi açısından politik aktivizminin doğuşu olarak milat alınabilir.

Seçim sürecinde cumhurbaşkanlığı için en çok Cemal Gürsel ve Ali Fuad Başgil'in isimleri geçmekte ve AP, CKMP ve YTP'lilerin büyük çoğunluğunun Başgil'i destekleme niyeti ön planda idi (Şimşek, 2012: 2960). Başgil hatıralarında bu destek sürecini şöyle ifade etmiştir: "*Başta Adalet Partisi olmak üzere, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Milletvekilleri grup grup ziyaretime geliyorlardı. Gelenlerin hepsi, benim Cumhurreisliği'ne adaylığımı koymamı istiyorlardı… Kendi elimle bir adaylık beyannamesi yazarak, imza edip verdim. Bir iki saat sonra, bana gösterdikleri bu beyannameye eklenen kağıt tabakaları her üç partiden milletvekilleri imzalarıyla dolmuştu* (Başgil, 1990: 96)."

Ordinaryüs Profesör Başgil'in cumhurbaşkanlığı adaylığı ve sonrasındaki sürece geçmeden önce önemli bir noktanın üzerinde durulmalıdır. Başgil'in anılarında da ifade ettiği üzere kendisine verilen destek içinde Adalet Partisi'nin başı çekmesi elbette tesadüf değildi. Zira Recai Kutan'ın anılarına referansla AP'nin kuruluşunda Başgil'in öncülük rolüne destek olarak yardımcı rollerde, Başgil ile İTÜ yıllarından itibaren İstanbul'dan irtibatlı, aynı sınıfsal habitusa sahip, milliyetçi muhafazakâr bir siyasi diskuru haiz genç mühendis kuşağı ve onlara angaje olan Saadettin Bilgiç ve Faruk Sükan gibi tıp formasyonlu kişiler vardı (Birand, Yalçın, 2001: 32) .

Bununla birlikte Adalet Partisi'nin kuruluşunu resmi olarak yürüten ve Ankara kanadı olarak da kategorize edilebilecek üç emekli asker Ragıp Gümüşpala, Şinasi Osma ve Halit Ağca'yı da üstte anılan mühendis ve tıp formasyonlu aktörlerle beraber düşününce, yarım asır önceki İttihat ve Terakki'nin oluşumunu andıran bir tablo ortaya çıkar. Bu bağlamda, Mete Kaan Kaynar'ın *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* adlı derlemesinin önsözündeki ifadesiyle "1960'ların Cumhuriyet'in 1908'i olduğu" argümanı Adalet Partisi'nin oluşum kadrolarının İttihat ve Terakki'yi andırması bakımından pek de haksız sayılmaz (Kaynar, 2017: 16). Nitekim İttihat ve Terakki ile AP'nin kurucu elitlerinin Harbiyeli, Tıbbiyeli ve Mühendis formasyonlu kadro benzerlikleri ve oluşumlarındaki müesses nizam karşıtlığı ilginç bir rastlantıdır. Recai Kutan bu oluşum sürecindeki yeni rejim/sistem karşıtlığını, süreçteki benzer dünya algısı ve görüşü ile Özal'ın rolünü şöyle ifade etmiştir:

"1960 ihtilali olduktan sonra, aşağı yukarı aynı dünya görüşünü paylaşan arkadaşlar, mutlaka siyasi bir yapılanmanın zaruretine inandılar. O dönemde AP'nin

kurulması böyle kararlaştırıldı. İstanbul'dan buna öncülük eden Ali Fuad Başgil, Türkiye Yayınevi'nin sahibi Tahsin Demiray ve bu işte en büyük oynayanlardan birisi Sayın Erbakan ve Ankara'dan da Turgut Özal, Mehmet Turgut ve arkadaşları, Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan vs. şimdi o siyasi çalışmalar hakikaten bu ekip[104] *tarafından yürütüldü ve AP, o dönemde o ekip ve anlayışı içerisinde kuruldu ve Turgut Bey'in siyasete aktif olarak katıldığı dönem o dönemdir ve gene merhum Ali Fuad Başgil'in cumhurbaşkanlığı meselesinde de en aktif gayret içerisinde olanlardan birisi Turgut Özal'dır* (Birand, Yalçın, 2001: 32).

Kutan'ın bu sürece dair anılarında önemli bir noksan vardır: "Mekan". Yeni partileri hayata geçirmek için toplantı alanları, genç mühendislerin üniversiteli zamanları olan 1940'ların sonlarındakine benzer şekilde yine evler olmuştur. Evler, hem yeni siyasal hareketler için birer fikri karargah diğer yandan ise yine üniversite zamanlarındaki gibi manevi anlamda beslendikleri alanlardır. Bu bakımdan Süleyman Demirel'in ve Fethullah Gülen oluşumuna yakın isimlerden biri olan Faruk Mercan'ın aktarımları önem taşır. Önce Süleyman Demirel'in anısı önem arz eder: "*Tabii ki birbirimizi çok iyi tanımışızdır. Bu esnada partiler kurulmaya başlandı. Bu partilerin kuruluşu ile çok yakından ilgili olduk. Bizim evimiz Buğday Sokak 10 numara, hemen hemen bir toplantı yeriydi. Oraya birçok arkadaşlarımız gelirdi, bizimle konuşurlardı. Turgut Özal da bu arkadaşlar grubunun içindeydi. Birçok şeye birlikte karar verirdik* (Birand, Yalçın, 2001: 32)."

Faruk Mercan'ın aktardığına göre ise 1960'lı yıllarda Yaşar Tunagür'ün[105] Ankara Yeşilyurt Sokak'taki evi de bürokrasi içindeki, dindar ve muhafazakâr kişilerin

[104] Kutan'ın bahsettiği bu ekipte, ilerleyen yıllarda Adalet Partisi içinde Süleyman Demirel'e karşı Genel Başkanlık mücadelesine girerek kaybedecek olan Saadettin Bilgiç ve Faruk Sükan İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunudur ve partinin kurucu önemli figürleri görünümündedir. Mehmet Turgut ise Turgut Özal'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nden mühendis arkadaşıdır. Mehmet Turgut, Ürgüplü ve Demirel kabinelerinde, 1964-1969 arasında önce Enerji Bakanlığı ardından Sanayi Bakanlığı görevlerini yürütecektir. Kutanın bahsettiği bu ekibin en büyüğü Tahsin Demiray'dır. O da Başgil gibi Adalet Partisi'nin liberal damarını temsil eder. 1903 Doğumlu olan Demiray, yayıncı kişiliğinin haricinde öğretmen ve yazardır. Türk Fikir Hayatında 1940'lı yılların ikinci yarısından 1960'lara uzanacak şekilde yer alan ve milliyetçi politik gelenek içinde farklı bir figürdür. Zira Cumhuriyet dönemi Türk milliyetçisi kesim içinde Prens Sabahaddin çizgisini benimsemiş bir liberaldir. 1971 yılında vefat etmiştir (Demirci, 2013: 187).

[105] Yaşar Tunagür üzerinde durulmayı gerektirecek bir isimdir. 1960'ların başında AP'yi kuracak olan bu genç muhafazakâr ve milliyetçi kesimleri evinde ağırlayan Tunagür, Nur hareketinin fikri kurucusu sayılır. 1971 muhtırasından önce Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı görevine kadar din işlerinde yükselen Tunagür, Fethullah Gülen'i diyanet işlerine tayin ettiren kişidir. Tunagür'ün adı İzmir'deki hemen her dini faaliyette geçmektedir ve Milli İstihbarat Teşkilatı'nda adına tutulan oldukça kapsamlı bir dosya da mevcuttur. Tunagür hakkında daha detaylı bilgi için Ertuğrul Özkök'ün ilgili köşe yazısına

buluşma mekanıdır. Aralarında Turgut Özal, kardeşi Korkut Özal, Necmettin Erbakan, Recai Kutan, Süleyman Demirel, kardeşi Hacı Ali Demirel, Fehim Adak, Temel Karamollaoğlu gibi kişilerin bulunduğu 30 kadar siyasetçi ve bürokrat, çarşamba akşamları Tunagür'ün evinde toplanır, onun sohbetini dinlerlerdi. Aynı sohbetler daha sonraları Tunagür'ün Farabi Sokakta'ki evinde de sürmüştür (Mercan, 2012: 138-139).

Ankara ve İstanbul'daki milliyetçi ve muhafazakâr entelijensiyanın 1960'ların henüz başında bu yoğun dayanışması Özal'da da yansımasını bulmuştur. Başgil'in cumhurbaşkanlığı adaylığını açıklama sürecinde kendisini Ankara'da Barıkan Otel'de karşılamış ve Başgil için siyasi kulis arayışlarına girişmiştir. Özal, Milli Türk Talebe Birliği ve Türk Kültür Ocağı'ndan arkadaşı olan ve aynı zamanda ilerleyen yıllarda ANAP'tan milletvekili de seçilen İsmail Dayı ile siyasi parti liderlerini görmeye giderek Başgil için destek ister. AP'nin Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, YTP'nin Genel Başkanı Ekrem Alican ve CKMP'nin Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'ndan umdukları desteği göremezler (Birand, Yalçın, 2001: 31). Onlar Başgil'e aranan desteği bulamadan Milli Birlik Komitesi (MBK) Başgil'i bulacaktır.

1961 Seçimleri ile tüzel varlığı resmen sona erse de fiili olarak henüz siyasi alandan çekilmeyen Milli Birlik Komitesi ve onun kudretli komutanlarından Sıtkı Ulay ile Fahri Özdilek, Başgil'i Başbakanlığa davet etmişlerdir. Kendisine özetle, ordu içinde hâkim olamadıkları bir cuntadan söz ederek, adaylıktan çekilmesini, çekilmediği takdirde kendi ölümüne sebebiyet vermekle birlikte seçimlerin iptal olacağını; meclisin ve partilerin ise kapatılacağı söylenmiştir. Başgil bu tehditler karşısında hem adaylığını geri çekmiş hem de Samsun senatörlük görevinden istifa etmiştir.[106] Başgil sonrasında 1962 yılında Cenevre Üniversitesi Türk Tarihi ve Türk Kültürü kürsüsünde görev yapmak üzere İsviçre'ye yerleşmiş, 1965 seçimlerinde Adalet Partisi'nden milletvekili seçilerek tekrar parlamentoya girmiş ve Anayasa Komisyonu başkanlığı yapmıştır. Başgil de Özal gibi bir 17 Nisan günü, 1967'de hayatını kaybetmiştir.[107]

---

bakılabilir:http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ertugrul-ozkok/45-yil-once-pesine-dusulen-oesrarengiz-adam-kimdi-40855294

[106] Başgil ve Komutanlar arasında geçenler, Başgil'in hatıralarından da faydalanılarak hazırlanan biyografisinin yer aldığı Fikriyat'ın elektronik mecrasından alıntılanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: https://www.fikriyat.com/gundem/2017/12/19/olumle-tehdit-edilen-bir-cumhurbaskani-adayi-ali-fuat-basgil

[107] İslam Ansiklopedisi yazarlarından Selçuk Özçelik'in daha didaktik ve kısa bir Başgil biyografisi için bknz: https://islamansiklopedisi.org.tr/basgil-ali-fuat

Başgil'in tehditle adaylıktan uzaklaştırıldığı günün akşamının detaylarını ve Turgut Özal'ın bu süreçteki çabasına rağmen yaşadığı hayal kırıklığı için Korkut Özal'ın anılarındaki yine bir ev toplantısına yönelmekte fayda vardır:

"Biz o akşam bir yerde toplandık. Milletvekilleri de var. Ankara'da bir evde toplandık. Erdoğan Okçu'nun evi. Zannediyorum Sağlık Sokak'ta idi. Yani Ankara'da Adakule'nin bir altındaki sokak. Geniş bir salon. O salonda biz baya kalabalığız. Rahmetli ağabeyim de vardı, Sayın Erbakan da vardı, Sayın Demirel de vardı, Mehmet Turgut'un da olduğunu zannediyorum ve konuşuluyor. Hoca'yı (Başgil) bulup, kulisi tamamlamak istiyoruz, ertesi gün cumhurbaşkanı seçimi var. Fakat Hoca kayıp. Bunun üzerine Erbakan İstanbul'a telefon etti. Orada bir arkadaşımıza dedi ki: "Git Hoca'nın Fener'deki evine bir bak bakalım." Gecenin saat biri mi ikisi mi ne. Telefonla cevap geldiğinde sabahın üçü olmuştu. Ali Fuad Hoca'nın senatörlükten istifa ettiği, politikayı bıraktığı çıktı meydana. Yani, adaylığı gitti. Bu haber gelince ben üç kişiye özellikle baktım. Biri ağabeyim, rahmetli onun rengi karardı. Yani kızdı bu olaya ama fazla renk vermedi. Sayın Demirel bir koltukta oturuyordu. 'Of, bu iş bitti' dedi. Bir çaresizlik hali vardı. Erbakan, telefonun başında, o ne dedi biliyor musunuz? 'Arkadaşlar sabaha kadar vaktimiz var, yeni bir aday bulalım'dedi (Birand, Yalçın, 2001: 31-32)."

1960'ların başlarında evlerde toplanan, Özal ve çevresindeki milliyetçi muhafazakâr entelijensiyanın niceliği konusunda Faruk Mercan ve Korkut Özal'ın anılarının tutarlı olduğunun altını çizmek gerekir. Ayrıca farklı farklı hanelerde gerçekleştirilen ev toplantılarında sadece dini sohbetler gerçekleştirilmemiş siyasi kolektif bir eylemsellik de sergilenmiştir.

Ancak son kertede Özal ve arkadaşlarının çabası sonuç vermemiş, 26 Ekim'de cumhurbaşkanlığı için yapılan seçimde "İhtilalin lideri" Cemal Gürsel, Senato ve Millet Meclisi'nin ortak oturumunda, daha ilk oylamada 434 oy alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ali Fuad Başgil'i isteyen AP grubu da, askeri kanadın tehditleri karşısında Gürsel'e oy vermek zorunda kalmıştı. Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı olmasıyla onun askeri görevleri de sona erdi. Cumhurbaşkanı seçilen Cemal Gürsel, hükümeti kurma görevini CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye verdi. Böylelikle İsmet İnönü, 1950 yılında Cumhurbaşkanı iken yitirdiği iktidar koltuğuna bu kez "Başbakan"

sıfatıyla yeniden oturuyor ve yaklaşık on iki yıl süren cumhurbaşkanlığından sonra, ikinci kez başbakan oluyordu. Ancak CHP'nin meclisteki koltuk sayısı hükümeti tek başına kurmaya yetmediğinden İnönü, AP, YTP ve CKMP'ye koalisyon ortaklığı önerdi. Bu partilerin liderleri de İnönü'nün teklifini kabul edince, 27 Mayıs darbesi sonrasının ilk hükümeti AP ve CHP'nin üye vererek aktif katılımı, YTP ve CKMP'nin ise dışarıdan desteğiyle kurulmuş oldu. Hükümet 2 Aralık 1961 günü 269 oyla güvenoyu alarak göreve başladı. Bu hükümet Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümeti idi ve AP'nin hükümet ortağı olması, onun ordu nezdindeki imajına olumlu etki yapmıştı (Aydın, Taşkın, 2014: 102).

3.5. Özal'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi Mesaisinde İkinci Perde: 1961-1965 Yıllarındaki Faaliyetleri

1961, Turgut Özal'ın yeni anayasanın kabulü ve Ekim ayındaki genel seçimler sonucunda oluşan CHP-AP koalisyonuna şahitlik etmesi ve hayal kırıklığına uğradığı cumhurbaşkanlığı seçiminin yanı sıra askerlik görevi sebebiyle ara verdiği EİEİ'deki kariyerine döndüğü ve döner dönmez önemli mesailer icra ettiği bir sene olmuştur. 1961'in ve Özal'ın idarede geçirdiği son dört buçuk yıldaki mesaisinin detaylarına girmeden önce bu başlığa dair genel birkaç notu belirtmek/hatırlatmak zaruri görünmektedir.

Çalışmada bundan önceki bölümde değinildiği ve yararlanıldığı üzere bu başlığın yazımında da geniş ölçüde Suad Erten'in *"EİEİ 33 Yıl: 1935-1967"* adlı eserinden faydalanılmıştır. Nitekim, Turgut Özal'ın 1950-1965 yılları arasında Elektrik İşleri Etüd İdaresinde geçirdiği on beş hizmet yılı içerisinde kurumda gerçekleştirdiği bireysel veya kolektif mesaisine dair literatürdeki tek kaynak Erten'in çalışmasıdır. Erten'in 32 yıllık kurum faaliyetlerine odaklanan tarihçe çalışmasında, kurumun birimleri ve birimlere göre faaliyet başlıkları yer almaktadır. Elektrik İşleri Etüd İdaresi anımsanacağı üzere 9 adet direktörlükten müteşekkil bir devlet kurumudur. Bu direktörlükler, "Teftiş ve Kontrol", "İdari İşler", "Jeoloji ve Sondaj", "Hidrografi ve Harita", "Proje", "Planlama", "İstatistik ve Neşriyat", "Muhasebe" ve son olarak "İkmal Kolu" Direktörlükleridir. Tüm bu direktörlüklere dair tarihçede yer alan faaliyet alanları ise şöyledir: Enerji kaynaklarının tespitine dair etütler, hidrografik etütler, topoğrafik etütler, jeolojik etütler, erozyon etütleri, enerji pazarları

etüdü, planlama etüdü, proje işleri, rasyonalizasyon, muhtelif işler ve yayınlar (Erten, 1970: 163-166).

Anılan bu alan ve birimlerin yarıya yakınının su işleriyle, diğer yarısının da enerji ve elektrifikasyon ilgili olduğu belirtilmelidir. Özal işte bu enerji ve elektrifikasyon ile ilgili olan Plan Direktörlüğü ve Proje Direktörlüğü olmak üzere iki birimin çalışmalarında görev almıştır. Tarihçenin 19. Sayfasında, kendisinin kurumdaki vasfı ve çalışmalarının özetlendiği bölümden hareketle, yine üstte anılan faaliyet alanlarından ise dördünde çalıştığı saptanmıştır. Bu alanlar, "planlama etüdleri", "proje işleri" faaliyetleri, Özal'ın uzmanlık alanı olan enterkonnekte sistemlerle ilgili çalışmaları içeren "rasyonalizasyon" alanı ve son olarak kurumun dış kredi süreçlerindeki faaliyetlerin özetlendiği "muhtelif işler" alanıdır (Erten, 1970: 19). Bu minvalde önceki bölümde olduğu üzere bu bölümde de Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin tarihçesinde yer alan ve sadece kendisinin bireysel gerçekleştirdiği veya kolektif bir mesaiye katkı sunduğu "Plan ve Proje" direktörlüğü kapsamında ve anılan dört faaliyet alanında saptanan mesaileri bu çalışma kapsamında incelenecektir.

3.5.1. Genel Direktör Yardımcısı Turgut Özal'ın 1961 Yılı Faaliyetleri

Turgut Özal Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ne 1961'de geri döndüğünde her şeyden önce artık "Genel Direktör Yardımcısı" pozisyonuna yükselmiştir ve bu yıl içinde Turgut Özal'ın idaredeki bireysel ilk önemli mesaisi "*Planlama Etüdleri*" başlığı altında, Silahtar ve Sarıyar hidroelektrik santralleri üzerine olmuştur. Biri Ankara diğeri İstanbul yakınlarında bulunan bu iki hidroelektrik santrali "*Kuzeybatı Anadolu Elektrifikasyon Programı*"na dahildir. Bu programı hazırlayan Amerikan Müşavirlik firmasının nihai raporunun ilk kısmında "Silahtar ve Sarıyar santrallerine sırasıyla 2x100 ve 2x40 MW. direncinde ünitelerle enerji dağıtımı hususunda EİEİ ve Amerikan Müşavirlik Firması ile mutabakat sağlanmıştır." Özal'ın bu projedeki rolü, projenin tüm finansman işlerini takip ve idare ederek bu plan için A.I.D. kredi aplikasyonu hazırlamak ve bunu Maliye Bakanlığı'na sunmak olmuştur (Erten, 1970: 19-165).

Yine bu yıl içinde Turgut Özal'ın Planlama Etüdleri başlığı altında önemli diğer bir bireysel mesaisinin "*Çukurova Elektrifikasyon Planı*" olduğu belirtilmelidir.

Anımsanacak olunursa bu çalışmada, *"Çukurova Bölgesi Elektrifikasyon Programı*"nın Turgut Özal öncülüğünde 1954 yılında başlatıldığına yer verilmişti. Kurumun tarihçesinde 1961 yılında, projenin yedi yıl sonraki akıbeti şöyle tasvir edilmiştir: *"EİEİ'ce hazırlanmış ve DPT tarafından Dünya Bankasına aksettirilmiş olan Çukurova Elektrifikasyon Planlaması üzerine Banka memleketimize bir mütehassısını göndermiştir. Cereyan eden müzakereler sonunda planın iki kısımda ele alınmasına karar verilmiş; birinci kısımda Seyhan Santraline üçüncü bir ünitenin ilavesi eklenmesi karara bağlanmıştır. İkinci kısımda ise Çukurova'da 1970 yılına kadar yapılması gerekli elektrifikasyon işlerini ihtiva eden rapor da Banka uzmanının isteklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca Mersin Fuel-oil ve Kadıncık Hidroelektrik santralleri ile enerji nakil ve tevzi tesislerini de içine alan bir rapor hazırlanarak Dünya Bankasına gönderilmek üzere DPT'ye verilmiştir* (Erten, 1970: 165)." Bahsi geçen raporun hazırlanması ve DPT'ye verilmesinde, ayrıca Çukurova'nın on yıllık elektrifikasyon planlarının hazırlanmasında Özal baş sorumludur.

Öte yandan anılan yılda, Özal'ın da içinde yer aldığı "Planlama Direktörlüğü"nün kolektif bir çalışmayla tıpkı yeni kurulan DPT gibi uzun vadeli planlar yaptığı dikkat çekmektedir. 1961 yılı itibariyle Türkiye'de Belediye Teşkilatı olan yerler üzerinden 1970 senesine yönelik on yıllık bir elektrifikasyon projeksiyonu çıkarılmış, bu projeksiyonda, takribi olarak tesis bedelleri de dahil olmak üzere elektrifikasyon üzerine yatırım programları hazırlanmıştır. Dahası bu on yıllık çalışmanın verilerinden derlenmek suretiyle DPT'ye, Türkiye'nin 1963-1967 yılları arasını kapsayan ilk beş yıllık kalkınma planının elektrifikasyonla ilgili bölümü için hazırlanan program da sunulmuştur (Erten, 1970: 165).

Bu bağlamda EİEİ'nin 1954'te başladığı Çukurova'nın elektrifikasyon planları için gereken finansman 1961'e gelindiğinde Dünya Bankası'ndan, Devlet Planlama Teşkilatı vasıtasıyla alacak oluşu önemli bir eşiktir. Zira DPT artık, EİEİ gibi diğer kamu kurumlarının projeleri ile eşgüdümlü çalışmaya başlamış, DPT'nin çalışma metodolojisi diğer kurumların da işleyişine dahil olmuştur. Bu durum DPT'nin Türkiye'nin ekonomi politik sahnesinde oluşmaya başlayan özgül ağırlığını ve bağlayıcılığını göstermekte anlamlıdır. Diğer yandan Özal'ın bir buçuk yıllık askerlik görevinin neredeyse yarıya yakın bir zamanını DPT'de gerçekleştirmesi, EİEİ ile DPT

arasında koordinasyonun sağlanmasında Özal'ın rol alması, onu enerji planlaması konusunda önemli bir bürokrat olarak öne çıkarmaya başlayacaktır.

1961 yılında, Proje İşleri başlığına baktığımızda ise, Özal'ın sorumlu olduğu Çukurova Elektrifikasyon Planlaması içinde yer alan çalışmalardan biri olarak, Çukurova'nın süratle artan enerji ihtiyacını karşılamak üzere "*Kadıncık Suyu*" üzerinde tesis edilecek 80.000 Kw'lık hidro elektrik projesinin tamamlanması dikkati çeker. Santral'in yılda ortalama 375.000 kWh enerji üreteceği planlanmıştır (Erten, 1970: 165).

3.5.2 Turgut Özal'ın E.İ.E.İ.'deki 1962 Yılı Faaliyetleri

Elektrik İşleri Etüd İdaresinde 1962 yılı içinde gerçekleştirilen önemli mesailerden ikisinin "*Muhtelif İşler"* alanı altında dış paydaşlarla birlikte yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu önemli mesailerden ilki Keban projesi ile ilgilidir. Özal, hem kurum tarihçesine göre hem de daha sonraki siyasi hayatında kendisinin dile getirdiği üzere 1954-1971 yılları arasında Keban projesinin doğrudan içinde olmuş bir teknokrattır. Bu yıl içinde Keban Projesinin fizibilite raporunun hazırlanması için gerekli görülen krediyi temin etmek maksadıyla kurum iki mühendisini Washington'a göndermiştir. Bunlardan birisi olan Özal kredinin temin edilmesinde rol almıştır. Kurumun ve Özal'ın ikinci önemli dış paydaş mesaisi ise Dünya Bankası ile gerçekleşmiştir. Elektrik İşleri Etüd idaresi Proje Direktörlüğü'nde hazırlanarak Dünya Bankasına aksettirilen "*Seyhan Hidroelektrik Santrali 3.Ünite İlavesi*", "*Mersin Termik Santrali*" ve "*Kadıncık Hidroelektrik Santralleri Fizibilite Raporları*"nın hazırlanması için dış kredi gerekli olmuştur. Gerekli olan bu dış kredilerin sağlanmasında Özal sorumlu olmuş ve Keban Projesi'nin fizibilitesinden sonra Çukurova bölgesinde, anılan santrallerin fizibilite raporları için gerekli dış krediye 1962 senesinde ulaşmıştır (Erten, 1970: 169).

"Muhtelif İşler" başlığının haricinde 1962 senesinde Özal'ın dahil olduğu, EİEİ'nin "*Planlama Direktörlüğü*"nün temel mesaisine bakıldığında, bir önceki yıl başlanan, DPT'nin hazırladığı "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" ile entegrasyon çabasının bu yıl da devam ettiği görülmektedir. 1962'de "*Planlama Etüdleri*" başlığı

altında iki önemli mesai dikkat çekicidir. Bunlardan ilki 5 yıllık planda Özal'ın uzmanlık alanlarından biri olan enterkonnekte sistemlere bağlanmaları programa alınmış olan şehir ve kasabaların enerji nakil hatları, trafolar ve şehirler için "*yüksek gerilim tevzi şebekesi*" projesi çalışmalarına devam edilmiştir (Erten, 1970: 168). EİEİ'nin Beş yıllık Planla ikinci entegrasyon noktası ise yine Özal'ın başka bir uzmanlık alanıyla kesişen köy elektrifikasyonu üzerine olmuştur. 5 yıllık kalkınma planında sayıları 800 ila 1000 arasında planlanan köyün elektriklendirilmesi hedefi konulmuş EİEİ Planlama Dairesi de DPT'nin koyduğu bu hedefe ulaşmak için 1962 yılında çalışmalarına başlamıştır (Erten, 1970: 168).

Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde bu yıl önemli bir süreç daha başlatılmıştır. Bu bölümün başında DPT'nin Türkiye'de kurulduğu süreçteki uluslararası bağlam çözümlenirken IMF ve Dünya Bankası öncülüğünde kurgulanan ve Türkiye gibi çevre ülkelerin küresel kapitalizme angaje olmasını sağlayan "US" ve "AID" gibi yardım programları anılmıştı. İşte 1962'nin EİEİ için anlamı, bu doğrultuda AID teknik yardımından faydalanılan bir yıl olmasıdır.

1962'de Turgut Özal'ın aktif rol üstlendiği Elazığ'daki Keban Projesinin ve Eskişehir'deki Çiçeroz (Gökçekaya) tesislerinin fizibilite raporlarının hazırlanması konusunda yabancı uzman desteği gerekli görülmüştür. 1962'de AID teknik yardımı vesilesiyle Amerikan EBASCO müşavirlik firmasıyla bir sözleşme imzalanmış ve müşavir EBASCO firması iki tesis üzerine fizibilite raporları hazırlamaya başlamıştır (Erten, 1970: 168). Özal'ın EBASCO firmasının yardımına rağmen bu tesislerle ilgili yakın mesaisini 1964'te bizzat kendisinin yazdığı ve EİEİ'nin yayımladığı bir kitap vesilesiyle izlemek mümkündür. Mart 1964'te yayımlanan eser "*Keban ve Ciceroz Projeleri ile İlgili Etüdler*" başlığı taşımaktadır. Basım tarihi dikkate alındığında Özal'ın EBASCO firmasının yardımıyla birlikte bu iki tesis için hazırladığı etüdlerin iki yılını aldığı anlaşılmaktadır.

1962 yılı itibariyle artık 35 yaşını geçmiş olan Turgut Özal Elektrik İşleri Etüd İdaresinde bir yandan yeni siyasal sistemin gözde kurumlarından biri olan DPT ile entegre planlama işleri üretirken diğer yandan 27 Mayıs'la birlikte küresel kapitalizmin Türkiye'de yeniden rayına oturduğunu gösteren AID gibi yardım

programlarına, çalıştığı kurumda tanık oluyor ve bu küresel sermaye ile ortak projeler yürütüyordu. Böylece küresel kapitalizmin işleyişini içselleştiriyordu.

3.5.3. 1963 ve 1964: Elektrik İşleri Etüd İdaresi ve Özal'ın "Bağlı Plan ve Proje Yılları"

Özalın başında bulunduğu Plan ve Proje Direktörlüklerinin EİEİ'deki 1963 ve 1964 faaliyetlerinin beraber değerlendirilmesinde fayda vardır. Zira bahsi geçen bu iki yılda birkaç plan ve proje sürecinin ardıl gelişmeleri söz konusudur. Önce planlama direktörlüğün çalışmalarına bakıldığında, 1963 yılından başlayarak 1964 yılında tamamlanan bir çalışmanın yine Birinci Beş Yıllık Kalkınma planıyla ilgili olduğu belirtilmelidir. Bu plan, 1962 yılında değinildiği üzere 800 ile 1000 arasında köyün elektriklendirilmesi için DPT tarafından EİEİ'ye verilen görevle ilgilidir. Bu plana ek olarak 1963 yılında EİEİ'nin, 1965 ve 1966 senelerinde elektrifikasyon sistemine irtibatlanmaları Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda öngörülmüş olan 137 kasabanın yabancı ülkelerden temin edilecek teçhizatını karşılayacak dövizi belirlemek için fizibilite raporları bu yıl itibariyle hazırlanmış, 1964 yılında ise hazırlanan bu fizibilite raporlarına istinaden yine AID kanalıyla ve Özal'ın fon bulma konusunda etkin rolüyle 6.4 milyon dolarlık bir kredi sağlanmıştır (Erten, 1970: 171-175).

Elektrik İşleri Etüd İdaresi ve Turgut Özal'ın 1963 ve 1964'deki diğer bir önemli ardıl mesaisi ise Proje Direktörlüğü'nün bir çalışmasıyla ilgilidir. Bu mesai, 1962'de başlayan Elazığ'daki Keban ve Eskişehirdeki Ciceroz (Gökçekaya) Baraj ve Hidroelektrik santrallerinin fizibilite raporları ile bağlantılıdır. 1962'de bu raporları hazırlaması için görevlendirilen Amerikan EBASCO müşavirlik firmasının çalışmalarını tamamlamasının ardından, EİEİ Planlama dairesi projelere son ve kesin halini 1963 ve 1964'te vermiş ve bu iki yılda şartnamelerin hazırlanması aşamasına geçilmiştir. Şartnamelerin hazırlanmasının iki yıla yayılmasındaki temel neden ise EİEİ'deki büyük projelerin kaderinin bağlı olduğu dış kredi arayışıyla ilgilidir. Zira şartnamelerin hazırlanmasından sonra anılan iki yılda projelere kredi temini için temaslar yapılmıştır (Erten, 1970: 171-175). Bu kredi arayışlarını ve gerekli temasları sağlayan mühendis ise idarede 1954'ten itibaren temel görev alanlarından birisi "fon buluculuk" olan ve anılan yıldan itibaren Keban ile yakından ilgilenen Turgut Özal'dır.

Kredi temini için 1964'te atılan ilk adım idarenin tarihçesine göre Ankara ve Washington'da gerçekleştirilen üç toplantıyla başlamıştır. Bu toplantılar için EİEİ tarafından hazırlanan rapor, broşür ve dökümanların ilgililerce "müspet" karşılandığı da (Erten, 1970: 175) tarihçede belirtilmiştir. Bununla beraber kredi arayış süreci EİEİ tarihçesine göre sadece Washington ile sınırlı kalmamıştır. EİEİ, Özal vasıtasıyla Keban için dış kredi arayışında rotayı Londra'ya da çevirmiştir. Londra sürecinin bir de şahidi vardır. Hatta bu şahit ilerde Özal kabinelerinde devlet bakanı, başbakan yardımcısı gibi makamlara gelecek olan Ekrem Pakdemirli'dir: *"Ben kendisini 1964'te Londra'da tanıdım. Londra'ya Keban Barajı'nın finansmanı için gelmişti; gerekli parayı nasıl bulurum diye. 150 milyon dolar arıyordu. Tabii Turgut Özal ile 1964 yılında tanıştıktan sonra, o sık sık gidip geldi ve İngiltere'de beraber olduk* (Birand Yalçın, 2001: 33)."

Özal'ın Keban için aradığı kredi miktarını belirleyen odak ise proje için danışmanlık hizmeti alınan EBASCO firmasıydı. Haziran 1965 tarihli Elektrik Mühendisleri Odası'nın Mecmuası'nda yayımlanan "*Keban Barajı ve Hidroelektrik Tesisleri Hakkında Komisyon Çoğunluğunun Raporu"* başlıklı raporda, Ebasco tarafından hazırlanan fizibilite raporları doğrultusunda Keban'ın keşif bedeli, rezervuar sahası ile ilgili istimlak ve temel atmayla ilgili inşaat işlemlerinin bedeli olarak 552 Milyon TL'lik bir bütçe çıkarılmıştır (Elektrik Mühendisleri Odası Mecmuası, 1965: 18).

1965 senesinde doların 2.80 TL olduğu göz önüne alındığında Özal'ın aradığı 150 Milyon Dolarlık kredi, 420 Milyon TL gibi bir parasal miktara denk düşmektedir. Dolayısıyla aranan kredi miktarı ile olası maliyetin büyük bir kısmının kapatılacağı, EİEİ ve EBASCO müşavirlik firması tarafından ön görülmüş olmalıdır. Sonuç itibariyle, Özal'ın girişimleri ve müşavir EBASCO firmasının çalışma neticelerine istinaden "Keban Konsorsiyumu"ndan 135 Milyon Dolarlık bir kredi sağlanabilmiştir. EİEİ tarihçesinde, Özal'ın bu konudaki girişimlerine dönemin koalisyon milletvekillerinden YTP Bursa milletvekili Mithat San ve CKMP Elazığ Milletvekili Nureddin Ardıçoğlu ve Yüksek Mühendis kardeşi Korkut Özal'ın önemlki derecede bir katkı sunduğu izlenir (Erten, 1970: 19).

1964 senesi Elektrik İşleri Etüd İdaresi adına sadece Keban projesi için değil kurumun hali hazırda süren diğer projeleri için de önemli ölçüde dış kaynak bulunan "bereketli bir yıl" olmuştur denebilir. Kurum tarihçesi anılan yılda, üstte değinilen Gökçekaya baraj ve hidroelektrik santrali inşaatı için 20,4 milyon dolar, yine aynı projenin hava hatları inşaatı için 7,7 milyon dolar, toplamda 32 birim olarak farklı şehirler ve kasabaların elektrifikasyon projesi için 6,6 milyon dolar, "*Kadıncık hidro elektrik santrali*" ve "*Mersin termik santralleri*" için 24 milyon dolar, kurumun ilk kez 1964 yılında tasarladığı "*elektrik sektöründe insan gücünün planlanması*" çalışması için 43.500 dolar; son olarak "*Kovada II Hidroelektrik Santrali*" için gerekli teçhizatı temin etmek üzere hazırlanan fizibilite raporlarına istinaden "Avrupa Yatırımlar Bankası"ndan 5 milyon dolar olmak üzere; toplamda neredeyse Keban için bulunan kredinin yarısı kadar, yani yaklaşık 65 milyon dolarlık bir dış kredi temin edilmiştir (Erten, 1970: 176).

Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin 1960'ların ortasında yürüttüğü çalışmalar için 200 milyon dolara varan dış yardımı bulacak kapasiteye erişmesi, dönemin planlı kalkınmacı iktisadi konjonktürüne kurumun ve Özal'ın adapte olduğunu göstermektedir. Zira bu yüksek meblağlar sayesinde ilerleyebilecek projelere duyulan ihtiyacı, kredi kaynağı olan dış paydaşlara daha iyi anlatabilmek için yatırım planlarının öngörülebilir olması gerekir. Bu yetkinliği kazanma gayretinin, Özal'ın var olan mühendis formasyonuna orta ve uzun vadede, proje planlayabilen ve istatistiki verilere hakimiyeti gelişen bir "alaylı iktisatçı" kimliği eklediği ileri sürülebilir.

Kurumun faaliyet raporlarında yer alan, "Plan" ve "Proje Direktörlükleri"nin de ortak faaliyet alanı olan "*Enerji Pazarları Etütleri"*nde 1950'lerden 1960'ların başına kadar belirli il ve ilçelerin adları art arda sıralandıktan sonra *"...bölgelerin gerekli enerji ihtiyaçlarının etüdü ve bölge enerji takatleri yapılmıştır..."*gibi sadece durum tespitine dayanan ifadeler yer almaktadır. Ancak özellikle 1964 ve 1965 yıllarıyla birlikte anılan başlık altında, enerji yatırımlarının uzun vadeli projeksiyonları, mali finansmanlarının planlaması, verimlilik hesaplamaları yer almış, dahası elektrik enerjisinin kullanıldığı diğer farklı sektörler de hesaba katılarak iktisadi etüdler yapılmaya başlanmıştır. Bir başka deyişle Elektrik İşleri Etüd İdaresi, Devlet Planlama Teşkilatı'nın planlama rüzgarının etkisi ve dönemin dış yardımlarının da çeşitlenmesiyle, ilaveten Turgut Özal ve onun kuşağındaki planlamayı tecrübe etmiş,

iktisadi tecrübesini ise sahada edinen mühendislerle birlikte nitelikli bir kurumsallaşma ve planlama sürecine girmiştir.

EİEİ'nin tarihçesinde 1964 ve 1965 yıllarındaki "*Enerji Pazarları Etüdleri"* başlığındaki çalışmalar, üstte açıklanan bağlam temelinde şöyle yer almaktadır: "*1964 yılında sayıları toplamda 176 birim olan şehir ve kasabanın elektrik işletmeleri ve sanayi merkezlerinde enerji etüdü yapılmıştır. Bu sene içinde Battle Memorial Institute*[108] *(BMI) ile işbirliğine gidilmiştir. İşbirliği kapsamında, Keban projesiyle ilgili olarak, enstitünün araştırmacılarıyla sanayi alanında iktisadi etütler yapılmış ve ayrıca yine "BMI" araştırmacılarıyla 1964'te 23 şehre ait belediyenin 1964-1973 yılları arasının elektrik satış tahmin analizleri gerçekleştirilmiştir*." EİEİ, 1964'te BMI enstitüsünün yanısıra EBASCO ile işbirliğini de sürdürerek kurumun kendi yaptığı "*Kuzeybatı Anadolu Sistemi Elektrik Yüklerinin Analizleri*"ni, EBASCO firmasının analizleri ile mukayese ederek çalışmalarını rasyonelleştirme gayreti içine girmiştir. 1964'te enerji planları etüdlerindeki son mesai ise projeleri tamamlanmış olan muhtelif şehir ve kasabaların 1970-1975 yıllarındaki enerji yük ihtiyaçlarının tespiti üzerinedir (Erten, 1970: 175).

1965 yılında ise aynı faaliyet başlığı altında bölge planları yapılmaya başlanması dikkat çekicidir. Elazığ, Diyarbakır ve Malatya'yı içine alan bölge enerji pazarı planları yapılmış ayrıca daha önemli bir gelişme olarak DPT'nin hazırlamaya başladığı "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" için 1982 senesine kadar Türkiye'nin takat ve enerji ihtiyaçları, bölge planları sistemleri üzerinden hazırlanmıştır. Elektrik İşleri Etüd İdaresi dökümanlarında saptanabilen en uzun erimli plan bu 17 yıllık enerji planıdır (Erten, 1970: 179).

[108] Kısa adıyla BMI 1923'de A.B.D.'nin Ohio eyaletinde kurulan, kâr amacı gütmeyen, özellikle demir, metal ve çelik alanındaki uzmanlıklarıyla bilimsel araştırmalar için pratik uygulamalar geliştiren bir araştırma enstitüsüdür. 1929 yılında aktif bir şekilde araştırma ve bilimsel projeler için çalışmaya başlayan enstitü, 1950'lerle birlikte Avrupa'da laboratuvarlar açarak Avrupa ülkeleriyle işbirliği süreçleri geliştirmiştir. BMI'nin EİEİ ve Keban projesiyle alakasının kuruluş misyonları arasında yer alan "*enerji üretimi ve alternatif enerji kaynaklarını araştırma ve ayrıca enerji işletmeleri ve ürünlerini daha çevre dostu hale getirmenin yollarını inceleyen çok sayıda araştırma projesi*" yürütmesiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bugün hâlâ çalışmalarına küresel ölçekte devam eden ve asırlık bir yaşa yaklaşan enstitü hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız: https://www.battelle.org/

3.5.4. 1960'lar Türk Dış Politikası ve E.İ.E.İ.'nin Dış İlişkileri: Avrupa ve Dünya'ya Açılım

Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin 1950'lerde dış paydaş olarak, dış politikadaki konjonktüre de uygun bir şekilde özellikle Birleşik Devletler Hükümetleri ve Amerikan menşeili firmaları belirlediği, Özal'ın 1950'li yıllarının incelendiği bölümde belirtilmişti. Bu ilişkiler 1960'larda da EBASCO ve BMI gibi kuruluşlar vasıtasıyla sürdürülmüştür. Ancak diğer yandan 1950'lerde Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin Avrupa ile ilişkilerinin Birleşik Devletlere kıyasla çok daha sınırlı kaldığı hatırlanacaktır. Paris'te düzenlenmesi gelenekselleşen CİGRE[109] konferanslarına kurumun yıllık rutin katılımı ve bizzat Özal'ın çabalarıyla İngiltere ile kurulan ilişkilerle kuruma kazandırılan Analizör cihazının edinimi haricinde, EİEİ-Avrupa İlişkileri kurum tarihçesinden izlenebildiği kadarıyla yok denecek kadar azdır.

Esasen, bu ilişkisizlik halini 1950'ler için anlaşılabilir kılan tarihsel bir akıştan bahsetmek mümkündür. 1940'ların sonu ve 1950'lerin başı İkinci Dünya Savaşı'ndan henüz çıkmış Avrupa'nın ayağa kalkmaya çalıştığı zamanlara denk gelmektedir. Sosyal ve ekonomik hayatın hemen her alanında geniş bir yıkım yaşamış Avrupa'nın bu yüzden EİEİ veya Türkiye'nin diğer kurumları için pek de etkili bir dış paydaş olamayacağı aşikârdır.

Avrupa'nın aksine A.B.D ise İkinci Dünya Savaşı'nı topraklarında yaşamadığı gibi güçlenen ekonomisi ve savaşın bitmesiyle birlikte başlayan Soğuk Savaş sürecinin iki başat gücünden birisidir. Çalışmada daha önceki bölümde de detaylandırıldığı üzere, Türkiye iki kampa bölünen dünyada Sovyet Rusya tehdidinden sakınmak için Birleşik Devletlerin safında yer almış, ayrıca Birleşik Devletler ile olan bu ilişki sayesinde, yıkılmış Avrupa'dan sağlanamayacak dış yardımın, güç kazanmakta olan A.B.D'den elde edilebileceğini görmüştür. Bu sebeple cumhuriyet ve kurumlarının 1950'lerdeki dış paydaşları ekseriyetle Birleşik Devletler ve onun başını çektiği uluslararası kuruluşlar olmuştur.

---

[109] CiGRE, Uluslararası düzeyde üreticilerin, kullanıcıların, akademisyenlerin ve uzmanların kısacası Dünya üzerindeki enerji sistemleriyle ilgili tüm paydaşların bilgi ve tecrübelerinin paylaşmalarını sağlayan; standartlar geliştiren en üst seviyedeki teknik tartışma platformudur. 1921 yılında kurulmuştur. Merkezi Paris'tedir. Platformla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bknz. http://www.cigreturkiye.org.tr/hakkimizda/cigre-nedir

1960'larla birlikte Türkiye ve EİEİ adına bu Avrupa ve A.B.D dengesinin bir miktar değiştiğini söylemek mümkündür. Dengenin değişmesinde önemli bir etken Avrupa'nın savaştan sonra artık ayağa kalkmaya başlamasıdır. Diğer etken, Türkiye ve A.B.D. arasında yaşanan krizlerden kaynaklanmaktadır. 1960'ların ilk yarısını kapsayan zaman aralığında, 1962 yılında "Füze Krizi" ile başlayan süreç 1964'te "Johnson Mektubu" ile zirve yapmıştır. 1962 yılında Sovyetler Birliği'nin Küba'ya nükleer başlıklı füze yerleştirmesi A.B.D tarafından kabul edilemez bulunmasının üzerine iki süper güç S.S.C.B.'nin Küba'ya füze yerleştirmekten vazgeçmesi karşılığında A.B.D.'nin Türkiye'ye yerleştirmiş olduğu Jüpiter füzelerini kaldırması hususunda anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşmanın Türkiye açısından sorunlu tarafı A.B.D'nin Jüpiter füzelerini Türkiye'ye hiçbir şekilde danışmadan, anlaşma konusu yapması olmuştur. Bu durum Türkiye'de, A.B.D'nin kendi çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı yalnız bırakabileceği endişesini doğurmuştur. Sonuç olarak Türk dış politikasında Amerika eksenli dış politika yaklaşımı sorgulanmaya başlamıştır (Sarı, Şahin, 2017: 25).

Bu krizin ardından 5 Haziran 1964'teki ikinci kriz A.B.D. Başkanı Johnson tarafından İnönü'ye verilen ve siyasi tarihimizde "Johnson Mektubu" olarak bilinen mektup olayıyla gerçekleşmiştir. Mektup, Türkiye'nin o sıralarda dış politikadaki güncel meselesi olan Kıbrıs'a müdahale etme düşüncesinden hükümeti vazgeçirmeye yönelik bir içeriğe sahiptir ve sert bir üslupla yazılmıştır. Mektupta özetle Türkiye'nin A.B.D.'ye danışmadan böyle bir karar alarak uygulamaması gerektiği, olası müdahalenin Türkiye ve Yunanistan arasında bir savaşa yol açabileceği, müdahalenin Sovyet Rusya'yı da Kıbrıs Meselesine katabileceğini böyle bir durumda ise NATO ülkelerinin Türkiye'yi savunma yükümlülüğüne girmeyebileceği, belirtilmiştir. Mektupta ayrıca, Türkiye ve A.B.D. arasında imzalanan Temmuz 1947 tarihli askeri antlaşmanın dördüncü maddesi gereği, askeri yardımın veriliş gayeleri haricinde kullanılmasının ancak A.B.D. onayıyla mümkün olacağı, mevcut koşullarda ise ABD'nin bu askeri teçhizatın Kıbrıs'ta kullanılmasını onaylamadığı belirtilmektedir. Muhtıra niteliğindeki mektup A.B.D.'nin Kıbrıs'a Türkiye tarafından yapılacak bir müdahaleyi istemediğini açıkça göstermektedir (Ergüç, 2017: 261-263).

Füze krizi ile başlayan ve mektup krizi ile devam eden süreç Türk dış politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönüm noktası Türkiye'nin dünyaya

bakışında, kendi konumunu değerlendirişindeki değişimdir. Zira Amerika ve NATO çizgisi sorgulanmaya, eleştirilmeye ve dış politikada alternatif başka eksenler düşünülmeye başlanmıştır. Türkiye artık A.B.D.'nin uluslararası alandaki faaliyetlerini sorgusuz sualsiz desteklemekten vazgeçerek, bunların Türkiye'nin menfaatlerine uygun olup olmadığını sorgulamaya başlamıştır. Örneğin Eylül 1965'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda A.B.D.'nin Vietnam'da kuvvet kullanmasına karşı çıkmış, NATO içinde Türk askerlerinin sayısının artırılması teklifini kabul etmemiş ve yine NATO içinde kurulan yeni askeri antlaşmalara ihtiyatlı yaklaşarak "*Çok Taraflı Kuvvet Antlaşması*"na (Multilateral Force-MLF) katılmaktan vazgeçmiştir. Dolayısıyla Birleşik Devletler ve onun başını çektiği küresel kuruluşlarla gerilen iplerden sonra, Soğuk Savaş'taki yumuşama döneminin de etkisi ile Türkiye, Avrupa, Sovyet Rusya ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ekonomik ve siyasal ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır (Ergüç, 2017: 269).

Avrupa ile yakınlaşmada, Türkiye'nin dış politikada çeşitliliğe ve alternatiflere yöneldiği böylesi bir dönemle çakışmıştır. 12 Eylül 1963'te Türkiye ile "Avrupa Ekonomik Topluluğu" (AET) arasında bir ortaklık ilişkisi kuran Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Ortaklık antlaşması Avrupa Topluluğu ile Topluluğa üye olmayan bir ülke arasında yapılan, o ülkenin tam üyeliğini veya o ülke ile topluluk arasında gümrük birliği kurulmasını öngören bir antlaşmadır. Bu antlaşmayla Türkiye AET'ye "ortak üye" olmuştur.[110] 1963'te imzalanan Ankara Antlaşması; hazırlık, geçiş ve Gümrük Birliği olmak üzere üç aşamadan oluşan, 1995'te son bulacak bir süreci ön görmektedir. Mayıs 1967'de Türkiye geçiş aşamasını başlatmak üzere AET'ye başvurmuş, Temmuz 1970'te ise bu süreci belirleyen Katma Protokol imzalanmıştır (Balcıoğlu, 2004: 78).

Dönemin Türk dış politikasındaki çeşitlilik ve farklı alternatiflere yönelimi Türkiye'nin aldığı dış yardım kaynaklarından da seçmek mümkündür. 1962'ten itibaren Türkiye'nin A.B.D yardımlarına bağlılığı her yıl bir miktar azalarak önemli bir düşüş trendi göstermiştir. 1962'de Türkiye'nin aldığı tüm dış yardımlarda A.B.D. katkısı %91.2 iken bu rakam 1969 yılında %44.9'a gerilemiştir. 1962'den 1969'a başta Almanya olmak üzere AET ülkeleri ve OECD ülkelerinden alınan dış yardım ise

[110] Bu bilgi yakın bir zaman önce tekrar Dış İşleri Bakanlığı bünyesine alınarak kurumsal kimliği fesh edilen Avrupa Birliği Bakanlığı Katılım Politikası Başkanlığı'nın dokümanlarından derlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bknz. https://ab.gov.tr/siteimages/2017_08/kronoloji.pdf

yıldan yıla artış göstermiştir. Öyle ki 1962 senesinde Türkiye'nin tüm dış yardım rakamlarında Almanya, AET ülkeleri ve OECD ülkelerinin katkısı sırayla %10, %1.4 ve %3.2 iken 1969 yılında aynı sırayla 21.4, 15.3 ve 18.4'e yükselmiştir (Başak, 1977: 69).

1960'larda Türkiye'nin dış politikadaki çeşitlilik tercihinin ekonomik ilişkilerine yansımasında diğer bir önemli örnek Sovyetler Birliğidir. 1967 yılında iki ülke arasında imzalanan ekonomik işbirliği antlaşması çerçevesinde, mal karşılığı ödenmek üzere, %2,5 faizli ve 15 sene vadeli 200 milyon dolarlık bir kredi alınmıştır. Batılı yardım kaynaklarının finanse etmeye pek de hevesli olmadıkları ileri sürülen, "İskenderun Demir-Çelik Fabrikası", "Seydişehir Alüminyum Fabrikası" ve "Aliağa Petrol Rafinerisi" gibi önemli tesisler bu krediyle kurulmuştur. Bu yıllarda Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile daha sıcak ilişkiler geliştirmeye yönelmesinde 1963 yılında başlayan Kıbrıs krizi ve 1964 yılında A.B.D. Başkanı Johnson'un Türk Hükümetine yolladığı ünlü mektubu izleyen gelişmelerin etkili olduğu unutulmamalıdır (Özcan, 2017: 196).

Bu bağlamda 1960'larla birlikte Türkiye'nin dış politikada ve ikili ekonomik ilişkilerde alternatif yönelimlerinin özellikle Avrupa ve Sovyetler Birliği ile ekonomik düzeyde yakınlaşmalarının, mikro düzeyde yansımalarını Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin 1960'larda dünyayla kurduğu ilişkilerde de görmek mümkündür. EİEİ'nin yoğun olarak Avrupa ile kısmen Asya ve Ortadoğu bölgeleriyle geliştirmeye başladığı ilişkilerin, dış kredi ve elektrifikasyon alanındaki mesleki seminer ve kongreler bağlamında gerçekleştiği ifade edilmelidir.

EİEİ, 1961 yılında Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun Yugoslavya'da düzenlediği elektrifikasyon tetkik gezisine dahil olmuş, Birleşmiş Milletlerin Roma'da gerçekleştirdiği elektrifikasyonla ilgili bir seminere de yine yüksek mühendis düzeyinde katılım göstermiştir. Kurumun 1961'de İtalya ile ilişkisi anılan seminerle sınırlı kalmamış, 27 Mart 1961'de Cumhuriyet gazetesinin ilk sayfasına da yansıyan İtalya'dan alt yapı yatırımları için alınacak 25 Milyon dolarlık yardım sürecinde (Cumhuriyet, 27 Mart 1961: 1) hükümetler arasındaki müzakerelere müşavir olarak EİEİ'den de bir yüksek mühendis uzman olarak katılım göstermiştir. 1961'in Avrupa ile ilişkiler bağlamında EİEİ için çarpıcı gelişmesi ise Dünya Enerji Konferansının

Moskova'da düzenlediği toplantıya, kurumun Genel Direktörlük düzeyinde, İbrahim Deriner ile katılım göstermesidir (Erten, 1970: 165-166). Şüphesiz bu katılım Soğuk Savaş'ın 1960'larla birlikte bir miktar bahar havasına girmesiyle yakından ilgilidir.

1962 yılındaysa EİEİ'nin Avrupa'daki faaliyetlerini üç şehirde görmek mümkündür: Varşova, Paris ve Cenevre. Varşova'da "Birleşmiş Milletler Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı"nın düzenlediği "*Elektriğin Rasyonel Kullanılması*" başlıklı kongreye katılım gerçekleştiren EİEİ, Paris'te gerçekleştirilen CİGRE konferansında bulunmuş son olarak Cenevre'de Birleşmiş Milletlerin elektrifikasyonla ilgili üç önemli uzmanlık toplantısına kurum katılım göstermiştir. Bunlar: "*Elektrik üretimi ve nakil tesisleri yatırım problemleri*" ile ilgili uzmanlar toplantısı, Özal'ın da uzmanlık sahalarından birisi olan köy elektrifikasyonuna dair olarak "*Elektriğin köy ve çiftliklerde kullanılması*" başlıklı toplantı ve "*Avrupa Hidroelektrik Kaynakları Etüdü*" başlıklı toplantılardır (Erten, 1970: 169).

1963 yılında kurumun Avrupa'nın uzmanlığından istifade ettiği konu ise enerji nakil hatlarının ve bu hatların bakımıyla ilgilidir. Enerji nakil hatlarında oluşan buz miktarını ölçecek istasyonları yerinde incelemek üzere EİEİ iki mühendisini Almanya, Avusturya ve İsviçre'deki mevcut istasyonlarda gözlem ve çalışmalar yapmak üzere görevlendirmiştir (Erten, 1970: 172). 1961, 1962 ve 1963 yılına dair Avrupa ile elektrifikasyon alanında yoğunlaşan ilişkiselliği kabaca resmettikten sonra bu ilişkiselliğin sebebine dair önemli bir noktanın altı çizilmelidir: "*Kalkınma versus Elektriksizlik*". Çünkü anılan yıllar aynı zamanda Türkiye'nin planlı kalkınma yıllarının başlangıcı olarak, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlık ve uygulanma sürecine tekabül eder. Kalkınma ve özellikle kırsal kalkınmada elektriğin o dönemdeki konumu hayati olduğu için Avrupa ile daha hızlı sonuç alıcı bir işbirliği ve proje ortaklıkları gelişmeye başlamıştır. "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı"nın giriş bölümünün ikinci sayfasında Türkiye'nin mevcut su ve elektrik durumuna dair yapılan saptamalar, EİEİ'nin Avrupa ile elektrik kaynaklarının saptanması, üretimi, kırsaldaki durumu gibi başlıklarda artan ilişkiselliğini ve bu hususta ki ivediliğini açıklar niteliktedir:

"Büyük kütleler çok kötü şartlar içinde ve uygarlık araçlarından yoksun olarak yaşamaktadır. Köylerin yüzde 53'ü, kasabaların yüzde 55'i içme suyundan yoksun veya yeteri kadar içme suyu bulamayacak durumdadır. Nüfusun yüzde 69'u elektrikten

faydalanamamaktadır. Nüfusun yüzde 2,5'u veremlidir. 4 bin kişiye bir doktor düşmektedir. Şehir konutlarının yüzde 30 u oturulamayacak durumdadır. Gecekondularda yaşayan insan sayısı 1,2 milyondur (BBYKP, 1963: 2)."

Elektrik İşleri Etüd İdaresi bu seneler haricinde, Turgut Özal'ın EİEİ Genel Direktörlüğüne kısa bir müddet vekalet ettiği 1965 yılında ve ayrıca 1966'da da Avrupa ile ilişkilerini sürdürmüştür. Bu yıllarda ayrıca İsrail ve Japonya'daki etkinliklerde de yer almıştır. 1965 yılında kurum İsrail'de yapılan Dünya Enerji Konferansı İcra Komitesi toplantısında yer almış, ardından Yugoslavya'da gerçekleştirilen "*Karstik Kayalıklı Arazide Yeraltı Suları*" adlı UNESCO toplantısında hazır bulunmuştur. Elektrik İşleri Etüd İdaresi 1965'de son olarak Japonya'da düzenlenen "*Uluslararası Elektroteknik Komisyonu*" toplantısına iştirak etmiştir (Erten, 1970: 180). Japonya bir yıl sonra 1966'da bu sefer "*Dünya Enerji Konferansı*"na ev sahipliği yapmış EİEİ 1966'da bu toplantıya da katılım sağlamıştır. 1966'da sonra olarak EİEİ İngiltere ile bir paydaşlık sürecine girerek anılan yılda Londra'da açılan IBM Kurslarında[111] eğitim görmesi için iki mühendisini Londra'da görevlendirmiştir (Erten, 1970: 184).

Bu bağlamda Türk Dış Politikasının, Birleşik Devletler ağırlıklı, ittifak ve işbirliği perspektifini 1960'larla birlikte çeşitlendirmesi ve özellikle Avrupa ile ilişkilerini güçlendirmesi Türk Bürokrasisini ve kurumlarını da aynı yönde bir perspektif istikametinde hizalandırmıştır denebilir. Nitekim Turgut Özal'ın 15 yıl çatısı altında mesai yaptığı Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin de 1960'ların ortasına doğru Avrupa ile Ortadoğu ve hatta Japonya ile Uzak Doğu'ya açılması bu duruma örnektir. Dolayısıyla EİEİ'nin Avrupa ve Asya ile entegrasyon ve işbirliği süreçleri geliştirmesi şüphesiz, bu yıllarda kurumun artık en tepedeki üç yöneticisinden birisi olan Turgut Özal'ın da hem ufkunu hem sosyal sermayesini geliştirmiştir. Hatta denebilir ki; Turgut Özal'ın, 1979'da Süleyman Demirel'in Başbakanlık Müsteşarı olmasından, 12 Eylül ara rejiminde Ulusu Hükümetinin Ekonomiden Sorumlu Başbakan

[111] IBM, açılımı International Business Machines (Uluslararası İş Makineleri) olan ve kamuoyunda yaygın olarak bilgisayar alanındaki yazılım ve donanım çalışmalarıyla bilinen küresel bir markadır. IBM'in Türkiye ile ilişkileri aslında oldukça eskiye dayanmaktadır. 1935'te tek kişilik bir temsilcilikle Türkiye'deki faaliyetlerine başlamış, 1960'ta Türkiye'nin ilk bilgisayarı "IBM 650" Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından satın alınmıştır. Türk Üniversitelerindeki ilk bilgisayar 1963'te İTÜ Taşkışla kampüsünde kurulmuştur. Ayrıntı ve daha fazla bilgi için bknz. http://www.marka-marka.org/marka/marka-hikayeleri/marka-ibm/

Yardımcılığına, 1983 sonunda Başbakanı olduğu Anavatan Partisi (ANAP) iktidarından Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunduğu yıllara kadar, kendisinin Avrupa'da sahip olduğu sosyal sermayesi ve bu sosyal sermaye sayesinde Türkiye'de edindiği sembolik sermayesinin güçlü tohumları, 1960'larla birlikte EİEİ'nin ilişkiselliğini artırdığı Avrupalı paydaşları sayesine atılmıştır.

3.5.5 "E.İ.E.İ.'ye Veda" Özal'ın 1965'i: Yükseliş, Düşüş, Ayrılık ve 1965 Genel Seçimleri

Elektrik İşleri Etüd İdaresi, 1960'ların ortasında sadece Türkiye'nin dış politikadaki tercih ve alternatiflerinin yansıdığı bir kurum olmakla kalmamıştır. Bunun yanı sıra 1965 ve sonrasında yaşanan iç politik gelişmeler de kurumun ve Turgut Özal'ın kariyerini oldukça etkilemiştir. 1961 yılının Ekim ayından itibaren İsmet İnönü üç farklı koalisyon hükümetiyle siyasi hayatını başbakan olarak sürdürmüştür. 13 Şubat 1965'te ise bu son koalisyon hükümeti, 1965 yılının bütçesinin TBMM'de 197 kabul oyuna karşın 225 red oyuyla –ki bu oyların çoğu AP oylarıdır- kabul edilmemesi sebebiyle İnönü ve kabinesinin ortak istifalarıyla düşmüştür (Milliyet Gazetesi, 14 Şubat 1965: 1).

16 Şubat 1965'te Cemal Gürsel hükümeti kurma görevini Cumhuriyet Senatosu Kayseri Bağımsız Üyesi Suat Hayri Ürgüplü'ye tevdi etmiştir (Milliyet Gazetesi, 17 Şubat 1965: 1). 20 Şubat 1965'te açıklanan kabinede Gürsel'in beyanına istinaden Ürgüplü tarafsız bir başbakan olarak yer almış (Milliyet Gazetesi, 21 Şubat 1965: 1), Süleyman Demirel'in Başbakan Yardımcısı olduğu hükümette Başbakan hariç 22 Bakan'dan 10'u Adalet Partili üyelerden oluşmuştur (Milliyet Gazetesi, 21 Şubat 1965: 1). Bu hükümetin asli görevi ise Türkiye'yi Ekim 1965'teki genel seçimlere taşımaktır.

Ürgüplü Hükümetinin çalışma için önemi, deyim yerindeyse bu kabine ile birlikte, Elektrik İşleri Etüd İdaresinin enerji alanında iktidar oluşudur. Özal'a "*Ağabey*" yakınlığındaki idarenin eski uzmanlarından Demirel Başbakan Yardımcısı olmuş, Özal'ın İTÜ'den iki dönem altı ve yine idareden mesai arkadaşı Mehmet Turgut Enerji Bakanlığı'na getirilmiştir. Turgut Özal, Mehmet Turgut ve Süleyman Demirel'in EİEİ'deki en üst amirleri ve 1953-1965 arası kesintisiz bir şekilde Elektrik

İşleri Etüd İdaresi'nin en uzun süre Genel Direktörlüğü görevini üstlenen İbrahim Deriner ise kabinenin açıklanmasından yaklaşık bir buçuk ay sonra EİEİ Genel Direktörlüğü uhdesinde kalmak üzere, Mehmet Turgut'un getirildiği Enerji Bakanlığı'nın müsteşarlığına, 8 Nisan 1965'te atanmıştır (Erten, 1970: 17). Bu dört isimden üçü, Turgut Özal, Süleyman Demirel ve Mehmet Turgut'un benzer milliyetçi muhafazakâr kimliğe sahip olduğunu; Deriner'in ise seküler bir hayat tarzına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Özal'ın özellikle askerliğinden sonraki 1961-1965 yılları arasındaki Elektrik İşleri Etüd İdaresi yıllarında Genel Direktör Deriner'in yardımcısı olarak ve iki direktörlük, beş faaliyet alanında çalıştığı düşünüldüğünde; ayrıca kurumdaki 15 yıllık tecrübesi de göz önüne alındığından Deriner'in ardından Genel Direktörlüğe asaleten atanmaması atipik karşılanabilir. Bu durumun perde arkasındeki gelişmelerin açıklanması sonraya bırakarak belirtilmelidir ki Özal, Deriner'in kurumdan ayrılmasıyla vekaleten de olsa 8 Nisan 1965'te EİEİ Genel Direktörlük görevini yürütmeye başlamıştır. Vekaleten de olsa Özal 1965'e, yükselerek başlamıştır.

Özal Genel Direktörlük görevini 8 Nisan-15 Aralık 1965 tarihleri arasında yaklaşık sekiz ay yürütmüştür. EİEİ tarihçesinde, kurumun faaliyetlerinde Özal'ın kurumun başında olduğu süre içinde diğer yıllara kıyasla farklı olan pek bir şey olmamakla birlikte iki alandaki yenilik öne çıkar: "*Nükleer enerji*" ve "*hizmet içi eğitim*". EİEİ'de ilk kez nükleer enerji ile ilgili bir araştırma ve yayın çabası göze çarpar. Turgut Özal'ın üniversiten hocası olan, İTÜ Enerji Enstitüsü Profesörü Nejat Aybars bu yıl içerisinde "*Türkiye'nin Nükleer Elektrik Üretimindeki Yeri"* adlı bir eser kaleme alır. Ayrıca kurum tarafından *"Mevcut Şebekelere Nükleer Santrallerin Ekonomik Olarak Dahil Edilmesi"* konulu bir rapor da tercüme ettirilmiştir. Yayınlar sadece nükleer enerji ile sınırlı kalmayarak, Özal'ın uzmanlık alanı olan ve dönemin kalkınma ruhuna uygun olarak, köy elektrifikasyonu alanında idarenin mevcut görüşlerinin tamamı derlenmiş ve bir rapor olarak hazırlanmıştır. Özal'ın yönetiminde kurumun diğer bir yeniliği, personelin yetiştirilmesi ve ehliyet kazanabilecekleri alanları çoğaltmak adına çeşitli kurslar açılması olmuştur (Erten, 1970: 180). Aslında bu hizmet içi eğitimin yasal dayanağı kurumun 1935 tarihli kuruluş yasasında mevcuttur. Ancak bu hizmetin bir ihtiyaç olarak faal hale gelmesi ise 30 yıl sonra mümkün olmuştur.

Bu yeniliklerin haricinde Özal'ın vekaleten genel direktörlük görevi esnasında EİEİ, DPT tarafından hazırlanmakta olan "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı"nın genel enerji komitesi çalışmalarına katılmıştır. Bu yılda ayrıca Özal'ın, EİEİ'den sonraki kısa Başbakanlık Müşavirliği ve ardından DPT Müsteşarlığı döneminde yakından ilgileneceği aliminyum sanayi ile ilgili EİEİ'de bir de girişimi olmuştur. DPT tarafından kurulması düşünülen aliminyum sanayi'ne, enerji teminleri hakkında bir rapor hazırlanmış ve bu konuda yapılan toplantılara da Elektrik İşleri Etüd İdaresi, Özal başkanlığında katılmıştır (Erten, 1970: 178-179).

Vekil direktör çalışmalarına devam ettiği esnada 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimlerde Demirel'in Genel Başkanlığı'ndaki Adalet Partisi zaferini ilan etti. 1961 yılındaki %34,8'lik oy oranının epey üzerine çıkan AP %52,9'luk bir oy oranıyla 450 sandalyeli TBMM'de 240 milletvekilliği kazanarak tek başına iktidar oldu. CHP %28.75'e gerileyerek yalnız 134 milletvekilliği kazanabildi. 1961-1964 arası koalisyon dönemlerinin diğer küçük iktidar ortakları YTP, MP, CKMP ise erimiş, sırasıyla %3.72 ile 19, %6.26 ile 31, %2.24 ile 11 milletvekili kazanabilmişlerdir. Bu partilerin oy oranları büyük oranda AP'ye kaymış, eski DP'nin artık tek mirasçısının AP olduğu tescillenmişti. Merkez sağın AP'de konsolide olan oyları ile Türkiye, Birinci Koalisyon Dönemini 1970'li yıllara dek kapatmıştı. Bu seçimlerin en büyük sürprizi ise %2.97 oy oranı ile 15 milletvekili kazanmış olan Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP), dolayısıyla sosyalist bir partinin Cumhuriyet tarihinde ilk kez parlamentoya girmiş olmasıdır. Parlamento'da AP'ye sert bir muhalefet yapacak olan TİP ve TİP etkisiyle Orta'nın Solu'na meyleden CHP, AP'nin iktidar sürecinde hükümetin ekonomi-politik duruşuna ciddi bir '*sol itiraz*' olacaklardır (Demir, 2017: 508).

Demirel'in iktidarının aslında Demirel'i de aşan muhafazakâr mühendis bir kuşağın iktidarı olduğunu söylemek muhtemelen abartı olmaz. 1960'larda askerin ağırlığının, 1961 anayasasının getirdiği vesayet kurumlarıyla kendini hâlâ yoğun bir şekilde hissettirdiği, siyasal alanın imkanlarının hâlâ sınırlı olduğu bir siyasi iklimde, Demirel her şeyden önce kendisini gelenek ile modernliğin bağdaştığını gösteren bir örnek olarak sundu. Mehmet Turgut, Turgut Özal, Necmettin Erbakan, Recai Kutan ve benzer örnekleri gibi zeki ve çalışkan bir köy çocuğunun, cumhuriyet rejiminin sağladığı imkanlarla okuyarak, mühendis olabileceğini örnekleyen bir figürdü.

Ülkesine EİEİ ve DSİ gibi alt yapı yatırımları ile ilgilenen kuruluşlarda hizmet ederek başarılı olmuştu. Dini ve geleneksel değerler terk edilmedikçe modern olunamayacağını iddia edenlere karşı, modernlikle milli manevi değerlerin çelişmediğini gösteren canlı bir örnekti. Takipçisi, çırağı Özal'a, onun 1967'de DPT müsteşarlığı görevinde ve 1983'te iktidarı esnasında kullanacağı önemli bir kimliksel söylem üretiyordu böylece: Bir yandan geleneksel dini değerlerden dem vururken, diğer yandan da ekonomik gelişmeden, teknolojiden söz ediyordu, AP'nin – Özal ile 1983'te ANAP'ın-herkesin refah içinde yaşadığı "*Büyük Türkiye*" idealini gerçekleştireceğini iddia ediyordu. Eşi Nazmiye Demirel'in kullandığı otomobil ile Ankara sokaklarında görülen Demirel Çifti -1986'da yeni açılan 2.Köprüden otomobilleri ile geçen Semra ve Turgut Özal çifti- modernliğin nimetlerini arzulayan köylü ve şehirli alt orta kitleye verilen, kendilerinin de benzer biçimde yükselebileceğini göstermeyi amaçlayan, en önemli mesajdı (Bora, 2017: 530-531).

41 yaşındaki Başbakan Demirel 28 Ekim 1965'te basına yansıyan yeni kabinesinde Mehmet Turgut'u, Enerji'den Sanayi Bakanlığı'na kaydırıp, Enerji Bakanlığı'na İbrahim Deriner'i atadı (Milliyet Gazetesi, 28 Ekim 1965: 1). Bunun anlamı Özal'ın artık asaleten EİEİ Genel Direktörü olmak için önünde bir engel kalmaması demekti. Çünkü her şeyden önce "akıl hocası" ve "rol modeli" artık Başbakan olmuş, yakın çalışma arkadaşı Sanayi Bakanlığı'na kaydırılmış eski amiri ise Elektrik İşleri ve Etüd İdaresinden de sorumlu Enerji Bakanlığı'nın başına gelmişti ve idarenin Genel Direktörlüğünü artık bakan olması sebebiyle uhdesinde tutması da mümkün değildi.

Süreç Özal için beklendiği gibi gitmedi. Yeni kabine deklare edildikten yaklaşık bir buçuk ay sonra 15 Aralık 1965'te EİEİ Genel Direktörlüğü'ne Direktörlük Müşavirlerinden Kutlu Büyükdoluca asaleten atandı. Büyükdoluca, İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'nden 1949 yılında mezun olarak idareye aynı sene içinde dahil olmuştu. Demirel'in de idareye aynı tarihte dahil olduğu anımsanacak olursa Büyükdoluca'nın Demirel'in hem bölüm hem de dönem arkadaşı olduğu anlaşılacaktır. Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde Özal gibi muhtelif proje işlerinde, ancak "Hidrografi ve Harita Direktörlüğü"nde katkı sunan Doluca, 1956 yılında kurumdan ayrılarak 1961 yılında geri dönmüştür. Büyükdoluca 1956 yılından 1961 yılına kadar, 1955'te genel müdürlüğüne Demirel'in getirildiği DSİ'de, Demirel'in de kurumun

genel müdürlük görevini üstlenmeden evvel başkanlığını yürüttüğü barajlar dairesi başkanlığını 5 yıl boyunca yürütmüştür (Erten, 1970: 20).

Ayrıca kabineye dışarıdan atanacak kadar Süleyman Demirel için kıymetli İbrahim Deriner'in de, Demirel ve Büyükdoluca gibi İTÜ İnşaat mühendisliği çıkışlı olması ve EİEİ Genel Direktörlüğünden önce Büyükdoluca'nın çalıştığı Hidrografi biriminin direktörünün Deriner olması, EİEİ'nin genel direktörlüğü için muhtemelen ibreyi Büyükdoluca'dan yana çevirmiştir. "Bourdieu" tabiriyle, Turgut Özal'ın sosyal sermaye olarak, askerde edindiği Devlet Planlama Teşkilatı çevreleri, 15 yıllık Elektrik İşleri Etüd İdaresi mesaisinde edindiği yabancı firma temsilcilerinden oluşan yurt dışı ağları ve en hatta güçlü bağlantısı Süleyman Demirel, Özal'ı EİEİ Genel Direktörlüğüne taşımada yetersiz kalmıştır. Başka bir ifadeyle Büyükdoluca'nın EİEİ genel direktörlüğüne ulaşmasında, Demirel ve aslında Deriner'e bağlantı hususunda sosyal sermayesi bakımından Özal'dan daha güçlü olduğu söylenebilir.

Özal'ın Büyükdoluca karşısında diğer bir dezavantajı ise kültürel sermayesi ile ilgilidir. Buna değinmeden önce Bourdieu'de kültürel sermayenin üç türevinden biri olan "*Somutlaştırılan Kültürel Sermaye"* türüne dair kavramsallaştırmayı biraz açmak gerekir. Bu sermaye türü kişisel bir kazancı varsayan bir çabadır ve her şeyden önce bir yatırımdır. Bourdieu'ye göre, somutlaştırılan kültürel sermayenin bu formu, kişiyle çok sıkı bağlantı içerisinde olan onu tanımlayan fonksiyonlardan biridir. Bir bölgenin veya bir sınıfın karakteristik dil kullanımı gibi "*çok önceden belirlenmiş edinim şartlarıyla*" belirlenen somutlaştırılmış kültürel sermaye bireyin çabasıyla kendinde kimliklenir, her zaman varlığını sürdüren ve kendisini ayrıcalıklı bir değer olarak tanımlayan bir sermaye türüdür (Bourdieu, 1986: 244-245). Masonluk veya Nakşibendilik bu tür bir kültürel sermaye örnek gösterilebilir.

Yeni Enerji Bakanı İbrahim Deriner[112], Süleyman Demirel için de ileri sürüldüğü gibi masondur. Nakşi olduğu bilinen Turgut Özal ile belki de aralarındaki

[112] Bu çalışmada daha önce Özal'ın EİEİ'deki ilk yıllarında Deriner hakkında detaylı dipnotlar verilmişti ancak bu bölümde de Deriner'in kariyerindeki şu detaylara yer verilmelidir: Bakanlık görevi Ekim 1965'ten Nisan 1967'ye kadar görece kısa sürmüştür. 1 Nisan 1967'de Demirel AP'nin 6 bakanından istifalarını istemiştir ve Deriner de bu altı bakandan biridir (Milliyet Gazetesi 2 Nisan 1967: 1). Deriner Türkiye'nin ilk atom mühendisidir, bakanlık görevinin ardından 1967 yılında Başbakanlık Atom Enerjisi Komisyonu Genel Sekterliği'ne getirilmiştir (Erten, 1970: 17). Bakanlık ve Atom Enerji Komisyonu Genel Sekreterliği görevlerinin ardından 19 Ağustos 1970'te yeni kurulan Türkiye Elektrik Kurumu'nun (TEK) ilk genel müdürü olmuştur (Milliyet Gazetesi, 20 Ağustos 1970: 3).

uzlaşmaz inanç ve yaşam farklılığı yüzünden Deriner Özal'ın, kendi bakanlığına bağlı EİEİ'nin başına Genel Direktör olmasını istememiş olabilir. Uzun bir zaman Deriner'in genel direktör yardımcısı olarak çalışmasına rağmen Deriner'in Özal'a bakış açısı nettir: "*Kontrol altında bir pozisyonda evet; ancak özerk bir pozisyonda hayır*." Günal Kansu DPT'nin öyküsünü anlattığı eserinde Özal için araya girilmesine rağmen Deriner'in Demirel'e "*Ya o, ya ben*" diyecek kadar ısrarcı ve bu konuda katı olduğunu vurgular (Kansu, 2004: 235).

Özal'ın Deriner'in bu tasarrufuna duyduğu hayal kırıklığı büyüktür ve kardeşi Korkut Özal araya girmese, Turgut Özal kaderini başka türlü şekillendirebilecek radikal kararların eşiğindedir. Özal kendisinin yerine Büyükdoluca'nın atanmasının büyük bir haksızlık olduğunu ve buna tahammül edemeyeceğini yakın çevresine belirterek EİEİ'den istifa eder. Böylece Özal için vekaleten dahi olsa genel direktörlüğe yükseldiği 1965 yılı, gözden düşüş ve on beş yıllık emek verdiği kurumdan ayrılışıyla sona erer. Ardından Özal, EİEİ'nin paydaşı olarak idarenin projelerinde yer alan yurt dışı firmalarıyla güçlü bağlantıları olduğu için, Birleşik Devletlere gitme hazırlıklarını yapar. Bu esnada Korkut Özal, Özal ve Demirel ailelerinin samimiyetinden de istifade ederek Demirel'i evinde ziyaret eder. Özal'ın yurt dışına gitmeye hazırlandığını, kırgın ve kızgın olduğunu ifade etse de Demirel, Deriner'in kararına müdahale edemeyeceğini belirtir. Korkut Özal da ona, kendi himayesinde çalışabilecek şekilde müşavirlik teklif etmesini önerir ve bu sürecin Özal'ın kaderinin kırılma noktalarından biri olarak görür (Milliyet Gazetesi, 2 Temmuz 1994: 12). Aslında Turgut Özal'a arka çıkan sadece Korkut Özal değildir. Necmettin Erbakan, Saadettin Bilgiç, Mehmet Turgut ve Faruk Sükan gibi Adalet Partisi'nin muhafazakâr kanadı da "*Bizim Turgut ne olacak*?" sorusuyla Demirel'e ahde vefa çağrısında bulunurlar (Çölaşan, 1989: 36). Demirel bu sürecin sonunda Korkut Özal'ın fikrine sıcak bakarak, Özal'ı kendi bünyesindeki "*Başbakanlık Teknik Müşavirliği*"ne atar. Takvimler Ocak 1966'yı göstermektedir.

3.5.6. "Kızak Müşavirliği" veya Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına Hazırlık Evresi

Turgut Özal'ın Başbakanlıkta yaklaşık olarak 13 ay süren müşavirlik görevinin başlıkta belirtildiği üzere "*Kızak*" sıfatıyla nitelendirilmesinin iki sebebi vardır.

Birincisi Enerji Bakanı Deriner'in tasarrufuna bağlı bir zorunluluk olarak ortaya çıkmasıdır. Yani Özal'a "bir yer" bulunarak onun "gönlünü alma" çabası söz konusudur. İkincisi ise bu makamın, Başbakan Demirel'e bağlı olmak ve onun talimatlarını yerine getirmek haricinde Elektrik İşleri Etüd İdaresi veya diğer devlet kurumlarında olduğu gibi geniş bir görev alanı, sorumlu olduğu alt daireleri veya Özal'ın emrinde çalışan herhangi bir uzman olmayışı, Özal'ın müşavirliğine kızak sıfatını vermektedir. Ancak diğer yandan ironik bir şekilde Özal için bu müşavirliğin, kaderindeki önemli kırılma noktalarından biri olduğunu sadece kardeşi Korkut Özal değil farklı siyasi görüş ve hayat tarzından gelen, DPT'de İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığı da yapan Günal Kansu da vurgular:

"Bu karar, belki o tarihte kendisi bile farkında değildi ama, Özal'ın yıllar sonraki başbakan yardımcılığının, politikaya atılmasının, parti genel başkanlığının, başbakanlığının, cumhurbaşkanlığının ve hatta 'velinimeti' Demirel ile aralarındaki o amansız, kırıcı rekabetin de başlangıç noktası oldu. Bir yıl kadar sonra atandığı DPT müsteşarlığı da, bu inanılmaz zincirin ilk halkası, zirveye giden bu uzun yolculuğun ilk adımı… (Kansu, 2004: 235)."

Kansu eserinde bu argümanının sebeplerini detaylı bir şekilde açıklamamıştır. Özal'ın müşavirlik makamında hem siyasete yakın oluşu hem de ilerideki kariyeri için DPT çevreleriyle ilişki kurması, başka bir ifadeyle kulis yapacak denli boş vakit bulması, Günal Kansu'nun ve Korkut Özal'ın dile getirdiği milat söylemini teyit eder görünmektedir. Necmettin Erbakan'ın anılarında bu durumu doğrular nitelikte olan bir anlatı vardır. Bu anlatı Özal'ın müşavirlikte yaptığı mesaiye dair fikir vermesi bakımından da önemlidir.

"Demirel, kendisini Başbakanlık müşaviri olarak yanına aldı. Bu müşavirlik, kendisini kırmamak içindi. Odası vardı, işi yoktu. KİT'ler hakkında incelemeler yapıyor ve hazırladığı raporları Demirel'e veriyordu. Bu çalışmalarda bize de bilgi verirdi. Bir süre sonra planlama müsteşarlığı boşalacak ve Turgut bu göreve talip olacaktı. Biz yine arkadaşımız olduğu için, Turgut'un müsteşar olması için Süleyman Bey nezdinde yardımcı olduk (Çölaşan, 1989: 36)."

Gerek Erbakan'ın bu desteği gerekse Özal için ricacı olan diğer isimlerin desteğini münferit bir olaydan ziyade bir "kuşak dayanışması" olarak okumak daha

doğru olacaktır. Zira bu noktada Sakıp Sabancı'nın bir anısı, bu sefer başka bir olayda rollerin değişip Erbakan için Özal'ın ricacı olması ve "diğer ricacılar"ın da Özal'dakine benzer şekilde aynı isimlerden oluşması bu kuşak dayanışmasını doğrular:

"Hiç unutmuyorum sene 1965 civarı. Ben odalar Birliği'nde başkan vekiliyim ve kadrolarımız içinde değerli dostumuz Erbakan da var. Sanayi Dairesi reisimiz. O günlerde genel sekreter ayrıldığı için Erbakan'ın genel sekreter olması isteniyor, bazı dostlar da bana telefon etmişti. Mehmet Turgut Bey, sanayi bakanımız olarak telefon etmişti. Saadettin Bilgiç Bey telefon etmişti. Hatırlıyorum bir de Turgut Özal Bey'den geldi telefon. Buluştuk; bana bahsetti. Erbakan'ın eğitimi, Almanya'daki eğitiminden sonra mühendis olması, Türkiye'nin gelişmesinde hayırlı işler yapabileceği istikametinde duygularını aktardı bana. Hakikaten birlikte sekiz yıl çalıştık (Birand, Yalçın, 2001: 33)."

Turgut Özal, Büyükdoluca yerine EİEİ Genel Direktörlüğüne getirilen kişi olsaydı, güçlü ama siyasetten uzak bir bürokrata dönüşebilme ihtimali de mevcuttu. Buna karşın müşavirlikte ise Demirel'in konuşmalarını hazırlama görevi ve bunun yanı sıra Başbakan'ın talebi doğrultusunda teknik konularda araştırma ve danışmanlık yaparak, yürütme erkinin özel yardımcısı (Milliyet Gazetesi, 2 Temmuz 1994: 12) olmuştu. Siyasi çevrelere de değmeye başlamıştı. Dahası Özal'ın Başbakanlık müşaviri olduğu 1966 aynı zamanda DPT'nin TBMM kampüsünden ayrılarak Başbakanlık binasına taşındığı yıldı (Çölaşan, 1989: 37). Bu durum Özal'a, askerlik zamanlarından beri epey meraklı olduğu DPT'ye ve ilk plancılara mesai saatlerinde erişme ve ilişki kurma imkanı da sağlayacaktı.

Bu bağlamda 1966 yılında, DPT'nin planlama uzmanları perspektifinden Özal imgesine bakılması da önem taşır. Bu imgede, yukarıda değinilen, metin yazarlığı, teknik danışmanlık, Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) ile ilgili yürüttüğü çalışmalarla tasvir edilmiştir. İlaveten, müşavirliği sürecinde planlama çevrelerinde adını duyurduğu başka bir gündem ise Keban Barajı çalışmalarıdır. Aslında Keban, Özal'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde 1954'te başlayan fizibilite raporlarından itibaren takip ettiği bir süreçtir ancak planlama çevrelerinin bu duruma aşina olmamaları anlaşılabilir bir durumdur. Keza plancılar arasında Elektrik İşleri Etüd İdaresi yıllarından Özal'ı ve faaliyetlerini bilen neredeyse tek kişi Ayhan Çilingiroğlu'dur.

Plancıların anlatısına göre Özal, müşavirliği esnasında "Keban Grubu"[113] çevresinde, kısa zamanda çalışkanlığı ve alışılmış dışı çözüm üretebilme yeteneği ile dikkat çekmiştir. Özellikle, Merih Celasun ve Atilla Candır gibi daha çok mühendis kökenli bazı plancılarla ilişkiler kurmaya başlamış, Başbakanlık ve DPT arasında geliş gidiş trafiğini sıklaştırmaya başlamıştır. Celasun'un o sıralarda yakın arkadaşlarına söylediği *"Yahu, aşağıda (Başbakanlık'ta) çok ilginç fikirleri olan, akıllı, şişman bir adam var* (Kansu, 2004: 236)" şeklindeki sözleri de Özal'ın DPT ile ilişkilerini geliştirmeye başladığının işareti olarak okunabilir.

Turgut Özal müşavirlik görevi esnasında aslında sıranın kendisine gelmesini bekliyordu. Sırasının gelmesi de çok uzak bir gelecekte değildi. Zira kendisinden önceki DPT Müsteşarı Orhan Çapcı bu makamda vekaleten bulunan, birtakım sağlık sorunları olan ve dahası bu makamda kendi isteğiyle de kalmak istemeyen ve de nihayet formasyonu da zaten bu müsteşarlığa pek elverişli olmayan bir yöneticiydi. Artık Özal, Demirel nazarında en güçlü adaydı, 16 yıllık devlet tecrübesi ve planlama işlerine olan aşinalığı haricinde ayrıca kendince haksızlığa uğradığı 1965'ten de "alacaklı" idi. 1967 onun için, dönemin iktisadi hayatının en güçlü kurumunun başına gelerek kamusal bir figür olmaya başladığı yıl olacaktı.

[113] Günal Kansu bu grubun kimlerden oluştuğuna dair ayrıntıya girmese de oluşumun diğer parçalarını kestirmek pek zor değildir. AP'nin baraj, su ve elektrik işlerinden sorumlu grubu olarak Başbakan Demirel, Enerji Bakanı İbrahim Deriner, Sanayi Bakanı Mehmet Turgut, EİEİ'nin yeni genel direktörü Kutlu Büyükdoluca, DSİ'den daire başkanı yüksek mühendis Korkut Özal ve Başbakanlık müşaviri Turgut Özal.

3.6. DPT Müsteşarı Turgut Özal: 1967-1971

"*Gerçi, ekonomi deneyimi yok;*
ama akıllıdır, oraya çabuk uyar."
Başbakan Süleyman Demirel

1965 seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıkan Adalet Partisi'nin 41 yaşındaki Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Başbakanlık makamına geldiği Ekim 1965'te Devlet Planlama Teşkilatı'nın müsteşarı Memduh Aytür idi ve Özal o esnada Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Direktörlüğünü vekaleten yürütüyordu. Aytür, Milli Birlik Komitesi'nin 27 Mayıs 1960'dan 1961 Ekimine 1,5 yıllık ara iktidar döneminde ve 1961-1965 arası CHP'nin başı çektiği koalisyon hükümetlerinde sırasıyla Maliye Bakanlığı müsteşarlığı ve DPT müsteşarlığı görevlerinde bulunan, İsmet İnönü ve CHP geleneğinden gelen bir bürokrattı. Ayrıca Aytür'ün etrafındakilere biraz tepeden bakan[114] ve devletin asıl sahiplerinin politikacıların değil kendisi gibi güçlü bürokratların olduğuna inanan bir kişiliği[115] vardı. Bu mizc ile Demirel'in, DPT vasıtasıyla kamu kaynaklarını, politkacı inisiyatifiyle özel sektörün yatırım alanlarını genişletmek amacıyla kullanarak ulaşmak istediği "*büyük ve kalkınmış Türkiye*" hayalinin çeliştiğini belirtmek lazım (Kansu, 2004: 170-173). Dolayısıyla Demirel ve Aytür arasındaki bu kan uyuşmazlığı Demirel'i, Aytür'ün sözleşme süresinin dolacağı 28 Şubat 1966 tarihini beklemeye itti.[116]

---

[114] DPT'nin ilk uzman yardımcılarından Yalçın Küçük'ün anılarında Aytür ve eşinin bu karakterini anlamak için şu alıntı önemlidir: *"Planlama'da müsteşar Memduh Aytür beni çok kullandı ve çok çalıştırdı, bunu söylemek istiyorum. Bir de eşi hanımefendi de saraylıydı, bakanlara ve hükümete üstten bakardı. 'Kim bunlar?' diyen bir hali vardı."* Küçük'ün düşüncelerinin tamamı için Sol Gazetesi'nin internet portalındaki şu adresden erişilebilir: https://haber.sol.org.tr/toplum/yalcin-kucuk-devlet-cahillerin-ve-seriatcilarin-eline-gecti-tayyip-erdogan-bu-tayinlerden

[115] İlk Plancılardan Günal Kansu'nun anıları da Yalçın Küçük'ün, Aytür'ün karakterine dair, tepeden bakan ve özgüveni yüksek tasviriyle teyit eder mahiyettedir. Öyle ki bu kişilik hasletinden aldığı güçle Aytür'ün DPT müsteşarlığı esnasında bir "Yüksek Planlama Kurulu Toplantısı (YPK)" esnasında o sıralarda gündemde olan kamu personeli reform çalışmaları dolayısıyla, Başbakan Demirel'e, parlamenter rejime dayalı Türk idari sisteminde, başbakanın görevinin sadece bakanlar arasında koordinasyon sağlamak olduğunu, bakanların yerine geçerek, icra ile ilgili karar alma yetkisi olmadığını uzun uzadıya anlatacak kadar başbakanı karşısına alabilmiştir (Kansu, 2004: 175). Bu anıyla ilgili olarak cevap hakkı, Erhan Bener'in kaleme aldığı "*Bir Büyük Bürokratın Romanı Memduh Aytür*" eserinin 182. Sayfasında Bener'in aktardığı bir anektod ile Aytür'e verilmelidir. *"Evet, Aytür Demirel'e Türkiye'de Başbakan'ın asli görevinin Bakanlar arasında koordinasyonu sağlamakla sınırlı bir çerçevede olduğunu belirtmiştir; ancak DPT Müsteşarının Başbakan Demirel'i bu karşısına alışının kişiselleştirilmiş bir sorundan ziyade Bener, hobiyi aşan bir derecede Aytür'ün idare hukukuna meraklı olmasına bağlar.*" Türkiye'de Bakanlar Kurulu ve Başbakan ilişkisindeki bu orijinal yorumları da bu merakın sonucudur. Bener'e göre Aytür, mevcut yasaları kendine göre yorumlamaktan çok hoşlanır, bu konular üzerine derinlemesine düşünür ve yazardı (Bener, 1991, 182).

[116] DPT Müsteşarlarının sözleşme usulüyle çalıştığı yine Küçük'ün ilgili açıklamalarından izlenebilir: *"Memduh Bey de devlet memuruydu. Ancak bir imkan sağlamışlardı, yüksek devlet memurları, memur*

Demirel aslında, 27 Mayıs sonrasında askerlik tecilini kaldırması hususunda yardımını rica ettiği ve 27 Mayıs yönetiminin bakanı olan yakın dostu Daniş Koper'e dediği gibi "*her devir kendi adamıyla çalışmalıdır*" düsturunu bu kez kendisi ve kuracağı ekibi için işletecekti. Nitekim Aytür'den sonra DPT Müsteşarlığı görevine vekaleten atanan Orhan Çapçı Demirel'in DPT'nin "Koordinasyon Dairesi"ne kurum dışından atadığı biriydi ve kurumun daha önceki güçlü müsteşarlarına kıyasla '*düşük profilli*' bir portre çizmekteydi. Demirel'in Demokrat Parti bürokratı olduğu yıllardan tanıdığı ve 1950'lerde Vakıflar Genel Müdürlüğü görevinde bulunan Çapçı'nın planlama ile ilgili bir formasyonu olmadığı gibi işin aslına bakıldığında Çapçı da DPT Müsteşarlığı görevinden hoşnut değildi. Çünkü makamın ağır sorumlulukları vardı ve ayrıca müsteşarlığın politik bakımdan duyarlı bir konumda olması gibi sebeplerden ötürü bu görevi pek istemeyerek yürütmekteydi. Çapçı Başbakan Demirel'e sağlık sorunlarını gerekçe göstererek müsteşarlıktan çekilme konusunda, kendisini ikna etmeyi 1967 yılının başında başarmıştır. Orhan Çapçı 21 Nisan 1973'te hayatını kaybetmiştir (Kansu, 2004: 176-185).

Demirel başbakanlığında, DPT'ye müsteşarlık makamı üzerinden hakim olmakla birlikte, İktisadi Planlama Dairesi (İPD) , Strateji Planlama Dairesi (SPD) ve Koordinasyon Dairesi (KD) daire başkanlıklarına gereklilik olmadıkça müdahale etmeyen dengeli bir strateji izlemiştir. DPT'ye Turgut Özal'ın müsteşarlığı ile alınan Hasan Celal Güzel de Demirel'in bu stratejisini şöyle tarif etmiştir:

"*Ekonomi'nin bütün faaliyetlerini planla yapmayı düşünen gruba karşı, Sayın Demirel'in başını çektiği ve Sayın Özal'ın yardım ettiği diğer bir grup, o zamanki Adalet Partisi'nin 'Plan değil pilav'*[117] *sloganının da içinde kalmayarak; ancak diğer yandan da planın merkezi uygulamasına da çok sempatik bakmayan bir planlama*

*şartlarından ayrılabiliyor ve "sözleşme" imzalıyorlardı. Memur değil, sözleşmeli çalışan oluyorlardı."*Ayrıntılı bilgi için bknz: https://haber.sol.org.tr/toplum/yalcin-kucuk-devlet-cahillerin-ve-seriatcilarin-eline-gecti-tayyip-erdogan-bu-tayinlerden

[117] "*Plan değil Pilav*" kavramsallaştırması Adalet Partisi'nin 12. Dönem Şanlıurfa Milletvekili Kadri Erdoğan'a aittir. Adalet Partisi'nin 10 Mart 1963'te gerçekleşen Diyarbakır Mitinginde kürsüye çıkanlardan biri olan Erdoğan, "*İsmet Paşa, plansız programsız diye bir iktidarın başını yedi. (Demokrat Parti'yi kast ederek) Şimdi de plan program diye CHP'nin başını yiyecektir. Millet plan değil pilav istiyor* (Milliyet Gazetesi 11 Mart 1963: 7)." Erdoğan'ın popülist ve geçim derdini öne çıkararak planlama olgusunu önemsemeyen kavramsallaştırması uzun süre tedavülde kalmış, Demirel'in başbakanlık, Özal'ın müsteşarlık görevine geldiği zamanlara kadar kamuoyunda ve DPT koridorlarında yankılanmıştır. Hatta bu sebeple ilk plancılar, Başbakan Demirel'i YPK toplantılarında planlamaya inanan bir tutumda olduğunu görene kadar kendisinin de "*plan değil pilav*" çizgisinde olduğunu düşünmüşlerdir.

anlayışı içine girdiler. Tabii önemli bir devlet adamı olarak İsmet İnönü'den sonra birden bire planlamanın yüzünü değiştiremezlerdi. Onun için bunu tedricen yapmayı planladılar. DPT Müsteşarlığına Turgut Bey'in getirilişi böyle olmuştur (Birand, Yalçın 2001: 34)."

Güzel'in anlatısında bütün ekonomi faaliyetlerini planla yapmak isteyen merkezi grup olarak DPT'nin kurucusu ilk plancılar kast edilirken diğer grup olarak AP'nin plan ve plancılık karşıtı popülist kanadına işaret edilmektedir. Güzel'in ifadelerinde Demirel ve Özal çizgisi ise bu iki grubun dışında DPT ve planlamayı önemseyen[118] ancak onun devletçi çizgide değil, daha fazla sermaye çizgisine yakın olmasını düşünen fraksiyondur. Artık sahne, Çapçı'nın on ay süren vekaleten müsteşarlık görevinden sonra Turgut Özal'ındır. 2 Şubat 1967'de Süleyman Demirel tarafından DPT Müsteşarı olarak atanmıştır. Atamayı Milliyet Gazetesi şöyle aktarmıştır: "*Planlama Teşkilatı Müteşarlığı'na Başbakanlık Müşavirlerinden Elektrik Yüksek Mühendisi Turgut Özal getirilmiştir. Yeni Müsteşarın Başbakan Demirel'in yakın arkadaşı olduğu, Demirel ile Devlet Su İşlerinde[119] ve Elektrik Etüd İdaresinde birlikte çalıştıkları öğrenilmiştir* (Milliyet Gazetesi, 3 Şubat1967: 1)."

Turgut Özal 2 Şubat 1967'de sadece DPT Müsteşarlığı makamına gelmekle kalmıyordu, DPT Müsteşarlık makamının uhdesinde toplanan ve faaliyetlerini müsteşar veya müsteşarın atadığı bir temsilci vasıtasıyla yürüten, "Para ve Kredi Kurulu Başkanlığı", "Ekonomi Koordinasyon Kurulu Başkanlığı" ve "AET" ile "RCD Kurul Başkanlığı" vasıflarını da kazanmıştır. Ayrıca, Elektrik İşleri Etüd İdaresi yıllarından itibaren ilgilendiği, Başbakanlık müşaviriyken atandığı Ereğli-Demir Çelik Fabrikaları Yönetim Kurulu Üyeliği de devam etmekteydi (Doğan, 1994: 29).

---

[118] Süleyman Demirel'in Ergun Türkcan ile 2000'lerin başında gerçekleştirdiği bir mülakatta plan ve plancılığa verdiği önem ve özellikle AP'nin, DPT'ye mesafeli yaklaşan kanadında olmadığını dile getirdiği şu ifadeleri önemlidir: "*Birinci Plan'ın yapılmasında biraz gayretimiz oldu. Ama Birinci Plan'ı ben uyguladım, onu savunan benim. Çünkü, 1965 senesi Şubat'ından beri kürsüdeyim.* (Demirel, 1965 Ekim'inde tek başına iktidara gelmeden evvel AP'nin Hayri Ürgüplü kabinesinde başbakan yardımcılığı görevinde bulunmuştur.) *Plan'ı ben uyguladım, ben savundum. 'Plan değil, pilav lazım' diyenlere karşı, 'Plan'ın niçin lazım olduğunu' da ben anlattım* (Demirel, 2010: 107). "

[119] Milliyet Gazetesinin 3 Şubat 1967 tarihli haberinde Turgut Özal'ın daha önce Devlet Su İşleri'nde Demirel ile birlikte çalıştığı bilgisi yanlıştır. Turgut Özal DSİ'nin hiçbir zaman kadrolu memuru olmamıştır. Ancak Milliyet Gazetesi büyük ihtimalle, EİEİ'nin Proje dairesinde EİEİ ve DSİ ortaklığında yürütülen bazı çalışmalardan veya Keban gibi DSİ'nin de paydaşı olduğu büyük ölçekli yatırımlardan ötürü Keban'ın baş sorumlusu gibi çalışan Özal'ın DSİ ile iltisaklı olduğunu düşüncesine kapılmış olabilir.

3.6.1. Devlet Planlama Teşkilatı'nın Simgesel Sermayesi Yeni Müsteşara Karşı

"Bir 'sınıf' olmasak da bir 'kast' havamız vardı. Fransa'da hâlâ 'enark' sözü var, 'oligark' veya 'patriark' benzeridir, 'Ecole Nationale d'Administration', buradan mezun olanlar hâlâ Fransa'yı yönetirler; Fransa'da genel müdürler ve başbakanlar hâlâ önce enark'tırlar. Bizim de öyle bir halimiz vardı; bir Devrim'den, 27 Mayıs'dan hemen sonra kurulmuştuk. Müsteşarımız, Ankara Komutanlğı'nın Kurmay Başkanı Albay Şinasi Orel idi. Bir kısmımız, ben dahil, yaş olarak pek çocuktuk ama muhataplarımız büyüktü ve biz de büyümüş oluyorduk. Büyük büyük konuşuyorduk, çok azdık, bu nedenle yedek subaylarla takviye oluyorduk: Süleyman Demirel ve her daim arkasında Turgut Özal, bunlardandır, küçümsüyorduk; ne de olsa onlar yedek biz asildik ve hiç kimseyi istemiyorduk; sanki bir kasttık… (Küçük, 2010: 83)."

Epigraf, Devlet Planlama Teşkilatı'na 1960 yılının sonlarında dahil olan, kurumun ilk uzman yardımcılarından Yalçın Küçük'e aittir. Küçük'ün DPT ve kendilerinin DPT'deki konumlarına dair düşünceleri, teşkilatın 1960'lardaki, Bourdieu'nun tabiriyle taşıdığı "*simgesel sermayesi*"nin gücünü göstermesi bakımından anlamlıdır. Bourdieu en basit ve yalın tanımıyla simgesel sermayeyi prestij ve tanınma kavramlarıyla (Wacquant, 2014: 447) birlikte düşünür. Bourdieu'ya göre meşru olarak kabul edilen ve tanınan her farklılık, bir ayrışma faydası sağlayan, prestij getiren simgesel bir sermaye işlevine sahiptir. Dolayısıyla simgesel sermaye, sağladığı fayda ve iktidar biçimleriyle kurumlarda var olabileceği gibi; ayrıca beden, dil, tutum, davranış, giysi, yaşam tarzı gibi araçları güç ilişkileri içinde konumlandırılarak algı ve beğeni şemalarıyla donanmış hale gelen bireyler ya da gruplar arasındaki ilişkilerde de var olur (Bourdieu, 2014: 198-199). Bourdieu ayrıca devleti, farklılık ve ayrışma kaynağı bakımından "*simgesel sermayenin merkez bankası*" (Wacquant, 2014: 449) olarak tarif eder.

Bourdieu'nün sunduğu bu kavramsal bağlamı akılda tutarak, 27 Mayıs'ın yeniden ve militarist anlamda güçlü seviyede yarattığı devlet aygıtının hem meşruiyet zeminini, hem de darbenin var ettiği Devlet Planlama Teşkilatı, Anayasa Mahkemesi, Cumhuriyet Senatosu gibi anayasal kurumların dayanağının, seçkinci bir anlayış tarafından oluşturulduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla genç DPT uzmanı Küçük'ün cümlelerinde ayrı bir kast olduklarına dair seçkinci damar, öncelikle 1960'ların

başındaki Devlet Planlama Teşkilatı ve onun ilk plancılarına bizzat ikinci cumhuriyet tarafından bürokratik alan içinde tanınan ayrıcalıklı konumla ilgilidir.[120] Diğer bir ifadeyle Yalçın Küçük, Bourdieu'nun simgesel sermayenin merkez bankası olarak gördüğü devletin muktedir, vakur ve kudretli yansımalarının Türkiye'de 1960'ların başında Devlet Planlama Teşkilatı'nda olduğunu hissettirir. Küçük, bu DPT tasvirinde, kurumun sahip olduğu devlet kaynaklı simgesel sermayenin mütemmim cüzünün, kendisi de dahil, ilk plancılar olduğunu işaret eder. Küçük'ün bu yaklaşımında ayrıca, kurumun ona göre "simgesel kudreti"nden ilk plancılara güç devşirme çabası aşikârdır.

Yalçın Küçük'ün DPT tahayyülündeki seçkinciliğin sırtını sadece 27 Mayıs'ın 'kudretli devleti'nin simgesel sermayesine yaslamadığını da belirtmek gerekir. Küçük'ün satırlarında geçen seçkincilik, simgesel sermaye yukarıda tanımının yapıldığı üzere sadece devletle ilgili değildir. Aynı zamanda kendi sınıf ve yaşam tarzlarının üstünlüğüne olan bir inançtan beslenir. Bu bağlamda Yalçın Küçük'ün DPT tasvirinde, 1960 ve 1961'de DPT'de askerliklerini yapmakta olan Özal ve Demirel'e dair *"ne de olsa onlar yedek biz asildik"* göndermeleri, basit bir yedek veya asil personel rejimini aşan bir ayrışmaya gönderme yapar. Bu ayrışmanın boyutlarını, ilerleyen sayfalarda Özal'ın 1967-1971 yılları arasındaki DPT müsteşarlığı görevi bizzat gösterecektir.

Bu bağlamda, Yalçın Küçük'ün ifadeleri, Bourdieu'nün ifade ettiği üzere simgesel sermayenin, ayrıştırıcı yönünü öne çıkartan ve belli bir yaşam tarzı ve duruşu, kendi yaşam tarzı ve bağlı bulunduğu kurumun duruşuna kıyasla '*aşağı gören*' bir seçkinciliğe dayanır. Daha yalın bir ifadeyle DPT'nin ve ilk plancıların kurumsal habitusu ile 1965 sonunda Başbakan olan Demirel ve onun 1967'de DPT'ye müsteşar olarak atadığı Turgut Özal'ın habitusu arasında derin bir farklılık vardır. Zira DPT'nin kuruluş vizyonu ve ilk plancılar 27 Mayıs'ın ruhuyla uygun düşecek biçimde Sol Kemalist ve devletçi ekonomik bir habitusa sahipken; 1967'de Özal ile birlikte Sağ Muhafazakâr, dindar ve özel sektörcü bir habitus ve onun kadroları DPT'ye egemen olmaya başlamıştır. Dolayısıyla Özal'ın 4 yıllık ilk DPT Müsteşarlığı dönemi, aslında bu iki farklı habitusun, iki farklı mücadele alanın hikâyesidir: Dindarlığın sekülerlikle, devletçiliğin özel sektörcülükle mücadelesi…

[120] DPT'nin kuruluşundaki ayrıcalıklı ve güçlü yapıyı anımsamak üzere bu bölümün başında yer alan "*Devlet Planlama Teşkilatı'nın Kuruluşu"* başlığına bir kez daha dikkat çekmek gerekir.

3.6.2. "Özal'ın Planlaması"nın Sosyopolitik Kimliği: Dindar Müsteşar ve Yeni Kadroları

Devlet Planlama Teşkilatı'nın yeni müsteşarı Özal'ın göreve başlamasının ardından onun dindar habitusunun, kurumun yerleşik ve sol seküler habitusuyla mücadele sürecinin temel olarak üç alanda gerçekleştiğinin altı çizilmelidir: Özal'ın kurum içinde sergilediği bizzat kişisel dindarlığı ve buna duyulan tepki, ikinci olarak yeni müsteşar tarafından DPT'nin personel rejim sisteminin esnetilerek, milliyetçi ve muhafazakâr kesimlerin istihdamıyla kurumun hacimli ve kontrolsüz bir büyüme sürecine sokulması ve bazı kurumsal değişikliklerle ilk plancıların DPT'nin '*kurumsal fabrika ayarları*' ile oynandığı fikrine kapılmaları, üçüncü ve son olarak ise Özal'ın dindar habitusunun DPT'nin varlık sebebi olarak nitelendirilebilecek kalkınma planlarına dahil edilme çabası ve buna karşı koyma mücadeleleri, bu üç temel mücadele alanını betimler. Ayrıca 1960'ların DPT'sine devlet ve kamuoyu nazarında verilen önemden ötürü bu mücadele alanlarındaki gelişmeler basında, bürokraside ve bizzat DPT içinde yakından takip edilmiş, gazete manşetlerine taşınmış, hatta meclis genel kurulundaki tartışmalara bile konu olmuştur.

Özal'ın kurum içindeki dindarlığına duyulan tepkiden başlayacak olursak, müsteşarlığa gelir gelmez makamına bir seccade getirmesi, günün belirli saatlerinde makamının herkese kapanması, DPT binasının alt katında bir mescit açtırması, daha sonrasında bıraksa da müsteşarlığının ilk zamanlarında makamının bulunduğu kattaki tuvalette, paçalarını sıvayarak ayakları lavabonun içinde 'abdest' alması plancıları oldukça şaşırtmış ve bu davranışları sebebiyle Özal ve daha sonrasında oluşmaya başlayan ekibine dair '*Takunyalılar*' lakabının takılmasına neden olmuştur (Özdemir, 2014: 64-66).

'*Takunyalılar*' ifadesi ilk olarak İlhami Soysal'ın Akşam Gazetesi'nde istihbari bir yöntemle haberleştirdiği bir yazıda ortaya atılır. *"DPT'ye takunyalılar takımı hakim olmuştur."* Kurumun koridorlarında namaza duranlar ve mescitte toplu namazlar başlamıştır. Özal'ın DPT'yi "*irtica karagâhı*"na çevirdiği yönündeki suçlamalar, basında ve kamuoyunda adeta kızılca kıyametin kopmasıyla sonuçlanır. Ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü'nün, Meclis'te *"İrtica iktidardan cesaret*

alıyor. Tehlikeyi yakın görüyorum ve vatandaşı uyarıyorum" şeklinde konuşacak kadar konu büyür (Doğan, 1994: 29).

Kutlay Doğan'ın *"Turgut Özal Belgeseli"* adlı eserinde İlhami Soysal'a dayandırdığı bu süreç doğru olmakla beraber eksiktir. Zira Doğan'ın alıntısında "*Takunyalılar*" ifadesini kimin dolaşıma soktuğuna dair bir veri yoktur. Bu eksikliği ise Yavuz Donat, Sabah Gazetesi'ndeki 6 Şubat 2005 tarihli köşe yazısında kaleme aldığı anısında giderir:

"*Seneler önceydi, biz Akşam Gazetesindeydik. Ankara Temsilcimiz rahmetli İlhami Soysal'dı. Bir gün Devlet Planlama Teşkilatı'ndan bir uzman ziyaretimize geldi. Gelen Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürü: Prof. Dr. Ümran Emin Çölaşan'ın oğluydu. '-Ben Emin Çölaşan. Bizim kurumu "Takunyalılar" doldurdu. DPT'de Yolsuzluklar oluyor.' Gazete'nin ikinci sayfasında okurların yazılarına yer veriliyordu. Çölaşan da 'DPT'de Olanlar'ı oraya yazmak istiyordu. '-Yaz, getir.' Dedik. Çayımızı içti ve gitti. Bir süre sonra Çölaşan iki ayrı yazıyla geldi. '-İki günlük yazı yazdım, DPT'de olup bitenleri anlattım.' dedi. DPT Müsteşarı Turgut Özal'dı. İlk yazı Emin Çölaşan imzasıyla yayımlandı. Yayımlandığı gün öğle saatlerinde Emin Çölaşan gazeteye geldi. '-İkinci yazı yayımlanmasın.', '-Neden?', '-DPT'de ortalık karıştı. Daire Başkanımız Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş beni çağırdı. -Böyle yazı mazı istemiyorum, yazmayacaksınız. Dedi. İkinci yazı da yayımlanırsa beni DPT'den atacaklar.' Çölaşan'a '-Çok geç, yayınlanacak dedik.' '-Bari imzamı çıkarın.' Dedi. Ertesi gün ikinci yazının imza yerinde şunlar yazılıydı: 'Bu yazının yazarı büyük bir baskı altında olduğu için imzasını gizli tutuyoruz.', Ancak, ikinci yazının da Çölaşan'a ait olduğu açıktı. DPT'de ortalık iyice karıştı ve Çölaşan'ı DPT'den attılar."*[121]

Bu ifadenin dolaşıma girmesi ve ardından gelişen süreçte diğer aktörlerin anılarına yer vermek için, Özal'ın yakın çalışma arkadaşı, Emin Çölaşan'ın amiri ve onu işten çıkaran yönetici olarak dönemin Sosyal Politikalar Dairesi (SPD) Başkanı Nevzat Yalçıntaş'ın bu sürece dair düşünceleri önem taşır. Yalçıntaş 2012 yılında kendisinin kaleme aldığı *"Hatıralar: Türkiye'yi Yükselten Yıllar"* isimli hatıratında Çölaşan'ın kurumdan çıkarılmasının gerekçelerinin farklı olaylara dayandığını belirtir: Yalçıntaş biri zımni diğeri açık olmak üzere Çölaşan'a iki hususta kabahatlerinden dolayı yüklenir. Zımnen yakındığı konular, kuruma ait bazı bilgilerin kimi gazetelerde

[121] Yavuz Donat, Sabah Gazetesi, 25 Şubat 2005, "Emin Çölaşan… Erman Toroğlu…" Yazının tamamı için bknz. https://www.sabah.com.tr/yazarlar/donat/2005/02/06/emin_colasan_erman_toroglu

ve dergilerde çıkmasıdır ki bu konu Donat'ın köşe yazısıyla paraleldir. Buna ek olarak DPT'nin, Boğaziçi Köprüsü'nün güzergahı gibi gizli kalması gereken, kalmazsa spekülatörlerin o güzergahtaki arsaları alıp, devlete daha yüksek bir fiyatla satarak rant elde edebileceği gibi bilgileri sızdırmasıyla ilgilidir. Yalçıntaş bu bilgilerin DPT dışına sızdığından hayıflanmakta ve Çölaşan'ı, bu konularda adını anmadan sorumlu olduğunu ima etmektedir. Çölaşan'ın "kabahati"ni açık olarak vurguladığı olay ise Çölaşan'ın da aralarında bulunduğu bir ekibin Fırat vadisine bir araştırma yapmak için bölgeye gönderilmelerinin ardından yazılan ortak raporda Çölaşan'ın sorumlu olduğu bölümleri yazmamasıyla ilgilidir. Bu durum, Çölaşan'ın iş akdi feshine sebep olmuştur. Yalçıntaş tüm bu olayları kısaca şöyle özetler: "*Son verme gerekçesi tamamen işin tabiatına müteallik konulardan dolayıdır; kesinlikle ideolojik değildir.* (Yalçıntaş, 2012: 364-365)."

Kamuoyunda "*Takunyalılar*" kavramlaştırmasının ardından "*Takunyalı Kardeşler*" söyleminin de 1960'lararın sonunda dolaşıma girdiğine şahit olunur. Bu söylemin yükselişinde, Turgut Özal'dan daha dindar olan kardeşi Korkut Özal'ın ağabeyi gibi bürokraside üst bir konuma gelmesi etkili olmuştur. DPT Müsteşarı Özal'ın 3 Şubat 1967'deki atamasından dört ay sonra, kardeşi Korkut Özal 3 Haziran 1967'de Başbakan Süleyman Demirel tarafından Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğü'ne atanmıştır (Milliyet, 1967: 1). Turgut Özal'ın "*Takunyalılar*" ve "*Takunyalı Kardeşler*" ifadelerine karşı 25 Eylül 1967'de Milliyet Gazetesine yansıyan ifadeleri dikkat çekicidir:

"Böyle iddialar olur, Planlamaya bir zamanlar 'solcu' dendi. Bazı arkadaşlara 'Sarı Plancı' dendi. Şimdi de 'gerici' deniyor. Abdest alıp namaz kılmak neden gericilik olsun? Ben namazımı kılarım. 1927 doğumluyum. Babam memur, Annem öğretmendir. Eski harfleri dahi bilmem. Öğrenmek isterdim ama bunu öğrenecek zemin ve zaman olmadı. Planlamada herkes işini bırakıp abdest alıp, namaz mı kılıyor? Herkes kendi görüşünde serbest değil midir? Türkiye'de mefhumlar karıştırılıyor. Böyle ithamları önemsemiyoruz. Biz teknik vazife yapıyoruz. Muhtelif ithamları politik buluyoruz. Takdir-i İlahi diyip geçiyoruz. (Milliyet, 1967: 1-7)."

Özal'ın açıklamalarında birkaç noktanın oldukça ilgi çekici olduğu ifade edilmelidir. Başvurduğu kimlik stratejisinde cumhuriyet sonrası doğum tarihine, ailesinin meslek grubuna, Erken Cumhuriyetin belki de en önemli devrimi olan harf

devrimine yönelik referanslarda bulunması, -Süleyman Demirel'in de pek çok defa dile getirdiği gibi kendisini cumhuriyet üzerinden tariflediği "*Cumhuriyet Çocuğu*" portresine[122] oturtmak istemesi olarak okunabilir. Diğer yandan Özal'ın açıklamasında belki de Elektrik İşleri Etüd İdaresi yılları dahil olmak üzere 17 yıllık görece başarılı bir teknokrat/bürokrat geçmişine atıfta bulunur: "*Biz teknik vazife yapıyoruz. Muhtelif ithamları politik buluyoruz.*" Bu ifadesinde siyasi mücadele alanını Başbakan Demirel'e bırakan; ancak diğer yandan DPT'nin kendinden önceki 7 yıllık siyaset üstü sembolik sermayesini ise kendine yansıtarak eleştirileri "teknisyenlik" vasfı ile boşa çıkarma çabasındaki bir bürokratı görmek mümkündür.

Turgut Özal'ın müsteşarlığa geldiği 1967 yılında, ilk plancıların endişelerini diri tutacak dini cemaat ve topluluklarla bağlantıları mevcuttu. Başka bir deyişle üniversite yıllarında kurduğu dini ağları hâlâ aktifti. Bu çalışmada yer alan, Özal'ın İTÜ'de geçirdiği üniversite yıllarında İstanbul Fatih'te, İskenderpaşa Camii eşrafından Mehmet Zait Kotku ile kurduğu ilişkiler anımsanacaktır. Özal'ın müsteşarlık yıllarında da bu ilişkilerin artarak devam ettiğini, hatta bazı Cuma Namazları için bizzat İskenderpaşa'da bulunmak için Ankara'dan İstanbul'a gittiğini, Ayhan Katırcıkara'nın anılarından izlemek mümkündür. Katırcıkara, üniversite okuduğu 1967'de, Fatih'teki İskenderpaşa Camii'ne Mehmet Zahit Kotku'nun elini öpmeye,

---

[122] Sadece Turgut Özal değil, Süleyman Demirel ve bu kuşaktaki mühendis politikacıların kendini "*cumhuriyetin bir ürünü*" olarak sunmaları, "*cumhuriyetin nimetleri*" sayesinde kariyerist bir politikacı olarak yükseldiklerini sık sık dile getirmeleri dikkat çeker. Süleyman Demirel'in öldüğü gün Fikret Bila'nın Milliyet gazetesindeki köşesinde yazdığı şu satırlar Özal ve Demirel kuşağı mühendis politikacıların, cumhuriyete sadık ve kendilerine yöneltilen eleştirilerde yine kendilerini cumhuriyetle meşrulaştırmaları hususunda güzide bir örnektir: "*Süleyman Demirel'in, Atatürk, cumhuriyet ve demokrasi sevgisini doğduğu köy olan Isparta'nın İslamköyü'nde kendi ağzından dinlemiştim. Baba evini bize gezdirirken, başımızı eğerek girdiğimiz kerpiç odaya bir göz gezdirdikten sonra şöyle demişti:"İşte ben bu odada kardeşlerimle yaşadım. Elektrik yoktu. Gaz lambasıyla okur-yazardık. Köy okulunu bitirdim. Ortaokul yoktu. Ortaokula gitmek için her sabah kilometrelerce yürür, kasabaya giderdik. Sonra Afyon Lisesi. Eğer bana Cumhuriyet nedir, diye sorarsınız. Size cevabım şudur: Cumhuriyet benim işte! İslamköy'den çıkmış bir köylü çocuğunu cumhurbaşkanı yapan, Cumhuriyet'tir. Cumhuriyet budur. Bunu Büyük Atatürk'e borçluyuz."*Benzeri bir tarifi bir uçak seyahatinde başka türlü de yapmıştı: Uçağın penceresinden Anadolu'ya bakarken şöyle demişti :"*Bak şu kiremitleri görüyor musun? Cumhuriyet bu kiremittir. Şu göleti görüyor musunuz? Cumhuriyet işte budur. Bakın şu baraja Keban'dır, biz yaptık. Bu Cumhuriyet'tir. Şu fabrikaya bakarsınız, orada Cumhuriyet'i görürsünüz. Cumhuriyet, çimentodur, kiremittir, fabrikadır, yoldur, barajdır, kalkınmadır, refahtır.*" Köşe yazısının tamamı için bknz. http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/cumhuriyet-benim-iste-2075104 Demirel, Bila'nın kendisinden alıntıladığı düşüncelerin aynısını, hemen hemen aynı kalıpta, 2005 yılında Başkent Üniversitesinde katıldığı ve bu çalışmanın yazarının da anılan üniversitede lisans öğrencisi olarak bulunduğu bir söyleşide de sık sık dile getirmiştir. Demirel anılan söyleşide Türkiye'de üniversitelerin bu kalkınma sürecinin hem sonucu olduğunu hem de bundan sonraki kalkınma ve refah süreçlerinin lokomotifi olmak zorunda olduğunu ifade ederek kalkınmayı mitleştiren ve eğitimle arasındaki bağı vurgulayan bir konuşma yapmıştır.

duasını almaya, vaazını dinlemeye sık sık gittiklerini, öğrenciler kadar bürokrat ve iş adamlarının da camii de hazır bulunduğunu dile getirmiştir. 1967'nin bir cuma günü diş hekimliği fakültesi öğrencisi olan yakın arkadaşı Erman Tuncer'in vesilesiyle DPT Müsteşarı Turgut Özal ile tanıştırılmak üzere İskenderpaşa'ya gittiğini belirtmiştir. Katırcıkara'nın anlatımında herkesin Özal'ın çevresinde bir halka oluşturduğu, Özal'ın avluda tüm öğrencilere tek tek memleketlerini, nerede okuduklarını, burslu olup olmadıklarını, neler yaptıklarını, sorduğunu aktarmıştır (Özsoy, 1994: 179-180).

Turgut Özal'ın müsteşarlığı sürecinde 'dini vecibeleri'nden biri olarak Cuma namazlarına atfettiği önemi sadece Katırcıkara'nın anılarından değil 12 Ocak 1968'de toplanan 4. Sanayi Kongresi'nden de takip etmek mümkündür. Kongrede, Odalar Birliği Genel Sekreteri Necmettin Erbakan'ın sunuşunu yaptığı esnada, kongre başkanı Özal, Cuma namazına 15 dakika kala divandaki yerinden ayrılmış, yerine hemen Hazine Genel Sekreteri Kemal Cantürk gelerek oylama yapmış ve toplantıya Özal'ın gidişinden sonra ara verilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ocak 1968: 1).

Özal'ın içinde olduğu bu dindarlık tartışmalarına dönemin siyasi iktidarını temsilen Başbakan Demirel'in tutumu ise koruyucu ve kollayıcı yönde olmuştur. 17 Haziran 1968 tarihli Milliyet gazetesinin manşetten yer verdiği "*Demirel, Aşırı Sağ Grubu Savundu"* başlıklı ve Orhan Tokatlı imzalı haber, gerçekten dönemin siyasi ruhunu, Adalet Partisi içindeki güç mücadelesini ve Özal kardeşlerin dindarlıklarının parti içinde nasıl sorun haline gelmeye başladığını ve bu sorunun Adalet Partisi içinde güç mücadelesinde nasıl bir gündem konusu olarak yer aldığını açıklar mahiyettedir.

Bu habere geçmeden önce Adalet Partisi içindeki güç mücadelesindeki kutupları tanımlamak için babası Demokrat Parti milletvekili, dayısı Adalet Partisi milletvekili ve bakanı olan Nazlı Ilıcak'ın Sabah Gazetesi'ndeki 29 Mayıs 2010 tarihli köşe yazısına göz atmak gerekir. Ilıcak, 1960'ların sonuna doğru Adalet Partisi içinde "*Yeminliler*" adlı bir grubun ortaya çıktığını, bu grubun adını, Demirel'e bağlılık yemini ederek ona biat edenlerden aldığını dile getirmiştir. Diğer yanda ise Adalet Partisi'nin emektarları sayılabilecek, Demirel ile ortak ve uzun bir geçmişe sahip olmalarına rağmen ilişkileri biat kültürüne dayanmayan, belli özgül ağırlıklara sahip

olan Saadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Mehmet Turgut ve onlarla birlikte hareket eden, Talat Asal, Cihat Bilgehan, Yüksel Menderes'ten oluşan bir grup vardır.[123]

17 Haziran 1968 tarihli Orhan Tokatlı'nın haberinde "yeminliler" grubu "aşırı sağ grup" olarak adlandırdıkları diğer grubu 2 Haziran 1968'de gerçekleşen yerel seçimlerde bağımsız belediye başkanlarının kazanması pahasına Adalet Partisi adaylarını sabote ettiklerini, bu gruptan Mehmet Turgut'un Adalet Partisi merkez karar organlarının tüm ikazlarına rağmen Erbakan'ı Odalar Birliği Seçimleri'nde destekleyerek yönetim kuruluna soktuğu yönünde eleştirilerde bulunmuşlardır. Yeminlilerin en büyük eleştirisi ise DPT Müsteşarı Turgut Özal ve Türkiye Petrolleri Genel Müdürü Kokut Özal'ın ısrarla makamlarında tutulmalarıdır. Yeminliler grubunun öne çıkan isimlerinden biri olarak Aydın Yalçın'ın Demirel'e "Özallar için '*Takunyalı Kardeşler*' dendiğini, '*Bütün aydınların planlama ile ilgilerini kestiklerini, planlamaya güvenmediklerini*' hükümetin bu konularda sessiz kalmaması gerektiğini" dile getirmiştir. Yeminliler, sadece Özallar ile ilgili değil aşırı sağda Adalet Partisi'nin gençlik kollarının da '*Türkeşçiler*' tarafından 'ele geçirildiğini' bazı bakanların da bunu desteklerini ileri sürmüşlerdir (Milliyet Gazetesi, 17 Haziran 1968: 1-7)."

Hem Adalet Partisi içi hem de dışından gelmeye başlayan bu iddialar üzerine Saadettin Bilgiç 'Türkeşçiler' için; Demirel ise 'Özallar' ile ilgili savunmalarını dönemin sol karşıtı atmosferi üzerinden yapmayı tercih etmişlerdir. Bilgiç'e göre "*Komünizme karşı mücadele ancak mukaddesatçı ve milliyetçi gençlerle yapılabilirdi."* Demirel'e göre ise "*Turgut Özal bir dahidir. Planlama içindeki komünistleri kendisi temizlemiştir. Çalışkan ve dürüst bir başkandır ve kendisini sonuna kadar savunacağım."* demiştir (Milliyet Gazetesi, 17 Haziran 1968: 1-7).

Demirel ve Bilgiç'in sözlerinin 1968'de anti-komünizme yaslanması elbette tesadüfi değildi. Zira 1963'te yeniden kurulan "*Komünizmle Mücadele Derneği"* henüz daha 1965'te ülke çapında 110 şubeye ulaşmıştı, dolayısıyla anti-komünizm sadece kendi başına bir siyasi duruş için bile "meşruiyet halesi" yaratabilecek güçlü bir toplumsal desteğe sahipti. Öte yandan hem anti-komünizmin hararetli üretim mecralarından birisi olması hem de Bilgiç ve Demirel'in savunduğu milliyetçi-

[123] Nazlı Ilıcak, Sabah Gazetesi, 29 Mayıs 2010. Yazının tamamı için bknz. https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ilicak/2010/05/29/apde_ic_dengeler_zor_kurulmustu

muhafazakâr çizginin manevi besin kaynağı "Milli Türk Talebe Birliği" (MTTB) idi. MTTB 1968'de anti-komünizmini olağanüstü keskinleştirdiği "*Şahlanış Mitingi"* adında bir miting gerçekleştirmiştir. Miting bildirisinde *"Türkiye'yi bir Kore, bir Vietnam, bir Küba haline sokmak isteyenlere söz ve hayat hakkı tanınmayacağı"*, ifadeleri yer almıştır. Ayrıca dönemin MTTB Başkanı ve 2015-2018 yılları arasında TBMM Başkanı olan İsmail Kahraman'ın "*İmanlı yumruğumuz, Allahsız komünistlerin beyninde patlayacaktır*" tarzı şiddet söylemleri (Bora, Yanık, 2017: 297) Demirel ve Bilgiç'in anti-komünizm söylemine sarılmalarının altındaki düşünsel iklimi, sarih bir şekilde gözler önüne sermektedir. Adalet Partisi ile 1965'te tek başına iktidar olan Türk Sağı için dönemin makbul siyasi konjonktürünün amentüsü "*anti komünizm*"dir.

Turgut Özal ise DPT'de müsteşar olarak personeline olan yaklaşımını, Demirel'in daha sert mizacına rağmen yıllar sonra ANAP Grup toplantısında şöyle betimlemiştir: *"Planlamayı hatırlıyorum. İlk müsteşar olduğum zaman, Başbakan Demirel bana aynen şöyle bir söz söyledi: Dedi ki, ben Planlamaya gidersem, herkesi temizleyeceğim, tabiri şudur: Elin demir, üzerinde bir eldiven olsun, içi demir olsun, fırsat bulduğun zaman vur. Bu onun karakterini gösteriyor. Hâlbuki biz kimseyi Planlamada görevden atmadık. Açık ifade ederim. Birkaç kişi vardır, biraz fazla aşırıydı, onlar kendiliklerinden ayrıldılar. Yaptığım iş de genellikle, arkadaşları, milliyetçi bildiğim, o sırada kabiliyetli gördüğüm çocukları, büyük çapta Planlamaya aldık, yetiştirdik, yurt dışına gönderdik ve Türkiye'nin önemli kadroları Devlet Planlama Teşkilatı'ndan çıktı. Hatta üç parti de bundan istifade etti. Solda olan vardı. Ortada olan vardı. Sağda olan vardı. Netice itibariyle ahenkli bir çalışma kimseyi de atmadan, incitmeden yapıldı."*[124]

Özal'ın üstteki alıntısında anlattıkları DPT ile ilgili literatür taranarak doğruluk, yanlışlık veya eksiklikleri üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutmak gerekir. Çünkü Özal'ın ifadeleri ikili ilişkilere dayanan bir anıdan ziyade kurum tarihine gönderme yapmaktadır. Bu minvalde DPT'den az da olsa Çölaşan ile birlikte çıkarılanlar olduğu bilgisi kısmen doğrudur. Fakat Özal'ın planlamayı toplumun tüm siyasi çizgilerine açtığı ifadesi ise tartışmalıdır. Nitekim, kendi deyimiyle "*orta veya*

[124] Turgut Özal, "Başbakan Turgut Özal'ın ANAP Grup Toplantısı Konuşması. 11 Eylül 1989.

soldan gelen uzmanlar" vardır kuruma ancak bunlar milliyetçi muhafazakâr çevrelerle nicel yönden kıyaslandığında epey azdır. Diğer yandan Özal'ın değindiği kadar değinmediği gerçeklere de eğilmekte fayda var. Örneğin DPT'ye giriş sisteminin, kendi döneminde liyakat temelli yapısından uzaklaştırılarak subjektif kriterler ve siyasi görüşe dayandırılması gibi. Bu bağlamda Özal'ın dindar habitusunun bireysel davranışları üzerinden kuruma yansıyan etkilerine göz attıktan sonra, yukarıda kendi alıntısından da hareketle, şimdi ikinci olarak Devlet Planlama Teşkilatı'nda Özal döeniminde uygulanan personel rejimi ve kurumun personel çehresinin değişimi incelenmelidir.

Özal'dan önce DPT'nin personel rejim sisteminin nasıl işlediğine göz atıldığında, kurumun ilk plancılarından olan Atilla Sönmez'in anısı 1960 Eylül'ünde kuruma uzman olarak girişin ne denli zor olduğunu gözler önüne serer:

"*Planlamaya müracat ettim, o zaman bayağı ciddi bir sınavdan geçiriyorlardı. Bir kere doktorası olan kimselerin müracaatını kabul ediyorlardı, ikincisi de seminer gibi bir şey tertipleniyordu: Bir akşam bütün Planlama Teşkilatı uzmanları toplanıyor, orada bir, bir buçuk saat sürecek bir sunuş yapılıyordu; sorular cevaplar, sonunda bir karar veriyorlardı. Böyle bir süreçten sonra girdim Planlama Teşkilatı'na uzman olarak* (Sönmez, 2010: 7)." Atilla Sönmez'in anılarındaki bu sınav sistemini Oktay Yenal'ın hatıraları biraz daha netleştirmesi bakımından anlamlıdır: *"DPT'de uygulanan yönteme göre uzman yardımcıları sınav ile uzmanlar ise verecekleri bir kolokyum değerlendirilmesi sonucunda işe alınıyordu. Atilla Sönmez ile işte böyle bir kolokyumda tanıştık.* (Yenal, 2010: 73)."

İlk Plancılardan ve 12 Mart'ın teknokrat ağırlıklı Nihat Erim Hükümeti'nin Başbakan Yardımcılığı görevini yürütmüş Attila Karaosmanoğlu'nun DPT'nin personel rejimindeki liyakat sistemine yaptığı vurgu da dikkat çekicidir. Özellikle bu anlatıda DPT'nin personel rejimi, darbenin komutanı Cemal Gürsel'den gelen nepotizm taleplerine bile kapalıdır:

"*Şinasi Bey (Orel), hiç kimseyi, imtihan edilmeden ve en azından iyi İngilizce bilmeden Devlet Planlama Teşkilatı'na almadı. Şunu da söyleyeyim: Devlet Başkanının alınmasını istediği bir kimseyi dahi almadı; o kadar kesin kuralları vardı kurumun* (Karaosmanoğlu, 2010: 194)."

Turgut Özal, DPT'nin liyakat esaslı, sınavlı personel rejimi ve kurum içi yükselmelerle iç yükselmeye dayalı insan kaynağını, önce daire başkanlıkları seviyesindeki danışman atamalarıyla delmiştir. Çünkü Özal planlamayı, özel sektörü desteklemek için çok güçlü bir potansiyel olduğunun farkındadır. Bu potansiyeli harekete geçirerek, sonuna kadar kullanmak için de kurumun mevcut, devletçi ekonomik perspektifi haiz seküler kadrolayıla hareket edemeyeceğini düşünür. Dolayısıyla ilk iş olarak kendisine bu yolda yardımcı olacak kadroları, sistemi ve yönetsel mekanizmaları yaratmaya ihtiyaç duyar. Ancak bu süreçte Özal, belki de Süleyman Demirel'in iktidara geldikten sonra DPT'nin yönetimi hususunda sergilediği mutedil ve tedrici değişimi ön gören yaklaşımının da etkisiyle, İktisadi Plan Dairesi (İPD) ve Stratejik Plan Dairesi (SPD) başkanlıkları gibi teşkilatın güçlü makamlarında ani değişiklikler yapmamıştır. Bu sebeple, "ideal" takım arkadaşlarını DPT'ye danışman olarak getirmeyi tercih eder. Bu isimler daha sonraki yıllarda Türk siyasi yaşamında ön plana çıkacak olan Nevzat Yalçıntaş, Ekrem Ceyhun ve Yılmaz Ergenekon'dur (Kansu, 2004: 40-41).

Müsteşar Özal, personel rejiminde esas köklü değişimi ise DPT uzmanlığı ve uzman yardımcılığı alanlarında yapmıştır demek çok yanlış olmaz. Seriye Sezen'in "*Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama"* eserindeki istatistiki bilgiler bu argümanı doğrulamaktadır. Demirel ile birlikte başlayan Adalet Partisi'nin tek başına iktidar olduğu 1965 yılı ve Özal'ın müsteşarlığa geldiği 1967 yılındaki artışlar birer sıçrama niteliğindedir. 1964 yılında 119 olan DPT'nin toplam personel sayısı, bir yıl içinde %83 lük bir artışla 1965'te önce 218'e yükselmiştir. Bu büyüme çarpıcıdır. Çünkü bu süre içinde örgütün iş hacminde bu denli yeni personel istihdamını gerektirecek hiçbir değişiklik olmamıştır. Bu sayı aynı zamanda başlangıçta oldukça seçici bir personel politikası izlemiş olan DPT'nin bu seçiciliği terk ettiğinin de bir göstergesidir. 1966 yılına geldiğimizde personel sayısı 239'a yükselmiş, 1967'de 304'e çıkmıştır. En ciddi artışlardan biri ise 1968 yılında gerçekleşmiş %42'lik bir artışla toplam personel sayısı 434'e ulaşmıştır. 1968 yılındaki ciddi artış Turgut Özal'ın inisiyatifi ve Süleyman Demirel'in "olur"u ile kurulan Teşvik ve Uygulama Dairesi (TUD) için alınan personelden kaynaklanmaktaydı. Nihayet 1970 yılına geldiğimizde toplam personel sayısı 1964 yılı baz alındığında yaklaşık %450'lik bir artışla 653'e ulaşmıştır (Sezen, 1999: 93).

Özal'ın müsteşarlığı döneminde bu kadar yüksek sayıda personele ulaşılmasının detayları hakkında, Özal dönemi DPT uzmanlarından birisi olan Güngör Uras'ın ifadeleri önem arz eder: "*Turgut Özal'ın ilginç bir yönetiş şekli vardı. DPT'nin çekirdek kadrolarına dokunmadı. Aynen korudu. Bu kadro ile planlamanın kalkınma planları gibi, esas iş ve işlevlerini yürüttü. Fakat bunun yanında özel birimler kurdu. O birimlerde kendi seçtiği kişileri görevlendirdi. "Teşvik ve Uygulama Dairesi" ve "Müsteşarlık Araştırma Grubu" gibi planlamanın kuruluş amacı dışında oluşturduğu bu birimleri ve kadroları DPT kadroları ile bir arada çalıştırmadı. O kadrolar için iki bina kiraladı. Müsteşarlık Araştırma Grubu'nun başına kardeşi Yusuf Bozkurt Özal'ı koydu. Daha sonraları Teşvik ve Uygulama Dairesi de büyüdü. Maliye'den ve diğer bakanlıklardan çok sayıda eleman alındı* (Akman, 2012: 210)."

DPT'nin yeni çehresini oluşturmak için Uras'ın belirttiği gibi bürokrasiden eleman devşirilmiş ancak bununla kalınmamıştır. Müsteşar Özal zamanın üniversite rektörlerine, akademisyenlere de yazı yazarak her üniversiteden ikişer üçer kişi istemiştir. Bu şekilde üniversitelerden, tavsiye üzerine DPT'ye 1967'de uzman yardımcısı olarak başlayanlara örnek olarak, Özal'ın ilerleyen yıllarda bürokraside üst düzeyde birçok görev vereceği Vahit Erdem gösterilebilir (Birand, Yalçın, 2001: 37).

Devlet Planlama Teşkilatı'nın bu denli hızlı büyümesi, personeli işe alma ve istihdam biçimindeki değişikliklerle birlikte düşünüldüğünde planlamanın siyasi iktidarlara, alternatif politikalar üretebilen bir yapıdan uzaklaşarak hızla siyasallaştığını veya daha açık bir ifadeyle Adalet Partisi'nin ekonomi politikalarının bir aparatı olma yolunda ilerlediğini göstermektedir. Zira 1965 sonrasında, başlangıçta uygulanan ve DPT uzman yardımcılarını mesleğin gerektirdiği nitelikler açısından ölçen nesnel sınav sistemi, Özal DPT'sinde işletilmeyecektir. 933 sayılı yasanın[125] verdiği olanakla yabancı dil ve mesleki yeterlik sınavları yapılmaksızın, yalnızca sözlü sınav sonucuna göre ve çoğunluğu siyasal iktidarın ideolojisini paylaşan yeni uzman yardımcıları, sözleşmeli olarak istihdam edilecektir. Bu durum DPT'nin personel dokusuna ciddi bir müdahale anlamına gelmektedir. Mesleğe almada aranan koşulları taşımayan uzmanlar, kurumda sonradan hizmet içinde yetiştirilmeye çalışılmıştır (Sezen, 1999: 94).

[125] Bu yasanın ruhu, içeriği ve DPT'nin dönüşümüne nasıl hizmet ettiği iki başlık sonra ayrıntılı incelenecektir.

Turgut Özal'ın yeğeni ve Özal döneminde planlamaya giren uzman yardımcılarından olan Hüsnü Doğan, Seriye Sezen'in yukarıda belirttiği *"hizmet içi eğitimin bir ürünü"* olarak bu durumu teyit eder: *"Turgut Bey Planlamayı bir nevi okul haline getirdi. Yani çeşitli meslekten insanları, iktisatçı olsun, mühendis olsun, diğer branşlardan olsun Planlamanın çeşitli bölümlerinde yetiştirdi* (Birand, Yalçın: 2001: 36)."

Hüsnü Doğan'ın açıklamalarında kuruma Özal döneminde kabul edilenlerin kurum içinde yetiştirildiğini dile getirmesi; buna karşın ilk plancılarınsa 1960'ların başında yetişmiş bir şekilde veya doktora derecesiyle kuruma kabul edilmeleri, iki dönem arasında derin bir liyakat farklılığı olduğunu göstermektedir. Zira ilk plancılar yüksek eğitim seviyeleri ve formasyonları ile kuruma kendi katma değerlerini katarken, Doğan'ın açıklamalarında vurguladığı DPT'nin yeni uzmanlarıysa bir katkı sunmaktan ziyade kurumun sembolik sermayesinden katkı alan öğrenci durumundadırlar. 1960'ların sonunda *"Özal'ın DPT Uzmanları"* olan bu genç isimler Turgut Özal'ın ilerideki siyasi hayatında yetiştirilmiş yol arkadaşları olarak "*ekip*"teki yerlerini alacaklardır.

Turgut Özal dönemiyle birlikte personel politikasında beliren başka bir eğilim, sözleşmeli personel istihdamının yaygınlaşmasıdır. 1964 yılına kadar toplam plancılar içinde çoğunluğu oluşturan kadrolu personelin oranı, 1965'ten itibaren düşme eğilimine girmiştir.1960'ta tüm plancıların içerisinde %100 olan kadrolu plancıların oranı zaman içerisinde 1964'te %45'e, 1969 yılında ise %9.7'ye düşmüştür.[126] Sözleşmeli personel istihdamının yaygınlaşmasıyla kadrolu personelin yalnızca sayıları değil ücretleri de eritilmiştir. Sözlü sınavlarla işe alınan sözleşmeli personele, kadrolu personelden farklı ücret ödenerek, kurumun ücret dengesi de bozulmuştur. Genel olarak Özal'ın kurduğu "Teşvik ve Uygulama Dairesi"nde görevlendirilen sözleşmeli personele, kadrolu personelin çok üstünde ücret ödenmesi, Planlama Teşkilatı'nın iklimini bozmuş, personel arasındaki kutuplaşmayı hızlandırmıştır. Ciddi sınavlardan geçerek işe alınan ve kendilerini DPT'nin sahibi gibi gören ilk plancılar, kurumlarının git gide bir danışma organı olmaktan çıkararak yürütmenin içine çekilmesine karşı olmuşlardır. Ayrıca, Özal'ın kurduğu yeni birimleri

[126] DPT'nin 1960'taki kuruluşundan bu on yılın sonuna kadar olan personel rejimindeki istatistiki veriler, Seriye Sezen'in "*Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama"* eserinden alınmıştır.

benimsemedikleri gibi, bu yapıları yapay bir eklemlenme olarak görmüşlerdir. Nitekim bu birimlere siyasal iktidara yakın olan kişilerin, sözlü sınavlarla alınması ve üstelik yeni alınan personellerin ücretlendirilmesinde ayrıcalıklı davranılması, kurumsal düzeyde duyulan rahatsızlığı kişisel ve mesleki düzeye de taşımıştır. Zira 1960'ların sonunda, ilk plancılardan ve bu çalışmada da eseri olan "*Devlet Yokuşu*"ndan faydalanılan Ali Nejat Ölçen'in öncülüğü ile kurulan "Plancılar Sendikası" (PLANSEN), bu rahatsızlığa tepki olarak kurulmuştur. Özellikle DPT'deki ücret eşitsizliğinin giderilmesi konusunda çalışmalar, araştırmalar yapan sendikanın hikâyesi 12 Mart 1971'den sonraki olağanüstü dönemde sona ermiştir (Sezen, 1999: 94-95).

DPT içerisinde oluşan rahatsızlık sadece sözleşmeli personel sayısının artışı ve onların kadrolulara nazaran daha iyi olan imkanlarından kaynaklanmıyordu; diğer yandan sorunun bir de kültürel boyutu vardı. Özal'ın yeni kurduğu birimlere getirdiği hemen hepsi sözleşmeli insan kaynağı, DPT'nin yerleşik kadrosunu oluşturan, kadrolu ilk plancılardan farklı tipolojide bir plancı portresi oluşturuyordu. Bu iki farklı plancı tipi arasında teşkilatta kültürel çatışmaların olduğunu da DPT ile ilgili literatür açık bir şekilde göstermektedir. Dolayısıyla sözleşmeli personelle birlikte yükselen bu yeni plancı tipine değinmeden önce çalışmada daha önce farklı yerlerde de değinilen "*İlk Plancılar"* kavramının kültürel içeriğini açmaya ve bu plancıların yaşam tarzlarını irdelemeye ihtiyaç vardır.

Günal Kansu "*İlk Plancılar*" göndermesinin aslında, ortak bir değerler sistemi, yaşam biçimi, dünya görüşü, kalkınma felsefesi hatta espri yapma biçimine uzanan bir "*plancı kültürü*" olduğunu ifade eder. Bu nitelikleri haricinde ilk plancıların kendilerini dönemsel olarak "*Özal'dan önceki plancılar*" şeklinde "*biz ve onlar*" ayrımı yaparak tarif etmeleri aradaki kültürel farklılığa işaret etmek amaçlıdır. Dolayısıyla ilk plancılar, kendilerini ne kadar "*çağdaş, laik, cumhuriyetçi, devletçi ve solcu*" sayarlarsa; "*Özalcılar*"ın da o kadar "*muhafazakâr, mukaddesatçı ve özel sektörcü*" olduğunu ileri sürerler. Ayrıca ilk plancıların bu ortak "*biz*" duygusunu oluşturan önemli etmenlerden birisi de birkaçı hariç hemen tümünün Mülkiye'ye bir iki sene arayla 1950 sonlarına doğru girmiş, birbirlerinin peşi sıra 1960'ların başında mezun olmuş olmalarıdır. Dahası bu kuşak, gene bir iki yıl arayla DPT'ye katılmış, arkadaşlıklarını orada sürdürmüş, ilişkilerini geliştirmiş, bazıları kendi aralarında

evlilikler gerçekleştirmiş ve iş dışında sosyalliklerini de birlikte paylaşmışlardır (Kansu, 2004: 198-202).

Bu bağlamda, aslında ilk plancılar ifadesi ve bu plancıların tüm kolektif edimleri Bourdieu'nun tabiriyle bir "sınıf habitusu" oluşturur. Sınıf habitusu, ilk plancıların her birine bu sınıfın üyeleri olarak benzer konumda bulunmalarından ötürü kolektif bir bilinç sunar. Bu sayede bu sınıfın üyelerinin dünyayı benzer biçimde algılamaları ve sunmaları, dolayısıyla belirli bir tarzda sınıflama, seçme, değerlendirme yapmalarını mümkün kılan bilişsel ve duygusal kılavuz olarak (Bourdieu, 2015: 19) "*ilk plancılar*" bir sınıf habitusu olarak ortaya çıkar.

DPT'de hali hazırda çalışmalarına devam eden ilk plancılara, Özal döneminde yukarıda değinilen sözleşmeli uzmanların dahil olmasıyla birlikte, kurumda, incelemelerini, araştırmalarını, yorum ve önerilerini maddi gerçekler üzerinde temellendiren ilk plancıların dışında "*yeni tip bir plancı*" eklenmiştir. Bu plancılar, kullandıkları dilden yaşam biçimlerine uzanan ortak özellikleri ile ilk plancılardan bir hayli farklıdırlar. Eylemlerine maddi gerçekler yerine tinsel öğeler yön vermektedir. Öyle ki, yıllık raporda geçen "*yaratılan katma değer bir önceki yıla göre daha az artmıştır*" tümcesindeki yaratma sözcüğü, "*yaratmak eylemi ancak Allah'a mahsustur*" gerekçesiyle rapordan çıkarılırken, katma değerin neden azaldığını tartışma konusu yapmayan bir plancı tipidir bu (Ölçen, 1996: 205).

Bu bağlamda iki farklı plancı tipolojisinin ilişkilerinin mahiyeti de önem kazanır ve bu ilişkilerin pek de iyi ve yapıcı olmadığını çıkarmak mümkündür. Özal ekolüyle birlikte, teşkilat içinde "*sağ-sol*", "*eski-yeni*", "*biz-onlar*" çatışmaları başlamıştır. Eskilerin yenilere, "*molla, takunyalı, dinci şeriatçı*"; yenilerin de eskilere "*komünist, fildişi kulesi plancıları*" dedikleri bir ortam doğmuştur (Kansu, 2004: 261).

DPT'ye 1967'de Özal ile birlikte uzman olarak giren, ilerleyen yıllarda ise milliyetçi-muhafazakâr camianın önde gelen isimlerinden biri olan Agâh Oktay Güner'in anıları bu iki tip plancı modelinin çatışmasını göstermesi bakımından anlamlıdır:

"*Bize çok yabancı idiler. Garip bir üstünlük duygusu ve kültür farklılığından doğan yabancılık içindeydiler. Çoğunluğu sol ekonomi görüşüne sahip bu*

arkadaşların, zamanla aştığımız kutuplaşmaların yanında, idari hizmet kadrolarının sabotaj denilmeye layık tavırları bizi adeta bunaltıyordu (Özsoy, 1994: 82)."

Sonuç olarak ve belki biraz da karikatürize edilerek özetlenirse, aslında kurum içinde iki farklı sosyalleşme sürecinin ürünü, iki gençlik kuşağının kültürel çatışmasından bahsedebiliriz: Biri, Mülkiye'de sosyalizasyonlarını yaşamış, seküler yaşam pratiklerini haiz, siyasi anlamda laik, iktisadi manada solu benimsemiş, devletçi olan, formasyonları bakımından hemen hepsi sosyal bilimlerden gelen ve bu sebeple de plan işinde haklı olarak kendilerini mahir gören solcu siyasalcılar kuşağıdır. Diğeri ise ağırlıklı bir şekilde, 1940'ların ortasında yeni kurulmuş ve Mülkiye kadar köklü bir siyasi duruşu ve sosyal bilim geleneği olmayan, ağırlıkla İTÜ Mühendislik Fakültesi'nde ve fakülte yakınlarında islami hayatın yoğun olarak yaşandığı Fatih'te sosyalizasyonlarını yaşamış, muhafazakâr yaşamın buyrukları çerçevesinin dışına pek çıkmayan, formasyonları bakımından çoğu mühendis olan bu sebeple de Mülkiyeliler gibi sosyal fenomenleri ve süreçleri anlamak ve çözümlemek yerine "yapmak", "tamamlamak" ve "kalkınmak" eksenli düşünen, dolayısıyla devlet içinde görev aldıkları kurumları ve bu kurumların faaliyetlerini bu üç kavram çerçevesinde dönüştürmek isteyen sağcı mühendisler kuşağıdır.

Turgut Özal'ın DPT'deki kariyerinde gerek bireysel yaşamı üzerinden dindarlığına kurumsal görünürlük kazandırması gerekse de DPT'ye yeni katılan uzmanların, kendi yaşam tarzına yakın milliyetçi-muhafazakâr camianın insanlarından seçmesi DPT'de bir "*Özal Ekolü*"nün oluştuğunun göstergesiydi. Ekolün oluşumun bu iki unsurunu inceledikten sonra, Özal'ın yaşam tarzını DPT'nin "*var oluş amacı*" olan kalkınma planlarına nakşetme çabasına da bakılmalıdır. Ancak bu konuda, diğer iki hususta olduğu kadar Özal'ın başarılı olamadığı belirtilmelidir.

Turgut Özal, çalışmada daha önce değinilen, Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ndeki 1961-1965 faaliyetleri esnasında, DPT ile senkronize bir şekilde yürüttüğü enerji planları ve projeleriyle ilgili olarak zaman zaman DPT'ye gidip gelmiştir. Bu gidiş gelişlerde daha çok enerji planlamasıyla ilgili sektör sorumlusu plancılarla teması olan Özal'ın, uzmanların da pek akıl erdiremedikleri bir konuyu sık sık açtığını DPT uzmanları dile getirirler: "*Acaba İslam dini kalkınmada ve plancılıkta bir araç olarak kullanılamaz mıydı*?" O dönemlerde ilk plancıların pek üzerinde durmadıkları, ciddiye

almadıkları bu yaklaşım, aradan geçen beş yılın ardından Özal'ın DPT Müsteşarı olmasıyla, en azından İmam Hatip Liseleri ile girişim boyutuna ulaşacaktı (Kansu, 2004: 236).

1968-1972 yıllarını kapsayan "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" Özal'ın müsteşarlığındaki DPT tarafından hazırlandıktan sonra sırasıyla, önce DPT'nin Yüksek Planlama Kurulu (YPK) biriminde Başbakan Demirel başkanlığında tartışılmış ve kabul edilmiş, ardından Bakanlar Kurulu ile TBMM Bütçe Plan Komisyonundan geçmiş ve nihayet TBMM Genel Kurulunda görüşülerek yasalaşmıştır. Ancak bu süreçte skandal mahiyetinde bir de olay yaşanmıştır.

1960'ların ithal ikameci ekonomi politikası doğrultusunda yerli sanayinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Türk sanayisinin vasıflı iş gücü sıkıntısı çektiği, bu sebeple mesleki-teknik eğitimin teşvik edilmesi gerektiği düşüncesi hükümet çevrelerinde kabul görmüştür. Bu teşvik kapsamında teknik liselerin önünü açmak ve üniversiteye kendi alanlarından girmelerini sağlayacak bir taslak hazırlanmıştır. Taslağı, DPT'nin Sosyal Planlama Dairesi (SPD) uzmanları hazırlamıştır. Turgut Özal SPD'nin hazırladığı taslağa İmam Hatip Liseleri'nin de dahil edilmesi gerektiğini dile getirse de Süleyman Demirel'in ve Milli Eğitim Bakanlığı temsilcilerinin de bulunduğu "Yüksek Planlama Kurulu" toplantısında bu talep reddedilmiş, SPD'nin hazırladığı taslak bakanlar kurulundan da aynı şekilde geçmiştir (Özden, 2004: 89). Ancak, Turgut Özal yine de vazgeçmez ve İkinci Kalkınma Planı'nın Bütçe Plan Komisyonunda görüşüldüğü süreçte Adalet Partisi'nin bazı milletvekilleriyle konuyu görüşerek İmam Hatip Lisesi mezunlarının da üniversitede kendi alanlarından devam edebilmeleri için, önerge vermelerini talep eder. Talebini kabul ettirir ancak önerge, komisyonun Adalet Parti'li Başkanı İsmet Sezgin ile diğer bazı Adalet Parti'li milletvekillerinin karşı çıkışları ve meclisteki muhalefetin de bu karşı duruşa katılmasıyla reddedilir (Çölaşan, 1989: 54).

Tüm bu gelişmelere rağmen TBMM Genel Kurulu'na gelen İkinci Kalkınma Planına, İmam Hatip Liseleri ile ilgili düzenlemenin son bir girişimle dahil edilmesi, SPD Başkanı Enver Ergun'u oldukça öfkelendirmiş ve Turgut Özal'a istifa resti sunmasına yol açmıştır. Bakan İsmet Sezgin, Başbakan Süleyman Demirel'e bu durumu haberdar eder. Süleyman Demirel'in müsteşarı Özal'ın yerine, daire başkanı

ve bakanının yanında yer almasıyla "İmam Hatip Liseleri düzenlemesi" devre dışı bırakılarak İkinci Kalkınma Planı yasalaşır (Çölaşan, 1989: 55).

Turgut Özal'ın İmam Hatip Liseleri ile ilgili ısrarında, sırasıyla YPK, TBMM Eğitim Komisyonu ve TBMM Genel Kurulun'da kural tanımaz bir şekilde davranması, teşkilat içerisinde sözleşmeli personel sayısını artırarak DPT'nin kadrolu personel sayısını azınlıkta bırakması, bu başlıktan sonra incelenecek olan Teşvik ve Uygulama Dairesi (TUD) ile Müsteşarlık Araştırma Grubu (MAG) gibi DPT'nin var olan birimlerine alternatif birimler yaratması, bu birimlerin bütçesini de yine alternatif bir şekilde farklı fonlar kurarak yönetmesi onun siyasi habitusu ile yakından ilgilidir. Bu habitusun temel bileşenleri olarak; bürokratik teamülleri ve yasal prosedürel süreçleri by-pass ederek yönetmek isteyen bir keyfilik, bu keyfiliği tamamlayan sonuç odaklı bir pragmatizm ve nihayet bu nitelikler ışığında oluşan politik çıktılara kendi dindarlığı ve özel sektörcü, liberal damarını yansıtma arzusu, olarak tarif edilebilir. Nitekim, Turgut Özal'ın "*bürokrasinin hantal yapısı*"nı hatta bürokrasiyi pek sevdiği söylenemez. DPT müsteşarlığı esnasında kurumun yerleşik bürokrasini kaldırmaya hukuki olarak gücü yetmediği için bu bürokrasiye alternatif birimler yaratarak kurumun kurullarında alınan kararları, başka kurullarda geçersiz kılmaya çalışmak Özal'ın '*iş bitirici*' ve "*pragmatik*" yönünü resmeder. 1960'ların sonunda müsteşarlığı sürecinde tecrübe ettiği bu pragmatizmi, kendini belki de en net 1980'lerdeki siyasi hayatında gösterecektir.

3.6.3. Özal Dönemi DPT'sinin Ekonomi Politiği: Devlet İçin Plandan Sermaye İçin Plana

Turgut Özal'ın DPT müsteşarlığının sosyo-politik ekseni ve birlikte çalıştığı kadrolara yakından baktıktan sonra Özal'ın teşkilatta geçirdiği dört yıllık yöneticilik kariyerinde sergilediği ekonomi-politik'e bakmak gerekmektedir.

Turgut Özal'ın DPT Müsteşarlığına atandığı 2 Şubat 1967 tarihi aynı zamanda İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plan'ın hazırlandığı bir tarihe tekabül etmektedir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP) 30 Mayıs 1967'de TBMM Genel Kuruluna getirilmiştir (Milliyet, 31 Mayıs 1967: 1) Başbakan Demirel *"karma ekonomiyi esas*

olarak alan ikinci kalkınma planının kamu sektörü için emredici, özel sektör için teşvik edici mahiyette olduğunu" ifadelerine eklemiştir (Milliyet, 25 Mayıs 1967: 1).

Bu bağlamda Özal'ın DPT Müsteşarı olduğu 2 Şubat 1967 tarihiyle İkinci Beş yıllık Kalkınma Planının TBMM'de yasalaşarak yürürlüğe girdiği 3 Temmuz 1967 tarihi arasındaki beş aylık süre, yeni müsteşarın özellikle İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı üzerinden DPT'nin yerleşik kadrosuyla giriştiği başka bir mücadele alanını tasvir eder: Özal'ın özel sektörcülüğü DPT'nin devletçiliği ile mücadele halindedir. Bu mücadelenin Özal cephesinde destekçisi siyasi iradedir. Adalet Partisi lideri ve Başbakan Demirel'in 31 Mayıs 1967'de basına yansıyan *"önümüzdeki 5 yıl içerisinde Türk müteşebbislerinden çok şey beklediğini* (Milliyet, 31 Mayıs 1967: 1)" belirtmesi bu desteği göstermesi bakımından anlamlıdır.

Bu bağlamda İlk mücadele *"özel sektör tasarrufları*" üzerinden gerçekleşir. DPT'nin İktisadi Planlama Dairesi (İPD) İBYKP'nin makro dengeleriyle ilgili olarak yaptıkları çalışmalar esnasında özel sektör tasarrufları ve yatırımları için de projeksiyon yapmışlardır. Bu projeksiyon ekonometrik çalışmalara ve uluslararası örneklere dayanmaktadır. Yapılan projeksiyonları inceleyen müsteşar Özal, özel sektör tasarruf ve yatırım tahminlerini düşük bulduğunu beyan eder. Ekonomist olmamasına rağmen beyanında ısrarcı olan Özal'ı İPD'den Sadullah Aygün ve Sevil Korum, tahminlerin nasıl yapıldığını, müsteşarlarına ekonometrik bir terminolojiyle anlatsalar dahi ilk plancılarla Özal arasındaki iktisadi düzeydeki ideolojik farklılık rasyonel bir uzlaşı noktasının ilk kertede oluşmasını engeller. Planlama bürokratlarının kararlarında ısrarcı olmasının sebebiyse özel tasarruf ve yatırımların, ek kamu finansmanı anlamına geldiğini biliyor oluşlarıdır. Ek kamu finansmanı demek yeni vergi demektir. Özal ve İPD dairesi şöyle bir ara formül üzerinde uzlaşır: İPD, müsteşarlık makamına planın makro dengelerini ve ek finansman ihtiyacını kendi projeksiyonlarına göre gönderecek, müsteşar da bunları kendi tahminlerine göre değiştirerek Yüksek Planlama Kurulu'na (YPK) sunabilecekti. Ancak bu durum tartışmanın YPK'da sürmesi anlamına da geliyordu. Zira müsteşar Özal, İPD Başkanı ve Başbakan Demirel, üçü de kurul üyeleriydi. Bu mücadele Demirel'in kısmen Özal'ın tarafında olduğunu ima eden şu sözlerle nihayete varmıştır: "*Turgut Bey, sakın hükümet güç durumda kalır diye, bütçe açığını olduğundan küçük göstermeye kalkmayın. Siz, bana doğru rakamı getirin. Yeni vergi koymaya ihtiyaç varsa, bunu*

halkıma anlatmak benim görevim." DPT'nin İPD'li bürokratlarına göre İBYKP'nin uygulanması esnasında, 1970'lere doğru ekonomide beliren enflasyonun ve bunun zorunlu kıldığı Ağustos 1970 devalüasyonunda, bu mücadelede halledilemeyen kamu finansman açığının etkisi vardır (Kansu, 2004: 250-251).

İkinci mücadele ise İBYKP dökümanları üzerinde, Özal'ın *"Sanayi sektörünün gelişmesi bundan böyle tamamen özel sektöre bırakılacak; kamu sektörü plan döneminde bu alana yatırım yapmayacaktır"* şeklinde bir ibarenin "Plan İlkeleri" arasında yer almasını istemesiyle vuku bulmuştur. DPT'nin İPD dairesi böylesi ideolojik bir ilkenin Türkiye'nin koşullarıyla bağdaşmadığını; özel sektörün sermaye, teknoloji ve yönetim birikimi açısından kurulması tasarlanan büyük projeleri gerçekleştirecek kapasitede olmadığını müsteşarına anlatmaya çalışır. Ayrıca, "sanayi" kavramının imalat dışında, madencilik ve enerji sektörlerini de kapsadığını, bu sektörlerdeyse, kamu yatırımlarından vazgeçmenin olanaksızlığının İPD tarafından Özal'a izah edilmesine rağmen o direniş gösterir. İlk Plancılara göre Özal'ın bu hamlesi, Plan'a damgasını vurarak, büyük sermaye çevrelerinin beğenisini kazanmakla ilgilidir. Ancak İPD de Özal'a direnç göstermiştir. Nihayetinde bir orta yol bulunarak plan metninde sadece "*imalat sektörü gelişiminin esas olarak özel sektörden bekleneceği"* yönünde bir ifadeye yer verilir (Kansu, 2004: 251-252).

İşte bu mücadeleler altında İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 3 Temmuz 1967'de TBMM Genel Kurulunda yasalaşarak uygulamaya koyulmuştur. TBMM'de sadece AP'nin oylarıyla kabul edilen İBYKP 221 kabul oyuna rağmen 118 red oyu almış, dönemin muhalefet partisi liderleri planı olumlu karşılamamıştır. II. plana dair Türkiye İşçi Partisi Grup Sözcüsü Sadun Aren'in sözleri çarpıcıdır: "*Dar gelirliden alınan vergiler özel sektöre aktarılacak, halk zarar görecek*" (Milliyet, 1967: 1).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı en genel özetiyle, 1968-1972 yılları arası için tasarlanan, temel hedefi yılda %7 oranında bir kalkınma hızına ulaşmak olan ve hedefini başaran, ekonominin dış kaynaklara bağımlılığını azaltmayı öngören bir vizyona sahiptir. İBYKP, sanayinin ekonominin sürükleyici sektörü olmasını hedefleyerek, Türkiye'nin tabi kaynaklarının hızlı sanayileşmeyi mümkün kılmaya yeterli olduğunu belirtmektedir. İkinci Beş Yıllık Plan döneminde ağır sanayi tesislerinin kurulması ve bu yolla tarım sektörünün modernleştirilmesi, tarımdan

sanayiye kaynak aktarılması da öngörülmüştür. Aynı zamanda bu gelişmelerin küçük sanayinin gelişmesini de sağlayacağı öne sürülmüştür. Kamu kesiminin ara ve yatırım mallarına, özel kesimin ise tüketim malları üretimine yönelmesi tasarlanmıştır (Yıldırım, 1998: 101).

İkinci Beş Yıllık Planı irdelerken, Birinci Beş Yıllık Plan ile bir mukayese yapmak kaçınılmazdır. İkinci plan, birinci plana nazaran önemli değişiklikleri barındırır, zira Demirel-Özal çizgisi ikinci kalkınma planında, özel sektörcülüğü öne çıkarır. İkinci kalkınma planında, devletin, genel gelişmeyi hızlandıran alt yapı yatırımlarında ve eğitim, sağlık gibi sosyal amaçlı alanlarda faal olacağı belirtilmekle beraber Özal'ın plana dahil ettirdiği üzere "*imalat sektörünün uzun vadede özel sektöre bırakılmasını sağlayan politikalar izleneceği*" de ifade edilmiştir. Fakat, kullanılan teşvik araçlarına rağmen özel sektörün giremediği, güç gelişen veya ekonomide dar boğazlar yaratan sanayi alanlarına devlet etken bir müteşebbis olarak girecektir. Ancak kamunun yeniden girdiği sanayi alanlarında özel teşebbüsün katkısını sağlamak için de karma teşebbüsler tercih edilecektir. Bu karma teşebbüslerde, sermaye ve idari hakimiyetin mahdut sayıda özel kişilere bırakılmayacağı da belirtilerek (Yıldırım, 1998: 101-102) bizzat devlet eliyle oligopol veya monopol yapılar yaratmaktan kaçınılacağı vurgulanmıştır.

Bu bağlamda, Demirel'li AP İktidarı ve onun güçlü DPT Müsteşarı Özal'a karşı, devletçi bürokratların çekişmesinin İBYKP'ye yansıdığını söylemek mümkündür. Zira, alt yapı yatırımları, imalat sektörü ve farklı sanayi alanlarındaki rol paylaşımları bu çekişmeyi bize anlatır. Her ne kadar ikinci kalkınma planının kabaca özetinin yer aldığı yukarıdaki satırlarda, karma iktisadi bir model baz alınmış olsa da planın TBMM'de kabulünden yaklaşık kırk gün sonra 11 Ağustos 1967'de kabul edilen 933 sayılı "*Kalkınma Planının Uygulanması Esaslarına Dair Kanun*" adlı bir yasa ile tam da Demirel iktidarının ve onun teknokratı Özal'ın istediği tarzda bir özel sektörcülük anlayışının plana hakim olması mümkün hale gelmiştir.

3.6.4. 933 Sayılı Kanun: DPT'ye "Format Atmak" veya DPT İle "Kapitalizmi Planlamak"

"Hesapsız dönem hesapsız bir şekilde zengin yaratır ve yaratmıştır. Bu dönemin ilkesi, her mahallede bir milyoner yaratmak idi. Amaç milyoner yaratmaktı,

hangi mahallede milyoner yaratılacağı önceden bilinmiyordu. Planlı dönemin zengin yaratma usulüyse planlı olmak zorundadır. Bunun anlamı, planlama gerekçesi ile ve hesaplı bir biçimde zengin yaratmaktır. İkinci plan bu amaca yönelmiştir ve ikinci planla birlikte bunun önlemleri ortaya konmuştur (Küçük, 1975: 298).*"*

Yalçın Küçük, üstteki alıntısının ilk kısmında Demokrat Parti'li yıllara göndermede bulunurken, ikinci kısmında 1965 sonrasının Adalet Parti'li iktidar yıllarına atıf yapmaktadır. Küçük'ün ifadeleri siyasi duruşuyla birlikte düşünüldüğünde ilk bakışta tarafgir okunabilir. Ancak özellikle İBYKP uygulamaya konduktan hemen sonra çıkarılan 933 Sayılı Kanunun ruhu, içeriği ve uygulanışı[127] Küçük'ün ifadelerini büyük ölçüde haklı çıkarmaktadır.

933 Sayılı Kanun aslında Süleyman Demirel'in inandığı ve savunduğu plancılığın tarifini anlatır. Bu tarif, plan işine inanmakla birlikte onun formatını değiştirmeye yöneliktir. Başka bir ifadeyle Demirel ve Adalet Partisi iktidarı Devlet Planlama Teşkilatı'nı artık, "*özel sektöre kâr fırsatlarının nerede olduğunu gösteren, özel sektörün nasıl teşvik edileceği üzerinde duran, kısacası asli işlevi, özel sektöre destek olmayı amaçlayan teknik bir kurum*" olarak görmektedir (Demirel, 2004: 310). Bu anlayışın fikri altyapısına uygun ve onu yönetebilecek yegane figür ise Başbakan Demirel'in özel sektöre "yürekten bağlı", iktisadi liberalizmi artık olgunlaşan müsteşarı Turgut Özal'dır. Zaten 933 Sayılı Kanunun fikri mimarisinin bizzat Turgut Özal'a ait olduğunun altı çizilmelidir. Özal'ın DPT'yi bu yasanın tam merkezine almayı nasıl başardığının öyküsü ise şöyledir:

Müsteşar Turgut Özal, DPT uzmanlarından Güngör Uras'dan teşvik sistemini biçimlendiren ve güçlendiren bir yasa tasarısı hazırlamasını ister. Uras, tüm teşvik sisteminin Ticaret Bakanlığına bağlanmasını ön gören bir tasarıyı kısa sürede hazırlayarak amiri Özal'a iletir. Ardından bir seminere katılmak için Japonya'ya gitmek üzere kurumdan ayrılır. Müsteşar Özal, Uras ayrılmadan hemen önce, kendisinin yokluğunda konuya, bir önceki başlıkta değinilen "*Özal Kadroları*"ndan olan ve kuruma yeni müsteşarın danışmanı olarak katılan Yılmaz Ergenekon'un bakmasını ister. Çünkü Uras'ın hazırladığı teşvik sisteminin merkezinde DPT'nin olmaması, Özal'ın pek kabul edebileceği bir şey değildir. Bu yüzden konunun Uras'dan Ergenekon'a el değiştirmesiyle birlikte tüm teşvik mekanizmasının

[127] Kanun'un tam metnine şu adresten ulaşılabilir: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12671.pdf

merkezinde DPT'nin olduğu yeni bir taslak ortaya çıkmıştır. İlk plancılar da teşvikin tek elde toplanmasını ancak bu '*tek el*'in Maliye veya Ticaret Bakanlığı'nın birimlerinden biri olmasını savunurlar. Bu sebeple tasarı DPT bürokratlarınca Özal ve Yüksek Planlama Kurulu (YPK) toplantılarında Başbakan Demirel ile kapsamlı tartışılarak eleştirilse de (Karatepe, 2009: 79) 1967 yılının temmuz ayının sonunda yasalaşarak TBMM'de kabul edilmiştir.

15 maddeden oluşan 933 sayılı kanun, teşvik mekanizmasını DPT'yi merkeze alarak yeniden kurgular ve bu konuda "tek muktedir kurum" olarak DPT'yi yetkili kılar. Kanun, "*Finansman, Teşvik ve Tanzim, Çeşitli Hükümler"* başlıklı üç kısımdan oluşur. Kanunu oluşturan üç kısmın altındaki 15 madde incelendiğinde, DPT'nin özel sektörü "*kalkındırmak*" için tasarladığı teşvik mekanizmasını üç araçla işlevsel kılması planlanmıştır: "*Yatırım indirimleri, vergi indirimleri"* ve özel sektör için doğrudan "*fon tahsisi"* (Resmi Gazete, 1967: 6).

Yasanın ilk maddesi, kamunun özel sektöre kaynak yaratmak adına teşvik sisteminin ilk unsuru olarak fon sistemini tanımlar: *"Kalkınma Planı hedeflerine uygun olarak geliştirilmesi öngörülen iktisadi faaliyet sektörlerine planın bölgelerarası dengeli kalkınma ilkesi de göz önünde tutularak, genel ve katma bütçelerden ödünç verme şeklinde transferler yapmak amacı ile fonlar tesis edilebilir. Bu fonların ve dış kaynaklardan aynı amaçla yapılacak tahsislerin kullanılış esasları ve şartları yıllık programlarda gösterilir. Maliye Bakanlığı bütçesinde her yıl "Gelişme ve teşvik fonları" isimli bir bölüm açılır. Fonlar bu bölümün maddelerinde gösterilir. Bu transferler, Bakanlar Kurulu kararnamesiyle tespit edilecek millî bankalar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların birlikleri, istihsal ve satış (Ezcümle ihracat) kooperatifleri ile bunların birlikleri aracılığı ile yapılır* (Resmi Gazete, 1967: 5)*."*

Aslında 933 sayılı kanunun ilk maddesinde yer alan bu fon düzenlemesi, yasanın Resmi Gazetede yer almasından yaklaşık bir ay önce 3 Temmuz 1967'de TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilen İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planını detaylı inceleyenler için bir sürpriz değildi. Nitekim İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının 9. Bölümü olan, "*Sektörlerde Gelişmenin Genel Görünüşü"* başlığının yer aldığı 298. Sayfadaki şu ifadeleri gelmekte olan 933 sayılı kanunun ön izlemesi olarak okumak

mümkündür: *"Sanayileşmiş, ülkelerde kaydedilen teknolojik gelişmelerin izlenmesi, değerlendirilmesi ve yurt şartlarına uydurularak uygulanması, sistematik bir tarzda ele alınması gereken bir konudur. Uygulamaya yönelmiş sınai araştırma, projecilik ve mühendislik hizmetlerinin geliştirilmesi zorunludur. Bu nedenle İkinci Plan döneminde imalat sanayiinde gelişmeyi hızlandıracak nitelikte teknolojik ve işletmecilik araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin geniş ölçüde artırılması ve kamu kaynaklarından desteklenmesi kararlaştırılmıştır. Özellikle bu amaçla ve diğer ekonomik, teknolojik gelişme çalışmalarını desteklemek için 1968 - 1972 arasında kamu kaynaklarından 400 milyon tutarında bir 'Kalkınma Fonu'nun tesis edileceği ön görülmüştür. Devlet Planlama Teşkilatı Bütçesinin yatırım harcamaları bölümünde mütalaa edilecek bu fonun kullanış usulleri yıllık programlarda belirtilecektir"* (İBYKP, 1967: 298)."

Bu bağlamda aslında DPT müsteşarı Özal ve bağlı bulunduğu siyasi iktidar, 933 sayılı kanun ile İBYKP'de yer verdikleri özel sektör yatırımlarının, nasıl yürütüleceğine dair daha sistemli bir yasal metin ortaya çıkarmışlar ve yasanın birinci maddesinde özel sektör için fon tahsisini getirmişlerdir. Ancak yukarıda değinildiği gibi fon tahsisi, teşvik mekanizmasını işletmenin üç yolundan sadece ilkidir.

Özel sektöre sağlanacak teşvikler için ön görülen ikinci ve üçüncü enstrümanlar olarak yatırım indirimleri ve vergi indirimleri ise kanunun ikinci maddesinin farklı bentlerinde yer almıştır. İkinci maddenin "a bendi"nde yatırım indirimlerine yer verilmiştir: "*Yatırım indiriminin nispetine göre indirimden istifade edilecek miktar, yatırım miktarının azami %80'i kadardır. Bölgelere ve iktisadi faaliyet sektörlerine göre uygulanacak nispetler bu haddi aşmamak üzere yıllık programlarda belirtilir* (Resmi Gazete, 1967: 5)." Diğer yandan aynı maddenin "b bendi"nde ise, "*Yatırım mallarında ve hammaddelerde Gümrük vergi ve Resimleri ile ithalden alınan diğer vergi ve resimler toplamının kısmen veya tamamen iadesi konuları Bakanlar Kurulu kararnameleri ile düzenlenir* (Resmi Gazete, 1967: 5). *"* Yasanın, yatırım indirimlerinde %80'e varan rakamları içermesi ve ithalatta gümrük vergisini sıfırlayacak denli bir teşvik sunmayı planlaması, Süleyman Demirel ve Turgut Özal'ı, Cumhuriyet tarihinde o döneme kadar "*sermaye lehine açılan en geniş alanın kurucuları*" yapmaya yeterdir.

933 sayılı kanun, üstte değinilen üç enstrümanla yani; fonlar, vergi indirimleri ve yatırım indirimleri vasıtasıyla müteşebbisleri yurt içi pazarda güçlendirme amacının yanı sıra, yasanın üçüncü maddesiyle girişimcisini dış pazarlarda da güçlendirmeyi hedeflemektedir. Üçüncü madde, "*döviz girdisi*" gibi bir kalemi de göz önüne alarak hazırlanmıştır. Madde'de özetle, ihracatın teşviki ve döviz gelirlerinin artırılması amacıyla ihracatçılara tanıtma, pazar araştırması, ilk yerleşme faaliyetlerine yardımcı olmak için yasanın birinci maddesi uyarınca tesis edilecek bir fondan ödünç verilebileceği belirtilmiştir. Bununla beraber fonun kullanımı hususunda yasada yer alan şu ifade çarpıcıdır: " *Bu müteşebbislerin dış memleketlerde aldıkları işlerin şümulü (kapsamı) ve yurda getirecekleri döviz miktarı dikkate alınır* (Resmi Gazete, 1967: 5)." Bir başka ifadeyle yasanın önceliği yüksek döviz girdisini sağlamaya yöneliktir.

Yasanın yukarıda özetlenen bu üçüncü maddesi "döviz girdisi" hususunda aslında ustaca kurgulanmıştır. Çünkü dönemin (neredeyse her dönemin) Türk ekonomisinin temel noksanı olan döviz ihtiyacı ve buna yönelik küresel bağlamı gözeten bir maddedir. Zira Türkiye'nin ihracat yoluyla döviz temini, 1960'ların sonuna kadar iklim koşularına ve tarımsal ürünlerin dünyadaki fiyatlarına bağlıydı. Türkiye için dövizin siyasi olarak temini ise A.B.D'nin siyasi gücüne bağlıydı. A.B.D'nin dünyadaki iktisadi konumu, siyasi kaynaklı fonların düzeyini belirliyordu. Ne var ki 1960'ların sonuna doğru, gerek Vietnam Savaşı'nın siyasi sonuçları gerekse de bu savaşla yakından ilişkili olan uluslararası para bunalımı nedeniyle Birleşik Devletler, kendi para birimleri olan A.B.D. dolarını sınırsızca dağıtamaz oldu (Keyder, 2006: 318). Zaten dağıtabilse dahi Türkiye'nin 1960'lardaki dış politikasından hatırlanacağı üzere, Birleşik Devletlerle ilişkilerin kriz ve soğuma evresine girmesi, Türkiye'nin döviz sıkıntısını aşmak için başka yollar bulmaya zorlamıştır.

Bu döviz dar boğazında aranan kan yurt dışında çalışan Türk işçilerin dövizleriyle bulundu (Keyder, 2006: 319). Aslında 1962-1967 yılları arasını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yurt dışına göç eden işçilerin döviz transferleri ile dış ödemeler dengesindeki açık kapatılarak bu dövizlerin yatırıma yönlendirilmesi hedeflenmişti. Ancak 1960'ların sonuna doğru üstte bahsedilen uluslararası negatif faktörler, döviz dar boğazını yakıcı hale getirmiş olmalı ki 933 sayılı kanunda bu ihtiyaca yer verilmiştir. Ayrıca Almanya'daki işçi sayısının bu on yılın sonuna doğru

250.000 civarına yaklaşması (Şanlı, 2017: 668-670) ciddi bir birikim anlamına geliyordu ve 933 sayılı kanunun ön gördüğü gibi yurt dışındaki bu yoğun döviz birikiminin artık sadece transferi değil bu birikimle yurt dışında ihracat, tanıtım ve yine yurt dışındaki güçlü Türk işçi varlığı ile dış rekabeti olan bir Türk pazarı oluşturulması da amaçlanıyordu. Böylece dönemin Türk ekonomisinin yumuşak karnı sayılabilecek döviz dar boğazı aşıldığı gibi Özal'ın özel sektörcülüğü yurt içindeki gelişim sürecine paralel olarak dış ticaret ile yurt dışında da sürecekti.

933 sayılı yasa, ilk üç maddede teşvik mekanizmasının enstrümanlarına yer vermekle birlikte dördüncü maddede DPT'yi bu sürecin merkezinde tek yetkili kurum haline getirecek sürecin başlangıcı olarak "*Teşvik Bürosu*"nun kurulmasına dair detaylar da barındır: *"öngörülen teşvik tedbirleri ve diğer kanunlarda öngörülen teşvik tedbirlerini uygulamak ve bu amaçla gerekli belgeleri müteşebbislere vermekle görevli olmak üzere, 'Başbakanlığa bağlı bir "Yatırımları ve İhracatı Geliştirme ve Teşvik Bürosu" kurulmuştur. Bu büroda, ilgili bakanlıklardan yeteri kadar personel, kadroları ile çalıştırılır ve geçici süreli görevler için mukaveleli uzman istihdam edilebilir* (Resmi Gazete, 1967: 6-7)*."*

Anılan büro, Başbakanlığa bağlı olarak kurulmuş olsa da kısa zaman sonra, "Başbakanlığın 13.09.1967 tarihli genelgesi ile DPT'ye bağlanmış, yine Başbakanlığın 9.5.1968 tarih ve 68-3278 sayılı onayı ile "*Teşvik Uygulama Dairesi* (TUD)" adını alarak DPT'nin İktisadi Planlama Dairesi, Sosyal Planlama Dairesi ve Koordinasyon Dairesi'nin ardından kurumun dördüncü dairesi olmuştur (Karatepe, 2009: 79). Bir önceki başlıkta değinilen ve Turgut Özal'ın kurumun mevcut personel rejimini bozduğuna dair, ilk plancılardan aldığı eleştirilerin kaynağı esasen bu dairedir. TUD, Özal ve ekibinin DPT'deki ana üssü olacaktır.

933 Sayılı yasada "*Çeşitli Hükümler"* başlığı altındaki altıncı madde de oldukça önemlidir. Çünkü bu madde, 18 Ocak 1954 tarihli ve 6224 sayılı "*Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*"nun tüm görev ve sorumluluklarını DPT bünyesindeki Yüksek Planlama Kuruluna devredildiğini ifade eder (Resmi Gazete, 1967: 7). Böylece, yabancı sermayenin yönetimi ve dolaşımı artık DPT'nin yetkisinde olacaktır. Oktay Yenal'ın 1960'ların başında DPT kurulurken kurumun haiz olduğu bürokratik güç ve karar alıcılar nazarındaki sembolik sermayesine istinaden kullandığı "*Süper*

Bakanlık" benzetmesi hatırlanacaktır. 933 sayılı kanunla birlikte artık DPT bu benzetmenin de ötesine geçerek, iktisadi hayatın en merkezi ve en güçlü kurumu haline gelmiştir demek herhalde abartılı olmayacaktır.

933 sayılı kanunun dördüncü ve altıncı maddesi doğrultusunda, bu yasaya kadar farklı bakanlıklarca yürütülen özel sektörü teşvik uygulamaları ve yabancı sermaye yatırımlarının artık "Teşvik Uygulama Dairesi" (TUD) ve "Yüksek Planlama Kurulu"na (YPK) bağlanması hayli eleştiri konusu olmuştur. Eleştirilerin odağında, planlama tekniği açısından, planı hazırlayan kurum ile uygulayan kurumun ayrı olması ilkesi bu kanunla zedelendiği görüşü vardır. DPT artık uygulama bürokrasisinin doğrudan içinde ve kısa erimli kaynak dağıtım süreçlerinin merkezinde yer alacaktır (Sönmez, 2003: 111).

Teşvik Uygulama Dairesi'nin (TUD) oluşması ve Yüksek Planlama Kurulu'nun (YPK) Yabancı Sermaye Teşviki ile bizzat ilgilenmesi ve bu sermayeyi onaylayan ya da reddeden birim haline gelişi DPT'nin iktisadi, sosyal planlama ve koordinasyon dairelerinden oluşan çekirdek örgüt yapısının bozulma sürecinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Çünkü TUD'un varlığı ve YPK'nın yeni misyonu, kurumu DPT'nin kuruluş amacına denk düşmeyen, giderek onu bu amaç dışına iten yeni bir yörüngeye sokmuştur. Niteliği gereği, makro düzeyde yabancı sermaye ve teşvik uygulamalarının önceliklerini ve politikalarını belirlemede danışmanlık ve yönlendirme yapması gereken DPT, uygulanacak politikaları İPD ve SPD gibi eski daireleriyle belirlemekle birlikte; diğer yandan TUD ve YPK ile doğrudan yürütmenin içine de girmiştir. Yürütmenin içine girerek de günlük rutin işlere boğulan bir teşkilatın, makro düzeyde ve uzun döneme dayalı, uyarıcı ve yönlendirici politikalar geliştirme yeteneğinin zarar görmesinin kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Ayrıca teşvik uygulamalarının DPT'ye bağlanmasının bir başka boyutu da DPT'nin geleneksel planlama işlevinin dışında doğrudan özel sektöre kaynak dağıtır hale gelmesi, kamu kaynaklarının özel sektöre aktarılmasında bir araç olarak kullanılmasıdır. Böylece çeşitli çıkar gruplarının üstünde tutulması gereken DPT, uygulamanın içine sokularak, farklı sermaye grupları arasındaki olası çıkar çatışmalarının tarafı durumuna düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır (Sezen, 1999: 90-91).

Tüm bunlar bağlamında 933 sayılı yasa ile yasal alt yapısı hazırlanan teşvik mekanizmalarının uygulama sahasını ve Özal'ın emrindeki yeni DPT birimlerini görmek gerekir. 1960'ların sonunda Türkiye'de kapitalizmin planlanmasında iki önemli birim yukarıda değinildiği gibi "Teşvik Uygulama Dairesi" (TUD) ve "Müsteşarlık Araştırma Grubu" (MAG) olacaktır.

3.6.5. Özal'ın "Yeni DPT'si": Teşvik Uygulama Dairesi ve Müsteşarlık Araştırma Grubu

"Müteşebbis olmadığı takdirde sermaye hiçbir şey ifade etmez ve iş imkanları asgaridir. Memleketi refaha götüren vasıtalardan biri bizzat müteşebbisin kendisidir. Bu bakımdan müteşebbis teşvik edilmelidir ve asgari diğer zümreler kadar devletten ve bürokrasiden itibar görmelidir (Özal, 1970: 3)."

Turgut Özal'ın bu ifadeleri DPT'nin 1970 yılı yayın tarihli "*İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Türk Özel Sektörü"* adlı rapordan alıntıdır. Özal'ın müsteşarlığı döneminde sermaye, müteşebbis ve girişimcilik ile ilgili üstteki alıntıdaki fikirleri, "sermaye-müteşebbis-bürokrasi" arasında kendince kurguladığı hiyerarşi ve bunları ülkenin genel ekonomik refahıyla ilintilendirmesi, onun Teşvik Uygulama Dairesi'ne bakış açısı ve bu birimi yönetim tarzıyla yakından ilgilidir.

Özal'ın bu düşüncelerinde, sermayeden önce müteşebbise ve girişimciliğe önem vermesini akıllıca bir strateji olarak okumak mümkündür. Nitekim, 1960'ların sonu 1970'lerin başında Türkiye'de sermaye ve modern iktisadi liberalizmin amentüsü diyebileceğimiz ve devlet müdahalesine gerek duymayacak düzeyde bir serbest piyasa ekonomisinin olgunluğundan bahsetmek için biraz erken olabilir. Belki de bu yüzden Özal'ın iktisadi liberalizmindeki kurucu özne sermayeden önce müteşebbisdir.

Özal'ın müteşebbisi önemseyen ve zihnindeki liberal yöntemin hareket noktası olarak müteşebbisi belirleyen yaklaşımını, dönemin basınından ve DPT'nin yeni dairesi TUD'a dair hatıralardan takip etmek mümkündür. Teşvik bürosunun henüz TUD'a dönüşmeden, ancak başbakanlık bünyesinden de alınarak DPT'ye bağlandığı 13 Eylül 1967 tarihinin ertesi günü İktisadi Kalkınma Vakfı'nın İstanbul Hilton Oteli'nde düzenlediği "*Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye"* başlıklı sempozyumuna, DPT Müsteşarı Turgut Özal da katılır. Sempozyumun açılış

konuşmasını gerçekleştiren Vehbi Koç'un, Türkiye'nin Ortak Pazara katılmasında hazırlık dönemine geçişin beş yıl daha uzatılmaması talebini dile getirmesinin ardından Adalet Partisi'nin akademisyen kökenli liberal milletvekili Aydın Yalçın[128] Türkiye'nin dış ticaretinin sıkı bir kontrol altında olduğunu belirterek, 933 sayılı kanunla getirilen gümrük indirimlerinden önce Türkiye'nin dış ticarette daha liberal bir safhaya geçmek zorunda olduğunu belirtir. Çünkü ona göre Türk ekonomisinin zayıf yanı dış ticaretidir. Bu durumda da içe dönük bir ekonomi ile kalkınmanın gerçekleştirilemeyeceğini belirtmiştir. DPT Müsteşarı Özal ise çoğunluğu müteşebbis olan katılımcıları dinlemesinin ardından, 1968'in, Türkiye'nin kalkınması yönünden başarılı bir yıl olacağını, çünkü bu yılla beraber yeni pazarlara çıkma bakımından ümitli olduğunu ifade etmiştir. Özal İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının, ilkinden farklı olarak –klasik liberalizmin de vaaz ettiği üzere- kamu sektörünün artık alt yapı ve sosyal amaçlı yatırımlara önem vereceğini, imalat sanayi dalını ise özel sektöre bırakacağını vurgulamıştır (Milliyet Gazetesi, 15 Eylül 1967: 1-7).

Turgut Özal, DPT Müsteşarı olduktan sonra "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" vesilesiyle özel sektör temsilcileriyle, sadece onların etkinliklerine katılarak bir araya gelmekle kalmamış ayrıca 1967'yılının sonunda, 25 Aralık tarihinde yeni kalkınma planını özel sektöre tanıtmak için İstanbul Işık Lisesi'nde bizzat kendisi de bir toplantı organize ermiştir. Toplantıya DPT "*Yıllık Programlar ve Finansman Şubesi*" Müdürü Sadullah Aygün de katılmış ve DPT yöneticileri, özel sektör temsilcilerine İkinci Kalkınma Planı döneminde sanayi sektörünün milli gelir içindeki payının %16,3'ten %20,3 çıkmasının sağlanarak ekonomideki yapısal dönüşümün gerçekleşeceği teminatını vermişlerdir (Milliyet, 1967: 3).

Turgut Özal ve ekibinin müteşebbise dair bakış açısının ardından özel sektörü güçlendirme ve bu sektörün yatırımlarını, merkezi ve tek elden teşvik etme hususunda 933 sayılı kanunun getirdiği Teşvik Uygulama Dairesi'ne bakmak gerekir.

---

[128] Aydın Yalçın Adalet Parti'sinin 1965-1969 yılları arasında İstanbul, 1969-1973 tarihleri arasında ise Ankara Milletvekili olan liberal bir akademisyendir. Tür akademisinde liberal kimliği ile bilinen Atilla Yayla'nın hocasıdır. Yayla, kadrosunda kendisi gibi diğer genç bir akademisyen olan Mustafa Erdoğan'ın da yazmaya başladığı Yeni Forum dergisini, 1979 yılında hocası Prof. Yalçın ile beraber çıkarmaktadır. Yayla, hocası Prof. Dr. Yalçın için şu ifadeleri kullanmıştır: " *Isaiah Berlin, Hayek, M. Friedman gibi isimleri ilk defa Yeni Forum'un yazı kurulu toplantılarında ve Hoca ile özel sohbetlerimizde işittik*." Bu alıntı liberal bir çevrimiçi mecra olan "*Özgür Toplumun Değerleri*" adlı dijital platformdan alınmıştır. Ayrıntılı ve daha fazla bilgi için bknz. http://www.ozgurtoplumundegerleri.com/yazarmakale.php?yid=18

"*Turgut Bey işe başladığında Teşvik Uygulama Dairesi'ni kurdu. O sırada DPT'nin oturmuş üç dairesi var: İktisadi Planlama, Sosyal Planlama ve Koordinasyon daireleri. Ama Turgut Bey, özel sektörü geliştirme hevesiyle kurduğu Teşvik Dairesi'ne, bir nevi kendisinin bebeği gibi bakıyor. Amerikan Sefareti'nin karşısında, şimdiki Sanayi Odası binasında oturuluyordu. Merkezden haftada bir veya iki kere gelirdi. 'Bugün ne proje geldi çocuklar?' diye, sanki dükkânına iş gelmiş gibi, iş sahibi gibi heyecanla projeleri alır, karıştırır bizi yönlendirir, böyle kalın kalın projeleri beş dakika içinde ana noktalarından, 'şurasına intikal edin' diye işaretler giderdi* (Birand, Yalçın, 2001: 37)*."*

Üstteki alıntı DPT'ye Özal döneminde alınan uzmanlardan biri olan ve ilerleyen yıllarda DPT müsteşarlığı görevine kadar –Özal'ın desteğiyle- yükselecek Yıldırım Aktürk'e aittir. Aktürk'ün anısı 933 sayılı kanunla, başbakanlık bünyesinde kurularak daha sonra DPT'ye bağlanan Teşvik Uygulama Dairesinin Turgut Özal nazarında ne ifade ettiğini anlamak hususunda önemlidir. Bir çalışanın gözünden Özal'ın teşvik uygulamalarına ve yeni kurulan TUD'a bu derece düşkünlüğü, onun artık gelişimi hızlanan, 1980'lerde ve 1990'ların başında ise siyasi habitusunun ana ekseni haline gelecek liberal damarının olgunlaştığını göstermektedir.

İlk Plancılardan biri olan ve alıntı sahibi Yıldırım Aktürk'ten farklı bir siyasi kimliğe sahip Günal Kansu da Özal'ın TUD'a yaklaşımına dair benzer bir bakış açısı nakleder: "*Müsteşar'ın yeni doğmuş çocuğu gibi üzerine titrediği, Teşvik ve Uygulama Dairesi (TUD), yeni gözdeleri de 'teşvikçi plancılar' olmuştu. Vaktinin büyük bir bölümünü bu konuya ayırıyor, Atatürk Bulvarı'ndaki ek binaya sık sık uğruyor, her uğrayışında da merakla o hafta kaç müracaat olduğunu soruyor, teşvik için başvuranlara 'müşteri' gözüyle bakılmasını istiyordu. 'Sakın ukalalık etmeyin, işin doğrusunu buna para yatıran müteşebbis bilir. Onlardan bir şeyler öğrenmeye çalışın' diye uzmanlarına öğüt veriyordu. Bu yeni nesil plancılar da, kendilerine yakın ilgi gösteren, onlarla sohbet eden müsteşarları Özal'a hayranlar. Bir süre sonra da birlikte cumaya gitmeler başlıyor* (Kansu, 2004: 289)."

Turgut Özal'ın müsteşarlığı döneminde Teşvik Uygulama Dairesi'nin özel sektöre sağladığı teşviklerle büyük yatırım kalemleri olarak sınıflandırılabilecek Ford,

Tofaş ve Renault fabrikalarının kurulma kararları alınması önemli birer eşiktir. Örneğin 23 Temmuz 1968'de Bursa'da bir Fiat Fabrikası inşa edilmesi için sözleşme imzalanmıştır. Sözleşmeye göre 1970 yılı itibariyle Fiat 124 marka otomobilden yılda 12.500 adet üretecek fabrikanın, araçların satım ve bakımını yapmak üzere "Tofaş Ticaret ve Anonim Şirketi" adı altında bir de firma kurulması kararlaştırılmıştır. Tofaş'ın sermayesinin %25'nin Makine ve Kimya Enstitüsü (MKE) ve %10'unun Türkiye İş Bankasına ait olması, %35 lik bir kamu desteğine işaret eder (Milliyet Gazetesi, 24 Temmuz 1968: 1).

Benzer şekilde 6 Aralık 1969'da "Türk Ordu Yardımlaşma Kurumu" ve "Renault" arasında da bir işbirliğine gidilmiş ve Türkiye'de "OYAK Renault" marka otomobil üretecek şirket resmen kurulmuştur. %40'ı OYAK'a ait Oyak Renault Otomobil Fabrikaları A.Ş. 300 milyon TL'lik bir yatırım olmakla birlikte 1971 yılından itibaren yılda 20.000 otomobil üretecektir (Milliyet Gazetesi 7 Aralık 1969: 1-11).

Teşvikler sadece büyük kalem olarak otomotivle sınırlı kalmamış, dayanıklı tüketim malları imalatı da kapsama alınmıştır. Teşvik Uygulama Dairesi (TUD) diğer yandan çeşitli sektörleri de (turizm gibi) araştırarak teşvikte öncelik verilecek alanlar belirlemiştir. Ekrem Pakdemirli'nin aktardığına göre bu dönemde özel sektör teşvikleri genişledikçe, devletçi sol iktisadi görüş, özel sektörü "*Özal Sektör*" olarak adlandırmaya başlamıştır (Yavuz, 2013: 57).

Burada önemli bir soru da şudur: "*DPT, özel sektör için teşvikler üzerinden bu denli seferber olmuşken özel sektörün Turgut Özal algısı nasıldır*? DPT'nin yeni misyonuna nasıl yaklaşmaktadır?" Sorunun cevabı için dönemin güçlü müteşebbislerinden Sakıp Sabancı'nın söyledikleri açıklayıcıdır:

"Turgut Özal Bey Planlama'nın müsteşarı oldu. O zamana kadar yarabbi, ne formaliteler, inim inim inleyen insanlar, sanayiciler vardı; onlardan biri bendim. Örneğin, herhangi bir konuda teşvik belgesi alınması lazım. Sözde bu işler hızlı çalışacakken, komiteler kurulup kanuna göre yedi bakanlık orada temsil ediliyor. Bunun anlamı şu: İşler çıkmasın, rötar üstüne rötar eklensin. Çünkü yedi müsteşar, sağlığı uyacak, mizacı uyacak da onlara gidilip mesele anlatılacak, gündeme giren işler neticelenecek. Bu çok çok zordu. Turgut Özal planlamaya gelince sanki bir rüya

gördük, bir rüya gerçekleşti, bu yetkinin hepsini planlamaya bağladı ve yedi kişi yerine kendi takımıyla beraber karar veren dinamik bir ekip ortaya çıktı (Birand, Yalçın, 2001: 35)."

Sakıp Sabancı'nın bu ifadeleri ile Özal'ın *"Teşvik sisteminde en mühim özellik, bütün teşvik tedbirlerinin tek bir elde toplanmasıdır. Bu husus, özellikle eski tatbikattaki müteşebbisin bir bakanlıktan diğerine gitmesini ortadan kaldırmış bir dairede sonuç alabilmesi imkânını vermiştir* (Özal, 1970:1)." ifadeleri arasındaki neredeyse bire bir zihni örtüşme 1967-1971 yılları arasında müteşebbis ve sermaye çevrelerinin Demirel-Özal çizgisinden neden memnun olduklarını gösterir. DPT müsteşarı diğer bir ifadeyle "*sermayenin kamu temsilcisi*" olmuştur.

Bununla beraber gerek Sakıp Sabancı'nın ifadelerindeki "*bürokrasisiz hızlı teşvik*" vurgusu, gerekse de üstte değinilen Teşvik Uygulama Dairesi vasıtasıyla gerçekleşen ulusal çapta büyük yatırımlarına rağmen TUD'un faaliyetlerine eleştirel bir perspektifle de yaklaşılmalıdır. Seriye Sezen'in "*Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*" eserinde, Özal'ın müsteşarlığı döneminde Teşvik ve Uygulama Dairesi'nde çalışan eski bir planlama uzmanının, uygulanan teşvik mekanizmasının ana hatlarını dile getirdiği bir alıntısı madalyonun öteki yüzünü göstermede oldukça anlamlıdır:

"Teşvik uygulamaları kuralsızdı, el yordamıyla yapılıyordu. Kamu sektörü ile özel sektörün aynı alanda yapacağı yatırımlarda özel sektör yatırımları kollanmaktaydı. Kamu projeleri bekletilerek özel sektör projelerine öncelik verilmekteydi. Bunun en açık örneği lastik sanayiindedir. Kamunun "Petlas Projesi" tutularak, özel sektörün "Lassa Projesi"[129] *önceliği almış ve piyasaya Petlas'tan önce girmiştir, ihracat teşviklerinde ise denetim yapılmamıştır. İhracatçıların taahhüt ettikleri ihracat tutarını Türkiye'ye aktarmaları yeterli görülmüş, bu kaynağın gerçekten ihracattan sağlanıp sağlanmadığına bakılmamıştır. Dolayısıyla, ihracat teşvik sistemi kara paranın aklanmasında bile kullanılır hale gelmiştir* (Sezen, 1999: 91-92)."

[129] Lassa'nın Sabancı Ailesine ait olduğu anımsandığında Sakıp Sabancı'nın alıntısında vurguladığı memnuniyet kaynağının sadece "bürokrasisizlik" ile ilgili olmadığı düşünülebilir.

DPT'nin 1970 tarihli kendi yayını olan "*İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Türk Özel Sektörü*"nden alıntılanan aşağıdaki tablo, Seriye Sezen'in eserinde alıntıladığı ve üstte değinilen eski plancının görüşlerini doğrular niteliktedir. Gerçekten de özel sektörün temel sekiz alanında girişimcileri teşvik etmek amacıyla, Özal'ın müsteşarlık yıllarını ve İkinci Plan dönemini kapsayan 1967-1970 arasında teşvik edilen 11 Milyar TL'lik toplam yatırım, İlk Plancıların hazırladığı ve Birinci Plan dönemine denk gelen 1963-1967 arasındaki yaklaşık 1.7 Milyar TL olan toplam yatırımın yaklaşık 6.5 katıdır. Zaten, iki dönem kıyasında 1963-1967 arasında 8 sektörün 3 sektörüne hiçbir teşvik verilmezken 1967-1970 arasında sekiz alanın tamamına ve oldukça yüksek meblağlarda teşvik sunulması, teşvik incelemelerinde özel sektörün kollandığı, denetimsiz ve alabildiğine esnek bir değerlendirme yapıldığını düşündürmektedir.

Tablo-1 Karşılaştırmalı Sonuçlandırılan Yatırım Teşvik Belgesi Talepleri

Dönemler	01.01.1963 - 15.09.1967		15.09.1967 - 31.07.1970	
Sektörler	Belge Verilen Yatırım Tutarı	Reddedilen Yatırım Tutarı	Belge Verilen Yatırım Tutarı	Reddedilen Yatırım Tutarı
Tarım	0	9.000.000	32.226.966	430.000
Madencilik	16.995.105	567.315.628	838.413.521	13.893.483
İmalat Sanayi	1.560.626.915	448.319.659	9.140.165.656	662.586.689
İnşaat	0	0	15.865.198	272.052
Genel Enerji	139.326.858	0	413.596.000	0
Turizm	19.775.029	4.584.972	296.262.381	7.302.012
Hizmetler	0	11.000.000	68.240.543	17.207.327
Ulaştırma	0	1.630.000	318.017.913	3.600.000
Toplam	**1.736.723.907**	**1.041.850.259**	**11.122.788.178**	**705.291.563**

Kaynak: DPT, 1970:45

Diğer yandan bu eski planlama uzmanından alıntılanan, teşvik sisteminin işleyişiyle ilgili süreçler, Ergun Türkcan'ın "*Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*" adlı eserinde DPT ve Özel Sektör ilişkisine dair öne sürdüğü şu tezin de yolunu açmıştır denebilir: "*DPT kurulmadan önce, devletin üst kademelerine maliyeden, özel sektöre ise KİT'lerden ve yine Maliye gruplarından eleman transferi yapılırdı. 1960'ların ikinci yarısıyla birlikte DPT uzmanları, hızla gelişen özel sektör işgücü piyasasında çok aranır oldular; devleti ve ekonomiyi iyi tanıyor, İngilizce biliyor, DPT'den yatırım teşvikleri alabiliyorlardı* (Türkcan, 2010: 103)."

Türkcan'ın tezini şöyle okumak da mümkündür: 1960'ların başında DPT'nin, devletin yönetici eliti ve bürokrasi çevreleri nazarında sahip olduğu güçlü sembolik sermaye, bu on yılın sonuna doğru, DPT'nin devlet yerine sermaye ve müteşebbisi, daha kısa bir ifadeyle kapitalizmi planlamaya başlamasıyla gittikçe azalmıştır. DPT'nin teşvik ve uygulama dairesinde çalışan ve özellikle Özal dönemiyle birlikte kuruma dahil olan uzmanlar ise DPT'nin yeni yapısı sayesinde teşvik süreçlerinde sermaye ve müteşebbislerle kurdukları yakın ilişkilerle DPT'nin devlet ve bürokrasi çevrelerinde azalan sembolik sermayesine ters bir korelasyonla kendi sosyal sermayelerini özel sektör nezdinde güçlendirmişlerdir. Türkcan'ın tezinden hareketle aslında sermaye çevrelerinde plancılara duyulan bu ihtiyaç çok masum da değildir ve finanssal iktisatın alanına giren "insider trading" kavramıyla yakından ilgilidir. Daha açık bir ifadeyle DPT uzmanları sermayedarların teşvike ulaşabilmeleri ve konuda diğer sermayedarlardan öncelikli olabilmek için yakın oldukları DPT uzmanının planlamadaki bağlantı ve sosyal ağlarına ihtiyaç duyarlar.

Turgut Özal'ın kurduğu bir birim olarak Müsteşarlık Araştırma Grubu'na (MAG) bakılacak olunursa, her şeyden önce bu birim Teşvik Uygulama Dairesi'nin bir ön bürosu vasfına sahiptir. Diğer bir ifadeyle önce teşvik verilecek projelerin ve firmaların ön fizibiliteleri tamamlanıyor daha sonra ise süreç Teşvik Uygulama Dairesi ile devam ediyordu. Ayrıca Özal'ın buraya atadığı uzmanlar özel sektörle belki de en fazla burada temas halinde oluyor, özel sektör ile bağlantılı sosyal sermayelerini burada artırıyorlardı.

Müsteşarlık Araştırma Grubu'nun doğuşunda, çalışmada daha önce değinilen 933 sayılı kanunun birinci maddesinde yer alan DPT bünyesinde kurulan fon sistemi etkili olmuştur. Özal, grubun başına 1984'te başbakan olduktan sonra DPT'ye müsteşar olarak atayacağı kardeşi Yusuf Bozkurt Özal'ı getirmiştir. Yeri gelmişken, Turgut Özal'a yöneltilen "*hanedan*" suçlamasının, diğer bir ifadeyle Özal'ın aile bağlantıları lehine kamuda yaptığı atamalarla nepotizmi işlevselleştirmesi 1980'lerden daha önce 1960'ların sonunda bu atama ile başlamıştır denebilir.

Birimin temel işlevi özel sektör için danışmanlık hizmeti gören yerli ve yabancı şirketlerle birlikte çalışarak bu şirketlerin MAG'a sunduğu projeleri analiz ederek yatırım yapmaya uygun olanları belirlemektir. MAG bu amaçla, kısa sürede bünyesine

alınan birçok uzmanla personel sayısı arttığı için DPT'nin ek binasında başladığı mesaisine Ankara'da Meşruiyet Caddesi'nde kiralanan bir binada devam etmiştir. Burada teşkilatın diğer birimlerinden bağımsız olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Yusuf Bozkurt Özal'ın yönettiği birime Özal'ın yeğeni Hüsnü Doğan, Yıldırım Aktürk, Namık Kemal Kılıç, Temel Karamollaoğlu, Kemal Varol, Doğan Yörükhan, Muvaffak Gözaydın, Ahmet Çetinbudak ve Ali Tigrel katılır. Ekibin hızla genişletilmesiyle birçok çalışmaya imza atılmıştır. Özal'ın direktiflerinin belirleyici olduğu projeler arasında, "*İskenderun-Basra Demiryolu*", "*Süpermarket Projeleri*", "*Çukurova Kalkınma Projesi*", "*Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi*", "*Erzurum ve Doğu Anadolu Kalkınma Projeleri*", "*İstanbul Kazlıçeşme ve Ege Turizm Projeleri*", "*Enerji Projeleri*", "*Buğday Türünün Islahı*", "*Tavukçuluk*", "*Sulama*" ve "*Narenciye*" alanlarında yatırım projeleri, "*Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılandırılması*", "*Sermaye Piyasasının Kurulması*", "*Merkez Bankasının Reorganizasyonu*" gibi çalışmalar yer almaktadır (Kansu, 2004: 282-283).

3.6.6. 1970'e Doğru: Ekonomi, Toplum ve Siyasal Alandaki Gelişmelerin Genel Görünümü

Özal'ın yönetimindeki DPT'nin TUD ve MAG birimleri üzerinden özel sektöre yaptığı yatırımlar 1960'ları, Cumhuriyet dönemi boyunca sürdürülen "*milli burjuvazi*" yaratma serüveninin yeni bir aşaması olarak okumayı olanaklı kılar. Bu dönemde, on yıllardır oluşması ve güçlenmesine çalışılan burjuvazinin doğmakta olan sanayici kanadı, koruma altına alınmış ve büyütülmüştür. 1960'lar, özellikle 1950'lerden itibaren tarım ve ticarette birikmeye başlayan sermayenin başarıyla sanayiye yönlendirildiği, büyük ölçüde montaja dayansa da çeşitlilik sergileyen geniş bir sanayi altyapısının meydana getirildiği ve sınai girişimci havuzunun genişletildiği bir dönemdir. Bu dönemde hükümetler hem kamu yatırımları hem de çeşitli teşvik programlarıyla bu sanayileşme hamlesine güçlü bir destek sağlamıştır (Özcan, 2017: 183).

Sanayi eksenli bu ekonomi politikalarının çerçevesini çizen ve aynı zamanda dünyadaki iktisadi konjonktürle de uyumlu iki önemli fenomenden tam da bu bağlamda bahsetmek gerekir. Bunlar, planlı kalkınma ve ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisidir. Planlı kalkınma meselesine bu bölümün başında ve Özal'ın müsteşarlık göreviyle ilgili başlıklar altında DPT özelinde detaylı bir şekilde

bakılmıştı. Diğer önemli unsur ise, üst paragrafta değinildiği gibi Türkiye'de 1960'larda hükümetlerin, içe dönük ithal ikamesine yönelik sanayi stratejisi çerçevesinde planlanan ekonomik hedeflere ulaşmak için, bilinen bütün iktisat politikası araçlarına başvurdukları tekraren belirtilmelidir. Bu dönemde ithalat rejimi tamamen sanayileşme hedefine yönelik olarak şekillendirilmiş ve kullanılmıştır. Burada amaçlanan, hem sanayileşmeyi hızlandırmak için gerekli yatırımların ithalat gereklerini sağlamak için döviz kaynağını öncelikli olarak tahsis etmek, hem de daha önce ithal edilen malların, yurt içi pazar için üretecek sanayicileri dış rekabetten korumaktı (Özcan, 2017: 185).

Bu sayede Türk sanayisi, 1963–1971 arasında, diğer bir ifadeyle Özal'ın ilkine askerdeyken katkı sunduğu, ikincisini ise müsteşar olarak bizzat yönettiği, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları'nın uygulandığı süreç içerisinde ithal ikameci sanayi stratejisiyle bu yıllar içinde %5 ve %9 arasındaki hızlarla büyüdü. Sanayide yapılan yatırımların yaklaşık olarak yarısı, ara mallar üzerinde yoğunlaşma gösteren kamu kesimi eliyle gerçekleştirildi. Özel kesimin payı içinde yatırımların çok küçük bir oranı, DPT Müsteşarı Özal'ın 933 sayılı kanun içeriğinde yer alan ve özel önem atfettiği, özel yabancı sermaye kaynaklarından oluşabildi (%1'den az). Yatırımların büyük çoğunluğu ise içeriden finanse edildi. Sanayi kesimi, iyice korunmuş bir ortamda, bu nedenle de rekabet gücünden yoksun bir maliyet yapısıyla gelişti. Çoğu sanayinin bekasının, ürünlerinin yabancı rekabetine karşı korunmasına ve temel ithal girdilerinin sağlanmasına bağlı olduğu açıktı (Keyder, 2006: 63).

Bu ekonomik modelle birlikte, Türk ekonomisi yılda ortalama %5,6'lık bir büyüme performansıyla 1960'larda başarılı bir dönem geçirmiştir. Bu ekonomik büyüme rakamlarına ulaşılmasında yukarıda değinilen ithal ikameci sanayileşme stratejisi kadar, ağırlığı on yıllık dönem boyunca azalmakla beraber hâlâ yüksek olan ve hava koşullarına bağlı dalgalanmalar gösterse dahi, tarım sektörünün katkısı da etkili olmuştur. Örneğin, tarımsal üretimde gerçekleşen 1963'teki %9.7 ve 1966'daki %10.7'lik artışlar, hem bu sektörün ortalama hızının çok üzerine çıkmasına hem de büyüme rakamlarına katkı sunmuştur. Üçüncü lokomotif sektör olan ticaret sektörü ise genel büyüme hızına yakın bir rakam olarak bu on yıl içerisinde ortalama %6.7 büyüyerek ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemiştir. Toplam ekonomik büyümenin, 1960'larda kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla'ya (GSMH)

yansıması ise 1950'lere kıyasla %3 gibi önemli bir reel artış göstererek genel refahı da yükseltmiştir (Özcan, 2017: 190-191) .

Tüm bunlarla birlikte yukarıda İktisadi hayata dair verilen rakamların toplumu nasıl etkilediğini çözümlemek, 1969 genel seçim sonuçlarını, 1970 Ağustos devalüasyonunu ve 12 Mart 1971 muhtırasını giden süreci anlamlandırmak için önem arz etmektedir. Bu minvalde 1960'lar, hızlı sanayileşmenin ve buna bağlı olarak büyük çapta bir kentleşme ile güçlü bir işçi sınıfının doğuşunun yaşandığı bir on yıl olmuştur. Dolayısıyla bu on yılda toplumsal dönüşüm de bu süreçlere bağlı olarak hızlanmıştır. 1960 yılında toplam nüfusun %26,3'ü kentlerde yaşamaktayken 1970 yılına gelindiğinde, bu nüfusun %33'ü kentlerde yaşamaya başlamıştır. 1970 yılında nüfusunun üçte biri kentli olan Türk halkı, dolayısıyla bu zaman dilimi içinde yoğun bir iç göç de yaşamıştır. 1961 Anayasası'nın liberal hükümlerini izleyen sendikalaşmayla 1963'te 296.000 olan işçi sayısı 1971'de 1.2 milyona yükselmiştir. Böylece geleneksel toplum yapısı çözülmeye başlamış bunun yanı sıra kent işçilerinin sendikalar üzerinden miting ve siyasi alana katılımları kitleselleşmiştir (Aydın, Taşkın, 2014: 181 ve Keyder, 2006: 64).

1960'ların bu toplumsal gelişim ve dönüşüm sürecinin sonunda gerçekleşen 1969 genel seçimleri ayrıca önem arz eden diğer bir süreç olmuştur. 12 Ekim 1969 tarihinde, 1961 ve 1965 genel seçimlerinin ardından, 27 Mayıs darbesini izleyen üçüncü genel seçimler yapılmıştır. Adalet Partisi yine tek başına iktidar kuracak bir çoğunlukla, seçimlerden galip çıkmıştır. Farklı siyasi çizgilerin temsilini geniş bir tabana yayan ve nispeten küçük siyasi partilerin de mecliste temsiline imkan veren "*Milli Bakiye Sistemi*"nin kaldırılmasıyla TİP, YTP ve MHP gibi partiler epey güç kaybederek, parlamentoda temsil kabiliyetlerini büyük oranda yitirmişlerdir. Adalet Partisi %46.55 oy alarak, Millet Meclisinde 256 Senato'da 79 milletvekili kazanmış; Cumhuriyet Halk Partisi ise 27,37'lik bir oy oranı ile Millet Meclisinde 143, Senato'da ise 48 milletvekili ile temsil hakkı elde etmiştir. Seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, hükümeti kurma görevini Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Demirel'e vermiştir. II. Demirel Hükümeti, 12 Kasım 1969 günü 165 red oyuna karşılık 263 kabul oyuyla güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Adalet Partisi seçimlerin hemen ardından, daha önce rafa kaldırılmış olan, Anayasa'nın milletvekili seçilme şartlarıyla ilgili 68. Maddesinde yer alan, "*belirli suçlardan hüküm giyenlerin*

*affa uğramış olsalar da milletvekili seçilemeyecekleri"*ne dair ibareyi metninden çıkararak 6 Kasım 1969 günü meclisten geçirmiştir. Böylece, mecliste temsil alanını daraltan yeni seçim sisteminin ardından, eski Demokrat Partililer'e tekrar siyaset yolunu açan yasal değişiklik, ordu tarafından Adalet Partisi'nin hanesine yazılan ikinci olumsuz gelişme olmuştur. Bu gelişmelerin haricinde II. Demirel Hükümeti çok zor bir dönemde görev yapacaktır. Zira ekonomideki durum 1965-1969 döneminin sağladığı refahı ayakta tutacak halden yavaş yavaş çıkacaktı. Çünkü Türk Ekonomisinin kronik sorunu olan dış açık, 1970'lere gelindiğinde döviz darboğazıyla kendisini hissettirecekti. Şiddet eylemleri de giderek ivme kazanmaktaydı. Bu tablo, hükümeti adım adım bir darbe tehlikesine yaklaştırıyordu. Bir taraftan ordu içindeki sol-popülist unsurlar, gençlik hareketleri ile ittifak arayarak bir darbe hazırlığı içine girmekte; diğer taraftan da ordu hiyerarşisine riayet etmeden icra edilecek ve bu yüzden de 27 Mayıs'a benzeyecek bir darbe girişimini durdurmak ve bu ortamdan sorumlu tutulan II. Süleyman Demirel hükümetini iş başından uzaklaştırmak üzere emir-komuta zinciri içinde bir başka müdahale ısıtılmaktaydı (Aydın, Taşın, 2014: 178-180).

3.6.7. 1970'lere Doğru: Toplumsal Hareketler, Kutuplaşan İdeolojiler, Sokak ve Eylemler

Turgut Özal'ın DPT Müsteşarlığı görevinde bulunduğu 1960'ların sonları, aynı zamanda öznesi gençlik ve işçi olan toplumsal hareketlerin de ortaya çıkmaya başladığı bir dönemdir. Türkiye'de yaşanan bu toplumsal hareketlerin, 1968 olaylarından seçilebileceği üzere küresel bir bağlamı olmakla birlikte, "*1969 Saraçhane Mitingi*" gibi Türkiye'nin sanayileşme ve kapitalistleşme süreciyle ilgili, ülkenin özgül şartları bağlamında gelişen toplumsal hareketlerden de bahsetmek mümkündür.

Bu bağlamda, 1968'de A.B.D'nin Vietnam müdahalesi ve buna yönelik A.B.D. toplumunda ve Avrupalı toplumlardan gelen protestolar, yine 1968'de Fransa'da başlayan işçi ve öğrenci hareketleri, Türkiye'de de yansımasını bulmuştu. 1968'in küresel ruhu Türkiye'de 1968-1970 yılları arasında, öğrenci olayları ve işçi hareketlerinin tırmanışına yol açarken bu süreçlerin mekanı olan toplumsal alan, bunalımlı bir dönemin başlangıcına işaret etmiştir. Paris'te "*Mayıs 68*" ayaklanması

olarak anılan ve 1970'li yılların başına kadar süren "*1968 Gençlik Hareketi*", Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Latin Amerika, Ortadoğu ve Çekoslovakya gibi Doğu Bloku ülkelerini etkilemiştir. Örneğin A.B.D.'de ekonomik istikrarsızlık ve toplumsal bunalıma bağlı olarak öğrenci, işçi ve siyahilerin isyanını; İtalya'da "*Kızıl Yıllar*" adıyla anılan grevler, köylü, işçi ayaklanmasını; Almanya'da yirmi yedi kentte süren öğrenci hareketlerini; İngiltere'de boykotlara ve sokak işgallerine yol açan çatışmaları anmak için kullanılan "*1968*" küresel bir deyim haline gelmiştir (Arat, 2007: 22).

Dünya ölçeğinde yaşanan bu sokak hareketliliği, Türkiye'de de yansımasını bulmuş ve öğrenci derneklerine bağlı eylemlere ivme kazandırmıştır. Özal'ın DPT müsteşarlığına geldiği yıl olan 1967'de, A.B.D.'nin 6. Filo'sunun İstanbul'a gelişini protesto eden, özel yüksekokulların devletleştirilmesi talebiyle İstanbul'dan Ankara'ya yürüyen öğrenciler, 1968 yılının Mayıs ve Haziran aylarında birçok üniversitede boykot ve işgal eylemi gerçekleştirmişlerdir. 15 Temmuz 1968'de 6. Filo'nun İstanbul'a tekrar gelişiyle hareketlenen gençlik, genel anlamda emperyalizme, özel anlamda A.B.D. politikalarına karşı sürdürdükleri eylemlerini, ülke sorunlarının çözümlenmesi yolundaki taleplerle birleştirmiş, bu isteklerini öğrencisi oldukları üniversitelerde çeşitli biçimlerde ifade etmişlerdir. Üniversitelerde öğrenci örgütlülüğün anılan dönemde güçlü olması bu talepkarlığı açıklar bir durumdur. Nitekim daha, 1960'lı yılların başlarından itibaren üniversiteler çevresinde kurulmaya başlanan "*Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF)*", "*Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)*", "*Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT)*", 1965'te Türkiye İşçi Partisine (TİP) bağlı olarak kurulan "*Fikir Kulüpleri Konfederasyonu (FKF)*[130]", kendilerini "Milliyetçi-Toplumcu" olarak tanımlayan öğrencilerin oluşturduğu "*Genç Ülkücüler Teşkilatı (GÜT)*", "*Ülkü Ocakları Dernekleri (ÜOD)*" ve "*Ülkü Ocakları Birliği (ÜOB)*" gibi örgütlenmeler içinde bir araya gelen farklı siyasi görüşlerdeki öğrenciler, 1960'ların sonuna doğru bu öğrenci birliklerinin mobilizasyonuyla birlikte yoğun bir siyasallaşma sürecine girmişlerdir. Bu öğrenci gruplarının ve fraksiyonlarının kolektif bilinci ve yönlendirmesiyle aşırı uçlarda odaklaşan gençlik hareketleri 1970'li yılların başından itibaren "banka soygunları", "adam kaçırma" gibi eylemleri de içeren silahlı mücadele ve propoganda faaliyetlerine girişmişlerdir. Diğer yandan CHP ve Adalet Partisi'nin hazırladığı, sendikaların sendikal faaliyetlerini

[130] FKF, 1969 yılındaki yönetim değişikliğinin ardından ismini Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) olarak değiştirmiştir.

kısıtlayan yasa tasarısının haklı şekilde protesto edildiği 15-16 Haziran 1970 "*Saraçhane Mitingi*" devletle işçiler arasındaki gerilimi de tırmandırmıştır. Sokakta, öğrenciler ve işçilerle böylesi bir süreç yaşanırken toplumsal alanı, ekonomiyi ve dahası kendi parti içi disiplinini yönetemeyen III. Demirel Hükümeti ve dolayısıyla Adalet Partisi, halk ve ordunun gözünde ciddi bir güven kaybı yaşayarak, yaşanan kaostan sorumlu tutulan taraf olmuştur. Bu süreç, kışlasına çekilmeye 1960-1980 arası pek niyetli olmadığını birkaç kez gösteren silahlı kuvvetler bünyesindeki farklı cuntalara cesaret vererek 12 Mart 1971'e gidilen yolun taşlarını döşemiştir (Arat, 2007: 22-23).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL'IN 1970'LERİ: LİBERAL TEKNİSYENİN "SERBEST" YILLARI

1970'ler başlarken, 12 Mart 1971 muhtırasının zoruyla Adalet Partisi hükümetten çekilmiş, Özal da müsteşarlıktan alınmıştı. Kırklı yaşlarının ortasına gelen Turgut Özal, 12 Mart rejimi tarafından, 1966 senesinden aşina olduğu ve bir '*kızak makamı*' sayılan "Başbakanlık müşavirliği" pozisyonuna tekrar kaydırıldı. Özal'ın hayatında bu tür "*dejavu*"ların birden çok olması ilginç bir tesadüftür. 1966 ve 1971'de olmak üzere iki kez Başbakanlık Müşavirliği, 1967 ve 1979'da olmak üzere iki kez DPT Müsteşarlığı, 1950 ve 1970'lerin başında olmak üzere iki kez yaşadığı Amerika yılları, 1975 ve 1977'de iki kez siyasete dahil olma çabası ve başarısızlığı, 4 Ağustos 1958, 12 Ağustos 1970 ve 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarında (devalüasyonları) oynadığı roller... Bu tekrarlar ve Özal'ın kariyerinde yaşadığı iniş çıkışlarda belki kendi tercihlerinden daha fazla, onun meslek hayatının büyük bölümünü kapsayan 1950-1980 arası Türkiye siyasi tarihinde yaşanan önemli olayların ve alt üst oluşların etkisi vardır.

1950'de CHP'nin tek parti dönemi kapanarak Demokrat Parti'nin iktidarı devralması şüphesiz Türk siyasi tarihinin büyük bir dönüm noktasıydı. Siyasi paradigma ve iktidarın değişimi ise Özal ve onun kuşağındaki mühendisler için olumlu bir milat sayılabilirdi. Öyle ki; Özal'ın aynı yıl mühendis olarak memuriyete başladığı Elektrik İşleri Etüd İdaresi, Demokrat Parti'nin arzuladığı kalkınmacı söylemi sağlayacak elektrik, su ve baraj gibi alt yapı çalışmalarına cevap veren, Demokrat Parti ile birlikte gelişmeye başlayan ve aynı zamanda bünyesindeki mühendislerinin de gelişimine alan açan bir devlet kurumuydu.

Özal'ın profesyonel kariyeriyle siyasi tarihin kesişen ikinci dönüm noktası ise 1960 darbesiydi. Bir Demokrat Parti bürokratı olan Özal darbe esnasında askerde olduğu için şanslıydı. Bu sayede Demokrat Parti'ye yönelik büyük tasfiyenin dışında kalmayı başardığı gibi yedek subay olarak gerçekleştirdiği askerlik görevi esnasında,

yeni kurulan Devlet Planlama Teşkilatı'nda planlama tecrübesi edinerek krizi fırsata çevirmesini de bildi. Muhtemelen, 27 Mayıs 1960'da Demokrat Parti'ye yönelik suçlamalardan nasibini alacak denli yetkili ve üst düzey bir bürokrat veya politikacı değildi, ancak 4 Ağustos 1958 tarihli Demokrat Parti'nin bir hükümet politikası doğrultusunda oluşturduğu ekonomik istikrar programının, sekreteryasındaki görevi veya Süleyman Demirel gibi Demokrat Parti'nin gözde bürokratları ve siyasileriyle olan yakınlığı, "*sağcı*" siyasi duruşu gibi faktörler onun için birer risk unsuruydu, fakat bu büyük siyasi kırılmadan yara almadan çıkmayı başarmıştı.

Üçüncü ve o zamana kadar Turgut Özal'ın kariyerine en olumlu yansıyacak dönüm noktası ise 1965'te Süleyman Demirel'in liderliğinde Adalet Partisi'nin tek başına iktidara gelişiydi. 1960'ların ilk yarısındaki koalisyon dönemi kapanarak Adalet Partisi'nin tek partili iktidarının başlaması, Özal'a Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarlığının kapısını aralamıştı. Bu yeni unvanıyla, ekonominin önemli bir aktörü haline geldiği gibi, dört yılı aşkın süren müsteşarlığı esnasında özel sektörde de birçok yeni sosyal sermaye edinerek büyük yatırımcı çevreleriyle de güçlü bağlar kurmuştu.

1971 yılına geldiğimizde artık kırk dört yaşını dolduran Turgut Özal, kendi hayat hikâyesi ile Türk siyasi tarihinin çakışan dönüm noktalarından dördüncüsünü 12 Mart muhtırası ile tecrübe etti. Ancak bu muhtıra ve ardından gelen dokuz yıl, önceki üç dönemeçteki gibi bürokrasi kariyeri açısından lehine gerçekleşmeyecekti. Ayrıca 1960 darbesi esnasında askerde olduğu gibi 1971'de muhtıradan sakınabileceği bir sığınağa da sahip değildi. Aksine, muhtıra onu yakaladığında DPT'nin başında geniş iktisadi yetkileri haiz olan üst düzey bir bürokrat idi. Muhtıra, onun müsteşarlıktan ayrılmasına yol açarak Özal'ın -en azından bir müddet- "serbest" 1970'lerinin kapsını aralamıştı.

1970'ler Türkiye'sinde; siyasi düzlemde, kısa erimli ve istikrarsız koalisyon hükümetlerine şahit olunurken, toplumsal alanda ise özellikle sokaklar ve üniversite kampüsleri çatışmalarla istikrarsızlaşmış, binlerce kişi bu çatışmalarda hayatını kaybetmiştir. Özal özelinde ise bu on yıl, bürokratlık görevinden ve politikadan serbest kaldığı sırasıyla; Dünya Bankası uzmanlığı, özel sektörde yöneticilik ve firma ortaklıkları ve ayrıca kısa bir dönem sendikacılıkla meşgul olduğu yaklaşık dokuz yılı kapsamaktadır. Özal'ın bu yıllarda kariyerist bürokrat kimliğine dokuz yıllık ara vermek zorunda kalması, 1950-1971 arasında 21 yıllık ve istikrarlı yükselen bir kariyer grafiği için en naif tabirle "durgunluk yılları" sayılabilir. Bu uzun

durgunluğun temel sebebi büyük ölçüde Türkiye'nin siyasi ve toplumsal alanlarındaki olumsuz tablosuyla ilgilidir. Ancak diğer yandan, bu on yılı Özal'ın kişisel tercihleri de farklı kılmıştır. Turgut Özal'ın 1970'lerdeki yol haritasını belirleyen tabloda kişisel tercihlerini şimdilik bir kenara koyarak, Özal'ın kariyerini etkileyen ancak büyük ölçüde ondan bağımsız gelişen, toplumsal süreçlere yönelmekte fayda vardır. Bir başka deyişle, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başındaki siyasi, toplumsal ve ekonomik alanda ortaya çıkan büyük alt-üst oluşlar, 1970'ler boyunca hem Özal'ın kariyerine hem de Türkiye'nin kaderine doğrudan etki etmiştir. Bu sebeple her ne kadar bir önceki bölümün son başlığı altında kısa bir girizgâh yapılmış olsa da, 1970'leri biçimlendiren siyasi, toplumsal ve ekonomik alandaki önemli alt-üst oluşların detaylarına biraz daha yakından bakmak Turgut Özal'ı saran dönemin sosyo-politik habitatını anlamaya yardımcı olabilir.

4.1. Siyasal Alandaki Gelişmeler: Merkez Sağ'ın Çökmesi ya da Özal'ın Yaslandığı Siyasal Zeminin Kayması

1960'ların sonunda, Özal'ı Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarlığına getiren siyasi iradenin kurumsal çatısı Adalet Partisi 41'ler olayı ile parti içinde ve siyasi elit düzeyinde bir bunalım yaşayarak çökmeye başlamıştı. 1969 seçimlerine girerken Adalet Partisi içinde parti içi çekişmenin epey arttığı bir atmosfer yaşanmıştı. Bir önceki bölümde değinilen Saadettin Bilgiç ekibi, Demirel'in "*yeminliler*" grubuyla bir kez daha kıyasıya mücadeleye girişmiş ancak yine muvaffak olamamıştır. Bu çekişme seçimler sonrasında oluşan parlamentodaki Adalet Partisi grubunda ve Adalet Partisi üst yönetiminde de devam etmiştir. Gerilimin ilk gündemi seçim sonrasındaki hükümette Bilgiç grubundan kimsenin görev almamasıdır. Ayrıca Demirel'in eski Demokrat Partililerin siyasi affı konusunda çekingen davranması Bilgiç grubuna, harekete geçmek için de bir koz da verir. Bilgiç grubundan Esat Kılıçoğlu, parti içinden de epey destek bulduğu 72 imzalı bir muhtırayı Süleyman Demirel'e vererek parti içinde tarafsız hareket etmesini talep eder. Süleyman Demirel ve parti yönetimi ise cevap olarak Esat Kılıçoğlu dahil 3 kişiyi partiden ihraç eder. Bilgiç grubunun bu adıma karşı cevabı ağır olur ve 1971 yılı bütçe oylamasında TBMM çatısı altında 41 Adalet Parti'li milletvekili red oyu kullanarak bütçenin onaylanmamasına neden olurlar. Bu gerginlikte son noktadır. Çünkü 1961 Anayasasına göre bütçesi reddedilen bir hükümet, güvenoyu alamamış sayılmaktadır. Hükümet düşmüş olsa da Süleyman Demirel üçüncü hükümetini kurup yoluna kaldığı yerden devam eder ve bu hükümet

6 Mart 1970'te bu kez güvenoyu alır. Bütçeye red oyu veren 41'ler ise partinin haysiyet divanı tarafından uyarı mahiyetinde "*bir aylık ihraç*" cezası almışlardır. Ancak parti içi muhalefet durmaya niyetli değildir. 24 Haziran 1970'de Başbakan Süleyman Demirel hakkında soruşturma komisyonu kurulması için yapılan görüşmelerde Adalet Parti'li milletvekilleri arasında büyük bir kavga çıkar. Bir gün sonra, 25 Haziran 1970'de parti haysiyet divanı, kavgaya karışan Bilgiç ve onun grubundan 25 arkadaşını ihraç kararı almıştır. İhraçlardan sonra, Bilgiç grubunun son umudu olan ve 21 Eylül 1970'de gerçekleşen partinin 5. Olağan Kongresinde Süleyman Demirel 1425 gibi ezici sayıda bir oy alınca, Bilgiç grubu, aralarında TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli de dahil olmak üzere –ki kendisi meclis başkanlığından da istifa da eder- Adalet Parti'sinden istifa ederek, 18 Aralık 1970 tarihinde "Demokratik Parti"yi kurarlar. Eski Adalet Partililer parlamentoda artık muhalefet saflarındadır (Aydın, Taşkın, 2014: 198-199).

Adalet Partisi'ndeki siyasi elit düzeyindeki bu bölünme ve partinin önemli bir damarının koparak başka bir siyasi çatı altında partileşmesi elbette önemli bir çöküş emaresiydi. Ancak Özal'ın yaslandığı siyasi irade olan Adalet Partisi'nin, 1960'ların sonunda başlayıp 1970'lerin başında devam eden ve partinin 1970'ler boyunca gücünü budayacak olan daha büyük bir krizi vardı. Adalet Partisi'ndeki bölünme ve kopuş süreci sadece siyasi elit düzeyinde değildi. Partinin üzerine kurulduğu ve Türk Sağı'nın farklı tonlarını barındırdığı toplumsal tabanında da önemli kopuşlar meydana gelmekte ve farklı siyasi gelenekler Adalet Partisi çizgisinden özerkleşerek kendi partilerinin doğuş sürecini başlatmaktaydılar.

Tanıl Bora ve Aybars Yanık'ın gerçekçi ve bir o kadar akılda kalıcı metaforları ile "*milliyetçi-muhafazakâr topak*" 1960'ların sonundan itibaren çözülmeye başlıyordu. Bu topak, esasen gelişen sola karşı anti-komünizm zemininde bir arada duruyordu. Büyük ölçüde komünizm tehdidine dayalı bir teyakkuzla, yakın ilişki içinde oldukları Adalet Partisi'ni dini ve milli kimliğe daha duyarlı kılmaya çalışıyorlardı. Milliyetçi ve İslamcı kanatların Adalet Partisi'nden ayrışması, birincisi, *renksiz* (liberal) ve *mason* (uluslararası etkilere açık) olarak gördükleri Adalet Partisi'nin bu misyonu taşıyamayacağına karar vermeleri; ikincisi, kendi aralarında ideolojik ihtilafın derinleşmesi üzerine gerçekleşti (Bora, Yanık, 2017: 297).

Bora ve Aybars çalışmalarında milliyetçi ve muhafazakâr topağın ayrışmasını siyasi düşünce özelinde incelerler. Bununla beraber, bu ayrışmanın siyasi aktivizm ve

parti oluşumlarına uzandığı süreci de tahlil ederler. Dolayısıyla yukarıda ifade edilen ayrışmanın ilk istikameti, milliyetçiliğin ülkücü ideoloji istikametinde şekillenmesidir. Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının 1967'de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni (CKMP) ele geçirmesiyle başlayan bu oluşum, CKMP'nin 1969 Şubat'ındaki kongresinde Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) adını almasıyla kemale erecektir. CKMP'nin 1967'de "*Dokuz Işık Doktrini*"ni benimsemesiyle rotası çizilen ideolojik dönüşüm, 1968'de "Ülkü Ocakları"nın kurulmasıyla radikal –ve paramiliter- bir gençlik tabanına oturur hale gelecektir (Bora, Yanık, 2017: 298-299). Ülkü Ocakları, 1970'lerin Türkiye'sinin istikarsızlaşmasında önemli bir etken olacak ve bu paramiliter örgüt, sol gençlik oluşumlarına karşı silahlı çatışmalara girerek, Türkiye'de bir kuşak gençliğin üniversite kampüslerinde, meydanlarda ve sokak aralarında yitip gitmesine yol açacaktır.

Ayrışmanın ikinci istikameti olarak muhafazakârların siyasetteki yeni adresleri ise Milli Nizam Partisi (MNP) olmasıyla ilgilidir. Milli Nizam Partisi 27 Ocak 1970'te, 1969 seçimlerine Konya'dan bağımsız milletvekili olarak seçilen ve bu çalışmada daha önceki bölümlerde de Özal ile yakın ilişkilerinden ötürü adı sıkça zikredilen Necmettin Erbakan tarafından kurulur. 8 Şubat 1970'de Ankara'da yapılan ilk kongrede dini içerikli sloganlar atıldığı gibi, Bora ve Yanık'ı doğrular şekilde kongrede komünizm ve masonluk karşıtı konuşmalar da yapılır (Koltuk, 2009: 133).

MNP'nin kuruluşunda Adalet Partisi'nin yanı sıra Yeni Türkiye Partisi ve Millet Partisi'nden de eski ve önemli isimlerin rol alması, "milliyetçi muhafazakâr topak" çözülürken muhafazakâr mıknatısın MNP'nin eliyle oluşması ve bu mıknatısın merkez sağın diğer partileri üzerindeki çekim gücünü göstermesi bakımından anlamlıdır. MNP'nin kurucuları arasında, Adalet Parti'sinin Genel Başkan Yardımcısı ve eski milletvekili Hasan Aksay yine Adalet Partisi'nin eski milletvekillerinden Tevfik Paksu, Millet Partisi'nin Genel Başkan Yardımcısı ve eski milletvekili Fehmi Cumalıoğlu, Yeni Türkiye Partisi Kurucularından ve bu partinin eski milletvekillerinden Süleyman Arif Emre gibi isimler yer almaktaydı (Koltuk, 2009: 133).

4.2. Toplumsal Alandaki Gelişmeler: Gençlik, İşçi, Köylü ve Memur Eylemleri

1960'ların sonunda siyasi alanda görülen hareketlilik toplumsal alanda ise bu on yılın ortalarından itibaren yavaş yavaş baş göstermeye başlamıştı. 1961 anayasasının getirdiği geniş örgütlenme hakları ve Türkiye'nin sanayileşme ve kapitalistleşme hızının ivmelenmesiyle paralel şekilde işçi sınıfı gücünü artırmış ve toplumsal alan da hareketlenmeye başlamıştı. İdeolojik yelpazenin solunda birçok sosyalist gençlik ve işçi örgütünden bahsetmek mümkünse de bunlardan, "*Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF)*" ve onun zaman içinde kitleselleşmiş ve aksiyonerlik kazanmış formu olan "*Devrimci Gençlik Örgütü (DEV-GENÇ)*" sokak eylemlerinde bir adım öne çıkmaktaydı (Salep, 2016: 763-789). Sağda ise en bilinen, kitleselleşmiş ve sol örgütlere karşı durmak için bizzat MHP'li yöneticiler tarafından kurularak geliştirilen ülkü ocakları ve bu ocaklara eleman yetiştiren kamplar mevcuttu (Öznur, 2001: 5-8).

Diğer yandan 1960'ların sonunda Türkiye'nin özgül sosyo-politik koşullarının yanı sıra dünyayı kasıp kavuran 1968 olaylarının Türkiye'ye yansımalarını da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu dönemde, İstanbul, Ankara ve İzmir'deki üniversiteler ve yüksekokullarda, işgaller ve boykotlar yaşanmıştır. Turgut Özal'ın mezunu olduğu İTÜ de, dünyada ve Türkiye'de esen boykot rüzgarları ve üniversite işgallerinin dışında kalmamıştır. İTÜ'de de 17 Haziran 1968'de boykot ve işgaller yaşanmıştır. İTÜ Öğrenci Birliği grubundaki işgalci öğrenciler tarafından, üniversitelerin idarî ve malî özerkliğe kavuşturulması, özel yüksek okulların devletleştirilmesi, yönetmeliklerde değişikliğe gidilmesi, ilkokuldan itibaren tüm eğitimin halka dönük hâle getirilmesi, üniversite gençliğinin yeterli maddî koşullara, barınağa ve staj imkânına kavuşturulması gibi daha genel talepler sıralanmıştır (Milliyet Gazetesi, 18 Haziran 1968: 7). Öte yandan, işgal konseyine karşı olan öğrenciler de bildiriler yayımlamıştır. İTÜ'nün Elektrik ve Makine Mühendisliği öğrencileri işgale karşı olduklarını açıklamış; "*Teknik Üniversiteliler*" imzasıyla yayımladıkları bildiriyle İTÜ Öğrenci Birliği'nin işgale tepeden inme bir biçimde başladığı belirtilmiş, öğrencilerin büyük çoğunluğunun işgalden yana olmadığı bildiride savunulmuştur (Milliyet Gazetesi, 19 Haziran 1968: 7). Bu açıklama önemlidir. Çünkü, Özal'ın mezun olduğu Elektrik Mühendisliği bölümü ve genel olarak İTÜ Mühendislik Fakültesi'ndeki öğrencilerin, solcu akranlarının meylettiği boykot ve işgal yoluna karşı duruşları, Özal'ın fakülte yılarında edindiği dindar ve sağ

siyasi kültürel sermayeyi üretme hususunda fakültenin yirmi yıldır hâlâ bir miktar başarılı olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır.

Gençlik ve işçi hareketleri 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında, akademik talepli eylemlerden sıyrılarak zaman içinde siyasallaştı ve yer yer şiddet eylemlerine dönüştü. Siyasallaşan bu eylemlerin temel odağında ise anti-Amerikanizm vardı. Nisan 1966'da Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Dean Rusk'ın CENTO toplantısına katılmak amacıyla Ankara'ya gelmesinin, Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) tarafından A.B.D., NATO ve CENTO'nun protesto edilmesiyle, yükselmeye başlayan anti-Amerikan dalga, aynı yılın Kasım ayında yine FKF'nin önderliğinde Amerikan üslerinde çalışan işçilerin haklarını savunmak adına "*Amerikalılara Karşı Türk Halkı'nın Başkaldırısı*" adlı mitingle devam etmiştir. Solcu öğrenci gruplarıyla milliyetçi öğrenci grupları arasında kavga yaşanmış, 15 öğrenci yaralanmış 26 öğrenci de göz altına alınmıştır (Eren, 2012: 779).

Gençlik hareketlerinin temel motivasyonu haline gelen anti-Amerikanizm kan dökülen eylemlerin de belirleyicisi olmuştur. A.B.D.'nin 6. Filosunun 15 Temmuz 1968'de İstanbul'a gelerek Dolmabahçe'ye demirlemesiyle birlikte Dolmabahçe'nin hemen karşısında, Özal'ın da üniversite öğrenciliği yıllarında kaldığı İTÜ Gümüşsuyu yerleşkesinde yer alan yurttaki öğrenciler ayaklanmıştır. 15, 16 ve 17 Temmuz 1968'de yaşanan protesto olaylarında polis Gümüşsuyu'nda bulunan İTÜ yurduna baskın gerçekleştirmiş Vedat Demircioğlu isimli bir öğrenci bu olaylarda yaşamını yitirmiştir (Milliyet Gazetesi, 16-17-18 Temmuz 1968: 1-7). Olaylar sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış; Ankara, İzmir ve Trabzon'da da protestolar gerçekleşmiştir. Bu şehirlerde, "*Amerikan Haberleri Merkezi*", "*Amerikan Sineması*", "*Amerikan Hava Yolları*" binaları basılmış, tahrip edilmiş; İzmir ve Trabzon'da öğrenciler ve Amerikalı askerler arasında arbedeler yaşanmıştır (Milliyet Gazetesi, 19-20-21 Temmuz 1968: 1-7).

6. Filo karşıtı eylemlerin ardından 1968'in sonlarına doğru bu kez anti-Amerikanizm sıradan Amerikalı askerleri aşarak üst düzey bir diplomata yönelmiştir. CIA uzmanı Robert Komer'in 1968 yılının Kasım ayında Türkiye'ye, Birleşik Devletlerin büyükelçisi olarak atanması, sol üniversite gençliği ve sol sendikalarca tepkiyle karşılanır. ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş'un davetiyle 6 Ocak 1969 tarihinde ODTÜ'ye gelen Komer'in otomobili öğrenciler tarafından ters çevrilerek ve üzerine benzin dökülerek ateşe verilmiştir. Olaylardan sonra 9 öğrenci şüpheli sıfatıyla

saptanmış, 2'si çıkarıldığı mahkemede tutuklanmış, 7'si hakkında gıyabî tutuklama kararı verilmiştir (Milliyet Gazetesi, 07 Ocak 1969, 1-7).

Sol'un Anti-Amerikanizm ve emperyalizme karşı duruşu ve kitlesel eylemselliğe önemli diğer bir örnek ise Şubat 1969'daki "*Kanlı Pazar*" olarak anılan olaylardır. 16 Şubat 1969 Pazar günü solcu öğrenci kuruluşları ve işçi sendikaları, "*Emperyalizme ve Sömürüye Karşı İşçi Yürüyüşü*" vesilesiyle Taksim Meydanında sağcı gruplarla karşı karşıya gelmiş ve çıkan olaylarda biri öğrenci biri işçi, iki kişi hayatını kaybetmiş iki yüzden fazla kişi de yaralanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 17 Şubat 1969: 1-7).

1960'ların sonunda işçiler, "*Kanlı Pazar*"da olduğu üzere eylemlerini sadece grev ve mitingler ile sınırlı tutmuyordu. Ayrıca iş yeri ve fabrika işgalleri de bu dönemin revaçta eylemlerindendi. 1968 yılından başlayarak, üniversite öğrencilerinin boykot ve işgallerinden büyük ölçüde etkilenen işçiler, fabrika işgalleri dönemini başlatmışlardı. 1968-1969 yıllarında, "*Akiş Dokuma, Altınel Pers, Bell Kimya, Çelik Halat, Deniz Nakliyat, Alpagut Kömür İşletmesi, Derby Lastik, Diyarbakır Belediyesi, Emayetaş, Gabriyel Gavriyeloğlu Dokuma, Güven Boya, Kavel Kablo, Krom Manyezit, Singer, Türk Demir Döküm, Yarımca Seramik, Şehzadebaşı Sineması*" gibi fabrika ve iş yerleri, işçi ve emekçiler tarafından işgal edilmiştir. Bu işgallerin temel sebebi ise iş yeri sorunlarının çözülmesi talepleri ve iş yerlerinde sendikal hak ve özgürlüklerin önündeki engellerin kaldırılması istekleriyle ilgilidir. İşgallerin siyasal motivasyonu neredeyse yok denecek kadar azdır (Koç, 1998: 114).

Diğer yandan işgallerin sadece işçi ve öğrenciler tarafından gerçekleştirilmediğini de belirtmek gerekir. Türkiye'de 1960'ların sonlarında köylü hareketlerinin de belkemiğini işgaller oluşturmuştur. Köylü hareketlerinin ilki 1967 yılında Antalya'ya bağlı Elmalı köylerinde, Avlan Gölü'nün taşkınlarından geriye kalan arazileri süren topraksız köylülerin, ekinlerinin ağalar tarafından traktörlerle ezilmesiyle görünür olur ve yaygınlaşır. Elmalı'ya önce ODTÜ ve Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi (AÜSBF) öğrenci derneklerinden gruplar desteğe gider. Ardından CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit köyleri ziyaret eder ve toprak işgallerinin sloganı ve Türk siyasi hayatının önemli bir siyasi deyimi olacak "*toprak işleyenin su kullananın*" ifadesini Elmalı'da sarf eder. Böylece Elmalı köylülerinin direnişi, topraksız köylü mücadelelerinin sembolik başlangıcı haline gelir. Yaygınlaşacak olan bu eylem formu ile politik talepler ve toprak mücadelesi etrafında örgütlenen farklı

siyasi aktörler arasındaki karşılaşmaların ilk adımları burada atılmıştır denebilir. Köylü direnişi ve toprak işgalleri Mart 1971'de Kahramanmaraş'ın Pınarbaşı köyünde gerçekleşen işgale dek kesintisiz olarak dört yıl devam etmiştir. Bu toprak direnişlerinin/işgallerinin 1970 yılı sonunda sayısı 146'yı bulmuştur. 1967'de 10, 1968'de 13, 1969'da 27, 1970'de ise 96 kez toprak işgali gerçekleşmiştir (Özden, Fırat, 2019: 86-87).

Öğrenci, İşçi/emekçi ve köylü hareketleri haricinde anılan dönem içerisinde kamu görevlileri olan memurların da eylemselliği göze çarpmaktadır. Yıldırım Koç'un çalışmasındaki saptamalara göre 1967-1971 arası dönemde memur sendikaları 37 protesto gösterisi düzenlemiştir. 15 Şubat 1969'da Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) tarafından Ankara'da "*Büyük Eğitim Yürüyüşü*" düzenlenmiş, aynı sendika 15-18 Aralık 1968 tarihleri arasında ise "*Büyük Öğretmen Boykotu*"nu gerçekleştirmiştir (Koç, 1988: 51). "*Büyük Eğitim Yürüyüşü*"ne otuz bin öğretmen katılmıştır. Yürüyüşten sonra bazı gençler polisle çatışmışlardır. Bazıları yaralanmış ve 30 öğrenci nezarete alınmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 16 Şubat 1969: 1). TÖS'ün diğer bir eylemi ise "*Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası (İLKSEN)*" ile ortak gerçekleştirdiği boykottur. TÖS ve İLKSEN'in 15-18 Aralık 1969 arasındaki 4 günlük eğitim boykotu sonucunda 3101 öğretmen hakkında soruşturma açılmıştır (Salep, 2016: 777). Özetle, Türkiye'de işçi, gençlik, köylü ve memur hareketleri, birleşik kaplar gibi birlikte yükselmiş ardından 12 Mart Muhtırası ile dur(d)ulmuştur.

4.3. İktisadi Alandaki Gelişmeler: 10 Ağustos 1970 Kararları ve Turgut Özal

"Biz ne zaman ödemeler dengesini düzeltsek, birileri gelip yararlanıyor."

Turgut Özal

Özal'a ait olan bu epigraf, Kutlay Doğan'ın 1994 tarihli "*Turgut Özal Belgeseli"* adlı eserinden alıntılanmıştır (Doğan, 1994: 32). Bu ifadenin çözümlenmesi, Özal'ın bürokratik ve siyasi kariyerinin özetini verir. Bu yüzden, bu ifadeyi Özal perspektifinden çözümlemek önem arz eder. Özal'ın "*Biz*" vurgusu muhtemelen, Demokrat Parti ile Adalet Partisi geleneğinden gelen bir bürokrat olarak kendisi ve ayrıca bu çizgide yer alan diğer ekonomi bürokratlarına gönderme yapmaktadır. Kendisinin de katkısı ve mesaisi bulunan ve birden fazla tecrübeye atıf yapan, "*Ne zaman ödemeler dengesini düzeltsek*" ibaresi de 1958 ve 1970

devalüasyonlarını kapsayan "*ekonomik istikrar tedbirleri*"ne referanstır. Özal'ın ifadesinde yer bulan "*birileri gelip yararlanıyor*"daki "birileri", Demokrat Parti'ye karşı 1960 askeri darbesini gerçekleştiren; Adalet Partisi'ne ise 1971 muhtırasını vererek iktidardan uzaklaştıran Türk Silahlı Kuvvetleridir. Özal'ın ifadesindeki "*sağladıkları yarar*" ise bu ekonomik tedbir kararlarının ardından gelen ve ikişer üçer yıllık süreçleri kapsayan, görece istikrarlı iktisadi hayat ve onun sunduğu iktidar alanıdır. Halbuki Özal, bu sitemli çıkışından on yıl sonra alınacak ve bu sefer kendisinin bizzat başrolü oynayacağı 24 Ocak 1980 "*ekonomik istikrar kararları*" ardından gelecek görece istikrarlı iktisadi iklimden 1983-1989 arasındaki iktidar dönemiyle en yüksek faydayı sağlayacak kişinin kendisi olacağını bilseydi, belki de 1970'leri siyasete ısınmakla geçirmenin bir yolunu arayabilirdi.

Bu girişin ardından, 10 Ağustos kararlarını anlamak adına Türkiye'nin 1960-1970 arasındaki iktisadi hayatını özet bir şekilde anımsamak gerekir. Türk iktisadi hayatında 1960'lar, karma ekonominin geleneksel sayılan prensiplerine uygun olarak kamu iktisadi teşebbüslerine gerekli önem ve ağırlığın verileceğinin vurgulandığı, devletçi ve kalkınmacı bir perspektifle açıldı denebilir. Bu bir bakıma 1950-1960 arasındaki 10 yıllık dönemde Demokrat Parti'nin serbestleştirme ve özel sektöre ağırlık verme politikasına karşı dengeleyici bir duruş ve geleneksel karma modele dönüşün zorunlu olduğunun başka bir ifadesiydi. Ancak bu dönüş, 1960'ların küresel ekonomik konjonktürünün kodlarına uygun olarak iktisat politikalarının yapımı ve uygulanmasına düzen getirmek, iktisat politikalarını bilimselleştirmek, karar üniteleri arasında koordinasyon sağlamak, rasyonelliğe dönmek ve iktisat politikalarına amaç ve yöntem itibariyle istikrar kazandırmak gibi önemli fikri ve felsefi bir tabanda gerçekleşecekti. Bu taban ise bir önceki bölümde detaylı işlendiği üzere Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulmasıyla mümkündü (Baş, 2006: 79). Bu minvalde, DPT'nin 1960 Eylül'ünde kurulmasının ardından, geçiş dönemi niteliğinde olan 1961 ve 1962 yılları, ekonomide 1958 yılındaki istikrar önlemleri ve daha sonra alınmış olan kararlarla nispi bir istikrar yaratmıştı (Baş, 2006: 79). Ayrıca bu istikrara 1958'deki yüksek oranlı devalüasyonun da etkisi eklendiğinde, ekonominin dış denge performansı güçleniyordu. Bu yıllarda ortaya çıkan ılımlı bir cari açık ise dış yardımlarla kapatılmıştı (Özcan, 2017: 192).

Bu yılların ardından, 1963-1967 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın, 1968-1972 ise İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulandığı yıllar olmuştur. Özellikle

1963-1970 arası dönemde, yüksek ve devamlı bir kalkınma hızının, nispi bir fiyat istikrarı ile birlikte sağlandığı söylenebilir. Ancak, bu yıllar arasında kalkınma ve sanayileşmeyle birlikte ithalat ihtiyacının artışı söz konusuyken, ihracatta ise ithal-ikame politikasına ağırlık verilmesi dolayısıyla ihracat rakamları yeterli seviyede yükselememiştir. Dolayısıyla, fiyatlarda önceki yıllara kıyasla nispi bir istikrar sağlanmasına rağmen 1958-1960 devalüasyonundan bu yana Batı ekonomilerine kıyasla fiyatların çok yüksek oranda artmaya başlaması, dış ödemeler dengesini tekrar kritik bir sorun haline getirmiştir (Hiç, 1970: 60).

Zayıflayan ihracat performansı ve bununla bağlantılı artan dış borç ödemelerine bir de Türk Lirası karşısında aşırı değerlenen Amerikan Doları'nın durumu eklenince 1960'ların ikinci yarısından itibaren döviz krizi yavaş yavaş tırmanmıştır. 1969 yılına gelindiğinde ise 1970 ihracat gelirlerinin yarısına karşılık gelen, 300 milyon dolarlık ithalat lisansı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'ndan (TCMB) döviz tahsisi beklemektedir. Bu tablo, bir süredir Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ve OECD çevrelerinin bu yöndeki taleplerine direnen Adalet Partisi hükümetinin, popülist bir süreç yönetimiyle 1969 seçimi sonrasına kadar erteleyerek direndiği devalüasyonu, Ağustos 1970'te yapmak zorunda bırakmıştır (Özcan, 2017: 192).

Bu bağlamda, 10 Ağustos 1970 kararları öncesi ekonominin genel görünümü, 1965 ve 1966 yıllarındaki I. Demirel Hükümeti dönemine kıyasla zaten kötü bir haldeydi denebilir. Özetle toparlayacak olursak, 1969 yılında fiyatlardaki ani artış, yine 1969 yılında memur maaşlarına yapılan %10'luk zammın hazineye getirdiği ek yük, ödemeler dengesi açığının artması, bütçe açığının 1968'de 1,2 milyar liraya ve 1969 yılında ise yaklaşık 2,5 milyar liraya ulaşması ve 4 Ağustos 1958 yılından beri 1 Dolar=9 Türk Lirası olan döviz kurunun sürmesi sonucunda, doların Türk Lirası karşısında aşırı değerlenmesi, bu tablonun detaylarıydı. Böylesi bir tabloda, Ekim 1969 seçimlerine kadar dayanan Süleyman Demirel, sandıktan partisi Adalet Partisi ile 1965'ten sonra ikinci kez tek başına iktidar çıkınca, yeni hükümetinin programının 20. Maddesine, Ağustos 1970 kararlarının sinyallerini ekledi: *"Yabancıların istediği fiyat, vasıf ve mahiyette iç istihsalimizi ve mamullerimizi artırmak, standartlaştırmak, pazarlamak zarureti vardır. Bunun için hem müstahsilin ve imalâtçının hem de bunu pazarlayan ihracatçının teşvik edilmesi, takviye edilmesi icab etmektedir."* (Karavar, Öz, 2018: 382).

9 Ağustos 1970 Pazar günü saat 18:45'te Başbakan Demirel başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun aldığı önemli kararlar 10 Ağustos 1970 Pazartesi günü kamuoyuyla paylaşıldı. Cumhuriyet tarihinin 12 şer yıl aralıklı, 1946 ve 1958 tarihli devalüasyon operasyonlarından sonra üçüncüsü ve en büyüğü 1970 kararlarıyla yapıldı. Bu üç devalüasyonun ilkinde İTÜ yılları yeni başlamış bir öğrenci olan Turgut Özal, 1958 tarihli İstikrar Programı kapsamındaki ikinci devalüasyon sürecini yürüten Demokrat Parti İktidarının oluşturduğu ve Tinbergen ile Koopman yönetiminde bulunan ekibin sekreterya görevinde bulunmuştu. 1970 tarihli üçüncü devalüasyon kararlarının alınmasında ise artık bizzat Süleyman Demirel'in ekonomi yönetimindeki birkaç önemli bürokrat kurmaydan biriydi. Özal'ın bu sürecin içindeki rolüne değinmeden önce 1970 kararlarını incelenmesi gerekir.

10 Ağustos kararlarıyla birlikte 1 Dolar = 15 TL'ye çekilerek TL dolar karşısında %66.6 değer kaybetti. Devalüasyonun temel sebebi olarak fiyat artışının iç piyasada %80, dış piyasalarda ise %20 gerçekleşmesi gösterildi. Devalüasyonun detaylı gerekçesini ise III. Demirel Hükümeti şöyle belirtmiştir:

"*1970 Türkiye'sinin eriştiği seviye ile içinde bulunduğu şartlar dikkatle değerlendirilmiş ve önümüzdeki yıllarda ekonomimizin sıhhatle gelişebilmesi, alınmakta olan tedbirlerin ana hedefini teşkil etmiştir. Ekonomimizin bugün en mühim meselesi ödemeler dengesidir. Türkiye ödemeler dengesini kendi kaynaklarıyla tesis etmek mecburiyetindedir. Bunun için daha çok mal ve hizmet satmak, bu hedefe yönelmiş gayretleri teşvik etmek ve desteklemek gerekmektedir. Aldığı ile sattığını dengeye getirebilme, Türkiye kalkınmasının erişmesi zaruri bir merhalesidir. 1970 yılının başında Türk ekonomisinin yeni bir hamleye ihtiyacı vardır. Bu kararın, ihracatımızın artmasına, sanayimizin gelişmesine, turizm, tarım, madencilik sahalarında yeni imkanların açılmasına hizmet edeceği, velhasıl önümüzdeki yıllar için kalkınmamızın tümüne yeni ufuklar açacağı kanaatindeyiz. Bu itibarla bütün vatandaşlarımızdan bu tedbirleri anlayışla karşılamalarının ve tatbikatta hükümete yardımcı olmalarını rica ediyorum.* (Milliyet Gazetesi, 10 Ağustos 1970: 1-11)."

10 Ağustos Kararlarının önceliği, Süleyman Demirel'in de üstteki ifadesinde belirttiği üzere, ekonomideki mevcut dar boğaza alan açmak ve sermayeyi rahatlatmaktı. Ancak bu kararlar hane halkına yüklenecek sonuçları da beraberinde getirmişti. Kararlarla beraber 10 Ağustos'ta şekere 60, gaza 35, benzine 35 kuruş zam yapıldı (Milliyet Gazetesi, 10 Ağustos 1970: 1). Benzine yapılan zam otobüs

biletlerine %40 zam oranında yansıdı. PTT hizmetlerine %66 zam yapıldı (Milliyet Gazetesi, 13 Ağustos 1970: 1). Türkiye'deki tüm tekstil sanayi ürünlerine %10-15 arasında değişen zamlar uygulandı (Milliyet Gazetesi, 14 Ağustos: 1970: 1). Otomobil, minibüs ve kamyon lastikleri ise % 50-%70 arasında zamlanmıştı (Milliyet Gazetesi, 15 Ağustos 1970: 1).

Başbakan Süleyman Demirel'in yukarıdaki alıntısından hareketle, devalüasyonla birlikte Türk Lirası'nın değerinin düşmesi ve art arda gelen zamlar hane halkını vurmuştur. Ancak diğer yandan, kararlardaki iç ve dış piyasaları rahatlatacak adımların niteliği, ekonominin liberalizasyon yönünde bir reforma tabii tutulduğunu da göstermekteydi. Diğer bir ifadeyle Süleyman Demirel'in, içinde Turgut Özal'ın da yer aldığı dört ekonomi kurmayı 10 Ağustos Kararlarıyla, on yıl sonra bu sefer baş mimarı Turgut Özal'ın olduğu ve Türk iktisadi hayatının en büyük liberalizasyon hamlesi olan 24 Ocak 1980 kararlarının provasını yapmışlardır. 10 Ağustos Kararları kapsamında alınan tedbirler iki temel alanda istikrarı sağlamayı hedeflemektedir. Bunlardan ilki ekonominin dış istikrarını sağlamaya yönelik önlemler, ikincisi ise ekonominin iç istikrarını sağlamaya yönelik önlemlerdir.

Ekonominin dış istikrarını sağlamaya dönük önlemler kapsamında, üst paragrafta değinilen devalüasyon ile 1 Amerikan Doları'nın 15 liraya yükseltilerek TL'nin paritesinin değiştirilmesi bu alanda gerçekleştirilen ilk uygulama olmuştur. Ancak Türk Lirasının paritesindeki değişiklik bununla sınırlı kalmamıştır. Ayrıca, dış seyahat harcamalarından alınan vergi nedeniyle de, kur aslında 1 ABD Doları = 10 TL olarak belirlenmiştir. Türk Lirasının paritesinin değiştirildiği diğer bir alan ise tarım ürünleri olmuştur. Pamuk, tütün, fındık, kuru üzüm, kuru incir, zeytinyağı, küspe, melas gibi geleneksel tarımsal ihraç ürünlerinden sağlanacak dövizlere 1 A.B.D. doları = 12 TL kuru uygulanma kararı alınmıştır (Baş, 2006: 90-91).

10 Ağustos kararları kapsamında ekonominin dış istikrarını sağlamada diğer bir önemli yenilik, dış ticaret değişim ve ödeme sisteminde yapılan reformdu. Bu reform yeni kararların belki de en önemlilerinden biriydi. Çünkü, değişim ve ödeme sisteminde, tam liberalizasyona geçiş niyeti olan bir adımdı. Prensip olarak libere edilmiş ithalatın önemli bir bölümü kronik konvertibl döviz kıtlığı nedeniyle uygulanamıyordu. Libere edilmiş ithalatın yapılmasını 1970'li yıllara doğru Türk Hükümetinin sürekli olarak önceden uyarı yapmaksızın ertelemesi sonucu, ithalatçıların Merkez Bankasına yatırdıkları ithalat teminatlarının tutarı, bazı

durumlarda %150 düzeyine ulaşmıştı. Bu durum zaman zaman ithalat sırasını başkasına belli bir bedel karşılığında devretmek şeklinde spekülatif faaliyetlere neden olmaktaydı. Ağustos ayında ithalat bekleme listesi 300 milyon dolara yükseltilmişti ve bazı ithalat talepleri bir yıldan beri beklemekteydi (Baş, 2006: 92). Bu sebeple 10 Ağustos 1970'te manşetlere yansıyan Türk Lirası'nın devalüe edilme haberinin altında, bekleyen 4 Milyar TL'lik ithalat transferinin hemen yapılacağı, ithalat teminat oranının %50'ye düşürüleceği, ithalattan alınan damga resmi oranının %25'ten %10'a indirileceğine dair başka bir haber yer alıyordu (Milliyet, 10 Ağustos 1970: 1).

Ekonomide dış istikrarı sağlamak için son iki tedbirden daha bahsedilebilir. Bunlardan biri, şirket birleşmeleri ya da kooperatiflerin yaratılması için ihracatçıların ödedikleri risturn vergisi[131] sistemini basitleştirmekti. Dolayısıyla, risturn vergisi %15-40 arasında değişen oranlarda yalnızca dört ürün grubuna uygulanacaktı. Diğer tedbir ise ihracatla ilgili kalkınma projelerinin finansmanı ve desteklenmek istenen sektörlerde maliyetlerin düşürülmesi için kullanılmak üzere T.C. Merkez Bankası nezdinde bir "*Kambiyo İstikrar Fonu*" kurulması kararıydı (Baş, 2006: 93).

10 Ağustos kararlarının bir de ekonomide iç istikrarı sağlamak için aldığı tedbirler söz konusudur. Bu iç istikrar önemleri ise para politikasıyla ilgili kararlardı. Para politikasıyla ilgili olan kararlar ise kredi ve mevduat faiz oranları ile ilgiliydi. Artan enflasyona karşı faizlerin yaklaşık on yıldır sabit durması tasarrufları olumsuz etkilemekteydi. Bu bağlamda bir yıldan fazla vadeli mevduatların faizleri %6.5'ten %9'a çıkarıldı. Altı aydan bir yıla kadar vadeli mevduata verilebilecek azami faiz oranı %5'den %6 ya çıkarıldı. Ödünç para verme işlerinde alınacak azami faiz oranı ise %10,5'ten %11,5'a çıkarıldı. Zirai kredilerde, ihracat finansmanlarında Halk Bankası'nca küçük sanat erbabı ve esnaflara açılacak kredilerde ve teşviki öngörülen sanayi kollarına verilecek kredilerden alınacak faiz de %9'dan %10,5'e çıkarılmıştı (Milliyet Gazetesi, 10 Ağustos 1970: 1-11).

10 Ağustos 1970 devalüasyonu veya diğer adıyla ekonomik istikrar paketinin içeriği kadar, bu kararların mimarları da mühimdir. Özellikle bu çalışma için daha mühimdir. Elbette 10 Ağustos Kararlarını çıkaran ve uygulayan siyasi irade Adalet Partisi ve III. Süleyman Demirel hükümetidir. Ancak kararların hazırlandığı mutfakta

[131] Genel olarak risturn, mali avantaj demektir. Geçici bir aracıya ödenen komisyon, bir tüketim kooperatifinin yıl sonunda ortaklara yaptığı bir çeşit temettü ödemesidir. Bir sigorta sözleşmesinin geçmediği süreye ait primin sigortalıya iadesi "Risturn" adını alır (Akyol, 2018: 253).

Demirel'in dört önemli bürokratından bahsetmek gerekir. 1960'ların ortasından 12 Mart Muhtırası'na kadar Demirel'in ekonomi bürokrasisini ellerinde tutan sacayağı, DPT Müsteşarı Özal'ın liderliğinde, Merkez Bankası Başkanı Naim Talu ve Hazine Genel Müdürü Kemal Cantürk'ten oluşuyordu. Bu üçlüye zaman zaman Gelirler Genel Müdürü Adnan Başer Kafaoğlu da katılmaktaydı. Demirel'in bu dörtlü için, aradan otuz yıl geçtikten sonra dahi 2000'li yılların başında "*Türkiye'de kalkınma bürokrasisinin en iyi ekibi*" nitelemesini kullanması, Turgut Özal ve diğer arkadaşlarına açtığı alanı ve 10 Ağustos Kararlarının tamamen bu dört kişinin inisiyatifinde ve büyük bir gizlilikle yapıldığını göstermektedir. 10 Ağustos Kararları, aylar süren hazırlıklarla, gözlerden uzak bir şekilde yurt içi ve yurt dışında buluşmalarla ve özellikle Talu, Özal ve Cantürk'ün hemen her gün telefon temaslarıyla ilerlemiştir. Tuzla'daki Merkez Bankası kampı ve İstanbul Hilton Otelindeki buluşmalarla bu kararlar Demirel'e sunulmadan önce olgunlaştırılmıştır. Sonuç itibariyle devalüasyonun ödemeler dengesi üzerinde teşvik edici etkileri olmuştur. İhracat, 1970'te 588 milyon dolardan 1973'te 1 milyar 320 milyon dolar seviyesine yükselmiş, buna paralel olarak, işçi dövizleri de 1973'te 1 milyar 184 milyon doları bulmuştur. 1960'ların sonlarına doğru negatif olan Merkez Bankası net döviz rezervleri, 1973 sonunda 2 milyar dolara yaklaşmıştır. Ancak madalyonun diğer tarafında, 1970 operasyonunun büyüme hızı ve enflasyon üzerindeki etkileri ise hiç olumlu değildir. Gayrisafi Milli Hasıla hızındaki (GSMH) artış, 1971'de %8.7'den, bir sonraki yıl %6.5'e, 1973'te de %4.3'e düşmüştür. Enflasyon oranı da bu üç yılda sırayla %17,7, %16,3 ve %23,2 olarak gerçekleşmiştir (Kansu, 2004: 273-275). Bu bağlamda 10 Ağustos kararlarıyla birlikte ekonominin hane halklarının refahı ve büyüme açısından olumsuz bir tablo yaratması, ordunun zaten hoşnut olmadığı ve bu başlıktan önceki başlıklarda detaylı bir şekilde incelenen toplumsal ve siyasi atmosfere bir de ekonomik kötü koşulları eklemişti. Ordu'nun, siyasi alana müdahaleyi "*kendine hak göreceği*" şartlar artık olgunlaşmıştı.

4.4. Turgut Özal'ın 1970'lerdeki Kaderini Tayin Eden Rejim Olarak 12 Mart

"1) Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu, anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyetinin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2) Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek, mevcut anarşik ortamı giderecek çarelerin ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve İnkılâp Kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmelidir.

3) Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bilginize. (Milliyet Gazetesi, 13 Mart 1971: 1)."

12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyicioğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un kaleme aldığı bu muhtıra, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu Başkanlıklarına yönelik yazılmasına rağmen bildirinin hedefi açıktı: Süleyman Demirel ve Adalet Partisi iktidarı. Muhtırayı, makamında radyodan ve kabinesindeki dört bakanıyla birlikte dinleyen Demirel çok hızlı bir şekilde 12 Mart günü 13.30'da bakanlar kurulunu olağanüstü toplayarak kabinesiyle birlikte istifa etti (Milliyet, 13 Mart 1971: 1-9).

12 Mart müdahalesi, Türkiye'de alt askeri kademelerin ve paramiliter güçlerin idareye el koyması biçiminde tecelli eden darbeci-Bonapartist eğilimi, ordunun emir-komuta zinciri içinde gerçekleşen bir müdahale biçimine çevirmesi bakımından önem taşır. Bunun önemli bir nitelik değişimi olduğu söylenebilir. Zira 1913 Babıâli Baskını ile başlayan askeri müdahale geleneği, hem 1913 örneğinde hem de 1960 örneğinde ordu alt kademeleri içinde gelişen cuntaların, ordu yönetimine rağmen yönetime el koymaları biçiminde tecelli etmiştir. Ancak 12 Mart bu eğilime son vermiştir. Bundan sonra ordu, her ne kadar "*genç subaylar rahatsız*" ya da 12 Mart'ın Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın deyimiyle "*altımı tutamıyorum*" gibi klişelerle harekete geçse de, kendi emir-komuta zinciri içinde, disiplin ve hiyerarşisini koruyarak siyasal alan ve demokrasiye müdahale etme eğilimine girecekti (Aydın, Taşkın, 2014: 206).

Emir-komuta zinciri gözetilerek yapılan 12 Mart 1971 müdahalesinin ardından silahlı kuvvetlerin umduğu toplumsal sükunet, müdahalenin üzerinden bir buçuk ay geçmiş olmasına rağmen henüz sağlanamamıştı. Bu sebeple, muhtıranın ardından

CHP'den istifa ederek ordunun istediği partiler üstü hükümeti kuran Nihat Erim Hükümeti, nihayet 26 Nisan 1971'de İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Zonguldak, Kocaeli, Sakarya, Eskişehir, Diyarbakır, Hatay ve Siirt'i kapsamak üzere 11 şehirde bir ay süreyle olmak kaydıyla sıkı yönetim ilan etmiştir (Milliyet Gazetesi, 27 Nisan 1971: 1-9). Bu on bir kente daha sonradan İçel de dahil edilir. Ancak, 12 şehirde planlanan ile gerçekleşen arasında ciddi bir fark oluşarak, sıkıyönetim rejimi, Ankara, İstanbul, Adana ve İçel'de 29 ay, İzmir ve Eskişehir'de 23 ay, Kocaeli ve Hatay'da 25 ay, Diyarbakır'da 28 ay, Zonguldak ve Sakarya'da 21 ay ve Siirt'te 27 ay yürürlükte kalmıştır (Aydın, Taşkın, 2014: 206).

Muhtıranın Adalet Partisi'nin iktidarına, politikalarına ve temsil ettiği toplumsal çizgiye karşı oluşu, Süleyman Demirel'in üst düzey bürokratı olan DPT Müsteşarı Turgut Özal'ın da 12 Mart rejiminden nasibini alması anlamına gelmekteydi. Bu yüzden 12 Mart rejiminin Turgut Özal'ın mesleki kariyerinde nasıl bir kırılmaya yol açtığını kavramak için üstte alıntılanan muhtıranın satır aralarını biraz daha detaylandırmak gerekir.

Silahlı Kuvvetlerin, hükümete yönelik sıraladığı suçlamaların başında yer alan "*anarşi ve kardeş kavgası*" vurgusu hem bir önceki bölümün sonunda özetlenen hem de bu bölümün başında detaylandırılan, Türkiye'de 1960'ların sonu, 1970'lerin başındaki gençlik hareketlerine gönderme yapmaktadır. Ordu'ya göre yine muhtırada yer alan "*inandırıcı ve güçlü bir hükümete duyulan ihtiyaç*" vurgusu ise AP'nin "*anarşi olayları*" ve "*kardeş kavgaları*"nı önle(ye)memesindeki basiretsizliğine ve güçsüzlüğüne, dolayısıyla zayıf hükümet yönüne işaret eder. Bu bölümde daha önce yer alan, *"Siyasal Alandaki Gelişmeler: Merkez Sağ'ın Çökmesi ya da Özal'ın Yaslandığı Siyasal Zeminin Kayması"* başlığı altında, Adalet Partisi'nin özellikle 1969'dan itibaren kendi içinde zayıflayarak, ciddi bölünmeler yaşadığı anımsanacaktır. Bu durum ordunun da dikkatini çekmiştir. Ordu'ya göre, tek başına iktidar olan bir partinin kendi iç zafiyetinin maliyetini, kamu düzeni ve toplumsal huzurunun bozulmasıyla Türkiye ödemektedir.

Diğer yandan muhtırada geçen ve hükümetin sorumlu tutulduğu "*sosyal ve ekonomik huzursuzluklar*" meselesi ve "*Atatürkçü görüş ile İnkılap kanunlarının uygulanmadığı*" eleştirilerinin Özal ile daha doğrudan ilgili başlıklar olduğu düşünülebilir. Çünkü her şeyden önce Özal'ın DPT müsteşarlığı esnasında kamusal bir görünürlük kazanan, kendisinin dindar muhafazakâr ve liberal özel sermayeci

habitusunu, zamanla DPT'nin kurumsal kimliği ve ekonomi politikalarına nakşetme çabası yüzünden teşkilattaki ilk plancıların seküler hayat tarzı ve devletçi ekonomi kimlikleriyle kültürel anlamda çatıştığı hatırlanacaktır. Bu bağlamda, resmi ideolojiyi bünyesinde kurumsallaştırmış olan ordunun, ilk plancılara yakın hayat tarzı üzerinden Özal'a 1960'ların sonlarındaki bakışı muhtemelen, "*irticai eğilimlere ve kadrolara sahip olan"*, *"DPT'yi özel sektöre fon amaçlı kullanan"* bir bürokrattan fazlası değildi. Dolayısıyla Silahlı Kuvvetlerin muhtemel bu Özal algısının ve zaten DPT'nin Özal'lı formatını desteklemediklerine dair tutumlarına işaret eden bir kabine kompozisyonu ve politika üretimini muhtıradan sonra, 12 Mart rejimince peşi sıra gerçekleşmiştir.

12 Mart rejiminin, oluşmasına ön ayak olduğu I. Erim Hükümetindeki birkaç portreye, Özal'ın 1970'lerdeki kariyerini anlamak için daha yakından bakmak gerekir. Başbakan Nihat Erim'in iki yardımcısından birisi, ilk plancılardan Attila Karaosmanoğlu'dur. Karaosmanoğlu için kabinenin "ağır topu" denmesi yanlış olmayacaktır. 1963'te DPT'den istifasının ardından Dünya Bankası'nda uzman olarak çalışan ve Erim'in daveti üzerine Türkiye'ye dönen iktisatçı Attila Karaosmanoğlu'na verilen görev, Türkiye'yi dış borç batağından çıkararak ekonomiyi düze çıkarmaktı (Aydın, Taşkın, 2014: 222-223). Aynı kabinenin Milli Eğitim Bakanı ise 1960 darbesinin lideri Cemal Gürsel'in 27 Mayıs sonrasındaki Genel Sekreteri ve DPT'nin kurucu müsteşarı emekli Albay Şinasi Orel'dir. Yeni kabinenin Sanayi ve Ticaret Bakanı, Özal'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi yıllarından arkadaşı olan ancak kendisi de ilk plancılara benzer devletçi ekonomi ve Sol Kemalist politik duruşu haiz Ayhan Çilingiroğlu'dur (Milliyet Gazetesi, 27 Mart 1971: 1). Kabinenin bu üç ismi haricinde 14 Temmuz 1971'de ilk kez kurulan Kültür Bakanlığı'nın ilk bakanı Talat Halman da (Milliyet Gazetesi, 15 Temmuz 1971: 1) DPT'nin kuruluşunda rol almış ilk plancılar kuşağına dahildir. Bu dört ismin DPT'de Özal'ın simgelediği ne varsa onun tersi olan isimler olduğu düşünüldüğünde, Özal'ın bu kabinenin bürokratı olması zaten pek mümkün görünmemektedir. Bu isimler ve Özal'ın habitusu arasında gerçek bir kan uyuşmazlığı vardır. Kaldı ki bu dört isim haricinde kabinede eski ve mevcut 4 CHP'li bakan olduğu da hesaba katıldığında, perde arkasında ordunun yer aldığı 12 Mart rejiminin yanı sıra, kabinenin de yaklaşık üçte biri Özal'ın temsil ettiği siyasi duruş ve hayat tarzının zıttıdır. Böylesi bir siyasi ve bürokratik iklimde Özal'ın müsteşarlık görevine DPT'de de devam edebileceğini söylemek zordur.

12 Mart rejimi sadece I. Erim kabinesindeki portreler üzerinden değil, rejimin yeni kurduğu bakanlıklar ve yürüttüğü politikalar üzerinden de eski rejim olarak gördüğü Süleyman Demirel-Turgut Özal dönemini restore edici adımlar atmıştır. I.Erim Hükümetiyle birlikte 26 Mart 1971'de kurulan "*Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı*" bu durumun güzide bir örneğidir (Milliyet Gazetesi, 27 Mart 1971: 1). Siyasi tarihimizde sadece I. Erim Hükümetinde yer alan bu bakanlığın görev alanları, daha sonraki yıllarda ekonomi ve maliye bakanlıkları arasında paylaştırılarak tüzel kişiliğine son verilmiştir. Aslında bu durum bile 12 Mart rejiminin kurduğu yeni bakanlığın, Süleyman Demirel- Turgut Özal ekonomi çizgisine karşı bir tepki olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

Bakanlığın yetki ve görev sahasına yakından bakıldığında da 12 Mart rejimi öncesinin ekonomi politiğine karşı olan tepkisel yapısı dikkatten kaçmamaktadır. Milliyet Gazetesinde Abdi İpekçi'nin ardından baş yazarlık görevi dahil uzun yıllar köşe yazarlığı yapan ve gazetenin ekonomi sayfası sorumlusu, *"Türkiye'de 1971 Rejimi"* adlı eserin de sahibi Ali Gevgilli'nin 5 Mayıs 1971 tarihinde yayınladığı "*Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'nın Analizi*" yazısı bu bakımdan önemlidir. Gevgilli yeni bakanlığın asli görevinin, Süleyman Demirel'li AP iktidarı ve DPT Müsteşarı Turgut Özal'ın ekonomi yönetiminde bozulan ve daha sonra 10 Ağustos kararlarıyla düzeltilmeye çalışılan dış ödemeler dengesini onarmak olduğunu vurgular. Yeni bakanlığın bu amaçla "*pahalı ithalat ucuz ihracat*" paradoksunu kırmak için çalışacağının altını çizer. Paradoksun temel sebebi olan döviz kaybını engellemek için ithalat ve ihracatta fiyatlar denetim altına alınacaktır (Gevgilli, Milliyet Gazetesi, 5 Mayıs 1971: 9).

Bakanlığın diğer bir görevi özel sermaye üzerinde, artırılması planlanan denetimlerle ilgilidir. Bu çalışmanın bir önceki bölümü olan, Turgut Özal'ın 1960'lı yıllarının incelendiği kısımda *"Teşvik Uygulama Dairesi (TUD)*" ve "*Müsteşarlık Araştırma Grubu (MAG)*" başlıkları anımsanacaktır. Özal'ın müsteşarlığı döneminde kurulan bu iki birime dair kamuoyundan ve DPT'nin içinden yükselen eleştirilerin temel sebebi, özellikle ihracatta teşviklerin kuralsız, plansız ve denetimsiz yapılmasıydı. Bu sebeple, ihracat teşvikleri üzerinden kara para aklanır hale gelmişti. Bunu önlemek için 12 Mart rejimi, Türkiye'de artık özel sermayenin iş ve teşvik kapasitesi ile ödediği vergi arasındaki bağı kurmak ve denetlemek istemektedir. Örneğin Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı, ithalatçıya döviz ayırırken, son üç yıl

boyunca her ithalatçının ticari çalışmalarından elde ettiği gelirler ile bunlara karşılık ödediği gelir ve kurumlar vergilerinin karşılaştırmasını yapacaktır. Ayrıca ithal edilen malın dış alım fiyatı ile iç satış fiyatı da geriye doğru üç yıl için tekrar gözden geçirilecektir. Böylece ithalat ve ihracatta dışa kaynak transferini veya dışarıdan getirilirken kaynak gösterilmeyen kara parayı önleyen bir mekanizma kurulacaktır. Bu sayede geliştirilmek istenen ulusal sanayinin iç kaynaklarının daha rasyonel kullanılması planlanacaktır (Gevgilli, Milliyet 5 Mayıs 1971: 9).

1971 Muhtırasının ardından kurulan yeni tek bakanlık Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı değildir. "Kültür Bakanlığı" da 12 Mart Rejimi tarafından I. Erim Hükümetince kur(dur)ulmuştur. İlk Kültür Bakanı olan Talat Halman, DPT'nin kuruluş aşamasında tıpkı Özal gibi askerlik görevi sebebiyle DPT'ye katkıda bulunmuş ilk plancılardan sayılabilecek bir figürdür. Muhtıra zamanında Milliyet Gazetesinde köşe yazarlığı yapan Halman'ın gazetedeki 25 Nisan 1971 tarihli köşe yazısı Kültür Bakanlığı'nın kuruluş taslağı gibidir. Halman yazısında ana hatlarıyla 1961 anayasasında ve DPT'nin kuruluşunda vaaz edilen ancak gerçekleştirilemeyen kültürel kalkınmayı sağlamak amacıyla Kültür Bakanlığına ihtiyaç olduğunu belirtir (Milliyet Gazetesi, 25 Nisan 1971: 2). Halman'ın çizdiği bu çerçeve yaklaşık üç ay sonra 17 Temmuz 1971'de Kültür Bakanlığının kuruluş gerekçesi olarak Milliyet Gazetesine yansımıştır (Milliyet Gazetesi, 17 Temmuz 1971:3). Kültür Bakanlığı'nın Özal ve AP geleneği ile ilgisine gelecek olursak muhtıradaki "*Atatürkçü görüşle kültürel kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve inkılap kanunlarının uygulanması*" vurgusunun Kültür Bakanlığına verilen misyonla ilgili olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü Adalet Partisi bürokratlarından biri olan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürü Korkut Özal ile birlikte DPT müsteşarı Turgut Özal'a addedilen ve 1960'larda gazetelere yansıyan "*aşırı dinci grup*" sıfatları ve ayrıca kendi kurumlarında dindar ve muhafazakâr kadrolar oluşturmaları, ordu nazarında irticai faaliyetlerdir. Öyle ki Özal'ın müsteşarlığının son dönemlerinde DPT'ye bazı cami imamlarının tavsiyesiyle uzman almaya başlandığı ileri sürülmüş, kurum politik duruş olarak ise Adalet Partisi'nin sağ kanadı, Milliyetçi Hareket Partisi çizgisi ve Milli Selamet Partisi lideri Necmettin Erbakan ile gittikçe yakınlaşan bir sağ eksene kaymaya başlamıştır (Kansu, 2004: 276).

4.5. 21 Yıllık Bürokratlık Defteri Kapanırken: Özal'ın DPT Müsteşarlığından Alınması

Turgut Özal'ın DPT müsteşarlığından ayrılışı, Başbakan Süleyman Demirel'in muhtıranın hemen ardından gelen istifasına benzer şekilde olmamıştır. Özal 21 Nisan 1971 tarihine kadar görevine devam etmiş, bu tarihte ise görevinden alınmıştır. Özal'ın kırk günlük bekleyişinin ardında, muhtıra ve sonrasındaki süreci anlama gayreti ve görevine devam edebileceği bir atmosferin olup olmadığını yoklama psikolojisi yatar. Ancak süreç kaçınılmaz bir şekilde görevinden alınmasıyla neticelenir. Muhtıranın ardından 1971 Mart'ının son günlerinde Turgut Özal, Başbakan Nihat Erim'in, Attilla Karaosmanoğlu ile birlikte Başbakan Yardımcılığını yapan diğer ismi emekli albay Sadi Koçaş'ı makamında ziyaret eder. DPT müsteşarının Başbakan Yardımcısı ile görüşmek için herhangi bir aracıya ihtiyacı olmamasına rağmen Özal, Sadi Koçaş ile görüşmek için Koçaş'ın yakın arkadaşı emekli deniz Albay Fethi Güven'in yardımını rica etmiştir. Bu durum, aslında bir şekilde Turgut Özal'ın 27 Mayıs 1960 darbesinden itibaren gelişen ve 12 Mart 1971 muhtırası ile daha da güçlenen 11 yıllık askeri vesayet rejimini içselleştirdiğinin de işaretidir. Özal, Koçaş'a ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısının Attila Karaosmanoğlu olmasından ötürü Karaosmanoğlu ile çalışmasının zor olduğunu, ancak kendisiyle çalışmaktan veya uygun göreceği başka bir makama geçebileceğinden memnun kalacağını söyler. Koçaş'ın bir kızak makamı sayılan, "Başbakanlık Teknik Müşavirliği" teklifini biraz da mecburen kabul ederek Nisan 1971'de DPT müsteşarlığı görevinden ayrılmak zorunda kalır (Çölaşan, 1989: 71-73).

22 Nisan 1971 tarihli Milliyet Gazetesi'nin birinci sayfasındaki haber şöyledir: *"Planlama Müsteşarı Görevden Alındı"*, haber başlığının hemen altında, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın DPT'ye ilk plancılardan Atilla Sönmez ve Necdet Erder'i atadığı da yazmaktadır (Milliyet Gazetesi, 22 Nisan 1971: 1). Yani DPT, Özal öncesi fabrika ayarlarına geri dönmektedir. Turgut Özal'ın DPT'den kendi iradesi dışında ve ilk plancılardan olan 12 Mart Rejiminin Başbakan Yardımcısı Karaosmanoğlu'nun Özal'a duyduğu öfke ile alındığının başka bir teyidi ise 20 Ekim 2008 tarihli Milliyet Gazetesinde yer alan Attila Karaosmanoğlu röportajıdır. Bu röportajda Karaosmanoğlu, *"Ben Özal'ı hiç sevmezdim. Çünkü ilk fırsatta kendisini DPT'ye almam için bana öneren kişinin (Ayhan Çilingiroğlu) yerine geçmek istemişti* (Milliyet, 20 Ekim 2008: 1-11)." Karaosmanoğlu'nun Özal'a karşı hislerini doğrulayan ve Özal'ın görevden alınması sürecinin perde arkasını, Özal'ın yerine

geçmek istediği, Elektrik İşleri Etüd İdaresi yıllarından beri hukuku olan Ayhan Çilingiroğlu, yine ilk plancılardan Yalçın Küçük'e şöyle anlatmıştır: *"Turgut'u 1971'de görevden almak yerine Kuzey Afrika'da bir yere, mesela Fas'a Tunus'a büyükelçi tayin edelim dedim, fakat Attila o kadar kızgındı ki, doğrudan görevden almayı tercih etti. O da Dünya Bankası'na gitti, döndü, Başbakan ve Cumhurbaşkanı oldu. Onun yolunu biz açtık* (Küçük, 2010: 94)." Çilingiroğlu'nun, Özal'ın yolunu kendilerinin açtığına dair argümanı biraz abartılı ve Özal'ın hayat hikâyesinin akış süreciyle pek de örtüşmeyen bir iddiadır. Çünkü Özal'ın Türkiye'ye döndüğü 1973 yılı sonu ile başbakan olduğu 1983 sonu arasında on yıllık bir süreç vardır. Ancak bununla birlikte "*Özal'a bir büyükelçilik görevi verilseydi ve Özal bu görevi kanıksasaydı ne olurdu?*" gibi bir soruya tahmin yürütmek spekülasyon olacaktır. Son kertede Attila Karaosmanoğlu Özal için iyi hisler beslemeyerek, politik ve bürokratik alanda asla birlikte çalışmayı düşünmemişse de Özal'ın başka bir kariyer kapısını kapatan kişi de olmamıştır. DPT müsteşarlığından sonra Özal'ın 1971'de Dünya Bankası'na uzman olarak gitme sürecinde, Özal'ı önce, Dünya Bankasının kıdemli eski uzmanlarından Karaosmanoğlu'na sormuşlardır: *"Özal Dünya Bankası'na müracaat ettiğinde, ben Türkiye'deydim, bana bankadan sordular: 'Böyle bir kişi müracaat etti, alalım mı?' diye. ' Tabii alın, Türkiye'den müracaat eden yetkilileri Dünya Bankası'nın ihtiyaçlarını karşılayan herkesi almanızı tavsiye ederim' dedim; üstelik Özal ile aramızın iyi olmamasına rağmen; Özal'ı öyle aldılar Dünya Bankası'na.*' Ancak, Dünya Bankası'na Karaosmanoğlu'nun referansıyla alınan Turgut Özal, 1972'de 12 Mart rejiminin Başbakan Yardımcılığı'ndan ayrıldıktan sonra tekrar Dünya Bankasına dönen Karaosmanoğlu için aynı olgunluşu göstermemiştir. Nitekim Karaosmanoğlu'nun 1980'lerde Turgut Özal ve ANAP iktidarı döneminde, Dünya Bankası'nın Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerinden sorumlu Başkan Yardımcısı olma ihtimali olmaması için Dünya Bankası'na telgrafı bizzat Turgut Özal çekecek (Karaosmanoğlu, 2010: 226) ancak sonucu değiştiremeyecektir. Bu durum aslında Özal'ın müsteşarlık döneminden beri ilk plancılarla arasındaki husumeti göstermesi bakımından anlamlıdır. Diğer yandan onun aslında içten içe siyaset ve siyasi mücadeleye dair yoğun bir hırsı ve kindarlığını geliştirmeye başladığını, bu yönüyle de bürokratlıktan politikacılığa doğru evrilmeye başladığını da gösterir. Dolayısıyla 1970'ler Özal için biraz da politikacı mizaç ve davranış setinin, öfke ve kin ile yoğrularak gelişmeye başladığı bir on yıla tekabül eder.

Turgut Özal 4 yıl 2 ay süren müsteşarlığının ardından DPT'deki çalışma arkadaşlarına bir veda mesajı bırakırken, diğer yandan bu veda mesajında müsteşarlığı dönemine dair kısa bir geçmiş muhasebesi yapmış, 12 Mart rejimine de ekonomik göstergelerle ilgili bazı noktalarda uyarılarda bulunmuştur. Eski müsteşar özetle, cumhuriyet tarihi boyunca sadece planlı dönemde yılda %7'ye yaklaşan yüksek bir kalkınma hızının, %5 civarında artan, bu nedenle kendisine göre kabul edilebilir bir fiyat artış istikrarıyla birlikte gerçekleştiğini belirtir. Aynı zamanda Özal bu kalkınma hızının her yıl bir önceki yıla göre daimi artış göstermesinin de yine sadece planlı yıllar olan 1960-1970 arasında mümkün olduğunu ifade etmiştir. Turgut Özal mesajının devamında sanayileşme, yatırımlar, döviz ve istihdam konularına da değinmiştir. Planlı dönemde sanayileşmenin hızlandığını, sanayinin milli gelir içindeki payının 1960'ta %12,5 iken bu rakamın 1965'te %14'e, 1969'da ise %16'ya yükseldiğine işaret etmiştir. Sanayinin ekonomiye sağladığı katma değeri daha iyi göstermek adına Özal, veda mesajında bu yükselişi tarımın ekonomiye sağladığı katma değerin yıllar içindeki düşüşüyle anlatmaya çalışmıştır. Turgut Özal, tarımın 1950 yılında ekonomi içindeki payının %48,3 iken 1960 yılında %36,8'e, 1965'te ise %31.1'e düştüğünü nihayet 1969'da ise %26.8'e kadar gerilediğini ifade etmiştir. Turgut Özal'ın veda mesajında değindiği diğer bir unsur ise, yatırımlardır. Elektrik İşleri Etüd İdaresi yıllarından beri mesleki habitusu proje, yatırım ve kâr döngüsünde çalışan bir mühendis için bu durumun pek yadırgatıcı olmadığını söylemek gerekir. Özal yatırımları, kamu ve özel olmak üzere ayrı ayrı değerlendirerek kamu yatırımlarının gerçekleşme oranının 1965'te %77.3 iken 1969'da %102.2'ye yükseldiğini; özel sektör yatırımlarının gerçekleşme oranının ise 1965'te %88.3'ten 1969'da %100'e yükseldiğini vurgulamıştır. Özal, özellikle özel sektör yatırımları üzerinde durarak bu başarının, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde özel sektöre yönelik etkili bir şekilde uygulanan teşvik politikasının sonucu olduğunu dile getirir. Özal, bu teşvikler sayesinde Türkiye'nin birçok yerindeki yurttaşın iştiraki ile sanayi yatırımları yapıldığını, sadece son üç yılda bu yatırım tutarının 11 milyar TL olduğunu da sözlerine eklemiştir. Özal'ın, teşvik meselesinde başarı sağlanan alan olarak sadece yatırımları değil, ihracat kalemini göstermesi de dikkat çeker. İhracatta tekstil kaleminden örnek veren Özal, bu kalemde 1967'de 1, 1968'de 6, 1969'da 16 ve nihayet 1970'de 26 milyon dolarlık ihracat geliri kazanıldığının altını çizer (Milliyet Gazetesi, 22 Nisan 1971: 9).

Turgut Özal, DPT müsteşarı olarak görev yaptığı dört yılda ekonominin genel tablosuna dair yaptığı değerlendirmelerin ardından 12 Mart rejimine, yine iktisadi konular üzerinden uyarılarda bulunmuştur. Uyarılarını, kendisinin ön görülerine dayandırdığı yakın gelecekteki istihdam ve kalkınma konuları üzerinden sıralamıştır. Özal, 1971 Türkiye'sinin yaklaşık 36 milyon olan ülke nüfusunun, yakın gelecekte katlanarak artacağını ileri sürmüş bu artışın ise sanayileşme ve şehirleşmenin daha ileri seviyelere ulaşmasıyla gerçekleşeceğini söylemiştir. Özal, bu durumda istihdam rakamlarının azalmaması için kendi müsteşarlığı döneminde hazırlıklarına başlanan "Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı"nın yıllık %8-%8,5 oranlarında büyüme hedefi koyduğunu ve bunun gerçekleşmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır (Milliyet, 22 Nisan 1971: 9).

Müsteşarlıktan ayrılırken yaptığı tüm bu açıklamalar, Özal'ın ekonomi yönetimindeki yıllarına dair yaptıklarının doğruluğuna "taassup" derecesinde bağlı olduğunu göstermesi bakımından çarpıcıdır. Özal'ın ifadelerinde özeleşti yoktur. Diğer yandan, Özal'ın veda mesajında kalkınmanın özü olarak sürekli 1960 sonrasındaki planlı yılları referans göstermesi ve DPT'nin sembolik sermayesinden güç devşirme çabası ilgi çekicidir. Bu, onun planlı ekonomi ve planlamacılığı içselleştirdiğini gösterme çabasıyla yakından ilgilidir. Nitekim müsteşarlık dönemi boyunca DPT'yi özel sektör için bir nevi tramplen işlevselliğine indirgeyen Özal'a, siyaset, bürokrasi ve kamuoyu çevrelerince yoğun eleştiriler yöneltilmiştir. Bu eleştirileri savmak için kendisinin de bir "plancı" olduğunu gösterme çabası, oluşturmak istediği imaj bakımından önemli bir beyandır.

Özal'ın veda mesajında dikkati çeken ikinci unsur, kalkınmayı sağlayan sanayileşme, sanayileşmenin lokomotifi olarak gördüğü yatırımlar ve yatırımları ayağa kaldıran unsur olarak teşvik politikalarını öne çıkarmasıdır. Dolayısıyla Özal'ın domino etkisine benzer şekilde kurguladığı bu döngünün temeline DPT'deki teşvik politikalarını koyması, kendi ekonomi politiğini 12 Mart rejimine bir başarı tablosu olarak yansıtmak istediğinin zımni deklarasyonudur. Bu deklarasyonu Özal'ın veda mesajında seçtiği yıllardan da görmek mümkündür: Belirlediği iktisadi parametreleri, 1965 ve 1969 seneleri ve bu seneler arasındaki artışlar üzerinden seçici bir okumayla alarak, Başbakan Süleyman Demirel'in siyasi liderliği ve kendisinin de dahil olduğu Adalet Partisi'nin ekonomi kurmaylarının, "başarısı"na referansla vurgular. Öyle ki, Özal'ın veda mesajında 10 Ağustos 1970 kararlarına giden süreçten hiç bahsetmeyip,

10 Ağustos devalüasyonunun getirdiği hayat pahalılığına değinmeyip, yine seçici bir okumayla artan ihracat sayesinde çekilen döviz sıkıntısının bitmesini dile getirmesi dikkat çekicidir. Ekonomi bürokrasisindeki yönetim yıllarında hata yapmadığını gösterme çabası ise, seçici ve tarafgir bir şekilde anlatısını kurduğu ekonomi tablosuna güzide bir örnektir. Bugüne kadar görev adamı olan teknisyen mühendis, böylece gerçekliği büken bir anlatı kurucusu, popülist bir politikacı olma yolunda ilerlemektedir.

Turgut Özal'ın kendi müsteşarlık dönemini aklayan, 12 Mart rejimine de kendince uyarı mahiyetinde iktisadi bir "vasiyet" bırakan duruşunu veda mesajının son paragrafından seçmek mümkündür. Mesajının son bölümünde, mühendis habitusunun sosyal fenomenleri göz ardı eden, özcü ve toptancı bakış açısıyla, "*anti demokratik hamleler müdahale etmediği sürece kalkınmanın her şeyi çözebileceğine*" taassup derecesine varan toptancı bir inanç yatar: "*Ben şahsen Türkiye'de kalkınmanın hızlanacağına ve bütün karşılaşılan meselelerin de çözüleceğine inanıyorum. Bunun için Anayasamızın öngördüğü milletin kayıtsız şartsız egemenliği ve kalkınmanın demokratik yollarla, karma ekonomi düzeninde yapılması ilkelerine sıkı sıkıya sarılmanın esas olduğu kanaatindeyim. Türkiye'mizin hızla kalkınmasında dogmatik olduğu kadar ilkel ve dolayısıyla geriye götürücü fikirlerin değil; pragmatik, gerçekçi, modern ve ilmi düşüncenin esas olduğuna inanıyorum* (Milliyet Gazetesi, 22 Nisan 1971: 9)."

4.6. Post-12 Mart: Bürokratlığın "İllusio"sunun Kaybolması ve "Histerisis"den Kaçış

Turgut Özal'ın 12 Mart Muhtırasının ardından tekrar kızağa çekildiği Başbakanlık teknik müşavirliği görevi yaklaşık iki buçuk ay sürmüştür. Ardından 1971-1974 yılları arasında Birleşik Devletler'de, "Dünya Bankası Uzmanı" olarak çalışmıştır. Dönüşünden sonra 1979'a kadar özel sektör ve kısa bir dönem sendikacılıkla uğraşarak bürokrasi ve politikadan bir süre uzak ve "serbest" kalmıştır. Özal'ın bu yıllarında bürokrasi ve politikadan uzak kalışında, umduğu şartların oluşmaması bu yüzden bireysel tercihleri elbette etkili olmuştur. Ancak bununla birlikte Özal'ın bürokrasi ve siyasete uzak kalışında, bireysel tercihlerinden belki de daha fazla, önceki bölümün son iki başlığında ve bu bölümün ilk iki başlığında değinilen yapısal unsurlar etkili olmuştur. Tekrar anımsanacak olunursa bunlar, Türkiye'de 1960'ların sonları 1970'lerin başlarında yaşanan, siyasal (Adalet

Partisi'nin güçlü iktidarının ve partinin kendisinin dağılma süreci), toplumsal (Gençlik, işçi ve köylü hareketleri) ve ekonomik (10 Ağustos 1970 Kararları) alt-üst oluşlardır.

Çalışmanın bir siyasi biyografi olmasından ötürü biyografik özne olan Özal'ın bu başlıklarda değinilen siyasal, toplumsal ve ekonomik süreçleri zihninde nasıl işlediği ve kendince rasyonel bir karara nasıl dönüştürdüğünü incelemek en az bu başlıkların içeriği kadar önemlidir. Bu önem iki açıdan düşünülebilir; birincisi, bu gelişmeler karşısında Özal'ın oluşturduğu davranış seti ve kararları önündeki dokuz yılının yaşam rotasını belirlemiştir, bu yüzden incelemeye değerdir. İkincisi, bu gelişmelere karşı aldığı kararlar, onun habitusunu mesleki anlamda geliştirerek, 1980'lerdeki siyasi kariyerini yürütürken adım atacağı veya duracağı noktaları belirlemesinde öğretici olmuştur. Diğer bir ifadeyle 1980'lerin ilk yarısının "*İhtiyatlı Özal*"ının oluşum süreci muhtemelen 1970'lerin başında aldığı kararlarla başlamıştır.

Özal'ın 1970'lerdeki kariyer sürecindeki kırılmayı anlamlandırmak için Bourdieu'nün "*İllusio*" ve buna bağlı "*Pratik*", kavramları önemli bir rehberlik sunabilir. Bourdieu'da illusio kavramı, onun alan teorisiyle yakından ilgilidir dolayısıyla bu kavramdan başlamak anlamlıdır. İllusio, "*oyuna yoğunlaşmak, oyun tarafından ele geçirilmek, oyunun yapılana değdiğini sanmak*" ya da daha basit söylemek gerekirse, "*oyun oynamaya değdiğini düşünmek*"tir (Bourdieu, 1995: 149). Dolayısıyla İllusio'yu yatırım ve çıkar olarak tanımlayan Bourdieu, illusio'nun ayrıca doğal olmaktan ziyade, tarihsel olarak şekillenen çoklu bir yapıda olduğunu belirtir. Yani, tek bir çıkardan bahsetmek mümkün değildir, çıkarlar vardır. Sosyal koşullara ve tarihsel sürece bağlı olarak kurulan alan açısından bakıldığında, çıkarlar da bu alanlara içkindir. Böylece çıkar, "*sosyal koşulların belirlenmiş bir kategorisinin ürünü olarak tanımlanır; tarihsel bir inşadır*" (Bourdieu, 2013: 165).

Sosyal koşullara olan bu bağlılık temelinde çıkar, failin hangi sosyal koşulla iç içe olduğuna bağlı olarak kurulur. Fail, işgal ettiği statü ya da alana uygun olarak bir çıkar tanımı yapar. Ancak şu farkla ki, Bourdieu, alandaki bu çıkarların somutlaşmış yatkınlıklar derecesinde oldukları için fail tarafından içselleştirildiğini ve farkına varılmadığını savunur. Çıkarı, "*amaca yönelmişlik*" diye düşünmez. Çıkara dayalı eylem, "*araçsal hesaplama*"ya dayalı bir eylem değildir. Çıkar, "*pratik*" ve "*yatkınlığa bağlı*"dır, genellikle faydacı çerçeveyle ilişkilendirilen amaca yönelmişliği içermez." (Swartz, 2011: 105). Buna göre, nesnel koşullar içinde

konumlanan çıkara yönelik eylem, bilinçli ya da akılcı bir hesaplamanın dışında, yatkınlıklara dayanır. "Rasyonel bir hesap için gerekli koşullar hiçbir zaman pratikte verili halde bulunmaz: Zaman yoktur, veriler sınırlıdır, vb. Buna rağmen failler, tesadüfi bir şekilde eyleme geçtiklerinde çoğu kez yapılması gereken tek şeyi yaparlar. Zira benzer koşullara sürekli maruz kalmanın bir ürünü olan pratik aklın sezgilerine kendilerini bırakarak sosyal dünyaya içkin zorunlulukları önceden kestirirler (Bourdieu, 2013: 46)."

Bu bağlamda pratik, bir yandan yatkınlıkların diğer yandan da nesnel yapıların kesişimi neticesinde oluşur. Pratikler bir yandan nesnel yapıları yeniden üretirken aynı zamanda habitus tarafından da biçimlendirilir. Yani, aralarındaki diyalektik ilişki her iki unsuru da yeniden biçimlendirir. Bourdieu, bu durumu şu şekilde formüle eder: [(habitus) (sermaye)] + alan= pratik (Yücedağ, 2016: 122).

Bu formülasyon ışığında, Bourideu'nün İllusio kavramı ile buna bağlı olarak açıkladığı pratik ve çıkar kavramlarından hareketle, Özal'ın, Birleşik Devletlere gidiş kararını ve dönüşünden sonra 1970'ler boyunca kariyeriyle ilgili yaptığı diğer tercihlerini çözümlemek mümkündür. Dolayısıyla, Bourdieu'nün sunduğu formülasyon olarak "[(habitus) x (sermaye)] + alan= pratik" Özal'ın 21 yıllık bürokrasi kariyeri ve sonrasındaki tercihlerini analiz etmek için elverişli bir hareket noktası sunar.

Bu bağlamda ilk olarak Bourdieu'nün formülündeki "alan"ın Özal'ın 1971'e kadarki yaşamına uyarlandığında bürokrasi olduğu söylenebilir. Özal'ın 1950-1971 arasında 21 yıl boyunca, Bourdieu'nün formülündeki çıktı olan mesleki pratiklerinin oluşumunda bürokrasi temel zemini oluşturur. Bourdieu'nun, alanın kurulmasında, sosyal koşullara ve tarihsel sürecin önceliğine olan atfından hareketle, Özal'ın hizmette bulunduğu bu bürokrasi alanının 1950 ve 1960'ların tarihsel sürecinde, kalkınmacı ve dolayısıyla imarcı bir bakış açısının hakimiyetiyle yeniden şekillendiği aşikardır. Alanın bu yapısına paralel şekilde, sosyal koşullarda da dönemin mühendis kuşağının diğer meslek sınıfları arasından sıyrılarak, bürokraside önemli mevkilere gelmesinde sadece Özal'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi yılları bile yeterli bir kanıttır. Dolayısıyla Özal için bürokrasi alanının illusio'su, bir başka deyişle bu kadar yıl alanda kalmasının çıkarı, bu alanın oynanabilirliğine olan inancı, alanın yani bürokrasinin niteliğinin onun mesleki ontolojisine değmesiyle, bir başka ifadeyle mühendis habitusuna seslenmesiyle ilgilidir.

Bourdieu'nün formülünün Özal özelinde 1950-1971 arasında 21 yıl sonuç vermesini sağlayan ve en az bürokrasi alanı kadar önemli diğer iki unsur, habitus ve sermaye faktörlerine de bakmak gerekir. Habitustan başlayacak olunduğunda, çalışmanın daha önceki bölümlerinde sıkça değinildiği üzere Özal'ın habitusunun temel bileşenleri olarak özetle şu niteliklerin zamanla oluştuğu anımsanacaktır: Üniversite yılları olan 1940'ların ortasından itibaren güçlenmeye başlayan muhafazakâr yaşam tarzı çerçevesinin içine, 1950'lerdeki Elektrik İşleri Etüd İdaresi kariyeriyle birlikte teknokrat bir mühendis portresi oturmaya başlamıştır. Bu mühendis portesinde Özal'a dair dikkat çeken ayrıntı ise yine 1950'lerle birlikte liberalizmi, iktisadi bağlamda çalıştığı kurum olan EİEİ'nin departmanlarında ve dönemin konjonktürel Amerikan etkisiyle ve Amerika'daki ihtisas eğitimiyle içselleştiren bir figür olmaya başlamasıdır. Bu figür 1960'larda, hem 1961 anayasasının özgürlükçü ruhundan güç almış hem de dönemin askeri vesayetine karşı duruş üretebilmek için liberalizmin siyasi veçhesiyle de tanışmıştır. Böylece bu on yılın ikinci yarısında, nihayet DPT Müsteşarlığı yıllarında, habitusunun tüm bu bileşenlerini işe koşmuştur: "Özel sektörcülüğü önceleyen, muhafazakâr liberal kimlikli, mesleki amentüsü kalkınma olan teknokrat bir mühendis."

Buraya kadar Bourdieu'nün formülüne uyarlandığında, sosyo-ekonomik koşullar ile tarihsel sürece bağlı olarak oluşan 1950 ve 1960'ların kalkınma eksenli bürokrasini alan olarak aldığımızda; yine Bourdieu'nun deyişiyle, aralarındaki diyalektik ilişki sayesinde bu alanın biçimlendirdiği Özal'ın teknokrat mühendis habitusu, toplam formülasyonun üç öğesinden ikisini oluşturur. Ancak üçüncü öğe olan sermaye de en az habitus ve alan/yapı kadar önemlidir. Zira formülün çıktısı olan Özal'ın pratikleri/illusio'su, sermayenin çarpan etkisine muhtaçtır. Bu çalışmada Özal'ın 1950 ve 1960'lı yıllarının incelenmesinden itibaren onun sahip olduğu sermaye türleri arasında sosyal sermayesinin Özal nezdindeki güçlü etkisine hep değinilmişti. Dolayısıyla onun başta, Süleyman Demirel olmak üzere AP çevreleriyle bağlantıları, çalıştığı kurumlardaki dış kredi bulma pozisyonu dolayısıyla Batılı yabancı firma temsilcileri ve bürokratlarla olan bağlantıları Özal'ın yurt içi ve dışında iş yapma potansiyelini artırmıştı.

Özetle, 12 Mart 1971 muhtırasına kadar [(habitus) x (sermaye)] + alan = pratik/illusio formülasyonunu oluşturan tüm bileşenler Özal özelinde sıkıntısız çalışmıştır denebilir. Ancak gerek 1970'lere doğru tarihsel süreç içerisinde

gerçekleşen toplumsal, siyasi ve ekonomik alt üst oluşlar, gerekse muhtıra sonrasında hakim olan 12 Mart rejimi, Özal'ın kariyer formülasyonunu çalışmaz hale getirmiştir.

Formüldeki alan olan bürokraside, yani Özal'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi ve Devlet Planlama Teşkilatı yıllarının sorunsuz ilerleyişinde, onun arkasındaki güçlü siyasi irade olarak önce Demokrat Parti ardından Adalet Partisi etkili olmuştur. Bu güç, Özal'ın habitusundaki teknokrat mühendisin; iş bitirici, pratik ve pragmatik yönünü öne çıkarmasına olanak sağlayan, ekonomik istikrar ve kalkınmayı önceleyen, ekonomi-politik bir zemin sağlamıştır. Ancak Adalet Partisi'nin 1969'dan itibaren hem parti içi ayrışmalarla gücünü kaybetmesi hem de kurulduğu günden beri bünyesinde barındırdığı milliyetçi ve sadece Türkiye'de değil; 1970'ler dünyasında yükselişe geçen İslamcı siyasal geleneğin Türkiye'de de özerkleşerek kendi siyasi partilerini kurmaları, Adalet Partisi'nin tek başına iktidarını sarsmıştır. Bu durum ise Özal'ın ihtiyaç duyduğu istikrarlı ve güçlü siyasi iradenin parçalanması anlamına gelmektedir.

Öte yandan, Adalet Parti'sinin düşüş trendine girdiği bu süreçte, kalkınmayı öncelemek için yatırım harcamalarına yönelik gerçekleştirdiği ekonomi-politik tercihler, ödemeler dengesinin bozulmasına, enflasyonist baskının artmasına ve nihayet 10 Ağustos 1970'te yine Adalet Partisi iktidarı tarafından ekonomik istikrar kararlarının alınmasına yol açmıştır. Bu bağlamda 12 Mart rejimiyle birlikte 1971'den itibaren, Turgut Özal'ın DPT'deki müsteşarlık dönemindeki gibi, yatırımlar için kullanılabilecek bol likitide kaynaklarının bulunmadığını da belirtmek gerekir.

Bürokratik alan, Özal aleyhine olacak şekilde sadece bu belirtilen siyasi ve ekonomik kararlarla bozulmakla kalmıyordu aslında. Diğer yandan bir önceki bölümün sonunda bu bölüme geçiş amacıyla kısaca özetlenen, bu bölümün başında ise detaylandırılan, *"Toplumsal Alandaki Gelişmeler: Gençlik, İşçi, Köylü ve Memur Eylemleri"* başlığı altında, Türk toplumunun 1970'lerin başındaki portresinin geniş bir şekilde işlendiği anımsanacaktır. Bu denli geniş tasvirin sebebi, Özal ve kuşağındaki mühendis teknokratların, uğruna kalkınma ve gelişimi mitleştirdikleri ve ekonomizm gözlüğüyle baktıklarında yekpare sandıkları Türk toplumunun, 1960'ların ortasından itibaren vuku bulan toplumsal hareketler ve ideolojik kamplaşmalar vesilesiyle aslında epey parçalı ve karşıt kutuplu bir kompozisyona evrildiğini gösterme amacı taşımaktadır. Bu toplumsal tablo, Özal'ın müsteşarı olduğu DPT'nin "*önce kalkınma*" misyonunu da yeniden düşünmeyi gerektiriyordu. Zira özellikle

1968'den itibaren işçi, öğrenci ve meslek gruplarının artan eylemselliği, daha kitlesel ve niteliği yüksek eğitim hakkı ile işçi ve emekçilerin eşitlik talepleri üzerinde yükseliyordu. Dolayısıyla yeni dönemin ruhu Özal'ın "özel sektörcülük" anlayışını önceleyen, girişimciliği ve nihayetinde toptan kalkınmayı kutsayan liberal devlet aklını değil; hakça ve adil paylaşımı gerçekleştirmek üzere iktisadi hayatta var olanı eşit paylaşmak için sosyal devleti göreve çağırıyordu. Bülent Ecevit, 1970'lerdeki yükselişini, "*toprak işleyenin, su kullananın*" deyişiyle, bu çağrıyı ve zamanın ruhunu iyi okumasına borçluydu.

Bourdieu'den uyarlama bu formülde ikinci unsur olan sosyal sermayenin de muhtıranın ardından Özal aleyhine geliştiğini söylemek mümkündür. Onun sosyal sermayesi olan Süleyman Demirel ve Adalet Partisi iktidardan uzaklaştırılmış ve Özal'ın bu sosyal sermayesinin sahip olduğu sembolik sermayenin, tam zıttına kaim bir sınıf olarak "12 Mart rejimi" iktidarı devralmıştır: Özal'ın özel sektörcü damarı ve muhafazakâr kimliğinin karşısında; "Atatürkçü" bir bakış açısı ile siyasi sistemin, "devletçi" bir bakış açısı ile de iktisadi hayatın "reform" ihtiyacını kaçınılmaz gören 12 Mart rejimi vardır ve Özal'ın bu rejimle birlikte çalışması eşyanın tabiatına aykırı görünmektedir.

Bu bağlamda formülde geriye kalan Özal'ın 21 yılda bürokrasi içinde geliştirdiği habitusu tek başına bir şey ifade edemez olmuştur. Çünkü yeni rejimle güçlü sosyal sermaye bağı ve ortak sembolik sermaye yokluğu bu unsurun çarpan etkisini sıfırladığı gibi, Özal adına niteliği değişmeye başlayan bürokrasi alanı da formüldeki etkisini yitirecektir. Son kertede formül çalışmadığı için Bourdieu'nün çıktı olarak sunduğu pratik/illusio üretimi, Özal'ın elinde son kalan, sadece sahip olduğu habitusuyla gerçekleşemeyecektir. Bu çalışmanın giriş bölümünde değinilen habitus tanımına geri dönüldüğünde, habitusun oluşumunda etkili olan sermaye türleriyle birlikte; hem nesnel yapılardan etkilenen hem onu etkileyerek gelişen bir eğilimler toplamı olduğu anımsanacaktır. 1971 Türkiye'sinde Özal için sermaye ve alan şartları tersine döndüğü için tek başına habitus bir şey ifade etmez olmuştur.

Sonuç olarak yine Bourdieu'nün kavramsallaştırmasında hareketle, Özal muhafazakâr ve teknokrat-mühendis habitusuyla, kızağa çekildiği Başbakanlık müşavirliğinde kalsaydı, 12 Mart rejiminin yeni koşullarına karşı bir histerisis yaşaması mümkün olabilirdi. Çünkü 12 Mart rejiminin siyaset ve bürokrasi dizaynında yer almayan enflasyonist kalkınma modeli, ordunun irtica olarak kodladığı

mütedeyyin duruşla mücadele kararlılığı ve muhtıra sonrası Sol Kemalist kadrolara görece açılan alan, Özal'ın 1967-1971 arasındaki müsteşarlık yıllarındaki yönetim anlayışından epey farklı bir tablodur. Dolayısıyla muhtıra sonrasında, Özal Türkiye'de kalsaydı, bürokrasi içinde ondan talep edilecek hizmetin, Özal'ın habitusunun tam tersi bu tabloda, zamanın ruhuna aykırı bir histerisis üretmekten başka bir şey olmayacağını düşünmek mümkündür. Bu bağlamda Özal'a göre artık bürokrasinin ve hatta büyük ölçekte Türkiye'de kalmanın illusio'su kaybolmuştur. Öyle ki Özal, Birleşik Devletlere gitmeden önce Sakıp Sabancı'nın holdingdeki yöneticilik teklifini de erteleyerek, Birleşik Devletlerin yolunu tutmuştur.

4.7. 1971-1974 Yılları: Dünya Bankası Uzmanı Turgut Özal

"...Daha sonra 12 Mart müdahalesi ve 2,5 yıl süren, Amerika'da dünya bankası uzmanlığım var... Dünyayı daha iyi tanıdım o dönemde... (Barlas, 1994: 80)."

1970'ler, Turgut Özal'ın içinde yer almaktan memnun olduğu bürokrasi ve siyasetten uzak kaldığı yıllar olduğu için onun yaşam hikâyesinin "serbest" sıfatıyla değerlendirilebilecek yıllarıdır denebilir. Özal'ın Dünya Bankasında geçirdiği iki yılın, küresel ekonomi, siyaset ve Amerikan toplum ve kültürünü, tecrübe etmesi bakımından ona önemli bir katma değer de sağladığını söylemek gerekir. Bu katma değerin oluşmasında, Özal'ın belki de kendi çabası ve emeği kadar Birleşik Devletlerde geçirdiği iki yılın küresel siyasi konjonktürü ile onun dünya bankasında çalıştığı enerji alanındaki küresel çalkantıların çakışması da etkili olmuştur. Bu çakışmanın onun küresel politik ufkunu genişletmesine yaptığı katkının detaylarına geçmeden önce Özal'ın ilk uzun soluklu Birleşik Devletler tecrübesinin anımsanmasına ihtiyaç vardır.

Turgut Özal Birleşik Devletlere, bu çalışmanın ikinci bölümünden de anımsanacağı üzere ilk kez 1952 yılında, Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin iki yıllık uzmanı olarak ve "mühendislik ekonomisi" alanında ihtisas eğitimi almak için kurumu tarafından gönderilmiş ve bu bir yılı Batı ve Orta Batı Amerika'da bulunan Sacramento ve Denver şehirlerinde geçirmiştir. 25 yaşında genç bir mühendis olarak ilk kez yurt dışına çıkan Özal'ın, bir yıllık Amerika tecrübesi Soğuk Savaş'ın başlarında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin, Soğuk Savaş'ın başladığı 1940'ların ortasından itibaren, üzerindeki Sovyet tehdidini savuşturmak ve iki kutuplu dünyada

Birleşik Devletlerin başını çektiği Batı Bloğuna eklemlenmek için gösterdiği çaba, 1950'deki Demokrat Parti iktidarı ile daha da ivmelenmişti. 1950'de iktidara gelir gelmez Kore Savaşı'na, Batı Bloku'nun yanında olduğunu göstermek adına asker gönderen Türkiye, Özal'ın Birleşik Devletlerde geçirdiği 1952 yılında NATO'ya Yunanistan ile birlikte dahil olmuştu. Dahası Türkiye A.B.D.'den, Truman Doktrini vesilesiyle askeri düzeyde; Marshall yardımları ile de kamu yatırımları düzeyinde dış yardım almıştı. Bu yardımlarla Türkiye, Birleşik Devletlere karşı, 1950'nin başlarında önemli ölçüde bir ekonomik bağımlılık geliştirmişti. NATO Başkomutanı General Eisenhower'ın görevinden ayrılıp Birleşik Devletler Başkanı seçildiği 1952'de Birleşik Devletler'de bulunan Turgut Özal, Eisenhower ve Celal Bayar arasındaki yakın ilişkilere de 1952 ve 1953'de şahit olmuştu. Bu bağlamda Özal'ın ilk Birleşik Devletler tecrübesinde edindiği ön izlemede, Amerika Türkiye için -II. Dünya Savaşı'nın ardından henüz ayağa kalkamamış olan Avrupa'nın etkisizliği de göz önüne alındığında- "*biricik müttefik"* gibi görünüyordu. Kore'de kader birlikteliğinden iktisadi yardımlara, liderler düzeyinde çok yakın ilişkilerden Birleşik Devletlerin ileri gelişmişlik seviyesine kadar birçok faktör 1950'lerin başında, genç mühendisin bu ülkeyi her şeyiyle kendisi için rol model yapmaya yetmekteydi.

4.7.1. 1970'lerin Başında Birleşik Devletlerin İç ve Dış Politik Konjonktürü

Turgut Özal'ın 1971'de yani ilkinden yaklaşık yirmi yıl sonra gerçekleşen ve ilkinden daha uzun süren ikinci Birleşik Devletler tecrübesinde, ilkine kıyasla öncelikle Özal adına, daha sonra iki ülke ve bu ülkeler arasındaki ilişkiler adına, nihayet küresel sistem adına birçok şeyin değiştiğini söylemek mümkündür. Deyim yerindeyse, aradan geçen yirmi yılda "köprünün altından çok sular akmış" ancak buna rağmen A.B.D.'nin Türkiye üzerindeki hegemonyası büyük ölçüde devam etmiştir.

Turgut Özal'ın Dünya Bankası'ndaki amiri ve kurumun başkanı olan Robert Mcnamara bu göreve, Özal'ın DPT müsteşarlığı zamanlarına denk gelen 1968 yılında başlamıştı. Mcnamara'nın 1961-1968 yılları arasındaki görevi ise Amerikan Milli Savunma Bakanlığıydı. Bu minvalde Mcnamara'nın yedi yıllık görevinde tahmin edilebileceği üzere en önemli ve hacimli mesaisi, A.B.D'nin 1965'te dahil olduğu ve Mcnamara'nın bakanlığı süresince de hız kesmeyen, hatta ondan sonra da devam eden Vietnam Savaşıydı.

Turgut Özal'ın hayatının, Birleşik Devletler'de geçirdiği ikinci döneminde Birleşik Devletler'in Başkanı Richard Nixon idi. Nixon döneminin Turgut Özal'da bıraktığı etkilere dair anı, hatırat veya kendisinin verdiği doğrudan demeç veya röportaj yok denecek kadar az olmasına karşın onun Birleşik Devletlerde geçirdiği bu yıllarda, Nixon dönemi politikalarını yakından izlediği ve bu politikalardan etkilendiği ileri sürülebilir. Bu etkileri hem Dünya Bankası görevi esnasında ve özellikle Türkiye dönüşünün ardından 1974 ve 1975 yıllarında geçirdiği özel sektör yıllarında, hem de ilerleyen yıllardaki siyasi hayatında izlemek mümkündür. 1970'lerin hemen ortasında Birleşik Devletler'den döndüğü süreçte, Milliyet Gazetesi'nin düzenlediği panel ve konferanslara "*Sabancı Holding Genel Koordinatörü*" sıfatıyla katılmıştır. Bu toplantılarda serdettiği görüşlerinde, kendisin Birleşik Devletlerdeyken patlak veren "1973 Dünya Petrol Krizi" olmak üzere, Nixon dönemi küresel ekonomi politiğinden birçok iz görmek mümkündür. Bu sebeple önce, Özal'ın perspektifinden, Nixon döneminin onda bıraktığı etkiyi oluşturan, dönemin Türk-Amerikan ilişkilerine ardından da Birleşik Devletlerin Nixon dönemi genel iç ve dış politik süreçlerine kısaca göz atmak gerekir. Bu ikili arka planın üzerine, Özal'ın Dünya Bankasındaki misyonuna değinmek çalışmanın biyografik öznesi olan Özal'ın, ikinci Amerika yıllarını anlamlandırmada daha etkili bir yöntem olacaktır.

Turgut Özal'ın Birleşik Devletleri zihninde rol model olarak belirlemesinde 1950'lerin önemli bir eşik olduğuna değinilmişti. Dönemin Türk-Amerikan ilişkilerinin o güne kadar en yüksek seviyeye ulaşması, Türkiye'nin ekonomisinin önemli bir kısmının Amerikan yardımlarıyla döndürür durumda olması ve özellikle Özal'ın 1950'lerdeki Birleşik Devletler tecrübesinin izleri, bu rol model imgesinin inşasında önemli dönemeçlerdi. Ancak 1960'ların başında Küba Füze Krizi, Kıbrıs Meselesi ve Jonhson mektubu; 1960'ların sonuna doğru ise Türkiye'deki gençlik ve işçi hareketlerinin önemli bir motivasyon kaynağı olan Amerikan karşıtlığı, Türkiye ve A.B.D. ilişkilerini belli bir ölçüde geriletmiştir. Fakat, 12 Mart rejimiyle birlikte vuku bulan gelişmeler, tam olarak 1950'lerdeki gibi güçlü bir hegemonya kuramasa da Birleşik Devletlerin Türkiye üzerindeki baskın konumunu yeniden tahkim edici bir rol oynamıştır. 1960'lı yılların sonunda Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanmasına matuf yoğun baskılarından sonuç alamayan Birleşik Devletler, 12 Mart müdahalesinden istifade ederek amacına ulaşmış, 12 Mart sonrasında başta haşhaş ekiminin yasaklanması olmak üzere Birleşik Devletlerin birçok talebi yerine getirilmiştir. Bu minvalde Süleyman Demirel'in pragmatizmi sayesinde 1960'ların

sonunda Sovyet Rusya ile başlayan yakınlaşma geliştirilmemiş, kalkınma amaçlı yatırımlar 1960'lardaki hızından uzak kalmış hatta neredeyse durma noktasına gelmiş, gençlik ve işçi hareketleri bastırılmış, Türkiye İşçi Partisi kapatılmış ve ordu içindeki sol kliklere mensup birçok subay, çeşitli gerekçelerle ordudan tasfiye edilmiştir. Böylece 1960'ların ortasında Türkiye'nin Birleşik Devletler karşısında gelişen "dengeli bağımlılık" konumu sona erdirilerek Türk iç ve dış politikasında Birleşik Devletlerin yeniden nüfus kazanmasının yolu açılmıştır (Bayram, 2015: 37).

1970'lerle birlikte Birleşik Devletlerin Türkiye üzerindeki bu baskın konumunun tekrar güç kazanmış olmasının Özal'a nasıl yansıdığına dair bir düşünce egzersizi yapmak, onun 1970'lerdeki Birleşik Devletler yıllarından kendisine ne kattığı ve habitusunu nasıl biçimlendirdiğine dair bir fikir verebilir. Turgut Özal'ın 1927'deki doğumundan 1993'teki ölümüne uzanan yaşam aralığı ile Türkiye ve A.B.D. arasında, kabaca Soğuk Savaşın başlangıcı olan 1940'ların ortasından itibaren yoğunlaşarak 1993'e uzanan yaklaşık yarım asırlık ilişkiler tarihi üst üste koyulduğunda, 1960'lardaki gerilimli dönem haricinde yarım asırı geçkin bir süre ilişkilerin iyi seyrettiğini söylemek mümkündür. Türk-Amerikan ilişkilerinde 1970'lerle birlikte tekrar yükselişe geçen Amerikan etkisi, zaten bu ülkenin siyasi sistemi, ekonomik modeli, teknolojik gelişimi ve medeniyet seviyesine samimi bir hayranlık duyan Turgut Özal'ın, Birleşik Devletlere dair herhangi bir iç muhasebe yapmasını dahi gereksiz kılmıştır denebilir. Turgut Özal'ın kendi iktidar yıllarıyla birlikte Türkiye'nin dış politikadaki en önemli Batılı müttefikinin Birleşik Devletler olması da, Özal'ın A.B.D.'ye dair bu sarsılmaz inancını göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu doğrultuda epigrafta yer alan, Özal'ın *"dünyayı daha iyi tanıdım"* vurgusunun, Dünya Bankası görevi esnasında aslında, Nixon dönemi siyaset ve dış politikasını takip edip kendini geliştirdiğine dair bir atıftır. Kuvvetle muhtemeldir ki Nixon dönemi iç ve dış politik süreçlerinin, Turgut Özal'ın 1970'lerin ortasından 1990'ların başındaki Cumhurbaşkanlığı görevine kadar belli konularda ona esin kaynağı olmuştur. Bu sebeple Birleşik Devletler'de Nixon dönemi gelişmelerinin ana hatlarıyla incelenmesine bu çalışma için ihtiyaç vardır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde 1969-1974 yılları arasını kapsayan Rcihard Nixon döneminin esas olarak "*Nixon doktrini*" kavramsallaştırmasıyla anılması tesadüf değildir. Bu beş yılda Nixon'ın yaşadığı, iç politikadaki Watergate skandalını sayılmazsa, Başkan Nixon konsantrasyonunu ve mesaisini ağırlıklı olarak dış

politikaya hasretmek zorunda kalmıştır. Vietnam Savaşı ve Soğuk Savaş tüm hızıyla sürerken dış politikadaki bu yoğun mesai aslında anlaşılabilir bir durumdur.

Başkan Nixon, kendi adını taşıyan doktrinini, Birleşik Devletlere bağlı özerk bir bölge olan Guam adasında, Vietnam Savaşı ile ilgili yaptığı bir basın toplantısı yoluyla tüm dünyaya açıklamıştır. Doktrin özünde, üç temel ilkesi olan, yeni bir dış politika vizyonudur. Birinci ilke, ABD'nin uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan tüm yükümlülüklerini yerine getirmeye devam edeceğini ilan etmektedir. Bu madde aslında soğuk savaşın bir nevi devamlılığının izahıdır. Soğuk savaşın bitmediğini, ancak ilişkilerde bir yumuşamanın başladığı yeni bir döneme girildiğini ima etmektedir. İkinci olarak Nixon, dünyanın jandarmalığına soyunan A.B.D.'nin artık bu rolde olmayacağını açıklamıştır. Elbette ihtiyaç olduğunda A.B.D. tüm dost ve müttefiklerine her türlü yardım ve desteği sağlayacaktır ama bu hiçbir ülkenin kendi savunmasından A.B.D.'nin sorumlu olacağı anlamına gelmediği yeni bir süreçtir Nixon'a göre. İkinci ilkenin temel motivasyonu şüphesiz Birleşik Devletlerin, Vietnam'ın kendileri için bir "bataklık" haline gelmesiyle ilgiliydi. Vietnam, A.B.D.'yi yeteri kadar yormuştu. Nixon, Birleşik Devletlerin 1965 yılında dahil olduğu, kendisi başkan olduğunda 4 yıldır devam etmekte olan ve bir türlü sonuçlanmayan Vietnam Savaşı'ndan, aslında doktrinin bu maddesi ile bir çıkış yolu aramaktaydı. Bu politika değişikliklerinin diğer bir hedefi de o güne kadar A.B.D.'nin nükleer koruması altında olan ülkelerin kendi savunmalarını yapabilmeleri için onların silahlanmalarını artırma mecburiyetine itmektir. Böylece A.B.D.'nin değişen politikası, bizzat A.B.D.'nin silah satışlarını da yoğun bir şekilde artıracaktır. Müttefiklere yardım ve desteğin özellikle nükleer tehdide karşı nasıl sağlanacağı ise Nixon Doktrini'nin üçüncü temelini oluşturmaktaydı. Nixon, A.B.D. müttefiklerine karşı yapılacak her türlü nükleer tehdide karşı, nükleer koruma sağlanacağını taahhüt etmektedir. Başkan, böylece nükleer gücünü anımsatıyor ve bir şekilde "*Sıcak savaşa hayır, yumuşamaya tamam ama soğuk savaşa da devam. Birleşik Devletler hâlâ süper ve nükleer güçtür*" mesajını vermek suretiyle, kontrolü elden bırakmadan, ancak bu kontrol hususunda da eskisi kadar agresif olunmayacağını hissettirmiştir (Ersoy, 2020: 37).

Nixon döneminde bu doktrin doğrultusunda Soğuk Savaş'ta önemli ölçüde bir yumuşama dönemine girilmiştir. İlk adım 28 Şubat 1972'de Pekin'de atılmıştır. Başkan Nixon ve onun ulusal güvenlik danışmanı Henry Kissinger'in başını çektiği

Birleşik Devletler heyeti ile Çin heyeti arasında sürdürülen yoğun görüşmeler sonucunda, anılan tarihte Şangay Bildirgesi yayımlanmıştır. Bildirgede dört ana prensip ortaya konmuştur: İki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesine yönelik adımların atılmasına devam edilmesi, Asya-Pasifik bölgesinde her iki gücün tek taraflı egemenlik peşinde koşmaması, iki tarafın uluslararası çatışmaların bitirilmesinde inisiyatif alması ve son olarak iki tarafın üçüncü ülke lehine pazarlık sürecine girmemesi ve diğer bir ülke ile birbirlerine karşı ittifak kurmaması. Soğuk Savaş'ın ılıman ikliminin oluşturulmasında ikinci önemli adım ise 26 Mayıs 1972'de Moskova'da atılmıştır. Brejnev ve Nixon tarafından imzalanan anti balistik füzeleri sınırlandıran SALT anlaşması neticesinde Soğuk Savaş bitmese bile iki süper güç, artık ilişkilerini düşmanlık değil ortak çıkar üzerine inşa etmeye karar vermişlerdir. Üçüncü ve son adımsa Vietnam'da daimi barışın yapılmasıyla atılmış olmaktadır. 26 Ocak 1973'de, iki taraf arasındaki esir değişimi, Amerikan askerlerinin Vietnam'ı tamamen terk etmesi, Kuzey Vietnam'ın elde ettiği toprakları elinde tutması, Güney Vietnam'ın ise mevcudiyetini sürdürmesi başlıklarında taraflar anlaşarak nihai barış tescillenmiştir. Bu barış süreci Nixon'ın popülaritesini artırarak ikinci kez seçilmesine, Ekim 1973'te ise Birleşik Devletler Dış İşleri Bakanı Kissinger'ın Nobel Barış ödülünü almasına olanak sağlamıştır (Toman, 2019: 40-52).

Tarihçi Arthur Meier Schlesinger, 1973 yılında kaleme aldığı, eseriyle aynı ismi taşıyan kavramsallaştırması üzerinden, 1969-1974 arasını kapsayan Nixon dönemini *"The Imperial Presidency"* (Emperyal Başkanlık) olarak niteler. Ancak buradaki emperyal kavramı işgalci ve hegemonik bir süper güce atıfta bulunmaz. Schlesinger bunu imparatorluk gibi monarşik yönetimlerde görülen seviyede güçlü iktidarı vurgulamak üzere kullanmıştır. Schlesinger bir bütün olarak emperyal başkanlık ifadesini ise "*Anayasanın müsade ettiğinden fazla güçle nitelenen Amerikan Başkanlığı*" olarak tanımlanmaktadır. Schlesinger'a göre Amerikan toplumu için; "*Amerikan İç Savaşı, Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı gibi istisnai ve zor dönemler emperyal başkanlığı güçlendirmiş, Soğuk Savaş gibi belirsizliği uzun bir süreç ise bu gücü perçinlemiştir*." Ünlü tarihçi, "*Soğuk Savaş dönemi ile birlikte gereksinim duyulan olağanüstü yetkilerin başkanlığın anayasal bakımdan doğal yetkileriymiş gibi iddia edilmesi*"ni önemli bir eşik olarak görür. Schlesinger, bir başkanlık dönemini emperyal olarak nitelemek için şu üç özellikten bir veya birden çoğunun varlığını şart koşar: Yürütme tekelinde savaş yapma yetkisi (*Executive war-making power*), yürütmenin gizliliği (*executive secrecy*) ve milli güvenlik yetkilerinin

siyasi kazanç için kullanılması. Bu kavramsal izlek ışığında Başkan Richard Nixon'ın Vietnam Savaşını, kendi yürütme tekelinde sürdürmesi, milli güvenlik yetkilerini siyasal rakiplerle mücadele için kullanması, A.B.D. Kongresi'nin bütçe hakkını kullanarak belli kurumlara hasrettiği ödeneklerin başkan tarafından tek taraflı askıya alınması (*impoundment)* gibi birçok alanda başkanlık yetkilerini, aşırıya kaçarak kullanmıştır. Nixon, bu eylemlerinin başkanlığın "*doğal yetkileri*" olduğunu ise İngiliz gazeteci David Prost'a verdiği röportajda kendinden emin bir şekilde meuşrulaştırmıştır. Prost'un, bir başkan'ın ulusun menfaatleri söz konusu olduğunda kanun dışı eylemlerde bulunup bulunamayacağı sorusuna Nixon, *"Bir şeyi başkan yapıyorsa, o kanun dışı değildir"* cevabını vermiştir (Altay, 2017: 310-317).

Bu bağlamda Turgut Özal'ın Birleşik Devletler'de ikinci kez ve üç yıl gibi uzun bir zaman diliminde bulunduğu 1971-1974 arasında, Richard Nixon'ın yönetim tarzı ve Birleşik Devletler'deki gelişmelerden etkilendiği varsaymak mümkündür. Her şeyden önce Özal'ın ikinci kez uzun erimli Birleşik Devletler serüveni 44 yaşında başlayıp 47 yaşında sonlanmıştır. Üstelik hayatının bu olgun evresinde, 25 yaşındaki ilk ziyaretine kıyasla hatırı sayılı bir siyasi bagaj da edinmiştir. 1958 İstikrar Programı Kararlarını, 1960 Askeri Darbesini, 1967'de DPT Müsteşarlığını, 1970'de tekrar İstikrar Programı Kararlarını ve nihayet kendisini de bürokrasiden uzaklaştıran 12 Mart 1971 Muhtırası gibi siyasi süreçlerin bazısında doğruda bazısında ise dolaylı etkilenmiştir. Dolayısıyla artık Dünya Bankası Uzmanı olan Turgut Özal'ın bu tür bagajlara tekrar sahip olmamak, maruz kalmamak için Birleşik Devletlerdeki hükümet sistemi ve iç-dış politik gelişmeleri dikkatle izlediğini söylemek mümkündür.

Turgut Özal'ın, Nixon'a dair kavramsallaştırılması yapılan "*emperyal başkanlık*" tarifi, kendisinin cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanan Körfez Savaşı sürecindeki yönetim tarzıyla epey benzeşir. Körfez Savaşına Türkiye'yi dahil etmek için adeta "*Yürütme tekelinde savaş yapma yetkisi*"ni almak adına Yıldırım Akbulut Hükümetini ve güvenlik bürokrasisini iknaya çok çalışmıştır. Sadece cumhurbaşkanlığı döneminden değil, Özal'ın başbakanlığı döneminden de bazı örnekler görmek mümkündür. Nixon'ın, üstte değinilen, başkanın yaptığı herhangi bir şeyin kanun dışı olmadığına dair ifadelerindeki keyfi yönetim anlayışının izini, Turgut Özal'ın 1980'lerin sonunda özel televizyon ve radyo tartışmalarındaki fikirlerinde bulmak mümkündür. Özel televizyon ve radio meselesi o dönemde anayasa ile sınırlandırılmış olmasına rağmen "*Mesela TV gibi bir maddenin Anayasa'da ne işi*

var? Anayasa bir kere delinmekle bir şey olmaz. Bu sebeple Televizyon sayısını PTT vasıtasıyla 15-16'ya çıkaracağım (Milliyet Gazetesi, 20 Mart 1989: 11)" ifadesindeki kural, yasa ve hatta anayasa tanımaz yaklaşım benzerliği dikkat çekicidir.

Dahası Schlesinger'in "*emperyal başkanlığı*" kavramsallaştırırken değindiği unsurlardan biri olarak yürütmenin gizliliğini Özal'ın yine başbakanlık zamanlarında birçok politika yapım sürecinde görmek mümkündür. Bunların arasında en çarpıcı örnek, Haziran 1986'da TBMM'de yasalaşarak yürürlüğe giren ve kamuoyunda "*fak fuk fon*" olarak bilinen, bu sebeple gizli vergi olarak da adlandırılan, "*Fakir Fukara Fonu*"dur. Bütçe dışında rahatça para harcama kalemi olarak kurulan bu fon, diğer fonlardan %10'ar pay alma şartı ve TRT reklam gelirlerinin %30'u, trafik cezalarının ise %50'sinin toplamı üzerinden bu fona tahsisle finanse edilmiştir (Milliyet Gazetesi, 3 Mart 1986: 9).

Richard Nixon'un Soğuk Savaş Dönemi'nde pragmatik bir şekilde yumuşama dönemine adım atışının benzeri bir adımı Turgut Özal'ın iktidarının ilk günlerinde bulmak da mümkündür. 14 Aralık 1983'te ilk kabinesini kurmasının ardından ilk yurt dışı ziyaretini, Sovyet Rusya'nın lideri Yuri Andropov'un cenaze törenine katılmak için 13 Şubat 1984'de Sovyet Rusya'ya gerçekleştirmiştir (Milliyet Gazetesi, 14 Şubat 1984: 1). Bir gün sonra Türkiye'ye dönen Özal, Sovyet Rusya Başbakanı ile 40 dakika görüşerek ticari ilişkileri ilerletecek girişimlerde bulunmuştur (Milliyet Gazetesi, 15 Şubat 1984: 5). Nitekim bir hafta sonra Sovyet doğal gazının İstanbul'a getirilmesi için taraflar anlaşmaya varmıştır (Milliyet Gazetesi, 23 Şubat 1984: 1). Özal gibi liberal ve serbest piyasaya samimi bir şekilde bağlı ve sosyalizme dair derin bir pejoratif algıya sahip liderin, iktidara gelir gelmez Sovyetler Birliği ile, Nixon'un yapıcı yaklaşımına benzer şekilde ilişki kurma çabası dikkat çekicidir. Ayrıca, Nixon'ın Çin'i ziyaretin eden ilk ABD başkanı olmasını da andırır bir şekilde, 30 Haziran 1985'te Çin Halk Cumhuriyetini ziyaret eden ilk Türk Başbakanı da Turgut Özal olmuştur. Ziyaretinde iki ülke arasındaki ticari, teknik, sınai, sivil havacılık ve haberleşme ilişkilerinin geliştirilmesine dair bir mutabakat zaptı imzalanmasının yanı sıra, iki ülkenin ekonomik yönden dünyaya açılma, atılım ve tecrübelerini tartışmışlardır (Dış İşleri Bakanlığı Belleteni, 1985: 5-6).

Turgut Özal'ın iktidar döneminde, bazı demokrasiden uzak siyasi söylem ve politik yaklaşımlarıyla, dış politikada proaktif bir şekilde Sovyet ve Çin açılımlarından yola çıkarak yönetim anlayışını birebir emperyal bir başkanlığa benzediğini ileri

sürmek abartı olabilir. Son kertede Türkiye ve Birleşik devletlerin siyasi sistem, gelenek ve kurumları arasında epey bir fark vardır. Ancak, bununla beraber Özal'ın hem iktidar yıllarında hem de cumhurbaşkanlığı sürecinde üstte değinilen muhtelif örnekler ışığında Nixon'ı veya Amerikan Başkanlık sisteminin yönetim anlayışının izlerine, özellikle diplomasi üzerinden vücut bulan pragmatizme rastlamak mümkündür.

1971-1974 arasında, kendisinin epigrafta belirttiği gibi *"dünyayı daha iyi tanıdım o dönemde"* alıntısı bu durumla pek tabi ilişkilendirilebilir. Dünyayı ve dış politikayı daha iyi tanımasında ve belki bu tanımada Amerikan perspektifinin etkisinde kalmasında, diğer yandan siyasi hayatında iş görme tarzında, Amerika'daki, Başkanlık sisteminin işlevselliğinden etkilenmiş olması muhtemeldir. Nitekim Özal'ın, benimsediği siyasal sistem olarak Amerikan tipi Başkanlığı öne çıkarmasında Nixon dönemini iki buçuk yıl Birleşik Devletlerde takip etmiş olması önemli bir eşik olabilir.

4.7.2. Özal'ın Dünya Bankasındaki Mesaisi ve Birleşik Devletlere Dair İzlenimleri

Turgut Özal'ın, Birleşik Devletler'de geçirdiği Dünya Bankası yıllarının anlamı, sadece Amerikan politikasının 1970'lerdeki iç ve dış gelişmelerine dair şahitliği ve bunlardan kendi yönetim anlayışına bazı esin kaynakları devşirmekten ibaret değildi elbette. Özal ayrıca, Amerikan toplumu ve sistemine dair bazı izlenimler elde edecek veyahut var olan izlenimlerini pekiştirecek, bunları Türkiye'de bıraktığı yakın çevresiyle de paylaşacaktı. Diğer yandan, küresel kapitalizmin kalbi sayılabilecek Dünya Bankasındaki mesaisiyle, kapitalizme ve serbest piyasaya olan inancı yerel seviyeden küresel seviyeye ulaşacaktı. Örneğin gazeteci Zeynep Göğüş, Özal'ın Dünya Bankası yıllarında Amerikan "*meltingpot*"unu (çok ulusluluğunu) keşfettiğini dile getirerek, dünyanın dört bir yanından gelen değişik etnik kökenli insanların "*Amerikan Ulusu*"nu yaratmasından, "*Amerikalıyım*" derken gurur duymalarından, etkilendiğini belirtir (Özsoy, 1994: 271).

Özal Dünya Bankası'nda 1 Temmuz 1971-20 Ağustos 1973 tarihleri arasında yaklaşık olarak 26 ay, yani 2 yılı biraz geçkin bir süre mesai yapmıştır (Özdemir, 2014: 59). Birleşik Devletlerde geçirdiği bu yıllarda ailesiyle yaşadığı eyalet ise Virginia olmuştur. DPT müsteşarlığı zamanlarına göre daha muntazam ve düzenli bir meslek

yaşamı olan Özal'ın çalışma saatleri de daha nettir ve ailesine daha geniş zaman ayırabilmektedir. Bu yıllar sadece Turgut Özal için değil, Özal ailesinin diğer fertlerinin hayat hikâyelerinde de önemli bir eşik olmuştur. Ahmet ve Zeynep Özal liseyi burada bitirmiş, Ahmet Özal üniversiteye burada başlamıştır. Semra Özal ise bu dönemde "*Amerikan Türk Derneği*"nin muhasebe işleriyle ilgilenmiştir (Birand, Yalçın, 2001: 42-43)..

Özal'ın Dünya Bankası'nda, DPT'deki güçlü makam ve imkanlarının aksine küçük bir odası ve bir sekreteri vardır. Müsteşarlık yıllarında kendisinin kurduğu ve kolektif çalışmalar yürüttüğü bir ekibin aksine Dünya Bankası yıllarında bireysel çalışmalar yürütmüştür. Elektrik İşleri Etüd İdaresi ve Devlet Planlama Teşkilatı yıllarındaki mesaisine benzer şekilde belli başlı projeler üzerinden çalışmalar yürütmüştür (Birand, Yalçın, 2001: 45). Artık orta bir yaş sayılabilecek 44 yaşındaki Turgut Özal, bu ikinci Amerika tecrübesinde Dünya Bankası'nın "*Maden ve Sanayi Dairesi*"nde, Dünya Bankası Başkanı Mc Namara'nın özel müşaviri olarak çalışmaya başlamıştır. Özal'ın McNamara ile ilişkisi ise DPT müsteşarlığı dönemine dayanmaktadır. Çalışmada daha önce anılan Demirel'in ekonomi kurmaylarından biri olan Hazine Genel Sekreteri Kemal Cantürk'ün anılarında bu tanışıklık ve Özal'ın McNamara'yı etkileyişinin hikâyesi şöyledir: 1968 yılının Eylül ayının sonunda, IMF ve Dünya Bankası toplantıları sebebiyle gidilen Washington'daki rutin programda Dünya Başkanı McNamara da bulunmaktadır. Kendisini ziyarette, konuşulacak en önemli konu ise Ereğli Demir-Çelik Fabrikası'nın ilk bölümünün finansmanının sağlanmasıdır. Görüşmede, Dünya Bankası Başkanı McNamara kredi talebine karşı çıkmış, dönemin Maliye Bakanı Cihat Bilgehan bu duruma içerlemiştir. Ancak Cantürk'ün anlatısına göre, McNamara'nın kendisi de eski bir demir-çelik fabrika yöneticisi olmasına rağmen, Özal'ın konuyu farklı bir şekilde ve ikna edici bir üslupla anlatmasıyla McNamara kredinin çıkmasını onaylamıştır (Özsoy, 1994: 115). Turgut Özal'ın 1971 ve 1973 yılları arasında McNamara'nın özel müşaviri olarak çalışması da ikilinin ortak paydası olan demir ve metal enerji piyasalarını bilmeleriyle ilintili olması muhtemeldir.

Bu bağlamda Özal'ın Dünya Bankasında gerçekleştirdiği mesai, demir ve metale bağlı madencilik ve dünya tabii kaynakları üzerine yaptığı araştırmalara dayanıyordu. Örneğin "*Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü* (The Organization of the Petroleum Exporting)" ya da İngilizce kısaltmasıyla OPEC'e benzer şekilde, "*petrolde*

olduğu gibi madencilik ve diğer tabii kaynaklar üzerinden de üreticileri bir araya getirerek bir kulüp oluşturmak mümkün müdür?" gibi soruların araştırmalarını yapmaktaydı (Birand, Yalçın, 2001: 45). Bir başka deyişle, Dünya Bankası mesaisinde Özal, uzmanlık alanı olan enerji piyasasında, küresel düzeyde oyuncuların, konumlarını ve işlevlerini öğrenmeye başlayacaktır. Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde enerji kaynakları üzerine gerçekleştirdiği proje döngüleri ve DPT'de en üst düzeyde yöneticiliğini yürüttüğü plan işlerinin bir nevi karmasını, küresel ölçekte tecrübe etmeye başlamıştı artık. Ayrıca bu tecrübesinin, 1973'te yaşanan Dünya Petrol Krizi ile çakışması da önemli bir başka detaydır. Turgut Özal'ın, kendi iktidar yıllarında dış politika konusunda, bilhassa Körfez ülkelerine atfettiği ehemmiyet ve yakın ilişki kurma çabasını, biraz da bu petrol krizinin Özal'da yarattığı, kriz karşısında yürüttüğü pragmatizm ve çıkar timeline dayanan diplomaside aramak gerekir.

1973 yılındaki Dünya Petrol krizi, aynı yıl Arap ülkeleri ve İsrail arasında yaşanan "Yom Kippur Savaşı" neticesinde ortaya çıkmış bir ekonomik süreçtir. Bu savaşın akabinde OPEC üyesi Arap ülkeleri petrol ambargosu ilan etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle, bahsi geçen Arap ülkeleri bu süreçte İsrail'e destek olan tüm ülkelere petrol ihraç etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Bu savaşta, Amerika Birleşik Devletleri'ne ek olarak, İngiltere, Kanada, Japonya ve Hollanda'nın İsrail'e destek verdiği düşünüldüğünde söz konusu ambargonun etkisinin büyük olduğu ifade edilmelidir. Bahsedilen bu uygulama, dünya çapında petrolün arzında ciddi bir daralmaya yol açmış ve bunun sonucunda da petrol fiyatları çok yükselmiştir. İlgili süreçte 1 varil petrolün fiyatı 2 dolardan 34 dolara kadar yükselmiş ve bu durum literatüre "*petrol krizi*" olarak geçmiştir. Bu kriz ağırlıklı olarak gelişmiş ülkeleri etkilemiştir. Bunun temel nedeni de gelişmiş ülkelerin sanayisinin ağırlıklı olarak petrole bağlı olmasıdır. Öte yandan, 1973 petrol krizi Türkiye'yi de ciddi manada etkilemiştir. Türkiye petrol ithal etmek zorunda olan bir ülke olması sebebiyle ilgili süreçte, petrolün ithalat fiyatında önemli artışlar yaşanmıştır. Bu durum ise Süleyman Demirel ve Turgut Özal'ın dış ödemeler dengesini hal yoluna koymak için 10 Ağustos 1970'te aldığı devalüasyon ve ekonomik tedbir kararlarının tekrar iflası anlamına gelmektedir. Zira petrol ithalat rakamlarındaki artış, dış ticaret açığını tekrar artırmıştır. Buna ek olarak, petrol krizinin hemen ardına düşen 1974 Kıbrıs Barış Harekatı dolayısıyla bazı ülkelerin Türkiye'ye ambargo uygulaması sonucunda ekonomik krizin yakıcılığı Türkiye için daha da artmıştır. Turizm gelirlerinde ciddi azalmalar meydana gelmiş, bütçe açığı yükselişmiş, 1972'de %7.42 olan büyüme

oranı 1973'de %3.2'ye gerilemiş, enflasyon seviyesi de aynı dönem içerisinde %10.9'dan %29'a yükselmiştir. 1973 petrol krizi Türkiye'yi kötü bir şekilde etkilemiştir (Dinçer, Şener, Uzunkaya, Yüksel: 2018: 51).

Turgut Özal'ın oğlu Ahmet Özal, ailenin Birleşik Devletlerdeki yıllarında babasının Dünya Bankası'nın maden ve sanayi dairesindeki mesaisi esnasında bu dairenin Afrika işleriyle ilgilendiğini, Afrika'ya sıkça seyahatleri olduğunu dile getirmiştir. Özal diğer yandan 15-20 günlük periyotlarla, Türkiye'de, yakın çevresinden Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit gibi karar alıcılara yaklaşmakta olan petrol kriziyle ilgili alınması gereken önlemlere dair mektuplar da yazmaktadır (Birand, Yalçın, 2001: 43).

Oğul Özal'ın, babasının Türkiye'ye yazdığı mektuplar vurgusunu, Turgut Özal da kendi anılarıyla doğrulamıştır ve ilerleyen kısımda bu duruma değinilecektir. Öte yandan bu mektup içeriklerinin gerçekten de dünyadaki petrol krizi ve bu konuda Türkiye'ye önerilerle ilgili olduğunu 1970'lerin ortasındaki Özal'ın araştırma alanında görmek mümkündür. Milliyet Gazetesi'nin 1970'lerin ortalarında birkaç sefer düzenlediği *"Düşünenlerin Forumu"* adlı açık oturum serisinin ilki 13 Ocak 1974'te gerçekleşmiştir. Bu tarihte Turgut Özal Birleşik Devletler'den henüz dönmüş ve Sabancı Holding'de genel koordinatörlük görevine başlayalı iki hafta olmuştur. Özal'ın forumda dile getirdiği görüşleri birkaç açıdan önem taşır: Öncelikle kendisinin, Birleşik Devletler'de iken vuku bulan dünya petrol krizini yakından takip ettiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Ayrıca, Özal'ın forumda, A.B.D. merkezli dünya ekonomi politiğini izleme ve çözümleme yeteneğini ilerlettiği göze çarpar. Son olarak, Özal forumda, dünyanın içinden geçtiği ekonomi-politik süreçlerden Türkiye'nin nasıl etkilendiğini betimlemiş ve ne yapması gerektiğine dair öneriler dile getirmiştir. Bu görüşleri, onun Birleşik Devletler kariyerini uzun erimli planlamadığını, aklının bir köşesinde Türkiye'nin hep bulunduğuna delalet etmesi bakımından önemli sayılabilir.

Turgut Özal, *Düşünenlerin Forumu* ilk oturumunda, 1973 Petrol Bunalımı ve sonuçlarını anlamak için öncelikle 1973'den önceki üç yıla bakmak gerektiğini ileri sürer. Zira Özal'a göre petrol bunalımı zaten var olan küresel ekonomik sorunların üzerine gelen ayrı ve büyük bir sorundur. Özal petrol bunalımından önceki küresel ekonomik tabloda görünen olumsuzlukları birbiriyle ilintili üç adımda özetler. Gelişmiş sanayi ülkelerinin eski dönemlerle kıyaslanamayacak denli hızlı iktisadi

gelişmişliklerine ek olarak kalkınmakta olan ülkelerin de hızlanmaya başlayan iktisadi faaliyetleriyle dünya çapında 1971-1973 arası hızlı bir gelişim süreci yaşanmıştır. Ancak Özal'a göre bu iktisadi gelişim, dünyada tarımsal üretimle paralel ilerlememiştir. Özellikle 1972 yılıyla birlikte tarımsal üretimin dünyada artan nüfusun gıda ve yiyecek ihtiyacına yetmemesi önemli bir etkendir. Özal, bilhassa Sosyalist blokta görülen buğday açığının fiyatları yükselttiğini belirtmiş, 1971'de Birleşik Devletler'de tonu 60 dolar olan buğdayın, büyük çaptaki üretim noksanı ve elde olanların hızlı alımı sebebiyle fiyatların 1974'te ton başına 200 dolara fırlamasına dikkat çekmiştir. Özal üçüncü ve son olarak 1971 yılındaki ilk dolar devalüasyonu ile başlayan ve 1973 başında hızlanan dünya para sistemindeki karışıklıkların diğer bir önemli etken olduğunu belirtir. Bu durumun zaten son on yıldır Birleşik Devletlerin ödemeler dengesinde verdiği açıkların şiddetlenmesine yol açtığını dile getirir. Ayrıca, bu devalüasyon Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin kontrol edemedikleri 140-150 milyar dolara varan bir "Euro-Dolar piyasası"nın belirmesine sebep olmuştur. Özal işte bu üç etkenin birleşiminin Dünya'nın gelişmiş ülkelerine 1971-1974 yılları arasında %8 ila %16 arasında değişen bir enflasyon yükü getirdiğini ifade etmiştir (Milliyet Gazetesi, 13 Ocak 1974: 1-9).

Turgut Özal, bu mevcut küresel ekonomik tablonun üzerine gelen 1973 petrol bunalımı ve Türkiye dahil yaşanan ambargoların, geçici dahi olsa, genel fiyatlara %11-12'lik bir artış bırakacağını ileri sürmüştür. Özal bir enerji uzmanı olarak, fiyat artışlarının, enerji alanından başlayarak bütün petrokimyaya dayalı sanayilerde etkisini hissettireceğini belirterek, 1971'de Türkiye'nin tonunu 60 dolara aldığı üre gübresinin bile 1974'te üretebilmek için fiyat artışına uğrayan tüm girdilerle birlikte tonunun 150 dolardan aşağı olmayacağını belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 13 Ocak 1974: 1-9). Bu sebeple Özal'ın bir hafta sonra devam eden "*Düşünenlerin Forumu"* ikinci oturumunda Türkiye'ye önerisi açıktır: *"Arap Petrolü ile daha yakın ilişki zorunludur."* Özal, Arap petrolüne olan iktisadi ihtiyacı da şöyle açıklar: *"Türkiye makul bir fiyat artışı yanında hızlı kalkınmak zorundadır. Bunun için de açık finansmana büyük ölçülerde gidemeyiz. Bu takdirde daha fazla yatırım yapabilmek için dış kaynaklara başvurma zorunluluğu vardır. Dış kaynaklar alanında bizim normal konvansiyonel kaynaklarımız dünyanın son durumu karşısında çok azalmıştır. Daha ciddi bir Arap politikasına ihtiyacımız vardır. Türkiye, Arap uluslarıyla uzun yıllar birlikte yaşamış, Balkanlar'da olduğu gibi hiçbir sorunu olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda olan bazı olayların da çözümlenmesi gerekir. Arap dünyasında bize*

karşı ilgi vardır; ne yazık ki bizde fazla ilgi yoktur. Özellikle ihracata dönük rafineriler ya da Petro kimya sanayileri kurarak Arap yatırımlarında, hem onların fazla potansiyelinden yararlanmalıyız, hem de dostluğumuzu artırmalıyız (Milliyet, 20 Ocak 1974: 7)."

Turgut Özal'ın Türkiye'deki çevresine Birleşik Devletler'den yazdığı mektuplar sadece dönemin politik-ekonomik gelişmelerini ve bunların Türkiye'ye nasıl yansıdığına dair tespitleri veya olası çözüm önerilerine dair fikirlerini içermiyordu. Özal'ın Birleşik Devletler'de ikinci kez geçirdiği uzun bir zaman dilimi olan 1971-1974 arası, ayrıca onun Amerikan kapitalizminin önemli unsurları olan, şehirler/şehirleşme, otobanlar ve tüketim kültürünü tanımasına vesile olmuş, bunları da özellikle zamanın Başbakanı Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel ile paylaşmıştır: *"Şehirlere çok önem verme mecburiyeti var. Şehirler düzgün olmadığı takdirde, altyapısı sağlam olmadığı takdirde, sosyal bunalımlara sebep olursunuz. Biz bunları görerek, şehirlere bilerek önem verdik. Benim daha 1973 yılında Dünya Bankası'nda çalıştığım yıllarda, zamanın başbakanına (Bülent Ecevit) ve Sayın Demirel'e yazdığım bir mektupta, bu nokta üzerinde hassasiyetle durduğumu söyleyebilirim. Şehirleşmenin büyük önemi olacağını, bundan sonra partilerin reylerinin şehirlerden geleceğini açıkça söyledim. Bugün dikkat edilirse Anavatan'ın reylerinin ağırlığı da şehirlere doğru kaymıştır. Şehir, köy birbirine çok yakın ama reyin büyüklüğü şehirlere doğru kayıyor* (Özal, 10 Ocak 1989 Anavatan Parti Grubu Konuşması)."

Turgut Özal'ın Birleşik Devletler'de görerek etkilendiği, kapitalizmin önemli bir bileşeni olarak yorumladığı ve kendi iktidarında uygularken aynı zamanda ateşli bir savunucusu olduğu diğer bir konu ise karayolu ve otobanlardı. Oğlu Ahmet Özal, babasının bu konudaki tutkusunu şöyle dile getirir: "*Orada en çok bizim, babamla beraber sohbetini yaptığımız yollardı. Otobanlar. Türkiye'de rahmetli babam iktidara geldiğinde, sadece 27 km otoban vardı. Tabii Amerika 1940'larda, İkinci Dünya Savaşı sırasında bütün otobanlarını bitirmiş. Almanya 1930'larda bitirmiş falan. O otobanlar babamı çok etkilemişti. Çünkü ona göre, iletişim, ulaşım ve komünikasyon esas bir kalkınmanın temel prensiplerinden, şartlarındandı. O yolları inceleme hususunda çok dolaşırdık ve çok konuşurduk. Yollarda seyahat ettik babamla beraber, Amerika'nın çok yerine. Araba kullanmayı da çok seven bir insan olduğu için böyle sıkılma, yorulma da olmazdı* (Birand, Yalçın, 2001: 44)."

Turgut Özal'ın, otoyolu kapitalizmin adeta bir amentüsü olarak okuduğunu, oğlunun anıları haricinde Muharrem Sarıkaya'nın kendisinin de içinde bulunduğu bir Özal anısından da seçmek mümkündür. 1983 genel seçimlerinden büyük bir zaferle çıkan ANAP ve Özal bir yıl sonraki 1984 yerel seçimlerinden de zaferle ayrılır. Özal, yerel seçimlerden sonra başlanan Ankara-İstanbul otoban inşaatını kontrol etmek üzere Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mehmet Altınsoy ile soluğu otobanda alır. Kontrollerden sonra gazetecilere demecini vermeye başlar. Bundan sonrasını Sarıkaya'nın anlatımından alıntılamak, Özal'ın konu hakkındaki tereddütsüz yaklaşımını görmek adına mühimdir: *"Yapımı süren bir viyadüğün üzerinde makam otomobilini durdurdu ve biz gazetecilere demecini vermeye başladı. Özetle şunları söylüyordu: "Türkiye zamanımızda çağ atlıyor. Edirne'den otobana gireceksiniz, aynı hızla Adana'dan, Van'dan çıkacaksınız..." Konuşması bittiğinde bizlerin soruları gelmeye başladı: 'İstanbul-Ankara demiryolu hattını iyileştirip, Japonya ve Avrupa'da uygulamaya konulan hızlı trenlerle ne zaman seyahat etmeye başlayacağız?' Bir anda yüzü asıldı... Önce otoyolların "özgürlük" olduğunu savını işledi. Bizler, tren yolculuğunun güvenli ve ucuz olduğunu, Batı Avrupa ülkelerinin demiryollarına büyük yatırımlar yapmaya başladığını söyleyince tepkisini koydu: 'Demiryolları komünist işidir. Sizler de öylesiniz...' Sonuçta Ankara-İstanbul demiryolu yapımı askıya alındı, Ayaş tünelinin açılışı da durduruldu."*[132]

Gerçekten de Sarıkaya'nın köşe yazısında belirttiği üzere Türkiye'nin en büyük demiryolu tüneli olan Ayaş Tüneli'nin inşaat çalışmaları, iktidarda henüz 1,5 yılını dolduran ANAP hükümeti tarafından 1985 Mayıs'ında fiilen durdurulmuştur. Yapımına 1976 yılında başlanan 10.5 km'lik Ayaş Tüneli'nin Özal iktidarına kadar 8,5 km'si tamamlanmış, bu süreçte 15 milyar lira harcanmıştır. Kalan 2 km için ANAP iktidarı 9 milyar lira ödenek ayırmayarak, Tünel inşaatında çalışan 600 işçiyi de işten çıkararak ve 1986 yılında ise yıllık sadece 2 milyar lira ödenek ayırarak Ankara-İstanbul demiryolunun genişletme ve yolculuğu hızlandırma çalışmalarını askıya almıştır. Tünelin temel esprisi, tek hat olan Ankara-İstanbul demiryolunu çift hata çıkaracağı için 8 saatlik yolculuk süresinin 4 saatte indirecek olmasıdır (Milliyet Gazetesi, 9 Ocak 1986: 1-12). Sadece bu örnek bile Özal'ın zihnindeki Amerikan kapitalizmine dair geliştirdiği taassup derecesindeki bağlılık ve o bağlılığa dair

[132] Muharrem Sarıkaya'nın kendisinin de içinde olduğu ve Özal'ın Otoyollarla ilgili görüşünü yansıttığı anısı, Sabah Gazetesi'nin 25 Ağustos 2004 tarihli sayısındaki kendi köşesinden alıntılanmıştır. Kaynak metine gazetenin web sitesinden ulaşılmıştır. Detaylı bilgi ve yazının tamamı için bknz. http://arsiv.sabah.com.tr/2004/08/25/yaz01-40-113-20040725.html

karayolu gibi şablonlara dair dogmatic inancı göstermekte anlamlıdır. Karayolunu kapitalizmin demir yolunu ise komünizmin ile eş tutmak ve belirli kalıplaşmış fikirler üzerinden bütçe politikası oluşturmak, aklın değil inancın ve ideolojinin iktidarına referans noktlarıdır.

Ahmet Özal, babasının Birleşik Devletler kapitalizminin otoyol gibi sadece ulaşım şartlarından etkilenmediğini; bilakis kapitalizmin bir çıktısı olan *"way of life"* ya da tüketim kültüründen de çokça etkilendiğini belirtir: "*Hatırlıyorum, ilk gittiğimiz evin karşısında, bir shopping center tarzında diyeceğimiz bir yer var. Türkiye'de süper market yoktu o zaman. Çeşit, en çok etkileyen hadiselerden biri babamı, çeşit. Yani bir bölüme bakıyorsun, bir yoğurt bölümüne: 20 çeşit, 30 çeşit. Öbüründe 50 çeşit. Envai tür. E biz o zamanlar kalkmışız gelmişiz, tüpgaz, sana yağ kuyruğundan, ampul bulunmaz bir Türkiye'den. Öyle bir şey görüyorsunuz. Tabii insan hem dünyayı görüyor hoşuna gidiyor, hem üzülüyordu. Amerika'da bulunmayla beraber Amerika'nın birçok yerini gezdi. Birçok öğrenilmesi gereken şeyleri aldı ve zaman zaman hep şunları söyledi: 'Biz niye Türkiye'de bunlara sahip olmayalım?' Tabii onların hepsi çok büyük etken oldu babamın da hayatında, tahmin ediyorum benim de hayatımda…* (Birand, Yalçın, 2001: 44)."

Turgut Özal'ın Birleşik Devletler'de edindiği iktisadi, siyasi veya kültürel tecrübelerin ardından bu ülkede kalıcı olmayı düşünmediğini belirten birçok sebep olduğu söylenebilir. Eşi Semra Özal'ın orada ev alabilme imkanları varken uzun erimli kalmayacaklarını düşündüğünden kirada oturduklarını belirtmesi, oğlu Ahmet Özal'ın *"fiziken oradaydı ama ruhu hiçbir zaman Amerika'da olmamıştır, o 2-3 sene içerisinde, Türkiye'ye gidip geldi, devamlı yazar, çizer, konuşurdu bir şeyler yapmaya çalışırdı* (Birand, Yalçın: 2001: 43-44)." ifadeleri ve daha önemlisi, Özal'ın Sakıp Sabancı'nın ısrarıyla özel sektöre adım atması ve o esnada Türkiye'nin siyasi konjonktüründeki, nispeten Özal lehine kıpırdanmalar oluşu, Özal ailesinin Birleşik Devletler zamanlarını 1973 yılının sonlarına doğru noktalamıştı

4.8. Turgut Özal "Serbest" Piyasada: 1974-1979 Arasındaki Beş Yıllık Özel Sektör Yılları

Turgut Özal Birleşik Devletler'deki Dünya Bankası tecrübesinin ardından 1973 sonlarına doğru Türkiye'ye dönmüştür. Dönüşündeki motivasyonun Dünya Bankası kaynaklı olmayıp, Türkiye'deki planlarıyla ilgili olduğunu söylemek

mümkündür. Bu başlıktan önce oğlu Ahmet Özal'dan alıntılandığı üzere, gerçekten Turgut Özal fiziken Birleşik Devletler'de üç yıl geçirmiş olsa dahi Amerika Birleşik Devletleri veya dünyanın başka herhangi bir yerine ailesiyle birlikte daimi yerleşimi düşünmemiştir. Çünkü deyim yerindeyse Turgut Özal Dünya Bankası Uzmanlığı yıllarında bile fiziken Birleşik Devletler'de olsa da zihnen Türkiye'dedir. Nitekim 1973'te, eski sabık Başbakan ve "ağabeyi" Süleyman Demirel'e yazdığı ve "*Türkiye ne yapmalı*?" başlıklı 40 sayfalık mektup adeta bir siyasi parti manifestosu veya göreve başlamak üzere olan hükümet programı gibidir. Özal'ın mektubunda tarımdan sanayiye, bürokraside reformdan şehirleşmeye, dış politikadan enerji politikalarına ve hatta 1970'lerin Türkiye'sinde ulaşım ve turizm ilişkiselliğine varıncaya değin geniş bir plan ve yapılacaklar listesi dikkat çeker. Dolayısıyla Özal'ın zihni ve "*yapma hevesi*" zaten Türkiye'dedir. Ancak bu bölümün önceki başlıklarında değinildiği gibi siyasi alanın illisuo'su henüz Özal'ın "*iş bitiriciliği*"ne hazır değildir. O da Türkiye'ye döndükten sonra siyasi alanda, şartların kendisi lehine olgunlaşmasını beklerken "serbest yılları"nı, DPT müsteşarıyken, kamu kaynakları üzerinden kalkındırmayı temel misyon edindiği "özel sektör"de geçirecekti.

4.8.1. Sabancı Holding Genel Koordinatörü Turgut Özal: 1974-1975

Turgut Özal henüz Birleşik Devletler'de Dünya Bankası Uzmanlığı görevine başlamadan önce kendisiyle çalışmak için ısrarcı olan, hatta Özal Dünya Bankasında çalışmaya başladıktan sonra dahi deyim yerindeyse "yakasını bırakmadan" irtibatını ve teklifini sürdüren Sakıp Sabancı, Turgut Özal Türkiye'ye döndükten sonra amacına ulaşmıştır:

"*Bir gün ne zaman ki Planlama'dan terhis olma durumları geldi, ziyaret ettim, dedim ki: 'Allah aşkına müthiş birikimlerini gene Türkiye'de kullanmak için Sabancı Holding'e lütfeder misin?' dedim. 'Düşüneyim, sana cevap veririm' dedi. Sonra tekrar bir araya geldik, Semra Hanım da vardı; 'Ben' dedi, 'Süleyman Abi'me gideceğim.' Hep Süleyman Bey'e Süleyman Abi derdi. Süleyman Abisi'yle görüştü. Ona, 'Planlama'dan ayrıldıktan sonra özel sektöre gitmek yerine, bir de dış tecrübe toplayabilmek için, Dünya Bankası gibi bir yere gidip, orada da inkişaf ettikten sonra özel sektöre gelmeyi düşünsen daha iyi olmaz mı?' demiş. Öyle dedi diye o da ona uydu; 'Sakıp, ben şimdi böyle bir yola girdim, hele bir Amerika'da Dünya Bankası'nda çalışayım' dedi. Ben yine onu takip ediyorum ama. Ne zaman Amerika'ya*

ne sebeple gidiyorsam onu ziyaret ediyorum. Ona, 'Bak ben seni unutmuyorum. Sen de beni unutmuyorsun değil mi? Ne zaman terhis olacaksan beraber çalışacağız' diyordum. Bir gidişimde zehirlendin, yüzüm mosmor ama Özal ile de randevum var. Turgut Bey Washington'da beni karşıladı Semra Hanım'la birlikte, 'Ne oldu sana? Nasıl bu hale geldin?' falan dediler. Bak dedim, ben böyleyim, perişanım, doğrudan doğruya bir otele gidelim, otel odasında konuşalım. Anlaştık, bizimle beraber çalışmayı kabul etti. Ben de mutluluktan uçtum, beraberce geldik (Birand, Yalçın, 2001: 35-46)."

Turgut Özal'ın 1970'lerin ortasında başlayan özel sektör kariyerinin ilk durağının Sabancı Holding olması elbette tesadüf değildi. Sıkı bir aile yapılanmasına dayanan ve 1970'lerin Türk burjuvazisinin sayılı sermaye gruplarından biri olarak Sabancıların genel koordinatörleri olarak Özal'ı bünyelerine katmadaki ısrarının altında 1960'lardan gelen tanışıklığın haricinde, esasen Bourdieu'ye atıfla her iki taraf için de "*sermaye mübadelesi*" ihtiyacı vardı. Bourdieu'nun sermaye kategorizasyonunda yer alan, ekonomik, sembolik, kültürel ve sosyal sermaye türleri belirli bir alanda rekabet ve sonuç elde edebilmek için birbirleriyle mübadele edilebilir ve biriktirilebilir kavramlar (Gözaydın, 2014: 392) olduğunu anımsayarak önce Sakıp Sabancı'nın perspektifinden bu işbirliğine bakılabilir.

Özal'ın DPT müsteşarı olduğu 1967'de holdingleşen Sabancı grubunun, ekonomik anlamda palazlanmasında, Özal tarafından DPT'nin dördüncü dairesi olarak kurulan Teşvik Uygulama Dairesi'nin (TUD) önemli bir payı vardı. Ancak belki bundan daha fazla bir şekilde, Adana merkezli olarak kurulan bu taşra sermayesinin, kapitalistleşme hızı ivmelenen Türk ekonomisinde ayakta kalmak ve büyümek için yeni bir vizyona olan ihtiyacı, Sabancı'nın ısrarındaki temel nedendi. Bu vizyon ise Özal'ın, kavramı yine Bourdieu'dan emanet alarak, kültürel sermayesinin nesnelleşmiş durumunda mevcuttu. Bourdieu, üretim aracı sahiplerinin (Sabancı gibi) bedenleşmiş sermayeyi ya da bu sermaye sahiplerinin hizmetlerini edinmek için bir yol bulmaları gerektiğini öne sürer. Makinelere sahip olmak için sadece ekonomik sermaye yeterlidir; ancak bunları (kültürel sermayenin tanımladığı, bunlarda içerilmiş bilimsel veya teknik tipteki) belirli amaca uygun şekilde edinmek ve kullanmak için ise bedenleşmiş kültürel sermayeye, kendisinin sahip olması veya vekaletle erişiminin olması zorunludur. Bu minvalde Özal aslında Sabancı'nın bedenleşmiş kültürel sermayeye ulaşımındaki vekilidir. Bourdieu'ya göre bu durum

hiç şüphesiz, yöneticiler ve mühendisler gibi (Özal örneğinde Sabancı için, mühendis bir yönetici edinerek, iki vasfın da bir arada olduğu göz önüne alındığında) kadrolar için statülerinin ana kaynağıdır (Bourdieu, 1986: 241-258).

Sabancı için Özal'ın bu bedenleşmiş kültürel sermayesinin içerik ve önemini, Devlet Planlama Teşkilatında görev alan ilk plancılardan Ergun Türkcan şöyle özetlemiştir: *"DPT kurulmadan önce, devletin üst kademelerine maliyeden; özel sektöre de KİT'lerden ve yine Maliye gruplarından eleman transferleri yapılırdı. 1960'ların ilk yarısından sonra DPT uzmanları, hızla gelişen özel sektör işgücü piyasasında çok aranır oldular; devleti ve ekonomiyi iyi tanıyor, İngilizce biliyor, DPT'den yatırım teşvikleri alıyorlardı* (Türkcan, 2010: 103)." Özal, Türkcan'ın bahsettiği teşvik sisteminin kurucusu, devleti ve ekonomiyi DPT'de öğrenen uzmanları kuruma alan en üst amirdi, kabaca "*suyun başı*"idi. Sabancı için Özal'a ulaşmak bu sebeple önemliydi. O "*suyun başı*"nı tutmak istiyordu.

Diğer yandan, Sakıp Sabancı için Turgut Özal'ın cazibesi sadece bedenleşmiş kültürel sermayesinden kaynaklanmıyordu. Bu önemli ve başat bir sebepti. Ancak bununla beraber, Özal'ın Sakıp Sabancı grubunun belirlediği hedeflere ulaşmasını sağlayabilecek iki önemli sermayesi daha vardı. Sosyal sermayesi ve sembolik sermayesi. Bu çalışmanın bir önceki bölümünde Özal'ın bu iki sermayesine detaylı bakılmış olsa da Sabancı-Özal ortaklığını anlamak için tekrardan kısaca hatırlanması önemli olabilir. Özal'ın sosyal sermayesi, EİEİ ve DPT yıllarından getirdiği yurt içinde siyasi ve bürokratik; yurt dışında ise uluslararası kredi ve fon kuruluşlarına dayanan hatırı sayılır bir ekonomi ve piyasa uzmanı kitleden oluşuyordu. Bu sermayenin, Sabancı'nın devlet, bürokrasi ve uluslararası kuruluşlarla iş yapmasını, bağlantı kurmasını sağlayacak kapasitesi yüksekti. Özal'ın sembolik sermayesi ise bizzat eski unvanı olan ve onu ekonomi yönetiminin sayılı bürokratlarından biri yapan, ona saygınlığını atfeden eski DPT Müsteşarlığı unvanıydı ve Sabancı için böylesi bir genel koordinatör, ticari rakiplerinin sahip olamayacağı bir vitrindi.

Sabancı nazarında Özal'ın bu saygınlığa ve eski unvanına dayanan sembolik sermayesinin etkisini holdingdeki ilk icraatından seçmek mümkündür. Özal, Sabancı ailesi ve holding yönetiminin şerhine rağmen grubun merkezini Adana'dan İstanbul'a taşıtır: *"Sakıp diyor, Adana'da çalışıyoruz ama bugün bu holding ve camiayı İstanbul'a taşıyalım. Biz de alışmışız, yöreden ayrılmak yok. Gidilmez, bundan bir şeyler kaybederiz, kaygılar var, filan. Ama o kadar saygın bir insan böyle bir öneri*

getiriyor ve akılcı yerleri var. Onun hatırı için Sabancı Holding'i oradan İstanbul'a taşıdık. İstanbul'a yerleştik, geliştik, şükürler olsun. Genel Koordinatörümüzdü. Bir küçük mütevazi ofis kurduk Fındıklı'da. Ben üst katta oturuyorum aşağıda Turgut Özal Bey oturuyor. Ondan sonra dört beş kat daha var, küçük bir yerdi. Genel Koordinatörümüz olarak vizyonumuzu açıyor, geleceği planlıyordu. Onun zamanında birçok temeller attık. (Birand, Yalçın, 2001: 45-46)." Turgut Özal'ın emekli sandığı hizmet kayıtlarına göre Sabancılarla olan çalışma hayatı 600 gün yani 20 ay bir başka deyişle yaklaşık iki yıl sürmüştür. Bossa'da[133] 1 Ocak 1974'den 28 Şubat 1975'e kadar 420 gün, Hacı Ömer Sabancı Holding'de[134] ise 1 Mart 1975'ten 31 Ağustos 1975'e kadar 180 günlük bir mesaisi olmuştur (Özdemir, 2014: 86).

Turgut Özal, vefatından bir yıl önce gazeteci Mehmet Barlas'a verdiği röportajlar serisi sonucunda oluşan "*Turgut Özal'ın Anıları*" adlı eserde Sabancı Holding'de geçen yaklaşık iki yılını şöyle dile getirmiştir: *"Amerika'dan dönünce, Sabancı grubunda genel koordinatörlük ve murahhas azalık* (yönetim kurulu üyeliği) *yaptım, iki yıl kadar sürdü bu görev. Sabancı kardeşler, o güne kadar ilk defa beni almışlardır Hacı Ömer Sabancı Holding'in içine. Hiç yabancı yoktur, kardeşlerden oluşmaktadır holding. Onların bu lastik fabrikasından Sasa'ya*[135] *kadar birçok eserlerinin çıkmasında önemli rolüm vardır. Tabii bunların hepsi tecrübe. İki tarafı da görüyoruz. Bankacılığından sanayiciliğine kadar* (Barlas, 1994: 80)."

Özal'ın Sabancı Holdinge girişi, geçirdiği zamanı ve kendi anılarından bu sermaye grubunun kendisi için ne ifade ettiğini akılda tutarak, Sabancı grubunun Özal öncesi ve sonrasına kısaca göz atmak, Turgut Özal ile birlikte Holding'de bir değişim olup olmadığını görmek adına anlamlı olabilir. Turgut Özal'ı merkeze alan bir "*Sabancı Grubu tarihsel gelişim okuması*" yapıldığında, Sabancıların ticaret hayatının

---

[133] Bossa, Sabancı Holding'in temel taşı ve tekstil üzerine çalışan bir markasıdır. 1951'de Adana'da kurulmuştur. Kuruluşunda bir ortaklık söz konusudur ve markanın ismi de bu ortaklığın kısaltmasından doğmuştur. Adana eşrafından olan Bosnalı Salih Efendi ile Hacı Ömer Sabancı ortaklığı Bossa'yı kurmuştur. Sakıp Sabancı Bossa ismiyle ilgili babasına dayandırdığı başka bir argümanda ise Hacı Ömer Sabancı'nın 'Birlik olalım sanayi sahasına atılalım' felsefesinin baş harflerinden grubun adının oluştuğunu dile getirir. Bossa 2008'de Sabancı grubu tarafından satılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bknz. http://www.bossa.com.tr/hakkimizda
https://www.dunya.com/kose-yazisi/bossa039nin-satisi-adana-icin-de-sabanci-toplulugu-icin-de-onemli/2252
https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tekstil-devi-bossa-satildi-9589649

[134] Hacı Ömer Sabancı Holding, Sabancı grubunun tüm markalarının 1967'de holding çatısı altında birleşmesinin ismidir. Sermaye grubunun detaylı tarihçesi için bknz. https://www.sabanci.com/tr/tarihce

[135] Sasa, grubun suni ve sentetik İplik sektöründeki markasıdır. 1966'da Polyester üretimine başlayan marka, 2015 yılında hisselerinin %51'ini satarak Sabancı grubundan çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bknz. https://www.sasa.com.tr/kurumsal/hakkimizda

başlamasından, Özal'ın bu sermaye grubuna girişi ve buradan ayrılışına kadar geçen süre kabaca üç döneme ayrılabilir. Hacı Ömer Sabancı'nın 1925 yılında Adana'da "*Sabancı Topluluğu*"nu kurmasıyla başlayan ve 1966'da vefatıyla sona eren bu ilk evrenin ticaret ve arazi yatırımları evresi olduğunu; ayrıca yavaş yavaş sınai hamlelerinin de bu evrede görüldüğü söylenebilir. 1925'te pamuk ticaretiyle başlayan grubun ekonomik faaliyeti, 1932'de Hacı Ömer Sabancı'nın Adana'da bir çırçır fabrikasına ortak olmasıyla sürmüştür. Ardında 1943 ve 1946 yıllarında "*Türk Nebati Yağ*" fabrikasına önce ortak olmuş sonrasında bu alanda ikinci fabrikasını almıştır. Sabancı'nın ticari hayatının gelişmesiyle yoğunlaşan finans trafiği 1948'de Akbank'ın kurulmasıyla regüle edilmiş, 1949'da Sabancı grubu ticari faaliyetlerinin yanı sıra arazi yatırımlarına da başlamıştır. Hacı Ömer Sabancı'nın Çukurova'da 1000 hektarlık ilk arazisini satın alması bu duruma örnektir. Demokrat Parti iktidarıyla birlikte grup 1950 ve 1951'de sınai faaliyetler alanında gelişme kaydederek Bossa çatısı altında un ve çırçır fabrikalarını kurmuştur. Diğer yandan arazi alımlarına devam eden Hacı Ömer Sabancı 1953'de Adana Yüreğir'de Cırrık Çiftliği[136] satın almıştır. 1954'de Oralitsa[137] kurulmuş, 1957'de başka bir arazi alımı olarak Çukurova'da, Tarsus yakınlarında Madam Çiftliği alınmıştır. 1958'de Sapeksa[138] kurulmuş, 1960'da Ak Sigorta hayata geçmiştir. Hacı Ömer Sabancı 1966'daki vefatından önce 1961'de son arazi alımını, Adana'da bulunan Şakir Paşa Çiftliği ile gerçekleştirmiştir.[139]

Bu birinci evrede kurulan marka ve alınan gayrimenkullere bakıldığında Hacı Ömer Sabancı'nın vefatına kadar grubun ağırlıkla tarım ve toprağa dayalı, Adana ve çevresinde lokalize olan bir sermaye grubu olarak öne çıktığını söylemek mümkündür. İkinci evreyse 1967 ile başlamıştır. Bu yıl, grup için iki açıdan önemlidir. İlk önemi, grup bu yıl holdingleşme kararı alarak "*Hacı Ömer Sabancı Holding*" çatısı altında birleşmiştir. 1967'nin ikinci önemi, holdingleşme sürecinin sermaye ve müteşebbis seven Süleyman Demirel iktidarı ve onun aynı yıl DPT'ye müsteşar olarak atadığı

---

[136] Adana'nın Yüreğir İlçesinde bulunan bir çiftliktir. 2002 Yılında Sabancı grubunun elinden çıkmıştır.
[137] Oralitsa, Sabancı grubunun en eski ikinci farikası ve İstanbul'daki ilk fabrikasıdır. Turgut Özal'ın Sabancı grubunun merkezini İstanbul'a taşımaya ikna etmeden 13 yıl önce 1954'te Adana dışındaki bir fabrika olarak kurulmuştur. Kartal'daki fabrikada çatı kaplama malzemeleri, çimento levha ve cam elyaf takviyeli polyester levha üretilmiştir. Fabrika gelişen teknolojiye ayak uydurulamadığı gerekçesiyle 1999 yılının başında kapatılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bknz. https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/sabanci-holding-oralitsayi-kapatti-39058550
[138] Sapeksa Sabancı grubunun tohum üretimi ve depolama faaliyetlerinde bulunan bir markasıdır. 2004 yılında Tekfen'e satılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bknz. https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/sabanci-ailesi-tohum-tesislerini-tekfene-satti-330205
[139] Sabancı grubunun gelişimi, holding'in web sitesinde bulunana tarihçesi vesilesiyle kaleme alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bknz. https://www.sabanci.com/tr/tarihce

Turgut Özal ile zamansal çakışmasıdır. Zira DPT'nin özel sermaye için fon aracı olmaya başladığı 1967 ve sonrasında, birinci evrede bir tarım holdingi görüntüsü çizen Sabancı grubu, sermayesini devletin verdiği teşviklerin de etkisiyle çeşitlendirmeye başlamıştır. 1967'de aile, naylon sanayine adım atarak İnsa'yı (İstanbul Naylon Sanayi); inşaat sektörüne adım atarak Ak Çimento'yu kurmuştur. 1968'de plastik sektörüne Plassa ile; kağıt sektörüne ise Olmuksa ile giriş yapmıştır. 1971'de ise iplik sektörü için Teksa kurulmuştur. 1972'de Çimento sanayinde kurumsallaşılmış ve Çimsa kurulmuş; 1973'te ise Yünsa ve Kordsa kurulmuştur.[140] Sabancı Holding'in bu ikinci evresinin 1967-1971 arasında DPT'nin teşvik politikalarının da katkısıyla daha fazla sınai ve daha çeşitli sektörlerde mal ve hizmet ürettiği dikkate değerdir. Diğer bir ifadeyle Holdingleşmeye 1967'de geçildiyse de bu sürecin içi 1967-1973 arası doldurulmuştur denebilir.

Üçüncü evre olan Turgut Özal'ın genel koordinatörlük görevini yürüttüğü sürece baktığımızda ise grubun ilk ve önemli icraatının, Sabancı'nın daha önceki alıntısında belirttiği gibi Turgut Özal'ın telkinleri doğrultusunda holdingin merkezini İstanbul'a taşımak olmuştur. Özal, Sakıp Sabancı ve ailenin kaygılarını anlamış olmalı ki Adana ile bağın kopmaması adına 1974'te "*Vaksa Hacı Ömer Sabancı Vakfı*" Adana'da kurulmuştur.[141] Özal'la birlikte grubun yaptığı ikinci önemli atılım ise 1974'te Lassa'nın kurulması olmuştur. Lassa'nın fikri temellerinin atılması aslında Özal'a aittir ve bu fikir onun henüz Sabancı grubuyla çalışmadığı DPT müsteşarlığı yıllarına uzanır. Lastik imalatında kullanılan ve üst paragrafta Kordsa çatısı altında markalaşmasına değinilen, kordun maddesinin imalatına başlanması, o dönemde DPT Müsteşarı Özal tarafından Sabancı'ya telkin, öneri ve yönlendirilmesiyle gerçekleşmiştir (Buğra, 1994: 38).

Lastik Sanayii ve Ticaret Anonim Şirketi (Lassa) ise bu alt yapı üzerine 1974 yılında 1 Milyar TL'lik yatırım, 400 Milyon TL'lik bir sermaye ile kurulmuştur. Lassa'nın kuruluş misyonu 24 Nisan 1974 tarihli Milliyet gazetesinde şöyle belirtiliyordu: *"memleketimizde had derecede sıkıntısı olan, her türlü nakil vasıtaların lastiklerini yapmak üzere…"* Lassa da diğer Sabancı kuruluşlarının 1968'den itibaren yaptığı gibi halka açılarak kurulmuştur (Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1974: 9).

[140] Tarihçe'den alıntılanmıştır. https://www.sabanci.com/tr/tarihce
[141] Tarihçe'den alıntılanmıştır. https://www.sabanci.com/tr/tarihce

Lassa atılımını yapan Holding, bir yıl sonra, 1975'te Genel Koordinatör Özal'ın hamleleriyle üç yeni iştirak daha kurdu. Bunlar Lastik Pazarlama Anonim Şirketi (Lisa), Bilgi İşlem ve Kontrol Anonim Şirketi (Bimsa) ve satın alınan Doğan Sigorta şirketleridir.[142] Böylece Lassa'nın ürettiği emtia, Lisa ile yurt içi ve yurt dışına pazarlanabilecek, Bimsa ile de özellikle son on yılda çeşitlenen sınai üretim ve onun ticaretinin kurumsal açıdan takibi ve arşivi yapılabilecektir. Bu minvalde, Özal'ın bilgi işlem ve bilgisayar teknolojilerine dair 1980 ve 1990'larda dile getirdiği, dönemin medyasıyla paylaştığı ilgisinin köklerinin Bimsa ile 1970'lerde başlamıştır.

Turgut Özal'ın Sabancı grubundan ayrılışı ise 8 Ağustos 1975'te kendi istifasıyla gerçekleşmiştir. Özal'dan sonra Holding'in Genel Koordinatörlük görevine Oğuz Karahan getirilmiştir (Milliyet Gazetesi, 9 Ağustos 1975: 9). İstifaya dair Sakıp Sabancı'nın kayıtlara geçen doğrudan kendi beyanı ve Semra Özal hatıralarına yönelmek mümkündür. Sabancı ayrılık olayını şöyle dile getirmiştir: "*Turgut Bey'le neden ayrıldık? Haklı ve haksız, nüansları farklı işler söylenebilir. Temelinde ana mesele şuydu, Turgut Özal dayanamıyordu. Bir grubun içinde, üç beş, on beş, yirmi fabrika, 1 milyar, 5 milyar, 10 milyar cirosu olan bir gruba gelmek, ona dayanamıyordu, o daha Türkiye ölçeğinde etkili olmak istiyordu ve bazı kişiler ona politikaya girmesini, politikada ileri kademelere gelerek etkili olmasını tavsiye ediyordu. Bunları, onun yüreğine koymuşlardı gerisi bahaneydi. Mesele buydu* (Birand, Yalçın, 2001: 46)." Semra Özal'ın, eşinin Sabancı Holding'den ayrılışına dair anlatısı ise Sakıp Sabancı'nın anlatısından biraz daha farklıdır: *"... Bir müddet çalıştık orada, ama Turgut Bey'in ideali başkaydı. Yani bir yerde değil de kendi işinin başında olmak istedi ve eski birkaç arkadaşı ile demir-çelik fabrikaları vardı. Onlarla ortak oldu.* (Birand, Yalçın, 2001: 47).

Bu iki anlatıdan Semra Özal'ın ifadelerinin tarihsel gerçeklikle daha fazla örtüştüğünü söylemek mümkündür. Nitekim Özal, Sabancı Grubundan ayrıldıktan sonra iş insanı Zeki Aytaç ve başka ortaklarıyla ticaret hayatına devam etmiştir. Sabancı'nın ifadesindeki gibi siyaset aklındadır ancak, siyasete atılmak için iki cılız girişim gerçekleştirmiş olsa dahi Sabancı'nın belirttiği üzere topyekün ve profesyonel siyasal hayata giriş için mevcut politik ortam henüz Özal için hazır değildir. Bu sebeple Sabancı'nın aslında ne dediğinden çok, ifadelerinin başında ne demek istediğini incelemek gerekir. Sabancı'nın *"haklı, haksız nüansları farklı"* şeklinde

[142] Tarihçe'den alıntılanmıştır.https://www.sabanci.com/tr/tarihce

belirttiği iddialar belki bu yüzden daha önemlidir. Bu iddiaları ise gazeteci Çölaşan'dan takip etmek mümkündür.

İstifaya yol açan gelişmeler hakkında, Çölaşan'ın iki tarafa dair öne sürdüğü iddialara göre Turgut Özal, Birleşik Devletler'de görerek etkilendiği ancak Türkiye'de uygulanması, 1970'lerin şartlarında pek de mümkün görünmeyen kredi-ipotek sarkacında bir konut sistemi ve bir de faizsiz kredi ile kâr ortaklığı konularını Sabancı grubunun ekonomik faaliyetleri için gündeme getirmiş ancak bunlar aile tarafından kabul görmemiştir. Bu ve bunun gibi başka plan ve durumlar Sabancılar nazarında *"Özal'ın üzerine vazife olmayan, sadece Sabancı ailesine ait konular"* statüsünde değerlendirilmiştir. Turgut Özal da bu iddiaya benzer şekilde yakın çevresine *"Sabancılar beni aralarına pek sokmuyorlar. Böyle Adanalı kafasıyla iş yapmaya kalkışıyorlar."* şeklinde hayıflanmıştır (Çölaşan, 1989: 84).

Emin Çölaşan'ın, Özal ve Sabancıların ayrılığına dair ifadelerine öncelikle mesafeli yaklaşmak gerekir. Çünkü Çölaşan'ın kendisinin DPT'den çıkarıldığı 1960'ların sonlarından 1989 tarihli *"Turgut Nereden Koşuyor?"* adlı eserine kadar, Özal ile aralarında yirmi yılı bulan kişisel bir husumet söz konusudur. Ancak dönemin dış politik gündemi ve Özal'dan sonra Sabancı Holding'de genel koordinatörlük yapan yöneticilerin izlenimleri dikkate alındığında Çölaşan'ın iddialarının gerçekliği muhtemeldir. Görünüşe göre Turgut Özal uzun vadeli ve ipoteğe dayalı konut edinme sistemini, 1972'de Dünya Bankasında görev yaptığı esnada Nixon hükümetinin kurduğu "*Federal Konut İpotekleri Kurumu*" (Freddie Mac) sayesinde tecrübe etmiş olabilir. Bu kurum, Birleşik Devletler'de konut sahipliğinin teşvik edilmesinde ve konut inşaatı sektörünün 2008 krizine kadar otuz yılı aşkın süreyle ayakta tutulmasında önemli bir rol oynamıştır (Albo, Chibber, Panicht, 2012: 33). Ayrıca Özal'ın Sabancı grubuna önerdiği iddia edilen faizsiz kredi ve kâr ortaklığı onun habitusundaki dindarlığa seslenen, dahası o günlerde Türkiye'nin de gündeminde bulunan bir konuydu. Türkiye 12 Ağustos 1974'te İslam Kalkınma Bankası'na sermaye katkılarını belirleyen antlaşmayı imzalayarak, İslam Kalkınma Bankası'nın kurulmasına ön ayak olan 24 ülkeden biri olmuştur (Milliyet Gazetesi, 13 Ağustos 1974: 3).

Diğer yandan Özal'ın, holdingin sahibi ve yönetici çekirdeğinin kendisini dışladığına dair hayıflanmasına benzer bir eleştirinin, 2000'li yılların başında grubun genel koordinatörlük görevini üstlenen Hazım Kantarcı da dile getirmiştir. Kantarcı,

Sabancı Holding'de profesyonelleşme yolunda yönetimde yapılacak değişikliklere ve CEO'luk sistemine dair çekinceler olduğunun altını çizerek, Özdemir Sabancı'nın "*Profesyonellere pek güvenmezdi. Onun için aile ve çocuklar daha önemliydi. Yani 'benim malımı benim kanımdan gelen korur' anlayışına sahipti*" ifadesini kullandığını dile getirmiştir.[143]

4.8.2. Ticari Ortaklıklarla Geçen Dört Yıl ve Siyasete Girme Teşebbüsleri: 1975-1979

Turgut Özal, Sabancı Holding'de geçirdiği yaklaşık iki yılın ardından kariyerine, mütedeyyin kesimin önde gelen ancak Sabancı Holding kadar olmasa da sermaye bakımından yine güçlü bir iş insanı olan Zeki Aytaç'ın genel koordinatörü olarak devam edecektir. Takvimler 1975 Eylül'ünü göstermektedir. Özal'ın Aytaç ile geçireceği dört yıla değinmeden önce bir hususu hatırlatmakta fayda var. Özal'ın Dünya Bankası'ndaki görevinden ayrılarak Türkiye'ye dönmesinde iki faktörün önemli olabileceği vurgulanmaştı. Bunlardan ilki, Sabancı'nın uzun bir zamana yayılan birlikte çalışma ısrarı, ikinci sebep ise Özal'ın uzak kaldığı politik alanın, muhtıranın getirdiği atmosferden yavaş yavaş kurtulmaya başlaması sebebiyle Turgut Özal'ın yine siyaset ve bürokrasiye girme hevesi ile ilgiliydi.

Turgut Özal'ın siyasi alanı yakın takibine alarak, gelişmelerden uzak kalmak istemeyişini gösteren üç gelişme art arda yaşanmıştı. İlki, 12 Mart Muhtırasının ardından yapılan ilk genel seçimlerin sonucudur. 14 Ekim 1973'te gerçekleştirilen genel seçimler sonucunda 1970'lerin yükselen siyasi figürü Bülent Ecevit'in CHP'si ile Necmettin Erbakan'ın kapatılan Milli Nizam Partisi'nden sonra kurduğu ikinci parti olan Milli Selamet Partisi (MSP) zorlu üç buçuk aylık bir sürenin sonunda koalisyon kurmuşlar, koalisyonun altı MSP'li bakanından biri ise Turgut Özal'ın kardeşi Korkut Özal olmuştur. Korkut Özal Tarım Bakanlığı görevine getirilmiştir (Milliyet Gazetesi, 26 Ocak 1974: 1). Korkut Özal'ın MSP içinde önemli bir konuma geleceği zaten 7 Eylül 1973 tarihli milletvekilliği adaylık listesi kesin sonuçlarında belli olmuştu. Bu sonuçlara göre Korkut Özal MSP'nin Erzurum milletvekilliği listesi birinci sıra adaylığında yer alıyordu (Milliyet Gazetesi, 8 Eylül 1973: 1-9). Korkut Özal, MSP içindeki bu gözde konumunu 1975'te kurulan I. Milliyetçi Cephe

[143] Hazım Kantarcı'nın dile getirdiği ifadeler, Dijital yayın organı olan T24'den Hazal Özvarış'a Kantarcı'nın 14 Ocak 2013 tarihinde verdiği röportajdan alınmıştır. Bknz. https://t24.com.tr/haber/a,221533

Hükümeti içinde Tarım Bakanlığı görevini üstlenerek korudu (Milliyet Gazetesi, 1 Nisan 1975: 1); II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde ise İçişleri Bakanlığına uzanarak (Milliyet Gazetesi, 22 Temmuz 1977: 1) MSP'nin ve dahası sağcı koalisyonun içindeki yerini tahkim etti.

Bu bağlamda Turgut Özal'ın Dünya Bankası'ndaki görevine gidişinde etkili faktörlerden birisi olarak, bu bölümün başında, "*Merkez Sağ Siyasal Alanın İflası ya da Özal'ın Yaslandığı Siyasal Zeminin Çökmesi"* başlığı altında yer verilen, Adalet Partisi'nden ayrılarak özerkleşen Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş çizgileri hatırlanacaktır. İşte Turgut Özal, bu çizgiler üzerinde hem 1973 CHP-MSP koalisyonuyla güçlenen Erbakan çizgisi ve kardeşi Korkut Özal'ın siyasi kariyerindeki yükselişi hem de Alparslan Türkeş ile var olan eski hukuklarından ötürü 1970'lerin ikinci yarısında Adalet Partisi çizgisinin yanı sıra pragmatik olarak İslamcı ve milliyetçi sağ'a da belli bir ölçüde yaklaşmakta bir beis görmeyecekti. Özal'ı nispeten "*sağın sağına*" kaydıran süreçte bu politik ortam okuması kadar; Bülent Ecevit ile birlikte yükselen CHP ve sol karşıtlığına, artan sokak olayları ve siyasal şiddete, kutuplaşan toplumsal atmosfere de tepki olarak gelişme ihtimali yüksektir. İşte Özal'ın Sabancı'dan sonra birlikte çalıştığı Zeki Aytaç tam da bu yükselen milliyetçi muhafazakâr siyasi çizginin ticari alandaki izdüşümüyle örtüşen bir sermayedar tipolojisindedir. Aytaç'ın kültürel ve sosyal sermayesi, Özal'ın milliyetçi ve dindar habitusuna seslenir. Dahası sahip olduğu ekonomik sermayenin değirmeni görevini gören metal ve türevi sanayi kolu, Özal'ın müsteşarlık dönemindeki yönetim kurulu üyeliklerinden ve Dünya Bankası'nda üzerine çalıştığı için aşina olduğu bir piyasadır. Belki de Özal ve Aytaç arasında habitus ve sermaye yönlerinden bu çoklu uyum unsurları, Özal'ın 1979'da tekrar bürokrasi ve siyasete dönene kadar geçen dört yıl gibi uzun bir süre, beraber çalışmalarını olanaklı kılmıştır.

Zeki Aytaç, ANAP dönemi İstanbul milletvekillerinden ve aynı zamanda daha öncesinde Özal'ın DPT ekibindeki uzmanlarından Selçuk Maruflu'nun anlatısına göre 1970'lerde Beyoğlu Odakule karşısında ofisi bulunan, muhafazakâr ve hayırsever bir iş insanı ve sanayicidir. Maruflu, Özal ve Aytaç birlikteliğinin olduğu yılları, *"Özal'ın en sıkıntılı günleri"* olarak niteleyip[144], Aytaç'ın bu yıllarda Özal'a "arka çıktığını"

[144] Maruflu'nun bu vurgusu, Özal'ın Sabancı grubundan ayrıldıktan sonra tüm konsantrasyonuyla politikaya atılmaktan ziyade önceliğinin ticaret hayatı olduğunu göstermesi konusunda anlamlıdır. Bununla beraber, elbette Özal siyasi alanı da takip etmektedir.

onunla beraber çalışıp ortaklıklar kurduğunu ifade etmektedir.[145] Aytaç'ın faaliyet gösterdiği markalar sırasıyla, "*Çelik Endüstri, Çemsan (Çelik Mobilya Sanayi), Çetaş (Parekende Otomobil Grubu), Parsan (Otomotiv Dövme Parça ve İşleme Fabrikası) , Esaş (Eğe ve Törpü Fabrikası) ve Burtrak (Burdur Traktör Fabrikası)*" dır. Turgut Özal bu markalarda yönetim kurulu üyelikleri, yönetim kurulu başkanlıkları veya genel müdürlük gibi pozisyonlarda mesai yapmıştır (Doğan, 1994: 33). Turgut Özal'ın Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) üyesi oluşu da Aytaç ile çalıştığı 1978 yılına rastlar ki Özal bu sendikanın başkanlığa da 1979 yılında yükselecektir.

Turgut Özal'ın 1975-1979 arasında Zeki Aytaç ile iş ilişkisi sadece sermayedar-yönetici seviyesinde kalmamış ortaklık boyutuna da varmıştır. Anılan tarihler arasında Ticaret Sicil Gazetesi kayıtlarına göre Özal'ın Aytaç ile birlikte ortağı olduğu iki adet firma tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Ticaret Sicil Gazetesi kayıtlarında 24 Şubat 1975 kuruluş tarihli ve 300.000 TL sermayeli "*SİLM*" adlı firmadır. Kayıtlara göre firma, ithalat, ihracat, ticari temsilcilik alanlarında faaliyet gösterecek, yatırımcı ve sanayicilere danışmanlık hizmeti sağlayacak, yerli ve yabancı şirketlerin temsilciliğini ve distribütörlüğünü gerçekleştirecek ayrıca fizibilite araştırma ve çalışmaları yapacaktır. Şirketin ortakları ise şöyledir: Turgut Özal, Erol Aksoy, Zeki Aytaç, Semra Özal, Yaşar Tunagör, Mehmet Yeyinmen (Çölaşan, 1989: 101).

İlk kertede firmanın misyon ve vizyonunda bahsedilen hedef ve iş tanımının Özal'ın Elektrik İşleri Etüd İdaresi yıllarından itibaren oluşan mühendis habitusuyla uyumlu olduğu çok açıktır. Saha ve fizibilite çalışmaları, 25 yıllık sosyal sermaye bağlantılarıyla yabancı yatırımcıya ulaşabilirlik imkanı, Özal'ın iktidar yıllarında bile onun ekonomizmine yön verecek anahtar kavramlar olarak ithalat ve ihracat…

Ayrıca şirketin ortaklar listesine dikkatli bakıldığında, ona iktidar yıllarında atfedilen "*hanedan*" eleştirileri veya daha açık bir ifadeyle, birincil ilişkilerle "*iş görme*" yönteminin iktidar yılları öncesine dayandığını görmek açısından önemlidir. Bu, ortaklar listesinde, Semra Özal eş, Mehmet Yeyinmen kayınbilader, Erol Aksoy[146],

[145] Selçuk Maruflu'nun, Zeki Aytaç tasviri ve Aytaç ile Özal ilişkisine dair anlatısının yer aldığı köşe yazısı, Aytaç'ın hayatını kaybettiği Mart 2017'de kaleme alınmıştır. Yazının tamamı için bknz. https://www.oncevatan.com.tr/sayin-zeki-aytac-makale,38859.html

[146] Erol Aksoy, Turgut Özal'ın insan biriktirme ve sosyal sermayesini geliştirme hususunda müstesna bir örnektir. Özal'ın 1975 yılında ortaklarından biri olan Aksoy ile tanışıklığı o zamana kadar sadece üç yıllıktır. Aksoy 1972 yılının yazında Dünya Bankası'nda staj yapmakta, öte yandan "*Harvard Business*"da okumaktadır. Aksoy'un, Dünya Bankası'nın kafeteryasında tanıştığı Özal, kendisine

Özal'ın Birleşik Devletler yıllarından bir "gurbet bağlantısı", Özal'ın ticari ortağı ve aynı zamanda Nakşibendi tarikatından bağlantısı Zeki Aytaç ve son olarak Nur hareketinden, ismi çalışmanın bir önceki bölümünde de geçen Yaşar Tunagör.

Turgut Özal'ın Aytaç ile ortak bulunduğu ikinci firmanın kuruluş tarihi ise 30 Kasım 1976'dır. 15 Milyon TL'lik bir sermaye ile ilkinden yaklaşık 50 kat daha büyük olan bu firmanın ismi "*Ege Metal Sanayi Anonim Şirketi*"dir. Şirketin ortaklarına bakıldığında Özal'ın dindar habitusunun Nakşibendi sosyal sermayesiyle bütünleştiği bir yapı göze çarpar. Bu sefer Turgut Özal ve Zeki Aytaç isimlerinin yanına, Nakşibendi tarikatının Süleymanağa kolunun iki önemli ismi Hamdi Boyacı ve İrfan Akça katılmıştır. Beşinci ve son ortak ise Turgut Özal'ın Keban Projesi için kredi aradığı 1960'ların ortasında, İngiltere'ye gittiğinde tanıştığı, kardeşi Yusuf Bozkurt Özal'ın Londra'da lisansüstü eğitiminden arkadaşı olan Ekrem Pakdemirli'dir. Firma, imalat, montaj ve tesisat işlerinde kullanılmak üzere lazım gelen makineleri üretmek ve bu amaçla ihracat ve acentacılık yapmak amacıyla kurulmuştur. 1500 eşit hissesi olan şirketin 375 hissesini satın alan Özal, Ege Metal'in 7 Aralık 1976 tarihinde yapılan ilk genel kurul toplantısında yönetim kurulu başkanı, Pakdemirli ise başkan vekili olmuştur (Çölaşan, 1989: 103-104).

4.8.3. 1975 Senato Ara Seçimleri: Milliyetçi Hareket Partisi İle Siyasete İlk Teşebbüs

Turgut Özal'ın Zeki Aytaç ile çalışmaya başladığı 1970'lerin ikinci yarısı Özal için önemli bir gelişmeye de gebedir. Kamuoyuna, Özal ile ilgili gazetecilik çalışmaları ve akademik literatüre yansımamış, ancak anılarla gerçekliği saptanmış bu gelişme Özal'ın siyasete atılma konusundaki ilk girişimiyle ilgilidir. Turgut Özal'ın müstakil bir şekilde, ilk giriş tecrübesi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) üzerinden gerçekleşmiş ve bu süreç 1975 yılındaki Cumhuriyet Senatosu yenileme seçimlerinde senatörlük aday adaylığı aşamasında akamete uğramıştır.

Süreç, Turgut Özal ve Milliyetçi Hareket Partisi Alparslan Türkeş'in ortak arkadaşları Kemal Câbioğlu aracılığıyla gerçekleşmiştir. Câbioğlu, Türkeş'in İstanbul'a geldiği zamanlarda kendisinin Ataköy'deki evinde kalacak kadar yakın bir

---

referans olmuş, Türkiye'ye dönmesiyle birlikte onu Rahmi Koç ile tanıştırmıştır. Sonrasında Özal'ın ortağı, ardından hızlı bir şekilde, 1984'ten itibaren holding patronluğuna yükselen bir Aksoy portresi vardır (Birand, Yalçın, 2001: 45). Bu bağlamda "*Özal'ın prensleri*" de aslında onun iktidarının biraz daha öncesindeki yıllara dayanır.

arkadaşıdır. Câbioğlu'nun Türkeş ile sabah kahvaltısı yaptıkları bir gün telefonu çalar. Arayan Turgut Özal'dır. "*Türkeş Bey gelince bana haber ver, kendisiyle görüşmek istiyorum"* der, Câbioğlu'na. Türkeş de, *"Yarın sabah buyursunlar, hem birlikte kahvaltı eder, hem de görüşürüz"* der. Sonrası için Alparslan Türkeş'in bireysel anlatısına eğilmekte fayda vardır: *"Zeki Aytaç Bey'le birlikte geldiler. Partiye bağış olarak bana 300 bin lira getirmişlerdi. O gün için çok büyük paraydı. 'Mevcut siyasi partiler içinde komünizmle en iyi siz mücadele ediyorsunuz, sizi desteklememiz lazım' dediler. Aradan bir süre geçti. Kemal Câbioğlu bir gün bana, 'Biz de gidip Turgut Bey'i evinde ziyaret edelim' dedi. 'Bu Turgut'a önem ver, çok akıllı ve istikbali var' diye de ekledi. Kalktık, birlikte gittik evine. O zaman evi Yeniköy'deydi. Semra Hanım karşıladı bizi. Çok güzel pastalar hazırlamıştı, çayla ikram etti. Turgut Bey'le böyle ilişkilerimiz vardı."*[147]

Alparslan Türkeş'in anlatısında belki de en ilginç nokta Cabioğlu'nun kendisine "*Özal sizle görüşmek istiyor*" dediğinde "*Özal kimdir*?" demeyecek denli bir tanış halinin olmasıdır. Alparslan Türkeş, bu tanışıklığın 1950'lere dayandığını belirtir: "*"Harp Akademisi'nde okuyordum. O tarihte Harp Akademileri Yıldız Sarayı'ndaydı. Ben de Yıldız'da üç katlı küçük bir apartmanın bodrum katını kiralamıştım. Maaşım 220, evin kirası 95 liraydı. Evimin karşısında bir gecekondu vardı. O gecekonduda da, oraya yakın bir yerde küçük bir bakkal dükkanı olan Mehmet Emin Alkan oturuyordu. Komşu olunca tanıştık, Mehmet Emin Bey ile dostluğumuz başladı. Üniversiteli gençler*[148] *de onun bakkal dükkanına gelip toplanıyorlardı. Bu gençlerin arasında Turgut Özal, Korkut Özal, Faruk Sükan, Ferruh Bozbeyli, Sadettin Bilgiç, Rüknettin Tözüm, Mehmet Satoğlu, Hasan Kahraman, Bekir Berk, Şadi Pehlivanoğlu gibi üniversite öğrencileri vardı. Hepsi Türk milletinin milli ve manevi değerlerine sahip çıkan gençlerdi bunlar. Kendileriyle tanışıklığımız orada başlıyor."*[149]

Türkeş ve Câbioğlu'nun Özal'a yapmış olduğu iade-i ziyarete geri dönülecek olunursa, bu ziyarette Türkeş, 1975 Senato yenileme seçimlerinde, Özal eğer kabul

[147] Türkeş'in kendi ağzından naklettiği bu ifadelerini, vefatından önce Sabah gazetesinden Hulusi Turgut'a, sağlığında yayımlanmamak suretiyle anlatmıştır. İlgili gazetenin ilgili nüshasında anılar nakledilmeden önce bu durum vurgulanmıştır. Anılar, Türkeş'in vefatından yaklaşık bir buçuk sene sonra, Sabah Gazetesi'nin 24 Ağustos 1998 tarihli nüshasında yer almıştır. Türkeş'in Özal ile tanışıklığının detayları ve diğer anıları için bknz. http://arsiv.sabah.com.tr/1998/08/24/r01.html

[148] Türkeş'in 1917, Özal'in ise 1927 doğumlu olduğu düşünüldüğünde "gençler" ibaresinin sebebi anlaşılmaktadır.

[149] Türkeş'in anıları, bknz. http://arsiv.sabah.com.tr/1998/08/24/r01.html

ederse kendisinin adaylığını partinin yetkili organlarında görüşeceğini dile getirir. Turgut Özal, teşekkür ederek bu teklifin kendisi için onur olduğunu dile getirir ve ilk ziyarete benzer şekilde MHP'nin "*sola ve komünistlere karşı vermekte olduğu kavgayı*" büyük bir takdirle karşıladığını bizzat Türkeş'e uzun uzun anlatır. Ziyaretin ardından işlemeye başlayan süreçte bir aksilik çıkar, Türkeş partisini ikna edememiş ve parti İstanbul'da Prof. Dr. Recep Doksat'ı aday göstermiştir. Ancak seçilen senatör CHP'den Besim Üstünel olur (Çölaşan, 1989: 86-87).

"Turgut Özal'ın siyasi kariyerine, üst düzey eski bir bürokratı olduğu Adalet Partisi ve 25 yıllık hukuku bulunduğu Süleyman Demirel[150] ile başlamak yerine ya da Demirel'e benzer şekilde Necmettin Erbakan ile uzun yıllara dayanan dostluk ve onun partisinden İç İşleri Bakanlığına erişen kardeşinin bağlantısıyla Milli Selamet Partisi'nden başlamak yerine neden Milliyetçi Hareket Partisi ?" Sorusu önemli bir sorudur. Bu soruya cevap olarak net bir anı, belge ve kayıt olmamakla birlikte fikir yürüterek ulaşılabilecek sonuçlar vardır. İlk olarak Adalet Partisi'nin zaten seçilecek senatör sayısının 1 adet olduğu İstanbul'da gösterdiği aday Faik Türün'dür. Türün, 12 Mart muhtırası döneminin 1.Ordu Komutanıdır ve 12 Mart'tan üç gün önce gerçekleşen 9 Mart girişimini engelleyen bir askerdir. Muhtırayla görevinden uzaklaştırılan eski başbakan için 12 Mart'ın önemli komutanlarından birinin Adalet Partisi'nden senatör olma ihtimalinin, muhtıradan dört yıl sonra Demirel'in siyasi meşruiyetini güçlendireceği barizdir. Bu sebeple Demirel nazarında Türün'ün adaylığının Özal'a ikame edilmesi rasyonel bir tercih olarak gözükmektedir.

Özal'ın MSP Genel Başkanı Erbakan'a gitmeden MHP'ye yönelmesinde ise, Erbakan'ın kendisine dair olan yaklaşımının müspet olmayacağını kestirmiş olması muhtemeldir. Turgut Özal'ın 1977'deki MSP adaylığı bile Korkut Özal'ın büyük çabaları sayesinde gerçekleşmiş olmasına rağmen Erbakan, zaten Özal'ı 1977'de MSP'nin sosyolojisiyle tezat olarak seçilebilmesi çok zor bir yerden, İzmir'den aday göstermiştir.

MHP bu sebeple Özal için bir "zorunlu alternatif" olarak belirmekle birlikte, dönemin sosyo-politik konjonktürü de bu yeni alternatifi Özal için cezbedici kılmıştır. Zira 1975 yılından itibaren sokak hareketlerinde artış baş göstermiş, eylemler

[150] Üstelik kendisine, çok değil iki yıl önce Birleşik Devletler'de iken memleket ahvalini ve yapılması gerekenlere dair manifesto gibi bir siyasi mektup yazdığı halde Süleyman Demirel ve Adalet Parti'sinden siyasete girmemesi önemli bir kırılma noktasıdır.

okullardan çıkarak sokaklara ve parti liderlerine kadar uzanmıştır. Ülkücüler, sol hareketin güçlü olduğu üniversite ve kurumları hedef almışlar, kanlı eylemler gerçekleştirmişlerdir. Bütün bunlara karşılık Başbakan Süleyman Demirel ve hükümet, özellikle sağ gruplar üzerinde sonuç alıcı önlemler almak bakımından çekingen davranmaktadır. Hükümetin gözünde bu kanlı eylemler "*Komünizmle mücadelenin sonucu*"dur (Aydın, Taşkın, 2014: 275).

Turgut Özal ile Alparslan Türkeş'in görüşmelerinde de Özal'ın MHP'nin sol karşıtı misyonuna ve anti-komünist damarına duyduğu minnet, bu hareket ile Özal'ı manevi anlamda yakınlaştırmıştır. Diğer yandan Özal'ın, 1970'lerde MHP'nin "*devleti koruma adına*" sokaklarda sergilediği eylemselliği, Özal'ın da devlet nazarında meşru bir hareketin içinde olduğu imajına katkı sunmuştur denebilir. Nitekim dört yıl önce yine devlet tarafından görevinden, dindar ve özel sektörcü, kısacası irticai bir duruş ile uzaklaştırılan Özal için bu yeni durum ciddi bir itibar kalkanı yaratmıştır. Ayrıca, senato yenileme seçimlerinden önce kurulan I. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde MHP'nin sahip olduğu üç milletvekilliğine rağmen iki bakanlık elde etmesinin, Özal'ın pragmatik damarına seslendiğini de düşünebiliriz. Ne de olsa kardeşi Korkut Özal da MSP'nin az sayıdaki bakanından biriydi ve içinde bulundukları/bulunacakları hareketlerin devlet katındaki sembolik sermayelerinin öneminden istifade ederek, ileride zaten bürokrasi sahnesinde geçmişteki tecrübe ve unvanlarının da bakiyesiyle Özal da pek tabi kardeşi gibi siyaseten önemli mevkilere, bakanlıklara gelebilirdi.

4.8.4. Özal'ın MSP Adaylığı[151] ve 1977 Genel Seçimleri: Seçimi Kaybederek 1980'leri Kazanmak

"Halk, Özal'a 'Tütüne ne kadar para vereceksiniz?' diyordu. Özal ise ihracatı İngiltere ve Amerika'ya yapıyoruz. Onların tütünü aldığı fiyat önemlidir. Biz cepten para verip de tütünü destekleyemeyiz, diyordu. Süleyman Bey ise, siz ne isterseniz biz

[151] Turgut Özal'ın 5 Haziran 1977 Genel Seçimlerindeki adaylık süreci, 1976 Kasımı'nda Genel Kurul Üyesi olduğu Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) zamanlarıyla çakıştığı için kronolojik sıralamada 1977 seçim sürecinin öne alınması tercih edilmiştir. Çünkü 1977 seçimlerinin adaylık, hazırlık ve seçim süreci birkaç aya yayılmasına karşın Özal'ın MESS'de geçirdiği üç yıl daha geniş bir zamana tekabül etmektedir Ayrıca bu yılların ardından 3 Aralık 1979'da AP'nin azınlık hükümetinin müsteşarı olması, anlatıda MESS yıllarının zamansal olarak 1977 seçimlerinin sonrasında ele alınmasını elzem kılmıştır.

onun iki katını vereceğiz diyordu. Bu siyaset diliyle tabii ki Turgut Özal, İzmir'de seçimleri kaybetti."

Ekrem Pakdemirli

Turgut Özal'ın 1975'te TBMM senato yenileme seçimleri için MHP ile niyet aşaması ve şifaen verilmiş sözlerde kalan siyasete girme teşebbüsü, iki yıl sonra bir adım ileri taşınmış ve Özal siyasi hayatının ilk milletvekili adaylığını 1977'de Milli Selamet Partisi ile gerçekleştirmiştir. Ancak MSP'den adaylığın Özal'ın ilk tercihi olmayan bir adaylık olduğunu, hatta ilginç bir şekilde MSP lideri Erbakan'ın da Özal'ın, kendi partisinden adaylığını, benzer şekilde kerhen ve mesafeli yaklaşarak kabul ettiğini söylemek gerekir. Aslında Özal, siyasete günün birinde girecekse bunun için gönlünden iki siyasi parti geçtiğini söylemek mümkündür: Demirel'in liderliğini yürüttüğü Adalet Partisi ile merkez sağdan veya 1970'lerde komünizm karşıtı aksiyoner yapısı ile Özal'ın sempatisini kazanan Milliyetçi Hareket Partisi ile milliyetçi sağdan.

Erbakan açısından ise Özal kardeşler artık temkinli yaklaşılması gereken figürlerdir. Çünkü Korkut Özal MSP içerisinde Erbakan'ın liderliğini yavaş yavaş sorgulayan güçlü bir politik figür olma yolunda bir hayli mesafe kat etmiştir. Ancak yine de Korkut Özal'ın parti içindeki güçlü konumu ve hatırı sayılır "*cemaat büyükleri*"nin aracılığıyla Turgut Özal ve Erbakan'ın aynı mesafede temkinli yaklaştıkları atipik bir adaylık süreci başlar. Nitekim Turgut Özal'ın MSP'den adaylığına dair ifadeleri ve bu ifadelerindeki Demirel ve Adalet Partisi'ne karşı sitemi bu durumu doğrular: "*Beni 1977'de yakaladılar*. (kardeşi Korkut Özal ve bazı MSP'li özel yakınlarını kastederek) *Şimdi o sırada 1977'de Süleyman Bey beni aday gösterecek. Sonrada laf çıkardılar. Biz aday gösterecektik oraya gitti diye. Hiç ne aday gösterme oldu, ne bir şey oldu. Ne bana teklif ettiler, öyle hiçbir şey olmadı. Bunlar ise* (MSP'liler) *geldiler, ısrar ettiler. 'Sen daha evvel söz verdin' diye. Evden istemiyorlar, ben de pek gönüllü değilim. İşim var. Ondan sonra neticede İzmir'den aday olduk! Fakat o da bir tecrübe oldu. Bak açık söyleyeyim yani siyasete ilk bulaşmamdır. Kahvede konuşmak nasıl olur, meydanda konuşmak nasıl olur bilmem. Girmem öyledir, bizimkiler* (eşi ve çocukları) *istemedi, onlar kalktı gittiler. Ben bir ay*

İzmir'de gezmediğim köy, kasaba bırakmadım. Neticede tabii seçilemedik, İşte geldik döndük tekrar (Barlas, 1994: 82-83)*."*

Özal'ın 1977'deki milletvekilliği adaylığı esnasında Demirel ve partisi Adalet Partisi'nden herhangi bir adaylık teklifi almadığını, ısrarla ve biraz da sitemli bir şekilde vurgulaması, Demirel'in bu süreçle ilgili hatıralarına değinmeyi zaruri kılar. Çünkü Özal ile Demirel ilişkisinde –en azından o döneme kadar- yapısal herhangi bir sorun bulunmadığını, ayrıca 1977 seçimlerinden iki buçuk yıl sonra, 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları sürecindeki tarihi kader birlikteliklerini anlamak için Demirel'in bu süreçle ilgili hatıralarına kulak vermek gerekir:

"*Sayın Özal hem benim arkadaşımdı, hem sayın Erbakan'ın arkadaşıydı. Sayın Erbakan da benim arkadaşımdı. Hep beraber biz arkadaştık. Daha sonra benim ve sayın Özal'ın yolları sayın Erbakan'la ayrılmıştır. Ama 1977 seçimlerinde sayın Özal, Erbakan'ın partisine yaklaştı. Ben kendisini Kayseri'den milletvekili göstermek istedim. O daha önce İzmir'den Senato adaylığına angaje olmuş. Burada sanıyorum ki Korkut'un etkisi olacaktır. Çok yakındılar birbirlerine. Yani biz de yakındık, hepimiz yakındık ama onlar birbirlerine çok inanırlardı. Yani aşağı yukarı birisinin söylediği öbürü için anayasa hükmündeydi. Tabii İzmir'de başarılı olamadılar, yani partileri başarılı olmadı. Ben bunu büyütmedim, mesele de yapmadım. Zaten o seçimlerden kısa bir süre sonra, bizim elimizden hükümet gitti ve tekrar bizim elimize gelmesi 1979 oldu. 1979'da ben kendisini göreve davet ettim* (Birand, Yalçın, 2001: 55)."

Özal'ın MSP'den adaylığının hem Özal hem de MSP Genel Başkanı Erbakan için kerhen gerçekleşmesi hususunda ise 1987 yılında ANAP'tan Malatya Milletvekili seçilen Bülent Çaparoğlu'nun anlatısı oldukça aydınlatıcıdır. Çaparoğlu, 1977 genel seçimleri öncesinde Nakşibendi cemaatinin şeyhi Mehmet Zahit Kotku'nun, Erbakan'ın İTÜ'den hocası ve aynı zamanda yakın akrabası olan bir profesör dostu aracılığıyla Turgut Özal'ın "*bir yerden milletvekili adayı yapılmasını*" talep ettiğini dile getirir. Aracı profesörün, Erbakan'a üç saat dil dökmesine rağmen, hem de kendisinin de Özal'ı 25 yılı geçkin tanımasına rağmen, ona kefil olup olmadığını sorması, Erbakan'ın da Özal için referans aradığını, ve "*cemaat büyükleri*" sayesinde Özal'ı onayladığını göstermektedir. İTÜ'lü Hoca, Kotku'nun talimatını göz önünde tutarak kefil olur ve Özal'ın adaylığı gerçekleşir. Dolayısıyla, Kotku'nun Özal'ı siyasete dahil etme isteğinden önce, Korkut Özal ve MSP'nin ileri gelenlerinin Özal'a

ısrarla teklif götürmelerine rağmen Özal'ın "*henüz hazır değilim siyasete girmeye, beni bağışlayın*" şeklindeki kendinden emin olmayan tavrını, MSP ile aşina olmadığı ilişkiselliğine bağlamak mümkündür. Buna rağmen Özal tavrını, Kotku'nun sürece dahil olmasıyla netleştirmiştir (Birand, Yalçın, 2001 : 50).

Özal'ın MSP'den İzmir Milletvekili adaylığı 8 Mayıs 1977 tarihli Milliyet gazetesinde yer alır. İlk sırada Özal yer alırken ikinci sırada ise çalışmada daha önce değinilen tanıdık bir isim olarak, Nur Hareketinin kurucularından, Diyanet İşleri Başkanlığında, Başkan Yardımcılığı düzeyinde görev alan ve Fethullah Gülen'i Diyanet İşleri Başkanlığı'na yerleştiren kişi, Yaşar Tunagör vardır (Milliyet Gazetesi, 8 Mayıs 1977: 6). Nur hareketinin İzmir ve Manisa merkezli ortaya çıkışı göz önüne alındığında Tunagör isminin listede hem de ikinci sırada yer almasında belli bir rasyonalite gözetilmiş olmalıdır. Diğer yandan Milli Görüş Çizgisi ile Nur Hareketinin en azından 1970'lerin sonlarına doğru aralarında ciddi bir mesafe olmadığını göstermesi bakımında da, Tunagör'ün adaylığı çarpıcıdır. Turgut Özal'ın ise kendi deyimiyle siyasete henüz hazır olmayan ve epigrafta Bekir Pakdemirli'nin de vurguladığı gibi seçim sürecinde, seçmen kitlelerine uzak, teknik ve dolaylı bir dil kullanan muhafazakâr bir teknokrat olarak, hem de İzmir gibi CHP'nin kalesi olan bir şehirden aday gösterilmesi, Özal'ın seçim sürecine dezavantajlı başlamasına yol açmıştır. Seçim sürecinde Korkut Özal, ağabeyini yalnız bırakmayarak İzmir'deki toplantı ve mitinglere dahil olmuş ve Turgut Özal'ın bu dezavantajlı durumunu ortadan kaldırmaya yönelik söylemler üretmiştir. Örneğin Korkut Özal, 22 Mayıs 1977'de, Tarım ve Gıda Bakanı unvanıyla katıldığı Turgut Özal'ın seçim çalışmalarındaki bir salon toplantısında, Demirel'in "*CHP Komünisttir*" ifadesinin yanlış olduğunu, CHP'nin komünist olmadığını söylemiş, diğer yandan 1977 seçimlerinde halkın, partilerden yana değil, doğrudan ve gerçekten yana oy kullanacağını öne sürerek, Türkiye'de gerçek ışığın MSP olduğunu vurgulamıştır (Milliyet Gazetesi, 23 Mayıs 1977: 6). Korkut Özal'ın bu söylemi elbette stratejik bir adımdır. İzmir'in CHP'nin kalesi olması ve MSP'nin 1973 seçimlerindeki koalisyon ortağı CHP'ye dönük bu söylem, komünizm payesinin MSP'ye de yansıması anlamına gelecektir.

Turgut Özal ise seçim sürecinde MSP adına yaptığı propaganda konuşmasında siyasi kimlikle ilgili konulara çok fazla girmeden en iyi bildiği şeyi, "*iktisadi kalkınmanın teknik yönleri*"ne yönelmiş ve özel sektörcülüğe olan inancını Erbakan'ın

"*ağır sanayi hamlesi*" söylemiyle harmanlamıştır: *"Türk özel sektörü, ağır sanayi hamlemizin yürütülmesinde önemli bir güç kaynağı olacaktır. Hakiki maddi kalkınmamızın ana meseleleri olan işsizliğe son vermek, refahı bütün yurda yaymak, Türkiye'yi bağımsız ve lider bir ülke haline getirmek için süratli ve yaygın sanayileşmeye, köylümüze daha fazla toprak vermeye ve modern tarım araçlarına kavuşmasına, şehirlerimizin düzgün gelişmesine, dar gelirli ve orta halli kardeşlerimizin gençliklerinde ev sahibi yapılmasına, dış ödemeler dengemizin sağlanmasına, sanayi malları ihracatımızın artırılmasına ve tarım ürünlerimizin mümkün olduğu kadar işlenerek ihraç edilmesine ihtiyaç vardır.* (Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1977: 7)."

Turgut Özal her ne kadar milletvekili adayı olduğu partinin kimliğini pek öne çıkarmadan teknokratik bir söylem kullanmış olsa da 1977 Genel Seçiminin sonuçları, Özal özelinde ve MSP genelinde bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Özal seçilememiş, Özal'ın aday olduğu İzmir'den Cumhuriyet Halk Partisi 11, Adalet Partisi ise 8 milletvekili çıkarmış, diğer partiler ise İzmir'den milletvekili çıkaramamışlardır. Seçimin genel sonuçlarına bakıldığında ise Ecevit'in CHP'si % 42,4 oy oranı ve 213 milletvekili ile birinci, Demirel'in AP'si ise %38.3 oy oranı ve 188 milletvekili ile seçimi ikinci tamamlamıştır. Erbakan'ın MSP'si ise 1973 seçimlerine kıyasla oy oranını yaklaşık %3.5 puan düşürerek %8.5'luk bir oy oranına gerilemiş ve ancak 25 milletvekili kazanabilmiştir (Milliyet Gazetesi, 8 Haziran 1977: 1-14).

1977 Genel Seçimlerinde Özal'ın İzmir'den seçilemeyişinin aslında onun lehine olacak şekilde siyasi hayatının en önemli kırılma noktası olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, 1980 darbesinden iki yıl sonra hazırlanan ve 7 Kasım 1982'de halk oylamasına sunularak %91'lik bir onayla kabul gören 1982 anayasası, geçici hükümleriyle darbe öncesindeki eski siyasi parti liderlerine ve yöneticilerine on yıl siyaset yapma yasağı getirmiştir (Milliyet Gazetesi, 8 Kasım 1982: 6). Diğer bir ifadeyle, 12 Eylül 1980 darbesi ve ardından gelen 7 Kasım 1982 tarihli yeni anayasanın kabulünden önceki son genel seçim olan 5 Haziran 1977 seçimlerinde seçilen tüm siyasetçiler 7 Kasım 1982'den itibaren "*siyasi yasaklı*" konuma düşürülmüştür. Dolayısıyla Özal'ın 1977'de seçilememesi 1983'teki iktidarının adeta ön koşulu olmuştur.

1977 genel seçimleri Özal'ın siyasi ve bürokratik hayatında bir yönüyle daha ilginç bir dönüm noktası özelliği taşır. Bu seçimlerin ardından gelen iki yıllık süreç,

adeta 1979'da Özal'ı –yine Demirel'in sayesinde- siyasetin kalbi sayılabilecek Başbakanlık Müsteşarlığı görevine saklayacak şekilde ilerlemiştir. Diğer bir ifadeyle, 1977 seçimlerinden sonra, Madeni Eşya Sanayileri Sendikası (MESS) içinde sendikacılık yaparken diğer yandan profesyonel kariyerinde önünde bazı "yüksek mevkili" alternatifler belirmiş ancak Özal yine de kendi dışındaki süreçlerden ötürü bu fırsatları kullanamamıştır. Kaçan fırsatların müsebbibi Necmettin Erbakan'dır ve Turgut Özal ile dayanışma ve yol arkadaşlığının sona ermesi açısından bu iki yıl ilgi çekici bir süreçtir.

5 Haziran 1977 seçimlerinden birinci çıkmasına rağmen tek başına iktidar olamayan CHP'nin, güvensizlik oyu ile son bulan bir aylık azınlık hükümetinin ardından siyasi literatürümüzde I. Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak anılan, AP-MSP-MHP koalisyonu kurulmuştur. Cephenin oluşumunda oynadığı kilit rol sayesinde MSP hem 28 koltuklu kabinede 8 koltuğa sahip olmuş hem de koalisyonun devamı açısından büyük ortak AP ve Demirel üzerinde MSP lideri Erbakan önemli bir bağlayıcı vafı da olan "*söz gücü*" elde etmiştir. Erbakan'ın cephe üzerindeki bu etkisini özellikle seçimlerin ardından Özal'ın önünü kapatma girişimlerinden seçmek mümkündür. Örneğin 28 Ekim 1977 tarihli bir haberde Özal'ın adının tekrar DPT müsteşarlığı için geçmesine rağmen (Milliyet Gazetesi, 28 Ekim 1977: 6), bu konu tekrar gündeme gelmemiştir. Bundan başka, 4 Kasım 1977'de ODTÜ'nün o dönemde var olan ve hükümet tarafından atanan 9 kişilik mütevelli heyetine seçilmesine rağmen Turgut Özal'a kabine içinde şerh koyarak kararnameye imza atmayan tek isim de yine Başbakan Yardımcısı ve MSP lideri Necmettin Erbakan olmuştur (Milliyet Gazetesi, 4 Kasım 1977: 8). Üstelik Özal'ın yolunun kesilme çabaları bunlarla sınırlı kalmamıştır. Yine I. Milliyetçi Cephe iktidarında Süleyman Demirel'in Turgut Özal'ı bu sefer Merkez Bankası Başkanı yapma girişimi yine Necmettin Erbakan'a takılmıştır.

Orhan Tokatlı'nın "*Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özallı Yılları"* adlı eserinde Özal'ın Merkez Bankası başkanı olmasının engeli olarak Necmettin Erbakan'ın düştüğü şerh, detaylı bir şekilde anlatılmıştır. 1977 genel seçimleri sonrasında Milliyetçi Cephe Hükümetinin Başbakanı Demirel'in, Özal'ı Merkez Bankası başkanı yapma isteği Erbakan tarafından reddedilince, Devlet Bakanı Seyfi Öztürk aracı olarak, Başbakan Yardımcısı Erbakan'a bizzat Demirel tarafından gönderilmiştir. Demirel'in Özal'ı Merkez Bankası başkanı yapma isteğinin gerekçesi gayet

rasyoneldir: "*Şimdi Merkez Bankası çok önemli bir yerdi ve görüyorduk, Türkiye Kıbrıs dolayısıyla bir boyunduruğun altına gidiyordu, zorlanacaktı. Döviz meselelerini falan sayın Özal 1971-1974 arasında Amerika'da Dünya Bankası'nda çalıştığı için gayet iyi bilirdi* (Birand, Yalçın. 2001: 54)."

Demirel'in bu düşüncesine karşın Erbakan'ın düşüncesi Seyfi Öztürk'ün tüm çabasını boşa çıkaracak cinstendir: *"Bak, Merkez Bankası bağımsız çalışması gereken bir kuruluştur. Bu çocuk kontrol altında tutulmazsa faydalı hizmet yapamaz. Orada yapacağı işler tamamen milli menfaatlerimize ters düşer bu nedenle biz bunu uygun görmedik* (Tokatlı, 1999: 15)." Erbakan'ın bu alıntıdaki milli menfaat vurgusu önemlidir ve Erbakan-Özal hattındaki kopuş damarının ideolojik farklılık olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Erbakan devamında, Özal'ın DPT müsteşarı olduğu zamanlarda (1967-1971) kendisinin TOBB Başkanı olduğunu, o dönemlerde Türkiye'nin yaşadığı döviz darlığından ötürü döviz ihtiyaç ve tahsisinde TOBB'un belirleyici konumda bulunduğunu hatırlatmıştır. Bu minvalde 1960'ların sonunda 690.000 dolarlık bir ek kota, Erbakan'ın tabiriyle "Milli Görüş" doğrultusunda Erzurum'da yeni kurulan Atatürk Üniversitesi'ne, Malatya ve Elazığ'da yeni kurulmuş İplik fabrikalarına ve son olarak Konya'da çelik bilye fabrikalarına kanalize edilmiştir. Ancak Özal, zamanın DPT Müsteşarı olarak bu dağıtım paylarını değiştirerek ek kotayı holdinglere tahsis etmiştir. Tam da bu yüzden Erbakan'a göre bu dağıtım Milli Görüş'e ters istikamette bir hamle olmuştur (Tokatlı, 1999: 15)."

Erbakan bu düşüncelerinde kendi ekonomi politiğine göre tutarlı ve haklı olabilirdi. Ancak Türkiye'nin 1970'lerin sonuna doğru yaşadığı iktisadi bunalımın seyri, iktisadi alanı ve bu alanın aktörlerini zorunlu bir şekilde yavaş yavaş neo-liberal sisteme eviriyordu. Bu bağlamda 1977'deki "*ideolojik Özal ve Erbakan ayrılığı*", sistemik yönden de beklenen bir ayrılıktır denebilir. Çünkü liberalizme ve piyasaya "gönülden bağlı" Özal ile milli ve ağır sanayiye inanan ve bu yönüyle 1960'ların ithal ikameci ekonomi modelinin temsilcisi görüntüsü sunan Erbakan'ın, isteseler de 1980'lerdeki işbirliği belki de bu yüzden imkansız olacaktı. Dolayısıla, 1979'da 1960'ların ortasındaki benzer şekilde tekraren kurulan, "*Başbakan Demirel ve Müsteşarı Özal"* işbirliğini neo-liberalizmin sistemik veçhesinin Türkiye'ye yansıması olarak okumak mümkündür. Nitekim bu ikili, 24 Ocak 1980 kararlarının altındaki imzalarıyla Türkiye'de neo-liberalizmin temel harcını birlikte karmışlardır. Özal'ın özel sektördeki yıllarının diğer yarısında, 1976 ve 1979 arasında üstlendiği

Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) üyeliği ve başkanlığını da bu zaviyeden okumak mümkündür. MESS bir iş veren sendikasıdır ve sermaye ile sermayedarın savunucusudur. Özal böylesi bir sendikacılık tecrübesiyle, sermaye, müteşebbis, özel sektör ve liberalizme olan inancını tazeleyebilecek; diğer yandan emek hareketi, sol/sosyalizm ve işçi karşıtlığını güçlendirecek süreçleri MESS kimliği ile olgunlaştıracaktır.

4.8.5. MESS Yılları Kasım 1976-Aralık 1979: "Sermaye ve Sermayedarın Temsilcisi Özal"

Turgut Özal'ın Türkiye Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası veya kısa ismiyle MESS ile yollarının kesişmesi Kasım 1976'ye rastlar (Sönmez, 1984: 26). MESS Özal'ın rastlantısal bir şekilde dahil olduğu bir sendika değildir elbette. 1970'lerin ortasında Sabancı Holding'ten ayrılmasının akabinde yakın arkadaşı Zeki Aytaç ile çalışmaya başlar. Zeki Aytaç, çelik endüstri alanında faaliyet gösteren ve MESS üyesi olan Çemsan, Çetaş, Parsan, Esaş ve Burtrak gibi metal ve çelik alanındaki kuruluşların ya sahibi ya da hissedarlarındandır. Özal ise 3 Aralık 1979'da Başbakanlık Müsteşarı olana kadar çalışmada daha önce de detaylı değinildiği üzere 1970'lerin ikinci yarısında anılan bu metal ve çelik iş kolundaki firmalarda yönetim kurulu üyeliği, yönetim kurulu başkanlığı veya genel müdür olarak görev alır (Doğan, 1994: 33).

Bu profesyonel kariyerin yanı sıra Özal 1970'lerin ikinci yarısında 3 yıl bilffil metal işkolunda sendikacılık tecrübesine de sahip olmuştur. Özal'ın önce genel kurul üyeliğine ardından 1979'da yönetim kurulu başkanlığına geldiği MESS, kuruluşu Ekim 1959'a uzanan ve Türkiye'de işveren sendikacılığının çekirdeği olarak vücut bulmuş bir kuruluştur. Kurucularından, Adnan Bensel'in Arçelik, Jak Kamhi'nin Profilo, Burhanettin Günergun'un Demirdöküm'ün sahibi olması MESS'in "*sermaye gücü ve kudreti*"ni göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu kapasitesi MESS'i, 1961 yılında kurulacak olan "*İstanbul İşveren Sendikaları Birliği*", daha sonraki adıyla "*Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu*"nu, nihayet ilerleyen yıllarda kamuoyunda TÜSİAD olarak nam salan "*Türkiye Sanayaci ve İş Adamları Derneği*" ya da İşçi terminolojisinde "*Patronlar Kulubü*" olarak da anılan yapının, motor gücü yapacaktır (MESS, 1999: 16-19).

MESS her ne kadar Türkiye'nin kudretli patronlarının[152] birlikteliğine yaslanan güçlü bir işveren sendikası da olsa 1960'lı yılların MESS'i, 1961 anayasasının getirdiği örgütlenme özgürlüğü sayesinde yükselmeye başlayan işçi hareketi karşısında, işçi sendikaları ile hükümetlerin belirlediği alan ve oyun kuralları içinde kalan, pasif, faaliyet alanı bu unsurlara tepkiyle sınır olan, görece edilgen bir örgüt olabilmiştir. Ancak sendika, 1970'li yıllarla birlikte bu edilgen görünümünden kurtularak faaliyet alanına giren tüm konularda aktif, belirleyici bir örgüt haline gelme iradesi gösterir. Öyle ki MESS'in 1970'lerdeki bu ivmelenmesi sayesinde sendika, 1982 Anayasası ile 2821 ve 2822 sayılı yasalarca belirlenen, günümüz toplu sözleşme düzeninde epey etkili olmuştur. Diğer bir ifadeyle MESS 1970'li yıllarda kendi içindeki gerekli yapısal değişiklikleri ve organizasyon kabiliyetini geliştirdikçe (MESS, 1999: 335), arkasındaki güçlü burjuvazinin de katkısıyla sendikal alan ve çalışma hayatında etkisini genişletmiştir. Tabi bu etkinin oluşumunda, 12 Eylül rejiminin sosyo-politik alanı sol/sosyalist siyasi çevreler ve sendikalardan arındırması ve sermayeye alan açması belirleyici bir unsur olagelmiştir.

MESS'in bünyesinde gerçekleştirdiği yapısal değişiklikler ve geliştirdiği organizasyon kabiliyeti anılan dönemde, yani 12 Mart 1971 muhtırasından 12 Eylül 1980'e kadar geçen 9,5 yılda vuku bulmuştur. Sendika bu dönemde ilki 21 Eylül 1971, sonuncusu 25 Nisan 1980'de olmak üzere tam 13 genel kurul gerçekleştirmiştir. 12 Mart ara rejimi dönemi boyunca, 1973 yılının son baharına kadar 5 genel kurul gerçekleştirmiş ve bu genel kurullarda sendika kendine dört ana hedef belirlemiştir: Üyeleri daha iyi temsil edecek bir yönetim yapılanmasının kurulması, izlenecek, "*tek tip toplu sözleşme*" politikasının belirlenmesi, bu politikanın yaşama geçmesi konusunda MESS üyeleri arasında kurulmasına ihtiyaç duyulan disiplin sağlayıcı önlemlerin alınması ve son olarak bu disiplinin üzerinde yükseleceği maddi olanakların yaratılmasını sağlayacak temellerin atılması. Bu dört ana hedef üzerinde kararlı bir irade sergileyen MESS daha sonra yani, 1974'ten 1976'nın sonuna kadar geçen 3 yıllık sürede ise bu dörtlü temelin üzerine, dört genel kurul daha gerçekleştirmiş ve üç yeni hedef daha belirleyerek 1974-1976 arasında bu hedefleri de büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Bunlardan İlki iletişim hususunda kamuoyunu işverenler aleyhine döndürme çabalarına karşı alınması gereken önlemler, basınla ilişkilerin geliştirilmesi ve MESS yayınlarının iyileştirilmesidir. İkincisi MESS

[152] Özilhan, Koç ve Sabancı Gruplarının MESS üyesi veya destekçisi olmaları sendikanın arkasındaki sermaye ve siyasete etki gücünü göstermek adına önemlidir.

üyelerinin toplu görüşmelerde ve sözleşme imzalamasında bütün yetkiyi yönetim kuruluna bırakmalarıdır. Üçüncü ve sonuncusu ise sendikanın maddi gücünü yükseltmek üzere grev, lokavt ve dayanışma fonlarının geliştirilmesidir (MESS, 1999: 335-336).

Özal'ın MESS'a dahil oluşu ise 9 Kasım 1976'da 20. Genel kurulda gerçekleşmiş ve Özal sendikaya yönetim kurulu üyesi olarak katılmıştır. Özal'ın 1970'lerin ortasında Zeki Aytaç ile birlikte metal-iş kolunda çalışıyor olması elbette ortağı ile birlikte MESS'e dahil olmalarını anlamlı kılıyordu ancak MESS'i, Özal adına cezbedici kılan ve yukarıda kısaca özetlenen sendikanın bazı yapısal unsurlarının olması muhtemeldir. Bir kere her şeyden önce MESS'in güçlü bir işveren sendikası kimliği, Özal'ın o döneme kadar olgunlaştırdığı yaklaşık 25 yıllık özel sektörcü liberal habitusuna doğrudan sesleniyordu. Zaten on yıl önceki DPT Müsteşarlığından beri sermaye ve sermayedar taraftarı olduğunu saklamayan bir teknokrattı ve dahası bunun için DPT'nin formel yapısını değiştirerek, Teşvik Uygulama Dairesi'ni (TUD) kuracak denli "gözü kara" bir müteşebbis sevdalısıydı. Ayrıca MESS'in ve Özal'ın toplumsal sermayeleri muazzam bir kesişim kümesi arz ediyordu. MESS'in kurucularından Jak Kamhi Özal'ın yakın dostu ve birkaç yıl sonra iktidarında onun Yahudi cemaatiyle köprü temasını kuracak isimdi. Sendikanın deyim yerindeyse, diğer ağır toplarından Sakıp Sabancı eski patronu ve arkadaşı, Vehbi Koç[153] ise Yeniköy'den komşusu ve dostu idi. Kısacası Özal kendini "evinde" hissediyordu.

Bunlardan başka önemli bir faktör daha vardı. Yukarıda MESS'in önce 1971-1973 arasında daha sonra 1974-1976 arasında gerçekleştirdiği yapısal değişiklikler ve sendikanın 1970'ler içinde gelişen misyonu özetlenmişti. Özellikle 1974-1976 arasında koyulan ve gerçekleştirilen hedefler, yani kamuoyuyla yakın iletişim, merkezi yönetimin güçlendirilmesi gibi unsurlar sendikanın kültürel sermayesine

[153] Turgut Özal'ın biyografisinin 1960 ve 1970'li yıllarında dair ilgili bölümlerinde Sakıp Sabancı ile olan tanışıklığı, dostluğu ve iş ilişkilerine değinilmişti. Özal'ın Vehbi Koç ile ilişkisinin de en az Sabancı ile ilişkisi kadar yakın olduğunu ve 1980'in öncesine uzandığını tam da bu noktada belirtmek gerekir. Öyle ki Özal ailesi, Turgut Özal'ın 1973'te Dünya Bankası görevinin ardından İstanbul'a dönerek taşındıkları Yeniköy'deki Tugay Apartmanı'nda üst kat komşuları, Vehbi Koç ve eşi Sadberk Koç'tur. Sadberk Koç'un Özalların dönmesinden kısa bir süre sonra 1973'te vefatına kadar Semra Özal ile Sadberk Koç arasında yakın bir komşuluk ve abla kardeşlik ilişkisi gelişmiştir. Dahası, Özal'ın özel sektörde çalıştığı 1973'ten itibaren kızı Zeynep Özal'ın anlatımıyla Vehbi Koç hemen her akşam Turgut Özal ile Özalların evinde ağırlıkla iş dünyası üzerine konuşucak kadar yakındır. Aralarındaki samimiyetin başka bir göstergesi olarak Zeynep Özal'ın ilk eşi olan Sait Gönenç'in Koç Holding bünyesinde faaliyet gösteren Simtel'de çalışması sebebiyle Özal, Vehbi Koç'dan müstakbel damadı ile ilgili istihbari maksatlı bilgi isteyecek ve Koç da onu kırmayarak çiftin evliliği öncesinde Turgut Özal'ı bilgilendirecek kadar yakındırlar (Özal, 2004: 41-51).

biçim veren, MESS denince anımsanan bir kurumsal akıl inşa etmişti. Bu kültürel sermayeye dayanan ve yedi yılda oluşan kurumsal akıl, Özal'ın mizacı, sermayeleri ve özellikle habitusunu işe çağıracak denli onunla uyumluydu. Daha açık bir ifadeyle, 1974-1976 yılı arasında atılan adımlara referansla, sendikanın kamuoyu nazarındaki imajını, işverenler lehine oluşturacak kapasiteye sahip bir figürdü Turgut Özal. Milliyet Gazetesi'nin 1970'lerde gerçekleştirdiği "*Düşünenlerin Forumu*" isimli açık oturuma 1974'ün başından itibaren birçok kez katılmış ve Türkiye'nin makro iktisadi meseleleri üzerine görüşlerini serdetmişti. Zaten 1967'den itibaren kamusal bir figürdü ve basınla iyi ilişkiler kurma potansiyeli haizdi. Dahası, MESS'in yayınlarının iyileştirilmesi ve sendikanın demeçlerine yön verecek kadar iş dünyasına dair teknokratik bir entelektüel sermayeyi de 1971-1973 arasında hem de kapitalizmin kalbi Birleşik Devletler'de edinmişti. Sendikanın karşılaşacağı var sayılan grev, lokavt gibi kriz süreçlerine dair kurulması düşünülen fonlar konusunda da mahir bir isimdi. Neticede fon herhangi bir mali sistemde "*bypass usulü*" demek idi ve Özal bu usule on yıl önceki DPT müsteşarlığından aşina olduğu gibi iktidarında da uygulayacağı bir yöntem olarak, fonlara daima ılımlı ve olumlu bakacaktı.

Bu bağlamda MESS'in 1974-1976 arasında bir miktar hayata geçirdiği ve sürmesini istediği bu vizyonla Özal'ın habitusu ve kariyeri büyük bir örtüşme arz ediyordu. Üstelik bu tek yönlü de bir eşleşme de değildi. Bir başka deyişle sadece Özal MESS'e bir şeyler katmayacak, MESS de Özal'a özellikle toplu sözleşme yapma, bu süreç içerisinde süregiden pazarlıklarda "*masada olan bir işveren*" tecrübesini tattıracak siyasi hayatındaki pazarlıklara onu hazırlayacaktı. Ayrıca, onun siyasi söylemine de etki edecekti. Özal'ın 1970'lerin sonundaki sol/sosyalist işçi ve sendikalara karşı gelişen "partizan işveren" söylemini biraz da bu sürecin tahkim ettiğini ileri sürmek abartılı olmayacaktır.

Özal'ın MESS'in Genel Kurul üyeliğine seçildiği 20. Genel Kurul, 19 Kasım 1976'da toplandı. Bu genel kurula sunulan çalışma raporunun içeriği ve dili Özal'ın sendikacılıktaki duruş ve söylemine etki edecek denli işveren lehine net, hukuk içinden konuşmaya gayret eden kararlı bir metin görüntüsü arz ediyordu. Metinde özetle, 1975 yılının son 4 ayında 5 yasadışı eylem gerçekleşmişken, bu sayının 1976 yılının ilk 8 ayında 38 olduğunu, yasa dışı eylemin bir rutine dönüştüğü ve işverenlerin en haklı oldukları durumda dahi karşılaştıkları bir tehdit söylemi haline geldiğinin altı çizilmişti. Raporda iş yerlerinde disiplin kalmadığı, yasadışı eylemlerin temel

sebebinin, sendikaların iş yerlerini bir mücadele ve çatışma alanı olarak görmeleri olduğu ileri sürülmüş, tüm bunların yekûnu ise verimliliğin düşmesi olarak yorumlanmıştı (MESS, 1999: 306-308). MESS ve diğer işveren sendikalarının 1970'lerin sonlarına doğru, sosyo-politik atmosferden kaynaklı yakındıkları ve epey ehemmiyet gösterdikleri "*verimliliğin düşmesi*" hususu Özal'ın sendikacılıktan devralacağı önemli bir miras olacaktı. Nitekim12 Eylül rejiminin açtığı alan sayesinde "Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı" olarak emek hareketi aleyhine büyük bir "*iş barışı*"na 1980 ve 1981 yıllarında imza atarken bu mirastan beslenecekti.

Özal'ın MESS'e dahil olduğu genel kurulda önemli kararlar alındı. Bu kararlardan belki de en mühimi, yapılan tüzük değişikliğiyle, üyelerin toplu iş sözleşmeleri yürütme ve imzalama yetkisinin MESS'e bırakılmasıydı. MESS toplu iş sözleşmesi görüşmeleri sırasında üyelerin görüşlerini alacak, onlarla sıkı bir işbirliği içinde olacak, ancak son sözü üyeleri adına tek başına sendikanın tüzel kişiliği söyleyecekti. MESS, gerektiği durumlarda, üyeleri adına işçi sendikalarını toplu iş sözleşmesi yapmaya da çağırabilecekti. Üyeler, MESS'in dışında işçi sendikalarıyla tek başlarına toplu sözleşme imzalayamayacaklardı. Toplu görüşmelerini tek başına yürüten veya tek başına sözleşme imzalayan üye, yönetim kurulu tarafından derhal disiplin kuruluna sevk edilebilecekti. Diğer bir önemli tüzük değişikliği, başka işveren sendikası kurmaya teşebbüs eden ya da bu gibi sendikalara üye olacak MESS üyeleriyle ilgiliydi. Çünkü Kasım 1976'dan birkaç ay önce, MESS üyesi bazı alüminyum sanayicileri ile televizyon üreticileri arasında, iş dalı esasına dayalı ayrı bir işveren sendikası kurma eğilimi ortaya çıkmıştı. Genel kurul, yaptığı tüzük değişikliğiyle, metal işkolunda başka bir işveren sendikası kurmayı veya işkolunda kurulmuş başka bir işveren sendikasına üye olmayı MESS'ten ihraç nedeni haline getiriyordu. Bu iki karar haricinde genel kurulun aldığı son iki karar daha vardı. Bunlardan ilki aidatların muntazam ödenmesini sağlayacak yeni yaptırımlardı. Diğeri ise MESS'in "*Western European Metal Trades Employers' Organization"*a (WEM) üyelik başvurusunda bulunma kararıydı (MESS, 1999: 349-350).

Bu değişikliklerin ışığında, MESS 1977'ye girerken, işçi sendikalarıyla mücadeleye hazırlanan ve bunun için sendikal anlamda çoğulcu bir yönetişim anlayışını kenara koyarak, klasik merkeziyetçi bir yönetimi önceleyen, sendika genel kurulunun ön planda olduğu bir anlayışa kayıyordu ki, bu anlayış Özal'ın hiç de şikayetçi olmayacağı ve DPT müsteşarlığı döneminde kendisinin de uyguladığı

birimleri “by pass” eden, merkezi güçlendiren bir yönetim tarzıydı. Tam da Özal'ın tasvip edeceği gibi, maddi bünyesi aidat ödeme sistemi katılaştırılarak güçlenen ve Batılı İşveren Sendikalarına dahil olan bir MESS, sosyal sermayesinin gücünü Batı'dan alan Özal için makul ve hatta cezbediciydi. Fakat diğer yandan, Maden İş Sendikası ile başlayan ve 1977'deki uyuşmazlıkla 8 ay sürecek, büyük bir greve dönüşecek toplu sözleşme görüşmelerinin başlangıcı da yine bu genel kurula denk düşmüştü ve Özal ilerleyen aylarda gerek toplu görüşme sözleşmesi gerekse uzlaşmazlığın diğer safhalarında MESS adına masada yer alacak ve sendikanın bu yapısal değişikliklerinin avantajlarını da kullanacaktı.

1976 yılı içerisinde MESS'e bağlı 7 işyerinde başlayan Maden-İş grevleri yaklaşmakta olan "*1977 Büyük Grevi*" nin habercisiydi (Şafak, 2007: 22). MESS yönetimi belki de 1977 ve 1978'in zorlu geçeceğini öngörerek 1 Şubat 1977 tarihinde yapılan toplantısında, sendikanın son altı yılında revize ettiği üstte değinilen formel yapının üzerine birtakım kararlar daha aldı. Yürütme komitesi üyeleri ile yönetim kurulunun İstanbul'daki üyelerinden oluşacak bir "*Grup Müzakereleri Komitesi*" kurulmasına, bu komiteye grup müzakereleri ile ilgili bulunmak koşuluyla, yönetim kurulu adına her türlü kararı (grev ve lokavt gibi) alma yetkisinin tam olarak verilmesine ve ilgili komitedeki dört üye oyunun birleşmesi ile (oybirliği ile) alınacak her türlü kararın Yönetim Kurulu'nu bağlayacağına oy birliği ile karar verildi (MESS, 1999: 350-351).

MESS'in Kasım 1976 tarihli genel kurulunda kabul edilen "*tek tip grup sözleşmesi*" modeli, Nisan 1977'de MESS'de örgütlü 30'u aşkın iş yerinin toplu sözleşme görüşmelerinde kabul görmeyince grevler başladı (Şafak, 2007:21). Grevin ortaya çıkışındaki sendikal sebepler şöyleydi: Maden-İş'in parasal haklardaki artış talebi, çalışma sürelerinin kısaltılması, yıllık ücretli izin sürelerinin artırılması ve kıdem tazminatlarının yükseltilmesiydi. Ancak MESS'in bu taleplere cevabı, “*toplu sözleşmelerin kapsamına yalnızca ücret konusunu, onu da sınırlı olarak ele alacakları, diğer hiçbir konuyu görüşmeyecekleri*” yönünde oldu. “*MESS’in yeni bir sözleşme düzeni getirme, ücret artışlarını sınırlama, diğer hakları dondurma niyet ve çabası*” 1977 grevlerinin görünen ekonomik-sendikal nedenleri olarak kayda geçti (Şafak, 2007: 32-33).

Grevlerin altında yatan siyasi dinamiklere de kısaca değinilmelidir. Nitekim bu dinamiklerin kısmen Özal'ı da ilgilendiren ve belki de Özal'ın sol karşıtı siyasi

üslubunu berkiten bir yönü vardı. MESS'in temsil ettiği siyasi çizgi, 1977'de Milliyetçi Cephe iktidarının bileşenleri olan ve Türk Sağı'nın farklı tonlarına yaslanan bir pozisyondaydı. Maden-İş ve onun dahil olduğu "*Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu* (DİSK)" ise Türkiye Komünist Partisi (TKP) ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile organik bağı olan sol/sosyalist bir sendika ve konfederasyondu. 1977 Grevi her ne kadar üstte değinilen toplu sözleşme içeriğine dair anlaşmazlıklarla başlayan bir grev de olsa, Maden İş ve DİSK'in, MESS'e ve MESS grevlerine temel bakış açısı, bir sınıf mücadelesi, hatta savaşım şeklindeydi: *"Maden-İş ve MESS arasındaki savaşım, salt iki örgüt arasındaki bir olgu değildir, tersine iki sınıf arasındaki uzlaşmaz savaşımın bir parçası olmuştur."* Birleşik Metal-İş adına bu sözleri dile getiren toplu sözleşme müdürünün yanı sıra, başında Kemal Türkler'in bulunduğu DİSK ve Maden-İş, MESS'i ve onun "*işbirlikçi tekellerini*" ve hatta onların iktidardaki "*politik temsilcisi*" Milliyetçi Cephe (MC) hükümetini bir bütün olarak görüyorlardı (Şafak, 2007: 24).

Büyük grevin başladığı tarihe denk gelen ve Özal'ın da MSP'den İzmir milletvekili adayı olduğu 5 Haziran seçimlerinde DİSK ve Maden-İş'in hedeflerini belirleyerek işçilere yaptıkları çağrı çarpıcıdır: "*Bize göre (DİSK) 1977 genel seçimleri öncesinde en acil hedef tekelci sermayenin, demokrasi ve halk düşmanı, gerici-faşist stratejisini bozguna uğratmak, faşizm tehlikesini yok etmek üzere Milliyetçi Cepheyi demokratik yoldan düşürmektir* (Şafak, 2007:18)."

DİSK ve Maden-İş'in bu çağrıları ve kararlılığıyla, büyük grev güçlü bir taban desteğiyle başlayacağını hissettirmişti. MESS'e karşı büyük çaplı bir mücadelenin gerekliliği ve bunun imkanları 19–20–21 Nisan 1977 tarihlerinde İstanbul Spor ve Sergi Sarayı'nda düzenlenen üye toplantısında da tartışılarak karara varılmıştı: "*DGM'yi ezdik, sıra MESS'te!*" (Şafak, 2007: 24). Bu motivasyonun üzerine birkaç gün sonra 1 Mayıs 1977'de Taksim'de yaşanan işçi ve emekçi katliamı da eklenince Maden-İş'in öfkesi ve reaksiyonu büyüyecekti.

Toplantıdan bir ay sonra 27 Mayıs 1977 günü Maden-İş Başkan Vekili Şinasi Kaya, "*yasal grev süreleri dolan tüm işyerlerinde 30 Mayıs 1977 günü fiili grev uygulamasının başlayacağını*" basına ve kamuoyuna açıkladı. Büyük Grev, 30 Mayıs 1977 sabahı 25 işyerinde birden başlamıştı (Şafak, 2007: 24). MESS'in bu hamleye cevabı 1 Haziran 1977 tarihli toplantıda verildi. MESS Yönetim Kurulu beş komite kurulmasına karar verdi: Grev Komitesi, Basın ve Halkla İlişkiler Komitesi, İşçi

İlişkileri Komitesi, Teşkilatlanma Komitesi ve son olarak Mali Komite. Bu komiteler, bünyesindeki dört üyenin oy birliği ile MESS Yönetim Kurulu adına karar alabilecek yetki ile yakın bir zamanda zaten donatılmıştı. Haliyle bu yetkiyle birlikte beş komite arasında en mühimi, hem de Maden-İş'in başlattığı büyük grevin şafağında "Grev Komitesi" oluyordu. Grev Komitesi'nin dört üyesi şöyleydi: Turgut Özal başkanlığında, onun ortağı Zeki Aytaç, yakın dostu Jak Kamhi ve Sabahattin Sunguroğlu. Özal'ın başında olduğu komite, karşılaşacağı mücadelenin boyutunu kestirdiği için derhal ilk adımı işveren dayanışmasını artırmak yönünde attı (MESS, 1999: 351).

MESS mevzuatına göre bir grev hareketine maruz kalan MESS üyelerinin grev yardımı alabilmeleri için en az üç yıllık üye kıdemine sahip olmaları gerekirken büyük grev esnasında, 16 Haziran 1977'de MESS'deki kıdemi iki yılını doldurmuş üyelere normal grev yardımının 2/3'ü nispetinde yardım; kıdemi iki yılın altında olan üyelere ise normal grev yardımının yarısı nispetinde grev yardımı yapılmasına karar verildi (MESS, 1999: 352).

MESS yönetim kurulu ve grev komitesini bu denli teyakkuza geçiren sebep grevin çapı görmeleri ve muhtemelen aylara yayılacak uzun süresini kestirmelerinden kaynaklanıyordu. Özal bunu ön görmüş ve bu süreçte canı sıkılmış olmalı ki siyasi biyografisindeki görseller arasında yüzünün en asık oldukları 1977 ve 1978'de gerçekleşen Maden-İş görüşmelerinde kaydedilmiştir. Nitekim grevin nicel verilerine bakıldığında tablonun MESS ve Özal bakımından vahameti gerçekten ortaya çıkacaktır. Grevlerin başladığı Haziran ayında Türk Ekonomisi üzerindeki etkisi şöyleydi: Elektrikli ev aletleri sanayindeki istihdamın %78'ini kapsıyordu. Öte yandan Arçelik/Çayırova, Arçelik/Eskişehir, Profilo ve Termal fabrikalarında başlatılan grev, buzdolabı üretiminin %99,8'ini, çamaşır makinesi üretiminin %82'sini, elektrikli çamaşır makinesi üretiminin de %22'sini durdurmuştur. Grev sadece son ürünlere değil, bu ürünlerin hammadesi, aliminyum, bakır levha, boya, cam, civata, elektrik motoru, lastik, plastik, sac, sac vidası sanayinde kurulu olan sektörleri de vuruyordu. Özal'ın patronu/ortağı olan Zeki Aytaç'ın nerdeyse tüm bu hammadde alanlarındaki işyerleri de grevden doğrudan etkilenecekti. Dahası büyük grev, elektirikli ev eşyaları alanında 50 bin buzdolabı ve 3 bin çamaşır makinesi olarak planlanlanmış ihracaatı da durduracak kapasitededir (Şafak, 2012: 72). Özal'ın iktisadi diskurunda ihracaatın ne denli önemli olduğu, onun ihracatı bir ekonominin motor gücü olarak varsaydığı göz

önüne alındığında, grev ve emek hareketlerine karşı rijit yaklaşımının kaynağı anlaşılabilir.

MESS grevleri hızlı bir şekilde sürdüğü esnada gerçekleşen 5 Haziran 1977 Genel Seçimleri CHP ve Ecevit'in zaferiyle sonuçlandı. Turgut Özal ise MSP'nin İzmir Milletvekili adayı olarak girdiği seçimleri kaybetti. Seçimler sonucunda CHP her ne kadar %41.3'lük bir oy oranı ve 213 milletvekilliği elde etse de 21 Haziran 1977'de ancak kurabildiği azınlık hükümeti 3 Temmuz'da güven oyu alamayarak düştü. Hükümet etme görevi tekrar Demirel Başbakanlığında AP, MSP, MHP ve DP ile "İkinci Milliyetçi Cephe"ye geçti (Şafak, 2012: 72-73).

Ecevit ve CHP seçim başarılarını hükümet olmaya devşiremeseler de bu başarı, Maden-İş'e grevi sürdürme bakımından moral sağladı. Dahası CHP'in başarısına rağmen "İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti"nin kuruluşu, MESS'e karşı çıkan sivil toplumun diğer bileşenlerinin öfkesini diri tutarak, mücadelelerine güç transferi yaptı. 1977 Haziranı'nın ilerleyen günlerinde birçok dernek ve STK, Maden-İş ile dayanışma bayrağı açtı. DİSK ve DİSK'e bağlı sendikalar, "*Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER), Tüm Memurlar Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÜM-DER), Tüm Sağlık Personeli Derneği (TÜS-DER), Tüm Teknik Elemanlar Derneği (TÜTED), Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), İlerici Kadınlar Derneği (İKD)*" gibi birçok demokratik kitle örgütü dayanışma mesajları yayınladılar, dayanışma komiteleri kurdular ve bağış kampanyaları örgütlediler. Öyle ki "*Grevdeki Maden-İş Üyeleri ile Dayanışma Kampanyası*" ile toplanan para Temmuz ortasına gelindiğinde 1 milyon lirayı aşmıştı (Şafak, 2012: 73, 89-90).

Madalyonun MESS tarafında ise, yazdan itibaren, bilhassa 1977'nin Eylül'ü ile birlikte çözülmelerin hızlandığı, MESS'den bağımsız olarak "Maden-İş" ile anlaşma yapan ve yapmak isteyen MESS üyelerinin artmaya başladığı kaydedilmiştir (Maden-İş, 1978: 4). Karşı hamle olarak, Özal'ın başında bulunduğu "*Grev Komitesi"*, Yönetim Kurulunu da harekete geçirerek MESS'in 21. Genel Kurulunu 14 Ekim 1977'de toplamıştır. Gündemin en önemli konusu, greve maruz kalan üyelerin direncini yüksek tutmak ve MESS'den kopmaların önüne geçmek için birlik ve dayanışmayı pekiştirecek adımları planlamaktı. Bunun için de "*MESS Yardım Fonları ve Sendika Aidatı Yönetmeliği*"nde bir takım değişiklikler yapılması kararı alındı: İlk olarak işyerlerinde grev veya lokavt uygulanan üyelere yeterli miktarda yardım

yapılmasını sağlamak üzere, grev veya lokavt dışında kalan üyeler aylık aidatlarını belli bir oranda arttırarak ödeyeceklerdi. Bu zamlı ödeme kamu sektöründeki üyeler için isteğe bağlı olacak, ama bu fazla ödemeyi yapmadıkları ya da eksik yaptıkları takdirde, onlara yapılacak grev-lokavt yardımlarında bu durum dikakte alınacaktı. Yani, MESS biraz da "aba altından sopa" göstererek sendika içinde dirliği sağlamaya çalışıyordu. İkinci olarak ise bütün MESS üyeleri, 1 Aralık 1977-1 Aralık 1978 dönemi içinde, çalıştırdıkları her personel başına 5 bin lirayı aşmamak üzere, yönetim kurulunun belirleyeceği bir miktarı MESS'e borç olarak vereceklerdi. Grev ve lokavta maruz kalan firmalar bu kararın dışında kalacaklardı (MESS, 1999: 352).

MESS 14 Ekim'de aldığı bu kararlarla belli ki Maden-İş grevlerini kırmak için bir hamle hazırlığındaydı. Beklenen hamle genel kuruldan sadece üç gün sonra 17 Ekim 1977'de gerçekleşti. Özal'ın başkanlığındaki grev komitesi ve yönetim kurulu 17 Ekim'de, 17 iş yerinde lokavt kararı aldı. Lokavt'ın amacı Maden-İş'i zor durumda bırakmaktı (UİDER, 2017: 9). Ancak MESS Grev Komitesi tarafından bu işyerlerinin hiç birinde henüz, grev uygulanmadan başlatılan toplu lokavt, kamuoyunda "*saldırı lokavtı*" gibi algılandı ve MESS'a karşı ciddi bir antipati yarattı. Nitekim, MESS tarafından verilen demeçlerle, anlaşma olursa lokavt uygulanan işyerlerinde işçilerin işe alınabileceği vurgulanmıştır. Bu açıklamalar Maden-İş tarafından ise tehdit olarak algılanmış ve kamuoyuna da tehditvari bir söylem olarak lanse edilmişti. Lokavt uygulaması kamuoyunda yankı buldu ve Metal işçileriyle dayanışmanın boyutları daha da genişledi. Siyasal anlayışları ne olursa olsun lokavta karşı olan hemen tüm kuruluşlar ve hatta milliyetçi sağ'da yer alan Türk-İş yöneticileri dahi MESS'in bu uygulamasını protesto etti (Şafak, 2007: 27-28). MESS'in "evdeki hesabı çarşıya uymadı". Maden-İş'in geri adım atmayan kararlı duruşu ve MESS'in uzlaşmaz tutumu, diğer yandan işverenlerde kaygı uyandırmaya başlamıştı. Pek çok işveren MESS'ten ayrılmak istese de 14 Ekim 1977'de değiştirilen grev ve lokavt halindeki üyelik durumu, aidatlar ve MESS yardımı, kopuşların kısmen önüne geçiyordu. Nitekim, MESS bünyesinden ayrılmak isteyenlerin çoğu çeşitli yaptırımlarla karşılaşacağı kaygısıyla bu karara cesaret edemiyordu. Buna rağmen grev süresince 57 işveren MESS üyeliğinden ayrıldı. Buna karşılık üyelik başvurusu yapan yeni işveren sayısı ise 22'de kaldı (UİDER, 2017:9).

Bu koşullarda MESS grevde geçen 6 ayın ardından yeniden müzakere masasına oturmak zorunda kaldı. 11 Kasım 1977'de başlayan yeniden müzakere süreci

3 Şubat 1978'de varılan anlaşmayla sonuçlandı (UİDER, 2017: 9). MESS'in tarihini anlatan üç ciltlik "*MESS Gelenek ve Gelecek*" adlı eserde bu anlaşmadan MESS'in daha güçlü çıktığı, çünkü sendikanın 1970'lerdeki yapılanmasında üzerinde durduğu "*grup sözleşmeleri*"nin imzalandığı (MESS, 1999: 353) vurgulansa da imzalanan bu sözleşmelerin içeriğine bakıldığında kazanan Maden-İş ve emek hareketi gibi görünmektedir. Çünkü 63 işyerini kapsayan bu anlaşmayla 42 işyerindeki grev ve lokavtlar kaldırılmış, bütün sözleşmelerin bitiş tarihleri, 31 Ağustos 1979 tarihinde birleştirilmiş, başlangıç tarihleri farklı olan bu sözleşmeleri aynı tarihte bitirebilmek için üç kademeli zam uygulanmıştı (Şafak, 2007: 28). Üstelik sözleşmenin Maden-İş tarafından "*zafer*" olarak nitelendirilmesini haklı gösterecek birçok kazanım daha mevcuttu: İkramiyeler 25 işyerinde yılda 3 maaş, 31 işyerinde yılda 4 maaşa çıkarılmıştı. Çalışma süreleri ilk yıl 47,5 ikinci yıl 46,5 saat olarak belirlendi. Bu önemli bir kazanımdı çünkü o zaman yasal çalışma süresi 48 saatti. Grevde geçen süre içindeki ikramiyeler, yan ödemeler ve sosyal hakların işveren tarafından karşılanmasına karar verildi. Grevde geçen süreyi kıdemden saymama çabaları boşa çıkarıldı. Maden-İş anlaşmayla elde ettiği tüm bu kazanımlarına karşın grevler başlamadan önce hedefleyip gerçekleştiremediği sadece iki husus kalmıştı: Kıdem tazminatının arttırılması sağlanamamış, DGM direnişinde işten atılan işçilerin işe iadesi kabul ettirilememişti. Ancak yine de bu işçiler için kıdem tazminatı ödenmesi ve kara listelerin kaldırılması kabul ettirilmişti (UİDER, 2017: 10-11).

Bu bağlamda, 1977'deki MESS Grevleri veya emek yazınındaki adlandırmasıyla "*Büyük Grev*"in Özal'ın biyografisiyle kesişim noktasını "*mağlubiyet*" kavramıyla özetlemek mümkündür. Çünkü gerek MESS Yönetim Kurulu ve Özal'ın başında bulunduğu Grev Komitesi'nin 1977 Haziran ve Ekim'inde sendikanın formel yapısını greve dirençli kılmak için yaptığı değişiklikler, gerekse açılan lokavt kartı, Maden-İş ile varılan anlaşma içeriğine göre MESS lehine pek bir sonuç getirmemiştir. Bu süreç aslında Özal'ın 50. yaşında ve 27 yıllık çalışma hayatında ikinci mağlubiyeti işaret ediyordu. İlki, kendisini DPT müsteşarlığından, "*ağabey*"i Demirel'i başbakanlıktan uzaklaştıran 12 Mart 1971 muhtırasıydı ve Özal'ın bu mağlubiyetinin oluşmasında doğrudan kendi etkisi aslında pek yoktu veya varsa bile çok sınırlıydı. Ancak ikinci mağlubiyet olan Haziran 1977-Şubat 1978 MESS grevlerindeki mağlubiyetten doğrudan sorumluydu. Bu iki mağlubiyetin Özal için ortak keseni, ikisinin de muhteva ettiği sol/sosyalist damarlardı. 12 Mart muhtırasında örtük de olsa sol bir damar yadsınamazdı. MESS Grevlerinin sol yanını ise, en aktif

ve sokağa da hükmeden sendikal taban olarak DİSK ve Maden-İş oluşturuyordu. Dolayısıyla Özal'ın zaten 1950'lerden itibaren habitusunun güçlenme sürecinde olan sol karşıtı siyasi bagajının, muhtıra haricinde 1977 Büyük Grevi ve 1978'de de kısmen yaşanacak yeni MESS Grevleri ile iyice güçlendiğini ve partizan bir dil ile söyleme evrildiğini söylemek abartılı olmayacaktır. Zira bu dilin dışavurumu 1979 içinde daha da görünür olacaktır.

MESS, 22. Genel kurulunu, büyük grevin anlaşmayla çözümlendiği 3 Şubat 1978'den üç ay sonra 12 Mayıs 1978'de topladı. Genel kurula maddi anlamda "*yara sarma*" denmesi mümkündür. Bu genel kurulun aldığı en önemli karar, MESS üyeliğinden istifa etmiş veya çıkarılmış işverenlerin üyeliğe tekrar kabul edilmeleri durumunda, giriş adidatını ve dayanışma fonu aidatını daha önce ödemiş olsalar bile yeniden ödemek zorunda olacaklarına dair karardı (MESS, 1999: 353). MESS her ne kadar güçlü bir sermayedar sınıfına yaslansa da Maden-İş'in 8 aya yayılan ve MESS'in 55 üye kaybettiği grevin maddi yönden yıkıcı da bir tarafı vardı sendika için.

22. Genel Kuruldan sadece iki hafta sonra madeni eşya işkolu yeni bir grev dalgasına daha sahne oldu. Bu kez 21 işyerinde beş binden fazla işçiyi kapsayan bir toplu pazarlık söz konusuydu. 26 Mayıs 1978'de MESS ile yapılan görüşmelerin uyuşmazlıkla sonuçlanması üzerine Maden-İş, 15 işyerinde greve gidilmesi kararı aldı. Maden-İş'in kararlı tutumu ve bir önceki grev başarısının yarattığı özgüven sayesinde bu kez daha kısa süre içerisinde grev bitirildi ve 21 Temmuz 1978 günü yine Maden-İş lehine uyuşmazlık son buldu. Maden-İş bir önceki toplu sözleşmenin şartlarının gerisine düşmeyen ve orada elde edilen haklara benzer haklar kazanılmasını sağlayan sözleşmeler imzaladı (UİDER, 2017: 12). Diğer bir ifadeyle Özal, 1,5 yıllık sendikacılık hayatının grev sahasındaki ikinci yenilgisini de görmüş oldu.

Özal, nihayet MESS Başkanlığına, sendikanın 30 Nisan 1979'da gerçekleştirdiği 23. Genel Kurulu'nda seçildi. (MESS, 1999: 255). MESS Başkanlığı'nda geçirdiği yedi ayda nispeten şanslıydı çünkü genel kurul üyesiyken yaşadığı ve kaybettiği Maden-İş grevlerine benzer bir süreci bu yedi ayda yaşamadı. Nitekim Maden-İş'in MESS'e karşı üçüncü kez bayrak açma girişimi Mart 1980'de yaşanacaktı ki Özal'ın bu tarihte mesaisi Başbakanlık müsteşarlığında olacaktı. Bu yüzden, yani "grevsiz bir dönemin sendika başkanı" olarak söylem gücünü oluştururken, sendikacılıktaki 1,5 yıllık saha tecrübesi ile iktisadi kültürel sermayesini harmanladı. Böylece dönemin Ecevit'li CHP hükümeti karşı, liberal bir ekonomi-

politik diskur geliştirdi. Bu iki sebeple oldukça rasyonel bir tercihti. İlk olarak, MESS'e 1977 ve 1978 grevlerinde kaybettiği moral üstünlüğü tekrar sağlama fırsatı verebilirdi. İkinci olarak Özal'ın bildiği yerden; yani makro ekonomik parametreler üzerinden sendikal gelişmeleri okuyarak hükümet eleştirisi yapmak, hâlâ kısmen yabancısı ve mağlubu sayıldığı sahadaki emek hareketi üzerinden bir sendika başkanlığı yapmasından daha makuldu.

Bu bağlamda Özal'ın MESS'in Başkanı olduğu 30 Nisan 1979[154] tarihli 23. Genel Kurul'a sunulan çalışma raporu, Özal'ın perspektifinin hakim olduğu, MESS'in daha önceki çalışma raporlarından farklı bir şekilde ilk kez "makro ekonomi-politik" üzerinden hükümet politikalarının eleştirildiği bir metin idi: Türkiye'de aşırı devletçi ve hatta sosyalist bir politika anlayışının uygulamasından yakınılıyor, KİT'lerden çok daha büyük bir güç haline geldiği vurgulanan hür teşebbüsün "*horlanması ve baltalanması*"ndan şikayet ediliyordu. Politik kazançların iktisadi kazançlardan daha önde tutulduğu ileri sürülerek, bu sebeple iktisadi hadiselerde en basit iktisadi kuralların dahi göz ardı edildiğinin altı çiziliyordu. Tüm bu yanlış tatbikat ve uygulamaların neticesinde MESS'e göre Türkiye içeride ve dışarıda güven kaybediyordu (MESS, 1999: 255).

Bülent Ecevit başbakanlığındaki hükümet, doğrusu Özal'ı adeta haklı çıkarmak için tutarsız, deyim yerindeyse iki ileri bir geri şeklinde bir iktisat politika yürütüyordu. Misalen, 1 Mart 1978'de yapılan %25'lik devalüasyonu, atılması gereken diğer ekonomi politik adımlar izlemeyince vaat edilen döviz akışı sağlanamadığı gibi ithalat damga resminin %25'e çıkarılması ve sıfırlanmış bazı gümrüklerin tekrar konması da ithal girdilerini pahalılaştırıyordu. Ayrıca ihracata tanınan vergi iadeleri de kaldırılmıştı. Bu durum, serbest döviz piyasasında kurların yükselmesine, maliyetlerin artmasına, ihracatın güçleşmesine yol açarken bir yandan da mal mukabili ithalatta geriye dönük olarak kur farklarının talep edilmesi, özel sektörde yeni hükümete karşı ciddi bir güvensizlik yaratmıştı (MESS, 1999: 2552).

Bu gelişmeler, hiç yoksa 1967'deki DPT müsteşarlığı yıllarından beri özel sektörcülüğü, habitusunun mütemmim cüzü sayan Turgut Özal için Bülent Ecevit'i

[154] Özal'ın MESS Başkanı olduğu 30 Nisan 1979, Aydınlar Ocağı'nda sunduğu "*Kalkınmada Yeni Görüş'ün Esasları*" isimli iktisadi manifestonun ertesi günüdür. Özal bir gün önce 29 Nisan 1979'da iktisadi fikirlerini ve Türkiye'nin o dönemdeki iktisadi buhrandan çıkması için kendisine göre yapılmasını gerekenleri ilk kez sistematik ve geniş bir şekilde açıklamıştır. Bu manifesto doğrudan MESS Başkanlığı ile ilgili olmadığı için ve hatta daha çok onun yeni dönemdeki iktisadi duruşunu betimlediği için bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

karşısına almasına ve dilini sertleştirmesine yeterli unsurlardı. Kaldı ki bu gelişmelerin yanı sıra Ecevit hükümetinin, IMF karşısında üstlenilen taahütleri yerine getirmemesi, enflasyonla mücadelede başarılı olamayanca fiyat kontrol mekanizmalarını çalıştırmaya başlayarak devletçiliği iyice işe koşması, bazı temel malların üretim ve ithalatını devletleştirmeye yönelmesi, üstelik tüm bunlara ek olarak hükümet çevreleri ile TRT'nin yaşanmakta olan bunalımın sorumlusu olarak özel sektörü göstermesi, özel sektörle hükümet arasındaki ipleri iyice koparmıştı (MESS, 1999: 252). Bu minvalde Özal'ın MESS Başkanlığı süresince Ecevit ve hükümet aleyhine sertleşen dilini, uygulanan bu ekonomi politikalarında ve ayrıca gittikçe artan sokak şiddeti ve siyasi cinayetlerde aramak mümkündür.

Devletçi ekonomi politik eleştirisi ve artan siyasi şiddet olaylarına duyduğu tepki ile harmanlayarak dili sertleşmeye başlayan MESS Başkanı Özal'ı en net Haziran 1979'da Ege Sanayi Odası'nda katıldığı bir toplantıda görmek mümkündür:

"*Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en kritik günlerini yaşamaktadır. Bugün Türkiye'de ana muharrik gücünü beynelminel komünizmin muhtelif fraksiyonlarından alan ve bunu mezhep ve etnik farklılıkları işleyerek güçlendiren ve süratle gelişen büyük bir tehlike vardır. Memlekette mevcut ekonomik ve sosyal düzeni tamamıyla değiştirmeyi hedef alan bu haraketlerin maalesef sıkı yönetim ilan edilen illerde dahi silahlı kuvvetlerimizin büyük gayretlerine rağmen önlenemediği müşahede edilmektedir. Sokakta bu hareketi yapanların fikri destekçileri, memleketimizdeki geniş fikir özgürlüğünü aşırı derecede suistimal ederek rahat bir şekilde faaliyet göstermektedirler. Babalarımızın, dedelerimizin kanları pahasına bize bıraktıkları bu yurdu korumak, vefakar ve cefakar halkımızın son yıllarda gülmeyen yüzünü tekrar güldürmek bizim birinci vazifemizdir* (MESS, 1999: 322)."

Özal'ın muhafazakâr milliyetçi siyasi dilini tahkim eden siyasi demeçleri 1979 Temmuz başında da sürmüştür. Temmuz 1979'da MHP Genel Merkezine ve "Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (MİSK)" bombalı araç saldırıları yapılmıştır. Bu saldırılarla ilgili olarak Özal, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ve MİSK Başkanı Faruk Akıncıya hususi bir mesaj göndermiştir. Özal mesajında özetle, MHP ve MİSK'e yapılan saldırıları vatanın bütünlüğüne ve hürriyetine yapılan bir saldırı olduğunu dile getirmiş, bu saldırı ve cinayetlere karşı sessiz kalanların tarihi bir sorumluluğun vebali altında kalacaklarını sözlerine eklemiştir. Özal, Ecevit hükümetini ima ederek, saldırganların devlete rağmen bu cüreti nereden aldıklarının

ciddiyetle araştırılması gerektiğini vurgulayarak CHP ve sol mahfilleri işaret etmiştir (Milliyet Gazetesi, 5 Temmuz 1979: 8).

MESS Başkanı Turgut Özal, Temmuz 1979 içinde Ecevit ve hükümetine sadece sol siyasi şiddet üzerinden yüklenmek le kalmamış, diğer yandan eleştirilerini toplu sözleşmenin, "*makro ekonomik sakıncıları*" üzerinden de yöneltmiştir. Özal'a göre "*sorumsuz toplu sözleşme*" "*gaflete denk*" bir süreci ifade eder. Özal'ın bu sert söyleminde son iki yılda MESS'in kaybettiği 1977 ve 1978 grevlerinin etkisi malumdur. Özal, başkanı olduğu sendikanın süreli yayın organı olan MESS Gazetesi'nin 20 Temmuz 1979 tarihli sayısında, bazı kuruluşların yaptıkları "*sorumsuz toplu sözleşmelere*" karşı, tüm işverenler olarak herkesin tek tek mücadele etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Özal'ın sorumsuzluktan kastı, işçiler lehine olacak şekilde sosyal yardımları ve kıdem tazminatını ihtiva eden toplu sözleşmelerin içeriğidir. Çünkü yine Özal'a göre 8-10 yıllık tecrübe sahibi bir işçinin alacağı kıdem tazminatının bir başbakan tarafından dahi alınmasının mümkün olmadığı bir mukayesede, işçi lehine dahi olsa farklı toplumsal kesimlerin gelirleri arasındaki denge unsurları bozulacaktır. Özal, yaptığı hesaplamalarda devlette üst kademelerde görev yapan 27 yıllık bir memurun emeklilik ikramiyesinin 300 bin TL civarında seyredecekken 8-10 yıllık tecrübe sahibi bir işçinin 500 bin TL civarında bir ikramiye almasını, "*sorumsuz toplu sözleşme ve bunun bozacağı toplumsal ahenk*" olarak okur (MESS, 20 Temmuz 1979: 1). Diğer bir ifadeyle MESS başkanlığına kadar olan 52 yıllık hayatında sadece zihin emeği ile geçimini sağlayan Özal, bilek emeği yoğun, fiziki yıpranma ve iş kazası yüksek ihtimalli beden işçiliğini, "*getirisi götürüsü*" ile kendi emek sahasının altında görmüştür.

MESS Başkanı Özal bu konuda kendinden o denli emindir ki -biraz da eski müsteşarlık yıllarından kalan yönetici egosuyla- Ecevit hükümetinin Fiyat Kontrol Komitesi Başkanı, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Faruk Sükan'a, Devlet Bakan'ı Hikmet Çetin'e, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Orhan Alp'e, Ticaret Bakanı Teoman Köprülüler ve DPT Müsteşarı Bilsay Kuruç'a kendi imzasıyla bir yazı göndermiştir. Özal yazıda kısaca, Türkiye'nin çok yüksek ve hızla artan enflasyonun yıkıcı etkisi altında olduğunu, hükümetin enflasyon hızını kesmek için ciddi şekilde çabalarken, kendi iş kollarında dahi MESS'e üye olmayan bazı iş yerlerinin sorumsuz toplu sözleşmelerle (işçi lehine şartların yer aldığı) ülke ekonomisine büyük ket vurulduğuna dikkat çekmiştir. Halbuki Özal'a göre yapılması gereken basittir.

Sendikası olan MESS ve MESS üyesi büyük işverenlerin yaptığı gibi, "*işçi kuruluşlarının ülkemiz gereklerine uygun davranmalarını sağlayabilmek için her türlü mücadeleyi göğüslemek suretiyle işçi ve işveren arasında denge unsuru oluşturulmalıdır"* (MESS, 20 Temmuz 1979: 1). Özal, işçi aleyhine olması gerektiğini zımnen öne sürdüğü dengeyi özellikle 12 Eylül darbesinin ardından askerlerin ona tevdi ettiği "*Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı*" makamında "*gözetecek*" idi. 12 Eylül rejiminin açtığı alan ve Özal'ın inisiyatifi ile 1980'in sonları ve 1981'in geneli itibariyle emek hareketinin alanı ve işçi özlük hakları, yeni ekonomik modelde epeyce daralacaktı.

Turgut Özal'ın hükümete, toplu sözleşmeler yoluyla makro ekonomik göstergelerin bozulduğunu hatırlatması ve bu konuda hükümetten adım atmasını beklediği günlerde Ecevit hükümeti tam aksi yönde bir ekonomi politik uygulamıştır. Ecevit Hükümetinin IMF ile niyet mektubu imzaladığı günlerde diğer yandan bir KİT olan Çukobirlik'te toplu sözleşme imzalanmış ve işçilere %400 zam uygulanmıştır. Özal için durum açıktır: IMF niyet mektubundaki taahhütler şimdiden çiğnenmiştir. Özal'a göre bu toplu sözleşme sosyal ve ekonomik hayatımız açısında bir "fiyasko"dur. "Başıbozukluğun" seviyesini gösterir (MESS, 25 Temmuz 1979: 1).

Toparlanacak olunursa, Özal 1970'lerin sonunda 3 yıllık sendikal tecrübesinde mağlubiyetler yaşasa da MESS başkanlığı ile özel sektörde yöneticilik kariyeri gibi kendi kariyeri için aşama kaydetmiş ve toplumsal bir statüsünü artrmış görünmektedir. Ancak MESS tecrübesi esnasında daha önce değinilen, hükümete karşı sergilediği ekonomi politik eleştirileri, sol siyasi şiddete karşı aldığı tavır ve sertleşen siyasi diliinin arkasında Özal'ın artık karar alıcı bir pozisyonda olma arzusu kendini hissettrir. Nitekim Özal'ın MESS Başkanı olduğu esnada sendikanın Hukuk Müşaviri İsmet Sipahi'nin Özal anısı bu durumu doğrular: "*Başbakan Süleyman Demirel yeni hükümeti kurduktan sonra MESS Başkanı Turgut Özal'ı Ankara'ya çağırdı. Kendisine Başbakanlık Müsteşarlığı görevini teklif ediyordu. Turgut Bey, benden -o tarihte MESS baş hukuk müşavirliği görevindeydim- Ankara'ya birlikte gitmemizi istedi. Uçakta, sohbet sırasında kendisine bu görev için MESS başkanlığından ayrılmayı ve özel sektördeki çeşitli görevlerini bırakmayı nasıl düşünebildiğini sordum. Alacağı maaş üç aşağı beş yukarı belliydi. Böyle bir fedakârlığı nasıl göze alabilirdi? "Sen" dedi, "bir şey olsa, yeniden askere çağırsalar, gitmez misin? İşte bu da askerlik gibidir, giderim* (MESS, 1999: 255)." Özal 3 Aralık 1979'da Adalet Partisi'nin

kurduğu azınlık hükümetinin, ekonomiden sorumlu baş teknokratı olarak 1971'de çekildiği bürokrasi alanına, bu sefer çok daha güçlü bir şekilde dönüyordu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

1980'LER: ÖZAL'IN "MUKTEDİR" ON YILI

Hem Turgut Özal'ın kendi hayat hikayesinin, hem de Özal'ın hatırı sayılır etkisi, katkısıyla Modern Türkiye Tarihi'nin en önemli on yıllarından birinin 1980'ler olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye bu on yılda Özal'ın baş rolünde olduğu 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararlarıyla ekonomisinde köklü bir değişim sürecine girecek, aynı yılın sonlarına doğru 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle siyasi ve toplumsal hayatı kökten sarsılacaktı. Turgut Özal bu on yılda önce Süleyman Demirel'in Adalet Partisi'nin azınlık iktidarında Başbakanlık Müsteşarı unvanıyla, ancak esasen ekonomi teknisyeni olarak hizmet sunacak; darbenin ardından ise aynı ekonomi teknisyenliğini bu sefer 12 Eylül rejiminin Bülent Ulusu Hükümeti'nde Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak yerine getirmeye devam edecekti. 1983 Mayıs'ında kurduğu Anavatan Partisi ile 6 Kasım1983'te tek başına iktidara gelecek, Başbakanlık koltuğunda iki dönem kaldıktan sonra ise 1989 yılının sonunda ise TBMM tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı seçilecektir.

Turgut Özal'ın ve Türkiye'nin 1980'lerinin başlangıcında, 1979 yılındaki birkaç gelişmenin önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Bu yönden Özal'ın ve Türkiye'nin 1980'leri 1979'da başlamıştır denebilir. Özal'ın MESS ve özel sektörü bırakarak, bürokrasiye Başbakanlık Müsteşarı olarak döndüğü 1979 sonu Türkiye için zor bir zaman dilimine tekabül etmekteydi. Türkiye, Kıbrıs Barış Harekâtı sebebiyle maruz kaldığı dört yıllık Amerikan ambargosunun ardından bu sürecin ekonomik yakıcılığını hissederken diğer yandan dünya ekonomisindeki durgunluk etkisiyle ciddi bir likidite krizine girmişti. Ecevit hükümetinin aldığı, fiyat artışları ve paranın değerini düşürme gibi önlemler ise uluslararası kuruluşlar tarafından yeterli görülmüyordu. Üstelik IMF tarafından sağlanan krediler petrol ithalatçısı konumundaki Türkiye'nin dış ticaret açığını kapatmaya dahi yetmiyordu. Tüm bunların neticesinde benzin istasyonlarında oluşan kuyruklar ana muhalefet lideri

Süleyman Demirel'e hükümeti eleştirme fırsatını veriyordu (Arslan, 2017: 164). İş adamlarıyla yediği bir yemeğin ardından verdiği demeçte ekonominin her gün daha kötüye gittiğini ve "*bir memleketin geri zekâlılara bırakılamayacağı*" şeklinde Ecevit hükümeti için hakaretamiz ifadeler kullanıyordu (Milliyet Gazetesi, 3 Nisan 1979: 1).

5.1. Turgut Özal'ın 1980'lerinin Manifestosu: "Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları"

Süleyman Demirel'in -tekrar hükümet olduğu takdirde- ekonomi yönetimine dair planları ve ekonominin dümenini emanet edeceği figüre dair ilk sinyaller 1979 yılının Nisan ayının sonlarında katıldığı bir seminer vesilesiyle kendini belli etmeye başlamıştır. Demirel dahil olmak üzere, 28-29 Nisan 1979'da Ankara Dedeman Otelinde Türk Sağının önemli isimleri, Aydınlar Ocağı'nın[155] düzenlediği "*Türkiye'nin sosyo-kültürel ve ekonomik meseleleri*" başlıklı bir seminerde bir araya gelmişti. Katılımcılar arasında Demirel'in yanı sıra Celal Bayar, İhsan Sabri Çağlayangil ve Turgut Özal da bulunuyordu. Süleyman Demirel seminerde siyasi tonu yüksek bir konuşma gerçekleştirirken, onun İstanbul Teknik Üniversitesi, Elektrik İşleri Etüd İdaresi ve askerlik yıllarından beri arkadaşı, ilk başbakanlığı esnasında müşaviri ve daha sonra 1967'de DPT müsteşarlığına getirdiği Turgut Özal ise seminere bu sefer bir özel sektör yöneticisi ve MESS Başkanı unvanıyla katılmış ve Aydınlar Ocağı'nın kendisinden talebi üzerine ekonomiyle ilgili bir konuşma yapmıştır (Doğan, 1994: 34-35).

Süleyman Demirel seminerin açılış konuşmasında, Türkiye'nin 1970'ler sonu itibariyle devlet ve toplum hayatında bir çıkmazla karşı karşıya kaldığını belirtmiş, bu çıkmazın altında yatan sorunları ise önem sıralamasına göre; anayasa, ekonomi, eğitim ve dış politika sahalarındaki sorunlar olarak değerlendirmiştir. Demirel, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu bir "bunalım" olarak nitelendirmiş ve bu bunalımın

[155]Aydınlar Ocağının kurulması 1970'lerin başına kadar uzanır. Hatta ocağın öncülünün 1960'ların başındaki "*Aydınlar Kulübü*" olduğunu dile getirmek gerekir. 1970'lerin başında, tarih profesörü İbrahim Kafesoğlu'nun başı çektiği İstanbul Üniversitesi'nde görevli bazı akademisyenler Aydınlar Kulübü'nün yeniden canlandırılması gerektiğini düşünerek harekete geçer. Ocak, 56 kurucu üye ile 14 Mayıs 1970'te kurulmuştur. Bu tarih aynı zamanda Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidarı devraldığı tarihin yıl dönümüdür ve bu tarihe atıf vardır (O.İridağ 2004: 2-3).Aydınlar Ocağı'nın misyonu, "Aydınlar Ocağı Derneği Ana Nizamnamesi"nde şu şekilde belirtilmiştir: "*Ocağın gayesi, milli kültür ve şuuru geliştirmek suretiyle, Türk milliyetçiliği fikrini yaymak, milli bünyemizi sarsan fikir buhranı ve mefhumlar anarşisi ile mücadele ederek milli varlığımızı meydana getiren unsurları yaşatıp kuvvetlendirmektir"* (Aydınlar Ocağı Derneği 1979: 3)."

sorumlusunun doğrudan doğruya ülke idaresini o esnada elinde bulunduran CHP iktidarı olduğunu ifade etmiştir (Milliyet Gazetesi, 1 Mayıs 1979: 14).

Turgut Özal ise Süleyman Demirel'in kısa ve siyasi eleştiri ağırlıklı açılış konuşmasının aksine, uzun, yer yer sol ve Ecevit hükümeti karşıtı, ancak ekseriyetle teknokratlığını öne çıkardığı, teknik detayları yoğun bir ekonomi konuşması yapmıştır. Özal'ın 29 Nisan 1979 Pazar günü öğleden sonraki oturumda dile getirdiği "*Kalkınmada Yeni Görüş'ün Esasları*" başlıklı konuşmasının bu yönüyle semineri de aşan bir boyuta sahip olduğunu söylemek gerekir. Başka bir ifadeyle, Özal'ın yaklaşık 15 sayfalık metni ileride kendi siyasi iktidarının ekonomi-politik manifestosu olacaktı. Dahası Aydınlar Ocağı'nın düzenlediği seminerden 8 ay sonra hayata geçecek 24 Ocak kararlarıyla birlikte Özal'ın "*Yeni Görüş"*ü aslında 1980'ler Türkiye'sinin değişen yeni ekonomik paradigmasının da temel metni haline gelecekti.

Turgut Özal "*Yeni Görüş"* raporunda kalkınma ve devlet arasındaki ilişkiden başlayarak, devlete ve devletin iktisadi hayattaki rolüne dair çıkarımlarda bulunur. Devletin bir istihdam kapısı olmadığını, güçlü devletin memuru az fakat kabiliyetli ve seçkin kimselerden müteşekkil bir devlet olduğunu vurgular. Özal'ın ideal devlet tahayyülünde, limitleri dar ve ana hizmetleri emniyet, asayiş ve milli müdafaa olan bir devlet imgesi mevcuttur. Ekonomik gelişmenin güvenli bir şekilde seyredebilmesi için devletin ana fonksiyonu içeride ve dışarıda istikrarın temini ve adaleti sağlamasıdır. Devlet, ekonomik faaliyette milletin tamamına hitap edecek cinste ve sadece altyapı alanlarında hizmette bulunmalıdır Özal'a göre. Bunlar ise karayolları, barajlar, meydanlar, demiryolları ve limanlar ile sınırlı kalmalıdır. Bu hizmetler sunulurken de devletin bütün müesseselerinin iş tutuş prensibi, asgari maddi kayıpla azami iş çıkarma ilkesine dayanmalıdır. Çünkü, Özal'a göre ekonomik kalkınmada devletin esas rolü, sadece tanzim edici ve gelişmeye yönlendirici olmalıdır. Bu noktada Özal'ın devletin "*tanzim edici*" rolünden kastı, bireylerin ve kuruluşların ekonomik ilişkilerini düzenleyici, ihtilaflarını çözüme kavuşturan, ekonominin rahat çalışması adına sık sık değişmeyecek şekilde temel kaideleri koyması ve sermayenin önündeki engelleri kaldırarak ekonomik randımanı yükseltilmesidir. Turgut Özal ekonomi yönetimi için çizdiği bu "sınırlı devlet" tasvirini şöyle sürdürür: "*Yeni Görüş'te fiyatlara direkt müdahale yapılmayacaktır. Bunun yerine üretimin teşviki, düzenli bir rekabetin temini, tarım üretiminin pazarlarda satılabilmesi için ölçülü bir desteklemenin*

yapılabilmesi sağlanacaktır. Bunun için de para ve kredi sisteminin bu maksatlar doğrultusunda düzenlenmesi, fiyatları tabii olarak kontrol edecektir. Karaborsa ve haksız kazançlar kalkacak, tasarruflar üretim kaynaklarına ve devlete doğru akacaktır (Yayman, 2018: 76-81).” Özal’ın, devletin ekonomideki rolüne dair sarf ettiği bu ifadelerinde yer alan fiilerdeki kendiliğindenlik ve iktisadi sahadaki edilgen bir devlet vurgusu, aslında klasik liberalizmin vaaz ettiği “*invisiable hand*”, yani piyasanın görünmez elini tarif eder. Özal artık klasik liberalizmi, 1950’lerin başından itibaren sayabileceğimiz otuz yıllık siyasi-sosyalizyon sürecinin ardından 52 yaşında içselleştirmiş ve uygulamaya cesaretli görünmektedir (Yayman, 2018: 76-81).

Turgut Özal raporunda idealize ettiği devletin ekonomi-politik vasfına değindikten sonra ekonomik kalkınmada “*fertler*”in rolüne eğilir. Bunu yaparken yine devlet ve fertler ilişkisini kurgulamayı ihmal etmez. Kendisinin birkaç yıl sonra iktidarının erken zamanlarında sıkça değineceği “*3H*”ye ilk kez “*Yeni Görüş*”te yer vermiştir: “*Din ve vicdan hürriyeti*”, “*fikir ve düşünce hürriyeti*”, “*teşebbüs hürriyeti*”. Ona göre bu özgürlüklere asla dokunulmamalı, kamu çıkarına dahi olsa bunlara dokunulması çok istisnai hallerde düşünülmelidir. Bu istisnai haller ise ancak kamu düzeninin bozulması, savaş hali veya iktisadi krizler ile iktisadi monopolleri engellemek adına olmalıdır. Nitekim Özal’ın siyasi fikriyatında fert veya diğer adıyla birey, sanayileşmede, ticarette ve tarımda hem üretici rolünde hem de hizmet sektöründe başat rolde yer alacaktır. Dolayısıyla fertler, bu rolleri oynamak için organizasyonlar kuracak temel öznedir aynı zamanda. Bu organizasyonlar, kooperatif veya şirketler şeklinde olacaktır ve Özal’a göre bu organizasyonlara politika sirayet etmemelidir. Keza Özal, Türkiye’nin son 30 yılda edindiği tecrübeler ışığında ekonominin nispeten düzenli ve istikrarlı olduğu dönemlerde, “fert teşebbüsleri”nin çok daha süratli geliştiğini, devlet teşebbüslerine göre çok daha randımanlı çalıştığını ileri sürmüştür. Hatta ona göre, 1978 ve 1979’da yani Özal’ın *Yeni Görüş’ü* açıkladığı zamanlardaki büyük ekonomik bunalımda dahi Türk ekonomisinin ayakta durmasındaki esas belirleyen, en küçük esnafından en büyük sanayici ve tüccarına kadar Türk teşebbüsünün gücüdür. Bununla birlikte, Turgut Özal fertlerin veya diğer adıyla bireylerin hak ve özgürlüklerine, girişimciliklerinin önemine dair yaptığı bu vurgulara rağmen yine bireyleri yakından ilgilendiren sosyal yardımlar konusunda da klasik liberalizmin reçetesine sadıktır. Ona göre sosyal yardımın ölçüsünün çok iyi bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir. Aksi halde sosyal yardımın insanları

çalışmaktan uzaklaştırıcı, havadan geçinmeye sevk edici yönde olma ihtimali vardır. Özal'ın sosyal yardımlara dair bu argümanının altında, ekonomik gelişmenin yavaşlama ihtimaline dair duyduğu kaygı yatar: "*Sosyal yardım eğer devletin iktisadi gücü ile orantılı olmazsa ekonomik gelişmenin yavaşlaması kaçınılmazdır* (Yayman, 2018: 77-83)."

Özal'ın yavaşlamasından endişe ettiği ekonomik gelişme için reçetesi ise açıktır: "*Tüketim kültürü*". Özal bu konuda tasarruf kavramına dair bilinenleri ters yüz ederek şu önermeyi sunar: "*Burada genellikle yanlış anlaşılan bir noktaya işaret etmek istiyorum. Bir milli ekonominin tasarrufu, aslında para tasarrufu değil, o ekonominin ihtiyacından fazla ürettiği mal ve hizmetlerdir. Eğer bunlar mevcut değilse o ekonomide tasarruf yoktur. Tüketim, aslında gelişmeyi teşvik eden önemli bir araçtır. Bunun ölçüsüz ve dikkatsiz bir şekilde kısılması –ki birçok hallerde böyle oluyor- toplam tüketimin düşmesine, bunun sonucunda bir fasit daireye düşülmesine sebep olur. Bugün, 1979 Türkiye'sinde bunun en tipik misalleri mevcuttur."* Bu bağlamda Turgut Özal, ekonomik gelişme felsefesinin ancak ihtiyacın üzerinde yapılan tüketim ile mümkün olacağı düşüncesindedir. Bu sebeple, az ve verimsiz çalışma yerine, daha fazla tüketimi karşılamak için daha çok ve verimli çalışma; iktisadi hayatta daralma değil genişleme; gerileme değil ilerleme, şeklinde bir şablon sunar (Yayman, 2018: 79-80)."

Özal "*Yeni Görüş*"ü açıklarken, ekonomik gelişme ve ilerlemenin reçetesinde sadece devlet ve bireyin pozisyonlarını belirlemekle yetinmez. Konuşması esnasında ayrıca zihnindeki ideal sendikal düzeni, bankaları, vergi politikasını, tarım ve sanayileşmeye de değinir. İlk olarak konuşmasında sendikalar üzerine düşüncelerini açıklamış, üç yıllık MESS tecrübesine istinaden, mevcut sendikal düzenin çalışanları tembelliğe sürükleyen bir yapı arz ettiğini, iş yerinde iş disiplininin kaybolarak verimliliğin düştüğünü saptamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında Özal, işçi ve işveren ilişkisinde Marksist düşünceden kaynaklanan sınıf mücadelesi ile hakların kavga edilerek alınması esasına dayanan, işvereni ve işçiyi birbirine düşman olarak kodlayan kapitalist düşünce tarzını eşit derecede suçlu bulur. Bu sebeple Özal, "*Yeni Görüş*"te işçi ve işveren arasında mücadele ve kavganın yerini danışma ve istişarenin alacağını belirtir. Özal bu minvalde grev ve iki yıl önce Maden-İş'e karşı bizzat kendi açtığı lokavt kozunun nihai olarak kaldırılacağını, sendikal rekabetin önleneceğini,

belli bir sayının üstünde çalışana sahip işyerlerinde çalışanların lokal bir sendikada örgütleneceğini[156] işverenlerin de tıpkı işçiler gibi paralel iş kollarına göre işveren sendikalarında teşkilatlanabileceklerini belirtir. Özal'ın, sendikal hakların deyim yerindeyse budandığı böyle bir "*idaeal taslağı*", MESS gibi metal iş kolundaki büyük bir işveren sendikasının başkanıyken dile getirmesinde 1977 ve 1978 grevlerinde yaşadığı mağlubiyetin etkisi olabilir. Diğer yandan bankalar da Özal'a göre ekonomik kalkınmada çok önemli rol oynarlar. "*Yeni Görüş*"te bankaların çalışmasında ana prensip, kredilerin ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmeyi hızlandıracak şekilde yurt sathında ve en verimli projelerden başlayarak dengeli bir şekilde verilmesidir. *Yeni Görüş'*te vergi politikası ise Özal'ın çerçevesini çizdiği liberal hat ile uyumlu olmak üzere daha az oranda vergileme esasına dayanır. Özal, yüksek vergi oranlarının vergi kaçağına yol açtığını, bunun ise ekonomik kalkınma hızını düşürdüğünü dile getirmiştir. Bu sebeple, daha az oranda vergileme ile aslında daha fazla gelir elde edilebileceğini; alınan vergilerin, basit, açık ve kolay anlaşılır olması gerektiğini, vergilerin yatırımları teşvik etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Özal ayrıca 6 yıl sonra 1985'te, kendi iktidarı esnasında çıkaracağı ve günümüzde hâlen yürürlükte olan "*Katma Değer Vergisi*"nin (KDV) tarifini de ilk kez Yeni Görüş'ü açıkladığı bu konuşmasında yapar:*"İstihsal veya Katma Değer Vergisi. Her çeşit üretimden nihai perakendecisine kadar nispeti yüzde 10'u geçmeyen, her ara kademede satış üzerinden alınan bir vergidir. Kademelerden bir evvel ödenen istihsal vergisi düşülür* (Yayman, 2018: 85-90)".

Özal konuşmasının sonlarına doğru ekonomik gelişmede tarım ve sanayinin yeri ve önemine değinerek "*Yeni Görüş*"ün kavramsal çerçevesini tamamlar. Özal Türk tarımının sıhhatli gelişimi için her şeyden önce düzgün ve hızlı bir sanayileşme ve şehirleşme olması gerektiğini öne sürer. Ona göre, tarımın gelişim hızı, tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Sanayileşme ise ekonomik gelişme için elzemdir ve 1980'den itibaren Özal'a göre sanayi gelişim hızı yıllık %10'un üzerinde seyretmelidir. Turgut Özal'ın sanayileşmenin hızına atfettiği bu önemin altında, cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin sanayileşmede yaşadığı, kendi adlandırmasıyla "*zikzaklar*" vardır. Cumhuriyet tarihinde özel teşebbüsün teşvik edildiği iki devre olduğunu, bunların 1950-1960 arası Demokrat Parti iktidarı dönemi

[156] Özal'ın lokallik vurgusunun altında, federasyon veya konfederasyon tipi çatı örgütlemelerin önünü alma güdüsü yatar. Zira 1977 grevlerinde Maden-İş'in 8 aylık başarılı direnişin arkasında DİSK gibi büyük bir konfederasyonun etkisini gayet iyi bilmektedir.

ve 1968-1972 arasında kendisinin de Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı olduğu Adalet Partisi iktidarındaki, ikinci beş yıllık kalkınma planı dönemleri olduğunu vurgular. Özellikle sanayide, ikinci plan ile hız kazanan özel teşebbüs kapasitesinin 1975'e kadar etkisini hissettirdiğini öne sürer. Özal, böylece gelişen özel teşebbüsün, üretim, katma değer ve kârlılık gibi temel parametrelerde devlet teşebbüslerini geride bıraktığını vurgular. Diğer taraftan CHP'nin iktidar olduğu Erken Cumhuriyet dönemi ve yine CHP'nin siyasi ağırlığının hissedilir olduğu 1960-1965 arasındaki koalisyon hükümetleri döneminde sanayileşme ve genel manada kalkınma, kamu iktisadi teşekküllerine devredildiğinden Özal'a göre sanayimizdeki temel çarpıklığın sebebi, anılan dönemlerde bu iktidarların kamu iktisadi teşekkülleri üzerinden yürüttüğü ekonomi politikte aranmalıdır. Bu bağlamda Özal "*Yeni* Görüş"te devletin direkt sanayi teşebbüslerine girmeyeceğini, bunu millete bırakacağını dile getirmiş, KİT'lerin çoğunluğunun millete devrinin gerçekleşeceğini, kârlılık arz etmeyenlerin tasfiye edileceğini vurgulamıştır. Özal sanayide tekellerin, devlet tekellerinin dahi kaldırılması gerektiğini, sanayinin bütün yurda pratik ve gerçekçi ölçülerde yayılması için ekonomik olarak geri kalmış bölgelerde özel teşvik mekanizmaları kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Türkiye'ye dışarıdan teknoloji ve mühendislik bilgisinin kolay akışının temini ve yabancı sermaye ile yatırım konularında da karşılıklı menfaatleri dengeleyen istikrarlı bir ortamın tesis edilmesinin "*Yeni* Görüş"ün temel amaçları arasında yer aldığını sözlerine eklemiştir (Yayman, 2018: 92-97).

Toparlanacak olunursa, Özal "*Yeni Görüş*" adını verdiği raporunda özellikle ekonomik kalkınma üzerinde durarak solun karşısında "*sağlıklı ve kendi içinde tutarlı*" düşünceler ve fikirler ortaya koyduğunu öne sürer. Özal "*Yeni* Görüş"ün fikri hazırlığında Türkiye'nin kendi tarihinden edindiği tecrübelerden, özellikle son 29 yıldaki (Demokrat Parti iktidarı ve sonrasını kast ederek) kalkınma hamlelerinin birikiminden ve islam düşüncesinin kalkınmayla ilgili esasları ile ekonomisi güçlü ülkelerin tecrübelerinden istifade ettiğini vurgular (Yayman, 2018: 73-74).

Özal'ın genel çerçevesini çizdiği bu "*Yeni Görüş*"ün siyasi arka planında, aslında İTÜ yıllarından itibaren oluşagelen habitusunun farklı eğilimlerinin bir araya geldiğini seçmek mümkündür. Üniversite yıllarına dayanan sol siyasi gelenek ve anti-komünizm karşıtlığının etkisiyle sol veya devletçi iktidarlar dönemlerini görmezden gelerek, kalkınmada tek rolü muhafazakâr milliyetçi kimliğinin etkisiyle Demokrat

Parti'nin iktidara geldiği 1950-1979 yılları arasındaki sadece sağ iktidarlara teslim ederek meşrulaştırır. İTÜ mescidinde öğrendiği, bürokrasi yıllarından itibaren ise müritlik ilişkisiyle sürdürdüğü İslam ile ilişkisini, "*ekonomik kalkınmanın muharrik gücü*" olarak görür (Yayman, 2018: 75).

Özal'ın, Yeni Görüşü'nün ekonomik arka planında değindiği ferdi teşebbüs, sınırlı devlet, sınırlı sendikallik gibi nüveler ile klasik liberalizm kendini belli eder. Bu klasik liberal perspektif aslında yaklaşık 30 yıllık bir habitusun olgunlaşmasının sonucudur. Özal, liberalizmi önceki bölümlerde detaylı ele alındığı üzere, erken 1950'lerde Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde başlayan meslek yaşamıyla birlikte, kurumun fayda maliyet analizi eksenindeki kredi-yatırım-karlılık gibi özel sektörcü çalışma prensibinin etkisiyle tecrübe etmeye başlamış; 1967-1971 yılları arasındaki DPT müsteşarlığı esnasında ise kamu kaynaklarını, özel sektöre geniş imkanlar sunmak üzere kullanarak liberal perspektifi, kamu yöneticisi olarak da uygulamıştır. 1971-1973 yılları arasında dünya bankasındaki görevi vesilesiyle bu perspektifin anavatanı sayılabilecek Amerika'nın liberal iktisadi modelini ve uluslararası kapitalizmin kalbi sayılacak IMF ve Dünya Bankası gibi kurumları yerinde izlemiş, içselleştirmiş ve izlenimlerini, çalışmada daha önce değinilen Demirel ve Ecevit'e Birleşik Devletlerden yazdığı mektuplarla aktarmıştır. Nihayet, 1973-1979 arasında Türkiye'de bu sefer devlet tarafından değil, bizzat özel sektörde yöneticilik görevlerinde bulunarak piyasa ve sermaye çevreleriyle bir kapitalist olarak ilişki kurmuştur. Sendika başkanı olarak sermaye ve sermayedarın yanında emek hareketinin karşısında yer almıştır. Diğer bir ifadeyle, teoride öğrendiği, çalıştığı devlet kurumlarının işleyiş tarzıyla aşinalık kazandığı liberal perspektifi, serbest piyasa ve özel sektörün bu sefer devletteki partnerlerinden biri değil, bizzat merkezindeki aktör olmuştur. Kısacası 1980'lere gelinirken liberal Özal, bir anda ortaya çıkmamış otuz yıl içinde oluşmuş ve bu oluşumun hem devlet hem özel sektör, hem sendika hem de uluslararası paydaş yapılarının hepsinde yer alarak gerçekleştirmiştir. Özal'ın liberal fikirlerindeki taassubu biraz bu noktada aramak gerekir: Liberalizmin değdiği tüm noktaların yani; devlet, özel sektör ve sivil toplumu, hem yerel hem küresel ölçekte tecrübe etmesi biyografisinin püf noktasıdır denebilir.

5.2. 1979: "Ekonominin Çarlığı"na Yükseliş: Başbakanlık ve DPT Müsteşarı Özal

Turgut Özal'ın Aydınlar Ocağı Seminerindeki konuşmasının ardından, madalyonun öteki yüzüne bakılmalıdır. Yani, biyografik öznenin içinde yer aldığı devlet ve toplumun, 1979'un diğer yarısında, sosyo-politik ve iktisadi düzeydeki duruma bakılmalıdır. Bu bakımdan Türk toplumu ve ekonomisini oldukça kötü günler beklemekteydi. 1973'ten bu yana giderek bozulan ülke ekonomisi artık iflas etme noktasına gelmiştir. Dış borçlanma kanalları tıkanmış, döviz yokluğu nedeniyle petrol ürünleri sıkıntısı baş göstermiş, temel girdilerin bulunmaması yüzünden üretim yapısı bozulmuş ve pek çok malın kıtlığı çekilir hale gelmiştir. Öyle ki 1979'un oldukça soğuk seyreden kışı Türkiye'de yakıtsız geçirilmiş; yurttaşlar evlerinde, okullarında ve işyerlerinde paltolarıyla yaşamak ve çalışmak zorunda kalmışlardır. Diğer yandan 1979 yılı sonunda, yıl içinde şiddet olayları sonucunda hayatını yitirenlerin sayısı 1500'e varmıştır. Böylesi bir atmosferde 14 Ekim 1979'da açık bulunan 5 ilin (Edirne, Konya, Manisa, Muğla ve Aydın) milletvekilliği ve Senato'nun üçte bir oranında yenilenmesi için yapılan seçimlerde tüm milletvekilliklerini Adalet Partisi kazanmış ve senatörlüklerin çoğunu da elde etmiştir (Aydın, Taşkın, 2014: 307-308).

Bu sonuçlar aynı zamanda ülkeyi yirmi aydan uzun süredir yöneten Ecevit hükümetinin de sonu anlamına gelmekte idi. Bülent Ecevit, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e istifa mektubunu verdiğinde Süleyman Demirel, hükümetin istifa etmediğini, millet tarafından kovalandığını dile getirmektedir (Milliyet Gazetesi, 17 Ekim 1979: 1). Seçim sonuçları Süleyman Demirel'in zaferi gibi görünse de, Türkiye 1970'lerin son aylarında yurt dışından pek parlak görünmüyordu. Uluslararası kurumlar ve medya, yaklaşmakta olan 12 Eylül darbesini sezinlemişlerdi. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) adına konuşan bir yetkili seçim sonuçları üzerine hükümetsizlik ihtimaline işaret ederek "*korktuğumuz başımıza geldi*" derken, IMF adına konuşan başka bir yetkili Türkiye'ye verilecek "*ikinci dilim kredinin ertelenebileceğini*" dile getiriyordu. Alman basını Demirel'in zaferinin siyasi krizi durdurmayacağını, tek seçeneğin erken genel seçim olacağını ifade ederken, Amerikan basınından Financial Times, Türkiye'nin karar alabilecek bir hükümete gereksinim duyduğunu belirtiyordu (Milliyet Gazetesi, 17 Ekim 1979: 1).

Bu bağlam aslında örtük bir şekilde, Türkiye'nin ekonomi-politik kötü şartlarına cevap vermesi umulan IMF kredilerinin de gelebilmesi için ya güçlü bir tek parti iktidarı ya da 12 Eylül rejimi gibi muhalefetsiz ve demokrasisiz bir iktidar tablosunun umulduğu bir duruma işaret ediyordu. Her halükarda hızlı karar alan ve uygulayabilen güçlü bir iktidar gereksinimi barizdi. Dolayısıyla, neo-liberal çağın nüvelerinin filizlendiği farklı bir zamanın ruhu yavaş yavaş oluşuyor, böyle bir zamanın ruhu ise Özal'ın habitusuyla kesişmeye başlıyordu. Uluslararası mali kurum ve kuruluşlarla Elektrik İşleri Etüd İdaresi vasıtasıyla erken 1950'lerden başlamak üzere güçlü bir sosyal sermaye geliştirmişti ve bu sermayesi sayesinde kredi anlaşmaları yapma konusunda yıllar içinde yetkinleşmişti. 1970'lerin Türkiyesi'nde Amerika ile yaşanan siyasi krizler ve buna koşut yükselen Amerikan karşıtlığı ciddi boyutlara varırken, siyasi yapısından ekonomik sistemine kadar Amerika'yı idealize eden ve bu yaklaşımını Aydınlar Ocağı konuşmasında kendince bir manifestoya dökerek klasik liberalizme iman tazeleyen bir bürokrattı.

Bu tarihsel akış içerisinde, Demirel 12 Kasım 1979'da hükümeti kurdu. Bu hükümet bir azınlık hükümetiydi. Daha açık bir ifadeyle Ecevit'in CHP'si ara seçimlerde 5 milletvekilliğinin tamamını kaybetse de hâlâ çoğunluktaydı ancak bu çoğunluk MHP ve MSP'nin Adalet Partisi'ni dışarıdan desteklemesiyle bozulmuş ve Adalet Partisi tek başına, fakat iki milliyetçi sağ partinin dışarıdan desteğiyle bir azınlık hükümeti kurabilmişti. Zira, ülke siyaseten netameli bir dönemdeydi ve üçüncü bir milliyetçi cephe iktidarının yaşayabileceği bir atmosfer yoktu. MSP'ye karşı ordu içinde artan bir huzursuzluk vardı ve bu durum Demirel'i Erbakan ile koalisyon kurmaktan alıkoyuyordu. Diğer yandan MHP ise sokak olaylarındaki rolü yüzünden iyiden iyiye "*şaibeli*" bir siyasi parti haline gelmişti. Bu dinamikler sebebiyle bir azınlık hükümeti olarak kurulan Demirel'li AP iktidarı göreve geldiği andan itibaren sokaktaki kargaşa ve askerin parlamenter düzene karşı artan tepkisiyle uğraşmak zorundaydı. Ancak bunlardan belki de daha fazla şekilde Adalet Partisi azınlık hükümeti, dağılmış olan ekonomik tablo ile de eş anlı bir şekilde baş etmek zorundaydı (Aydın, Taşkın, 2014: 307).

Başbakan Süleyman Demirel, hükümeti kurduğu gün 12 Kasım'da bu durumun ehemmiyetine şöyle dikkat çekiyordu: *"Ekonomiyi kurtararak harekete geçeceğiz. Memleketi yokluklardan kurtarmak için elden gelen her türlü gayreti göstereceğiz."* Gerçekten de Demirel hem askerin siyasi sisteme olan inancını

tazelemek için hem de ekonomiye acil müdahale için hızlı davrandı. Örneğin başbakan hariç 28 bakandan müteşekkil kabinesinde 16'sı ilk kez bakan olan yeni isimler vardı. Askerin tepkisini çekmeyeceği umulan bu yeni yüzlerin yaş ortalaması da 51.5 gibi genç bir orandaydı (Milliyet Gazetesi, 13 Kasım 1978: 1-8). Demirel, hükümeti kurmasının ardından ekonomi bürokrasisini hızlı bir şekilde oluşturma safhasına geçti.

Turgut Özal 3 Aralık 1979'ta Başbakanlık Müsteşarlığına atandı. Aynı gün DPT Müsteşarı Bilsay Kuruç da görevinden alınarak DPT müsteşarlığı da Özal'ın uhdesine verildi. Özal aynı zamanda ekonomi ile ilgili kamu kurumlarının eşgüdümünden de sorumlu oldu (Milliyet Gazetesi, 3 Aralık 1979: 1-9). Kısacası Özal ona yapılan yakıştırmaya değecek şekilde kabinenin "*29. Gölge Bakanı*" gibi yetkili ve güçlü olacaktı.

Bu atanma sürecinde Turgut Özal'ın Süleyman Demirel karşısında edilgen değil, aksine isteklerini pazarlık edebilecek bir özgüvenle taleplerini Başbakana izah ederek elde etmesi, kariyeri için önemli bir eşiktir. Aslında Özal, taleplerinde makul ve rasyoneldir: *"Herhalde gene planlama müsteşarlığı teklif edilecek, fena da olmaz. Bıraktığımız yerden devam edebiliriz. Yalnız Başbakanlık müsteşarlığını istemeyi de düşünüyorum. Çünkü kararnameler konusu ve Kanunlar Kararlar Dairesinin kritik önemde olduğu anlaşılıyor. Biz Planlamada bir iş yapıyoruz, bir fikir geliştiriyoruz. Bunun tatbike konmasında bazen gecikmeler oluyor. Özellikle teşvikin, yabancı sermaye konusunun dağınıklığı falan, bunları tekrar toparlamak lazım."* Turgut Özal bu ifadesini, Süleyman Demirel'in kendisini Ankara'ya çağırdığı yolculuk esnasında, kendisine eşlik edenlerden biri olan yakın çalışma arkadaşı ve kendi iktidarı döneminde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı olarak atayacağı Yıldırım Aktürk'e aktarmıştı (Birand, Yalçın: 2001: 60).

Görüşmede aslında Demirel, Özal'a önce, Milliyetçi Cephe hükümetlerinde teklif etmek istediği ancak Erbakan'ın şerhine takılan Merkez Bankası Başkanlığını önerir. Ancak Özal daha önce sıcak baktığı bu göreve şimdi, hükümetten uzak kalmak olarak gördüğü için olumlu yaklaşmaz. Özal bu teklifi kabul etmeyince DPT müsteşarlığı teklifi gelmiş, bu görevi ise Başbakanlık müsteşarlığı göreviyle birlikte kabul edeceğini beyan etmiştir. Demirel, bu talebe bürokrasiye pek uymadığını düşünerek başta sıcak bakmamışsa da ardından Özal'ın başka bir şekilde görev kabul

etmeyebileceği ihtimalini sezerek kendisini Başbakanlık müsteşarlığına asaleten, DPT müsteşarlığına ise vekaleten atamıştır (Birand, Yalçın: 2001: 61). Böylece Özal'ın "*ekonominin çarı*", "*koltuksuz bakan*" veya "*gölge bakan*" olarak anılacak yaklaşık on aylık görevi başlayacaktı.

Turgut Özal'ın başbakanlık müsteşarlığına getirilişi ve Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarlığını uhdesinde tutması ekonomide yaşanacak paradigma değişikliğinin aslında ilk belirtisiydi. Bu değişiklik alametlerinin devamı yine uhdesinde tuttuğu DPT Müsteşarlığı kadrolarında yaşanan, deyim yerindeyse, baştan aşağı tasfiyelerle kendini hissettirdi. 7 Aralık 1979'da Özal'ın genelgesiyle, İktisadi Planlama Dairesi Başkanı, Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi Başkanı, Uzun Vadeli Planlar Şubesi Müdürü, Planlama ve Araştırma Şubesi Müdürü, Mali ve Hukuki Tedbirler Şubesi Müdürü, Tetkik ve Tahlil Şubesi Müdürü, Yayın Temsil Şubesi Müdürü, İl Planlama Şubesi Müdürü, Genel Sekreter Yardımcısı (Milliyet Gazetesi, 8 Aralık 1979: 12) ve nihayet Koordinasyon Dairesi başkanı görevlerinden alınarak yerlerine yeni atamalar yapıldı (Milliyet Gazetesi, 20 Aralık 1979: 12).

Bu tasfiyelerin altında yatan dinamik aslında açıktı: DPT'nin kurulduğu günden itibaren bünyesindeki devletçi ve liberal olmak üzere iki farklı iktisadi modeli içselleştirmiş, iki farklı DPT bürokratı tipolojisi mevcuttu. Değişen farklı iktidar kombinasyonları ve uygulanacak ekonomi-politik konjonktüre bağlı olarak mevcut iktidar ve müsteşar tarafından bu devletçi veya liberal bürokrat tipolojileri siyasi irade nazarında "değer" kazanıyor ya da kaybediyordu. Kazanılan veya kaybedilen "değer"in ölçüsü ise aktif görevlere atama veya bizzat Turgut Özal'ın da yaşadığı "kızağa çekilme" gibi pasif görevlere getirmek idi.

Bu çalışmanın üçüncü bölümünden hatırlanacağı üzere Özal, DPT'deki ilk müsteşarlık görevine 1967'de başlarken, DPT'nin 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen sonrasında kurulduğu, ekseriyetle Sol Kemalist ve devletçilik ilkesine yakın ekonomi politik kadrolardan teşkil edilmiş yedi yıllık bir kurumsal hafızaya sahip olduğuna değinilmişti. 1965'te ise Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi'nin tek başına iktidarı ve Özal'ın DPT müsteşarlğına gelmesi ile Özal'ın kuruma dahil ettiği yeni bürokratlarla, ilk plancı tipolojisine karşı, muhafazakâr sağcı ve liberal bir bürokrat tipi oluşmuş ve bu tipoloji 12 Mart 1971 muhtırasına kadar ilk plancılara

karşı kurum içinde baskın gelmişti. 12 Mart Muhtırası ile birlikte Adalet Partisi iktidardan, müsteşar Özal ve kadroları da DPT'den uzaklaştırılınca, ilk plancı tipolojisi DPT içinde tekrar baskın hale gelmiş, özellikle Ecevit'in 1978 senesinin başından 1979'un sonuna kadar süren yaklaşık iki yıllık iktidarında devletçi ekonomi politik DPT'ye tekrar asıl rengini vermiştir. İşte Özal'ın ikinci müsteşarlığı ile tarih bir kez daha tekerrür etmiş ve yeni dönemde bu devletçi kadrolar DPT'den 1967'deki gibi tekrar tasfiye edilmiştir.

Turgut Özal'ın 3 Aralık 1979'da yeni görevlerine başlamasının ardından yeni dönemde, dönemin kamuoyunun kendisine yakıştırdığı hitap ile "ekonominin çarı" olacağının işaretleri, henüz 24 Ocak kararları alınmadan kendini belli etmeye başlamıştı. 1979 Aralığının ortalarında Ankara'da yapılan görüşmelerde IMF yetkilileriyle hükümet yetkilileri arasında, IMF'nin kur ayarlaması ve bazı tüketim mallarına zam yapılması talebi üzerine ciddi bir anlaşmazlık doğmuş, hükümet yetkilileri bu anlaşmazlıkları aşmak için, hükümet adına tek yetkilinin Turgut Özal olduğunu dile getirmişlerdir (Milliyet Gazetesi, 14 Aralık 1979: 11).

5.3. "Turgut Özal'ın 1980'leri" : Alan ve Zeitgeist Kavramları Üzerinden On Yıla Bakmak

"Turgut Bey, tankın paletleri gibi olmalısın.
Hem hızlı olmalı, hem de araziye uymalısın."
Necip Fazıl Kısakürek

1980'ler, Turgut Özal'ın hayatının ve genel olarak siyasi kariyerinin şüphesiz en önemli on yılıdır. Bu on yıla Özal, bir azınlık hükümetinin başbakanlık müsteşarı ve DPT müsteşar vekili olarak başlamış ardından 12 Eylül rejimiyle birlikte kurulan ara dönem hükümetinde, ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığı konumuna yükselmiştir. Yaklaşık 2,5 yıl süren bu görevinden istifasının akabinde 1983 Mayısında kurduğu siyasi parti, Kasım 1983 seçimlerinde tek başına iktidara gelmiş, Özal ise artık başbakan olmuştur. Başbakan olarak görev yaptığı 6 yıllık zaman zarfında Türkiye geniş çaplı bir sosyo-politik, ekonomik ve asıl önemlisi kültürel bir değişim ve dönüşüm süreci geçirmiştir. Küresel faktörlerin de etkisinin olduğu bu değişim ve dönüşüm sürecinde Özal, ülkenin siyasi lideri olarak hem başat aktörü; hem de bu değişim ve dönüşümün bizzat kendisi ve ailesi üzerinden izlenebilecek

etkileri ile "çıktısı" veya "sonucu" olmuştur. Nihayet, 1980'ler kapanmadan Özal, Türk siyasi sisteminin en üst idari mertebesi olan cumhurbaşkanlığına TBMM tarafından Ekim 1989'da seçilmiştir.

Üstteki epigraf, Turgut Özal'ın, politikaya atılmadan önce fikrini almak için 1983 Mayısında, ölümüne yakın bir zamanda ziyaret ettiği İslamcı şair ve yazar Necip Fazıl'ın kendisine verdiği nasihatten alıntıdır. 1980'lerin Turgut Özal adına nasıl hızlı bir yükseliş ve iktidar yılları olarak gerçekleştiği aslında bu nasihatte saklıdır. Özal, darbeden demokrasiye geçiş döneminde, siyasi alanın hemen tüm eski politikacılara kapatıldığı süreçte hızlı bir şekilde yol almış ancak yine de araziye, başka bir deyişle askerin yeniden kurduğu ve biçimlendirdiği siyasi alan ve şartlarına uyum sağlamıştır. Bu, pragmatizme dayanan strateji Özal'a iki genel bir yerel seçim ve bir cumhurbaşkanlığı seçim zaferini beraberinde getirmiştir. Bu on yılda kaybettiği iki referandum ise Özal'ın iktidarının son demlerinde gerçekleşmiştir. Paradoksal bir şekilde Özal'ın araziyle bu uyumlu pragmatik stratejisi, 12 Eylül gibi Türk siyasi tarihinin en büyük anomalisinin ardından siyasal alanın 1983 sonundan itibaren, barışçıl ve istikrarlı bir şekilde yeniden tasarımlanmasını sağlamıştır.

Özal'ın 1980'lerde siyasi hayatındaki bu hızlı yükseliş ve cumhurbaşkanlığı ile taçlandırdığı politik kariyerinde elbette habitusunun özünü oluşturan eğilimleri sayesinde aldığı kararlar ve gayreti etkili olmuştur. Ancak asıl olarak, Özal'ın siyasi kariyerinin yükselişini anlamak için onun habitusuyla örtüşen, ona denk düşen diğer bir ifadeyle o habitusla etkileşimsel bir şekilde sorunsuz çalışan nesnel yapısal unsurlar unutulmamalıdır. Bunlar, alan ve zamanın ruhudur, kavramsallaştırılacak olunur ise; "zeitgeist" de denebilir.

Bu bağlamda, Turgut Özal'ın biyografisinin 1980'lerdeki tarihsel akışının yapısal analizi için Bourdieu sosyolojisinin temel yapıtaşı, alan kavramı ile hegel felsefesindeki zeitgesit (zamanın ruhu) kavramı elverişli bir teorik arka plan sunmaktadır. Bu iki kavramın çalışmanın bu kısmında uyarlanması, Özal'ın 1980'lerde faaliyet gösterdiği siyasi ve ekonomik alanlar ile, yine bu alanlarda lehine olan tarihsel kırılma noktalarını kategorize etmeye ve açıklamaya yardımcı olacaktır. Nitekim, 1980'ler Türkiye'nin sosyo-politik ve ekonomik alanda devrimsel kırılma noktaları yaşadığı bir on yıla tekabül etmektedir. "Özal'ı Özal yapan" bu kırılma noktalarıdır.

Öyle ki içinde yaşadığımız günümüz Türkiyesi'nin iktisadi ve siyasi ekosistemi bu on yıl içinde kurulmuştur. "24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları" ve bu kararlardan sekiz ay sonra gerçekleştirilen "12 Eylül 1980 Askeri Darbesi" Türkiye'nin, Bourdieu'nun tabiriyle iktidar alanını, iktisadi alanını ve nihayet siyasi alanını yeniden kurmuştur. Kurulan bu üç alan, toplumu ve toplumsalı olanı derinden etkilemiştir. Diğer yandan 1980'ler, kurulan bu yeni alanlardaki ilgili figürlerin/oyuncuların birbiriyle mücadeleleri, kayıp ve kazançlarıyla içinde bulundukları alanı ve dolayısıyla Türkiye'yi değişip dönüştürdükleri bir on yıldır. Özal'ın bu on yılda ve yeniden kurulan, rekabet edilen, değişen ve dönüşen, diğer yandan özneleri de değiştirip dönüştürdüğü, siyasi ve iktisadi alanlarındaki rolü ise deyim yerindeyse kilit konumdadır. Çünkü Özal, Türkiye'nin iktisadi alanını yeniden dizayn eden 24 Ocak kararlarının baş aktörü; ardından gelen 12 Eylül rejiminin yeniden kurduğu siyasi alanın ise üzerinde yükselerek iktidar olan bir liderdir. Diğer yandan zeitgeist veya zamanın ruhu kavramı da 1980'ler Türkiyesi ve Özal için işe koşulması gereken bir kavram olarak düşünebilir. Nitekim zamanın ruhu, Özal lehine sadece 24 Ocak ve 12 Eylül gibi kırılma anları ile değil ayrıca onun ekonomi politiği ile kusursuz bir eşleşme arz edecek yükselmekte olan küresel bir fenomene işaret etmek için de elverişlidir: "Neolibarilizm."

Bu bağlamda Özal'ın biyografisinin 1980'lerdeki tarihsel akışının çözümlenmesi için bu akışın gerçekleştiği ekonomi politik sahaya önce Bourdieu'nun alan kavramıyla başlanmalı, Hegel'de anlamı bulan "zeitgesit" kavramına daha sonra değinilmelidir. Çünkü Özal'ın 1980'lerdeki kariyeri ana hatlarıyla, bu on yılın ilk yarısında ekonomi yönetimine dair aldığı görevler ile ikinci yarısına doğru atıldığı siyasete dayanır. Dolayısıyla, Özal'ın 1980'leri politik alan ile iktisadi alan olarak adlandırabilecek bu iki düzlem üzerinde gerçekleşmiştir. Bu alan metaforlarından sonra değinilecek "zamanın ruhu" veya "zeitgesit" kavramsallaştırması ise Özal'ın iki farklı alandaki serüveninin 1980'ler dünyasının ekonomi politik ve sosyo kültürel konjonktürü olan neoliberalizm ile ilişkiselliğine işaret etmek için kullanılacaktır.

Bourdieu'nun toplumsal dünyayı tasvir etmek için kullandığı "alan" kavramı, ilk kez 1966 tarihli "*Entelektüel Alan ve Yaratıcı Proje*" adlı çalışmasında karşımıza çıkar. Pierre Bourdieu'ya göre sosyal uzam; iktisadi alan, siyasi alan, dini alan, basın alanı, eğitim alanı, sanatsal alan ve sportif alan gibi pek çok toplumsal alandan

meydana gelir. Onun alanlar kuramı, toplumsal hayatın bu farklı yönleri arasındaki yapı ve dolayısıyla işlev benzerliklerini ortaya çıkarma amacı güder (Jourdain, Naulin, 2016: 122).

Bourdieu alan kavramını kullanırken, alanı çok boyutlu konumlar ve faillerin bu konumlara yerleşmesi olarak tanımlar. Ona göre, alandaki yapısal-nesnel ilişkiler ağı, özneler arası görünür ilişkilerin ve etkileşimlerin şeklini ve içeriğini belirler (Kaya, 2007: 397). Daha açık bir ifadeyle Bourdieu, "Alan Kuramı" çözümlemesinde yapıyı, bireyden önde tutarak, alanları iş bölümünün artmasına bağlı olarak toplumsal dünyanın artan farklılaşma süreci sayesinde toplumsal hayatın çevrelerinin özerkleşmesi olarak tanımlamaktadır. Ona göre bir toplumsal alanın özerkleşmesi, kendine has bir amacın tanımlanmasından geçer. Örneğin, siyasi alanın hedefi iktidardır. İktisadi alanınki zenginlik, sanatsal alanınki ise tanınırlıktır. Bir alana dahil olan bireyler bu alanın hedefine uygun bir şekilde hareket etmekte ve bu alana özel olan sermayeyi elde etmek veya elde tutmak için mücadele etmektedirler. Alan içindeki konumu belirleyen de bu belirli sermayeye sahip olma veya olmama halidir. Dolayısıyla tıpkı sosyal uzam gibi, alan da farklı katılımcıların konumlarından ve bu konumlar arası ilişkiden meydana gelen bir uzam olarak tanımlanabilir (Jourdain, Naulin, 2016: 123).

Alanların yapısal özelliklerine bakılacak olunduğunda ise, öncelikle kendine özgü işleyişleri olmasına rağmen, tüm alanları belirleyen özgün genel kuralların/teamüllerin olduğu söylenebilir. Politik alan, iktisadi alan ya da kültürel alan incelenirken, her alanın özgün özellikleri keşfedilir, bu özellikler aynı zamanda başka alanlara nasıl yaklaşılabileceğine dair ipuçları da sunar. Diğer yandan alanlarda egemenler ve onlarla mücadele halinde olan, alana yeni katılanlar mevcuttur. Egemenler ile onların yerine talip olanlar arasındaki ilişki farklı alan türlerinde ve aynı alan türünün farklı toplumsallıklarında farklı şekillerde devam eder. Ancak hepsinde ortak olan şey mücadeledir; alana yeni giren ile alanın özgül sermayesi üzerinde hegemonyası olan baskın sınıf arasında sermayenin tanımı ve dağıtım tekeli noktasında devamlı bir mücadele vardır. Alandaki baskın gruplar -ki bunlar alana erken katılmaları ve alanı tanımaları dolayısıyla daha çok sermaye biriktirmişlerdir- savunmacı refleksleri sahiptirler. Alandaki hâkimiyetlerini sağlayan ilkeleri korumak için alana yeni gelenlerle mücadeleye girerler. Baskın gruplara göre alanın güncel hali

zaten olması gereken halidir. Alana yeni girenler ise, baskın grupların alanda yeniden-üretimlerini sağlayan *doxa*yı (sabit kanaati) sarsmak için yeni stratejiler geliştirirler. Alana yeni girenlerin heterodoks tutumları ile alanın baskın gruplarının ortodoks tutumları, alanın dinamik yapısının ve statüsünün sürekli bir şekilde yeniden üretimine neden olur (Kaya, 2007: 400-401).

Alanda "*koruma*", "*takip*" ve "*altüst etme*" stratejileri birbirini izler. Koruma stratejisini, alandaki statülerini devam ettirmek isteyen baskın gruplar uygular. Muhtemel bir değişim bu grupların, sermayenin tanımı, dağıtımı ve yeniden üretimi konularındaki egemenliklerini kaybetmesine yol açabilir. Bu yüzden, mevcut durumun devam etmesi gerekir. Alandaki hâkim failler, değişim gerekiyorsa onun da ancak kendi kontrollerinde gerçekleşmesini isterler. Sürprizlere ve radikal çıkışları karşı temkinlidirler. Alana yeni girenlerce benimsenen strateji ise takiptir. Bunlar hakim konumlar elde etmek için uygun fırsatları kollarlar. Bourdieu, alandaki herkesin güç alanında yer almak mücadelesi içinde olduğunu ve yeni girenlerin de bundan azade olmadığını ileri sürer. Takip stratejisi, heterodoks heyecanlarla alana yeni girenlerin, hâkim alanın cazibesine kapılıp ortodoks söyleme (bilinçli ya da değil) kayabileceğinin bir göstergesidir. Altüst etme stratejisi, baskın grupların elindeki sermayede göze en az görünen ve alanın meşruiyetini en esaslı sorgulayan marjinal bir gruba aittir. Ancak bu sorgulama her zaman aynı tempoda gitmeyebilir, alanın yapısı bu hızı kesebilir (Swartz, 2011: 174-176).

Alanlarda tüm failler belli bir mücadele formu içinde hareket ederler. Hem heterodoks hem de ortodoks söylem sahipleri, alanın mücadeleye değer bir şey olduğuna dair ortak-zımni bir kabule sahiptirler. Alana içkin ve dillendirilmeyen bu ortak kabul "*doxa"* dır. *Doxa*, alandaki güç ilişkilerinin görünmez hale gelmesinde ve mevcut düzenin devam etmesinde doğrudan etkilidir. Alanda mücadele içinde olan farklı gruplar alanda ne için olduklarının, neyin değerli olduğunun farkındadırlar (Swartz, 2011: 177)."

Alana girişin ön şartı, alanın ve ilgili alanda oynanacak oyunun kurallarını kabul etmek ve kurallara inanmaktır. Bourdieu, alanın oynamaya değer olduğuna dair bu inanca "*illiusio"* adını verir. Her alana özgü bir illusio vardır. İllusio sosyal failleri, alandaki oyunu yönlendiren ve "*benim çıkarım ne?"*sorusunu sorduran mekanizmadır.

Alanı ve alandaki oyunu değerli kılan, oyundaki hedefleri ve sermayeyi belirleyen ve oyuna olan inancı artıran; dolayısıyla oyunu işlevsel ve çalışabilir hale getiren illusio'dur. Her alan (iktsadi, politik, dinî, sanatsal, bilimsel vb.) belli pratik formları temsilleri yoluyla faillerin illusio'ya dayalı arzularını meşrulaştırır (Kaya, 2007: 402).

Alandaki faillerin mücadelenin/oyunun nasıl yapılacağına/oynanacağına dair hisleri vardır. Bu his, faillerin alan içinde kazandıkları tecrübe sonucunda elde edilir. Alanın gelecekte nasıl bir hal alabileceği, ancak süreç içinde elde edilen tecrübelerin bir ürünü olan "*yatkınlıklar/ temayüller"* veya başka bir deyişle alanın habitusa kattıkları sayesinde anlaşılabilir. Alana özgü hisler tarafından yönlendirilen bu stratejiler, alanın içkin eğilim ve özelliklerini okumada önemlidir. Stratejiler hiçbir zaman açıkça ifade edilmezler. Keza failler zaten alanda ne tür çıkarları, yatırımları veya diğer deyişle illisuo'ları olduğunu bilirler (Kaya, 2007: 403).

Alandaki bu oyunun kazananları olduğu kadar kaybedenleri de vardır. Kazananları ve kaybedenleri belirleyen sadece alandaki his, yatkınlık veya habitus değildir. Kazanmak veya kaybetmek bunlardan daha çok o alandaki etkili sermaye türüyle doğrudan ilgilidir. Nitekim, her alanın kendine özgü, geçerli bir sermaye türü vardır. Alanı yapılandıran mekanizma, alandaki failler arasındaki güç ilişkileri olduğu için bu faillerin sahip olduğu sermaye türünün alandaki ilgili sermaye türü olması veya olmaması ya da eldeki sermayelerin miktarı, bu güç ilişkisini belirleyen temel unsurdur. Faillerin sahip olduğu sermaye türleri, farklı renkteki jeton türlerini benzetilebilir. Jetonun rengi, miktarı (sermayenin türü ve miktarı), alan içinde cüretkâr ya da ihtiyatlı, aktif ya da pasif davranmayı belirler (Bourdieu ve Wacquant 2003: 82-83).

Alan'ın, kavramsal serencamına ana hatlarıyla değindikten sonra kısaca "*zeitgeist*" veya diğer adıyla "zamanın ruhu" kavramına da kısaca eğilmek gerekmektedir. Kavram, 18. yüzyılda, Latince olarak doğmuştur: "*geniussaeculi"*, yüzyılın/çağın ruhu. Alman filolog Klotz, 1760'da bu adla yayımladığı çalışmasında, belirli bir çağa mahsus olanı anlamayı sağlayacak zaman aşırı ölçütlerin ve kavramsal araçların neler olabileceğini sorgulamıştır. Romantik akımın öncülerinden filozof Herder, 1769'da yazdığı bir makaleyle bu zaman-aşırı yoruma itiraz ederek, belirli bir zamana mahsus olan, o zamanın mahiyetini tayin eden bir tinsel gücün varlığına işaret

etti. Herder'in Latincesinin yerine kullandığı Almancası, *Zeitgeist*, başka dillerde de Almanca zikredilen bir kavram olarak yerleşti.[157] Kavram Hegel ile daha da sistematikleşerek yaygın bir kullanım alanına kavuştu. Hegel'e göre çağlara hükmeden bir mutlak ruh -'*geist*'- vardır. '*Zeitgeist*' kavramıyla da yaşanılan dönemin egemen ruhunu ifade etmiştir. Belli bir dönemin egemen ruhu veya başka bir deyişle hakim dünya görüşü bireyi, toplumu, devleti de şekillendirir ve kendini onlarda yansıtır. Bu ruh her tarihsel dönüşüm noktasında, bir kişide de cismanileşebilirdi (Bozoğlu, 2017: 70).

1980'li yıllardaki zamanın ruhunu, dünyanın bu on yılla beraber içine girdiği dönüşüm süreci belirlemiştir diyebiliriz. İkinci Dünya Savaşı sonrası "*Bretton Woods*" Antlaşmasıyla kurulan dünya düzeni 1970'li yıllarda ciddi ekonomik bunalımlarla karşılaşmış ve Dünya'da yeni düzen arayışlarına girişilmiştir. Bu yıllarda yaşanmaya başlayan dönüşümün ana parametreleri dört boyut üzerinden özetlenebilir. Bunlar sanayi toplumundan bilgi toplumuna, Fordist üretimden esnek üretime, ulus devletler dünyasından küresel bir dünyaya, modernist bir zihniyetler dünyasından post modernist bir zihniyetler dünyasına geçiş olarak sıralanabilir. Bu dönüşümler 1980'li yıllarda belirginleşmiş ve daha sonraki yılarda giderek yoğunluk kazanmıştır (Tekeli, 2017: 7). Anılan dönüşüm süreçlerinin bir meyvesi denebilecek neo-liberalizm ve küreselleşme 1980'lerin ruhunu oluşturacaktı. Sermayenin, ticaretin, paranın, emtianın ve bireyin serbest dolaşımının ivmelendiği bu on yılda, İngiltere'de, A.B.D'de ve Avrupa'da neo-liberal, yeni-sağ iktidarlar sahneye çıkıyordu. Türkiye'de zamanın ruhundan elbette etkilenmişti. İşte Turgut Özal, hemen hemen tüm bu unsurları az ya da çok bünyesinde cismanileştiği siyasi bir figür olarak 1980'lere Türkiye'ye damgasını vurdu.

5.4. Neoliberal Tarihsel Bloğun Oluşumu veya Geniş Konsensus: Turgut Özal'ın Siyaset, Ordu, Sermaye ve Basınla Mutabakatı

Turgut Özal 3 Aralık 1979'da Başbakanlık ve DPT müsteşarlıkları görevlerini üzerine aldıktan sonra kendisinden en önemli beklenti, iktisadi buhran yaşamakta olan Türkiye'yi, teknokratik kültürel sermayesiyle ve daha önceki mesleki geçmişinde edindiği küresel finans kurumlarındaki sosyal sermayesiyle bu durumdan

[157] Tanıl Bora, Zamanın Ruhu, 28 Mart 2018
https://birikimdergisi.com/haftalik/8810/zamanin-ruhu

çıkarmasıydı. Turgut Özal'ın müsteşarlık görevine başlamasının akabinde Aralık ayının başında IMF'nin Türkiye masası şefi Charles Woodward Ankara'ya Turgut Özal ile görüşmeye gelmişti. Woodward bu görüşmede önceki Maliye Bakanı Ziya Müezzinoğlu'nun seçimden sonra kur ayarlaması yapılacağı konusunda söz verdiğini, dolar 47 TL olduğu sürece, ne ihracaat yapılabileceğini ne de işçi dövizi gelebileceğini, bir an önce kur ayarlaması yapılmasını ve 160 milyarlık bir zam paketi uygulanması gerektiğini dile getirir. Bu önlemleri almak için de ekonomiyi baştan sona düzeltecek önemli kararlar alınmasının beklendiğini ifade eder. Bu görüşme sonrasında IMF yeşil ışık yakmadan, uluslararası finans kuruluşlarından sıcak para sağlama olanağı olamayacağı anlaşılmış ve 24 Ocak kararlarının alınma süreci hızlanmıştır (Çölaşan, 1983: 62 ve Tekeli, 2017: 10).

Kararların gerek hazırlık sürecinde gerekse yasalaşması esnasında Özal'ın vitrinde olması, Özal'dan beklentiyi teyit ediyordu. Birand ve Yalçın'ın gerçekleştirdikleri sözlü tarih çalışmasında, 24 Ocak Kararlarının alınma sürecine dair Özal'ın yakın çevresi ile zamanın hazine ve maliye bakanlığı bürokratlarının anlatıları, şefin Özal olduğunu göstermektedir. 24 Ocak kararların temeli Ankara'da Rus Büyükelçiliğinin yakınlarında Özal'ın kiralık oturduğu evde atılmıştır. Çalışmaların çoğunluğunun yapıldığı bu eve, kararların alınmasında ihtiyaç duyulan bürokratlar çağrılmış ve kararların hazırlanması 1979 yılının Aralık ayının sonlarına doğru tamamlanmıştır. Diğer bir deyişle Özal, Aralık başındaki atamasından ay sonuna kadar mesaisini 24 Ocak kararlarına ayırmıştır. Kararların bazı taslak çalışmaları da Özal'ın Ankara'daki evinin yanı sıra İstanbul Yeniköy'deki evinde hazırlanmıştır. Ev toplantılarına zaten bürokratlığının ilk zamanlarından itibaren aşina olan Özal için bu mekanlar, 24 Ocak kararları özelinde gizlilik arz etmesinden ötürü önemli olduğu kadar onun mizacının bileşenleri olan, rahat ve dağınık çalışma ortamı ve formel olmayan samimi bağlar kurma konusunda da kendisine avantaj sağlamaktaydı. Şerif Egeli'nin bu minvaldeki hatırasına değinmek yerinde olur:

"*Bir gece beni Yeniköy'deki evine çağırdı. Evde bir sürü tanımadığım çalışma arkadaşı vardı. Yerde, her taraf kağıt doluydu. Kendisi de eşofmanıyla oturmuş onların arasında bir şeyler yazıyordu. Bana 'Otur' dedi. 'Şimdi' dedi, 'Türkiye'nin mevcut dış ticaretini tamamıyla değiştirecek bazı kararlar alacağız, bunları beraber tartışacağız' dedi. Sabah üçe kadar tartıştık. Dört sularında çıktı, duşunu aldı. 'Ben şimdi Ankara'ya gidiyorum' dedi. Ben de ceketimi giydim eve gitmek üzere. Dedi ki*

'Sen nereye gidiyorsun?' 'Efendim eve gidiyorum'dedim. 'Yok' dedi. 'Bunlar gizli kararlar, bunlar bitinceye kadar hiçbir yere gidemezsin'dedi. Ben orada mecburi kaldım."

Kararlar hazırlanırken çalışmalarda ağırlıklı rol, Özal'ın olmakla beraber onun Başbakanlık Müsteşar Yardımcılığına atadığı Hasan Celal Güzel'in yanı sıra, Başbakanlığa müşavirler olarak aldırdığı, Kazım Oksay, Yıldırım Aktürk, Hüsnü Doğan; bu isimlere ilaveten üstteki alıntı sahibi Şerif Egeli ve Ekrem Pakdemirli de Özal'ın ekibinde yer alarak çalışmalara katılmıştı. Bu isimler haricinde Süleyman Demirel'in Maliye Bakanı İsmet Sezgin'in "*maliyeciler ekibi*"nden Hazine Genel Sekreteri Kaya Erdem ile Tevfik Altınok ve Tunç Bilget de bu ekibe angaje olmuştur. Çalışmalarda Yıldırım Aktürk ve Hüsnü Doğan ihracat teşvik kanunu üzerine yoğunlaşmışlar, Şerif Egeli dış ticareti tamamen değiştirecek bir taslağı Özal ile birlikte oluşturmuştur. Ekipte yer alan Müsteşar Yardımcısı Hasan Celal Güzel ise hazırlanan kararların kararname haline getirilerek başbakan ve ilgili bakanlık bürokrasileriyle koordinasyonundan sorumludur (Birand, Yalçın: 2001: 70-77).

24 Ocak kararların hazırlanmasındaki ivedliği, sürecin önemli aktörlerinden biri olan Ekrem Ceyhun "*Erzurum'dan Ankara'ya* adlı eserinde özlü bir şekilde özetlemiştir:

"*Pakete son şekli 24 Aralık'ta verildi. Kararnameleri, tebliğleri, sirkülerleri ve diğer belgeleri, rakam yerlerini, boş bırakarak hazırladık ve Başbakan'a arz ettik. Başbakan, uygulama sonucu ortaya çıkacak tabloya ilişkin bir rapor hazırlamamızı istedi. Bu paket uygulandığı takdirde gelir dağılımı ne olacaktı? Çiftçinin, esnafın, memurun, işçinin durumu ne olacaktı? Raporda bu sorulara cevap veriyor; Türkiye'nin ekonomik tablosu, yüzde yüzü aşan yüksek enflasyon, döviz darboğazı, genişleyen karaborsa, düşen üretim, hızla artan işsizlik, yokluklar, azalan yatırımlar, sanayi üretiminde süratle aşağı doğru gidiş ve kötüleşen gelir dağılımını özetleyerek çıkış yoluna ilişkin görüşlerimizi sıralıyorduk. Sayın Başbakan raporumuzu inceledikten sonra, paketi olumlu bulduğunu ve açıklayacağı tarihe kendisinin karar vereceğini bildirdiler* (Ceyhun, 2004: 144-145)."

Ceyhun'un belirttiği, bozuk ekonomik parametreleri düzeltmesi umulan 24 Ocak kararları 24 Aralık'ta, yani bir ay öncesinde hazır hale gelmişti gelmesine ancak

kararların yasalaşmasını bir ay kadar geciktirecek önemli başka bir siyasi kriz kapıdaydı: 1980'lerin siyasi alanını yeniden kuracak askerin, mevcut siyaset alanının oyuncularına 12 Eylül öncesi ilk ve son uyarı mektubu, o esnada kaleme alınmıştı. Turgut Özal öncülüğünde Adalet Partisi çevrelerindeki ilgili siyasiler ve bürokratlar 24 Ocak kararları üzerine yoğun bir şekilde çalışırlarken, eş zamanlı olarak Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Brüksel'deki NATO askeri komite toplantısından döndüğü 13 Aralık 1979 tarihinde askerler de bir uyarı mektubu üzerinde çalışmaya başlamışlardı. 12 Eylül'den sonra beşli konsey olarak da anılacak Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Başkanı Orgeneral Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Ulusu, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'un katıldığı toplantıda, uyarı mektubu fikri bizzat Kenan Evren'den gelmiştir. Uyarı mektubundan murad edilen, ordunun olası bir müdahalesinden önce siyasilere bir olanak daha tanımak, toparlanma olmazsa müdahalenin en son çare olacağını muhataplarına iyice anlatmaktı. Bu minvalde uyarı mektubu kararı aslında çok amaçlıydı, başta siyasiler olmak üzere, tüm bürokratik kurumlar, dernekler ve basının nabzı yoklanabilecekti. Nihayet, Silahlı Kuvvetler'e de son derece önemli bir mesaj gönderilerek '*Komutanlar duruma hakim. Gerekirse müdahaleye hazırlar*' tablosu çizilecekti. Komutanlar Evren'in uyarı mektubu fikrinde uzlaştıktan sonra duyuru kanalı olarak radyodan okutmak veya doğrudan Cumhurbaşkanına verme fikri üzerine tartıştılar. Anayasal olarak cumhurbaşkanı başkomutan sayıldığı için mektubun kendisine teslim edilip, desteği elde edildikten sonra, onun eliyle parti liderlerine ve kamuoyuna duyurulması daha yasal bir yol olarak benimsendi. Ardından mektubun içeriği ve Cumhurbaşkanına ne zaman verileceği Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'e bırakıldı. Tarihi toplantı sona ermişti ve bir daha 12 Eylül 1980 darbesinin planlanmasına kadar böylesi bir toplantı yapılmayacaktı. Bir başka ifadeyle bu toplantıyla birlikte darbenin fitili on ay önce ateşlenmişti (Birand, 1984: 132-135).

Kenan Evren'in Cumhurbaşkanına hitaben kaleme aldığı belge, bir takdim mektubu, bildiriye benzeyen iki sayfalık bir yazı ve bu iki belgenin haricinde 6 sayfalık memorandumu andıran, içeriğinde ise "*terörü durdurma hedeflerine varış*" ana başlıklı, "*yasal önlemler*" ve "*idari önlemler*" alt başlıklı başka bir dökümanın toplamından oluşuyordu. Bu belgelerde özetle, Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyal hayatında anarşi, terör ve bölücülüğün hız kazandığından dem vurulmuş,

meclislerin çalıştırılamamasının üzüntü ile takip edildiği dile getirilmiş ve böylesi bir atmosferde Türk Silahlı Kuvvetlerinin ülke yönetiminde etkili ve sorumlu anayasal kuruluşları ve özellikle siyasi partileri göreve davet etmek mecburiyetinde kaldığı ifade edilmiştir. Belgelerde Türk Silahlı Kuvvetlerinin iç hizmet yasası ve kendisine verilen sorumluluğun idraki içinde, ülkenin hayati sorunları karşısında, hükümetin, siyasi partilerin ve anayasal kuruluşların, anayasa ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü bir bakışla bir araya gelerek bütün önlemleri müştereken almaları hususu ısrarla istenmektedir (Birand, 1984: 140-142).

Bu çalışmada biyografik özne olarak Turgut Özal özelinde, komutanların mektubunun önemi, mektubun muhataplarına iletilmesinin ardından gelişen süreçlerle ilgilidir. Nitekim mektup hadisesinin ardından, gerçekleştirecekleri 12 Eylül darbesi ile siyasi alanın yeni kurucuları olmaya hazırlanan Türk Silahlı Kuvvetleri, mektup süreciyle birlikte sınırlarından içeri girmeye meylettikleri siyasi alanın, iktisadi alanla ilişkiselliğini keşfedecek, bu alanın ve bu alanın oyuncularının kültürel ve sosyal sermayelerinin önemini kavrayacaklardır. Bir başka deyişle yukarıda özetlenen Bourdieu'nun alan teorisine referansla askerler siyasi alanın çok boyutlu konumu ve farklı formasyonlu faillerin bu alandaki mühim pozisyonlarının ayırdına varacaklar, siyasi alana özel olan iktidar sermayesini elde etmek ve elde tutmak için (Jourdain, Naulin, 2016: 123) iktisadi alanın oyuncularını dikkate almak zorunda olduklarını fark edeceklerdi.

Bu kavramsal girizgâhı tarihsel akış içerisine oturtarak biraz daha açacak olursak, komutanlarla 31 Aralık 1979'da bir araya gelen Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk onlara, bu işi "*yumruk vurarak*" çözmeye kalkmamalarını, demokratik sistem içinde çözüm aramaları gerektiğini salık vererek olası bir müdahalenin içinde bulunmayacağını bildirmiştir. Korutürk'ün komutanlara müdahaleden kaçınmalarının temel sebebi olarak sunduğu faktör ise doğrudan mevcut iktisadi durumla ilgilidir:

"*Olamaz arkadaşlar! Bir defa ben buna katılmam. Ben sorunların demokratik usuller ve Meclis içinde çözümünden yanayım… Bana bir büyüğünüz olarak sorarsanız, bu aşamada bir hareketi sakıncalı bulurum. Başbakan olan kişi hazinenin 70 sente muhtaç olduğunu söylemiş kişidir. Ekonomik borç gırtlağa kadar çıkmıştır. Üstelik terör devlet gücünü tehdit etmektedir. Ordu belki bununla başa çıkabilir. Ancak ekonomik çözümler ağırlaşacaktır. Yokluklar ve halkın şikayeti artacaktır. Kış*

içinde olmamız bu durumu daha da güçleştirecektir. Batının askeri yönetimlere alerjisini biliyorsunuz. Dövize en muhtaç olduğumuz bu dönemde yönetimi değiştirmek, durumu daha da ağırlaştırır ve gelecek yönetimin de başarısızlığına neden olur (Birand, 1984: 147-148)."

Korutürk'ün bu açıklamalarının ardından mektubun varlığından yılbaşının hemen ertesinde haberdar olan Başbakan Süleyman Demirel hızlı bir şekilde hedefin kendi hükümeti olmadığını vurgulamıştır (Milliyet Gazetesi, 3 Ocak 1980: 1). Demirel'in bu açıklamasının ardından Milliyet Gazetesinde art arda yazdığı makaleler ise orduya dolaylı bir mesaj vermesi bakımından ilgi çekicidir. Bu makalelerinde özetle 1970'lerin başı ve sonu arasında kıyaslamalar yaparak bir on yıl değerlendirmesi yapan Demirel'in odak noktası Korutürk'ün komutanlara verdiği mesaj içeriğiyle aynıdır: "*ekonomik enkaz*". Nitekim, 1979'un sonunda enflasyon had safhadayken 1971 Mart'ında %7'dir. 1979'un sonunda işsizlik çok yüksekken, 1971 Mart ayında

kabul edilebilir seviyededir ve hatta yeni işyerleri açıldığı gibi yurt dışına çalışmaya giden işçiler sayesinde işsizlik de azalmıştır. 1979'un sonunda Türkiye'de önemli ihtiyaç hammaddelerinin yokluğu çekilirken, 1971 Mart'ında ise ülkede hiçbir malın yokluğu çekilmektedir. Bunların yanı sıra 1979'un sonunda TL'nin değer kaybı 1971'e göre %145 iken, yine benzer şekilde 1979'da hazinedeki büyük açıklara karşın 1971 Mart'ında devlet hazinesi bütün borçları ödeyebilecek güçtedir (Milliyet Gazetesi, 4 Ocak 1980: 2). Kısacası Demirel, askere üst kapalı bir mesaj vermektedir: "9 yıl önce verdiğiniz muhtıradaki ekonomi-politik şartlar ile 1979'un şartları, ikincisi aleyhine olacak şekilde çok farklıdır."

Gerek Korutürk ve Demirel'in iktisadi tabloya dair açıklamaları gerekse 24 Ocak kararlarına doğru akan süreçte hükümetin, IMF, OECD ve Dünya Bankası gibi küresel kapitalizmin kurucu ve düzenleyici kurumlarıyla irtibatta bulunmaları komutanları bir süre daha "*bekle gör*" pozisyonuna itmiştir denebilir. Askerler artık iktisadi alanın en az, talip oldukları siyasi alan kadar önemli ve onunla doğrudan ilgili olduğunu kavramaya başlamış ve iktisadi alanın sembolik sermayesi ordu nazarında güç kazanmıştır. İşte böylesi bir süreçte, 1980'ler Türkiye'sinin "hükümet etme" düzeyinde iki başat aktörü olacak olan Ordu ve Özal ilk kez bu uyarı mektubu vesilesiyle bir araya gelmiş ve karşılıklı bir "*istikşafi süreç*" başlamıştır. Bu

karşılaşma Özal için daha avantajlı olacaktır. Özal anılarında bu görüşmeyi şöyle özetler:

"*Ben komutanların mektubu üzerine Süleyman Bey ile görüştüm. Kendisine aynen şunu söyledim: 'Ben sizin yerinizde olsam, bu mektubu verenleri hemen emekliye sevk ederim.' Süleyman Bey ne bir şey söyledi, ne de bir reaksiyon gösterdi. Sonra baktık ki hiçbir iş yürümüyor. Onun üzerine Süleyman Bey'e teklif ettim: 'Eğer müsaade ederseniz, ben Genelkurmay'a gideyim, Türkiye'nin durumunu anlatayım!' Haydar Saltık, Genelkurmay 2. Başkanıydı, ona telefon ettik. Onlardan randevu istedik. Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve bütün üst rütbeli subayların olduğu bir toplantıda, ben üç saat boyunca Türk ekonomisinin durumunu anlattım. Bu söylediğim 24 Ocak'dan 10 gün kadar öncedir. Tam üç saat, ne olmuş, ne oluyor, tedbirler alınmazsa iş nereye gider, hepsini anlattım. Sıkıntılarımızın temellerini izah ettim. Zannediyorum çok tesir etti. Ardından 24 Ocak Kararları uygulanırken bir kere daha gittim Genelkurmay'a… Bu defa alınan kararları anlattık* (Barlas, 1994: 6-7)."

Özal'ın Mehmet Barlas'a anlattığı, askerlerle bu ilk buluşmasının arka planındaki detaylar da en az bu ziyaret kadar önemlidir. Toplantıyı 50-60 kişilik bir subay topluluğun dinlemesi, Müsteşar Özal'a brifing'e giderken, DPT İktisadi Planlama Dairesi Başkanı Mahir Barutçu, Sosyal Planlama Dairesi Başkanı Kâzım Oksay, DPT Genel Sekreteri Vekili ve Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı Hasan Celal Güzel, Hazine Müsteşarlığı Genel Sekreteri Kaya Erdem ile Başbakanlık Müşaviri Yıldırım Aktürk gibi teknokratik bir ekibin eşlik etmesi ve nihayet Özal'ın toplantının sonlarına doğru komutanlara formalite ve ciddiyet barındırmayan mizacı sayesinde ve bir hayli de özgüvenle, *'İşte bakın, vaziyet budur. Bu şartlar altında idareye talip olanlar ekonominin durumunu da bilmek zorundadır.'* (Dursun, 2005: 214-215)" şeklinde beyan ettiği ifadeleri birlikte okunduğunda, ordunun komuta kademesindeki geniş bir subay kitlesinin iktisadi alanın önemini anlamlarını ve bu alanı yönetmekte olan Özal'ı artık daha ciddiye almalarını sağlamıştır. Nitekim Özal, Genelkurmay'dan ayrılmasının ardından komutanların iktisadi alanın değerini, bu alanda çıkacak istikrar kararlarının önemini ve kendisinin de bu alana içkin sembolik sermayesini içselleştirecek adımlar atmaya devam etmiştir.

24 Ocak kararlarının alınmasının hemen arefesinde Özal'ın Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) üyeleriyle bir araya gelişi bu adımlara güzide bir

örnektir. Özal bu ziyaretiyle aslında iktisadi hayatta yer alan çıkar grupları alanındaki mevcut sosyal sermayesini hem kullanarak hem de kullanırken bu sermaye türünü geliştirerek, komutanlar nazarında sembolik sermayesini de güçlendiriyordu. Turgut Özal'ı 24 Ocak Kararları açıklanmadan önce Divan Otele, TÜSİAD mensuplarına bir sunuş yapması için onur konuğu olarak çağıran kişi ise kararlardan iki gün sonra TÜSİAD'ın yeni başkanı olacak Ali Koçman'dır. Yemeğe, Vehbi Koç ve Sakıp Sabancı, gazetecilerden ise Çetin Altan ve Mehmet Barlas katılmıştır. Özal yemekte Aydınlar Ocağı'nda ilk kez dile getirdiği *"Kalkınmada Yeni Görüş'ün Esasları"* konuşmasını, 24 Ocak kararlarının taslağıyla biraz daha geliştirerek serbest rekabetin ekonomiyi yönlendireceği, dünyayla kaynaşan ve devletin vatandaşın hizmetkârı olacağı bir Türkiye'nin tablosunu çizmiştir. O gece orada bulunan gazetecilerden biri ve aynı zamanda yakın arkadaşı Mehmet Barlas, 1970'lerden beri tanıdığı Özal'ın artık olgunluk dönemine geldiğini ve vizyonunu oluşturduğunu o gece fark ettiğini belirtecektir (Barlas, 2005: 121-122).

Bu gelişmeler aslında Özal'ın habitusu ve sahip olduğu sermayeleri ile zamanın ruhununun (Zeigesit) örtüşüm sürecini de göstermesi bakımından anlamlıdır. Henüz müsteşarlık görevlerinin uhdesinde bulunmadığı 1979'un ortalarında, ileride 12 Eylül rejiminin önemli bir kültürel partneri olacak Aydınlar Ocağı'nın etkinliğinde "*Kalkınmada Yeni Görüş'ün Esasları*" başlıklı konuşmasının içeriği ile 12 Eylül sonrası dönemin resmi ideolojisi olacak Türk-İslam sentezinin iki tarafına da seslenmiştir: Bizzat habitusunun bileşenlerinden milliyetçiliği ve muhafazakârlığıyla sentezin siyasi yönüne ve liberalliği ile serbest piyasacı iktisadi yönüne. Ardından dönemin azınlık hükümetinin Başbakanı tarafından ekonomik sorunlara çözüm bulması amacıyla Başbakanlık ve DPT müsteşarlığı görevlerine getirilmiş ve siyasi iktidarın güvenine mazhar olmuştur. Sonrasında komutanların siyaset ve bürokrasi çevrelerine verdiği uyarı mektubu vesilesiyle ordunun komuta kademesine sunduğu mevcut ekonomik durum ve istikrar kararları taslağının brifingi, önemli diğer bir eşik olmuştur. Özal bu sayede, politikacılar nazarındaki iktisadi uzmanlığına dayanan sembolik sermayesini silahlı kuvvetler nazarına da sunma şansına kavuşmuştur. Son olarak bir üst paragrafta değinilen TÜSİAD yemeği vesilesiyle Özal'ın liberal habitusunun zamanın ruhuna seslenerek kendine son ve önemli bir müttefiki daha dahil ettiği söylenebilir: TÜSİAD ve iş dünyasındaki diğer büyük çıkar grupları. Öyle ki divan otelde iş çevrelerine yemek veren ve bu yemeğin onur konuğu olarak Özal'ı

davet eden Ali Koçman aslında Özal'ın iş çevrelerindeki bir yansıması gibidir. Ocak 1980'de TÜSİAD başkanlığına gelen ve bu görevi 1985'e kadar sürdürecek olan Koçman'ın söylemlerinden Özal'ı seçmek mümkündür. 24 Ocak kararlarıyla birlikte hükümetin, politik faturasını da üstlenerek çok büyük bir iş yaptığını, muhakkak desteklenmesi gerektiğini ve TÜSİAD olarak destekleyeceklerini beyan eder. (Milliyet Gazetesi, 29 Ocak 1980: 9) Koçman'ın başka bir konuşmasında ise adeta Özal'ın yabancı sermaye sempatisi ve bürokrasi antipatisi konuşur gibidir: "*Çin seddini dahi aşan sermaye Türk bürokrasisini hâlâ aşamamıştır* (Ozan, Aytekin, 2010: 101)."

Koçman'ın, Özal'ın başında olduğu ekonomi yönetimine onay ve güveni darbeden neredeyse bir yıl sonra da sürmüştür: *"Ülkemizde, dünyada eşi az görülen bir enflasyon mücadelesi yapılmış ve önemli başarılar sağlanmıştır. Enflasyon oranı % 37.8'dir; ama bu bir başarıdır. Sanayicilerin kendilerine ağır yükler getirmesine rağmen uygulanan ekonomik politikayı destekliyoruz* (Milliyet Gazetesi, 6 Eylül 1981: 8)." Üstelik, Özal'ın arkasında sadece TÜSİAD ve Koçman bulunmuyordu. Ayrıca TOBB, TİSK, TZOB, ESO ve MESS de 24 Ocak kararlarını cesaretle alınmış gerekli ve önemli kararlar olarak okumuşlardır (Ozan, Aytekin, 2010: 240). Tüm bunların ışığında denebilir ki Özal, önce Aydınlar Ocağı çevresindeki gazeteci ve aydınları, ardından siyasi iradeyi, daha sonra orduyu en son ise sermaye ve iş dünyasının arkasında durduğu ciddi bir tarihsel blok sayesinde ve tabiki neo-liberalizmin Türkiye'deki ayak sesleri eşliğinde 24 Ocak Kararlarının hazırlığına girişebilmiştir. Bu geniş sayılabilecek tarihsel bloğu bir araya getiren zamanın ruhu olarak neo-liberalizmin başlangıcını kabul etmek mümkündür. Diğer yandan Bourdieu terminolojisinden emanetle, tüm bu aktörler için 1980'lerin başında iktsadi alanın *doxa'*sı yani, içselleştirilmiş ortak kabulü artı değerin, emtianın, ihracatın ve hatta iktisadi kurumlar dahil olmak üzere hemen her iktisadi olgu ve sürecin liberalize edilmesi gerekliliğine olan ortak inançtı. Bu ortak kabul 24 Ocak kurallarının zeminini oluşturdu.

5.5. 24 Ocak 1980 Kararları: İktisadi Alanın Yeniden Kurulumu ve Neoliberal Küresel Sisteme Entegrasyon

24 Ocak Kararları, özü itibariyle Türkiye'de ithal ikameci ekonomi modelini tasfiye ederek, iktisadi alanı ihracata dönük yeni bir birikim modeli üzerinden kurmak için alınmış kararlardır. Bu amaç doğrultusunda, uzun yıllardır yoğun devlet desteği ve korumacılığa dayalı biçimde sürdürülen ithal ikameci modelin kurumları ve ögeleri, yerini adım adım ihracaata dönük modelin ögelerine terk edecek şekilde düzenlemeler yapılmıştır: Sabit kur yerine kaygan kur, fiyat denetimi yerine fiyat serbestisi, ithalat kısıtlaması yerine ithalatta liberalleşme, koruma duvarlarının arkasında oluşmuş irili ufaklı çok sayıda ticari firma yerine dış rekabete açık, az sayıda büyük firma ve holding, sanayide çeşitlenme yerine ise uluslararası iş bölümünün dayattığı belli sanayilerde yoğunlaşma, bu kararların genel çerçevesini oluşturur (Sönmez, 1984: 5).

Bu çerçevede Süleyman Demirel 24 Ocak 1980'de Bakanlar Kurulunu toplayarak öngörülen kararların arka arkaya alınmasını sağlamıştır. Alınan ilk karar Türk Lirasının yeni değerini 1 Dolar = 70 TL olacak şekilde eşitlemek olmuştur (Milliyet Gazetesi, 25 Ocak 1980: 1). Devalüasyon ve genel olarak 24 Ocak Kararlarının bir uzlaşıdan ziyade Bakanlar Kurulunda tartışmalarla geçtiğini de belirtmek gerekir. Öyle ki aslen bir ekonomist olan Dış İşleri Bakanı Hayrettin Erkmen bu denli bir devalüasyonun çok yüksek olduğunu dile getirmesine karşın kararların mimarı Turgut Özal, Erkmen'e bu rakamın ekonomide şok yaratmak için saptandığını, Tahtakale piyasası ile çift fiyat uygulamasının ancak böylesine yüksek bir rakamla ortadan kalkabileceğine dair savunma yapmıştır (Özdemir, 2014: 109). Kararların alındığı tarihte doların Tahtakale'deki değeri 55-58 lira arasında değişmekteydi (Çölaşan, 1983: 124-135).

24 Ocak Kararlarının en can acıtıcı yönünü ise zamlar oluşturuyordu. Türk Lirasının devalüasyon ile değerinin düşürülmesi kaçınılmaz olarak zamları beraberinde getiriyordu. Başbakan Demirel Bakanlar Kurulu toplantısında kıvrak zekasıyla, kur ayarlamasının ardından tartışılacak olan tüm kararname ve tebliğlerin, kendi ve Özal'ın isteği yönünde bakanları bağlaması için devalüasyon kararını toplantı sürerken radyodan okuttu. Dolayısıyla daha sonra alınacak zam kararları bakanları bağladı (Özdemir, 2014: 109). Bu doğrultuda, KİT ürünleri başta olmak üzere birçok

ürüne zam yansıtıldı. Kağıdın kilogramı 9'dan 40 TL'ye çıkarıldı, kömüre %100, demir-çeliğe %50 zam eklendi. Çimentonun tonu 3500 TL'ye yükseldi. Benzin, motorin, gazyağı ve tüpgaz gibi tüm akaryakıt ürünlerine %50 ila %100 arasında zam yapıldı (Milliyet Gazetesi, 26 Ocak 1980: 1). Bunların yanı sıra, alkollü içeceklere %75, sigaraya %37, şekere %35 ve son olarak rekor mahiyette tren biletlerine ise %175 zam yapıldı (Milliyet Gazetesi, 27 Ocak 1980). Zam paketi IMF'in ön gördüğü 160 milyar liralık tasarıdan dahi fazlaydı (Çölaşan, 1983: 124-135). Diğer yandan ithalatı ucuzlatmak için damga pulu %25'den %1 gibi sembolik bir rakama indirilerek ithalat liberalize ediliyor (Milliyet Gazetesi, 25 Ocak 1980: 1), kömür, gübre, elektrik, deniz ve demir yolları fiyatları dışındaki tüm fiyatlar serbest bırakılıyordu (Milliyet Gazetesi, 26 Ocak 1980: 1).

Turgut Özal, 24 Ocak ile birlikte alınmasına vesile olduğu bu ekonomi politik kararları kendi tarzında yürütmek için iktisadi alanın bürokratik karar ve idare mekanizmalarını da yeniden biçimlendirmiştir. 25 Ocak tarihli resmi gazetede "*Koordinasyon Kurulu*" ile "*Para ve Kredi Kurulu*"nun kurulması bir Bakanlar Kurulu kararı olarak yer almış; diğer yandan iki farklı başbakanlık kararnamesi ile Başbakanlık Müsteşarlığı bünyesinde "*Yabancı Sermaye Dairesi*" ile "*Yatırım ve İhracatı Teşvik Uygulama Dairesi*" kurulmuştur (Resmi Gazete, 1980: 1-3). Tam bu noktada Özal'ın yönetim tarzıyla ilgili bir noktayı açmak gerekmektedir. DPT'nin ilk plancı kuşağından sayılan ve bu çalışmada da eserinden atıfta bulunulan Günal Kansu, Özal'ın kurumlarla değil kişilerle çalıştığına dair isabetli bir saptama yapar. Özal'ın profesyonel kariyerinde -mümkün olduğunca- kurumları ve dolayısıyla bürokrasiyi by pass ederek kişilerle ve bu kişilerle de makamlar dışında birincil, gayri resmi ilişkilerle çalıştığının altını çizmek gerekir. Gençliğinden beri aşina olduğu ev toplantıları veya yukarıda değinilen, birim ve kurumları kendine bağlayan yönetim yapısı aslında bu durumun bir parçasıdır.

Sonuç olarak Özal böylece başbakanlık müsteşarlığı şapkası altında, hem yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için alınacak tedbirlerin hem de yurt içi üretim ve ihracatın teşviki için yapacağı düzenlemeleri tek elde birleştirecekti. Ayrıca bürokrasinin yavaşlığından kurtulmak da asıl niyetiydi (Kazdağlı, 1996: 94). Özal'ın liberal kimliğinin önemli bir bileşeninin, bürokrasi karşıtlığı ve hatta antipatisi olduğunu söylemek abartı sayılmaz. Özal'ın devlet işleyişi tahayyülünde, yavaşlığa

ve kırtasiyeye toeransa yer yoktur. Aralık 1979'da iki müsteşarlık görevini birden üzerine devraldığı zamanlarda sarf ettiği şu beyanatı Özal'ın bu eğiliminin güzel bir örneğidir:

"50 milyon dolarlık bir kararı Bakanlar Kurulu değil, benim yardımcım tek başına verecektir. Buna alışalım. Bir tohum ithalatında beş sene Tarım Bakanlığı'nın analizlerini, laboratuvar tahlillerini beklemeyeceğiz. Derhal ithal edilecek ve böylece karpuzdan, domatesten, salatalığa kadar bugünkü güzelliklere ulaşacağız (Doğan, 1994: 57)."

Koordinasyon Kurulu ile Para ve Kredi Kuruluna bakılacak olunursa, başkanlığını Özal'ın bu kez DPT müsteşarı şapkasıyla üstlendiği Koordinasyon Kurulu, Maliye, Sanayi, Ticaret, Enerji ve Dışişleri Bakanlıkları ile Merkez Bankası'nın üst düzey yetkililerinden oluşmuştur. Koordinasyon Kurulu, kalkınma planları ve yıllık programlarla ilgi politikaların, koordinasyonunu, ithalat ve ihracat rejimlerinin hazırlanması, diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla yapılan bütün ekonomik ilişkilerin koordinasyonu gibi oldukça önemli ve diğer bütün bakanlıkların iktisadi konularla ilgili kararlarını etkileme gücüne sahip görev ve yetkileri taşımaktaydı. Para ve Kredi kurulu da bu çerçevede ve benzer bir şekilde Maliye, Sanayi ve Ticaret Bakanları Müsteşarları ve Merkez Bankası Başkanının üyesi olduğu bir kurul olarak hayata geçmiş, kredi dağılımının uygulanan genel iktisat politikalarıyla uyumlu olmasını sağlamak amacıyla kullanılan bir birim olagelmiştir (Kazdağlı, 1996: 94). Bu kurumsal değişiklikler aslında, Özal'ı tüm ekonomik faaliyeti tek elden ve hızlı yönetme isteğine dayanıyordu. Zaten 3 Aralık 1979'da Demirel'den Başbakanlık ve DPT Müsteşarlıklarının ikisini birden uhdesine istemesi bu kurumsal değişikliklerin Özal'ın aklında olduğunu da gösteriyordu.

Özal'ın başrolü oynadığı 24 Ocak sürecinde alınan, radikal ekonomi kararları veya üstte değinilen ve iktisadi hayatı düzenleyen kurumsal değişiklikler aslında Bourdie terminolojisinden bir tabirle, iktisadi alana içkin ve ortak kabul niteliğine kısa sürede kavuşacak *doxa*'nın oluşum sürecini tasvir eder. Bu bağlamda bir üst başlıkta değinilen, ordudan basına, sermaye çevrelerinden siyaset ve bürokrasi çevrelerine kadar geniş bir tarihsel blok aslında Özal'ın sınırlarını ve kurallarını belirlediği 24 Ocak kararlarına ram olmuş görünmektedir.

Bu sürecin Özal'ın sembolik sermayesini artırdığı barizdir ve hatta 12 Eylül'den sonra bu sermayenin kendi lehine çarpan etkisini en fazla hissedeceği alan siyaset alanı olacak, bu alanı kuran oyuncu olarak komutanlar nazarında da kıymeti artacaktır. 12 Eylül darbesi lideri Kenan Evrenin, darbeden dört gün sonra gerçekleştirdiği basın toplantısında 24 Ocak ve Özal ekonomi politiğine dair izlenimleri bu argümanı doğrular:

"*Türk ekonomisinin büyük sıkıntılar içinde olduğu, enflasyonun arttığı, sanayimizi tam işleyememesi sonunda üretimde düşüşler ve istikrarsızlık olduğu bilinmektedir. Memleketimizin düştüğü bu ekonomik bunalımdan kurtarmak, halkımızın sıkıntılarını hafifletmek, ekonomik gelişmeyi sağlayarak artan işgücüne yeni iş sahaları açmak amacıyla uygulanan istikrar programı yürütülecektir. Ekonomimizin tabi kanunlar içinde çalışması kolaylaştırılarak sosyal amaçlara bir an evvel ulaşılacaktır* (Evren, 2000: 24)."

Özetle, alınan kararlarla devletin ekonomideki payı küçültülüyor, KİT üretimlerine dayanarak yapılan tarımdaki destekleme alımları sınırlandırılıyordu. Gübre, enerji ve ulaştırma dışındaki sübvansiyonlar kaldırılmış, dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye teşvik edilmiş, kâr transferleri kolaylaştırılmıştı. Ayrıca yurt dışı mühendislik hizmetlerinin teşviki artırılıyor, ithalatın kademeli olarak liberalize edilmesi, ihracatın artırılması için ise vergi iadesi, düşük faizli kredi, üretici ihracatçılara ithal girdilerde gümrük muafiyeti, teşviklerin sektörlere göre farklılaştırılması yoluna gidiliyordu (Tekeli, 2017: 10-11). Korkut Boratav'ın tabiriyle "*sermaye'nin karşı saldırı dönemi*" 24 Ocak 1980 kararları ile başlıyordu (Boratav, 2018: 161-165).

24 Ocak kararlarıyla yeniden kurulan bu iktisadi alanın inşa hazırlığı aslında iki yıla yayılan bir süreci kapsıyordu ve sadece Türkiye'nin kendi iktisadi kriziyle de ilgili değildi. 1977 ve 1978, küresel iktisadi bir krizin ve sermaye birikim rejiminin küresel çapta değişiminin de habercisi olduğu yıllardı aynı zamanda. 1973 yılının sonunda petrol fiyatlarının dört katına çıkmasıyla patlak veren petrol krizi, petrol tüketicilerinden petrol üreten ülkelere doğru bir gelir transferi yaratmıştı. Bunun yanında gelişmekte olan/az gelişmiş ülkeler ise hem petrol fiyatlarının yükselmesine hem de ithal ettikleri sanayi mallarının fiyatlarının dolaylı olarak yükselmesine bağlı şekilde çifte darbe almışlardı. Bu süreçte uluslararası bankalar, zenginleşen OPEC

ülkelerinin bu bankalara yatırdıkları paraları değerlendirmek için gelişmekte olan ülkelere kredi açma yoluna başvuruyorlardı (Kazgan, 2005: 136-137). Petrol krizinin etkisiyle zor durumda kalan gelişmekte olan ülkeler, bu yolla borçlandırılıyordu. 1973 petrol krizi sonrası ortaya çıkan bu durumu, 1978 yılında Arjantin, Türkiye, Peru, Zaire gibi birçok ülkenin (Kazgan, 2005: 137) borçlarını ödeyemeyecek duruma gelmesi izleyecekti. Özellikle 1979 yılındaki ikinci petrol krizi sonrası, 1980'lerin başında ciddi bir '*dünya borç sorunu*' gündeme gelecekti (Kazgan, 2005: 145).

Bu küresel iktisadi krizden çıkmanın reçetesi ise neo-liberal ekonomi politikte aranacaktı. Bir kalkınma iktisatçısı olan John Williamson tarafından "*Washington Uzlaşısı*" olarak kavramsallaştırılan politikalar bütünü bu neo-liberal ekonomi politiğin somutlaşmış, vücut bulmuş halidir. Literatürde her ne kadar 1989'da adlandırılmış olsa da 1980'lerin başından itibaren az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere uygulatılan bu neo-liberal ekonomi politiğin yürütücüleri ise "Dünya Bankası", "Uluslararası Para Fonu", "ABD Hazine Bakanlığı" olmak üzere üç önemli kurumdur. Daha sonra bu uzlaşıya "Dünya Ticaret Örgütü" ve "Avrupa Merkez Bankası" da katılacaktır. Williamson, Washington Uzlaşısını makroekonomik tedbirler, dışa uyum, yurtiçi liberalizasyon ve serbest pazar politikaları olarak dört ana bölümde özetlemektedir. Bir anlamda Washington Uzlaşısı 1980'lerin başından 1990'ların ortasına kadar neoklasik/neoliberal ortodoks yaklaşımın küresel temsilciliğini yapacaktır (Cin, Tekgül, 2015: 248).

Washinton Uzlaşısının on temel ilkesi mevcuttur: Bütçe açığı; enflasyon vergisine yol açmayacak kadar az olmalı, kamu harcamaları daha hassas ve daha yüksek getiri sağlayacak eğitim, sağlık ve altyapı gibi alanlara kaydırılmalı, vergi reformu; vergi tabanını genişletmek ve marjinal vergi oranını azaltmak üzerine kurulmalı, finansal liberalizasyonun gereği olarak faiz oranlarının piyasada belirlenmesi, ihracatta büyümeyi yeterince teşvik edecek reel kur politikası, ticaretin liberalizasyonu vasıtasıyla miktar kısıtlamalarının kademeli olarak %10-20 tarifelerle değiştirilmesi, doğrudan yabancı yatırımların giriş engellerini ortadan kaldırmak, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, piyasaya yeni girecek firmaların girişini engelleyen veya rekabeti kısıtlayan düzenlemelerin kaldırılması (deregülasyon) ve son olarak özellikle kayıt dışı sektörler için mülkiyet haklarının güvence altına alınması (Cin, Tekgül, 2015: 247).

Bu bağlamda, Türkiye'nin 1978'de yaşadığı ve küresel ekonomik kriz ile çakışan iktisadi buhranına çare olmak için, Dünya Bankası, Kemal Derviş ve Sherman Robinson'a Türkiye'nin dış ödemeler açığı, büyüme ve sanayileşme stratejisi konusunda bir rapor hazırlatmıştır. Hazırlanan raporu Washington Uzlaşısı perspektifinden okumak gerekir. Zira bu raporda Türkiye'ye "*dışa açık bir gelişme stratejisi*" önerilmektedir. Bu raporun, uluslararası finans çevrelerinin Türkiye'den beklentilerini önemli ölçüde belirlediği söylenebilir. Fakat, Türkiye'nin hem 1978 hem de 1979 yılında IMF'le ile yaptığı anlaşmaların hayata geçmemesi, Ecevit hükümeti döneminde Türkiye'nin yeterli bir devalüasyonu gerçekleştirmemesi ya da parasal genişlemeden çok, Türkiye'nin yeni bir büyüme modelini benimsememiş olmasından kaynaklanıyordu. İşte tam da bu sebepten Süleyman Demirel liderliğindeki sağ iktidar ve Özal'ın başında olduğu ekonomi yönetimi bu küresel zamanın ruhu ile entegre olmaya hazır bir siyasi kimlik arz ediyordu. Turgut Özal'ın 24 Ocak kararlarının ardından veya bir başka deyişle 24 Ocak 1980'den hükümet işlerinden tekrar çekileceği Temmuz 1982'ye kadar geçen yaklaşık 2,5 yıllık sürelik bürokratik performansı, Türkiye'nin neo-liberal kapitalist modele eklemlenme sürecinin ilk safhasını temsil ediyordu.

5.6. 24 Ocak 1980 ve 12 Eylül 1980 Arasında Turgut Özal ve İktisadi Alanın İnşası

1980 yılı, Türkiye için hem iktisadi alanın hem de siyasi alanın yeniden dizayn edilmesi bakımından önemli bir tarihsel eşikti. Özal'ın ekonomi yönetiminin başında 24 Ocak 1980'den 12 Eylül 1980'e kadar yaklaşık dokuz aylık müsteşarlık hizmeti, bu alanlardan biri olan iktisadi alanı, yeni liberal ekonomik modele evirmek üzere, gerçekleşmesine ön ayak olduğu ekonomi politikalarının toplamıydı aslında. Bu süreçteki iktisadi politika değişimlerini kabaca ikiye ayırmak mümkündür. İlki, yurt içinde veya diğer bir deyişle Türk ekonomisi üzerinde gerçekleştirilen yasal değişimlerdir. İkincisi ise yurt dışını kapsayan ve bu yeni ekonomik modelin küresel sac ayaklarını güçlendirmek adına IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi kurumlarla gerçekleştirilen kredi talep ve onayları ile bunlar kadar önemli olan, mevcut borçları öteleme girişimleridir.

Yurt içindeki gelişmelerden başlanacak olunursa, bir üst başlıkta değinilen "*Washington Uzlaşısı*" anlayışı temelinde neo-liberal politika setinin sosyal politikalar, vergilendirme, bütçe ve istihdam gibi alanlar üzerinden uygulanmaya başlandığı söylenebilir. 24 Ocak Kararlarının ardından hükümetin yurt içi hamlelerinden biri sosyal politika alanında olmuştur. Toplu pazarlığa doğrudan ve etkili biçimde müdahale amacıyla DPT, "Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu" oluşturulmuş ve kurulun başına Kazım Oskay getirilmiştir. Özal, daha önceki IMF anlaşmalarının askıya alınmasına neden olan toplu iş sözleşmelerinin denetim altına alınamayışı sorununu çözmek istiyordu. Bu kurul eliyle toplu iş sözleşmeleri disiplin altına alınacak ve koordine edilecekti (Sönmez, 1984: 46-47). Bu minvalde 5 Mart 1980 tarihli genelge ile kurulun öncelikli amacı, "*milli seviyedeki prensipleri*" oluşturmak üzere kamu sektörü ile özel sektör çerçevesinde genel esasları tespit etmek olarak belirlendi. Başbakanlık genelgesinde işveren kesiminin müzakereleri bu esaslara göre yürüteceği, sürekli olarak kurulla temas ve işbirliği içinde olacağı, kurulun bilgisi dışında toplu sözleşme imzalanmayacağı açıkça ifade edildi. Kararnamenin mimarı Özal, sendika hareketini çok yakından tanıyan, toplu pazarlığa stratejik yaklaşabilen ve daha birkaç ay öncesine kadar MESS Genel Başkanı olarak toplu pazarlık masasında Maden-İş'in karşısında oturan, kaybeden ve neden kaybettiğini az çok kestiren bir figürdü. Belki de bu tecrübeden hareketle, kamuda toplu pazarlığı bütünüyle kontrolüne alan, "Başbakanlık Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu", 1980 Haziranı'nda TİSK'e gönderdiği bir yazı ile ayrıca özel sektörde yürütülen toplu pazarlığa da doğrudan müdahale edeceğini de ima etmiştir. Yazıda, "*özel sektör kuruluşlarının en kısa zamanda kendi işkolundaki sendikalarına katılmalarında fayda görüldüğü*" vurgulanmaktadır. Diğer bir ifadeyle Özal işverenler arasında çatlak bir ses olmadan sermayenin yekpare bir güç olmasını arzu ediyordu. Bu yazıda, hem kamu hem de özel sektör için geçerli olan ve kurul tarafından genelge çerçevesinde "*milli seviyede esasları oluşturmak üzere*" yapılan çalışmalar sonucunda tespit edilen "*prensipler*" bildirilmekteydi ve bu prensiplere göre; sözleşmelerde yönetime katılmaya ilişkin hükümler yer almayacak, ek mali yükümlülükler getirebilecek yeni maddelere (yeni kalemlere) yer verilmeyecek, kıdem tazminatına esas süreler artırılmayacaktır (Şafak, 2007: 43-44). Demokratik rejim sürerken bu niyetleri tam ve eksisiz gerçekleştirmek kolay değildi elbette (Tekeli, 2017: 13) bu yüzden 12 Eylül darbesi aslında 24 Ocak ekonomi politiğinin uygulanmasına da alan

açacaktı. Ancak yine de 12 Eylül'e henüz varmadan, Türkiye'de neo-liberalizmin emek hareketini budama çabası baş göstermişti.

Vergi politikasına gelindiğinde ise, gelir vergisi sisteminde değişiklik yapılarak vergi oranlarını daha adil bir şekilde dengelemek, gelir vergisi yükünü alt gelir gruplarında önemli ölçüde hafifletmek, buna karşı maktu vergileri (herkesten eşit alınan vergi türleri) arttırmayı öngörmek adına hazırlanan Maliye Bakanlığı'nın yeni bir vergi tasarısı, müsteşarının Özal olduğu Başbakanlıkta incelenmiş ancak bu tasarı bütçe gelirlerinde 190 milyar liralık bir vergi kaybına neden olacağından, dolayısıyla bütçe açığının kapatılmasına yetmeyeceği öne sürülerek tasarı kabul edilmemiştir (Milliyet Gazetesi, 30 Ocak 1980: 6).

Vergi politikası Maliye Bakanlığının asli görevi olmasına rağmen, bakanlığın bu tasarısının yerine, Başbakanlık ve DPT Müsteşarı, ekonominin o esnada aslında gerçek patronu konumunda bulunan Turgut Özal ve ekibinin hazırladığı, günümüzde de varlığını sürdüren "*eşel-mobil*" (hareketli ölçek) sisteminin uygulanması tercih edilmiştir. Bu sistemde hükümet, o yıl içinde gelişmesi mümkün olan enflasyon oranını tahmin ettikten sonra yılın ilk altı ayında, bu enflasyon oranının yarısı kadar oranda bir maaş yükseltmesi yapacaktır. İkinci altı ay geldiği zaman, enflasyonunun gidişinde görülecek azalma ya da yükselmeler dikkate alınarak ikinci altı ayda aynı oranda maaş zammı gerçekleştirilecektir. Hükümet böylece dar gelirlileri ve orta sınıfa dahil olan ücretli kesimleri fiyat artışlarına karşı korumaya çalışırken (Milliyet Gazetesi, 30 Ocak 1980: 7) aslında vergiyi daha geniş bir tabana yaymış ve toplumda dezavantajlı olan kesimlerin adil vergilendirme hususunda korumaya dönük herhangi bir pozitif ayrımcılığı bu pakete dahil etmemiştir.

Neo-liberal ekonomi politikaları, istikrar kararlarının ardından sadece emek hareketleri ve vergi alanında görülmekle kalmamış, diğer yandan kamu kurumlarındaki istihdam kararlarına da uzanmıştır. Özal Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) Genel Müdürleriyle kararların ertesi haftasında yaptığı toplantıda KİT'lere kesinlikle yeni işçi alınmayacağını, zarar eden KİT'lerin kurtarılması için özel bir çaba harcanmayacağını dile getirmiştir. Özal KİT yöneticilerine açık finansman döneminin kapandığını, özellikle işletme çıkarını azaltıcı önlemler almalarında yarar olacağını, bu yapılmadığı takdirde karşılaşılacak açıkların finansmanı konusunda Merkez

Bankası yerine başka finans kaynaklarına başvurmak durumunda kalacaklarını hatırlatmıştır (Milliyet Gazetesi, 30 Ocak 1980, 9).

Müsteşar Özal toplantılarını sadece KİT yöneticileriyle sınırlı tutmamış istikrar kararlarının ardından özel sektör temsilcileriyle, özel banka yöneticileriyle de bir araya gelmiştir. Özal, özel bankaların yöneticilerine ihracatçı sanayicileri desteklemelerini, bu desteklemelerde (kredilerde) hükümetin yayımladığı kararnamelerdeki öncelik sıralamalarını (sanayiciler ve sanayi malları) titizlikle uygulamalarını önermiştir (Milliyet Gazetesi, 30 Ocak 1980: 9). Turgut Özal'ın KİT'lere karşı olabildiğince katı ve tavizsiz tutumuna karşın sermayeye yaklaşımı daha müspettir. Sermayenin kaynakları ve ticari dağıtım kanalları olan bankalarına, özel sektöre yönlendirici tavrı 1967'deki ilk DPT tecrübesinden, hatta ondan da öncesine tekabül eden Elektrik İşleri Etüd İdaresi yıllarından bir bakiyedir. Bu bakiye, mesleki eğilimler toplamı ya da diğer ismiyle bir habitus olarak karşımıza çıkar. Çalışmanın daha önceki bölümlerinden hatırlanacağı üzere Özal Elektrik İşleri Etüd İdaresi yıllarında, kurumun çalışma prensibi olan "*kamusal kaynak* + *yabancı kredi*= *yeni proje* + kârlılık" formülünü içselleştirmiş, DPT yıllarında ise bu formülü, kurumun formel yapısını bozmak uğruna, özel sektör yatırımları lehine kamu kaynaklarını dağıtarak, bir üst seviye taşımıştır. 1970'lerde ise sahnenin diğer tarafında yani özel sektörde patron olarak kârlılığı ve verimliliği tatmış, bu verimliliğin sendikal hareketlerin yavaşlamasıyla mümkün olacağını tecrübe etmiş ve formülün kendince "kusursuzluğu"na kani olmuş görünmektedir. Bu sebeple 1980'lerin Özal'ının "verili" olmadığını, bizzat erken 1950'lerden itibaren oluşmaya başlayan otuz yılık bir liberal eğilim trendinin ürünü olduğunu bir kez daha belirtmek gerekir.

Süleyman Demirel hükümeti ve Özal liderliğindeki ekonomi yönetiminin özel sektörü güçlendirmek ve serbest piyasanın kurumsallaşmasını sağlamak adına yaptıkları, bankaları bu amaç için işlevselleştirmekle de sınırlı değildi üstelik. 24 Ocak kararlarının ardından atılan adımlardan belki de en önemlilerinden birisi, Türk lirasının devalüe edilmesi kararıyla da bağlantılı olarak Türk lirasının kıymetini korumaya dair kanunda yapıla n değişiklilerdi. Bu değişikliklerden murad edilen ise döviz işlemlerinden konvertibiliteye (değiştirilebilirlik) geçmeyi sağlamaktı. Bu doğrultuda, ilk kertede çıkarılan bir kararname ile sanayi ürünleri ihracatçıları, ihracat toplamlarının 40 bin dolara kadar olan kısmını Türkiye'ye getirmeyebileceklerdi.

Turgut Özal bu kararname ve genel olarak anılan kanun üzerinde yaptıkları ve yapacakları değişiklikleri şöyle meşrulaştırıyordu:

"*İhracatçının üzerinden her türlü yükü almaya kararlıyız. Bu değişiklikler konvertibiliteye geçişin ilk adımlarıdır. Hükümetimiz bir süre sonra Türk parasının kıymetini koruma hükümlerini tümüyle kaldırmayı düşünmektedir. Paramızın istikrarını sağlayabildiğimiz sürece dövizi yurda getirmekle yurt dışında bırakmak arasında bir fark olmayacak ve dövizler nihayetinde yurda gelecektir* (Milliyet Gazetesi, 2 Şubat 1980: 9). "

Gerçekten de Özal bu konuda kararlıydı. 8 Şubat 1980 tarihli Milliyet Gazetesinde yer alan Osmanlı Bankası reklamı, Özal ve hükümetin sadece yurt dışında döviz bırakma serbestisini değil ayrıca bu dövizin yurt içine sokulmasında da tam bir serbestiyeti, Türk lirasının kıymetini koruma hakkındaki yeni 25 sayılı karar üzerinden müjdeliyordu:

"*Yurda getirilmesi zorunlu olmayan dövizlerin Türkiye'deki yetkili banka ve müesseselere satışlarında bu dövizlerin menşei ile Türkiye'ye giriş şekli ve zamanı aranmayacağı gibi; dövizi satandan bu işlem için herhangi bir belge ve ismin açıklanması istenmez. Gelin bu yasal olanaktan yararlanın. Dövizinizi Türk Lirasına çevirelim. Bütün şubelerimiz döviz bozdurma işlemlerinde emrinizdedir* (Milliyet Gazetesi, 8 Şubat 1980: 6)."

Bu adımlar klasik liberalizmin temel amentüsü olan "*laissez-faire, laissez-passer* (*bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*)" ruhunun, istikrar kararlarının zemin teşkil ettiği bu yeni ekonomi-politik alan üzerinde yükselmeye başladığının ilk işaretleriydi. Alınan istikrar tedbirlerinin en önemlilerinden, belki de "*bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler*" ruhunun en net yansımalarında birisi, daha önceki tasarrufları likit hale getirmek ve bankalara çekebilmek amacıyla faiz oranlarının serbestçe belirlenmesine imkan sağlayan "*Faiz Kararnamesi*" olmuştur (Doğan, 1994: 50). 1 Temmuz 1980'de yürürlüğe girecek kararnamenin Türk bankacılık tarihinde başlatacağı yeni dönemin özellikleri ise şunlardır: Kredilerin ve vadeli mevduatın faiz oranlarını bankalar serbestçe saptayacak, yine bankalar 6 ay ile 2 yıl arası vadeyle "*hamiline mevduat sertifikası*" çıkarabilecek, vadesiz tasarruf mevduat oranı ise %3'ten %5'e çıkarılacaktır (Milliyet Gazetesi, 5 Haziran 1980:1).

Turgut Özal, faiz oranlarının serbest bırakılması kararının IMF'nin baskısıyla alınmadığını bildirerek şu ifadeyi kullanmıştır:

"Bizim banka faiz oranlarını serbest bırakmamızdaki amacımız arz ve talebi ortaya çıkarmaktır. Enflasyonu hızlandıran neden, talebin artmasından kaynaklanır. Oysa bizim aldığımız kararla tasarruflar teşvik edilmiş olacaktır. Elindeki parayı başka şeyleri satın almak için kullanan kişi, talebi artırmış olur. Halbuki, onu satın almayarak bundan gelir sağlamak için bankaya yatırırsa, talep azalmış olur ve enflasyon da aynı oranda azalır (Milliyet Gazetesi, 10 Haziran 1980: 9)."

Bankaların yeni uygulayacağı faiz oranlarının devletçe yakından izleneceğini belirten Özal, devlet tahvilleriyle mevduat sertifikalarının birbirleriyle rekabet ederek tüm ekonomide tasarrufun artacağını ifade etse de (Milliyet Gazetesi, 10 Haziran 1980: 9) Özal'ın serbest faiz uygulamasıyla ilgili demeçlerinin yer aldığı 10 Haziran 1980 tarihli Milliyet Gazetesi'nin 7.Sayfasındaki reklam, ilerleyen zaman içerisinde hükümetin serbest faiz politikasındaki devlet denetimini iyi bir şekilde yapamayacağının ilk sinyal gibiydi. İlgili reklam, iki yıl sonra Özal ve ekibinin hükümetten çekilmesine neden olacak bankerler krizi süreci ve Kastelli olayının aslında özüne işaret ediyordu:

"*%233, bu değer bugünkü uygulaması ile, Banker Kastelli'nin tasarruflarınıza 10 yılda sağladığı yıllık ortalama net gelir oranıdır. 100.000 liranız 10 yılda 2.433.000 liraya yükseliyor. 10 yıl uzun bir süredir. Kısa vadede en yüksek geliri Banker Kastelli sağlıyor.*(Milliyet Gazetesi, 10 Haziran 1980: 6)."

24 Ocak kararlarını bütünleyen ekonomi politikası oluşturulurken, yurt içinde serbest piyasa inşası ve devlet regülasyonlarına yaslanılıyordu. Diğer yandan yurt dışıyla ilişkiler ve modelin küresel sac ayaklarını güçlendirmek de bir o kadar önemliydi. Nitekim, kuruluş sürecini yaşayan serbest piyasa ve sınırlı devlet felsefesi, yaşanmakta olan likitide krizi ve yüksek dış borç sarmalı aşılamazsa yaşayamazdı. Bu sebeple Turgut Özal, Türk ekonomisine IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi küresel kuruluşlardan yeni krediler ararken aynı zamanda bu kuruşlara olan eski yüklü borçları da uzunca bir sürece yaymaya çalışacaktı.

24 Ocak kararlarının ardından dışarıdan sağlanan ilk kredi, kararlardan birkaç gün sonra kesinleşti. 24 Ocak kararlarının gecesi bizzat Turgut Özal tarafından IMF Başkanı ve Türkiye Masası şefine bir telgraf[158] çekildi. Telgrafın altında yatan motivasyon, kararların ilgili küresel kurumlara bekledikleri mesajı verme amacına dayanıyordu. Her ne kadar 24 Ocak'ta Türkiye IMF ile yeni bir anlaşma imzalamamış olsa da bir önceki Ecevit hükümetinin imzaladığı ancak uygulanmayan anlaşma, istikrar kararların ardından hemen yürürlüğe sokuldu. Bu durum, IMF ve Türk hükümetinin istikrar kararları üzerindeki fikir birliğini gösteriyordu. Nitekim 28 Ocak günü, Ankara'da ABD ile Türkiye arasında, 98 milyon dolarlık kredi anlaşması imzalanmış ve ABD bu parayı '*cash*' (nakit) olarak serbest bırakmıştır. 24 Ocak Kararlarından sonra Merkez Bankası'na ilk döviz girişi bu kaynaktan olmuştur. Kararlar açıklandığı zaman, Merkez Bankasının kullanılabilir döviz rezervleri 20 milyon dolardan fazla değildi (Çölaşan, 1983: 139).

Bir sonraki gelişme, Turgut Özal'ın A.B.D.'ye daha fazla kredi bulmak üzere gitmesi ve Federal Almanya Maliye Bakanı Hans Matthöfer'in[159] Türkiye'nin OECD'ye olan borçlarının ertelenmesi talebini görüşmek için Ankara'ya gelmesiyle yaşanacaktı (Milliyet Gazetesi, 27 Ocak 1980 :1).

Hükümet 24 Ocak kararlarının hemen ardından, Özal'ın yurt dışı temaslarıyla IMF'den 230 milyon dolarlık ve Birleşik Devletler hükümetin de 150 milyon dolarlık

---

[158] Bu telgrafın içeriği için Ekrem Ceyhun'un anılarına yönelmek yerinde olabilir: *"Gece saat 02:00 dolaylarında herkes evine giderken, Resmi Gazete'nin mükerrer sayısı yeni alınan ekonomik kararlarla dolu biçimde basılıyordu. Bakanlar Kurulu'ndan çıktıktan sonra Başbakanlıkla aynı binada olan Dışişleri Bakanlığına geçerek, bakanlığın teleksinden şu metni Washington'a geçtik: "Mr. Larosiere ve Mr. Woodward'ın dikkatlerine… Hükümetimiz bu akşam yaptığı toplantıda, ana esasları üzerinde daha önce IMF ile mutabık kaldığımız ekonomik istikrar programını kabul etmiştir. Bakanlar kurulu toplantısı yarın da devam edecek ve bazı fiyat ayarlamaları kabul edilecektir. Bu durumda iş, almayı umduğumuz yardıma kalmakta ve konunun çabuklaştırılması gerekmektedir. Önümüzdeki günlerde ayrıntılı görüşmeler yapacağımızı umuyorum. Bilginize… Turgut Özal* (Ceyhun, 2004: 146-150)."

[159]Türkiye'nin OECD borçlarını görüşmek üzere ülkeye Alman bir siyasinin gelmesi, kararlardan bir yıl önce Ocak 1979'da Fransa'nın eski bir sömürgesi olan Karaiyiplerdeki Guadelope adasında toplanan zirvenin içeriğiyle ilgilidir. Birleşik Devletler İngiltere, Fransa ve Almanya'dan müteşekkil olmak üzere dört büyük Batılı gücün gerçekleştirdiği iki günlük zirvenin ilk gününde gündem İran, ikinci gününde ise gündem Türkiye idi. Zirvede İran'da yaşanan İslam Devrimi ile rejim değişikliğinin ardından, Türkiye'de de eş zamanlı yaşanan sosyal çalkantıların benzer bir rejim değişikliğine varması korkusu baskın gelmiş, bu vesilesiyle Batı'nın NATO müttefiki Türkiye üzerinden geniş bir nüfuz sahasını yitirmemesi için belli tedbirler üzerinde görüş birliğine varılmıştı. Bu tedbirler ekonomik eksenliydi ve Türkiye'ye dış yardımların yapılmasına dair ortak bir kabule dayanıyordu. Türkiye'ye yardım fonunun ancak OECD içinde yapılandırılacağı düşünülmüştü. Guadelope zirvesinde her ülke kendine bir sorumluluk bölgesi seçerek görüşlerini dile getirdiği için Türkiye hususunda başı Almanya'nın çekeceği kararlaştırılmış ve kredi konusunda öncelikli somut adımların Bonn'dan gelmesi beklenmiştir (Milliyet Gazetesi, 10 Ocak 1979: 8).

bir kredinin onaylarını daha alacaktı. 1980'lerin küresel ekonomik göstergelerine göre büyük sayılabilecek bu denli kredilerin Türkiye'ye temini için IMF yetkilileri büyük yabancı bankalara yazdığı resmi yazıda Türk hükümetinin "*cesur istikrar önlemleri*" aldığını belirtmiş ve yabancı bankalar devreye sokularak Türkiye'ye bu kredilerin "*köprü kredi*" olarak verilmesini sağlamışlardı (Milliyet Gazetesi, 27 Ocak 1980: 7).

Özal'ın istikrar kararlarının ardından bu ilk seyahatin iki temel sebebi vardı. İlki IMF ile Haziran 1980'de bitecek stand-by anlaşmasını takiben Mart itibariyle yeni bir stand-by anlaşması imzalamasıyla ilgiliydi. Bu anlaşma sağlandığı takdirde Türkiye 500 ila 700 milyon dolar arasında IMF'den yeni bir kaynak yaratabilecekti. Özal'ın seyahatinin ikinci sebebi ise IMF'den istenecek diğer taleple ilgiliydi. Yabancı bankaların Türkiye'ye güvensizlikleri nedeniyle uygulanan bir yöntem vardı. Bu yöntemde Türkiye, dışarıdan ithal edeceği yabancı mallar henüz eline geçmemesine rağmen, yabancı kurumsal bankalara ilgili satıcı adına ithalat bedelinin tamamını nakit ve tek seferde peşin yatırmaktaydı. Buna karşın ithal ürün ise Türkiye'ye, yatırılan tutar ilgili firmanın yabancı bankadaki hesabında 6 ay bekledikten sonra teslim edilmekteydi. Özal Washington'da gerçekleştireceği temaslarla yabancı bankalarda tutulacak bu bedelin %30'a sabitlenmesi için mücadele verecektir. Böylece Merkez Bankası'nda rezerv olarak 250 milyon dolarlık yeni bir sıcak para oluşturulmaya çalışılacaktır. (Miliyet Gazetesi, 27 Ocak 1980: 7). Dolayısıyla Türk Bankacılık sistemi aslında Özal'ın bu yöndeki çabası ve köprü kredi sistemiyle birlikte küresel kapitalizmin bankacılık sistemiyle uyumlulaştırılmaya, eşgüdümlü çalışmaya başlayacaktı. Özal öncülüğündeki ekonomi yönetimi, 1980 yılının Şubat ve Mart'ını kapsayan iki aylık hedefte, IMF, ABD ve Alman yardımları ve ticari bankalardan -yeni ekonomik modelin de sağladığı "güven" sayesinde- 1 Milyar 200 milyon dolarlık bir kaynak sağlayarak, likidite krizini aşmayı ummuştu.

Özal'ın başkanlığındaki Türk heyeti 2 Şubat 1980'de Almanya'da Matthofer'le görüştükten sonra Birleşik Devletler'e geçti. A.B.D.'de IMF, Dünya Bankası ve A.B.D. yönetimine Türkiye'yi krizden çıkarmak için yapacaklarını ve istediklerini anlattı. Turgut Özal Dünya Bankası'ndan, üstteki paragrafta değinilen IMF ve A.B.D. Hükümetinden talepleri haricinde, 300 milyon dolarlık bir uyum kredisi daha istiyordu. Bankanın başında bulunan ve Özal'ın 1971-1973 yılları arasında Dünya Bankası'ndaki amiri ve kendisini iyi tanıyan bir sosyal sermayesi olarak McNamara,

Özal'a Türkiye'ye yardım edeceklerini ama Türkiye'nin bir niyet mektubu vermesi gerektiğini bildirdi. Dünya Bankası'nın usulleri içinde bir "niyet mektubu isteme" bir kural veya teamül olarak bulunmuyordu. Bu ilk defa Türkiye'den isteniyordu. Mektupta, Türkiye'nin ekonomik paradigmasını değiştireceğine söz vermesi ve alacağı kararları Dünya Bankası'nın iznine bağlamayı kabul etmesi bekleniyordu. Yapılan müzakerelerden sonra mektubun koşulları hafifletildi ve 7 Şubat 1980 tarihinde anlaşma imzalandı. Ecevit önderliğindeki muhalefet bu mektubu Anayasa'ya aykırı bularak meclis araştırması açılmasını istedi. Heyet uygulanan paketi Avrupa ve A.B.D.'ye tanıttıktan sonra 14 Şubat'ta Ankara'ya döndü. Paket kabul görmüş ama para akışı henüz başlamamıştı. Şubat ayında ancak 125 milyon dolar kredi gelmişti (Çölaşan, 1983: 152-170).

Matthofer'in beklenen ziyareti 1980 Şubat'ının sonunda gerçekleşti. Geçen sürede, yani Şubat ortasındaki A.B.D. ziyaretinden sonra Özal ve ekonomi kurmayları OECD'ye bir rapor vererek Türkiye'nin ekonomik durumunu anlatmış ve ihtiyaçlarını somutlaştırmıştı. Türkiye'nin iki milyar dolarlık bir borca ihtiyacı vardı. Bu dış kredinin %8 faizli, dört yılı ödemesiz on yıllık olmasını istiyordu. OECD'nin yapacağı toplantılarda olumlu karar alınabilmesi IMF'in yeşil ışığına bağlı olacağı belliydi. Özal'ın bizzat 24 Ocak gecesi telgraf çekerek kararları müjdelediği, IMF Türkiye Masası Şefi Woodward da Ankara'ya gelmiş ve kendisiyle yapılan temaslar, IMF'nin üç konuda yeni adımlar atılmasını beklediğini ortaya koymuştu. Bunlardan ilki Türk lirasının sürekli olarak ayarlanmasını sağlayacak bir mekanizmanın oluşturulmasıydı, ikincisi tasarrufların teşviki açısından faizin serbest bırakılması, üçüncüsü ise istikrar paketinin vergiler konusundaki eksikliklerinin giderilmesiydi (Tekeli, 2017: 12).

IMF'in ilk talebinin Özal öncülüğündeki ekonomi yönetimi tarafından gerçekleştirebilmesi için 12 Eylül sonrasının beklenmesi gerekecekti. Zira Özal en nihayetinde mevcut koşullarda bir azınlık hükümetinin müsteşarıydı ve IMF'yi bir azınlık hükümeti olmaları yüzünden, yapabildiklerinin sınırlı kaldığı konusunda ikna etmeye çalışıyordu. Bu sebeple ancak ikinci ve üçüncü taleplerini Mart ve Temmuz aylarında gerçekleştirebileceklerdi. 1980 yılının Mart ayı itibariyle, 24 Ocak sonrası dönemde yukarıda değinilen yurt içi ekonomi politik gelişmelerden birisi, işçi ücretlerini baskı altına almak için oluşturulan "Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu" idi (Sönmez, 1984: 46-47). IMF'in ikinci talebi olan faizlerin serbest

bırakılması ise yine bir üstte değinilen yurt içi ekonomi politik gelişmeler ışığında 5 Haziran 1980 tarihli kararname ile resmileşmiş ve 1 Temmuz'da hayata geçecek bir uygulama olmuştur.

Türkiye'ye yapılacak yardımı kararlaştırmak için 26 Mart'ta yapılan toplantıdan sonuç alınamadı. Hükümet, IMF Heyetinin Ankara'ya ziyaretinden önce 3 Nisan 1980'de akaryakıt fiyatlarına zam yaptı. 8 Nisan 1980'de Türk Lirasının değeri bir kez daha devalüe edilerek %5.2 düşürüldü. 1 dolar 73.20 TL'ye yükselmiş oldu. Böylece IMF'ye 24 Ocak kararlarının felsefesine sadık olunduğu mesajı veriliyordu. 15 Nisan 1980'de OECD Türkiye'ye 1 milyar 162 milyon dolar vermeyi kararlaştırdı. Bunun büyük bölümü hemen kullanılabilecek niteliteki kredilerden oluşuyordu. Özal daha ileri gidebilmek için orta vadeli bir program hazırlayıp IMF ile üç yıllık bir stand-by anlaşmasının yapılması gerektiğini kavramıştı. Turgut Özal, Kaya Erdem ve Yıldırım Aktürk'ten oluşan Türkiye heyeti, Mayıs ayı başında IMF ile yeni bir stand-by anlaşması yapmak için tekrar Washington D.C.'ye gitti. IMF, OECD'nin ardından Türkiye'ye 1 milyar 250 milyon dolar "SDR" (*special draw right veya türkçesiyle "özel çekme hakkı*") kredisi vermeyi kabul etti. Maliye Bakanı İsmet Sezgin 2 Haziran 1980'de izlenecek ekonomik politikasının ana hatlarını bildiren niyet mektubunu IMF'ye gönderdi (Çölaşan, 1983: 229-239).

Bu gelişmelerin ardından Turgut Özal liderliğindeki ekonomi yönetimi Haziran 1980'e de hızlı bir giriş yaptı. 9 Haziran'da Türkiye, TL'nin değerini 24 Ocak operasyonu da dahil olmak üzere 3. kez devalüe ederek 1 Amerikan Dolarını 78 Türk Lirasına eşitledi (Milliyet Gazetesi, 10 Haziran 1980: 1). Ancak diğer yandan Özal, OECD borçlarının erteleneceği toplantısının stresini derinden hissediyordu. Turgut Özal bu sebeple, 11 Haziran'da hayatındaki ilk kalp spazmını yaşadı. Hacettepe Üniversitesi Hastanesi'nde gözetim altına alındı. Doktorları Paris'e gitmemesi yönünde telkinde bulunmalarına rağmen Özal'ın ekibinin, "*gelseniz iyi olur, gelmezseniz burada sorun çıkabilir*" önerisi üzerine Özal bir doktor gözetiminde Paris'e gitmiştir. Paris'te ilk toplantıdan sonuç alınamadıktan sonra Birleşik Devletler'e gidişinde Dr. Soames tarafından ilk anjiyoyu da Amerika Birleşik Devletleri'nde olmuştur. Kalbi ilk kez teklemiştir ve 53 yaşındadır (Barlas, 1994: 158-161).

Turgut Özal 10 Haziran devalüasyonun ardından ve kalp spazmını geçirmesinin akabinde Paris'e gittiği esnada IMF yönetim kurulu da 18 Haziran 1980'de Türkiye ile üç yıllık bir stand-by anlaşmasını imzaladı. Bu karar verildiği sırada, Özal'ı tüm bu süreçlerden belki de daha fazla düşündüren, gerçekleşmesi Türk Ekonomisi için hayati bir anlama gelen, OECD'nin Türkiye'nin borçlarının ertelenmesi için düzenlenen toplantı devam ediyordu ve Özal heyete Türkiye'nin durumunu izah ediyordu. Ayrıca IMF'nin stand-by kararı da toplantıya bildirilmişti. Türkiye'nin toplantıdan beklentisi 3 milyar dolar borcun ertelenmesiydi. Bu rakam IMF, OECD ve Amerikan hükümetinden temin edilen tüm yeni kredilerin toplamından dahi fazlaydı. Ancak toplantıdaki en büyük pürüz, bu borçların bir kısmının daha önce ertelendiği için OECD'nin benimsediği kurallara göre aynı borçların ikinci kez ertelenememesinden çıkmıştı. Bu durumda OECD Türkiye'nin borçlarının ancak 1,8 milyar dolarını erteleyebiliyordu. Özal, bu tutarın Türkiye'nin ihtiyacını karşılamadığını söyleyerek 3 milyar dolarda direniyordu. Türkiye'nin tezlerine göre, mevcut borçları sözü edilen ikinci kez ertelememe ilkesi OECD üyesi olmayan üyeler içindi, oysa Türkiye bir OECD ülkesiydi, bu kural Türkiye'ye uygulanmamalıydı. Toplantıda Matthofer Türkiye'nin talebinin karşılanması için uğraşıyordu. Birleşik Devletler ise Türkiye'nin talebine gerekli desteği sağlamıyordu. Toplantı sonuç alamadan dağıldı. Kalbi tekleyen Özal, sonrasında Birleşik Devletlere giderek, buradaki hatırı sayılır sosyal sermayesinin de desteğiyle gerekli desteği sağladı ve aynı zamanda Birleşik Devletler'de anjiyo oldu. Böylece borç erteleme toplantısı üçüncü ve son kez 22 Temmuz 1980'de Paris'te yapıldı ve Türkiye'nin istediği kapsamda 3 milyarlık bir borç ertelemesi nihayet gerçekleştirildi (Çölaşan, 1983: 29-261).

1980'in Ağustos'una gelindiğinde, ayın başında Özal ve ekibi Türk Lirasının değerini dördüncü kere düşürerek 1 Amerikan dolarını 80 Türk Lirasına eşitledi (Milliyet Gazetesi, 5 Ağustos 1980: 1). Dış borçlar hususunda ise geriye ticari bankalara olan 3,5 milyar dolarlık borcun ertelenmesi kalmıştı. IMF'nin sıkıştırmasına rağmen yabancı bankalar Türkiye'ye ne yeni kredi verme ne de borçlarını erteleme konusunda isteklilerdi. Türkiye kendisine yakın gördüğü yabancı bankalarla yaptığı istişare toplantılarında, bu konuda hemen sonuç alınamayacağını görüyordu (Tekeli, 2017: 14). Kaldı ki 1980 Eylül'ünde Türkiye kendini bir anda bambaşka bir gündemin içinde bulacaktı. Zira sadece 1980 Ağustosunda 171 kişi siyasi cinayetlere kurban

gitmişti (Milliyet Gazetesi 1-31 Ağustos 1980). Askeri müdahaleye sayılı günler kalmıştı.

5.7. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi: Siyasal Alanın Yeniden Kurulumu

Türkiye 1980'lere, 24 Ocak kararları vasıtasıyla iktisadi alanının model değişimiyle girerken, yılın sonlarına doğru ise anayasasını, demokrasisini ve hatta on yıllara yayılacak bir etkiyle toplumsal yapısını, kısacası siyasal olana içkin hemen her şeyini temelden sarsan ve yeniden kuran 12 Eylül 1980 askeri darbesini yaşayacaktı. İktisadi alanı yeniden kuran siyasi irade Adalet Partisi hükümetiydi. O iradenin iktisadi oyun sahasında tüm kudretiyle cismanileştiği figür ise Turgut Özal idi. Özal'ın donatıldığı yetki ve gücüne benzer şekilde bu kez siyasal alan ve siyasal olan hemen her şeye dair yetkiyi kendinde toplayacak Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren sahneye çıkıyordu. 1960 yılında Turgut Özal'ın askerliğinin bir kısmını ifa ettiği Ordonat Okulu'nun o esnadaki Komutanı olan Albay Kenan Evren ile Turgut Özal'ın yolları bir kez daha 1980'de kesişiyordu. Fakat yirmi sene öncesine benzer şekilde Özal yaklaşık iki yıllık bir süreyle tekraren Evren'in "hizmet"inde olacaktı, ta ki Temmuz 1982'ye kadar.

Türkiye'yi 12 Eylüle götüren süreç, 24 Ocak kararlarının tarihsel arka planına benzer şekilde bugünden yarına gerçekleşmemişti. Özellikle 1970'lerin sonlarına doğru sokaklarda ve kampüslerde yaşanan siyasi şiddet, cinayetler ve üzerine siyaset kurumunun 12 Eylül'e varana değin, gün be gün işlevsizleşerek kaosa teslim olması darbenin en belirgin iki temel nedeniydi. 12 Eylül darbesi ve rejimi ihdas ettiği kurumları ve hazırladığı anayasa üzerinden nelere tepki olarak vücut bulduğunu açıkça hissettiren bir askeri darbeydi. Bu sebeple 12 Eylül darbesini hazırlayan süreçler ve arkasından yaşanan üç yıllık ara dönemin siyasi mantığının çözümlenmesi açısından tümden gelimci bir şekilde önce Evren'in 12 Eylül 1980 sabaha karşı yaptığı radyo konuşmasının içerik analizine eğilmek sonrasında ise o içerikte yer alan ve darbeye uzanan sürecin sebeplerini irdelemek daha duru bir anlatı sunabilir.

Evren, "*Yüce Türk Milleti*" diyerek başladığı konuşmasında, ülkenin halen içinde bulunduğu hayati önemi haiz siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların devlet ve milletin bekasını tehdit eder boyutlara ulaştığını ve bu halin, devleti cumhuriyet

tarihinin en ağır buhranına sürüklediğini ifade etmiştir. Anarşi, terör ve bölücülüğün her gün yirmi civarında insanın hayatına mal olduğuna değinen Evren, bu insanların aynı dini ve milli değerleri paylaşan Türk vatandaşları olmasına rağmen siyasetçilerin siyasi çıkarları uğruna, çeşitli suni ayrılıklar yaratmak suretiyle yurttaşların birbirilerinin kanını çekinmeden akıtacak düzeyde gözlerini döndürdüklerini vurgulamıştır (Evren, 2000: 10).

Bu bağlamda Evren, 12 Eylül'e kadar iktidara gelen çeşitli hükümetlerin ve siyasetçilerin iç güvenliği sağlayacak kararları ve tedbirleri öncelikle alacaklarını vaat etmelerine rağmen, siyasi çıkarların ve parti hesaplarının devletin bekasını galebe çaldığını dile getirmiştir. Bu sebeple ona göre anarşi, terör ve bölücülüğün ulaştığı düzeyde olaylara seyirci kalan milletvekilleri ve senatörlerin sorumluluğu birincildir. Hatta iktidarların almaya giriştikleri önlemleri ülke yararına olmasına rağmen siyasi menfaat dolayısıyla baltalayan muhalefet de Evren'e göre bir o kadar suçludur. Evren siyaseti böylesine esir alan partizan ve kamplaştırıcı eğilimlerin kamu kuruluşları, memurlar ve zamanla hemen her yurttaşı da birbirine karşıt kamplara konumlanmaya zorladığının altını çizerek toplumsal gerginlik ve şiddetin temelinde siyaset kurumunun yer aldığını belirtmiştir (Evren, 2000: 10-11).

Kenan Evren, konuşmasının ilerleyen bölümlerinde, bu üzücü süreçleri yakından takip eden Türk Silahlı Kuvvetlerinin uyarılarını sadece siyasi partiler ve siyasilere yönelik yapmadığını; ayrıca bu korkunç gidişi acz içinde izleyen anayasal kuruluşları da uyarmak için –çalışmada da daha önce değinilen- silahlı kuvvetlerce hazırlanan bir uyarı mektubunun Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e verildiğini anımsatmıştır. Evren bu ciddi uyarıya rağmen siyaset kurumunun ve anayasal kuruluşların gerekli önlemleri almadığı gibi Mart 1980'den itibaren alt aylık süreçte cumhurbaşkanı seçemeyecek denli siyasal sistem ve meclisin işlerliğini yitirdiğini belirtmiştir. Evren, tüm bunlar sebebiyle Türk Silahlı Kuvvetlerinin ülkenin ve milletin bütünlüğünü, can ve mal güvenliğini korumak ve kollamak kanun ve nizam hakimiyetini, tarafsız devlet otoritesini yeniden tesis ve idame etme gayretiyle yönetime el koymak zorunda kaldığını ilan etmiştir. Yeni hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar yasama ve yürütme yetkilerini kendisinin de dahil olduğu Kara, Deniz, Hava ve Jandarma kuvvetlerinin komutanlarından teşkil edilmiş Milli Güvenlik Konseyinin kullanacağını ifade etmiştir (Evren, 2000: 11-13).

Kenan Evren, askeri darbeyi ilan ettiği konuşmasının yarısına kadar, müdahalenin sebepleri ve müdahale öncesindeki süreci özetlemiş, diğer yarısında ise darbenin siyasi meşruiyetinin izahını, dış dünyayla ilişkilerin geleceğini ve 12 Eylül rejiminin yeni dönemde tasarladığı siyasi zeminin ideolojik veçhesini anlatmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Evren'e göre yüce Türk ulusu bağrından çıkardığı, siyasi ve toplumsal kutuplaşmalarda hiçbir tarafı tutmayan, sadece Atatürk ilkeleri ışığında yürüyen Türk Silahlı Kuvvetleri yönetimine güvenmelidir çünkü kaynağı Türk milletidir. Kenan Evren, Atatürk Milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak politikada "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinin temel saikleri olacağını, millet egemenliğine Atatürk ilke ve inkılaplarına olan bağlılık şuurunun nakşedilerek, tüm tehditlerin ulusça bertaraf edileceğine olan inancını da ayrıca vurgulamıştır. Evren, diğer yandan Türkiye Cumhuriyetinin, NATO dahil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşuları olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirilerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararında olduklarını bildirmiştir. Konuşmasının sonlarına doğru Evren, gerekli çalışma ve hazırlıklar tamamlandıktan sonra ülke idaresinin sivillere devredileceğini ancak bu hazırlıklar tamamlanan kadar ülkede her türlü siyasi faaliyetin yasaklandığını dile getirmiştir (Evren, 2000: 14).

12 Eylül Darbesinin sebeplerine, darbeyi yapanların perspektifi ve beyanatı üzerinden bakıldıktan sonra bu sebeplerin vuku bulduğu süreci özetlemek, 12 Eylül sonrası kurulan yeni siyasal alanı ve bu alanın kurucularının Özal ile olan ilişkiselliği analiz etmek için önem arz eder. Nitekim Özal'ın 1983'de iktidara gelişinin ardından sarıldığı önemli söylemlerden birisi, kendisi ve partisinin mevcudiyetinin, 12 Eylül öncesi döneme dönülmemesinin sigortası olarak sunmasıdır.

Bu bağlamda Türkiye'yi 12 Eylül'e götüren şiddet sarmalı her ne kadar 1970'lerin başlarından itibaren başlasa da hızlanması ve kitleselleşesi bakımından 1 Mayıs 1977 önemli bir eşik olmuştur. Taksim Meydanı'nda düzenlenen işçi bayramı kutlamalarında meydanda yer alan yaklaşık beş yüz bin kişinin üzerine çevre binalardan meçhul saldırganlarca ateş açılmış toplamda 36 kişi kurşunlar veya çıkan arbede yüzünden hayatını kaybetmiştir (Milliyet Gazetesi, 3 Mayıs 1977: 1). 1978'in başlangıcıyla birlikte yeni yılın ilk iki haftasında toplamda 15 genç insan daha siyasi

cinayetlere kurban gitmiştir (Milliyet Gazetesi, 1-15 Ocak 1978). 16 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesi'nden çıkan öğrencilerin üzerine atılan bombayla yedi öğrenci hayatını kaybetmiş, faili meçhul olarak kalacak olan bu saldırıya tepki olarak DİSK "*faşizme ihtar eylemi*" gerçekleştirmiştir. Bu eyleme yurt sathında 600 bin işçi katılmıştır. 24 Mart 1978'de özellikle sağ terör örgütleri üzerine giden Ankara Cumhuriyet Savcısı Doğan Öz, Ankara'da uğradığı silahlı saldırı sonucunda öldürülmüştür (Aydın, Taşkın, 2014: 95).

17 Nisan'da ise bu sefer cinayetler siyasilere yönelmeye başlamıştır. Bağımsız Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu, kendisine gönderilen bombalı bir paketi açarken gelini ve iki torunuyla birlikte hayatını kaybetmiştir (Milliyet Gazetesi, 18 Nisan 1978: 1). 4 Ekim'de bu seferki siyasi cinayet MHP'de yaşanır. İstanbul il başkanı Recep Haşatlı ve oğlu evlerinde uğradıkları silahlı saldırı sonucu öldürülürler (Milliyet Gazetesi, 5 Ekim 1978: 1). Bu saldırıdan beş gün sonra 9 Ekim'de siyasi cinayetler cephe değiştirerek bu sefer solcu öğrencilere yönelmiştir. Ankara'nın Bahçelievler semtinde Türkiye İşçi Partisi üyesi 7 öğrenci, aralarında Abdullah Çatlı ve Haluk Kırcının da olduğu ülkücüler tarafından evlerinde öldürülmüştür (Milliyet Gazetesi, 10 Ekim 1978: 1). 20 Ekim'de ise siyasi cinayetler akademisyenlere uzanmıştır. Özal'ın mezunu oldu İTÜ Elektrik Fakültesi Dekanı Bedri Karafakioğlu İstanbul'da evinin önünde öldürülmüştür (Milliyet Gazetesi, 21 Ekim 1978: 1).

Saldırıların kitleselleştiği eylemlerde yine 1978'in sonlarına doğru yaşanmaya başlamıştı. Tarihe "*Sivas olayları*" olarak geçen hadiselerde 4 Eylül 1978'de Sivas'ta bir Alevi Mahallesi olarak bilinen Alibaba Mahallesine giren bir grup pazar yerine ateş açtı. O sırada bir kişi öldü ve çok sayıda kişi yaralandı. Olayın üzerine başka mahallelerden daha büyük grupların Alibaba mahallesini basmasıyla olaylar büyüdü. 1000'e yakın işyeri tahrip edildi. 4 Eylül günü sonunda 12 kişi ölmüş 100'den fazla kişi yaralanmıştı. Takip eden günde ise olaylar hız kesmemiş 8 kişi daha hayatını kaybetmişti. Bu olaylar Alevilerin Sivas'tan göçlerinin başlangıcı olması sebebiyle de ayrıca dikkate değerdir (Aydın, Taşkın, 2014: 296-297).

Sivas olaylarının ardından benzer ama daha fazla kitlesel ve can yakıcı olaylar 1978'in sonunda Maraş'ta vuku bulmuştur. 16 Aralık'ta 1978'de ülkücü-milliyetçi çizginin propoganda filmi olarak vizyona giren "*Güneş Ne Zaman Doğacak?*" adlı

filmin Ülkücü Gençlik Derneği tarafından Maraş'ta gösterime sokulmasıyla birlikte 19 Aralık'ta filmin oynatıldığı sinemaya düşük tesirli bir bomba atılmıştır. Filmden çıkan ülkücülerin CHP ve PTT binalarına saldırmalarıyla başlayan gerginlik 21 Aralık'ta iki solcu öğretmenin öldürülmesiyle iyice artmıştır. Aynı gün öğretmenlerin cenazelerinin kaldırılmasına izin vermeyen ülkücü cenahın başlattığı olaylar 21 Aralık'tan 25 Aralık'a kadar sürmüştür. Sağcı milislerin kenti ele geçirdiği bu tarihler aralığında güvenlik güçlerinin de sürece seyirci kalmasıyla resmi rakamlara göre çoğunluğu Alevi olmak üzere 111 kişi öldürülmüş, 1000'i aşkın kişi yaralanmış, 552 ev ve 289 iş yeri tahrip edilmiştir. Olayların en çarpıcı sonucu, Maraş'ta yaşayan Alevi nüfusun neredeyse %80'inin bu katliamdan sonra şehirden göç etmesi olmuştur. Maraş olaylarını izleyen iki yıl içerisinde, 12 Eylül askeri darbesine kadar Çorum ve Yozgat'ta da benzer provokasyonlar yaşanmıştır. Bu olaylar da esas olarak Alevilere yönelik pogromlardı[160] (Aydın, Taşkın, 2014: 299-300).

Bu olaylardan sonra TBMM, Maraş, İstanbul, Ankara, Adana, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Kars, Malatya, Sivas ve Urfa'yı kapsayacak şekilde 13 ilde sıkıyönetim ilan etmiştir (Milliyet Gazetesi, 27 Arlık 1978: 1). Maraş olaylarının 12 Eylül'e giden yolda önemli bir eşik olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim devlet, otoritesini tesis edemeyecek konuma savrulmaya başlamıştır. Türkiye 1979'a da siyasi cinayetlerle başlamıştı. Öğrenciler, siyasetçiler, akademisyenler ve nihayet farklı toplumsal kimliği haiz grupların ardından siyasi şiddet bu kez gazetecilere de sirayet etmişti. 1 Şubat'ta Milliyet Gazetesi Başyazarı ve Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi, İstanbul Nişantaşı'ndaki evinin önünde otomobilinin içindeyken uğradığı silahlı saldırıda öldürülmüştür. (Milliyet Gazetesi, 2 Şubat 1979: 1). Yılın sonuna doğru bir başka gazeteci yazar ve eski Adalet Parti Milletvekili İlhan Darendelioğlu İstanbul'da öldürülmüştür. (Milliyet Gazetesi, 20 Kasım 1979: 1). Bu gelişmeler üzerine 27 Aralık 1979'da, çalışmada daha önce değinilen ve Özal'ın da siyaset ve asker arasında arabulucu rolünü üstlendiği uyarı mektubu hadisesi yaşanmıştır. Evren'in imzasını taşıyan uyarı mektubu anayasal kuruluşlar ve siyaset çevrelerine seslense de muhatapsız kalmış ve amacına ulaşmayan bir belge görünümünde kalmıştır.

[160] Pogrom, Çarlık Rusyası'nda devletin kışkırtmasıyla Yahudilere karşı uygulanan yerel katliamları anlatmak üzere kullanılan bir kavramdır. 1978 ve 1979 yıllarında Maraş, Çorum, Sivas'ta meydana gelen olaylar, neredeyse birer pogrom niteliğindedir. Günlerce süren olaylara devlet güçleri yeterince müdahale etmeyip adeta seyirci kalmış, olayların ardından başlayan toplu göç karşısında ise devlet tarafından hiçbir önleyici ve koruyucu tedbire başvurulmamıştır (Aydın, Taşkın, 2014: 300).

1980 de 1979 kadar kanlı geçecektir. 27 Mayıs 1980'te MHP Genel Başkan Yardımcısı ve eski bakanlardan Gün Sazak, Devrimci Sol örgütü üyeleri tarafından aracına binerken öldürülmüştür (Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1980: 1). 4 Temmuz'da ise Kahramanmaraş'ta yaşanan Alevi-Sünni çatışmasına benzer olayların tekrarı Çorum'da yaşanmıştır. Olaylarda resmi kayıtlara göre 57 kişi hayatını kaybetmiştir. Aynı ay içinde eski başbakanlardan Nihat Erim 19 Temmuz'da Dragos'da öldürüldü. Bu cinayete misilleme olarak DİSK'in eski genel başkanı ve Maden-İş Sendikası Başkanı Kemal Türkler 22 Temmuz'da öldürüldü.[161]

Artık darbenin ayak sesleri duyulmaya başlanmıştı. Nitekim bu siyasi şiddet ve cinayetlere ek olarak komutanların müdahale kararlılığını artıran iki gelişme daha yaşanmıştı 1980'de. İlki 6 Nisan 1980'de görev süresi dolan Fahri Korutürk'ün yerine TBMM'nin 6 ay ve 112 oturumun ardından cumhurbaşkanı seçememiş olmasıydı. Öyle ki siyasal sistemin en kilit noktasındaki bu tıkanmışlık 12 Eylül darbecilerine müdahalenin ardından aradıkları meşruiyeti sağlayacaktı. Evren'in darbeyi ilan konuşma metninde cumhurbaşkanlığı seçim sürecine atıfta bulunması bu durumun teyididir. İkinci gelişme ise MSP'nin 6 Eylül 1980 günü Konya'da düzenlediği mitingidir. İsrail Meclisi'nde Kudüs'ün başkent olarak kabul edilmesini protesto etmek için MSP'nin organize ettiği mitinge katılım oldukça yüksekti. Yüz bin kişilik topluluğun çoğunluğu sarıklı, cüppeli, şalvarlı olan radikal İslamcılardan oluşuyordu. Mitinge "*Dinsiz devlet, yıkılacak elbet*", "*Şeriat İslam*"dır, "*Anayasa Kur'an*", "*Şeriat hakkımız, söke söke alırız*", "*Ya Şeriat Ya Ölüm*" gibi provoke edici sloganlar atılmıştır. Başta Erbakan ve ilerleyen yıllarda Turgut Özal'ın en yakınlarından biri, kara kutusu, ANAP'ın parti işlerini emanet edeceği Konya Belediye Başkanı Mehmet Keçeciler[162] olmak üzere MSP yönetimi bu durumdan hoşnut kalmadı. Çünkü bu görüntünün aleyhlerinde kullanılacağını biliyorlardı. Nitekim bu miting askeri darbe yanlılarının eline büyük bir koz vermişti. 12 Eylül'ün ardından, 29 Ekim 1980 günü açıklama yapan Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Haydar Saltık, Konya

[161] Kronoloji: Öncesi ve Sonrasıyla 12 Eylül bknz.
http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-oncesi-ve-sonrasiyla_12-eylul

[162] Mehmet Keçeciler ismi, Turgut Özal'a dair kaleme alınana bir siyasi biyografinin birkaç önemli isminden birisidir denebilir. Çünkü Keçeciler, Özal'ın liberal ve muhafazakâr ana eğilimli siyasi kimliğindeki muhafazakârlığın başat temsilcisidir. Nasıl Mesut Yılmlaz bu ikili kimliğin liberal temsilcisiyse ve bu mirasla dış işleri bakanlığı, ANAP Genel Başkanlığı ve Başbakanlığa kadar uzanmışsa Keçeciler de benzer şekilde Özal sonrası dönem için adı geçen bir halef idi ve Özal'ın ANAP'ı dahi emanet ettiği muhafazakâr "ikinci adam" adayıdır. Öyle ki Özal sonrası dönemde parti içindeki liberal ve muhafazakâr kliklerin ayrışması bu iki figür merkezli olarak gerçekleşecektir.

mitinginin 12 Eylül müdahalesinin gerekçelerinden biri olduğunu, "*Konya mitingi 12 Eylül'e gelinmesinde bardağı taşıran son damla olmuştur*" sözleriyle ifade edecekti (Aydın, Taşkın, 2014: 317-319).

Tüm, bu hal ve gidişat karşısında Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980'de yönetime el koymuştur. 12 Eylül 1980 sabahı saat 04:30'da cunta adına okunan ilk bildiri, Silahlı Kuvvetlerin devletin organları işlemediği için ülke yönetimine el koyduğunu ilan ediyordu.[163] Ayrıca parlamentonun dağıtıldığını, bakanlar kurulunun görevine son verildiğini ve Millet Meclisi üyelerinin dokunulmazlıklarının kaldırıldığını bildiriyordu. Hemen ardından, bütün siyasal partiler ve iki köktenci sendika konfederasyonunun (Sosyalist Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu DİSK ve aşırı sağcı Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu MİSK) faaliyetleri durduruldu. Alparslan Türkeş'in dışındaki siyasal parti liderleri tutuklandı, saklanmış olan Türkeş iki gün sonra teslim oldu. Bütün ülkede olağanüstü hal ilan edildi ve yurt dışına çıkışlar yasaklandı (Zürcher, 2008: 401).

12 Eylül darbesinin bu çalışmayla illiyet bağını kuran kavramlar, üstteki paragraftın tayin ettiği yönde generallerin demokrasiyi siyasetçilerden "*kurtarmak*" ve siyasal sistemi "*temizleme*" ifadeleridir. 12 Eylül rejimi bu hususta selefi 27 Mayıs rejiminden çok daha ileri gitti. Sadece parlamenterlerin evlerine gönderilmesi ve partilerin feshedilmesiyle yetinilmeyip, bütün belediye başkaları ve (1700'ün üzerindeki) belediye meclisleri de azledildi. Bütün iktidar ordunun, özellikle de 14 Eylül'de resmen devlet başkanı ilân edilen Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in başkanı olduğu Milli Güvenlik Konseyinin (MGK) elinde toplandı. Sadece askeri üyelerden oluşan MGK, darbeden bir hafta sonra emekli amiral Bülent Ulusu'nun başbakanı olduğu 27 üyeli bir bakanlar kurulu atadı. Ancak bakanlar kurulu, bürokratlar ve emekli subaylardan oluşmaktaydı. Bu üyeler arasında faal yahut eski siyasetçiler bulunmamaktaydı. Kurulun işlevi sadece, MGK'ya tavsiyelerde bulunmak ve onun kararlarını icra etmek üzerine kuruluydu. MGK yalnızca bakanlar kurulu değil, kendilerine sıkıyönetim yasası gereği çok geniş yetkiler verilmiş bölgesel ve yerel komutanlar vasıtasıyla da Türkiye'nin her noktasında iş görebiliyordu. Bu komutanlar, eğitimin, basının, ticaret odalarının ve sendikaların başlarına

[163]Cunta, "Bir numaralı Bildiri"sinde Silahlı Kuvvetler'in İç Hizmetler Kanunu'nda yer alan, Cumhuriyet'i koruma görevine temas ederek eylemini meşru hale sokuyordu. Bildirideki anahtar terim "*milli birlik ve beraberlik*" idi. Bu terim 1980'ler ve 1990'larda ordunun temel siyasal kavramı olarak kalacaktı.

getirilmişlerdi ve yetkilerini kullanmada tereddüt etmiyorlardı. Bu durum, özellikle, entelektüel yaşamın ve basının merkezi olan İstanbul'da, gazetelerin sürekli kapatılması, gazetecilerin ve yazı işleri müdürlerinin tutuklanması sonucunu da beraberinde getiriyordu. Siyasal ve toplumsal alanın böylesi bir depolitizasyon sürecinde Orgeneral Kenan Evren, geleceğin Türkiyesinde eski siyasetçilere yer olmayacağını kesin bir dille belirtecek adımlar attı. Haziran 1981'de siyasal konuların alenen tartışılması yasaklandı. 1982'de bir MGK kararı, eski siyasetçilere geçmişi, bugünü ve geleceği tartışmayı, neredeyse Orwell'vari tarzda yasakladı. Darbeden sonra faaliyetleri durdurulmuş olan eski partiler, 16 Ekim'de resmen kapatıldı ve mal varlıklarına resmen el konuldu. Geçmişten köklü bir kopuşun zorlama gayreti içindeki generaller geçmişin kendisini de yok etmeye çalıştılar: Partilerin arşivleri ortadan kalkmış ve muhtemelen imha edilmişti (Zürcher, 2008: 402-403).

Bu bağlamda Bourdieu kavramsallaştırmasıyla siyasal alan 12 Eylül rejimi ile aslında "*tabula rasa*" (boş levha) olarak yeniden kuruluyordu. Bu alanın önce, aktörleri değişerek siyasetçilerin yerine askerler geliyor, oyun kuralları veya sabit kanaat olarak sayabilecek alanın doxa'sı veyahut başka bir deyişle anayasası rafa kaldırılarak –en azından iki yıllığına- sosyo-politik alan MGK bildirileriyle belirleniyordu. Dahası siyasi alanın yeni ruhu militarizm ve depolitizasyon ekseninde değişerek siyasetsiz ve siyasetçisiz bir alan kuruluyordu. Bu yeni hâl dolayısıyla, devlet yönetiminde Evren'in darbe metni içine zerk ettiği Atatürk Milliyetçiliği, hariç olmak üzere tüm siyasi ideoloji ve renklere kapatan ve yönetme edimini teknik bir süreç olarak gören, dolayısıyla teknokratik bir perspektifin de filizlenmesine zemin sağlayan yeni bir alan kuruluyordu. Kaldı ki 27 Mayıs rejiminin devraldığı 1960 Cumhuriyeti ile 12 Eylül rejiminin devraldığı 1980 Cumhuriyeti arasında, devlet aygıtının yönetimi bakımından teknokrasi ve teknokratlara olan ihtiyaç daha fazlaydı. Nitekim iki darbe arasındaki yirmi yıl devletin yönetim ve idare alanındaki ihtiyaçlarını daha fazla spesifikleşitrmişti, ikinci müdahale esnasında dünya ve Türkiye birbiriyle daha entegreydi ve 27 Mayıs'a kıyasla küresel bir ekonomik krizden de geçilmekteydi. Bu krizin yönetiminde Demirel ve Özal ikilisi ise Türkiye'nin sermaye birikim rejimini değiştirerek ve aynı zamanda ülke ekonomisini dışa açarak küresel kapitalizmle tam bütünleşmeyi sağlama sayesinde bu krizden kurtulma gayretindeydiler ve spesifik ihtiyaçları artan modern devletin ihtiyaçlarına cevap verebilecek mühendis siyasetçilerdi. Dolayısıyla askerin devlet yönetimini

teknokratik bir süreç olarak gören perspektifiyle uyumlulardı. Zaten dünyanın ve Türkiye'nin yaşamakta olduğu iktisadi krizleri aşmak adına zamanın ruhu, teknokrasi ve teknokratları göreve çağırıyordu. Bu minvalde askerler, yeniden kurdukları siyasi alanın "*selameti*" için, yakın bir zamanda iktisadi alanı yeniden kuran Turgut Özal'a aslında mecburlardı. Bu mecburiyet, Turgut Özal'ın Mehmet Barlas ile söyleşilerinden oluşan "*Turgut Özal'ın Anıları*" adlı eserde Özal'ın anlatımıyla açıkça göze çarpar:

"*Doğan Kasaroğlu*[164] *da anlattı… Sonra tahkik de ettirdim… 12 Eylül'ün olduğundan bir gece önce, TRT ve PTT Genel Müdürlerini Genelkurmay'da enterne ediyorlar, saat 17-18'de... Gece yapılan konuşmalarda generaller de var. Artık harekat belli olmuş. Aralarında konuşurlarken 'Peki ekonomiyi ne yapacağız?' diyorlar. Birisi 'Özal'ı getireceğiz' diyor. 'Ya kabul etmezse?' sorusuna karşı biri 'Zorla yaparız' derken, diğeri 'İkna ederiz' diyor. Sonra bunlar anlatılınca sorup öğrendim. 'Zorla yaparız' diyen, yeni orgeneral olmuş. Genelkurmay 2. Başkanı Öztorun*[165]*; 'İkna ederiz' diyen de Haydar Saltık'tır*[166] (Barlas, 1994: 8)."

5.8. Siyasi ve İktisadi Alanların Mücadeleli Uzlaşısı

"Evvelce de ifade ettiğim gibi git gide ağırlaşan ekonomik bunalımın çözümü maalesef yüksek dozlu ve acı bir reçetenin tatbikatını mecbur kılmıştır.[167] *Tatbik etmekte bulunduğumuz programın ana hedefi bu söylediğim bozuklukları tedavi etmektir. 12 Eylül harekatıyla anarşinin aşağı çekilmesi sağlanmış, iş barışında büyük*

[164] Kasaroğlu 12 Eylül 1980 Darbesi esnasında TRT Genel Müdürü ve darbeyi resmi düzeyde haber alan ilk sivildir.

[165] Kamuoyu Necdet Öztorun ismini Özal'ın Başbakanlığı zamanına rastlayan 1987 tarihli Genelkurmay Başkanı atama sürecinden aşina olacaktır. Öztorun'un Kara Kuvvetleri Komutanı iken bir emrivaki ile kendini Genel Kurmay Başkanı seçtirme çabasına Turgut Özal set çekerek Öztorun yerine Orgenaral Necip Torumtay'ı Genelkurmay Başkanı olarak atayacaktır. Süreç siyasi tarihe "*Necdetler Operasyonu*" olarak geçmiştir.

[166] Haydar Saltık, Turgut Özal'ın 1979'daki Adalet Partisi azınlık hükümetinde Başbakanlık ve DPT Müsteşarlığı yaptığı esnada Genelkurmay 2. Başkanlığı görevinde bulunan komutandır. Komutanların bu çalışmada da yer alan, sivillere verdikleri uyarı mektupları üzerine, Genelkurmay'a ekonomi ile ilgili birifing vermeye giden Özal'ın iletişime geçtiği Saltık nispeten ılımlı bir askeri figürdür ve Özal'ın kurduğu yeni iktisadi alanla, askerin kurduğu yeni siyasi alan arasında, Özal'ın kullandığı yegane "*iletişim tüneli*" vazifesini görecektir.

[167] Özal'ın acı reçeteden kastı 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararlarıdır.

mesafe alınmış[168]*, devletin gelirleri normale getirilmiş, bunun sonucunda da program çok daha başarılı bir şekilde tatbik edilebilmiştir."*[169]

Turgut Özal, İzmir, 1981

"*Ve o zaman ben konuşmalarımda demiştim ki eğer 12 Eylül olmasaydı, 24 Ocak Kararlarının muvaffak olması mümkün değildi."*

Kenan Evren, Ankara, 2001

Turgut Özal ve Kenan Evren'in epigrafta yer alan kendi ifadeleri 12 Eylül darbesi sonrasında Türkiye'nin siyasi ve iktisadi alanların kurucularının uzlaşısını ve bu kurucuların her iki alana ait *illisuo* ve *doxa* üzerindeki kabullerinin çarpıcı bir örneğini teşkil eder. İllusio alanın oynamaya değer olduğuna dair inanç, alanın kurallarını kabul etmek ve bu karallara inanmaktır (Kaya, 2007: 402). Doxa ise farklı oyuncuların alanlardaki güç ilişkilerinin görünmez hale gelerek, mevcut düzenin mücadele içerisinde devamını sağlayan, alana içkin dillendirilmeyen istikrar unsurudur (Swartz, 2011: 177).

Bu uzlaşı süreci, sorunsuz ve mücadelesiz geçmemiştir. Özal, İktisadi alanda aktör seçimi ve yürütülecek ekonomi-politik üzerine 12 Eylül rejimi üzerinde başlarda daha baskın gelmiştir. Dolayısıyla Özal'ın 21 Eylül 1980'de üstlendiği Başbakan Yardımcılığı görevinden istifasına uzanan 14 Temmuz 1982 tarihine kadar geçen yaklaşık iki yıllık sürecindeki mesaisine bu kavramsal çatı ve alan kurucularının kimi zaman karşılıklı taviz, kimi zaman anlaşmazlık ve mücadele; ancak nihayetinde varılan uzlaşı üzerinden bakmak biyografik özne ile siyasi sistem ilişkisini ve iç içeliğini ortaya koymak bakımından anlamlı olacaktır. Bourdieu terminolojisiyle, her iki alanın oyuncularının kendi alanlarındaki iradelerine dair "*koruma"* stratejileri esas olmak üzere, çoğu zaman birbirlerinin alanındaki süreçleri "*takip"* stratejisi de yaşanmıştır. Bu stratejiyi daha çok askerler Özal'a karşı uygulamıştır. Alanın meşruiyetini köklü bir şekilde sorgulaya "*alt-üst etme"* stratejisi ise asker ve Özal

[168] Özal'ın "*iş barışı*" vurgusu 12 Eylül rejiminin darbe sonrasında sendikal hak ve hareketleri kısıtlamasının, "güzel adlandırması"ndan başka bir şey değildi. Zira "*iş barışı*" neticesinde grevler yasaklanacak ve işçi ücretleri baskı altında tutulacaktı. Darbeden 4 gün sonraki 16 Eylül 1980 tarihli Milliyet Gazetesi'nin manşeti ve içeriği bu minvalde çarpıcıdır: "*50 binden fazla işçi dün iş başı yaptı*" "*100 binin üzerinde işçi için alınan ve ertelenen grev kararları da fiilen ortadan kalktı*" (Milliyet Gazetesi, 16 Eylül 1980: 1).

[169] Epigraf, Özal'ın Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olduğu süreçte, 2-7 Kasım 1981 tarihinde gerçekleştirilen 2. Türkiye İktisat Kongresi'ndeki konuşma metninden alıntılanmıştır.

arasında nadir zamanlarda yaşanmakla birlikte, en esaslı yaşandığı Temmuz 1982'de Özal'ın ekonomi alanından kopuşuyla sonuçlanacaktır (Swartz, 2011: 174-176).

Bu bağlamda Turgut Özal'ın 12 Eylül 1980 ve sonrasındaki on gün içerisinde getirildiği Başbakan Yardımcılığı görevinin perde arkasına biraz detaylı bakmak önem arz eder. Özal darbeyi bir gün önce ekibindeki yakın çalışma arkadaşı Hasan Celal Güzel'den öğrenir. Güzel'in Asteğmen olarak görev alan yakın bir arkadaşı darbeci komutanlardan birinin yaveridir. Komutanların aralarındaki konuşmaları duymasından ve ayrıca izinlerin kaldırılmasını öğrenmesinin akabinde haberi Güzel'e verir. Güzel bu bilgiyi 11 Eylül günü Özal'a iletir. Özal durumu ciddiye alarak, beklentinin zaten bu yönde olduğunu, kendisinin de ileteceğini ancak yine de bunları Başbakan Demirel'e anlatmasını ister. Güzel, Başbakana o gün ulaşamayıp istihbaratı Devlet Bakanı Ekrem Ceyhun'a iletse de Özal'dan gördüğü aynı ciddiyeti göremeyerek evine döner (Dursun, 2005: 219-221).

12 Eylül gece dört sularında Özalların evine darbe haberi, Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Tevfik Ertürk'ün telefonuyla ulaşır. Semra Özal'ın anlatısına göre durumu soğukkanlı karşılayan Özal kahvaltı ve hazırlıklarını yaptığı esnada bu kez Genelkurmay'dan bir amiralin telefonu gelir. Özal'ın evde bulunup bulunmadığı sorusunun akabinde sabah saat yedi sularında Özal alınarak Başbakanlığa götürülür. (Birand, Yalçın, 2001: 100-101).

Halbuki darbenin komuta kademesi Özal'a hesap sormak için değil, bizzat onunla çalışmak için darbe sabahı, sabık Başbakan Müsteşarı'nı alıkoymuş ve kaderin garip bir cilvesiyle yine Başbakanlığa götürmüştür. Askerler ekonomi yönetiminin yine Özal tarafından götürülmesine karar vermişlerdir. Başbakanlıkta çalışmaya başlayan Özal'a darbeden bir gün sonra 13 Eylül'de Turhan Feyzioğlu'nun başbakan olacağı söylenir. 14 Eylül Pazar günü ise Özal, Kenan Evren'in makamına çağrılır. Makamında MGK'nın kudretli komutanlarından Nurettin Ersin Paşa ve Turhan Feyzioğu vardır. Feyzioğlu bu buluşmada Özal'a, "*müstakbel Başbakan*" unvanıyla dış ilişkilerden sorumlu devlet bakanlığı teklif etmiştir. Özal'ın cevabı ve bu cevaba dayanak olan argümanları nettir: "*Sayın Feyzioğlu, bir yanlışınız var. Ben müsteşarım ama Para ve Kredi Kurulu, Ekonomik Koordinasyon Kurulu, hepsi benim başkanlığım altındadır ve başbakan da arkamda tam olarak destek vermiştir bana… Netice*

itibariyle, bizim işimizin yarıdan fazlası içeridedir. Belki daha azı, IMF, OECD gibi dış temaslardır. Bu iki konu birlikte mütalaa edilmeden, bir ekonomi yürütülemez. Ekonominin durumu kritiktir. Onun için sizin teklifinizi kabul edemeyeceğim (Barlas, 1994: 8-9)."

Özal'ın cevabının üzerine yeni rejimin Başbakan adayı ve iki komutan şaşkınlığını gizleyemeden Özal'a ne istediğini sorarlar. Özal'ın cevabı, kurduğu bu yeni iktisadi alanın varlığını devam ettirebilmek için, yaklaşık bir yıl önce bu alan henüz kurulmadan Demirel'den talep ettiklerinden pek de farklı değildir:

"Ben hiçbir zaman bir vazifeye talip olmadım. Bana vazife verildi, yaptım. Ama bu durumda, vazifeyi nasıl yapabileceğimi söylemek durumundayım. Bana vereceğiniz şey, bir Başbakan Yardımcılığıdır. Artık eskisi gibi arkamda başbakan yok. Yetkili olmam lazım. Onun için Maliye ve Ticaret Bakanlıklarını da uhdeme vereceksiniz."

Feyzioğlu'nun ilk reaksiyonu Özal'ın bu isteklerinin anayasa aykırı olduğunu söylemek olsa da Özal'ın buna da cevabı basittir: "*İşte kumandanlar burada, hemen bir şey çıkartıverirler."* Bu konuşmanın ardından Özal komutanlardan net bir cevap alamasa dahi, odadan çıkarken Kenan Evren'in Özal'a söylediği sözler 1980 sonrası Türkiye'sinin iktisadi alanının kurucusu ile siyasi alanının kurucusunun uzlaşısına ve hatta Özal'ın darbenin erken zamanlarda asker nazarındaki yüksek sembolik sermayesine istinaden kendi alanına dair moral üstünlüğüne de işaret eder:

"Odadan çıkarken Kenan Paşa beni yakaladı. Turgut Bey, bize yardımcı olun dedi. Aynen söylediği söz budur. 'Bize yardımcı olun' sözüdür. Bunun üzerine ben de 'olur' dedim. Sonra hemen Süleyman Bey'in göz altında tutulduğu Hamza Koyu'na telefon ettim… 'Böyle şeyler teklif ediyorlar' diye. Detayı ile anlattım olayı. Düşüncesini sordum. 'Kabul edeyim mi?' dedim. Süleyman Bey, çok açık konuştu bana. 'Aman memleket meselesidir… Kabul et' dedi. Belki bana 'Kabul et' dediği için sonradan pişman olmuştur ama o gün 'Kabul et' dedi işte… (Barlas, 1994: 9-10)."

"Sonra kalktım, Haydar Saltık'a gittim. 'Parti liderlerinin hepsini kaldırıp atıyorsunuz, en küçük partilinin liderini[170] *getirip başbakan yapıyorsunuz. Bu tutmaz.*

[170] Özal'ın bahsettiği lider çalışmada daha önce de belirtildiği gibi Turhan Feyzioğlu'dur. Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Feyzioğlu Sağ Kemalist bir figürdür. Bu yönüyle 12 Eylül'ün resmi ideolojisinin bileşenleri sayılabilecek Atatürk Milliyetçiliği ve Türk-İslam senteziyle uyumlu olarak 12

Ben sizin yerinizde olsam, bir emekli askeri başbakan yaparım. İşte Bülent Ulusu da yeni emekli oldu.' Böylece, Haydar Saltık'a görüşlerimi aktardım. Anladım ki, Feyzioğlu Atatürkçü olduğu için onu tutmuşlar (Barlas, 1994: 13)."

Özal'ın açıktan cephe aldığı tek isim konseyin başbakan olarak görmek istediği Turhan Feyzioğlu değildi. Komutanların, bilhassa Evren'in Maliye Bakanlığına getirmek istediği Adnan Başer Kafaoğlu'na da karşıydı Özal. Ancak bu karşıtlıkları kişisel değil yapısaldı. Bourdieu'nun kavramsallaştırmasından yardım alarak, Özal alanda yapıyı, bireyden önde tutarak özerkleşme sürecindeki yeni iktisadi modelin/alanın kendine has bir amacı olduğuna inanıyordu. Dolayısıyla alan içindeki aktörlerin konumunu belirleyecek olan da Özal'a göre bu yeni alana uyumlu, belirli bir liberal kültürel sermayeye sahip olmaları ön şartıydı. (Jourdain, Naulin, 2016: 123). Bu minvalde siyasi anlamda Sağ Kemalizm'e angaje bir politikacı da olsa iktisadi görüşünde devletçi tarafı ağır basan Feyzioğlu ve arkadaşlarıyla 24 Ocak programının sürdürülemeyeceğinin farkındaydı (Birand, Yalçın, 2001: 103-103). Adnan Başer Kafaoğlu da benzer eğilimli bir maliye bürokratıydı ve Özal'ın birlikte çalışmak istemediği bir politik figürdü. Kafaoğlu'nun elemine edildiği süreci Evrenin ağzından dinlemek, diğer yandan konsey ve ekonomi politik sistemin Özal'a olan mecburiyeti anlamlandırmada önemli bir anahtardır:

"...bir aralık kafam iyice kızdı. Arkadaşlara 'Yahu her ikisini de (Özal ve Kafaoğlu) bırakalım ikisini de almayalım. Daha başlangıçta bu kadar zorluk çıkarırlarsa kim bilir ileride neler yapmazlar' dedim. Ancak, dış borçların ertelenmesi, yeni kredilerin bulunması konusunda dış ülkelerle ve finans kuruluşları ile müzakereleri yürüten Özal olduğu için sonunda Kafaoğlu'nu feda edip Özal'ı bırakmayı uygun bulduk. Kendisine birlikte uyum içinde çalışabileceği bir maliye bakanı teklif etmesini söyledim. Sonunda Kaya Erdem'i[171] *teklif etti* (Evren, 1994: 242-243).

Eylül rejimi tarafından öne çıkarılan bir siyasi kişilik olmuştur. Feyzioğlu'nun 12 Eylül'e rengini veren "Atatürk Milliyetçiliği" kurgusunun geniş kapsamlı bir şekilde kavramsallaştırdığı eseri, yine 12 Eylül rejiminin kurduğu bir resmi ideoloji kurumu olarak "Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM)" tarafından yayımlanmıştır:
https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Turhan-FEYZ%c4%b0O%c4%9eLU-Atat%c3%bcrk-ve-Milliyet%c3%a7ilik.pdf

[171] Kaya Erdem, Turgut Özal'ın biyografisini, siyasi kariyerini anlamak, dahası habitusunu çözümlemek için Keçeciler ve Yılmaz kadar önemli bir figürdür. Halen hayatta olan 96 yaşındaki Kaya Erdem'in Özal ile yollarının kesişmesi, Özal'ın yakın çalışma ekibiyle olduğu gibi 1960'ların DPT'sindeki usta çırak ikiliği vesilesiyle gerçekleşmez. Yollarının kesişmesi Erdem'in 1978-1980 yılları arasında Hazine Genel Sekreteri olarak çalıştığı devreye dayanır. Bu devrede Özal, Demirel'in azınlık iktidarının Başbakanlık Müsteşarı olarak 24 Ocak Kararlarını alırken, Erdem Özal'ın en büyük yardımcısıdır.

Kenan Evren'in üstteki alıntıda vurguladığı Turgut Özal'a mecburiyeti, aynı günlerde Türkiye'nin ilişkili olduğu dış mali çevreler de 12 Eylül rejimi için aslında teyit ediyorlardı. 14 Eylül tarihli Milliyet gazetesinde, Türkiye'de ordunun yönetime el koyması karşısında endişeye düştüğü belirtilen uluslararası bankacılık çevreleri, Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) Turgut Özal ile görüştüğü haberlerini alması üzerine ferahlık duygusuna kapıldıkları belirtilmiştir. Bir İngiliz bankasının sözcüsünün "*Turgut Özal çok saygı duyduğumuz bir kişidir. Onun başlattığı işin başka bir ekibe devredilmesini düşünmek mümkün değildir* (Milliyet Gazetesi, 14 Eylül 1980: 6)" ifadeleri Türkiye'de yeni dönemde iktisadi alanın kurucusunun önemini ve siyasal alanın ona mecburiyetini resmetmesi bağlamında anlamlıdır.

Bu bağlamda Özal, alanın özgül liberal sermayesine egemen bir kurucu olması hasebiyle hem yeni iktisadi modelin tanımı ve politik gerekliliklerini, yurt dışı bağlantılarını hem de alandaki görev dağıtma tekelini (Kaya, 2007: 400-401) kendisiyle eşitleyerek aslında orduya yeni dönemdeki vazgeçilmezliğini hissettiriyordu. Yeni dönemdeki konumu aşağı yukarı, beşli konseyin "*Pirumus inter pares"*i (eşitler arasında birinci) sayılabilecek Kenan Evren'e yakın oluşunu, Evren'in üstteki alıntısı da teyit eder. Bu yüzden Özal, Evren'in otoritesinin iktisadi alanın yürümesi için biricik sigorta olduğunu öngörebiliyordu. Ancak diğer yandan Evren'in inşasını üstlendiği yeni siyasal alanın iktisadi alanla iç içeliği de Evren nazarında Özal'ı biricik sistem sigortası haline getiriyordu.

Bu iç içe ilişkiselliğin getirdiği siyasi gelişmeler, Turgut Özal'ın darbeden sonraki birkaç günde 12 Eylül rejimiyle kurduğu uzlaşı ve işbirliğinin resmi, Özal'ın komutanlar nazarındaki moral üstünlüğünü tescil ediyordu. Zira 21 Eylül'de ilan edilen kabinede, Özal'ın Başbakan Yardımcısı olduğu bakanlar kurulunun başbakanı, Özal'ın da Turhan Feyzioğlu[172] yerine olması yönünde telkinde bulunduğu Bülent

Erdem öncesinde ise 1976-1977 arasında SSK Genel Müdürlüğü görevinde bulunmuştur. Yani Özal'ın kendisi gibi sayılardan anlayan bir teknokrat ve yine kendisi gibi liberal bir devlet adamıdır. Özal'ın aksine seküler bir cenahtan gelse dahi Özal'ın liberal teknokrat habitusuyla örtüşen Erdem, ilerleyen zamanlarda, önce Özal ile beraberce 12 Eylül rejimi treninden inip sonrasında ANAP iktidarında Başbakan Yardımcılığına kadar uzanacaktır.

[172] Turhan Feyzioğlu''nun başbakanlığına tek başına Özal'ın engel olduğunu ileri sürmek bir hayli iddialı olur. Zira Gürcan Bozkır'ın *"Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi Kişiliği"* adlı makalesinde de ifade edildiği üzere ordunun farklı kademelerindeki komutanlar ve kamuoyunda ortaya çıkan tartışmalar ve rahatsızlık üzere hükümet kurma girişimi, olası başbakanlığını akamete uğramıştır. Temel rahatsızlık Özal'ın da değindiği üzere tüm siyasilere siyasal alan kapatılırken bir kişiye, hem de en küçük siyasi partinin liderine alan açma üzerinden doğmuştur (Bozkır, 1996: 257).

Ulusu olmuş, dahası yakın çalışma arkadaşı Kaya Erdem Maliye Bakanlığına getirilmişti (Milliyet Gazetesi, 22 Eylül 1980: 1). Dahası Özal'ın aktör seçimi iktisadi alanın sadece siyasi aktörlerini belirlemekle kalmamış, diğer yandan iktisadi bürokrasinin kalbi, içinden yetiştiği ve iki farklı dönemde de müsteşarlığını yaptığı DPT'nin başına 1960'larda bu kuruma uzman olarak aldığı Yıldırım Aktürk'ü müsteşar olarak getirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 4 Aralık 1980: 6).

Tüm bu gelişmelerin ışığında 12 Eylül rejimi için Özal'ın önemi ve ona olan ihtiyacı kısaca toparlanacak olursa, her şeyden önce Özal 12 Eylül'den 9 ay önce hayata geçen ve iktisadi paradigmayı değiştiren 24 Ocak kararlarının mimarı idi. Bu iktisadi süreç ve yeni sermaye birikim rejimi darbe sonrasında da sürdürülecekti. Bu yüzden Özal'ın olmadığı bir ekonomi politiği darbeciler tahayyül edemiyordu. Dahası siyasi değildi, teknokrat kimliği 12 Eylül'ün ilkesel olarak tüm siyasilere aldığı mesafeden onu münezzeh kılmıştı. 1977 Genel Seçimlerinde MSP'den milletvekili seçilemeyişi Turgut Özal'a 1980'lerinin kariyer anahtarını veriyordu.

Diğer yandan 12 Eylül rejiminin Turgut Özal'a olan ihtiyacı sadece onun cismani varlığı, teknokratik kabiliyet ve tecrübesinden kaynaklanmıyordu; Özal ayrıca darbenin hemen ardından Batı'nın darbeye verdiği güçlü meşruiyet temelini[173] 12 Eylül rejiminin savunmasını yaparak, koruyup yükseltecek dış politik sosyal sermayeye sahip vitrin bir isimdi. Nitekim, 12 Eylül'ün ardından Özal'ın temsil ettiği yurt dışı ekonomi politik süreçlerdeki müzakereci rolü devam edecekti. Evren'in alıntısında da belirttiği üzere 12 Eylül rejiminin Özal'a ve onun rehberliğindeki bu sürece ihtiyacı barizdi.

24 Ocak kararlarının mimarı olarak yeni iktisadi alanın kurucusu Turgut Özal 12 Eylül ile birlikte siyasi alanı tekrar kuran komutanlar için her ne kadar vazgeçilmez görünse de siyasi alandaki konumu mutlak; bu alanın kural ve oyuncularına dair temaslarında sınırsız yetkili de değildi. Mesela, darbeden sonra Süleyman Demirel'in tekrar serbest kaldığı 1980 yılının Ekim ayının ortalarına kadar Özal'ın Demirel ile iletişimini sürdürmesi komutanlar tarafından kabul edilemez görülmüştür.

[173] Darbe'den 3 gün sonraki 15 Eylül 1980 tarihli Milliyet Gazetesinin baş sayfasında, Alman, İngiliz, Amerikan medyasının ağır toplarının hepsinin darbeyi olumladığı belirtilmiş ve Türkiye'yi içinde bulunduğu siyasi buhrandan çıkarılacağına dair iyimser bir hava hepsinde hakimdi (Milliyet Gazetesi 15 Eylül 1980: Sayfa 1).

Komutanlar, halk arasında çıkan "*bu işi Demirel yaptırdı, işi yine Demirel idare ediyor*" söylentisinden ziyadesiyle rahatsızlardır (Çölaşan, 1984: 90-91). Öyle ki sadece Özal değil, bu uyarıyı pek de kale almayarak Demirel ile yakın ilişkisi ve iletişimini sürdüren Başbakan Ulusunun müsteşarı ve Özal'ın sağ kolu Hasan Celal Güzel bu sebeple 12 Şubat 1981'de, darbeden 5 ay sonra görevinden alınmıştır (Birand, Yalçın: 2001: 116-117). Başka bir ifade veya Bourdieu'nun sosyal teorisi ile; siyasi alanın kurucusu ve baskın grubu komutanlar, alanlarını koruma ve alandaki statülerini devam ettirme stratejisi gereği, alanın eski aktörlerine kapıyı sonuna kadar kapatmış ve bu hususta sürpriz ve radikal çıkışlara karşı temkinli olduklarını göstermişlerdir. Zira alandaki muhtemel bir güç değişimi, alanın sermayesini, yani iktidarın tanımı, dağıtımı ve yeniden üretimi konularındaki egemenliklerini kaybetmesine yol açabilecektir (Swartz, 2011: 174-176). Siyasi alanın hâkim faili Evren, eğer değişim gerekiyorsa onun da ancak kendi kontrolünde tedricen ve aşama aşama gerçekleşmesini ister ki, bu değişim gerçekten de istediği gibi yavaş, dikkatli bir şekilde, yedi yıla yayılarak gerçekleşecektir. Demirel ve diğer yasaklı siyasetçilerin üstündeki "siyasi aforoz"un kalkması için 1987 referandumunu beklemek gerekecektir.

Komutanlar için Süleyman Demirel ve diğer siyasi liderlerin alandan tamamen çıkarılması esastı. Dahası vali ve kaymakam gibi yerel siyasi alanın mülki yönetimlerine kadar komutanlar tek belirleyici olma niyetindeydiler. Özal ise komutanların kurduğu siyasi alanın istikrarının çokça kendi alanının istikrarına bağlı olduğuna dair sarsılmaz bir inanca sahipti. Bu yüzden Demirel ile ilişkisinin kes(tir)ilmesini takiben kendisinin siyasi alandaki gücünü sınadığı ve bu alandaki hudutlarını öğrendiği süreci, valiler kararnamesiyle yaşadı. 1980 Ekiminin ortalarında İçişleri Bakanlığı bir valiler kararnamesi hazırlamıştı. Bazı valiler merkeze alınacak, bazı illerin valisi değiştirilecek, bazı illere ise merkezden vali atanacaktı. Turgut Özal'a, kendilerine yakın bazı valilerin görevden alındığı söylendi. Özal karşı hamle olarak kararnameyi imzalamadan bayram tatili için Side'ye hareket etti. Valiler kararnamesi Özal'ın imzalamadığı günün ertesi gün, Resmi Gazete'nin mükerrer sayısında yayınlandı. Özal Ekim ayının son günlerinden Side'de geçirdiği bayram tatilinin ardından Ankara'ya döndüğünde kendisine konseyin sözlü mesajı iletildi: "*Siz ekonomik konulardan sorumlusunuz. Bunlarla ilgileniniz ve başka bazı konuları başkalarına bırakınız."* Özal kendisine yapılan bu uyarıya o günden sonra tümüyle

uydu ve uzun bir zamandır sağ kolu olan Hasan Celal Güzel'in görevden alınmasına dahi tepki göster(e)medi (Çölaşan, 1984: 91-93). 12 Eylül rejiminin mesajı netti: Komutanlar kendi alanından, Özal ise kendi alanından mesuldü. Bu bir süre daha böyle devam etti ve uzlaşı sürdü. Ancak konseyin Özal'ın alanına dair tasarruflarını artırarak "*alt-üst"* etme stratejini uyguladıkları son karar noktasında ortaklık sona erecekti, Temmuz 1982'de.

5.9. 12 Eylül Rejiminin İktisat Teknisyeni: Eylül 1980-Temmuz 1982 Arasında Turgut Özal ve Ekonomi Politikaları

Turgut Özal, Bülent Ulusu'nun başbakanlığındaki darbe hükümetinde yaklaşık iki yıl Başbakan Yardımcılığı yapmıştır. Özal'ın ekonomi alanındaki mesaisini kapsayan bu süre zarfında Türkiye 24 Ocak kararlarının konsolidasyon sürecini devam ettirmiştir. Dolayısıyla Özal 12 Eylül rejimiyle uzlaşısında, siyasi alanı yürür kılmak için iktisadi alandaki aktör seçiminde söz sahibi olmakla kalmamış, diğer yandan politika yapım sürecinde de Adalet Partisi'nin azınlık hükümetindeki pozisyonuna benzer şekilde tek yetkili olmuştur.

Turgut Özal'ın 12 Eylül rejiminde henüz ilk mesaisi daha darbe günü, bakan olmadan önce gerçekleşmiştir. Özal askerler tarafından evinden alınarak Başbakanlılık'a götürülmesinin ardından, önce askerlerden yakın çalışma ekibinin toplanmasını istemiştir.[174] Özal ekibiyle bir araya geldikten sonra sabah 9.30 sularında Genelkurmay Başkanlığında, Başbakanlık'tan Özal ve ekonomi ekibi, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası bürokratları bir tümgeneralin başkanlığında ilk toplantılarını gerçekleştirmişlerdir. Toplantının gündem maddesi banka hesaplarına el konulmasıdır. Askerlerin ekonomi kurmaylarına sorusu şu yöndedir:

"Pazartesi gününden itibaren bankalar açıldığında, en çok ne kadar para çekme hakkı tanıyalım? 27 Mayıs harekatında mevduat sahiplerine 5 bin lira kadar verlimişti. Şimdi bu rakamı ne kadar yapalım? Komutanların bu sorusuna Turgut Özal şu cevabı vermiştir: *"Paşam, böyle bir şey yapmak fevkalade yanlış olur düşüncesindeyim. Halka güvence verildiği takdirde ben bankalardan pazartesi günü büyük bir çekiliş olacağını sanmam. Bir tebliğ yayınlayın ve pazartesi günü*

[174] Listede, Başbakanlık Müsteşar Yardımcıları Hasan Celal Güzel ve Kazım Oksay, Özal'ın kendi özel kalemi Mehmet Perçin, Başbakanlık Müşaviri ve Başbakanlık Özel Kalemi Tevfik Ertürk, DPT İktisadi Planlanlama Dairesi Yıldırım Aktürk ve ayrıca Hüsnü Doğan mevcuttur.

bankaların normal olarak açılacağını tasarrufların devletin güvencesi altında olduğunu duyurun. Meseleyi böylece çok daha rahat halletmek mümkün olur." Merkez Bankası Başkan Yardımcısı Tanju Polatkan da Özal'ı tasdik edince MGK'nın 10 numaralı bildirisiyle bankacılık sistemi 15 Eylül pazartesi çalışmalarına normal şekilde devam etmiştir (Çölaşan, 1984: 43-44).

12 Eylül darbesinin ardından Özal'ın ikinci mesaisi aynı zamanda iktisadi alandaki ilk dış temas süreciydi. 27 Eylül'de IMF ve Dünya Bankasının genel kurul toplantılarına katılmak üzere Turgut Özal'a, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası bürokratlarından oluşan bir heyet eşlik etti. IMF toplantısında bu kuruluşun ve Dünya Bankasının yetkilileriyle temaslar ve kulisler yapıldı, kendilerine 12 Eylül'den sonra ekonomik programda hiçbir değişiklik olmadığı ve olmayacağı hususunda güvence verildi. Türkiye ayrıca, 1981 yılının Ocak ayında Londra'da yabancı bankalarla önemli bir borç erteleme görüşmesi yapacak ve 3 milyar dolar dolaylarındaki borcun ertelenmesi konusu 5 aylık gecikmenin ardından tekrar gündeme gelecekti. Bu amaçla yabancı bankalarla da görüşmeler yapılacağı için Özal, Washinton'daki temaslarında konuştuğu hemen her kişiye, 12 Eylül darbesinin gerekliliği ve meşruiyetini anlatarak Batı'da Türkiye aleyhine oluşabilecek muhtemel olumsuz havayı, oluşmadan bertaraf etmeye çalışıyordu. Bu minvalde ikna edemediği neredeyse tek kişi ise Alman Sosyal Demokrat Partisinin Bakanı ve 12 Eylül öncesinde Türkiye'ye gelen OECD kredilerinin direktörü Matthofer oldu. Alman bakan, darbenin ardından Türkiye'de insan haklarının ciddi bir şekilde çiğnendiğine dair duyumlar aldıklarını, bu yüzden Türkiye'ye yardım konusunda kendisinin artık devrede olmayacağını ifade etmiştir (Çölaşan, 1984: 86-89).

1981 yılının başlamasıyla birlikte Özal, Türkiye'nin yurt dışındaki ticari bankalara borçlarını erteleme sürecini çalıştırma olanağı buldu. Türkiye'nin 265 bankaya toplamda 3 milyar dolar civarı borcu bulunuyordu. Bu borcun büyük kısmını vermiş bulunan 16 bankanın temsilcileri, 13 Ocak 1981 tarihinde Londra'da bir toplantıya çağrıldılar. Türkiye borçlarının beş yılı ödemesiz olmak üzere on yıl ertelenmesini istiyordu. Bu konuda toplantıda uzlaşmaya varıldı. Bankalarla ayrıntılı anlaşmaların tamamlanması 1981 yılının Mart ayına kadar sürdü (Çölaşan, 1984: 135-142).

24 Ocak kararlarının etkisi ve borçların da ertelenmesinin verdiği ivmeyle 1981 yılının Mart ayından itibaren Türkiye'nin döviz gelirleri ve ihracatı hızla artmaya başlamıştı. Yıllık enflasyon da %35'e kadar düşmüştü. Ancak diğer yandan bankerlerin yarattığı risk de artıyordu. Ankara bankerleri aylık %10 faiz vermeye başlamışlardı. Bu banker şirketleri arasında Banker Kastelli hızla yükseliyordu. Cevher Özden nam-ı diğer "Banker Kastelli", Mentaş ve Bimtaş isimli şirketlerden oluşan bir sistem oluşturmuştu. 1980 yılı sonunda 7 milyar liralık satış yapan bankerlerin 1981 sonundaki satış miktarı neredeyse 9 kat artarak 60 milyar liraya ulaşmıştı (Çölaşan, 1984: 186).

1981 yılı, Özal'ın Türk ekonomisini liberalize etme istikametindeki politika setinin en kritik olanlarını uygulama fırsatını yakaladığı bir yıldı. 1981 Mayıs'ında sosyo-politik alandaki kaos durumunun iyice durulması ve ekonomik göstergelerin iyileşme sürecine girmesiyle birlikte Özal bu politika setinin belki de en önemli bileşenlerinden biri olan 24 Ocak kararlarından beri isteyip -IMF'nin de baskısıyla-, ekonomi-politik koşulları yüzünden bir türlü gerçekleştiremediği Türk Lirasının değerinin saptanmasında kullanılmasını arzuladığı günlük kur sistemini hayata geçirdi. 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren geçilen günlük kur ile o gün 1 Amerikan doları 98.2 Türk lirasına denk olarak yeni sistem başlamıştı. Böylece 1980 Ocak-1981 Şubat arasında defalarca yapılan türden küçük devalüasyonlara gerek kalmayacaktı. Dolayısıyla bir yandan IMF'nin istikrar programında eleştirdiği bir sakınca giderilmeye çalışılırken öte yandan döviz kurunun piyasada belirlenmesine geçiş sürecinin son aşamasına gelinmişti (Çelebi, 1991: 64).

Anılan politika setinin diğer bir önemli unsuru ithalat rejiminin değişimi üzerineydi. Diğer bir ifadeyle 1981 yılı, ithalat rejiminin de değiştiği bir yıldı. Yeni ithalat rejimiyle birlikte kotalar kaldırılmış, kota kapsamında ithal edilen malların 1/3'ü I sayılı liberasyon listesinin kapsamı genişletilmiş 1980 öncesi % 25 ile % 40 arasında olan ithalat teminat oranları %7,5 ile % 15 seviyelerine düşürülerek Türk ekonomisinin dışa açıklığı artırılmaya çalışılmıştır (Çelebi, 1991: 65). Sadece ithalat değil, 24 Ocak ve sonrasında alınan kararlarla ihracatı teşvik hamleleri de ihracat artışına esaslı bir yol açmıştı. Ekonomi basınında ihracat yapanlar övülüyor, dış pazarlara açılmak bir prestij kaynağı olarak görülüyordu. İhracat 1981 yılında, yıllardan beri ilk kez önemli bir artış gösterdi. 1980'e göre %64 artışla 4 milyar 204

milyon dolara yükselen ihracat, dış ticaret açığını da önemli ölçüde azalttı. İç talep durgun olmadığı için ve üst paragrafta değinilen ithalat rejimine yönelik gelişmeler sayesinde İthalatta %12.4 artışla 8 milyar 933 milyon dolara yükselmişti (Aktaş, Sönmez, Türkoğlu: 2010: 94).

1981 yılının Temmuz ayına geldiğimizde ise tasarrufların menkul kıymetlere yatırılarak halkın, yeni iktisadi modeldeki kalkınmaya etkin ve yaygın bir şekilde katılmasını sağlamak ve sermaye piyasasının güven, açıklık ve kararlılık içinde çalışmasına destek olmak üzere 20 Temmuz 1981'de "Sermaye Piyasası Kurulu" kuruldu. Menkul değerler üzerinden yapılan alım satımı denetim ve gözetim göreviyle donatılan bu kurumun önemi 1986 yılında faaliyete geçen "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası"ndan sonra artsa da kurulduğu ilk zamanlar kendisinden beklenen faiz ve gözetim sürecini faiz yarışında efektif bir şekilde kullanamadı (Aktaş, Sönmez, Türkoğlu: 2010: 93).

1981 yılında iktisadi parametrelerde görülen iyileşme ve ekonominin yönetiminde SPK gibi ileri dönük yeni kurumların oluşturulması Özal'a alanına dair önemli bir söylem gücü ve üstünlük sunuyordu. Özal bu söylem gücünü, 1981'in Kasım ayında İzmir'de toplanan II. Türkiye İktisat Kongresinde dile getirme fırsatı buldu. 1981 yılı, Atatürk'ün 100. Yaş günü olması sebebiyle 12 Eylül rejiminin Atatürk Milliyetçiliği üzerinden kurmaya çalıştığı yeni siyasi sistemi konsolide etmek için önemi bir fırsattı. Bu yıl içinde düzenlenen çeşitli etkinliklerde Atatürk Milliyetçiliği parantezinde 12 Eylül rejiminin meşruluğu inşa edilmeye çalışılıyordu.

Bu bağlamda Turgut Özal 2-7 Kasım 1981 tarihlerinde kongrenin açılış konuşmasını üstlenmişti. "*Türk Ekonomisinin Genel Değerlendirmesi*" başlığı altında konuşan Özal, 24 Ocak Kararlarından alındığı tarihten itibaren, ekonominin kendi yönetiminde geçen 1,5 yılın bilançosunu sundu. Kenan Evren ve MGK Konseyinin tüm üyelerinin katıldığı kongre açılış konuşmasında, önce Türkiye'nin yaklaşık 60 yıllık iktisadi geçmişini özetlemiş ardından ise kendi dönemine gelmiştir.

Özal, Türkiye'nin son yıllarda yaşadığı iktisadi buhranın 1970'lerde yaşanan petrol krizi ile başladığını ve Türkiye'nin yaşadığı "siyasi anarşi" ile çözümsüz bir hale geldiğine değinmiş, 24 Ocak kararlarının bu sebeple hızlı ve acı bir reçeteyle

çıkarıldığını ifade etmiştir. Özal'a göre 24 Ocak kararları, Türkiye'nin üç iktisadi hastalığını iyileştirmek için çıkarılmıştı. Bunlar, yüksek enflasyon, dış ödemeler dengesi, yüksek bütçe açıklarıdır. Özal, istikrarlı bir ekonomi yönetimi sayesinde, enflasyonun %40 altına düşürüldüğünü, ödemeler dengesi hususunda ise 1980'de ihracaatın bir önceki yıla göre %30, 1981'de ise 1980'e göre %61 arttığını, ayrıca diğer yandan artan işçi dövizleri ve turizm gibi faktörlerle de dış ödemeler dengesinde önemli bir iyileşme süreci gözlemlendiğini dile getirmiştir. Ayrıca kalkınma hızında görülen iyileşme de Özal'a göre çarpıcıdır. 1981'den önceki iki yılda büyüme hızının art arda iki yıl ekside kaldığını 1981 yılında ise milli gelirin reel olarak %4,4 arttığını, bunun kişi başına düşün milli geliri artırdığı gibi bütçe açığının da kapatılması konusunda önemli bir gelişme olduğunu kaydetmiştir (Özal, 1981: 3-14).

Özal'ın II. İzmir İktisat Kongresinde makro ekonomik göstergeler üzerinden çizdiği bu olumlu tabloya rağmen hane halkları perspektifinden her şey dört dörtlük değildi. İki konuda özellikle 1980'lerin başında ciddi sıkıntılar baş gösterecekti. İlki, faizlerin serbest bırakıldığı bir serbest piyasa ile birlikte her köşe başında bir bankerin bittiği, tefecilerin türediği bir ortam oluşmuştu ve bu 1982'de yaşanacak olan bankerler krizinde Özal'ın gidişini de belirleyecekti. Bu konuya bir sonraki başlıkta değinilecektir. Ancak bundan başka ikinci olarak, işçi, memur ve emeklilerin alım gücü de kısılmıştı. Enflasyonun düşüşün de bu alım gücü kısılmasının da etkisi vardı. Hatta esnaf ve tüccarların satışlarının azalması dahi sanayicileri ister istemez ihracata yönlendirdiği için ihracat rakamları da biraz bu duruma bağlı yükselmişti. 12 Eylül rejiminin Özal yönetimindeki ekonomi kurmayları anılan bu toplumsal kesimlerin durumunu düzeltmek için henüz pek bir şey yap(a)mamıştı. Aksine işçiler ve emek hareketi için özellikle 12 Eylül rejimiyle birlikte büyük bir özlük kaybı yaşanmakta ve emek hareketi daralacak şekilde gelişmelere şahit olunacaktı.

Bu bağlamda, Özal'ın bu iki yıl içerisinde gerçekleştirdiği, yukarıda kronolojik olarak incelenen liberal ekonomi politiğin yanı sıra aynı iki yıl içerisinde emek hareketine dair yürüttüğü ekonomi politiğin de ayrı bir bölüm olarak tartışmak gerekmektedir. Zira Özal ve 12 Eylül rejimi "*iş barışı*" adı altında emek hareketinin yerini, gücünü ve işçi emeğini, yeni iktisadi alanda epey daraltmışlardır. Özal'ın emek hareketini daraltma ve budamaya dönük neo-liberal adımlarının ilk işaretleri 28 Eylül 1980'de açıklanan hükümet programında kendini hissettirmeye başlamıştı. "*Çalışma*

barışını bir an önce ve devamlı olarak kurabilmek maksadıyla Toplu İş Sözleşmeleri, Grev ve Lokavt Kanunu, Sendikalar Kanunu ve İş Kanunun süratle gözden geçirilerek gerekli değişikliklerin" yapılacağının belirtilmesi önemli bir sinyaldi. Bu minvalde yapılan ilk düzenleme 17 Ekim 1980'de gerçekleşti. Düzenlemeyle işçilerin çalıştıkları her yıl için alabilecekleri kıdem tazminatı bir aylık ücretin 7,5 katıyla sınırlandırılıyordu. Hukuk geri yürütülerek yasanın yürürlüğe giriş tarihi 12 Eylül 1980 olarak saptanıyor ve bu tarihten sonra kıdem tazminatı alanların dahi sınırlamanın üstünde aldıkları tazminatın vergisini geri ödemeleri öngörülüyordu. Dahası yasa, kıdem tazminatının ancak emeklilik, askerlik ve haklı bir nedene dayanmayan iş akdi feshiyle sınırlıyordu. Oysa, önceki uygulamada iş akdinin ahlaki feshi, istifa ve toplu sözleşmeyle konulmuş hükümlere de istinaden kıdem tazminatı alınabiliyordu. Özal ve ekonomi yönetimi, kıdem tazminatı ödenmeyecek durumları genişletiyordu (Sönmez, 1984: 83).

Özal ve 12 Eylül rejiminin "*iş barışı*" adına yaptıkları ve işçilerin parasal ve özlük haklarının savsaklanmasına sebep olan esas uygulama ise "*Yüksek Hakem Kurulunu* (YHK)" oluşturulmasıyla vuku buldu. Özal'ın yakın ahbabı ve Yeniköy'den komşusu, iş çevrelerinin nam-ı diğer "*imparator*"u Koç Holding Yönetim Kurulu Başkanı Vehbi Koç 25 Aralık 1980 tarihli Tercüman Gazetesinde çıkan bir yazısında şu düşünceleri dile getiriyordu: "*3 senelik bir iş barışı yapmak mecburiyetindeyiz. Grevlerle çok şey kaybettik. Maliyetlerimiz çok yükseldi. Üretimi artırmak petrol kadar önemli. İşçi, işveren, devlet ortaya gelsin. Enflasyona göre ne zam vermek lazımsa işçinin ücretine o zam yapılsın." "İmparator*", bu rüyasının gerçekleşmesi için çok beklemeyecekti: İki gün sonra yani 27 Aralık 1980 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan "*Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yürürlüğe Konulması Hakkında Kanun*" amacını, "*İşçi ve işveren mesleki teşekküllerinin faaliyetlerinin durdurulduğu veya askıya alındığı hal ve yerlerde yürürlük süresi sona ermiş olan işkolu veya işyeri sözleşmelerini Yüksek Hakem Kurulu (YHK) gerekli değişiklikler yapmak suretiyle yeniden yürürlüğe koyar"* biçiminde tanımlıyordu. YHK, sermayenin yani Koç'un istediği ve Özal'ın uygun gördüğü gibi, işçi, işveren, devlet üçlüsünden oluşan 9 üyeli bir kurul olacaktı ve artık işçilerin ücretleri bu kuruldan çıkacak kararlarla belirlenecekti. 9 üyenin kompozisyonuna göz atıldığında, kurulun kararlarında emek yerine sermayeyi gözeteceği aslında hissedilmektedir. Bakanlar kurulunca seçilen iki üye, Çalışma

Bakanlığı Çalışma Genel Müdürü, DPT Sosyal Planlama Dairesi Başkanı Özal'ın ekibinden Kazım Oskay ve İşverenler adına seçilen iki üye ile toplamda 6 üye devlet ve sermaye tarafına yakın iken, kalan üç üyeden ikisi en çok üyeye sahip işçi konfederasyonlarınca seçilen iki kişiden ve nihayet Yargıtay'ın iş davalarına bakan daire başkanından oluşuyordu. Bu kompozisyona sahip kurul 27 Aralık 1980'de oluştuktan sonra, toplu sözleşme yenilemeye ancak 3 Nisan 1981'de başlayacaktı. Yüksek enflasyon karşısında dört ay boyunca zamsız ücret almaya mahkum bırakılan işçilere bu sürecin ardından kurul, Koç'un vaad ettiği kadar bile zam vermeyecekti. 1981'de %40 enflasyon oranına karşı brüt %15 artı 4 bin TL tutarında ücret zammı; 1982 için de %25 enflasyon oranına karşı % 15 artı 3 bin lira olarak belirleniyordu (Sönmez, 1984: 73-76).

Turgut Özal'ın ekonomi yönetimindeki süresince, yeni sermaye birikim rejiminde işçi ve emek hareketi aleyhine yasal düzenlemeler 1981 senesinde de sürmüştü. 3 Mart 1981 tarihli 506 sayılı SSK Yasasındaki değişikliklerle işçiler aleyhine yürürlüğe giren düzenlemelerin başlıcaları şöyleydi: Sigortalı işçilerin yaşlılık, malüllük ve ölüm sigortalarına ödediği pirim oranları %7'den %9' a çıkarılıyordu. Böylece işçilerden kesilen pirim oranı %14'e, işverenlerin pirim oranı ise %4 artırılarak %19,5'e çıkarılıyordu. Başka bir ifadeyle SSK, sağlamakla yükümlü olduğu hizmetler için bir işçi gelirinden (işçi ve işveren primleriyle birlikte) %33.5 oranında prim alıyordu ki bu dünya standartlarının üzerinde bir orandı. Öte yandan işçilerin artan maddi yükü sadece prim zamlarıyla sınırlı kalmıyordu. Emekli aylığı ve hatta ilaç bedeli ödemelerine kadar özlük hakları da daraltılıyordu. Anılan SSK yasasıyla birlikte, emekli aylığının hesaplanmasında 1 Ocak 1982'den sonra emekli olanların emekli aylığı, son beş yıllık kazanç ortalamasına göre hesaplanacaktı. Halbuki bu yasadan önce sigortalının prime esas kazancının son beş yılından en yüksek üç yılın ortalaması temel alınmaktaydı. Dolayısıyla yeni uygulamayla işçi emekli aylıklarında geriye gidiş ortaya çıkıyordu. Dahası aynı yasayla hem çalışan işçilere hem de emekli işçilere, hastalıkları durumunda ilaç bedellerinin %20'sinn kendileri tarafından ödenme yükümlülüğü getiriliyordu (Sönmez, 1984: 97-99).

1981 yılının Nisan ayında bu kez işçilerin ikramiyelerini hedef alan bir düzenleme gerçekleştirilerek ekonomik haklarında kısıtlamalar katmerleniyordu. 17 Nisan 1981 tarihinde kabul edilen 6772 sayılı kanunla birlikte kamu ve özel sektörde

çalışan işçilere toplu sözleşme yolu ile en fazla dört; yeraltında çalışan işçilere ise en fazla beş maaş ikramiye verilmesi hükme bağlanıyordu. Halbuki bu yasadan önce ikramiyeler hususunda bir tavan söz konusu değildi. İkramiyeler hem kamu hem de özel kesimde toplu sözleşmelerle artırılabiliyor, bir yıl içinde alınan ikramiye sayısı bazı sözleşmelerde altı veya yedi maaşa çıkarılabiliyordu. 1981 yılının ilk yarısında işçilerin ikramiye ve emeklilik özlüklerini kısıtlayan yasal gelişmeler, yılın ikinci yarısında bu kez işçi sağlığını tehdit eder boyutlara ulaşacaktı. 1981'in Eylül ve Aralık aylarında sırasıyla, çıkarılan bir genelge ve Danıştay'ın bir iptal kararı işçi sağlığı ve iş güvenliği denetimini işlemez hale getiriyordu. 10 Eylül 1981 tarihli bir genelgeyle o tarihe kadar teftiş işlemlerini sonuçlandıramamış iş yerlerinin teftiş/denetim işlemleri geçersiz sayılıyor ve teftiş yapmakla görevlendirilen müfettişler de "*iş güvenliği müşaviri*" adı atında etkisizleştiriliyordu. Keza iş yerlerinde sonuçlandırılmadığı için geçersiz sayılan teftiş işlemleri, yeni baştan başlatıldığında müşavir olarak hareket edecek olan bakanlık müfettişleri, işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından birinci derecede eksiklikler saptasalar dahi, iş yerini kapatma cezası veremeyeceklerdi. Değişik tarihlerde yapılacak teftişlerde, ancak toplamı altı ayı bulan öneller (ek süre) verebileceklerdi (Sönmez, 1984: 101-102).

5.10. 1982 Banker Krizi ve Özal'ın İktisadi Alandan Çıkışı: Bir Alt Alan Olarak Sermaye Piyasasında Kaos Hali

Türk ekonomisinin 1970'lerin sonunda yaşadığı iktisadi bunalım, 1980'lere girilirken alınan 24 Ocak istikrar kararları ile çalışmada daha önce değinildiği gibi bir iyileşme sürecine girmişti. Ancak diğer yandan, banker krizi 1981'in ikinci yarısından itibaren ufukta belirmişti. Göz göre göre gelen bu kriz süreci bir yıla yayılmış, 1982 yazında banker sisteminin en büyük halkası Cevher Özden'in (Kastelli) iflası ve ardından yurt dışına kaçışıyla kriz tam anlamıyla patlak vermişti. Kriz, 1982 Temmuz ayında Özal'ın yol arkadaşı ve Ulusu hükümetinin Maliye Bakanı Kaya Erdem'in görevinden istifa ettirilmesine ve ardından Özal'ın da Ulusu Hükümetinden ayrılmasına yol açtı. Ancak diğer yandan bu süreç, Özal'ın artık alan değiştirerek siyasi alanda, üstelik iktisadi alandaki gibi bir "görev adamı" olarak da değil "müstakil bir lider" olarak yer alma fikrini olgunlaştıracağı on aylık bir düşünce nadasını kendisine sunacaktı.

Bu bağlamda 1982'deki banker krizine, hem Turgut Özal'ın hayatında bir kırılma noktası teşkil etmesi hem de o dönem Türkiyesinin iktisadi görünümüne etkisi bakımından daha detaylı eğilmekte fayda vardır. Ayrıca Turgut Özal'ın iktisadi alandan çıkışı ile birlikte 1980-1983 arasındaki geçiş döneminde, siyasi alanın yeni kurucuları komutanların bu duruma reaksiyonu ve oyun planlarını belirlemelerinde, banker krizi onlar açısından da önemli bir eşik olmuştur. Tüm bu faktörlerin yapısal analizi ve Özal'ın iktisadi alandan çıkarak bir yıl sonra siyasi alana giriş sürecindeki hazırlık evresini anlamak adına, Bourdieu'nun "*Alan ve Alt-Alan Kuramı*" Özal'ın biyografisinin bu dönemine ışık tutar.

Bourdieu'nun alan kuramını, "*alt alan*" kavramını tanımlamak, işleyişini anımsamak ve onunla ilişkisini açıklamak için tekrar kısaca hatırlamak yerinde olacaktır. Bourdieu her alanın şekillenmiş bir uzam ve bu uzamların belirli bir işlem mantığı, iş yapış şekline sahip olduğunu belirtir. Uzam, içine çektiği her eyleyene, iş yapış şeklini angaje eden bir yetkeye sahiptir ki, Bourdieu bu yetkeyi yine temel kavramlarından birisi olan habitus ile açıklar (Dursun, 2018: 119). Tam bu noktada, yeri geldiği için açıklığa kavuşturulmalıdır ki çalışmada daha önce habitus ağırlıkla Özal'ı Özal yapan eğilimler toplamı veyahut daha genel anlamda, Özal'ın çevresindeki kişilerin ve onun kuşağının yapısal alışkanlıkları ile sahip oldukları değerler setine referansla kullanılmıştı. Ancak Bourdieu sosyolojisinde habitusun, bireysel düzlemde böylesi bir anlam yükünü taşımasının yanı sıra kavram ayrıca, alanların kendine özgü eğilimlerini de tarif etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla alanın ve o alana ait alt alanların eyleyenleri olarak bizler, kendi habituslarımız haricinde, alanın işlem mantığı olan habitusu da öğreniriz. Böylece habitus, eyleyicilerin içinde işleyen yapılandırıcı bir mekanizma olarak da karşımıza çıkar." (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 27). Ancak son kertede alanın mantığı olan habitus değişmez nitelikli değildir. Yeri geldiğinde bireylerin genel müdahaleleriyle değişime uğrar. Özetle alan ve habitus birbirini belirleyerek, dönüşür, alanı veya eyleyeni de dönüştürür (Dursun, 2018: 119). Bourdieu'ya göre alanın olduğu gibi, alt alanın da kendi mantığı, kuralları ve özgün düzenlilikleri vardır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 89).

Bourdeiu'nun bu alt alan kuramını akılda tutarak, banker krizi sürecine eğilmek gerekir. Türk ekonomisinin hemen her döneminde kronik bir sorun olarak var olan toplam tasarruf oranının düşüklüğünün önemli bir iktisadi sorun olduğunun altı

çizilmelidir. Zira, 1981'de de kendini hissettiren bu düşük seviyedeki toplam tasarruf oranının kısa sürede giderilemeyeceğini o esnada Başbakan Yardımcısı olan Turgut Özal da öngörmektedir. Nitekim, sermaye piyasasının gelişmesi, kurumlaşması ve sanayi ile diğer sektörlere kaynak oluşturulması zaman isteyen bir süreçtir (Aktaş, Sönmez, Türkoğlu: 2010: 94). Özal'ın ve onun yönetimindeki Türk ekonomisinin ise zaman kaybına pek tahammülü yoktur.

Artması umulan toplam tasarrufu, kurallarla regüle edecek bir Sermaye Piyasası Kurulunun noksanlığı, belki de zaman kaybından daha önemliydi. İktisadi alanı üst ve kapsayıcı alan olarak ele aldığımızda, üstte Bourdieu ve Wacquant'a atıfla Sermaye Piyasası bu üst alandaki tasarrufların yönetimine dair bir "alt alan" olarak değerlendirebilecek önemli bir iktisadi uzama karşılık gelmektedir. Bu bağlamda, Bourdiue ile Wacquant'ın dile getirdiği gibi bu alt alanın da kendi mantığı, kuralları ve özgün düzenliliklerini vardır. Tıpkı üst alanı olan iktisat biliminin temel kanunları ve o kanunlar doğrultusunda oluşagelen iktisadi model veya kurumları olduğu gibi. İşte bu sebeple, kurulması geciken "Sermaye Piyasası Kurulu"nun noksanlığı, bir alt alan olarak sermaye piyasasını kaosa savurmuş, dolaysıyla banker krizi de bu kaosun bir çıktısı olarak vuku bulmuştur. Halbuki, Özal öncülüğünde hazırlanan 24 Ocak 1980 kararlarının ardından, banker krizine kadar geçen sürede izlenen ekonomi politikalarının nispeten başarılı olmuştu. Bu başarı; Özal'ın 24 Ocak 1980 Kararlarının getirdiği yeni liberal sermaye birikim rejimiyle uyumlu alt iktisadi alanları, bu alt alanların kurumlarını, kurallarını oluşturmasında ve bu kurumların işleyiş mantığına kısa sürede angaje olabilecek teknokrat kadroları senkronize bir şekilde iş başına getirmedeki maharetiyle doğrudan ilgiliydi. Örneğin, çalışmada daha önce yer verilen "*24 Ocak 1980 Kararları: İktisadi Alanın Yeniden Kurulumu ve Neoliberal Küresel Sisteme Entegrasyon"* başlığı altında değinildiği üzere Özal, 24 Ocak Kararları ile birlikte iktisadi alanın, alt alanlarının kurumlarını oluşturmuştu. 25 Ocak tarihli resmi gazetede, ekonomi politikalarının koordinasyonu için "Koordinasyon Kurulu"; IMF, Dünya Bankası ve yabancı hükümetlerle süregiden kredi ve borç ilişkilerini regüle etmek üzere ise "Para ve Kredi Kurulu"nun kurulması, Bakanlar Kurulu kararı olarak hayata geçmişti. Diğer yandan iki farklı Başbakanlık Kararnamesi ile Başbakanlık Müsteşarlığı bünyesinde yabancı sermayenin Türkiye'ye teşvik ve yatırımlarını düzenleyen bir birim olarak "Yabancı Sermaye Dairesi" yeniden biçimlendirilmiş; son olarak ise yerli müteşebbisi yönlendirecek "Yatırım ve İhracatı Teşvik Uygulama

Dairesi" de kurulmuştu (Resmi Gazete, 1980: 1-3). Özetle Özal'ın 24 Ocak kararlarının ardından gerçekleştirdiği bu kurumsal adımlar, iktisadi alt alanların kurallar ve kurumlar ile regüle edilmesini ve iktisadi parametrelerin bu sayede görece olumlu seyretmesinde büyük rol oynamıştı; sermaye piyasası hariç olmak üzere.

Bu bağlamda banker krizine giden süreçte tasarrufların artırılması, ancak buna karşın sermaye piyasasının, kurumsuz ve kuralsız bir şekilde geliştirilmesi için atılan ilk adım, "*24 Ocak 1980 ve 12 Eylül 1980 Arasında Turgut Özal ve İktisadi Alanın İnşası"* başlığı altında daha önce de belirtilen faizlerin serbest bırakılması politikasıydı. Bu doğrultuda, Süleyman Demirel Başbakanlığı ve Turgut Özal müsteşarlığındaki AP Azınlık Hükümeti 4 Haziran 1980'de, 1 Temmuz 1980'den itibaren uygulanmak üzere faiz oranlarını serbest bıraktı. Altı ay ile iki yıla kadar vadeli hamiline yazılı mevduat sertifikası çıkarılabileceği açıklandı (Sönmez, 1984: 302). Sonrasında, Özal tasarruf oranını yükseltmek için bankalara faiz artımı önerisinde bulundu. Hatta bu istek doğrultusunda 30 Ocak 1981'de bütün bankaların %50 faiz uygulamasını kararlaştırdı (Aktaş, Sönmez, Türkoğlu: 2010: 94). 31 Ocak'ta bu haberi duyuran Milliyet Gazetesi'nin 3. sayfasında Banker Kastelli'nin mevduatlara %41 faiz verdiğine dair yer verilen reklam, bankerler ve bankalar arasındaki kuralsız ve kurumsuz rekabetin, yarışın bir yansımasıydı adeta (Milliyet Gazetesi, 31 Ocak 1981: 3).

Sermaye piyasasını düzenleyen bir kurumun yokluğunda, Özal'ın bu hamlesi muhtemelen bir stratejiye yaslanıyordu. Esasında Turgut Özal bankerlerin, güçlendirmek istediği finans dünyasında kalıcı ve köklü bir şekilde yer alamayacaklarını ön görüyor olmalıydı. Zira 1960'lı yılların başında vuku bulan tasarruf bonosu krizine bürokratlığının ilk yıllarında şahit olmuştu, 1960'lı yılların sonunda ise DPT'deki ilk müsteşarlık yıllarında vuku bulan ve 1980'lerin başına kadar süre giden diğer bir tahvil ve bono krizi Hastaş[175] sürecini de kırklı yaşlarında

[175] Hastaş Olayı, genel hatlarıyla, Sermaye Piyasası Kanunu'nun olmadığı 1960'ların sonunda, bir şirkete halka hisse satışına izin verilmesi ve bu süreçte küçük yatırımcılar aleyhine yaşanan suistimalleri ifade eder. Nitekim Hastaş sürecinde, tıpkı banker krizinde yaşanacağı gibi reklama uygun olmayan hisse senetleri için reklam yasağı konulmaması, henüz faaliyete başlamamış şirketlerin gelecek faaliyetlerinin reklamının yapılması, şirket halka açılırken Ticaret Kanunu'nun açık hükmüne rağmen izahname (sirküler) yayınlamaması, Ticaret Bakanlığınca yayınlanmaya zorlanmaması, hisse senedi arz işleminin konuyla ilgili uzmanlık ve deneyime sahip yatırım bankaları yerine daha çok kısa vadeli kredi işlemi yapan ticari bir banka tarafından yapılması gibi usulsüzlükler yaşanmıştır. Nihayetinde bu usulsüzlüklere yol açan ana faktör sermaye piyasalarının kuralsızlığı/denetimsizliği idi. Bu bağlamda sürece paydaş olan hane halkları ciddi mağduriyetler yaşamıştı. 1960 ve 1970'lerde Hastaş gibi sermaye

deneyimlemişti. Dolayısıyla bu tecrübelerinin ışığında Özal tutumu bir "saflık hali" değildi denebilir. Talip Aktaş, Neşe Sönmez ve Faruk Türkoğlu'nun, "*Türkiye Ekonomisi 1980-2010*" isimli eserlerinde yaptıkları güzel benzetmeyle, Turgut Özal bankerleri uzun mesafeli atletizm müsabakalarındaki tavşan atletler gibi kullanmak istiyordu. Bu yarışlarda adına "tavşan" denen bir atlet, diğer atletleri hızlı koşmaya ve tempoyu yükseltmeye özendirmek için koşturulurdu. Tavşan, yarışın yarısına yaklaşıldığında pistten çekilir ve gerçek atletler yarışı sürdürürdü. Başbakan Yardımcısı Özal, faizleri % 50'ye çıkarmadan önce, bankaların faiz oranlarını yükseltmeye zorlamak için bankerleri adeta bir tavşan atlet gibi kullanacak, sonra bankerleri kurumlaşmaya veya para piyasasından çekilmeye zorlayacaktı. Ancak faiz yarışında "tavşan", bir alt alan olarak sermaye piyasasındaki -kurumsuzluk ve kuralsızlığın katkısıyla- denetimden çıkarak koşusunu sürdürünce işler karıştı. Turgut Özal'ın ve özellikle Maliye Bakanı Kaya Erdem'in, 24 Ocak sürecinin aksine, bu sefer kurumsal düzenlemeleri piyasa oluştuktan sonra sisteme entegre etme çabası, yani yeni bankerlik mevzuatını çıkarmakta gecikmeleri, Türk ekonomisinin iki yılının heba olmasına yol açtı. Aktaş, Sönmez ve Türkoğlu'nun yerinde deyimleriyle, "*Uysal tavşanların kurnaz ve aç tilkilere dönüşmesi*", ekonominin yükseliş trendini 1982 ve 1983'te örseledi (Aktaş, Sönmez, Türkoğlu: 2010: 96).

Özal'ın sermaye piyasası gibi iktisadi bir alt alanda, kurumsuz ve kuralsız böylesi bir strateji izleme aceleciliği, pragmatist damarından kaynaklandığı kadar kısmen de zorunluluk duyduğu bir durumdu. Nitekim tasarruf sahipleri, mevduat faiz oranları enflasyon oranlarının altında kaldığı için bankalara pek ilgi göstermiyor ve altın alımına yöneliyorlardı. 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren enflasyonun giderek hızlanması, banka mevduat ve tahvil faizlerini negatif hale getirmişti. Örneğin 1979 yılı enflasyon oranı %64 iken tahvil faizleri %30 civarındaydı. 1982 yılında ancak ve epey de geç olarak finans hayatımıza dahil olacak "Sermaye Piyasası Kurulu"nun yokluğunda bankerler, "*ikinci piyasada*" veya 1980'lerin gözde iktisadi deyimlerinden biri olarak "*temmuz bankacılığı*[176]" alanında tahvil ve mevduat sertifikalarını pozitif faizle halka satmaya başlamışlardı. Böylece bankerler halkın

piyasalarında yaşanan başarısız girişimler, küçük yatırımcının sermaye piyasalarına mesafeli durmalarına sebep olmuştur. Piyasaya girmek isteyen iyi niyetli kurumsal işletmelerin de sermaye piyasalarına girme motivasyonlarını olumsuz etkilemişti (Aslan, 2018: 158-160).

[176]Banker krizi anılırken kullanılan tabirlerden olan "*Temmuz Bankacılığı*" kredi ve mevduat faizlerinin serbest bırakıldığı ve bankalara mevduat sertifikası çıkarma izni verilen 1 Temmuz 1980 tariyile ilgilidir.

tasarruflarını çekmeyi ve bunu yaparken de bankaları aşmayı başarmışlardır (Tokgöz, 2009: 205).

Devlet tarafından bankerlere alan açan başka yapısal uygulamalar da mevcuttu. Faiz oranlarının devletçe belirlendiği dönemlerde yüksek faiz oranı ile para satmak iki yıla kadar hapis cezası olan bir suçtu. Serbest faiz döneminde bu suç fiilen ortadan kalkınca yerden mantar gibi biten bankerlik kuruluşları türedi. Halktan para toplamak için banka kurmanın çok zor olduğu bir dönemde, banker olmak isteyenler için birkaç belge ve 450 TL lira tescil harcı ödemek yeterli oluyordu. Bu kolaylıkların üzerine Ulusu hükümetinin ve Turgut Özal'ın başlangıçtaki hoşgörüsünden de yararlanan bankerlerin sayısı hızla artmaya başladı. 1981 sonbaharında Türkiye'nin farklı kentlerinde tam 1083 banker faaliyetteydi ve yetkili olmadıkları halde tasarruf sahiplerinden yüksek faiz oranı vaadiyle para topluyorlardı. Bu bankerlerin büyük bölümü "*köşebaşı bankeri*" denen türden para tüccarıydı. Para konusunda hiçbir deneyimi olmayan bu kişilerin sermayeleri de yetersizdi. Dolayısıyla çarşıdan bir kg domatesi bile alırken tek tek seçen ve kıyasıya pazarlık eden tasarruf sahibi hane halkları, yüksek faiz vaadine kapılarak, ellerine tutuşturulan ve herhangi bir değeri olmayan kağıt parçalarına güvenerek, yastık altındaki paralarını, bu sözde bankerlere emanet etmeye başlamışlardı. Paradan para kazanmak artık kolektif bir histeri ve kitlesel bir çılgınlık haline gelince, bankerleri denetlemek de zorlaştı. Aslında Türk halkı Özal'ın kurduğu ve serbest piyasaya dayanan yeni iktisadi alan içinde daha hızlı ve daha çok kazanma arzusunu edinmeye başlamıştı diğer bir tabirle. Bu alışkanlığa özellikle 1980'lerin ikinci yarısında hissedilecek tüketim kültürü de eklendiğinde Özal'ın imrendiği "*Batı tipi kapitalizm*"e erişilecekti. Bu doğrultuda, yeni emekli olan memurlar otuz yıllık emeklerinin karşılığı olan ikramiyelerini, işçiler kıdem tazminatlarını bankerlere yatırmaya başlamışlardı. Evlerini ve arsalarını alelacele satıp, bankerlere koşanlar dahi vardı. Memurlar, Emekli Sandığı'ndan düşük faizle borçlanıp, bu parayı bankerlere götürüyorlardı. Büyük şirketlerin kılı kırk yaran muhasebecileri dahi, toplumda egemen olan bir tür sürü içgüdüsüne kapılıp paralarını sonu belirsiz bir maceraya atıyorlardı (Aktaş, Sönmez, Türkoğlu: 2010: 96).

Banker krizine giden süreçte 1982 ortalarında sadece Banker Kastelli'nin 300.000'i aşkın yurttaştan toplamda 200 milyar Türk Lirası civarında bir mevduat toplaması (Birand, Yalçın 2001: 123) çarkın büyüklüğünü göstermesi bakımından

anlamlıdır. Üstelik Kastelli'nin portföyünde bakanlardan danışma meclisi üyelerine, eski politikacılardan üst kademe bürokratlara kadar toplumun birçok kalbur üstü ismi de bulunuyordu. Kastelli'ye duyulan güvenin ardında, Yavuz Donat'ın saptamasına göre *"Kastelli'nin serveti o kadar çok ki borçlarını ödedikten sonra dahi geriye de epeyce milyar kalır…"* (Donat, 1987: 230) şeklinde bir motivasyon vardı. Aslında bu motivasyon, bankerlere karşı Kastelli özelinde kurumsallaşmış kişisel bir güveni işaret ediyordu ki toplumun geniş kesimlerince, bankerlere yönlendirilen sermaye muhtemelen böylesi bir şüphesiz güvenden besleniyordu. Abidin Cevher Özden veya nam-ı diğer Kastelli'ye duyulan güven aslında sadece kulaktan kulağa veya birincil ilişkilerle büyümüyordu. Nitekim, eğitimi ve kültürel sermayesi Trabzon Ticaret Lisesi ve burada öğrendiği ekonomi bilgisi ile sınırlı olmasına rağmen Kastelli'nin bu dönemde İşletme İktisadı Enstitüsü'nde "*faizdeki serbestliğin fazileti*" üzerine konferanslar verme fırsatı bulması veya bazı üniversitelerin liseyi dahi bitiremeyen Cevher Özden'e fahri doktora unvanını layık görmeleri, Özden'in portföyü veya genel olarak Türk toplumu nazarındaki "üstün sembolik sermayesi"ni güçlendirerek, ona duyulan güveni büyütüyor, fon büyüklüğüne de önemli bir güç transferi sağlıyordu. Dahası yüksek faiz ve banker sistemi reklamcılıkta da yeni bir çığır açmıştı. Belki de Özal'ın banker sisteminin tıkanma ve krize girme süreci olgunlaşana kadar bu sisteme tarafgir olması ve sistemi zımnen desteklemesi muhtemelen reklamcılığın gelişimiyle de paraleldi. Nitekim Özal'ın habitusunun temel taşı olan serbest piyasa ve özel sektörün gelişimi için bir başka ifadeyle kapitalist Türkiye'nin olgunlaşması için reklamcılık lokomotif sektördü. Bankerler reklamcılığa önemli bir ivme sağladı ve finans reklamlarının gelişmesine katkıda bulundu. Bu katkıyı ünlü reklamcı Faruk Atasoy, Capital dergisinde yayınlanan bir söyleşide şöyle vurgulamıştı:

"1980'lerde '1 Temmuz Bankacılığı' ve serbest piyasa ekonomisine uygulamalarına bağlı olarak reklamın önemi arttı. Reklamın firmaya şöhret kazandırmasının yanında, başka yönlerine de dikkat çekildi. Çünkü 1970'lerde her sektörde marka rekabeti yoktu. 1980'lerde ise Özal'ın girişimleriyle ithalattaki liberalleşme ve diğer birtakım kararlarla birlikte rekabetin etkileri hissedilmeye başlandı. "1 Temmuz Bankacılığı", bankacılık sektöründe yoğun bir reklam üretimini beraberinde getirdi."

Üstelik, Banker Kastelli'nin televizyonda yayınlanan reklamlarında dönemin en ünlü aktör ve aktristleri de rol almıştı. Eşref Kolçak, Ekrem Bora, Fikret Hakan,

Cüneyt Arkın, İzzet Günay, Orhan Günşiray ve Selma Güneri'nin oynadığı reklamlar çok ilgi uyandırmış, zaten belli bir güven duyulan Kastelli, meşruiyetini ünlü oyuncuların oynadığı reklam filmleriyle iyice güçlendirmişti. Nitekim bu reklamların da etkisiyle tasarruf sahipleri Kastelli'nin büroları önünde kuyruk oluşturmuştu. Reklam filmlerinde ön plana çıkarılan ana mottolardan biri "*kurnazlık*" idi. Özal'ın arzu duyduğu liberal kapitalistleşmiş bir Türkiye'de girişimci birey tipolojisi için kurnazlık hayıflanılması değil, övülmesi ve ululanması gereken bir meziyetti. Zaten reklamlarda da diğer insanlardan daha akıllı olduklarını sananlar, şu dörtlükle avlanıyordu: *"Usta ah sen ne kurnazsın. Asla tongaya basmazsın. Senden görüp kendimize, Biz de güvenli bir yol seçtik."* Yine bu reklamlarda 1960 ve 1970'lerin ekonomi-politik atmosferlerindeki Kemalist, Sol/Sosyalist, veya Muhafazakâr Milliyetçi veçheleriyle öne çıkan duygusal ve ideolojik bireyin yerine, ideal bir tasarruf sahibinin duygularının değil aklının sesini dinleyen, kendi çıkarını önceleyen rasyonel bir birey tipolojisi olduğu salık veriliyordu: "*Benim adım şaşmaz Beşir. Beşer şaşar, şaşmaz Beşir. Kafamı kullanıp kendime, Güvenli bir yol seçtim."* Sosyalist siyasi kimliğinden dolayı Türkiye'de kitabı yasaklanan bir şair olarak Melih Cevdet Anday'ın Banker Kastelli tecrübesine dair değerlendirme ve özeleştirisi Banker Krizine giden süreçteki toplumsal histeriyi göstermesi bakımından anlamlıdır: " '*Dolmuş' nasıl bir gereksinmeye karşı doğduysa Kastelli de bizim kurnazlığımızı doyurmak için gerekliydi. Eski sünnet düğünlerinde para serpilirken yerlere atılan çocuklara özgü bir sevinçle koşuyorduk Kastelli'ye. Para dağıtıyordu adam, nereden bulursa bulsun. Emekli aylığımızın kat kat üstünde bir gelire kavuşuyorduk onun sayesinde, hiç çalışmadan. Ama bu değeri yaratan hangi emektir, düşünmüyorduk. Kimi sömürdüğümüz sorusu aklımızdan bile geçmiyordu. Kurnazca yaşama alışkanlığımız yarattı Kastelli'yi; kendi dehası değil. Ortam hazır olunca bir dehaya gerek yoktur, bir zavallı sürükler götürür ardından insanı"* (Aktaş, Sönmez, Türkoğlu: 2010: 97-104). Anday'ın da belirttiği gibi ortam veya zamanın ruhu belki de Özal'ın bile arzuladığından hızlı bir şekilde Türk toplumuna kurnazlık ve rasyonel tercih, kısa yoldan bol kazanç hasletlerini eklemleyerek kolektif habitusu, sermaye, finansal ilişkiler, faiz, kolay para kazanma gibi serbest piyasanın muhtevasıyla ile biçimlendirmeye başlamıştı.

Banker sistemi ve faiz oyunun/alt alanının oyuncuları ise başlıca üç grupta toplanıyordu. Bunlardan ilki bağımsız bankerlik kuruluşlarıydı ve bunların içlerinde

en çok bilinen Cevher Özden'in "*Mentaş*" ve "*Bimtaş*" şirketleriydi. İkinci oyuncu ise bankalara bağlı daha orta ölçek bankerlik kuruluşlarıydı. Örneğin "*Yatırım Finansman A.Ş*" 13 büyük bankanın mülkiyetindeydi. "*Ekoyatırım*" ise "*Hisarbank*" ile bağlantılı olarak çalışıyordu. Üçüncü ve son oyuncu grubu ise bankası bulunmayan "*Eczacıbaşı Holding*", Eczacıbaşı Yatırım Holding'i, Süren ailesinin "*Transtürk Holding*"i ise Kamhi ailesinin "*Profilo Holding*" i ile ortak olarak "*Meban*"ı kurmuştu. Bu bağlamda sürecin aslında yalnız bankerlerle sınırlı kalmadığı rahatlıkla görülebilir. Bankalar, bankerler, holdinglerin de sistemin içine dahil oluşu ileride banker krizinin çarpan etkisini büyütecek ve bu finansal saadet zinciri veya "*toplumsal ponzi*" bir sistem krizine doğru sürüklenecekti. Bazı bankalar çıkardıkları mevduat sertifikalarını pazarlamaları için bankerlere bile teslim ediyorlardı. Bazı şirketler de tahvillerini, satılması için bankerlere veriyorlar ve elde ettikleri kaynakla likidite ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. İşletme sermayesi eriyen, işçisinin ücretini ödemekte zorlanan bir bölüm şirket sahibi ise denize düşenin yılana sarıldığı gibi, çaresizlik içinde bankerlere gidiyor ve çok yüksek faizlerle borçlanıyorlardı. Dolayısıyla bu finansal alt alan içindeki oyuncuların birbiriyle iç içeliği ve karşılıklı bağımlılıkları kapıdaki banker krizini bir sistem krizi olarak olgunlaştıran yegane sebep oluyordu. Tüm bu gelişmeler kaydedilirken, sürecin başında bankerlere hoşgörü ile bakan Başbakan Yardımcısı Turgut Özal, 1981'in yaz aylarında halka dolaylı yoldan da olsa uyarılara başlamıştı. Nitekim Özal, "*Tavşan*"ın kontrolden çıkmaya başladığını sezinlemişti: "*Tercih tasarruf sahibinin. Yüksek gelir az güvence isteyen, parasını bankere yatırsın",* diyordu. Aslında Özal'ın uyarısı ekonomi üst alanının kurum ve kurallarla düzenlemediği finans alt alanında risklerin yükseldiğinin bir itirafı ve bu sebeple devletin artık bu konuya el atacağının bir işareti gibiydi. Nitekim beklenen ilk adım epey gecikmeli de olsa Özal liderliğindeki ekonomi yönetiminden 30 Temmuz 1981'de geldi (Aktaş, Sönmez, Türkoğlu: 2010: 96-97).

30 Temmuz 1981 tarihli resmi gazetede tam on yedi sayfalık "*Sermaye Piyasası Kanunu*" yer almış, böylece Cumhuriyet tarihinde ilk kez ve oldukça gecikmeli bir şekilde sermaye piyasasını regüle eden kurallar hayata geçmiştir. Kanun, "*Menkul Kıymetlerin Halka Arzı ve Satışı*", "*Sermaye Piyasası Kurulu*", "*Sermaye Piyasasında Yardımcı Kuruluşlar*", "*Denetim ve Cezai Sorumluluk*" gibi farklı ve geniş bölümlerden oluşan kazuistik, kapsamlı bir kanundu ve özellikle kanun içinde "Sermaye Piyasası Kurulu"nun kurulması fevkalade önemliydi. Ancak kanunun en

vurucu maddesi, aracı kurumları diğer ismiyle bankerlerin faaliyetlerini düzenleyen 31. Madde idi. Bu maddenin b bendinde, *"aracı kurumların kendi mali yükümlülüklerini içeren evrak ihdas edip halka arz edemez ve alım satımında bulunamazlar."* şeklinde bir ifade mevcuttu (Resmi Gazete, 30 Temmuz 1981: 8). Bu maddeyle "*köşe başı bankerler*" olarak da adlandırılan yapıların önüne geçilmeye çalışılmış ve aracı kurumların denetimine dair bir irade beyanı gösterilmişti. Ancak bu madde, faiz furyası üzerinde etkili olmamış olsa gerek ki 15 Eylül 1981'de bu kez "*Ödünç Para Verme İşleriyle İlgili Kanun*"da birtakım değişikliklere gidilmiştir. Değişikliklerin başında banker faizlerinin azami banka faizleri kadar olabileceği karara bağlanarak öncelikle bankerlerin cazibe merkezi olmasının önü alınmaya çalışılmıştır. Diğer yandan bankerlerin "*basın, radyo, televizyon ve diğer yollardan ilan ve reklam vermelerini denetim altına alan*" Merkez Bankası tebliği de 16 Eylül 1981'de yürürlüğe girmiştir (Milliyet Gazetesi, 16 Eylül 1981: 4).

Maliye Bakanlığı'nın "*Ödünç Para Verme İşleri Kanunu*"nda yaptığı bu değişiklikler ve Merkez Bankası'nın tebliğindeki tedbirlerin temel hedefi sağlam bankerleri, çürüklerinden ayırmayı hedefliyordu. Bu değişiklikler bankerlik yapmak isteyenlerin Maliye Bakanlığı'ndan ruhsat almasını da şart koşuyordu. Ruhsat için ise asgari 200 milyon liralık bir sermayeye sahip olmak gerekiyordu. Sermaye Piyasası alt alanında atılan bu geç adımlarının ardından bankerlerin sadece 254'ü istenen koşulları yerine getirerek ayakta kalabilmeyi başardı ve ruhsat aldı. 20 Eylül 1981'de ise bankerlerin duyuru ve reklam yapmaları tamamen yasaklandı. Son düzenlemelerle, oyun dışı kalan köşe başı bankerleri ve ruhsat aldığı halde kar marjlarında kayıplar yaşayan bankerler 1981 yılının son iki ayında gazetelerin artık ekonomi sayfalarında değil, üçüncü sayfada yer alan felaket haberlerinde yer almaya başlamıştı. Bankerlere para kaptırıp umutsuzluğa düşen tasarruf sahiplerinden intihar edenlerin bu sayfalarda yer almasından başka, ilgili sayfalarda göze çarpan manşetler arasında şunlar vardı: *"Bir bankeri hastanelik ettiler", " 100 milyonla kaybolan bankerin kasasından bir gül çıktı"*. Bu haberlerin yanı sıra topladıkları paraları geri ödeyemeyeceğini anlayan bazı bankerler ise intihar etmişti. "Banker Servet" adıyla bilinen Servet Acar'ın arabası Boğaziçi Köprüsü'nde bulundu. İntihar eden Acar'ın cesedi daha sonra Gemlik açıklarında bulundu. 1981 yılı kapanırken Aralık ayının son haftasında bankerlerin dokuzu kaçmış, beşi göz altına alınmış, on ikisi ise battığını ilan etmişti (Aktaş, Sönmez, Türkoğlu: 2010: 97).

Ekonomi üst alanının bir alt alanı olarak, sermaye piyasasının temel noksanı, regülasyon eksikliği idi. Bu eksiklik Sermaye Piyasası Kanunu'nun hayata geçmesi ve Maliye Bakanlığı ile Merkez Bankasının muhtelif düzenlemeleri sayesinde geç de olsa bir miktar giderilmişti. Ancak, banker krizinde tablo yine de pek iç açıcı görünmüyordu. Üstelik sorun sadece alanı regüle etmek için çıkarılmasına rağmen geriden gelen ve yetersiz kalan düzenlemeler değildi. Özal ile birlikte alanın iki temel hakim failinden biri olan Kaya Erdem'in sermaye piyasası alt alanın illusiosu'na hakim olacak bir kültürel sermayesi yoktu. Başka bir ifadeyle finans alt alanında, özellikle güven ve devlet garantisi kuralına yaslanan parasal bir sistemde Maliye Bakanı olarak spekülatif açıklamalardan kaçınması gerektiğini içselleştirememişti. Nitekim Erdem'in 22 Eylül 1981'de Milliyet Gazetesi'nden Emin Çölaşan'a yaptığı açıklamalar banker krizinin derinleşmesine yol açacak bir algı yaratmıştı. Erdem, halkın kumar oynadığını, paralarını sadece bono karşılığı yatıran tasarruf sahiplerine devlet olarak bir destek sağlayamayacaklarını, işin sonunun zaten bilindiğini, 3-5 kuruş fazla kazanmak uğruna milletin kumar oynadığını dile getirmiştir (Milliyet Gazetesi, 22 Eylül 1981: 4). Erdem'in bankerzedeleri kaderleriyle baş başa bırakacaklarına dair kurduğu analojiler de krizin derinleşmesinde etkili olmuştu: "*Evinin kapısını, bacasını koruyorsun ama yine de hırsız giriyor. Böyle bir durumda devletten şikayetçi oluyor muyuz? Bu olayda ise evin her tarafı açık bırakılmış ve hırsız girmiş. Şimdi devlet suçlanıyor, bizim tasarruflarımız ne olacak diye. Ölen ölmüştür ve bizim devlet olarak bu konuda yapacağımız hiçbir şey yoktur. Bu işin sonu zaten yoktu (*Milliyet Gazetesi, 22 Eylül 1981: 4)."

Maliye Bakanı Kaya Erdem'in, Özal yerine konuşması da çarpıcıydı ve muhtemelen Özal "serbest piyasacı" habitusunun temel bileşenlerinden olan "faiz-finans alanı"na sarsılmaz inancı hasebiyle kriz hakkında mümkün olduğunca konuşmamayı tercih ediyordu. Kaya Erdem'in açıklamalarının ardından tasarruf sahipleri, bankerlik kuruluşları önünde kuyruklar oluşturarak paralarını geri almak istese de bankerlerin sermayelerini geri dönmesi zor, kişi ve alanlara yatırmaları sebebiyle kasalarında para kalmamıştı. Bunun yanı sıra bankerler hakkında neredeyse her hafta bir tebliğ veya kararname çıkmasına rağmen, deyim yerindeyse göstere göstere gelen banker krizi engellenememişti. Nitekim finans alt alanını düzenleyen mevzuat ancak olaydan sonra çıkarılıyor, yaklaşan tehlikeleri önleyecek tebliğler ise

hep gecikiyordu. Dili ağdalı olan ve yer yer çelişkili maddeler içeren mevzuatı bankerler ciddiye almıyordu. Örneğin 14 Ocak'ta kanun hükmünde bir kararname daha çıkarılmış ve bu kararnamede vatandaşların bankerlere yatırdığı paralar devlet güvencesi altına alınmıştı. Bankerlerden alacaklı vatandaşlar, bankerin ödeme yapmadığını, bankerin ortada görünmediğini veyahut bankerin mallarını sakladığını anladığında; banker iflas etmişse ya da konkordato kesinleşmemiş ise, doğrudan doğruya görevli mahkemelere başvurup tasfiye isteminde bulunabilecekti (Milliyet Gazetesi, 15 Ocak 1982: 9). 1 Şubat 1982'de ise 28 Temmuz 1981'de yasalaştırılmış "Sermaye Piyasası *Kurulu*" ve kurulun denetim yetkileri yürürlüğe girdi. Ancak bu kurul ve kanunun maddeleri de bankerzede olaylarının önünü alamadı. Nitekim iktisatçı Prof. Dr. Erdoğan Alkin, 2 Şubat 1982 tarihli Milliyet Gazetesi'nde geciken sermaye piyasası düzenlemelerinin de neden çalışmadığını köşesinde şöyle irdeliyordu: "*Türkiye'de ekonomi tarihinde belki de ilk kez, kendiliğinden ve tabandan gelişen bir harekete mevzuat uydurulmaya çalışılmaktadır. Daha doğrusu devlet ilk kez bir ekonomik olayı yapay olarak tepeden başlatmak, yaratmak veya engellemek, yasaklamak için değil denetim altına almak için çaba harcamaktadır. Halbuki Türkiye'de yasal süreç oldukça karmaşıktır. Her kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte kararnameler, yönetmelikler, tüzükler, tebliğler birbiri ardınca yayımlanarak girift bir mevzuat ormanı yaratılır. Üstelik söz konusu mevzuat ile ilgili diğer kanun ve kararname hükümleri ve onları izleyen yeni karar tebliğ vs. devreye girerek, bu ormanı içinden çıkılmaz bir hale getirir. Sermaye piyasası mevzuatı da bu konuda bir istisna olmamış ve altı ay geçmeden hayli zengin bir koleksiyon oluşmuştur* (Milliyet Gazetesi, 2 Şubat 1982: 4). Alkin'in vurguladığı gibi Sermaye Piyasası Kurul ve kurallarının hayata geçmesi, öncesindeki mevzuat ormanının keşmekeşini çözememiş, banker krizine köklü ve hızlı bir çare olmamıştı.

Kriz tam anlamıyla patlak vermeden önce Milli Güvenlik Kurulu (MGK) son ve muhtemel yaptırımları epey can acıtıcı bir kanun çıkardı. Ödeme güçlüğü içinde bulunan bankerlere ve bunlarla ilgili kişilere uygulanacak ceza hükümleri yasası uyarınca beyandan kaçan, gerçek dışı beyanda bulunan, mal veya para kaçıran muvazaalı borç ve alacak ilişkileri içine giren bankerlere 3 ila 10 yıl arasında hapis cezası verilmesi öngörülmüştü (Milliyet Gazetesi, 29 Mart 1982: 9). Ancak MGK her ne kadar bankerler üzerinden sistemi denetime almaya çalışsa da 5 Haziran 1982'de bankaların kendi aralarındaki centilmenlik anlaşmalarını bozarak tekrar yüksek faiz

rekabetine girmeleri, banker krizinin fitilini, bankerler yerine bu sefer bankalar üzerinden ateşledi. Haziran ayının başında hükümet, üstteki alıntıda iktisatçı Alkin'in belirttiği gibi banker krizine çözüm sağlayabilmek adına yarattığı mevzuat enflasyonun son halkası olarak bir bakanlar kurulu kararnamesi yürürlüğe koydu. İlgili kararname Merkez Bankası'nın bankalardan alacağı mevduat kanuni karşılıklarının sıkı bir disiplin ve ceza yaptırımları altına konulmasını hedeflemişti. Bu adımın ertesinde bankalar arasında öteden beri kapalı şekilde ancak makul seviyelerde süren faiz rekabeti, açık ve kıran kırana bir rekabete dönüştü. Nitekim Ulusu Hükümeti'nin para ve kredi politikalarında ödün vermemesi, likidite darlığı çekmekte olan bankaların ne pahasına olursa olsun mevduat toplamaya mahkum bulunmaları, bankaların bankerler eliyle sertifika satmalarını önleyen Merkez Bankası kararları, reeskont limitlerinin indirilmesi, banka sermayelerinin belli bir sürede artırılması zorunluluğu, mevduat sertifikaları faizlerinin ilerleyen süreçte büyük ölçüde ödeme süresini doldurması ve nihayet karşılıklar kararnamesi bazı bankaları gerçek bir bunalımın eşiğine getirmişti. Bu gelişmeler karşısında bankalar, centilmenlik anlaşmasını tümüyle kenara koyarak yeni bir "*tırmanan faizler dönemi*"ni başlattılar (Milliyet Gazetesi, 6 Haziran 1982: 12).

Bu bağlamda faizler artıp, piyasalarda dengeler bozulunca şirketler daha fazla banka kredisine ihtiyaç duydular. Bankalar da müşterileri olan firmaların kredi talebini daha fazla mevduat sertifikası çıkararak karşılamaya çalıştılar. Bu durumda mevduat sertifikalarının faizi daha da yükseldi. Bu esnada, devletin sermaye piyasası alt alanına dair daha önce yaptığı düzenlemeler küçük ve kurumsal olmayan çoğu bankeri alandan çıkardığı için neredeyse koşan tek ve büyük "*tavşan*" olarak kalan Banker Kastelli varlığını güçlü bir şekilde koruyordu. Kastelli'nin elinde, 550.000 yurttaştan topladığı 100 milyar TL'lik bir kaynak bulunuyordu (BBC Türkçe, 2015 ve Aydın, Ceylan, Coşun, Sarıkamış, 2004: 20). Bir başka rakam Kastelli'nin sistem üzerindeki gücünü ve gelmekte olan krizin boyutunu gösterme hususunda anlamlıdır. Banker Kastelli adıyla aracılık işlemlerini yürüten Cevher Özden 300.000 kişiye ülkenin tüm mevduat sertifikasının %25'ini pazarlamıştır. Bu minvalde bankalar, ayakta kalan en güçlü ve neredeyse tek banker Kastelli ile daha yoğun ve güçlü bir ticari ilişki kurmuşlar ve daha fazla mevduat sertifikası satmasını, satışlardan elde ettiği parayı da bankalara daha çabuk ödemesi için baskı yapmaya başlamışlardır. Hükümet ise mevduat sertifikalarının yalnızca nakit karşılığı satılmasında ısrar ediyordu. Çünkü

kayıtlardaki para arzının azalması, ancak bu şekilde görülebilecekti. Fakat bankalar, Kastelli'ye mevduat sigortalarını vadeli çekle satmayı kabul etmişlerdi. Kastelli ise vade farkını kendi hesabına kredi vermek için kullanıyordu. Ancak piyasa kötüleştikçe Kastelli'nin kredi verdiği şirketler borçlarını ödemekte geciktiler. O da bankalardan vadelerini uzatmalarını istedi. Ancak bu esnada merkez bankası rezerv şartlarını daha da ağırlaştırdı. Bunun sonucunda nakite ihtiyaçları daha da artan bankalar kredi vadelerini uzatmayı kabul etmediler. Dolayısıyla 1982'nin Haziran ayında piyasa, mevduat sertifikalarına doyup, bankalar da ödeme için bastırınca Kastelli Merkez Bankası'ndan yardım istedi. Merkez Bankası, bu talebi kabul etmeyince, Kastelli yurt dışına kaçtı ve böylece verdiği çekler de karşılıksız çıktı. İlerleyen günlerde iki büyük banker daha aynı akıbete uğradı. Bu gelişmeler üzerine mevduat sahipleri bankalara ve bankerlere hücum etmeye başladı. Nihayetinde Ulusu Hükümeti, duruma müdahale ederek, bankerlerdeki bütün mevduat ve mevduat sertifikalarının ana parasını ödemeyi garanti etti. Böylece kitlesel panik bir nebze önlendi (Aydın, Ceylan, Coşun, Sarıkamış, 2004: 20).

Banker krizi bankerlerle sınırlı değildi. Çünkü bu sürece, bankalar da önemli boyutlarda şekilde angajeydi. Dolayısıyla yaşanan kriz sonucunda bazı bankaların faaliyetleri durduruldu, beş küçük özel banka kapatıldı, kapatılan bankaların varlıklarının ve yükümlülüklerinin önemli bir kısmı kamu bankalarına devredildi. 1983'ten sonra 5, 1985'ten sonra 2 olmak üzere toplamda 7 banka kapatıldı. Banker ve bankalar krizinin vahametini anlamak için toplam zararın, Türkiye'nin Gayri Safi Milli Hasılası'nın (GSMH) %2,5'i kadar olduğunu vurgulamak gerekir. Krizin deneyimleri ışığında, finans piyasaları alt alanında benzer likidite sorunlarının oluşmaması ve mevduat yatırımcılarının korunması amacıyla, 1983 yılında Merkez Bankası nezdinde mevduat sigortası (TMSF) uygulamasına başlanıldı (Eken, Kale, 2017: 15).

Banker krizine gidilen süreç, bu sürecin sonucu, sonrasındaki döneme etkileri ve sürecin iktisadi detaylarına geniş bir şekilde yer verilmesi elzem olmakla birlikte, bu çalışmanın özü ve doğası gereği Özal'ın bu süreç içindeki rolü, tavrı ve sonrasındaki duruşu da bir o kadar önemlidir. Turgut Özal'ın basına yansıyan demeçlerinde banker krizine yer yer zımnen, üstü örtük biçimde değindiğini, krizin patladığı günlerde ise onu fiilen görmezden geldiğini söylemek yanlış olmaz. Krizin

yavaş yavaş kendini hissettirdiği 1982 senesinin Ocak ayında Özal, Ulusu Hükümetinin yasalaştırdığı ve kamu görevlilerine %25 zamlı erken emeklilik hakkının tanındığı bir yasaya dair değerlendirmelerinde şu ifadeleri kullanmıştır: "*Emekli ikramiyesi alacak yurttaşların ellerine geçecek paraların 'çar çur' edilmemesini, yapacakları yatırımlarda gerekli güvenceyi sağlayacak önlemleri almalarını öneririm"* (Milliyet Gazetesi, 6 Ocak 1982: 12).

Özal erken emekli olacak memurları uyarmakla kalmamış bir de onlara alternatif yatırım enstrümanları sunmuştur. Özal'a göre erken emekliler ikramiyelerini ya devlet tahvili ya da banka mevduatına yatırmalıdır. Zira Özal'ın liberal habitusuna göre yüksek kazanç serbest piyasanın doğal bir unsuru olsa da kazanç ne kadar artarsa, riskin de bir o kadar artacağı bir gerçektir. Özal bu yüzden emekli ikramiyesi alanların tedbirli olmaları gerektiğini belirterek önceliklerinin paralarının emniyeti olması gerektiğinin altını çizmiştir (Milliyet Gazetesi, 6 Ocak 1982: 12). Özal bu açıklamalarıyla zımnen, bankerliğin riskli olduğunu ifade etmekle birlikte açıktan sistemi eleştirmesinin siyasi istikbalini olumsuz yönde etkileyebileceğini öngörebilen pragmatist bir teknokrattı. Nitekim o bardağın boş tarafını görmektense açıklamalarının devamında ülkede kendi icraat alanı içindeki gelişmelerin olumlu sonuçlarına odaklanmayı tercih etmiştir: " *Dünya ülkeleri sıkıntı içindedir, bizim durumumuz çok iyidir. 1982, 1981'e göre daha iyidir. Kahve ithalatı yapılacak duruma geldik. Komünist blokta açlık vardır. Polonya'sında, Romanya'sında, Çekoslavakya'sında, Rusya'sında… Gelişmiş, sanayileşmiş batılı ülkelerde hatta ABD'de işsizlik had safhadadır. Üçüncü Dünya Ülkeleri sıkıntılar içindedir. Bizim durumumuz çok iyidir* (Milliyet Gazetesi, 6 Ocak 1982: 12)."

Özal banker krizine gidilen süreçte, mevduat sahiplerinin yaşadığı mağduriyetlere rağmen yüksek faiz, krediler ve sermaye piyasasına dair makro bir bakış açısıyla sistemi savunur. Ufukta beliren krize rağmen Türkiye'nin mevcut iktisadi durumunu olumlamaya çalışır: "*Açık açık söylüyorum. Faizleri suni olarak düşürür, kredileri suni olarak artırırsak Türkiye tekrar enflasyon çemberi içine düşer. Bu enflasyon kimseye fayda getirmez, getirse getirse bu salonda olmayan karaborsacıya, uğursuza fayda getirir. Devlet bütçesi iyi ise Türkiye'nin de hali iyidir. Daha iyiye gidiyoruz. Yeni yeni programlar da gelecektir* (Milliyet Gazetesi, 6 Ocak 1982: 12)."

Turgut Özal Ocak ayının sonlarına doğru bu kez Davos'da serbest faiz ve banker sistemine dair dolaylı bir değerlendirme yapmıştır. Daha önceki açıklamalarını fikirsel anlamda takip edecek şekilde, sermaye piyasası alt alanının kusurlarına değinecek bir öz eleştiri yapmadan, faizlerin enflasyon hızı ile yavaş yavaş aşağı ineceği şeklinde, sorunu özne odaklı değil iktisat biliminin pozitif bir korelasyonuna indirgeyen bir açıklamadır bu: "*Daha çok faiz almak için elindeki parayı, hatta malını mülkünü paraya çevirerek yüksek faize veren yurttaşları düşünmek zorundayız. Birdenbire faizleri düşürürsek, o zaman ne olur? Bugün yüksek faiz alan yurttaşlar hiç merak etmesin, faizler düşürüldüğünde geçim oranı da o nisbette düşecektir. Alınan faiz oranı enflasyonu karşılayacaktır* (Milliyet Gazetesi, 28 Ocak 1982: 8)". Diyerek sermaye piyasasına, liberal habitusu gereğince pek de müdahaleci olmadan, serbest piyasasının kendisini dengeleyeceği tezine yaslanmıştır. Böylece, yaklaşmakta olan banker krizine karşı olan tutumunu serdetmiştir. Özal'ın enflasyon oranı ve serbest faiz sistemi arasında kurduğu bu pozitif korelasyon, onun liberal habitusu ile uyumlu olduğu kadar, iktisadi konulardaki kibire yakın özgüvenini göstermesi hususunda ve ayrıca özeleştiri vasfının kültürel sermayesinde pek az olduğunu anlatması açısından da anlamlıdır.

Turgut Özal nihayet, pek az sahip olduğu öz eleştiri kültürünü, banker krizi sebebiyle görevinden istifasına kısa bir süre kala verdiği bazı demeçlerde üstü örtük deklare etmeye başlamıştı. 1 Haziran 1982'de o esnada kamu kurum ve kuruluşlarının, kuruluş görev ve yetkilerinin yeniden düzenlenmesi amacıyla Ulusu Hükümetine 18 ay süreyle kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmesini öngören yasa tasarısının TBMM'deki görüşmeleri esnasında kendisine genel kurulda bankerlerle ilgili gelen bir soruya verdiği cevap dikkat çekicidir: *"Bankerler konusunda istediğimiz ve sizin verdiğiniz yetkiden sonra bu yetkiyi istememiz aslında talihsizliktir. Çünkü bankerler olayında bilinmeyen birçok şey yeni yeni ortaya çıkıyor ve bu nedenle de yeni yeni kararnameler geliyor. Oysa idari yapıyı biliyoruz. Bankerler konusundaki şey burada olmayacaktır. O hatalar yapılmayacaktır. Hükümet bir kararname ile getirdiği düzenlemeyi başka bir kararnameyle değiştirmeyecektir* (Milliyet Gazetesi, 1 Haziran 1982: 3)."

Özal'ın bu ifadeleri, banker krizinin vuku bulduğu sermaye piyasası alt alanında krizin iyi yönetilemediğini, alt alandaki düzenlemelerin önleyici olamadığını, dolayısıyla önlemlerin gelişmelerin arkasında kaldığı için başarısız olunduğunun itirafı gibidir. Özal'ın bu itirafını, herhangi bir basın toplantısı veya bankerlerle ilgili bir iktisadi etkinlikte dile getirmeyip, Ulusu Hükümeti adına meclisten kanun hükmünde kararname yetkisi isterken milletvekillerinin sorusu üzerine dile getirmesi de dikkat çekicidir. Nitekim bu durum, muhtemelen Özal'ın sermaye piyasalarındaki başarısızlığını iyi bildiği halde, ne kendine ne de kamuoyuna bu durumu hatırlatmak istememesiyle alakalıdır. Zira, kuvvetle muhtemel Özal serbest faiz politikasının temel sebep olduğu banker krizi sürecinde iktisadi alanda ivmelenmeye başlayan liberal habitusun örselenmesinden çekiniyordu. İçselleştirdiği bu habitusa bağlılığı ve sarsılmaz inancını, istifasından bir ay önce, 6 ve 7 Haziran 1982'de Emin Çölaşan ile gerçekleştirdiği röportajda da görmek mümkündür. Çölaşan'ın, isteyip de yapamadıklarını sorduğu sorusuna Özal'ın üç cevabı cevabı olmuştur. Türk Lirasını tam dalgalı kura geçirmek, yurt dışı giriş çıkışları tamamen serbest bırakmak (Milliyet Gazetesi, 6 Haziran 1982: 9) ve yabancı sermayenin Türkiye'de yer almasını çok daha cesur savunmak (Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1982: 13). Bu üç cevabında da güçlü liberal inançlarından vazgeçmediğini hissettirmekle birlikte banker krizine dair tek bir kelime etmemiştir.

Nihayet 24 Haziran 1982'de Türkiye'deki banker sisteminin en büyük halkası olan Cevher özden veya nam-ı diğer Kastelli'nin yurt dışına kaçmasıyla banker krizi zirvesini yaşamıştır. Özal'ın aynı gün Milliyet Gazetesi'nden Emin Çölaşan'a verdiği röportajda ise krizi pek de önemsemeyen bir tutum göze çarpar: "*Bunlar ufak tefek rüzgarlardır. Türk ekonomisi böyle olaylardan zarar görmez. Para yatıranların hepsi ana paralarını vadesi gelince alırlar. Faiz konusuna gelince bunun da bir bölümü herhalde ödenecektir. Banker krizi ekonomide tahribat yaratmadığı gibi tam tersine mali sistemi yerine oturtmaktadır. Böyle olaylar ekonomideki iyiye gidişi bozmaz* (Milliyet Gazetesi, 25 Haziran 1982: 4)."

Özal'ın beyanlarındaki iyimserliğine karşın; kendisi, Devlet Başkanı Kenan Evren ve hükümet arasında ciddi bir rahatsızlık olduğu artık vakıaydı. Nitekim, Kaya Erdem'in istifasını isteyen Ulusu Hükümetine hem Erdem hem Özal istifalarını 14 Temmuz 1982'de sunmuşlardır. Özal böylece Aralık 1979-Temmuz 1982 arasında

geçen 31 aylık güçlü bir iktisadi teknokratlık dönemini noktalamıştır (Milliyet Gazetesi, 15 Temmuz 1982:1).

5.11. 1982 Temmuz-1983 Mayıs: İktisadi Alandan Siyasi Alana, Teknokratlıktan Politikacılığa Geçiş

Turgut Özal'ın siyasi biyografisinde banker krizi önemli bir kırılma noktası olmakla birlikte, bu krizin ardından gelen ve Özal'ı siyasi alana hazırlayan, 1982 Temmuz ile 1983 Mayıs arasındaki on aylık zaman aralığının da bir o kadar önemli bir süreç olduğu söylenebilir. Her şeyden önce Özal bu on aylık süreçte, önce siyasete girme kararını almış ardından siyasi alanda birlikte yer alacağı kadroları, Bourdieu terminolojisiyle, otuz yıla yayılan bereketli sosyal sermayesi sayesinde oluşturma fırsatı bulmuştur. Dahası bu süreçte sadece yurt içindeki sosyal sermayesinden istifade etmemiş, diğer yandan yurt dışında, bilhassa Birleşik Devletler nezdindeki sosyal sermayesi sayesinde de dış destek ve ulus üstü düzeyde meşruluk kazanma şansını elde etmiştir.

Ayrıca bu on ay Özal'a, dahil olacağı siyasi alan için -yaklaşık iki yıllık 12 Eylül rejimiyle birlikte çalışma tecrübesinin de yardımıyla- önemli bir stratejik hazırlık evresi sunmuştur. Nitekim Özal, iktisadi alanın bir alt alanı olarak sermaye piyasasında yarattığı kuralsız sistem ve bu sistemin yanlış yönetimi sebebiyle yaşanan banker krizinin baş sorumlusu olarak iktisadi alandan ayrılma zorunluluğunu çok yeni tecrübe etmişti. Dolayısıyla, 1982 Temmuzundan sonra bu sefer, hem de iktisadi alan gibi kendi uzmanlığı dahi olmayan; dahası iktisat politikalarını da belirleyen bir üst alan olan siyasi alana talip olmak için bu alanın kurucusu komutanlarla ters düşmemek ve daha titiz bir siyasallaşma süreci izlemek gerektiğini, bu on aylık sürede tecrübe edecekti. Doğrusu, siyasi alanın kurucularıyla kurması gerektiği iletişime dair yaklaşık iki yıllık bir birikime sahip oluşu Özal'ın önemli bir avantajıydı. Nitekim banker krizi dahil olmak üzere ve ondan da öncesinde Eylül 1980'den Temmuz 1982'ye kadar 12 Eylül rejiminin bir bakanı olarak askeri rejimi ve bu rejimin tekrar kurduğu siyasi alanın yeni kurallarını bu zaman zarfında, yer yer başarıyla, yer yer sert başarısızlıklar kavramıştı. Kaldı ki bu iki yıldan önce Adalet Partisi Azınlık Hükümeti sürecindeki Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden itibaren, komutanların nazarında belirli bir seviyede olumlu sembolik sermayeye sahipti. Bu alt yapısı, Özal'ın ve onun yönetimindeki ANAP'ın Kasım 1983 ve Kasım 1989 arasında orduyla -*1987'deki*

Necdet Üruğ vakası hariç tutulursa- ciddi bir sistem krizi yaşamamışını sağlamıştır. Siyasi alana dair aşinalığının haricinde, iktidarı süresince başta Kenan Evren olmak üzere ordu ile uzlaşmalı yürüteceği, ılımlı tek parti iktidarı da siyasal sistemin normalleşmesine katkı sağlayacaktı.

Bu özet niteliğindeki girizgâhın ardından on aylık sürecin detaylarına bakmak gerekir. Banker krizinin ardından Turgut Özal 14 Temmuz 1982'de hükümetten istifa ederek Side'ye gitmiştir. Özal'ın Side tercihi istifa kararının kesin olduğunu ve ikna edilmemek için Ankara'dan uzakta bulunma isteğiyle ilgilidir. Nitekim, Özal istifasını Devlet Başkanı Kenan Evren'e dahi vermeden Bülent Ulusu'ya bırakarak 14 Temmuz 1982'de Ankara'dan ayılmıştır (Barlas, 1994: 26). Bir yıl sonra ANAP'ın ilk genel sekreteri olacak Mustafa Taşar, Özal'ın istifası esnasında DPT'de daire başkanıdır ve bu sürece dair dile getirdiği anlatısı, Özal'ın her şeyi ardında bırakıp 12 Eylül rejiminden kesin kopuş gayretini gösterme hususunda anlamlıdır: *"İstifa ettiği günün akşamı, dedi ki bize: 'Eğer ben Ankara'da durursam, Kenan Paşa beni çağırır ikna eder, bu görevde kalmaya devam durumum olur. Onun için benim telsiz olmayan bir arabayla hemen Ankara'yı terk etmem lazım. Beni bulmamaları lazım. Üzerinden 24 saat geçerse, bir daha beni bulamazlarsa mesele biter.' O zamanlarda DPT için Gümrük Teşkilatı'ndan aldığımız bir araç vardı. Üzerinde telsiz de yoktu. Müsteşara bir yedek araç olarak alınmıştı. O arabayı tahsis ettik ve onunla Side'ye gitti.* (Birand, Yalçın, 2001: 137-138)."

Taşar'ın aktardığı Özal'ın bu kaygısı aslında boşuna değildi. Çünkü Özal aslında 12 Eylül rejimiyle çalıştığı 22 aylık sürede daha önce de istifanın eşiğine gelip vazgeçmiş veya vazgeçirilmişti:

"*Genel olarak, Başbakan Ulusu yumuşak bir adamdı. Tampon rolü oynamıştır benimle yönetim arasında. Mesela, hadiselerin devletçi yönde gelişmeye başladığını hissedince birkaç kez istifa ettim. Hep durduruldu. Mesela biz fiyat kontrollerini kaldırmışız. Bunlar fiyat kontrolü yapacağız diyor. Serbest pazardan sapmak istiyorlar. Bakanlar Kurulu'nda Bülent Ulusu da fiyat kontrolünden yana olunca istifamı yazıp veriyorum. Neticede benim dediğim oluyor ama hep mücadele ediyoruz. Tabii spesifik konularda da çok anlaşmazlığımız oldu. Mesela 12 Eylül sonrasında ilk Dünya Bankası toplantısına Başbakan Yardımcısı olarak gittim. Amerika'ya her gidişimde etrafa bakarım. Çok güzel bilgisayar oyunları var. Onları seyrettim. Anladım ki bu bilgisayar, çocuk yaşta alışkanlık verilerek başlatılacak, ciddi bir iş.*

Biz de böyle yapmazsak bizi geçerler. Dönünce Başbakan Ulusu'ya 'Elektronik sanayisini kotalardan çıkartıp serbest bırakacağız dedim. 'Liberasyona alacağız.' Böyle bir kararname hazırladık Bakanlar Kurulu'nda. Sonra Konsey'e gitti. Ama orada takıldı kaldı. İzmir'de bir elektronik sanayisi varmış, ithalat serbest olursa batarmış. Bunun gibi, yabancı sermaye konusunda da zorluklarımız oldu. Konsey'de de, Bakanlar Kurulu'nda da devletçi görüşler vardı. Mesela elektronik sanayine dönük ithalatın serbest bırakılmasını ancak biz iktidar olunca, 1984'te yapabildik (Seyrek, 2017: 17-18)."

Turgut Özal'ı siyasete iten gerçek motivasyon tam olarak, alıntıda kendisinin de dile getirdiği gibi Başbakan Yardımcısı olsa dahi iktisadi perspektifinin ve politikalarının tamamını hayata geçirememesiyle yakından ilgiliydi ve bu motivasyon aslında 1960'ların sonundan itibaren zaman zaman kendini hissettirmiş; ancak Özal lehine henüz olgunlaşmayan şartlar sebebiyle fiiliyata geçmemişti.

1968'de DPT'deki ilk müsteşarlık döneminde, çalışmada daha önce değinilen ve Özal'ın çıkarılmasında etkili olduğu 933 sayılı Teşvik Kanunu'nun uygulanma sürecinde siyasete girme refleksi kendini Özal'da ilk kez gösterir. Anılan kanun doğrultusunda özel sektöre verilmesi planlanan teşviklerin, başbakanlık bürokrasisi nezdinde yavaş yürümesi sebebiyle Özal, DPT'deki yakın çalışma arkadaşlarına *"sırf bu bürokrasiyi kırmak için politikaya atılacağım"* yakınmasını dile getirir (Doğan, 1994: 31-32).

Özal'ı bundan başka, 1970'lerde siyaset için bileyen iki süreç daha 1975 ve 1976'da yaşanmıştır. ANAP iktidarında Özal'ın başdanışmanlığı ve Manisa milletvekilliği gibi görevlerde bulunacak olan Ekrem Pakdemirli'nin anlatısına göre Turgut Özal'ın ciddi bir şekilde bir siyasi partinin içinde siyaset yapma fikri 1975'te doğmuştur. Özal bu tarihte özel sektörde çeşitli firmalarda çalışmaktadır ve mesailerinden biri de ENKA Holding koordinatörlüğüdür. O esnada holding Japonların ortak olduğu bir traktör fabrikası için lisans almış, fabrikanın Burdur'a kurulması sağlanmıştır. Traktörlere yerli dişli üretmek için Japonlar ikna edilmiş, bunun için holding tarafından proje geliştirilmiştir. Özal bu projeye destek ve teşvik bulmak için 12 Mart muhtırasından önce müsteşarı olduğu DPT'nin yolunu tutmuştur. Bu tarihte İktidarda MSP ve CHP koalisyonu vardır ve DPT'den Başbakan Yardımcısı

Necmettin Erbakan sorumludur. DPT Müsteşarı ise yine Demirel'in yakın ekibinden biri olan eski Hazine Genel Sekreteri Kemal Cantürk olmasına rağmen, Erbakan Özal'a aktarma organlarının sadece devlet tarafından yapılabileceğini söyleyerek, istediği destek ve teşviki reddetmiştir. Özal bu görüşmenin ardından Pakdemirli ve yakın arkadaşlarına siyasete girmeleri gerektiğini, bürokratlık veya müsteşarlık yaparak Türkiye'yi düzeltemeyeceklerini aktarır (Yavuz, 2013: 100).

Benzer bir süreç 1976 yılında yine bir Japon yatırımı olan otomotiv sanayi ile ilgili olarak yaşanır. Özal'ın Türkiye temsilciliğini üstlendiği Japon bir otomotiv markası, Türkiye'de arazi araçları üreten bir fabrika kurmayı arzu eder. Ancak o tarihte uygulamada olan "Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı"nın 1002. Maddesinde otomotiv sanayisinin kamu sektörünce gerçekleştirileceğine dair bir hüküm vardır. Madde her ne kadar Makine ve Kimya Endüstrisi'nin (MKE) motor ve aktarma organları imal edebilmesi amacıyla eklenmiş olsa da DPT Müsteşarı Kemal Cantürk 1973'te göreve geldiğinden itibaren maddenin 12 Mart rejimince yabancıların otomotiv sanayi kurmamaları için teamülleştirildiğini dile getirmiştir. Bu sebeple Cantürk Turgut Özal'a yardımcı olamayacağını dile getirir. Kutlay Doğan 1994 tarihli "*Turgut Özal Belgeseli"* adlı eserinde Özal'ın, Cantürk'e biraz da kızarak; "*Motor sanayisine karşı çıkanların çoğunun solcu olduğunu biliyorum. Ama ben karar verdim. Siyasete atılacağım ve mutlaka onlarla politik alanda savaşıp canlarına okuyacağım."* dediğini aktarır (Doğan, 1994: 33).

Özal'ın yakın çevresine iki kez dile getirdiği bu siyasete dahil olma isteğiyle ilgili anlatısı gerçek ile örtüşüyor görünmektedir. Çünkü çalışmada daha önceki bölümde değinilen, 1975'te ara seçimler için MHP üzerinden aday adaylığı aşamasında kalan, 1977'de ise MSP ile milletvekilliği adaylığına varan ancak seçilemediği iki seçim macerası, Özal'ın özel sektördeki 'girişimciliğinin' bürokrasi tarafından engellendiği tarihlerle çakışmaktadır. Turgut Özal'ın ilerleyen zamanlarda, tek başına iktidar yıllarında açıkça serdetmekten kaçınmayacağı bürokrasi karşıtlığının köklerini bu yüzden biraz da 1970'lerin ortasında aramak gerekir.

1982'nin Temmuzunda ise Özal artık şu gerçeğe kanidir: İki yıla yaklaşık bir süre, Başbakan Yardımcılığı gibi önemli bir konum dahi hayata geçirmek istediği ekonomi politikaları için yeterli gücü kendisine vermemiştir. Dolayısıyla Özal'ın

siyasete girme arzusunu olgunlaştıran temel itki, aklındakileri hayata geçirebilecek siyasi iktidarı elde etmektir. Ancak şu tarihsel gerçeğin altı çizilmelidir ki, Turgut Özal'ın siyasi alana dahil olma iradesi birden bire, kesin ve net bir şekilde ortaya çıkmamıştır. 1982 Temmuz-1983 Mayıs'ı aralığındaki yaklaşık on aylık süreç bazı gerilimler, kararsızlıklar ve mücadeleler ekseninde gelişmiştir. Sürecin bu yönden çetrefilli ve engebeli olmasında belki de Turgut Özal'ın iradesinden çok, siyasi alanın askeri yönetim altında yeniden şekillenmesinden kaynaklı olarak, alana talip tüm oyuncuların kontrollü davranmaları etkili olmuştur.

Bu bağlamda Özal 1982'nin Temmuz ayında Side'ye, Kaya Erdem ile birlikte gelmiş ve Mehmet Barlas'a 1992'de verdiği mülakatlardaki bilgilere istinaden Kasım 1982'ye kadar Side'de kalarak uzun bir tatil yapmıştır. Hatta Özal 1982 Anayasasının halk oyuna sunulduğu 7 Kasım 1982'de gerçekleştirilen referandumda dahi oyunu Side'de kullanmıştır. Side süreci Özal için sadece bir tatil değil diğer yandan parti kurma fikrini de uzun süren görüş alışverişleri doğrultusunda şekillendirdiği yer olmuştur: "*Sahilde yürür, çevrede gezerdik... Side'de lüks kesimden turistler de var, çadır turizmi yapan orta halliler ve hatta yoksular da... Benim gezmelerim sırasında, yurttaşlar yolumu keser, "Neden parti kurmuyorsun?" diye sorarlardı. Bunun sebebi, herhalde bizim çalışmalarımız sonucu, döviz meselesini bir nevi halledilmesiydi. 1950'leri, 1960'ları ve 1970'leri kilitleyen döviz sıkıntısı bitmişti... Bir sürü esas problemlerin yanında halkı üzen kuyruklar, yokluklar kalkmıştı* (Barlas, 1994: 26).[177]

Özal'ın Side'de yeni bir parti kurarak siyasete girme fikri, sadece orada karşılaştığı insanların kendisine verdiği geri bildirimlere dayanmıyordu. Side süreci Özal için aslında yakın çalışma arkadaşlarının, onun siyasete katılması veya katılmamasına dair fikirlerini beyan ettikleri, görüş alışverişinde bulundukları gayri resmi istişare toplantıları görüntüsü de vermekteydi. Özal'a Side'de eşlik edenler arasında Kaya Erdem'in yanı sıra, yeğeni Hüsnü Doğan, Mehmet Keçeciler, ANAP iktidarı esnasında danışmanlığını yapacak Adnan Kahveci, Ekrem Pakdemirli, o

[177] Turgut Özal'ın Side sürecinde bu anlatısının muhtemel doğruluğunu Kaya Erdem'in anıları teyit etmektedir. Özal'ın Barlas'a aktardığı anılarından 7 yıl sonra, 2001'de Kaya Erdem de Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın'ın Özal'a dair yaptıkları sözlü tarih çalışmasında, Side'de sahil boyunca yer alan çadır ve barakalarda vatandaşlarla konuştuklarını, yurttaşların kahir ekseriyetinin parti kurmalarını desteklediğini, hatta kurulması düşünülen partinin isim ve amblemi üzerine dahi tartışmaların dahi gerçekleştiğini belirtmiştir (Birand, Yalçın, 2001: 139).

süreçte DPT Müsteşarı olan Yıldırım Aktürk ve ANAP'ın parti genel sekreteri olacak Mustafa Taşer yer almaktaydı (Birand, Yalçın, 2001: 139-149).

Özal'ın yakın çevresindeki bu isimlerden Adnan Kahveci, Hüsnü Doğan ve Mehmet Keçeciler, Turgut Özal'a yeni bir siyasi parti kurması için olumlu, yapıcı ve hatta ısrarlı bir şekilde yaklaşırken, Ekrem Pakdemirli ve Yıldırım Aktürk ise aksi yöndeki görüşlerini Özal'a Side'de bildirmişlerdir. 1982 Temmuzunda Ekrem Pakdemirli DPT Teşvik ve Uygulama Dairesi Başkanı, Yıldırım Aktürk ise DPT Müsteşarıdır. Her ikisi de her ne kadar Turgut Özal'ın yakın çalışma ekibinde yer alsalar da bürokrasi içindeki konumlarından dolayı Başbakan Ulusu'ya çok yakın çalışmaktadırlar. Ulusu, Özal'ın istifasının ardından onların pozisyonunu korumuş hatta iktisadi karar alma süreçleri ve uygulamalarında Aktürk ve Pakdemirli Özal'dan sonra da ön planda kalmışlardır. Dolayısıyla Ankara'nın siyasi havasına hakim Özal'ın bu genç bürokratlarına göre askerler mutlaka kendi kontrollerinde bir geçiş dönemi istemektedirler. Bu geçiş döneminde Ulusu askerin içinden geldiği için ve konsey de ona inandığı için demokrasiye geçiş sürecinin Ulusu olmadan olmayacağına dair inançları katidir. Bu sebeple onlara göre 12 Eylül rejimi Ulusu'ya bir parti kurduracaktır. Aktürk ve Pakdemirli'ye göre asker kolay kolay başka bir parti kurulacağına izin vermeyeceğinden onlara göre en makulü Özal'ın Ulusu ile birlikte hareket etmesidir (Doğan, 1985: 200-201).

Turgut Özal'ın aslında, Mehmet Keçecilerin anlatısına göre siyasete girme hevesi DPT yıllarından beri var olsa da, Side'den yani Temmuz 1982'den altı ay kadar evvel Ocak 1982'de, önce siyasete mesafeli durmuştur. Özal, Keçecilere, siyasi tarihten örneklerle, İsmet İnönü'nün kurduğu partiden istifa ettiğini, Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı'ndan sonra Kayseri Cezaevine düştüğünü, Adnan Menderes'in asıldığını, günümüzde ise Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş'in 12 Eylül ile birlikte sonlarının hüsran olduğuna işaret etmiştir. Özal'a göre siyaset bir "*adam yeme*" makinesidir. Bu yüzden kendi habitusunun, politikacı değil teknokrat olduğunu Keçeci'ye hatırlatmıştır: *"Bana dediler ki vatanında yokluk var, kıtlık var, kuyruk var, bunları ancak sen kaldırırsın. Ben geldim nöbetimi tuttum. Düzeni kurdum. Nasıl yokluklardan, kıtlıklardan kurtulacağımızın usullerini koydum. Türkiye, inanıyorum ki, bundan sonra bu kararlardan vazgeçmez. Geçemez zaten, başka alternatifi de yok bu kararların. Dolayısıyla ben yapacağımı yaptım, memleketime nöbetimi tuttum*

(Birand, Yalçın, 2001: 145)." Ocak 1982'deki bu mesafeli duruşta, Özal'ın o esnada 12 Eylül rejiminin Başbakan Yardımcılığı konumunda bulunmasını ve Banker krizinin kendini hissettirmeye başladığı psikolojik bir ortamı göz önünde bulundurmak gerekir. Ancak diğer yandan, 12 Eylül rejiminin komuta kademesi olan Evren ve beşli konseyin, tekrar hayata geçirmeyi tasarladığı çok partili yeni siyasi sistem tam da Özal'ın habitusuna uygun, teknokrasinin önde olduğu, görev adamlarından müteşekkil ve en önemlisi 1980 öncesinin siyasi çekişmelerinden münezzeh ve mümkünse siyasi kimliği el verdiğince silik siyasi partileri göreve çağıracaktı. Bu yüzden belki de komutanların "*alan talebi*" ile Özal'ın "*habitus arzı*"nın muazzam uyumu Özal'a siyaseti yeniden düşündürecektir.

Turgut Özal, siyasi alana gireceğine dair ilk ciddi ve kamusal işareti 26 Ağustos 1982'de Milliyet Gazetesinden Emin Çölaşan ile Side'de gerçekleştirdiği röportaj ile verir. Bu röportajda Özal, şartlar uygun olduğu takdirde siyasete atılacağını belirterek, bundan sonra millete sadece siyaset yoluyla hizmet edebileceğini belirtir. Zira, Özal artık kendisinin, Başbakanlık Müsteşarı veya DPT Müsteşarı olarak görev yapacak dönemleri geride bıraktığını, 55 yaşında emekli bir teknisyen olarak geriye kalan tek hizmet yolunun siyaset olduğunu dile getirir. Ona göre bu siyaset hizmeti ise, yeri ve zamanı geldiğinde kurulacak yeni bir partinin başına kendisinin geçmesiyle gerçekleşecektir (Milliyet Gazetesi, 26 Ağustos 1982: 11).

Turgut Özal'ın röportajda dile getirdiği "*şartlar uygun olduğu takdirde*" ifadesi 12 Eylül darbesiyle birlikte siyasi alanın yeni kurucuları olan Evren ve komutanlara bir mesajdır. Uygunluk elbette onların iznine tabidir, ancak Özal da siyasi alan için hazırlandığını komutanlara hissettirmek ister. Evren son kertede bu izni Özal'a verecek olsa da röportajın Milliyet'te yayımlandığı günlerde, not defterine kaydettiği görüşlerinde Özal'a karşı bir miktar şüphe ve tekinsizliği sezilir: "*Turgut Özal, Milliyet gazetesine verdiği beyanatta, şartlar uygun olursa siyasete atılacağını söylemiş. Başbakan Yardımcılığından ne için istifa ettiği yavaş yavaş anlaşılmaya başlandı. Ben daha evvel de tahmin etmiş ve kendisine bunu sorduğumda hayır demişti* (Evren, 1994: 474)."

Turgut Özal'ın Side'de evinin bulunduğu "*Sırma Tatil Köyü*"nde, yurttaşların haricinde birçok kişi ve heyetle görüşmesi, siyasete giriş fikrini muhtemelen olgunlaştırmıştır. Nitekim kızı Zeynep Özal'ın Side'deki evlerindeki yoğunluktan

sitenin lokalinde bile oturacak yer bulunmayacak kalabalıklar yaşandığı anlatısı (Anlı, 2004: 91) ile Emin Çölaşan'ın röportajında, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden gelen heyetler, kamuya mâl olmuş kişiler ve yurttaşların Özal ile görüşmesine dair gözlemleri (Milliyet Gazetesi, 26 Ağustos 1982: 11) birbiriyle tutarlıdır.

Turgut Özal Side'de geçirdiği 1982 yazının ardından yıl sonunda, eşiyle Suudi Arabistan'da yaşayan kızı Zeynep Özal'ın yanına gider. Zeynep Özal'ın Suudi Arabistan'daki ikameti ilk eşinin göreviyle ilgilidir. Özal'ın Suudi Arabistan ziyaretinin aslında birkaç sebebi vardır. İlk sebebi, merkezi Cidde'de bulunan ve Özal'ın da bir dönem başkanlığını yaptığı "*İslam Bilim Vakfı*"nın toplantısına katılmaktır. (Barlas, 1994: 26-27). Turgut Özal'ın Cidde'de ikinci gündemi ise 1967'deki ilk DPT Müsteşarlığı zamanlarından itibaren yakın çalışma ekibinden olan ve Özal'ın müsteşarlığı esnasında DPT Sosyal Planlama Dairesi Başkanlığı görevinde bulunan Nevzat Yalçıntaş ile yeni parti kurma fikrini ve siyasete birlikte atılma teklifini görüşmektir. Yalçıntaş 1982 yazında Cidde'de İslam Kalkınma Bankası'nda kalkınma uzmanı olarak görev yapmaktadır ve Özal'ın teklifini kabul etmiştir (Doğan, 1985: 215).

Özal'ın Cidde'den sonra ikinci durağı kızı Zeynep Özal ve eşinin o esnada yaşadığı Riyad olmuştur. Riyad'da bir süre kalan Özal ardından Kuveyt'e geçmiştir. Mehmet Barlas'a sözlü tarih yöntemiyle aktardığı anılarında *"Kuveyt'te dostlarımız, tanıdıklarımız var."* (Barlas, 1994: 27) ifadesi ilgi çekicidir. Zira Özal'ın Kuveyt'teki sosyal sermayesinden Özal ile ilgili literatür pek bahsetmese de Özal'ın körfezdeki bağlantısı muhtemelen dönemin Kuveyt Emiri, Şeyh Cebir-el-Ahmet-el-Sabah'dır. Nitekim, Özal, bu görüşmeden önce 12 Eylül rejiminin Başbakan Yardımcısı iken 6 Haziran 1981'de resmi bir ziyaret vesilesiyle Emir ve Kuveyt Maliye Bakanı tarafından kabul edilmiştir (Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1981: 3). Bu ziyaretin ardından Kuveyt Emiri Eylül 1981'de 80 kişilik bir Kuveyt heyetiyle Ankara ve İstanbul'a ziyaret gerçekleştirerek Özal'ın Kuveyt ile başlattığı ikili ilişkileri geliştirmiş ve Kuveyt'in Türkiye'ye olan yatırımlarının artırması sağlanmıştır (Milliyet Gazetesi, 5 Eylül 1981: 3). Kuveyt ile ikili ilişkilerde Özal Ulusu hükümetinden ayrılmadan önce son olarak, Mart 1982'de Evren, Kuveyt'i ziyaret ederek ikili ilişkileri geliştirmek için çerçeve antlaşma imzalamıştır (Milliyet Gazetesi, 22 Mart 1982: 8). Bu minvalde Türkiye'de milliyetçi muhafazakâr iktisadi habitusun Turgut Özal'dan

Recep Tayyip Erdoğan'a körfez sermayesini bir yatırım fırsatı olarak görmesi ve körfez dış politikasını bu ekonomik pragmatizm üzerine kurmasının köklerini 1980'lerin başına kadar götürmek mümkün görünmektedir.

Turgut Özal, Körfez turunun ardından Birleşik Devletler'e geçer. Ancak Birleşik Devletlerden önce ara durak Londra'dır. Yaklaşık bir sene önce Özal'ın Kuveyt ziyaretinde heyette yer alan Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri ve bakanlığın iktisadi işlerden sorumlu büyükelçisi Rahmi Gümrükçüoğlu Aralık 1982'de Türkiye'nin İngiltere büyükelçisi olarak görev yapmaktadır (Barlas, 1994: 27). Turgut ve Semra Özal, Büyükelçi Gümrükçüoğlu'nun evinde geçirdikleri gece, o esnada Londra'da bulunan iktisat profesörü Memduh Yaşa ile de görüşme fırsatı bulmuşlardır. Özal'ın Yaşa ve Gümrükçüoğlu'na teklifi açıktır. Yeni kuracağı siyasi partide bu iki isimle birlikte çalışmak istemektedir. Ancak iki isim de Özal'ı reddeder. Gümrükçüoğlu red sebebine fazla girmez ve Özal'ın amacını da fazla irdelemez. Ancak Memduh Yaşa ve Özal'ın diyaloğu Özal'ın aklındaki rotayı göstermesi bakımından anlamlıdır. Yaşa, Özal'a Bülent Ulusu'nun parti kurmak için yoğun bir hazırlık içinde olduğunu, neden onunla birlikte hareket etmediğini sormuş veyahut Süleyman Demirel ile görüşüp onun kurduracağı partiye eklemlenmesini tavsiye etmiştir. Özal'ın Yaşa'ya verdiği cevaplar, yaklaşık iki yıl 12 Eylül rejimiyle birlikte çalıştığı için yeni siyasi alanın kurucusu olan askerlerin eğilimini iyi analiz eden bir teknokratın, politikacıya dönüşüm sürecini göstermesi sebebiyle anlamlıdır. Nitekim, Özal'ın cevaplarında, politik öngörüleri güçlenmiş, bir görev adamı olarak kalmaktan ziyade inisiyatif almaya hazır ve rotası belli bir siyasinin ajandası kendini hissettirir: "*Demirel parti kuramaz. İzin vermezler. Onun kitlesinden, tabanından ancak ben oy alırım. Üstelik, Demirel ile yakınlık avantaj değil, dezavantajdır. Bu yüzden ne olursa olsun, parti için ben Demirel ile görüşmem. Kararlıyım. Önüme bir fırsat çıktı. Bunu kullanmak istiyorum. Biz belli bir görüşün temsilciyiz. O görüşün sahipleri şimdi politika dışındadır. Onların kitlesi de Demokrat Parti kitlesidir. Adalet Partisi sadece ara bir partidir, o kadar. Biz Demokrat Parti fikrinin temsilciyiz. Demokrat Parti kitlesine biz sahip çıkacağız. Bu sebeple Bayar'ın desteği daha önemlidir. Bayar bana hüsnü kabul gösterecektir. Başkası mani olmasın, yeter. Ulusu'ya gelince Ulusu formülünü zaten halk benimsemez. Demokratik olmaz. İhtilalin Başbakanı parti kurarsa, bu demokrasiye ters düşer. Halk bunu hemen görür. Onun için Ulusu formülü işlemez. Beni ise veto edeceklerini sanmıyorum* (Doğan, 1985: 214-216)."

Özal'ın siyasi alana girmeden önce Memduh Yaşa ve Rahmi Gümrükçüoğlu'nun ilk teklif götürdüğü kişiler olması ve yukarıda Memduh Yaşa'ya verdiği cevabın analizi Özal'ın siyasi rotasını ve politik habitusunu kavramak adına önemlidir. Yaşa iktisat alanında profesör unvanı olan bir akademisyen olmasının yanı sıra, Özal ile aynı liberal habitusu taşıyan muhafazakâr bir ekonomi teknokratıdır. Özal'dan sekiz yaş büyük olan 1919 doğumlu Yaşa, Özal'ın bu çalışmada daha önceki bölümlerde değinilen 27 Mayıs darbesi sonrasındaki 1961 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde desteklediği Ali Fuad Başgil ile birlikte 27 Mayıs'ın üniversiteden ihraç ettiği 147 akademisyenden birisidir. Dahası Demokrat Parti iktidarında Adnan Menderes'in ekonomi baş danışmanlığını üstlenmiştir.[178] Özal için Yaşa'nın geçmişteki bu görevi dahi, yeni kuracağı partinin 1950 ruhunu ve Demokrat Parti'nin temsili hususunda önemli bir eşiktir. Ayrıca Yaşa'nın bu artılarının yanı sıra, 12 Eylül 1980'den önce aktif bir şekilde siyaset yapmamış olması komutanlar tarafından veto edilme ihtimalini de ortadan kaldırmaktadır. Ancak son kertede Özal için her yönden müspet olan Yaşa, onu reddeerek 1983 Mayıs'ında kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne (MDP) katılmış ve 6 Kasım 1983 seçimlerinde MDP'den İstanbul Milletvekili seçilmiştir. Hatta Yaşa'nın adı Ocak 1985'te MDP Genel Başkan adaylı için bile anılmıştır (Milliyet Gazetesi, 5 Ocak 1985: 1). Rahmi Gümrükçüoğlu ise Turgut Özal'ın parti kurma arefesinde, Elektrik İşleri Etüd İdaresi yıllarından itibaren oluşturageldiği yurt dışı sosyal sermayesinin, İngiltere özelinde önemli bir bileşeni olabilecekken bu ismi de Özal ikna edememiştir. Diğer yandan Özal'ın Yaşa'ya verdiği cevaptaki diğer ayrıntılar da siyasi alana hazırlanan Özal'ın 1983 yılındaki analizi için önem taşır.

Bu bağlamda Özal'ın 12 Eylül rejiminin, Demirel'in dolaylı yoldan dahi olsa içinde olacağı bir siyasi partiye izin vermeyeceğini belirterek, onunla yakınlığın avantaj değil dezavantaj olduğunu belirtmesi, siyasi biyografisindeki büyük kırılma noktalarından birisidir ve pragmatik Özal'ın olgunlaşmaya başladığının işareti olarak okunabilir. Nitekim Özal, siyaset için kırk yıllık bir "*ağabey-kardeş hukuku*"nu kenara koymayı göz önüne almış, dahası önceki kariyerinde hemen her geldiği konumu borçlu sayılabileceği Demirel faktörünü göz ardı etmeye hazır görünmektedir.

[178] Memduh Yaşa'nın kısa bir biyografisi için bknz. https://web.archive.org/web/20141019001729/http://www.istanbul.edu.tr/?p=30061

Dolayısıyla bu tutum Özal ve kuracağı partinin, Adalet Partisi'ni dikkate almadan Demokrat Parti'nin mirasına heveslenmesiyle de örtüşür. Tam da bu yüzden Özal için Bayar'ın icazeti ve Memduh Yaşa'nın mevcudiyeti önem arz eder. Son olarak Özal'ın, 12 Eylül rejiminin tekrar demokratik nizama geçiş süresinde, Ulusu formülü üzerinden emekli bir askere kurduracağı bir siyasi partinin başarılı olamayacağını öngörmesi, politik sezgilerinin geliştiğine delalettir. Komutanların yönetimi altındaki iki yıllık kabine geçmişi ve yeni siyasi alan ile bürokrasiyi saran militarist bir iklim esnasında doğru çıkacak bu öngörü, Özal'ın siyasi olgunlaşmasının önemli bir belirtecidir.

Gümrükçüoğlu ve Yaşa ile Londra'da gerçekleştirdiği görüşmelerin ardından Özal Birleşik Devletlere geçer. Gidiş amacının, oğlu Ahmet Özal'ı görmek ve sağlık durumuyla ilgili bir takım kontroller yaptırmak olduğunu söylese de (Barlas, 1994: 27) bu bilginin biraz eksik ve manüplatif olduğu ileri sürülebilir. Çünkü, Özal'ın yakın çalışma ekibinden Ekrem Pakdemirli dahil olmak üzere dönemin basını ve gazeteciler Hasan Cemal, Yalçın Doğan ve Emin Çölaşan, Özal'ın bu ziyareti ile arkasındaki "*Amerikan desteği*"ni, diğer bir ifadeyle Özal'ın otuz yıla yayılan Birleşik Devletlerdeki kümülatif sosyal sermayesini, siyasi alana girmeden önce nasıl aktifleştirdiğini, deşifre etmişlerdir.

Turgut Özal'ın Barlas'a aktardığı gibi Özal Birleşik Devletlerde, resmi görüşmeler gerçekleştirmemiştir; ancak Londra'da dönemin İngiltere Büyükelçisi Gümrükçüoğlu'nun evindeki buluşmaya benzer bir ev buluşması da Aralık 1982'de, Washington'da Türkiye'nin Birleşik Devletler nezdindeki Büyükelçisi Şükrü Elekdağ'ın evinde gerçekleşmiştir. IMF Başkanı Jacques De Larosier, Dünya Bankası Başkanı Clausen ve Birleşik Devletler Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Burt yemeğin önemli konukları arasındadır. Elektrik İşleri Etüd İdaresi yılları ve özellikle Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki ilk müsteşarlık döneminden itibaren Birleşik Devletler nezdinde geliştirdiği sosyal sermayesinin, Özal ile bu yemekte konuştuğu konular ağırlıklı olarak Türkiye'nin mevcut iktisadi durumu ve Özal'ın siyasete girip girmeyeceği konularıdır. Ulusu hükümetinden istifasının ardından, izlenmekte olan ekonomi politikaları hakkında fikri sorulan Özal, 24 Ocak kararlarından bazı sapmalar olduğunu, bunun kendisini üzdüğünü bu kararların bir bütün olduğunu dile getirir. Özal tam da bu yüzden yeni bir parti kurarak Kasım 1983'te gerçekleştirilecek seçimlere katılmayı planladığını ifade eder. Böylece 24 Ocak 1980'den Aralık 1982'ye

kadar zaman zaman tam olarak uygulanan, zaman zaman ise aksayan istikrar kararlarını, aksatmadan uygulama fırsatı elde edebileceğini vurgular (Doğan, 1985: 226-227).

Özal'ın Washington'dan sonraki durağı New York'dur. Burada Türkiye ile yakın ilişkisi bulunan yedi bankanın yöneticileriyle görüşen Özal, yine benzer bir şekilde Türkiye'nin mevcut iktisadi durumu ve izlenmekte olan ekonomi politikalarına dair değerlendirmelerinin ardından siyasete gireceğini uluslararası bankacılara da açar. Banka yöneticileriyle Özal'ın görüşmesinin teyidi ve bankacıların Özal'a verdikleri desteği, Özal'ın Birleşik Devletler ziyaretinden 9 ay sonra, 1983 Eylül'ünde New York'a gelen Merkez Bankası eski Başkanlarından İsmail Hakkı Aydınoğlu'nun açıklamalarından seçmek mümkündür. Uluslararası banka yöneticileri Aydınoğlu'na, Özal ile yaptıkları görüşmeyi aktararak, iki ay sonraki seçimlerde Özal'ı destekleyeceklerini, bu bankaların Türkiye'den toplamda alacakları yaklaşık 20 milyar doların olası ANAP iktidarında, eskiden beri kendisini yakından tanıdıkları Özal tarafından ödeneceğine inandıklarını belirtmişlerdir (Doğan, 1985: 227).

Hasan Cemal "*Özal Hikâyesi*" adlı eserinde, Özal'ın ANAP'ı kurmadan önce, Birleşik Devletlerin ona karşı müspet ve hatta destekleyici tavrını orta koyan mülakatlar yapmıştır. Bunlardan birisi dönemin, Başkan Reagan yönetiminin Dışişleri Bakan Yardımcısı Elliot Abrams'dır. Bu minvalde Abrams'ın Özal ve partisinin Kasım 1983 seçimlerine giden süreçte engellenmemesi niyet beyanındaki açıklamaları çarpıcıdır: "*Yanlış hatırlamıyorsam Büyükelçilik kanallarını ve ziyaretçileri kullandık. Türkler Washington'a geldiğinde ya da Amerikalılar, örneğin Kongre Üyeleri Türkiye'ye gittiğinde... Bu gibi durumlarda ziyaretçileri, gitmeden doğru şeyleri söyleyecek şekilde programlamamız gerekir. Ancak yine de doğrudan Büyükelçiyi gönderip, ANAP'ı seçim dışı bırakmayın demedik. Nazik bir şekilde rekabete dayalı bir seçimin Türkiye açısından çok iyi olacağının bilinmesini istedik* (Cemal, 1989: 52-53)."

Turgut ve Semra Özal çifti Birleşik Devletler ziyaretinin sonlarına doğru o esnada Houston'da bulunan dostları Asım Kocabıyık'tan gelen telefonun ardından bir müddet daha Birleşik Devletler'de kalma kararı verirler. Kocabıyık, Birleşik

Devletlerdeki üç Türk doktor arkadaşının[179], Turgut Özal'ı "check-up"dan geçirmek istediklerini dile getirir. Özal çifti bu teklifi kabul ederek Houston'a geçer. Özal'ı muayene eden Cengiz Aslan, yüksek tansiyon, bacaklarda ödem ve daha önce geçirdiği enfarktüs hikâyesinden dolayı ve ayrıca kardiyolog arkadaşlarından aldığı tavsiye doğrultusunda, Turgut Özal'ın kendi gözetimlerinde bir zayıflama programına girmesi gerektiğini belirtir (Birand, Yalçın, 2001: 146-149). Özal Aralık 1982'den Şubat 1983'e kadar Houston'da kaldığı bu iki ayı geçkin süre içinde Methodist Hastanesinde düzenli egzersiz, yüzme ve sıkı bir diyetle 113 kg'dan önce 90 ardından 86 kg'a kadar düşmüştür (Barlas, 1994: 28). Bu esnada 12 Eylül rejiminin lideri ve Devlet Başkanı Evren'in, Özal'ın Birleşik Devletler'de uzun kalışı ve tedavisi hakkında günlüğüne düştüğü not ilgi çekicidir: *"Zayıflamak için neden Houston Hastanesi'ne gittiğini anlayamadım; bir buçuk aydır bu hastanede yatıyor; Türkiye'de de zayıflamak mümkün* (Evren, 1994: 16)."

Turgut Özal, Houston'da diyet ve tedavi sürecini tamamlamak üzere olduğu günlerde, 1983 Şubat ayının başında, Houston'da Milliyet Gazetesi'nden Yener Ölmez ile bir röportaj gerçekleştirir. Röportaj, Özal'ın parti kurma fikri ve yol haritası adına zihninin aslında Türkiye'ye dönmeden önce bir hayli netleştiğini göstermesi adına önemlidir. Halbuki Özal ve ANAP ile ilgili literatürün kahir ekseriyeti Özal'ın ANAP'ı Nisan ve Mayıs 1983'te kurmaya karar verdiği üzerine yazılıdır. Halbuki ANAP, Temmuz 1982'den Mayıs 1983'e uzanan on aylık bir düşünce nadası ve temaslar üzerine kurulmuştur denebilir:

"*Çok uçlara gitmemek lazım. Hep orta yoldur benim görüşüm. Parti ise büyük bir parti olmalıdır ki hizmet edebilsin. Küçük partilerin ülkede istikrarsızlığa yol açtığı gerçek. Parti, devlet partisi olmayacak. Devletin partisi olmaz, vatandaşın partisi olur. Ben hiçbir zaman politikacı olmadım. Uzun yıllar devlette çalıştım, devlet*

[179] Özal'ı Houston'da ağırlayarak kendi gözetimlerinde kilo vermesini sağlayan doktorlar, İsmet Karacan, Sabri Derman ve Cengiz Aslan'dır. Cengiz Aslan, Özal'ı Houston'daki evinde bizzat ağırlayan ve sonrasında Özal'ın teklif ve ısrarıyla, kendisiyle birlikte Türkiye'ye dönecek ve Özal'ın vefatına kadar on yılı aşkın bir süre özel doktoru olarak hizmet edecektir. Cengiz Aslan, çok yakın bir geçmişte 31 Ocak 2021'de yakalandığı korona virüs sebebiyle 72 yaşında hayatını kaybetmiştir. Cengiz Aslan'ın Özal'a dair dile getirdiği bir anısı onun liberal habitusunun ve girişimciliğinin ellili yaşlarının ortasında dahi nasıl güçlü olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır: " '*Dönünce Başbakan olacağım, işte böyle böyle sen de dönersin, artık boşver, yeteri kadar kalmışsın, sen de benim doktorum olacaksın.', 'Ben de bir muziplik yaptım. Ya başbakan olamazsanız? demek cesaretini gösterdim.' 'O zaman seninle Ortaköy Şifa Yurdunu alır, Amerikalıların yaptığına benzer çok güzel bir hastane yapar, Türkiye'de alanında bir örnek kurarız dedi. Nasıl ki Hilton Oteli kurulana kadar Sirkeci'den üst standartta otel bilinmiyordu. Hilton kurulunca herkes bir beş yıldızlı otelin, adam gibi bir otelin nasıl olacağını anladı ve ona benzer şeyler üretilmeye başlandı, biz de öyle bir örnek kurarız' dedi. Kenan Evren kendisini veto etseydi, birlikte bir hastane açmanın projelerini o sırada yapmış olduk* (Birand, Yalçın, 2001: 148)."

adamı oldum. Devlette ve devletin dışında tanıdığım çok kişi var. Kadro ile ilgili olan şudur: İnsan tanıyabiliyor musunuz? Muhtelif işleri yapabilecek insanları seçebiliyor musunuz? Zannediyorum insanları seçebilme hususiyetim vardır (Milliyet Gazetesi, 1 Şubat 1983: 9)."

Turgut Özal'ın bu ifadelerinde, hâlâ teknisyen yönü kuvvetli, siyasi partileri temsil kapasitesi veya yaslandığı siyasi düşünceden ziyade niceliği ve buna bağlı işlevselliği ile değerlendiren, kendi bürokratik hayatıyla cisimleşmiş güçlü sosyal sermayenin siyaset için önemli olduğuna inanan ve bununla zımnen övünen mühendis habitusu kendini güçlü bir şekilde hissettirir. Aslında bu habitus ve bunun yanı sıra siyaseti aşırılıklarda değil; orta yolda gören, makulü merkez siyaset olarak belirleyen ılımlı perspektif, 12 Eylül rejiminin tekrar dizayn edeceği demokratik nizamın temel normu olması arzulanan "siyasetsiz siyaset" ve dolayısıyla siyasete mümkün olduğunca teknisyen bir bakışın hakim olması beklentisiyle epey örtüşen, konformist bir yaklaşımdı. Nitekim Kenan Evren ve arkadaşları, demokratik nizama geçildiğinde eski siyasetçilerden arınmış kadrolardan oluşan ve 12 Eylül öncesindeki rijit siyasi kimlik ve renkleri olabildiğince törpülenmiş, az ve hemen hepsi merkezde toparlanmış siyasi partileri arzuluyorlardı. Bu, suni ve sosyoloji biliminden nasiplenmemiş bir istekti. Ancak komutanların zihin yapısı, aldıkları askeri eğitim sebebiyle, emir-kabul düalizminde endoktrine edildiği için, bunu kolaylıkla gerçekleşebilecek bir beklenti sanmaları ve buna dair güçlü inançları anılan formasyonlarından kaynaklıydı.

5.12. 1983 Şubat-1983 Kasım: Siyasi Alana Giriş, Alanın Hakimleri İle Uzlaşılı Mücadele ve İktidar

Turgut Özal, Birleşik Devletler'den 1983 Şubatının başında gelmiş, Mayıs'ın sonlarına doğru ANAP'ı kurmuş ve 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde sandıktan partisi ANAP tek başına iktidar olarak çıkmış, kendisi ise Başbakan olmuştur. Ancak ANAP'ın kuruluşundan iktidar olmasına varan süreçteki bu on aylık süreç bu kadar lineer ilerlememiş, zahmetsiz ve kolay gerçekleşmemiştir. Diğer bir ifadeyle, yakın döneme dair bazı tarih yazınlarında değinildiği üzere Özal ve ANAP, 12 Eylül rejiminin temizlediği yeni siyasi alanda her ne kadar zahmetsiz ve kolayca ilerlemiş görünse de bu alanın kurucusu komutanlarla ilişkiler tamamen

sorunsuz olmamıştır. Dolayısıyla süreç Özal ve komutanlar arasında bazı gerilimler, gelgitler ve tarihsel sayılabilecek uzlaşmalar temelinde ilerlemiştir.

Bu bağlamda Özal'ın 1983'ün Şubat ve Kasım ayları arasında partiyi kurmasından, iktidara yürümesine kadar geçen süreçte, dahası tek başına iktidara gelmesi ve iktidarı esnasında Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve ordu ile ilişkilerinin incelenmesinde Bourdieu'nun alan teorisi önemli bir rehberlik yapabilir. Bu minvalde Bourdieu'nun alan kavramı ve bu kavramla birlikte çalışan terminolojisini tekrar ve daha detaylı anımsamakta fayda vardır.

Bourdieu'ye göre alan veya alanlar en basit ve yalın haliyle üzerinde iktidar kurmaya yönelik birer toplumsal mücadele uzamlarıdır (Bourdieu, Chartier, 2014: 73). Bu sebeple alan, aktörlerin üzerinde hareket ettikleri ilişkilerin yapısal karakterine vurgu yapmaktadır. Alanın yapısı aktörün davranışlarını yönlendirir (Bourdieu, 2004: 35). Diğer yandan Bourdieu'ya göre alan statik değil alabildiğine devingen bir uzamdır. Bu sebeple alan geliştikçe bu alana ait özel sermaye de birikir ve gelişir (Bourdieu, Charter, 2014: 79). Bourdieu tam da bu noktada alan teorisinin sermaye kavramı ile birlikte çalıştığını ifade eder. Daha detaylı bir anlatımla, her alanda çalışan farklı tipte sermayeler söz konusudur. Alanlar işte bu sermayelerin eşitsiz dağılımından müteşekkildir. Bourdieu'nun terminolojik terkibinde özel bir yere sahip olan "sermaye", alan içindeki maddi kaynakların dağılımını ifade eden bir kavramdır. Bourdieu, ekonomik sermaye (servet), kültürel sermaye (diploma), sosyal sermaye (toplumsal bağlar), sembolik sermaye (itibar, bilgi, onur) gibi pek çok sermaye türü geliştirmiştir. Sermayenin eşitsiz dağılımı, failler arasında üstte değinilen iktidar mücadelesini koşullandırır. Alanda yaşanan iktidar mücadelesinin mantığı, özgül sermaye dağılım yapısının korunması (ortodoksi) veya altüst edilmesidir (hetorodoksi). Alan bu bakımdan bir mücadele alanı olarak, içinde farklı kaynakları olan faillerin yerleşik güç ilişkilerini, koruma ve dönüştürme konusunda birbirleriyle karşı karşıya geldiği sosyal olarak inşa edilmiş bir eylem alanıdır. Failler kendi eylemlerini, amaçlarını, çıkarlarını bu güç alanı içinde, sermayenin dağılımının yapısı içinde gerçekleştirirler (Bourdieu, 2004: 35).

Alanda "*koruma", "takip"* ve "*altüst etme"* stratejileri birbirini izler. Koruma stratejisini, alandaki statülerini devam ettirmek isteyen baskın gruplar uygular ki bu

tavır, bir üst paragrafta değinilen ortodoksi tutumu ile ilgilidir. Muhtemel bir değişim bu grupların, sermayenin tanımı, dağıtımı ve yeniden üretimi konularındaki egemenliklerini kaybetmesine yol açabilir. Bu yüzden, mevcut durumun devam etmesi gerekir. Alandaki hâkim failler, değişim gerekiyorsa onun da ancak kendi kontrollerinde gerçekleşmesini isterler. Sürprizlere ve radikal çıkışları karşı temkinlidirler. Alana yeni girenlerce benimsenen strateji ise takiptir. Bunlar hakim konumlar elde etmek için uygun fırsatları kollarlar. Bourdieu, alandaki herkesin güç alanında yer alma mücadelesi içinde olduğunu ve yeni girenlerin de bundan azade olmadığını ileri sürer. Takip stratejisi heterodoks heyecanlarla alana yeni girenlerin hâkim alanın cazibesine kapılıp ortodoks söyleme (bilinçli ya da değil) kayabileceğinin bir örneğini sunar. Alt üst etme stratejisi ise yine bir üst paragrafta değinilen hetorodoksi tutumuyla ilgilidir. Bu tutumdaki failler baskın grupların elindeki sermayede göze en az görünen ve alanın meşruiyetini en esaslı sorgulayan marjinal grupların yönetimidir. Ancak bu sorgulama her zaman aynı tempoda gitmeyebilir, alanın yapısı bu hızı kesebilir (Swartz, 2011: 174-176).

Bourdieu, alanın oyuna çok benzediğini, oyunda olduğu gibi alana dair de düzenlilikler, baskı, mücadele, ceza ve ödüllendirmelerin bulunduğundan bahseder (Bourdieu, Charter, 2014: 80). Alana girişin ön şartı alanın ve ilgili alanda oynanacak oyunun kurallarını kabul etmek ve kurallara inanmaktır. Bourdieu, alanın oynamaya değer olduğuna dair bu inanca "*illiusio"* adını verir. Her alana özgü bir illusio vardır. İllusio sosyal failleri, alandaki oyunu yönlendiren ve "*benim çıkarım ne?"* sorusunu sorduran mekanizmadır. Alanı ve alandaki oyunu değerli kılan, oyundaki hedefleri ve sermayeyi belirleyen ve oyuna olan inancı artıran; dolayısıyla oyunu işlevsel ve çalışabilir hale getiren illusio'dur. Her alan (iktisadi, politik, dinî, sanatsal, bilimsel vb.) belli pratik formları temsilleri yoluyla faillerin illusio'ya dayalı arzularını meşrulaştırır (Kaya, 2007: 402). Bunun yanı sıra alanlarda tüm failler belli bir mücadele formu içinde hareket ederler. Hem heterodoks hem de ortodoks söylem sahipleri, alanın mücadeleye değer bir şey olduğuna dair ortak-zımni bir kabule sahiptirler. Alana içkin ve dillendirilmeyen bu ortak kabul "*doxa"*dır. *Doxa*, alandaki güç ilişkilerinin görünmez hale gelmesinde ve mevcut düzenin devam etmesinde doğrudan etkilidir. Alanda mücadele içinde olan farklı gruplar alanda ne için olduklarının, neyin değerli olduğunun farkındadırlar (Swartz, 2011: 177).

Bourdieu'nun bu alan kuramı ışığında 1983 Şubat'ındaki siyasi alana geri dönüldüğünde, dönemin aktörleri ve unsularını bu teorik çerçeveye oturtmak oldukça mümkün, ufuk açıcı ve özellikle Özal'ın 1983'ten itibaren 1993'e uzanan siyasi hayatının serencamını anlamak için aydınlatıcı olabilir. Bu bağlamda siyasi alanın 1983'te hakim faili veya bir başka deyişle ortodoksisi 12 Eylül 1980'den itibaren Kenan Evren ve onun şahsında somutlaşmış Türk Silahlı Kuvvetleridir. Nitekim demokratik nizama tekrar geri dönüş iradesi Evren liderliğindeki komutanlarda yani beşli konseydedir. Bu iradenin siyasi alana getirdiği, Bourdieu terminolojisiyle illusio, yani siyasi alana girişin ön şartı ve alanın tüm oyuncularının uyması gereken oyun kuralları, henüz kabul edilmiş 1982 Anayasası, yine bu anayasayı takiben yürürlüğe girmiş siyasi partiler kanunu ile üçüncü ve son olarak yazılı bir belge olmasa dahi Evren ve komutanların tahayyül ettiği liberal ekonomiye olan inançtır.

Anayasa'dan başlayacak olduğumuzda Evren, yeni anayasanın kabulünden beş gün sonra 12 Kasım 1982'de gerçekleştirdiği radyo ve televizyon konuşmasında yeni anayasanın, Türkiye'ye *"düzeltilmiş yeni bir yapı, yeni görevler, yeni bir işleyiş tarzı, yeni bir zihniyet, yeni bir enerji ve hayatiyet"* getireceğini ileri sürmüş, yeni siyasi alanın anayasal illusiosu'nun en temel özellikleri olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına saygılı, Atatürk Milliyetçiliğine bağlı, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu, dolayısıyla cumhuriyeti bu ilkeler vasıtasıyla ve müesseselerine sahip çıkarak korumanın hayati olduğunu belirtmiştir (Evren, 2000: 263-265). Ayrıca Evren, 12 Eylül Harekatı'nın zaruri ve kaçınılmaz kılan sebeplerinin halkın tahlil ve tespit ederek TSK ile aynı çizgide yer aldığını, 1982 Anayasasının ise bu görüş birliğinin karara bağlandığı bir metin olduğunu ifade etmiştir (Evren, 2000: 263). Başka bir ifadeyle, Evren 1982 Anayasasının varlığı ve içeriğini 12 Eylül rejimiyle eşitlemiş, dolayısıyla rejimin meşruiyetini de anayasaya bağlamıştır. Bu minvalde 12 Eylül rejiminin kurduğu siyasi alanın illusiosu'nun en temel kaidesi bu anayasa metni ve bu metni yaratan irade olarak 12 Eylül rejimidir. Bundan dolayı, siyasi alana girecek yeni partiler ve onların kurucularının, 1982 Anayasasında belirtilen vasıfları doğrultusunda ve sınırları dahilinde hareket edebileceklerine dair güçlü bir vurgu vardır. Bir başka deyişle Atatürk Milliyetçiliğinden başka bir milliyetçiliğe yaslanacak olan sağ bir parti; ya da sosyal bir hukuk devletini aşacak herhangi bir sosyalist bir parti Evren ve arkadaşlarının çizdiği anayasal illusio dahilinde tahayyül dahi edilemez.

Alanın illusiosu'nda ikinci, ancak en az ilki kadar önemli unsur ise 24 Nisan 1983'te yürürlüğe giren ve Evren'in yurt sathındaki muhtelif konuşmalarında sıklıkla atıf yaptığı "*Siyasi Partiler Kanunu*"dur. 25 Nisan 1983 tarihli Milliyet Gazetesinin manşeti bu anlamda çarpıcıdır: "*Demokrasi Ulusumuza Hayırlı Olsun Siyasi Hayat Başladı.*" Nitekim, Evren ve komutanlar siyasi partiler kanununu kabul etmekle birlikte 76 sayılı bildiriyle siyasal faaliyeti de serbest bırakmıştır (Milliyet Gazetesi, 25 Nisan 1983: 1). Diğer bir ifadeyle, alanın hakimleri, alana yeni girecek aktörler için siyasi alana girişleri serbest bırakmıştır ve fakat bu girişlerdeki serbestliğin yine belirli sınırları vardır. 76 sayılı bildiri bu sınırları belirler. Bildirideki ilk vurgu MGK'nın 12 Eylül 1980'den Nisan 1983'e kadar gerçekleştirdiği ve bu tarihten sonra gerçekleştireceği uygulamalar ve kararların, ayrıca yeni anayasayla birlikte Türkiye'nin 7. Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren'in halkı aydınlatmak amacıyla yaptığı konuşmaların eleştirilmesi yasaklanmıştır (Milliyet Gazetesi, 25 Nisan 1983: 1).

İlgili 76 numaralı MGK bildirisinde sadece alana girecek olan yeni oyuncuların değil, yeni anayasanın geçici dördüncü maddesinde, siyasi alana girişleri kendilerine özel getirilmiş yasaklar sebebiyle dışarda kalan eski oyuncuların da Türkiye'nin geçmiş ya da gelecek siyasi ve hukuki durumuyla ilgili sözlü veya yazılı açıklama yapamayacaklarını karara bağlıyordu (Milliyet Gazetesi, 25 Nisan 1983: 1). Bunun yanı sıra 76 numaralı MGK bildirisinde, kurulacak yeni siyasi partilerin kamuoyuna tanıtılması için yapılacak faaliyetlerde, darbe ile birlikte feshedilmiş eski siyasi partilere ve mensuplarına ilişkin, suçlayıcı, methedici veya savunucu nitelikte beyanda bulunulamayacağı ve ayrıca MGK'nın icraatı ile ilgili eleştiriler yapılamayacağı da hükmedilmişti (Milliyet Gazetesi, 25 Nisan 1983: 6).

Evren ve diğer komutanların bildiride yer verdikleri bu madde, aslında tarihi bir tecrübeye dayanıyordu. 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından, kapatılan Demokrat Parti (DP)'nin mirası, yeniden demokratik nizama geçildiğinde sağ siyasi çizgideki yeni partiler için çok önemliydi. Şubat 1961'de kurulan Adalet Partisi (AP) işte bu mirası sahiplenerek DP geleneği üzerinde yükselmiş ve 1961 seçimlerinde yaklaşık %35, 1965 seçimlerinde ise yaklaşık %53 oranında oy alarak 1960'ların başında koalisyonlar içinde, 1965'ten sonra ise tek parti iktidarıyla 12 Mart 1971 muhtırasına kadar bu on yıla damgasını vurmuştu. Bu tarihi tecrübe ışığında yirmi yıl sonra Evren

ve diğer komutanlar, 12 Eylül 1980 darbesi ve 7 Kasım 1982 anayasası ile yeniden dizayn ettikleri siyasal alanın, kapatılan Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi gibi kitle partilerinin mirasçılarıyla yeniden doldurulmasını net bir şekilde engellemişlerdir. Diğer bir ifadeyle yeni siyasi alanın illisuosu'nun en belirgin vasfı, eski kadro, parti ve siyasi düşüncelerin tamamen tasfiyesi ve alana asla dahil edilmemesi üzerine kurulu olmasıdır.

24 Nisan 1983 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren siyasi partiler kanunun geçici 12 maddesinin birçoğu, Evren ve Milli Güvenlik Kurulu (MGK) üyelerinin siyasi alanı kapattığı oyuncular üzerinedir. Geçici birinci maddede, Anayasa ile haklarında siyasi kısıtlama konulmuş kişilerin hiçbir şekilde parti kurucusu ve yöneticisi olamayacakları vurgulanmıştır. İkinci geçici maddede ise haklarında siyaset kısıtlaması olmasına rağmen, siyasi parti kuramayacakları belirtilenlerin herhangi bir siyasi partinin kurucuları arasında yer almaları durumunda, ilgili siyasi partinin tüzel kişilik kazanamayacağı belirtilmiştir. Geçici dördüncü maddede parti kurucularının MGK tarafından inceleneceği ve gerekli görülenlerin değiştirilmesi için MGK'nın ilgili partiden istemde bulunabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca MGK'nın bu kararını yerine getirmeyen siyasi parti hakkında Cumhuriyet Başsavcısı Anayasa Mahkemesi'nde kapatma davası açacaktır (Milliyet Gazetesi, 25 Nisan 1983: 8).

Yeni siyasi alanın, anayasal durumu ve siyasi parti teşkilatlanması bağlamında illisiuo'su 1982 Anayasası ve Siyasi Partiler Kanunu ile çizilirken geriye 12 Eylül rejiminin, alana yeni girecek oyunculardan arayacağı ideal iktisadi görüş kalmaktaydı. Ancak iktisadi söylem, anayasa veya siyasi partiler kanunu gibi yasal ve yazılı bir kural olamayacağı için 12 Eylül rejiminin demokratik nizamda hüküm sürmesini arzu ettiği ekonomik modelin siyasi alanın illusiosu'na dönüşmesi nispeten daha dolaylı oldu. Nitekim MGK'nın ideal iktisadi perspektifi Kenan Evren'in yurt gezilerinde halka şifaen anlatıldı. Zaten, MGK'nın 76 numaralı üstte değinilen bildirisinde de Evren'in yurt sathında "*halkı aydınlatmak*" adına yaptığı açıklamaların eleştirilmesinin yasaklanmasından ötürü, Evren'in konuşmaları resmen olmasa da fiilen siyasi alanın birer illusio'su olma vasfına sahipti. Bu açıklamalardaki ideal iktisadi perspektif Evren'in 12 Mart 1983'te Adıyaman'da gerçekleştirdiği konuşmada açık bir şekilde seçiliyordu:

"*Yönetimimiz, muhtelif sebeplerle az hizmet götürülmüş bölgelere bir plan ve program dahilinde gerekli olan yatırımları yapmaktadır. Ancak şunu da hatırdan çıkarmamak gerekir ki, bütün yatırımların devlet tarafından yapılması beklenirse, bu çok zaman alır. Zira devletin elindeki imkanlar hudutsuz değildir. Halbuki teşebbüs sahibi vatandaşlarımızın bir araya gelerek o bölgeye uygun yatırımları kendilerinin yapması gerekir. İçinde bulunduğumuz dünyada en çok kalkınmış ülkelere bir göz atacak olursak görülür ki özel sektöre daha fazla ağırlık verilmiştir. Özel sektör rekabeti kamçılar. Rekabet olunca gelişme daha çabuk olur. Verim ve kalite yükselir; yeter ki devlet lüzumlu alt yapıları yapsın ve murakabesini de eksik etmesin. Eğer murakabe ortadan kalkacak olursa, o zaman da tüketici ezilir. Özel sektör büyük barajlar, karayolları, demiryolları, büyük elektrik santralleri gibi altyapıları yapamaz veya istenilen miktarda yapamaz. Bunları devlet yapar. Elbette devlet yapacaktır ama devlet salça fabrikası da yapmaz. Eğer salça fabrikasıyla uğraşacak olursa, işte o zaman altyapı dediğimiz o büyük yatırımlar kâfi miktarda yapılamaz* (Evren, 1994: 282-283)*."*

Evren'in bu "ideal" iktisadi perspektifi Turgut Özal'ın serbest piyasacı liberal habitusu ile oldukça örtüşüyordu. Dahası Evren'in yeni siyasi alanın illusiosu'nun temel direği olarak belirlediği, 12 Eylül öncesi tüm siyasi oyuncuların yeni siyasal alandan afaroz edilmesi, Özal'ın yeni siyasi alana girişini ve bu alanda mevzilenmesini de kolaylaştıracaktı. Ayrıca Özal ileride, iktidarında tıpkı Evren gibi kendi mevcudiyetini 12 Eylül öncesi kaos haline dönülmemesinin biricik sigortası olarak lanse edecekti. Fakat Özal ve Evren arasındaki bu söylem birlikteliğine rağmen Özal'ın Birleşik Devletler'den döndüğü 1983 Şubat'ından ANAP'ı kurduğu Mayıs ayına, Mayıs ayından seçimleri kazandığı Kasım ayına ve nihayet iktidarı ancak devralabildiği Aralık ayına kadar uzanan süreç, Özal ve Komutanlar arasında mücadeleli ve gelgitli bir şekilde cereyan etmiştir.

Sürecin bağlamını anlamlandırabilmek için tam da Bourdieu'nun üstte değinilen alanın hakimleri ile alana yeni giren oyuncuların ilişkisini anımsamak gerekir. Kenan Evren ve komutanlar veya bir başka deyişle MGK, 12 Eylül ile yeni kurulan siyasi alanın hakim failleriydi ve alanda elbette koruma stratejisini benimsemişlerdi. Komutanların koruma stratejisi siyasi alandaki statülerini devam ettirmek istemeleriyle yakından ilgiliydi. Zira hakim fail olan silahlı kuvvetler

demokrasiye tekrar dönüldüğünde siyasal alana dair yaptıkları tanım, kaynak dağıtımı ve bunların yeniden üretimi hususlarındaki egemenliklerini kaybetmeleri muhtemeldi. Bu yüzden alanın hakim failleri olan komutanlar, siyasi alanda demokrasiye geçiş değişimi gerekiyorsa onun da ancak kendi kontrollerinde gerçekleşmesini istemekte ve böylece sürpriz ve radikal kararlara karşı temkinli bir duruş sergileme iradesinde olacaklardı (Swartz, 2011: 174-176).

Turgut Özal'ın bu mücadeledeki stratejisi ise Bourdieu'nun işaret ettiği üzere takip stratejisidir. Alana yeni girenlerce benimsenen bu strateji ile Özal hakim fail olan komutanlardan iktidar konumunu devralmak için uygun fırsatı kollayacaktır ki bu fırsat Mayıs 1983'te ANAP'ı kurarak, 6 Kasım 1983'te ise tek başına iktidar ile onun olacaktır. Nitekim, Bourdieu alandaki herkesin güç alanında yer almak mücadelesi içinde olduğunu ve yeni girenlerin de bundan azade olmadığını ileri sürer. Takip stratejisi, heterodoks heyecanlarla alana yeni girenlerin hâkim alanın cazibesine kapılıp ortodoks söyleme (bilinçli ya da değil) kayabileceğinin bir göstergesidir (Swartz, 2011: 174-176). Tıpkı Özal'ın 12 Eylül rejiminden devraldığı ve seçim sürecinde kendisinin de sıkça kullanacağı, 12 Eylül öncesine dönülmesin isteniyorsa ANAP ve kendisini tek çare olarak sunması gibi.

Bu kavramsal bağlam, Özal'ın siyasi alana giriş teşebbüsü ve ardından gelişen partileşme süreciyle birlikte okunduğunda 1983-1989 arasında Türk Siyasi Hayatında Özal ve Anavatan Partisi'nin siyasi alandaki konumu, mücadeleleri ve geldiği nokta ile Türkiye'yi getirdiği nokta daha duru bir şekilde seçilebilecektir. Özal Şubat 1983'te Türkiye'ye döndükten sonra önce alanın hakim faili Kenan Evren'den siyasi alana giriş için onay ister:

"*Zannederim 1983 Mart ayı içerisinde idi, bir gün Turgut Özal'ın benimle görüşmek istediğini söylediler. Randevu yeri olarak da benim Genelkurmay Başkanı iken oturduğum lojmanı verdim. Herhalde parti kurmak için bizden izin isteyecekti. Zira böyle bir niyeti olduğunu çok evvel gazeteler yazmıştı. İşte bu düşüncelerle bize gelen Özal, tahmin ettiğimiz gibi sağda bir parti kurmak istediğini ve bunun için de iznimizi almaya geldiğini ifade etti. Kendisine sağda bir partinin Turgut Sunalp tarafından kurulacağını, neden onunla birlikte kurmayıp da ayrı bir parti kuracağını sorduğumda; 'Bana müsade edin müstakil çalışayım. Eğer seçimler sonunda iyi netice alamazsak veya tersi olursa, o zaman o parti ile birleşmeyi düşünürüz. Buna söz*

veririm' dedi. Ben kendisine, 'Sayın Özal, senin parti kurmanda bir mahzur görmüyoruz. Esasen siz Ulusu Hükümetinde görev aldınız. Sizde bir mahzur bulsaydık Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı gibi bir görev vermezdik. Yalnız sizin vaktiyle MSP ile ilişkiniz oldu. Eğer kuracağınız partiye bu eğilimdeki kişileri doldurursanız, partinize müsaade etmeyeceğimizi bilesiniz. Bize söz verin' dediğimde, 'Müsterih olunuz, böyle bir şey yapmam' diye söz verdi. 'Peki öyleyse, hayırlı olsun' dedim (Evren, 1994: 35)."

Özal'ın Evren'den siyasi alana giriş vizesini aldığı konuşmayı kendisi de Mehmet Barlas'a aktardığı anılarında benzer biçimde dile getirmiştir. Bununla birlikte Özal'ın anlatısında dikkat çektiği önemli ayrıntılar da vardır:

" 'Parti kurmak istiyorum. Bana müsade edecek misiniz?', 'Tabii senin parti kurmana hayır diyemeyiz. Ama işin içine MSP'lileri ve MHP'lileri alma.' Yani böyle demeye getirdi. Solcuları almayacağımı varsaydığı için 'Bunları da alma' demeye getirdi. Ben herkesi birleştirecek bir parti kurmayı düşündüğümü anlattım... Ama benim görüşlerim o sırada önemli değil... Askerler benim %10 bile oy alamayacağımı düşünüyor o sırada. Buna göre benim kuracağım minyatür parti Türkiye'deki demokrasinin ispatı olacak. İki parti kurdurmuşlar sağda ve solda. Biri MDP diğeri de Calp'in partisi. Benimki de yemeğin üstünde bir nevi garnitür olacak. Evren paşa da zaten böyle anlattı bana: 'Biz iki parti düşünüyoruz. İktidar partisi sağda olacak. Solda da muhalefet partisi. Bizim parti de, bu demokrasi oyununun ciddi oynandığının ispatı olabilirdi yani (Barlas, 1994: 28-29)."

Özal ve Evren'in bu anlatıları, üstte genişçe yer verilen kavramsal çatıya oldukça oturmaktadır. Evren, yeni siyasi alanın illusiosu olarak belirlediği üç temel başlıktan belki de en önemlisi olan 12 Eylül öncesi hiçbir aktörle birlikte olmama şartını sunmuş, Özal ise askerlerin sunduğu şartları bir başka deyişle alanın illusiosu'nu içselleştirerek, alana girmeye değeceğine ve alanın oynanabilir olduğu dair, Bourdieu terminolojisi ile alanın *doxa'sına* inanarak Evren'e karşılık vermiştir. Ancak bununla birlikte Özal'ın anlatısında ileri sürdüğü öngörülerini zaman doğrulamıştır. Örneğin komutanların kendisine izin verirken onu alanın esas bir aktörü olarak görmediklerini ileri sürmesi, %10 dahi oy alamayacağına inanmaları ve ardından demokrasiye geçiş sürecinde komutanların tahayyülünün dışına çıkıldığında oyunun kurallarını nispeten değiştirmeleri, Özal'ın doğru bir şekilde sezinlediği durum

veya gelişmelerdir. Nitekim 13 Haziran 1983 tarihli resmi gazetede yüzde 10'luk ülke seçim barajı getirilmiş ve fakat sadece bir parti %10 üzerinde oy alacak olursa ikinci parti için baraj %2'ye kadar indirilecekti (Resmi Gazete, 13 Haziran 1983: 1-17). Bu kuralın amacı çok belliydi: Özal'ın vurguladığı şekilde, asker iki partili bir sistem istiyordu. Üçüncü bir partiye %10'luk ülke barajı bir engel olarak kurgulanmakla beraber Türkiye'nin tek partili bir iktidara da emanet edilmemesi için barajı tek bir parti geçerse takip eden ikinci parti için baraja esneklik kazandırılarak %2'ye kadar düşürülebilmesine imkan tanınmıştı. Dahası MGK parti kurucularında olduğu gibi seçime katılacak milletvekili adaylarını da inceleyecek, sakıncalı bulduklarını veto ederek siyasi partilerden başka isimler isteyebilecekti (Resmi Gazete, 13 Haziran 1983: 1-17).

Turgut Özal'ın, Evren ve komutanlardan siyasi partiyi kurma vizesini almasının ardından bir konuda daha rüştünü ispat emesi gerekiyordu: Siyasi alana girecek diğer yeni partilerle birleşmesine ihtiyacı olmadığına. Çünkü, ANAP'ın müstakil bir şekilde kuruluşunun öncesinde sadece komutanlar değil, sermaye çevreleri ve hatta Özal'ın yakın çevresi bile bu birlik fikrini Özal'a nakşetmeye çalışıyorlardı. Bu birleşme elbette Ulusu'ya kurdurulması planlanan Milliyetçi Demokrasi Partisi üzerinden düşünülüyordu. Evren ve komutanların, Özal'ın önce Ulusu ile, daha sonra ise Ulusu'nun parti kurmasından vazgeçmesiyle birlikte başka aktörlerle birleşmesini istemelerindeki rasyonalite iki partili bir sistemi idealize etmelerinden kaynaklanıyordu. Özal'ın komutanlar arasından, arasının iyi olduğu Necdet Üruğ ile gerçekleştirdiği ve anılarında yer verdiği diyalog da bu durumu doğrulamaktadır:

"*Ulusu, yeni bir sağ parti kurulması görevinin kendisinden alınıp, Turgut Sunalp'e verildiğini söyleyince ve bunun Orgeneral Necdet Üruğ'un desteğiyle yapıldığını anlatınca, biraz endişelendim... Bu arada Ulusu, bana Evren'in havasının değiştiğini de söyledi. Kalktım Üruğ'a gittim. Sordum ona; 'Bana verilen parti kurma müsaadesi geri mi alınıyor? Evren Paşa, benim parti kurmak için hızlı çalışmamdan memnun değilmiş... Ulusu öyle söyledi bana... Yani bir nevi, şununla bununla birleşeceksin telkini mi geliyor? Bu parti kurma işi ciddi iş... Yarı yolda bırakamayız bunu...' Üruğ, 'Yok... Öyle olmaması lazım...' dedi. Sonra dedi ki: 'Peki başka bir general olsa, birlikte çalışır mısın?' İki isim verdi. Biri Erzurum'daki ordunun komutanı Orgeneral Selahattin Demircioğlu, diğeri de Konya'daki Orgeneral*

Bedrettin Demirel. Ben şu cevabı verdim: 'Bülent Ulusu ile ben aynı hükümette 22 ay çalıştım. Çok iyi tanıyorum. İyi bir insan. Ben fikirlerimi hayata geçirebilmek için onunla bile çalışmaya razı olmadım. Şimdi, onun kadar bile tanımadığım isimlerle nasıl birlikte çalışırım?' (Barlas, 1994: 33-34)."

İş dünyasına bakıldığında ise onlar da Özal'ı önce Ulusu ile; Ulusu parti kurma görevini bıraktıktan sonra ise MDP'nin kurucusu olacak Turgut Sunalp ile birleşmesi için iknaya çalışacaklardır. Başbakanlık görevini yürütmesinin yanı sıra MDP'yi kurma gayretinde olan Ulusu'nun çevresinde sık görülmeye başlayan isimler ilgi çekicidir. Odalar Birliği Başkanı Mehmet Yazar, İstanbul Ticaret Odası Başkanı Nuh Kuşçulu, İzmir Sanayi Odası Başkanı Şinasi Ertan (Doğan, 1985: 209) Ulusu ile yakın bir ilişki içindedir. Büyükşehirlerin bu iş çevreleri Özal'ın Ulusu'dan ayrı bir parti kurmasını istemiyorlardı. Bu sebeple Mehmet Yazar, Ulusu ile ayrıca yasaklı da olsa Demirel ve çevresi arasında gidip geliyor, bir yandan da Özal ile bağlantıyı sürdürüyordu. Nuh Kuşçulu da Özal'a sürekli olarak aynı telkinde bulunuyordu: *'Çankaya Köşkü Ulusu'ya güveniyor. Sen de parti kurarsan, sağ parçalanır, onun için birlikte olun.'* Hatta Kuşçulu Başbakan Ulusu'ya hazırladığı bir notta ona sağ birleşmezse yakın gelecekteki siyasi projeksiyonu şöyle çiziyordu: *'Turgut Özal parti kurmaya iyice niyetli. Demirel bir başka partiyi destekleyecek. Böylece sağdaki oylar bölünecek. Özal'ın partisi bu şartlarda %20, Demirel'in destekleyeceği parti de %20 oy alır. Sağ oylarda size geriye kalan düşer. Az bir oran kalır. O zaman da 12 Eylül öncesinin koalisyon dönemleri yeniden gelir. Özal'ı ve Demirel'i bu düşüncelerden caydırmak için ikna etmeliyiz.*' Sermaye çevreleri rahatsızlıklarını üstelik Ulusu'ya iletmekle kalmadılar, MGK Genel Sekreteri Necdet Üruğ'a çıkarak sağın bölünmeye doğru gittiğini, bunu durdurmak gerektiğini ve hatta mümkünse sağı bir arada tutmak için de sivil bir genel başkan bulunmasını önerdiler (Doğan, 1985: 230-232)".

Sermayedarların Türk Sağını bir arada tutma gayretleri, 24 Ocak kararlarından itibaren, önceki koalisyonlar dönemini anımsamalarından ve bir daha koalisyon ile ülkenin yönetilmesini istememelerinden kaynaklanıyordu. Onlara göre koalisyon, istikrarsızlık istikrasızlık ise mali kayıp ile eşanlamlıydı. Bu yüzden Ulusu parti kurma çalışmalarından çekildikten sonra, sermaye sınıfı siyasi birliğin Özal'da toplanmasını isteyecekti. Nitekim Ulusu, Evren ve diğer komutanlar nazarında sembolik sermayesi

en yüksek siyasi adaydı, ancak o sahneden çekildikten sonra iş dünyası Özal'ın sosyal sermayesinin önemli bir kısmını teşkil ediyordu ve Ulusu şayet siyasi alanda olmayacaksa, Özal bu sınıf için en iyi ikinci tercih olacaktı (Doğan, 1985: 298-299). Nitekim bu sınıf ile Özal'ın ilişkileri 1981'den beri epey yakındı. 12 Eylül ile birlikte sendikal faaliyetlerin askıya alınması, siyasi şiddetin önüne geçilmesi, Özal'ın Başbakan Yardımcılığına atanması, hali hazırda zaten 24 Ocak kararlarının mimarı oluşu, sermaye sınıfı için Özal'ı makul bir merkez kılmaktaydı ve sağın siyasi birliğinin Özal çatısı altında olma isteklerini açıklıyordu.

Özal'ın siyasi birliğe gitmesini isteyen son grup ise biraz da ironik olarak yakın çevresindeki arkadaşlarından ve yine sosyal sermaye dairesi içindeki bazı yakın olduğu gazetecilerden müteşekkildi. Ölümünden önce Mehmet Barlas'ın kendisiyle yaptığı mülakatlarda, Barlas'ın *'Peki sizi ayrı parti kurma konusunda teşvik eden kimlerdi?'* sorusuna verdiği cevap bu bağlamda manidardır: "*Bunların sayısı fazla değildi. Benimle çalışan Ekrem Pakdemirli ve Yıldırım Aktürk gibi yakın arkadaşlarım bile, Bülent Ulusu ile birleşmemi istiyorlardı. Şarık Tara, Kemal ve Nazlı Ilıcaklar ve böyle pek çok kişi, hep 'şununla veya bununla birleş' diyorlardı* (Barlas, 1994: 29)."

5.13. Kadro Kurma Çalışması ve Siyasi Alanın Eski Hakimi Demirel İle Ayrılan Yollar

Turgut Özal, Evren ve komutanlardan kurulmakta olan siyasi alana dahil olmak için her ne kadar icazet almış olsa da alanda ilerleyebilmek için kendisini bekleyen iki çetin meydan okuma daha vardı. Bunlardan ilki kuracağı siyasi partinin yurt sathında teşkilatlanmasını hızlı bir şekilde gerçekleştirmesi gerekliliğiydi. Zira komutanlar, her ne kadar yeni siyasi partilerin kurulmasına izin vermiş olsalar da siyasi alandaki değişimin tedricen ve kendi istedikleri gibi seyretmesi için siyasi parti kurma süreçlerini dahi dar bir takvim ile sınırlandırmışlardı. Böylece, sadece hazırlıklı olanlar yani siyasi hayatın yeniden başlayacağını 25 Nisan 1983'ten önce haberdar olup hazırlıklara girişenler bu takvime karşı ayakta kalabilecekti. Bir nevi suni seleksiyon işletilmekteydi. Yürürlüğe giren yeni siyasi partiler kanunun geçici sekizinci maddesi gereğince siyasal partiler her türlü kuruluş bildirisi ve belgelerini 16 Mayıs 1983'ten itibaren İçişleri Bakanlığı'na verebilecek olsa dahi bugüne kadar geçecek süre içerisinde siyasi parti kurmak için gerekli olan ve yasayla öngörülen

hazırlık çalışmalarını gerçekleştirmek ve temaslarda bulunabilmek serbest bırakılmıştı (Milliyet Gazetesi, 25 Nisan 1983: 8).

Diğer bir ifadeyle kurulacak olan siyasi partilere, kurucuları ve kurucu kurullarını oluşturmak için 25 Nisan 1983'ten 16 Mayıs 1983 arasında sadece üç haftalık bir süre tanınmıştı. Siyasete 56 yaşında, kuşağındaki akranlarından bir hayli geç atılan Özal için belki de tek handikap bu kadro oluşturma işi idi. Her ne kadar geniş bir sosyal sermayesi olsa da bu sermayenin kahir ekseriyeti, teknokrat, bürokrat, iş adamı ve dış bağlantılardan müteşekkildi. Siyaset sınıfı ile bağlantıları diğer sosyal sermayelerine göre daha cılızdı. Çünkü o kısımdan sorumlu kişi "*Süleyman Ağabey*"idi. Diğer yandan Londra'da görüşerek kendi saflarına çekmeye çalıştığı ancak başaramadığı Rahmi Gümrükçüoğlu ve Memduh Yaşa gibi yeni dönemin vitrin olabilecek isimleri için de Özal bir cazibe merkezi sayılmazdı çünkü 12 Eylül rejimi tarafından teşvik edilen bir siyasi oluşum değildi Özal'ın oluşumu. Bu sebepler ışığında Özal parti kurma çalışmalarına önce yakın çalışma ekibiyle başlayıp, kadrosunu sonradan geliştirme yolunu seçti, rasyonel olan ve neredeyse tek alternatifi de zaten buydu.

Turgut Özal parti kurma safhasını yürütmek için İstanbul Şişli'de Sadıklar apartmanında çalışmalarına başladı (Özdemir, 2014: 163). Çalışmalar başladığında Özal'ın çekirdek kadrosunda Hüsnü Doğan, Yıldırım Aktürk, Ekrem Pakdemirli, Mustafa Taşar, Hasan Celal Güzel, Kazım Oksay ve Adnan Kahveci gibi yakın çalışma ekibi bulunmaktaydı (Doğan, 2004: 78). Ancak Özal'ın kuracağı partinin vücut bulabilmesi için bu çekirdek kadrodan daha geniş bir kurucular kuruluna ihtiyacı vardı. Bu konuda ise Özal, iki açıdan dezavantajlıydı. İlk olarak siyasi alana 12 Eylül öncesinde girmemiş isimler bulmalıydı. İkinci olarak bu isimleri bulsa dahi, olası deneyimsiz parti alt kadrolarını ve teşkilatlarını yönlendirebilecek, siyasete dahil olmasa da siyasi çevrelere aşina "mentor" kurucular bulmak durumundaydı. Özal işe ikinci aşamadan başlayarak yani, merkez sağda Süleyman Demirel'in ekibinde olan veya bu ekibe yakın isimlere yönelmeyi tercih etti. Bourdieu terminolojisiyle her ne kadar Demirel ve Adalet Partisi kadroları, eski siyasi alanın temsilcileri olarak olumsuz sembolik sermayeleri bakımından yeni siyasi alanın yeni oyuncularının uzak durmaları gereken kadrolar olsalar da süre kısıtlı, anılan niteliği haiz isimler belirliydi. Özal zorunlu olarak bu yola tevessül etti ancak 12 Eylül rejiminin elinde, çalışmada

daha önce belirtildiği üzere, yeni siyasi partiler kanunu sayesinde güçlü bir veto silahı ve hatta parti kapatma yetkisi dahi vardı. Bununla birlikte paradoksal olarak Demirel ve eski Adalet Partisi çevrelerinde siyasi alana girmemiş, ancak bu alana aşina isimler siyasi alanın yeni oyuncuları için potansiyel birer sosyal sermaye kaynağıydılar. Bu durum Turgut Özal için de geçerliydi ve dahası Özal'ın bu sosyal sermaye kaynağına ulaşmak için, 1950'lerdeki Elektrik İşleri Etüd İdaresi ve 1960'lı yıllardaki Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı yıllarından itibaren bu isimler nazarında önemli bir sembolik sermayesi vardı: Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde iken mesai arkadaşı ve ağabeyi olan Demirel'in DPT müsteşarıydı nihayetinde. Bu sembolik sermaye Demirel'in kadroları açısından Özal'ı güvenilir ve muteber bir mertebede görülmesine olanak sağlasa da süreç Özal adına beklenenden farklı ilerleyecekti.

Bu bağlamda Demirel'in kadrolarıyla yakın ilişkiler kurma görevini alan Özal'ın yeğeni Hüsnü Doğan'ın anlatısı önemlidir: *"Dört kişilik liste hazırladık: Necdet Seçkinöz, Mehmet Gölhan, bunlar Özal'ın taydaşlarıydı. İki de benim taydaşımı koyduk. Onlar da Mehmet Dülger ile Atilla Peynircioğlu idi. Bunlar Demirel'in özel müşavirleriydi. Benim ise Planlama'dan arkadaşlarımdır. Hâlâ da öyledir. Bu dört kişiye müsade vermesi için Ekrem Ceyhun aracı oldu. Denildi ki beyefendiye bu dört kişiyi bildirin. Kendisinin onayı olmadan bunlar kabul etmezler. O günü gayet iyi hatırlıyorum. Ekrem Ceyhun Güniz Sokak'a gitti. Demirel ile görüştü. Bize haber getirdi. Aynen gelen haber şudur: "Ekrem" demiş, "Turgut'a söyle parti marti kurmasın. Zaman zemin müsait değil. Ben bu dört arkadaşı vermiyorum, Hasan Celal'i de vermiyorum." Halbuki Hasan Celal için biz kendisinden izin istemedik; çünkü Hasan Celal, Turgut Bey'in yakından tanıdığı benim de kırk yıllık arkadaşımdı. Bunu derken de Sayın Demirel harıl harıl Büyük Türkiye Partisi'ni kurduruyordu o zaman. Hakikaten o dört kişi gelmedi. Hasan Celal Bey ise bilahare biz iktidara geldikten sonra Özal onu Başbakanlık Müsteşarı yaptı* (Birand, Yalçın, 2001: 154)."

Ekrem Ceyhun'un Demirel'den getirdiği bu haberin ardından bu kez Demirel, Özal'a Hüsamettin Cindoruk vesilesiyle ulaşarak karşı bir hamleyle Özal'ı kendi safına çekmeye çalışarak onu hem pasifize etmeye hem de ondan faydalanmayı amaçlamıştır. Demirel Cindoruk'a, Turgut Özal'ın bir parti kurma hazırlığında olduğunu, onlarla konuşarak sağda parti sayısını artırmadan, Özal'ın da kendi kuracakları Büyük Türkiye Partisi'ne katılması yönünde ikna etmesini istemiştir.

Cindoruk'un Demirel'den getirdiği mesajlara Özal'ın cevabı nettir: "*Sizin partiyi kapatacaklar. Ben askerlerin icazetimi aldım, Kenan Paşa ile konuştum, generallerle de konuştum, partiyi onların izni ve talebiyle kuruyorum. Sizin partiyi kapatacakları için benim size katılmam mümkün değil. Ama siz istiyorsanız gelin bizim partiye katılın."* Cindoruk'un ikna turu da sonuç vermeyince ANAP, 20 Mayıs 1983'te kurulmadan sadece iki gün önce Demirel ve Özal arasındaki son diyalog tekrar Ekrem Ceyhun'un 'un[180] 18 ve 19 Mayıs 1983'ta Özal ile görüşmesiyle son bulmuştur. Bu iki günlük görüşmede Ekrem Ceyhun Özal'a, ayrı bir parti kurmamaları gerektiğini, Süleyman Bey'in böyle bir şeyi onaylamadığını hatırlatmakla yükümlü olduğunu, Demirel'in etrafında şekillenen Büyük Türkiye Partisi (BTP) varken Özal'ın kuracağı partinin en fazla % 2-3 civarında oy alabileceğini, dolayısıyla memleketin Özal'a ihtiyacı varken kendisine yazık etmemesi gerektiği, Demirel'in desteklediği parti haricinde sağda hiçbir partinin %10'dan fazla oy alamayacağını ifade etmiştir. Özal'ın Ceyhun'un sözlerine yanıtı nettir: *"Artık biz yola çıktık. Yarın da kuruluşu açıklayacağız. Milletin oyları da kimsenin tapulu malı değildir."* Konuşma böylece kesilmiş ve ANAP-BTP birleşmesi gerçekleşmemiştir (Doğan, 1985: 307-308). Özal ve Ceyhun'un görüşmesine şahitlik edenlerden biri Özal'ın çekirdek ekibinden Yıldırım Aktürk'tür. Aktürk, görüşmenin ANAP kurulduktan sonra partinin Ankara İl Başkanı olacak olan Rıfat Diker'in evinde gerçekleştiğini belirtmiş ve Özal ile Ceyhun'un görüşmesine dair şu anlatıyı paylaşmıştır: "*Yarım saat kadar konuştular, sonra Ekrem Ceyhun'u uğurladı. 'Ne oldu ağabey?' dedik, 'Yediği naneye bak!' dedi açıkça Süleyman Bey için. 'Mesaj göndermiş Ekrem ile' dedi, 'Yedi kişiyi alsın gelsin, bizim partimiz hazır.' Ben halbuki oturalım işte beraberce bu kadrolaşmayı falan konuşalım, ortak çözelim diye bir arayış içindeydim. Ben de Ekrem'e dedim ki siz beni paratoner olarak istiyorsunuz, ben olmazsam partinizin kapatılacağını biliyorsunuz, onun için bu gayri ciddi teklifi duymamış olayım diye reddettim.' dedi. Bu da Süleyman Bey ile son yakınlaşma ihtimalinin sonuydu* (Birand, Yalçın, 2001: 170-171)."

Özal ile Ceyhun'un görüşmesinin ertesi günü ANAP ve BTP 20 Mayıs 1983'de art arda kuruldu. Ancak BTP tam da Özal'ın sezdiği gibi komutanlar tarafından süratle kapatıldı. Büyük Türkiye Partisi, Türk Siyasi Tarihi'nin en kısa

[180] Demirel'in arabuluculuk için ya da Özal'ın kuracağı partiye Demirel'in ekiplerinden kadro devşirebilmesi için seçtikleri ortak ismin Ekrem Ceyhun olması tesadüf değildir. Özal 1960'ların sonunda DPT müsteşarıyken atadığı koordinasyon dairesi başkanı Ekrem Ceyhun idi. Süleyman Demirel ile yakın hukukunu göstermesi bakımından -Özal'ın da Başbakanlık ve DPT Müsteşarlıklarını uhdesinde topladığı- 1979 AP Azınlık Hükümetinde getirildiği Devlet Bakanlığı görevi anlamlıdır.

ömürlü partisi oldu ve kuruluşundan 11 gün sonra 31 Mayıs 1983'te Milli Güvenlik Kurulu'nun 79 sayılı kararıyla tarihe karıştı. 79 sayılı bildiriyle sadece BTP kapatılmakla kalmadı, il ve ilçe başkanlarıyla birlikte eski parlamenterlerine de siyaset yasağı getirildi. Bildiride komutanlar veya Bourdieu terminolojisiyle alanın hakim failleri, BTP'nin kapatılmasında iki temel sebep olduğunu ifade etmişlerdi: "*feshedilmiş bir siyasi partinin (AP) varlık ve felsefesinin devam ettirilmesi ve Anayasa'nın geçici 4. Maddesi ile siyasi kısıtlamaya tabi kılınan kişilerin Anayasa hükümleri göz ardı edilerek parti kurma faaliyetlerine katılmaları* (Doğan, 1985: 336-337)". Milli Güvenlik Konseyinin mesajı açıktı: Yeni siyasi alanın illusiosu'na alana giren tüm oyuncular ram olmak durumundadır. Alana içkin şüphe veya kural setini by-pass girişimlerinin cezası alandan çıkarılmak olacaktır.

Kenan Evren'in Büyük Türkiye Partisi'nin (BTP) kapatılmasından bir gün sonra Çorum'da halka hitaben yaptığı konuşmada söyledikleri, alanın hakim faili komutanlar nezdinde siyasi alanın kıymeti ve biricikliğine olan inançlarını, alanın temel kurallar toplamı olan illisiuo'ya uymanın onlara göre sarsılmaz zorunluluğunu göstermesi bakımından çarpıcı bir örnek teşkil eder:

"*Biz normal demokratik sisteme yumuşak inişle fazla kimseyi incitmeden geçişi gerçekleştirmek istedik ve öyle hareket ettik. Ancak, bu şekil hareketimizin bazı çevrelere cüret ve cesaret verdiğini gördük. Bunun üzerine Konsey milletin huzur ve güveni için her türlü tedbiri almakta kararlıdır. Gerekirse, seçimler de ilan edilen tarihten sonraya bırakılabilir. Bizi böyle bir karar almaya mecbur bırakmamaları için kurulan ve kurulacak olan siyasi partilerin bugüne kadar söylenmiş ve yapılmış beyan ve ikazları daima göz önünde bulundurmaları gerektiğini bir kez daha hatırlatmak istiyorum* (Evren, 2000: 334)."

5.14. Bir Alt Alan Olarak Anavatan Partisi'nin Kurulum Süreci ve Komutanlarla İlk Mücadele

"Anavatan birleştirici bir isimdir. Şu anda da Türkiye'nin birleştirici hareketlere ve birleştirici sembollere ihtiyacı vardır. 1950'lerde Türkiye'nin demokrasiye ihtiyacı vardı. 1940'larda başladı bu ihtiyaç, Demokrat Parti işte bu ihtiyaçtan doğdu ve parti bu sebeple bu ismi aldı o zaman. 1960'larda memleketin adalete ihtiyacı vardı bu sefer. Adalet Partisi de bu ihtiyacın neticesinde kuruldu ve

adını bu sebepten aldı. Demokrasi geçildi, adalet geçildi, 1980'lerde Türkiye parçalanmayla karşı karşıya kaldı. Şimdi vatanın bütünlüğünün sembolize edilmesi lâzımdır. Bu bütünlüğü en iyi belirten Anavatan'dır. Şimdi vatana sahip çıkmak lüzumludur. Onun için de partimizin adı Anavatan olacaktır" Turgut Özal (Doğan, 1985: 332-333).

ANAP'ın kurucular kurulu ve genel olarak kadroları İstanbul Şişli'deki Sadıkları Apartmanı'nda süren çalışmalar sonucunda olgunlaşırken, partinin tüzel kişiliği, programı ve tüzüğünün oluşum süreci ise Özal'ın yeğeni Hüsnü Doğan'ın Ankara Güvenlik Caddesi Esenlik sokaktaki evinde ilerlemekteydi. ANAP'ın programı Hüsnü Doğan tarafından, tüzüğü ise Mehmet Keçeciler tarafından kaleme alınmıştır. ANAP'ın programının yazarı Doğan, programın omurgasının Turgut Özal'ın -bu çalışmanın bir önceki bölümünde de geniş bir şekilde yer verilen- 1979 Nisan ayında Aydınlar Ocağı'nda tarafından düzenlenen sempozyumda sunumunu yaptığı "*Kalkınma'da Yeni Görüşün Esasları*" başlıklı metinden uyarlandığını ifade etmiştir: *"O tebliği esas aldım. Tabii bir parti programına çevirdim. Bazı yerlerini farklı yazdık, bazı yerlerini değiştirdik. Kendisiyle mutabık kaldıktan sonra parti programı ortaya çıktı ANAP'ın parti programı bugün aynıdır kelime kelime, hiçbir şey de değişmedi* (Birand, Yalçın, 2001: 167*)."*

ANAP'ın kuruluş sürecinin en kritik aşaması ise şüphesiz kurucular kurulunun oluşum safhasıydı. Nitekim çalışmanın bir önceki başlığında belirtildiği üzere komutanların elinde, kendilerine tanıdıkları güçlü bir veto silahı vardı. Daha açık bir ifadeyle kurulan yeni siyasi partilerin kurucuları arasında 12 Eylül öncesiyle iltisaklı eski siyasiler olduğu takdirde bu isimleri veto etme hakkına sahiplerdi. Dahası, yeni siyasi partileri kurmak için MGK'nın tanıdığı süre kısıtlıydı. Bu yüzden aslında Milli Güvenlik Kurulu'nun elinde doğrudan parti kapatma gücünün yanı sıra, gerçekleştireceği muhtemel vetolar üzerinden yeni siyasi alanın alt alanı sayılabilecek siyasi partileri de dizayn edebilecek bir yetki vardı. Özal bu durumun gayet farkındaydı ve zaten yaklaşık bir yıl öncesinde, 1982 Temmuz'unda istifasına yol açan banker krizi sebebiyle alan ve alt alan ilişkisinin hassasiyetine dair kamuoyu önünde pek özeleştiri yapmasa da ciddi bir ders almış ve bu konuda tecrübelenmişti. Bir başka deyişle Özal, 12 Eylül rejiminin Başbakan Yardımcısı olarak mesul ve hakimi olduğu iktisadi alanın alt alanı olan sermaye piyasasının illisuosunu kur(a)madığı ve oyunu

kuralsız bıraktığı için, Sermaye Piyasası Kurul ve kurallarının yokluğunda alanın oyuncuları ve devlet kaotik bir finans alanında sıkışmış, bankerlere sermayelerini kaptıran halk mağdur olmuş, bankacılık sistemi krize sürüklenmiş ve Özal ise Maliye Bakanı arkadaşı Kaya Erdem ile Ulusu hükümetinden istifa etmek zorunda kalmıştır.

Bu bağlamda Özal, henüz dahil olacağı ve üstelik hakim faili bile olmadığı siyasi alanın önemli bir alt alanı olan, kendi siyasi parti kuruluşunun aşamasında komutanların belirlediği illisuo'nun önemini, banker krizinin de verdiği tecrübeyle tasavvur edebiliyordu. Nitekim üstte alıntılanan Özal ve Cindoruk arasındaki diyalogda komutanların, Demirel'in ön ayak olduğu Büyük Türkiye Partisi'nin kapatılacağını Özal'ın öngörmesi bunun bir nişanesiydi ve belki de bu yüzden o, ardında bıraktığı 33 yıllık profesyonel kariyerinde hiç olmadığı kadar titiz ve dikkatli çalışacaktı parti kurma sürecini:

"*Tabii kuruluşta da çok zorluklar oldu. Şimdi hiçbir taraftan adam alamıyorsunuz. Eski particiler gelmiyor, hepsi ışık bekliyorlar. Kimisi Demirel'den bekliyor, kimisi Erbakan'dan bekliyor, kimisi Türkeş'ten bekliyor. Ecevit'i şusu busu... Zaten taksim olmuş Türkiye. Biz orada bir şeye karar verdik. Eski kavgacı politik kadrolardan kimseyi almamaya karar verdik. Böylece, teşkilatın %95'i, ilk defa politikaya giren insanlar oldu. Hüsnü Doğan, Veysel Atasoy, Mehmet Altınsoy, Barlas Doğu gibi arkadaşlarla, ilk örgütlenmeleri yaptık. Bu anda kurucularımıza ilk veto geldi. 37 kişiden 7'si veto edildi.. Tabi korku da bastırdı... 30 kurucunun altına düşülürse, parti kurulamıyor.* (Barlas, 1994: 47)."

Özal'ın dile getirdiği, MGK tarafından veto edilen ANAP'ın 7 kurucusu şu isimlerden oluşuyordu: Muzaffer Atılgan, Mehmet Cavit Kavak, Adnan Kahveci, Hüsnü Doğan, Şadi Pehlivanoğlu, Cemil Çiçek ve Erol Aksoy (Milliyet Gazetesi, 8 Haziran 1983: 6). Bu isimlerden Doğan ve Çiçek muhafazakâr eğilimli olmaları dolaysıyla, Kavak eski bir Dev-Genç'li olması hasebiyle, Şadi Pehlivanoğlu eski bir Adalet Parti'li olması sebebiyle MGK tarafından veto edilmişti. Bu dört kurucunun haricinde Özal'ın prensi sayılabilecek liberal kimlikleriyle bilinen Adnan Kahveci, Erol Aksoy ve Muzaffer Atılgan'ın da MGK tarafından veto edilmesi Kenan Evren ve diğer komutanların veto kararlarını alırken birçok kriteri göz önünde bulundurduklarını düşündürebilir. Ancak yine de yeni siyasi alanın hakim faili komutanların, ANAP'ın üzerine kurulu olduğu dört eğilimden muhafazakârlıktan daha

fazla rahatsızlık duydukları varsayılabilir. Nitekim bu vetolardan üç ay sonra 1983 Eylül'ünde, Kasım seçimleri için MGK'ya sunulacak ANAP'ın milletvekili aday listesinde yer alan ve Özal'ın adeta kolu kanadı sayılabilecek yakın çalışma ekibinden, mütedeyyin sayılabilecek Mehmet Keçeciler, Hasan Celal Güzel ve Abdülkadir Aksu da konseyin vetosuna takılmıştı (Akın, 2018: 127). Bu durum konseyin ANAP'ın oluşmakta olan muhafazakâr habitusuna karşı tavizsiz olacağının bir işaretiydi. Bu 7 isimden başka bir veto olmayınca asgari 30 kurucuyla ANAP da kurulmuş oldu.

Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'nin isim ve logosunu bulma sürecinde ise bir nokta dikkat çekicidir. Özal yeni siyasi alanın kurucuları Evren ve komutanların alanın illusio'su olarak belirlediği 12 Eylül öncesinin siyasi akım, siyasi aktör veya çağrışımlarının kabul edilemezliğini, partisinin sembolizasyon inşasında dahi atlamamıştır. Özal 12 Eylül öncesinin sağ-sol çekişmesinin yerine Türkiye'yi doğusu batısı, kuzeyi güneyiyle bütün olarak lanse etmek için Türkiye haritasını logo olarak tasarlamıştır. Türkiye haritasını petek haline getirerek çalışkanlığı simgelemesi için arı amblemini de kuruculardan ve Mesut Yılmaz'ı ANAP'tan siyasete sokan Leyla Köseoğlu Yeniay, Özal'a teklif etmiştir. Arı, Özal'ın çalışkan teknisyen ve görev adamı habitusuyla da örtüşmekteydi. Logonun çizimini o esnada Hereke Halı Fabrikasının müdürü olan ve Turgut Özal'ın kızı Zeynep Özal'ın ilk eşi Sait Gönenç'in babası yani Turgut Özal'ın dünürü Selahattin Gönenç yapmıştır. Turgut Özal'ın ilk özel kalemi Hüseyin Aksoy'un aktardığına göre partinin isim ve logo çalışmaları hızlı ve sessiz bir şekilde yürütülmüştür. Nitekim arı sembolü o esnada kurulmakta olan diğer siyasi partiler tarafından da düşünülmekte ve dillendirilmektedir. Ancak Özal'ın partisinin kuruluş dilekçesi İçişleri Bakanlığı'na diğer siyasi partilerden önce verilince Arı sembolüne ANAP sahip olmuştur (Birand, Yalçın, 2001: 169).

ANAP'ın ilk parti sekreteri Mustafa Taşar'ın, kurulum sürecine dair olan anlatısı partinin simgesi hususunda Demirel'in ön ayak olduğu Büyük Türkiye Partisi ile girilen rekabeti göstermesi bakımından anlamlıdır:

"*ANAP'ın amblemi arı, Büyük Türkiye Partisi'nin de amblemi olmuş. İstihbarat aldık. O zaman, nasıl bunun önüne geçeceğiz? Şimdi, kim önce dilekçeyi verirse onun amblemi meşru hale geliyor hukuken. O zaman dedik ki askerler erken uyanır. İçişleri Bakanı Sayın Selahattin Çetiner. Mesai saat 9'da başlıyor olmasına rağmen, Büyük Türkiye Partililer saat 9'da randevu almışlar. Selahattin Paşa'ya*

telefon açtı Özal. 'Paşam, yarın sabah saat 8.30'da sizi ziyaret edebilir miyiz?' diye. O da hay hay dedi ve o işi de öyle halletmiş olduk. Saat 8:30'da kurucu arkadaşlarımızdan dört kişiyi yanına alarak Sayın Özal içişleri bakanına, kuruluş belgemizi, tüzüğümüzü ve amblemimizi teslim etti. Böylece arı ambleminin sahibi olduk. Döndük geldik, partide kurbanımızı kestik. Yukarıya çıktık tabela asacağız. Daha isminden kimsenin haberi yok. Saat 8:30'da Anavatan olduğunu öğrendi herkes. Tabelacıyı gece bırakmıştık yukarıda, gece saat üçten sonra Anavatan harflerini yazdı. Tabela daha ıslak, hep beraber onu getirdik, balkona astık güzel şekilde ve ilk kurucular toplantısını yapacağız 30 kurucu var Özal ile birlikte. (Birand, Yalçın, 2001: 174-175, Barlas 1994: 36)."

5.15. Özal'ın İktidar Yılları Başlarken: 6 Kasım 1983 Genel Seçimleri

12 Eylül 1980 askeri darbesinden üç yıl sonra gerçekleşen genel seçimlerle Türkiye tekrar demokrasiye döndü. Özal'ın 20 Mayıs 1983'te kurduğu Anavatan Partisi ise meclisin salt çoğunluğunu elde ederek tek başına iktidar oldu. ANAP'ın, emekli orgeneral Turgut Sunalp tarafından kurulan ve Milli Güvenlik Konseyi'nce desteklenen Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ile 12 Eylül rejiminin Başbakanlık Müsteşarı Necdet Calp'in kurduğu Halkçı Parti'den (HP) pozitif ayrıştığı ve seçimleri kazanmaya yakın olduğu, Kenan Evren'in 4 Kasım 1983 tarihli televizyon konuşmasından seziliyordu.

Evren konuşmasında halka, MGK icraatını sürdürecek yönetimi getireceklerine inandığını ifade etmiş, diğer yandan üstü örtük bir şekilde Özal'a yönelik ağır eleştirilerde bulunmuştur. Evren, 12 Eylül'den sonra yönetimde görev alanların bütün iyi kararların kendilerinin aldığını söylemelerine karşın Ekonomik Kurulu, Bakanlar Kurulunu, MGK'yı ortada yok kabul etmelerinin üzücü olduğunu dile getirmiştir (Evren, 1984: 112). Evren konuşmasında, Özal'a yeni siyasi alanın cumhurbaşkanı olması hasebiyle hâlâ alandaki hakim failliğine işaret etmiş ve bu hakimiyetinin 6 Kasım seçimlerinden önce başlayıp, sonrasında devam edeceğini de örtük bir şekilde vurgulamıştır: "*12 Eylül'den sonra alınmış bütün kararların Milli Güvenlik Konseyi'nin tasvibinden geçtiğini, tasvip edilmeyenlerin yürürlüğe konmadığını bildikleri halde, daha iktidara gelmeden şimdiden bu şekilde hilaf-ı hakikat beyanda bulunanların, bundan sonra ne yapabileceğini takdirlerinize sunmak*

isterim. Ben bu makamda kaldığım sürece sistemin arızaya uğramaması için, bütün gücümle çalışacağım[181] (Milliyet Gazetesi, 5 Kasım 1983: 8)."

Evren'in konuşmasının ardından ANAP Genel Sekreteri Mustafa Taşar'ın, 5 Kasım'da partinin tüm teşkilatlarına gönderdiği genelge, aslında Özal'ın iktidarı boyunca Evren ve ordu ile sürdüreceği zaman zaman mücadeleli ancak itidalli ve dengeli ilişkinin bir ön izlemesi gibidir:

"*İktidar olacağımız kesindir. Ayın 4'ündeki konuşmaya veya bir başka konuşmaya takılmayın. Sizlerden teşkilat olarak ricamız iktidarı aldığımızı anladığınız andan itibaren taşkınlıklarda bulunmamanız. Özellikle de Anadolu'da davul zurna çaldırmamanız. Yani sevinç gösterilerinde bulunmamanız. Çünkü daha ihtilal etkisini yitirmemiş; hâlâ konsey görevde. 'Kapattım!' dedi mi, bitti* (Birand, Yalçın, 2001:189)."

6 Kasım 1983 Genel Seçimlerinin sonuçları, Evren'in iki gün önceki konuşmasının toplum üzerinde önemli bir tesir oluşturmadığını gösteriyordu. Özal'ın Anavatan Partisi %45,1 oy aranı ile 450 koltuklu TBMM'de 211 milletvekili çıkarmış ve %53'lük bir temsil oranına ulaşmıştır. Halkçı Parti ise %30,5 ile 117 milletvekili elde etmiş ve %29.2'lik bir temsil oranına sahip olmuştur. Milliyetçi Demokrasi Partisi ise %23,3'lük oy oranı ile 71 milletvekili kazanmış ve %17,8 temsil oranına erişmiştir (Aydın, Taşkın, 2014: 347).

Turgut Özal seçim günü oyunu İstanbul Yeniköy Panayia Rum Ortodoks Kilisesi 87 numaralı sandıkta kullandıktan sonra, akşam Ankara'ya dönmek için yola çıkmıştır. Yolda telefonla sürekli bilgi alan Özal (Milliyet Gazetesi, 7 Kasım 1983: 6-7) seçimin ilk sonuçlarını Düzce'ye vardığında almış, gecenin ilerleyen saatlerinde Ankara'ya vardığında doğrudan Kennedy Caddesi 144 numarada yer alan ANAP Genel Merkezine gitmiştir (Cemal, 1989: 60). Özal, partisinin genel merkezine girdiğinde ilk demecini o esnada vermiş, öncelikle bürokrasi ve dış politika hakkında

[181] Kenan Evren'in 4 Kasım 1983 gecesi televizyondan yayınlanan konuşmasında hedefinin bizzat Özal olduğu, aynı gün not defterine düştüğü notlarıyla da sabittir: "*Özal 12 Eylül döneminde yapılanlardan birçoklarını kendisine mal ediyordu. Bunlara sinirlenmeye başlamıştım. Bu arada bazı kişiler tarafından benim, Konsey'in MDP'yi desteklediğimi ima eden bir konuşma yapmam isteniyordu. Hazırladığım konuşmayı yaptım. Akşam haberlerinde yayınlanacak* (Evren, 1994: 110)." Kenan Evren, notlarındaki "bazı kişiler"in kim olduğunu, notu aldığı tarihten yedi yıl sonra 2001'de Özal ile ilgili verdiği bir mülakatta açıklamıştır. Bu kişi MDP'nin Genel Başkanı Turgut Sunalp idi (Birand, Yalçın, 2001: 188-189).

konuşmuştur. Özal, Türk Bürokrasisinin temellerinin Fransa'dan aldığını ve 150 yıllık bir uygulama pratiği olduğunu, kendisinin tüm zorlukları göze alarak bürokraside reform yapacağını dile getirmiştir. Dış politika konusunda ise önemli değişiklikler olmayacağını, Atatürk'ün izinde kendilerine düşen görevin, Türkiye'nin Batı ile olan bağlarının sağlamlaştırmak olduğunu, bunun yanı sıra İslam ülkeleriyle olan ilişkilerin ise güçlendirileceğini vurgulamıştır (Milliyet Gazetesi, 7 Kasım 1983: 7).

Turgut Özal 6 Kasım seçimlerine dair verdiği resmi mesaj ve diğer detaylı değerlendirmelerini ise seçimden bir gün sonra yapmıştır. Özal yayınladığı mesajında Evren ve MGK üyeleriyle ılımlı ilişkisini korumak adına, Türkiye'de "*huzur ve güvenliği*" tesis ederek yeniden demokrasiye geçiş "*gayretleri*" için komutanlara teşekkür etmiş, tek başına iktidar sırrını ise kendi yürüttüğü seçim stratejisiyle ilintilendirmiştir. Özal'a göre TV'ye ANAP adına sadece kendisinin çıkması, tüm planlar ve vaatlerin kendisi tarafından açıklanması toplumda Özal=ANAP aşinalığını sağlamışken, MDP ve HP'deki çok seslilik, birçok kişiden çıkan farklı ses ve beyanların muhalefete seçimleri kaybettirdiğini ifade etmiştir (Milliyet Gazetesi, 8 Kasım 1983: 10).

5.16. Özal'ın Cumhurbaşkanı Evren İle Görüşmesi ve ANAP'ın Meşruiyet Sorunu

Seçimlerin hemen ardından Turgut Özal, Kenan Evren'den 7 Kasım'da randevu istemiş, bu talep kabul görmüş ve Cumhurbaşkanı, müstakbel Başbakan'ı 8 Kasım'da kabul etmiştir. Evren ile Özal'ın buluşması ve bu buluşmada sarf edilen ifadelerin birkaç açıdan sembolik değeri olduğu için değinmek yerinde olacaktır. Görüşmeye damgasını vuran olay kuşkusuz, 4 Kasım'daki konuşmanın gerginliğine rağmen Özal'ın Kenan Evreni kucaklar tarzda sarılması olmuştur.[182] Evren bu görüşmede basın mensuplarına, Özal'ı kutladığını belirterek sandıktan istedikleri gibi koalisyonsuz bir hükümet çıktığına sevindiklerini, diğer yandan seçime katılma

[182] Kenan Evren'in not defterinden: "*Saat 10'da Turgut Özal geldi. Benim küçük odam, basın mensupları ve kameramanlarla dolmuştu. Özal kapıdan girince, bana doğru güleç bir çehre ile geldi, elimi uzattım. Niyetim elini sıkarak tebrik etmekti. Fakat Özal, sevincinden ve benimle 22 ay beraber çalışmanın verdiği yakınlıktan, öpüşmek için tavır alınca ben de mecburen yanaklarından öperek kutladım. Aslında bu hareket doğru bir hareket tarzı değildi. Sanki ben de bu sonuçtan memnun olmuşum da, can-ı gönülden öperek kutlamışım manası çıkıyordu. Ancak Özal bana öpmem için yanaşınca, itmem gerekirdi ki bu da doğru olmazdı. Her ne ise, artık böyle samimi bir kutlama olmuştu* (Evren, 1994: 114)."

oranının yüksek oluşunun da (%92,3) ayrı bir sevinç kaynağı olduğunu belirtmiştir. Özal ise Türkiye'yi üç sene gibi kısa bir zamanda tekrar güvenli bir seçim ortamına getiren Milli Güvenlik Kurulu ve Türk Silahlı Kuvvetlerine teşekkür etmesinin yanı sıra "*yeni devir*" olarak tabir ettiği Kasım 1983 sonrasının, Cumhurbaşkanı Evren liderliğinde götürülmesinin Türkiye için bir hayır olduğunu ifade etmiştir. Özal ayrıca Cumhurbaşkanı Evren ile ANAP iktidarı arasında bir problem olmayacağını, bunun sigortasının bizzat kendisinin, Evren ile 22 ay birlikte çalışması olduğunu belirtmiştir. Özal zaten partisini kurarken de Evren ile temas halinde olduğunu, Evren'in Özal ve kadrolarına güvendiğinin altını çizerek, Türkiye'nin önündeki 5 yılda bu sebeple hükümet ve cumhurbaşkanı münasebetinin millet yararına düzgün bir şekilde ilerleyeceğini dile getirmiştir (Milliyet Gazetesi, 9 Kasım 1983: 3).

Özal'ın ılımlı açıklamalarından, yürütme sorumluluğunu üstleneceği yeni siyasi alanda, bu alanın resmen eski, ancak hâlâ potansiyel güç sahibi ordu ve Cumhurbaşkanı Evren ile daimi uzlaşı talep ettiğini çıkarmak mümkündür. Nitekim, Evren ile ortak mazisi ve ANAP'ın kuruluşunda kendisinden aldığı desteği hatırlatması, siyasi alanın bu eski ama güçlü failinin meşruiyetine ve sembolik sermayesine hâlâ ihtiyaç duyduğunu göstermesi adına çarpıcıdır. Bir başka deyişle, Özal Türkiye'de yeni sağ ekonomi politiği inşa etme ve diğer ülke meselelerine dair yürütmedeki tek güç sahibi olacak siyasi kudrete sahipse de, bunları gerçekleştireceği siyasal zeminin istikrarının kurucu unsuru, sigortası veya olası yeni istikrarsızlıklarda müdahaleci olacak failin, silahlı kuvvetler olduğunun bilincinde temkinli bir duruş üretmiştir. Zira, ordunun bu sükunet ve istikrar temelinde oluşturduğu yeni siyasi alanın bizzat kendisinin bir "*değer*" olduğuna, sadece Türkiye'deki kamuoyu değil Batı'da inanıyordu. Hollanda basınında, *"Ordunun Özal'a klakson yasağına bile uyulan temiz ve huzurlu bir ülke teslim ettiği"* (Milliyet Gazetesi, 9 Kasım 1983: 3) görüşü bu inanışın güzide bir örneğidir ve Özal'ın 12 Eylül rejimine minnet duygusunun temelini teşkil eder.

Dönemin Milliyet Gazetesi yazarlarından Teoman Erel, bu durumu yerinde bir kavramsallaştırmayla köşesinde şöyle başlıklandırmıştır: "*Tek Parti Koalisyonu"* Erel, bu kavramı Özal ve ANAP'ın önündeki iki zorluğu resmetmek amacıyla kullanmıştır. İlki Özal'ın Evren ve dolayısıyla ordu ile işbirliği içinde olma zorunluluğudur ki tek parti koalisyonun ilk bileşeni budur (Milliyet Gazetsi, 9 Kasım

1983: 6). İkinci bileşen ise Özal'ın seçim sürecinde gururla bir söylem haline getirdiği ve ANAP'ı oluşturan milliyetçilik, muhafazakârlık, liberalizm ve sosyal demokrasiden müteşekkil dört eğilimi bir arada tutma zorluğudur (Milliyet Gazetesi, 9 Kasım 1983: 6). Erel'in bu görüşleri kısmen doğru çıkmıştır. Onun deyimiyle "*Tek Parti Koalisyonu*" olan ANAP, koalisyonun asker ayağı ile ilişkilerini nispeten istikrarlı götürmesine karşın, dört eğilim 6 Kasım seçimlerden kısa bir süre sonra başlamak suretiyle ve devamla ilerleyen yıllar içinde parti içinde ciddi gerilimler üretecek ve ANAP'ı epey yıpratacaktır.

12 Eylül rejiminin eski aktörleri tarafından hâlâ hatırı sayılır bir kuşatmaya sahip siyasi alan[183], siyaseten tecrübesiz Özal ve onun farklı siyasi geleneklerden oluşan yumuşak karnı ANAP için, sınırlı bir meşruiyet alanı yaratmıştır denebilir. Ancak bu açık, Özal'ın yurt dışındaki sosyal sermaye bakiyesi ve bu bakiyenin Özal'a dair olumlu perspektifi sayesinde ANAP'a geniş bir ulus üstü meşruiyet üretmesiyle kapatılmıştır.

Bu bağlamda IMF'in ANAP'ın iktidara gelişini memnuniyetle karşılaması ve Özal'ın kendileri açısından tanıdık bir isim olması dolayısıyla Türkiye'deki gelişmelere IMF'nin daha güvenle bakacağının belirtilmesi ve Wall Street Journal'ın başyazısında Türkiye'nin kredisinin 6 Kasım seçimleriyle biraz daha arttığının vurgulanması dikkat çekicidir. Dünya Bankası'nı temsilen üst düzey bir yetkilinin bankalarının eski uzmanı Özal ve Türkiye için kullandığı ifadeler Özal'ın uluslararası sermaye çevrelerindeki kredisini göstermesi bakımından anlamlıdır: *"Özal'ın 6 Kasım seçimlerinde büyük çoğunluğu alması, Türkiye'de demokrasiye geçişte önemli bir rol*

[183] Milliyet Gazetesinden yine Teoman Erel'in 10 Kasım 1983'te kaleme aldığı yazısında, kamuoyunda o esnada tartışılagelen gündemlerinden biri olarak, Turgut Özal'ın TBMM Başkanlığı'na 12 Eylül rejiminin Başbakanı Bülent Ulusu'yu getirip getirmeyeceğidir. Bu hususta Erel'in dile getirdikleri, 12 Eylül rejiminin kadro bazında sivil dönemde de ciddi bir ağırlığı olduğunu resmeder. Nitekim eski rejimin; Devlet Başkanı Kenan Evren yeni dönemde Cumhurbaşkanı, Başbakanlık Müsteşarı Necdet Alp yeni dönemde Halkçı Parti Genel Başkanı Ana muhalefet lideri, emekli orgeneral ve eski rejimin tam desteğine sahip Turgut Sunalp, yeni dönemde MDP Genel Başkanı olarak muhalefet lideri, MGK'nın eski genel sekreteri Orgeneral Necdet Üruğ, yeni dönemde Genelkurmay Başkanı, Ege Ordu Komutanı ve 12 Eylül Darbesini planlayan "Bayrak Harekatı"nın stratejisti Haydar Saltık, yeni dönemde Kara Kuvvetleri Komutanı olacaktı. Üstelik eski rejimin MGK üyeleri de, yeni dönemde Kenan Evren ile birlikte Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyeleri olarak Çankaya'da görev yapacaktı. Dolayısıyla Özal'ın hiçbirinde seçme opsiyonu bulunmadığı bu isimlerle yaşadığı kuşatılmışlık hissini bir nebze kırmak adına kendisinin seçme opsiyonu olduğu TBMM Başkanlığı'na bir de 12 Eylül'ün Başbakanı Bülent Ulusu'yu getirmesi irrasyonel bir tercih olurdu. Kaldı ki 1982 Anayasası senatoya yer vermediği için Meclis Başkanı, protokolde Cumhurbaşkanının ardından ikinci sırayı alacak ve gerektiğinde Cumhurbaşkanına vekalet edecekti. Özal'ın bu vekaleti ve kendi üstünde bir protokolü bile isteye orduya bırakması da rasyonel olmazdı (Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1983: 6).

oynamasının yanı sıra tamamen Özal'ın ekonomik görüşlerini paylaştığımızdan dolayı sonuçları memnuniyetler karşılıyoruz (Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1983: 4)."

Özal'ın yurt dışındaki sosyal sermayesinin ona getirdiği uluslararası meşruiyet, küresel kapitalizmin öncü kurumlarıyla sınırlı değildi üstelik. Ayrıca uluslararası bankalar ve Birleşik Devletlerdeki önemli banka ve finans çevrelerinden de, belki de ummadığı bir destek görmüştü. Uluslararası finans çevreleri Türkiye'nin ertelenmiş ticari borçlarının 1985 başında sona erip ödemelere başlanacağını ancak bu ödemesiz sürenin biraz daha uzatılması için Özal'dan gelecek olası talep için "*olası tıkanmalara karşı Avrupa Para Piyasası'ndan taze kredi alabilecek bir itibara Türkiye'nin Özal ile kavuştuğunu*" belirtmişlerdir. Bu görüşü destekler bir biçimde American Express Bankası'ndan David Bawden, seçim sonuçlarını yorumlarken, seçimin mali çevrelerde olumlu karşılandığını, Özal'ın iş çevreleri tarafından desteklenmesinin, bankaların ve mali kuruluşların lehte bir puan olarak gördüğünün altını çizmiştir (Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1983: 4).

Özal'a sosyal sermayesinden ötürü yurt dışında tanınan bu geniş meşruiyet alanı ve kredibilite üstte alıntılanan görüşlerden anlaşılabileceği üzere pek tabi onun liberal habitusu ve serbest piyasacı ekonomi politiğiyle bağıntılıydı. Zaten, Özal'ın iktidarı boyunca sürdüreceği iktisadi liberal perspektif, küresel anlamda Birleşik Devletler, İngiltere gibi Yeni Sağ'ın iktidara geldiği Batılı büyük ekonomilerle de zamansal bir çakışma içindeydi ve bu sebeple meşruiyet sahası uzun süre açık kalacaktı. Dolayısıyla, İktisat Profesörü Korkut Boratav'ın kavramsallaştırmasıyla Türkiye'de 1980'leri, "*Sermayenin Karşı Saldırısı 1980-1988*" olarak tanımlamak hem doğru hem de küresel manada zamanın ruhuyla uyumlu bir deyimdi (Boratav, 2018: 5).

Bu bağlamda sermayenin karşı saldırısı, sadece uluslararası ölçekte ve makroekonomik düzeyde Türkiye'ye kredibilite açarak değil; diğer yandan Türkiye'nin bizzat serbest piyasasında daha fazla yer almak, yapısal düzenlemeler talep etmek ve küresel işbirliğini kurumsallaştırmak adına da güç kazanmaya başlamıştır. Özal'ın seçimleri kazanmasının üzerinden henüz birkaç gün geçmişken Roche Genel Müdür Yardımcısı Mehmet Tamberk'in Turgut Özal'dan yabancı sermaye ile ilgili kanun ve çerçeve kararnamenin birleştirilerek uygulamaların bir

kanun altında toplanmasını, yabancı sermayenin Türkiye'ye yatırım yaparken devletin yetkilileri ile vardığı anlaşma ve şartların sonradan değiştirilmemesini, ithalat ve ihracata gereksiz devlet müdahalelerinden kaçınılmasını ve gereksiz formalitelerin kaldırılmasını talep etmiştir. "Yabancı Sermaye ve Koordinasyon Derneği" Yönetim Kurulu Başkanı Yased Erdoğan ise Özal'dan yabancı sermaye konusunda izlenen politikanın artık istikrarlı ve öngörülebilir olmasını, arzuladıklarını söylemiştir (Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1983: 4).

Turgut Özal'ın sermayenin bu taleplerini ve hatta daha fazlasını yapabileceğini sermaye grupları da elbette kestirebiliyordu. Nitekim Özal bu çalışmada daha önce değinilen 1960 ve 1970'li yıllarda sırasıyla, önce DPT Müsteşarı olarak DPT'yi özel sermayeye fon sağlayan bir kuruma dönüştürmüş ve "Yabancı Sermaye Dairesi Başkanlığı"nı kurarak, dış yatırıma özellikle eğilmiştir. 1970'li yıllarda ise önce özel sektörde 6 yılı aşkın bir süre çalışarak bizzat serbest piyasayı maaşlı bir çalışan olarak tecrübe etmiş; ardından 1978 ve 1979'da sendikal hayata atılarak MESS Başkanlığı göreviyle bizzat sermayenin temsilcisi ve sesi olmuştur. Dolayısıyla Özal'ın sermayeye olan inancı ve on yıllara yayılan liberal habitusunun gelişim sürecinin bir çıktısı olarak, değişik zamanlarda yabancı sermayeye ilişkin görüşlerini sık sık açıklamıştır. Özellikle Almanya, İngiltere, Fransa gibi Batılı güçlerin yabancı sermayeyi akılcı kullanma ve ülkeleri için faydalı yatırımlara dönüştürme süreçlerini bir rol model olarak içselleştirmiştir. Özal Türkiye'nin kronik iktisadi problemlerinden biri olan işsizliğin, yabancı sermayeye dönük akılcı politikalar izlendiğinde, birçok iş sahası açılması sayesinde üstesinden gelinebileceğine dair bir inanç taşır. Ona göre bu yüzden dış yatırımcı ve yabancı sermayeye çekingen yaklaşmamak ve yabancı sermayeyi rasyonel kullanmak gerekir (Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1983: 4).

5.17. Turgut Özal'ın Ekonomik İndirgemeciliği veya "Her Derde Deva Serbest Piyasa"

Turgut Özal'ın 6 Kasım seçimlerinden galip çıkarak, hükümeti kurduğu 14 Aralık'a kadar geçen bir ayı aşkın süre içerisinde, bürokrasi ve yasama ile ilgili süreçlerle ilgili konularda veyahut demokrasi ve ekonomi ilişkisini kurarken ya da dış politikaya dair verdiği beyanlarda, iktidarı süresince kendisini hissettirecek ekonomik

indirgemeciliği çarpıcıdır. Bunun bir politika tercihi veya popülist bir yaklaşımdan ziyade, bizzat Özal'ın on yıllara yayılan ve Elektrik İşleri Etüd İdaresi yıllarından itibaren oluşagelen liberal habitusuyla doğrudan ilgisi olduğu aşikardır. Nitekim, anılan süreçte gerek ANAP'ın meclis grubunu oluşturan ve daha önceki hükümetlerden teknokratik yönüyle ayrışan mühendisler meclisinin varlığı, hükümet programının eğildiği meseleler ve bu programı hazırlayan figürlerin bu ekonomik indirgemeciliği içselleştirmiş figürlerden teşekkül etmiş olması, Özal'ın ekonomik indirgemeciliğinin yansımalarıdır ve bu zihniyetin ANAP içindeki yapısallığını teyit eder.

Aslında Özal bu minvalde, iktidara geldiği takdirde ilk hükümet döneminin teknokratik bilgiye dayalı, odağında ekonomi olan bir *"iktisadi hükümet"* olacağının sinyallerini seçimlerden beş gün önce 1 Kasım 1983 tarihinde yaptığı televizyon konuşmasında vermiştir:

"*Şimdi, böylesine önemli bir seçimin arifesinde elimizi şöyle bir şakağımıza koyup düşünelim. Ben derim ki, 6 Kasım seçimlerinden sonra siyasi hayatın başlamasıyla, yalnız siyaset yoluyla refaha erişilmeyecektir. O halde, 6 Kasım seçimleriyle, ekonomik sıkıntılarımıza tek çare, artık slogancı bir zihniyetin değil; sağlam bir ekonomik zihniyetin iktidara getirilmesidir. Siyasi çekişme değil iktisadi gelişme peşinde koşacak bir partiyi sandıktan çıkarmaktır. Siyasi tercihlerle ekonomi yürümez. Siyasi tercihlerle refah yaygınlaşmaz, sosyal adalet gerçekleşmez. Sosyal adaletin gerçekleşmesinde de, refahın yaygınlaşmasında da tek yol, sadece sağlam ekonomidir. Sağlam bir ekonomi, siyasi tercihlere göre değil, ekonomik gerçeklere göre oluşur. Çünkü olmayan zenginliği devlet yoluyla bile paylaşamazsınız* (Doğan, 1994: 82)."

Turgut Özal'ın 14 Kasım 1983'te Milliyet Gazetesinde yer alan, demokrasi ve serbest piyasa arasındaki kurduğu ilişki de özcü bir ekonomik indirgemeciliğe işaret eder. Özal'a göre demokrasi ancak serbest piyasa üzerine kurulabilir. Böylece siyasette liberalleşmenin artacağını ifade eder. Özal Batı sisteminin temelinde serbest ekonomik sistemin yattığını vurgulayarak şu ifadeleri sarf eder: *"Dikkat ederseniz Marksistlerin Türkiye'de uygulamak istedikleri model hep devletçi modeldir. Devletçi model ise bizi bilimsel sosyalizme götürür. Onun üzerine ise demokrasi bina edilemez. Fransa'da sosyalist idare var ama altında gene serbest ekonomik sistem var. Her iş başına gelen bu kurallar içerisinde devleti yönetiyor* (Milliyet Gazetesi, 14 Kasım 1983: 3)." Özal'ın bu ifadelerindeki dar ekonomizmin mantıksal temelinin de zayıf

olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim, demokrasiyi sadece serbest piyasanın bir şartı olarak görüp sosyalizm ile yan yana getirmemek, Yugoslavya'da Tito dönemindeki Pazar veya Piyasa Sosyalizmini görmemek anlamına gelmektedir. Veyahut Çin'in 1978 yılında geçtiği Sosyalist Piyasa Ekonomisi de Özal'ın önermesini yanlışlamaktadır.

Turgut Özal'ın benzer şekilde dış politika perspektifinde de ekonomik indirgemecilik kendini gösterir. Hükümeti kurmak üzere olduğu günlerde Özal, Türkiye ve Yunanistan arasında on yıllara yayılan sorunları çözmek için anlaşmazlık konularını dondurup, hiçbir ön koşul olmadan karşılıklı bir şekilde iki ülkenin ticaretleri artırıldığında, ekonomik işbirliği sahaları genişletildiğinde, turizmde işbirliği ve karşılıklı vize sınırlamaları kaldırıldığında sorunların kendiliğinden hallolacağına dair bir inanç taşımaktadır (Milliyet Gazetesi, 3 Aralık 1983: 7).

Bu ekonomik indirgemeciliğinin bir noktada kendi içinde paradoksal bir durum yarattığına da değinmek gerekir. Özal her ne kadar demokrasinin ancak serbest piyasanın var olduğu bir iklimde yaşabileceğini öne sürse de, onun bürokrasi karşıtlığı ve yasama sürecini hızlandırmak için TBMM'yi by-pass edecek kanun hükmünde kararname kültürüne sıcak bakan bir lider olması, bu sefer de hızlı ekonomi yönetimi uğruna demokratik kültürden kısmen vazgeçtiğini gösterir ve Özal bunu göz ardı eder:

"*Ekonomideki önceliklerimiz ve idareyi düzenlemek için gerekirse Meclis'ten yetki isteyeceğim. Enflasyonun aşağı çekilmesi, ihracatın ve üretimin artırılması için bazı tedbirleri hemen almak gerekir. Ayrıca bakanlık sayısının indirilmesi, yeni bakanlıkların ve bunlarla ilgili kuruluşların oluşturulması, mevcutların birleştirilmesi konuları da önem taşımaktadır ve bunları yürürlükte olan yasalarla hemen düzenlemek mümkün değildir* (Milliyet Gazetesi, 15 Kasım 1983: 6)."

Turgut Özal'ın zihnindeki ekonomizmi[184] hayata geçirmek için bu hızlı düzenlemelere ihtiyaç duyulacağını söylediği günlerde, bu düzenlemelerin zaten hükümet kurulmadan ve parti gurubu dahi toplanmadan Özal ve çekirdek ekibi tarafından hazırlanmakta olduğunu *"The Özal: Bir Davanın Öyküsü"* sözlü tarih çalışmasında Özal kabinelerinin iki numaralı ismi, Ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem şöyle dile getir:

[184] Ekonomizm kavramı, toplumdaki hemen her fenomeni ekonominin belirlediğini belirten görüştür. Bu tanımıyla Ekonomizm, ekonomik ingirgemeciliğin daha kapsamlı bir eş anlamlısı olduğu için tercih edilmiştir.

"*Biz 13 Aralık 1983'te kabinenin ilanına kadar geçen dönemde, ekonomik reformla alakalı, yapısal değişikliklerle alakalı kanun gücündeki kararnameleri, Bakanlar Kurulu kararlarını, bakanlık tebliğlerini ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sevk edilecek kanun tasarılarını büyük ölçüde hazırlamıştık ve Özal ile şu noktada mutabık kaldık: Bunları hazır halde tutalım, hükümetin güvenoyu aldığının ertesi günü Resmi Gazete'de neşredelim. Hakikaten, hükümet güvenoyu aldıktan sonra bu kararlar, peş peşe Resmi Gazete'de neşredilmek suretiyle yürürlüğe girdi. Hatta bazen Resmi Gazete o kadar kalın oluyordu ki 200-250 sayfayı buluyordu* (Birand, Yalçın, 2001: 205-206)."

Diğer yandan, Özal'ın partisi ANAP'ın TBMM'deki kompozisyonu da açıkçası Özal'ın bu "*iktisadiyat ideolojisi*"ni paylaşabilecek ve bunu Özal'ın yakın çalışma ekibi gibi hızlı bir şekilde içselleştirebilecek bir teknokrat grup görünümündeydi. Parti grubunda yer alan 211 milletvekilinden 187'si üniversite mezunu idi. Yaklaşık % 90'lık üniversite mezuniyet oranının 1983 Türkiye'sine göre oldukça yüksek bir oran olduğu söylenebilir. Milletvekilleri arasında 50 mimar ve mühendis, 40 ekonomist, 45 hukukçu, 15 doktor yer almaktaydı. 16 lise, 1 Ortaokul ve 7 kişi de ilk okul mezunuydu (Milliyet Gazetesi, 24 Kasım 1983: 11). Mimar, mühendis ve ekonomistlerin grubun yaklaşık yarısını oluşturduğu düşünüldüğünde Özal'ın habitusunun meclis grubunda temsil edildiğini söylemek mümkündür.

Turgut Özal 7 Aralık 1983'te Kenan Evren'den hükümeti kurma görevini almasının akabinde Evren, I. Özal kabinesini 13 Aralık 1983'te onayladı. Başbakan Özal ile birlikte 22 kişilik Bakanlar Kurulunun yarısı yani 11 bakan iktisat tecrübeleri de olan mühendislerden oluşmuştu. Yaş ortalaması 50.3 olan nispeten genç bir kabineydi (Milliyet Gazetesi, 14 Aralık 1983: 1). I. Özal kabinesi, kendinden önceki son on yıl içinde kurulan hükümetlerle kıyaslandığında "*hukukçu ve mülkiyeli*" ağırlıklı kabinelerin dışına çıkmış, iktisat alanında tecrübe sahibi olan mühendislere, diğer iktisatçılar da eklendiğinde Özal kabinesinindeki bakanların %70'e yakın bölümünün "*hesaplı ve kitaplı teknokratlar*"dan oluşmaktaydı (Milliyet Gazetesi, 15 Aralık 1983: 1-11).

Tüm bunların yanı sıra Turgut Özal'ın kabinesindeki 21 bakana nazaran, Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem'in biraz daha "özgül

ağırlığı" olan bir konumda bulunduğunu belirtmek gerekir. Özal, bakanlar kurulunu oluştururken, kurumsal anlamda bazı bakanlıkları birleştirmiş, diğer yandan ekonomi yönetimindeki kurum ve kuruluşların bağlı bulunduğu bakanlık ve bürokratik mekanizmaları da yeniden şekillendirmiştir. Bu reorganizasyon sürecinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Hazine Genel Müdürlüğü, Dış Ticaret Genel Müdürlüğü, (Hazine ve Dış Ticaret daha sonra birleştirilerek müsteşarlık olacaktır) Merkez Bankası ve Ziraat Bankası, Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem'e bağlanarak ekonomi yönetimi tek elde toplanmıştır (Milliyet Gazetesi, 15 Aralık 1983: 1-6).

Turgut Özal'ın ekonomiyi tek elde toplama yöntemi aslında onun için yeni ve özgün bir fikir değildi üstelik. Bu çalışmada daha önce değinildiği üzere 1967'deki tecrübe ettiği DPT Müsteşarlığı zamanlarından başlamak suretiyle Özal müsteşarlığın daire yapılarını dönüştürerek, teşvik ve yabancı sermaye dairelerini kurarak, merkezi ekonomi yönetimi sergilemiş, bu anlayışı 1979'da Süleyman Demirel'in Başbakanlık Müsteşarı iken de DPT Müsteşarlığı makamına ve diğer önemli iktisadi koordinasyon kurumlarının başına kendisinin getirilmesini sağlayarak devam ettirmişti. 12 Eylül Rejimine, kendisinin atanacağı Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı makamının oluşturulmasına ikna etmiş, komutanlara Maliye Bakanı olarak Kaya Erdem'i de kabul ettirmişti.

Bu geçmişin ışığında, konvansiyonel idari makamları aşarak veya değiştirerek ekonomiyi yönetmek, aslında Özal'ın ekonomik indirgemeciliğinin temel metodolojisidir denebilir. Ancak bu sefer kendi bakanlar kurulunu dahi "by pass" ederek ekonomiyi kendi çekirdek kadrosuyla yönetmek, ilerleyen zamanlarda parti içinde bir takım huzursuzları beraberinde getirecektir. Diğer taraftan, sermaye için ise Özal'ın bu hamleleri takdire şayandı. İstanbul Ticaret Odası Başkanı (İTO) Nuh Kuşçulu, geçmişteki deneyler göz önüne alındığında ekonomi yönetiminin bir çatı altında toplanmasının iyi sonuç doğuracağını, önceki uygulamalarda Maliye Bakanlığı'nın kendisini öteki bakanlıkların üzerinde gördüğünü ve ayrıca planlama ile maliyenin ayrı konuştuğunu, bu yüzden bazı kararların tam olarak uygulanamadığını ve yarım kaldığını belirtmiştir. İstanbul Sanayi Odası Başkanı Nurullah Gezgin de benzer şekilde hükümetin ekonomi politikasının bir sahibi olması gerektiğini dile getirmiş, bu sebeple hükümetin iktisadi işlerindeki kadro uyumu ve hızı için bunun

gerekli olduğunu söylemiştir. TÜSİAD Başkanlığını sürdüren ve bu koltuğa oturduğu 1980'den itibaren Özal'ı "heyecan" ile izleyen ve ona olan hayranlığını gizlemeyen Ali Koçman ise ekonomi yönetiminde koordinasyon ve tek elden yönetme gayesi olan bu sistem değişikliğinin başarılı olacağını dile getirmiştir (Milliyet Gazetesi, 16 Aralık, 1983: 4).

Özal'ın ekonomizmini hükümetinin kurulduğu esnada, kendi söylemleri ve oluşturduğu kadrolar bazında inceledikten sonra son olarak, Özal kabinesi mesaisine başlamadan önce 19 Aralık 1983'te bizzat Özal'ın TBMM'de okuduğu Hükümet Programı üzerinden irdelemek gerekir. Nitekim bu parti programının ana hatları, Özal'ın 6 yıllık Başbakanlık sürecinde izlediği politika ve yasalaşmasını sağladığı ekonomi-politiğin bir özeti niteliğindedir ve Özal ekonomizminin ruhunu yansıtır.

Özal hükümet programının başında hükümetlerinin milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini esas alan bir hükümet olduğunu belirtir (Özal, 1984: 24). Daha önce söylem düzeyinde olan dört eğilimi resmi bir metin içinde böylece ilk kez geçirir. Özal'ın bu tanımında dikkat çeken nokta, sosyal demokrasi yerine sosyal adalet kavramını kullanarak, sol parti imajından kaçınmasıdır. Bu minvalde, Özal sosyal adaletçiliği şöyle açımlar: "*Sosyal adaletçilik, sadece belirli ideolojilerin, peşin hükümlü kalıplaşmış formüllerin inhisarında değildir. Sosyal adaletçilik demek fukaranın yanında lafla bulunmakla olmaz. Bizim programımız, orta direk dediğimiz işçi, memur, esnaf, çiftçi ve emekliye müşahhas, pratik ve gerçekçi çareler getiren sosyal adaletçi bir programdır* (Özal, 1984: 24)." Özal'ın siyasi hayatı boyunca çok defa vurgulayacağı ve kendisinin toplumsal desteğini de %45'lerden %20'ye indirecek olan *"Orta Direk"* Özal'ın tabiriyle, sermaye cephesinde yer almayan, ücretli çalışan geniş halk kesimleridir.

Özal, hükümetinin rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas aldığını belirterek, bu modele bağlı iktisadi gelişme politikasıyla birlikte iktisadi gelişimin hızlandırılacağını dolayısıyla sosyal dengenin iyileştirileceğini, fertlerin de kabiliyet ve çalışmalarına göre gelişme arzularının teşvik edilebileceğini dile getirir. Böylece gruplar arasındaki gelir dağılımı farklılıkları pratik ölçülerde azaltılarak, bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları da asgariye indirilerek fakirliğin kaldırılması ve refahın yaygınlaştırılması mümkün olabilecektir (Özal, 1984: 25).

Özal, böylesi bir iktisadi kalkınma modelinde devletin esas fonksiyonunun tanzim edici, fertlerin ve kuruluşların iktisadi ilişkilerini düzenleyici ve muhtemel ihtilâfları çözecek bir rol üstlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. İktisadi kalkınmada devlet esas itibariyle altyapı mahiyetindeki işlerle ilgilenmelidir. Bu sebeple devlet, sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemelidir. Zira hür teşebbüsü meydana getiren ferdi işletmeler, kooperatif ve şirketler sistemin temel uygulama vasıtalarıdır (Özal, 1984: 26).

Turgut Özal mecliste okuduğu parti programında üstteki iki paragrafta çerçevesini çizdiği ANAP'ın kimliği ve bu kimliğin üzerine kurulu olduğu iktisadi liberalizmi kısaca özetledikten sonra Türkiye'nin kendilerine göre çözülmesi gereken temel meselelerini sıralar, ancak programda tüm konulara detaylı eğilmektense bu sorunların kaynağı olarak gördüğü ekonomi konularına eğilir. Özal'ın sorunlu gördüğü temel alanlar sırasıyla; huzur ve güven, çiftçi, işçi, memur, esnaf ve emeklinin meydana getirdiği orta direğin güçlendirilmesi; işsizlik, konut sıkıntısı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere kalkınmada öncelikli yörelerin geliştirilmesi ve son olarak bürokrasidir (Özal, 1984: 31).

Özal parti programını mecliste okurken, belirlediği bu temel meselelerden belki de en fazla *"Orta Direk"* üzerine düşündüğünü, bu toplumsal sınıfa dair vaatlerini dile getirirken hissettirir. Özal'a göre toplumda refahı yaygınlaştırmanın yegane yolu orta direği güçlendirmektir. Bu hedefe ulaşmak için Özal üç adımlı bir yol haritası belirlemiştir. İlk adım enflasyonun aşağı çekilmesidir. Zira enflasyon orta direğin gerçek satın alma gücünü düşürür, gelir dağılımını bozar. Bunun için I. Özal hükümetince yeterli para arzı politikası uygulanacak ve bütçe açıkları makul bir seviyede tutulacaktır. Yatırım politikalarında kısa zamanlı netice alınacak projelere yönlenilerek yeni istihdam sahaları açılacaktır. Nihai faturası daima dar ve sabit gelirliye yüklenen müdahalecilikten kaçınılacak, mal, para ve döviz değerini serbestçe teşekkül ettiği iktisadi politikalara geçiş hızlandırılacaktır. İthalatta ise kademeli liberasyona gidilerek orta direğin ucuz ve kaliteli mal almasının temin edileceği belirtilmiştir. Özal ikinci adım olarak orta direğin milli gelirden daha fazla pay almasını sağlayacak adımların atılacağını vaat etmiştir. Bu amaçla, memur ve işçilerin faturaya bağlanmış harcamaların belirli bir nispeti vergi iadesi şeklinde kendilerine

geri verilecek; ücretten alınan vergiler zamanla azaltılacak; işçi ve emeklilere ait gerçek ücretlerin sürekli iyileşmesinin sağlanacağı belirtilmiştir. Orta direğin diğer bileşenleri olan esnaf, sanatkâr ve çiftçiler için ise, ucuz teminli krediler, teknik yardımlar, mesleki eğitimler, ihraç kolaylıkları ve vergi basitleştirilmesi gibi politikalar ön görülmüştür. Üçüncü adımda orta direğin ek gelirini artırıcı tedbirlere ağırlık verilmesi planlanmıştır. Buna göre; mevduat şeklindeki tasarrufların yanı sıra, hisse senedi, kâr ortaklığı senedi ve tahvil gibi menkul değerlere kaydırılması suretiyle sınai mülkiyetin, geniş bir tabana yayılması temin edilecektir. Ayrıca vergi muafiyetleri ve çeşitli teşvik tedbirleri de orta direk için planlanacaktır (Özal, 1984: 36-37). Turgut Özal'ın ilk hükümetinin parti programında geniş yer verdiği, 6 yıllık iktidarı boyunca da dilinden düşürmediği ve Özal ile anılan bir kavram olmasına rağmen "orta direk" meselesinin Özal'ın başarısız olacağı meselelerin başında gelmesi ilgi çekicidir.

Özal'ın parti programında önem atfettiği, onun ekonomizmine ve liberal habitusuna yön veren sac ayaklarından bir diğeri ise ihracat kavramıdır. Özal'a göre Türkiye'nin iktisadi politikasında ihracatın çok önemli bir konumu olacaktır ve bu konumun güçlendirilmesi için öncelikle iç ve özellikle dış finansman kaynaklarını artırıcı, ihracatı kolaylaştırıcı tedbirlere bizzat devlet tarafından ağırlık verilecek, teşkilatlanma ve bilgi akışı sağlanmak suretiyle dış pazarlar hakkında verilerin sağlam ve süratli bir şekilde temini ve ihracatçıya aktarılması için gerekli sistemin kurulmasına çalışılacaktır. Özal, dış ticarette ihtisaslaşmanın teşvik edileceğini, ihracatçıların kendi aralarında yurt içinde ve yurt dışında oluşturacakları kuruluşların destekleneceğini de belirtir. Dolayısıyla devletin bütün iç ve dış kuruluşlarının ihracatçılara dış ilişkilerde her bakımdan aktif destek vermesi sağlanacaktır. Dahası Özal, ihracatın teknik süreç veya unsuları olan; kalite kontrolü, ambalajlama, nakliye, dış pazarlarda dağıtım ve hatta satış sonrası işlem ve faaliyetlerin gelişmesi dahil teşvik edileceğini belirtir. Ayrıca ihracatçının, ihracatla ilgili ithalat ve hammadde temininde yurt dışına mal çıkışına, ihracat sonrası işlemlerin tamamlanmasına kadar bütün bürokratik formalitelerin basitleştirileceğini vurgular (Özal, 1984: 48).

Özal'ın ekonomizminin önemli bir dayanak noktasını oluşturan ihracat ve ihracatçı olgusu, onun liberal habitusunun yapı sökümü ve sınırlarını belirlemek adına çarpıcı bir örnektir. Özal'ın, üstte alıntılandığı şekilde ihracat süreçlerine dair devletin; kaynak, lojistik, teşvik, lobicilik dahil tüm imkanlarını seferber edecek olması

neredeyse, serbest piyasadan ziyade müdahaleciliği üst düzey bir "devlet kapitalizmi"ni andırır. Özal, bu rejimi programında söylem düzeyinde de bırakmayacaktır üstelik. I. Özal Hükümeti mesaisine başladığında Türk siyasi hayatı, yeni bir devlet ritüeline sahne olacaktır: Başbakan ve hükümet üyelerinin dış gezilerinde aynı uçak ve hatta uçaklarda, yüzlerce iş insanı ve ihracatçı yer alacaktır.

Turgut Özal, ihracat konusunda devlete pozitif anlamda ve yoğun bir müdahalecilik nosyonu yükleyerek piyasanın görünmez eli felsefesinden uzaklaşırken, programında yer verdiği ve Türkiye'nin önemli sorunlarından biri olarak gördüğü işsizlik meselesinde ise alabildiğine liberteryen bir çizgiye kayar. Nitekim sorunun çözüm önerilerinde devlet neredeyse yok denecek kadar figüran bir roldedir: Özal'a göre İlk çözüm yolu, onun ekonomizminin önemli bir dayanağı olan ihracatın teşviki yoluyla işsizliğin azaltılmasıdır. İhracat yoluyla yeni pazarlar açılacak, Türkiye için mukayeseli avantaji olan emek-yoğun malların ihracatı, istihdam imkanlarını arttıracaktır. Ayrıca Özal, ihracatın yeni yatırımlarla döviz ihtiyacını da karşıladığı dikkate alındığında, kalkınmanın hızlandırılmasında ve işsizliğin azaltılmasında ihracatın teşviki öneminin anlaşılacağını düşünür. Özal, işsizliğin azaltılmasında ikinci bir dış enstrüman ve döviz kaynağı olarak dış tasarruf ve yatırımları işaret eder. Yabancı sermaye ve krediler vasıtasıyla Türkiye'ye beş yıl içinde Batı ve Orta Doğu'dan gelecek yoğun bir sermaye akımının işsizliği azaltacağını varsayar. Özal'a göre iç tasarruf yolları da işsizliğin doğrudan ilacıdır. Ancak bu tasarrufun bir devlet tasarrufu olmasından ziyade özel sermaye yatırımları ve bu yatırımların vergilenmesi yoluyla iç tasarrufların artacağını varsaymaktadır. Başka bir iç tasarruf yolu hususunda ise Özal, aslında kariyerinde banker krizi sebebiyle pek de parlak olmayan bir alanı işaret eder: "Sermaye piyasası" Bu bağlamda piyasalarda hisse senedi, kar ortaklığı senedi, mevduat sertifikası, tahvil ve bunların değişik vadeli çeşitlerinin yaygınlaştırılması devlet tarafından temin edilecektir. Bir başka deyişle serbest piyasanın sanal rakamlarından iktisadi canlanma uman ve bu canlanmadan devletin tasarruf geliri elde etmesi ile işsizlik arasında, -içinde üretim süreçleri anılmayan- doğrusal bir korelasyon kurulmuştur. Özal da zaten bu ilişkinin bir üretim ekonomisi değil, paylaşım ekonomisi olacağını, anılan sermaye piyasası enstrümanlarının nasıl gelir getireceğini iştahlı bir şekilde detaylandırır:

"*İktisaden geri ödeme gücüne sahip altyapı projeleri işletmeye alındıktan sonra halka açılacaktır. Örnek olarak, Boğaziçi Köprüsü, Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralı gibi tesisler değerlendirilerek, güvenilir, devamlı ve enflasyona*

karşı korunan şartları haiz gelir senetleri kısmen halka satılacaktır. Buradan elde edilecek paralar ile İkinci Köprü, Karakaya, Atatürk Barajı gibi projeler süratle tamamlanabilecek ve bunlar da halka açılabilecektir (Özal, 1984: 54-55)."

İstihdamın artırılması hususunda tüm bu serbest piyasa eksenli fikirlerine karşın devletin doğrudan müdahil olabileceği tek senaryo olarak Özal, işsizliğin yoğun olduğu bölgelerde altyapı projelerine ağırlık verilerek, yeni istihdam imkanlarının geliştirilebileceğine işaret eder (Özal, 1984: 55).

5.18. Birinci Özal Hükümeti Mesaide: İktisadi Liberalizasyon 19 ve 29 Aralık Kararlarıyla Hayata Geçiyor

Turgut Özal 19 Aralık'ta Meclis'te hükümet programını okumasının ardından aynı gün, resmi gazetenin mükerrer sayısında üç kararname ve beş tebliğden oluşan bir faiz paketini kanun hükmünde kararname şeklinde yayınlayarak ilk icraatını gerçekleştirmiştir. Paket üç ay vadeli mevduata % 49; altı aylık mevduata % 47; bir yıl vadeli mevduata ise % 45 ve %42 faiz verilmesine hükmetmektedir. Ayrıca bu kararname ile Merkez bankasına üç ayda bir enflasyon durumuna göre faizleri yeniden ayarlama yetkisi de sunulmuştur (Milliyet Gazetesi, 20 Aralık 1983: 1). İç tasarrufu artırmanın bir yolu olarak düşünülen faiz sisteminde Özal'ın programında da belirttiği üzere dış tasarruf yolları da unutulmadı. Bu doğrultuda, yurt dışında çalışan Türk işçilerince havale yoluyla gönderilen ya da efektif olarak bozdurulan dövizlere ve kesin satış yoluyla açılan vadeli mevduat hesapları ile mevduat sertifikalarına dört puan daha fazla faiz verilmesi karar bağlandı (Milliyet Gazetesi, 20 Aralık 1983: 10).

19 Aralık düzenlemeleriyle sadece mevduat faizleri değil, kredilere dair de yeni düzenlemeler getirilmişti. Kredi faizlerinin mevduat faiz oranında artmaması için, maliyetleri azaltıcı önlemler getirilmişti. Bunlar, banka-sigorta muameleleri vergisinin %15'ten %3'e indirilmesini, faiz fonunun %10'dan %7.5'e çekilmesini, tercihli munzam mevduat oranlarının getirilmesini bir başka deyişle ihracat ve teşvik belgeli yatırımların finansmanında kullanılacak mevduat için oluşturulacak karşılık oranlarının %25'ten, %20 ve %15'e düşürülmesini kapsıyordu. Ayrıca Merkez Bankası'nın mevduat munzam karşılıklarına vereceği faiz oranlarının yükseltilmesi, disponibilite oranının bankalar lehine değiştirilmesi, hamiline yazılı mevduat sertifikası uygulamasına dönülmesi ve özel finansman kurumları oluşturulmasının

öngörülmesi de yine bu kararname ve tebliğler ile mümkün hale getirilmiştir (Milliyet Gazetesi, 20 Aralık 1983: 10).

Turgut Özal'ın, yakın ekibi olan ve birkaç kişiden oluşturduğu, iktisadi gelişmeleri planladıkları grubuyla 19 Aralık'ta aldıkları kararlar, 1059 gün önce, 24 Ocak 1980'de aldıkları kararlarla aynı zihni temele dayanıyordu. İki karar seti de para politikası yoluyla enflasyonu kontrol altına almak, tasarrufları bankacılık sisteminde toplamak, tasarrufları teşvik ederek cari harcamaları kısmayı amaçlayan önlemlerdi. Aslında 24 Ocak 1980 kararlarından 19 Aralık 1983 kararlarına gelinirken bu zincirin önemli bir halkası daha vardı: O da bu çalışmanın yine bu bölümünde değinilen ve "*1 Temmuz Bankacılığı*" diye adlandırılan kararlardı. O dönemde Özal'ın 12 Eylül rejiminin ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak ve ayrıca hakimi olduğu iktisadi alanda aldığı, ancak hesap hatası içeren oldukça cesur kararıyla faizler serbest bırakılmış ve süreç banker krizine yol açmıştı. Süreç sonrasında Özal ve onun yakın çalışma arkadaşı, dönemin Maliye Bakanı Kaya Erdem'in Ulusu hükümetinden istifa etmelerine sebep olmuştu. 19 Aralık'ta ise Özal daha ılımlı bir şekilde hatasından ders çıkarmış ve faizlerin kararnameyle saptanmasına karar vermiştir. Ancak bu konuda bir esneklik getirilerek Merkez Bankasına her üç ayda bir faizleri yeniden düzenleme hakkı da verilmiştir. Dolayısıyla Özal enflasyonun aşağı çekilirken, faizlerin de buna paralel olarak aşağı çekileceğini prensipte inanmış görünmekteydi (Milliyet Gazetesi, 20 Aralık 1983: 10).

Özal ve ekibinin bu kararnameler ile tebliğleri hazırladığı, ardından bunların yayımlandığı esnada Özal hükümetinin TBMM'den henüz güvenoyu almadığını da belirtmek gerekir. Bu durum onun demokrasinin özü ve ritüellerine olan inancının, iktisadi alandaki "*acele olan işler*" ile mukayese edildiğinde arka planda olduğunu düşündürür. Nihayet 24 Aralık 1983'te Özal Hükümeti 213 kabul, 115 ret ve 65 üyenin de çekimser yönde oy kullandığı oylamanın ardından güvenoyu alarak görevine başlamıştır (Milliyet Gazetesi, 25 Aralık 1983: 1).

Hükümetin 19 Aralık kararlarının ardından ikinci ve çok daha geniş kararlar silsilesi 29 Aralık'ta alındı. 29 Aralık 1983 tarihinde Resmi Gazete'nin mükerrer sayısı, Kaya Erdem'in daha önce belirttiği gibi neredeyse bir telefon rehberi kadar kalındı. 162 sayfa tutan kararların başında, Türk Parasının Kıymetini Koruma

Kanununa ek 28 sayılı karar geliyordu demek yanlış olmaz. Bu çerçevede çıkarılan "*Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu hakkındaki 30 sayılı Karar*"la, kambiyo rejiminin serbestleşmesi sağlanmıştır. Bu karar ile Türk Lirasının yabancı paralar karşısındaki kurunu belirleme yetkisi Merkez Bankasına bırakılmıştır. Ancak, ticari bankalara da Merkez Bankası'nın belirlediği bu esas kurdan +,- % 6 farklı kurlarla döviz alımı-satımı yapma yetkisi tanınmıştır. Bu döviz kuru rejimi Türk Lirasının kurunun serbest olarak belirlenmesi yönünde atılmış bir ilk adım kabul edilmektedir (Şahin, 2000: 336).

Kararların ikinci diğer önemli başlığı döviz rejiminin serbestleştirilmesiydi. Özal aslında 1979 sonunda Demirel'in müsteşarı olarak görev yaptığı zamandan itibaren döviz rejimini serbestleştirmeyi kafasına koymuştu. Ancak önce 1979'da müsteşarı iken Süleyman Demirel'i, daha sonra Başbakan Yardımcısı iken 1980-1982 arasında Kenan Evren ve MGK yönetimini aşamamıştı. Ancak 29 Aralık 1983 kararlarıyla ile birlikte Özal, artık döviz tutma ve bulundurmayı bir suç olmaktan çıkarmıştır. Bu kararın en önemli amacı, yurt dışında dövize, menkul değerlere ve gayrimenkule yatırılan paraların ekonomiye çekilmesiydi. Kararlar dövizin girişini kolaylaştırıyor ama dövizi çıkarma konusunda kısıtlamalar getiriyordu. Yeni döviz rejiminin diğer bir amacı kaçakçılığa darbe vurmaktı. Bu amacın büyük ölçüde gerçekleştiğini gösteren parametre ise İstanbul Kapalıçarşı civarında faaliyet gösteren serbest döviz piyasasının işlem hacminin azalmasıydı. Nitekim, Tahtakale piyasası bazı kriz dönemleri hariç olmak üzere eski gücüne ulaşamayacaktı. Döviz rejimindeki serbestleşmeyle bağlı olarak döviz tevdiat hesabı açılmasına da izin verildi. Tasarruf sahipleri böylece hem döviz hesaplarının işleyen faizini alabilecek hem de vade sonuna kadar yükselen döviz kurlarından istifade edebileceklerdi (Aktaş, Sönmez, Türkoğlu, 2010: 115).

Bu bağlamda döviz hususunda atılan adımlara biraz daha detaylı bakıldığında, yetkili müessese uygulaması terk edilerek herkesin yabancılarla yaptığı işlemlerde döviz kabul edebilmesine imkan tanındı. Döviz bulundurma ve 5 bin dolara kadar yurt dışına çıkarmak serbest bırakıldı. Ayrıca yurttaşların daha önce sınırlı sayıda olan yurt dışına çıkış haklarındaki sınır kaldırılarak, vatandaşlara istediği kadar yurt dışına çıkış serbestisi tanındı. Döviz bozdurularak alınan menkul kıymetlerin de yurt dışına çıkarılması serbest bırakıldı. Bankaların tümü, döviz işlemleri yapmaya ve pozisyon

tutmaya yetkili kılındı ve pozisyon tutma limiti kaldırıldı (Milliyet Gazetesi, 29 Aralık 1983: 1-7).

İthalât ve ihracata ilişkin olarak da 29 Aralık kararları büyük bir değişim getiriyor, ülke ekonomisinin liberalizasyonu adına köklü bir dönüşüm süreci başlatacak adımlar ihtiva ediyordu. 29 Aralık ile birlikte dış ticaret ve özellikle ithalat rejimi serbestleştirildi. Özal bu adımla, üretimde rekabeti artırmayı, yerli sanayi ve tarım üretiminin dünyadaki fiyat ve kalite standartlarını yakalamasını amaçlamıştı. Dış rekabetin olmadığı bir ekonomide yerli sanayi deyim yerindeyse bitkilerin bir serada büyütülmesine benzer şekilde, dış etkilerden korunuyor örtülü veya açık anlaşmalarla fiyatlar yüksek tutuluyordu. Ürün kalitesi de vasat düzeyde olduğu için sanayi malı ihracatı çok düşük düzeylerde kalıyordu. 1983 yılı sonunda sanayi malı ihracatının toplam ihracat içindeki oranı sadece %20'ler düzeyindeydi. Serbestleşme veya 1980'lerin moda iktisadi terminolojisiyle "liberalizasyon" bir süre sonra sebze ve meyvede bile uygulanmaya başlanacaktı (Aktaş, Sönmez, Türkoğlu, 2010: 115).

Bu bağlamda, ithalat rejimini rekabete açmak, ihracat rejiminin ise devlet tarafından desteklenmesi adına 29 Aralık kararlarındaki detaylara baktığımızda, ithalât ve ihracata ait dövize ilişkin hükümlerin, Türk Parasını Koruma Kanunu'ndan çıkarılarak, kendi rejimleri içinde değerlendirilmesi sağlanmış, ihracat bedeli dövizlerin %20'si ihracatçıların serbest kullanımına bırakılmış, "*yolcu beraberi*" rejimine göre yurt dışından getirilebilecek eşya limitinin Gümrük Vergisi tutarı 3.000 Alman Mark'ına yükseltilmiş, işçi şirketlerinin bedelsiz ithalât yoluyla ihtiyaçlarını sağlama imkanı getirilmiş, mesleki ithal alet ve makinelerden büyüklerin (dozer ve greyder gibi) dışında kalanların doğrudan gümrüklerce ithaline izin verilmiş, döviz hesabına bağlı olarak yapılacak ithalâtta gümrük vergilerinin döviz bozdurulmak suretiyle; Türk lirası hesaplarına göre yapılacak ithalatta ise gümrük vergilerinin Türk lirası üzerinden ödenmesi esası getirilmiş, bedelsiz ithalâtta istenecek belgeler basitleştirilmiş ve bürokrasi azaltılmıştır (Milliyet Gazetesi, 29 Aralık 1983: 7). Sosyalist ülkelerden ithalât için kamu kuruluşlarının yanı sıra, sadece son takvim yılında 50 milyon dolardan fazla ihracat yapmış sermaye şirketleri bu ülkelerle çalışabilecektir hükmü konmuştur. Son olarak ithalâtçı teminat oranı %15 olarak saptanmış, sanayicinin kendi gereksinimi için yapılacak ithalâtta teminat oranı %7.5'e indirilmiştir. Ancak bu ithalâtın, ihracatçı sermaye şirketleri aracılığıyla yapılacağı hükme bağlanmıştır. Yatırım teşvik belgesi çerçevesinde yapılacak ithalât ile

akaryakıt, gübre, şeker, elektrik enerjisi, bitkisel yağlar, ilaç hammaddeleri ve ilaçlar, traktör, biçerdöver, otomobil montaj fabrikalarının ihtiyaçları için ise ithalâtta oran %1'e indirilmiştir (Milliyet Gazetesi, 30 Aralık 1983: 10).

29 Aralık kararları üçüncü bir alan olarak, ayrıca vergi iadesi yoluyla da ihracatı destek, ithalâtı serbestleştirme yoluna gitmiştir: İhracatta vergi iadeleri kademeli olarak % 45 oranında azaltılmış, vergi iadesinden yararlanan mamullerin ihracı karşılığında sağlanan döviz girdilerinin, yıllık ihraç duvarının hesabında birleştirilmesine karar verilmiştir. "Sıfır vergi iade listesi" ile "yaş meyve ve su ürünleri listesi" başlığı altında yer alan maddelerin ihracından sağlanan dövizlerin birbirleri ya da diğer listeler kapsamındaki mamullerin ihraç gelirleriyle birleştirilmemesi kararına varılmıştır. Ek vergi iadesinin uygulanmasına ilişkin olarak da, getirilen döviz tutarının hesabında, ihraç yılına bakılmaksızın aynı takvim yılında getirilmiş dövizler tutarı birleştirilecek, birleştirmede döviz alım bordrosunun düzenlendiği gün esas alınacak denmiştir (Milliyet Gazetesi, 30 Aralık 1983: 10).

29 Aralık kararların liberalizasyon hedefindeki dördüncü alan, dış ticaret terminolojisinde "*Görünmeyen İşlemler*" olarak addedilen finansal transfer işlemlerini kapsıyordu. Cari işlemler dengesini oluşturan iki temel parçadan biri olan görünmeyen işlemlerde ise şu adımlar atıldı: Bankaların Türkiye'ye dışarıdan kredi getirebilmesi ve Türkiye'den kredi ihracı serbestleştirildi, Yabancı Sermaye Dairesi'nin izniyle yabancılar Türkiye'de ortaklık kurulabilmesi, büro, temsilcilik ve acente açabilmesi mümkün hale getirildi, servet transferi tamamen serbest bırakıldı, merkez bankasında bloke edilen yabancılara ait paraların transferi de kolaylaştırıldı. Türk vatandaşlarının yurt dışında iki milyon dolara kadar yatırım yapabilmesine olanak tanındı. Bu konuda iznin Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nca verilmesi karara bağlandı (Milliyet Gazetesi, 30 Aralık 1983: 10).

Tüm teknik detaylarıyla yer verilen bu kararların ekonomi-politik yekûnunun manası; Türk lirası ve dövizin, iktisadi anlamda malların ve emtianın, emeğin geçer akçe olduğu hizmet sektörünün ve neredeyse tüm iktisadi faaliyetin, ithalât ve ihracat üzerinden serbestleşmesi ve tüm bunların yurt içi ve yurt dışı serbest dolaşım hakkına kavuşması anlamına geliyordu. Turgut Özal bir nevi 1967-1971 arasında Devlet Planlama Müsteşarlığı görevinde DPT özelinde ve belki de Türk Ekonomisinin

hacmiyle kıyaslandığında küçük bir laboratuvar ölçeğinde denediği ve başarılı olduğuna inandığı iktisadi modeli şimdi Türkiye'nin ekonomi modeli haline getiriyordu. Ancak bu modelin, fizibilitesi ve karşılaşılabilecek olası sorunlara karşı güncelleme projeksiyonlarının olmadığı, gerek kararlardaki acelecilik gerekse ilerleyen zamanlarda modelin ortaya çıkaracağı, enflasyonist büyüme, gelir dağılımı bozukluğu, tüketim toplumu, hayali ihracatçılık, naylon fatura ve bunun gibi ciddi iktisadi ve toplumsal marazalardan belli olacaktı. Nitekim 19 ve 29 Aralık 1983 kararları Özal'ın 6 yıllık iktidarında aldığı en erken, hızlı ve kapsamlı liberalizasyon kararlarıydı. 1985 ve 1986'da KDV veya İMKB gibi büyük adımlar ve ara düzenlemeler elbette olacaktı. Ancak bu adımlar ve diğer düzenlemeler, 19 ve 29 Aralık kararlarının oluşturduğu serbestlik rejimi üzerine inşa olduğu gibi hacmen de bu kararlar kadar kapsamlı değillerdi.

Bu bağlamda iki soru önem kazanmaktadır. Turgut Özal, yeni modelin getireceği sorunları bilmiyor veya hesaplamamış olabilir miydi? Ya da muhtemel sorunları öngörebiliyordu ancak yine de modele olan güçlü inancı ve olası sorunlar için "*kervan yolda düzülür*" şeklinde mi hareket etmeyi seçti? Cevap muhtemelen ikinci sorunun içinde saklıdır. 1950-1983 arasındaki 33 yıllık profesyonel kariyerinin 1973-1979 arasındaki 6 yılı hariç, 27 yılını bürokrasi, siyaset, sendika ve ulus üstü ekonomi teşkilatlarında geçiren, 1971 muhtırası ve 1982 banker krizi gibi siyasi veya iktisadi krizlerin göbeğinde yer alan Özal'ın olası problemleri varsaymamış olması zor görünmektedir. Kaldı ki, ANAP'ın kurucusu, parti programının yazarlarından ve kabine dışından Tarım Bakanlığı'na atanmış Özal'ın yeğeni Hüsnü Doğan'ın Özal ile yaşadığı bir diyalog ikinci senaryonun daha olası olduğunu düşündürür:

"*Bir bakanlar kurulu toplantısında ben elimi kaldırdım; 'Sayın Başbakan bir maruzatım var' dedim. 'Söyle Hüsnü' dedi. 'Efendim, biraz yavaş gidemez miyiz?' dedim. 'Ne oldu Hüsnü, senin de mi gözün korktu?' dedi bana. Ben de dedim ki; 'Hayır efendim, isterseniz daha hızlı gidelim ama yaptıklarımızı anlatamıyoruz. Sıkıntımız var.' Dedim. Bunun üzerine çok güzel bir cevap verdi. Dedi ki: "Hüsnü, haklısın ama Türkiye bu vakti bir daha bulamaz. Biz yapalım.' ve devam ettik. Tabii ağırlığımızın önemli bir kısmı ilk iki yılda veyahut üç yılda tamamlanmıştır, diyelim. Ondan sonra bunun hızı azalmıştır. Fakat oy olarak bunlar bize geri döndü mü? Hayır dönmedi. Niye dönmedi? Şunun için dönmedi: Biz bunların hepsini götürdük ama çiftçinin veyahut da köylünün cebine bunları geri ödeyecek parayı koyamadık* (Birand, Yalçın,

2001: 212-213).” Doğan’ın sorusuna Özal’ın verdiği cevap, onun hız ve sonuç odaklı, uzun erimli vizyondan yoksun son 30 yılda geliştirdiği teknokrat mühendis habitusuyla yakından ilgiliydi.

5.19. 1984 Başlarken: 19 ve 29 Aralık Kararlarının Toplumsal Yansıması ve Eleştirisi

Kararlar bazı gazetelerde “*Ekonomide Devrim*” başlığı ile verilmişti. Ekonomi paketi, günlük hayatta ve iş dünyasındaki etkilerini 1984 yılından itibaren göstermeye başlamıştı. Ancak “*devrim*” sözünden pek hoşlanmayan Özal, bu kararları şöyle tanımlıyordu: “*Bunlar ihtilalci kararlar değil, ekonominin gerektiği gibi işlemesi için alınmış olağan kararlardır* (Ulugay, 1987: 76).” Ancak Özal şunu da ekliyordu: “*50 yıldır cesaret edilemeyen kararları aldık.”* Özal’ın Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı’na atadığı ve bakan kadar güçlü bir isim olan Prof. Dr. Ekrem Pakdemirli ise “*Kararların Türk ekonomisinin yönetiminde Batılılaşma hareketinin önemli bir adımı olarak yorumlanabileceğini”* belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 30 Aralık 1983: 1).

Cesur ve batılı kararlar ifadeleri aslında, Özal’ın ve Erdem’in kendilerinin önceki kariyerlerinde dahi bu kararlar üstüne çıkamadıklarının zımnen vurgulanmasıdır ki bu doğrudur. Turgut Özal’ın 12 Eylül rejiminin ekonomi yönetiminde etkin konumda olduğu 1980-1982 dönemi, enflasyonun düşürülmesinin ve istikrara açısından başarılıydı; fakat büyümeyi dışa dönük bir ekonomik yapıyla gerçekleştirmede başarısız olarak değerlendirilebilirdi. Çünkü Özal, askeri rejimi aşamamıştı. Buna karşılık 1983’den sonraki dönem ise, yapısal değişiklik ve hızlı ekonomik büyüme sağlama konusunda başarılı; fakat enflasyon ve işsizlik gibi makro ekonomik dengeleri kurmada daha başarısız idi (Kazdağlı, 2001: 460-461).

Diğer yandan kararlara dair muhalefetin tutumuna bakıldığında ana muhalefet, Halkçı Parti Genel Sekreteri Özer Gürbüz, pakete dair sonu bilinmeyen kararların sanayiyi çökme riski ile karşı karşıya bıraktığını dile getirmiş, Milliyetçi Demokrasi Partisi Çanakkale Milletvekili, aynı zamanda eski Merkez Bankası Başkanı ve 12 Eylül rejiminin Maliye Bakanlarından Cafer Tayyar Sadıklar, kararların getireceği sonuçların hükümetin iyi hesap etmiş olması gerektiğini vurgulayarak Özal yönetimini uyarmış, yine eski Maliye Bakanlarından ve eski ODTÜ Rektörü Mustafa Kemal

Kurdaş ise çok daha çarpıcı bir argümanla, kararların başarılı olması için Türk Lirası'nda %30'un üzerinde devalüasyona gidilmesi gerektiğini belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 31 Aralık 1983: 1).

Muhalefetin kararlara yönelik başka bir eleştirisi ise sermayenin karşı saldırısına dair oldu. Türk-İş Eski Başkanı Halil Tunç, Halkçı Parti İstanbul Milletvekili Sabit Batumlu ve Bayındırlık Eski Bakanı Erol Çevikçe, son kararların ardından Türkiye'nin çok uluslu şirketlerin ipoteğine bırakıldığını, zaten ANAP programı ve alınan kararların büyük sermaye ile birlikte hazırlandığını, böylesi bir program ve kararlar silsilesinde halkın çağdaş bir tüccar olarak değerlendirildiğini dile getirmişlerdir (Milliyet Gazetesi, 4 Ocak 1984: 1).

Muhalefetin, 29 Aralık kararlarına dair Özal'a yaptığı belki de en haklı eleştiri Sosyalist ülkelere ihracatla ilgili olarak alınan karara karşıydı. Ana muhalefet partisi Halkçı Parti'nin İstanbul Milletvekili Sabit Batumlu, son bir yıl içinde 50 milyon dolar ve üstünde ihracat kapasitesi olan firmaların Sosyalist ülkelerle ihracat yapabilme kararının devlet eliyle yeni bir tekel ve ihracat karteli yaratma amacı taşıdığını ifade etmiştir. Ayrıca bunun Özal'ın artık şirketlere kurtarma yollu müdahalede bulunmayacaklarını söylediği ilke kararıyla çelişen bir uygulama olduğunu, ilgili kararla üstü kapalı bir şekilde firma korunmasının devam ettirildiğini ileri sürmüştür Batumlu'nun sözleri net ve ağırdır: "*Sayın Özal, ilgili esaslara uyan 15 firmaya Doğu Blokunu satmıştır. Bu fevkalade üstüne gidilmesi gereken bir konudur* (Milliyet Gazetesi, 10 Ocak 1984: 4).

Batumlu'nun eleştirileri haklıdır. Özal'ın getirdiği serbest ve neredeyse sınırsız; hizmet, mal ve para dolaşımının amaçlandığı iktisadi liberalizasyon politikaları ile, sosyalist ülkelere yapılacak ihracatın kayırmacı düzenlemesi ciddi şekilde birbiriyle çelişmektedir. Her şeyden önce sermaye türleri arasında bir tercih yapılarak büyük sermayeyi, diğerlerine nispetle kollama kararı alınmıştır. Diğer yandan bu düzenleme ticarette müdahaleci bir devlet algısını ortaya koymaktaydı ve tekel oluşumuna yol açması da ihtimal dahilindeydi. Bu yüzden Özal'ın bu düzenlemedeki motivasyonu pek muhtemel ideolojikti. Özal, ihracat ve ithalat temelinde gerçekleştirilen iktisadi faaliyetin, küreselleşmenin de hızlanmasıyla farklı kültürler ve yaşam tarzlarını da Türkiye'ye taşıyacağını ön görebiliyordu. Bunu bizzat,

1952'de genç bir Elektrik İşleri Etüd İdaresi mühendisi olarak ilk kez gidip "*kapitalizmin nimetleri*" ile tanıştığı Birleşik Devletler'de tecrübe etmişti. Bu yüzden Özal'a göre serbest ticaret ve dolaşım üzerinden bir kültür transferi olacaksa, ona göre "makul" olan sentez kimlik, bize benzeyen Doğu'nun "kültürel"; ve sosyalist olmayan Batı'nın "girişimci" kimliğinin ortaklığı olmalıydı. Zaten, Türkiye'nin neo-liberal dünya ekonomik sistemine eklemlenme sürecinde sosyalist kültürün "sakınılması" gereken bir olgu olacağını Özal da kuvvetle muhtemel ön görüyordu. Bu yüzden sosyalist ülkelerle siyasi, ticari, kültürel ilişki en alt düzeyde olmalı, yapılacak ticari faaliyet de haliyle sınırlandırılmalıydı. Nitekim, Özal bu çalışmanın ilerleyen bölümünde de yer verileceği üzere, dış politika anlayışını dahi yurt dışına yaptığı "seferler" üzerine kurdu. Kalabalık heyetlerle gerçekleştirdiği Ortadoğu ülkeleri ziyaretleriyle "*ihracat diplomasisi*"ni işletirken, Türkiye'nin hemen yakın batısındaki Doğu Bloğu'ndan ise bilinçli bir tercihle uzak duracaktı.

Bu bağlamda gerçekten de köklü ekonomik model değişikliklerinin kendi kültür ve hayat tarzını oluşturduğu, bireyleri ekonominin içine çektiğini Türkiye 1984 ile birlikte tecrübe etmeye başlıyordu. Zamanın ruhu Özal'ın serbest ekonomisinin toplumsallaşmasına zemin hazırlarken, Özal'ın sosyalizm'e dair olan hemen her şeyden Türkiye'yi uzak tutma çabası ise bir straetjiydi. Nitekim, Özal ile birlikte Türkiye'de ekonomi terminolojisinin sokağa indiği dönemin başladığını söylemek mümkündü. 1984 ile birlikte kahve sohbetlerinde, lokantalarda, evlerde ve ailelerin tasarruf kararlarında ekonomiye ilişkin tartışmalar hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmekteydi. İhsan Sezal, 1984 Türkiye'sini değerlendirdiği bir çalışmasında buna şöyle vurgu yapar: "*Ekonomik dertler, ekonomik endişeler ve ekonomik ümitler günlük hayatın konuşma diline girmiştir. Denilebilir ki, Türkiye'de ilk defa Özal, ekonomiyi sokaktaki adamın meselesi yapmıştır. Hem şahsi planda, şahsi bir mesele olarak, hem de ülke planında, toplum meselesi olarak. Görünen odur ki, Özal bunu gerçekleştirerek sanayi toplumunun zihin ve davranış değerlerini, hesaplı adam olmayı sokaktaki adama aşılamak istemektedir* (Sezal, 1984: 14-15)." 17 Nisan 1993'te Özal'ın öldüğü gün, Şükrü Saraçoğlu stadında başlamak üzere olan Fenerbahçe-Kocaelispor maçının Cumhurbaşkanı'nın ölümü nedeniyle ertelendiği anonsu yapıldığında ilk tepkileri "*Paralar ne olacak*?" sloganını atmak olan taraftarlar, Özal'ın aşısının tuttuğunun aslında canlı birer kanıtıydı (Kozanoğlu, 1995: 14).

Yine de Sezal'ın ileri sürdüğü argümanın doğrulunu saptamak için belki de şu soruyu sormak gerekmektedir: Özal, ekonomi ve kavramlarını toplumun geniş kesimlerinin gündemine sokmayı ve halkı iktisadi faaliyetlerin içine çekmeyi başardıysa bunu nasıl yapmıştır? Sorunun cevabı, 19 ve 29 Aralık kararlarının çıktılarının gündelik hayata yoğun ve hızlı nüfuzunda saklıdır aslında. Zira, bu kararlarla üst gelir gruplu ailelerin daha fazla faydalanabileceği şekilde altın dışında döviz hesapları açma ve gelir ortaklığı senedi alma imkanının tanınması; orta gelir gruplu ailelerin ise vergi iadesinden faydalanmaları, toplumda tasarruf yaratma ve tasarrufu yönlendirme kültürünü yeşertmişti. Benzer şekilde ithalattaki serbestleşme 1950 sonrasında olduğu gibi girişimciler için yeni iş alanlarını açtı. Yerli sanayiciler, ithal malları ile rekabet edebilmek için fiyatlarını daha hesaplı düzeylerde tutarken, teknolojik yeniliklerle kaliteyi yükseltmek zorunda kaldılar. Bu süreç, 1990 sonrasında sanayi ürünlerinin ihracatını istikrarlı bir şekilde artırdı. Hane halkları ve iş insanlarının yeni döneme adapte olarak girişimcilik ruhunu kazandıklarının çarpıcı örneklerinden birisi Özal'ın satışa çıkardığı Boğaziçi Köprüsü gelirleriyle ilgiliydi. Özal'ın 6 Kasım seçimleri sürecinde önemli vaatlerinden biri, köprünün gelirlerini satışa çıkaracağını açıklamasıydı. TRT ekranlarında Halkçı Parti Genel Başkanı Necdet Calp ile bu konuda sert bir tartışmaya girmiş, Calp''in "*sattırmam*!" çıkışı kamuoyunda yankı bulmuştu. Özal bu tartışmadan bir yıl sonra köprüden sağlanan geçiş gelirlerini karşılık göstererek, "*gelir ortaklığı senetleri*" çıkardı. Bu senetleri alan tasarruf sahibi hane halkları, mevduat faiz oranlarının biraz üstünde güvenceli bir gelir elde edebiliyorlardı. Özal bu borçlanma yöntemi ile hem gelir elde etmeyi hem de orta ve orta üst sınıfın desteğini almayı amaçlıyordu. 3 Aralık günü satışa çıkarılan Boğaziçi Köprüsü gelir ortaklığı senetlerinin tümü bir saatte satıldı ve 10 milyar liralık bir gelir sağlandı. Yine Aralık 1984'te Merkez Bankası, İstanbul'da ilk kez altın satışına başladı. Bir ayda 2223 kilo altın satıldı (Aktaş, Sönmez, Türkoğlu, 2010: 123-125).

Özal'ın bu hamleleri devletin topluma yan gelir sağlamasını, toplumun da bu yan gelirden finansal yeni enstrümanlarla daha fazla gelir elde etmesini öğretiyordu. Bir başka ifadeyle önceleri, sabit gelirleriyle içinde bulundukları ay'ı planlayan hane halklarının statik ekonomileri, Özal'ın "*iktisadiyat ideolojisi*" ile dinamizm kazanmaya başlamıştı. Bunun önemli bir başka örneği farklı meslek grupları arasında da baş gösteren girişimcilik iştahının artmasıydı.

Bu bağlamda, 6 Ocak 1984 tarihli Milliyet Gazetesi'nin şu manşeti önemlidir: "*İhracatçılığa Heves Arttı"*, haber içeriğinde İzmir Sicil Ticaret Müdürlüğü'nde uzun kuyruklar oluşmaya başladığı belirtilmiş, farklı meslek gruplarından doktorların, mühendislerin ve avukatların bir araya gelip ihracat şirketleri kurdukları ifade edilmiştir (Milliyet Gazeteesi, 6 Ocak 1984: 1). Toplum, hem tüccarlaşma hem de ticaretin nimetlerinden faydalanan bir ekonomi politik atmosfere girmiştir denebilir. Yeni dönemin ruhunu belki de en iyi yansıtan olay "*Çikita Muz*" tartışmasıdır. Lüks tüketim mallarının ithalatının serbestleşmesi, ciddi bir tartışma yaratsa da galip çıkan Özal'ın "*vitrinlerimiz ağzına kadar mal dolu*" ve "*artık yetmiş sente muhtaç değiliz*" ifadeleriyle serbest piyasayı başarılı biçimde popülerleştiriyordu. Toplumun 12 Eylül ile beraber siyasetten soğutulduğu bir süreçte, yaklaşan yerel seçimleri ANAP'ın kazanacak olması, ANAP'lı belediyelerin imkanları ve kentsel rantlarla hızla zenginleşen kesimleri ortaya çıkarmış ve insanların ne pahasına olursa olsun zenginleşme arzularını kamçılamıştı. Henüz 1984'ün Nisan'ında Tercüman Gazetesi'nden Osman Kibar'ın bu şaşırtıcı değişime dair gözlemi ilgi çekicidir:

"*Herkes ekonomist oldu! Hakikaten pek çok sebepten dolayı toplumda politikanın yerini ekonomi almaya başladı… Tabii, yazarlar da halkın teamülüne uyarak, bilerek veya bilmeyerek birer iktisatçı, ekonomi ahkâmcısı haline geldiler."* 1980'lerin ortalarından sayıları artmaya başlayan ve sayfaları renklenen gazetelerin en çok okunan bölümlerinin, işgücü piyasalarından ve sendikalardan haber vermeyi unutan ekonomi sayfaları ile "*life style*" bölümleri olması, bu gelişmeleri hem yansıtması hem de kışkırtması bakımından önemlidir (Aydın, Taşkın, 2014: 352).

Üstelik Özal'ın, iktisadi manada dönüşmeye başlayan toplumu etkileyebilecek, önceki iktidarların istifade edemediği önemli bir kitle iletişim avantajı daha vardı: Televizyon. MGK tarafından Özal Hükümeti öncesinde çıkarılan TRT yasası, ayda yarım saati geçmemek koşuluyla hükümete, çalışmalarını anlatma olanağı vermekteydi. Özal, özel bir reklam şirketi tarafından hazırlanan videolarının ilkini 31 Ocak 1984, ikincisini ise 15 Şubat 1984'te TRT üzerinden yayınladı, İlkinde 19 ve 29 Aralık Kararlarını, ikincisinde ise faturalı yaşam ve vergi iadesinin "nimetlerini" toplumla paylaşma fırsatı buldu (Milliyet Gazetesi, 15 Şubat 1984: 7).

5.20. Özal'ın "Baskın Yerel Seçimi 25 Mart 1984": Kasım Rüzgârından Mart'ta İstifade Etmek

"*Halkın mahalli idarelerden şikayetleri vardır. Şikayetin az olacağı yer kendi seçtikleri idarelerdir. Kendi idaresini kendisi seçen vatandaşın şikayeti azalır, kabahat yapmışsa kendi kabahati olur. Biz bu bakımdan, mahalli idareler seçimlerinin realize edilmesinin, kısa zamanda demokratik sistemin tam manasıyla oturması için de, bir an evvel yapılmasının yanındayız. Çünkü, halkı daha fazla ızdırap ve sıkıntı içerisine sokmak demokratik temayüllerin anlayışı dışında kalır. Bu seçimde de parti olarak muvaffak olacağımıza inanıyorum. Nasıl 6 Kasım seçimlerinde iyi netice almışsak, bu seçimlerde de iyi netice alırız. Belki daha iyi netice alırız* (Özal, 1984: 82)."

"25 Mart 1984 tarihinde gerçekleşen yerel seçimlerin Turgut Özal'ın siyasi biyografisindeki bıraktığı en büyük iz ne olmuştur?" Sorusu belki de bu çalışma özelinde seçimlerin toplam sonucundan daha önemlidir denebilir. Elbette bu başlık altında seçime giden süreç ve seçimin sonuçlarına da yer verilecektir; ancak sorunun cevabından başlamak daha mühim olabilir. 25 Mart 1984 Yerel Seçimleri "Teknokrat Özal"dan "Politikacı Özal"a geçişin ilk sahici adımlarının görüldüğü süreçtir denebilir. Elbette 6 Kasım 1983 Genel Seçimleri öncesinde de sahaya inmiş, partisi adına mitingler yapmış, halka iktisadi teknik bilgilerle vaatlerde bulunmuş bir Özal vardır. Ancak 6 Kasım'ın Özalı en nihayetinde eşitler arasındaki bir siyasi yarışta henüz iktidarı devralmamış bir adaydır. Fakat Kasım 1983'ten sonraki Özal tek parti iktidarının Başbakanı olarak artık bir muktedirdir. Her ne kadar siyasi alanın zirvesindeki isim Kenan Evren de olsa veya MGK'nın siyasi alandaki özgül ağırlığı göz önünde bulundurulsa da TBMM'deki yasama süreçlerindeki çoğunluk ve Bakanlar Kurulu nezdinde yürütme yetkisi Özal'dadır. Bu yüzden muktedirin seçim stratejisini, siyasi alanın diğer hakimi Kenan Evren ile seçimler konusundaki mücadelesini, seçimin tarihini ve katılacak partilerin belirlenmesi sürecine bakmak önemlidir. Zira Özal bu süreçte, demokrasiden uzak pragmatik ve popülist bir lider olma yolunda ilk adımlarını sergiler.

Özal'ın yerel seçimlerle ilgili olarak ilk beyanları 1984'ün başında göze çarpar. Özal 3 Ocak'ta partisinin grup toplantısının ardından gazetecilerle bir araya geldiğinde yerel seçimlerin Haziran ayından önce gerçekleşmesini istediklerini açıklar. Bu

konuyu parti gruplarında konuştuklarını, milletvekillerini dinlediğini, illerden gelen temsilcileri dinlediğini ve sonuç olarak seçimlerin erken yapılmasının talep edildiğini belirterek şu ifadede bulunur: "*Bu milletin isteğidir. Hükümet olarak buna uyacağız.* (Milliyet Gazetesi, 4 Ocak 1984: 6).

Özal, milletin görüşüne önem verdiğini söylemekle beraber aceleciliğinin altında daha basit bir siyasi hesap yatmaktadır. 1983 Nisan'ında siyasi parti kurma yasaklarının kalkmasından sonra birçok parti kurulmuş ancak 6 Kasım seçimlerine, ANAP'ın da dahil olduğu üç siyasi parti katılmıştı. Ancak takvim yaprakları ilerledikçe ve diğer siyasi partilerin de yerel seçimlere katılma şartları olgunlaştıkça, hem pastadan pay alan daha fazla siyasi parti olacak, hem de ANAP'ın 6 Kasım'daki rüzgarı belki de sönebilecekti. Bu durum ANAP'ın kazanacağı belediyeleri de doğal olarak azaltacaktı. Henüz siyaset acemisi sayılan Özal da zaten bu durumu, gazetecilerle yaptığı soru-cevap toplantısında istemsiz açık etmişti:

"*-Seçimlere girmek partilerin hakkıdır, herkes girer. Ancak kongrelerini yapamadıkları için iki parti yerel seçime giremez. Ağustos'tan beri neredelerdi? Kongrelerini yapabilirlerdi, yapsalardı. Vetoları vardı diyeceksiniz. Bakın bu kanunu biz çıkarmadık, veto işi de Eylül'de bitti. Eylül'den beri yapabilirlerdi.*

-Bir geçici madde ile kongre şartını kaldırıp bu partilerin de seçime girmesi sağlanamaz mı?

-Niye yapalım? Bir siyasi partinin bir başka siyasi partiye yardım ettiği nerede görülmüş, biz rakibiz (Milliyet Gazetesi, 4 Ocak 1984: 6)."

Özal'ın, bu hiç de demokratik olmayan ve yerel seçimlerin çerçevesini arzu ettiği gibi şekillendirmek isteyen muktedir tutumu bilinçli bir tercih, hesaplı bir sonuca yaslanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Özal 6 Kasım'da kendisini iktidara getiren rüzgarın, sadece toplumun "*ANAP severliği*" ile açıklanamayacağını; bu rüzgarın belki ve daha fazla askeri yönetim karşıtlığıyla ilgili olabileceğini bilecek kadar 12 Eylül rejiminin içinde siyaseten olgunlaşmış teknokrattır. Dolayısıyla o, 6 Kasım'da ulusal düzeyde seçime katılan siyasi partilerinin yelkenlerine dolan bu karşı rüzgarın yerel düzeyde de yeteri kadar kuvvetli eseceğini biliyordu. Bu yüzden yelkenli sayısı ne kadar az olursa ANAP'ın hızı daha fazla, rotası daha açık olurdu.

12 Eylül 1980'den 1984 yerel seçimlerine kadar, yerel siyasette kısa sayılmayacak bir ara dönem yaşanmıştır. Seçimle gelmiş tüm yerel yönetim organlarını görevden uzaklaştıran 12 Eylül rejimi, dayandığı devlet merkezli, bürokratik, hiyerarşik, otoriter ve her türlü özerkliğe karşı "*restorasyon*" anlayışını yerel yönetimler alanında da göstermiş ve buna uygun bir yaklaşımla, bazı yeni yapılandırmalara girmiştir. Bu bağlamda denetimci, zabıtacı, yasakçı, durağan yaklaşımları ağır basan bir belediyecilik anlayışı gelişmiş ve yerel yönetimleri salt "*idari*" bürokratik-hiyerarşik bir yapı olarak gören yaklaşım yeniden egemen olmuştur. Bu dönemde, özellikle büyükşehir alanındaki belediyelerin "*zorla*" birleştirilmesi yoluna gidilmiş, büyük kentlerin çevresinde zamanla oluşmuş çok sayıda belediye, 2561 sayılı yasa ile kaldırılarak tek bir belediye haline getirilmişlerdir. Örneğin, İstanbul çevresinde 34, İzmir çevresinde 13 belediye varken, bunlar, ana belediyeye bağlı şubeler haline getirilmişlerdir. Bu yolla oluşturulan tek, büyük ve merkeziyetçi yapılar, belde halkının, yalnız siyasal olarak değil, fiziksel-coğrafi olarak da yerel yönetimlerden uzaklaştırılmasına neden olmuştur. Bu döneme damgasını vuran teknokratik-bürokratik anlayışa uygun olarak, bazı temel yerel yönetim hizmet alanlarının yönetimi, 1981 yılında kurulan İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) örneğinde görüldüğü gibi, belediye genel yönetiminden koparılıp, merkezi bir yapıya dönüştürülmüştür (Emrealp, 1996: 1494-195).

Turgut Özal, yerel siyaseti merkezileştiren bu anlayışın, merkezine almadığı yurttaşın tepkisini oy'a dönüştürecek bir dinamizm taşıdığını görüyordu. Bu yüzden bu dinamizmin ağırlıklı olarak ANAP'a yönelmesini istiyordu. Ancak bununla beraber Özal, SODEP ve DYP'yi yerel seçimlere sokmamayı planladığı stratejiden de hızlı bir şekilde çark etmişti. Savunması ise teknokratlıktan politikacılığa geçişteki acemiliğini resmediyordu: "*Biz 15 gün önce her partinin seçime girmesi kararına vardık. Ancak herkesin ne söyleyeceğini öğrenmek için bu tutumu izledik. Herkesin eteklerindeki taşları dökmesini bekledik. Hodri meydan* (Milliyet Gazetesi, 6 Ocak 1984: 1)." Turgut Özal'ın alıntıda belirttiği gibi SODEP ve DYP'yi seçimin dışında bırakma gayretinden vazgeçmesinde kamuyounda tepki etkili olmuştu. Bunun yanı Özal muhtemelen Evren ve konseyin tepkisinden de çekinmişti.

Özal ayrıca yerel seçimlerin yapılacağı tarihi de bu ifadelerinden sonra açıklamış, oldukça yakın bir zamana konan seçim tarihini protesto eden muhalefet

partileri ise genel kurulu terk etmişlerdir. Özal'ın ifadelerini daha akılcı bir temel oturtmak için beyanatta bulunan Maliye Bakanı Vural Arıkan ise, SODEP ve DYP'nin seçime katılmalarına hükümet tarafından izin verilmesini, "*dış aleme gerçek demokrasiye geçildiğini ispatlamak için*" bu kararın alındığını vurgulamıştır (Milliyet Gazetesi, 6 Ocak 1984: 1).

Diğer yandan, 25 Mart yerel seçimlerine giden süreç, Turgut Özal ve Kenan Evren'i yeni siyasi alana dair bir yasal düzenleme hususunda ilk kez karşı karşıya getirmiştir. Bir üst paragrafta ana hatlarıyla yer verilen, 12 Eylül rejiminin yerel siyaseti düzenleyen merkeziyetçi-hiyerarşik hukuki düzenlemeleri, ANAP tarafından 3030 sayılı Yerel Seçim Yasası ile değiştirilmek üzere meclise getirilmiş ve Genel Kurul'da kabul edilmiştir. Ancak Kenan Evren yasayı Anayasa'ya aykırı bularak 11 Ocak'ta veto etmiştir. Evren'in veto gerekçelerine bakıldığında, yasanın geçici beşinci maddesinde öngörülen büyükşehir yönetiminin hukuki statüsünün seçimden önce yasa gücünde kararnamelerle düzenlenmesinin ancak yetki kanunuyla mümkün olabileceği, oysa yasada bu düzenlemenin amacı ve süresi açıklıkla belli olmadığı gibi kapsamı, ilkelerinin ne olacağı hakkında herhangi bir düzenlemenin bulunmadığı belirtilmiştir. İkinci olarak Evren'in, 2972 sayılı Kanun'da meclis üyeliği seçiminde nispi temsil yöntemine ilave edilen %10 barajına itirazı vardır. Bu düzenlemeye göre ilgili seçim bölgesinde geçerli oy toplamının %10'unu geçen siyasal partilerin oyları meclis üyeliklerinin hesaplanmasında dikkate alınacaktı. Siyasal temsilin daraltılması anlamına gelen bu düzenleme ile seçimde geçerli olarak verilen oylar, sonradan hesaplama aşamasında uygulanan baraj yöntemi ile geçersiz hale getiriliyordu. Bu düzenlemenin temel gerekçesinin belediye başkanlığını kazanan siyasal partinin belediye meclisinde de çoğunluğu elde etmesini sağlayarak demokrasinin feda edildiği ancak siyasal ve yönetsel bir istikrar sağlamanın gayret gösterildiğisöylenebilir (Oktay, 2020: 192). Üçüncü olarak Büyükşehir belediye meclislerinin belediye hudutları içindeki ilçe belediye meclislerinden 5'te 1 oranında alınacak üyelerden oluşacağı göz önünde tutulduğunda nüfusu 50-100 bine kadar olan yerlerde üye sayısının 25, nüfusu 100-250 bine kadar olan yerlerde üye sayısının 29 olmasına rağmen, farklı nüfuslu ilçelerin büyükşehir belediye meclisine aynı sayı olan 5'er üye ile temsil edilmeleri sonucunu doğuracaktır ki bu da eşitlik ilkesine aykırı düşeceği Evren tarafından vurgulanmıştır (Milliyet Gazetesi, 12 Ocak 1984: 6).

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, birkaç ay öncesine kadar askeri darbenin lideri olarak görev yaptığı anımsanacak olursa, üstte değinilen veto gerekçelerindeki "*demokrasi gözetiliyor*" imajının pek de samimi olduğu söylenemez. Dolayısıyla Evren ve Cumhurbaşkanlığı köşkünün hukuk kurmayları, Turgut Özal'ın yerel siyaseti düzenleyen yasa tasarısına "*çoğulcu ve demokratik olmadığı*" gibi gerekçelerle veto etmişlerse de, bu veto kararının altında, Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve TSK'nın, yerelde dahi olsa, siyasi alandaki ağırlıklarını bir anda yitirmek istememelerine bağlamak mümkündür. Nitekim, demokratik hayata dönmeden ve hatta döndükten bir müddet sonra da taşrada ve bazı şehirlerde sıkı yönetimin hüküm sürmesi, ordunun siyasi sistem üzerindeki ağırlığını da resmeden bir gerçekliktir.

Bu bağlamda, Kenan Evren'in veto gerekçelerindeki ayrıntılara bu çalışma bağlamında değinilmesinin iki önemli sebebi vardır. İlki, Evren ve Özal'ın yeni siyasi alanın iki hakim faili olarak alanın düzenlenmesine dair mücadeleleriyle ilgilidir. Kenan Evren, Özal hükümetinin hazırladığı ilk yasa tasarısını veto ederek, Özal'ın pragmatist ve yerel siyasi alanda demokratik temsili by-pass etme tavrını, yeni siyasi alanın temel doxa'sı olan 1982 Anayasası üzerinden durdurmuştur. Evren'in bu hamlesi aslında Özal'ın otuz yılı aşkın kariyerinde habitusu haline gelmiş, bürokratik aceleciliğine karşı bir duruştur. Üstelik 1984'ün ilk günlerinde alanın iki hakim faili arasındaki mücadelede tek aks Özal'ın habitusunun siyasi bileşeni ile sınırlı değildir. Bunun yanı sıra Özal'ın dindarlığı da Evren ile bir mücadele alanı oluşturmuş ancak ikinci akstaki bu mücadele Evren'in taviz vermez duruşuyla aşılmıştır:

"Özal benden iki ricada bulundu. Bunlardan birisi protokol sırasıyla ilgiliydi. Diyanet İşleri Başkanı'nın yerini bir hayli öne almayı teklif etti. Ben de kendisine uzun senelerden beri uygulanan bir protokol listesi bulunduğunu, eğer yapılırsa bunun ardından başka makamların isteklerinin geleceğini, ayrıca Diyanet İşleri Başkanı'nın yerinde yapılacak bir değişikliğin, taşra teşkilatında vilayet ve ilçelerdeki müftülere de sirayet edeceğini, neticede hoşnutsuzluklara sebebiyet vereceğini anlattım ve yaptığı teklifi uygun bulmadım. Nedense Özal bunun üzerinde fazlaca durdu. Batıdaki papazlardan örnekler verdi ama ben kabul etmeyince kaldı. İkinci teklifi, seçimlerden bir hayli zaman evvel Adıyaman'da bulunan Nakşibendi şeyhlerinden Şeyh Raşit Erol, mahalli Sıkıyönetim Komutanı kanuni yetkisine dayanılarak il dışına çıkarılmış ve sanıyorum beş sene süreyle Çanakkale'nin Bozcaada ilçesinde ikamete tabi

tutulmuştu. Özal, adı geçen Şeyh'ten bahisle, mümkünse bunun cezasının kaldırılması ricasında bulundu. Ben 'Olmaz böyle bir şey. Sıkıyönetim Komutanı'nın verdiği bir cezayı ben de kaldırmam. Kaldı ki Şeyh olarak geçinen bu kişi üfürükçülük yapıyor ve bu yüzden dünyanın parasını kazanıyormuş. Üfürükçülük kanunen de dinen de yasaklanmıştır' deyince Özal, 'Hiç olmazsa Bozcaada'dan Çanakkale'ye alınsın, hastaymış' şeklinde ricada bulundu. Ben bunu da reddettim ve Sayın Özal bu gibi şeylerin üzerinde durmayın' diye konuyu kapattım (Evren,1994: 148)."

Özal ve Evren'in, demokrasiye geçilen yeni siyasi alandaki bu ilk mücadelesine dair parantezi kapattıktan sonra Evren'in veto kararının üstte detaylı incelenmesinin bu çalışma bağlamındaki ikinci önemine değinilmelidir. Veto kararının gerekçelerindeki demokratik temsil ve hukukilik konusundaki ciddi eksiklikler, Özal'ın parlamentodaki 45 hukukçu milletvekilinden pek de istifade etmediğinin işaretidir. Nitekim Özal, yönetim anlayışında çoğulculuk ve ortak akılın yerine küçük bir icracı ekibi, 1960'ların sonundaki DPT Müsteşarlığından itibaren daha evla görmüştür. Bu durum ilerleyen zamanlarda parti içinde huzursuzluklar doğuracaktır.

Meclise geri gönderilen yasa tasarısı 18 Ocak'ta, Evren'in belirttiği veto gerekçelerinden ikisi hariç olmak üzere sadece üçüncüsü düzeltilerek tekrar yasalaşmıştır. Hariç olan maddeler ise baraj sistemidir ve yetki kararnameleriyle yerel siyaseti dizayn etme kararlarını içermektedir. Özal bu konuda Evren'e direnerek "siyasi istikrar" gerekçesi altında kazanabileceği belediye başkanlıklarını ve meclis üyeliklerini öncelemişti. Büyükşehir Belediyelerine dair yasal düzenlemeleri de yetki kararnamesi ile düzenleme arzusundan taviz vermemişti. Teknokrat Özal artık yavaş yavaş politik hesap yapan, siyasi söyleminde popülizme kayan bir siyasi lider olma yolundaydı (Milliyet Gazetesi, 19 Ocak 1984: 6).

Turgut Özal'ın 25 Mart yerel seçimlerini kazanmak için Anadolu'da gerçekleştirdiği mitinglerde verdiği mesajlara bakıldığında yerel ve ulusal ölçekteki vaatlerin birlikteliği dikkat çeker. Artvin, Rize ve Trabzon'da mahalli idarelerin nakdi kaynak bakımından ANAP iktidarı tarafından güçlendirileceği, ayrıca sadece iktisadi bolluğun değil gücün de yavaş yavaş mahalli idarelere kaydırılarak, vatandaşın artık işini Ankara'da değil yerelde çözeceğini vaat etmiştir (Milliyet Gazetesi, 5 Şubat

1984: 6). Amasya ve Çorum'da yaptığı mitinglerde ise bütçe açığının ANAP iktidarında azalacağını, bütçenin iki yakasını kendisinin ancak bir araya getirebileceğini belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 7 Şubat 1984: 7). Özal Konya, Kırıkkale ve Kırşehir'i kapsayan İç Anadolu mitinglerinde ise birlik ve bütünlüğün önemini, Türkiye'nin ne çektiyse koalisyon hükümetlerinden çektiğini, ANAP'ın iktidarının ilk iki ayında çıkardığı serbestleşme kanunlarını, koalisyonlu bir dönem yaşansaydı asla çıkaramayacağını belirterek, bu sebeplerden 6 Kasım'da ANAP'a verilen iktidarın 25 Mart'ta yerel seçimlerle perçinlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Özal Konya'da özellikle Almanya ve Japonya'yı örnek göstererek uzun süren tek parti iktidarı yaşadıklarını, bu sayede güçlü olduklarını, Türkiye'de de 10-15 yıllık akıllı bir tek parti iktidarının Türkiye'yi ileri ülkeler arasına dahil edeceğini dile getirmiştir (Milliyet Gazetesi, 26-27 Şubat 1984 : Sayfa 7).

Turgut Özal Mart ayında Ege'de, Aydın ve Denizli'de yaptığı mitinglerde ANAP'ın iktisadi liberalizasyon politikalarından biri olan ithalatın serbestleşmesiyle kaçakçılığın önlendiğini, yıllık milyonlarca liralık sigara, kaçak arabanın ülkeye girdiğini; şimdi ise bu kalemlerin döviz ödeyerek ülkeye dahil olacağını, buradan elde edilen gelirlerin ise konut fonuna aktarılacağını belirterek konut açığının kapatılacağını vurgulamıştır (Milliyet Gazetesi, 12 Mart 1984: 6). Özal diğer Ege mitingleri olan Balıkesir ve Manisa konuşmalarında ise yerel vaatlere geri dönmüş belediyeli her bucağın ilçe olacağı gibi iddialı bir vaat ile ilçe sayısının 580'den 962'ye çıkarılacağını dile getirmiştir (Milliyet Gazetesi, 20 Mart 1984:1).

Özal'ın bu seçim sürecinde teknokratlıktan politikacılığa geçişinin önemli işaretlerinden biri olarak mitingler serisindeki Erzurum ve Ankara'da yaptığı konuşmaların mukayesesi önem taşır. 16 Mart'ta Erzurum'da yaptığı konuşmada "SODEP"i bir tehdit olarak gördüğünü belirtmiş Erdal İnönü'den "o şahıs" diye bahsederek *"ODTÜ'ye komünistler ve anarşistler onun idaresinde sokulmuştur."* şeklinde konuşmuştur (Milliyet Gazetesi, 16 Mart 1984:6). Özal'ın Erzurum konuşmasındaki "*azılı solcu karşıtı*" söylemin, iki gün sonra Ankara'da dönemin gecekondu bölgelerinden olan ve dar gelirli seçmenin yaşadığı Dikmen, Sokullu, Öveçler, Balgat, Sincan, Altındağ ve Aydınlıkevler'de ise sosyal demokrasiden medet umması manidardır: "*Biz hakiki sosyal adaletçileriz. Bizden önceki iktidarların*

yıllardır ağızlarına sakız ettikleri imar affını çıkardık, hepinizin tapularını vereceğiz (Milliyet Gazetesi, 18 Mart 1984: 3).

ANAP'ın Ankara mitinginden bir hafta sonra gerçekleşen yerel seçimler, Özal'ın toplumda beklentiler yaratan icraatlarının da etkisiyle, az bir oy kaybına rağmen ANAP'ın çok sayıda belediye başkanlığını kazanmasıyla sonuçlanmıştır. 1983 yılı içinde kurulmuş olmalarına karşın aynı yıl içinde yapılan genel seçimlere katılamayan Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ve Doğru Yol Partisi (DYP) bu seçimde kozlarını ilk kez paylaştılar. ANAP'ın 1983'te %45.1 olan oy oranı %41.5'e düşmüştü. Buna rağmen iktidar partisi toplam 67 il merkezinden, aralarında İstanbul, Ankara ve İzmir'in de bulunduğu 55 şehrin belediye başkanlıklarını kazanmayı bildi (Aydın, Taşkın: 2014: 353).

5.21. Özal'ın Ekonomi Merkezli Dış Politikası: Yeni Pazarlar İçin "İhracat Diplomasisi"

"Ben ne zaman yurtdışına gidersem iyi bir tüccar gibi davranıyorum ve iyi bir Türkçe ile konuşuyorum çünkü bu kararları gittiğim her yerde anlatıyorum ve Türkiye'deki ekonomik ve politik değişikliği ile Türkiye ekonomisinin nasıl serbest pazar ekonomisine dönüşmüş olduğunun altını çiziyorum (Cumhuriyet Gazetesi, 1 Şubat 1986: 10)."

"Türk işadamı kendisinin ekonominin itici gücü olduğunu bir gün anlayacak ve kendisine verdiğimiz değerin sebebini sonunda mutlaka kavrayacaktır. Komünist Çin'in bile müteşebbis yaratmaya çalıştığı bir dönemde, ben Türk işadamları birbirilerini çekemiyorlar diye politikanın yönünü değiştiremem. Türkiye dünyaya açılırken işadamlarımızı da beraberimde her yere götüreceğim (Milliyet Gazetesi, 6 Temmuz 1985: 1)."[185]

Turgut Özal, iktidarında ilk yurt dışı gezisini İsviçre'nin Davos kentine gerçekleştirmiştir. Davos Özal için sembolik sermayesi olan, önemli bir şehirdir. Zira, iki sene evvel 1982'de, Ulusu Hükümeti'nin Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı sıfatıyla geldiği Davos Zirvesi'nde uluslararası sermaye çevrelerince

[185] Turgut Özal bu beyanatı Temmuz 1985'te gerçekleştirdiği Çin Halk Cumhuriyeti ziyaretinin ardından dönüş yolunda, Mehmet Barlas'a vermiştir.

"*Yılın Ekonomisti*" seçilmiş idi. Zirve, iki yıl sonra bu sefer yeni demokratik nizamın Başbakanı olarak Davos'a gelen Özal'a "*Onur Konuğu*" payesi vermekteydi (Milliyet Gazetesi, 25 Ocak 1984: 7).

Davos Zirvesi, o dönemki ismiyle "*Uluslararası Sevk ve İdare Forumu*"na Özal beraberinde, Merkez Bankası Kambiyo Genel Müdürü Zekeriya Yıldırım, Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Tevfik Yıldırım, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Hazine Genel Müdür Yardımcısı Erol Hürbaş, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, DSİ Barajlar Dairesi Başkanı İbrahim Taşkın ve beraberindeki iş insanlarıyla katılmıştır (Milliyet Gazetesi, 26 Ocak 1984: 6).

Özal'ın bu ilk yurt dışı ziyaretinde ona eşlik edenlerin kompozisyonu, aslında Özal ile birlikte başlayacak bir ekolün de habercisiydi. Özal ile beraber artık, başbakanların yurt dışı ziyaret heyetlerinde ekonomi kurmayları ve kalabalık bir iş insanı topluluğu yer alacaktı. Bununla birlikte eğer dış ziyaret kapsamında devletin alt yapı yatırımları ile ilgili gelişmeler değerlendirilecekse -1984 Davos ziyaretinde olduğu gibi- alt yapı ile ilgili bürokratlar da heyet de yer alacaktır. Özal'ın heyetlerinde oluşturacağı bu kompozisyonun fikri temelleri aslında onun Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ndeki kariyerine kadar uzanıyordu. Nitekim, 1950 ve 1960'ların genç mühendisi, kurumu adına çıktığı yurt dışı gezilerinde, yapılacak anlaşmalarda veya alınacak kredilerde, uzmanı olduğu teknisyen perspektifine gönülden bağlıydı. Çalıştığı baraj projelerinin kredi arabulucusu olarak çok defa Avrupa ve Amerika'ya gelmesinin 'faydası'na inandığı için aynı teknisyen perspektifini kendi iktidarının yurt dışı ziyaretlerinde de yanı başında görmek istiyordu.

Bu bağlamda Özal'ın Davos Ziyareti, hem beraberinde götürdüğü iş insanlarına yeni ihracat fırsatlarını yaratmaları için bir başlangıç, hem de Türkiye'nin bazı büyük alt yapı projeleri için kaynak arama hususunda işlevsel bir önem kazanacaktı. Özal, Zürih'te Atatürk Barajı ile ilgili kredi konusunda görüşmeler gerçekleştirerek, barajın inşası ve teçhizatı için yaklaşık bir milyar Franklık bir kredi mutabakatını, bizzat Union Bank of Swiss'in (İsviçre Bankaları Birliği) yöneticileriyle görüşerek ulaşmıştır. Özal, İsviçre Bankalarını ayrıca, Türkiye'ye Amerikan ve Arap Bankaları konsorsiyumu tarafından Merkez Bankası kanalıyla verilecek 300 milyon dolarlık kredi sürecine dahil olmaları konusunda da ikna etmiştir (Özal, 1984: 208).

Özal'ın dış politikaya, ihracat ve ekonomi üzerinden yaklaşan perspektifinin detay ve örnekler, çıktığı yurt dışı gezilerindeki gelişmeler üzerinden incelenecektir. Ancak bundan önce Özal'ın yakın çalışma ekibinde yer alan Hazine ve Maliye Müsteşarı Prof. Dr. Ekrem Pakdemirli'nin, gerçekleştirdiği yurt dışı ziyaretlerine göz atmak Özal'ın iktidarının erken dönemlerinde dış politikadan murat ettiği "*ihracat diplomasisi*"ni anlamak adına önemli bir eşiktir. Öyle ki Pakdemirli ANAP iktidarının ilk zamanlarında Özal'ın "*Evliya Çelebi*"si olarak anılmıştır. Pakdemirli, iktidarın devralındığı Aralık 1983'ten 1984'ün ilk yarısına kadar 7 ülkeye gerçekleştirdiği ziyaretlerde 20 bin kilometre yol kat etmiş, bu ziyaretlerde gerçekleştirdiği 35 toplantıda yaklaşık 70 saatlik müzakerelerde bulunmuştur. Pakdemirli'nin gittiği ülkeler, Libya, Sudi Arabistan, Irak, Romanya, İsviçre, Almanya ve Fransa olmuştur. Pakdemirli bu sayede 1983'ün son üç ayında düşüşte olan ihracatın 1984 ile birlikte %13 oranında arttığına işaret etmiştir. Pakdemirli 19 ve 29 Aralık Kararları ve "ihracat diplomasisi"ne atıfta bulunarak ihracatın önemine şöyle değinmiştir: "*Bu kararlar bizi 24 Ocak'ın ötesine götürecektir. Bugün ihracatımız 2 milyar dolardan 6 milyar dolara çıkmıştır. Şimdi belki bu kararlar 3-4 sene uygulanırsa 6'dan 15'e çıkacaktır. O zaman Türkiye'nin büyük gücü ortaya çıkar* (Milliyet Gazetesi, 22 Mart 1984: 6).

Pakdemirli'nin tıpkı Özal gibi ihracatı, ekonomi perspektifinin ve yurt dışı gezilerinin merkezine koymasının uluslararası sermaye çevrelerinde de bir karşılığı olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Pakdemirli'nin üstte yer alan, Milliyet Gazetesine demeç verdiği 22 Mart 1984 günü, İstanbul'da Hilton Otelinde, EMF (Avrupa Para Fonu) ve ENKA Holding işbirliğiyle "*Dünya Ekonomik Forumu*" toplantısı gerçekleştirilmiş ve bu ekonomik forumda Avrupa Para Fonu Başkanı Profesör Klaus Schwab, 500 üyesi olan EMF Vakfı'nın bir yuvarlak masa toplantısının ilk kez çok yüksek bir oranda rağbet gördüğünü belirtmiştir. Schwab, 500 üyesi olan EMF vakfının yuvarlak masa toplantıları geleneğinin İstanbul'da büyük bir rağbet görmesini Türkiye ve ANAP iktidarına bağlamıştır: *"Yıllık yapılan yuvarlak masa toplantılarımızı hangi ülke uluslararası iş çevrelerinin ilgisini çekecek bir durumdaysa o ülkede düzenleriz. Genelde bu toplantılara 70 civarında üyemiz katılır. Oysa Türkiye'de yapılacak toplantıya 200 üzerinde iştirakçimiz katılıyor. Bu da Türkiye'nin uluslararası çevrelerdeki itibarını gösterdiği gibi, iş birliği yapılabilecek*

en ilginç, en uygun ve gelecek için ümit verici ülke olduğunun en belirgin kanıtıdır (Milliyet Gazetesi, 23 Mart 1984: 4)."

Turgut Özal bu yuvarlak masa toplantılarında, Profesör Scwab ve küresel sermayenin güvenini boşa çıkarmayacak şekilde, *"Türkiye'nin Geleceği"* başlıklı bir konuşma yapmıştır. Özal konuşmasında, Türkiye'nin rekabetçi bir ekonomi olmadan ekonomik sorunlarını çözemeyeceğini, bu yüzden Türkiye'nin kapalı ve ithal ikamesine dayalı bir ekonomiden dünya rekabetine açılan, serbest ekonomik modele geçiş yaptığını ifade etmiştir: "*Türkiye başarılı olmak için yeterli olgunluğa sahiptir ve bugüne kadar elde ettiğimiz sonuçlar da bize bu konuda güven vermiştir. Sermaye akımı başlamıştır. Türk sanayicileri dünya sanayicileri ile rekabet edebilir durumdadır. 1980'den beri ülkemizde gümrüksüz ham madde getirilip, burada imal edilerek yurt dışına satmak mümkündür. Böylece ülke ihracata yönelik bir sanayi için serbest bölge haline gelmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu'nun ticaret merkezi olacağına inanıyoruz. Türkiye hem önemli bir tarım ihracatçısı olacaktır hem de müteahhitlerimiz Orta Doğu'daki rekabet güçleri sayesinde, İran-Irak Savaşı sona erince onarım konusunda yeni olanaklara kavuşacaktır* (Milliyet Gazetesi, 24 Mart 1984: 4)."

Özal'ın üstteki alıntısı, uluslararası sermaye çevrelerine güven telkin ettiği kadar diğer yandan onun ekonomi merkezli dış politika anlayışını deşifre eder. Öyle ki Özal, Türkiye'nin iki sınır komşusunun savaşına imar; Türkiye'nin Ortadoğu'daki konumunu ise ticaret üzerinden okur. Bu minvalde, Özal'ın iktidarının erken zamanlarında gerçekleştirdiği İran, Irak, Pakistan, Libya ve Körfez Ülkeleri ziyaretleri bu ekonomi merkezli "ihracat diplomasisi"ni açıklamak için yerinde örneklerdir.

Özal ve yakın çalışma ekibinin bu doğrultuda ilk adresi İran olmuştur. Özal'ın Tahran'a varışından önce 23 Nisan 1984'te Devlet Bakanı İsmail Özdağlar ile Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Ekrem Pakdemirli "*öncü kuvvet*" olarak Tahran'a gitmişlerdir. Türkiye ve İran arasındaki 600 projeyi görüşmek için Özdağlar ve Pakdemirli'ye, iki uçakta yaklaşık 1000 kişilik iş insanı ve bürokrat eşlik etmiştir. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Ekrem Pakdemirli'nin Tahran gezisine dair beyanı, Özal'ın "ihracat diplomasisi"ne iyi bir örnektir: "*1.1 milyarlık mal ihraç ettik. İran için ilk sırayı alıyoruz. Irak ile aralarındaki harp bittiğinde bu pazar daha da*

büyüyecek. İhracatçılarımızla yaşadıkları şikayetleri dinleyeceğiz. Hafta sonunda Başbakan Özal da geldiğinde İran'da bin kişilik bir heyet oluşacak (Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1984: 4)."

Turgut Özal, İran'daki İhracat Diplomasisine 29 Nisan 1984 Pazar günü katılmış, 2 Mayıs 1984 tarihinde heyetiyle birlikte Türkiye'ye dönmüştür. Özal'ın 3, heyetinin ise toplam 8 gün süren İran gezisinden başbakan memnun olduğunu belirtmiştir. Nitekim 758 milyon dolar tutarında ihracat ve ithalat anlaşması imzalanmıştır. 42 milyon dolarlık buğday ihracatının yanı sıra, Türk otomarsan firması İran'a otobüs, HEMA firması Landrover dişlisi, Çukurova Holding ise İran'a John Deere markalı traktörleri ihraç edecektir. Bu ihraç kalemlerinin karşılığında İran ise ünlü sigara markaları olan Rahman ve Arzadi'nin Türkiye'de üretilmesi anlaşmasına varmıştır. Bu karşılıklı iş anlaşmalarına rağmen Özal'ın murad ettiği daha büyük iktisadi yatırımlar, İran-Irak Savaşı sebebiyle gerçekleşmemiştir. Bunlardan ilki, Türkiye ve İran arasındaki doğalgaz boru hattı inşası üzerine kesin bir zaman konulamamış olmasıdır. İkinci olarak, yine Türkiye ve İran arasındaki sınır ticaretinin ana hatları belirlenememiştir. Nihayetinde ihracat ve iktisadi çıkarların önde tutulduğu İran gezisinden Türkiye, İran-Irak arasında süregiden savaşın sonuca bağlanması konusunda da bir ilerleme kaydedememiştir (Milliyet Gazetesi, 2 Mayıs 1984: 1).

Özal'ın İran'dan sonra ticari amaçlı ikinci yurt dışı gezisi 12 Mayıs'ta Pakistan'a olmuştur. Ancak Pakistan gezisinin İran gezisi gibi bir "*çıkarma*" niteliği taşımadığını belirtmek gerekir. Bu yönüyle Pakistan gezisi Özal için bir "*uzak komşuyu keşfetme*" ve ticari kapasite artırımına dair bir keşif gezisi mahiyetindedir. Öyle ki dönemin medyasında dahi Pakistan gezisinden ziyade, Özal'ın Pakistan'a giderken beklenmedik bir şekilde uçağını Riyad'a indirip Suudi Arabistan ile imzaladığı yardım paketi öne çıkmıştır. Özal, Suudi yetkililer ile 250 milyon doları Türkiye'deki gecekondu sorununu çözmek adına, ayrıca diğer yandan kredi olarak da 200 milyon dolar olmak üzere toplamda 450 milyon dolarlık bir anlaşma sağlayarak Riyad'dan ayrılmıştır. Riyad'ın ardından Pakistan'a geçen Özal Karaçi ve Pindi şehirlerinde beraberindeki kırk kadar iş insanıyla, İran'daki gibi çantasında bir öneri paketi de olmadan, Pakistanlı yetkililerle 50 milyon dolar olan ticari ilişkileri artırmak adına neler yapabileceklerini tartışmış ardından Pakistan ziyaretini tamamlamıştır (Milliyet Gazetesi, 12 Mayıs 1984: 6).

Özal İran ve Pakistan ziyaretlerinin ardından, Orta Doğu'daki diğer ziyaretlerini ise sırasıyla Libya ve Irak'a gerçekleştirmiştir. Hükümetin Libya gezisi 16 Mayıs 1984'te Devlet Bakanı İsmail Özdağlar ile başlamıştır. Özdağlar, Libya'ya beraberinde 14 kişilik resmi heyet ve 160 iş insanıyla katılmıştır. 17-22 Mayıs arasında, Trablus'ta "Libya Karma Ekonomi Komisyonu Toplantılar"ından müteşekkil olan Libya gezisinde önemli iki başlıktan biri Libya'daki Türk müteahhitlerinin sorunlarının çözümlenmesi, diğeri ise Türkiye ile Libya arasında son yıllarda gerileme sürecindeki ticaretin artırılması amacını taşımaktadır (Milliyet Gazetesi, 16 Mayıs 1984: 4). Özal ise 22 Mayıs'ta Libya'ya gelerek Türk heyetine katılmış ve dönemin Libya lideri Muhammed Kaddafi ile baş başa 3.5 saat süren bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme neticesinde Ortak kimyasal tesisler kurulması, bunun yanı sıra buzdolabı, traktör, elektrik trafoları ve mobilya fabrikaları kurulması kararlaştırılmıştır. Ortak tesislerin ürünlerini Arap ülkelerine Türkiye'nin pazarlaması kararlaştırılmıştır. Diğer yandan Türkiye'nin, Libya'da yapılacak tersane için teknik ve mühendislik hizmetleri hususunda Libya'ya yardımcı olacağı da bu toplantıda karara bağlanmıştır (Milliyet Gazetesi, 25 Mayıs 1984: 1).

Turgut Özal Libya'dan sonra Irak ziyaretini gerçekleştirmiştir. Özal'ın Irak ziyareti İran ziyaretine benzer şekilde kalabalık bir heyetle "*ekonomi seferi*" olarak nitelendirilmeyi hak etmektedir. Nitekim Özal'ın ziyaretinde 200 Türk İş İnsanı ve özel sektör temsilcisi, 1983'te iki ülke arasında 320 milyon dolar düzeyinde olan ihracat düzeyini 600 milyon doların üstüne çıkarmak için Başbakana eşlik etmişlerdir. Özal'ın Irak ziyaretinde anılan hedef ihracat rakamının haricinde, Irak ile olan ticaret açığının yarıya indirilmesi, Irak'taki Türk firmalarının sorunlarına çözümler getirilmesi, Türk işçilerinin tümünün sosyal güvenlik anlaşmalarından yararlandırılması, iki ülke arasında olması arzulanan sıvı gaz boru hattı ve Habur nehri üzerindeki ikinci köprünün inşası gibi iktisadi beş gündem daha olmuştur. Buna karşın Özal'ın Irak ziyaretinde sadece iki cılız siyasi gündem yer almış, ikisinde de Türk heyeti pek bir sonuç elde edememiştir. Bu gündemler, İran-Irak Savaşına Türkiye'nin ağırlığını koyması ve Habur'daki güvenlik önlemlerinin artırılmasının talep ile ilgilidir (Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1984: 6).

Turgut Özal, kabinesi ve yakın çalışma ekibindeki ekonomi kurmaylarıyla birlikte "ihracat diplomasisi" adına mekik dokuduğu ülkeler üstte anılanlarla sınırlı değildi üstelik. 1984'ün başından yılın ortasına kadar Özal'ın dışa açılma politikasında daha geniş kapsamlı yurt dışı gezileri de yapılmıştı. İhracatı artırmanın yanı sıra, dış kredi sağlamak, yabancı sermaye ve teknolojiyi Türkiye'ye getirebilmek amacıyla üstte değinilen ülkelerle birlikte toplam 16 ülkede daha girişimlerde bulunuldu, 8 uluslararası kuruluşla ise görüşmelere katıldı Özal ve ekibi. Bu girişimler sırasında en çok ziyaret gerçekleştiren isim Hazine ve Dış ticaret Müsteşarı Ekrem Pakdemirli oldu. Pakdemirli'yi 11 ülkeye gönderen Başbakan Turgut Özal 3, Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem 4, Devlet bakanı İsmail Özdağlar 3, Tarım Bakanı Hüsnü Doğan 1, Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit Aral 2, Ulaştırma Bakanı Veysel Atasoy 2 ülkeye gezi gerçekleştirdi. Hatta Merkez Bankası Yavuz Canevi de Pakdemirli'nin bazı yurt dışı gezilerin de ona eşlik etti (Milliyet Gazetesi, 9 Mayıs 1984: 6).

Bu gezilerin serencamı kısaca özetlenecek olursa, 20 Ocak'ta Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Ekrem Pakdemirli başkanlığındaki sanayiciler ve İş insanları Sovyet Rusya ile 100 milyon dolarlık ihracat bağlantısı kurmuş, 21 Şubat'da ise Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem, Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile Suudi Arabistan'a gitmiş, bu geziden 250 milyon dolar tutarında gecekondu kredisi, 450 milyon dolar program kredisi olmak üzere toplamda 700 milyon dolarlık kredi elde etmiştir. Ayrıca, Suudi Arabistan'ın toplam yiyecek ithalatına Türkiye'den 1 milyarlık dolarlık kısım ayrılmıştır. 16 Mart'ta Atatürk Barajının dış finansmanı için İsviçre tarafından sağlanan 963 milyon İsviçre Frangı tutarındaki kredi anlaşmasının ilk dilimi Zürih'te, ikinci dilimi ise Frankfurt'ta yine Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Ekrem Pakdemirli tarafından imzalanmıştır. 2 Mayıs'ta ise Birleşik Devletlerle yapılan ve Ankara'da imzalanan anlaşma ile birlikte 4 milyar 300 milyon dolarlık F-16 projesi hayata geçmiştir. Bu anlaşmadan iki ay sonra Özal hükümetinin Kuveyt Ulusal Bankası aracılığıyla Kuveyt'ten 150 milyon dolar kredi sağlandığı onaylanmıştır. Ayrıca Dünya Bankasından 375 milyon dolarlık yapısal uyum kredisinin de bilahare kabul edildiği haberi yine bu tarihte, 4 Mayıs 1984'te gelmiştir (Milliyet Gazetesi, 9 Mayıs 1984: 6).

Turgut Özal, iktidarının erken safhasında başbakan unvanı ve yakın çalışma ekibiyle birlikte ekonomiye bu denli önem verip ihracat ve yatırım kredilerini artırmak

adına uluslararası pazar arayışlarını genişletirken, diğer yandan ANAP'ın Genel Başkanı olması hasebiyle partisinin nabzını aynı özenle tutmamıştır. Başka ifadeyle Özal aslında hâlâ teknisyen habitusunun etkisiyle, hükümet işlerini Elekrik İşleri Etüd İdaresi zamanlarından itibaren edindiği "*müteşebbis gezgin*" vasfıyla yerine getirmeye çabalıyordu çabalamasına, ancak diğer yandan bu yoğun teknokrat mesaisi, Özal'ın eşanlı gözetmesi gereken parti işlerini ve dolayısıyla politikacılık mesaisinin önüne geçince ANAP'ta ilk iç karışıklıklar partinin henüz birinci yaşında kendini hissettirmeye başlamıştı.

5.22. ANAP'ın İç Çalkantıları ve Özal'ın "Dört Eğilim" Mitinin Erken Çöküşü

Henüz, ANAP'ın bir yaşını doldurmasının arefesinde, parti içindeki huzursuzluğun su yüzüne çıkması 28 Nisan 1984 tarihli Milliyet gazetesiyle kamuoyunda hissedilmişti. *"Geleneksel Devlet Yönetimi Değişti"* manşetinin yer aldığı haberde "*Koltuksuz Bakanlar*"ın hükümette daha etkin olduğuna vurgu yapılıyordu. "*Koltuksuz Bakan*" kavramsallaştırmasından kasıt, Özal'ın Başbakanlık ve kimi bakanlıklara yerleştirdiği, ağırlıkla unvanı danışman olsa dahi bürokraside önemli süreç ve projeleri yürüten; hükümet ve meclis düzeyinde ise yasa tasarısı, kararname, tüzük gibi önemli metinleri hazırlayan Özal'ın yakın ekibindeki kimselerdi. Böylece alışılmışın dışında bir tutumla Özal, hükümeti devletin bünyesindeki karar alıcı bürokratları by-pass ederek kendisinin "nitelikli" gördüğü yakın çevresiyle yönetme edimini gerçekleştiriyordu (Milliyet Gazetesi, 28 Nisan 1984: 7).

Özal'ın bu yakın çalışma ekibine kısaca eğildiğimizde, genel ekonomi politikasını yürüten ekibin başı Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem olmakla birlikte, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in parti kurucusu ve milletvekili olmasını veto ettiği, ancak Özal'ın kabine dışından bakan ataması usulüyle Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanı yaptığı yeğeni Hüsnü Doğan da ekonomi ekibinin önemli bir bileşeniydi. Ekonomi ekibinin diğer bir önemli ismi, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Prof. Dr. Ekrem Pakdemirli idi. Pakdemirli'nin müsteşar unvanına rağmen bir bakan kadar güçlü olduğu, birçok iktisadi kararın alınıp uygulanmasında Özal'ın en fazla kulak kabarttığı isim olarak kamuoyunda konuşuluyordu. Öyle ki dönemin TÜSAD Başkanı Ali Koçman'ın Başbakan Özal'a kendisinden memnun olduğunu dile getirip "*bir de şu*

Pakdemirli'niz olmasa" diyebilecek kadar yetki sahibi bir müsteşardan bahsedildiği aşikardır. Diğer yandan Kenan Evren'den vetolu, ancak ANAP teşkilatlarının Özal'dan sonra ikinci adamı olarak addedilebilecek diğer bir isim olan Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler de ekonomi yönetiminde ağırlığı olan başka bir isimdi (Milliyet Gazetesi, 28 Nisan 1984: 7).

Özal'ın Başbakanlıktaki yakın çalışma ekibine dair olarak ise Adnan Kahveci'nin başı çektiği söylenebilir. Başbakanlık Müşaviri olmasına rağmen, toplu konut tüzüğünün hazırlanması gibi yasama süreçlerinde Kahveci'nin öncü rolü olmuştur ve kabinedeki birçok bakana kıyasla Başbakan Özal'a erişimi daha doğrudan ve yoğundur. Benzer şekilde büyükelçilik görevlerinde bulunmuş, Başbakanlık Müşaviri Nebi Şensoy da Özal'ın dış politikadaki önemli yönlendiricilerindendir. Nitekim Özal'ın cumhurbaşkanlığı sürecinde de bir müddet Özel Kalem Müdürü olarak görev yapacaktır. Cavit Kavak ve Erol Aksoy'a ise ayrı bir parantez açmak gerekir. Özal'ın özel danışmanı gibi yanında yer alan bu isimler, iktidarın ilerleyen zamanların da "*Özal'ın Prensleri*" olarak anılacak prototipin ilk örneğidir denebilir. Birleşik Devletler'de eğitim görmüş, yüksek nitelikli genç danışmanlardan olan Kavak ve Aksoy Türkiye ve uluslararası bankacılıkla ilgili yürütülen işler ve alınan kararlarda etkin isimlerdi (Milliyet Gazetesi, 28 Nisan 1984:7). İlerleyen yıllarda Kavak, Mesut Yılmaz Başbakanlığındaki 55. Hükümet'te Devlet Bakanlığı görevine kadar yükselecek, Aksoy ise "parlak" bir özel sektör kariyeriyle, önce İktisat Bankası'nı devralacak ardından Türkiye'nin ikinci özel televizyonu Show Tv'yi kuracak, nihayet Hürriyet gazetesini satın alacaktır. Erol Aksoy 1990'ların sonlarına doğru bu markaları elinden çıkarmış olsa da Türkiye'nin bir döneminde önemli bir holding patronu olarak var olmuştur.

Turgut Özal'ın kendisine yakın ve dar bir çalışma ekibiyle yürütme gücünü kullanması, iktidarını geniş bir tabanla paylaşmama gibi otoriter bir eğilimden beslenmiyordu aslında, en azından iktidarının erken yıllarında. Bu yönetim anlayışının daha ziyade yapısal bir sebebi vardı. Özal, Demirel'in bürokratı olarak görev aldığı 1967-1971 arasındaki ilk DPT Müsteşarlığı, 1979-1980 arasında ikinci kez DPT Müsteşarlığı ve ayrıca Başbakanlık Müsteşarlığı ile nihayet 1980 Eylül'ünde askeri rejimin Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev aldığı toplamda 7 yılda üstte değinilen yönetim anlayışını sergilemiş ve olgunlaştırmıştı. Her üç dönemde de geniş yetkileri olan, ilkinde Demirel'in 24 Ocak 1980 kararlarını

gerçekleştirmek için iş başına getirdiği, 12 Eylül 1980'de ise askerin ekonomi yönetimini devretmek için aradığı, ihtiyaç duyulan bir figürdü. Kendisine duyulan ihtiyaç ise görevi verenler nazarında yine kendisine tanınan birtakım tavizi de beraberinde getiriyordu. Bu minvalde farklı dönemlerin karar alıcıları Özal'a her üç tecrübesinde de kendi yönetim anlayışını, yetki ve kadro bazında oluşturmaya müsade etmişlerdi. Örneğin 1967'de DPT'de teşvik ve yabacı sermaye dairelerini kuracak yetkisi vardı veyahut her üç dönemde işleri birlikte götürebileceği, bürokratik bağlamda esnek ve yakın çalışma ekiplerini kurma şansı da kendisine tanınmıştı. 1967'de DPT'nin daire başkanlarını istediği gibi belirlemiş, 1979'daki Başbakanlık Müsteşarlığı döneminde bürokrasi kadroları üzerinde egemen olmuştu. Hatta 12 Eylül rejimine Maliye Bakanlığı için Adnan Kafesoğlu yerine Kaya Erdem'i kabul ettirebilecek kadar bürokrasi içinde rahat yol almıştı. Bu bağlamda 1983'teki kendi iktidarıyla birlikte resmi bir bakanlar kuruluna hükmetmesi veya parlamento çoğunluğuna sahip olmasına rağmen, Özal'ın liderlik habitusundaki bu dar çevre ve yakın ekiple iş yapma alışkanlığı önceki üç tecrübesinin bir yekûnu idi aslında.

ANAP içindeki ilk çalkantılar böylece Özal'ın yakın çalışma ekibiyle Bakanlar Kurulu'nun diğer üyelerinin bağlantısının kopmasıyla; ayrıca bu kabine üyeleri ile ANAP Parti grubundaki milletvekillerinin de bağlantılarının sarsılmasıyla su yüzüne çıkmaya başlamıştı. Henüz daha 1984'ün ortalarından itibaren ANAP grubunun milletvekilleri hükümette revizyon istemeye başlamıştı. Nitekim şikayetleri netti ve Başbakan Özal'a bunları iletmek istiyorlardı. Milletvekillerinin şikayetlerini şöyle sıralamak mümkündü: Vatandaştan gelen taleplerin çözümü hususunda bakanlıklarda muhatap bulamamak ve bakanlardan randevu alamamak, meclisin komisyon çalışmalarında yaşanan iletişim kopukluğu yüzünden önemli yasa tasarısı ve tekliflerinin parti grubunda görüşülmeden yasalaşmasından duyulan rahatsızlıklar, seçim bölgelerindeki bürokratik pozisyonlara yapılan tayin ve atamaların merkezden gerçekleştirilirken kendi görüşlerinin dikkate alınmaması ve son olarak haklarındaki rivayetlerden ötürü seçim bölgelerinde zora düştükleri için, İskan ve İmar, Çalışma, Milli Eğitim, Turizm ve Enerji Bakanları'nın değiştirilmesi isteklerinde bulunmuşlardır. Milletvekilleri parti içindeki koordinasyonsuzluk eksenli bu şikayetlerinin merkezine ise bir de Özal'ın yönetim anlayışını oturtmuşlardı: "*Hükümette bir görevi olmadığı halde, 'harika çocuklar' partimiz ve hükümetimiz adına işler yapıyor. Adnan Kahveci, Ekrem Pakdemirli, Hasan Celal Güzel ve Mehmet*

Keçeciler kimdir? Kimi ekonomiyi yönetiyor, kimi partiyi yönetiyor, kimi de tayin ve atamaları yönetiyor (Milliyet Gazetesi, 25 Mayıs 1984: 6)."

Parti grubundaki bu memnuniyetsizlikler, milletvekillerinin taleplerine bakıldığında Özal'ın hem hükümet etme metodundan hem de parti düzeyinde ANAP'ın bünyesindeki koordinasyonsuzluklardan besleniyordu elbette. Ancak bu memnuniyetsizlikleri de besleyen ve altta yatan çok daha ciddi yapısal bir problem daha vardı partide ve bu problemin kamuoyunda ilk tartışan ise ANAP'ın çiçeği burnunda Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Veysel Atasoy oluyordu: "*Partideki gruplar hala ANAP'lıyız diyemiyor. Biz dört eski eğilimden oy aldık diyoruz ya sadece oy almadık adam da aldık. Grupta eski MHP'li var, MSP'li var, AP'li var, ılımlı CHP'li var, hepsi var ve hala bunlar ayaklarını yere basıp da biz ANAP'lıyız diyemiyor. Dört eski görüş bir araya gelip de hâlâ ANAP olamadı. Gruptaki sıkıntının esas kaynağı bu işte* (Milliyet Gazetesi, 3 Haziran 1984: 6)."

Partinin, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Veysel Atasoy'un ANAP'ın ortak kimlik sorununa dair yaptığı bu saptamaların temelsiz olmadığını, aynı günlerde parlamentoda tartışılan bir yasa tasarısı vesilesiyle teyit etmek de mümkündü. Tasarı, ANAP'ın siyasi kimliğini üzerine inşa ettiği "*dört eğilim*"[186] mitinin erken çöküşünün açık bir örneğidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bira ve şarabın alkollü içki sayılması için görüşülen tasarıda komisyonun ANAP'lı üyeleri ikiye bölünmüştü. İlgili yasa tasarısı bira ve şarabın alkollü içki sayılarak satışının ruhsata bağlanmasını öngörmekteydi. Ayrıca yasa tasarısı öğrenci yurtları, spor kulüpleri, okullar, kahvehaneler, kıraathaneler, pastaneler ve bezik ya da biriç salonlarında bira ile şarap dahil olmak üzere her türlü içki satışını yasaklıyordu. Tasarı ayrıca, bira ve şarap dahil tüm alkollü içecekler için radyo ve televizyonlardan reklam yapılmasını da yasaklamaktaydı (Milliyet Gazetesi, 13 Haziran 1984: 1-6). ANAP'ın muhafazakâr kanadında yer alan Rıfkı Yaylalı, Ünal Akkaya, Şamil Kozakoğlu gibi isimler tasarıyı

[186] Siyasi bir deyim olan ve hayatımıza Özal'ın ANAP'ı kurmasıyla birlikte giren "*Dört Eğilimi Birleştirmek*" ifadesinin detaylarını vermek gerekir. 1983 yılında kurulan Anavatan Partisi, siyasal hayata, 12 Eylül askeri darbesinden sonra kapatılan Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nde karşılığını bulan dört siyasal eğilimi birleştiren yeni bir parti olma savıyla girmiştir. 6 Kasım 1983 seçimleri öncesinde, ısrarla hiçbir partinin devamı olmadıklarını belirten ANAP Genel Başkanı Turgut Özal, seçim meydanlarında sık sık iki elini başının üstünde kenetleyerek, "*dört eğilimi birleştireceğiz*" diyordu. Sonradan "*ANAP selamı*" olarak adlandırılan bu hareket dört eğilimin birleşmesinin simgesiydi. Özal'a göre *"33 yıllık demokrasimiz ne çekmişse siyasi kavgadan çekmişti*" ve *"dört eğilimi birleştirmek*" bu yüzden siyasi kavgayı önlemenin formülüydü (Aslandaş, Bıçakçı, 1995: 81).

desteklerken, partinin seküler milletvekillerinden Özdemir Pehlivanoğlu, Timur Çınar, Türkan Arıkan ise tasarının yasalaşmasına şiddetle karşıydı (Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1984: 1).

ANAP'ın kadroları bazında bölünen seküler ve muhafazakâr damarları aslında Özal'ın habitusunda düalist bir yapıda yıllardır bir arada sorunsuz var olabilmişti. Diğer bir ifadeyle Özal'ın dindarlığı, dini ritüellere bağlılığı ve hatta Nakşibendiliğe gönül vermesi onun çok sevdiği viski veya likörü tüketmesine engel değildi. Veyahut liberal duruşu, dindarlığına rağmen ailesindeki kadınların seküler kimlikleriyle ön planda olması Turgut Özal için sorun teşkil etmiyordu. Ancak Özal, partisinin bu konudaki yol ayrımında safını, biranın alkollü içki sayılması gerektiğine inanan muhafazakâr milletvekillerinin yanında olacak şekilde belirlemiştir. Fakat Özal bu duruşunu islami sembol veya yasaklara dayandırmak yerine bilimsel verilere yaslanarak açıklamaya çalışmış böylece habitusunun diğer yarısı olan sekülerizm ve seküler milletvekillerine de hoş görünmeye çalışmıştır: "*Bizim anladığımız kadarıyla bu konuda Türkiye'de geniş bilimsel raporlar var. Bu raporlar süratli bir tarzda alkolikliğin geliştiğini bize gösteriyor. Yalnız üzülecek nokta şudur: Millet Meclisi'nde olan bir müzakerenin ona oy verenlerin gerici azınlık bir grup olarak tanıtılmak istenmesi memleketimizin bugün eriştiği seviyeyle alakalı düşünülemez* (Milliyet Gazetesi, 12 Haziran 1984: 6)."

Özal bu beyanıyla belli ki partisinin iki tabanını da gücendirmek istemiyordu. Parti grubunda yaptığı konuşmada, konunun kamuoyunda politik bir sorun haline getirilmek istenmesine rağmen tasarının politik bir yanı olmadığından bahisle parti grubunu oylamada serbest bırakacağını açıkladı: *"Arkadaşlarımızı vicdanlarıyla baş başa bırakacağız. Herkesin vicdanı doğrultusunda karar verip oyunu kullanacağına inanıyorum* (Milliyet Gazetesi, 13 Haziran 1984: 1-6)." Özal grubunu serbest bırakıyordu. Çünkü parti grubunu muhafazakâr klik arkasında durmaya zorlamak sekülerleri kaybetmekle sonuçlanabilirdi. Böylece Özal, dört eğilimin iki ana aksının ritmik bir şekilde çalışamasa da kendi habitusunda olduğu gibi, hiç değilse beraberce var olabileceğini göstermek istiyordu. Tasarı 14 Haziran'da TBMM'de 41 ret, 25 çekimser oya karşın 250 gibi ezici bir kabul oyuyla yasalaştı. 15 Haziran 1984 tarihli Milliyet Gazetesi'nin manşeti ANAP'ın seküler kadroları için üzücüydü: *"Biracılar kaybetti."*

Aynı günlerde ANAP'ın "*dört eğilim*" mitinde başka çatlaklar da olduğu partinin mensuplarınca dile getiriliyordu. Bu sefer parti içindeki milliyetçi sağ ile muhafazakâr sağ arasında çekişme baş göstermişti. Artvin ANAP Milletvekili Nevzat Bıyıklı ise bunu dile getiren ilk kişiydi. Bıyıklı, Parti içinde MHP-MSP çekişmesine son verilmesi gerektiğini, partiye sahip olmak için eski iki parti yandaşlarının büyük bir kavga verdiğini oysa ANAP'ın sadece bu iki sağ çizgiye dayandırılamayacağını ifade ediyordu: "*Partiye hakim olmak için bir süredir iki eski partinin faaliyetleri ilgi çekicidir. Tabanda da MSP-MHP çekişmesinden şikayetler gelmektedir. Bu tehlikeli gidiş ve partiye hakim olma gayretleri karşısında pek çok milletvekili arkadaşım rahatsızdır, bu nedenle çıkıp grupta iki eski partinin adını vererek konuştum. Pek çok milletvekili arkadaşım, benden konuşma yaparak bu rahatsızlığı Sayın Genel Başkanımıza duyurmamı istediler. Ben de grupta konuşarak bütün bu kaygılarımızı kendisine anlatmış oldum ve Sayın Genel Başkanımızı partinin gidişi hakkında uyardım* (Milliyet gazetesi, 8 Haziran 1984: 7)."

Nevzat Bıyıklı'nın iddialarının gerçekliğini parti içindeki gelişmeler de teyit ediyordu. Örneğin milletvekillerinin şikayetlerini yoğunlaştırdığı ve değiştirilmesini istedikleri bakanların başında mütedeyyin bir isim olarak Sağlık Bakanı Mehmet Aydın geliyordu. Mehmet Aydın'ın o dönemde kamuoyunda yoğun bir şekilde eleştirilmesinin temel sebebi, Ahmet Emin Yalman suikastinden hüküm giymiş ve köktendinci bir İslamcı olarak Hüseyin Üzmez'i özel müşaviri olarak göreve getirmesiydi. Milletvekillerinin Aydın ve Üzmez rahatsızlığı sonuç vermemişti. Zira parti içinde Hüseyin Üzmez çizgisine yakın 50 kadar milletvekili olduğu ve Sağlık Bakanı'nın değiştirilmesi halinde bu milletvekillerinin de ANAP'ta kalmayacaklarını bizzat kendileri dile getiriyordu (Milliyet Gazetesi, 25 Mayıs 1984: 6). Bu hacimde bir milletvekili kaybı ANAP'a tek parti iktidarını kaybettirirdi. Özal ise elbette böyle bir ihtimali göze alamayacağı için partideki dengeleri gözetmek zorunda kalacaktı. Nitekim parti içindeki bu çatlaklar Özal'ın müdahaleleri olmasa ciddi bir hükümet krizine dönebilecek işaretleri bünyesinde barındırıyordu. Örneğin Özal'ın parti grubu ve bakanlar kurulu üyeleri arasındaki kopukluklar ve anlaşmazlıkları gidermek için topladığı "*ramazan sohbetleri*" toplantılarının ilkinde Kırşehir Milletvekili Mehmet Budak'ın Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Vehbi Dinçerleri sert bir şekilde eleştirmesi karşısında Vehbi Dinçerler gruptan güvenoyu istediğini Özal'a

bildirmiştir. Özal ise buna gerek olmadığını parti grubunun bakana karşı saygılı olduğunu dile getirmiştir (Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1984: 7).

Turgut Özal ANAP'ın bu kimlik sorununu ve tüm bu parti içi çalkantıları sona erdirmek için partisinin grubunu topladığı "*ramazan sohbetleri*"nin ikincisinde meclis lokantasında şu tarihi ifadeleri kullanacaktı: "*Artık dört eğilimden söz etmeye gerek yok. Hiçbir dış tesir altında kalmaksızın kendimizin ve Allah'ın takdiri olarak bir araya geldik. Yepyeni bir kompozisyon olduk. Bu, Anavatan kompozisyonudur. Biliyoruz ki, hep söyledim, çok zor bir dönemde iktidar olduk. Önümüzdeki ilk sene en zor senemizdir. Bu dönem içerisinde çok dikkatli yürümeliyiz. Hepimiz yeniyiz. Bunun getirdiği birtakım sıkıntılar var* (Milliyet Gazetesi, 21 Haziran 1984: 6)."

Turgut Özal ve ANAP ile ilgili literatürün kahir ekseriyeti, ANAP'ı oluşturan dört eğilime olumlu manada atıfta bulunup, zımnen de olsa bu eğilimlerin uyumlu birlikteliğini varsayar. Başarı olarak addedilen bu sentezin mimarı olarak da Özal'ı ululer. Ancak ANAP'ın varlığının birinci yılı arefesinde üstte değinilen gelişmeler dört eğilimin mutlu birlikteliğini tasvir etmekten uzaktır. Nitekim Özal'ın üstteki alıntısı doğrultusunda artık dört eğilimden bahsetmek yerine bir sentez olarak "*Anavatan Kompozisyonu*"nu öne çıkarması da bu durumu doğrular. Her ne kadar Özal'ın birleştirici söylemi farklı eğilimleri bir müddet daha bir arada tutacak olsa da 5 yıl sonra Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından muhafazakâr ve liberal kanatlar tekrardan mücadeleye başlayacaktı. Bu yüzden ANAP'ın "dört eğilim" özelliğinin iktidarın erken safhasında yok olduğunu söylemek mümkündür.

5.23. "Hanedan" Doğarken veya Özal İktidarının "Ailevi" Sorunları

1984 ve 1985'te ANAP'taki huzursuzluğun kaynağı olarak Özal'ın yönetim tarzı, partiyi kuran farklı siyasi eğilimlerin uyumsuzluğu gibi konular haricinde, özellikle ilerleyen zamanlarda Özal'ın başını ağrıtacak bir gündem daha yavaş yavaş doğmaya başlıyordu: "*Hanedan*" tartışmaları. Türkiye'nin siyasi deyimler sözlüğüne Özal ve ANAP iktidarıyla giren hanedan tartışması ana hatlarıyla, Turgut Özal ve eşi Semra Özal'ın ya da daha genel bir tabirle Özal Ailesi'nin Anavatan Partisi iktidarı döneminde akrabalarını ve yakın çevrelerine tahsis ettikleri makamlar ve devlet olanakları eliyle zengin ettikleri kimseler için kullanılıyordu. Özallar'ın yakın çevresi

onlar sayesinde şaşalı bir hayat sürdükleri gerekçesiyle "*hanedan*" olmakla eleştirilmeye başlanacaklardı. "*New York Times"* gazetesinde yayımlanan bir yorumda belirtildiği gibi, "*hanedan*" denilerek, "*Özal çifti Osmanlı hükümdarlarının kibir ve küstahlıklarının çağdaş bir uyarlaması olmakla*" da suçlanıyorlardı. "*Hanedan*" söylemi 1984'ün ortasından itibaren yavaş yavaş görünür olmaya başladıysa da özellikle 1985'ten sonra muhalefet partilerinin her fırsatta işlediği bir konu haline gelmeye başlayacaktı. Örneğin 1989'un Aralık ayında Romanya'da Çavuşesku rejimi çökerken, "*bizim hanedan*"ın ne zaman yıkılacağını soran toplum kesimleri oluşmaya başlayacaktı. Turgut Özal'ın da sonradan kabul edeceği gibi, "*hanedan*" suçlamaları seçmeni etkiledi ve ANAP oylarında belli bir düşüşe yol açtı (Aslandaş, Bıçakçı 1995: 100).

Turgut Özal ve ailesi için "*Özal Hanedanı*" tartışmaları ilk kez Temmuz 1984'te manşetlere yansıdı. Başbakan'ın yakın çevresinin bu şekilde adlandırılmasında etkili olan isimler ve o isimlerin mevkileri kısaca özetlendiğinde Ali Tanrıyar'ın başta geldiği ifade edilebilir. Tanrıyar Özal'ın bacanağı ve ANAP'ın 37 kurucusundan biriydi. I. Özal Kabinesinde ise İç işleri Bakanlığına getirildi. Özal'ın yeğeni olan ve milletvekilliği Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in vetosuna takılan, ancak daha soran hükümet kurulduğunda meclis dışından atama yoluyla I. Özal kabinesinin Tarım ve Köy İşleri Bakanı olan Hüsnü Doğan, hanedan söyleminin oluşumunda başka önemli bir parçaydı (Milliyet Gazetesi, 25 Temmuz 1984: 8).

Hanedan söyleminin oluşumunda, sadece Özal'ın yakın çevresinin elde ettiği makam ve mevkiler belirleyici değildi. Bunun yanı sıra kamusal bir figür olarak Başbakan Özal'ın kamusal faaliyetleri esnasında Özal ailesinin diğer figürlerinin de görünür olmaya başlaması, diğer bir ifadeyle başbakanın yanında sadece kadraja girmeleri dahi hanedan söylemini doğuran etkenlerden biri olacaktı. Bu minvalde Milliyet Gazetesi'nde yer alan şu ifadeler çarpıcıdır: *"Özal'ın hanedanında öncelikle ailesi var: Gezilerine katılan eşi Semra Özal… Uygar bir genç kadın tipini simgeleyen kızı Zeynep Özal… Son gezide vitrine çıkan anne Hafize Özal ve küçük birader Yusuf Özal…* (Milliyet Gazetesi, 29 Mayıs 1984: 1)."

Hanedan söyleminin oluşumunda üstte Milliyet gazetesindeki alıntı ve bunun kamuoyundaki karşılığını anlamlandırabilmek için Bourdieu'nun *"Resmi Olan'ın*

Retoriği"[187] kavramının çözümleme gücüne ihtiyaç vardır. Bourdieu, *ex officio* (makamı gereği) konuşanların, namına görevlerini törensel bir biçimde yerine getirdikleri bir gerçeklik olduğunu ifade eder. Bir *officium* (hizmet, görev bilinci) sahibi olanların, devlet adına konuşmalarının yine bu gerçeklik adına olduğunu dile getirir. *Ex officio,* yani resmi olarak konuşanların, konuşmak suretiyle mevcudiyet kazandırdıkları ya da sözlerinin resmi olabilmesi için mevcudiyet kazandırmak zorunda oldukları bu gerçeklik "*Resmi Olan'ın Retoriği*"dir. Bourdieu resmi olanın retoriği için devlet başkanlarını örnek gösterir. Devlet başkanları, kendisi üzerinde uzlaşmış bir topluluğun vücut bulduğu bir tüzel kişi gibi konuşur der. O halde resmi olanın, kamusal olan olduğunu (Bourdieu, 2015: 65-69) belirtir. Bu minvalde Özal, resmi olanın retoriğinin çerçevesini sarsarak, kendinden önceki siyasilerin aksine, ailesinin imajını da kürsüye taşır. Dolayısıyla Bourdieu terminolojisindeki resmiyet veya kamusal olana, özel olanın karıştığı noktada hanedan söylemi dolaşıma girmiştir. Ahmet Çiğdem, Bourdieu'nun teorisini doğrular bir şekilde Turgut Özal'ı, resmiyetin çöküşü olarak niteler (Çiğdem, 1996: 28). "*Resmiyetin Çöküşü*" Özal'ın ilerleyen yıllarda short ile askeri birlik denetlemesinde veya Cumhurbaşkanı unvanına rağmen, dönemin ünlü bir komedyeninin Talk Show programına konuk olarak katılmasına bir beis görmeyecek denli rahatlığında kendini hissettirecektir.

İşte bu hanedan söylemlerinin ilk işaretleri de 1984 ortalarında kendini göstermeye başlayacaktı. 28 Mayıs 1984'te Turgut Özal küçük kardeşi Yusuf Bozkurt Özal'ı Devlet Planlama Teşkilatı'na (DPT) Müsteşar olarak atadı. Yusuf Özal'ın makamındaki ilk açıklamasının "*Ben sıradan biri değilim"* ifadesi ilgi çekicidir. Küçük kardeş Özal, geldiği konumun, sadece ağabeyinin başbakan olmasıyla açıklanamayacağını ifade ediyor ve kendi liyakatini öne çıkarmayı tercih ediyordu "*Eleştirenlere bir diyeceğim yok. Bu konu yapılacak işin mahiyetine ve bu işi yapacak olan kişinin ehil olup olmadığı meselesidir. Ben yıllardır Dünya Bankası'nda yönetici olarak çalıştım. DPT'de de 4-4,5 yıl araştırmacı olarak görev yaptım. Sıradan bir kişi değilim* (Milliyet Gazetesi, 29 Mayıs 1984: 6)."

Yusuf Bozkurt Özal iki üniversite bitirdiğinden, dünya bankasındaki kariyerinden dem vuruyordu. Ancak hanedan tartışmalarındaki temel espri liyakatten

[187] Pierre Bourdieu, "Resmi Olan'ın Retoriği" kavramını, 1989-1992 arasında Collége de France Üniversitesi'nde Devlet Üzerine verdiği derslerde kullanmıştır. Kavramı 1 Şubat 1990 tarihli derste işlemiş ve kavram üzerine derinlemesine bir analiz yapmıştır.

ziyade Özal'ın aile ve yakın çevresindeki kişilerin bizzat onun yetki ve iradesiyle makam mevki sahibi olmaları veyahut Özal'ın sembolik sermayesinin ağırlığı sayesinde onun talimatı olmasa dahi yakın çevresine fırsat kapılarının açılmasıydı. Yusuf Bozkurt Özal'ın durumu bizzat Başbakan ağabeyinin arzusuyla gerçeklemişti. Kaldı ki kardeş Özal'ın DPT Müsteşarı olduğu günlerde gazetelere yansıyan özgeçmişi DPT öncesindeki profesyonel hayatının da ağabeyinin gölgesi altında şekillendiğini gösteriyordu. Örneğin Turgut Özal'ın 1967'de atandığı DPT Müsteşarlığı esnasında, o zaman 27 yaşında olan kardeş Özal Nisan 1968-Mart 1972 arasında DPT'de proje değerlendirme uzmanı, sektörler araştırma grubu başkanı, müsteşarlık araştırma grubu başkanı gibi görevlerde bulunmuştu. Diğer yandan Turgut Özal'ın 1970'lerdeki kariyeri anımsandığında, 1971-1973 arasındaki Birleşik Devletler Dünya Bankası mesaisinin ardından Türkiye'de 1973-1979 arasındaki özel sektör yöneticilik yıllarını hatırlanacaktır. Aynı yıllar, yani 1973-1979 arasında Yusuf Bozkurt Özal da Ercan Holding'te yöneticilik ve ağabeyi Özal ile birlikte bazı şirketlerde yönetim kurulu üyelikleri görevlerinde bulunmuştu (Milliyet Gazetesi, 29 Mayıs 1984: 6). Dolayısıyla kardeş Özal liyakatinin sınırlı olduğu zamanlarda da ağabeyinin kısmen gölgesindeydi. İlerleyen zamanda ise küçük kardeş Özal, 1987 Genel Seçimlerinin ardından önce milletvekili ardından Devlet Bakanı da olacaktı.

Hanedan tartışmalarını 1984'te asıl alevlendiren olay, Turgut Özal'ın kızı Zeynep Özal'ın 1984 Yerel Seçimlerinin ardından, ANAP'ın kazandığı İstanbul Kadıköy Belediyesinde, Kültür-Sanat ve Halkla İlişkilerden sorumlu Kadıköy Belediyesi Başkan Yardımcısı olarak göreve başlaması oldu. ANAP'lı Kadıköy Belediye Başkanı Osman Hızlan, "elini hızlı tutarak" Zeynep Özal'a iş teklifi götüren ilk belediye başkanı idi. Osman Hızlan'ın bu teklifle, başka avantajlardan yararlanma, iktidarın kalbine yakınlaşma isteği vardı. Müge Anlı'nın kaleme aldığı "*Zeynep Özal Bir Kadın Birkaç Hayat"* adlı eserinde Zeynep Özal'ın şu ifadeleri çarpıcıdır: "*Bu seçimlerin ardından ülkeye farklı bir belediyecilik sistemi geldi. Babam, 'Para aktaralım ki bir şeyler yapsınlar' diyordu. Kadıköy belediye Başkanı seçilen Osman'ı aileyle tanıştıran bendim… Teklifini önce babama danıştım, olumlu karşıladı. Birkaç gün içinde Kültür-Sanat ve Halkla İlişkiler'den sorumlu Kadıköy Belediye Başkan Yardımcısı olarak göreve başladım* (Anlı, 2004: 107)."

Zeynep Özal, Kadıköy Belediyesindeki görevi esnasında ilçedeki tarihi çeşmeleri restore ettirmek, ev hanımları için İngilizce kursları düzenlemek, yoksul mahallelerdeki hasta çocukların ameliyat masraflarının karşılanmasını sağlamak, spor tesislerinin kurulmasına ön ayak olmak gibi geniş bir yelpazede görev yapıyordu (Anlı, 2004: 107). Zeynep Özal'ın bu denli göz önünde ve bir kamu görevinde epey aktif olması hanedan söylemini güçlendirdiği gibi Turgut Özal ve ailesini muhalefetin eleştiri oklarının hedefi haline de getiriyordu. Örneğin, Kadıköy Belediye Meclisinin SODEP'li üyeleri Zeynep Özal'ın hangi vasıfları gözetilerek belediyede yüksek bir mevkiye getirildiği, davetiyeli yapılan etkinlerde para toplanma amaçları, para akışı gibi tüm süreçlere dair bilgilendirilme talep etmişlerdi (Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1984: 3).

Turgut Özal'ın hanedan söyleminin, siyasi ve bürokratik çevreler ile kamuoyunda tartışılmasından pek rahatsız olmadığını kestirmek güç olmasa gerek. Nitekim kardeşi Yusuf Özal'ı DPT'ye atamakta bir beis görmediği gibi kızının belediye görevini onaylaması, Özal'ın bu konudaki rahatlığını teyit eder. Hatta, ANAP'lı İstanbul Büyükşehir belediye Başkanı Bedrettin Dalan'ın dahi Zeynep Özal'ın bir ilçe belediyesinde olması, diğer ilçeler açısından hakkaniyetsiz görüntü arz edebileceğinden bahisle hiç olmazsa Büyükşehir Belediyesi'nde kendi başkanlığı altında görev alma önerisine Turgut Özal'ın verdiği cevap bu konudaki rahatlığını gösterir: "*Bedri bu kız anakente geçerse, senin yerine göz diker, ona göre…* (Anlı, 2004: 108)."

Hanedan söyleminin oluşumunda diğer bir önemli halka Korkut Özal olmuştur. Özal'ın Hanedan tartışmalarındaki rolünü belirleyen unsur ise "*İslami Bankalar*" ile ilgiliydi. 1984'ün Ağustos ayının başında özel finans kuruluşlarının kurulmasına dair izin Turgut Özal'ın iradesi ve Bakanlar Kurulu kararıyla çıkarılmıştır. Daha sonra halk arasında "İslami Bankalar" olarak adlandırılacak bu finans kuruluşları faiz sistemi yerine kar payı sistemini benimsediklerini açıklayarak Türkiye'nin finans sistemine eklemleneceklerdi. Öncelikle Albaraka ve Faysal özel finans kuruluşları Türkiye'de faaliyete başladı. Toplamda 5 milyar lira sermaye ile kurulan bu iki finans kuruluşundan Albaraka'nın ortaklarından biri Korkut Özal idi. Daha açık bir anlatımla Korkut Özal'ın Albaraka ile ortaklığı, Albaraka ile iş yapan anonim şirketin başındaki kişi olmasıyla alakalıydı. Turgut Özal, kardeşi Korkut Özal

ve İslami Finans kuruluşları vesilesiyle Ortadoğu ve Körfez sermayesinin Türkiye'deki yatırımlara çekileceğini umuyordu (Milliyet Gazetesi, 6 Ağustos 1984: 4).

Turgut Özal'ın Hanedan tartışmalarına bakışı ve karşı cevabında ise gerçekten onun, hanedanı Bourdieu'un sosyal sermaye kavramı üzerinden okuyan, nepotizm tartışmalarına pek girmeden "*sonuç odaklı*" mühendis habitusunu görmek mümkündür: "*Şimdi bak bir söyleyim, ortaya koyalım. Ali Tanrıyar ve Hüsnü Doğan iki bakan. Önce her ikisi de partinin kurucuları, bırak akrabalığı ta başından beri bizimle çalışmış kişiler. Bunların içinde Adnan Kahveci de var Mustafa Taşar da, Veysel Aatasoy da var Ulaştırma Bakanı, daha da ileri gideyim Sadi türel de var eski arkadaşım hanedan sayılırsa onları da saymamız gerekir. Vehbi Dinçerler var Milli Eğitim Bakanı ilk 37'nin içinde. Küçük kardeşime gelince bir müddet sonra planlama gibi çok önemli bir yere getirdim. Ama kardeşim olduğu için değil. Eğer Yusuf Özal kardeşim olmasaydı ve ben o şekilde tanımış olsaydım, tereddüt etmeden yine onu getirirdim. Çünkü kabiliyetini ve çalışmalarını biliyorum. Kendisi de buraya gelirken birçok şeyden fedakârlık etti. Çok iyi durumu vardı. Bu yüzden benim anlayışım odur ki herkes şöyle böyle söyleyecek hanedan diyecek diye, işi yanlış yapacak adamlara teslim etmem* (Milliyet Gazetesi, 26 Ağustos 1984: 4)."

Turgut Özal'ın hanedan tartışmalarında dair yukarıda kendisinden doğrudan alıntılanan ifadelerinin satır araları, Özal'ın nepotizm üzerine olan düşüncelerinde dahi belli bir ilkeden ziyade teknisyen ve pragmatik mühendis habitusunu deşifre eder. Örneğin, yakın çalışma ekibindeki akrabalık ilişkilerini, aile üyeliği üzerinden değil parti kurucuları unvanlarından okuması pragmatizmini öne çıkarırken, "*yanlış iş yapmayacak adam*"ın kardeşi gibi "*iş bilen*" teknisyenlerden çıkacağına dair zımni bir ön kabulü de vardır.

Bu alıntıdan hareketle denebilir ki, Turgut Özal hanedan tartışmalarında, kamuoyuna hak vererek herhangi bir zihniyet değişimine gitmemiştir. Hatta tam aksine, kendi habitusu ışığında Yusuf Bozkurt Özal gibi teknisyen isimleri, hanedanın içinde tutumuş; iktidarının ilerleyen zamanlarında ise Özal'ın Prensleri olarak anılacak şekilde kamu yönetiminde bakanlıklar gibi daha etkili pozisyonlara getirecek düzenlemelere imza atmıştır. Bunlardan belki de en mühimi Ağustos 1984'te

Başbakanlık'ta yine Özal'ın çekirdek ekibi tarafından hazırlanan, kamu yönetimine yüksek maaşla dışarıdan sözleşme usulü yönetici devşirme projesidir. Düzenlemenin medyaya yansıyan başlığı dahi Özal'ın hanedanını, prensleriyle genişletme hevesinin dışa vurumunu andırır: "*maaşlar cazipleşiyor iş bitirici yönetici transferi başlıyor* (Milliyet Gazetesi, 2 Ağustos 1984: 3)."

Bu uygulamanın temelde iki amacı vardı. İlki, bürokrasi içerisinde görece iyi bir mesleki formasyona sahip olduğu halde maaşların tatmin edici seviyede olmaması sebebiyle özel sektöre kaymaya meyilli kamu yöneticilerini kamuda tutmaya çalışmaktı. İkincisi ise hanedan tartışmalarını alevlendirecek ve ilerde "*Özal'ın Prensleri*" kavramını da yaratacak olan kamu dışından kamuya yönetici devşirme amacıydı. Bu politika ile murad edilen özel sektörden, "*iş bitirici yöneticiler*"i iş garantisi ve yüksek maaşla kamu yöneticisi yapmaktı. Öyle ki 1984'ün sonlarına doğru o dönemde 110 ila 130 bin lira arasında olan müsteşar maaşları baz alınarak müsteşarların ve dolayısıyla müsteşarlar ile denk tutularak özel sektörden devşirilecek kamu yöneticileri için 300 bin liralık bir maaş planlanmıştı. Bu politikanın her ne kadar fikir babası Özal olsa da politika yapıcıları yine Özal'ın Başbakanlıktaki çekirdek ve dar kadrosu idi: Başbakanlıkta Devlet Bakanı Kazım Oktay başkanlığında kurulan ve içlerinde Başbakanlık Müsteşarı Hasan Celal Güzel ve Özal'ın sağ kolu Mehmet Keçecilerin yer aldığı bu dar ekip hem yasal zemini hem de kadro ihtiyaçlarını belirlemişti (Milliyet Gazetesi, 2 Ağustos 1984: 3). Bu noktada doğan temel sorun, kamuya alınacak yöneticilerin herhangi bir sınavdan azade olarak sözleşme usulüyle çalışacak olmasıdır. Diğer bir ifadeyle Özal'ın yönetim tarzından kaynaklı nepotizmin yol açtığı hanedan tartışmaları, sözleşmeli personel düzenlemesiyle nepotizmden daha da geniş bir kavrama yol alacaktı: "Kayırmacılık."

Kayırmacılığın Türkçe'de Nepotizm kavramı ile bazen eş anlamlı kullanıldığı görülse de kayırmacılık kavramı, nepotizm kavramından daha geniş kapsamlıdır ve tam da bu sebeple içeriğinde farklı anlamlar barındırmaktadır. Bunlar arasında, nepotizmin tanımında yer alan ve Özal'ın da içine düştüğü akraba kayırmacılığının ötesinde, eş-dost, arkadaş, hemşehri, aynı okullu olmak, aynı kökenden olmak, aynı siyasi görüşe sahiplik ve bunun gibi benzerlikleri esas alan kayırmacılık biçimleri ön plana çıkmaktadır. Literatürde, tanıdık, eş-dost kayırmacılığı için daha çok kronizm terimi kullanırken; Özal'ın sözleşmeli personel düzenlemesiyle

bürokraside güç kazanacak kayırma çeşidinin siyasal ve dinsel yandaşlık olan patronaj terimi ile; ayrıca iktidara ve seçmen kesimlerine yönelik kayırmacılığı tanımlayan klientelizm terimleriyle açıklamak mümkündür (Ak ve Özer, 2003: 14; Karacaoğlu ve Yörük, 2012: 47). Bu kavramsal çerçeve ışığında, Özal'ın bürokrasideki prenslerinin Özal'ın siyasi ve iktisadi habituslarının yansıması olacaklar ve patronaj ilişkisi sürdüreceklerdir.

Hanedan gerçekliliğinin, Turgut Özal ve ANAP iktidarını zaman içerisinde nasıl olumsuz bir şekilde etkilediğinin önemli bir işareti Ağustos 1985'te Milliyet Gazetesi ve SİAR kamuoyu araştırma şirketi tarafından yürütülen araştırmanın sonucunda saklıdır. Özal'ın iktidarı devralmasının ardından yaklaşık iki yıl sonra yapılan bu ankette 17 şehir ve 1175 kişiyi kapsamıştır. Anket ANAP'ın oy oranını ölçmekle birlikte temel başka bir soruya daha cevap aramaktadır: "*Sizce iktidardaki Anavatan Partisi'ni en çok yıpratan nedenler nelerdir?*" Sonuçlara bakıldığında ise öncelikle ANAP'ın Kasım 1983'teki %45.1 olan oy oranı yaklaşık iki yıl sonra %9.4 puanlık düşüşle % 35.7 civarında ölçülmüştür. Yaklaşık 10 puanlık bu düşüşün ilk sıradaki sebebi olarak hayat pahalılığı, işsizlik ve gelir dağılımındaki adaletsizlik gelmektedir. Bu üç faktörün ankete katılanlar nazarında toplam puanı %54 olmuştur. Bu faktörlerden sonra ankete katılanlar arasında ANAP'ı yıpratan ikinci önemli faktör olarak "Özal Ailesi" gelmiştir. Özellikle, Semra, Zeynep ve Efe Özal ön plana çıkmıştır. "Hanedan rahatsızlığı"nın tek başına anketteki oranı ise %8.1 olmuştur (Milliyet Gazetesi, 20 Ağustos 1985: 1).

5.24. Turgut Özal'ın Kürt Meselesi Perspektifinin Evrimi: 1984-1993

Turgut Özal'ın iktidarının erken zamanlarında karşılaştığı ve cumhurbaşkanlığı görevini yürütüken vefat ettiği zamana kadar karşılaştığı en önemli siyasi ve toplumsal sürecin Kürt Meselesi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Mazisi yaklaşık kırk yılı bulan ve günümüz Türkiye'sinin dahi önemli bir sosyo-politik fenomeni sayılan Kürt Meselesi, Özal'ın karşısına ANAP iktidarının sekizinci ayında çıkmıştır. 15 Ağustos 1984 gecesi, daha sonraları kendilerini PKK (Kürdistan İşçi Partisi) olarak adlandıracak ayrılıkçı militanlar Siirt'in Eruh ilçesi jandarma karakol binasına bombalı ve silahlı saldırılarda bulunmuş ve ilçe halkı üzerinde de baskı ve sindirme eylemleri gerçekleştirmiştir. Söz konusu saldırı esnasında çıkan çatışmada

bir jandarma eri şehit olmuş, altı er ve üç sivil de yaralanmıştır. Aynı gün başka bir militan grup ise Hakkari'nin Şemdinli ilçesinde jandarmanın açık hava gazinosuna, subay lojmanlarına ve ilçe jandarma karakoluna otomatik silahlarla saldırmış, bu çatışmalarda da bir ast subay ve bir er yaralanmıştır (Milliyet Gazetesi, 18 Ağustos 1984: 7).

5.24.1 Birinci Faz: Kürt Meselesini Küçümseme ve Yok Sayma

PKK'nın tarihteki ilk silahlı saldırısı ve Kürt Meselesinin de miladı olan bu çatışmalara dair, Özal'ı ve genel olarak kamuoyunu saran zamanın ruhunun başlarda, meseleyi önemsememe ve dikkate almama raddesinde olduğunun altını çizmek gerekir. Nitekim, PKK'nın saldırılarının gerçekleştiği tarihten ancak dört gün sonra, dönemin merkez medyalarından biri olan Milliyet Gazetesi'ne haber olabilmesi de bunun işaretlerinden biridir. Diğer yandan Turgut Özal'ın Eruh ve Şemdinli saldırılarına dair ilk beyanını, saldırılardan sekiz gün sonra 22 Ağustos 1984'te vermiştir. İlginçtir ki aradan geçen bir haftalık sürede Özal, 15 Ağustos'ta iktidarında gerçekleştirdiği kapsamlı ve çok başlıklı 6. Basın toplantısında, bir gün önceki olaylara dair hiçbir şey dile getirmemiştir. Hatta, 16 ve 22 Ağustos tarihleri arasında da, sırasıyla İzmit, Sakarya, Eskişehir, Bursa, Balıkesir, Manisa ve İzmir'de gerçekleştirdiği programlarında basınla bir araya gelmesine rağmen yine bu konuyla ilgili hiç konuşmamıştır (Özal, 1984: 733-761).

Özal, PKK'nın saldırılarıyla ilgili ilk açıklamasını, olaylardan bir hafta sonra 22 Ağustos 1984'te yapmıştır. İzmir'deki etkinliklerinin ardından dört günlük bir tatil yapmak üzere geldiği Bodrum Aktur'daki evinde, gazetecilerin soruları üzerine Turgut Özal: " *Bu olaylar çok önemli değildir. Bazı ayrılıkçı örgütlere mensup kalıntılar, Irak'tan da sızabileceğini sandığım kişilerle bu saldırıyı düzenlemiş olabilir. Amaçları, var olduklarını düşündürmektir. Biz bu oyunlara karşı oldukça dikkatliyiz (*Milliyet, 23 Ağustos 1984: 7)."

Özal'ın beyanında yer alan "*oldukça dikkatli*" ifadesinin kendisi adına tartışmalı olduğu söylenebilir. Zira çatışmalardan bir hafta sonra, hem de olay yerinden dahi değil, yazlığında yaptığı açıklama, Özal'ın saldırıları "*küçük bir asayiş meselesi*" olarak okuduğunu göstermektedir. Özal'ın saldırıları mesele etmeyen bu

yaklaşımını, 24 Ağustos'ta Bodrum Aktur'daki yazlığında ağırladığı, Irak Ticaret Bakanı Hasan Ali ile birlikte anıldığı haberden de seçilebilir. Özal'ın Ali'yi kabulünde Ali, Özal'a Eruh ve Şemdinli'deki olaylarla ilgili olarak Irak 1. Başbakan Yardımcısı Taha Ramazan'dan bilgi getirdiğini belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 25 Ağustos 1984: 7). Başbakanı olduğu ülkenin kolluk güçlerine karşı yapılan bir saldırıda, kendisinin tahmini doğrultusunda, militanların sızdığı ülkeden bilgi almayla sınırlı kalması, Eruh ve Şemdinli'yi saldırıların hemen akabinde ziyaret etmemesi, Özal'ın kendine özgü, rahat siyasi habitusuyla da kısmen ilgilidir. Özal, ilerleyen günlerde de saldırılara karşı olan tavrında henüz bir zihniyet değişimine gitmediğini hissettirir. 28 Ağustos 1984'te Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile haftalık mutat görüşmesinin ardından bir gazetecinin "*Doğu'daki olaylarda yeni bir gelişme var mı?*" şeklindeki sorusuna şöyle cevap vermiştir: "*Olaylarla ilgili olarak herhangi büyütülecek, abartılacak bir durum yok. Bir basit eşkıyalık, terör olayıdır. Bastırılmıştır. Zaten kendileri bir iki saatlik gösteri yapıp kaçmışlardır. Bir kısmı yakalanmıştır. Gerekli tedbirlerin hepsi alınmıştır. Hadise budur* (Özal, 1984: 765)."

Turgut Özal PKK saldırıları karşısındaki bu rahat tavrının kendisince bir stratejiye dayandığını ilerleyen zamanlarda şöyle ifade edecekti: "*1984 Eruh ve Şemdinli baskınını bile bile Bodrum'a gittim. Bakanlar Kurulu'nu toplasaydım terör örgütünü moral açıdan toplamış olurdum* (Bölügiray, 1992: 49)." Özal aslında bu açıklamasıyla, PKK'nın saldırısını, "*üç beş çapulcunun ayaklanması*" ve "*üç buçuk eşkıya*" olarak adlandıran ve meseleyi tali bir güvenlik olayı olarak gören devlet söylemini yeniden üretir. Dolayısıyla bu küçümsemenin bir strateji olduğunu vurgulamasının yanı sıra terörün kökünün dışarıda olduğuna da işaret eder. Özal bu olayların, hükümeti masum vatandaşlara karşı sert önlemler almaya kışkırtmak amacıyla yapılmış bir propaganda çabasından başka bir şey olmadığını ifade eder ve bu sebeple resmî makamlardan bu tür çabalara karşı dikkatli olmalarını ister (Heper, 2010: 210).

Turgut Özal'ın PKK'nın saldırılarını küçümseyen yaklaşımı kendisinin ifade ettiği gibi bir stratejiye dayandığı kadar, başka üç yapısal unsura daha yaslanıyordu. Bunlardan ilki Evren ve 12 Eylül rejiminin siyasal sistem üzerindeki ağırlığıyla ilgiliydi. Daha açık bir ifadeyle her ne kadar demokratik nizama geçilmiş olunsa da 12 Eylül rejiminin Evren ile vücut bulduğu *"vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü"*

kırmızı çizgisi, *"anarşi*" zamanlarında ülkenin siyasi meselelerine dair hükümetten ve Özal'dan daha baskın bir yürütme gücü olarak kendini hissettiriyordu. Turgut Özal bunu yıllar sonra Mehmet Barlas'ın yaptığı sözlü tarih çalışmasında şu ifadelerle dile getirecekti:

" *Bu Güneydoğu meselesine daha önce el atabilir, siyasi çözüm arayışına girebilirdik. Ama unutmayın... Anavatan'ın ilk iktidar devresinde, sivil rejime geçiş mücadelesi vardır. Aşağı yukarı 1,5-2 sene, benim bazı bakanlarım, benden çok Kenan Paşa'ya kulak verdiler... Benden değil ondan ürktüler... Bir de, öncelikle ekonominin dar boğazlarını, döviz meselelerini aşmak zorundaydık. Askeri rejimden çıkmış bir ülkede, yeni askeri darbeleri önlemek için bunu böyle yapmalıydık* (Barlas, 1994: 150)."

İkinci ve üçüncü yapısal unsurlar ise Özal'ın siyasi habitusuyla yakından ilgiliydi. İkinci unsur, Özal'ın Kürt meselesine de hemen her şeye baktığı gibi iktisadi bir perspektiften bakmasıyla alakalıydı. Bu perspektif, Özal için Kürt meselesinin kaynağını sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun geri kalmışlığıyla açıklamaya olanak tanıyordu. Üçüncü unsur ise Özal'ın yine siyasi habitusunun önemli bir bileşeni olan sol ve sosyalizm karşıtlığıydı. Onun zihninde -12 Eylül öncesinin canlı hatıralarının da etkisiyle- terör ve anarşi sol ile eş anlamlıydı ve aşağıdaki açıklaması bunu sarih şekilde göstermekteydi:

"*Dış mihraklar tarafından desteklendiği açıkça görülen ayrılıkçı terör örgütleri, geçmişteki günlerin özlemi içerisinde, memleketimizde yeniden terör ve anarşiyi başlatmak için nifak tohumlarını saçmaya hazır durumda beklediklerini son olaylarla göstermişlerdir. 12 Eylül sonrasında yurt dışına kaçan bölücü örgüt mensupları Lübnan ve Suriye'de üslenerek buradaki Filistin Kamplarında barınmaya ve eğitilmeye başlamışlardır. Bu arada ASALA, Japon Kızıl Ordusu, İtalyan Kızıl Tugayları, Alman Baader Meinhof Örgütü ve diğer milletlerarası terör örgütleriyle de yakın ilişkiye girmişlerdir. Ayrıca, gerek yurt dışına kaçan gerekse yurt içinde faaliyet gösteren illegal örgütlerin de yardım ve desteklerini sağlamışlardır. 1982 yılında İsrail'in Lübnan topraklarını istilası neticesinde bu ülkeyi terk eden ayrılıkçı örgütler Suriye'de himaye edilerek terör eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Buradaki mihrakların yardımıyla ASALA ve Irak Kürdistan Demokrat Partisi ile yaptıkları görüşmelerde müşterek eylem planlarını hazırlamışlardır. 1983 yılı başlarında Irak*

Kürdistan Demokrat Partisiyle yapılan anlaşma sonucu bölücü örgütler militanlarını Kuzey Irak'a kaydırmışlardır (Neziroğlu, Yılmaz, 2014: 205)."

Turgut Özal'ın, Kürt Meselesine dair bu rahat tutumunu aylara yayılan ve can kayıplarının arttığı çatışmalar sonunda yavaş yavaş ciddileştirdiği söylenebilir. 11 Eylül'de Silopi'de çıkan çatışmada 1 jandarma eri, 2 Ekim'de Şemdinli'ye dönmekte olan bir askeri aracın otomatik silahlarla taranmasıyla 1 jandarma yüzbaşı, 1 jandarma astsubayı ve 1 er, 9 Ekim'de Hakkari Şemdinli'deki birliğine dönmekte olan yine bir askeri aracın otomatik silahlarla taranmasıyla 8 jandarma eri, 10 Ekim'de Beytüşşebap'ta benzer şekilde askeri araca açılan ateşle 1 jandarma yüzbaşı olmak üzere, 15 Ağustos-15 Ekim arasında Türkiye 18 insanını kaybetmiştir (Neziroğlu, Yılmaz, 2014: 202).

5.24.2 İkinci Faz: Devlet Ciddiyetine Tedrici Geçiş ve Kürt Meselesini Kalkınma İktisadı Üzerinden Okumak

Saldırılar artmıştı. Cumhurbaşkanı Evren'in bölgeyi ziyaretiyle birlikte devletin Kürt Meselesindeki temel yaklaşımlarından biri olan güvenlikçi perspektif de erken cumhuriyetin ardından 1980'lerde tekrar yavaş yavaş geri dönmeye başladı. Evren, Bitlis'in Tatvan ilçesinde yaptığı konuşmada, anarşi ve teröristlerin tehdidi altında bulunan köy ve diğer yerleşim yerlerinde, bekçilere, muhtarlara, ihtiyar heyeti üyelerine ve o köyün güvenilir ileri gelenlerine devletin silah dağıtacağını ifade etmiştir. Silah dağıtımına, erken cumhuriyet döneminde ve milli mücadele şartlarında çıkarılan ve 1984'te hâla yürürlükte bulunun Ekim 1923 tarih ve 442 sayılı İzâle-i Şekâvet[188] kanunu ile meşruiyet kazandırılmıştır (Milliyet Gazetesi, 4 Ekim 1984: 7).

[188] İzâle-i Şekâvet kanunu TBMM'de 18 Ekim 1923'te kabul edildi. Amacı, hükümetin eşkıya ile mücadelede kendi güvenlik güçlerinin yanında, halkı seferber etme, halkın kendini koruma ve eşkıyalığa başvuran kişilerin birbirlerini tasfiye etmesine yasal bir çerçeve oluşturmaktı. Kanun 10 maddeden oluşuyordu. Kanunun 1. maddesinde Dâhiliye Vekâleti'nce isim, şöhret, hüviyet ve fiilleri ile mahkûmiyeti ilan edilen "şakilerin" verilen süre içinde teslim olmayanlarını öldüren veya yaralayanların takibata uğramayacağı ve ceza almayacakları hükme bağlanmıştı. Kimlerin şaki olarak nitelendirileceği de 2. maddede belirtilmişti. Buna göre, mal veya para gasp eden, iç güvenliği bozan veya suikast amacıyla ev, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahalleri basan, yakan, yıkan, adam öldüren, yollarda-kırlarda soygunculuk yapan, adam kaldırma gibi suçlardan birini veya birkaçını işlemekten dolayı hapsedilen, cezasını çekerken hapishaneden kaçarak silahla dolaşmak suretiyle güvenlik ve asayişi tek başına veyahut toplu bir şekilde tehdit veya ihlal edenlere "şaki" dendi. Kanunun belki de en önemli ve Kenan Evren'in 1984 şartlarına da kanunu uyarlamasına el veren maddeleri bu ilk iki maddeydi. Ancak bu 10 madde arasında devletin, kırsalda muhtar veya ihtiyar heyeti gibi köyün ileri gelenlerine silah verilmesini ön gören bir madde yoktu. Evren'in halkı eşkıyalıkla mücadeleye, erken cumhuriyetten gelen bu yasayla eklemlemesi İttihatçı bir diskurla sürdürülen kolektif sorumluluk

Çatışmaların yoğunlaşması ve kayıpların artışı, ayrıca Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Doğu ve Güney Anadolu'ya sonbaharda gidişi Başbakan Turgut Özal'ın da meseleye bakışını ciddileştirmeye başlamıştır. Özal'ın da Kürt meselesini kendi siyasi donanımı ve habitusu vasıtasıyla analiz ederek çözüm reçetesini kendince çıkarmaya başlaması 1984'ün sonbaharıyla birlikte mümkün olmuştur. Dolayısıyla Özal, Kürt Meselesine bakışında ilk seviyedeki gayri ciddi ve sorunu basite indirgeyen tavrında artık ikinci faz'a, yani devlet ciddiyetine tedricen geçiyordu.

Turgut Özal 1984'ün sonbaharında, Kenan Evren'in ardından Eruh ve Şemdinli'ye gitmiş ve üç ay önceki saldırılar sebebiyle bölgeye geçmiş olsun dileğinde bulunmuştur. Özal, ziyaretlerinde yaptığı konuşmalarına sert bir girişle "*Türkiye üzerinde emeller besleyen gafiller başlarını milletin şu yalçın kayalar gibi göğsünde kıracakalardır"* demiştir. Özal Şemdinli'de saldırıya uğrayan karakolda yaptığı konuşmada, Doğu'da Diyarbakır'dan başlamak suretiyle kalkınmada öncelikli bölgeler kapsamına birçok şehrin alınacağını, ayrıca bu bölgelerde daha fazla kamu personeli istihdam ederek bu personele daha yüksek özlük haklarını devletin sunacağını belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 9 Ekim 1984: 1). Özal bir gün öncesinde ise ANAP'ın olağan kongre süreci ve serisini başlatmak için sembolik bir yer seçerek Muş'un Malazgirt ilçesine gitmiştir. Özal burada yaptığı konuşmada da iktisadi gelişimin Kürt meselesini çözeceğine dair en ufak bir şüpheye sahip değildir: *"İktidarımız doğu illerimizin geri kalmışlığın ortadan kaldırmaya, doğunun makus tarihini yenmeye azimli ve kararlıdır. Partimizin milletimize sunduğu ve dikkatlice uygulamaya koyduğu programla ekonomik meselelerini çözmüş olan geleceğin Türkiye'sinde bu hainler istedikleri zemin ve ortamı asla bulamayacaklardır* (Milliyet Gazetesi, 8 Ekim 1984: 7)."

Bu açıklamasına istinaden, Özal'ın birçok meselde olduğu gibi Kürt Meselesini de dar bir ekonomizm ile okumaya başladığını söylemek mümkündür. Halbuki Kürt meselesinin kimliksel boyutunu hem Evren hem de Özal, saldırıların ilk başladığı evrede kavramaktan uzak görünmektedir. Üstelik meselenin çatışma

---

modeliydi aslında. Ancak demokratik hayata geçiş dönemindeki bu strateji devletin temel fonksiyonlarından taviz verildiği anlamına da gelmekteydi. Çünkü devlet "meşru fiziksel güç kullanım tekeli"nden farklı nedenlerle "eşkıya" öldüren, yaralayan kişiler ve birbirlerini öldürüp pişmanlık duyan "eşkıya" lehine kısmen vazgeçecekti (Yakut, 2012: 153-154).

boyutuna gelmesinde Evren ve 12 Eylül Rejiminin mühim bir rolü olmasına rağmen. Nitekim, 12 Eylül 1980 darbesiyle tüm ülkede olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da sert bir tutum alan askerî yönetim sebebiyle, 1983'te "Türkçe'nin dışında herhangi bir dilin kullanımının" yasaklanması, Kürtlerin çocuklarına Kürtçe isim vermelerinin engellenmesi ve Doğu ile Güneydoğu Anadolu'da yaşayan halka yönelik bir takım anti-demokratik uygulamaların hayat bulması, Kürt meselesini daha da karmaşık hale soktuğu gibi silahlı ve sistematik saldırıları da beraberinde getirmiştir (Ahmad, 2010: 200).

Kürt kimliğine yönelik üstte yer verilen ve Kenan Evren'in onayından geçmiş 12 Eylül'ün sert politikalarına rağmen, Şemdinli ve Eruh saldırılarının ardından Evren ve Özal'ın sorunu hâlâ salt bir güvenlik ve iktisadi sorun olarak görmeleri şaşırtıcıdır. Bu perspektif kaymasının temelinde iki aktörün de entelektüel donanımsızlıklarının yanı sıra, güvenlik ve asayiş sorunlarını 12 Eylül öncesinin bakış açısıyla bir "*gençlik sorunu*" olarak görmeleri de etkilidir denebilir. Nitekim, 1984-1985 Eğitim ve Öğretim yılının açılışında Kenan Evren Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Özal Ankara Üniversitesi, İç İşleri Bakanı Ali Tanrıyar Diyarbakır Dicle Üniversitesi ve Maliye Bakanı Vural Arıkan ise İstanbul Üniversitesi açılış törenlerinde yer almış, devlet erkanı olarak gençlere terörle ilgili mesaj vermek istemişlerdir. Açılış törenlerindeki mesajların ortak paydası özetle, "*Türk gençliğinin yabancı ideolojilerin uşağı ve maşası asla olamayacağı; öğrencilerin, devleti yıkmak ve vatanı parçalamak isteyenlerin sinsice yürüttüğü ideolojik faaliyetlere karşı dikkatli olmaları gerektiği; Türkiye'nin ne çekmişse gerçeklere sırtı dönük, yabancı ideolojilerden çektiği*" ifadeleri konuşmalarda yer almıştır (Milliyet Gazetesi, 2 Ekim1984: 6).

Turgut Özal'ın Başbakanlık görevinde bulunduğu 1983-1989 arasında ve Cumhurbaşkanlığı makamında bulunduğu 1989-1993 arasında PKK eylemlerinin seyri, Kürt Meselesinde yıllara yayılan çözümsüzlük veya güvenlikçi paradigmanın bir yansıması gibidir. Nitekim 15 Ağustos 1984 Eruh ve Şemdinli baskınlarından sonra PKK eylemleri giderek artmıştır. Eylem sayısı 1984'te 47, 1985'te 127, 1986'da 129, 1987'de 245, 1988'de 297, 1989'da 602 ve 1990'da 1111'dir. Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesinden kısa süre sonra patlak veren Birinci Körfez Savaşı ile birlikte Kuzey Irak'ın Çekiç Güç denetimine girmesinden sonra ise PKK eylemleri

zirveye tırmanmıştır. Eylem sayısı 1991'de 1912'ye, 1993'te ise tarihinin en yüksek seviyesi olarak 4113 gerçekleşmiştir (Bila, 2004: 183).

Üstteki sayıların da gösterdiği üzere, Turgut Özal'ın iktidarının henüz başında, 1984 yılında tanıştığı PKK eylemleri 1985 yılında artmıştır. 1986-1987 yıllarında ise örgütün eylemleri yine artarak sürmüştür. 1985-1989 yılları arasında PKK özellikle köy baskınlarıyla halkı sindirmeye, kadın ve çocukları da katlederek, vahşet görüntüleri yaratarak, etkinliği artırmaya çalışmıştır. Bu yıllar, yani Özal'ın başbakanlığı Yıldırım Akbulut'a devrettiği 1989'a kadar olan dönem, PKK'ya katılımların yoğun bir şekilde arttığı bir süreç olmuştur. 1989 yılında PKK'nın Türkiye'ye soktuğu militan sayısı 5000'nin üzerindedir. PKK bu dönemde halk üzerinde, devlete karşı alternatif bir otorite olduğunun ispatını sağlamaya çalışmıştır. PKK'nın yaratmaya çalıştığı hava, devletin vatandaşını koruyamadığı, gerçek otoritenin bizatihi örgütün kendisi olduğu imajıdır. Bu amaçla örgüt bölge halkına fiilen vergi koymakta, bölge gençlerini dağa götürmekte, bir nevi "*askere alma*" işlemi yaparak, "*devletleştiği*" izlenimi yaratmaktadır (Bila, 2007: 31-32).

PKK'nın saldırılarına karşı, Başbakan Turgut Özal ve 45. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Cumhurbaşkanı Kenan Evren, üst paragrafta Bila'nın, betimlediği "*alternatif bir otorite olarak PKK*" imajını silecek farklı politika setleri üzerine çalışmak yerine, zaman içinde istemeden de olsa bu imajı güçlendirecek güvenlikçi politikalara savrulmuşlardır. Bu politikalar, şiddet sarmalını güçlendirdiği gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da devletin varlık sahasının ve otoritesinin bölge insanı nazarında sorgulanmasına yol açmıştır.

Bu politikaların başında "Geçici Köy Koruculuğu" uygulaması gelmektedir. Turgut Özal, Şemdinli ve Eruh saldırılarının ardından bölgeye gittiği Ekim 1984'te Köy Koruculuğu sistemine tekrar işlerlik kazandırılacağını şu ifadelerle belirtmiştir: "*Konu şudur: Mevcut bir kanun var. Bu kanun, köy muhtarı ve köy ihtiyar heyeti ile ilgili olarak, köy korucularına köyün korunmasıyla ilgili konularda, eğer civarda eşkıya veya birtakım hadiseler görülürse zabıta yetkisi verebiliyor. Cumhuriyet döneminde çıkan bir kanundur. Bu kanuna dayanarak bir inceleme yapıyoruz. Şunu müşahade ettik: Bu civardaki köylerimizde Cumhurbaşkanımızın son seyahatinde, bakanların seyahatlerinde görülen manzarada, yöre halkı bu gibi konularda emniyet*

kuvvetlerinin yetişmesinden önce kendisi de müdahale etmek istiyor. Birkaç hadisede de av tüfekleriyle, köye gelmek isteyen kimseleri defettiklerini de biliyoruz. Tabi bunun bir düzen halinde yapılmasında ben de fayda mütalaa ederim. Verilir, belli zamanlarda bunlar kontrol edilir, hatta Köy Korucularına ücret bile verilebilir, kanaatim odur (Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ekim 1984: 8)."

Aslında Özal'ın da belirttiği gibi hukuksal varlığı, erken cumhuriyetin en erken zamanları diyebileceğimiz 18 Mart 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu'na kadar uzanan Köy Koruculuğu mekanizması, Özal'ın üstteki beyanının ardından ANAP'ın iktidar yıllarında kurumsallaşmıştır. 442 Sayılı Köy kanunu, bu kanundan bir yıl önce 1923 yılında yürürlüğe giren ve Kenan Evren'in PKK'nın saldırılarına karşı ilk tepkisi olarak "*hâlâ yürürlükte*" dediği "*İzale-i Şekavet*" kanunuyla da aynı amaç ve doğrultudaydı. 442 sayılı Köy Kanunu'nda Geçici Köy Korucusunun tanımı ve tarifinin yapıldığı 74. Madde, 26 Mart 1985 tarihinde I. Özal Hükümeti tarafından şöyle güncellenmiş ve Geçici Köy Koruculuğunun kurumsallaştırılması yolunda ilk adım atılmıştır: *"Bakanlar Kurulunca tespit edilecek illerde; olağanüstü hal ilanını gerektiren sebeplere ve şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin köyde veya çevrede ortaya çıkması veya her ne sebeple olursa olsun köylünün canına ve malına tecavüz hareketlerinin artması hallerinde, valinin teklifi ve İçişleri Bakanının onayı ile yeteri kadar geçici köy korucusu görevlendirilmesi kararlaştırılabilir. Bu şekilde görevlendirilecek geçici köy korucusu sayısı 40.000 kişiyi geçemez. Bakanlar Kurulu bu sayıyı yüzde elliye kadar artırmaya yetkilidir. Görevlendirmeyi gerektiren hallerin ortadan kalkması durumunda veya idarî zaruret hallerinde görevlendirmeye ilişkin aynı usul uygulanmak suretiyle geçici köy korucusu olarak yapılan görevlendirmelere son verilebilir* (Çelik, 2014: 36-37)."

"Geçici Köy Koruculuğu" bir yıl sonra 24 Ekim 1986 tarihinde, müstakil bir yönetmelikle Özal'ın üstteki alıntısı doğrultusunda kurumsallığını güçlendirmiş ve korucuların ücretleri ve özlük haklarının sınırları da belirlenmiştir. Bu tarihte İçişleri Bakanlığı tarafından Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmelikte korucuların görevlendirme işlemleri, görev alanları, silah ve zor kullanma yetkileri ve sınırları, özlük hakları ve korucuların eğitimleri ile ilgili hususlar düzenlenmiştir (Çelik, 2014: 37).

Özal Hükümeti ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile ayrıca Evren'in arkasındaki güçlü güvenlik bürokrasisinin Kürt Meselesine dair ciddileşen perspektifinde yine de metodolojik bir yanlış olduğu aşikardı. Zira alanında iyi bir iktisat teknisyeni olan Özal ve askerlik eğitimini 1930'ların ortalarında tamamlayan Evren'in Kürt Meselesine güvenlik temelli yaklaşımları dahi konvansiyonel bir çizgideydi. Belki de bu sebeple 1984'ten sonra yaşananlara, erken cumhuriyet hükümetlerinin 1920'lerde ve 1930'lardaki Kürt isyanlarına baktıkları zaviyeden baktılar. Evren'in İzâle-i Şekâvet kanunundan dem vurması, Özal Hükümeti'nin köy koruculuğunu revize eden politikası bu zaviyeden besleniyordu. Oysa erken cumhuriyetin Kürt isyanları, dışarıdan İngiltere, Fransa ve Rusya gibi güçlerin müdahil olduğu, içeride ise daha ziyade Ankara'nın mecburi vergi ve askerlik sistemini bölgeye yerleştirmek istemesi gibi bölgede alışılmamış geniş memnuniyetsizlikler doğuran hususlardan kaynaklanmıştı. Dolayısıyla erken cumhuriyetteki isyanların sebepleri ve bunlarla başa çıkma yöntemleriyle 1980'lerin ikinci yarısında yaşananlar arasında ciddi sosyo-politik farklar olmasına rağmen karar alıcılıların, izale-i şekavet ve köy koruculuğu gibi yarım asır önceki reflekslerle Kürt meselesine cevap arayışı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki durumu 1980'lerin ikinci yarısından itibaren daha da kötüleştirmişti. Nitekim Kürt kimliğinin farkındalığının devlet katında nazara alınması ve iktisadi kalkınma taleplerinin olduğu mücadele alanlarında olumlu sonuçlara ulaşılmasına sağlayacak "toplum desteği" geçici köy koruculuğu gibi uygulamalarla tersine bir etki göstermiş ve ciddi bir oranda toplumsal destek PKK'ya yönelmiştir (Kışlalı, 1996: 167).

Özal Hükümeti'nin geçici köy koruculuğunu tekrar işlevsel kılması, "*devleti arkaya alma*", "*devletin silahı*"nı bulundurma ve kullanma ayrıcalığından kaynaklı bir güç sahibi olma anlamına da gelmekteydi. Ancak korucular silahlarını, aşiretlerin iç hesaplaşmaları, kendi nüfuzlarını arttırmak, kendi aralarındaki husumetleri çözmek gibi amacı dışında kullanmaya başlayınca, bu sefer PKK'ya karşı etkin bir mücadele sağlanamamasına sebep olmuşlar, ayrıca bölge halkı için de huzursuzluk kaynağı ve köy boşaltmalardaki önemli bir sebep olarak ortaya çıkmışlardır. Nitekim, 1986-1996 arasındaki on yılda -ki bu on yılda 1993'e kadar Özal yaklaşık dört yıl başbakanlık, üç yıl ise cumhurbaşkanlığı görevinde bulunmuştur- 23 bin 222 geçici köy korucusunun görevine işledikleri çeşitli suçlar nedeniyle son verilmiştir. Köy korucuları; köy yakmadan adam öldürmeye, tecavüzden hırsızlığa ve gasp suçuna,

adam yaralamadan uyuşturucu ve silah kaçakçılığına varana kadar bir dizi suça karışmıştır. Ayrıca bu suçlar yalnızca sivil halka yönelik olmakla kalmamış, kimi zaman kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklarda da devletin onlara verdikleri silahları kullanmışlardır (Göç-der, 2013: 8-9)[189].

Zaman içerisinde 23.000 sayısını geçkin düzeyde Geçici Köy Korucusu'nun suça karışarak görevlerinden el çektirilmesi oldukça önemli bir veridir. Nitekim PKK'nın 1980 ve 1990'larda Türkiye sınırları içinde bulundurduğu militan sayısının birkaç katına denk gelen sayıda korucunun işledikleri suçlar, Kürt meselesinin kangrenleşerek toplumsal bir sorun haline dönüşmesinde epey etkili olmuştur denebilir. Bölge insanı olan köylülerde memnuniyetsizlik ve devlete güven zaman içinde sarsılırken bir de üzerine köy koruculuğu sisteminin zorunlu göçün önemli bir aracı olması Özal Hükümeti, Cumhurbaşkanı Evren ve güvenlik bürokrasisinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu yönetme potansiyelini sarsmıştır. Nitekim köy korucusu olmayı reddetmenin, yerinden edilmeye maruz kalmanın başlıca sebebi olduğu veyahut sadece korucu olunması yönünde devletten gelen baskılar değil; aynı zamanda köy korucularının eylemleri de zorunlu göç sürecinin gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. Üstelik zorunlu göçe maruz kalmış insanlardan kalan topraklara, evlere köy korucuları yerleştirilmiş ya da mallarına zorla el koyulmuştur (Göç-der, 2013: 1).

Kürt meselesinde Özal hükümetinin geçiçi köy koruculuğu gibi yürürlüğe koyduğu politikalar sorunu çözmek bir yana toplumsal düzeyde sorunu daha da çözülmez hale getirmiştir. Bu sebeple Özal hükümeti 1987 yılıyla birlikte, 12 Eylül rejiminin, 12 Eylül 1980 öncesinde uygulamaya koyduğu ve Özal iktidarının erken zamanlarında da süren sıkı yönetim rejimini bu sefer Doğu ve güney Doğu Anadolu için farklı bir formatta tekrar yürürlüğe koyma kararını almıştır: "Olağan Üstü Hal (OHAL) Valiliği."

Özal Hükümeti 19 Temmuz 1987'de önce sekiz şehirde olmak üzere, Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van; daha sonra bu şehirlere

[189] Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma Derneği'nden ait bu atıftaki eserin ilk dipnotunda, raporun içeriğine dair şu bilgiye yer verilmiştir: "*Rapor Nur Tüysüz'ün "Yerel Güvenlik ve Etnik Kimlik: Güneydoğu Anadolu'da Bir Köy Üzerinden Köy Koruculuğu Sistemi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011) adlı tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır."*

komşu üç 3 şehir olarak, Adıyaman, Bitlis ve Muş'u da dahil ederek, 11 Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehrinde Olağanüstü Hal Bölge Valiliği (OHAL) ve buna koşut olarak Asayiş Kolordu Komutanlığı gibi yeni kurumlar ihdas etmiştir. Bu şekilde OHAL Valiliği'nin kurulmasıyla bölgedeki sıkı yönetimin yerini OHAL almıştır.[190]

Hükümetin bu politikalar vesilesiyle güttüğü temel amaç bölgeye daha çok asker ve silah göndermekti. Ancak bu yolla alınan önlemlerin de etkili olduğu tartışmalıydı. Zira, önce geçici köy koruculuğu ardından da OHAL düzenlemeleriyle devlet bölgede kendi otoritesini tartışmasız bir şekilde kuramadığına inanmış olacaktı ki, geçici köy koruculuğu düzenlemesinde olduğu gibi güç kullanma tekelini bir kez daha bölge halkıyla paylaşacak adımlar atacaktı.

1989'da II. Özal Hükümeti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da silah satışının serbest bırakılması ve *"Gizli Silahların Tescili ve Ruhsata Bağlanması"* kararnameleriyle[191] de terör önlenmeye çalışılmış, ancak bu tedbirler bölgenin silah deposu haline gelmesinden ve bölge halkının devlet eliyle silahlandırılmasından başka bir işe yaramamıştır denebilir. Üstelik bu tür tedbirlerle II. Özal Hükümeti bölge insanına zımnen "*Ben senin güvenliğini sağlayamıyorum, kendi güvenliğini kendin sağlamalısın*" (Belhan, 2005: 140) minvalinde bir mesaj vererek devlet otoritesinin de sarsılmasına sebep olmuştur.

Diğer yandan bu başlık altında daha önce yer verildiği gibi Turgut Özal, Kürt meselesine güvenlik perspektifinden baktığı kadar sorunun çözümünü iktisadi bir determinizm üzerinden de okuyordu. Başka bir ifadeyle, "*Doğunun makus talihi*" Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) de devreye alınmasıyla yenilecekti ona göre. Çünkü GAP ve diğer iktisadi yatırımlarla birlikte bölgede işsizlik sorununun üstesinden gelinecek ve refah artışıyla birlikte bölücülük hareketi de tasfiye edilecekti (Özdemir, 2014: 483). Bu minvalde Turgut Özal Kürt meselesinin bir hâl yola girmesi

[190] Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında Kanun Hükmünde Kararname: Kanun Hükmünde Kararnamenin Tarihi: 10/7/1987 No: 285 Yetki Kanununun Tarihi: 25/10/1983 No: 2935 Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 14/7/1987 No: 19517 V.Tertip Düsturun Cildi: 27, , (http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.285.pdf)

[191] "Olağanüstü Hal Bölge Valiliği Tarafından Silah Taşıma Ve Bulundurma Ruhsatı Verilmesinde Uyulacak Esaslar Hakkında Yönetmelik", Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi: 15/11/1989, No: 89/14780, Dayandığı Kanun Hükmünde Kararname (KHK)'nın Tarihi: 10/7/1987, No: 285 Yayımlandığı Resmi Gazetenin Tarihi: 30/11/1989, No: 20358, (http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.8914780.pdf)

adına Başbakan olarak güvenlikçi perspektifinin "*gereklerini*" yerine getirirken diğer yandan, habitusunun mütemmim cüzü olan ekonomist teknisyenliğinin verdiği inançla Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun sosyo-ekonomik gelişmesini sağlayacak, böylece Kürt meselesini ortadan kaldıracağına emin olduğu adımlar da atacaktır. Örneğin, Özal bölge işsizliğinin azaltılması amacıyla, dönemine göre oldukça yüksek bir sayıda çeşitli kamu sektörlerine 90 bin ek kadro vermiş, bölgeye atanan din, eğitim ve güvenlik görevlilerinin tazminatlarını artırmış ve kamu görevlilerine ek ücret imkânları gibi ayrıcalıkları da 1987'den itibaren uygulamaya koymuştur (Doğan, 1994: 40).

5.24.3 Özal'ın Perspektifi'nin Üçüncü Fazı: Diyalog, Diplomasi ve Siyasi Çözüm

Turgut Özal'ın Eruh ve Şemdinli saldırılarıyla başlayan PKK terörünü küçümseyen tavrının, Kenan Evren ve güvenlik bürokrasisinin sürece bakışını sertleştirmesiyle birlikte, değiştirerek zaman içinde konuya ciddi yaklaştığı bu ikinci faz evresinden söz edilmişti. Bu ciddiyetin yanı sıra ayrıca Özal bölgenin ekonomik kalkınmasının terörü bitireceğine dair de mutlak bir inanca sahipti. Özal'ın Kürt meselesine dair bu iki fazdan oluşan perspektifinin ardından üçüncü bir faz olarak, sorunu, siyasi çözüm, diyalog, diplomasi yoluyla ve ayrıca bu yöntemleri Kürt etnik kimliğinin farkındalığına erişerek çözülebileceğine olan yeni ve daha olgun bir düşünce geliştirdiğini de ifade etmek gerekir. Ancak Özal'ın bu düşüncesi kendisinin kurduğu II. Özal hükümeti esnasında, 1988'te gelişmeye başlamış, bilhassa 1989 Kasım'ından itibaren, vefat ettiği 1993 Nisan ayına kadar olan Cumhurbaşkanlığı görevi süresince Özal bu düşünceyi politik bir gerçekliğe kavuşturmaya çalışmıştır. Burada dikkat çekici unsur Özal'ın Kürt realitesini tanıması ve bu çalışmanın ilerleyen sayfalarında yer alan çarpıcı örneklerden de seçilebileceği üzere, Kürt meselesine siyasi bakış açısının, dönemine göre radikal ve cesur bir perspektife kaydığı zamanın manidarlığıdır. Diğer bir ifadeyle Kenan Evren'in emekliliğiyle birlikte Çankaya Köşkü'nün yeni konuğu meseleye dair daha cesur siyasi önerilerde bulunabilmiştir. Bunun temelinde Kenan Evren'in emekliliğinin yanı sıra Özal'ın politik olgunluğunun gelişimi ve dahası artık Başbakan olmadığı için arkasında hesap vermekle yükümlü olduğu bir hükümet bulunmayışı da önemli diğer dinamikler olarak not edilmelidir.

Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde danışmanlığını yapan ve Kürt meselesiyle yakından ilgilenen gazeteci Cengiz Çandar, Özal'ın meseleyle ilgili zihni kırılma noktasını şöyle ifade eder: "*Halepçe katliamı Turgut Bey'i çok etkilemişti ve Türkiye'nin Kürt politikasındaki asıl değişim, 1988'de gerçekleşen Halepçe katliamı üzerine Türkiye'nin sınırlarına yığılan peşmergelerin içeri alınması kararıdır. Körfez Krizi ya da daha doğrusu Körfez Savaşı ile birlikte Türkiye'nin Kürt politikasında Turgut Özal ile bir değişim olduğu referansı yapıldığı vakit, özel konuşmalarımızda her zaman şunu söyledi: 'Hayır değildir, Türkiye'nin Kürt politikasının tarihi yarın yazılacaksa bu politikanın en sorumlu mevkiinde olan kişi olarak ben söylüyorum, değişim tarihi, 1988 yılında Halepçe katliamından kaçan peşmergelere kapıları açmamızdır ve bu hiç kolay olmadı. Askerler buna şiddetle karşı çıktılar. Ben ise bütün sorumluluğu alarak, bütün ikna gücümü kullanarak, o kapıları açtırdım* (Birand, Yalçın, 2001: 451-452)."

Türkiye'nin dışında, özellikle Kuzey Irak'taki Kürtlerin Türkiye'den kaynaklanmayan siyasi ve toplumsal sorunları sebebiyle Türkiye'nin sınırlarına kitlesel bir şekilde yığılmaları, Özal'ın meseleye dair algısını ve çözüm hakkındaki düşüncelerini revize etmiştir denebilir. Özal, artık Kürtlüğün Irak'taki kimliksel boyutunun da etkisiyle sınır aşarak Türkiye'yi de sarsan ve bu kimliksel boyutu sebebiyle siyaset, diyalog ve diplomasinin, çözüm yolunda önemli enstrümanlar olduğuna inanmaya başlamıştır.

Turgut Özal 1988'deki Halepçe katliamının ardından 1989'yılının farklı aylarında Güneydoğu Anadolu'ya olan ziyaretlerini sıklaştırmıştır. Ocak 1989'da Van'da mahalle ve köy muhtarlarıyla bir araya geldiği ziyaretinde bölge insanıyla diyalog, ortak kimlik, ortak vatan ve ortak payda olarak İslamiyet temalarını öne çıkarmaya başlamıştır: "*Türkiye Cumhuriyeti milli bir devlettir. Atatürk böyle kurmak istedi. Bizim birliğimizi, beraberliğimizi bir arada tutan, hepimizin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmasıdır. Birinci nokta bu. Bu topraklarda yaşayan herkes, burada doğan herkes, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde bu ülkenin vatandaşı olan herkes, hiçbir ayrım yapılmadan bu ülkenin birinci sınıf vatandaşıdır. Bir kere bunu böyle kabul etmemiz lâzım. Devletimiz laiktir. Ama milletimizi bir arada tutan, ebedi birliğimizde en güçlü bir şekilde hizmeti olan, esas rolü olan da islamdır (Özal, 1989: 1)."*

Turgut Özal'ın 1980'lerin sonunda, sorunu kimlik, siyaset ve sosyoloji üzerinden anlamlandırmaya çalışan yaklaşımına dair Işın Çelebi'nin aktardığı Turgut Özal ve Nilüfer Göle hatırası ilgi çekicidir: "*Hatırlanacaktır bu doğu ziyaretlerinden kısa bir süre sonra Özal Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı seçilecektir ve bu tarihi sorunun çözümü için artık kolları sıvayabilecek bir pozisyondadır. Bu doğrultuda Özal, bir gün sosyoloji profesörü Nilüfer Göle'yi davet ederek ona şunu sorar: 'Farklı olmalarına rağmen insanları bir arada tutan nedir? Din mi? Dil mi? Bayrak mı? Biz bu insanlara birbirlerini sevmeyi nasıl öğreteceğiz? Allah'ın ipine sarılmalarını ve birbirlerini sevmelerini öğretmemiz lazım* (Çelebi, 2012: 128).'

Bu bağlamda Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürürken onun iradesiyle yürürlükten kaldırılan bir kanun vardır ki, Kürt meselesi için hem de 1990'lardaki yoğun terör ortamına rağmen devrimsel bir adım olarak görülebilir. 6 Kasım 1983 seçimleriyle Özal henüz iktidarı devralmadan çok kısa bir süre önce 12 Eylül rejimi tarafından 22 Ekim 1983'te yürürlüğe koyulan "*Türkçeden Başka Dillerde Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun*", 12 Nisan 1991'de yürürlükten kaldırılmıştır. Kanun'un ikinci ve üçüncü maddeleri Kürtçe'yi neredeyse tamamen Kürtlerin evine hapseden bir içeriğe sahipti:

"*Madde-2- Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışında herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması yasaktır.*

Madde-3- Türk Vatandaşlarının anadili Türkçedir.

a) Türkçeden başka dillerin anadil olarak kullanılmasına yönelik her türlü faaliyette bulunulması,

b) Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde, mahallin en büyük mülki amirinden izin alınmadıkça bu kanunla yasaklanmamış olsa bile Türkçeden başka bir dille yazılmış afiş, pankart, döviz, levha ve benzerlerinin taşınması, plak, ses, ve görüntü bantları ve diğer anlatım araç ve gereçleriyle yayın yapılması, yasaktır (Resmi Gazete, 22 Ekim 1983: 1)."

Özal'ın 12 Eylül rejiminin getirdiği dil yasağını kaldırarak Kürt meselesinde demokratik adımlar atmasının yanı sıra eşanlı bir şekilde Körfez Savaşı'nın da patlak vermesi Özal'ın Kürt meselesi bağlamında üzerine kafa yorduğu, demokratik ve siyasi

yollarla sorunun çözümüne dair fikirler üretmesini katkı sunmuştur. Bununla beraber Özal'ın Körfez Savaşına dair stratejisinde pragmatik teknisyen habitusu vesilesiyle krizi Türkiye için fırsata çevirmeye çalışan hatta yer yer yayılmacı, irridentist emelleri hissedilen bir diplomat perspektifi kendini hissettirir:

"Irak, güvenlik de dahil ön planda olmak üzere, her bakımdan bizi, yani Türkiye'yi ilgilendiriyor. Yeni Irak'ın yapılanmasında biz de olmalıyız. Yeni Irak'ı kuracak masada bulunmamız lazım. Bunun için uluslararası koalisyonda aktif bir rol sahibi olmamızı istedim. Yeni merkezde Şiiler ve Kürtler de bulunacağı için ve Şiiler doğal olarak İran'ın nüfuzunun taşıyıcısı olacağından ötürü, bizim esas olarak 'Kürt kartı' üzerinden yeni Irak yapılanmasında rol almamız gerekiyor. Eğer Irak'ın bu savaş sonunda dağılması ve parçalanması kaçınılmaz olursa, o zaman Musul konusuna ilişkin tarihi haklarımızı öne sürmemiz gerekecek. Fizik kanununda olduğu gibi siyaset de boşluk kaldırmaz. Mutlaka doldurulur. Eğer, rejimin çöküşü ve Irak'ın dağılmasıyla Kuzey Irak'ta doğacak boşluğu biz doldurmazsak biri, Türkiye'ye hasım ya da rakip olabilecek bir güç gelir doldurur. Bunu engellemek ya da en azından caydırmak için bizim, Irak'ın geleceğinde söz sahibi ve aktif bir konumda olmamız gerekiyor."

Turgut Özal'ın Körfez Savaşında Irak'tan müttefik devşirmek için izlediği yol örtülü bir diplomasi olmakla birlikte, kullandığı elçilik mekanizması da de tam Özal'ın siyasi habitusuna uygundu. Bu elçilik mekanizması devletin formel kanallarını by-pass eden, Özal'ın hızlı ve bürokrasisiz "*iş bitirici*" damarına seslenen, devlet ciddiyeti ve kayıtlı evrak yerine birincil ilişkilere ve özel arkadaşlık bağları üzerinden yürümekteydi. Elçi, gazeteci ve Turgut Özal'ın özel danışmanı Cengiz Çandar'dır. Çandar, Körfez Savaşı esnasında Özal'ın Kuzey Irak'ın iki büyük ailesi olan Barzani ve Talabani ile ilişki kurma sürecini şöyle açıklar: "*Bana dedi ki: 'Bu adamları gördüğün zaman, bırak ilk önce onlar konuşsun, fakat sen benim aklımdan geçenleri bilerek onlara şunu söyle: Siz Irak Kürtleri tarihi olarak bizim bir parçamızsınız. İran Kürtleri değil, yüzyıllarca Osmanlı idaresi altında işte sınır yoktu Irak-Türkiye filan diye. Yani Irak Kürtleri, Türkiye Kürtleri diye bir kavram da yoktu. Yani bizim tarihimiz beraber, aynı dindeniz, aynı mezhepteniz büyük ölçüde. İran'a bel bağlamayın, İran sizi terk etti, 1975'te terk etti. İran sizi terk eder, sizin çıkarınız bizimle beraber olmanızdır. Türkiye nereden baksanız Batılı bir ülkedir. Batılı kurumlarda var olan, temsil edilen bir ülkedir. Avrupa Konseyi'nde var, Avrupa*

Birliği'ne başvurusu var, NATO üyesi, OECD üyesi. Halepçe katliamına muhatap olan, maruz kalan, ona hedef olan sizdiniz. En iyi sizi biz savunuruz uluslararası planda. Yalnız bizdeki teröre arka plan olmayacaksınız, işte PKK meselesi, hatta PKK'yı makasa almalıyız (Birand, Yalçın: 2001: 461)."

Özal'ın Çandar vasıtasıyla Kuzey Irak Kürt liderleri ile kurmak istediği köprü başarılı olacaktı. Nitekim Kuzey Irak'ta yayınlanan "*El Hayat*" adlı gazete için çalışan Kürt gazeteci Kamran Karadaghi, Çandar'ın girişimleriyle ve ona benzer bir mevkidaşlıkla Kuzey Irak'ın önde gelen aileleri Barzani ve Talabani ile ilişki kurmuş ve bu ilişkiler informal bir ağ ile güçlenmiştir. Karadaghi ilerleyen ilişkileri şöyle tasvir eder: " *Özal ile Irak Kürt liderleri arasında siyasi ilişkilerin kurulması için birlikte çalıştık. İlişkiler Cumhurbaşkanı Özal'ın Talabani'yi açık bir biçimde Çankaya'da Haziran 1991'de kabul etmesiyle zirveye yükseldi. Kürdistan Yurtseverler Birliği ve KDP'nin Ankara'da büro açmasına resmen izin verildi. Bu iki örgütün liderleri, Cumhurbaşkanı ve diğer üst düzey yetkililerle düzenli olarak görüşmeye başladılar* (Çandar, 2012: 154)."

Gerçekten Kürt gazeteci Karadaghi'nin belirttiği gibi Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın riyasetinde, meselede Kuzey Iraklı muhataplarla yol alınmaya başladığı ve dahası bu yolun etkili sonuçlar verdiğine dair işaretler oluşuyordu. Öyle ki Cumhurbaşkanı Sözcüsü Kaya Toperi, PKK'ya karşı faaliyetlerde bulunmak üzere 1987'de yürürlüğe giren OHAL kanununa istinaden, OHAL bölgesi Valisi Necati Çetinkaya ile beraber Barzani'nin karargâhına gitmiş, orada Barzani, Talabani ve Çetinkaya ile birlikte PKK'ya karşı yürütülecek ortak strateji tartışılmıştır. Hatta sonrasında bu kez, Ankara'da Dışişleri Bakanlığında gizli bir şekilde Cumhurbaşkanı Özal, sözcüsü Kaya Toperi, özel kalemi Murat Özçelik, Barzani ve Talabani bir araya gelerek PKK'ya karşı ortak stratejinin ne olacağını tartışmışlardır. Ayrıca diğer yandan Türk kolluk kuvvetleri ve OHAL Valiliği ile Kuzey Irak'ın ilgili güvenlik güçlerinin koordinasyonu üzerinde çalışılmaya başlanılmıştır (Birand, Yalçın, 2001: 470-472).

Özal ve Kuzey Irak arasındaki müttefiklik bağının Türk Silahlı Kuvvetlerinin operasyonlarına yansımasını ise Fikret Bila'nın "*Komutanlar Cephesi*" eserindeki sözlü tarih örneklerinden seçmek mümkündür. Dönemin Korgenerallerinden Necati

Özgen, Kuzey Iraklı Kürt liderlerle kurulan sıcak ilişkilerin TSK'nın PKK karşıtı operasyonlarına nasıl yansıdığını şöyle anlatır: "*Eşref Bitlis Paşa sık sık Diyarbakır'a geliyor. Şırnak'a gidiyoruz beraber. Bölgeyi geziyoruz. Dedik ki Talabani ve Barzani ile görüşme yapalım. 1992'de, düşündüğümüz şu, büyük Kuzey Irak operasyonunu beraber yapmak. O zaman bunların PKK ile arası iyi değil. Biz ise devlet olarak, Barzani ve Talabani ile yakın ilişki içindeyiz, o zaman. Diyarbakır'da sık sık görüşüyoruz. Bazen Şenova'da oluyor. İlişkiler sıcak. Ondan sonra Eşref Bitlis Paşa ile dedik ki, biz yukarıdan Barzani ve Talabani kuvvetleri aşağıdan ortak bir operasyon yapabiliriz ve böylece PKK'yı sıkıştırabiliriz. Planın esası bu. Tabii Eşref Paşa, Genelkurmay Başkanımız Orgeneral Doğan Güreş ile görüştü ve harekat Genelkurmay tarafından da kabul gördü. O operasyonda PKK'ya verdirdiğimiz kayıp 4000'dir. 4000 zayiat verdiler. Operasyondan sonra gittik Eşref Paşa ile Barzani ve Talabani'ye dedik ki bu böyle olmuyor, gir-çık gir-çık. Siz dedik kendi bölgenize hakim olun. Nasıl olacağız diye sordular. Biz dedik ki neye ihtiyacınız olursa biz karşılayacağız. Zira bizim harekattan sonra PKK'nın silahlı gücü marjinal noktaya gerilemişti. Biz o görüşmede bir de anlaşma yapmıştık Barzani ve Talabani ile. Dördümüzün imzasının olduğu Selahaddin Anlaşması. Çoğu kimse bunu bilmez. Bu anlaşmaya göre Kuzey Irak'taki şehirlerde timler kuracağız. Dohuk'ta Zaho'da, Selahddin'de, Erbil'de, Süleymaniye'de. Bu timler jandarma personeli olacaklar ama sivil gezecekler. Bu timler Selahaddin'de sizin karagâhınıza da yardımcı olacaklar dedik. Gelişmeler ne kadar önemli bir karar aldığımızı kanıtladı sonradan* (Bila, 2007: 88-95)."

Turgut Özal, Kuzey Iraklı Kürtlerle ittifakını ölümünden 6 ay önce devlet katında resmileştirecek ve meşrulaştıracak kadar Körfez Savaşındaki Kürt Stratejisine ve bu stratejinin PKK ile mücadelesine inanıyordu. 2 Eylül 1992 Çarşamba günü Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Çankaya'da Talabani ve Barzani'nin yanı sıra Kuzey Iraklı din adamı Muhammed Bahr el-Ulum, Şeyh Sami Azara, İyad Allav, Muhammed Alusi, Hani el-Fakiki gibi Şii-Sünni Iraklı Arap muhalif figürlerden oluşan bir heyeti Çankaya Köşkü'nde kabul etti. Özal'ın bu kabulü muhalefet ve basın tarafından epey eleştirilmişti. Eleştiriler iki temel soruya dayanıyordu: İlki, 1982 Anayasasına göre sembolik gücü yüksek ama yürütme yetkileri bakanlar kuruluna nispetle sınırlı bir cumhurbaşkanının, meclis ve hükümeti aşarak ve ayrıca Türkiye açısından farklı yorumlara yol açabilecek bir toplantıyı düzenlemesine hakkı olup olmadığı sorusuydu.

İkinci soru se, Türkiye, Irak'ın iç mücadelesinde rol alan grupların temsilcileri ile böyle bir görüşme yapmalı mıydı? (Çandar, 2012: 176-180).

Cumhurbaşkanı Özal, basında şahsına yönelik bu soru şeklindeki suçlamaların ardından ilkini atlayıp ikincisine şöyle cevap vermiştir: "*Neden görüşmeyeyim? Suudi Arabistan, Birleşik Devletler Yönetimi, bu gruplarla görüşüyor da, biz niye görüşmeyecek mişiz? Dış işlerimiz sadece Kürt liderlerle görüşüyor. Halbuki bu görüşmeleri genişletmek lazım. Biz kalkıp da niye Saddamcılık yapacağız? Adamın PKK'ya destek verdiği kesin. Türkiye'nin Saddam ile bir menfaati var mı? Hâlâ Saddam ile dostluk olur mu?* (Çandar, 2012: 180)."

Turgut Özal her ne kadar ilk soruya cevap vermese de aslında bu sorunun cevabı onun habitusunda saklıydı. Mevcut anayasaya göre Cumhurbaşkanın yetkilerinin sınırlı olması Özal için pek de dert edilecek bir husus değildi. Nitekim, kariyerinin büyük bir bölümünü oluşturan kamu yönetimindeki yöneticilik tecrübesinde, üstlendiği işlerde unvanın hukuki sınırlarını pek göz etmemişti. Zaten amirleri de Özal'ın bu yetki aşan yoğun faal girişimciliğinden çok da rahatsız değillerdi. EİEİ'deki uzmanlık ve müşavirlik görevleri esnasında ülkenin ulusal düzeyde önemli bir değeri olan Keban Barajı çalışmalarında unvanını aşan teknik ve bütçe yetkilerini haizdi. 1967-1971 arasındaki ilk DPT müsteşarlığı görevinde ise Demirel kabinesindeki bakanlardan daha güçlü bir şekilde Türkiye'nin iktisadi planlanmasında birinci derece sorumlu idi. 1960'ların DPT'sinin güçlü kurumsal yapısında gedik açarak Teşvik Uygulama Dairesi kurmuş bir müsteşardı. Böylece DPT üzerinden kamu kaynaklarını özel sektöre transfer edebilecek bir yapıyı inşa eden bir kamu yöneticisi için hukuki sınırlılık, hedefe varmaktan önemli değildi. Daha sonrasında ise Özal yine Demirel sayesinde 1979 yılının sonunda, ikinci defa DPT Müsteşarlığı ve aynı anda Başbakan Müsteşarlığı görevlerini uhdesinde toplayabilecek kadar bürokratik teamüllerin ve hukuki sınırların dışına çıka(rıla)n bir siyasi figürdü.

Özal'ın Cumhurbaşkanı olmadan önceki geride bıraktığı kariyeri göz önüne alındığında, Cumhurbaşkanlığı süresince sembolik olan ve faal olmayan seleflerine dönüşmesini beklemek naiflik olacaktır. Kaldı ki Turgut Özal Çankaya Köşküne çıktıktan bir süre sonra ANAP'ın iktidardan düşerek SHP-DYP Koalisyonun

kurulması da Özal'ın ironik olarak Kürt Meselesine dair düşüncelerini daha rahat dile getirmesine zemin hazırlamıştır. Zira ANAP'ın iktidarda olduğu zamanlarda Özal'ın meseleye dair partisiyle belli bir tutarlılık sergileme zorunluluğu nispeten ortadan kalkmıştır. Böylece Özal aslında, Türk siyasi hayatında Demirel için kullanılagelen "*bir bilen*" deyimini, bir nevi Kürt Meselesi özelinde kendisi için kullanılabilecek bir "*kanaat önderi*" pozisyonuna evirmeye gayret etmekteydi. Cumhurbaşkanı Turgut Özal bu kanaatlerini ise ağırlıklı bir şekilde sivil toplum ile bir araya geldiği otel toplantıları veyahut çeşitli açılış konuşmalarında dile getirmiştir. Dolayısıyla Turgut Özal için Kürt meselesindeki fikriyatına dair üçüncü fazında diyalog ve diplomasiden sonra, nihayet meseleye siyasi çözüm arayan perspektifin Özal'da olgunlaştığını söylemek mümkündür: Sivil toplum ile bir araya gelen, diyalog, siyaset ve meseleye sosyolojik gerçekler üzerinden bakarak siyasi çözüm arayan "*Akil İnsan Turgut Özal*" profili.

Turgut Özal sivil toplumla buluşmalarına Körfez Savaşı'nın hemen sonrasında başladı. 22 Mayıs 1991'de Bursa'da Çelik Palas otelinde önemli bir konuşma gerçekleştirdi. Özal, konuşmasında Kürt meselesinin barışçıl yollarla çözümü için iki temel adres gösterdi. Bunlar, Özal'a göre demokrasi ve onun liberal habitusunun çekirdeği olan ifade hürriyeti idi. Özal'a göre bir toplum ve o toplumun devleti bu iki haslete sahip olmadığında, Irak'taki Kürtlerin bir diktatörlüğe karşı mücadelesindeki gibi, iş içinden çıkılmaz bir hal alırdı. Halbuki Özal'a göre Türkiye'deki durum nispeten daha kolaydır. Çünkü Türkiye'de demokrasi vardır ve etnik unsur farketmeksizin herkes istediği şeyi olabilir, istediği yere gidebilir: "*Bugün Doğu Anadolu'daki idarecilerimiz, oradaki belediye reisleri, acaba hangi etnik gruplar? Ortada. Bir ayrım yapıyor muyuz? Yok yapmıyoruz. Buraya kadar geliyorlar mı? Geliyorlar. Buraya yerleşiyorlar mı? Anadolu'nun diğer yerlerine gidiyorlar mı? İşte esas mesele bu kaynaşmayı temin etmek ve bunu ancak demokratik idareler yapabilir. Ben serbestlik ve demokrasi olan ülkelerde gelişme olduğunu gördüm. Fikirler söylendikçe, o fikirlere tabu konulmadıkça, çok gelişme olduğunu gördüm. Onun için serbestlikten yanayım."*[192]

[192] Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın "*21.Asır Türkiye'nin ve Türklerin Asrı Olacak*" Konulu Konuşması. 22 Mayıs 1991, Bursa Çelik Palas Oteli.

Turgut Özal Kasım 1991'de bu kez İstanbul'da President Otel'de "*Dünyadaki Yeni Dengeler ve Türkiye*" başlıklı toplantıda Kürt meselesini terör ve siyaset kavramları üzerinden ve ayrıca bunları birbirinden ayrıştırarak değerlendirmiştir: "*Benim gördüğüm bu konunun iki tarafı vardır. Bir terör. Terörle sonuna kadar mücadele etmeliyiz. Hiç bundan yılmamalıyız. Çözümün ikinci tarafı siyasidir. Daha doğrusu şefkatle meseleye yanaşmak, bölge insanını, karşı tarafın eline bırakmamak lazım. Bunun yollarını bulmamız lazım. Fakat bunun kısa sürede netice verecek yolu yoktur. Uzun vadeli bir problemdir. Bizim bazı hatalarımız var onu da söyleyeyim. Hatalarımızın başında, bizim meseleleri uzun vadeli görmeyişimiz geliyor. Hep böyle kısa vadeli spekülatif çözümler arıyoruz. Birçok işler uzun vadelidir. Uzun vadeli sabır ister. Sabırla işlere bakmak lazım."*[193]

Özal'ın yukarıdaki sözleri onun habitusunun temel bileşenleri olarak sayılabilecek, "*icraatın içinden*", tez canlı, ivedi ve sonuç odaklı, teknisyen bir mühendis perspektinden uzak, hatta bu habitusun tam aksine, Kürt meselesine soğukkanlı ve çok yönlü bakabilen, sürecin sosyolojik gerçeklerini haiz, toplumsal meselelerde uzun erimli çözümlere inanan bir devlet adamı profili çizer. Bu durumu açıklayan iki unsurdan bahsedilebilir. İlki Özal 1984 Ağustosundan 1991 Kasımına kadar aradan geçen 7 yılı aşkın sürede hem kendi siyasi kariyeri bakımından hem de Kürt meselesini başbakan ve cumhurbaşkanı seviyesinde takip eden bir siyasi figür olarak olgunlaşmıştır. İkincisi ise Özal'ın artık cumhurbaşkanı olarak meseleye dair siyasi yönden sorumluluğunun ve bağlayıcılığının nispeten Başbakan Demirel kadar olmayışı ile ilgilidir. Çünkü Cumhurbaşkanı Özal'ın görev süresi boyunca artık bir seçmen veya seçim kaybetme korkusu kalmamıştır. Belki de bu yüzden "*bir bilen*" olarak Özal meselenin siyasi yönüne, diyalog kanalı ve hatta alt kimlik-üst kimlik üzerinden bakma konforunu kazanmıştır.

"Bizim toplumumuzda Türk kelimesi Türk vatandaşlarının hepsi için kullanılmıştır. Bir kere bunu anlatmamız lazım. Yoksa etnik olarak Türk olan kimseye münhasır olarak kullanılmamıştır. Eğer etnik olarak kök aranırsa, ta Orta Asya'dan gelmiş ve karışmamış insan olarak pek az kimse vardır burada. Çünkü Anadolu bir harmandır. Yugoslavya'dan Boşnak gelmiş, 'Türküm' demiyor mu kendisine? Arnavut

[193] Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın "*Dünyadaki Yeni Dengeler ve Türkiye*" başlıklı toplantıda yaptığı konuşma. 17 Kasım 1991

gelmiş, Türküm demiyor mu kendisine? Evet diyor! Oysa etnik olarak Türk mü? Hayır değil. Ama burada Türk kelimesi yukarıda söylediğim manada kullanılmış. Yoksa Anadolu'dan çok çeşitli kavimler gelmiş geçmiş. Kafkasya'dan Çerkezler gelmiş, Abazalar gelmiş. Bunlar Kafkas'ın yerli Kabileleridir. Müslüman olmuşlardır."[194]

Turgut Özal alt ve üst kimliği bu şekilde tasnifledikten sonra kendi kimliğini örnek olarak dile getirmiş ve bu örnekle birlikte Kürtlerle bir tür gönül bağı da oluşturmaya çalışmıştır: "*Ben de o bölgenin çocuğu sayılırım. Malatyalıyım. Annem Çemişkezek'in Toma mezrasından. Annem öğretmendi, babam icazetli hocaydı. Babamın annesi Pütürgelidir. Hatta o yüzden dedim ki 'Pütürge tarafı Kürt'tür. Benim babaannemin Kürt olması çok kuvvetle muhtemeldir* (Milliyet Gazetesi, 1 Şubat 1992: 1)."

Özal'ın üstteki ifadeleri Kürtlerle kurmaya çabaladığı özdeşliği göstermesi bakımından anlamlı olduğu kadar bu çaba diğer yandan sosyal kimlik kuramı ve kimlik yönetim stratejisi ile yakından ilgilidir. Özal'ın yukarıdaki ifadeleri, sosyal kimlik kuramının temel bir alanı olan kimlik yönetim stratejisine içkin kavramlardan *"Sosyal yaratıcılık stratejisi"* çerçevesinde okunmaya elverişlidir. Sosyal yaratıcılık stratejisi, kendisini düşük statü grup üyesi olarak hisseden grup üyelerinin sosyal kimliklerini güçlendirmek için sergilediği çeşitli girişimleri açıklamak için öne sürülmüştür (Ellemers ve Rijswijk, 1997: 54). Bu strateji genel olarak, karşılaştırma bağlamının yeniden yorumlanmasıdır. Grup üyeleri karşılaştırma durumlarının unsurlarını yeniden tanımlayarak ya da değiştirerek, iç grup için olumlu ayırt edicilik kazanmaya çalışabilirler (Tajfel ve Turner, 1979: 43).

Turgut Özal'ın üstteki alıntısında Kürtlüğün sosyal kimliğini güçlendirmek adına Bourdieu tabiri ile cumhurbaşkanlığı makamının sembolik sermayesini de işlevselleştirerek bu makam sahibinin dahi Kürt olabileceğini, bu sebeple Kürtlüğün bir iç grup olarak cumhurbaşkanı dahi çıkaracak düzeyde olumlu ayırt edici bir kimlik olabileceğini hissettirmesi Özal'ın kimlik stratejisini kullanmasına dair sarih bir örnektir. Özal'ın bu kimlik stratejisine, habitusu veya sahip olduğu sermaye türleriyle çözemediği sorunlar karşısında veyahut başbakanlık ya da cumhurbaşkanlığı

[194] Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın "Dünyadaki Yeni Dengeler ve Türkiye" başlıklı toplantıda yaptığı konuşma. 17 Kasım 1991

unvanları sebebiyle açıkça belirtmekten imtina ettiği dindar kimliği gibi konular yüzünden zaman zaman başvurduğu söylenebilir. Nitekim yine üstteki alıntıda Özal'ın babasının "*icazetli hoca*" olduğu vurgusu, muhtemelen Kürt meselesinde kendisinin inandığı "*ortak din kardeşliği*" nosyonuna gönderme yapmak niyetlidir.

5.24.4 Dördüncü ve Son Faz: Silahı Bıraktırma Çabası ve Vasiyet

Turgut Özal'ın Kürt meselesine dair düşünce evrimi ve bu evrime bağlı attığı veya tasarlayıp at(a)madığı adımların dördüncü ve son fazı, vefatına yakın 1993 Baharına doğru gerçekleşmiştir. Bu fazda Özal'ın ana gayesi, çatışmaların durdurulması ve daha geniş bağlamda ise Kürt meselesinde kendisinden sonraki döneme dair vasiyete benzer dile getirdiği genel çıkarımlardır.

1993 baharına doğru Cumhurbaşkanı Özal, PKK lideri Öcalan'ı gayrı resmi diplomatik ilişkilerle, başka bir ifadeyle gazeteci bir dostunun aracılığı vesilesiyle ateşkes ilanına zorlamayı denemiştir. Özal'ın yakın dostu Çandar'ın yürüttüğü bu süreçte Çandar, Özal'ın mesajlarını Kürt liderlere, Kürt liderlerin mesajlarını ise Cumhurbaşkanı Özal'a, Dışişleri Bakanlığı'na ve güvenlik bürokrasisine aktarmaktadır. Cengiz Çandar Iraklı Kürt liderlerden Celal Talabani ve PKK lideri Abdullah Öcalan ile gerçekleştirdiği temaslarını, Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın'ın hazırladığı *"The Özal"* belgeselinde ve ayrıca kendisinin kaleme aldığı anı kitabı olan *"Mezopotamya Ekspresi"*nde, süreci ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır (Özdemir, 2014: 536).

Cengiz Çandar, 1993 yılının Mart ve Nisan aylarında Abdullah Öcalan ile yoğun temaslar kurmuştur. 16 Mart 1993'te Lübnan'ın Bekaa Vadisi'ndeki Bar Elias kasabasında PKK liderinin gerçekleştirdiği basın toplantısına katılan Çandar, PKK'nın tek taraflı ilan ettiği bir aylık ateşkes ilanının ardından Öcalan ile kırk dakika görüşmüş, bu görüşmedeki bilgileri Ankara'ya döndüğünde cumhurbaşkanına iletmiştir. Çandar'ın Öcalan'dan getirdiği mesajda TSK'nın askeri operasyonları durduğu takdirde Nevruz ve sonrasında hiçbir çatışma yaşanmayacağına dair bir taahhüt de mevcuttur. Özal ise Çandar'ın getirdiği bu mesajın akabinde gerçekleşecek olan 20 Mart 1993 tarihli ve vefatından önce katıldığı son resmi toplantı olan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında, PKK'nın ateşkes ilanına, hemen bir karşı

MGK bildirisi ile cevap vermenin devleti PKK ile denk tutmak anlamına geleceğine inanmaktadır. Bunun yerine Özal, Çandar'ın aktardığına göre, MGK'ya yumuşak bir telkinde bulunarak, TSK'nın acele tepki vermesinin gereği olmadığını, bayramın huzurla geçmesinin mühim olduğunu, bu sürede PKK'nın da kendi ateşkesi üzerine düşüneceğini beyan etmişti (Çandar, 2012: 18-21).

Özal'ın Kürt meselesini çözmek ve PKK'nın varlığını sona erdirerek silahları gömmeye dair yoğun bir fikri mesaisinin olduğunu yine Cengiz Çandar'ın anılarından, kendi anlatımıyla seçmek mümkündür. Öyle ki Özal'ın zihnindeki planın, dönemin ruhu ve 1990'larda devletin güvenlik bürokrasisi için bile bir hayli cesur ve radikal olduğunu kabul etmek gerekir: "*Devletin yetkilileri arasında Kürt sorunun çözümüne herkesten ziyade Cumhurbaşkanı Turgut Özal kafa yoruyordu. Özal, devletin en tepesinde oturan, devletin en yalnız adamıydı. Kendisine Abdullah Öcalan'a ait izlenimlerimi anlatırken, dinlemeyi de fazlaca uzatmadan 'Benim aklımda ne var biliyor musun?' diye sözümü kesti. Belli ki kafasında bir çözüm girişimi vardı. Onun zihni hazırlığını yapıyordu: "Bir af çıkartmak gerek. Dağdakilerin somut biçimde suçu kesinleşmemiş tümünün, siyasi haklarından hemen yararlanabilecekleri bir af. Yönetici kadroya, yani Apo ve birkaç kişiye, bunu uygulayamazsın. Ancak onları dışarıda bırakacak bir affı da karşı taraf engeller. O yüzden yönetici kadro dahil suç işlemedikleri takdirde beş yıl sonra aynı haklardan yararlanabileceklerini ifade eden, kademeli bir af.' Bunun için yasa gerekiyor dedim. 'Bu parlamentodan böyle bir yasa çıkar mı?' diye sordum haliyle. Özal, hiç tereddüt etmeden, 'Çıkmaz' cevabını vermişti.*[195] *O halde? 'Bakalım' demişti. 'Bir yolunu bulmamız lazım* (Çandar, 2012: 22).*"*

Özal belki de artık hükümetin başında olmamasının verdiği konforla ama aynı zamanda biraz da ironik bir şekilde Kürt meselesinde içinde kalanları sadece Çandar ile ikili sohbetlerine saklamamıştır. Bilakis kamuoyuna da yüksek sesle iletmiştir. Belki de böylece siyasi muhataplarına doğrudan iletip, siyasi sistem içinde yer aldığı

[195] Turgut Özal'ın TBMM'den böyle bir yasanın çıkmayacağını ifade ettiği yasama dönemi 19. Yasama dönemi yani 49. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti dönemidir. 7. Demirel hükümeti olarak da anılan bu iktidar döneminde DYP ve SHP koalisyonu iş başında ve Süleyman Demirel de Başbakan konumundadır. 1987'de siyasi yasakların halk tarafından kaldırıldığı referandumdan itibaren Özal'ın vefatına kadar bilhassa Demirel eski dostu ve kardeşi olarak gördüğü Özal'a en sert ve yoğun muhalefeti yürüten siyasidir aynı zamanda. Özal'ın arzuladığı ancak TBMM'den çıkmasına ihtimal dahi vermediği af meselesinin arka planında işte böyle bir meclis aritmetiği ve kişisel husumet yatıyordu.

en yüksek makamda düşüncelerin reddedilmesindense kamuoyuna mal ettiği fikirlerinin alıcı bulacağını düşünüyordu. Bu bağlamda vefatından sadece bir ay önce Turgut Özal'ın, Cengiz Çandar'ın vasıtasıyla ayarlanan bir buluşmayla 22 yaşındaki genç bir gazeteci olan Atılgan Bayar'a verdiği mülakatın Kürt meselesi ağırlıklı olması önem arz eder. Özal'ın bu mülakatta, meseleye dair düşünceleri 1993 şartlarıyla güncellenmiş ve sistematik görünmektedir. Fakat bundan daha fazlası bu mülakat Özal'ın ömründe verdiği son röportajdır. Dile getirdikleri ise ileriye dönük öneri ve temennileri içeren bir vasiyet görünümündedir:

"*Doğu'dan Batı'ya göç hareketi son on beş yirmi senede epey hızlandı. Bu insanların şu anda %60 - %65'i Ankara'nın batısında yaşıyor. O vakit biz zaten meseleyi çözeriz. Yani on sene daha giderse bu mesele büyük ölçüde kendiliğinden çözülür. Ben bunu görüyorum. Şimdi tabii burada önemli olan, kanlı hadiseleri önlemektir. Kanlı hadiseler toplumlar arasına çok problemler sokar birtakım kızgınlıklar meydana getirir. O kızgınlıklar da birtakım yanlış hareketlere sebep olur. Onun için bunları ortadan kaldırmak lazım. Bu mesele çözülmeden devlet olamayız. Daima ayağınızın altında büyük bir taş; sizi götürmez bir tarafa… Onun için diyorum ki bu mesele çözülecektir. Çözülmeye mahkumdur. Türkiye'nin büyümesini, ilerlemesini, gelişmesini düşünen herkes, çözüme de yardımcı olmalıdır. Bu çözüm, artık eski 'Vatan-Millet-Sakarya' hikâyeleriyle olmaz. Burada mantıklı, geçerli, değişen dünya şartları içerisinde çözümümüzü oturtmamız lazım. Mesela, Türkiye'de valiler artık seçimle iş başına gelse, hangi bölgede hangi seçmen kimi seçerse o seçilsin. Biz o bölgeye belediye reisini dışarıdan mı tayin ediyoruz? Yarın eğer valiler de seçimle gelirse -ki bazıları bunun karşısındadır biliyorum ama bir oturup düşünmek lazım- o takdirde hangi bölgenin insanı kimi istiyorsa o seçilir* (Özdemir, 2014: 536-540)."

Turgut Özal ve Kürt meselesi teması kapanırken, Özal'ın 1984'ten 1993'e uzanacak şekilde meseleye tek bir perspektiften bakmadığını, meseleyi 12 Eylül rejiminden yeni çıkmış, bu sebeple Kenan Evren ve Silahlı Kuvvetlerin meseleye eğildiği güvenlikçi bir gözlükle başlarda gördüğünü belirtmek gerekir. Bu dönem ve ilerleyen aşamalarda sorun kökleştikçe Özal da formasyonu el verdiğince meseleye iktisadi perspektiften bakabilmiştir. Özal'ın Kürt Meselesine, diyalog, müzakere ve etnik kimlik farkındalığıyla bakabilmesi ise ancak Cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleşebilmiştir.

5.25. 1983 Kasım- 1989 Kasım: Düşük Yoğunluklu Demokrasi veya Özal İle Evren'in Siyasi ve İktisadi Alan Paylaşımları

"Anavatan'ın ilk iktidar devresinde, sivil rejime geçiş mücadelesi vardır. Aşağı yukarı 1,5-2 sene, benim bazı bakanlarım, benden çok Kenan Paşa'ya kulak verdiler... Benden değil ondan ürktüler... Bir de, öncelikle ekonominin dar boğazlarını, döviz meselelerini aşmak zorundaydık. Askeri rejimden çıkmış bir ülkede, yeni askeri darbeleri önlemek için bunu böyle yapmalıydık (Barlas, 1994: 150)."

Üstteki epigrafa, bu çalışmanın bir önceki başlığı olan "*Turgut Özal ve Kürt Meselesi*"nin altında da yer verilmişti. Nitekim Özal'ın epigraftaki ifadeleri, 1983 Kasım'ındaki iktidarından başlayarak, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in emekliye ayrıldığı, Kasım 1989 arasındaki altı yıllık geçiş dönemini kapsar. Bu geçiş döneminin kavramsal anahtarı sayılabilecek düşük yoğunluklu demokrasi kavramı, Özal'ın Kürt meselesindeki duruşu dahil olmak üzere birçok süreç ve olguyu anlamak için mihenk taşı bir değere sahiptir. Kürt meselesine başbakanlığı dönemindeki sınırlı siyasi bakışının yanı sıra, çalışmada daha önce yer verilen Özal'ın ihracat eksenli dış politik anlayışını oluşturan daha az siyasi ve diplomatik dile karşın daha fazla iktisadi perspektif de bu düşük yoğunluklu demokrasi ile ilgilidir. Dahası, çalışmanın bundan sonraki başlıkları olan, "*Turgut Özal ve Yeni Sağ: 1983-1989*", "*Tüketim Toplumu ve Özal: Hem "Kurucu Özne" Hem "Gönüllü Nesne" Olmak*", "*Turgut Özal ve 'Plebisiter Demokrasi': 1986 Ara Seçimleri, 1987 Referandumu, 1987 Genel Seçimleri,1988 Referandumu, 1989 Yerel Seçimleri*" temalarının şekillenmesinde de bu geçiş döneminin kavramsal anahtarı sayılabilecek, düşük yoğunluklu demokrasi kuramının hatırı sayılır bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Düşük yoğunluklu demokrasi kuramını detaylarıyla açmadan önce bu kuramın Türk Silahlı Kuvvetlerinin, siyasi hayatta baskın olduğu dönemleri "*Vesayet Demokrasisi*" üzerinden okuyan metodolojiyi andırdığını söylemek mümkündür. Ancak ondan bariz farklılıkları olduğunu da belirtmek lazım gelir. Bu farklılığın temelinde ise vesayet demokrasisinde vasilik üzerinden bir hegemonya ilişkisi mevcutken; 1983-1989 arasında genel düzeyde Hükümet ve TSK, özel düzeyde ise Özal ve Evren arasında rıza temelinde paylaşılmış ve Bourdieu'nün illisio kavramı

çerçevesinde iki tarafın da çıkarına denk düşen, zımni bir uzlaşıya yaslanan, siyasi ve iktisadi alan paylaşımı veya daha açık bir ifadeyle bir iş bölümü ilişkisi vardır.

Bu bağlamda düşük yoğunluklu demokrasi kuramının Özal'ın siyasi biyografisi ve 1980'lerin Türk demokrasisiyle yüksek uyum noktalarını örneklemeden önce bu kuramı kısaca özetleyerek tartışmak gerekmektedir. Düşük yoğunluklu demokrasi, özellikle az gelişmiş Üçüncü Dünya ülkelerinin siyasi arayışları karşısında, biraz da II. Dünya Savaşı sonrasında muhalif siyasi akımların bastırılması fikrinin ana ekseninde Birleşik Devletler tarafından ortaya koyulmuştur. 1980'lerin başında Birleşik Devletler, birçok Üçüncü Dünya ülkesinde yıllarca süren askeri yönetimler eliyle, sol ve emek hareketleri ve ayrıca bu hareketlerin önemli bir lokomotifi olan halk güçlerinin örgütsel gücünü önemli ölçüde kırmıştı. Ancak A.B.D. diğer yandan meşruiyetini halktan almayan yönetimlerin uzun soluklu ve kendisi adına sorun çıkarmayacak istikrarlı bir yönetim sergileyemeyeceğini de biliyordu. Bu sebeple, Birleşik Devletler geniş halk kesimlerinin seçimlere katıldığı, bu sayede daha radikal değişimlerin önünün alınabildiği ve yine bununla birlikte, bahsi geçen ülkelerdeki yönetimlerin anti-komünist ve anti-reformist geleneklerinin sürekliliğini de garanti edebilen "*demokratik*" rejimler istemekteydi. Bu ise ancak düşük yoğunluklu ve kontrollü demokrasiler ile mümkündü. Bu demokrasilerde, işler kontrolden çıkıp da aşırı sol veya sağın gereğinden fazla toplumsal güç elde etmesi halinde ise, "*kaos*"a bir alternatif olarak ordu her zaman hazırda bekleyecekti. Bu doğrultuda düşük yoğunluklu demokrasinin temel amacı, hem ilerici reformların hem de devrimci değişimlerin önünü almaktı. Bu misyon, geniş halk kesimlerini hareketsiz bırakmaya çalışmanın da ötesinde, statükoyu meşrulaştırmayı amaçlıyordu. Diğer yandan, düşük yoğunluklu demokrasinin bir de paradoksu vardı: Sivilleştirilmiş kontrollü muhafazakâr bir rejimin, selefi olan otoriter bir yönetimin karşılaşabileceğinden daha az halk direnişiyle karşılaşması ve daha az zarara uğrama olasılığı vardı. Ancak bu durum, muhafazakâr rejimleri daha baskıcı toplumsal ve ekonomik politikalar izlemesine de zemin hazırlayabilirdi (Gills, Rocamaro, Wilson, 1995: 15-16).

Diğer yandan düşük yoğunluklu demokrasi kırılgan bir sistemdir. Kırılganlığı iki kaynaktan beslenir. İlki, yeni demokratik düzenin genişlettiği hak ve özgürlükler ile toplumsal memnuniyetsizliğin yükseldiği durumlarda, halk hareketlenmeleri için

eylem alanının genişlemesi ve düzeni tehdit edebilecek muhtemel radikal taleplerin sisteme eklenmesidir. Bu senaryoda toplumsal istikrarsızlık muhtemelen artacaktır. İkincisi ise, merkezi gücü azalan düşük yoğunluklu demokratik iktidar, toplumsal denetim kudretinin de azalmasıyla, kendi yerleşik çıkarlarının tehlikeye düşmesinden kuşkulanmaya başlayacaktır ve akabinde bu durum silahlı kuvvetlerin, Demokles'in kılıcı gibi siyasilerin üzerinde bir konuma gelmesine yol açacaktır. Ancak bu konumlanma doğrudan bir müdahaleyi betimlemez. Bunun yerine silahlı kuvvetler, düşük yoğunluklu demokrasinin lafzına ve ruhuna uygun şekilde, hükümete karşı sessiz bir onay ve veto mekanizması geliştirir. O halde yeni demokratik düzen hem aşırı soldan hem de aşırı sağdan istikrarsızlık tehdidi potansiyeline sahiptir denebilir. Bu nedenle düşük yoğunluklu demokrasinin baş aktörü muhafazakâr rejimlerin, kendilerini ılımlı ya da merkezci olarak sunmaları mantıklıdır. Ne var ki eğilimleri açıkça sağdan ve orduyla koalisyondan yanadır. Sivil muhafazakâr hükümet, çoğunlukla orduyla gönüllü bir suç ortaklığı içindedir. Muhafazakâr yönetim, ordu ve iş dünyasının elitleri, birlikte hegemonik bir blok oluştururlar. Önceki otoriter yönetimler ile yeni "demokratik" rejim arasındaki farklılık, bu üç hizip arasındaki ilişkilerde yatmaktadır. Geçmişte, ordu açıkça yönetici koalisyonun denetimini elinde tutabilirken, demokratik rejimlerde iş dünyasının yakın desteğine sahip muhafazakâr politikacılar orta sınıf(lar)ın oy desteğiyle hem öne geçerler hem de güçlü bir meşruiyet zeminine kavuşurlar. Elitler arası güç bileşimindeki bu değişiklik, aynı zamanda demokratikleşmenin nedenlerinden biridir de. Zira iş dünyasının elitleri devletten artan bir özerklik kazanırlar (Gills, Rocamaro, Wilson, 1995: 31).

Düşük yoğunluklu demokrasiye, genellikle ekonomik büyümeyi hedefleyen neoliberal ekonomi politikaları eşlik eder. Bu durum, geniş toplum kesimlerinin ekonomik sıkıntısını artırır. Ekonomi ise dünya pazarının ve global sermayenin rekabetçi rüzgarlarına daha fazla açıldıkça, ekonomik krizin kısa vadeli yapısal etkilerini derinleştirir. Yeni ekonomik modele uyum sancılarının, toplumu daha yüksek bir kalkınma düzeyine hazırladığı için geçici olduğu belirtilir. Fakat ekonomik sıkıntılar orta ve uzun vadede derinleşir. Böylesi koşullarda düşük yoğunluklu demokrasi, kısa vadede siyasi gerilimi azaltma stratejisi olarak işe yarasa da orta ve uzun vadede temel ekonomik ve siyasi sorunları halletmedeki yetersizliği nedeniyle, uzun vadede kırılganlaşır ve iktidara sahip muhafazakâr hareketleri peyder pey küçültür (Gills, Rocamaro, Wilson, 1995: 34).

Turgut Özal ve onun muhafazakâr-liberal bir hüviyete sahip Anavatan Partisi iktidarı Kasım 1983'te devraldıkları Türk Silahlı Kuvvetleri ve Kenan Evren arasındaki ilişki, düşük yoğunluklu demokrasinin bu kuramsal arka planı üzerinden okumaya oldukça elverişlidir ve bu çalışma için ufuk açıcıdır. Elbette, bu kuramsal arka plan ile Özal ve TSK ilişkisi arasında birebir örtüşme söz konusu değildir. Kuram ve Türkiye pratiği arasında temel ve önemli bazı nüans farklılıkları vardır ve bunlar ilerleyen satırlarda detaylandırılacaktır. Ancak bu farklılıklara rağmen kuram ile Özal pratiğinin kesişim kümesi, üzerinde teorik bir tartışma yapılacak kadar kuvvetli görünmektedir.

Bu bağlamda önce kuram ve pratiğin nüans farkından başlanacak olunursa, düşük yoğunluklu demokrasinin çıkış noktasının kolonyal geçmişe sahip oluşu tarihsel bir gerçekliktir. Fakat Türkiye, karşılaştırmalı siyaset bilimi literatüründe, az gelişmiş ülke statüsünde yer almadığı gibi "*Üçüncü Dünyacı*" perspektif üzerinden okunmaya da pek elverişli bir ülke değildir. Fakat diğer yandan, 12 Eylül 1980'de Türkiye, yaşadığı askeri darbe ve o darbe yönetiminin hayata geçirdiği yasalar ve oluşturduğu 1982 Anayasası ile tam da düşük yoğunluklu bir demokrasi sürecinin öncülü olarak okunabilecek, üstte değinilen bir hazırlık devresinden geçmiş, ANAP iktidarıyla da bu süreç devam etmiştir. Nitekim 12 Eylül rejimi, askeri darbenin siyasi alanda yarattığı "*sükut*" ile düşük yoğunluklu demokrasinin ön koşul olarak gördüğü "*aşırı hareketler*"i temizlemeyi kendisine görev bilmiştir. Bu doğrultuda askeri rejim döneminde, sert bir depolitizasyon rüzgarıyla bu çalışmada daha önce değinildiği üzere sol ve emek hareketleri ile sendikal faaliyetler yasaklanmıştır. 12 Eylül 1980 öncesinin sol ve emek hareketlerinin öncü veya etkili isimleri uzun süren hapis hayatları yaşamıştır. 12 Eylül rejimi tam da düşük yoğunluk demokrasinin talep ettiği anti-komünist ve anti-reformist bir siyasal alan inşasına çabalamıştır. Kendisinden sonra gelecek demokratik nizamın ise kontrollü ve bu nizamdaki siyasi aktörlerin de idare-i maslahatçı[196] olmalarının üzerine önemle eğilmiştir. Çünkü kuramın

[196] Maslahat kelimesinin kökeninde her ne kadar "*önemli iş*", "*mesele*" veya "*dirlik ve düzen*" anlamları yer alsa da ve hatta İslam hukuku açısından "iyileşme, düzelme" bildiren "*salaha*" kökünden gelip "*yarar*" ya da "*çıkar*" anlamaları (Baykan, 2015: 77) bulunsa da kavramın Türk Kamu Yönetimi'ndeki çağrışımı pejoratif yüklüdür. Bu çalışmada da kavramın bu pejoratif yönüne işaret edilmektedir. İdare-i maslahatçılığın bu pejoratif bagajını detaylı ve örnekli açıklayan iki aktüel, köşe yazısına işaret etmek yerinde olabilir. Bu yazılar Ege Cansen ve İsmet Berkan'a aittir. Cansen yazısında kavramı şöyle izah eder: "*İdare-i maslahat, Osmanlcıa bir terim. Bir bakıma Osmanlı'nın yönetim biçimi de diyebiliriz. Anlamı, işleri şöyle böyle idare etmek. Zaten maslahat 'sulh' kökünden türetilmiş bir sözcük. Fazla hıra*

öngördüğü gibi düşük yoğunluklu demokrasinin sürdürülebilir kılınması için ilerici reformların ve devrimci değişimlerin önünün alınması gerekmektedir. Bunun için de geniş halk kesimlerinin hareketsiz kalması ve statükonun meşrulaştırılması lazım gelmektedir. Bu, birbirine bağlı sosyolojik unsurların varlığını ise ancak, yönetmeyen fakat idare eden idare-i maslahatçı politikacıların varlığıyla mümkün olabilirdi.

12 Eylül rejiminin demokratik nizama geri dönmek için siyasi partilerin tekrar kurulmasına izin verdiği 1983 Nisan'ında, bu çalışmada daha önce değinilen siyasi partiler de tekrar göz önüne getirildiğinde 12 Eylül rejiminin düşük yoğunluklu demokrasi için ihtiyacı olan idare-i maslahatçı politikacıları nasıl bulduğu anlaşılabilir. 12 Eylül rejiminin bir nevi güdümünde kurulan ve Merkez Sağ bir kimlik yüklenen Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ile yine ordu tarafından Merkez Sol bir kimlik yüklenen Halkçı Parti (HP) ve nihayet Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi'ni (ANAP) her üçünün de Başbakanlık'tan çıkan partiler olması tesadüfi değildir. MDP'nin fikri ve fiziki kuruluşunda epey mesaisi olduğu halde MDP'nin kurucu genel başkanlığını emekli bir asker olan Turgut Sunalp'e bırakan Bülent Ulusu'nun darbe rejiminin başbakanı, ANAP lideri Turgut Özal'ın bu rejimin ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı ve son olarak da Halkçı Parti genel başkanı Necdet Calp'in 12 Eylül rejiminin başbakanlık müsteşarı olması bu anlamda manidardır.

Buraya kadar, 12 Eylül rejiminin düşük yoğunluklu demokrasinin kuramsal çerçevesi ve Türkiye özelinde bu çerçeveyi 1980'den 1983'e değin içini nasıl doldurduğuna dair genel bir özeti verildi. Ancak düşük yoğunluklu demokrasinin bir de, 1980'ler Türkiye'sinde ANAP, iktidarı devraldıktan sonra nasıl kurumsallaştığını incelemek bu çalışma için önem arz eder. Nitekim kuramının yukarıda yer alan

---

güre sebebiyet vermeden, köklü tedbirler almadan, durumu idare etmek. Eskiden valiler, içinden çıkılması zor meselelerle karşılaşınca 'Bab-ı Ali'ye, yani hükümete ne yapmaları gerektiğini sorarlarmış. Devletin yüksek bürokratlarının hatta hükümet üyelerinin o günkü şartlar altında verebilecekleri açık bir talimat olmayınca da valiye 'idare-i maslahat et' telgrafı çekilirmiş.' Bkz. https://www.hurriyet.com.tr/ege-cansen-idare-i-maslahat-39084464 İsmet Berkan'ın kavramla ilgili kaleme aldığı yazısının ilgili bölümü ise şöyledir: "*Süleyman Demirel'e atfedilen bir cümle vardır: 'Bu memleket yönetilmez, idare edirlir.' Ne demektir bu cümle? Uzun uzun düşünmeye gerek yok, alaturkalığın ve Bizans'tan kalmalığın daha kibarca ifade edilmesine imkan görülmüyor. Yönetmek başka bir şeydir çünkü, idare etmek başka. Yönetmek, liderlik yapmaktır, kendi gündeminizi toplumun önüne koymak, bir vizyon göstermek, o hedefe doğru bütün toplumu teşvik etmektir. Halbuki idare etmek, var olanla yetinmek, onu bir adım bile ileriye götürmeye gerek duymamak, 'Aman benim başıma kötü bir şey gelmesin yeter, fincancı katırlarını ürkütmeyelim şimdi' demektir.*" Bkz. http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=38208

özetinin gösterdiği istikamette, düşük yoğunluklu demokrasinin baş aktörü muhafazakâr rejimlerin silahlı kuvvetlerle açık bir koalisyon ve gönüllü bir suç ortaklığı içinde bulunduklarını söyler. Halbuki tarihsel gerçeklerin ışığında ve bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde değinildiği üzere, 12 Eylül rejiminin çok partili hayata dönüldüğünde iktidarda görmek istediği, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 6 Kasım 1983 seçimlerinden sadece iki gün önce radyo konuşmasında yurttaşlardan, üstü kapalı bir şekilde oy istediği Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) idi. Kenan Evren, Özal'ın parti kurmasına karşı olmamasına rağmen Özal ve partisine iktidarı devretmekten pek haz almadığını kestirmek zaten zor değildi. Zira 6 Kasım 1983'te seçimleri kazanan Özal'ın hükümeti ancak 13 Aralık'ta kurabilmesi Evren'in Özal'ı ve yeni hükümeti uzunca bir süre bekletmesi, kabinenin kurulması esnasında Özal'ın bakan yapmak istediği yakın ekibinin Evren'den veto görmesi, Silahlı Kuvvetlerin de kurdukları oyun planının dışında gelişmelere karşı hazırlıksız olduğunu gösteriyordu.

Bu tarihsel akış ışığında, tartışılması gereken ve tartışılırken hem teori vasıtasıyla derinleştirilmesi, hem de Özal'ın 1983-1989 arasındaki siyasi hayatından örneklerle pratiğe dökülmesi gereken önemli birkaç soru vardır: 1983 yılının sonunda demokrasiye dönüldüğünde, sistemde hâlâ özgül ağırlığı olan Türk Silahlı Kuvvetleri ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, Başbakan Turgut Özal ile düşük yoğunluklu demokrasi paydasında yakın bir işbirliği nasıl mümkün olmuştur? Evren'in siyasi, Özal'ın ise iktisadi alana dair adı konmamış, sessiz bir uzlaşıyla hayat bulan iş bölümlerine karşılıklı rıza sağlayan unsur veya unsurlar nelerdir? Son olarak en az bu iki soru kadar önemli olan soru ise, bu karşılıklı bir şekilde içselleştirilmiş düşük yoğunluklu demokratik geçiş süreci, birkaç anomali sayılabilecek anlaşmazlık haricinde nasıl istikrarlı ve görece uzun ömürlü olmuştur?

Bu sorulara cevap verebilecek teorik arka planı Pierre Bourdieu'nun sosyolojisinde bulmak mümkündür. Bu çalışmanın daha önceki farklı bölümlerinde, Bourdieu'nun sosyolojisinin sac ayakları olan *habitus, sermaye ve alan* kavramları/kuramları birçok yerde ve Özal'ın siyasi biyografisindeki konumlanmalarına uygun bir şekilde kavramsallaştırılmıştı. Ayrıca bu kavramlara ek olarak, Bourdieu'nün teorisinin nasıl çalıştığını anlatan ve Bourdieu sosyolojisini işlevsel kılan diğer kavram seti olarak "*illusio*" *ve* "doxa"dan da bahsedilmişti. Şimdi bu kavramları ve kavramlar arasındaki ilişkiye, Özal ve Evren'in aralarında zımni

şekilde oluşan ve sürdürülebilirlik testinden geçmiş düşük yoğunluklu demokrasiyi anlamlandırmak için önce bu kavramlar bir kez daha hatırlatılacaktır. Sonra bu kavramsallaştırma düzeyindeki hafıza tazelemenin ardından, 1983-1989 arasındaki düşük yoğunluklu demokrasi sürecine alandaki yaşanmış örnekler üzerinden, kronolojik tarihsel yöntem ışığında bakılacaktır.

Bourdieu'nun sosyolojik çözümlemelerinde, kullandığı temel metodoloji "alan" (champ) kuramıdır. Bu kurama göre yapılandırılmış konumlardan oluşan bir toplumsal alan (siyaset alanı, eğitim alanı, kültür alanı veya edebiyat alanı gibi) farklı konumlanmalar arasındaki mücadeleye sahne olur. Her fail, farklı hacim ve türdeki sermayesiyle alanda bir konum sahibidir ve faillerin alan içindeki hareketleri, ellerindeki sermaye türlerini (ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel) habitus'ları uyarınca yeri geldiğinde kullanabilme kapasitelerine bağlıdır (Koytak, 2012: 91).

Her alanın kendine has bir çıkarı, işleyiş tarzı ve gerektirdiği habitusu vardır. Yine, her alanın hükmedenleri ve hükmedilenleri vardır. Bir alanın yapısı, onu oluşturan sermaye sahibi faillerin konumları arasındaki güç ilişkilerince belirlenmektedir. Alanın içindeki faillerin ne yapıp ne yapamayacağını, o alan içindeki nesnel ilişki yapısı sınırlamaktadır. Kısaca bir alan, faillerin farklı sermaye türlerini alana özgü bir çıkar uğruna yeniden üreterek, hakim konuma ulaşmak için verdiği mücadelenin zeminidir (Koytak, 2012: 91).

Bu bağlamda Bourdieu, habitusu alanda işler hale getiren ve böylelikle toplumsal eylemleri başlatan itkinin, alanın kurallarına duyulan sabit inanç anlamındaki "*doxa*" olduğunu belirtir. Doxa katılımcıya, alana ait olma duygusu veren ve alanın işleyiş tarzını doğal gösteren ön kabuller setidir. Verili toplumsal tahakküm düzenini, faillerin pratik duyuları ve bedenleri için normalleştiren, meşrulaştıran ve doğalmış gibi gösteren doxa'dır. Bununla birlikte "*illusio*" ise, alanın vaat ettiği çıkarın amaçlanmaya değer olduğu ve tartışılmaması gerektiği yönündeki yanıltıcı oyun duygusu olarak doxa'yı tamamlar ve katılımcı faillerin habitusunu tetikler. Habitus, doxa ve illusio arasındaki işbirliği, bireylerin içinde bulundukları çeşitli toplumsal alanlarla kurdukları pratik ilişkiye işlerlik ve rutin kazandırır. Alanın nesnel yapısına algı ve eylem düzeyinde uyum ve yatkınlık kazandıran habitus, alanın kurallarının doğal ve meşru görülmesini sağlayan doxa ve failleri alandaki verili

çıkarların amaçlanmaya değer olduğuna inandıran illusio arasındaki bu suç ortaklığı, mevcut tahakküm ve eşitsizlik ilişkilerini yeniden üreten pratikleri yaratır. Bu suç ortaklığı, herhangi bir alanda hükmedilen konumda bulunanları, alanın kurallarını bütünüyle değiştirmek veya yeni sermaye türlerini devreye sokarak oyunun dengesini bozmak gibi fikirlerden mahrum bırakmaktadır. Hükmedilenler, tahakkümün toplumsal mantığını fark edip sorgulayamayacak kadar nesnel var oluş koşulları içinde, oyun duygusu tarafından kuşatılmışlardır (Koytak, 2012: 92).

Bu kısa kuramsal çerçeveyi bir projeksiyon gibi, 12 Eylül rejiminin kurduğu siyasi alan üzerinde eylemde bulunan failler olarak, Başbakan Özal ve Cumhurbaşkanı Evren arasındaki ilişkiselliğe yansıttığımızda, 1980'ler Türkiye'sinin düşük yoğunluklu demokrasisi büyük ölçüde aydınlatılmış olabilir.

Türkiye'nin iktisadi alanı 24 Ocak 1980 "*ekonomik istikrar kararları*" ile serbest piyasa ve dışa açılma, dolayısıyla neoliberalizm istikametinde yeniden kurulmuştur. Siyasi alanı ise 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile önce tamamen depolitize edilmiş, ardından iktisadi alana benzer şekilde siyasi alan da kısıtlı sayıda siyasi faile açılmak suretiyle, Milli Güvenlik Konseyi tarafından baştan dizayn edilmiştir. Bu failler çalışmada daha önce de belirtildiği gibi Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Halkçı Parti (HP) ve Turgut Özal'ın lideri olduğu Anavatan Partisi'dir. Özal bu yeni siyasi alanda, diğer iki fail ile rekabetinde kendisine üstünlük sağlayacak iki farklı sermayeye sahipti ve 6 Kasım 1983 seçimlerini kazanmasının sırrı biraz da bu sermayelerinde saklıydı. Bunlardan ilki sembolik sermayesiydi. Bu sermayesi, 12 Eylül rejiminin başbakanı Bülent Ulusu'nun iki yıla yakın bir süre, Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olmasıyla ilgiliydi. Daha açık bir ifadeyle Özal, zaten 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararlarının mimarı olmasının yanı sıra darbe sonrasında ekonominin yönetimindeki kişi olarak halk nazarında bilinen, rüştünü ispatlamış bir teknisyen vasfıyla yeni siyasi alana dahil olmuştu.

Diğer yandan ikinci sermayesi ise kültürel sermayesi idi. Daha doğrusu, kavramın daha spesifik bir tanımıyla "*kurumsallaşan (institutionalized) kültürel sermayesi*" fark yaratıyordu. Kurumsallaşan kültürel sermaye, eğitim ve bürokraside kültürel yeterliliği ve otoriteyi simgeleyen derece veya unvanlar gibi ayırt edici kimlik bilgilerini, bu bilgilerin sınıflar üzerindeki dağılımını ve bunların kurumsal etkilerini

ifade etmektedir (Sarıay, 2017: 19). Nitekim bu sermaye türünün vurguladığı, bürokrasideki kültürel yeterliliği, Özal'ın 1983'e kadarki 22 yıllık kamu hizmeti ve bu hizmette geçirdiği icracı makamlardaki teknokratlık vasfı sağlıyordu. Dolayısıyla, Turgut Özal'ın sahip olduğu bu teknokrat mühendis habitusunun verdiği icracılık ile sonuç odaklı perspektif birleştiğinde, o kendisinin yeni siyasal alanda iktidara geleceğine inanmış veya diğer bir deyişle alandaki hakim konuma ulaşarak zihnindeki iktisadi modeli ve siyaseti uygulayacağını düşünmüştür.

Turgut Özal'ın önce Mayıs 1983'te ANAP'ı kurarak dahil olduğu, Kasım 1983'te ise iktidara gelerek başbakanlığı üstlendiği yeni siyasi alanda, bu alanı kuran, kurduktan sonra da konumunu muhafaza eden güçlü bir de fail mevcuttur: 12 Eylül Darbesinin lideri Cumhurbaşkanı Kenan Evren, bu yeni siyasi alanın hakim faili olarak 12 Eylül rejiminin sembolik sermayesi ve özgül ağırlığını demokrasiye geçildiğinde de hissettirmektedir.

Üstte Bourdieu'nun alan teorisinden alıntılandığı üzere Evren ve 12 Eylül rejiminin yeniden dizayn ettiği siyasi alanın kendine has bir çıkarı, işleyiş tarzı ve habitusu vardı. Bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde yer verildiği için burada kısaca özetlenerek anımsamak gerekirse, bu yeni siyasi alanın habitusunun en belirgin niteliği, "*anarşi*"den temizlenmiş ve mümkün olduğunca "*yabancı*" akımların etkisinden azade yeni bir siyasi alan yaratma arzusu idi. Bu habitus 1970'lerin başından 1980 darbesine giden on yılda oluşmuştu. İşleyiş tarzı olarak üstte değinildiği üzere, mümkün olduğunca az (üç siyasi parti) aşırı sağ ve sol uçları törpülenmiş, siyasi parti ve liderler ile iş yapmayı hedefliyordu. Dolayısıyla bu yeni siyasi alanın kendine has yegane çıkarı, siyasi ve toplumsal alanın asayişinin öncelikli olduğu istikrarlı bir politik yaşamdı.

Turgut Özal'ın ılımlı ve merkezi siyasi konumlanışı, daha az siyasi rengi ve daha fazla teknisyen kimliği, yeni siyasi alanın habitusuyla örtüşüyordu. Ayrıca Evren ve Özal'ın güvenlikçi bir perspektife yaslanarak, 12 Eylül öncesinin kutuplaştırıcı siyasi ve toplumsal yapısını lanetli görmeleri de önemli bir diğer ortak paydalarıydı. Bu kesişim kümesi, Özal'ın, yeni siyasi alana olan inancını güçlendiriyordu. Bourdieu'nun tabiriyle Özal yeni siyasi alanın "*illusio*"suna, yani alanın vaat ettiği çıkarın amaçlanmaya değer olduğuna ve bunun pek de tartışılması gerekmediğini

yönündeki oyun duygusuna dahildi artık. Muhtemelen öyle olmasa 1987 halk oylaması ve genel seçimleri öncesindeki propogandasının temeline, 12 Eylül'ü bir milat olarak alıp ANAP'ın varlığını 12 Eylül öncesine dönülmemesinin sigortası gibi göstermezdi. Tam da bu noktada, Özal ve Evren arasında, bu bölümün başlığı olan "*Düşük Yoğunluklu Demokrasi*"nin gerçekleştiği fikir uyumunu görürüz: Alanların paylaşımı veya iş bölümü. Epigrafta yer verilen Özal'a dair şu ifadeler, onun iktidarı süresince önem verdiği hususun ekonomi olduğunu, siyasi ve kamu düzeni ile ilgili konularda ise Cumhurbaşkanı Evren'in bir adım daha fazla inisiyatif sahibi olacağının işareti gibidir: "*öncelikle ekonominin dar boğazlarını, döviz meselelerini aşmak zorundaydık. Askeri rejimden çıkmış bir ülkede, yeni askeri darbeleri önlemek için bunu böyle yapmalıydık."*

Bu başlığın buradan itibaren devamında, Özal'ın kurduğu iki hükümet ve altı yıllık başbakanlığı süresi boyunca yine Özal'ın tabiriyle, geçiş sürecindeki düşük yoğunluklu demokrasinin kesitleri kronolojik bir şekilde ele alınmaya çalışılacaktır. Kabaca 1983-1989 arasında, Özal'ın başbakanlığı süresince, siyasi hayatta kendini hissettirecek olan düşük yoğunluklu demokrasinin, belki de en erken ve öngörülü bir şekilde adını koyan isimlerden birisi Milliyet Gazetesi'nin köşe yazarlarından Teoman Erel'dir. 6 Kasım 1983 seçimlerinden 3 gün sonra, Milliyet Gazetesi'nde 9 Kasım 1983 tarihli *"Tek Parti Koalisyonu"* yazısında Özal'ın kuracağı hükümetin Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve MGK ile ilişkileri sebebiyle ve ayrıca ANAP'ın bünyesinde yer alan "*dört eğilim*"in tek parti çatısı altında koalisyon görüntüsü arz ettiğini söylemiştir (Milliyet Gazetesi, 9 Kasım 1983: 7).

Turgut Özal'ın bu düşük yoğunluklu demokrasi sürecinde, siyaseten hükümetin ve yürütmenin başı olması ve bu sebeple siyasi meselelerde, en az uzmanlığı olan iktisadi meselelerle olduğu kadar ilgilenmesini beklemek doğaldır. Ancak Özal'ın kamuoyuna yaptığı açıklamalara bakıldığında, siyasi meselelerde dahi çözümü iktisadi reçetelerde görmesi, onun bu geçiş döneminde, elindeki hükümet gücünün kahir ekseriyetini -elbette bir rıza çerçevesinde- iktisadi politikalara ağırlık vererek kullandığını gösterir. Özal'ın bu yaklaşımının, iktidarının henüz ilk ayı dolmuşken verdiği yeni yıl mesajında görmek mümkündür: "*Başlangıçtan bugüne Cumhuriyet tarihimiz incelediğimizde, zaman zaman bu milletin büyük mucizeler yarattığını, zaman zaman da nasıl bıkkınlığın, umutsuzluğun pençesine düştüğünü*

görmekteyiz. Ekonomik ve sosyal gelişmenin gerçekleştiği dönemlerde vatandaşın birlik ve beraberlik içinde devletine güvendiğine, milli gelirimiz azaldığı dönemlerde ise vatandaşların değişik kamplara bölündüğüne şahit olmaktayız (Milliyet Gazetesi, 2 Ocak 1984: 8).” Turgut Özal ayrıca Ağustos 1984’te birleşik Devletlerde yayımlanan Time dergisiyle yaptığı bir röportajda iktisadi konularla ilgilenerek sosyo-politik konuları ikinci plana atma gerekçesini ise şöyle izah etmiştir: *“Bazıları bizi toplumsal problemleri yeteri kadar önem vermemekle suçluyorlar eğer toplumsal problemlere çok daha fazla önem verirsek ekonomimizle uğraşamayız* (Milliyet Gazetesi, 8 Ağustos 1984: 8).”

Eylül 1984’de Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında yaşanan, bir kanun tasarısı süreci, Başbakan Turgut Özal ile hukuki varlığı sona ermiş dahi olsa özgül ağırlığı siyasal sistemde hâlâ güçlü olan 12 Eylül rejiminin ruhu arasındaki düşük yoğunluklu demokrasi ve bu demokrasideki alan paylaşımını göstermesi hususunda çarpıcı bir örnek teşkil eder. Turgut Özal, iktidarının henüz ilk yılında bürokraside bazı kurumları, tıpkı bakanlıkları kurumsal düzeyde yeniden organize ettiği gibi birleştirmeyi ya da bazılarını kaldırmayı planlamıştır. Deniz Müsteşarlığı da Özal’ın kaldırmayı düşündüğü kurumlardan birini teşkil etmektedir. 25 Eylül 1984 tarihinde TBMM Genel Kurulunda Deniz Müsteşarlığının lağvedilmesi tasarısı tartışılırken, 12 Eylül rejimi ara döneminin, üç yıllık kesintisiz Başbakanı ve 17. Dönem bağımsız milletvekili emekli Oramiral Bülent Ulusu tasarı hakkında söz istemiştir. Ulusu, kuruluş yılı 1981 olan, dolayısıyla 12 Eylül rejiminin ihdas ettiği Deniz Müsteşarlığını şöyle savunmuştur: *“Deniz Teşkilatı Hakkında 2512 sayılı Kanun 20 Ağustos 1981 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Şimdi ise bu teşkilat kaldırılarak, Ulaştırma Bakanlığında bir şube haline dönüştürülüyor. Halbuki, 2512 sayılı kanun hükümlerine göre, denizlerde ve iç sularımızdaki Devletin alaka ve menfaatleri ile ilgili görevler münhasıran Ulaştırma Bakanlığı görev ve yetki alanında değildir; çok daha geniştir. Diğer bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşlarını, hatta devletin hayatî çıkarlarını kapsamaktadır* (Ulusu, 1984: 158).[197]”

Ulusu’nun, meclis kürsüsünde tasarı üzerine yaptığı konuşmayı o esnada Genel Kurulda yer alan Turgut Özal da takip etmiştir. Özal, Ulusu’nun konuşmasının

[197] Bülent Ulusu’nun Deniz Müsteşarlığının lavedilmesi tasarısına karşı söz alarak gerçekleştirdiği konuşmanın tam metni için bkz. 25 Eylül 1984 tarihli TBMM Genel Kurulu 1. Oturum’u tutanakaları: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c006/tbmm17006003.pdf

akabinde anayasa komisyonu sözcüsünü yanına çağırmış ve birtakım talimatlar vermiştir. Bu görüşmenin ardından, tasarının tümü oylanarak maddelerin görüşülmesine geçildiği esnada Anayasa Komisyonu Başkanı ANAP'lı Kamil Tuğrul Coşkunoğlu, komisyonun bazı maddeleri yeniden görüşmek üzere tasarıyı geri çektiğini (Milliyet Gazetesi, 1984: 7) söylese de tasarı Özal devrinde bir daha gündeme hiç gelmemiştir. Zira Deniz Müsteşarlığı'nın lağvedilerek Ulaştırma Bakanlığı'na bağlanması Kasım 2011'de gerçekleşecekti.

Bu örnekte üzerinde durulması gereken husus aslında Bülent Ulusu'nun konuşmasının satır aralarında ve Özal'ın bu konuşma sonrasında attığı geri adımda saklıdır. Ulusu, Deniz Müsteşarlığını 1981'de kuran hükümette kendisinin Başbakan, Özal'ın ise yardımcısı olduğunu hatırlatarak ulusal çıkarların korunmasıyla ilgili, Özal'a yakın geçmişteki sorumluluğunu işaret etmiş, diğer yandan 17. Yasama döneminin yeni iktidarı ANAP'ın parlamenter demokrasisinin, milli güvenlik ve ulusal çıkarları gözetmesi gerektiğini emekli bir asker olarak hatırlatmıştır. Özal'ın, MDP'den ayrıldıktan sonra Bağımsız bir milletvekili olsa dahi 12 Eylül rejiminin Başbakanı olan Bülent Ulusu'nun ihtarına kulak vermesi, siyasi alanda milli güvenlikle ilgili konularda askerin inisiyatif almasına bir yeşil ışık anlamı taşır. Dolayısıyla, tıpkı bir önceki başlıktaki Kürt meselesinde olduğu gibi bir sıcak çatışma sürecinde veyahut Deniz Müsteşarlığı gibi sembolik anlamı ulusal çıkar ve güvenlik olan konularda, Özal'ın siyasi alandaki inisiyatifi resmen var olmasa da 12 Eylül rejiminin ruhuna devrettiğini söylemek mümkündür.

Turgut Özal ve Kenan Evren'in arasındaki bu düşük yoğunluklu demokrasinin veyahut diğer bir adlandırmayla siyasi ve iktisadi alanların paylaşımını Milliyet Gazetesi de 15 Ekim 1984 tarihli sayısının manşetine taşıyordu: "*Türkiye Gücünü Zirvedeki İşbirliğinden Alıyor: Güvenlik Evren'de Ekonomi Özal'da"*. Milliyet Gazetesi aynı zamanda bu durumu, istikrarın teminatı olarak yorumluyordu. Gazete bu argümanını pek de haksız sayılmayacak bazı kanıtlarla güçlendiriyordu. Milliyet, İlk olarak teamülen başbakan başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun, 1984 Ekim'inin ilk haftasında gerçekleştirilen toplantısına Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in anayasal yetkisini kullanarak başkanlık etmesini ve toplantı çıkışında Özal'ın "*Cumhurbaşkanı'nın direktiflerini aldık*" ifadesini, aralarındaki iş bölümünü göstermesi bakımından anlamlı buluyordu. Benzer şekilde 1984'ün yaz aylarında

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in gerçekleştirdiği Trakya gezisinde gazetecilerin kendisine yönelttiği ekonomi ile ilgili sorulara detaylı bir cevap vermeyerek sadece *"ekonomi hükümetin meselesi"* demişti. Başka bir ifadeyle Evren iktisadi alanın hakim faili olarak Özal'ı işaret etmişti (Milliyet Gazetesi, 15 Ekim 1984: 7).

PKK'nın Eruh ve Şemdinli'de gerçekleştirdiği ilk silahlı eylemler bu alan paylaşımını göstermesi adına adeta bir turnusol görevi üstlenmiştir. Bu çalışmanın bir önceki başlığında da yer verildiği üzere, Eruh ve Şemdinli saldırılarından sonra konuyu bir aylık süreyi aşkın bir şekilde ön planda ele almayan Turgut Özal'a karşın, bölgeye ilk giden kişinin Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ olması, ardından Cumhurbaşkanı'nın saldırı noktalarına intikal etmesi, akabinde bölge üniversitelerinde konuşmalar yapması, saldırıların ele alındığı ilk Bakanlar Kurulu toplantısına başkanlık etmesi ve nihayet 4 Haziran 1985 tarihinde içlerinde Ankara ve İzmir'in de yer aldığı, Artvin, Erzincan, Edirne ve Ordu gibi sıkı yönetim altındaki şehirler ve bölgelerin durumunu değerlendiren Bakanlar Kurulu'na da başkanlık etmesi (Milliyet Gazetesi, 4 Haziran 1985: 7). Cumhurbaşkanı'nın siyasi alanı, özellikle güvenlikle ilgili meselelerde domine ettiğinin bir işaretidir.

Milliyet Gazetesi, argümanlarını Özal ve Evren'in karşılıklı söylemleriyle desteklemekle kalmamış ayrıca, mevcut anayasal sistemin de bu iş bölümü ve alan paylaşımı için oldukça elverişli bir zemin hazırladığını vurgulamıştır. Nitekim, gerçekten de 1982 Anayasası gerek özü gerekse de geçici maddeleri ile Kenan Evren'i önceki cumhurbaşkanlarına kıyasla farklı niteliklerle donatıyordu. Her şeyden önce 1982 Anayasasının 101. Maddesi cumhurbaşkanı'nın TBMM tarafından seçilmesini hüküm altına alıyordu. Buna karşın 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren 7 Kasım 1982 tarihinde gerçekleştirilen referandum sonucu seçildi ve aynı referandum sonucunda 1982 Anayasası da % 92 gibi rekor sayılabilecek bir oyla halk tarafından kabul edildi (Milliyet Gazetesi, 15 Ekim 1984: 8). Diğer bir ifadeyle bu referandumda her ne kadar yeni anayasa oylanmış olsa da Cumhurbaşkanı Kenan Evren de % 92'lik aynı oranla 7.Cumhurbaşkanı olması, ona oldukça geniş bir toplumsal meşruiyet sağlıyordu. Bu oran %45 ile tek başına iktidar olan ANAP'ın iki katından fazla bir desteğe denk geliyordu.

Cumhurbaşkanı'nın 1982 Anayasasında yer alan yetkileri de aslında bu düşük yoğunluklu demokrasi sürecinde, Evren'in siyasi alandaki gücünü perçinleyecek yürütme gücü sunuyordu. Cumhurbaşkanı'nın görev ve yetkilerini belirleyen 104. Madde uyarınca Kenan Evren TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar verebiliyor, Başbakan Özal'ın teklifi üzerine bakanları görevden alabiliyor ve bakanlar kurulunu toplantıya çağırıp başkanlık edebiliyordu. Cumhurbaşkanı'nın bundan başka genelkurmay başkanını belirleme, Türk Silahlı Kuvvetlerini kullanma yetkisi, YÖK üyelerini belirleme ve ayrıca Devlet Denetleme Kurulu'na araştırma ve denetim yaptırma yetkileri de bulunuyordu. Bu yetkilerinin yanı sıra cumhurbaşkanı Anayasa'nın 104. Maddesi ve ayrıca 175. Maddesi ile düzenlenen bir büyük yetkiye daha sahipti: Anayasa değişiklikleri TBMM'den geçse dahi, bu değişiklikler üstte değinilen iki madde sayesinde cumhurbaşkanı tarafından referanduma götürebiliyordu. Son olarak bir madde daha vardı ki bu madde Kenan Evren ve 1982 Anayasasıyla vücut bulan cumhurbaşkanlığı konseyini geçici bir süreliğine de olsa siyasi alanın hakim faili haline getirecek bir potansiyel taşıyordu: Anayasa'nın geçici 2. Maddesi ile altı yıllık bir süre için kurulan Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ne iç ve dış güvenlik konularında inceleme yapma yetkisi verildi (Milliyet Gazetesi, 15 Ekim 1984: 7).

Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve Başbakan Turgut Özal arasında ilişkiyle daha çok şekillenen düşük yoğunluklu demokrasi sürecinin gözle görünür olduğu başka bir alan ise Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in anayasal olarak sahip olduğu ve sıkça da kullandığı "veto" hakkı meselesidir. Cumhurbaşkanı Evren, özellikle ANAP iktidarının erken zamanlarında TBMM'nin çıkardığı yasalara karşı kullandığı vetolarla, siyasi alanda Özal ve ANAP'ın, alanın tek faili olmadığını hissettirmiştir. Kenan Evren, 1984 Yerel Seçimleri öncesinde, "*Mahalli İdareler Seçim Yasası*"nda yapılan değişiklikleri, "*Avukatlık Yasası*"nda yapılan değişiklikleri, İsmet Yoğurt adlı askeri personelin özel affına ilişkin kanun, "*TBMM Üyelerinin Ödenek ve Yollukları Hakkındaki Kanun*", yine "*TBMM Başkanı ve Divan Üyelerinin Temsil Ödenekleri*" ile ilgili kanun ve benzer şekilde "*Başbakan ve Bakanların Temsil Ödenekleri*" ile ilgili kanun Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından veto edilmiştir (Milliyet Gazetesi, 21 Mayıs 1985: 9).

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 1982 Anayasasına göre veto silahının hukuki bir sınırı elbette vardı. Veto ettiği kanunu TBMM'ye geri göndermesinin ardından kanun TBMM'de hiçbir revizyona uğramadan kendisine ikinci kez gelebilirdi. Bu durumda Cumhurbaşkanı ilgili kanunu onaylamak zorundaydı.

Sürecin hukuki patikası böyle olsa da Kenan Evren siyasi alandaki ağırlığını ve kırmızı çizgilerini, sınırlı veto hakkından hukuki olarak belki daha güçsüz ama siyasi olarak çok daha güçlü bir şekilde, söylem düzeyinde zaman zaman göstermiştir. Örneğin, Kenan Evren 19 Ekim 1985 tarihinde Kastamonu'da halkla bir araya geldiği rutin bir mitingin arkasından, Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyeleri, bazı Bakanlar ve Kastamonu gezisine katılan Milletvekillerinin yer aldığı bir toplantıda tartışılan siyasi gündem üzerine fikirlerini beyan ederken "*çeker, giderim*" dediği dile getirilmiştir. İlgili siyasi gündem ise siyasi af ve bu siyasi affın gerçekleşme ihtimaline karşı değişmesi gereken anayasa maddeleriydi. Kenan Evren'in kullandığı ifadeler anayasanın bazı temel maddelerinde yapılması gereken olası değişikliklere karşı söylediği açıklanmıştır. Nitekim, Kenan Evren'in kamuoyunda tartışılan siyasi affa karşı iki noktada şerhi mevcuttu. İlki, Evren Anayasa'nın 14. Maddesiyle düzenlenen devlet aleyhine suç işleyenlerin af düzenlemelerinden azade kılınması maddesinin değiştirilmesine karşıydı. Evren'in ikinci şerhi ise anayasanın geçici 4. Maddesiyle vücut bulan, Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit gibi eski siyasilerin politika ile uğraşmalarını geçici bir süreliğine yasaklayan maddenin kaldırılmasını sağlayacak bir anayasa değişikliğine karşıydı. Buna karşın Evren, anayasanın özüne bağlı kalmak suretiyle bazı maddelerin düzeltilmesini ise hoşgörüyle karşılayabileceğini ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Evren'in hoşgörülü yaklaşabileceği anayasa maddelerinin arasında ise milletvekillerinin parti değiştirmelerini engelleyen 84. Madde'nin olduğu dile getirilmiştir (Milliyet Gazetesi, 23 Ekim 1985: 7).

Evren'in değişmesini istemediği geçici 4. Madde ve 14. Madde ile güncellenerek değişmesini hoş karşılayacağını belirttiği 84. Maddelere yönelik bu menfi veya müspet perspektifini belirleyen temel unsur, Evren'in siyasi alandaki hakim fail pozisyonu koruma güdüsüyle ilgilidir. Nitekim her şeyden önce Evren veya Cumhuriyet Konseyi'nin, siyasi alandaki meşruiyetlerinin kaynağı 12 Eylül Darbesi idi. Bu darbe ise 4. Madde'de siyasi yasak konan eski politikacılara ve bu

politikacılardan güç alarak devleti karşı suç işlemekte beis görmeyen 14. Madde'deki sokak şiddetine karşı yapılmıştı.

Bu maddelerce betimlenen kişi veya kesimleri affetmek doğrudan Kenan Evren'in siyasi alandaki meşruiyetini ve varlık sahasını anlamsız kılacaktı. Veyahut tersten bir okumayla Evren'in güncellenmesi ve daha etkin hale getirilmesinde bir beis görmediği, milletvekillerinin parti değiştirmelerini engelleyen 84. Madde ise Evren'in arzuladığı, "*siyasi alan istikrarı*"nı sağlamlaştıracak ve dolayısıyla 12 Eylül rejiminin varlık misyonuyla örtüşen bir "*sükunet*" pekiştirecekti. Dolayısıyla Evren'in onayından geçmeyen bir siyasi af aslında Türkiye'nin, 1980'lerin ortasındaki düşük yoğunluklu demokrasisinin akışına da aykırı bir durum arz edecektir. Keza bu demokrasi sürecindeki siyasi alanda güvenlik ve istikrar konusunda hakim failin Evren olduğunu unutmamak gerekir.

Zaten, Başbakan Turgut Özal, Kenan Evren'in siyasi alandaki hakim failliğine, onun ve Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin kırmızı çizgilerini içselleştirmişti denebilir. Diğer bir ifadeyle Özal bu düşük yoğunluklu demokrasi sürecindeki yürüyüşünü, Kenan Evren'e rağmen değil onunla birlikte gerçekleştirdiğini beyan eden bir deklarasyonu birkaç ay sonra Ocak 1986'da dile getirecekti. Turgut Özal 17 Ocak 1986'da TRT'nin gerçekleştirdiği ve kendisine altı gazetecinin sorular yönelttiği bir açık oturumda bilhassa iki soruya verdiği cevapllar, bu düşük yoğunluklu demokraside Evren ve Özal arasındaki ahengi veyahut bir başka deyişle Özal'ın siyasal sistemin bekası adına gösterdiği "*ikincillik rızası*"nı kavramak için mühimdir.

1986'nın başında dönemin TRT Haber Dairesi Başkanı Ülkü Kuranel'in moderatörlüğünde, Cumhuriyet Gazetesi'nden Ankara Temsilcisi Yalçın Doğan, Milliyet Gazetesinden Teoman Erel, Güneş Gazetesinden Güneri Civaoğlu, Tercüman Gazetesinden Yavuz Donat, Yeni Asır Gazetesinden Muammer Yaşar Bostancı, Hürriyet Gazetesinden Mehmet Türker'in katılımıyla gerçekleşen açık oturumda Doğan ve Civaoğlu'nun soruları bilhassa önem arz eder. Yalçın Doğan, Özal'a "*Son zamanlarda iktidarınıza yönelik eski liderlerden tepkiler geliyor. Süleyman Demirel ya da Bülent Ecevit ile TRT'de böyle bir açık oturuma çıkmayı düşünür müsünüz? Yasaklar buna elvermiyorsa bunları nasıl değiştireceksiniz de Türkiye normal siyasal sisteme kavuşacak?"* şeklinde bir soru yöneltmiştir.

Özal'ın cevabı ise çarpıcıdır: "*1980'e nasıl geldiğimiz unutuluyor? Anayasa değişsin, şöyle bir kurucu meclis kurulsun gibi konular ortaya atılıyor. Anayasa'nın % 92 oy aldığı unutuluyor. Benim en önemli vazifem 1988'e kadar memleketi sükun içinde seçimlere götürmek, kavga etmemek. Sizler basın olarak bu münakaşaların artmasını isteyebilirsiniz. Tiraj meselesidir. Ama memleketi sağlıklı bir demokratik sisteme oturtmak istiyorsak, biz bu işe çanak tutmayız. Yani hiçbir eski lidere cevap vermem. Açıklama yapmam gerekirse açıklama yaparım."*

Yalçın Doğan'ın ardından sorusunu yönlendiren Güneri Civaoğlu ise adeta Doğan'ı tamamlayacak bir soru sormuştur: "*Bugünkü rejime tam anlamıyla demokrasi diyebilir misiniz? 2969 sayılı kanunun*[198] *4. Maddesini içinize sindirerek üç yıl daha görevinize devam edebilecek misiniz?"* şeklindeki soruya Turgut Özal şöyle cevaplamıştır: "*Herhangi bir eski liderin Türkiye'nin siyaseti, ekonomisi hakkında konuşmasında en ufak bir mahzur, en ufak bir zorluk gelmemesi için, o maddenin değiştirilmesini ben şahsen arzu ediyorum. Başbakanlık olarak yazımızda onun da anayasanın geçici 4. Maddesiyle beraber kaldırılmasını istedik. Ancak ifade edeyim ki biz geçici 4. Maddeyi veya anayasa maddelerinden herhangi birini değiştirme gücüne sahip değiliz. Bu parlamentodan bu mesele çıkmaz. Biz de muvaffak olamayacağımız bir işe girmeyiz* (Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ocak 1986: 7)."

Yalçın Doğan'ın sorduğu soruda, cevabı veren kişinin Özal olduğu bilinmeden, sadece cevabın ilk üç cümlesi okunarak bir çıkarsama yapılmaya çalışılsaydı, cevap sahibinin Kenan Evren veyahut 12 Eylül rejiminin herhangi bir askeri eliti olduğu sanılabilirdi. Nitekim, ilk cümlede 12 Eylül'e giden yolu işaret ederek darbeyi örtük de olsa meşrulaştıran, ikinci ve üçüncü cümlede ise 1982 Anayasası'nın haiz olduğu geniş meşruiyet tabanından hareketle anayasa değişikliklerine ilk elden şüphe ile yaklaşan bir Özal portresi karşımızdadır ve bu

[198] Güneri Civaoğlu'nun dile getirdiği kanun, 6 Kasım 1983 seçimlerinin ardından TBMM Başkanlık Divanı'nın oluşmasından önce Milli Güvenlik Konseyi'nin gerçekleştirdiği son toplantıda kabul ettiği 2969 sayılı "*12 Eylül 1980 Öncesi Siyasi Çekişme ve Çatışma Ortamına Benzer Bir Durumun Önlenmesi Hakkında Kanun*"dur. Civaoğlu'nun bahsettiği 4. Madde ise Kanun'un 1. Maddesi'nin 4.fıkrasıdır ve içeriği şöyledir: *"Anayasanın geçici 4 üncü maddesinin (a) bendinde belirtilen kişilerden, Türkiye'nin iç ve dış politikasını menfi yönde etkileyecek sözlü veya yazılı beyanda bulunanlar, Fiilleri başka bir suç oluştursa bile ayrıca üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar. Bu suçların yayın vasıtaları ile işlenmesi halinde verilecek ceza bir misli artırılır* (Resmi Gazete, 6 Aralık 1983: 1-2)".

portrenin zihni koalisyonunun ortağı ise Kenan Evren'dir. Zira Özal bu koalisyondaki misyonunu diğer ifadesiyle açıklar: "*Benim en önemli vazifem 1988'e kadar memleketi sükun içinde seçimlere götürmek, kavga etmemektir."* Dolayısıyla Özal'ın toplumsal düzeyde "*anarşi*"den uzak, siyasi düzeyde ise Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve askeri bürokrasi ile kavgasız bir geçiş dönemini veyahut başka bir adlandırma ile düşük yoğunluklu bir demokrasiyi diğer amaçlarına nazaran önceleidiği açıktır.

İkinci olarak Özal'ın Güneri Civaoğlu'nun sorusuna verdiği cevap ise Turgut Özal'a dair literatürün temel başlıklarından biri olan "*Özal ve Liberalizm*" veya "*Bir liberal olarak Özal*" gibi bir önermesinin taşıdığı gerilim ve çelişkiye ışık tutar. Bu sebeple, Özal'ın Civaoğlu'na verdiği yanıtın satır arasına bakmadan önce *"Özal'ın Üç Hürriyet Anlayışı"*nı kısaca hatırlamak önem arz eder. Turgut Özal kendi siyaset sistematiğinin üç temel özgürlük üzerine oturduğunu şöyle ifade eder: *"Değişim için üç önemli konuyu söyleyeceğim. Üç önemli konu üzerinde hassasiyetle durmamız, bu prensiplerde devam etmemiz lazım. Bunlar üç ana hürriyettir. Bir tanesi fikir, düşünce hürriyetidir. İkinci önemli hürriyet, esas itibariyle din ve vicdan hürriyetidir. Üçüncü hürriyet de teşebbüs hürriyetidir* (Aktan, 1996: 15)." Halbuki Özal'ın Civaoğlu'na cevabında değindiği bu hürriyet çeşitlerine dair hassasiyeti göremeyiz. Özal'ın cevaptaki ifadelerinde, eski siyasilerin ülke gündemine dair düşünce özgürlüğünü savunması ve kendilerinin fikirlerini beyan etme hürriyeti olduğunu kabul etmesine rağmen bu konuda ANAP iktidarının yasal bir değişikliği gerçekleştirme gücünün bulunmadığını söylemiştir. Ancak belki de bundan daha önemlisi böylesi bir yasal değişiklik hususunda *"muvaffak olamayacağı"*na dair kesin bir önkabul, Özal'ın düşük yoğunluklu bu demokratik sistemdeki ikincil kalma rızasını tahkim ettiği gibi Özal literatüründeki *"Özal'ın Üç Hürriyet Anlayışı"*ndan zaman zaman feragat edebileceğinin de bir göstergesidir.

Turgut Özal kendi ifadesiyle "*geçiş dönemi*" olarak tanımladığı bu dönemde kendi liberal ilke ve değerlerinden sadece ifade ve düşünce hürriyeti gibi temel bir hak alanında vazgeçmekle kalmamış, üstelik çok daha hayati bir insan hakkı olan "*işkence ve kötü muamele yasağı*"nın, Türkiye'de çiğnenmesine karşı zaman zaman sessiz kalmıştır. Turgut Özal, 27 Ocak 1986'da kendisine Türkiye'deki işkence iddiaları hakkında soru soran basın mensuplarına "*bana bu konuda soru sormayın*" diyerek çıkışmış (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ocak 1986: 6) bu cevabından sonra İstanbul

Adliyesi'nde katıldığı bir brifing toplantısında ise bu sefer kaçamamış ve konuya biraz daha dahil olmak zorunda kalmıştır. Bu brifing çıkışında Özal'a işkence iddialarının ve uygulamalarının önlenmesi amacıyla "*Adli Polis Teşkilatı*" kurulması yönündeki öneriler hakkında de düşündüğü sorulmuştur. Tasarı aşamasında kalan Adli Polis Teşkilatı, adli polis personelinin savcıların denetiminde çalışmasını öngörmekte ve savcıların soruşturmanın ilk aşamasından son aşamasına kadar yürütülen tüm sürece, karakollar dahil olmak üzere hakim olmasını öngörmekteydi. Ancak Özal tasarıyı benimsemedi ve benimsememesinin ardından ki temel gerekçe de şu idi: "*Şimdilik gerek yok, ileride düşünülür. Şu anda geçiş dönemindeyiz, ileriki bir aşamada düşünürüz* (Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ocak 1986: 11)."

1986'nın başlarında kamuoyunda süregiden bu işkence iddialarına karşı Turgut Özal üstteki alıntıda belirtildiği gibi önce, düşük yoğunluklu demokrasi sürecindeki konumu sebebiyle sessiz kalmış veya "*geçiş dönemi*" ifadesiyle konuyu ötelemeyi tercih etmiştir. Nitekim, işkence iddialarının merkezinde siyasi suç ve suçlular yer alıyordu, siyasi suç ve suçlular ise 12 Eylül öncesi dönemin "*günahkârları*" idi. Bu sebeple işkence iddialarının gizli muhatabı 12 Eylül rejimi ya da 6 Kasım 1983'ten sonraki unvanlarıyla Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi emekli genaraller idi. Dolayısıyla Özal, Evren ve muktedirleri karşısına alamazdı. Nitekim önce bu sessizlik ve "*geçiş dönemi*" savunmasının ardından Özal, bir ay sonra işkence iddiaları konusunda 12 Eylül rejiminin 1980 öncesine dair söylemini paylaşarak ikinci hamlesinde askerlerle aynı safta olduğunu gösterir: "*Türkiye'ye bu tür suçlama yöneltenler, 1980'den önceki durumu unutuyorlar. 1980'den önce daha doğrusu 1977 ile 1980 arasında Türkiye gerçekten bir terör ve anarşi ortamındaydı. 5000 kişi sokak ortasında yaşamını yitirdi. İnsan haklarından söz edenler bu gerçeği unutmamalılardır. Biz iktidara geldiğimizde, gerekli toplumsal düzeltmeleri gerçekleştirmeye samimiyetle çalıştık. Örneğin sorunları yaratanları* (sokak çatışmalarına katılanları kast ediyor) *ele geçirmeye çalıştık. Bunlardan bir kısmı Avrupa'ya kaçtı ve Türkiye'ye karşı konuşmaya başladı. Bir kısmı Federal Almanya'da bir kısmı ise İsviçre'de yaşamak istiyor. Bunun yolu da politik kovuşturmaya uğradıklarını beyan etmekten geçiyor. İşkence iddialarını ise ne kadar ileri sürerlerse işleri o kadar kolaylaşıyor. Ne kadarı gerçekten politik mültecidir diye sorarsanız, bence hiçbiri. Hepsinin amacı orada iş bulmak* (Cumhuriyet Gazetesi, 6 Şubat 1986: 11)."

Turgut Özal'ın bu düşük yoğunluklu demokrasi sürecinde veyahut kendisinin tabiriyle "geçiş dönemi"nde 12 Eylül rejimiyle söylem birlikteliği sağladığı başka konular da vardı. Hem de bu konuların arasından en çarpıcısı, çok sayıdaki siyasi partinin Türkiye için bir lüks olduğunu belirtmesiydi: "*Türkiye'de seçim sistemi 1988'den sonra benim kanaatime göre iki parti sistemine veya en fazla üç parti sistemine gidecektir. Herkes bunu çok iyi bilmeli. Bugünkü seçim sistemi fazla partiyi elemine eder. Bu da tabidir. Türkiye'nin siyasi sistemini bizden evvel dizayn edenler daha çok değil de daha az parti olmasını istemişler. Biz de bununla hemfikiriz değiştirmek istemiyoruz. Bir gün Türkiye çok ileri giderse belki o vakit parti lüksünü konuşabiliriz* (Cumhuriyet Gazetesi, 12 Şubat 1986: 11)."

Düşük yoğunluklu demokrasi ve Özal teması kapanırken kısa bir özetle hatırlatmak gerekir ki, düşük yoğunluklu demokrasi sürecinin inşasında, 1982 Anayasasının getirdiği yapısal unsurlar ve yeni siyasal alanın kurucusu olduğu için Kenan Evren ve Silahlı Kuvvetlerin sistem üzerindeki özgül ağırlıkları temel belirleyiciler olmuştur denebilir. Ancak bununla beraber Özal özelinde bu süreç bir rıza temelinde de gerçekleşmiş, yer yer Evren ve güvenlik bürokrasisiyle ters düştüğü zamanlar olsa dahi düşük yoğunluklu demokrasi sürecinde Evren ve Özal arasında güvenlik ve iktisadi alanlara dair gönüllü, kendi alanlarına yoğunlaştıkları bir görev paylaşımı da gerçekleşmiştir. Özal'ın bu yoğunlaşma süreci yerel olduğu kadar uluslararası bir konjonktürden daha besleniyordu: "*Yeni Sağ*." Diğer bir ifadeyle Özal'ın inandığı iktisadi sistem, Margaret Thatcher ile İngiltere'de, Ronald Reagon ile Birleşik Devletler'de en güçlü dönemini yaşamaktaydı. Özal'ın konsantrasyonu ve odağı da biraz da buraya kanalize olmuştu.

5.26. Turgut Özal ve Yeni Sağ: 1983-1989

Turgut Özal ile ilgili literatürün üzerine önemle eğildiği başlıklardan birisinin Yeni Sağ olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Turgut Özal, 1970'lerin sonundan itibaren ve bilhassa 1980'lerde altın çağını yaşayan, Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkan Ronald Reagan, İngiltere'de ise Başbakan Margaret Thatcher hükümetleriyle özdeşleşmiş Yeni Sağ ekonomi-politiğin Türkiye'deki temsilcisi konumundadır.

Bu başlığın, çalışmanın önemli bir ağırlık noktasını oluşturduğunu ifade etmek gerekir. Ağırlık noktası ifadesini ise biraz daha açmak lazımdır. "Turgut Özal ve Yeni Sağ" başlığı bu çalışmanın temel sorunsalı ve tartışma alanı olan üç unsurla yakından ilgilidir. Bunlar, Turgut Özal'ın siyasi kariyerinde sergilediği liberal fikriyatı ve politikaları, ikinci olarak muhafazakâr sosyal kimliği ve son olarak bürokrasi, özel sektör ve siyasette geçen profesyonel meslek hayatında "*icraatın içinden*" konuşan teknokratlığıdır. Çalışmanın temel tezi, Özal'ı Özal yapan bu özelliklerin oluşturduğu habitusun, 1950'lerden itibaren, onun kültürel, toplumsal ve sembolik sermayelerinin de katkısıyla, otuz yıla yayılan bir benlik inşasından ibaret olduğu yönündedir. Bir başka deyişle bu çalışma, Turgut Özal'ın "24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararlarının" mimarı olması sebebiyle liberal fikriyatı an içinde kanıksayan bir bürokrat olmadığını; tam aksine bu kararlardaki liberal eğiliminin, bürokrasi içinde 1967'deki ilk yüksek kalibreli unvanı olan DPT Müsteşarlığı görevinden itibaren yıllar içinde içselleştirdiği liberal ve muhafazakâr teknokrat mühendis habitusu ile ilgili olduğu tezini savunur. Dolayısıyla bu çalışma, onun bu formasyonunun 1980'lerde, Türkiye'nin tam da neoliberalizme eklemlenmesiyle kesişen ve bu süreci yönetirken onunla uyuşan en uygun aktör olma sürecini anlatma gayesindedir. Dolayısıyla dünyada Yeni Sağ'ın hakim ekonomi-politik olduğu dönemde, Turgut Özal'ın da Türkiye'de aynı istikamette bir ekonomi politiği nasıl izlediğini, üstte değinilen Özal'ın habitusunun üç bileşeni ile beraber -ki bunlar aynı zamanda Yeni Sağ'ın da temel bileşenleridir- sınama imkanı mevcuttur. Bu imkan da bu başlığı, çalışmanın önemli bir ağırlık noktası kılmaktadır.

Çalışmanın "Turgut Özal ve Yeni Sağ" başlıklı bu bölümü, üstte yer verilen açıklamaları daha duru bir şekilde ortaya koyabilmek adına üç alt başlıkla genişletilecektir. Bu alt başlıkların ilki, Sosyal Demokrasi ve Refah Devleti'nin krizi, ikincisi ise Yeni Sağ'ın tanımı, kapsamı ve dünyadaki örneklerine odaklanmaktadır. Üçüncü alt başlık ise Turgut Özal'ın Yeni Sağ kimliği ve politikalarını, o dönemde dünyada hakim olan Yeni Sağ konjonktür bağlamında ve akademik metinler ile aktüel bir kaynak olarak dönemin gazete haberleri üzerinden inceleyecektir.

5.26.1. Yeni Sağ'ın Yükseleceği Zemin Oluşurken: Sosyal Demokrasi ve Refah Devleti'nin Krizi

Bazı kavramların tanımını yapabilmek ve kapsamını belirleyebilmek için o kavramın tarihsel arka planının dikkatli bir şekilde incelenmesi elzemdir. Nitekim, ilgili kavramın ortaya çıkış zamanı, taşıdığı anlam yükü, dahil olduğu terminolojide kurucu bir kavram olup olmaması veyahut aksine halihazırda var olan bir kavram veya sosyo-politik sürece karşı tepkisel bir şekilde ortaya çıkıp çıkmadığı gibi ihtimaller, üzerinde çalışılan kavramın tarihsel arka planıyla doğrudan ilgilidir. Yeni Sağ'ı da bu kavramlardan biri olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü Yeni Sağ dünyada 1970'lerle birlikte, mevcut ekonomi politik düzene veya bir başka ifadeyle güncel sermaye birikim rejimi olan "Refah Devleti"ne güçlü bir ekonomi politik itirazın temsilidir. Dolayısıyla Yeni Sağ'ın kendisini bu itirazla var ettiği ve hegemonyasını da bu yolla kurduğu söylenebilir.

Yeni Sağ'ın, Sosyal Demokrasi ve Refah Devletine bir tepki olarak ortaya çıktığı bir veri olarak alındığında, Yeni Sağ'ı anlamak ve ayrıca Özal'ın Yeni Sağ içindeki pozisyonunu, ulusal ve uluslararası düzeyde konumlandırabilmek için öncelikle Yeni Sağ'ın, Refah Devleti ve Sosyal Demokrasi ile kendi arasında kurduğu karşıtlığa bakmak önem taşır. Bunun için de önce Sosyal Demokrasi ve Refah Devleti kavramlarına kısaca değinmek ve Yeni Sağ öncesindeki, sermaye birikim rejiminin serencamını incelemek gerekir.

Dünya kapitalist sistemi, İkinci Dünya Savaşının ardından, savaştan da önce yaşanmaya başlanan ve on yıldan fazla bir zamana yayılan büyük buhranı bir nebze de olsa atlatmıştı. Ancak daha sonra kapitalizm, başka bir sorun alanı olarak, kendi iktisadi modelinin tam karşıtı olan reel sosyalizmin temsilcisi Sovyetler Birliği'nin bu savaştan güçlenerek çıkması gerçeğiyle yüzleşmeye başladı. Bu durum karşısında kapitalist sistem Sosyal Demokrasi vasıtasıyla "*Refah Devleti*" politikalarını geliştirdi ve 1970'li yıllara kadar da bu modeli başarılı bir şekilde uyguladı (Kansu, 1997: 83-84'ten aktaran Çetin, 2021: 13).

Modern anlamda Refah Devleti (welfare state) kavramı, sosyal refahın maksimizasyonu amacıyla devletin ekonomiye kapsamlı ve aktif müdahalelerde bulunmasını öngören bir anlayışı temsil etmekteydi. Refah Devleti modelinin temel

amacı piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını ve yetersizliklerini ortadan kaldırmaktı. Bu amaç ise, devletin iktisadi hayata dair daha müdahaleci, düzenleyici, girişimci ve yeniden dağıtıcı bir rol oynamasını öngörüyordu (Alp, 2009: 266).

Refah Devleti, Sevgi Uçan Çubukçu'nun yerinde tespitiyle Sosyal Demokrasi'nin "Altın Çağı" idi. Ancak bu argümanı açmadan önce, bu ideoloji ilk olarak tanımlanmalı ve yükseliş dönemine kısaca bakılmalıdır. Sosyalist ideallerden esinlenen fakat içinde var olduğu politik ortamdan ve bu ortama özgü liberal değerler tarafından ağırlıkla belirlenmiş melez bir politik gelenek olarak Sosyal Demokrasiyi, sosyalizmi liberal politika ve kapitalist toplumla uzlaştırma girişi olarak tanımlamak mümkündür. Bir sentez ideoloji olarak Sosyal Demokrasi'nin Batı Avrupa'da hayat buluşu ve yükselişi 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı veya yaygın kullanımıyla "Büyük Buhran" (Great Depresion) sürecinde gerçekleşmiştir. Nitekim Büyük Buhran kapitalizm tarihinde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. Üretimde yaşanan düşüş, işsizlik ve yoksulluğun artması, bunların tetiklediği sorunlar, hakim liberal görüşler ve politikalarda bir tıkanıklığa yol açmış; makro planlama ve devlet müdahalesi yolundaki sosyalist iktisadi argümanların ise giderek geçerlilik kazanmasını sağlamıştı. Bu yeni iktisadi argümanlar ise Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa'da uygulama alanı kazanmaya başlamıştı. Örneğin 1930'larda İngiltere'de İngiliz İşçi Partisi'nin oluşturduğu bir komisyon, devlet eliyle ihracatın teşviki ve ithalatın önlenmesini öngören politikaların ve ekonomide devlet müdahalesine yer veren yeni düzenlemelerin gerekliliğini savunmuştur. Komisyonu'nun başkanı ise iktisadi durgunluk dönemlerinde talebi artırmak yönlü önerileri ve devlet müdahaleciliğini esas alan reçetelerle makroekonominin temellerini atan, iktisadi düşüncenin önemli bir kilometre taşı olan John Maynard Keynes'dir. Birleşik Devletler'de ise Büyük Bunalımın aşılması yönünde başka bir girişim olarak Başkan Franklin Delano Rooswelt'in 'New Deal'[199] politikasından bahsetmek mümkündür. Bu programla Birleşik Devletler'de devlet, iktisadi ve siyasi düzeyde temel belirleyici özne haline getirilmiştir. Sosyal Demokrasi'ye dair bu

[199] New Deal, Türkçe'ye çevrildiği şekliyle "Yeni Anlaşma", 1932-1946 yılları arasında en uzun süre görev yapan Amerika Birleşik Devletleri'nin 32. Başkanı Franklin D. Roosvelt'in, Birleşik Devletler ekonomisini 1929 bunalımdan çıkarmak için uygulamaya koyduğu iktisadi, siyasi ve sosyal önlemlerin tümüne verilen addır. Kabaca, Roosvelt New Deal politikaları vesilesiyle, büyük oranda artan işsizlik ve bankaların yaşadığı iflas ve kapanmaları, devletin müdahaleci ve düzenleyici bir iktisat politikasıyla üstesinden gelmiştir (Karataş, 2020:1).

deneyimlerin kısmen başarılı olma emareleri, liberal ekonomi anlayışının hegemonyasını da kırmaya başlamıştır. Üstelik Almanya gibi önemli bir sanayi toplumunda Nasyonel Sosyalist rejimin, devletçi ve müdahaleci ekonomi politikalarını başarıyla uygulamaya koyması ve ayrıca kapitalizm dışı bir alternatif olarak Sovyetler Birliği'nin Büyük Buhran sürecinden en az zararla çıkan ülke olması da müdahaleci devlet anlayışının, liberal ekonomiye meyleden sanayileşmiş ülkeler için cazip bir seçim kılmıştır (Uçan, Örs içinde 2007: 255-274).

Refah Devleti işte böyle bir küresel atmosfer içinde Batı Avrupa'da ve özellikle İskandinav Yarımadasında kendisini hissettirmiştir. Büyük Buhran'dan nispeten az etkilenen İsveç başta olmak üzere İskandinav ülkelerinde, güçlü işçi sendikalarının desteğini arkalarına alan sosyal demokrat partiler, Marksizm'den çok Lasalle'ci korporatist devlet sosyalizmine yakın eğilimlerle, peşi sıra iktidara geldiler. İskandinavya'daki bu iktidarlar gelir dağılımının dengelendiği vergi ve ücret politikaları ile arz ve talebin devlet aracılığıyla düzenlendiği merkezi politikalarla birlikte, buhrandan etkilenen Batılı devlet ve toplumlara önemli bir model teşkil ediyorlardı. İskandinav sosyal demokrasisi, kapitalizmin sadece serbest piyasadan ibaret olmayıp, planlanabilir bir piyasa ekonomisinin mümkün olduğunu kanıtlamaktaydı. Plancı yaklaşımın belki de en önemli sonucu "sosyalleştirme" yaklaşımını ortaya çıkarmış olmasıdır. 1930'lardan İtibaren İsveç'te uygulamaya konan "sosyalleştirme" politikaları, Sovyetler Birliği'nde yürütülen devletçilik politikalarından farklı bir gelişmeydi. Sosyalleştirme, üretim araçlarının mülkiyetinin kamulaştırılması yerine, yaratılan zenginlik ve gelir dağılımını düzenleyici önlemler üzerine yoğunlaşmaktaydı. Diğer bir ifadeyle Sosyal Demokrat Parti önderliğinde İsveç Refah Devleti inşa ediliyordu. Bu inşa faaliyeti ise Kol İşçileri Konfederasyonu'nun gerek tek tek firmalar, gerekse ulusal planlama bazında karar alma süreçlerine katıldığı ve gelirin ücret ile kar arasında bölüşümünün bu katılım dolayımıyla belirlendiği mekanizmalara dayalı bir endüstriyel demokrasi felsefesine tekabül ediyordu. Bir başka deyişle İsveç özelinde İskandinav ülkeleri ve sonrasında Batı Avrupa demokrasileri, devletçi olmaktan çok karma ekonomiye dayalı bir refah devleti yaratmayı hedeflediler ve bunu keşfettiler. Kamulaştırılan sektörlerde de işletmeci devlet değil, toplum idi. Bu durum ise "öz yönetim" terimiyle ifade edilmekteydi. Amaç sadece üretimin değil, buna paralel olarak toplumsal refahın da artışını sağlamaktı (Uçan, Örs içinde 2007: 275-276).

Tam da bu bağlamda "Refah Devleti" kavramına değinmek gerekir. Briggs (1999'dan akt., Ersöz, 2006: 78) sosyal refah devletinin "piyasa güçlerinin rolünü azaltmak amacıyla bilinçli bir şekilde örgütlü kamu gücünün kullanıldığı bir devlet türü" olarak değerlendirilebileceğini söylemektedir. Bu anlamda devlet düzenleyici mekanizmalarla ücret ayarlamalarını, asgari ücret uygulamalarını, düşük ücret rekabetini önleyecek toplu pazarlıkları ve hastalık, yaşlılık ve işsizlik durumlarında sabit bir gelir sağlayan sosyal güvenlik ağlarını işler kılmaya çalışmaktadır (Lipietz'den aktaran, Yücesan-Özdemir & Özdemir, 2008: 56). Dolayısıyla, "Refah devleti, kurumsallaşmış kamu politikaları ve kurumları aracılığıyla herkese çağdaş ve insan onuruna uygun bir yaşam ve asgari düzeyde de olsa bir geçim düzeyi sağlamayı hedeflemiştir (Gül, 2009: 65) Dolayısıyla, yaşlılık, işsizlik ve hastalığın yarattığı gelir kaybına, iş kazasına yol açtığı zarara karşı herkesin güvenlik sistemi içine alınması refah devletinin temel gayesidir ve bu demokratik ve çoğulcu unsurları sebebiyle refah devleti Batı Avrupa'da hızla yayılmıştır (İnsel, 2004: 190).

1950 ve 1960'ların, Avrupa'da sosyal demokrasi ve refah devletinin altın çağı olarak yaşandığını söylemek yanlış olmaz. İktisadi dalgalanmalara karşı John Maynard Keynes'in reçetesi olan talep yönetimi ve devlet harcamalarının artırılarak iç tüketimin genişletilmesi, ayrıca bununla eş zamanlı olarak sermayenin kar haddinin yükseltilebileceği ve emeğin alım gücünün iyileştirilebildiği artık sabitti. Böylece görece uzun bir refah dönemi boyunca sosyal demokrat hükümetler, ülkelerinde tam istihdam, yükselen gelirler ve yaygın sosyal hizmetler sayesinde iktidarlarını sürdürebildiler. 1964'te İngiltere'de İşçi Partisi yeniden iktidara gelirken, 1966'da ise Alman Sosyal Demokrat Parti (SPD), Hristiyan Demokratlarla bir koalisyon hükümeti kurdu. 1969'da ise SPD, parlamentoda azınlık olan Liberal Demokratlarla birlikte, savaş sonrası dönemde ilk kez büyük bir çoğunlukla iktidara geldi. Fransa'da da İşçi Enternasyoneli Fransa Bölümü (SFIO), Mitterand önderliğinde Sosyalist Parti (PD) olarak yeniden örgütlendi ve ana muhalefet partisi rolünü rakibi Komünist Parti'den devraldı. Birleşik Devletlerde ise Demokratlar New Deal'dan sonraki en kapsamlı refah devleti programı olan "Büyük Toplum Projesi" ile iktidara geldiler (Uçan, Örs içinde 2007: 282-287).

Refah Devleti içinde Sosyal Demokrasi'nin konumu ise onun hedefiyle ilgiliydi. Sosyal Demokrasi'nin ilk hedefi sosyal refahı sağlamaktı. Ancak bir yandan sosyal refah seviyesi arttıkça devletin iktisadi hayat içindeki ağırlığının ve iktisadi yükünün de artacağı ön görülebiliyordu. Çünkü bu politikalar zamanla devlete gereğinden fazla mali yük getirmeye başladı ve Refah Devleti'nin iç çelişkileri su yüzüne çıkmaya başladı. Nihayetinde 1970'li yıllarda bu mali yükleri karşılayamaz duruma gelen kapitalist sistemler krizle burun buruna gelmekten kurtulamadılar (Kansu, 1997: 83-84'ten aktaran Çetin, 2021: 13).

1970'li yıllar, sosyal demokrasi ve refah devleti politikalarının Avrupa'da iktidarlarını sürdürdüklerine tanıklık edilen bir on yıl oldu. Hatta Akdeniz şeridindeki üç ülkede faşizan rejimlerin çöküşüne takiben sosyal demokrasinin de solunda yer alan, sosyalist partilerin iktidara gelişleri de yine 1970'lerde gerçekleşti. İspanya'da PSOE, Yunanistan'da PAOK ve Portekiz'de Sosyalist Parti. Ancak tüm bu gelişmelerle birlikte, bir üst paragrafta değinildiği gibi bu sermaye birikim rejimi adına tehlike çanlarının çalmaya başladığı bir on yıldı 1970'ler. Bu on yılda sosyal demokrasinin krizi ve bu kriz sebebiyle sosyal devlet politikalarından vazgeçişlere de tanıklık edilecekti. 1970'lerde dünya kapitalizminin kar hadlerinde reel bir düşme yaşanmaktaydı. Bunun temelinde ise Amerika Birleşik Devletleri'nin iktisadi büyüklüğü ve dünya ticaretindeki hegemonyasına karşı Alman ve Japon ekonomilerinin rekabet gücünü artırması vardı. Diğer yandan, ücret artışları, kamu harcamalarına ayrılan yüksek pay ve uluslararası rekabet koşullarının farklılaşması gibi pek çok iç ve dış iktisadi sebepler de refah devletinin bunalımının sorumluları olarak gösterilmekteydi. Çünkü sosyal demokrat politikaların ana ereği olan refah devleti uygulamaları, farklılığını ekseriyetle üretilen artı değerin bölüşüm ve paylaşımında gösterdiği için, kapitalizmin kendini yeniden üretmesi adına özgün bir öneri getirmemiş, yetersiz kalmaya başlamıştı. Başka bir ifade ile bir sermaye birikim rejimi olarak sosyal demokrasi devlet eliyle yeterince sağlanmış; fakat bu sermaye birikiminin daha da artırılması hususunda refah devleti anlayışına yatkın sosyal demokrat yönetimlerin, liberal ve küresel habitusunun zayıf oluşu ister istemez bir dezavantaj oluşturmuştu. Çünkü dünya ticaretinin hızla artması ve bunun için gerekli yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi, yeni pazarlar ve kâr maksimizasyonu güdüsü, küresel çapta düzenlemeleri gerekli kılıyordu. Ayrıca kapitalizmin kar hadlerinin 1970'lerde düşmesiyle birlikte, görünürlük kazanan ekonomik durgunluk,

işsizliğin artışı, yüksek enflasyon gibi Batı toplumlarını sarsacak mali sıkıntıları da beraberinde getiriyordu. Bu, yükselmekte olan sosyo-ekonomik sıkıntılara karşı çözüm arayışlarına ise, sosyal demokrasi anlayışına sahip merkez sol ve Keynesçi paradigma cevap veremez hale gelince, neoklasik iktisat anlayışı haiz "Yeni Sağ" ortaya çıkmış ve yavaş yavaş yükselmeye başlamıştır. Dolayısıyla, emek, sermaye ve devlet arasında uzlaşma temeline dayalı refah devleti paradigması güç kaybına uğramış, sermaye birikiminin kendini yeniden üretmesi sürecinde yetersiz kalmasının da ötesinde bu tıkanıklığı nedeni olarak sosyal demokrasi ve refah devleti politikaları görülmüştür. Nitekim, çalışan kesimlerin sermayeden daha fazla ücret talepleri, krizi derinleştiren mekanizmalardan biri olmuştur. Sistemin bunalımı aşmak için, girdiği yeniden yapılanma süreci ise kaçınılmaz olarak bu talepleri kısma yönünde önlemleri içinde taşımıştır. Dolayısıyla Batı toplumlarında, tüm toplumsal sınıfların beklentilerini karşılama üzerine kurulu bu paradigma, giderek büyüyen talepleri karşılayamaz duruma gelmiş ve mali kriz ortaya çıkmıştır. Bu sistemik krizin üstüne ayrıca 1973 ve 1978 yıllarında yaşanan birinci ve ikinci petrol şokları da gelince, bunalım üretim durgunluğunu da doğurmuştur. Üretimin düşmesi işsizliği ve fiyatları artırmış, dolayısıyla yüksek enflasyon da kaçınılmaz hale gelmiştir. Refah devleti uygulamalarında yaşanan çöküş ve küresel petrol şokları, yeni bir kapitalist düzenlemeyi gerekli kılmıştır. Refah devletinin kapsayıcı ve büyük devlet anlayışının aksine devletin küçülmesini, kamusallaştırma ya da devletleştirme yerine özelleştirmeyi, planlı ekonomi yerine denetimsiz bir serbest piyasa anlayışını merkeze alan yeni bir paradigma doğmaya başlamıştır (Uçan, Örs içinde 2007: 287-291).

5.26.2. Yeni Sağ: Tanımı, Kapsamı, Tarihsel Arka Planı ve A.B.D. İle İngiltere Örnekleri

Çalışmanın bir üst başlığında Sosyal Demokrasi ve Refah Devleti'nin önce Büyük Buhran, ardından II. Dünya Savaşı sonrası dönemin iktisadi şartlarında kapitalizmin krizine, devletçi bir müdahale olarak ortaya çıktığı ve 1970'lerin sonuna kadar hüküm sürdüğü, ana hatlarıyla özetlenmişti. Dolayısıyla sosyal demokrasi ve refah devleti aslında, siyasal sistemlerin krizler karşısında tıkanma noktasına geldiklerinde bu tıkanıklıkları aşmak için ihtiyaç duydukları yeni model ve arayışlara önemli bir örnek teşkil ettiğinin kanıtıdır. Benzer şekilde Yeni Sağ da, 1929 Dünya Ekonomik Buhranının sebep olduğu açmazlara bir çözüm olarak geliştirilen refah

devleti ve sosyal demokrasi anlayışının 1970'li yıllarla beraber, işsizlik, yüksek enflasyon, petrol krizi, ekonomik durgunluk gibi sosyo-ekonomik unsurlar sebebiyle miadını doldurması veya başka bir deyişle kendisini yenileyememesi üzerine yükselişe geçmiştir (Çolak, 2016: 352).

Yeni Sağ, bilhassa 1980'li yıllarla birlikte, başta iktisadi ve siyasi alanda olmak üzere, kabul gördüğü ülkelerde toplumsal alanı da kuşatan liberal tezlerin yeni bir formülasyonla üretildiği yaklaşımların genel adıdır (Demir ve Acar, 2005: 297). Yeni Sağ söylemin temel amacı, iktisadi hayatta önemli bir yer kaplayan devletin geniş bir bürokrasi ağıyla, özel sermayenin piyasaya akışını yavaşlatan yapısını ve refah devletinin toplumsal talepleri artıran iktisat politikalarını ortadan kaldırmaktır. Bunların yerine, girişimcilik, serbest ticaret ve serbest piyasayı ikame ederek, küresel sermayenin önündeki engeller ve sırtındaki yüklerinden kurtulmasını sağlamak Yeni Sağ'ın temel düsturudur (Baltacı, 2004: 360).

Yeni Sağ'ın iki temel bileşeni vardır. İlki, Keynesyen model çerçevesinde kamu sektörünün piyasadaki ağırlıklı rolünü reddeden neoliberalizm; ikincisi ise otoriteyi güçlü kılmak isteyen, aile, din, millet gibi geleneksel değerleri önceleyen yeni muhafazakârlıktır. Neoliberalizm, adından da anlaşılabileceği üzere klasik liberalizmin güncel versiyonudur. Birey, özel teşebbüs, serbest piyasa ve minimal devlet, neoliberalizmin anahtar kavramlarıdır. Yeni Sağ içinde neoliberalizm, serbestçe işleyen bir ekonomik sistemin etkili ve verimli olacağını, ayrıca devlet müdahalesi olmayan bir toplumsal sistemde bireylerin özgürleşeceği, söyleminin merkezine alır. Yeni muhafazakârlık ise gücünü ve müdahaleciliğini iktisadi hayattan çekmesi istenen devletin, bu güç ve müdahaleci damarını, toplumsal alanda otorite ve disiplinin sağlanması adına kullanmasını ister (Güler, 2010: 151'den aktaran Çolak, 2016: 354).

Yeni Sağ'ın ideolojik bileşenlerinin düşünsel temellerine, düşünürler üzerinden biraz daha yakından bakmak, bu siyasi akıma rengini veren fikirleri ve o fikirlerin, Birleşik Devletlerde Ronald Reagan, İngiltere'de Margaret Thatcher ve Türkiye'de Turgut Özal'ın politikalarında ve hatta bizzat Özal'ın kendisinde nasıl hayat bulduğunu görmek adına önemlidir. İlk olarak Yeni Sağ'ın devlet kavramsallaştırmasının çerçevesini çizen en etkili muhafazakâr düşünür olarak

Oakeshott'tan başlanabilir. Oakeshott'a göre devlet, Hobbes'a referansla, bireylerin kendi çıkarlarını koruma zorunluluğuyla vücut bulan ve topluma dışsal olarak tanımlanmış bir gerekliliktir. Devleti sivil toplum olarak tanımlayan Oakeshott, onun ahlaki bir gereklilik sonucu ortaya çıktığını öne sürer. Bu noktada ahlaki olarak tanımlanan, herkesin aynı amaç etrafında buluşması değil, kendi amacına ulaşmak için uygun ortam yaratacak kurallar bütününün, bir başka ifadeyle hukuk devletinin etrafında uzlaşılmasıdır. Bireysel çıkarların devamlılığını sağladığı ölçüde devlet kendi kendini yeniden üreten bir yapıdır. Örneğin güvenlik ve barış ortamının sağlanması için her bireyin hukuka ve yasalara uyması, onun temsil ettiği iktidara güven duyması ve elbette itaat etmesi gerekir (Oakeshott, 1991: 221-295'ten aktaran Topal, 2013: 428).

Tam da bu noktada Yeni Sağ içinde muhafazakârlıkla liberalizmin ayrıştığı temanın öne çıktığı görülebilir. Nitekim, Yeni Sağ'ın liberal kuramcıları, muhafazakârlarla liberal minimal devlet anlayışında büyük ölçüde birbirlerinden ayrılılar. Ludwig von Mises, Milton Friedman, Friedrich von Hayek gibi liberal kuramcılar Yeni Sağ ideoloji öncesinde, planlı ekonomik model olan Refah Devletine ağır eleştiriler getirdiler. Nitekim onlara göre karmaşık endüstri toplumlarında ekonominin bürokratlar tarafından planlı bir şekilde yönetilmesi mümkün değildir (Heywood, 2011: 107). Hayek bu durumu "bilginin kompleksitesi problemi" olarak kavramsallaştırır. Ona göre, ekonomik kararların bürokratlar tarafından alınmasını öngören Keynesyen modelde, piyasa içindeki sınırsız ve dinamik bir biçimde hızla değişen bilgilerin tamamının bilinmesi gerektiğini, fakat bunun bürokrasinin yönetimiyle mümkün olmadığını dile getirmektedir. Hayek bu argümanını sinir sistemi metaforuyla somutlaştırır. Hayek'e göre piyasa dev bir sinir sistemine benzetilebilir. Bu sistem, kendi içinde işleyen tüm aktörlerin bilgilerini fiyat mekanizması ile kendiliğinden, gerekli yerlere ileten, bu sebeple tek bir elden kontrolü imkansız büyük bir mekanizmadır. Hayek'e göre bu mekanizma şayet, kendi haline bırakılırsa ekonominin doğal kanunları işlemeye başlayacaktır. Böylece verimlilik artacak, istikrarlı ekonomik büyüme kendini hissettirecektir. Hayek, devlet müdahalesizliğinin sadece makroekonomik sonuçlarına odaklanmakla kalmaz, mikro düzeyde bireyler için de bunun önemine atıfta bulunur. Hayek'e göre serbest piyasa sayesinde üretim, bireylerin ihtiyaçlarına duyarlı hale gelir ve herhangi bir mal veya hizmetin yokluğu gibi olumsuz bir durum yaşanmaz. Bu yüzden serbest piyasa

ekonomisi, aynı zamanda, bireysel tatminin maksimize dilebileceği yegane iktisadi modeldir Hayek'e göre (Hayek, 1945: 525-530).

Diğer yandan Hayek, sosyalizm veya karma ekonomik modelin olası çıktılarının sadece iktisadi boyutlarına odaklanmakla kalmaz, durumu kendi perspektifinden bireysel hak ve özgürlükler penceresinden de değerlendirir. Bu doğrultuda Hayek'e göre sosyalizm veya karma ekonomik model sadece iktisadi verimsizliğe değil, aynı zamanda bireysel özgürlüklerin baltalanmasına da yol açmaktadır. Ona göre devletin iktisadi hayata müdahalesi yeni bürokratik araç ve kurumlarca mümkün olabilir. Bu bürokratik araç ve kurumların ortaya çıkışları çeşitli şekillerde bireylerin haklarının ve hürriyetlerinin ihlallerini doğurması kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla Hayek için ekonomiye devlet tarafından yapılan müdahaleye bir kez bile müsamaha gösterilmesi totalitarizme giden yolun taşlarını döşeyecektir (Hayek, 2013a: 127-130). Bu yüzden Hayek'e göre bireysel özgürlükler hayati önemdedir ve bireysel özgürlüklerin en önemli teminatı "hukukun üstünlüğü" ilkesidir. Hukukun üstünlüğünü korumanın temel şartlarından biri ise devletin keyfi iktisadi müdahalelerini önlemektir. Nitekim doğası itibariyle ekonomi, devletin zorlayıcı ve müdahaleci araçlarının kullanılacağı bir mecra değildir. Hayek'e göre totalitarizme gidecek yol da tam da bu sebeple açılır. Çünkü ekonomiye yapılacak her müdahale, bürokrasiye başka müdahaleler için alan açar. Bu bağlamda Hayek'e göre liberal demokrasi ve onun temelini oluşturan bireysel özgürlükleri korumak için serbest piyasa ekonomisi var olmalı ve devletin ekonomik alana her türlü müdahaleden kaçınması gerekmektedir (Hayek, 2013b: 311-314).

Hayek'in serdettiği düşüncelere benzer şekilde, Ludwig von Mises ve Milton Friedman da devlet müdahaleciliği, sosyalizm ve karma ekonomik rejimlere ciddi eleştiriler getirmişlerdir. Ludwig von Mises'e göre Sosyalizm, tüm iktisadi ihtiyaçların bürokrasi eliyle karşılanmasına yönelik beyhude bir girişimdir. Çünkü yine Mises'e göre bürokrasi doğası itibariyle genişleme eğilimi olan ve bu nedenle de insan hayatının her yönünü kontrol etme tehlikesini barındıran bir kurumdur. Mises bürokratik idare tarzının ticari zihniyetle taban tabana zıt olduğunu ifade eder. Ona göre, özgür bir toplum için yapılması gereken bürokrasiyi olabildiğince küçültmek ve serbest piyasa ekonomisini yerleştirmeye çalışmak olmalıdır (Mises, 2010: 34-39). Dolayısıyla aslında Yeni Sağ, kaynağını ideolojik bir melezlenmeden almıştır

denebilir. En yalın haliyle, yeni liberalizm ve yeni muhafazakârlık düşünce sistemlerinin birleşiminden oluşmaktadır. Söz konusu birleşmede ortaya çıkan bu "yeni hal"in, yani liberalizmin ve muhafazakârlığın nasıl olup da tek bir ideoloji çatısı altında birleştiğinin açıklığa kavuşturulması aynı zamanda yeni sağ düşünce sisteminin netlik kazanması açısından önem arz etmektedir (Çoruk, 2020: 13).

Hayek, Misses ve Friedman haricinde ayrıca, Samir Amin ve Jürgen Habermas'ın, liberalizm, muhafazakârlık ve postmodernizm üzerine olan düşüncelerine de değinmek, Yeni Sağ'ı ve onun 1980'lerde dünyada nasıl kuvvetli bir şekilde hayat bulduğunu anlamak adına önemli olacaktır. Samir Amin, 1980'lerde yaygın bir şekilde kullanılan ve entelektüel tartışmalara yön veren post-modernizmin, liberalizmi kabullendirmeye ve meşrulaştırmaya yarayan bir ideolojik söylem (Amin, 2016: 21-24) olarak niteler. Yine 1980'lerde yeni muhafazakâr siyaset ile postmodernizmin felsefi kaynakları ve etkileri arasındaki ilişkilere değinen Jürgen Habermas, her ikisinin de 1980'lerde boy vermesinin bir tesadüf olamayacağını belirtir. Zira, 1960 ve 1970'li yıllarda uluslararası düzlemde kültürel ortamın, her ikisinin var oluşu için uygun bir zemin yaratmadığını dile getirir Habermas. Çünkü ona göre eski muhafazakârlık, modernite öncesi yaşam biçimlerine dönmeyi özlüyordu. Yeni muhafazakârlık veya diğer ismiyle Yeni Sağ ise modernizmin ve onunla arasında organik bağ olan liberal ekonomi ve teknolojik ilerlemeyi kabullenirken, kültürel modernizmin "*bozucu*" etkilerini en aza indirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Yeni sağ veya yeni muhafazakârlık postmodernizm ve liberalizmle ortak bir noktada kesişiyorlardı: Her ikisi de modernizmin normatif ön kabullerinden kurtulmak istiyordu (Habermas, 1989: 24'ten aktaran Güler, 2007: 153).

Bu bağlamda aslında, Yeni sağ, sınıf ilişkilerini sermayenin lehine olacak bir biçimde yeniden düzenlemek için bir yandan devletin güçlendirilmesi gerekliliğine işaret ederken diğer yandan işçi sendikalarını zayıflatma amacı güttüğü söylenebilir. Burada ulaşılmak istenen amaç, sendikal mücadeleyi örgütlü bir sınıf mücadelesi vasfından çıkararak etkisizleştirmektir. Bu amaca ise, sendikal yoldan iktisadi kazanım elde edilemeyeceği iddia edilerek, sınıf aidiyetleri yıpratılmaya çalışılıp; reformist, savunmacı ve sermaye işbirlikçisi tutumların gelişmesi için elverişli bir ortam oluşturulmak istenmiştir. 1980 sonrasında, siyasal erki ele geçirmeyi amaçlayan

örgütlü toplum anlayışından uzaklaşan liberal sivil toplum söyleminin egemen olması tesadüf değildir. Bu sivil toplum söylemi ise birey merkezli bir analiz temelinde şekillenir. "*Her türlü kısıttan özgürleşmiş birey*", üstte düşüncelerine yer verilen Hayek'in temel kavramlarından biridir. Bireyin özgür olmasını engelleyen özellikle iki kısıtın varlığından söz edilebilir: İlki devlet, ikincisi ise her türlü kolektif kimliktir. Yani birey ancak farklılıklarıyla özgürleşir. Yeni sağ ideoloji bu anlamda hak mücadelelerini de etkilemiştir denebilir. Toplumsal cinsiyet, etnisite ve mezhep gibi sosyolojik temelleri olan ve daha önce sınıf siyasetinin de bir parçası olarak görülen mücadeleler, kimlik siyaseti çerçevesine sokulmuş böylece kimlik siyaseti sınıf mücadelesinin yerini almaya başlamıştır (Topal, 2013: 17).

Yeni Sağ'ın üstte kaba hatlarıyla çizilen bu teorik formülasyonunu bilhassa, bu siyasi akımın en tipik örnekleri olan Özal, Reagan ve Thatcher'da görmek mümkündür. Bu sebeple çalışmanın biyografik öznesi olarak Turgut Özal'ın Yeni Sağ anlayışı irdelenmelidir.

5.26.3 Turgut Özal'ın Yeni Sağ Kimliği, Söylemi ve Politikaları

"*Güçlü devlet, memurları çok olan devlet değildir; güçlü devlet harcamaları çok fakat iki yakası bir araya gelmeyen devlet değildir. Güçlü devlet bir istihdam kapısı değildir. Güçlü devlet bir mabut ya da baba değildir* (Barlas, 1994: 248)."

"*Devletin bir işveren veya bir baba olmadığını, herkesin kendisine güvenmesinin şart olduğunu yerleştirmeye çalıştık* (Barlas, 1994: 148)."

Epigrafta yer alan Özal'ın bu ifadeleri, Mehmet Barlas'ın "*Turgut Özal'ın Anıları*" adlı eserinden alıntılanmıştır. Eser, Turgut Özal'ın Mehmet Barlas'a vefatından kısa bir zaman önce, 1992 yılının yaz aylarında, Marmaris'in Otluk koyunda verdiği mülakatlardan oluşan bir sözlü tarih çalışmasıdır. Özal'ın üstteki ifadeleri onun Yeni Sağ kimliğini göstermek için önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir. Zira ilk alıntıda Özal, iktisadi liberalizminin temel normlarından biri olan sınırlı devleti tarif etmiş, ikinci alıntıda ise serbest piyasa için temel koşullar olan girişimcilik ve bireyselciliğe vurgu yapmıştır.

Turgut Özal ve ANAP'ın Yeni Sağ kimliğini ortaya koyan en duru göstergelerden birisi, parti ve liderinin cumhuriyet tarihinde selefi sayılabilecek diğer tek parti iktidarları, Demokrat Parti ile Adalet Partisi ve onların liderleri Adnan Menderes ile Süleyman Demirel gibi figürlerin milliyetçi-muhafazakâr bir gelenekten gelmesine rağmen bu geleneğin kısmen yabancı olduğu "iktisadi liberalizm"in Özal ve ANAP için kurucu bir unsur olmasıdır. Nitekim, Demokrat Parti ve Adalet Parti'sinde de "*hür teşebbüs*"ün fikri savunusu mevcut olsa da Turgut Özal tarzı "*piyasa dostu*" bir söylem bulabilmek pek kolay değildir. Demokrat Parti ve Adalet Partisi iktidarları döneminde devlete, alt yapı yatırımları yapmanın ötesinde iktisadi anlamda farklı misyonlar da yükleniyor ve pratikte ekonomiye son derece müdahaleci olunabiliyordu. Özal ise toplum içinde, zenginlik ve zenginleşmenin genellikle meşru kanallardan gerçekleşmeyeceğine, en asil kamusal faaliyetin devlette görev almak olduğuna inanılan yaygın bir kültürde, ayrıca bu kültürün önemli bir diğer unsuru olan, yoksulluğun, elindeki ile yetinmenin ve kanaatkarlığın erdemine karşılık para kazanmayı ve girişimciliği ön plana çıkarmıştır (Demirel, 2018: 60). Özal üstelik bu girişimci bireyin önünün açılması için, kendi perspektifinden iktisadi hayattaki en büyük bürokratik engel olarak gördüğü "devletçilik" anlayışını da kıyasıya eleştirir: "*Ben inanıyorum ki, bizim insanımız fevkalade kabiliyetlidir, zekidir. Yalnız bütün mesele, onu bizim bağlamamamız lazım… Geçtiğimiz devrede en önemli yaptığımız işlerden biri buydu… İplerden kurtulunca, o insanların hepsi birer harikalar yaratıyor. Türkiye'nin gelişmesinin temelinde de bu yatıyor. Ama şimdi tekrar iplerle bağlamaya çalışırsanız çok kolay, bürokrasi tekrar ağlarını örer. Gel bana benden müsaade al der* (Barlas, 1994: 278)."

Turgut Özal, Yeni Sağ'ın ön gördüğü sınırlı devlet ilkesinin, devletin sadece iktisadi hayat ve serbest piyasa üzerinde müdahaleci olmaması esasıyla sınırlı kalmadığını ve bundan daha fazlası olduğunu gayet iyi bilen bir teknisyendir. Başka bir ifadeyle Özal bizatihi devletin de kendi ekonomik nicel değerlerinin asgari ölçülerde tutulması gerektiğine inanır ve sınırlı devletin varlığını önemser. Bu bakımdan Başbakan Özal'ın kamu kurum ve kuruluşlarına gönderdiği genelgeler önem arz eder. Özal 1985'in Aralık ayında yayımladığı bir genelgeyle, devletin belirlediği genel bütçe doğrultusunda tüm kamu hayatını azami tasarrufa davet eder. Kamu hizmetleri için mevcut ödeneklerin dışında ek ödeme taleplerinde bulunulmaması gerektiğini, kanuni zorunluluklar dışında, açıktan memur ve işçi

atamaları yapılmayacağını, istisnai durumlarda ise Maliye Bakanlığı ve Başbakanlık'tan uygun görüş alınmasının şart olarak koşulduğunu, işlemleri daha önceki dönemde tamamlanmış olanlar dışında hiçbir yeni gayrimenkul satın alınmayacağını veyahut kiralanmayacağını, güvenlik hizmetleri ve askeri ihtiyaçlar dışında taşıt, demirbaş ve kırtasiye alınmayacağını, gerekli ve ivedi yatırımlar için ihtiyaç olan mallar haricinde yurt dışından mal alınması için akreditif açtırılmayacağını ve nihayet taşıt işletme ve onarım giderlerinin asgari ölçüde tutularak akaryakıt ve elektrik kullanımında kuvvetli bir tasarruf beklediğini belirtir (Milliyet Gazetesi, 6 Aralık 1985: 4).

Turgut Özal'ın Yeni Sağ kimliğindeki iktisadi liberalizminde, serbest ticaret ve dolayısıyla ihracat ile ithalat önemli yer tutan diğer unsurlardır. Bu hususta Türkiye'nin kalkınması ve toplumsal refahın artması için Özal, daha önceki başlıklardan da anımsanacağı üzere, demokrasinin gelişiminden dış politikada ikili ve bölgesel ilişkilerin güçlendirilmesine kadar birçok yönetsel alanda, bu alanların ihracat ve ithalat ile olan ilişkisine değiniyor ve bu ilişkinin güçlenmesi gerektiğini savunuyordu. Bu doğrultuda onun siyasi biyografisinde Nisan 1985'te Yeni Sağ'ın önemli bir temsilcisi olan dönemin Birleşik Devletler Başkanı Ronald Reagan ile bir araya gelmesi ve görüşmenin temeline Özal'ın yine bu ticaret vurgusunu yerleştirmesi önemli bir detaydır. Ayrıca bu ziyaret, iki ülkenin yönetimlerinin Yeni Sağ ortak paydasında nasıl düşünsel bir ortaklık kurduklarını anlamak için de önemli bir tarihsel kesittir. 2 Nisan 1985'te Birleşik Devletler'de Ronald Reagon ile bir araya gelen Özal'a A.B.D. Başkanı'nın dile getirdiği ifadeleri önemlidir: "*Sayın Başbakan, kısa zamanda haklı bir şöhret yaptınız. Hükümetinizin ekonomik konulara yaklaşımını ve demokrasiye bağlılığınızı takdir ediyoruz. Sizi desteklediğimizi bilmenizi istiyorum. Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile birlikte Türkiye'de gerçekleştirdiğiniz değişikliklerden ve gelişmelerden dolayı iftihar etmelisiniz* (Milliyet Gazetesi, 3 Nisan 1985: 1).

Reagan'ın sözlerine karşılık olarak Özal ise son dört yılda Türkiye'de büyük reformlar yaptıklarını ifade ederek 24 Ocak kararları dahil olmak üzere, geçiş dönemi hükümetinin eski bir bakanı olarak Ulusu Hükümetinin icraatlarını benimsediğini dile getirmiştir. Özal, ekonomiyi liberalleştirmenin yanı sıra, ülke içinde güvenlik ve asayişin de sağlanmasıyla birlikte Türkiye'nin gelişmekte olan İslam ülkelerine örnek

teşkil edecek hale geldiğini belirtmiştir. Özal, 1980 öncesinin kötü günlerini geride bırakan bir ülke olarak Türkiye'nin borçlarını ödeyebilen ve bütçeden destek yardımı sağlamasına gerek kalmayan bir ülke haline geldiğini, bunu daha da ileri taşımak için serbest ticaretin çok mühim olduğunu vurgulamıştır: "*Dikkatimi çeken ihracatın artışından çok, ihraç ürünlerinin niteliklerinin değişmesi, eskiden tarım ihracatçısı olan Türkiye, bugün sanayi ürünü ağırlıklı bir ihracat yapısına kavuşuyor ve bu değişikliklerle birlikte de, Türkiye'ye karşı engeller çıkmaya başladı. Türkiye, Amerika'ya karşı ihracat veren tek ülkedir. Eğer bize yardım etmek istiyorsanız, o zaman size mal satmamızı engellemeyin* (Milliyet Gazetesi, 3 Nisan 1985: 7)."

Özal'ın iddialarına mesafeli yaklaşmak gerekebilir. Zira, Türkiye 1980'de serbest piyasa ekonomisine geçmesiyle birlikte ihraç ürünlerinin niteliğinde bir çeşitlilik yakalamış olsa da dünyanın gelişmiş ekonomilerinden birisi de değildir. Bu sebeple Özal'ın sitemkâr taleplerinin temelinde, iki liderin ortak Yeni Sağ kimliği ve aynı iktisadi modele duyulan kuvvetli inanç dolayısıyla, daha yakın bir işbirliği arzusu vardır denebilir. Nitekim, Fransız Siyaset Bilimci Profesör Guy Sorman, 1980'lerin ortasındaki tabiriyle Turgut Özal'ı *"Reagan'ın sevgili oğlu Özal"* olarak ifade etmiştir. Guy Sorman, dönemin Le Point dergisinde, Reagan'ın 1980'de iktidara gelişinden itibaren geçen 6 yıl içerisinde dünya üzerinde "*Amerikan tarzı demokrasi anlayışı*" fikrinin yaygınlık kazandığını, bu fikrin ekonomik sistemle birlikte yerleştiğinin, ayrıca sosyo-kültürel olarak da etkin bir sistem olduğunu ifade etmiştir. Reagan'ın Ortadoğu, Uzakdoğu, Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde gün geçtikçe artan etkinliğini "*Amerikan liberalizminin kendisini pazarlama gücü*"ne bağlamış ve Wall Street Journal'ın manşetlerinden inmeyen Turgut Özal ve iktidarını ise "*Bütün dünyayı etkisi altına alan yeni muhafazakâr-liberal Reagancı düşünce sisteminin en önemli uygulayıcılarından biri"* olarak nitelemiştir (Milliyet Gazetesi, 5 Temuz 1986: 3).

Turgut Özal'ın serbest ticareti Yeni Sağ ve neoliberaizmin ana prensibi olarak gördüğü başka bir olay, yine aynı yıl Birleşmiş Milletler Örgütü'ndeki konuşmasıdır. Bu konuşma aynı zamanda Özal'ın küresel bağlamda Yeni Sağ'a angaje olduğunu gösteren ve onu neredeyse uluslararası düzen ve güvenliğin de temel sigortası gibi yorumladığına işaret eder. Özal 1985'in Ekim'inde, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün 40. Kuruluş Yıldönümü vesilesiyle örgütün Genel Kurulu'nda bir konuşma

gerçekleştirmiştir. 13 Sayfalık konuşmasının büyük bölümünü dünyadaki ekonomik modeller ve bunların mukayesesi üzerine kurmuş ve ayrıca iktisadi sistemler ve uluslararası ekonomik yapı arasında da önemli bir bağ olduğunu vurgulamıştır. Özal konuşmasında, dünyada Yeni Sağ'dan önce, özellikle gelişmekte olan ülkelerin II. Dünya Savaşı'nın ardından, ekonomik bağımsızlıklarını güçlendirmek için yaygın olarak tercih ettikleri, ithal ikameci sanayileşme politikalarına ve bu politikanın temel unsuru, korumacılığa karşı ağır bir eleştiri getirmiştir: "*Korumacılık, dünya ekonomisi için giderek büyüyen bir tehlikedir. Sanayileşmiş ülkeler, kısa dönemli beklentilerinden fedakârlıklar yapmalı ve serbest ticaret sisteminin yeniden işlenmesi sağlanmalıdır. Hatta buna zorunludurlar. Zira, bu yapılmadığı takdirde, yalnızca piyasa ekonomisi değil, uluslararası barış ve güvenlik de büyük ölçüde zarar görür* (Milliyet Gazetesi, 23 Ekim 1985: 6)."

Turgut Özal'ın yürüttüğü Yeni Sağ ekonomi politikalarının dönemin İngiltere'sinde Margaret Thatcher iktidarının yürüttüğü ekonomi politikalarıyla aynı doğrultuda olduğu söylemek gerekir. Bilhassa Turgut Özal'ın 1985'in ikinci yarısından itibaren neoliberal iktisat politikalarına hız vermiş, ayrıca yine anılan dönemden itibaren dünyada Yeni Sağ'ın iki önemli temsilcisi Ronald Reagan ve Margaret Thatcher ile ikili ilişkilerin seviyesini de artırmıştır. Bu doğrultuda 8 Ekim 1985 tarihli Milliyet Gazetesi'nin bir haberi önem arz eder. Haberin başlığı, "*Thatcher'ın Yaptıkları Bir Bir Türkiye'de: Leydi Önde Özal Arkada*" şeklindedir. Nitekim Turgut Özal özellikle, Türk Lirası'nın değerinin düşürülmesi, maaş ve ücretlerin artış hızının frenlenmesi, para politikasında yüksek faiz tercihi, düşük istihdam-yüksek işsizlik politikasına meyletmesi ve kamu iktisadi teşekküllerini özelleştirmesi, dönemin kamuoyunda Margaret Thatcher'ın İngiltere'de yürüttüğü ekonomi politikasının Türkçeleştirilerek Özal'ın uygulamaları haline getirmesi olarak yorumlanmıştır (Milliyet Gazetesi, 8 Ekim 1985: 4).

Turgut Özal ve Margaret Thatcher'in Yeni Sağ politikalarında üstte değinilen benzerliklere rağmen bu ekonomi politikalarının çıktılarına bakıldığında ise benzer sonuçlara ulaşıldığı söylenemez. Nitekim İngiltere'de halkın alım gücü, Thatcher döneminde yani 1970'lerin sonlarından 1980'lerin ortasına kadar geçen süreçte korunmuş hatta bir nebze de artmıştır. İngiltere'de Thatcher iktidarının öncesinde 1976 yılında 1 ekmek için gereken 8 dakikalık çalışma süresi, Thatcher'ın

muhafazakâr partisinin iktidara geldiği 1979-1986 arasındaki 7 yılın ardından 7 dakikaya düşmüştür. Diğer yandan yine İngiltere'de et, süt, yumurta ve benzin gibi temel gıda ve tüketim ürünlerini elde etmek için gereken çalışma süreleri de Thatcher hükümetleri görevdeyken %10 ila %30 arasında değişen değerlerde azalmıştır. Buna karşın mimarının Turgut Özal olduğu ve Türkiye'nin iktisadi yapısını neoliberalizm istikametinde dönüştürmeye başlayan 24 Ocak 1980 kararlarından itibaren ve bilhassa Özal'ın başbakanlığındaki ANAP iktidarında Türkiye'de halkın alım gücünün, temel besin kalemleri dahil birçok alanda düştüğü ifade edilmelidir. İngiltere ile kıyaslandığında benzer tarih aralığı olan 1979-1986 arasındaki süreçte ekmeği kazanmanın bedeli 5 yılda 2.5 katına kadar çıkarak bir ekmeğin hak edişi 14 dakikadan 33 dakikaya ulaşmıştır. Ayrıca et, süt, yumurta ve benzin gibi temel gıda ve tüketim malzemelerine erişmek için gereken çalışma sürelerinde de belirtilen yıllar arasında %50 ila %300 arasında bir artış söz konusudur (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ocak 1986: 9).

Turgut Özal'ın neoliberalizme gerçekten inandığı ve Türkiye'de 24 Ocak 1980'den itibaren onu "*bir daha geri döndürülemez bir iktisadi model*" olarak gördüğünü söylemek gerekir. Bir başka deyişle Özal Yeni Sağ ve neoliberalizmin, sadece 1980'lerden itibaren güç kazanan bir konjonktürden ibaret olmadığını, bunun yanı sıra iktisadi krizleri çözebilecek yegane sistem olarak değerlendirdiği beyanları ilgi çekicidir. Ocak 1986'da Yabancı Sermaye Koordinasyon Derneği'nin bir toplantısına katılan Özal'ın, burada yaptığı konuşmasında, neoliberalizmin iktisadi kriz çözmedeki mahareti konusunda zihni çok durudur: "*Türkiye'de 1980 öncesindeki ekonomik başarısızlıkların nedeni olarak yaşanan petrol şoku gösterilemez. O dönemdeki başarısızlığın temelinde iktidarların olumsuz zihniyetleri ve uyguladıkları yanlış ekonomi politikaları yatmaktadır. 24 Ocak kararlarının yürürlükte olduğu dönemde de bir başka petrol şoku yaşanmasına karşın ekonomide olumlu sonuçlar aldık. 24 Ocak kararlarıyla sistemi Serbest Pazar Ekonomisine kesin olarak dönüştürmeyi amaçladık ve başardık. Bizim uyguladığımız ekonomi politikalarını, hangi iktidar gelirse gelsin değiştiremez* (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ocak 1986: 9)."

Turgut Özal'ın neoliberalizme dair sarsılmaz inancını gösteren başka bir gelişme olarak Eylül 1986'da katıldığı uluslararası bir etkinliğe muhakkak değinmek gerekir. 19 Eylül 1986'da Avrupa'daki muhafazakâr partilerin liderlerinin katıldığı

"Avrupa Demokratlar Birliği" toplantısında bir konuşma yapan Özal'ın kendisine göre hegemonik bir sistem olarak gördüğü neoliberalizmin vakur bir temsilcisi olarak dile getirdiği şu ifadesi ilgi çekicidir: "*Dünyayı bizler yönetiyoruz*." Özal konuşmasında daha sonra bu vurgusunu detaylandırır: "*Bizim Türkiye'de başardıklarımızın, sizlerin Avrupa'da şimdiye kadar yapageldiklerinizin geçerli bir alternatifi yoktur. Bu sözlerim, ilk bakışta anti-demokratikmiş gibi görünebilir. Bunu her söyleyişimde, Türkiye'de tepkilerle karşılaştım. Ancak gerçekleri daha yakından incelemek gerekir. Şimdiye kadar görülmemiş bir ekonomik krize rağmen, bizler yaklaşımımızı geliştirdik, böylece de Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Pasifik bölgesindeki hür ülkelerin çoğunda iktidara geldik. Bir bakıma, dünyayı bizler idare ediyoruz. Sosyal demokratlar ise, ülkelerimizdeki krizlere çare bulmakta başarılı olmadılar* (Milliyet Gazetesi, 20 Eylül 1986: 6)." Özal'ın şu ifadelerine de yer vermek elzemdir: "*Osmanlılar sanayi devrimine ulaşamamışlardı. Bunun sonuçlarını biliyoruz. Ama bizim bu kez piyasa devrimini yakaladığımıza inanıyorum* (Milliyet Gazetesi, 20 Eylül 1986: 6)."

Turgut Özal yurt içi ve yurt dışında, kendisi ve partisi ANAP'ı Yeni Sağ'ın güçlü bir savunucusu ve önemli bir temsilcisi olarak tanımlasa bile, özellikle Batı'ya karşı bunu daha somut bir kimlikle kurgulamaya gayret etmiştir. Özal, ANAP'ın kuruluşunun erken zamanlarında dört eğilimi bir kimlik olarak güçlü bir şekilde dile getirse de Avrupa'da bu kavramı farklı bir şekilde kavramsallaştırmayı seçti. Özal'ın Mart 1986'da Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Marcelino Oreja Aguirre ile yaptığı görüşme esnasında kullandığı *Orta'nın Sağ'ı* kavramsallaştırması, hem Batı'ya hem de Türkiye'ye mesajlar veren popülist bir ima taşıyordu: "*Sağ parçalandı diyorlar. Oysa bu doğru değil. Sağ parçalanmadı. Biz başı çekiyoruz. Biz ortanın sağında bir partiyiz. Muhafazakâr, sosyal adaletçi, milliyetçi bir partiyiz. Aşırı dinci ve milliyetçi grupların bizim partimizde toplandıklarını sık sık söylüyorlar ama bunar doğru değil. Tekrar söylüyorum, biz ortanın sağında bir partiyiz. Sağ parçalanmadı. Asıl sol parçalandı. Solun kendi içinde çok problem var* (Cumhuriyet Gazetesi, 31 Mart 1986: 7)."

Orta'nın Sağı kavramı, ilk kez İsmet İnönü'nün kullandığı ardından Bülent Ecevit'in kavramsallaştırdığı, CHP'nin Sosyal Demokrasi damarını öne çıkaran nitelendirme olarak "*Orta'nın Solu*"nu anımsatan bir ifadedir. Merkez'i yani "*orta*"

olanı makul gören bir kavram ile Özal üstteki alıntısından seçilebileceği gibi milliyetçi-muhafazakâr aşırı sağın partisinde barınamayacağının ifade ediyordu. Bu niyet beyanı Cumhurbaşkanı Evren'e bir mesaj olduğu kadar, küresel sermayeye de Özal ve ANAP'ın ılımlı Yeni Sağ kimliğini göstermek için önemli bir adımdır. Böylece Özal yabancıyı sermayenin Türkiye'ye girişini de artırmak niyetindeydi. Ancak Özal'ın Orta'nın Sağı kavramına sarılmasındaki belki de bir başka önemli faktör Sol'un SHP ve Sosyal demokrasi özelinde Özal'ın iddia ettiğinin aksine güçlenmeye başlamasıydı. Özal'ın, Orta'nın Sağ'ı tanımlamasına Sosyal Adaletçiliği zerk etme çabası da bu güçlenmeyi ne kadar olursa olsun etkileme ve tersine çevirme gayesi güdüyordu.

Turgut Özal'ın inandığı iktisadi modele bu denli kusursuz bir özgüven duymasında, Yeni Sağ'ın o esnada dünyanın hatırı sayılır bir bölümünde kurduğu hegemonyanın elbette etkisi vardı. Ancak diğer yandan kendi icraatlarını ve bu icraatların dayandığı iktisadi sistemi, konjonktürel şartlara bağlamamak istemesinde, kendisini 1980 öncesindeki siyasi aktörlerden ayırarak onları başarısız kendisini ise başarılı addetme çabası ile yakından ilişkiliydi.

Gerçek duruma bakıldığında ise Özal'ın kurduğu anlatıdan farklı bir şekilde neoliberalizmin özellikle 1980'lerin ortasından itibaren dünya genelinde göreceli bir refah sunmasını sağlayan bazı konjonktürel gelişmelerden bahsetmek mümkündür. Öncelikle dünyada petrol fiyatlarının 1970'lerden farklı olarak hızla düşmesi önemli bir faktördür. Çünkü 1980'lerin ortasında yıllık dış ticaret açığı yaklaşık 3,5 Milyar Dolar petrol ithalatı faturasına eşit olan Türkiye için fiyatların düşmesi demek an az 1.2 Milyar Dolar seviyesinde cari açıkta bir gerilemeyi de beraberinde getiriyordu. Petrol fiyatlarının dünyadaki düşüşüne paralel bir şekilde, küresel bir fiyat artış yavaşlaması ve hatta yer yer dezenflasyon olarak tabir edilen fiyat düşüşlerinin görülmesi, Türkiye'nin petrol ithalatı dışındaki diğer ithalat kalemlerinde de düşüşleri beraberinde getiriyordu. Örneğin toptan eşya fiyatlarının Almanya, Fransa, Belçika, İsviçre gibi Türkiye'nin güçlü ithalat bağı olan ülkelerde düşmesi Türkiye'nin de bu kalemlerde yıllık ithalatında 200 Milyon Dolarlık başka bir tasarruf alanı sağlıyordu. Diğer yandan, sanayileşmiş güçlü Batı ekonomilerinin enflasyonlarındaki gerilemeye paralel olarak özellikle Birleşik Devletler'de para politikasının düşük faiz ekseninde hareket etmesi doların değer kaybetmesine, bu durumda Türkiye gibi dış borç yükü

olan ülkelerin yükünü azaltmaya el veriyordu (Cumhuriyet Gazetesi, 27 Şubat 1986: 1).

Tüm bu küresel faktörlerin sonucunda 1987 seçimlerine doğru yol alınan süreçte, Özal'ın epeyce önem verdiği İhracatta büyük artışlara gerek kalmadan cari açık makul seviyelerde ilerleyebilmiş, petrol fiyatlarındaki düşüş ve küresel rezerv para birimi olan doların küresel bazda değer kaybetmesi, Özal'ın Kamu İktisadi Teşekkülleri'nde (KİT) yüksek zamlar yapma zorunluluğunu da ortadan kaldırmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 27 Şubat 1986: 1). Bu şartlar Turgut Özal'a iktisadi sahada yüksek seyreden enflasyona rağmen, nisbi bir istikrar ortamı sağladığı için 1987 seçimlerinde güç kaybetse dahi ikinci kez tek parti iktidarını çıkarmayı başardı.

5.27. Tüketim Toplumu ve Özal: Hem "Kurucu Özne" Hem "Gönüllü Nesne" Olmak

"17 Nisan 1993 günü, Fenerbahçe Stadı'nda, Fenerbahçe-Kocaelispor maçının Cumhurbaşkanının ölümü nedeniyle ertelendiği anonsu yapıldığında ilk tepkileri "*Paralar n'olacak*? " sloganını atmak olan taraftarlar mesela ... Belki ilk anda Özal'ın ölümünden çok etkilenmemişlerdi ama Özal döneminin değerlerinden yeterince etkilendikleri açık değil mi? (Kozanoğlu, 1995: 14)."

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararlarının ardından Türkiye'nin neo-liberalizm ile içe dönük ithal ikameci bir iktisat politikasından sıyrılarak dışa dönük bir serbest piyasa modeline geçmesiyle birlikte 1980'li yıllarda dış ticaret tamamen serbestleşirken Türkiye'nin, kelimenin tam anlamıyla bir istilaya uğradığı söylenebilir. İstila eden ise Türkiye'nin ve Türk toplumunun kendisine model ve referans olarak kabul ettiği Batı'nın teknoloji, uygarlık ve refah düzeylerini temsil eden tüketim ürünleriydi. Bu ürünler yavaş yavaş vitrinleri ve gündelik yaşamın hemen hemen tüm köşe başlarına yerleşmeye başlamıştı (Bali, 2018: 206). Bu sürecin fikri mimarı, uygulayıcısı ya da biraz da iddialı bir tabirle kurucu öznesi Turgut Özal idi.

Turgut Özal'ın piyasalardaki mali işlemlerin kısıtlamalarının kaldırılmasını sağlaması, yurtdışına çıkışların serbest bırakılması ve döviz transferlerinde denetimin kalkması sonucunda kredi kartları ve yeni bankacılık hizmetleri insanların gündelik hayatına girdi. Türk insanı, yurt içi ve yurt dışında harcama yapmayı sağlayan

"*Worldcard*", sınırsız harcama imkânı veren Gold ve Platin kredi kartları, otomatik banka vezneleri, nakit avansı, harcamaları taksitlendirme gibi yeniliklerle tanıştı. 1980 yılına kadar sadece seçkin bir sınıfın ayrıcalık simgesi olan kredi kartları artık sıradan insanın da kolaylıkla erişebildiği bir statü simgesine dönüşmüştü. Lüks ürünleri bolluk içinde tüketmek artık epey kolaylaşmıştı (Bali, 2018: 31).

Turgut Özal ilk olarak bu "bolluk" üzerine değerlendirmesini, inandığı iktisadi modelin bir politikası üzerine kurmuştu: "*Lüks mal ithalatı, bir taraftan kara borsacılığa, kaçakçılığa mani olacak, bir taraftan da bu mal ithalatından toplu konuta fon alınacak. Bir taşla iki üç kuş birden vuruyorsunuz. Netice itibariyle, bir nevi tüketimi fazla olandan alıyoruz. Tüketimi az olana veriyoruz. Toplu konuta girenlerin büyük ekseriyeti memur ve işçilerdir, bir kısmı da esnaftır. Bu suretle elde edilmiş fon miktarı 250-300 milyona yaklaşıyor. Her yıl 100 bin ve daha fazla konut tamamlanacak. Sadece bu sistemle. Bu, şimdiye kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin girdiği en büyük sosyal konut hamlesidir* (Özal, 1985: 799)."

"*Lüks tüketim malı ithalatından, yabancı sigaradan fon kes, para kes, bunu toplu konut inşaatına kaynak yap, sermaye yap, dar gelirliye, orta gelirliye düşük faizle kredi ver. Bunları duymuş muyduk? Köprü, baraj, otoyol gibi, devlete ait kamu yatırımlarının, önce kara geçebileceği, sonra karlarına, gelirlerine milletimizin ortak edebileceği, hiç aklımızdan geçmiş miydi? Bugün, artık daha ileri, daha çağdaş daha modern bir Türkiye'nin temelleri atılmaktadır* (Özal, 1987: 818)."

Üstteki Özal alıntılarından hareketle onun tüketim toplumuna bakışına dair önemli birkaç nokta söylenmelidir. Öncelikle ikinci alıntıda Özal'ın, yarattığı fon kültürünü övmesi ve bu kültüre dair olan sarsılmaz inancının, onun bu çalışmada daha önce değinilen, 1950'lerdeki Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ) yıllarından itibaren oluşmaya başlayan girişimci liberal habitusuyla yakından ilgili olduğu ifade edilmelidir. O yıllarda, çalışmanın önceki bölümlerinden anımsanacağı üzere, Özal'ın EİEİ'nin bir teknokratı olarak sosyal sermayesiyle bizzat, Batı'dan bulduğu kredilerle Anadolu'da baraj yatırımları ve elektrifikasyon işlerinde görev alması, bu yatırımlardan gelen kar ile başka yatırımlar için kurum içinde fon ve kaynak oluşturulması, nihayet yeni yatırımların planlanmasında, öncelik, mekan ve ihtiyaç

gibi unsurlar da söz sahibi olması, nihayet bir plancı olması, "*1980'ler Özalı*"nın iş yapma prensibine önemli bir miras bırakmıştır.

Turgut Özal'ın pragmatik ve "*iş bitirici*" bir lider olarak, ilk alıntıdan seçilebileceği üzere benzer bir fon kültürüyle bu kez çok daha büyük ölçekte, ithalatı tamamen liberalize ederek, buradan sağlanan kaynağı bayındırlık işlerini palazlandırmada kullanma fikri, çok güçlüdür. Bu yolla serbest piyasanın hacmini artırmayı hedeflemiştir. Özal, bunları yaparken ise itina ile seçtiği "sosyal adaletçilik" kavramıyla sabit gelirliler için, bu fonu kullanacağını ifade ederek, yönteminin meşruiyetini "toplumsal olan" ile sağlamayı hedeflemiştir. Ayrıca klasik anlamda devlet bütçesini ve bürokrasiyi by-pass ederek fon kültürünün güçlenmesine kapı aralaması da akılda tutulursa, bu unsurların yekûnu, Özal'ın liberal habitusunun tüm yönlerini göstermesi adına müstesna bir örnektir. Diğer yandan yabancı ürünlerin serbestçe ve yasal bir şekilde ithal edilmeye başlanması, Özal'ın üstteki alıntılarda ifade ettiği üzere sadece bir iktisadi politika değişikliği değildi. Bu aynı zamanda yaşam tarzının radikal bir şekilde değişeceğinin ve bu değişim toplumun değerler sistemine sirayet edeceğinin de bir işaretiydi.

Türkiye'nin toplumsal değerler sistemi ve "tüketim toplumu" eksenli hayat tarzı değişikliğini sağlayan faktörlerin başında kitle iletişim araçları olarak Televizyon ve medyanın geldiğini söylemek mümkündür. Özellikle ANAP iktidarı yıllarıyla birlikte 1983'te 375.000, 1984'te 827.409, 1985'te 1.125.892 adet renkli televizyonun satıldığını, 1985 sonu itibariyle Türkiye'de 3 Milyon televizyon 8 milyon ise elektriğin ulaştığı hane olduğu belirtilmelidir (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mayıs 1986: 11). Turgut Özal'ın başbakanlığının son yılı olan 1989'da 53 milyonluk bir nüfusa sahip Türkiye'deki Televizyon sayısının yaklaşık 6 milyon civarında olduğu düşünüldüğünde ise toplumun geniş kesimlerinin, tüketim kültürüne televizyon yayınları ve reklamlar vesilesiyle adapte olduğunu mutlaka vurgulamak gerekir.

Diğer yandan tüketim toplumu ve yeni yaşam tarzının toplumda dolaşıma girmesinin sağlayan önemli araçlardan bir diğeri ise, Türk basını idi. Bu alanda 1980'li yıllarda köklü değişimler yaşanmaktaydı. Değişim, sermaye yapısının yanı sıra, yayın politikacılığı ve dergi yayıncılığında da zuhur ederek, geniş toplum kesimlerinin, tüketim toplumunu içselleştirmelerine ve Amerikanvari bir yaşam tarzını ithal

etmelerine olanak tanıyordu. Özal'ın Margaret Thatcher'a, kendisine yardım edilmesi talebiyle mektup yazdığı, İngiliz sermayeli Polly Peck'in sahibi Kıbrıslı Türk iş insanı Asil Nadir'in, Güneş, Günaydın, Tan ve Gelişim yayınlarını satın alması ve Aydın Doğan'ın Milliyet Gazetesini Karacan, Hürriyet Gazetesi'ni ise Simavi ailesinden satın almasıyla birlikte basının sermaye yapısındaki değişim de kendini göstermişti (Bali, 2018: 208).

Can Kozanoğlu'nun "Cilalı İmaj Devri" eserinde, portresini detaylandırarak çıkardığı "Sabah Gazetesi", Özal'lı 1980'lerin "*yükselen değerleri*"nin bayraktarlığını yapması sebebiyle bu konuda önemli bir örnektir. Nitekim Sabah Gazetesi, "yeni dünya düzeni", "serbest piyasa ekonomisi", "globalleşme" ve "ideolojilerin ölümü" gibi 1980'lerim moda tabirlerini üzerinde taşıyan ana eğilimin gazetesi konumundadır. Ayrıca bu ana eğilimin, gündelik hayata serpiştirdiği irili ufaklı tüm eğilimleri, tüm değerleri sektirmeksizin sayfalarına aktarır. Mesela Sabah'ın eklerinden birinin adı "TV Guide", diğerinin adı, "Star" idi. Star'ın içinde ise "Privacy", "Legacy" ve "Life Style" köşeleri vardır. 1980'lerin simge sözcüklerinden biri haline gelen "süper", "top" ve "1 numara olmak", yükselen değerlerin vaad ettiği zirveleri, günlük hayata katmaya çalışmıştır (Kozanoğlu, 1992: 118-119).

Dönemin Sabah Gazetesi'nin "yükselen değerleri" nasıl kavradığına dair yaptığı analizin genel çerçevesi oldukça ufuk açıcıdır. Nitekim gazetenin Genel Yayın Yönetmeni, bu "yükselen değerler"in ne olduğunu hemen kavramış ve o değerlere cevap verecek bir yayın politikası izlemeye karar vermiştir: "*Bunu iyi tahlil ettik. Sabah yükselen yeni değerlerin üstüne oturdu ve bu dalganın üstünde yükseldi ve büyüdü. 'Yükselen yeni değerler' kavramı lüks bir lokantada yemek yemek, kaliteli giyinmek, lüks araba sahibi olmak, yurt dışına seyahate gitmek gibi bir zamanlar sadece çok varlıklı bir kesimin tekelinde olan ama seksenli yıllarda orta sınıfın da erişmeye çalıştığı bir yaşam tarzını özetleyen bir kavramdı. "Yükselen değerler"den en önemlisi 'bir lokma, bir hırka yeter' felsefesinin geçerliliğini kaybetmesi, azla yetinmemenin bir toplumsal değer haline gelmesiydi* (Bali, 2018: 207)."

Bu bağlamda, tüketim toplumu yurttaşlar için belli bir konfor ve varlığı gerektiriyordu. O konforu sağlamak için ise 1980'lerin moda tabiri ve Can Kozaoğlu'nun sarih bir şekilde ifadesiyle "*yırtmak gerekiyor*"idi. Üstte değinilen

basın ve medya yoluyla her ne kadar yeni bir tüketim kültürü Türk toplumuna özendiriliyor olsa da bu kültüre sahip olmak için Bourdieu'nun gözde kavramlarından biri olan maddi sermayeye sahip olunması lazımdı. Turgut Özal tam da bu nokta da yükselen bankerler kanalıyla tüketim toplumuna, sermayeye teşebbüs edebilmesi için bir mantık sunuyordu: "*Büyük düşün, büyük kazan*" bu mantğa ısınmış, kolayca "*köşeyi dönme*" hayallerine kapılmış; 12 Eylül darbesinin de yardımıyla, bireyciliğe set çeken toplumsal çerçeveden sıyırmış, üstte değinilen ve kitleselleşen televizyon satışları sayesinde ekranlardan engin hayaller yakalamış ama aynı zamanda bu tür hayallerin pek hoş karşılanmadığı eski günlere dönme korkusuna kapılmış insanların ortak eğilimi idi "*yırtmak*". Deyimin yaygınlaşmasının Özal'ın Türk toplumunu dönüştürmeye başladığı 1980'lere denk gelmesi tesadüf değildi. Hamallıktan gelip milyarların üzerine oturan insanların öyküleri dilden dile dolaşıp, "*köşe dönme*" hayalleri ise toplumsal geniş bir taban bulsa da, köşeyi dönmek herkesin harcı olamayacak bazı başka maharetler de gerektiriyordu: Belli bir ilişki alt yapısı, belli bir "*bizde her yol var*" kıvraklığına ihtiyaç vardı. Oysa "*yırtmak*", bir ara aşama olarak çoğu insan için daha gerçekçiydi. Toplumun geniş kesimleri de bu yüzden önce "*yırtmaya*" yöneldiler (Kozanoğlu, 1992: 15). Dolayısıyla aslında bu yeni dönemin en çok karakterize edilen özelliği "*zengin olmak*" özlemiydi. Zengin olmanın methiyesini yapmak, bunu bir erdem olarak topluma sunmak da tabii ki Başbakan Turgut Özal'a düşüyordu. Özal'ın Tunus'u ziyaretinde Kur'an'ı temel alarak Tunus başbakanına söylediği "*Zengin bir Müslüman fakir bir Müslümandan daha iyidir*" sözleri 1980'lerin tüketim kültürünün felsefesiydi. Bu görüşmeye tanık olan dönemin "Zaman" gazetesi yazarı Fehmi Koru da bu hadisi teyit ederek "*fakirlik neredeyse küfür*" eklemesini yapmış ve bu görüşü desteklemiştir. Zenginliğin vitrine çıkarılması ve toplumun bunu hayal etmesini sağlaması bakımından 1980'lerin ortasından itibaren Milli Piyango da önemli bir işlev görmüştü. 1985 yılı, yılbaşı çekilişi büyük ikramiyesi 1 Milyar TL idi. Bu, Milli Piyango tarihindeki en yüksek ikramiyeydi. 1986 yılının yılbaşı çekilişi ise büyük ikramiye 2 Milyar TL idi (Bali, 2018: 33-34).

"*Yırtmak*" ve "*köşeyi dönmek*" gibi 1980'lerin toplumsal argosunda hem Turgut Özal'ın yarattığı ekonomi politik'in etkisini hem de bizzat onun habitusunun bazı bileşenlerini görmek mümkündür. Can Kozanoğlu'nun üstteki çözümlemesi doğrultusunda gerçekten de iki kavrama sınıf perspektifinden bakıldığında "*yırtmak*", en kötü ihtimalle; "*mevcut durumu kotarmak*", "*vasatı korumak*", "*kendini garantiye*

almak" gibi daha çok Özal'ın "orta direk" diye tabir ettiği memur, emekli ve küçük esnaf gibi sınıfsal unsurların istikrarını anlatır bir tınıya sahiptir. "*Köşeyi dönmek*" ise Turgut Özal'ın kurduğu dışa açık bir serbest piyasa ekonomi modelinde, "*fırsatları değerlendiren*", "*siyasi bağlantıları ticarete çeviren*" ve bunları "*kolay yoldan*" gerçekleştirirken servet denebilecek gelir elde eden insan tipolojisini andırmaktadır.

Dönemin siyasi argo deyimlerine dahi iktisadi politikalarıyla biçimlendiren Turgut Özal'ın yine iki üst paragrafta Kozanoğlu'nun belirttiği gibi "*yırtmak*" veya "*köşeyi dönmek*" için yurttaşların sahip olması gerektiğine dair tarif ettiği yapısal unsurlar da aslında bizzat Turgut Özal'ın habitusunun temel yapı taşları idi. Kozanoğlu'nun "belli bir ilişki alt yapısı" olarak tariflediği özellik bizzat toplumsal sermaye ve bu sermaye sayesinde amaca ulaşmak idi. "*Adamını bulmak*", "*çevre ve ağ/veya ağlar edinmek*" Özal dönemi "*girişkenlikleri*"ni betimliyordu. Bu çalışmanın önceki bölümlerinde değinilen, bizzat Turgut Özal'ın dış politika anlayışında diplomasiyi bir "*ihracat seferleri*" olarak görüp, uçağına onlarca iş adamı alması aslında bu "*girişkenlik*" ve "*çevre ağ inşa etme*" kültürünün devlet eliyle özendirilmesi ve olumlanması anlamına da geliyordu. Diğer yandan Kozanoğlu'nun bahsettiği "*bizde her yol var*" mottosu da yine Özal dönemi yönetim anlayışındaki serbestlik, sonuca varmak için mevcut kural setleriyle kendini bağlı hissetmeme tutumunun bir yansıması gibidir. Turgut Özal'ın iktidarı döneminde, geleneksel devlet yönetiminin kurul ve kurallarını mümkün olduğunca by-pass ederek, çekirdek bir ekip, az kişi ve kendisinin baskın olduğu bir yönetim anlayışı barizdir. "*Her yolun varlığı*" bu anlayışın, hızlı ve sonuç odaklı politika setlerinin toplumdaki mikro yansıması gibidir.

Turgut Özal ve Özal ailesi, bu değişmekte olan yaşam tarzının vitrindeki nesneleri de olacaktı. Bu durumun onlar için, gönüllü ve içselleştirilmiş bir yaşam tarzı olduğu da belirtilmelidir. Örneğin, Başbakan Özal'ın Haziran 1985'te adeta ithal araba satışlarını teşvik edercesine, küçük oğlu Efe'ye lise mezuniyet armağanı olarak "*Toyota MRQ*" marka bir otomobil hediye etmesi bu duruma önemli bir örnektir. Özal'ın bu konuda kendi toplumuna verdiği mesaj da yerine ulaşmış olsa gerek ki; Özal'ın artık cumhurbaşkanı konumuna kavuştuğu 1989 yılının sonlarında "Mercedes" ve "BMW" marka otomobillerde 4-6 ay arasında sıra beklenmeye başlanmıştı (Bali, 2018: 30). Lüks arabaya merak 1980'lerde Özal ailesinde de mevcuttur. Turgut Özal'ın kızı Zeynep Özal, "Jaguar" marka ithal otomobil

markasının Türkiye temsilcisi Zeki Küçükberber'in, kendisi ve eşi Asım Ekrem'e jaguar hediye etmeleri vesilesiyle bu araca sahip olmuşlarsa da konunu kamuoyunda, skandal raddesinde tartışılmasıyla bu aracı geri vermişlerdir (Milliyet Gazetesi, 13 Temmuz 1986: 8).

Semra Özal'ın ise bu tüketim kültüründeki konumu ise daha çok deyim yerindeyse bir "moda ikonu" gibi değerlendirilmesiyle belirleniyordu. 3 Temmuz 1986 tarihli Milliyet Gazetesi'nde yer alan haber bu durumu teyit eder: "Semra Özal, Başbakan'ın KKTC gezisinde her zamanki şıklığıyla dikkati çekti. Tüllerle bahar şapkasını, sarı, yeşil ve beyaz altından yapılma gerdanlığı, günün modası parlak tunik ve straplez bluzu tamamlıyordu. Kolundan hiç eksik etmediği 'nazar boncuk' bileziğiyle Semra Hanım sanki, "*modada yine en öndeyim*" der gibiydi (Milliyet Gazetesi, 3 Temmuz 1986: 3).

Turgut Özal'ın 1990 yılında tüketim kültürünün önemli bir parçası sayılabilecek televizyonda dönemin gözde "talk show"u "Rüstem Batu Show" da kendi taklidinin yapılmasını anlayışla karşılaması, programın doğal akışına aynı doğallıkla cevap vermesi gibi tutum ve özellikleri, Özal'ın ortalama Türk insanını ve toplumun nabzını yakalamasına olanak sağlıyordu. Zaten Türkiye'de Özal, Birleşik Devletler'de Reagan, Birleşik Krallık da Thatcher ile simgelenen 1980'li yılların lider tipi halk kitlelerin nabzını yakalamayı, eski sınıfsal kökenlerinin de yardımıyla başardı. Onların bastırılmış, bencil ve şoven duygularını ve zaaflarını yeri gelince kullanmaktan çekinmedi. Halka, "*bulunduğunuz statüyle yetinmeyin, niceliksel iyileştirmelerden öte bizim sunduğumuz sistemin köşe dönme gibi niteliksel dönüşüm fırsatlarından yararlanın*" mesajını verirken özellikle etkili oldu. Zira kendi varlıkları da, sınıf atlama umutlarının ham hayal olmadığının kanıtıydı. Bu yönüyle Türkiye'de de 1980'li yılların değerler sistemini en çok etkileyen figürü kuşkusuz Turgut Özal idi. Bu süreç, özgünlükten öte yukarıda isimleri anılan, Yeni-Sağ'ın diğer önemli liderlerinin hüküm sürdüğü Batı kapitalizminin 1980'li yıllardaki değerler sisteminin adaptasyonu ve azgelişmiş ülke halklarından talep edilen ideolojik ortamın tesisi şeklinde gelişti. Yine de Turgut Özal'ın bu konudaki misyonunu başarıyla gerçekleştirdiğini, standart Yeni-Sağ reçeteleri orijinal ambalajlarda sunabilme becerisi gösterdiğini kabul etmek gerekir (Kozanoğlu, 1992: 10-11).

Ahmet Altan'ın Hürriyet Gazetesi'nde 30 Eylül 1987 tarihinde yayımlanan "*Ey Türk Gençliği*" başlıklı köşe yazısı, Özal'ın 1950'lerden itibaren inşa ededurduğu habitusunun neredeyse tüm bileşenlerini, 1980'lerin tüketim toplumunun gençliğinde nasıl vücut bulduğunu göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır:

"*Türk gençliği şu sırada en çok borsayla ve döviz fiyatları ile ilgileniyor. Hisse senetleri kaça alınıyor, kaça satılıyor, borsadan nasıl para kazanılıyor… Bunları merak ediyor… Ortak özellikleri ise şunlar: İşadamı düşünceli, teknokrat yapılı, rekabetçi ve muhafazakâr. Bir fikir ya da inanç uğruna kendini feda etmeyi asla düşünmüyor. Bilgisayarlarla ilgileniyor, dil öğrenmek istiyor. Dünyaya açık. Tren'e binip Avrupa'yı dolaşıyor. İyi bir eşle evlenip, iyi bir evde oturup, iyi bir arabaya binmek istiyor*."

5.28. Turgut Özal ve "Plebisiter Demokrasi": 1986 Ara Seçimleri, 1987 Referandumu, 1987 Genel Seçimleri, 1988 Referandumu, 1989 Yerel Seçimleri

Turgut Özal'ın iktidar yılları olan 1980'ler bir yönüyle "*seçimler on yılı*" olarak da adlandırılabilir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından, kronolojik sırasıyla 1982 referandumu, 1983 genel seçimleri, 1984 yerel seçimleri, 1986 ara seçimleri, 1987 referandumu, 1987 genel seçimleri, 1988 referandumu ve 1989 yerel seçimleri olmak üzere bu on yıllık süre zarfında herhangi bir seçimin veya referandumun gerçekleşmediği yıllar 1980,1981 ve 1985 yıllarıdır. Bu yıllardan 1980 ve 1981'de ise görev başında 12 Eylül rejimi olduğu anımsanacak olunursa, Turgut Özal'ın seçimsiz geçirdiği tek yılın 1985 olmasının dikkat çekici bir ayrıntı olduğunu not etmek gerekir.

"Plebisiter Demokrasi" kavramını kısaca açmak gerekmektedir. Kavramın modern demokrasilerdeki seçim ve meşruiyet ilişkisine dair yeterli tanımını Max Weber'de bulmak mümkündür. Plebisit, egemen olunanların güveninden hareketle, bir egemenlik meşrulaştırmasının aracıdır. Weber'de plebisiter demokrasinin en önemli alt kategorisi lider demokrasisidir. Lider demokrasisi, egemen olunanların iradelerinden türetilen meşruiyete dayalı bir tür karizmatik egemenliktir (Zeybekoğlu, 2020: 73). Turgut Özal, 1986 ara seçimleri haricinde diğer iki referandum, bir genel

bir de yerel seçimlerin zamanlamasını belirleme ve bu seçim veya plabisitlere yüklediği anlam ile Weber'in plebisiter demokrasi çerçevesine uyum sağlar.

1986 Ara seçimlerinden başlanacak olunursa, öncelikle bu seçimlerin Özal'ın inisiyatifinden ziyade bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Nitekim, TBMM'de boşalan 11 koltuk için 10 seçim bölgesinde, 28 Eylül 1986 tarihinde ara seçimler yapıldı. Seçimler her ne kadar ülke parlamentosunun küçük bir bölümünü oluşturacak olan milletvekilleri için yapılsa da ANAP ve Özal'ın meşruiyet yoklaması için de oldukça önem arz ediyordu. Seçimler sonucunda ANAP %32,3 ile 6 milletvekili, DYP %23.5 ile 4 milletvekili ve SHP %22,5 ile 1 milletvekili çıkarmıştı. Seçimlere katılan diğer üç partiden DSP % 8.6, RP: %5.5 ve MÇP %2.7 oranında oy aldılar. Fakat herhangi bir milletvekilliği elde edemediler. Ara seçimler hacmen küçük de olsalar seçim sonuçları bakımından anlamlılardı. Başbakan Turgut Özal'ın Anavatan Partisi 1983'teki %45'lik oy oranından %32'ye gerilemişti. 1984 yerel seçimlerinin üçüncü partisi DYP ikinciliğe terfi etmiş SHP ise üçüncülükte kalmıştı. Daha da çarpıcı olanı 12 Eylül rejiminin siyasal alanı dizayn etmek için kurdurduğu MDP seçimlerden önce kendini fesh etmiş, HP ise SHP'ye katılmıştır. Dolayısıyla suni siyasal partiler yerlerini toplumsal karşılıkları olan eski siyasi akımların temsilcilerine bırakmaya başlamıştır. Seçim sonuçlarından doğan tepkilere bakıldığında DYP hemen erken genel seçim talebiyle orta çıkmıştır. Başbakan Turgut Özal ve ANAP ise umulacağı gibi bu talebi görmezden gelmiştir. İki yılı biraz geçkin bir süre içerisinde %10'luk bir oy tabanı kaybı yaşayan ANAP'ta sular durulmamıştır. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu ve ANAP Başkanlık Divanı üyeleri Özal'ı rahatlatmak ve ona gerekli hareket serbestliğini sağlamak için istifa mektuplarını vermişlerdir. Turgut Özal akabinde kabinesinde birtakım rötuşlar yaparak üç bakanının yerlerini değiştirmiş, iki bakanını da değiştirme yoluna gitmiştir. Özal ayrıca, partisindeki kan kaybını engellemek için bizzat kendisinin sunduğu birleşme önerisiyle, Mehmet Yazar başkanlığındaki HDP'nin kurucular kurulu ANAP ile birleşme kararı almıştır (Akşin, 2011: 70-71).

Turgut Özal, 1986 ara seçimlerinin sonuçlarına istinaden eski siyasilerin, yaklaşan ayak seslerini aslında duymaya başlamıştı. Eskinin dört eğilimi de toparlanma yolundaydı. Merkez sağ ve sol, deyim yerindeyse eski dere yataklarını ararken, aynı var olma mücadelesi milli görüş ve ülkücü camiada da gözle görülür hale gelmişti. Bu doğrultuda Özal'ın mevcut siyasi yasakların akıbetine dair bir karar

vermesi gerekiyordu. Nitekim TBMM çoğunluğu Özal'ın partisi ANAP'ın ellerindeydi. Buna rağmen Özal, üstte Weber'in kavramsal çerçevesini çizdiği şekilde siyasi yasakların kaldırılması konusunu, halk oylamasına götürme tercihinde bulundu. Nitekim çıkacak güçlü bir "hayır" oyu Özal'ın "egemenliğinin meşruluğu"nu, pekiştirecek idi. Özal referandum kampanyasını, eski siyasi liderleri 1980 öncesindeki terör olaylarıyla ilişkilendirme üzerine kurdu ve bunda epey de başarılı oldu. Her ne kadar referandum sonucu kıl payı denecek bir farkla % 50.16 Evet %49.84 hayır çıkmış olsa dahi, Özal diğer %50'lik oy potansiyelini kendi lehine yordu. Siyasi yasakların kalkmasıyla birlikte Bülent Ecevit 13 Eylül'de DSP'nin, 14 Eylül'de Süleyman Demirel DYP'nin başına geçtiler. 4 Ekim 1987'de Alparslan Türkeş MÇP'yi emanetçilerden devralarak Genel Başkan seçildi. Nihayet bir hafta sonra ise Necmettin Erbakan RP'nin lideri oldu. ANAP lideri Özal, halkoylamasında, ANAP ve "eski siyasiler" kutuplaştırmasını başarıyla kulllandığı için bir kez daha plebisiter bir demokrat tutumla, hızla seçime gitme kararı aldı. Çünkü Özal bu kutuplaşmanın etkilerinin kaybolmamasını umuyordu ve önünde referandumdan kendisine kalan %50'lik bir potansiyee sahip "hayır" oyu vardı. Özal bu doğrultuda referandumun gerçekleştiği 6 Eylül 1987'yi takiben normal koşullarda 1988 yılının Kasım ayında yapılması gereken milletvekili genel seçimlerinin erkene alınacağını duyurdu. Özal üstelik sadece, baskın fikriyle de yetinmeyecekti. Seçim sistemini de elden geçirerek, birinci olacak partiyi daha da avantajlı kılacak biçimde yeniden yapılandıracaktı. Bu yapılandırmaya göre, TBMM'nin üye sayısı, 400'den 450'ye çıkıyor, ülke genelindeki %10'luk baraj sistemde yer almaya devam etmekle birlikte seçim çevrelerinde altıdan çok milletvekili çıkaracak şehirler birçok seçim bölgesine ayrılıyordu. Bu şartlar altında 29 Kasım 1987 tarihinde gerçekleşen genel seçimlerde ülke barajını sadece üç parti geçebilmişti. ANAP'ın kaybı sürmekteydi. Seçim sistemindeki değişiklikler sayesinde ANAP, aldığı % 36,2 oy oranına rağmen TBMM'de sandalyelerin 292'sini yani %64.9'unu elde etti. Bir önceki genel seçimde aldığı %45.1 oya karşılık, Meclis'teki temsil oranı %53'te kalmıştı (Aydın, Taşkın, 2014: 357-359). Bu sonuçlar artık teknisyen Özal'ın popülist bir siyasetçiye evrildiğini de gösteriyordu aslında.

Turgut Özal, 1987 seçimlerini kazanmış ve Meclis'te görece önemli bir çoğunluk elde etmiş olmasına rağmen, iktidarın ellerinden kaydığının farkındaydı. Ekonomi giderek kötüleşmekte, enflasyon da yükselmekteydi. Bir de artık karşısında gerçek rakipler vardı ve bu rakipler her geçen gün toplumsal desteklerini artırıyorlardı.

Bilhassa Süleyman Demirel merkez sağın liderliğini tekrar geri almak için her gün oyunu artırarak ANAP'ın konumlandığı merkezin altını boşaltıyordu. Özal, 18 Haziran 1988'de ANAP'ın olağan genel kongresinde Kartal Demirağ isimli ülkücü bir şahıs tarafından başarısız bir suikast girişimi atlatmasına rağmen popülaritesinde bir gelişim kaydetmemişti. Bu şartlar altında Özal, uygulaması kendi politik çıkarları bakımından neredeyse zorunlu hale gelen aynı senaryoya tekrar başvuracaktı: 1987 seçimlerinde kullandığı taktiği, öne çekebilirse şayet 1988 yerel seçimlerinde de kullanacaktı. Ekonomik durum daha da kötüleşmeden ve rakipler daha da fazla güçlenmeden yerel seçimleri erkene almaya çalışmıştır. Demokrasiyi aritmetiğe indirgeyen "Plebisiter tutum" tekrar iş başındaydı. Özal liderliğindeki ANAP, 26 Mart 1989'da yapılması planlanan yerel seçimlerin13 Kasım 1988'de yapılması için anaysa değişikliği girişiminde bulunmuş olsa da bu girişim SHP tarafından red, DYP tarafından boykot edilmiştir. Meclis'te nitelikli çoğunluk elde edilemeyince Anayasa değişikliği için 25 Eylül 1988'de referanduma gidilmiştir. Turgut Özal, "*oran açıklamam*" şerhini düşmekle birlikte referandumun sonucuna göre başbakanlıktan ve siyasetten çekilebileceğini söyler. Demirel öncülüğündeki muhalefet de bunu fırsat bilerek referandumu adeta ANAP için "güvenoyuna" çevirir ve referandum için propoganda sürecinde, anayasa değişikliğinden ziyade ANAP iktidarının politikaları tartışılır olmuştur. Kısacası bu sefer, öncekilerden farklı bir şekilde Özal'ın silahı Özal'ı vurmuştur denebilir. Halkoylamasında %35 evet oyuna karşılık %65 gibi ezici bir hayır oyu çıkmıştır. Özal'ın sonuca yaklaşımı tam bir pragmatizm içerir. Evet oyunun tamamını bir blok şeklinde, ANAP'ın 1987 seçimlerindeki oyu olan %36.31'in tamamını içerdiği şeklinde okuyarak dört yıl daha görevde olduğunu belirtir. Fakat bu referandum sonucuyla birlikte ANAP'ın düşüşü hızlanmıştır. 26 Mart 1989'da gerçekleşen yerel seçimlerde SHP %28.69 oranında oy ile İstanbul, Ankara ve İzmir dahil olmak üzere 39 şehri kazanmıştır. DYP %25.13 ile 16 şehir, ANAP ise %21.75 ile sadece 6 şehirde belediye başkanı çıkarabilmiştir. 1983 Kasım'ında iktidar yolcuğuna % 41.5 ile başlayıp %21.75'e gerilemek şüphesiz Özal ve ANAP için ağır bir hezimet olmuştur. Üstelik merkez sağ liderliği artık DYP'nindir. Özal seçimlerden sonra yaptığı konuşmada milletin ağır bir tokat vurduğunu ama mesajı aldığını ve kabinede değişiklikler yapacağını ifade eder. Bu çerçevede kabinede radikal değişiklikler yaparak 12 bakanı görevden alır, 3 bakanın ise yerini değiştirir. Demirel liderliğindeki muhalefet "*Üçüncü parti iktidarda kalamaz.*" şeklinde bir söylem üretse de Özal önce 1992'deki seçimlere kadar

görevinin başında olduğunu belirtir ardından ise cumhurbaşkanı olmak için zaten ivme ve taban kaybettiği siyasal alanı bırakarak köşke çıkar (Koca, 20023: 532-533)

ALTINCI BÖLÜM

1990'LAR: "ATİPİK" BİR CUMHURBAŞKANI TURGUT ÖZAL

(9 KASIM 1989 - 17 NİSAN 1993)

Türkiye Cumhuriyeti'nin 7. Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı süresi 6 Kasım 1989'da doldu. Başbakan Turgut Özal bu makamın en muhtemel ve güçlü adayı olmasının yanı sıra zaten cumhurbaşkanlığı makamından başka bir seçeneği kalmadığını da kavramıştı. Nitekim, bundan önceki bölümde değinildiği gibi genel başkanı olduğu ANAP güç kaybederken Demirel ve İnönü öncülüğündeki muhalefetin güç kazanması ve 1987 referandumundan itibaren Özal'a yönelik sert muhalefeti, Özal'ın cumhurbaşkanlığını bir alternatif olarak düşünmesini sağlayan önemli bir faktördü. Ayrıca Özal liderliğindeki ANAP'ın 1989 yerel seçimlerini bir yıl erkene almak amacıyla gerçekleştirdiği ve belki de cumhuriyet tarihinin en tuhaf halk oylaması olan 1988 referandumunda %65'lik hayır oyu çıkması, ardından da 1989 yerel seçimlerinde ANAP'ın üçüncü parti olarak SHP ve DYP'nin ardında kalması, ANAP'ın oylarının iyice eridiğini ve yapılacak ilk genel seçimlerde muhtemelen Özal'ın iktidarını yitireceğinin işaretleriydi. Bu sebeple Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesi bir başka deyişle adeta köşke kaçması, kendi açısından ana muhalefet lideri olmasından daha rasyonel bir tercihti.

Turgut Özal, devletçi-merkeziyetçi, ithal ikamesine dayanan planlı ve kapalı bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçişi simgeleyen 24 Ocak 1980 kararlarının mimarı, Başbakanlık Müsteşarı olarak yüksek bürokrat, ardından 12 Eylül rejiminin vazgeçemediği uzman bir teknokrat olarak ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı, 1983-1989 arasında tek parti iktidarı olan Anavatan Partisi'nin (ANAP) kurucu Genel Başkanı ve Başbakan; nihayet 9 Kasım 1989'dan-17 Nisan 1993'teki vefatına kadar Cumhurbaşkanı olarak Türkiye'nin siyasi yapısının yerleşik bir özelliği olan, yüksek bürokrasiden siyasetçi devşirme olarak da özetlenebilecek seçkinci geleneğinin tipik bir örneği idi (Köker, 1995: 203). İlaveten bu geleneğin cumhurbaşkanlığı makamına

da Özal ile birlikte ulaşmasının sembolik iki anlamı daha vardı. İlki, Özal'dan önceki yedi cumhurbaşkanının, Celal Bayar hariç ancak Bayar'ın sivil olması göz ardı edilerek, tümünün asker kökenli olması, Özal'ı ilk sivil cumhurbaşkanı olarak anılmasını sağlıyordu ve bu önemli bir sembolik eşikti. İkinci sembolik anlam ise, cumhurbaşkanlığı makamına Özal'ın ardından önce Süleyman Demirel ve nihayet Ahmet Necdet Sezer'in ulaşması, üstte Levent Köker'den alıntılanan fikirlere paralel olarak yüksek bürokrasiden siyasetçi ve hatta cumhurbaşkanı devşiren seçkinci geleneğin kuvvetlendiğine de gönderme yapmaktadır. Denilebilir ki Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Türkiye'de cumhurbaşkanlarını tayin etme hususundaki ağırlığı Turgut Özal ile son bulmuştur.

Turgut Özal cumhurbaşkanlığı görevini Kasım 1989'dan Nisan 1993'e kadar yaklaşık 3,5 yıl yürütmüş ve görevi başındayken hayatını kaybetmiştir. Bu bakımdan cumhuriyet tarihinde Atatürk'ten sonra, görevi başında vefat eden ikinci cumhurbaşkanı Özal olmuştur. Diğer yandan 3,5 yıllık görev süresiyle Özal, kendinden önce ve sonraki cumhurbaşkanları arasında en kısa süre makamda kalan cumhurbaşkanıdır. Görece kısa sayılabilecek bu sürede Turgut Özal özellikle dış politikada makamı gereği tarafsız ve sembolik olması gereken konumunun aksine, proaktif, girişken olmuş; hatta bazı anlarda adeta tek başına hükümet etme eğilimi sergilemiştir. Dolayısıyla bu yönetim anlayışı Özal'ın cumhurbaşkanlığı sürecinde iki farklı iktidar olarak önce kendi partisi ANAP iktidarı ardından DYP-SHP koalisyon iktidarı ile arasında yetki ve yönetim krizleri yaşamasına yol açmıştır.

Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde ulusal ve küresel düzeyde Türkiye'yi ve kendisini yakından ilgilendiren başlıca önemli gelişmeler şöyledir: Berlin Duvarı'nın yıkılarak Soğuk Savaş düzeninin sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması; Amerika Birleşik Devletleri'nin, Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine Irak'a karşı Körfez Savaşını gerçekleştirmesi, Özal'ın 1983 Mayıs'ında kurarak aynı yılın Kasım ayında iktidara taşıdığı ANAP'ın 1991 yılında gerçekleşen erken genel seçimler sonucunda iktidardan düşmesi ve Özal'ın DYP ve SHP ortaklığından müteşekkil koalisyon iktidarıyla yaşadığı zorluklar ve krizler.

Bu çalışmanın başından itibaren Turgut Özal'ın siyasi biyografisinin, onun yıllar içinde inşa ettiği, muhafazakâr, liberal, pragmatist bir mühendis habitusuyla

yakından ilgili olduğu, Özal'ın yaşam öyküsündeki süreçler ve olaylar üzerinden açıklanmaya çalışılmıştı. Bu açıklama çabasında diğer yandan Özal'ın yaşadığı 1950, 1960, 1970 ve 1980'ler gibi farklı on yıllarda Türkiye ve dünyada etkili olan sosyo-politik ve iktisadi konjonktürler de dikkate alınmaya çalışılmıştı. Bu konjonktürler ile Özal'ın nasıl uyuştuğu veya onlardan nasıl ayrıştığını anlama ve açıklama gayreti çalışma boyunca sürdürülmüştü. Bu bağlamda çalışmada Özal'ın cumhurbaşkanlığı sürecinin incelenmesi hususunda aynı gayret gösterilecektir. Dolayısıyla Özal'ın 3,5 yıllık cumhurbaşkanlığı görevinde kronolojik olarak önce muhalefet sonra iktidar olan Süleyman Demirel ve Erdal İnönü ile yaşadığı krizli süreç ve bu süreçte kendi partisi ANAP ile de arasının açıldığı ilişkiler incelenecektir. Ardından görevi esnasında ciddi bir milli güvenlik sınaması olarak ve onun siyasi biyografisinde önemli bir rol oynayan, Körfez Savaşı'ndaki konumuna değinilecektir. Nihayet Özal'ın cumhurbaşkanlığı sürecindeki önemli bir mesai ve ilgi alanı olarak gördüğü Türk Cumhuriyetleri ve Avrasyacılık ile ilgili fikirleri ve fiilleri detaylandırılacaktır.

6.1. Özal'ın Mücadeleli Çankaya Dönemi (1989-1993): Koalisyon Hükümeti ve ANAP ile Bozulan İlişkiler

Turgut Özal, cumhurbaşkanlığı makamına geldiği Kasım 1989'dan neredeyse görev süresinin sonuna kadar, bilhassa Süleyman Demirel'e karşı mücadele vermek zorunda kaldı. Süleyman Demirel, Özal'a yönelik sert bir muhalefet yürüttü. Bu muhalefetini ise ekseriyetle, Özal'ı Çankaya Köşküne taşıyan oy oranı veya başka bir deyişle, toplumsal meşruiyetinin zayıflığı üzerinden kurguladı. Bu muhalefetini şiddetlendirerek devam ettirdi ve Özal'ı "*Çankaya'dan indirmek*" için çeşitli yollar düşündü, kurguladı ve müttefik arayışlarına girişti.

Süleyman Demirel, siyasi yasakların kaldırılmasıyla sonuçlanan 1987 referandumunun ardından gerek Doğru Yol Partisi (DYP) içindeki gerekse de muhalefetteki konumunu iyiden iyiye sağlamlaştırırken, Turgut Özal için aksi yönde bir ilerleme söz konusu idi. Özal 1983 Kasım'ında güçlü bir şekilde geldiği başbakanlık koltuğuna, sahip çıkma mücadelesi içine düşmüştü. Her ne kadar seçim sisteminde gerçekleştirdiği değişikliklerle partisi ANAP, TBMM'de açık bir farkla çoğunluğa sahip olsa da Özal'ın uzun bir süre geçiştirdiği reel politik sorunlar, yüzleşilmeyi gerektiriyordu. Bu çalışmanın daha önceki başlıklarından biri olarak

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde 1984 ile birlikte ortaya çıkan ve kısa zamanda hızlı bir artış gösteren PKK terörünün yanı sıra ekonomi alanında bir türlü baş edilemeyen enflasyon sorunu Özal'ın kronikleşen, çözemediği başlıca sorunlar arasında yer alıyordu. Diğer yandan karşısındaki muhalefet, artık askerler tarafından tayin edilmiş ve ideolojik konumlanışları "devlet öncelikli" olan suni siyasi partiler ve onların sivil veya askeri bürokrasiden devşirilmiş liderlerden oluşmuyordu. Tersine, toplumun farklı seçmen kesimlerinin temsilcisi olan, sosyal demokrasi veya milliyetçi-muhafazakârlık gibi sahici toplumsal tabana dayanan ve ilaveten kendisinden daha tecrübeli; Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş ve hatta Süleyman Demirel gibi deyim yerindeyse kendisini yetiştiren tecrübeli siyasi elitleri karşısında buldu. Dolayısıyla Özal, zamanın aleyhine işlediğinin farkındaydı. Bu sebeple 1989'da Kenan Evren'den boşalacak cumhurbaşkanlığı koltuğuna bir nevi kendini atmak istiyordu. Özal zaten mecliste çoğunluğa sahip olması dolayısıyla da cumhurbaşkanlığının en güçlü adayı konumundaydı. Ancak günden güne derinleşen toplumsal sorunlar ve ANAP'ın eskiyen siyasi yüzü ve parti kimliği, Turgut Özal'a 1989 yerel seçimlerinde dramatik bir oy düşüşünü de yaşatabilirdi. ANAP'ın olası düşük bir oy oranı ile köşke çıkması durumunda Özal'ın meşruiyetinin sorgulanması da en muhtemel sonuç olacaktı. İşte Başbakan Özal bu endişeyle 1989'daki yerel seçimleri bir sene erkene alma çabası içine girecekti (Arslan, 2019: 200-201).

Süleyman Demirel, Turgut Özal'ın Çankaya'ya çıkma niyetinin aslında farkındaydı. Hatta Özal'ın, cumhurbaşkanlığına çıkmak için gün sayıyor olduğunu yakın çevresiyle de paylaşıyordu (Donat, 2005: 198). Bu sebeple Özal'ı sıkıştıracak siyasi polemik konuları ve karşı manevralarda bulunmayı ihmal etmiyordu. Örneğin Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda, Kasım 1989'da yapılacak olan yerel seçimlerin bir yıl öne çekilmesin için referandum yapılmasına dair oylamada 284 evet oyuyla referanduma gitme kararı alındığında Demirel bu fırsatı kaçırmamıştı. Demirel, eğer ki referandumdan Özal liderliğindeki hükümetin istediği oyu alamazsa istifa etmesi gerektiğini ileri sürmüştü (Milliyet Gazetesi, 7 Ağustos 1988: Sayfa 8). Özal da bu resti görerek referandumdan çıkacak neticeye istinaden başbakanlığı ve siyaseti bırakabileceğini deklare etmiştir (Milliyet Gazzetesi, 19 Eylül 1988: 1). Fakat Özal'ın bu ifadeleri kamuoyunda iki farklı şekilde algı yaratarak onun stratejik davrandığını da düşündürmüştür. İlk algı, Özal kendisinnden uzaklaşmaya başlayan tabanına istifa kurumunu tehditvari bir dille hatırlatarak "*Özal giderse*" endişesi olan kitleyi tekrar

kendine çekmeyi amaçlamaktadır. İkinci yorumda ise ANAP içindeki farklı ideolojik kliklere, gruplara ve ayrıca yine parti içinde, partiye dair umutsuzlukları artan kesimlere "*giderim*" mesajı vererek derlenip toparlanmalarını sağlamaya çalışmaktadır (Milliyet Gazetesi, 19 Eylül 1988: 1).

6.1.1. Çift Taraflı Güvenoyu Yoklaması: Tuhaf Bir Halk Oylaması Olarak 1988 Referandumu

Özal'ın dile getirdiği istifa söyleminin stratejik bir söylem hamlesi olduğu 25 Eylül 1988'de yapılan Türk siyasi hayatının en tuhaf halk oylamasının sonuçlarının ardından deşifre oldu. Ülke tarihinde ilk defa bir referandum, "Hayır" oylarının çoğunluğuyla sonuçlanacaktı. "Evet" oyları %35'te kalmışken "Hayır" oyları %65 oranında gerçekleşmişti (Aydın, Taşkın, 2014: 370). Özal için uyarı anlamına gelebilecek bu sonuçları, o popülist bir kaygıyla lehine yorumladı ve %35'lik "Evet" oranını 1987 Genel Seçimlerinde ANAP'ın aldığı oy oranı olduğunu söyleyerek, ortada bir başarısızlık olmadığını, dolayısıyla istifa etmesini gerektirecek bir sonuçla karşılaşmadığını deklare etti. Hatta başarısız olanın kendisi ve partisi değil birleşik muhalefet olduğunu ileri sürdü: *"Bu sonuçlarla karşımızda tek cephe halinde birleşen muhalefetin bize alternatif olamadıkları da ortaya çıkmıştır. Halkımızın partimize teveccühü sürmektedir. 1992 seçimlerine kadar iktidardayız ve programımızı uygulamaya devam edeceğiz* (Milliyet Gazetesi, 26 Eylül 1998: 13)."

Özal ayrıca anayasa değişikliği için yapılan referandumun, muhalefet partileri ve "*bazı çevrelerce*" yozlaştırılarak kendileri adına bir güven oylamasına dönüştüğünü (Milliyet Gazetesi, 26 Eylül 1998: 13) ifade etse de, halbuki bizzat Özal'ın, üstteki doğrudan alıntısındaki ifadeleri, oy oranları üzerinden kendisinin de meseleyi bir güven oylaması olarak gördüğünü, ilaveten Demirel'in Özal'ın üzerine gelmeye çalıştığı "*zayıf meşruiyet*" tezinden Özal'ın oldukça etkilendiğini de göstermektedir. Nitekim Özal, 1989 yerel seçimlerinin bir yıl erkene alınmasına evet diyen % 35'lik kesimi monoblok bir şekilde ANAP seçmeni olarak varsaymış, buna karşın referandumun sonucunu belirleyen % 65'lik hayır oylarını ise muhalefetin birleşik cephe oyu olarak görmüş ancak bu cephenin kendi içinde parçalı olduğunu söylemiştir.

Demirel ise sonuçları, yerel seçimlerin hangi tarihten yapılacağından çok ANAP ve Başbakan Özal'ın artık millet tarafından istenmediği şeklinde yorumlamış

(Milliyet Gazetesi, 26 Eylül 1988: 13), "*ar ve hayâ sahibi bir hükümetin bir gün daha iktidarda kalmaması gerektiği*"ni belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 27 Eylül 1988: 11). Üstelik Özal'a yönelik eleştiri okları sadece Süleyman Demirel'den gelmiyordu. Ayrıca kendi partisi ANAP'ın dört eğilimini oluşturan iki kanadından da Özal'a kimisi örtük kimisi açık eleştiri ve uyarılar geliyordu. Özal'ın en yakınlarından biri olan ve aynı zamanda partinin muhafazakâr eğiliminin önemli simalarından Mehmet Keçecilere göre 1988 referandumunda vatandaş Özal'ı bırakmamıştır ancak fazla oy vermeyerek de uyarmış, dikkatli olmasını istemiştir. ANAP'ın Milliyetçi-ülkücü tabanının önde gelen isimlerinden biri olan ve partinin kurucu genel sekreteri Mustafa Taşar ise daha serttir: "*Referandumda Gaziantep'teki oy kaybı faturasını bana gönderene, aynen iade ederim. Turgut Bey madem yetkiyi üzerine aldı, kâr da zarar da ona ait* (Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 1988: 1)."

Turgut Özal'a yönelik muhalefetin, Demirel ve kendi partisi ANAP'ın içindeki önemli siyasi elitlerden gelmesinin haricinde bir de toplumsal bağlamı mevcuttu. 1980'lerin sonlarına doğru sendikal etkinliklerde kimi zaman yöneticileri de önüne katarak hak arayan bir işçi hareketliliği tekrar başlamıştı. 3 Nisan 1988'de Türk-İş'in Adana'da düzenlediği "*zamları protesto mitingi*"ne 40 bin kişinin katılması, işçi hareketinin yaklaşan sesine yorulmuş ve SHP'nin kazandığı ivmeyi açıklayan bir süreç olmuştu. Türk-İş'in zaten bir de 25 Eylül 1988'de gerçekleşen halk oylamasında muhalefet yanında yer alarak Özal'a karşı artan eleştirelliğini açıkça dile getiriyordu. Bu durumla paralel olarak grevlerde de bir canlanma gözlemleniyordu: 1989 yılında 39 bin, 1990'da 166 bin işçi greve çıkmıştı. Türk-iş zaten yaklaşan 26 Mart yerel seçimlerinden önce de üyelerini Özal ve ANAP aleyhine oy vermek üzere mobilize etmekteydi. ANAP'ın 1989'daki yerel seçimlerden aldığı ağır yenilginin hemen ardından, "*bahar eylemleri*" olarak anılacak, işçi tabanlı eylemlilikler Özal Hükümetini bu kesimlere yönelik olarak bazı rahatlatıcı politikalar geliştirmeye zorladı. Eylemler toplu iş sözleşme sürecindeki işçilerin, önemli kazanımlar elde etmelerini sağladı. Mayıs 1989'da Türk-İş, 600 bin kamu işçisi için hükümetle ortalama % 141 ücret zammında anlaştı. Bu oranları, 1989'un Temmuz'unda memurlara verilen % 59-95 arasındaki zamlar izledi. Özal, partisinin iktidarda kalmasını, kendisinin ise Çankaya planının salimen devam etmesi için iyiden iyiye popülizme kaymıştı (Aydın, Taşkın, 2014: 371).

Aslında bu göstergeler bile Özal'ın siyaseten gücünün tükendiğini, Evren'den sonra Çankaya'ya çıkmanın tek hedefi olduğunun işaretleridir. Zira Özal artık belirleyici muktedir konumundan belirlenen paydaş konumuna sert bir şekilde kaymıştır. Nitekim bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde bir işveren sendikası olarak 1970'lerin sonunda MESS Başkanlığı yapmış Özal'ın işçi karşıtı katı söylem ve politikaları hatıra getirildiğinde veyahut iktidarının ilk yıllarındaki kamu harcamalarının kısılmasını ön gören Yeni Sağ ekonomi politiğin onun siyasi amentüsü olduğu anımsandığında, 1989'daki işçi ve memur kazanımlarının işçilere verilmiş bir taviz kadar diğer yanndan büyük bir siyasi yenilginin de ilk işareti olduğu söylenebilir.

6.1.2. 26 Mart 1989 Yerel Seçimleri: "% 21,75'lik Meşruiyet'e Rağmen" Çankaya Yolculuğu

1989 yerel seçimlerine yaklaşırken, üstte değinilen gündemlerden enflasyon ve iktisadi daralma, Demirel'in muhalefeti ve genel olarak muhalefetin artan baskısı, gelişen sendikal hareketler ve genişleyen toplumsal muhalefet, Turgut Özal'ı sıkıştırarak siyaseten düşüşünü ivmelendiriyordu. 26 Mart 1989 Yerel Seçim sonuçları bu konuda belki de ona en ağır "tokat" oldu. Kendisi de yerel seçim sonuçlarına dair öz eleştirisini "tokat" metaforu üzerinden yaptı.

Siyasi alanda ve toplumda ANAP ve Özal karşıtı hava iyice derinleşmesine rağmen, Özal 1988 referandumunda yaptığı gibi yerel seçimleri de bir halk oylaması gibi kendisi için tekrark bir güven oylamasına çevirerek, ikinci kez "yeterli oyu alamazsam giderim!" tehdidinde bulundu. SHP ve DYP ise 1988 referandumunu kazanmış olmanın verdiği rüzgarla 26 Mart 1989 yerel seçimlerine giriyordu. Sonuçlar Özal ve ANAP için sarsıcı oldu. Özal'ın ANAP'ı, %21.75 oy oranı ile Türkiye'nin il bazında, 67 şehrinin sadece 6'sının yönetimini kazanabildi. ANAP 1984 Yerel Seçimlerine kıyasla %41,50'ten, 1987 Genel Seçimlerine kıyasla ise %36,31'den şimdi %21.75'e düşerek ağır bir yenilgi aldı. Seçimlerin galibi SHP % 28,69 ile başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere 39 ilin, DYP ise %25,13 oy oranı ile 16 ilin belediye başkanlığını kazandı. Özellikle DYP aldığı oy oranıyla merkez sağın liderliğini de elde etti. Özal, seçimlerden sonra yaptığı konuşmada milletin ağır bir tokat vurduğunu ama mesajı aldığını ve kabinede değişiklikler yapacağını ifade etti. Bu süreçte muhalefet, "*üçüncü parti iktidarda kalamaz*" şeklinde bir söylem üretirken

Özal ise 1992'deki seçimlere kadar görevinin başında olduğunu belirtti (Koca, 2023: 532-533).

DYP lideri Süleyman Demirel ise 1989 Yerel Seçim sonuçlarıyla birlikte Türkiye'de yeni bir döneme girildiğini ilan etti. Buna karşın Özal ağır yenilginin sonuçlarını hafifletmek için seçimlerin yerellik vasfına işaret ederek, istifa yoklamalarını geçiştiren bir tutum takınınca Demirel, muhalefetinin tonunu sertleştirmiştir: "*Bu millet sana daha ne yapsın? Üpüryan sokağa bıraktı. Gitmezmiş, böyle skandal olmaz."* Demirel ayrıca, Özal'ı, "*milletin 'iktidarı red' iradesinin üzerine oturmak*" ile suçladı. Bu konudaki temel tezi ise "*eksik ve epey noksan*" bir meşruiyet idi. Öyle ki bu eksik meşruiyet Özal'ın iktidarda kalması ve hatta cumhurbaşkanı olmasının biricik engeli idi Demirel'e göre. Bu sebeple Demirel Mart 1989'dan, Özal'ın cumhurbaşkanı seçildiği Kasım 1989'a kadar muhalefetini "*eksik meşruiyet*" ya da "*yetersiz meşruiyet*" söylemi üzerine kurdu. Demirel'in 1989 sonrası Özal'ı sıkıştırmasının adeta sihirli formülü bu oran oldu: *"%21.75, %21,75'in gurubu, %21,75'in iktidarı, %21,75'in müessesesi…* (Bora, 2023: 372-373)."

Demirel, Özal'a yönelik muhalefetini sadece söylem düzeyinde bırakmayarak, toplumsal muhalefeti de harekete geçirmeye çalışıyordu. Demirel'in "*Konuşan Türkiye*" düsturunu özellikle 1989 ve 1990'da sıklıkla kullanması " *vatandaşın henüz korkularından bütünüyle kurtulmuş olmadığı*"ndan yakınması, onun bu toplumsal muhalefete atfettiği önemi de gösteriyordu (Bora, 2023: 393). Öyle ki, deyim yerindeyse Özal'ın kendisine yöneltilen muhalefetten başını kaldıramadığı 1988 ve 1989 yıllarının popüler bir siyasi deyimi olan "s*ilkele Demirel düşecekler*" sloganını kendisine hatırlatanlara Demirel'in "*ben silkeliyorum silkelemesine ama biraz da siz silkeleyin*" şeklinde karşılık vermesi (Donat, 2005: 90) Demirel'in Özal'a karşı harekete geçirmeye çalıştığı toplumsal muhalefete dair hislerinin açık bir örneğidir.

Süleyman Demirel'in kamuoyunu da kısmen harekete geçirdiği sert muhalefetine rağmen Turgut Özal 17 Ekim 1989'da cumhurbaşkanlığına adaylığını açıkladı. Süleyman Demirel ise "*oradan rahatlıkla indiririz*" ya da "*Özal'ı oradan indirmek boynumuzun borcu olsun*" şeklindeki çıkışlarıyla Özal'a baskı uyguladı. Hatta Demirel, DYP ve SHP'nin başı çektiği, Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesi halinde "sine-i millet"e dönme tehdidinde bulunsa da bu senaryo gerçekleşmedi.

Akabinde Turgut Özal, partisi ANAP'ın TBMM'deki çoğunluğu sayesinde, muhalefetin boykot ettiği seçimin üçüncü turunda 263 oy alarak Türkiye'nin Sekizinci Cumhurbaşkanı seçildi. Özal Cumhurbaşkanı seçildiği 9 Kasım 1989'dan 20 Ekim 1991'de gerçekleşen erken genel seçimler neticesinde iktidara gelen DYP ve SHP koalisyonunun kadar cumhurbaşkanlığı süresinin yaklaşık iki yılını ANAP iktidarı ile birlikte geçirmiştir. Bu süreçte, bundan sonraki başlık olan "Körfez Savaşı" önemli bir örneği olmakla birlikte Turgut Özal cumhurbaşkanlığı görevinin yanı sıra fiili bir şekilde başbakanlık ve dış işleri bakanlığını da deyim yerindeyse uhdesine almış gibi görünemkteydi. Yürütmenin başı gibi politik yönden gayet aktif idi. İlaveten iç politik gündemi de belirleme alışkanlığından kopamıyordu. Diğer bir ifadeyle Özal aslında, 12 Eylül rejiminin parlamenter sistem ölçüleri içinde fazlaca yetkiyle donattığı cumhurbaşkanlığı makamını, atipik bir şekilde bir tür yarı başkanlık sistemine doğru zorlayarak 1983'te tekrar hayata geçen demokrasiyi ve demokratikleşme aleyhine bir tercihte bulunmuş oluyordu. Örneğin Özal, her ne kadar daha sonradan büyük bir hata olarak öz eleştirisini verecek de olsa cumhurbaşkanı iken 4 Nisan 1991'de gerçekleşen olaylı kongre sonrası eşi Semra Özal'ı İstanbul İl Başkanı olarak atanmasını dayatmış ve bunda başarılı olmuştur. Bu duruma karşı çıkan Milli Savunma Bakanı ve aynı zamanda Özal'ın hem yakın çalışma ekibinde yer alan hem de akrabası olan Hüsnü Doğan'ı azlettirerek görevden aldırmıştır (Aydın, Taşkın, 2014: 371-374).

6.1.3. "Köşk'teki Muhalif": DYP & SHP Koalisyonunun Cumhurbaşkanı Olarak Özal 1991-1993

Özal için, 3,5 yıllık Çankaya serüveninin ikinci ve daha sert mücadeleli yarısı Ekim 1991- Nisan 1993 arasında geçen 1,5 yıldan ibarettir. Nitekim Özal'ın her ne kadar geride bıraktığı iki yıllık cumhurbaşkanlığı mesaisinde tarafsızlığını üstteki örneklerde değinildiği gibi pek korumamış olsa da bu konudaki en tartışmalı icraatlarına 20 Ekim 1991 Genel Seçimlerinin hemen öncesinde ve koalisyon hükümeti kurulduktan sonra imza atı. Örneğin erken genel seçimler öncesinde muhalefet partilerinin seçim vaatlerini eleştirdi. Tıpkı selefi olan 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ANAP'ın iktidar olmasını engellemeye dönük 4 Kasım 1983 tarihli televizyon konuşmasına benzer şekilde, Özal da Ekim 1991 seçimleri sonucunda koalisyon hükümetinin ortaya çıkmaması adına halkı uyardı. Adeta seçime katılacak siyasi bir figür gibi yurt gezilerine çıkarak mitingler düzenledi ve 12 Eylül 1980

öncesine dönülmemesi çağrısını yaparak, Kenan Evren'in belki de kendisini ve 12 Eylül rejimini meşrulaştırdığı en etkili söylemi yeniden üreterek tekrar dolaşıma soktu. Ancak böylesi gergin bir ortamda yapılan genel seçimleri sonucunda, Cumhurbaşkanı Özal, seçim kampanyalarını, kendisini Cumhurbaşkanlığından indirmeyi vadeden DYP & SHP Koalisyon Hükümeti ile karşı karşıya kaldı. Hükümeti kurmakla görevlendirilen DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in anayasanın değiştirilmesi ve cumhurbaşkanlığının tarafsızlığını korumaması sorununun çözülmesi için siyasi parti liderleriyle yaptığı görüşmeler sonuç vermedi. Demirel de bu sebeple, sorunun dondurulduğunu açıkladı. "*Özal'ı indirme planı*" Ekim 1992'de tekrar gündeme geldiyse de aynı nedenlerle sonuç alınamadı (Aslandaş, 1995: 197).

Özal'ın kendisine yönelik söylem ve eylemlerinin hasmane olduğuna inandığı DYP & SHP koalisyonuna tepkisinin, "*devleti kilitlemek*" şeklinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özal, hükümeti engelleyici bir tutum takınarak, yürütmenin iki kanadı olan cumhurbaşkanı ile hükümet arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirdi. Özal, hükümete karşı tutumunu anayasadaki yetkilerini etkili bir biçimde kullanarak geliştirdi. Örneğin, hükümetin vaatleri arasında yer alan bazı kanunları bir daha görüşülmek üzere Meclis'e gönderdi. Bürokrat atamalarını içeren kararnameleri imzalamayarak. devlet teamüllerine aykırı bir şekilde bekletti. Hatta TBMM'nin kabul ettiği uluslararası bir antlaşma olarak 158 sayılı ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) sözleşmesini imzalamayarak geri çevirdi. İmzalamamasındaki temel gerekçe olarak da hükümetin kendisine danışmamasını ya da önceden bilgi vermemesini gösterdi (Aslandaş, 1995: 197).

Bu tablo, aslında modern parlamenter sistemlerin çözmeye çalıştığı yapısal bir sistem sorununun Türkiye'de de yaşanmaya başladığına işaret etmektedir: "Düal Rejimler". Daha açık bir ifadeyle hükümetin yetkilerine, devlet başkanının da etkili bir biçimde ortak olması durumu. Her ne kadar bu rejim Batı'da yine benzer bir "Düalleştirme" kavramında ifadesini bulan, devlet başkanının yetkilerini artırma formülüyle aşılmaya çalışılsa da Türkiye'de DYP ve SHP koalisyonu, bu krizi Özal'ın yetkilerini tırpanlamaya çalışarak aşmayı denemiştir. 1993'te kamuoyunda "*By-pass yasası*" olarak bilinen girişim aynı yılın şubat ayında TBMM Genel Kurulu'nda kabul edildi. İlk yasa içeriğinde, ilgili kanunlarda değişiklik yapılarak üst düzey bürokratların atanmalarına dair kararnamelerde cumhurbaşkanını devre dışı bırakmak

için üçlü kararname yerine ikili kararname çıkarılması, başka bir deyişle ilgili üst düzey bürokratın atanması için sadece ilgili bakan ve başbakanın imzasının yeterli görülmesi yer alıyordu. Yasa gerekçesinde belirtilen amaçların başında "*cumhurbaşkanının iş yükünün hafifletilmesi*" ön görülüyordu. Yasa; vali, büyükelçi, daimi temsilci, daimi delege, Diyanet İşleri Başkanı, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı atamalarında cumhurbaşkanını devre dışı bırakarak bu atamaları Bakanlar Kurulu kararıyla yapılmasını da ön görüyordu. Yasa diğer yandan, daha önce üçlü kararname ile atanan Merkez Bankası Başkanı, Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı, Devlet Personel Kurumu Başkanı, Tübitak Başkanı, Başbakanlık ve Bakanlık Müşavirlerini, Adli Tıp Kurumu Başkanını, Toplu Konut İdaresi Başkanı'nı, Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanı'nı, Yüksek Denetleme Kurulu Üyelerini, İl Emniyet Müdürlerini ve Kaymakamlar gibi pek çok bürokratın da ilgili bakanın teklifi ve Başbakanın onayıyla atanmalarını hükme bağlıyordu. Başbakan Süleyman Demirel'in yasaya dair savunması ise netti: "*Malatya Köy Hizmetleri Müdürünü, Çorum Milli Eğitim Müdürünü tayin edemiyorum, yerlerini değiştiremiyorum. Kararnameler 6-8 ay bekliyor ya da geri gönderiliyor. Devlet ve devlet otoritesi küçük düşürülüyor. İktidarı kimseyle paylaşmam*." Bu sebeplerle Demirel'e göre by-pass gerçek bir reform idi. Turgut Özal ise bir kısım kararnamelerin cumhurbaşkanına gelmemesine taraftar olduğunu ancak Demirel'in yasayı meclisten geçirmesini, kendisiyle görüşülmeden bir oldu bitti ile karşı karşıya kaldığından yakınmıştır. Özal'a göre Demirel, Atatürk'ün mirası olan makamın haysiyetiyle oynamaktadır. Özal, Demirel'in geçirdiği yasayı Anayasa Mahkemesine iptal istemiyle taşımıştır. Ayrıca Özal karşı bir atak olarak, Balkan ülkelerine yaptığı gezi hakkında bilgi vermek üzere Bakanlar Kurulunu, kendisinin başkanlığında toplantıya çağırarak Demirel'in kurul üzerindeki etkisine sembolik de olsa karşı bir "by-pass" geliştirmiştir (Bıçakçı, 1995: 194-195).

Başbakan Süleyman Demirel'in Özal'a karşılık ikinci tepkisi ise ikinci "*by-pass yasası*"nı da TBMM'den geçirmek olmuştur. Turgut Özal'ın vefatından sadece bir ay önce 1993 yılının Mart ayında hükümet, Bakanlar Kurulu kararları dışındaki kararların Cumhurbaşkanının imzasına sunulmasını önleyen ikinci yasayı da TBMM'ye sunmuş ve DYP & SHP çoğunluğuyla tasarı yasallaşmıştır. Turgut Özal ise "*devlet geleneklerimize ters düşen, anayasamıza aykırı, doğrudan cumhurbaşkanlığı makamını hedef alan, devlet memurunu hükümet memuru şekline sokmasından endişe duyduğu"* ikinci by-pass yasasını da veto etmiştir. Veto

gerekçesinde Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) ilk by-pass yasası hakkındaki kararını beklemeden aynı mahiyette ikinci bir yasa çıkarılamayacağını ifade etmiştir. Nihayetinde, AYM söz konusu değişiklikleri anayasaya aykırı bularak yasayı iptal etmiş, ancak Turgut Özal'ın ömrü bu iptal kararını görmeye vefa etmeden 17 Nisan 1993'te hayatını kaybetmiştir (Bıçakçı, 1995: 194-195).

Turgut Özal, devletin zirvesindeki bu gergin ilişkilerin sıkışmışlık atmosferinde hem de 66 yaş gibi görece geç yaşına rağmen köşkten inerek tekrar siyasete girmeyi planlamıştır. Özal'ın siyasete yeniden başlama fikrinde koalisyon hükümeti ile cumhurbaşkanı olarak deyim yerindeyse felç olan ilişkileri en temel etkendi şüphesiz. Ancak bu faktörün yanı sıra kendi eski partisi ANAP'lı elitlere dair de yaşadığı derin hayal kırıklıkları önem arz ediyordu. Özal'ın bu hayal kırıklıklarının başında Güneş Taner geliyordu. Ona göre, Ekonomiden Sorumlu Eski Devlet Bakanı Güneş Taner'in Özal köşke çıktıktan sonra bir süre daha devam eden ANAP iktidarında izlediği yanlış ekonomi politik ANAP'a 1991 seçimlerini kaybettirmiş ve Süleyman Demirel'in DYP'si bu sayede seçimlerin kazananı olmuştur (Birand, Yalçın, 2001: 510). Özal'ın yanlış ekonomi politik olarak tariflediği politikalar aslında Özal'ın başbakan iken izlediği Yeni Sağ ekonomi politikaları setinden hiç taviz vermemek anlamına geliyordu. Özal ANAP iktidardan düştükten sonra da Mesut Yılmaz Genel Başkanlığındaki parti yönetiminin bu sefer ana muhalefetteki performansından memnun değildi. Öyle ki 9 Ocak 1993 tarihinde İstanbul Akgün Otel'de basın ve ANAP'ın eski kurucularıyla bir araya geldiği bir etkinlikte ANAP ve ANAP'ın mevcut siyasi elitlerine karşı netti: "*Parlamento insanları değiştiriyor. Bu insan fıtratıdır. Kimseye kırgın değilim. ANAP ile memlekete hizmet ettiğim kanaatindeyim. ANAP bir vasıtaydı, şimdi artık yok* (Özdemir, 2014: 570)."

Turgut Özal bu düşüncelerinden dolayı Çankaya Köşkünden inerek siyasete atılacaksa bu ANAP çatısı altında değil, yeni bir parti ile mümkün olabilirdi ancak. Turgut Özal'ın kuracağı partinin hazırlıklarını yakın akrabası, halasının oğlu olan ve Semra Özal'ın ANAP İl Başkanı olmasına karşı çıktığı için Özal tarafından azledilen fakat 1993 yılının Şubat ayından itibaren aralarındaki buzların eridiği Hüsnü Doğan yürütmekteydi. Yeni kurulacak parti Özal'ın "*İkinci Değişim Programı*" olarak adlandırdığı bir plana yaslanıyordu. Planın merkezinde "Başkanlık Sistemi" yer alıyordu. Ayrıca İkinci Değişim Programında devlet idaresi, ekonomi ve sağlık

alanında da köklü reformlar planlandığını bizzat Hüsnü Doğan ifade etmekteydi. Turgut Özal'ın 1992 ve 1993 yıllarında özellikle sivil toplumun temsilcileri ve siyasi elitlerle yaptığı etkinliklerde siyasete tekrar dönmek için nabız yokladığı da söylenebilir. Özal için bu projenin artık zihninde kesinlik kazanarak harekete geçme zamanının ise trajik bir şekilde ölüm günü olduğunu da Hüsnü Doğan'ın anlatısından takip etmek mümkündür: "*15 Nisan 1993 günü Orta Asya gezisinden döndü. Perşembe günüydü, öğlen iki sularıydı. Kendisini resmi rical karşıladı. Ben de arkadaşlarımla beraber, kalabalık bir heyetle, 80-100 kişi karşıladık. Resmi heyetten sonra bizim gruba geldi. İlk defa Özal'ın rengini bu kadar kötü gördüm. Bembeyaz bir renk gelmişti. Ertesi gün Özal'ı aradım, dedim: 'Artık bir oturup bu işleri bitirmemiz lazım.' Bir sonraki gün, saat akşam 5'e randevulaştık. Bana son söylediği şuydu: 'Hüsnü artık bu işi bitirelim.' Yani onun tek anlamı şuydu: 'Partiyi artık kuralım.' Belli bir tarihte, 15-20 gün sonra kendisi de orayı bırakıp inecekti."* Turgut Özal'ın oğlu Ahmet Özal'da Hüsnü Doğan'ın anlatısını doğrular şekilde, babasının 19 Mayıs 1993'te, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramında konuşmasını yapıp, istifa edeceğini belirtmiştir (Birand, Yalçın, 2001: 506-511).

Turgut Özal'ın, Cumhurbaşkanı olduktan sonra kısmen ANAP üzerinde hakimiyetini kaybetmesi, ardından ise DYP & SHP koalisyonunun iktidara gelmesiyle birlikte Demirel ile yaşadığı yetki krizi, nihayet bunlara ilaveten siyasette henüz tamamlamadığı bir misyonu olduğuna dair keskin inancıyla tekrar siyasete ısınması, Özal'ı makamında adeta "Köşkün muhalifi" konumuna getirmiştir. Ayrıca 1982 Anayasası'nın cumhurbaşkanlığı makamını, 1961 Anayasasına kıyasla daha fazla güçlendirmesi sebebiyle yürütme erki olarak hükümet ve cumhurbaşkanlığı arasında, olası siyasi kimlik ve görüş ayrılıklarında yetki krizleri yaşanması kaçınılmazdı. Hükümet sisteminin bu yapısal unsurları bir de, Özal'ın baskın siyasi habitusuyla çakıştığında, normatif olarak cumhurbaşkanlığı makamının gerektirdiği tarafsızlığı da Özal'ın sağla(ya)madığının altını çizmek gerekir. İç politikada artık, kendi eski siyasi partisi iktidarda olmadığı gibi en sahici siyasi rakibi Demirel'in iktidarda olması, Özal'ın politik alana müdahilliğini daha fazla dış politikaya kaydırmak zorunda kalmasıyla sonuçlanmıştır denebilir. Nitekim gerçekten de Özal'ın Körfez Savaşı ve özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte Türk Cumhuriyetlerine yönelik ilgi, söylem ve mesaisi artmıştır. Turgut Özal'ın dış politkadaki bu konu başlıklarındaki proaktivizmi, yürütme yetkilerini parlamento ile paylaşan bir devlet başkanından

ziyade başkanlık veya yarı başkanlık sistemlerindeki, etkin ve yetkili başkan figürünü andırması, onun dış politika üzerinden DYP & SHP Koalisyon Hükümetine, diğer koalisyon ortaklarının kendisi olduğunu gösterme amacı taşır.

6.2. Körfez Savaşı ve Turgut Özal: Ağustos 1990-Şubat 1991

Körfez Savaşı, Turgut Özal'ın siyasi biyografisinde önemli bir kırılma noktası arz eder. Nitekim Körfez Savaşı süreci, cumhurbaşkanı olarak Özal'ın bu savaşa dair düşünceleri ve Türkiye'nin savaştaki konumunun ne olması gerektiği bakımından Özal'ı, Bakanlar Kurulu, TSK ve TBMM'nin çoğunluğundan keskin bir şekilde ayıran turnusol kağıdı işlevi görmüştür. Dolayısıyla Körfez Savaşı süreci, Özal üzerinden Cumhurbaşkanlığının, Bakanlar Kurulu ve TSK ile yaşadığı yetki krizini göstermesi bakımından da önemli bir tarihsel süreçtir. Bu krizin temelinde birbiriyle yakından ilgili iki dinamik olduğunu söylemek mümkündür. İlki, Özal'ın Kuzey Irak'a ve özellikle Musul'a dair, müdahaleci ve yayılmacı bir politik perspektifte olmasıdır. İkincisi ise bu perspektifi ve Körfez Savaşı'na dair genel düşünce ve siyasetini, TBMM, Bakanlar Kurulu ve Genelkurmay Başkanlığı gibi savaş zamanı hayati önemdeki yasama, yürütme erki ve dış güvenlikten sorumlu kurumları by-pass ederek tek kişilik bir kabine gibi davranmasıyla ilgilidir.

Körfez Savaşı 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle patlak vermiştir. 1990'ların hemen başında Irak'ın Kuveyt'e saldırmasındaki temel dinamikler; İran ile çıkmaza giren diplomatik ilişkiler, Irak içerisindeki iktisadi kriz, Batıya ve özellikle ABD'nin Ortadoğu politikalarına karşı düşmanca tutum, Kuveyt ile uzun süren sınır sorunları ve Arap dünyasının bölgesel liderliğine soyunma amacı şeklinde özetlenebilir (Halliday, 1991: 225-226'dan aktaran Önal, Özdağ, 2016: 58). Bu bağlamda Irak 2 Ağustos tarihinde, uzun süredir tehdit ettiği Kuveyt'e askeri harekât başlatarak, bir gün içerisinde ülkeyi tamamen işgal etmiştir. Bu işgal, Birleşmiş Milletlerin kurulduğu II. Dünya Savaşının bitiminden itibaren üye bir devletin topraklarının tamamen işgal edildiği ilk olay olmuştur (Musambachime, 1999: 39'dan aktaran Önal, Özdağ 2016: 56).

Irak'ın Kuveyt'e karşı giriştiği bu işgal hareketi üzerine Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi, Irak lideri Saddam Hüseyin'den Kuveyt'i boşaltmasını

istemiş ancak Saddam Hüseyin bu talebi reddetmiştir. Bu durum BM'nin ivedi bir şekilde ve ciddiyetle Irak'a yönelik yaptırımları hayata geçirmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. İşgalin başlangıcından sadece dört gün sonra Birleşmiş Milletler, 6 Ağustos 1990'da Irak'a yönelik önemli kısıtlamaları barındıran ekonomik ambargo kararı almıştır. Ambargo kararının ardından Birleşik Devletler, Almanya, Fransa, İngiltere, Kanada ve Avustralya Ortadoğu'ya askeri birlikler göndermiştir (Önal, Özdağ, 2016: 57).

Irak'a karşı ekonomik yaptırımlarda başı çeken ülkelerden birisi de Türkiye olmuştur. Türkiye, Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sadece 5 gün sonra 7 Ağustos 1990'da Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapatmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ağustos 1990: 1). Boru hattının kapanma kararı ve ardındaki süreç, Özal'ın Körfez Savaşı özelinde cumhurbaşkanlığını icra ederken, nasıl tek başına bir kabine gibi hareket ettiğini göstermesi bakımından anlamlıdır.

Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği 2 Ağustos 1990'tan hemen sonraki günlerde toplanan Milli Güvenlik Kurulunda petrol boru hattının kapatılmasına dair herhangi bir karar alınmadığı halde, Turgut Özal 8 Ağustos 1990'ta petrol boru hattının kapatıldığını açıklamıştır (Uzgel, 1998: 322). Körfez Savaşı döneminin Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın kişisel hatıratında bu haberi Televizyondan öğrendiğini belirtmesi (Torumtay, 1994: 104) Özal'ın Körfez Savaşında, süreçlerle en yakından ilgili kurumları dahi by-pass ederek sergilediği bireysel karar alma mekanizmasını gösterme konusunda manidardır. Çünkü Özal için Körfez Savaşı ilerleyen paragraflarda değinileceği üzere Birleşik Devletlerin safında yer alınarak, derinleştirilmesi gereken bir "*al-ver*" sürecinden ibarettir: "*Ambargoyu ilk uygulayan ülkelerden biri olduk. Tek uygulayan ülke hatta. Kararı aldık. 3-4 saat sonra ambargoyu boru hatlarını keserek uyguladık. Petrol satışı durdu. Aslında çok büyük bir hamle yapmış değildik ama yaptığımız bir tesir var. O da şudur: 'Türkiye'nin komşusu Irak'tan menfaati var boru hatlarından. 400 milyon dolar para alıyor. Petrol ihtiyacının % 60'lık kısmını oradan temin ediyor. Buna rağmen Türkiye ambargoya uydu'dediler, bir şaşkınlık geldi. Türkiye ambargoya uyarsa başkasının uymaması için hiçbir sebep kalmamıştır. İşte koalisyon bu şekilde meydana geldi. Yani biz, Amerika'ya bu konuda, oldukça önemli bir destek verdik. Bunun karşılığını almadık mı? Aldık. Bugün Silahlı Kuvvetlerimize büyük çapta ekipman geliyor, gelmeye devam*

edecek. Rakamlar tam hatırımda değil, 40 tane F-4E uçağı yakında gelecek, 600-700 belki biraz daha A3 tankı. Bir miktar Alman tankları. Önemli miktarda top. Yani önemli miktarda cephane… Büyük eksiğimiz vardı. Hemen yardım programını büyüttüler. Bize ilave para verdiler. Ayrıca Hava Kuvvetlerimize 120-140 F-16 uçağı ilavesi için Kongre'den müsaade alınmasının, sözünü aldım. Tekstil kotalarını %50 artırdılar. %50 daha artıracaklar. Onun da sözünü aldım. Muhtemelen Silahlı Kuvvetlerimizin modernizasyonu için 3 milyar dolarlık bir fon temin edecekler."[200]

Ağustos 1990'da boru hattının kapanmasının ardından, Körfez Savaşında sıcak çatışma, müttefik devletlerin Kuveyt'i Irak'tan kurtarma operasyonu ile 17 Ocak 1991'de, Birleşik Devletler savaş uçaklarının Irak'ın başkenti Bağdat'ı bombalamasıyla başladı. Birleşik Devletler Beyaz Saray Sözcüsü Marlin Fitzwater, Birleşik Devlet Başkanı George Bush'un emriyle, kod adı "Çöl Fırtınası" olan Kuveyt'i kurtarma harekatının başladığını anılan tarihte bildirmiştir (Kanmaz, 1999: 739).

Irak'a yönelik gerçekleştirilen hava harekatı, meşruiyetini Birleşmiş Milletlerin 678 sayılı kararından alıyordu. Kararda genel hatlarıyla, Irak'ın Kuveyt'teki işgalini sona erdirmediği takdirde Kuveyt Hükümetiyle işbirliği içindeki BM üyesi devletlerin, uluslararası barış ve güvenliği yeniden tesis etmek için gerekli bütün vasıtaları kullanmaktaki kararlılığı ifade edilmekteydi. Bu doğrultuda 17 Ocak 1991'de Suudi Arabistan'dan havalanan müttefik kuvvetlere ait çok sayıda A.B.D. ve İngiliz savaş uçağı Irak'ı bombalamıştır. Askeri tesisler hava harekatının temel hedefi olmuştur. Müttefik Kuvvetlerin hava saldırısı dört gün sürmüştür. Hava harekatının ardından, Birleşik Devletler Başkanı George Bush 22 Şubat 1991'de Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi ve kayıtsız şartsız teslim olması için ultimatom vermesine rağmen Irak teslim olmayarak bu ültimatoma karşılık Kuveyt'in petrol kuyularını ateşe vermiştir. Bu durum üzerine 24 Şubat'ta kara harekatına başlayan müttefik kuvvetler sadece bir gün içinde Irak'ı Kuveyt'ten çekilmek zorunda bırakmıştır. Sovyetler Birliği'nin arabuluculuğu ile ateşkes kararı alınmış, ardından Irak, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daha önceki kararlarını tanıyacağını kabul etmiş, Kuveyt'teki zarar için tazminat ödeyeceğini ve esir tuttuğu tüm savaş rehinelerini koşulsuz serbest

[200] Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 15 Şubat 1991 tarihinde Harp Akademilerinde Gerçekleştirdiği Konuşmadan alıntılanmıştır.

bırakacağını da bilahare deklare etmiştir. Böylece, Körfez Savaşı fiilen bitmiştir. Körfez Savaşı sürecinde Irak'ın toplam insan kaybı 85 bin civarında gerçekleşirken 175 bin civarında esir askeri de arkasında bırakmıştır. Müttefik kuvvetler ise 234 kayıp, 479 yaralı ile savaşın sonuna ulaşmıştır (Armaoğlu, 2005: 884-886; Sander, 2009: 570-573).

6.2.1 1 Koyup 3 Almak: Batı ile Müttefiklik, Musul'u Düşlemek ve Kürt Meselesini Çözmek

Körfez Savaşının serencamına dair bu özetin ardından, Turgut Özal'ın siyasi biyografisi ekseninde Körfez Savaşı'ndaki konumlanışı çalışma için esas teşkil etmektedir. Özal'ın bu süreçteki konumu, onun pragmatist yaklaşımıyla krizden birçok fırsat yaratma hevesiyle yakından ilgilidir. Özal'a atfedilen "1 koyup 3 alacağız."[201] ifadesi bizzat onun ağzından çıkmış olmasa da Körfez Savaşı vesilesiyle Özal'ın, Türkiye'nin savaşta Batı'nın yanında olduğunu gösterme arzusu, Kerkük ve Musul üzerinde Türkiye'nin tarihsel hakları olduğu tezini tekrar dolaşıma sokması, Türkiye'nin Kürt meselesini bu krizin yarattığı olanaklar üzerinden çözebileceğine inanması ve dolayısıyla Kürt meselesi üzerinden, Türkiye'nin güney sınırlarının güvenliği konusunda bu savaşı bir fırsat penceresi olarak okuması, onunla anılan bu ifadenin ruhuna sadık kaldığını gösterir.

Özal'ın Körfez Savaşı'ndan murad ettiği ilk hedef olarak, Batı ile aynı safta konumlanma meselesinden başlanmalıdır. Körfez Savaşı esnasında Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Yıldırım Akbulut gibi kendi atadığı ve nispeten etkinliği sınırlı bir başbakanın varlığından da yararlanarak dış politikada baskın bir siyasi figür olarak öne çıkmıştır (Uzgel, 1998: 317). Özal'ın Körfez Savaşındaki açıklamalarına ve anılara bakıldığında, Körfez Savaşından faydalanmak istediği ilk husus Batı'ya Türkiye'nin

[201]Bu deyim, Turgut Özal'a atfen Körfez Savaşı esnasında önerdiği "aktif" politikanın "bir koyup üç alacağız" şeklinde tarif edilmesinden ibarettir. Özal'a göre, Körfez'e asker göndermek, yabancı ülke askerlerini ülkeye çağırmak veya askeri üsleri kullandırmak gibi eğilimler savaş sonrasındaki mutabakat masasında Türkiye'ye önemli avantajlar sağlayacaktı (Aslandaş, Bıçakçı, 1995: 49). Halbuki Ertuğrul Özkök'ün tanıklığında bu ifade Özal tarafından kullanılmamıştır: "*Direkt Özal'ın söylediği bir laf değildir. Burada Özal'a haksızlık yapıldığını düşünüyorum. "Bir koyup üç alma meselesi" Hürriyet'te çıktı, benim yazımda çıktı. Ama bize anlatan Özal değildi. Onu bize anlatan Demirel idi. Demirel ile yemeğe gittik biz, kendisi dedi ki, "Yahu Turgut Bey orada burada 'çok iyi fırsattır bu, bir koyup üç alacağız' diyor" dedi. Bizde bunu yazdık. Tabii Demirel ona atfen söylediği için de Özal'ın üzerinde kaldı. Özal kaç kere söyledi bana 'Ben böyle bir şey söylemedim' diye. Ama o laf yapışıp kaldı ona* (Birand, Yalçın, 2001: 442).

desteğini güçlü bir şekilde hissettirmekti. Nitekim o günkü ismiyle Avrupa Topluluğu olan Avrupa Birliği'nden bazı kolaylıklar ve ödünler alınabileceğini düşünmüş olmalıydı Özal: "*Elimizde imkânlar ve doneler olduğu halde aktif politika izlemezsek ve bu yüzden Türkiye problemlerle karşılaşırsa bunun hesabını kim verecek? Adamlar (Batı), Türkiye'yi Avrupa'dan kopartmaya, Ortak Pazar'ın kapısında bekletmeye uğraşıyor. Elinize, tarihi bir fırsat geçmiş. Önemli bir krizde, hem haklı yerde, hem de Batı'nın lider ülkeleri safında yer almak imkânını bulmuşsunuz. Amerika'yı, İngiltere'yi müttefik almışsınız. Bunu değerlendirmezseniz, ne politikacılığın, ne başbakanlığın, ne cumhurbaşkanlığının anlamı kalır* (Barlas, 1994: 128)."

Özal'ın bu argümanı, kendi mantıksal iç tutarlılığı bakımından pek de temelsiz sayılmazdı. Çünkü Körfez Savaş'ının patlak vermesinden sadece aylar önce Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında mühim gelişmeler cereyan etmişti. Türkiye, Özal henüz başbakan iken 14 Nisan 1987'de Avrupa Topluluğu'na üyelik başvurusunda bulunmuş, topluluğun ilgili komisyonu ise bu başvuru ile ilgili görüşünü Özal cumhurbaşkanı olduktan bir buçuk ay sonra, 18 Aralık 1989'da açıklamış ve komisyon görüşünde, kendi iç bütünleşmesini tamamlamadan topluluğun yeni bir üyeyi kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin, topluluğa katılmaya ehil olmakla birlikte, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda gelişmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu nedenle, üyelik müzakerelerinin açılması için bir tarih belirlenmemesi ve Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi önerilmiştir[202]. Dolayısıyla Özal için üstteki alıntında yer verdiği Batı ile "*aynı safta olmak*" için Körfez Savaşı bir kestirme yol, büyük bir fırsattır. Özal'ın tabloyu bu yönde okuması aynı zamanda onun, prosedür ve bürokrasi süreçlerinden haz etmeyen, Avrupa ile yakınlaşmayı, mevzuat ve kurumsal ilerlemelerden çok, karşılıklı çıkar ve müttefiklik üzerinden kurgulayan ve bunu reel politik'e yansıtan, iş bitirici ve hızlı sonuç almak isteyen mühendis habitusuyla da yakından ilgilidir.

Turgut Özal için Körfez Savaşında proaktif bir dış politika sergilemek için iştah kabartan ikinci durum Musul ve Kerkük meselesiydi. Özal, Türkiye'nin Körfez Savaşında aktif bir dış politika izlerse, potansiyel bir kazanım olarak Musul ve Kerkük üzerinde söz sahibi olabileceğine inanmıştı. Musul ve Kerkük konusunda Özal'ın

[202] Referans kaynağı: T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html

yayılmacı dış politik bir tutumla, bu iki bölgenin doğrudan Türkiye'ye katılmasını pek mümkün görmese bir şekilde bu iki bölgede söz sahibi olmayı arzuladığı söylenebilir. Nitekim, akademik kaynaklar, dönemin aktüel kaynakları olarak gazeteler ve Özal'ın yakın çalışma ekibiyle yapılan sözlü tarih çalışmalarına referansla Özal'ın bu konudaki yaklaşımı nettir. Özal, statüsü pek belli olmasa bile bir şekilde Musul ve Kerkük'te Türkiye'nin hakkı olduğunu düşünür. Bu yaklaşıma göre Özal için Körfez Savaşına dahil olmak tarihsel bir mecburiyettir. Dönemin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri olan emekli Orgeneral Kemal Yamak, Cumhurbaşkanı Özal'ın Musul ve Kerkük'e karşı ilgisini anlamak için önemli bir resmi kaynaktır. Özal, Genel Sekreter Yamak'tan, I. Dünya Savaşını sona erdiren anlaşmalar imzalanırken Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Irak'ta en son bulunduğu savunma hattını gösteren haritaları talep etmiştir. Ayrıca Lozan Konferansında Musul'un masaya yatırılan özel konumu ve sonunda nasıl kaybedildiğini anlamak adına Lozan Konferansı zabıtlarını ve konferansın dökümantasyonlarını da Özal yine Yamaktan talep ederek incelemiştir. Özal'ın bu belgeler üzerinde çalıştıktan sonra Kemal Yamak'a sorduğu sorunun içeriği, Özal'ın özellikle Musul'a dair "söz hakkı sahibi olma" hevesini gösterir niteliktedir: "*Çatışma başladığında ve sonlandığında, Ortadoğu'da yeniden bir şekillenme ve sınırlarda bazı değişiklikler olursa ve dolayısıyla ortam müsait bulunursa; veyahut İran, eski düşmanı Irak'a saldırıp, Suriye de benzer bir harekata girişirse, biz de özellikle Misak-ı Milli hudutları içinde ilân ettiğimiz ve Lozan'da kaybettiğimiz Musul'u, Musul petrollerindeki hakkımızı ileri sürerek, kriz sonrasındaki oluşumlar için inisiyatif sahibi olamaz mıyız?* (Yamak, 2006: 699)."

Özal'ın konuyu araştırması ve genel sekreteri Kemal Yamak'ın fikrini sorduğu aşamanın Körfez Savaşının neredeyse başlangıcı olduğunu belirtmekte yarar vardır. Nitekim Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Yamak da, Özal'ın konu üzerinde çalışırken Birleşik Devletler ve Koalisyon ortakları dahil '*Irak'ın bütünlüğünün ve sınırlarının korunacağı*' açıklamalarının henüz deklare edilmediğini belirtir (Yamak, 2006: 700-702).

Turgut Özal'ın Körfez Savaşı başlangıcındaki Musul konusunda heyecanlı, atik, pragmatik ve emperyal bakış açısının örneklerinden birini Prof. Dr. Mim Kemal Öke'nin Star Gazetesine 2012 yılının Eylül ayında verdiği röportajdan seçmek mümkündür. Öke'nin 1987 yayım tarihli "*Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*" eserine istinaden Körfez Savaşı'nın patlak verdiği gece yarısı kendisi Turgut Özal

tarafından aranmıştır. Öke Özal'ın kendisine, ertesi sabah Türkiye'nin Musul'a girerse elinde ne gibi argümanları olabileceğini sormuştur. İlerleyen günlerde Öke'nin Özal ile Ankara'da gerçekleştirdiği görüşmesinde, Özal'ın Körfez Savaşına dair Türkiye için aklındaki düşünce öncelile federatif bir hükümet şeklidir. Bu ise siyasi rejimin değişmesi anlamına geliyordu. Türkiye başkanlık sistemiyle yönetilen federatif bir yapıya kavuşmalıydı. Özal'ın federasyon kurgusu dört devletliydi. Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Nahçıvan ve Musul'u kapsayan Kuzey Irak'ın bir bölümü. Nahçıvan, Türk milliyetçilerinin tepkisini bastırmak için, K.K.T.C ise Kıbrıs meselesini çözmek için Özal'ın kurgusunda yer alıyordu.[203]

Mim Kemal Öke'den alıntılanan bu bireysel anının çalışma için önem arz ettiği birkaç önemli husus vardır. İlki Özal'ın cumhurbaşkanı olsa dahi, geride bıraktığı altı yıllık iktidar geçmişini andırır şekilde sanki icracı bir başbakan gibi kendini hâlâ yürütmenin biricik unsuru olarak görmesi ve aktüel konularda politika geliştirmeye hevesli olmasıdır. İkinci olarak, Türkiye'nin Dış İşleri Bakanlığını ve Dış İşleri Bakanı'nı adeta yok sayarak Türk dış politikasına yönelik senaryolar kurgulaması, Özal'ın cumhurbaşkanlığı dönemine özgü olarak, dış politikada baskın bir cumhurbaşkanı eğilimini göstermesi bakımından da anlamlıdır. Öke'nin alıntısında son olarak ve belki de bu çalışma bağlamında en önemli saptama, Özal'ın mühendis habitusunun merkezindeki "*yapma*", "*çözme*", "*ivedi bir şekilde hal yoluna koyma*" tutumunun adeta bir mekanik işlerlikle, kendini neredeyse her türlü sosyal süreçler, uluslararası sorunlar ve yönetim konularında hissettirmesidir.

Turgut Özal, Körfez Savaşını diğer yandan, Kürt meselesi bağlamında Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu sınırlarını kontrol altına almak için de önemli bir fırsat olarak görüyordu. Bu doğrultuda bölgenin sınır güvenliğini savaş sonucunda tam olarak sağlandığı takdirde, Türkiye'ye sızmalar olmayacak böylece Kürt meselesinin çatışmalı boyutu da Özal'a göre bitecekti.

Özal'ın 1989'da kurduğu ikinci hükümetindeki bakanlar kurulu revizyonu ile Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı görevine gelen Işın Çelebi, Özal'ın bu konudaki planını 2012 tarihli "*Türkiye'nin Dönüşüm Yılları*" başlıklı kitabında sarih

[203] Referans kaynağı: Star Gazetesi, Özal "Vizeyi aldım Musul'a giriyoruz" dedi Erişim adresi: https://www.star.com.tr/pazar/ozal-vizeyi-aldim-musula-giriyoruz-dedi-haber-691154/

bir şekilde anlatmıştır. Özal, Irak'ta otorite boşluğundan ötürü gelişecek olan ve dağlık sınırlardan kolayca Türkiye'ye sızacak bir terör dalgasını önlemek için, mevcut resmi sınırların 40 km güneyinde Zaho bölgesinde bir harekata girişmek gerektiğini düşünmektedir. Böylece ona göre İngilizlerin daha önce dağlık bölgeler üzerinden çizdiği sınırlar yerine, coğrafi olarak daha düz olan ovalar üzerinden yeni bir hudut oluşmalıdır. Özal'a göre böylesi bir hamle aynı zamanda Türkiye'nin kendi toprak bütünlüğü hususundaki hassasiyetini de dünyanın geri kalanına kesin ve net bir şekilde ilan etmek anlamına gelecektir. Ancak Özal, iç kamuoyunda gerek kendi partisi gerek DYP ve SHP'nin güçlü muhalefeti karşısında buu konuda geri adım atmak zorunda kalmıştır (Çelebi, 2012: 214-215). Çelebi'nin bu anlatısındaki iddiası ilerleyen zamanlarda gerçekleşmiştir. Nitekim, Turgut Özal'ın Türkiye-Irak sınırında güvenli bir bölgenin kurulması çağrısı ile başlayan süreç, 36. Paralelin kuzeyinde uçuşa yasak bir bölgenin (no-fly zone) ve buna bağlı olarak Kuzey Irak'ta Kürtleri, Saddam Hüseyin rejiminden koruma amaçlı bir güvenli alanın (safe haven) oluşturulmasına sağlamıştır. Özal, Türkiye'nin Iraklı Kürt liderlerle ilişkilerini geliştirmek için de büyük çaba harcamıştır (Pusane, 2017: 42-43).

Bu bağlamda Özal zihninde bir federasyon kurarken, toplumdaki farklı siyasi ideolojiler arasındaki dengeyi gözetmek adına farklı bölgelerden kolayca bir sentez çıkarması veyahut Güney sınırlarının kolayca değişebileceğine inanması ya da Kıbrıs meselesi gibi yakın geçmiş diplomasi tarihinin bir kördüğümünün çözümünü, teknik bir dokunuşla bulacak kadar basit ve mekanik görmesi, onun mühendis habitusuyla yakından ilgilidir. Dolayısıyla Özal'ın bu perspektifi aynı zamanda sosyal veya tarihsel fenomenleri, karmaşık yapılarından soyutlayarak onlara indirgemeci bir yöntemle yaklaşmasına da zemin hazırlar.

Turgut Özal'ın Körfez Savaşı özelindeki perspektifi ve söylemini, Ali Balcı ve Elif Madakbaş Gülener'in kavramsallaştırmaları doğrultusunda "*Amerikan Düzeni İçinde 'Büyük Güç' Umutları* (Balcı, Gülener, 2018: 77)" olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Özal'ın Körfez Savaşı vesilesiyle Amerikan Düzeni içindeki rıza temelli ve istekli pozisyonunu tahkim etmenin analizine girmeden önce onun Körfez Savaşı'nı sonlarına doğru Harp Akademisinde yaptığı konuşmadan uzun ama önemli bir kısmı alıntılamak gerekir:

"*Körfez Savaşı'nın Türkiye için hayati bir mevzu olduğu kanaatindeyim, bir bu. Bir de, önemli bir fırsat olduğu kanaatindeyim. Neden olduğunu söyleyeyim. Türkiye, NATO içerisinde, NATO ile Varşova Paktı karşı karşıya. Türkiye güneyde çok önemli konumda. Nerede? Sovyetler Birliğinin yumuşak karnında. Türkiye'den kalkan uçaklar, en önemli merkezleri vurabilir, en yakın biziz. Ama en büyük darbeyi de ilk önce biz yiyeceğiz, Varşova Paktı ile NATO arasında bir savaş çıksa. Çok iyi hatırlıyorum. 1980'de Almanya'dan yardım almaya gittiğimizde, Almanya Başbakanı Schmith ile görüşmemiz oldu. O zaman Başbakanlık Müsteşarıyım. Aynen şunu söyledi: 'Size daha fazla askeri yardım yapacağız, ekonomik yardım yapacağız, çünkü sizin daha fazla Rus kuvvetini Kafkaslarda kendinize çekmenizi istiyoruz. Çünkü benim seçim bölgem Hamburg'a Rus tankları 60 kilometre mesafededir. Bu baskıyı üzerimizde hissediyoruz.' Yani 'baskının bir kısmı size gitsin' diyor, resmen bunu söylüyor. Tabii kendimizi korumamız için de NATO'dayız. Tehlikedeyiz ama bir taraftan da tehdide karşı birlik içindeyiz. Bu tehdit azaldı. Kalktı demeyelim ama Varşova Paktı dağıldı. Avrupa artık eskisi gibi düşünmüyor. Türkiye'nin eski önemi yok Avrupa bakımından. Biz bunu gördük. Bu yumuşama olunca derhal reaksiyonu gördük. Kıbrıs meselesinden üzerimize geldiler, başka meselelerden geldiler. İnsan hakları demeye başladılar. Üzerimize birtakım baskıların geldiğini gördük. Neden? NATO'da Türkiye'nin rolünü azalmadığını anlamaları için bu Körfez Krizi bizim için önemli bir fırsat.*[204]"

Turgut Özal, Körfez Krizinden evvel bu çalışmanın daha önceki bölümlerde detaylı bir şekilde değinildiği üzere, kendisini 20'li yaşlarıyla birlikte zihnen Amerikan düzeninde konumlandırmaya başlamıştı zaten. İTÜ'deki üniversite yıllarını kapsayan 1940'ların ortasından, EİEİ'de görev yaptığı 1950'li yılların tamamı Türk-Amerikan ilişkilerinin altın yıllarıydı. Bu yıllarda Özal çalıştığı EİEİ bünyesinde Birleşik Devletlerde eğitim ve staj görmüş, Batı medeniyetini, Birleşik Devletler ile eş tutan bir modernizm tahayyülü geliştirmişti. 1971-1973 arasında Dünya Bankası Sanayi Dairesi'ndeki danışmanlık göreviyle Amerikan kapitalizminin kurum ve kurallarını daha yakından içselleştirme fırsatı da bulmuştu. Özal nihayet, 1980'lerle birlikte serbest piyasa ekonomisine Türkiye'yi açan kadronun mimarı olmasının yanı sıra ayrıca 1983'teki iktidarından itibaren de Birleşik Devletlerle daha geniş ticaret

[204] Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 15 Şubat 1991 tarihinde Harp Akademilerinde Gerçekleştirdiği Konuşmadan alıntılanmıştır.

hacmi şiarı doğrultusunda iki önemli adım daha atmıştı. Bunlardan ilki Amerikan firmalarıyla işbirliği halinde Savunma Sanayi Müsteşarlığını kurması ve ikincisi olarak ise Birleşik Devletlerin tekstil ürünleri için Türkiye'nin ilgili ithalat kotasını artırması idi (Gürbey 1996: 374).

Özal'ın savaşı fırsat olarak görmesi ve bu fırsatı Birleşik Devletlerin düzeni altında saf tutarak Batı'nın nazarında Türkiye'nin değerini koruduğunu ve hatta Özal'ın bunu artırma isteğini CNN International'a verdiği bir demeçte görmek mümkündür. Birleşik Devletlerin "*bundan sonra dünyada tek süper güç olacağı*"nı söyleyen Özal, kendisine yöneltilen "*desteğinizden ötürü A.B.D. Türkiye'ye bir şey borçlu mu*?" sorusuna Türkiye'nin görevini yaptığını ve başkalarından daha iyi bir müttefik olduğunu net bir şekilde gösterdiğini ifade etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 24 Şubat 1991: 14).

Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde ve Körfez Savaşı özelinde "*Amerikan düzeni*" içinde sergilediği dış politik duruşun üç önemli sütunu olduğunu belirtmek mümkündür. Bunlardan ilki, Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte Birleşik Devletlerin yeni tehdit tanımında yer almaya başlayan İran'ın Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya'daki nüfuzuna karşı Türkiye'nin bir bariyer işlevi görebilecek potansiyeldeydi ve Özal bunun farkındaydı. İkinci olarak Birleşik Devletlerin Soğuk Savaş'ın ardından Ortadoğu'daki bu kez 'radikal' devletler ve hareketleri çevrelemek ve ayrıca bu devletleri kontrol etme siyaseti için Türkiye gerek seküler devlet yapısı gerek demokrasisiyle önemli, hatta hayati bir rol modeldi, Özal bu modelden istifade etmek istiyordu. Üçüncü ve son olarak ise Özal'ın da yukarıdaki alıntısında özellikle değindiği Avrupa Topluluğu'ndan gelen dışlayıcı politikalara rağmen, Türkiye'nin Batı ile entegrasyon siyasetinde kararlıydı. Dolayısıyla aslında Özal, Türkiye'nin 1945 sonrasındaki Soğuk Savaş Düzeninde, Sovyetler Birliği'ne karşı Batı'nın "*ileri karakol*" misyonunu, Soğuk Savaş'ın ardından farklı veçhelerle sürdürülebilir kılmayı istemektedir (Balcı, Gülener, 2018: 87).

6.2.2. "Tek Kişilik Kabine": Özal'ın Körfez Savaşındaki "Proaktif" Pozisyonu ve Yetki Krizi

"*İçinde bulunduğumuz yüksek teknoloji ve telekomünikasyon çağında hadiselerin çok yakından takibi, analizi ve süratle karar verilmesi gereği ortadadır. Bu bakımdan manevra kabiliyetimizin bu ihtiyaca cevap verebilecek şekilde geniş olması gerekir. Hatta klasik diplomatik kanallar bu seri gelişmelerin gerisinde kalabilmektedir. Bu söylediklerimin en tipik misali, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde ambargo kararı alınmasının hemen akabinde, süratle hareket ederek, ekonomik yaptırımları uygulamaya koymasıdır. Bu şekilde hareket etmemiz, ülkemizin dünya nezdinde itibarını artırmış ve Türkiye'yi dünya kamuoyunda ön plana çıkarmıştır. Bir başka ifadeyle bu Körfez bunalımında çekingen, kararsız, başkalarının karar vermesini bekleyen bir tutum ittihaz etmemiz düşünülemez. Aksi takdirde, Türkiye'nin âli menfaatlerinin söz konusu olduğu bir meselede, tesirli bir ülke olma imkânını verecek, dinamik bir politika izlememize çok yardımcı olacaktır. Bu itibarla huzurunuzda, hükümete anayasamızın 92. Maddesinde kayıtlı, savaş hali ilanı izni hariç, diğer izinlerin verilmesini tavsiye ediyorum. Bu hadiselerin seyrine göre hareket etme kabiliyetini elde tutma imkanını verecek, dinamik bir politika izlememize çok yardımcı olacaktır. Ülkemizin ileride telafisi zor bir durumla karşılaşmaması için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hükümete tavsiye ettiğim izni vereceğine inanıyorum."*[205]

Turgut Özal'ın 1 Eylül 1990 tarihinde TBMM'nin yeni yasama yılı açılış konuşmasından alıntılanan bu pasaj, onun Körfez Savaşındaki, aktif olmak ve inisiyatif almak isteyen, zaman kaybetmek istemeyen tutumunu göstermesi bakımından önemlidir. Ancak bundan daha fazlası, yine bu pasaj Özal'ın Körfez Savaşına bakışı ve pozisyonu üzerinden, bu çalışmanın başından itibaren oluşumu ve izleği takip edilen siyasi habitusunu, farklı iç ve dış politik süreçlerde nasıl yeniden ve yeniden ürettiğini de gözler önüne serer.

Pasajdan hareketle ve bu başlık altında ilerleyen kısımlarda derinleştirileceği üzere, Özal'ın TBMM'den, Hükümetin önünü açma talebinde bulunması, Körfez

[205] Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1 Eylül 1990'da, TBMM'nin 18. Yasama yılının açılışında Genel Kurula hitaben yaptığı konuşmadan alıntılanmıştır.

Krizini doğrudan kendisinin yönetme arzusuyla ilgiliydi. Nitekim Özal cumhurbaşkanı olmasını müteakip anayasanın kendisine verdiği yetkiye dayanarak bakanlar kuruluna başkanlık etmeye başlamıştı. Özal'ın bu tutumunun onun siyasi habitusuyla çelişen bir tarafı yoktu. Onun bu habitusu 1990'da başlayan Körfez Krizine gelene kadar son yirmi yılda oluşmuş ve gelişmişti. 1967-1971 arasındaki ilk DPT Müsteşarlığı görevi esnasında sıradan bir teknokrattan ziyade Başbakan Demirel'in ona açtığı alan ve tam desteği ile DPT'nin bürokratik birimlerini ve kurumsal yapısını değiştirecek kadar güçlüydü ve kurumun "tek adam"ı görünümündeydi. 1979 yılının sonlarında yine Süleyman Demirel'in bu sefer azınlık hükümetinin Başbakanı iken, onu Başbakanlık Müsteşarlığına atamak istediğinde, DPT Müsteşarlığını da uhdesinde tutma şartıyla görevi kabul etmişti. Kendisini, bir teknisyende olmayan pazarlık gücüne sahip hissetmesi ve bu hissinin muhataplarında karşılık bulmasının diğer örneği ise 12 Eylül rejimiyle olan ilişkisinde kendini göstermişti. Ara rejimin devlet başkanı Kenan Evren'in Özal'a teklif ettiği, "*Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı*" koltuğunu ancak Kaya Erdem'in Maliye Bakanı olması şartıyla kabul edeceğini dile getirmesi ve darbe yönetimine şartını kabul ettirmesi de bu duruma başka bir örnek idi. 1983-1989 arasında ise nihayet Başbakanlık makamında yürütmenin başı olarak görev yapması, Özal'ın 1989-1993 arasındaki Cumhurbaşkanlığı görevinde ve özellikle Körfez Savaşı sürecinde kendisinin; belirleyen, öncü ve mümkünse tek veya en fazla yetki sahibi olan kişi alışkanlığının yirmi yıllık yansıması idi. Bu alışkanlığın en büyük "onsuz olmaz" bileşeni ise bürokrasi, kırtasiye ve formalite gibi, karar alma süreçlerini Özal'a göre yavaşlatan kurum ve süreçler için kullanılması gereken "by-pass" yöntemiydi. DPT Müsteşarıyken "Teşvik Uygulama Dairesi" üzerinden DPT'yi, Başbakan iken "Ekonomi Koordinasyon Kurulu" ve danışmanları üzerinden Bakanlar Kurulunu, nihayet Cumhurbaşkanı iken Bakanlar Kuruluna başkanlık yaparak Körfez Krizi gibi olağan üstü süreçlerde TBMM'yi by-pass etmeye çalışan ve çekirdek bir ekiple iş tutan bir yönetim anlayışı vardı. Özal'ın habitusunda saklı bu tekçi ve ivedi "*iş bitirici*" iktidar anlayışı, Körfez Krizi sürecinde Genel Kurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı ve Dış İşleri Bakanının istifasına kadar süreci vardıracaktı.

Turgut Özal'ın Körfez Savaşındaki inisiyatif alma girişiminin ilk nişanesi olarak Eylül 1990'da Birleşik Devletlere gerçekleştirdiği resmi ziyaretten bahsetmek gerekir. Bu ziyaret aynı zamanda Dış İşleri Bakanı Ali Bozer'in istifasıyla

sonuçlanmıştır. İstifanın arka planında ise cumhurbaşkanı ile devletin diğer kurum ve kuruluşları arasında, Körfez Savaşını okuma ve yorumlama farklılıkları vardır. İkinci olarak ve ilkinden daha baskın bir şekilde Özal'ın Beyaz Sarayda tek kişilik bir diplomasi sergilemesi etken olmuştur.

Eylül 1990'da Özal'ın Birleşik Devletlere gerçekleştirdiği diplomatik ziyaret on gün sürmüştür. Özal'ın Birleşik Devletler ziyaretinde Dış İşleri Bakanı Ali Bozer'in haricinde Bakanlar Kurulu, ANAP veya TBMM'de üyesi yer alan başka partilerden siyasilerin yer almaması dikkat çekicidir. Özal bu uzun sayılabilecek ziyaretinde birçok resmi temasta bulunmuştur. Savunma Bakanı Richard Cheney, Hazine Bakanı Nicholes S. Brady, IMF Başkanı Michel Camdessus ile görüşmeler yapmıştır. Birleşik Devletlerin Dış İşleri Bakanlığı tarafından kendisine Körfez Krizi ile ilgili brifing verilmiştir. Özal ayrıca Birleşik Devletler ziyaretinde Amerikan medyasıyla da bir araya gelmiştir. CNN'de "World Report" programı için bir mülakata katılmış ve Washington Post gazetesi yazı işleri heyeti ile de bir görüşme yapmıştır. Özal görüşmelerinde Türkiye'nin Körfez Krizi konusunda Batı'nın yanındaki konumlanışını net bir şekilde ortaya koymuş, Türkiye'nin bölgedeki ağırlığını ve rolünü satır aralarında vurgulamaya çalışmıştır. Özal ayrıca Birleşik Devletleri Irak'a karşı operasyona ikna etmek için Saddam faktörünün abartılmaması gerektiğini de dile getirmiştir (Güner, 2003: 95). Hatta Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kaya Toperi, Özal'ın Bush'a hitaben Birleşik Devletlerin "Vietnam Sendromu"na benzer bir "Saddam Sendromu" olduğunu söylemesi, nihayetinde Saddam'ın bir üçüncü dünya lideri, Birleşik Devletlerin ise süper güç olduğunu hatırlatmıştır. Bu yüzden Irak'ın A.B.D. karşısında değil 100 gün, 100 saat bile dayanamayacağını ifade ederek, ambargoyla yıpranan Irak'a karşı açılacak savaşın 2-3 günde nihayetleneceğini bildirmiştir. Bu durum, Özal'ın savaşa, Birleşik Devletlerden bile fazla istekli olduğunu göstermesi bakımından anlamlı bir işarettir (Birand, Yalçın, 2001: 429).

Toperi'nin anlatısında iki devlet başkanı arasındaki yakınlık ve samimiyetin, Özal'ın Birleşik Devletlerde gördüğü teveccühün belirleyici motivasyonu olduğunu vurgulamak lazım. Nitekim Özal'ın Birleşik Devletler ziyaretindeki günlerde Türkiye'deki ulusal basında, Özal'ın ziyareti ele alınırken, Birleşik Devletler Başkanı George Bush'un krizle ilgili katıldığı veya beyanda bulunduğu televizyon programlarında, Özal'dan "*yakın dostum*" şeklinde bahsetmesi (Cumhuriyet Gazetesi,

20 Eylül 1990: 3) önemli bir detaydır. Özal'a verilen bu önem onun A.B.D.'deki programı ve muhataplarını da çeşitlendirmiştir. Öyle ki bu ziyaretlerinde Özal ABD Ticaret Odası Başkanı Dr. R. Lesher veTürk-Amerikan İş Konseyi Başkanı D. Neze ve ayrıca A.B.D Ticaret Temsilcisi Büyükelçi Carla Hills ile de görüşmüştür (Güner, 2003: 375). Bu görüşmeler vesilesiyle Özal aslında ambargonun olumsuz ekonomik yansımalarını telafi etmeye çalışmaktadır.

Bu bilgiler ve Özal'ın Birleşik Devletlerdeki karşılanması bir bağlam içinde ele alındığında, Özal'ın A.B.D.'de Dış İşleri Bakanı Ali Bozer'e kıyasla dahi, neredeyse Körfez Krizinin, tek Türk muhatabı gibi algılandığını söylemek mümkündür. Özal'ın seyahati domine ettiği böylesi bir atmosferde Dış İşleri Bakanı Ali Bozer'in istifasına yol açan bir gelişmenin de yaşanması, Özal'ın Körfez Krizini, genel düzeyde Bakanlar Kurulu, özel düzeyde ise Dış İşlerini Bakanlığını bile by-pass ederek yönetme arzusuna dair önemli bir itiraz olarak okunabilir. 25 Eylül 1990'da Turgut Özal George Bush ile Oval Ofis'te Körfez Krizi üzerine en kapsamlı görüşmesini yapmak için bir araya geldiğinde yanında sadece Özel Kalem Müdürü Nabi Şensoy bulunmaktadır. Heyette yer alan, Dış İşleri Bakanı Ali Bozer ve Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Güneş Taner ise toplantıya dahil olmamıştır. Ancak Bozer'in mevkidaşı James Baker'ın görüşmeye bir müddet sonra Başkan Bush'un talebi üzerine alınmasına karşın Bozer'in Özal tarafından görüşmeye davet edilmemesi (Güner, 2003: 95-96) Bozer tarafından, diplomaside mütekabiliyet esâsına aykırı bir hareket olarak algılanmış ve Dış İşleri Bakanı Türkiye'ye dönmesinin ardından istifasını Başbakan Yıldırım Akbulut'a vermiştir.

Bozer'in istifasının ardında, bu olaydan daha fazla şekilde Özal'ın Körfez Krizine yaklaşımı ve yönetim biçimi gibi yapısal dinamiklerin etkili olduğuna değinmek gerekir. Öncelikle Dış İşleri Bakanlığı çevresi ve bakanlığın bürokratları nezdinde Cumhurbaşkanı Özal'ın, başbakanlığı döneminden gelen ve "hariciye geleneği" ile uyuşmadığına inanılan, dış politika ve diplomasinin yürütme tarzına karşı güçlü bir itiraz vardır. Bu çevreye göre dış politikanın belirlenmesinde "devre dışı" bırakılanın kendileri olduğu, dolayısıyla Ali Bozer'in istifasının kişisel algılanılmaması gerektiği, dış politik gelişmelerden haberdar edilmeyen ve görüşleri ikinci plana atılanın, bütünüyle Dış İşleri Bakanlığı olduğu vurgulanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ekim 1990: 14).

Dış İşleri Bakanlığının dile getirdiği ve daha özelde bakan Ali Bozer'in istifasına yol açan, "*devre dışı kalmak*" itirazını, Körfez Savaşı özelinde iki süreçte görmek mümkündür. İlki, Cumhurbaşkanı Özal'ın Irak'a karşı ambargo kararını uygulamaktaki acelesi ve Dış İşleri Bakanı Ali Bozer'i bilgilendirmeden, Devlet Bakanı Mehmet Keçeciler'e petrol boru kapatma yetkisini vermesiyle ilgilidir. Bakan Ali Bozer, Sözcü Murat Sangar ve diğer üst düzey bakanlık bürokratlarının, boru hattının kapandığını gazetecilerden öğrenmeleri bakanlık için temel itiraz konusu olmuştur. İkinci olarak ise 12 Ağustos 1990 tarihinde Özal'ın talebiyle toplanan ve gizli oturum gerçekleştiren TBMM'de, bizzat Özal "savaş hali"ne yakın bir mobilizasyonla TBMM'den hükümete yetki istemiştir. Ancak bu talebi meclisten istediği esnada, durumun Bağdat yönetimine karşı taşıdığı risk ve Türkiye'ye yansıyabilecek potansiyel olumsuzlukları hakkında Dış İşleri Bakanlığı'nın görüşlerini dahi dikkate almadan adım atması, Körfez Savaşı esnasında Bakanlık ve Özal arasındaki ilişiksizliği gösterme bakımından anlamlıdır.

Diğer taraftan Özal'a göre ise Cumhurbaşkanı olarak Körfez Savaşı'nda aldığı pozisyon anayasaya uygundu ve kendi görev yetkilerini aşmıyordu. Zira Ali Bozer'in Ekim ayındaki istifasının ardından Özal 28 Kasım 1990 tarihinde Mülkiyeliler Birliği İstanbul Şubesinin 131. Yılı kutlama haftası çerçevesinde düzenlenen "*Yönetimin Yeniden Yapılanması ve Demokratik Katılım*" konulu sempozyumda bir konuşma yapmış, bu konuşmada, tüm yetkilerini anayasadan aldığını belirtmiş ayrıca Türk Anayasasıyla Fransız Anayasasını da karşılaştırmıştır. Özal her iki anayasada da cumhurbaşkanına tanınan hakların aynı olduğunu belirterek, 1982 Anayasasının kendisine tanıdığı hakları kullandığını ifade etmiştir (Kanmaz, 1999: 726). Özal'ın burada dikkatlerden kaçırmak istediği veya belki de tam tersine kamuoyunda tartıştırmak istediği detay şudur: Özal'ın konuşmayı yaptığı tarihte Türkiye'de parlamenter sistem, Fransa'da ise 1958'den itibaren zaten yarı başkanlık sistemini yürürlüktedir. Bu iki sistemde de cumhurbaşkanlığı makamı yer alsa da aslında ikisi de farklı yetki ve sorumluluklarla donatılmıştır. Dolayısıyla Özal belki de kendisinin de Fransız Cumhurbaşkanı gibi yürütmenin başı olduğunu kamuoyuna hissettirmeye ve kabul ettirmeye çalışmaktadır.

Turgut Özal'ın yürütmenin başı gibi davranarak, üst paragraflarda değinilen, devletin kurum ve kuruluşlarıyla sürdürdüğü ilişiksizlik ve koordinasyonsuzluk halinin, Körfez Savaşı özelinde sadece Dış işleri Bakanı ve bakanlık yetkilileriyle sınırlı olmadığını belirtmek gerekir. Bir başka ifadeyle Özal'ın Körfez Savaşı özelindeki iş tutuş şekline, ikinci güçlü itiraz ve bu itiraza bağlı ikinci istifa süreci ise Milli Savunma Bakanı Safa Giray özelinde ve ardından üçüncü istifa süreci de Genel Kurmay Başkanı Necip Torumtay ile yaşanacaktı.

Milli Savunma Bakanı Safa Giray'ın istifası, ilk kertede ANAP içindeki iki ana akım olan muhafazakârların ve liberallerin mücadelesinden kaynaklı olmakla beraber, Özal ve onun bakanları ile bürokratları arasında Körfez Savaşı ve diplomasi konusunda mevcut bulunan derin anlayış farklılıklarıyla da yakından ilgiliydi. Safa Giray, Anavatan Partisi'nin Kadıköy ilçe delege seçimlerini sebep göstererek bakanlıktan istifa etmiş, Başbakan Yıldırım Akbulut'a gönderdiği mektubunda, "*Şahsınızla aramızda mevcut güven ilişkisinin zedelendiği kesin kanaatine vardığım için hükümetteki görevimden istifa ediyorum."* ifadelerini kullanmıştır (Milliyet Gazetesi, 19 Ekim 1990: 1).

Safa Giray ANAP'ın kurularak iktidara geldiği 1983'ten 1990'Ekim ayına kadar kesintisiz 7 yıl bakan olarak Özal hükümetlerinde görev almış, Turgut Özal'ın İTÜ'deki üniversite öğrenciliği yıllarından tanıştığı, aynı üniversitenin inşaat mühendisliğinden mezun bir arkadaşı, ANAP'ın kurucusu ve I. Özal hükümetinin Bayındırlık ve İskan Bakanıdır. Bu yakın ilişki, Safa Giray'ın Özal'a cumhurbaşkanı olmaması yönünde bir telkinde bulunması ile bozulmadığı gibi Körfez Savaşı sürecinde, daha da sıklaşmış ve Giray, cumhurbaşkanın körfez krizini en ince ayrıntılarına kadar tartışıp konuştuğu bir isim olmuştur. Fikir ayrılıkları da bu süreçte derinleşmiştir zira Giray Körfez'e asker gönderilmesine net bir şekilde karşı çıkmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ekim 1990: 13).

Körfez Savaşında Özal'ın adeta tek kişilik bir kabine gibi süreci ele alması ve dolayısıyla ilgi kurumlar ve o kurumların karar alıcılarıyla yaşadığı yetki krizinin üçüncü ve belki de en önemli örneği Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay ile olanıdır. Necip Torumtay, bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde değinildiği üzere Turgut Özal'ın gerçekleştirdiği "Necdetler Operasyonu" vesilesiyle emekli olan

Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ ve emekliye sevk edilen Kara Kuvvetleri Komutanı Necdet Öztorun'un yerine, Genelkurmay 2. Başkanlığından, Kara Kuvvetleri Komutanlığına ve Genelkurmay Başkanvekilliğine atadığı bir isimdir.

"*İnandığım prensiplerle ve devlet anlayışımla hizmete devamı mümkün görmediğim için istifa ediyorum."* sözleriyle Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa eden Necip Torumtay'ın istifasının arka planında Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin üst yönetimi arasında bir süredir devam eden görüş farklılıklarının bulunduğu ifade edilmelidir. Görüş farklılığının temelini teşkil eden iki önemli gündem ise Adana İncirlik Üssü'nün Birleşik Devletlerin askeri birliklerince kullanım hakkının hukuki statüsü üzerindeki çekişme ve Milli Savunma Bakanı Safa Giray'ın da Özal'a karşı çıktığı Körfez'e asker gönderme veya göndermeme konusu idi. İstifa sürecinde bardağı taşıran olay, 1990 senesinin Aralık ayının başında Birleşik Devletler Başkanı George Bush'un beklenmedik bir çıkış yaparak, Irak ile doğrudan diyaloğa girilmesini önermesiyle başladı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın da birçok Batılı devlet adamı gibi önceden haberdar olmadığı bu girişim Ankara'da da şaşkınlık yaratırken, Özal girişimi öğrendikten hemen sonra bir zirve toplanmasını kararlaştırdı. 1 Aralık 1990 Cumartesi günü, Çankaya Köşkünde, Özal'ın başkanlığında Başbakan Yıldırım Akbulut, Dış İşleri Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin ve Milli Savunma Bakanı Hüsnü Doğan bir araya gelmişlerdir. Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay, toplantı başladıktan 1,5 saat sonra görüşmelere katılmıştır. Özal'ın zirveyi toplama amacı ve toplantının ana gündemi Bush'un çağrısı ve bu çağrının yol açabileceği gelişmelerdir. Cumhurbaşkanı Özal, sorunun diplomatik bir çözüme gidebileceğini, bu durumda Türkiye'nin Körfez'e sembolik bir birlik göndererek olası barış görüşmelerinde taraf olmayı başarabileceğini ifade etmiştir. Necip Torumtay ise bu görüşe karşı çıkarak, savaş olasılığının tümüyle ortadan kalkmadığını ve Türkiye'nin bölgeye asker göndermesinin sakıncalı olduğunu belirtmiştir. Toplantıda ayrıca, aksi bir senaryoda askeri operasyon ihtimali gerçekleşirse, İncirlik Üssü'nün kullanıma açılmasındaki yetki durumu da tartışılmış ve bir "yetki krizi" Özal ve Torumtay arasında gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal kendisinin ve hükümet kararının, üssün kullanımı için yeterli olduğunu savunurken, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay buna da karşı çıkmıştır. Torumtay, üssün bir NATO üssü olduğu bu sebeple üssün sadece NATO planlarının uygulanması amacıyla kullanılabileceğini söylemiştir. Bu sebeple İncirlik Üssüne Körfez Krizi ile bağlantılı

birliklerin gelmesi durumunda üssün kullanılması için Birleşik Devletlerle ikili yeni bir anlaşma veya protokol gibi hukuki bir metine ihtiyaç duyulacağını dile getirmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 4 Aralık 1990: 15).

Bu tartışmada Necip Torumtay'ın haklı olan taraf olduğunu 1 Şubat 1981 tarihli Resmi Gazete de teyit etmektedir. Resmi Gazete'nin 19. Sayfasında, "Üç Numaralı Ek İncirlik Tesisi" ana başlıklı bölümün, dördüncü alt başlığı "Görev" kısmının altında, Torumtay'ın saptamasındaki gibi üssün NATO faaliyetleri kapsamındaki işlevselliği şu ifadelerle yasallaşmıştır: "*Birleşik Devletler Hükümetinin, onaylanmış NATO planlarını destekleyen 401. Taktik Av Grubundan iki filonun ve bununla ilgili destek elemanlarının rotasyon esasına göre İncirlik'e intikal etmesi, bu filoların uçuş personelinin eğitimi, burada görevlendirilen ve diğer destek uçaklarını bulundurması, Anlaşmanın I. maddesinin 1. ve 2. fıkraları ile izin verilen idari, lojistik, muhabere ve genel destek faaliyetleri için destek kolaylıklarını işletme ve idamesi, ve NATO Savunma Planlarını destekleyen Avrupa'daki diğer ABD Hava Kuvvetleri Birliklerine ait uçakların eğitim dönemleri içinde İncirlik'e intikal etmesi amacıyla İncirlik'teki faaliyetlere katılmasına izin verilmiştir* (Resmi Gazete, 1 Şubat 1981: 20-21)."

Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın istifa sürecinde, üstte değinilen toplantıdaki görüş farklılıklarının aslında, kendisi adına bardağı taşıran son damla olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim yine kendisinin anılarında, istifasına dair yaptığı süreç değerlendirmesi, istifasının evveliyatında da Körfez Krizinin yönetimi hususunda, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve hükümete karşı ciddi bir hoşnutsuzluk yaşadığını göstermektedir. Necip Torumtay'ın bu değerlendirmelerine yer vermek iki bakımdan önem arz etmektedir. İlki bu başlık özelinde, Özal'ın Körfez Krizini adeta tek kişilik bir kabine gibi sevk ve idare arzusunun somut yansımalarını görmek adına anlamlıdır. İkinci ve daha genel olarak bu çalışmanın ilk bölümünden bu bölüme gelinceye kadar işlenen ve temellendirilmeye çalışılan Turgut Özal'ın yönetim tarzı ve siyasi habitusunun bu seferde bir savaş sürecinde vücut bulmasının teşhisidir.

Torumtay anılarında, körfez savaşındaki istifa sürecinin önemli duraklarını üç başlık altında toplamıştır. Bunlardan ilki Genel Kurmay Başkanı olarak Torumtay'ın Boru Hattı'nın kapatılmasını TRT'den duyması olayıdır. Bu durum kendisine göre

Türkiye için ciddi riskler yaratma kapasitesini haizdir. Zira yükselebilecek siyasi gerginlik sebebiyle, Irak sınırında gözetleme, istihbarat ve güvenlik bakımından acil ek tedbirler planlanması gerekmektedir. Ancak bu tedbirlerden sorumlu Genelkurmay Başkanlığının ve onunla koordineli çalışması beklenilen Dış İşleri Bakanlığının karar alma sürecinin dışında tutulması, koordinasyonsuzluk ve bilgi akışı kopukluğu yaratmış, bu da kurulu yasal düzen ve kuralların bir kenara koyulmasına sebep olmuştur. Bu durum, merkezi Cumhurbaşkanlığı olan tek merkezli bir karar mekanizmasının yolunu açmıştır. Torumtay'ın değindiği ikinci husus ise ilkinde ifade ettiği Genelkurmay Başkanlığı'nın habersiz bırakılmanın bir adım daha ilerisi olarak düşünülebilir: Özal, Körfez Savaşının teknik boyutları hakkında Genelkurmay Başkanlığı ve Hükümetin iradesinin yerini almaya başlamıştır. Bu doğrultuda Torumtay, Körfez Savaşı'nın TSK için mevcut savunma planlarından ayrı olarak yeni stratejilerle yeniden çalışılması gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda Torumtay, Genelkurmay Başkanlığı'nın Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlıkları ile güçlü bir işbirliğiyle oluşturduğu durum değerlendirmeleri ve krize dair farklı senaryoların avantaj ve dezavantajlarını kapsamlı bir şekilde Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığına sunduklarını ifade etmiştir. Ancak, Torumtay'ın anlatımıyla Özal, Körfez Krizine karşı oluşan bu farklı senaryoları değerlendiren, sorumlu devlet kuruluşlarının ilerisine geçerek koordine edilmemiş şahsi yorum ve görüşlerini dünya kamuoyuna açıklamıştır. Böylece, hükümetin oluşturması gereken Körfez politikalarını şahsen şekillendirmeye başlamıştır. Torumtay'ın şu ifadeleri özellikle ilgi çekicidir:

"*Zaman zaman yapılan kriz masası toplantılarında, Cumhurbaşkanı devamlı olarak izlediği yabancı bir TV istasyonunda veya diğer ülke liderleriyle sık sık yaptığı telefon görüşmelerinden sonra yeni görüşler ortaya koymuş ve kendi ihtisas ile tecrübeleri dışında bulunan askeri konularda dahi, ne harp prensiplerine ve ne de stratejiye uyan ve Kuzey Irak'a karşı fiili olarak askeri harekatımızı öngören bazı telkin ve talepler üzerinde ısrarla durmaya başlamıştır. Bu toplantılarda Yıldırım Akbulut genellikle suskun kalmış, hükümet mütalaa ve öneri ileri sürmemiş ve Genel Kurmay Başkanlığı'na Körfez ile ilgili olarak hiçbir emir vermemiştir. Böylece yetişmiş ve tecrübeli uzman kadrosuyla dolu olan hükümet teşkilatı ve askeri karargâhlar, hizmet etmekle yükümlü bulundukları karar verme mekanizmasının dışında kalmaya başlamıştır* (Torumtay, 1994: 108-109)."

Necip Torumtay, istifasına giden süreçte üçüncü rahatsızlık konusu olarak Başbakan Yıldırım Akbulut ve hükümetini eleştirmiştir. Torumtay'a göre Başbakanın kriz sürecinde inisiyatif alması anayasa gereğidir. Çünkü Körfez Krizi sürecinde Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından hazırlanan askeri bakımdan teknik çalışmaların, hükümet direktifine ihtiyacı vardır. Bu teknik çalışmaların başında ise Körfez'e karadan ya da denizden askeri birlik veya birlikler gönderilecekse bu konuya dair hükümet görüşüne duyulan ihtiyaç gelmektedir. Diğer yandan Adana'da yer alan İncirlik Hava Üssü, Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) dışında kullanılacaksa bunun hukuki statüsü ve planlanması adına yine hükümetle ciddi bir koordinasyonsuzluk yaşandığını ifade etmiştir (Torumtay, Necip: 1994: 107-108).

Bu bağlamda Körfez Savaşı'nın Türkiye adına iyi yönetilememesi ve bu kötü yöetimde Turgut Özal'ın başrolü oynaması sebebiyle, Türkiye için önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve askeri sorunlar da olmuştur. Ancak Türkiye için en ciddi kayıp, şüphesiz ekonomik düzeyde yaşanmıştır. Zira Ekim 1991 itibariyle birçok ülkeden dış yardım alan Türkiye, 1991 içerisinde ortalama 7 ila 10 milyar Dolar civarında maddi bir zarara uğramıştır. Bu zararın ortaya çıkmasında da petrol boru hattının kapatılması ana sebep olmuştur.

6.3. Soğuk Savaş Biterken Turgut Özal'ın Türk Cumhuriyetleri Perspektifi ve Avrasyacılık

"*21. Asır, bizim asrımız, Türklerin asrı olacaktır. Bunu Sovyetler Birliğine gittiğim zaman gördüm. Kazakistan'a gittim. Azerbaycan'a gittim. Bize yakın toplulukları, Türk kavimlerini gördüm. Hepsinin gözü Türkiye'de. Biz, önder ülke olarak görülüyoruz. Bu, sadece buradaki Türklerde değil, Balkanlarda da var. Balkanlarda da aşağı yukarı Müslüman ya da Türk dediğimiz ve bize bakan 5-6 milyon nüfus var. Aynı şekilde Kafkasya'da ve Çin'in içerisinde de var. İnanıyorum ki, biz bunlara, teknolojik, ticari ve ekonomik bakımdan çok kültürel bakımdan yaklaşabiliriz. Bir hesap ettiğimiz zaman, bütün dünyada aşağı yukarı 140 milyon nüfustayız."*[206]

[206] Özal, Turgut, 21. Asır Türkiye'nin ve Türklerin Asrı Olacak Konulu Konuşmaları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s. 32-33.

Sovyetler Birliği dağılmadan önce Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan müteşekkil beş Türk Cumhuriyeti, birliği oluşturan on beş cumhuriyet içerisinde nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. Türk lehçelerinin konuşulduğu bu cumhuriyetlerle Türkiye arasındaki ilişkiler uzunca bir süre donuktu ancak 1990'larla birlikte bu ilişkiler tekrar canlanmaya başladı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından İkinci Dünya Savaşına kadar geçen sürede, Türkiye ile Sovyetler Birliğinin ilişkilerinde, Sovyetlerin Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesine verdiği destek ve iki devlet arasındaki örtük ittifak gibi özel bir durumundan dolayı; ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarındaki Pan-Türkist politikaların cumhuriyeti ilan eden kadrolar tarafından resmen reddedilmiş olması sebebiyle, Sovyet topraklarında yaşayan ve Türk lehçeleri konuşan topluluklar Türkiye'nin dış politika gündeminde önemli bir yer almadılar. Sonrasında ise 1940'ların ikinci yarısında Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte ortaya çıkan askeri-ideolojik kamplaşmada Türkiye, Batı kampının yanında yer aldığı için, artık her biri Doğu bloğunun lokomotifi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) anayasal çerçevesinde Birlik Cumhuriyeti statüsü edinmiş olan bu beş Türk Cumhuriyeti ve etnik yönden Türk olan diğer topluluklarıyla özel ilişkiler geliştirmesi imkansız hale geldi. Zira Türkiye bir süper güç sayılan komşusu Sovyetler Birliğini tahrik etmemek için temkinli bir politika izlemekteydi. Bu temkinli politikanın temel motivasyonu ise Sovyet coğrafyasına dair her türlü proaktif dış politik girişimlerden kaçınmak idi (Kut, 1996: 378).

Turgut Özal'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yemin ederek Cumhurbaşkanı olarak görevine başladığı 9 Kasım 1989 Perşembe günü, aynı zamanda uluslararası sistemin de köklü bir şekilde değiştiği tarihi bir gündü. Bu tarihte, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945'ten 1989 yılına kadar kırk dört sene süren ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) iki karşıt kutup olarak başı çektiği Soğuk Savaş sona ermiştir. Kırk yılı aşkın bu dönemde uluslararası ilişkileri ve küresel sistemi belirleyen faktörler, çatışma ve savaş riskleri ile bunları engellemeye yönelik güvenlik politikaları olmuştur. Soğuk Savaş sürecinde bilhassa Orta Avrupa devletlerinin kontrolüne dair, Almanya'nın Doğu ve Batı olarak bölünmesiyle birlikte ve ayrıca Doğu Avrupa'nın büyük bölümünde Sovyet tipi hükûmetlerin oluşmasıyla başlayan çatışma, yaklaşık olarak eşit güce sahip iki süper gücün karşı karşıya gelmesini beraberinde getirmişti.

Doğu ve Batı Blokları etrafında iki kutuplu bir uluslararası sisteme yol açan bu çatışma, ideolojik düzeyde de komünizm ve kapitalizmin iki ana iktisadi sistemin dünya coğrafyası üzerinde birinin diğerine üstünlük kurma mücadelesiydi. Bu iktisadi sistemler mücadelesinin, siyasi ve askeri boyutları da haizdi. Batı Bloku, serbest ticaretin ve liberal uluslararası iktisadi düzenin hâkim olduğu bir uluslararası sistemi benimseyen ve Birleşik Devletlerin hegemonyasında yer alan sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerinden oluşuyordu. Doğu Bloku ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin hegemonyasında Macaristan, Polonya, Çekoslovakya gibi "uydu devletler"in yarattığı, üst satırlarda değinilen Orta ve Doğu Avrupa'daki Marksist devletler ile Komünist Çin'den oluşmaktaydı. Bu bloklar NATO ve Varşova Paktı ile hayat bulmuşlar ve Soğuk Savaşın temelini atmışlardı. Bu doğrultuda, Soğuk Savaş, sürecin en önemli sembollerden birisi olarak kabul edilen ve Berlin'in ortasından geçerek şehri Batı ve Doğu Berlin olarak ikiye bölen Berlin Duvarı'nın Özal'ın Cumhurbaşkanı olarak görevine başladığı 9 Kasım 1989'da yıkılması ve Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin çöküşü ile son bulmuştur. Ardından bu süreç 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin de dağılmasının zeminini hazırlamıştır (Larosdağı, 2021: 94).

Berlin Duvarının yıkılmasıyla önce Soğuk Savaş'ın bitmesi, ardından Sovyetler Birliğinin dağılması ve eşanlı bir şekilde Turgut Özal'ın Türkiye'de cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte Türkiye'nin Orta Asya ve Avrasyacılık politikasındaki değişim arasında yakın bir ilişki vardır. Nitekim Soğuk Savaşın sonucunda liberal iktisadi düzenin kazanan taraf olması Özal'ın liberal siyasi habitusunun da kazanan olması anlamına geliyordu. Dolayısıyla artık Özal için, Sovyetler Birliği'nin vasiliğinin olmadığı Türk Cumhuriyetlerle ilişkiler geliştirilebilir hale gelmişti. İlk belirti ise 1988'de alevlenen Karabağ sorunu konusunda Türkiye'den destek arama amacıyla Azerbaycan lideri Ayaz Muttalibov'un Ocak 1990'daki Ankara ziyareti olmuştur. Bu ziyaretin ardından Turgut Özal Sovyetler Birliğinin dağılmasından kısa bir süre önce Mart 1991'de Sovyetler Birliğini ziyaret etmiş ve bu ziyaret sürecinde Azerbaycan ve Kazakistan'a da gitmiştir. Bu ziyaretin ardından 25 Aralık 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği resmen feshedilmiş ve Türk Cumhuriyetleri art arda bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardı. Özal'ın Cumhurbaşkanlığı ve Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığındaki hükümetin Dış İşleri Bakanı Safa Giray, akademisyen ve tarihçi kişiliğiyle öne çıkan büyükelçi Bilal Şimşir

başkanlığındaki bir heyeti bölgeye gönderdi. Heyetin izlenimleri ve Sovyetler Birliğindeki gelişmeleri dikkate alan Türkiye, 1991 Kasım'ında Azerbaycan'ı, Aralık ayında ise diğer Türk Cumhuriyetlerini tanıyan ilk ülke oldu (Kut, 1996: 378-379).

Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Körfez Savaşındaki proaktif dış politik duruşunu, Türk Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından bu devletler için de sergilediğini söylemek yanlış olmaz. Turgut Özal'ın bu hususta gerçekleştirdiği ve kurulmasına vesile olduğu üç önemli süreç/kurum ve kuruluş olduğunun altı çizilmelidir. Bunlardan ilki bilinen kısaltmasıyla TİKA olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığıdır. TİKA 1992 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetlerine çeşitli yardımları gerçekleştirmek ve karşılıklı işbirliği ilişkileri kurmak için kurulmuştur. TİKA'nın kuruluşunda Turgut Özal'ın 1991'deki Sovyetler Birliği ziyaretinin etkisi olmuştur.

TİKA ANAP iktidarı sona erdikten sonra, 480 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile kurulmuştur. Kararnamenin altında Cumhurbaşkanı olarak Turgut Özal, Başbakan olarak Süleyman Demirel'in imzası bulunmaktadır. Diğer imza sahibi Bakanlar Kurulunun üyeleri ise 1991 Genel Seçimleri sonucunda kurulan Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyonunun milletvekillerinden müteşekkildir. Dolayısıyla bu tablo, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığına seçilişinden itibaren Süleyman Demirel ile süregiden ihtilaflı ilişkilerine rağmen Türkiye'de devlet aklının, bağımsızlığını elde Türk Cumhuriyetlerine yardım ve onlarla ilişki kurma hususunda bütünlük göstermesi bakımından anlamlıdır. Hatta öyle ki Özal ve Demirel arasında, bağımsızlığını elde eden Türk Cumhuriyetleriyle ilişkileri geliştirme konusunda, aynı istikamette politik bir rekabet olduğu da söylenebilir.

Bu bilgiler ışığında TİKA'yı kuran Kanun Hükmünde Kararnameye genel hatlarıyla bakıldığında, Özal'ın bu başlık altında verilen epigraftaki temennilerinin, kanunun henüz 1.Maddesinde yer alan "Amaç" kısmında yasallığa kavuştuğu dikkat çekmektedir: "*Bu Kanun Hükmünde Kararname'nin amacı başta Türk dilinin konuşulduğu Cumhuriyetler ve Türkiye'ye komşu ülkeler olmak üzere, gelişme yolundaki ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelerle ekonomik, ticari,*

teknik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarındaki işbirliğini projeler ve programlar aracılığıyla geliştirmek, bu yoldan, gelişme yolundaki ülkelere yapılacak yardımlarla ilgili işlemleri yürütmek üzere, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı ve tüzel kişiliği haiz Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı kurulmasına, teşkilat ve görevlerine ilişkin esasları düzenlemektir (Resmi Gazete, 1992: 1)."

Kanun Hükmünde Kararname'de ayrıca 2. Maddenin c) bendinde "Serbest Piyasa Ekonomisi"nden dem vurulması, Türk Cumhuriyetlerine yönelik yürütülecek politikalar da Türk Cumhuriyetleri için Türkiye'nin "Model Ülke" olarak izlenmesi tartışmalarını da beraberinde getirmiştir: "*Gelişme yolundaki ülkelerin bağımsız devlet yapılarının geliştirilmesi, mevzuatın hazırlanması, kamu görevlilerinin yetiştirilmesi, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, bankacılık, sigorta, dış ticaret, bütçe ve vergi sistemi gibi alanlarda ihtiyaç duyacakları yardımları sağlamak, bu ülkelere uzmanlar gönderilmesi, bu ülkelerden gelecek eleman ve öğrencilerin eğitim ve staj görmesi, bu kişilere burs tahsis edilmesi amacıyla gerekli düzenlemeleri ve koordinasyonu yapmak* (Resmi Gazete, 1992: 1)."

Bizzat Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'yi Türk Cumhuriyetleri ile ortak bir Avrasya ufkunda bir araya getirdiği süreç Ankara'da 30-31 Ekim 1992'de gerçekleşen "Türk Zirvesi"dir. Ankara'da Türkiye'nin ve Özal'ın ev sahipliğinde yapılan bu zirveye dönemin Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfez Elçibey'in yanı sıra Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akaev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov katılmıştır. Gerçekleştirilen bu zirvede Türk devletleri arasında ikili ve çok taraflı iş birliğinin geliştirilmesi belirli bir plana bağlanmış, bölgesel ve uluslararası sorunlar karşısında ortak hareket edilmesi kararı alınmıştır. Turgut Özal'ın başkanlığı ve Türkiye'nin ev sahipliğiyle başlayan Türk Zirvesi, Turgut Özal'ın vefatından sonra da sürekliliğini korumuş, her yıl rutin olarak zirve devam etmiştir. Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te yapılan dördüncü zirveye kadar "Türk Zirvesi" olarak adlandırılan bu toplantıların adı daha sonra "Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi" olarak değişmiş, yine daha sonra "Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi" adını almış, nihayet Ekim 2009'da Nahcivan'da yapılan zirvede imzalanan Nahcivan Antlaşması ile kurumsallaşarak Türk Konseyi'ne dönüşmüştür (Yılmaz, 2022: 161).

Türk Cumhuriyetleri ile güçlendirilen ilişkilerde tek hevesli olan Cumhurbaşkanı Özal değildi. Başbakan Süleyman Demirel ve Koalisyonun diğer ortağı SHP ve Erdal İnönü de bağımsızlığını yeni kazanan bu devletlere yönelik ciddi bir politika üretimine hükümet olarak girişmişlerdi. 1991 yılının sonunda işbaşına gelen Süleyman Demirel hükümeti, Türk Cumhuriyetleriyle eşitlik ve tam bağımsızlık ilkeleri çerçevesinde çok yakın ilişkiler kurma ve bu ülkelere Türkiye'nin yapabileceği tüm yardım ve desteği sağlama politikasını benimseyerek Özal ile aynı perspektifte buluştu. Başbakan Demirel ve Türk Cumhuriyetleri liderleri ilk kez 1992'de İsviçre'nin Davos kentinde bir araya geldiler. Bu toplantıda Demirel, daha sonra Türk Milliyetçiliğinin ve milliyetçilerinin yoğun kullanımlarıyla yıllar içinde siyasi bir klişeye dönüştürecekleri söylemi bu toplantıda öne sürmüştür: "*Kültür, dil ve tarih açısından Adriyatik Denizinden Çin'e kadar uzanan coğrafyada bir Türk dünyası ortaya çıkmış olduğunu ve Türkiye'nin bu coğrafyada yer alan bağımsız Türk Cumhuriyetleri için model oluşturduğu*"nu dile getirmiştir. 1992 yılında Başbakan Süleyman Demirel ayrıca tüm Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, resmi, kapsamlı ve uzun bir ziyarete çıkmıştır. Demirel'in resmi ziyareti, bu ülkelerde ilk Türk Büyükelçiliklerinin açılması ve çok sayıda anlaşmanın imzalanmasıyla, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle ikili ve çok taraflı ilişkileri bakımından tam bir dönüm noktası olmuştur. Demirel'in ziyaretinde anlaşmaların sonucu olarak on bine yakın öğrenci Türkiye'deki eğitim kurumlarına yerleştirilmiş, Türkiye'den bu ülkelere öğrenci gönderilmiş, Türk Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Türk Cumhuriyetlerinde çok sayıda okul açılmıştır. Latin alfabesine geçme kararı alan Cumhuriyetlere bu konuda destek sağlanmıştır. Ayrıca 1992 yılının Türk ekonomisinin hacmine göre nispeten yüklü sayılabilecek 1 milyar dolarlık bir ticaret kredisi de bu Cumhuriyetler için açılmıştır. Diğer yandan Türk Cumhuriyetlerinin telekomünikasyon sistemlerinin modernleştirilmesi, Türk Hava Yolları'nın bu Cumhuriyetlerin başkentlerine seferler düzenlemeye başlaması, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'nun (TRT) Türk Cumhuriyetlerine yönelik yayınlarına başlaması, tarihi ipek yolunun tekrar canlandırılması için Türk devletleri arasındaki demiryolu ağlarının modernize ve birleştirilme çalışmalarının gerçekleştirilmesi ve nihayet resmi ziyaretlerin sıklaşmasıyla birlikte ortak, kültür, sanat ve spor faaliyetlerinin de artması Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle entegrasyonunu da zaman içinde artırmıştır (Kut, 1996: 379).

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın üzerine önemle eğildiği ve hayata geçirdiği, ancak diğer yandan Başbakan Süleyman Demirel ile de arasında süregiden gerilim alanlarından Avrasya ile ilgili diğer bir gündem başlığı da Karadeniz Ekonomik İş birliği Örgütü'dür (KEİ). KEİ'nin fikir babası emekli büyükelçi Şükrü Elekdağ olmuştur. Elekdağ 1990 senesinin başında, Karadeniz'e kıyıdaş olan ülkeler arasındaki hem iktisadi ilişkileri güçlendirecek hem de uzun vadede bölgenin güvenliği ve istikrarına katkı sağlayabilecek bölgesel bir işbirliğinin Türkiye öncülüğünde oluşturulması gerekliliğini dile getirmişti (Oktay, 2006: 156). Elekdağ bu projenin temel amacının, Karadeniz ülkeleri arasında iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi için uygun koşulların oluşturulması ve kurumsal düzenlemelerin yapılması olarak deklare etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 20 Şubat 1991: 3).

Elekdağ'ın fikirlerinin ilk ciddi yansıması, o esnada Dış İşleri Bakanı olan Mesut Yılmaz'ın himayesinde bakanlıkta düzenlenen bir seminerde kendini göstermiştir. Büyükelçi Yaman Başkut'un koordinatörlüğünde "*SSCB ile Doğu Avrupa'daki Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye*", başlığıyla gerçekleştirilen seminere, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı, Merkez Bankası Başkanı, Türk-Sovyet İş Konseyi Başkanı ve Doğu Avrupa'da hali hazırda iş yapmakta olan bazı önemli iş insanın yanı sıra, ticaret ilişkileri ve kapasiteleri yüksek 250 iş insanı daha davet edilmiştir. Seminerde sunulmak üzere hazırlanan rapor niteliğindeki kitapta özetle, Doğu Blokunu rakip olarak değil, geniş potansiyeli bulunan bir ortak olarak değerlendirmek gerekliliği üzerinde durulmaktaydı (Başkut, 2004: 95-97).

Yaman Başkut anılarında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın gerçekleştirilen seminerde, sunulan rapordan ve çok sayıda iş insanının sürecin içine dahil edilmesinden epey mutlu olduğunu belirterek kendisinin de derhal harekete geçtiğini belirtir (Başkut, 2004: 95-97). Özal'ın süreçten memnun olması aslında anlaşılırdır. Nitekim Karadeniz İş Birliği Örgütü fikri, bu çalışmada daha önceki bölümlerde değinilen, Özal'ın dış politikayı bir tür "*ihracat diplomasisi*" olarak gören ve diplomasiyi iktisadi liberasyonun Türkiye'de ilerlemesi için önemli bir aparat olarak addeden anlayışıyla son derece uyumludur. Bu sebeple Özal vakit kaybetmeksizin, Karadeniz Ülkeleri arasında iş birliğini artıracak ve kurumsallaştıracak bir örgüte olan ihtiyacı Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan Devlet Başkanlarıyla paylaşarak

örgüt önerisini sunmuştur. Ardından Özal, yine hiç vakit kaybetmeden, önce 3 Aralık 1990'da "*ilgili kamu kesimi sorumlularını ve özel sektörden çalışmalarıyla katkı sağlayabilecek önemli iş insanlarının çağrılması"* talimatıyla Bolu Abant'ta bir hazırlık toplantısı gerçekleştirmiştir. Akabinde, 19 Aralık 1990'da Ankara'da Bulgaristan, Romanya ve Sovyetler Birliğinden temsilcilerin katılımlarıyla gerçekleştirilen ve dört gün süren ilk görüşmelerde taraflar, Türkiye'nin önerdiği ve aynı zamanda yine Türkiye tarafından hazırlanan işbirliğinin temel prensiplerini kabul etmişlerdir. Böylece "Karadeniz Ekonomik İşbirliği"nin kurulması hususunda anlaşmaya varılmıştır. Bu doğrultuda 12-13 Mart 1991'de Bükreş'te, 23-24 Nisan 1991'de Sofya'da ve nihayet 11-12 Temmuz 1991'de Moskova'da uzmanlar düzeyinde devam eden toplantılarda Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün kurulmasına dair, amaçlar ve prensipler üzerinde mutabakat sağlanarak anlaşma imzalanacak raddeye gelmiştir. Anlaşma, 25 Haziran 1992'de İstanbul'da düzenlenen zirve toplantısında Türkiye, Rusya Federasyonu, Romanya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Ukrayna, Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk'un katılımları ve 11 üye ülkenin imzasıyla hayata geçmiştir (Oktay, 2006: 159-160).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün İstanbul'da hayata geçtiği zirve diğer yandan Türkiye'de Özal ve Demirel özelinde Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın arasında önemli bir temsil krizi yaşanmasına da sebep olmuştur. KEİ'yi oluşturan anlaşma belgesine Türkiye adına konulacak imza hususunda Başbakan Süleyman Demirel, Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin'i Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a göndererek, örgütün kuruluş anlaşmasını kendisinin imzalayacağını Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a iletmesini istemiştir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ise bu konuyu Milli Güvenlik Kurulunda Başbakan Demirel ile görüşerek, anlaşmayı birlikte imzalama teklifinde bulunmuş olsa da Başbakan'dan net bir cevap alamamıştır. Turgut Özal bunun üzerine, zirve sabahı İstanbul'dan ayrılarak Marmaris Otluk Koyu'nda yer alan Cumhurbaşkanlığı konutuna giderek zirveye katılmamış, dolayısıyla Karadeniz İşbirliği Örgütü'nün kuruluşuyla ilgili tüm angajmanını Başbakan Süleyman Demirel'e bırakmıştır. Oysa Yunanistan haricinde İstanbul Zirvesine gelen 11 ülke temsilcisinden 10'u devlet başkanıdır (İnan, 2006: 152-153). Dolayısıyla Turgut Özal aslında örgütün hayata geçmesi için emek verdiği, birliğin fikren var olduğu zamanlardan itibaren mesai harcayan bir lider olmasına rağmen, bu bölümde daha önce incelenen Başbakan Süleyman Demirel ile aralarında süregiden kriz sebebiyle

Karadeniz İşbirliği Örgütü'nün hayata geçtiği zirvede yer almamıştır. Ancak bu durum Özal'ın Orta Asya ve Avrasya'ya olan hevesini kırmamış olmalı ki vefatından sadece birkaç gün önce tamamlayarak Türkiye'ye döndüğü son ziyareti, uzun bir Orta Asya gezisi olmuştur.

6.3.1. Turgut Özal'ın Vedası: Orta Asya Gezisi ve Hayatının Son Günleri

Cengiz Çandar, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı görevi süresince Türk Cumhuriyetlerine ve Orta Asya'ya dair olan perspektifi ve kullandığı dış politik söylem hakkında önemli bir saptama yapmıştır: "*Özal'ın Türk cumhuriyetlerine bakış açısındaki en önemli husus, Türkiye ile Türk dünyası arasındaki o jeostratejik, yani enerji, dünyanın ileri gelen 10-15 ülkesinden biri yapmak isteyişindeki kozlardan biri. Türkiye'yi, Türk cumhuriyetlerini dünya pazarlarına taşıyıcı bir lokomotif olarak görmekteydi. Aynı şekilde, Türkiye'nin Asya ile bağlantısı açısından Türkiye'yi de geçiş alanı olarak görüyordu. Çünkü Turgut Özal sürekli kestirim yapmayı severdi. Dünya ticaret rakamlarına bakarak, 2000'li yılların ortalarına doğru dünya ticaret hacminde Asya'nın aslan payını tutacağını görüp, Türkiye'nin Avrupalılığı kadar Asyalı yanının da bir koz olarak kullanabileceğini; dolayısıyla kültürel ve iktisadi olarak Türk cumhuriyetleri üzerinden o Asya koridoruna ve o coğrafyanın merkezine Türkiye'yi odaklamak istiyordu* (Birand ve Yalçın, 2001: 533-534)."

Çandar'ın bu ifadelerinin doğrudan alıntılanmasında iki temel sebep vardır. İlki, bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde de değinildiği üzere Özal'ın Türkiye'nin dış politika perspektifinin "ihracat diplomasisi" şeklinde kavramsallaştırmaya müsait, uluslararası ilişkileri Türkiye'nin iktisadi liberalizasyonuyla eşdeğer gören anlayışının, kendisini Orta Asya politikasında da hissettirdiğini göstermektir. İkinci sebep ise, alıntıda özellikle bir kelimeye dikkat çekmek içindir: "*Koz*". Çandar'ın bu ifadeleri kullandığı siyasi konjonktürde, Özal cumhurbaşkanlığında yaklaşık 3 yıl ve başbakanlık görevinde ise yaklaşık 6 yıl olmak üzere toplam görev yaptığı 9 yılda, Türkiye'nin Avrupa Birliğine giriş sürecini tamamlayamamıştır. Özal ve Körfez Savaşının değerlendirildiği bir önceki başlık altında değinildiği üzere Avrupa Birliği, Aralık 1989'da, birliğin genişleme sürecinde Türkiye'ye henüz yer olmadığını belirterek üyelik sürecini yavaşlatmıştır. Çandar'ın vurguladığı "*koz*" kavramını bu doğrultuda ele almak gerekir.

Türkiye, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik dış politik perspektifi ve yine bir önceki başlık altında değinilen Karadeniz'e komşu olan ülkelerle birlikte kurduğu Karadeniz İşbirliği Örgütü gibi yeni girişimler vesilesiyle Avrupa'ya, Türkiye'nin potansiyelini ve etkisini göstermek istemektedir. Dolayısıyla Başbakan Süleyman Demirel ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın paylaştığı "*Adriyatik'ten Çin Seddine kadar Türk asıllı topluluklar*" vizyonuyla, Türkiye'yi Avrupa Birliğine dahil etmek isteyen Türk karar alıcıların Avrupa'ya vermek istedikleri imajın veya Çandar'ın deyimiyle "*koz*" Karadeniz İşbirliği Örgütüdür. Karadeniz İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) kuruluşunda ve Türk Cumhuriyetleriyle yakınlaşma hususunda öncülüğü yapan Türkiye, Avrupa Birliği'ne Avrasya'da da etkili bir ülke konumunda olabileceğini göstermek istemiştir. Ayrıca bu duruma ilaveten Doğu Bloku'nun çözülme sinyalleri vermeye başladığı 1989'dan başlayarak, Sovyetler Birliği'nin fiilen dağılmasından sonra ivme kazanarak devam eden değişim rüzgarları Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası kendisini uluslararası arenada yalnız hissetmesine de sebep olmuştur. Bu sürecin bir de Avrupa Birliği'nden Türkiye'nin dışlandığı süreçle çakışması, Türkiye'nin değişimin getirdiği fırsatları değerlendirerek yeni bölgesel ortaklıklar geliştirmesi ve ayrıca yüzünü Orta Asya'ya dönmesine de zemin sağlamıştır (Oktay, 2006:156).

Turgut Özal'ın vefatından sadece iki hafta önce yola çıktığı ve iki gün önce Türkiye'ye döndüğü Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerine ziyaretini, bir önceki paragraf bağlamında Türkiye'nin dış politikadaki yeni arayışları ekseninde yaklaşmak mümkündür. Ziyaret 4-15 Nisan 1993 tarihleri arasında, ziyaretin güzergâh sırasıyla Ankara, Tahran, Buhara, Taşkent, Bişkek, Almatı, Çimkent, Türkistan, Aşkabat, Merv, Bakü ve tekrar Ankara şeklinde gerçekleşmiştir. Özal'ın seyahati 217 kişilik bir ekip ile gerçekleşmiştir. Bu ekipte 63 kişilik bir devlet erkanı ve resmi heyetler, ayrıca 35 kişilik bir gazeteci grubu mevcuttur (Birand, Yalçın, 2001: 155). Ziyarette ayrıca Özal ile yakın ilişkiler kurmuş gazeteci Fehmi Koru'nun belirttiğine göre 93 iş insanı da 6.000 Amerikan Doları ödemek kaidesiyle ziyarete katılmışlardır[207]

[207] Taha Kıvanç (takma adıyla) Fehmi Koru, "Taşkent Yolunda, Zaman, 6 Nisan 1993.

Turgut Özal, kendisini bir hayli yıpratan bu uzun geziden 15 Nisan 1993 günü dönmüştür. Uzun süren gezisi esnasında, sağlık problemleri baş gösterdiğine dair geziye katılan diğer katılımcıların gözlemleri olmuştur. Turgut Özal, Türkiye'ye döndükten bir gün sonra 16 Nisan 1993 tarihinde Bulgaristan Büyükelçiliği'nde bir resim sergisine katılmıştır. 17 Nisan 1993 Cumartesi sabahı Çankaya Köşkünde sabah saatlerinde geçirdiği kalp krizi sebebiyle hayatını kaybetmiştir.

SONUÇ

Bu tezde, 8. Cumhurbaşkanı, 45. ve 46. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Başbakanı Turgut Özal'ın hayat hikâyesi incelendi ve siyasi bir biyografi olarak kaleme alındı. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesini sağlayan birbiriyle ilgili iki soru vardır ve çalışma bu sorulara cevap aramıştır. Bu sorulardan ilki, bir ön kabule ilişkindir: Turgut Özal ile ilgili akademik yazının kahir ekseriyetinde, kendisine atfedilen liberalliği, muhafazakâr milliyetçi siyasi ve sosyal kimliği, veya teknisyenliği-teknokratlığı gibi nitelikleri "verili değerler" olarak kabul edilir. Bu ön kabul, çalışmaların hareket noktası olarak alınır ve genellikle bu değerler üzerinde Turgut Özal'a ilişkin akademik yazın birikir. Fakat diğer yandan bu çalışmaların neredeyse hemen hemen hiçbirinde, Özal'a atfedilen bu verili değerlerin bizzat kendilerinin; özleri ve savları, oluşum ve gelişim süreçleri, ilgili çalışmaların sorgulanmaz ve problematik konusu haline dahi getirilmez. Bu sebeple, Özal ile ilgili akademik yazında, Turgut Özal'ın sahip olduğu kimliği ve ideolojisi sanki, onun kariyerinde üstlendiği görevler sayesinde veya karşıt olduğu fikir ve kimliklere refleksif bir şekilde, spontane ve politik kaygılar temelinde oluştuğu varsayılır.

Bu bağlamda, bu tez üst paragrafta değinilen Özal'a dair verili değerlerin, ilgili akademik yazında yer aldığının aksine, "Turgut Özal'ın kamusal bir figür olmadan çok daha önceki yıllarındaki oluşum süreçlerinde varlık kazanma ihtimali olabilir mi?" sorusunu hareket noktası olarak alır. Ayrıca çalışma bu soruya bağlı olarak ikinci bir soruyu daha merkezine alarak ilerler: "Eğer öyleyse, Turgut Özal'ın hayat hikâyesinde hangi yıllar veya dönemler bu oluşum sürecinde ön plana çıkmaktadır?" Birbiriyle bağlantılı bu iki soru aynı zamanda çalışmanın dönemselleştirilmesinde de başrolü oynamıştır. Nitekim, Turgut Özal'ın doğduğu 1927 yılından İstanbul Teknik Üniversitesi'nden mezun olduğu 1950 yılına kadar olan yaşam aralığı, "*Turgut Özal'ın Erken Yaşamı*" başlığı ile çalışmanın birinci bölümünü oluşturmuştur. Çalışmanın ikinci bölümü Turgut Özal'ın 1950'li yıllarını odağına alır. Bölüm başlığı her ne kadar "*Kalkınmacı Bürokrat'ın 1950'leri ve Elektrik İşleri Etüd İdaresi (1950-1965)*" olsa da bu bölüm 1960 Askeri darbesi ile sona erer. Üçüncü bölüm, Turgut Özal'ın 1960'lı yıllarını inceler. Bu on yılın ilk yarısında Turgut Özal Elektrik İşleri

Etüd İdaresi'ndeki görevine devam ederken, ikinci yarısını kariyerinde büyük bir sıçrama yaparak Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı olarak geçirir. Turgut Özal'ın kariyerinde önemli bir dönüm noktası olan DPT müsteşarlığı bu bölümün başlığının da esin kaynağı olmuştur: "*Turgut Özal'ın 1960'ları: 'Planlı Yıllar'ın Müsteşarı*."

Çalışmanın dördüncü bölümü, "*Turgut Özal'ın 1970'leri: Liberal Teknisyen'in 'Serbest' Yılları"* başlığını taşımaktadır. Bu bölüm Turgut Özal'ın 12 Mart 1971 muhtırasıyla DPT Müsteşarlığı görevinden uzaklaştırılmasıyla başlayıp tekrar kamu görevine döndüğü 3 Aralık 1979 Başbakanlık Müsteşarlığına atanması arasındaki yaklaşık 9 yılı kapsar. Ancak ironik bir şekilde Özal'ın bu 9 yılı "serbest" bir şekilde Birleşik Devletler'de Dünya Bankası Uzmanlığı, Türkiye'de özel sektör yöneticiliği ile geçmiştir. On yılın sonlarına doğru Özal ayrıca bir de kısa adı MESS olan "*Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası*"nda Sendika üyeliği ve başkanlığı görevinde bulunmuştur. MESS bir işveren sendikasıdır. Turgut Özal'ın 1970'leri onun, hem küresel kapitalizmi uluslararası kurum ve kuruluşlarda tecrübe ettiği hem de Türkiye'de özel sektörü deneyimlediği bir on yıl olmuştur. 1980'lerin liberal Turgut Özal'ı her ne kadar 1950 ve 1960'larda biçimlenmeye başlamışsa da 1970'ler onun serbest piyasa ve özel sektöre olan inancını pekiştiren bir on yıl olmuştur. Çalışmanın 5. Bölümü olan "*1980'ler: Turgut Özal'ın "Muktedir" On Yılı"* başlığını taşımaktadır. Türkiye'nin 1980'lerinin gerçekten "bir iyelik eki" olsaydı onun Turgut Özal'a ait olduğunu söylemek abartı sayılmazdı. Nitekim Turgut Özal henüz bu on yıl başlamadan 3 Aralık 1979'da Süleyman Demirel'in Azınlık Hükümeti'nin Başbakanlık Müsteşarı olarak atanacak ve 24 Ocak 1980'de alınmasında başrolü oynadığı Ekonomik İstikrar Kararları ile Türkiye'nin sermaye birikim rejimini değiştirecekti.

1980'lerden günümüze yaklaşık yarım asır süren bu ekonomi politikası, 12 Eylül darbesinden sonra kurulan ara rejim hükümetinde yine Turgut Özal eliyle yürütüldü. 12 Eylül rejimi esnasında unvanı ise Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı idi. Nihayet 1983-1989 arasındaki 6 yıllık tek parti iktidarında, Türkiye'nin neoliberal sermaye birikim rejimi Turgut Özal'ın başbakanlığı sürecinde kurumsallaştı. Turgut Özal'ın bu on yılı aynı zamanda, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sivil siyaset üzerindeki ağırlığıyla mücadele ederek de geçmişti. Çalışmanın 6. ve son bölümü olan "1990'lar: "*Atipik" Bir Cumhurbaşkanı Turgut Özal*" onun

cumhurbaşkanlığı sürecine odaklanan ve hayatının aynı zamanda son 3,5 yılını kapsayan, diğer bölümlere nispeten daha kısa bir bölüm olarak çalışmada yerini almıştır.

Çalışma kapsamında bulunan tüm bölümler ve bu bölümlerin başlıklarının kısaca anımsanmasının temel sebebi, sonuç bölümü olan bu bölümün başında değinilen ve Özal'a atfedilen verili değerlerin çözümlenmesiyle ilgilidir. Biraz daha açarak ilerleyecek olursak çalışmanın ilk bulgusunun, Turgut Özal'ın muhafazakâr ve milliyetçi kimliğinin edinim sürecinin çözümlenmesi olduğunu söylemek mümkündür. Özal'ın milliyetçi ve muhafazakâr kimliğinin oluşum sürecine dair, akademik ve aktüel yazının bir kısmında yer verilen "dindar bir ailede büyüdüğü bu yüzden muhafazakârlığının köklerinde ailesinin bulunduğu" argümanına mesafeli yaklaşmak gerektiğini, bu çalışmanın birinci bölümü anlatmaktadır. Nitekim 1920'lerin sonunda Turgut Özal'in doğduğu, Malatya'da annesi Hafize Özal'ın erken cumhuriyet dönemi eğitim devrimleri esnasındaki öğretmenliği ve kendisinin gençliğinde henüz dindarlıkla güçlü bir bağının olmadığı ayrıca zaten Turgut Özal'ın ilk ve orta öğretiminin ailesinden uzakta "göçebe" ve yatılı gerçekleştiği anımsandığında, Özal'ın dindarlaşma sürecinde çocukluk ve aile unsurlarının baskın bir faktör olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Turgut Özal'ın milliyetçi muhafazakâr kimliğini edinim sürecinin, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde kendisiyle benzer sınıfsal habitusu paylaştığı arkadaşları vesilesiyle edindiği ve ayrıca bu kimlik edinim sürecini Tan Matbaası Baskını ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze törenleri gibi kolektif eylemselliklerle perçinlendiğini, yine çalışmanın ilk bölümü olan Turgut Özal'ın erken yaşamından seçmek mümkündür.

Bu çalışmanın önemli bir başka bulgusu, Turgut Özal'a dair verili bir değer olarak kodlanan ancak oluşum ve gelişim süreçlerine, ilgili akademik yazında hiç değinilmeyen Özal'ın liberalizmi kazanım sürecidir. Literatürde daha önce değinilmemiştir çünkü Turgut Özal ile ilgili akademik yazında Özal'ın hayatının nerdeyse çeyreği kadar bir süreyi kapsayan 15 yıllık Elektrik İşleri Etüd İdaresi mesaisi hiç incelenmemiştir. Halbuki Turgut Özal'ın 1950'lerin tamamını 1960'ların ise yarısını kapsayan 15 yılı onun liberal siyasi habitusunu kazanmasındaki belki de en önemli yıllar olarak öne çıkmaktadır. Nitekim çalışmada da daha önce belirtildiği üzere bu kurum dönemin Türk bürokrasisindeki diğer devlet dairelerinden farklı bir

şekilde, Türkiye'nin elektrifikasyon ve baraj gibi alt yapı çalışmalarını yürüten, bu çalışmalarını ise 1950'lerde Türkiye'de henüz oldukça cılız olan özel sektörün liberal prensiplerini andırır bir iş döngüsüne sahiptir. Bir örnekle açmak gerekirse, elektrik hatlarının olmadığı Anadolu taşrasında herhangi bir yerde, herhangi bir proje geliştirmek için kurum, önce projenin rasyonalizasyon hesapları ve fayda maliyet analizlerini yapmakta, arından yurt dışı kaynaklardan proje destek fonları bulmakta, projeyi gerçekleştirmekte ve gerçekleşen projenin katma değeri veya örnek modeliyle diğer projelere başlamaktadır. Dolayısıyla 1950 ve 1960'ların Elektrik İşleri Etüd İdaresi, ontolojik manada liberalizm var olmadan, liberalizmin çalışma prensibini bünyesindeki elektrik ve inşaat mühendislerine nakşediyordu. Özal da bu mühendislerden biriydi ve deyim yerindeyse liberalizmle alaylı bir şekilde tanışıyordu.

Diğer yandan, Turgut Özal'ın 66 yıllık hayat hikâyesini merkeze alan bu çalışma boyunca, arka fonda daima, Türkiye'nin ve Dünya'nın farklı on yıllarında, zamanın farklı ruhlarına çalışmada neden yer verildiği açıklanmalıdır. Nitekim 1950'lerde Turgut Özal'ın iktisadi liberalizmin temel çalışma prensiplerini mesai yaptığı kamu kurumu EİEİ'de içselleştirmesine karşın Genç Özal'ın bu dönemle birlikte gelişmeye başlayan Amerika hayranlığını EİEİ'deki mesaisi tek başına açıklayamaz. Halbuki bu hayranlığın uluslararası bir bağlam ile yakından ilişkisi vardı. 1950'lerde Türk-Amerikan ilişkileri tarihte neredeyse en parlak zamanını yaşamaktaydı. İlaveten Özal'ın 1952-1954 arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde 2 yıl ihtisas eğitimi almış olması da bu hayranlığın derecesini artırıyordu. Dolayısıyla dönemin ruhu ve Özal'ın dönemin ruhuna dair gözlemleri de en az EİEİ'nin liberal çalışma prensibi kadar etkiliydi.

Çalışmanın önemli bir başka bulgusu ise Turgut Özal'ın, neo-liberal politikalarla Türkiye'ye damgasını vurduğu 1980'lere aslında 1960'larla birlikte hazırlanmaya başlamış olmasıdır. Turgut Özal'a dair akademik yazında Özal'ın 1980'lerdeki iktisat politikasının fikirsel kaynakları, bu politikaları hızla hayata geçiren yakın çalışma ekibinde kimler olduğu ve devleti nasıl bu kadar iyi tanıdıklarıyla ilgili önemli ayrıntılara genellikle yer verilmez veya bu bunlar araştırılmamıştır. Halbuki 1983'te 12 Eylül rejiminin, siyasi partilerin tekrar kurulmasına izin verdiği ancak bu iznin 1980 öncesinde öyle ya da böyle siyasete

bulaşmamış insanları bağladığını deklare ettiği bir siyasi atmosferde; Özal'ın yanında, ehil, bürokrasiyi ve siyaseti bilen yeteri kadar insan kaynağı olması oldukça ilgi çekicidir. Bu durumu Turgut Özal'ın 1960'larının ikinci yarısı ile yakından ilişkilidir. Özal 1965'te Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nden ayrıldıktan sonra 1967'de başlayacak olan Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevi, ona bu insan kaynağını sağlama hususunda önemli bir ofis işlevi görmüştür. Özal'ın 1960'ların ikinci yarısında DPT Müsteşarı iken çoğunluğu kuruma Özal ile birlikte giren ve Özal ile aynı sınıfsal habitusa sahip muhafazakâr milliyetçi genç planlamacılar, DPT'de ve bürokrasi içinde on beş yıl boyunca yeterli ölçülerde olgunlaşarak Özal'ın 1980'lerin başındaki çekirdek siyasi ekibini oluşturacaklardır. Diğer yandan Turgut Özal'ın Devlet Planlama Teşkilatında; plancılığı ve devlet bütçesini kalem kalem öğrenmesi, dahası bizzat kendisinin yeni bir daire olarak kurduğu Teşvik Uygulama Dairesi (TUD) ile kamu kaynaklarını, özel sektörü kalkındırmak için hibe ve kredi üssüne çevirmesi önemli tecrübelerdi. Bu tecrübeler ve yetiştirdiği kadrolarla 1980'lerin ekonomi politikalarını hızlıca belirledi ve DPT Müsteşarı olduğu zamanlardaki metolojisini de 1980'lerde "özveri" ile kullandı. Özal'ın kendi iktidarında, kamuoyunda bütçe kurallarını by-pass eden ve oldukça tartışılan, fakir fukara fonu ile (fak fuk fonu) Özal'ın DPT Müsteşarı iken Teşvik Uygulama Dairesi üzerinden DPT'nin diğer dairesi ve asli görevlerini by-pass etmesi arasında düşündürücü bir benzerlik söz konusudur.

Bu bağlamda, çalışmanın neden Pierre Bourdieu sosyolojisinin temel kavramlarına ihtiyaç duyduğunu açıklamak ve çalışmada kullanıldığını izah etmek önemlidir. Bourdieu'nun sermaye kavramı, bilhassa sosyal/toplumsal sermaye kavramı Turgut Özal'ın anılan insan kaynağına ulaşmada, onları "biriktirme"de ve siyasi hayatında bu kaynaktan beslenerek hangi çalışma arkadaşlarıyla nereden iltisaklı olduğunu anlamlandırmada önemli bir klavuzdur. Benzer şekilde Bourdieu'nun alan kuramı da Turgut Özal'ın 66 yıllık yaşamında bürokrasi, siyaset ve özel sektör alanları arasında geçen ve bu alanlarda yaşadığı mücadeleleri somutlaştırması bakımından çalışmayı derinleştirmiştir. Örneğin 1960'ların başında Elektrik İşleri Etüd İdaresinde bir teknisyen bürokrat olarak çalışmakta olan Özal'ın, Ali Fuad Başgil'in cumhurbaşkanlığı adaylığı için arkadaşlarıyla birlikte yoğun bir fikri mesai harcaması dikkat çekicidir. 1960'larda bürokratlık görevi devam ederken diğer yandan "*ağabeyi*" Süleyman Demirel'in Adalet Partisi'nin siyasi kadrolarıyla

ısınan ilişkilerini anlamlandırmak da benzer şekilde dikkat cezbeder. İşte Özal'ın bu alanlardaki ilerleyişini izlemek için alan teorisi ve sermaye kavramları çalışma için önem arz eder.

Çalışmanın dördüncü bölümünü teşkil eden Turgut Özal'ın 1970'li yılları, Turgut Özal'ı kariyerinde ilk kez kamu görevi dışında ve 9 yıl gibi görece uzun sürecek bir zaman diliminde, başka alanlarda görmeyi mümkün kılar. Bu alanlar kronolojik sırasıyla 1971-1973 arasında Dünya Bankası uzmanlığı görevi, 1974-1979 arasında özel sektörün farklı iş sahalarında geçen 5 yıl ve yine bu zaman dilimiyle kesişecek şekilde 1976-1979 arasında Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası'nda (MESS) üstlendiği görevler ve sendika başkanlığıdır. Özal'ın 1970'li yıllarının temel bulgusu ve çalışmaya sağladığı katkı, onun 1950 ve 1960'larda edinmeye başladığı iktisadi liberalizmin önemli bir bileşeni olarak özel sektörü ve uluslararası kapitalizmi bizzat sahada, pratikte tecrübe etmesinin hikayesi olmasıyla ilgilidir. Turgut Özal'ın bu on yıl içinde sermaye taraftarı, emek ve işçi karşıtlığının gelişmesinde özel sektörde "patron" pozisyonunda bulunmasının yanı sıra ayrıca bu on yılda Türkiye'de hızlanan toplumsal kutuplaşmasında kendisini sol/sosyalizm karşıtlığında konumlandırması da etkili olmuştur.

Çalışmanın beşinci bölümü olan 1980'ler Turgut Özal'ın hayatının en önemli on yılıdır. Aynı zamanda bu on yıl Türkiye'nin siyasi, iktisadi tablosunun da derin kırılmalar yaşadığı bir on yıla tekabül eder. Nitekim bu on yıl başlarken Turgut Özal'ın hazırlanmasında başrolünde olduğu 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ile, Türkiye'nin sermaye birikim rejimi neoliberalizm lehine devrimsel bir kırılma yaşamıştır. Kararlarla aynı yıl yaşanan 12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye'yi üç yıl süren bir ara rejimle yönetmiştir. Ara rejimin Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olan Turgut Özal 24 Ocak 1980 istikrar kararları doğrultusunda ara dönemde de neo-liberal iktisat programlarını kurumsallaştırmıştır. Nihayet 1983-1989 arasındaki tek parti iktidarı sürecinde Türkiye'nin iktisadi sistemi serbest piyasa sistemine tam anlamıyla uyum sağlamış ve uluslararası kapitalizme eklemlenmiştir. 1980'lerin; Turgut Özal'ın 1950,1960 ve 1970'lerdeki siyasi ve iktisadi fikriyatının laboratuvarı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışmanın altıncı ve son bölümünde ise Turgut Özal'ın 3,5 yıl süren cumhurbaşkanlığına odaklanılmıştır. 1990'ların erken zamanlarını kapsayan bu zaman diliminin bilhassa son 1,5 yılını Doğru Yol Partisi ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti koalisyonunda geçmesi, Cumhurbaşkanı Özal ile Başbakan Süleyman Demirel arasında ciddi bir uyumsuzluk yaratmış, hükümet krizleri yaşanmıştır. Özal belki de bu hükümet krizlerinin de etkisiyle cumhurbaşkanlığı sürecinde dikkatini daha çok dış politikaya yönlendirmiştir. 1993 yılının Nisan ayında, iki hafta gibi uzun süren bir Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ziyaretinin ardından 15 Nisan 1993'te Türkiye'ye dönmüştür. 17 Nisan 1993'te hayatını kaybetmiştir.

Tezin Sınırlılıkları ve Turgut Özal Literatürü İçin Çalışma Önerileri

Bu çalışma, konusu, özü ve amacı gereği Turgut Özal'ın siyasi biyografisi olduğu için onunla ilgili pek çok konuyu merkezine almakla birlikte en az bir o kadarını da dışarıda bırakmıştır. Bir başka ifadeyle, çalışma boyunca, deyim yerindeyse kadraj ona ve onun habitusu ile sermayelerine odaklandığı için diğer konular, bu odağa hizmet ettiği kadar merkezde yer almış, etmediği kadar tali kalmıştır. Bu sebeple örneğin, bu tezde Turgut Özal ve ANAP ilişkisi detaylı bir şekilde işlenmemiştir. Dolayısıyla kısmen bu tez de hareket noktası alınarak, Turgut Özal'ın biyografik detayları ve politik yaklaşımları üzerinden ANAP monografisi ile ilişkilendirilen bir çalışma ufuk açıcı olabilir. ANAP'ın belgeleri, kadroları, kongreleri dahil olmak üzere, 1990'lı yıllardan günümüze partideki Özal izlerinin takibi ilgi çekici bir lisans üstü tez konusu olabilir. Ayrıca karşılaştırmalı bir yöntemle Özal, yerli veya yabanacı liberal başka siyasi liderlerle de kıyaslanabilecek çalışmalarda önemli bir figür olabilir. Nitekim özellikle bu kapsamdaki çalışmalara Türkiye özelinde oldukça fazla ihtiyaç olduğunu düşünmek mümkündür. Çünkü, lider eksenli bir siyasi kültür ve aktüel politik alana sahip Türkiye'de buna rağmen, güncel, yakın geçmiş veya uzak geçmişten seçilerek kaleme alınan siyasi biyografi çalışmaları epey azdır. Bilhassa başbakanlık ve/veya cumhurbaşkanlığı görevlerinde bulunmuş isimler düşünülünce çalışma sayısı gerçekten azdır. Bugüne kadar yapılan bu çalışmalar arasında Murat Arslan'ın Süleyman Demirel, Tanıl Bora'nın Demirel, Mustafa Çolak'ın Bülent Ecevit eserlerinin dışında hâlâ siyasi biyografi olarak yazılmayı bekleyen, Mesut Yılmaz, Yıldırım Akbulut gibi ANAP'lı isimler olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Lisans Üstü Tezler

1.1.Yüksek Lisans Tezleri

İnanç, Adnan, "**Turgut Özal Dönemi Kürt Sorununa Yaklaşımın Sosyo-Politik Analizi (1983-1993 arası)**", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2018.

Balcıoğlu, Ercan, **"Siyasal ve Toplumsal Açıdan Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri",** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2004.

Baş, Özcan, **"1958 ve 1970 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması"**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Çelik, Emrah, **"Koruculuk Uygulamalarının Terörler Mücadeledeki Yeri: Geçici Köy Koruculuğu Sistemi Örneği",** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulları, Savunma Enstitüsü, Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı, Ankara, 2014.

Çoruk, Elifcan, "**Türkiye'de Yeni Sağ'ın Vitrini Olarak Turgut Özal**" Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensitütsü, Ankara, 2020.

Karataş, Yunus Ahmet, "**Franklin Delano Roosevelt ve Yeni Anlaşma**", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020.

Karatepe, İsmail Doğa, "**Türkiye'de Planlama'nın Arka Planı",** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009.

Kaya, Ali, "**Din Sosyolojisi Bağlamında Fransız Sosyolog Pierre Bourdieu: Klasik Sosyoloji İlişkisi**" Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

Köse, Mustafa, "**1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçların Değerlendirilmesi**", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Bölümü, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2010.

Özden, Barış Alp, **"Turkey's Experience With Planning In The 1960s"**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2004.

Zariç Sami, "**1983-1993 Yılları Arasında Türk Siyasal Hayatında Anavatan Partisi ve Turgut Özal'ın Partideki Rolü**" Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2011.

Zeybekoğlu, Sezai, **"Max Weber'in Plebisiter Lider Demokrasisi Anlayışı Üzerine Bir İnceleme",** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2020.

1.2.Doktora Tezleri

Arat, Güler Bek, **"1970-1980 Yılları Arasında Türkiye'de Kültürel ve Sanatsal Ortam",** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettpe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Brockett, Gavin D., **"Betwixt And Between: Turkish Print Culture and The Emergence Of A National Identity 1945-1954"**, Unpublished Doctoral Thesis, University Of Chicago, Ilinois, 2003.

Bülbül, İrfan, **"Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Döneminde Savaşın Sosyal Yaşam Üzerindeki Etkileri",** Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Çetin, Mehmet Şirin, "**Yeni Sağ Siyasal Anlayış ve Siyasetin Finansmanı: ABD ve Türkiye Üzerine Bir Analiz**", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2021.

Kocabaşoğlu, Uygur, **"Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna: TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri"** Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.

Koltuk, Durmuş Ali, **"Türk Siyasi Tarihinde Milli Nizam ve Milli Selamet Partileri",** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

Ozan Aytekin, Ebru Deniz, **"Kriz, Sınıf Mücadelesi ve Devlet: Türkiye'de Sermaye Sınıfı, 1977-1980",** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Salep, Mustafa, **"Siyasal ve Toplumsal Gelişmeler Işığında Demokrasinin Sancılı Yılları (1961-1971)",** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2016.

Toman, Murat, **"A.B.D. Perspektifinden Henry Kissinger Etkisinde Türk-Amerikan İlişkileri 1969-1977",** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2019.

Yıldırım, Nesrin, "**Türkiye'nin Gelişme Sürecinde Devlet Planlama Teşkilatı"**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.

Yılmaz, Aslı, **"Türkiye'de Planlama Politikası ve Yönetimi: Planlamanın Siyasal İktisadı ve Yönetsel Kuruluşu"**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

2. Derleme Kitaplar

Alkan Mehmet Ö., **"Soğuk Savaş'ın Toplumsal, Kültürel ve Günlük Hayatı İnşâ Edilirken**…", İçinde Türkiye'nin 1950'li Yılları. Ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınlları, İstanbul, 2016.

Arklay, Tracey, "**The Art Of AustralianPoliticalBiography**", İçinde T. Arklay, J., 2006.

Aslandaş, Alper Sedat "**Cumhurbaşkanlığı**" içinde, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt. 11 Yüzyıl Biterken", Ed. YetvartDanzikyan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Balcı Ali, Gülener Madakbaş Elif, "**Turgut Özal Dış Politikası: Amerikan Düzeninde Yeniden Konumlanma ve Otonomi Arayışı**", Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Sayı 55, Ankara, 2017.

Bıçakçı, Baskın , "**By-Pass: Bir Kriz Parodisi**" içinde, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt. 11 Yüzyıl Biterken", Ed. YetvartDanzikyan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Bora, Tanıl, "Turgut Özal", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,** Cilt:7, Liberalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Bora Tanıl, Ünüvar Kerem, **"Ellili Yıllarda Türkiye'de Siyasi Düşünce Hayatı"** Türkiye'nin 1950'li Yılları. Ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Bora Tanıl, Yanık Aybars, "**Altmışlı Yıllarda Türkiye'nin Siyasi Düşünce Hayatı**", Türkiye'nin 1960'lı Yılları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Bora, Tanıl, "**Süleyman Demirel**" Türkiye'nin 1960'lı Yılları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Bourdieu, Pierre,**"The Forms Of Capital", Hand book of Theory and Research for the Sociology of Education",** Derleyen: John G. Richardson, Greenwood Pres, 1986.

Bourdieu, Pierre, "**Simgesel Sermaye ve Toplumsal Sınıflar**", Cogito, Sayı: 76, ss. 192-203, İstanbul, 2014.

Bulutoğlu, Kenan, "**Dünya Devletlerinin Danışmanı: Atilla Sönmez**", "Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010. Sayfa: 65-72

Çelik, Zişan Ataman, Öztan Bengü, "**27 Mayıs'ın Gölgesinde Bir Albay: Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri**", Türkiye'nin 1960'lı Yılları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Çiğdem Ahmet, "**Turgut Özal: Resmiyetin Çöküşü" içinde, ed. Sezal İhsan, "Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal**", 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Çilingiroğlu, Ayhan, "**Ayhan Çilingiroğlu'nun Hatıralarında Planlama'nın Kuruluşu**","Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010. Sayfa: 113-151.

Demir, Deniz Cenk, "**Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demirkırat'tan Adalet Partisi'ne Merkez Sağın Sancılı Serüveni**", Türkiye'nin 1960'lı Yılları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Demirel, Süleyman, **"Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e Verilen Yazılı Sorular ve Cevapları"** "Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

EmreAlp Sadun, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 15", içinde "**Türkiye'de Yerel Yönetimler**", İletişim Yayınları, 1996, İstanbul.

Erdem Erden Eren, "**Türkiye-ABD İlişkilerinin Zirve Noktası: Celal Bayar'ın ABD Ziyareti"** Türkiye'nin 1950'li Yılları. Ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Erder, Necat, "**Türkiye'nin İlk Planlama Deneyimi**", "Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010. Sayfa: 229-243.

Erol, Turhan, "**Attila Sönmez Üzerine Bir Portre Denemesi**" Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010. Sayfa: 58-75

Ergüç, Veysel, "**Johnson Mektubu**", Türkiye'nin 1960'lı Yılları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017

Gözaydın, İştar, "**Bourdieu ve Din**", içinde, Cogito: Pierre Bourdieu, Sayı: 76. Bahar 2014, Sayfa: 389-401 İstanbul.

Karaosmanoğlu, Attila, "**DPT'nin Kuruluşu ve 21.Yüzyılda Planlama", "Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980**", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010. Sayfa: 189-229

Kaya Ali, "**Pierre Bourdieu'nün Pratik Kuramının Kilidi: Alan Kavramı",** Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi. Ed. Çeğin Güney, Göker Emrah, Arlı Alim, Tatlıcan Ümit, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Kaynar Mete Kaan, **"Türkiye'nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar",**İçinde Türkiye'nin 1950'li Yılları. Ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınlları, İstanbul, 2016.

Kazdağlı Hasan, "**Kim bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**", içinde, "Özal'ın İktisadi Reformları" Boyut Yayıncılık, 2001, İstanbul.

Keskin, Nuray "**Altmışlı Yıllarda Kamu Yönetimi**" Türkiye'nin 1960'lı Yılları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Keyder Çağlar, "**Türkiye Demokrasisin Ekonomi Politiği**" içinde Geçiş Sürecinde Türkiye, Derleyenler: İrvin C. Schick, E. Ahmet Tonak, Geçiş Sürecinde Türkiye, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.

Koca, Bayram, **"Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti'nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dini Politikaları"** Türkiye'nin 1950'li Yılları. Ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul. 2016.

Koca, Bayram "Türkiye'nin 1980'li Yılları" içinde, **"Seksenlerde Merkez Sağ: 'Korku' ve 'Hayal' Arasında ANAP Politikaları**", Ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul. 2023.

Kuruç Bilsay, **"Kemalist Ekonomi Görüşü: Kesitler"**, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm Cilt: 2 İçinde Ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Mert, Nuray, **"Muhafazakârlık ve Laiklik"**, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt:5, Liberalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Loic, Wacquant, "**Bourdieu'yle Birlikte: Loic Wacquant'la Söyleşi**" , Cogito, Sayı: 76, ss. 443-450, İstanbul, 2014.

Nethercote, & J. Wanna**, "Political Biography: Its Contribution to Political Science"**, Canberra, 2006.

Nethercote, & J. Wanna, "**The 'Life Myth', 'Short Lives' and Dealing with Live Subjects in Political Biography**", Canberra, 2006.

Özcan, Feridun Cemil, "**Altmışlı Yıllarda Türkiye Ekonomisi**" Türkiye'nin 1960'lı Yılları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Özkazanç, Alev "**Türkiye'nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce**", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt:7, Liberalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Sezal İhsan, "Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1985" içinde, "**1984 Türkiye'sine Toplu Bakış: Ekonomi, Toplum ve Siyasi Hayat**" , Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 1985, İstanbul.

Sönmez, Attila, "**Doğu Asya 'Mucizesi' ve Bunalımı: Türkiye İçin Dersler**", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Sönmez, Attila, "**Kendi Anlatımıyla Attila Sönmez**" "Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010. Sayfa: 5-33

Uçan Çubukçu, Sevgi "19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler"içinde, ed. Birsen Örs "***Sosyal Demokrasi: Melez Bir Politik Gelenek***" İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss.253-307. 2007.

Varel Anıl, **"Ellili Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP'nin İdeolojik Konumlanışı"** Türkiye'nin 1950'li Yılları. Ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul. 2016.

Walter, James, **"The Art Of Australian Political Biography**", İçinde T. Arklay, J. 2006.

Yaşar, M. Emin, **"İskenderpaşa Cemaaeti"**, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt:6, İslamcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Yenal Oktay, "**Arkadaşım Attila Sönmez**" "Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010. Sayfa: 73

3. Elektronik Kaynaklar

"1924 Anayasası'nın tam metni",
https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.html

"1982 Anayasası",
http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/1982.pdf

"25 Eylül 1984 tarihli TBMM Genel Kurulu 1. Oturum'u tutanakaları",
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c006/tbmm17006003.pdf

"Berrin Koyuncu Larosdağı", "Soğuk Savaş"
https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/soguk_savas

"Cigre", http://www.cigreturkiye.org.tr/hakkimizda/cigre-nedir

"IBM, International Business Machines (Uluslararası İş Makineleri)",
http://www.marka-marka.org/marka/marka-hikayeleri/marka-ibm/

"İstanbul Teknik Üniversitesi'nin detaylı tarihçesi", http://www.itu.edu.tr/itu-hakkinda/genel/tarihce

"İTÜ'nün kurucu tüm akademisyenleri", http://mim.itu.edu.tr/kurucu-ogretim-uyeleri/

"Kara Kuvvetleri Komutanlığı Ordu Donatım Okulu",
http://www.kkk.tsk.tr/EgitimOgretim/SinifOkullari.aspx (ordonat okulu)

"Malatya'nın Pütürge ilçesi", http://www.malatya.gov.tr/puturge

"Nur Yalman biyografisi",
http://www.gif.org.tr/hakkimizda/uyelik/uyeler/nur-yalman

"Odtü tarihçesi", https://www.metu.edu.tr/tr/tarihce

"Ölümle Tehdit Edilen Bir Cumhurbaşkanı Adayı: Ali Fuat Başgil", Fikriyat, Elektronik portal, https://www.fikriyat.com/gundem/2017/12/19/olumle-tehdit-edilen-bir-cumhurbaskani-adayi-ali-fuat-basgil

"Özgür Toplumun Değerleri", Dijital Platform, http://www.ozgurtoplumundegerleri.com/yazarmakale.php?yid=18

"Sabancı Ailesi Tohum Tesislerini Tekfen'e Sattı", Miliyet Gazetesi, https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/sabanci-ailesi-tohum-tesislerini-tekfene-satti-330205

"Sabancı Grubu, Bossa", http://www.bossa.com.tr/hakkimizda

"Sabancı Holding Oralitsa'yı Kapattı", Hürriyet Gazetesi, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/sabanci-holding-oralitsayi-kapatti-39058550

"Sabancı Holding'in tarihçesi", https://www.sabanci.com/tr/tarihce

"SASA Polyester Sanayi A.Ş.", https://www.sasa.com.tr/kurumsal/hakkimizda

"Tekstil Devi Bossa Satıldı", Hürriyet Gazetesi, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tekstil-devi-bossa-satildi-9589649

"Türkeş'in Anıları", http://arsiv.sabah.com.tr/1998/08/24/r01.html

"Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Önemi Tarihler (1959-2017)", https://ab.gov.tr/siteimages/2017_08/kronoloji.pdf

"Türkiye'nin ilk üniversite radyosu", http://www.itu.edu.tr/ituhakkinda/kampuslerde-yasam/itu-radyosu

"Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi", https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html

"United States Bureau of Reclamation", https://www.usbr.gov/

BBC, Cevher Özden (Banker Kastelli), 1983 - BBC TÜRKÇE, Belgesel

Bila, Fikret, "Cumhuriyet Benim İşte!", Milliyet Gazetesi, 17 Haziran 2015, https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/cumhuriyet-benim-iste-2075104

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı:

Bora, Tanıl, "Zamanın Ruhu", Birikim Dergisi, 28 Mart 2018, https://birikimdergisi.com/haftalik/8810/zamanin-ruhu

Cansen, Ege, "İdare-i Maslahat", Hürriyet Gazetesi, 9 Haziran 1999, https://www.hurriyet.com.tr/ege-cansen-idare-i-maslahat-39084464

Donat, Yavuz, "Emin Çölaşan…, Erman Toroğlu…", Sabah Gazetesi, 6 Şubat 2005,https://www.sabah.com.tr/yazarlar/donat/2005/02/06/emin_colasan_erman_toroglu

Dündar. Can, "Gazetelerin Basıldığı Ülke", Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 2015, www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/368015/Gazetelerin_basildigi_ulke.html

Erdem, Selim Efe, "Özal "Vizeyi Aldım Musul'a Giriyoruz" Dedi", Star Gazetesi, 23 Eylül 2012, https://www.star.com.tr/pazar/ozal-vizeyi-aldim-musula-giriyoruz-dedi-haber-691154/

Gelişim Kredileri Fonu, "Devolopment Loan Fund", https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pdabc787.pdf

Güngör, Tevfik, "Bossa'nın Satışı Adana İçin De Sabancı Topluluğu İçin Dde Önemli", Dünya Ekonomi Gazetesi, 7 Ağustos 2008, https://www.dunya.com/kose-yazisi/bossa039nin-satisi-adana-icin-de-sabanci-toplulugu-icin-de-onemli/2252

http://www.isam.org.tr/index.cfm?fuseaction=objects2.detail_content&cid=26&cat_id=2&chid=14

https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.p

https://www.youtube.com/watch?v=DhB524boIUE

Ilıcak, Nazlı, "AP'de İç Dengeler Zor Kurulmuştu", Sabah Gazetesi, 29 Mayıs 2010, https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ilicak/2010/05/29/apde_ic_dengeler_zor_kurulmustu

Işık, Umut, "İdealoji: Gelenekten Geleceğe" E-Book, 2015. https://books.google.com.tr/books?id=ERG2CgAAQBAJ&pg=PA1&dq=umut+%C4%B1%C5%9F%C4%B1k&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjtoenm6YLYAhWiPZoKHUuyDFoQ6AEINDAB#v=onepage&q=umut%20%C4%B1%C5%9F%C4%B1k&f=false

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

İslam Ansiklopedisi, Online Erişim:

Küçük, Yalçın, "Devlet cahillerin ve şeriatçıların eline geçti, Tayyip Erdoğan bu tayinlerden dolayı yargılanacak", Sol Gazete, 27 Aralık 2017, https://haber.sol.org.tr/toplum/yalcin-kucuk-devlet-cahillerin-ve-seriatcilarin-eline-gecti-tayyip-erdogan-bu-tayinlerden

Maruflu, Selçuk, "Sayın Zeki Aytaç", Vatan Gazetesi, https://www.oncevatan.com.tr/sayin-zeki-aytac

Osman, Raşit, "28 Nisan 1960 Üniversite Öğrenci Olayları", Cumhuriyet Gazetesi, 28 Nisam 2019, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/1366625/28-nisan-1960-universite-ogrenci-olaylari.html

Özçelik, Selçuk, "Ali Fuat Başgil Biyografisi", İslam Ansiklopedisi, Elektronik Portal, https://islamansiklopedisi.org.tr/basgil-ali-fuat

Özkök, Ertuğrul, "45 Yıl Önce Peşine Düşülen O Esrarengiz Adam Kimdi", Hürriyet Gazetesi, 2 Haziran 2018, https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ertugrul-ozkok/45-yil-once-pesine-dusulen-o-esrarengiz-adam-kimdi-40855294#:~:text=Mercek%20alt%C4%B1na%20ald%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20%E2%80%9Cesrarengiz%E2%80%9D%20ki%C5%9Finin,Sezgin'e%20yak%C4%B1n%20bir%20ki%C5%9Fidir.

Özvarış, Hazal, "Eski Ceo Hazım Kantarcı'dan Sabancı Grubunu Kızdıracak Anılar", T24, İnternet Gazeteciliği, 14 Ocak 2013, https://t24.com.tr/haber/a,221533

Sarıkaya, Muharrem, "Demiryolu Komünist İşi…", Sabah Gazetesi, 25 Ağustos 2004, http://arsiv.sabah.com.tr/2004/08/25/yaz01-40-113-20040725.html

Turgut, Hulusi, "Türkeş Dizisi Sunuş: Tarihe Tanıklık", Sabah Gazetesi, 24 Ağustos 1998, https://arsiv.sabah.com.tr/1998/08/24/r01.html

www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf

4. Gazeteler

Milliyet Gazetesi 1950-1993

Cumhuriyet Gazetesi 1930-1993

Hürriyet Gazetesi

Zaman Gazetesi

Akşam Gazetesi

Zafer Gazetesi

MESS (1979), Türkiye Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası Gazetesi, 20 Temmuz 1979, Sayfa: 1, İstanbul.

MESS (1979), Türkiye Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası Gazetesi, 25 Temmuz 1979, Sayfa: 1, İstanbul.

5. Kitaplar

Ahmad, Feroz, "**Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**", Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

Ahmad, Feroz, "**Bir Kimlik Peşinde Türkiye** (Çev. Sedat Cem Karadeli), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Akman, Haşim, "**Saf ve Bakir Anadolu Çocuğu: Güngör Uras Kitabı**" TürkiyeİŞ Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Armaoğlu Fahir, "20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)" Genişletilmiş 15. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005.

Akşin, Sina (ed.), **"Bugünkü Türkiye 1980-2003",** 5.F Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011.

Aktaş Talip, Sönmez Neşe, Türkoğlu Faruk, "**Dünya'nın Tanıklığında Türkiye Ekonomisi 1980-2010 Dönüşümün 30 Yılı**", Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Akyol, Mehmet, **"Beni Çok Ararsınız"** Zirve Yayınları, İstanbul, 1999.

Albayrak Mustafa, **Demokrat Parti,** Phoenix Yayınevi, 2004, Ankara.

Amin, Samir, "**Liberal Virüs, Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması**" içinde Çev. Fikret Başkaya, Yordam Kitap, İstanbul, 2004.

Albo Greg, Chibber Vivek, Panitch Leo, "**Ekonomik Kriz ve Sol**" , Çeviren: Umut Haskan, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.

Anlı, Müge, **"Zeynep Özal: Bir Kadın Birkaç Hayat",** Grikedi Yayınevi, İstanbul, 2004.

Arslan, Murat, "**Süleyman Demirel"**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Aslandaş Alper, Bıçakçı Baskınder, "**Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü**", İletişim Yayınları. İstanbul, 1995.

Assman, Jan, **"Kültürel Bellek-Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik"**, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

Aydın Suavi, Taşkın Yüksel, "**1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**", İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Azamat, Nihat, "**Bekkine Abdülaziz**" md., İA, TDV Yayınları,C. 5, İstanbul, 1992.

Bali, Rıfat N., **"Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a",** İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Barlas, Mehmet, **"Turgut Özal'ın Anıları"** Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.

Barlas, Mehmet "**Rüzgar Gibi Geçti"** İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2005.

Başak, Zafer. Z., "**Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri**" Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977.

Başgil, Ali Fuad, "**Ord. Prof. Ali Fuad Başgil'in Hatıraları**", Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990.

Başkut, Yaman, "**Aferin İyiydin: Bir Diplomatın Anıları**", İnkılâp Yayınevi, İstanbul. 2004.

Bayrak M. Orhan, "**1918-2000 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Sözlüğü"**, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2000.

Bener, Erhan, "**Bir Büyük Bürokratın Romanı: Memduh Aytür**", Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Bila, Fikret "**Hangi PKK: Satranç Tahtasındaki Yeni Hamleler**?", Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004.

Bila, Fikret "**Komutanlar Cephesi**", Detay Yayıncılık, Ankara, 2007

Birand, M. Ali, Yalçın, Soner, **"The Özal Bir Davanın Öyküsü"** Doğan Kitap, İstanbul, 2001.

Birand, Mehmet Ali, "**12 Eylül Saat: 04:00"**, Karacan Yayınları, İstanbul, 1984.

Bolton, Geofferey, **"The Art Of Australian Political Biography"**, İçinde T. Arklay, J. , 2006.

Bora, Tanıl, "**Cereyanlar**", İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Bora, Tanıl, "**Demirel**", İletişim Yayınları, İstanbul, 2023.

Boratav Korkut, '**Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015'** İmge Kitabevi, Ankara, 2018.

Bourdieu, Pierre, **"Intellectual Field and Creative Project"** *İçinde: "In Knowledge and Control: New Directions fort he Sociology of Education"* Editör: M.F.D. Young, Collier-Macmillan, Londra, 1971.

Bourdieu, Pierre, Wacquant Loic, **"Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar"**İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Bourdieu, Pierre, "**Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine**", Çeviren: Hülya Tufan, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Bourdieu, Pierre, **"Toplumbilim Sorunları"**. Çeviren: Işık Ergüden, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Bourdieu, Pierre, "**Seçilmiş Metinler**", Çeviren: Levent Ünsaldı, Heretik Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Bourdieu P., Chartier R., "**Sosyolog ve Tarihçi**", Çeviren: Zuhal Karaca, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul, 2014.

Bourdieu, Pierre, "**Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi**", Çev: Berkkut Ayşe Günce, Şannan Derya Fırat, Heretik Yayınları, Ankara, 2015.

Bölügiray Nevzat, "**Özal Döneminde Bölücü Terör**",Tekin Yayınevi, İstanbul, 1992.

Buğra, Ayşe, "**Devlet ve İşadamları**", İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Cemal, Hasan, " **Özal Hikayesi**", Bilgi Yayınları, Ankara, 1989

Ceyhun, Ekrem, "**Erzurum'dan Ankara'ya**", İltek İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Çandar, Cengiz, "**Mezopotamya Ekspresi**", İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Çelebi, Işın "**Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**", E Yayınları, İstanbul, 1991.

Çelebi, Işın, "**Türkiye'nin Dönüşüm Yılları**", Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Çölaşan, Emin, "**24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası**", Milliyet Yayınları, İstanbul, 1983

Çölaşan, Emin,"**12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası"**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1984.

Çölaşan, Emin, "**Turgut Nereden Koşuyor**?", Tekin Yayınevi, İstanbul, 1989.

Demir, Ömer ve Acar, Mustafa (Ed)., "**Sosyal Bilimler Sözlüğü**." (6.Baskı), Adres Yayınları, İstanbul, 2005

Demiray, Muhittin "**Turgut Özal**", İslam Ansiklopedisi, Cilt:34, İstanbul, 2007.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **İstatistik Yıllığı**, c. 2, Yıl: 1929, s.30-37.

Doğan, Kutlay **"Turgut Özal Belgeseli"**, Nadir Kitap, İstanbul, 1994.

Doğan Yalçın, "**Dar Sokakta Siyaset: 1980-1983**", Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985

Donat Yavuz, "**Yavuz Donat'ın Vitrininden 2: Buyruklu Demokrasi 1980-1983**", Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987.

Donat, Yavuz, "**Cumhuriyetin Kara Kutusu: Süleyman Demirel Anlatıyor**", Merkez Kitap, İstanbul, 2005.

Dursun, Davut"**12 Eylül Darbesi**", Şehir Yayınları, İstanbul. 2005.

Eren, Mustafa, "**Kanlı Pazar, 1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol**", Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012.

Ersöz, Halis Yunus, "**Sosyal Politika-Refah Devleti-Yerel Yönetimler İlişkisi**". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 55 Sayı: 1, ss. 759 – 775, 2006.

Erten, Suad, **EİE 33 Yıl 1935-1967**, EİEİ Yayınları, Ankara, 1970.

Evren, Kenan, "**Zorlu Yıllarım**", Milliyet Yayınları, 2.Cilt, İstanbul. 1994.

Evren, Kenan, "**Seçme Konuşmalar 12 Eylül 1980-6 Kasım 1989**", Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000.

Fenercioğlu, Aziz Azmi, **"Aziz Azmi Fenercioğlu'nun Malatya'sı"**, Alter Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Gills, J.Rocamora, R.Wilson, "**Düşük Yoğunluklu Demokrasi: Yeni Dünya Düzeni ve Yeni Politik Güçler**", Ed. Samir Amin vd, Çev: Ahmet Fethi, Alan Yayınları, İstanbul. 1995.

Gül, Songül Sallan. "**Sosyal Devlet ya da Refah Devleti Nedir**?" (Ed.) İhsan Kamalak & Hüseyin Gül, Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi Toplumcu Belediyecilik Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları" İçinde. İstanbul: SODEV Yayınları, 2009.

Güldemir Ufuk, **Texas Malatya**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1992.

Gülizar Jülide, **"Burası Türkiye Radyoları"**, Sinemis Yayınları, İstanbul, 2008.

Güner, Ergin, "**Özallı Yıllarım**", Babıali Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.

Güneş, Cengiz, "**Altmışlı Yıllarda Kürt Siyasal Aktivizmi**", Türkiye'nin 1960'lı Yılları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Güner, Ergin, "**Özallı Yıllarım**", Babıali Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.

Gürbilek, Nurdan, **"Vitrinde Yaşamak",** Metis Yayınları, İstanbul, 2019.

Güreli Nail, **"Gerçek Tanık: Korkut Özal Anlatıyor",** Milliyet Kitapları, İstanbul, 1994.

H.Turner, Jonathan, "**The Structure of Sociological Theory"**, Wadsworth Publishing, A.B.D., 1991

Hayek, Friedrich Von, (a) "**Kölelik Yolu**" (Y. Arsan ve T. Feyzioğlu, Çev), Liberte Yayınları, Ankara, 2013.

Hayek, Friedrich Von, (b) "**Özgürlüğün Anayasası**", (Y. Z. Çelikkaya Çev.) BigBang Yayınları, Ankara, 2013.

Heper, Metin, "**Devlet ve Kürtler**", Doğan Kitap, İstanbul, 2010.

Heywood, Andrew, "**Siyasi İdeolojiler**", (A.K. Bayram vd., çev.), Adres Yayınları, Ankara, 2011.

İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

İnan, Kâmran, "**Siyaset Yılları**", Timaş Yayınları, İstanbul. 2006.

İnsel, Ahmet, "**Neoliberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**", Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

Jourdain Anne, Sidonie Naulin**, "Pierre Bourdieu'nun Kuramı ve Sosyolojik Kuramı"** Çeviren: Öykü Elitez, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Kansu, Işık, "**Yeni Sağ Yeni Aldatmaca**", İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

Kansu, Günay, "**Planlı Yıllar Anılarla DPT'nin Öyküsü**", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

Karaca, Mehmet, **"İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz"**, Mavi Ofset, İstanbul, 2012.

Kaynar Mete Kaan**, Türkiye'nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Kazgan, Gülten, "**Türkiye Ekonomisinde Krizler"**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul. 2005.

Kışlalı, Mehmet Ali, "**Güneydoğu Düşük Yoğunluklu Çatışma**", Ümit Yayıncılık, Ankara. 1996.

Koç, Yıldırım, "**100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi**", Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.

Koçak, Cemil, "**Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler"**, Timaş Yayınları, İstanbul. 2016.

Kozanoğlu, Can, **"Cilalı İmaj Devri",** İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Kozanoğlu, Can, **"Pop Çağı Ateşi"**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Kozanoğlu, Hayri, **"Yuppieler, Prensler Ve Bizim Kuşak",** İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Küçük, Yalçın, "**Planlama, Kalkınma ve Türkiye**", Bilim Yayınları, İstanbul, 1975.

Küçük, Yalçın, "**Sol'da Bir Attila Sönmez**", "Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010. Sayfa: 83-97

Lewis, Bernard, **"Modern Türkiye'nin Doğuşu"**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, Ankara.

Linke Lilo**, "Allah Dethroned: A Journey Through Modern Turkey"** Constable and Company Ltd., London, 1937.

Mercan, Faruk, "**Fethullah Gülen**", Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

MESS, "**Gelenek ve Gelecek**", BZD Yayıncılık, İstanbul. 1999.

Mises, L. Von, (2010), "**Bürokrasi**" (F. Ergin ve A. Yayla, çev.)

Nethercote, & J. Wanna, **Australian Political Lives Chroniclig Political Careers And Adminstrative Histories**, Canberra, 2006.

Neziroğlu İrfan, Yılmaz Tuncer, "**Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları**", Cilt 8, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara. 2014

Ölçen, Ali Nejat, "**Devlet Yokuşu**", Doruk Yayınları, İstanbul, 1996.

Öymen, Altan,"**Değişim Yılları"**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.

Mises, L. Von, (2010), "**Bürokrasi**" (F. Ergin ve A. Yayla, çev.), Liberte Yayınları, 2018, İstanbul.

Özal, Korkut, **"Devlet Sırrı"** Yakın Plan Yayınları, İstanbul, 2010.

Özal, Turgut, "**İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Türk Özel Sektörü**" Milli Eğitim Basım Evi, DPT Yayınları, Yayın no: DPT.948-TUD: 13, İstanbul, 1970.

Özal, Turgut (1981), "**Türk Ekonomisi'nin Genel Değerlendirmesi**", Türkiye İkinci İktisat Kongresi, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara.

Özal, Turgut, "**Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları 1983-1984**" Başbakanlık, Ankara, 1984.

Özal, Turgut, "**Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları 1985-1986**" Başbakanlık, Ankara, 1985.

Özal, Turgut, "**Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları 1987-1988**" Başbakanlık, Ankara, 1987.

Özal, Zeynep, "**Bir Kadın Birkaç Hayat"**, Grikedi Yayınevi, İstanbul. 2004.

Özdemir, Gamze Yücesan, Özdemir Ali Murat (2008), "**Sermayenin Adaleti: Türkiye'de Emek ve Sosyal Politika**", Dipnot Yayınları, Ankara.

Özdemir, Hikmet, **"Turgut Özal"** Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Öznur, Hakkı, "**Ülkücü Hareket: Suçlamalar ve Komplolar, Provokasyonlar, Ajan Provokatörler, Ajan Provokatör Çizgi: Aydınlık Hareket**" 3. Cilt, Alternatif Yayınları, Ankara, 2001.

Özsoy, Osman, "**Ünlülerin Turgut Özal'la Hatıraları"**, Türdav Yayınları, İstanbul, 1994.

Parke, Catherine N, "**Biography: WritingLives",** Routhledge, New York, 2002.

Petrov , Grigroy, "**Beyaz Zambaklar Ülkesinde"**, Koridor Yayıncılık, 2007, İstanbul.

Sander Oral, **Türk Amerikan İlişkileri (1947-1964)** Ankara SBF Yayınları, Sevinç Matbaası, 1969.

Sander Oral "**Siyasi Tarih (1918-1994)**" İmge Kitabevi, Ankara. 2009.

Seyrek, Ahmet, "**Turgut Özal**" Mavi Çatı Yayınları, İstanbul, 2017.

Sezen, Seriye, "**Devletçilik'ten Özelleştirme'ye: Türkiye'de Planlama**" TODAİ Yayınları, Ankara, 1999.

Sezer Şanlı, Ayşem, "**Türkiye'de 'Alamancı' Almanya'da 'Türk': Araftaki Gurbetçiler**"Türkiye'nin 1960'lı Yılları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Sönmez, Mehmet (1984), "**Türkiye Ekonomisinde Bunalım**", Belge Yayınları, İstanbul.

Swartz David, **"Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi"** İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Şahin Hüseyin, "**Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi ve Buünkü Durumu**", Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000, Bursa.

Şafak, Can, "**Büyük Grev 1977**", Sosyal Tarih Yayınları, İşçi Hareketi Dizisi: 6, İstanbul. 2012.

T.C. Sanayi Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayi**, 1973, Ankara.

Taşar, Mustafa, **"Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal"** Anavatan Partisi Yayınları, Ankara, 2000.

Tekeli, İlhan, "**Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru**", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. 2010.

Tekeli, İlhan, "**Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminden Öğrenebileceklerimiz"**, TEPAV, İstanbul, 2014.

Tekeli, İlhan ,"**1980'li Yıllarda Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm, Modernitenin Aşınması ve Planlama, İçinde, "Modernizmin Yansımaları 80'li Yıllarda Türkiye**", Editörler: Barbaros, R. Funda ve Zurcher Jan, Erik, Efil Yayınevi, Ankara. 2017.

Telci, İsmail Numan, "**Mısır Devrim ve Karşı Devrim"**, Seta Kitapları, İstanbul, 2017.

Timur Taner, **"Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş"** İmge Kitabevi, 2003, Ankara.

Tokatlı, Orhan, "**Kırmızı Plakalar**", Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

Toker, Ersin, Yükseler, Toker, **"İTÜ'nün Çınarları Elektrik Elektronik Fakültesi Anılar ve Görüşler"**, Elektirik Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara, 2011.

Tokgöz, Erdinç, "**Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**." Ankara: İmaj Yayınları, maka2009.

Topal Aylin, (2013), "**Yeni Sağ", G. Atılgan ve E.A. Aytekin** (Der.) " Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinlerarası İlişkiler" içinde (s. 423-436), Yordam Kitap, İstanbul.

Torumtay Necip , "**Orgenaral Torumtay'ın Anıları**", Milliyet Yayınları, İstanbul. 1994.

Türkcan Ergun, **Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, İstanbul.

Uçan Çubukçu, Sevgi (2007), "**19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**"içinde, ed. Birsen Örs "Sosyal Demokrasi: Melez Bir Politik Gelenek" İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss.253-307.

Uğur, Fatih, "**Özlenen Demokrat Turgut Özal**", Zaman Kitap, İstanbul, 2011.

Ulugay Osman, "**Kim Kazandı, Kim Kaybetti**" Bilgi Yayınevi, 1987, İstanbul.

Yalçıntaş, Nevzat, "**Hatıralarım: Türkiye'yi Yükselten Yıllar**", İşaret Yayınların, İstanbul, 2012.

Yamak Kemal, "**Gölgede Kalan İzler ve GölgeleşenBizler**", Doğan Kitap, İstanbul. 2006.

Yavuz, Turgay, "**Anılarıyla Ekrem Pakdemirli: Özal'ın Mirası**", Ufuk Kitapları, İstanbul, 2013.

Yayman Hüseyin, **"Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası"**, SETA Yayınları, 2010, Ankara.

Yayman, Hüseyin (2018), "**Türkiye'ye Yön Veren Konuşmalar**": Turgut Özal'ın Mirası, Doğan Kitap, İstanbul

Zürcher, Erik Jan, "**Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**", İletişim Yayınları, 2008, İstanbul.

6. Makaleler

Acar, Sevinç, "**1980 Sonrası Türk Kamu Yönetiminin Merkez Örgütünde Yapılan Reform Çalışmaları"** Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:13, Konya, 2005.

Ak, Mehmet, "Yörüklerde Halk Hekimliği", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı: 17, Antalya, 2017, s.395-403.

Aközer, Mehmet"**Kamuoyu Gözüyle Kamu da Yolsuzluk**" Görüş Dergisi, Aralık, ss.14–22. 2003

Akkaş, H. Hüseyin, **"Muahafazakar Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine"** Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 3, Afyon, 2003, s.241-253.

Akın Hakkı Mahmut,kitap "**Turgut Özal ve Anavatan Partisi Muhafazakârlığı**", Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Yıl:15, Sayı: 55, Eylül-Aralık 2018, Sayfa: 121-139. 2018.

Aktan, Coşkun Can, "**Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili**", TürkiyeGünlüğü, Sayı:40, 1996.

Akyol, Muhammed, "**Kooperatiflerde Gelir Gider Farkının Geri Dönüşümü (Risturn)**", Mali Çözüm Dergisi, Sayı: 69, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, İstanbul, 2018.

Akyüz, Yahya, **"Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri"**, Ankara Doğan Basımevi.1978

Alp, Hayrünisa, **"İlk Mektep Muallimleri İçin Açılacak Meslek Kursları Talimatnamesi "** Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Yıl: 9/2012, sayı: 17-18, s.63-66.

Alp, Salih "**Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Sektör**", Maliye Dergisi, Sayı: 156, Ocak-Haziran 2009, ss. 265-279, 2009.

Analı Serdar, Keloğlu-İşler Esra İlkay, **"Voice Of America'dan Ankara Radyosu'na: Kore Savaşında Kamuoyu Oluşturma"** , Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:6, 2015, İstanbul s.83-96.

Ataay, İsmail Duran, **Türkiye'de Elli Yıllık Ücret ve Maaş Uygulaması**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt:3 Sayı:1, İstanbul, 1974.

Aslan Muhsin, kitap"**Sermaye Piyasaları Altyapısı Oluşturulmadan Yapılan Bir Halka Arz Denemesi: HASTAŞ Vakası**," Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi , No.9, 2018. s. 139-164,

Aydın Nurban, Ceylan Ali, Coşkun Nurban, Sarıkamış Cevat, "**Sermaye Piyasaları ve Finansal Kurumlar**", Edit. Nurban Aydın, TC. Anadolu Üniversitesi Yayını No:1581, Açıköğretim Yayını No: 834, Eskişehir. 2004.

Aydınlar Ocağı (1979), **Aydınlar Ocağı Derneği Ana Nizamnamesi**, Ankara.

Babaoğlu Resul, Yeşilbursa Emine Güntepe, **"Atatürk-İnönü Ayrılığı ve Dersim Olayları"**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 58, 2016, Ankara s.39-67.

Baltacı, Cemal. (2004), "**Yeni Sağ Üzerine Bir Eleştiri**", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 359-372

Başgil A.F. (1966) **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Çev. M. Ali Sebük, İ. Hakkı Akın, Çeltük Matbaacılık, İstanbul.

Başgil, A.F. (1948) **"Başlarken"**, Hür Fikirler Mecmuası, İstanbul, sayı:1

Bayram, Mürsel, "**Soğuk Savaş Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinin Sürekliliğinde Askeri Darbelerin Rolü**", Ahi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, Sayfa: 31-43, Kırşehir, 2015.

Birinci Kürşad**, "Terakkici Muahafakâr Bir Mütefekkirin Sivil Toplum Tecrübesi: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti"** Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Sayı:52, 2017, Ankara s.178-197.

Bozkır Gürcan, "**Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi Kişiliği"**, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, 1996, İzmir.

Bozoğlu, Tülin (2017), "**Hegel'in Zeitgeist'i ve Otoriter Popülist Siyasal Söylem: Trump Üzerine Bir Okuma"**, Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, Sayı:2 Cilt:1 Sayfa 67-82

Bulut, Sedef, "**Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu**", Akademik Bakış Dergisi, Gazi Üniversitesi, Cilt: 2, Sayı: 4, Ankara, 2009.

Bülbül İrfan, **"İkinci Dünya Savaşının Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları"**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sayı:9, 2012, İstanbul s.1-50.

Cin, Mehmet Fatih, Tekgül Yelda (2015) "**Neoklasik Paradigma Olarak Washington/ Post Washington Uzlaşısının Yükselişi ve Düşüşü: Post-Keynezyen Alternatif Yaklaşım"**, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, Adana.

Cinisli Rasim, **"Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil"**, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Sayı:52, 2017, Ankara s.247-253.

Çağlayan, Ercan**,"Tek Parti Döneminde Malatya'da Nüfus ve Demografik Yapı (1927-1950)"** , e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, (Journal of Oriental Scientific Research (JOSR) , Cilt:8 Sayı: 1, Diyarbakır, 2016 s.36-53.

Çelik Aziz, Vesayet Mektupları: "**1950'li ve 60 Yıllarda Türk ve ABD Sendikacıları Arasındaki Yazışmalar"**, Çalışma ve Toplum: Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Sayı 25, İstanbul, 2010.

Çınar Menderes, **"Merkezsiz Siyaset, Siyasetsiz Merkez", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler"** Cilt: 9 İçinde Ed. Ömer Laçiner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009,

Çolak, Çağrı D. (2016), "**Yeni Sağ'ı Oluşturan Bileşenlerin Birbiri İle Çelişen Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme**" The Journal of Academic Social Science Studies, Sayı 44, Bahar 2016, ss.351-366.

Demiral, Evin, **"Malatya Büyükşehir Belediyesi: Ara kentten Bütün kente Bir Dönüşüm Hikayesi"** Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Özel Sayı (77-87), 2014, Aydın s.77-87.

Demirci, H. Aliyar, "**Prens Saabahaddin Yolunda Bir Türk Milliyetçisi: Tahsin Demiray ve Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Süreci İçinde Ziya Gökalp Eleştirisi**", Liberal Düşünce, Yıl: 18, Sayı: 71, Sayfa: 187-201, İstanbul, 2013.

Dikici, Ali, "**İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler**", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, sayı:10 yıl: 2010 s. 77-104.

Dilek, Mehmet Sait, **ABD Başkanı Dwight David Eisenhower'ın Aralık 1959'da Türkiye Ziyareti,** Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 46: Ankara, 2010.

Dinçer, Şenel Uzunkaya, Yüksel, "**1973 Petrol Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkileri**", International Conference on Multidisciplinary Sciences (icomus)
15-16 December 2018, İstanbul.

Dursun, Onur, "**Toplumu Pierre Bourdieu İle Düşünmek**", Global Media Journal TR Edition, Cilt 8, Sayı 16, Sayfa 68-123, Bahar, Adana. 2018.

Edinger, L. J., "**Political Science and Political Biography: Reflections on the Study of the Leadership**" TheJournal of thePolitics Sayı:26 Cilt:2, 1964.

Eken Mehmet Hasan, Kale Süleyman, "**Türk Bankacılığında Krizler ve Çıkarılan Dersler**", Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (ISSN: 2146-3417 / E-ISSN:2587-2052) Cilt: 6 – Sayı: 5, Sayfa: 11-23. Kırklareli. 2017.

Ellemers, Rijswijk, W. Van., "**Identity needsversus social opportunities: Theuse of group-levelandindividual-levelidentitymanagementstrategies**." SocialPsychologyQuarterly, 60(1), 52-65. doi:10.2307/2787011. 1997.

Ertem Barış, **"Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)"**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:3, Sayı:11, 2010, İstanbul s.252-271.

Ersöz, Halis Yunus, "**Sosyal Politika-Refah Devleti-Yerel Yönetimler İlişkisi**". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 55 Sayı: 1, ss. 759 – 775. 2006.

Ersoy, Önder, "**Başkanların Doktrinleri Çerçevesinde, A.B.D.'nin Yeni Güvenlik Anlayışı ve Soğuk Barış**", Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, Sayfa:27-39, Girne, 2020.

Falay, Nihat, "**Bir Akademik Yaşam: Prof. Dr. Sevim Görgün**" İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 11-12-13 Yıl:1995.

Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği, "**Türkiye'de Koruculuk Sistemi ve Zorunlu Göç ve Geri Dönüşler**", İstanbul. 2013

Gök, Hacı Veli, "**Mareşal Fevzi Çakmak'ın Vefatının Türk Basınına Yansıması ve Radyoevi Hadisesi",** Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2021 Güz (35), 125-154

Göküş, Mehmet, **'Demokrat Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Genel Görünümü'**, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, Sayfa 40-62, 2003.

Gürbey Gülistan, "**Özal Dönemi Dış Politikası**", "Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal, 20 Mayıs Eğitim Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı, İstanbul. 1996.

Hayek, Friedrich Von (1945), *"**The Use of Knowledge in Society**"* The American Economic Review, Vol. 35, No. 4. (Sep., 1945), pp. 519-530.

Hazır, Karademir Irmak, Kalaycıoğlu, Sibel, Çelik, Kezban, **" 'Orta Sınıf'ların Farklı Kesitleri: Sınıf Geçmişi, Kültür Pratikleri ve Mesleki Statü'** Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2 Sayı: 19, 2016 s.64-107.

Heper, "**Islam, Conservatism, and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan"**, Insight Turkey Spring 2013 / Volume 15, Number 2, s.141-156

Hiç, Mükerrem, "**50 Yıl Boyunca Muhtelif Dönemlerde Uygulanan Ekonomik Gelişme Stratejileri ve Milli Gelir Artışları**" İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 30, Sayı: 1-4, İstanbul, 1970.

İridağ, Osman (2004), "**Aydınlar Ocağı'na Kızıl Ateş Düştü**, Aksiyon Dergisi. Sayı: 479, İstanbul.

Kalyon Levent, **"Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz",** Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 10, 2010. Ankara s.7-26.

Karacağohlu Korhan, Yörük Derya, **"Çalışanların Nepotizm ve Örgütsel Adalet Algılamaları:Orta Anadolu Bölgesinde Bir Aile İşletmesi Uygulaması", "**İş Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Temmuz/July 2012, Cilt/Vol: 14, Sayı/Num:3, Page: 43-64

Karagöz, Mehmet, **"Cumhuriyetin Modernleşme Sürecinde 'Malatya' (1930-1938) 'Bir Seyyahın Notları Vesilesiyle'"** Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 18 Sayı: 1, Elazığ, 2008.

Karataş, Murat, "**Cumhuriyet Halk Partisi'nin Siyasal İktidar Anlayışı (1946-1950)"**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 29, Sinop, 2014.

Kaya Yakup, Yücer Rezzan, **"Türkiye'de Liberalizm Hareketlerine Öncü Bir Model Olarak Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti (1947-1950)**, Tarih Okulu Dergisi, Sayı: 38, 2018, İzmir s.611-663.

Koytak, Elyesa, "**Tahakküme hükmetmek: Bourdieu Sosyolojisinde Toplum ve Bilim İlişkisi**" Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 25. Sayı, 2012/2, 85-101

Keskin, E. Nuray, '**Ellili Yıllarda Kamu Yönetimi'**, Türkiye'nin 1950'li Yılları, İletişim Yayınları, 2016, İstanbul.

Kut, Gün, "**Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri**" içinde, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt. 12 Yüzyıl Biterken", Ed. YetvartDanzikyan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Oktay, Emel, G. "**Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü**", Uluslararası İlişkiler, Cilt 3, Sayı 10, s. 149-179. 2006.

Oktay Tarkan, "Medeniyet Araştırmaları Dergisi / Journal of Civilization Studies", içinde, "**1920-2020 Döneminde Türkiye'de Belediyelerin Gelişimi**" Medeniyet Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 2, 2020.

Önal Tekin, Özdağ Abdullah, "**Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikasına Etkileri**", TurkishStudies, International Periodical for the Languages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic Volume 11/16 Fall 2016, s. 53-70. 2016

Özal, Turgut, "**Elektrifikasyon Planı ve Türkiye'de Elektrik Enerjisinin İstikbali Hakkında Düşenceler"**, Elektrik Mühendisliği Mecmuası, Sayı: 35-36, Ankara, 1959.

Özal, Turgut, "**Yüksek Gerilim Hava Hatlarında Takat ve Enerji Kayıpları Hesaplanması ve Kıymetlendirilmesi"**, Elektrik Mühendisliği Mecmuası, Sayı :3, Ankara, 1957.

Özcan, Feridun Cemil, Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi, **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, İletişim Yayınları, 2016, İstanbul.

Özden Barış Alp. "**Erken Cumhuriyet Döneminde Öğretmenlik Mesleği ve Öğretmen Kimliği**". Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, 0(40), 2015, 7 - 19.

Özden Fırat, Begüm, "**Türkiye'de Toprak İşgalleri ve Yerel Direnişler**" Saha Dergisi Dört Aylık Süreli Yayın, Sayı 5, Sayfa: 84-91, Yurttaşlık Derneği Yayınları, İstanbul, 2019.

Öz Karavar, Hilal, "**Türkiye Cumhuriyeti'nin Üçüncü Büyük Devalüasyonu 10 Ağustos 1970 Kararları ve Etkileri**", Mediterranean Journal of Humanities, Akdeniz Üniversitesi, Sayı: VIII/2, Antalya, 2018.

Özkaya Yücel, **"Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 İstambul ve Sonraki Gezileri"**, Ankara Üniversitesi Türk Inkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 14, 1994, Ankara s.185-212.

Pusane Kayhan, Özlem, **"Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemleri Karşılaştırmalı Analizi",** Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 14, Sayı 56, 2017, s. 39-53.

Reşid Faik, **"İlk Mektep Muallimleri İçin Açılacak Meslek Kursları Talimatnamesi"** Maarif Düsturu, Maarif Vekaleti, Devlet Matbaası,1928, İstanbul.

Sağlam, Serdar, "**1923-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Kent ve Kentleşme Olgusu"**, Sosyoloji Konferansları, No: 53, 2016, s.257-274.

Şafak, Can (2007). "**MESS Grevleri 1977-1980",** Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Sayı 13, Sayfa: 11-63, İstanbul.

Sargın, Sevil, "**Türkiye'de Üniversitelerin Gelişim Süreci ve Bölgesel Dağılımı"**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 3, Sayı:5, Isparta, 2007, s.133-150.

Sarı Buğra, Şahin Mehmet, "**1960-1980 Dönemi Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam Ülkeleriyle İlişkileri**" Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt 11, Sayı 2, 2017 S. 21-47.

Sarıay Ahmet, "**Bourdieu ve Kültürel Sermaye**", Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2017

Serin, Necdet, **"Mekteb-i Mülkiyeden Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne 125.Yıl"**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:40, Sayı:1, 1994, Ankara s.9-16.

Şimşek, Derya, "**Türk Siyasal Yaşamında İlk Koalisyon Hükümeti: CHP-AP Koalisyonu (1961-1962)**" Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu,

38.ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Tarih ve Medeniyetler Tarihi Oturumu, Cilt:6, Sayfa: 2951-2971. Ankara, 2012.

TajfelHenri, C. Turner, John, "**An IntegrativeTheory of IntergroupConflict**", Ed. W. G. Austin & S. Worchel, TheSocialPsychology of IntergroupRelations, Brooks- Cole, Monterey, CA, 33-47. 1979.

Temizgüney, Firdes, "**1960 Darbesine Giden Süreçte Önemli Bir Kesit: İstanbul Öğrenci Olayları**" ,Cumhuriyet Araştırmaları Dergisi, Hacettepe Üniversitesi , Yıl: 14, Sayı: 27, Ankara, 2018.

Tongul, Neriman, **"Türk Harf İnkılâbı"** Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 33, Ankara, 2004, s.103-130.

Uluslararası İşçi Dayanışma Derneği, "**Metal İşçilerinin MESS'E Karşı Mücadele Tarihi: Metal İşçileri MESS Engelini Nasıl Geçti?"** UİD-DER Broşürleri-6, İstanbul. 2017.

Uzgel, İlhan "**Türk Dış Politikasında 'Sivilleşme' ve Demokratikleşme Srounları: Körfez Savaşı Örneği**", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 53, Sayı: 01., Ankara. 1998.

Varel, Anıl, "**Darbenin Yarattığı Lider: Cemal Gürsel**", Türkiye'nin 1960'lı Yılları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Yakut, Kemal, "**Meşrutiyetten Cumhuriyete Eşkıyalığın Önlenmesine İlişkin Önlemler**", Kekibeç Dergisi (İnsan Bilimleri Kaynak Araştırmaları Dergisi), Sayı 34, 2012, ss. 139-158.

Yarcı Selman, "**Pierre Bourdieu'da Sosyal Sermaye Kavramı**" Sakarya Üniversitesi, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt:6 Sayı: 1, Sakarya, 2011.

Yavuz Günay Uğur, **"II. Dünya Savaşı'nın Cumhuriyet ve Tan Gazetelerinde Temsili"**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Sayı:3, 2016, Trabzon s.1-31.

Yılmaz Ensar, **"Türkiye'de Siyaset Alanının Tanziminde İki Önemli Olay: Tan Gazetesi Baskını ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın Ölümü",** Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, 2016, Bartın.

Yurtoğlu Nadir, "**Cumhuriyet Türkiye'sinde Elektrik Enerjisi Üretimi ve Enerji Politikaları (1923-1960)**", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 34, Sayı 98, Ankara, 2018.

Yücebaş, Mesut, "**1933 Darülfünun'un İlgası ve Yeni Üniversitenin Ruhu: Basında Üniversitenin Anlamı"**, Gaziantep University Journal of Social Sciences, Sayı:13, Gaziantep, 2014, s.259-283.

Yücedağ, İbrahim, " '**Habitus'tan Mutatlaştırma'ya Toplumsalın İnşâsı**", Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:37, Isparta, 2016.

Yüceer, Saime, **"Türkiye'nin Aydınlanma Sürecinde Bir Kültür Devrimi Millet Mektepleri"** Atatürkçü Bakış, Cilt: 1 Sayı: 1, Bursa, 2002, s.41-59.

7. Turgut Özal Literatürü (Akademik Yazın)

Akademik Tezler

Yüksek Lisans Tezleri

Adnan İnanç, **Turgut Özal dönemi Kürt sorununa yaklaşımın sosyo-politik analizi (1983-1993 arası)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi, 2018.

Ahmet Cenk Demirel, **Modern Dünya Sistemi İçinde Turgut Özal (1927-1993)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2004.

Akın Emre Pilgir, **Kapitalist Devlet Ve Sınıflar Arası İlişkiler: Özal Dönemi Türkiye'sinde Patronaj Ve Devletin Özerkliği Meselesi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul Üniversitesi, 2015.

Alper Gülbay, **XVII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1983-1987)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, 2011.

Alperen Eyyüp Atmaca**, Economy Based Foreign Policy Understanding And İmplementation Of Turgut Özal**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2023.

Alptan Ulutaş**, I. ve II. Körfez Savaşı' nın Türkiye' ye etkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006.

Anıl Acar**, I. Körfez Savaşı'nın Türk dış politikasına etkisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2017.

Aslı Sözeri, **Turgut Özal hükümetleri döneminde (1983-1989) yönetiminde siyasallaşma**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, 2004.

Ata Berk Kısaoğlan, **Turgut Özal Üzerinden Yapılan Liberalizm Eleştirilerinin Analizi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2023.

Aylin Topal, **The New right and Özalism: A comparative perspective**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2000.

Bahadır Gönül, **Turgut Özal Döneminde Liberal Ekonomi Politikalarının Liberal Siyasal Politikalara Yansıması: 1983-1993**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Üniversitesi, 2019.

Barış Yetkin**, Bir siyasal iletişim tarzı olarak popülizm: Turgut Özal'ın 'İcraatın İçinden' ve Recep Tayyip Erdoğan'ın 'Ulusa Sesleniş' konuşmalarının karşılaştırmalı incelemesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2010.

Buğra Özer, **Patrimonial Characteristics Of Turkish Public Bureaucracy İn The Özal Era**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 1998.

Burak Erkut**, 1983-1989 Dönemi Türk Dış Politikasında Ege Sorunu: Turgut Özal Faktörü**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2023.

Burçay Alkan**, Özal Era: Construction of neo-liberalism and neo-conservatism in Turkey**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2017.

Burhanettin Duran, **Kenan Evren'sand Turgut Özal's conceptualizations of secularism: A comparative perspective**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 1994.

Betül Bülbül, **Küreselleşme ve Türkiye: Özal dönemi değişim paradigmaları**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi, Hacettepe Üniversitesi, 2015.

Bülent Bozkan, **Türk dış politikasında Turgut Özal Dönemi,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Beykent Üniversitesi, 2016.

Cevdet Coşkun**, Elit Teorisi Perspektifinden Adnan Menderes İle Turgut Özal'ın Karşılaştırılması**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İnönü Üniversitesi, 2021.

Coşkun Soysal, **The Stillborn Neo-Ottomanist Foreign Policy Aspiration Of The Özal Era**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2020.

Duygu Demirdöven, **Turkish foreign policy between 1983 and 1999: Comparison of Turgut Özal and Mesut Yılmaz in the period of transition and transformation of Turkey,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2014.

Doğukan Hazar Köseoğlu, **Political Campaigning İn The Özal Period: An Analysis Of The 1983 General Election**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Medya ve İletişim Çalışmaları Bölümü, İzmir Ekonomi Üniversitesi, 2019.

Ecem Kazu, **Algı yönetimi perspektifinden siyasal iletişim ve lider ilişkisi: Turgut Özal dönemi analizi (1983-1989)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Gaziantep Üniversitesi, 2018.

Ecem Şener Balıkçıoğlu, **Mizah dergilerinde siyasal lider temsilleri: Gırgır dergisi ve Turgut Özal örneği (1983-1989)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi Bölümü, Çankaya Üniversitesi, 2018.

Elif Tekcan, **The clothing discourse in the media during the Özal Period**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tasarım Çalışmaları Bölümü, İzmir Ekonomi Üniversitesi, 2015.

Elifcan Çoruk, **Türkiye'de Yeni Sağ'ın Vitrini Olarak Turgut Özal**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, 2020.

Emel Uzun, **Demokrasi retoriği: VIII. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın konuşmalarında demokrasi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, 2008.

Emre Gök, **1980 sonrası yönetimde neo-liberal politikalar (Anavatan Partisi'nin Turgut Özal'lı dönemi)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Selçuk Üniversitesi, 2008.

Fatih Solmaz, **Turgut Özal'ın Liberalizm Ve Muhafazakaralık Arasında Geçen Siyasi Hayatı**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2018.

Gencay Serter, **Türkiye'de 1980 sonrası neoliberal dönemde iktidar-mekân ilişkisi ve muhafazakâr kentin inşası**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2018.

Gökçay Dağlıoğlu, **Turgut Özal Döneminde Türkiye'nin Bulgaristan Türkleri politikası: Konstrüktivist bir inceleme**, Yayımlanmammış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, **Turgut Özal Üniversitesi**, 2014.

Gül Nazik Ünver, **Turgut Özal dönemi Türkiye'nin Balkanlar politikası**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Karabük Üniversitesi, 2016.

Gülay Coşkun, **Basında Turgut Özal imajı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazetecilik Bölümü, Gazi Üniversitesi, 1994.

Gülsüm Özgedik, **Çok Partili Dönemde Türk Siyasal Hayatında Öne Çıkan Liderler: Adnan Menderes Ve Turgut Özal'ın Siyasal Hayattaki Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kırıkkale Üniversitesi, 2019.

Günay Kanmaz, **Turgut Özal Dönemi Türkiye kronolojisi: Aralık 1979 - Nisan 1993,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Kırıkkale Üniversitesi, 1999.

Güneş Yıldız Eldemir, **Turgut Özal Dönemi Kültür Ve Turizm Politikaları (1983-1993)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Selçuk Üniversitesi, 2021.

Hakan İnel, **Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in siyasi liderliklerinin karşılaştırılmalı analizi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Turgut Özal Üniversitesi, 2014.

Halit Sait Güler, **The Post 1989 experiencee with the presidency in Turkey: A Comparative analysis of the presidencies of Turgut Özal and Süleyman Demirel With special reference to their respective conceptions of the presidency**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 1994.

Hande Erol, **Türkiye-Ortadoğu ilişkileri (1983-1993)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.

Hasan Erdoğan **Turgut Özal Dönemi'nde Türkiye-AB İlişkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2003.

Havvanur Aksu, **Türkiye'de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşüm Bağlamında Yeni Sağ Muhafazakâr Anlayışın Çözümlenmesi: Turgut Özal Dönemi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Dumlupınar Üniversitesi, 2018.

Hümeyra Demir, **Kişisel Marka Ve Liderlik Kavramının Siyasal Pazarlama Üzerindeki Etkisi: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İşletme Bölümü, Aksaray Üniversitesi, 2019.

Hüseyin Sami Uyar, **Özal Döneminde sosyal politika (1983-1989),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Kocaeli Üniversitesi, 2008.

İbrahim Uğur Döngör, **Turgut Özal İktidarı'nda Türkiye'de Yaşanan Toplumsal Ve Siyasal Değişim**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Harran Üniversitesi, 2019.

İsa Yapar, **Anavatan Partisi örneğinde Türk siyasal yaşamında muhafazakârlık**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2016.

Kazım Gültekin**, Cumhurbaşkanı Tarafından Açılan İptal Davaları (Evren, Özal Ve Demirel Dönemleri)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Kırıkkale Üniversitesi, 2001.

Kerem Ozan Kalkan, **A Study on political economy of peripheraland advenced capitalism: A simultaneous transformation with different results in the post-1980 United States, United King domand Turkey**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2005.

Kübra Nur Şahin, **Türkiye'de Siyasal Liberalizm Eleştirisi: Turgut Özal Dönemi (1983-1989)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, 2022.

Mehmet Aslan, **Türkiye'de demokrasiye geçiş sürecinde 1983 milletvekili genel seçimi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2002.

Mehmet Hanefi Sözen, **Turgut Özal örnekleminde yeni kamu yönetimi anlayışı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Cumhuriyet Üniversitesi, 2013.

Mehmet Necati Cizreoğulları, **Türkiye'de liberalizm (1980-1999): Neo-liberal politikaların Türk politik-ekonomisine etkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü, Atılım Üniversitesi, 2013.

Mehmet Soysal**, Turgut Özal'ın Başbakanlık döneminde kentleşme ve medya**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2015.

Mehmet Ulaş, **Turgut Özal Dönemi Türkiye-KKTC İlişkileri**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kırıkkale Üniversitesi, 2018.

Mehmet Yıldız, **Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusuna giden süreçte Turgut Özal'ın Yaklaşımları, Çalışmaları ve Politikası**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2008.

Metin Samet Tomakin, **Türkiye'de askeri darbeler sonrası sivilleşme çabaları: 1983-1987 örneği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Üniversitesi, 2014.

Mine Tafolar, **Neo liberal populism and the 'Özal decade': It simplications for the democratic process**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi, 2008.

Muhammed Ali Köse, **Anavatan Partisinin siyasal ideolojisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Dumlupınar Üniversitesi, 2010.

Murat Çemrek, **Özal's politics with special reference toreligion**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 1997.

Münire Nurgül Büyükgüllü, **Tarihi Topkapı Caddesi'nin Turgut Özal Millet Caddesi'ne Dönüşümü Ve Çevresindeki Kültür Varlıklarının Koruma Ve Sunumuna Yönelik Öneriler**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Bölümü, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2020.

Mürşide Balaban, **1980-1993 yılları arasında Türk basını**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazetecilik Bölümü, Gazi Üniversitesi, 1999.

Muzaffer Güven, **I. Özal Hükümeti'nin ülke sporu açısından değerlendirilmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimi Bölümü, İnönü Üniversitesi, 1996.

Naciye Oral**, Turgut Özal ve siyasal liberalizm,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Dumlupınar Üniversitesi, 2011.

Nazmi Güçlü, **Avrupa Birliği'ne giden süreçte Turgut Özal Dönemi Türkiye'nin AET politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası Ekonomi Bölümü, Gediz Üniversitesi, 2015.

Necdet Celal Güner, **La The oriedes transitions de puissance et la politique exterieure de la Turquie: La periode de Turgut Özal (1980-1993)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Galatasaray Üniversitesi, 2002.

Necla Merve Görgün, **Turgut Özal'ın üç hürriyet teorisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Turgut Özal Üniversitesi, 2016.

Nurcan Yıldırım, **24 Ocak Kararları ve sosyal yaşama etkisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Bölümü, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, 2012.

Özgür Kaçan, **Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde (1989 - 1993) Türk dış politikası, Türkiye - Türk Cumhuriyetleri ilişkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Bölümü, Ahi Evran Üniversitesi, 2015.

Özgür Kızıltepe, **Turgut Özal Ve AK Parti Dönemlerinde Türkiye'nin Irak Politikası: Karşılaştırmalı Bir Analiz**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2018.

Özlem Eştürk, **Türkiye'de liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal dönemi örneği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Mustafa Kemal Üniversitesi, 2006.

Ramazan Üstündağ, **Türkiye'de Demokratikleşme Ve Turgut Özal Dönemi Siyasal Liberalizmi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Dumlupınar Üniversitesi, 2018.

Ruhdan Uzun, **Siyasal iletişim sürecinde lider imajı: Basında Turgut Özal**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazetecilik Bölümü, Gazi Üniversitesi, 1993.

Salih Tiryaki, **Turgut Özal Döneminde Türk dış politikası-Avrupa Topluluğu ile ilişkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2003.

Samettin Gündüz, **Özal Dönemi liberalleşme hareketleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Bölümü, Sakarya Üniversitesi, 2001.

Sami Zariç, **1983-93 yılları arasında Türk siyasal hayatında Anavatan Partisi ve Turgut Özal'ın partideki rolü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, İnönü Üniversitesi, 2011.

Satı Tatlısu, **Türkiye'de maliye politikasının dönemsel etkinliği:24 Ocak Kararları çerçevesinde Turgut Özal dönemi'nin değerlendirilmesi**,

Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İktisat Bölümü, Bilecik Şey Edebali Üniversitesi, 2017.

Selami Yıldız, **First gulfcrisis and Turkish foreign policy**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaseti Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yeditepe Üniversitesi, 2016.

Selim Dilek, **Özal Döneminde Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi İlişkiler (1983-1993)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Bölümü, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2022.

Selin Vardar, **Turgut Özal Dönemi Kamu Mali Politikaları**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Maliye Bölümü, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2019.

Seycan Demir, **Özal Dönemi Türk Dış Politikası,** Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ufuk Üniversitesi, 2020.

Sezgin Yazar, **Changing nature of relations between media and politics during Turgut Özal era**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazetecilik Bölümü, Marmara Üniversitesi, 2008.

Sıtkı Yıldız, **1980 sonrası Türkiye'de sosyo-kültürel değişme -Özal Dönemi-**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyloji Bölümü, Kırıkkale Üniversitesi, 1996.

Sultan Birgül, **İran-Irak Savaşı'na Yönelik Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası: Realist Dış Politika**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kocaeli Üniversitesi, 2020.

Şeyda Belhan, **Anavatan Partisi'nin kuruluşu ve iktidara gelişi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, 9 Eylül Üniversitesi, 2005.

Şeydali Ekici, **Güneydoğu sorunu ve Turgut Özal'ın yaklaşımı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Turgut Özal Üniversitesi, 2013.

Tanfer Ata, **Özal Döneminde uygulanan istikrar politikaları: 1983 – 1989**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İktisat Bölümü, Selçuk Üniversitesi, 2002.

Tuğçe Köksal, **1980 sonrası yeni sağ politikalar ve icraatın içinden programlarının (1984-1989) değerlendirilmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazetecilik Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2006.

Ümit İldan, **Turgut Özal's views on the relationship between politics and economy**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 1991.

Volkan Uğraş, **Merkez Sağ Siyasetin Popülist Söylemi Ve Turgut Özal Dönemi Örneği**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2019.

Yakup Keskin**, Türk siyasal hayatında bir karizmatik lider örneği: Turgut Özal**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Marmara Üniversitesi, 2002.

Yasin Yıldırım, **Orta Doğu Politikaları Özelinde Türk Dış Politikasında Değişim; Turgut Özal Dönemi (1983 - 1989)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2018.

Yelda Korkut, **Osmanlı'dan Turgut Özal Dönemine (1828-1993) Türk Modernleşmesinde Medyanın Rolü**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazetecilik Bölümü, Atatürk Üniversitesi, 2009.

Yunus Emre Aysel, **Turgut Özal dönemi Türk dış politikasının siyasal liberalizm açısından analizi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2016.

Yunus Emre Karaca**, Türk Dış Politikasının Dönüşümünde Turgut Özal'ın Etkisi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İnönü Üniversitesi, 2022.

Zafer Küçükşabanoğlu, **Turgut Özal Dönemi Türkiye-ABD ilişkileri (1983-1993)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ufuk Üniversitesi, 2019.

Zayittin Diri, **Turgut Özal (1983-1993) Dönemi Türk Dış Politikası**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2018.

Zeynep Büşra Gürtekin, **Tüketim Toplumuna Dönüşüm Bağlamında Siyasal Pazarlama;1983-1987 Turgut Özal'ın Başbakanlık Dönemi**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Üniversitesi, 2019.

Doktora Tezleri

Ahmet Canlı, **Adnan Menderes Ve Turgut Özal Dönemi Ekonomi Politikalarının Analizi,** Yayımlanmış Doktora Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Gazi Üniversitesi, 2020.

Ahu Özyurt, **Birinci Körfez Savaşı'nda Turgut Özal'ın Güvenlik Politikaları Ve 2000'li Yıllara Etkisi**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Bölümü, Milli Savunma Üniversitesi, 2023.

A. Argun Akdoğan, **Mapping Özal's new righ the gemonic Project**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2001.

Baki Can**, İkna edici iletişimde duygu ve mantık kullanımı (örnek olay) siyasal parti liderlerinin 22 Ekim 1983 günü radyo televizyon açık oturumunda yaptıkları konuşmalar**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazetecilik Bölümü, İstanbul Üniversitesi, 1991.

Betül Duman, **1980 Sonrası Yeni Sağın Hegemonya Mücadelesi: Özal Liderliğinde Anavatan Partisi**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, 2005.

Deniz Alca, **Özal Döneminde Türkiye Siyasetinin Yeniden Yapılandırılması: Muhafazakar Uyanış**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2012.

Gencay Serter, **Türkiye'de 1980 sonrası neoliberal dönemde iktidar-mekân ilişkisi ve muhafazakâr kentin inşası**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara Üniversitesi, 2018.

8. Konuşmaları

Özal, Turgut, "**Başbakan Turgut Özal'ın Muhtarlarla Gerçekleştirdiği Van Konuşması**", 23 Ocak 1989, Van. 1989.

Özal, Turgut, "**21.Asır Türkiye'nin ve Türklerin Asrı Olacak**" temalı Bursa Çelik Palas Oteli Konuşması, Bursa. 1991.

Özal, Turgut, “Dünyadaki Yeni Dengeler ve Türkiye” temalı İstanbul President Otel Konuşması, İstanbul. 1991.

9. Mülakatlar

Recai Kutan ile Kişisel Görüşme, 9 Ekim 2017

Hüsnü Doğan ile Kişisel Görüşme, 21 Temmuz 2019

ÖZGEÇMİŞ

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite	: T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
Enstitü	: SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Hazırlayanın Adı Soyadı	: Sami Orçun Ersay
Tez Başlığı	:8.Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Siyasi Biyografisi
Savunma Tarihi :	
Danışman	: Prof. Dr. Özgür Adadağ

JÜRİ ÜYELERİ:

Unvan, Ad-Soyadı İmza

Prof. Dr. Özgür ADADAĞ

Prof. Dr. Ateş USLU

Doç. Dr. Hakan YÜCEL

Dr. Öğr. Üyesi Murat ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi Ayşecan KARTAL

Yedek:

Doç. Dr. Gökçe BAYINDIR GOULARAS

Dr. Öğr. Üyesi Cemil YILDIZCAN

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Ulun Akturan